Hódmezővásárhely néprajza **

Hódmezővásárhely néprajza

**

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

NÉPRAJZA

**

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

NÉPRAJZA

**

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 2015.

Főszerkesztő
Dr. Novák László Ferenc, az MTA doktora

Szerkesztők
Nagy Vera
Szenti Tibor

Lektorok
Dr. Füvessy Anikó, az MTA kandidátusa
† Herczegh Mihály
Dr. Péter László, az MTA doktora
Dr. Selmeczi-Kovács Attila, az MTA doktora
† Dr. Szabó László, az MTA doktora
Szenti Tibor
T. Knotik Márta
Dr. Ujváry Zoltán, az MTA doktora

Horváthné Szélpál Mária, korrektor
Schlosser Judit, tördelőszerkesztő

A borítón
Endre Béla: Parasztház belseje
(TJM Ltsz.: 72.21.1.)
hátul: Plohn József felvétele (TJM)

ISBN 978-963-87406-4-9 Ö
ISBN 978-963-87406-6-3

© Németh László Városi Könyvtár, 2015

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben, sem egészben nem másolható, sem elektronikus, sem mechanikai eljárással, ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést vagy adatbankban való felhasználást is!

A kötet a

Miniszterelnökség
támogatásával jött létre.

Kiadja
Németh László Városi Könyvtár És Pósa Lajos Gyermekkönyvtár

Nyomdai munkák:
„Norma” Nyomdász Kft. – Hódmezővásárhely
Rostás Pál ügyvezető

TARTALOM

AJÁNLÁS 7
BEVEZETŐ 9
ELŐSZÓ 11

ANYAGI KULTÚRA

NOVÁK LÁSZLÓ FERENC: Táj, település, hagyományos gazdálkodás 15
DÁM LÁSZLÓ: Hódmezővásárhely népi építészete 151
KRUZSLICZ ISTVÁN: Halászat 215
NAGY VERA: A termelt javak feldolgozása és értékesítése 275
† HERCZEG MIHÁLY: A hódmezővásárhelyi közlekedés, teherhordás, szállítás 325
SZENTI TIBOR: Hódmezővásárhelyi vagyonleltárak 1744-1922 345

ANTROPOLÓGIA, TÁRSADALOM

†HENKEY GYULA: Hódmezővásárhely és a turáni típus nagy-magyar-alföldi változata 409
VARSÁNYI ATTILA: Hódmezővásárhely társadalma 425
ÖRSI JULIANNA: Hódmezővásárhely nép élete történeti és néprajzi adatok tükrében 491
SZENTI TIBOR: A társadalom perifériális csoportjai 525

KÉZMŰIPAR

NAGY VERA: Céhes élet, céhes szokások 617
TERENDI VIKTÓRIA: A hódmezővásárhelyi faművesség 639
NAGY VERA: Fémművesség 665
NAGY VERA: Fazekasság 689
MARKOS GYÖRGYI: Bőrfeldolgozó iparok 729
NAGY VERA: A textilipar és termékei 763
† HERCZEG MIHÁLY: Hódmezővásárhely háztartási és élelmiszeriparának néprajza 805

VALLÁS, FOLKLÓR, NÉPZENE

LABANCZ GABRIELLA: Hódmezővásárhely népi hiedelemvilága....829
MARKOS GYÖNGYI: Az emberélet fordulói – népszokások....949
TOMÁN ZSÓKA: Fejezetek a hódmezővásárhelyi római katolikusság vallásos néprajzából....1019
NOVÁK LÁSZLÓ FERENC: Vallás, temető-temetés, sírjel....1041
† KATONA IMRE: Vásárhely népköltészete....1079
† FELLETÁR BÉLA: Népdal, népi hangszeresség, zenés népszokások Hódmezővásárhelyen....1125

BIBLIOGRÁFIA

KŐSZEGFALVI FERENC: Hódmezővásárhely néprajzi bibliográfiája....1143

UTÓHANG

SZENTI TIBOR: A vásárhelyi puszta változásai....1229

SZERZŐI NÉVTÁR

A SZERZŐK ADATAI....1283

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK....1309

KÉZMŰIPAR

CÉHES ÉLET, CÉHES SZOKÁSOK

Nagy Vera

A céhek életével, szervezeti felépítésével országos viszonylatban gazdag szakirodalom foglalkozik. Vásárhelyen korábban csupán egy-egy mesterséghez kapcsolódóan emlékeztek meg a céhekről, például Szeremlei Samu várostörténeti munkájában vagy Kiss Lajosnak a helyi fazekasságról és a szűcsmesterségről szóló tanulmányában.[1] A bőséges forrásanyag azonban lehetővé teszi, hogy árnyaltabb képet rajzoljunk a mesterek szervezetéről, s kiemeljük ennek helyi jellegzetességeit.

Az egyik ilyen jellegzetesség a XIX. század első felében az, hogy egy-egy céh gyakran többféle foglalkozást űző mesterembert fogott össze, melyet egyes mesterségek képviselőinek kis száma magyaráz. Az ilyen szervezetet korabeli szóhasználattal *tarka céh*nek nevezték.[2]

Ahogyan a társadalom más rétegeinek, úgy a céheknek is voltak hétköznapi és ünnepi szokásaik. A hétköznapi szokások elsősorban a munkával, annak rendjével és a céh működésével kapcsolatosak, melyeket a céhek kiváltságlevelei szabályoztak, s ezért országosan egységesek. Ezen túlmenően azonban az egyes céhek számos határozatot hoztak, melyek a privilégium alaptörvényeit értelmezték, bővítették, módosították a helyi és aktuális igényeknek megfelelően. Forrásul elsősorban a jegyzőkönyvek szolgálnak, melyekből egy-egy céh egész története kirajzolódik, utalásokat tartalmaz a szervezet virágzó és hanyatló korszakaira vonatkozóan, valamint arra, hogy a privilégium előírásait hogyan alkalmazták a helyi viszonyokra.

A céhek ünnepi szokásai az előzőekhez képest sokkal elhanyagoltabb területét képezik a kutatásnak. Századunkban a népszokások leírásaiból kimaradtak, kívül estek a folkloristák érdeklődésén. Szerencsére Vásárhely esetében a céhes iratok mellett XIX. századi leírások állnak rendelkezésünkre az olyan ünnepi szokásokról, mint a *lakozás*.

Mivel a monográfia más, ipartörténeti fejezetei részletesen ismertetik a céhek kialakulását, történetét, így ezekre itt nem térünk ki, csupán a belső életükre, szokásaikra vonatkozó adatokat ismertetjük.

A céhek élete és szervezeti felépítése

A céh teljes jogú tagjai a mesteremberek voltak, de a céhes élet részesei az inasok és a legények is, felvételüket, oktatásukat a céh szabályozta.

Mivel az inasok a céhes hierarchia legalsó fokán álltak, a korabeli iratok róluk jegyezték fel a legkevesebbet. Az elszegődött inasok neveinek bejegyzésén túl nem sokat foglalkoztak helyzetükkel.

Inast leggyakrabban három évre szegődtettek, de előfordult két, három és fél, négy, ritkán öt évre való fogadás, ugyanakkor felbukkan az *esztendős inas* kifejezés is.[3] A három évre szegődtetett inasok esetén szokás volt, hogy két évet töltött inasként, s ha azalatt mestere meg volt vele elégedve, akkor a harmadik évet már legényként tölthette el.

Csak a tizenötödik életévét betöltött gyerek lehetett inas, korát a keresztlevél bemutatásával kellett bizonyítani. Az inas szegődtetése a céhmester házánál történt, s jeles napokhoz kapcsolódott, leggyakrabban pünkösdhöz, valamint karácsony és Szent Mihály napjához.[4] Az inas bejelentése a mester kötelessége volt. Az 1860-as években, a vásárhelyi fazekasság virágkorában a nagyszámú bejelentett inas mellett sokan dolgoztak bejelentés nélkül. Ezek mestereit a céh megbüntette.[5]

---

1 SZEREMLEI Samu, 1913.; Kiss Lajos, 1964.

2 KOVÁCS István, 1981. 348.

3 Szabócéh iratai. Tornyai János Múzeum (a továbbiakban: TJM) Ltsz.: 73.45.10

4 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

5 Fazekascéh iratai. TJM Ltsz.: 73.39.5.

Esetenként az inasok két *keresztatyá*t választottak maguknak a mesterek közül, akik felügyelték az ifjú magatartását, szorgalmát és képzését. [6]

Egyes céheknél előfordult, hogy az inasnak szegődtetéskor „óvás pénz"-t kellett befizetnie a céh kasszájába. Ha kárt okoz gazdájának, ebből fedezték. A takácscéh 1841-es határozata magyarázza a szokást: *„szóba kerülvén az Inasok tsalfasága, Gazdáik ott hagyása, meg lopása, s más alig gyanítható ravaszsága, melyekkel tanító mestereiket meg károsítják: mind ezeknek megelőzésére köz akarattal határoztatott, hogy jövendőre minden inas 25 fttr Cautio mellett szegődtethessen be, melly pénz felszabadúlásáig a Czéh Ládájában tartván, fel szabadulása alkalmával az illető költségeknek le húzása után nekie vissza fog adatni."*[7]

Gyakori volt az olyan eset, amikor egyszerre szegődtették és szabadították fel az inast. Ez általában mesterek gyermekeivel fordult elő, ők apjuk mellett könnyen kitanulták a mesterséget, s adminisztrálni csupán a legénnyé válást volt szükséges.

A felfogadott inas először próbaidőt töltött a mesternél. Ha az ún. *próba hetek* alatt nem felelt meg a magatartása, például lopott, annak következménye az lett, hogy a céh *„...a maga kebelibe be nem fogadja"*.[8]

Az inast élelemmel a mester látta el, a ruházattal való ellátás alkalmanként változott. Szegődtetéskor gyakran a mester írásban is kötelezettséget vállalt az inas felruházására: *„ruhával ők Kigyelme fogja tartani"* (1798), máskor csak felszabadításkor ígérte, *„hogy akkor tisztességes ruhába fel is szabadítja"* (1803).[9]

Egy 1809-es megfogalmazás szerint a mester felszabaduláskor az inasnak *„egy öltöző ruhát tartozik adni köpönyegen kívül"*. 1831-ben a takácsok olyan határozatot hoztak, *„Hogy a tehetetlen Árva Inasokon kívül más mesterségünket tanulni akaró ifjaknak ezentúl egyedül tsak az étellel és lábbelivel tartozzon a Mester, fehér ruhával pedig a szülejétől tartozzon."*[10] A század közepére azonban a takácsok is visszatértek ahhoz a szokáshoz, hogy felszabadításkor a mester a tanítványnak *„tisztességes Egész ruhát tartozik adni"*.[11]

Egy 1876-ban kelt szerződés részletesebben felsorolja azokat a ruhaféléket, melyekkel Hunyadi Imre kalaposmester tartozik ellátni öt évre szegődtetett inasát, Égető Lajost. A mester kötelezettséget vállalt, hogy minden évben 4 forintot ad *fehér ruhá*ra, melyek a következők: *nadrág, rokk, kisrajbi, nyakravaló, kalap, sapka, pantalló, csizma*, valamint: *„szabaduló ruhákat is tartózik Hunyadi úr a gyermeknek venni még pedig a mijet akor viselnek s a mijet az atyja választ a gyermeknek vagy rokonya a rúhák nevei sejem nyak keszkenő kis rajbi rók nadrág csizma új szép és jó Kalap vagy Sapka…"* Az apa kiköti a szerződésben azt is, hogy a mester 1881-ben a *jézusi vásárkor* köteles a szabaduló ruhákat megvenni.[12]

Ritkaság az, hogy az inas élelem és ruházat mellett más juttatást kapjon. Varga Imre fazekasinas 1862-ben kelt szerződésében edények is szerepelnek: *„Az inasi évek alatt tartozik a mester a fiúnak négy pár fehér ruha és két pár csizmát adni, felszabadúlásakor pedig kap egy katlan kész edényt."*[13]

Ugyancsak ritka az, amikor a mester kap valamilyen külön juttatást a tanításért. 1777-ben egy szabóinas szegődtetésekor jegyezték fel, hogy *„minden Esztendőben fog fizetni tanító Mesterinek tíz Köböl Búzát…"*.[14]

Kevés szó esik az iratokban az inasok által végzett munkákról. Házimunkákra is befogták őket, a mesterségbeli munkákat illetően pedig mindig a mester határozta meg, hogy mit kell csinálnia, nem minden munkafolyamatba vonták be.

---

6 ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878.

7 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7., Takácscéh iratai. MNL CSML HF. IX. 8.

8 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

9 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.10.

10 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

11 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

12 Kalaposcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.40.49.

13 Fazekascéh iratai. TJM Ltsz.: 73.39.5.

14 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.10.

A céhszabályok is előírták, hogy a mesterek és az inasok türelmet tanúsítsanak egymás iránt, s csak ritkán fajult odáig a viszály közöttük, hogy a céhnek kellet beavatkoznia, de van példa arra, hogy a vita rendezésére külön céhgyűlést kellett összehívni.

A céhek megszűnte után az inasokat tanoncoknak nevezték, s helyzetükben is változások következtek be. Az ipartanoda felállítása után például egy héten háromszor kellett iskolába menniük, amiért elsősorban a mesterek nehezteltek.

Szádeczky Lajos megfogalmazása szerint: *„A felszabadítás csak az inasságból való kilépés, – a valódi legénnyé avatás azonban a társpohár elköltése volt.”* A társpohár olyan áldomásivás, melyet a felszabadult inas fizetett legénytársainak, akik ezáltal fogadták maguk közé. Vásárhelyen ez a következőképpen történt: *„választott magának a legény, két koszoru leányt, kiket két karjára véve poharazott sorban legény társaival, mely poharazás közben a felavatott ha gyengébb volt kissé elázott. ...Ily alkalomkor 20-25 vers mondatott a segédre, melyek között éltették a királyt, hazát, tisztviselőket stb egész a céhmester, atyamester és céhbeli tagokig.”*[15]

Az új belépőnek felolvasták az artikulus legényekre vonatkozó részét, s ilyenkor fizetnie kellett a névbeírásért, az artikulus felolvasásáért és a társpohárért. Mesterek fiai fél társpoharat fizettek. A társpohár összege mint büntetési egység is szerepel az iratokban: *„Adorjányi István Úr Legénye Mester Mihály Büntetődött egy társpohárra az artikulus megsértéséért.”*[16] A tímár ifjúság artikulusai között is felbukkan ez: *„Ha valamely Legény lopásban találtatik, egész Társ-Pohárra büntettessék vagy az ő Legény Társától az Ifjúság előtt megtsapattassék.”*[17] Ennek eszköze valószínűleg a céhkorbács lehetett, melynek utolsó példányát az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás néprajzi részében láthatta a vásárhelyi közönség.[18]

A céhes iratok bővebb ismeretekkel szolgálnak a legények helyzetéről, körülményeikről, annál is inkább, mivel mindig sok gondot okoztak a mestereknek viselkedésükkel. A súrlódás a mesterek és a legények között nem kizárólag a céhes ipar válságának tünete, erre sok példa található a jegyzőkönyvekben a korábbi időszakokban is. Bár kétségtelen, hogy a XIX. század második felében vannak olyan jelenségek, melyek a céhes ipar túlhaladottságára utalnak. Ilyen például az a panasz, amely 1862-ben a fazekascéh gyűlésén merült föl: *„a legények magok kezére dolgoznak, legényt s inasokat tartanak…”*[19]

A legényekre vonatkozó általános szabályokat a kiváltságlevelek tartalmazták. Ezeket külön is kimásolták, hogy az új legénynek felolvashassák. A korai időszakban azonban, amíg a privilégiumok kevésbé részletesen taglalták a legények jogait és kötelességeit, maguk a céhmesterek is összeállítottak a legények részére szabályokat, melyek elsősorban a korhelykedést és ebből fakadóan a munka hanyagolását tilalmazták. A vásárhelyi takácsok például 1797-ben alkottak ilyen szabályokat, melynek legfontosabb pontjai a legények vándorlását, illetve a vándorlás során az idegen műhelyekben eltöltött időt és viselkedésüket szabályozták.[20]

A legény befogadása egy műhelybe csak a céhmester tudtával történhetett. A városba érkező legénynek az *atyamester*nél kellett jelentkeznie, s bizonyságlevelének felmutatásával munkát kérnie. A legények választott vezetőjének, a *dékán*nak a feladata volt, hogy a megfelelő műhelybe elirányítsa, s a legények társaságába, az ún. *kistársaság*ba „bé állítsa”. Ez abból állt, hogy a legény elhelyezte bizonyságlevelét a társaság ládájában, s az artikulusokat felolvasta előtte. A legénynek kötelessége elfogadni a számára kijelölt műhelyt, ahol két hét próbaidőt töltött. Nem mehettek tetszés szerint akármelyik mesterhez, s ha mesterüket önkényesen elhagyták, büntetést fizettek. A mesterek bejelentették igényüket a céhnek, hogy legényt szeretnének alkalmazni, s a céh a legényeket *„sor szerént való mesterhez rendelte”*. (1839)[21] Szigorúan büntette a céh azt a mestert, aki csupán néhány napra – feltehetően a sürgős munkák idejére – fogadott fel legényt: *„akinek Legényre van szüksége*, *vagy hétszámra vagy*

---

15 SZÁDECZKY Lajos, 1913. 209.; ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878. márc. 3.; KISS Lajos, 1964. 277.

16 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.15.

17 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.6.

18 NAGY Vera, 2001. 71.

19 Fazekascéh iratai. TJM 73.39.5.

20 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

21 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

Esztendő számra fogadja fel". (1852)[22] A takácscéh pedig 1853-ban úgy határozott, hogy a legénynek a mesterrel szerződést kell kötnie, *„mellyben a feltételek világosan meg határoztassanak, hogy így ha a Legény és Mester közt egyenetlenség történne, a baj ahoz képest fog orvosoltatni"*.[23]

A legények városban tartózkodásának időtartamát többször is szabályozták, aszerint, hogy munkájukra mennyire volt szükség. A takácscéh például korlátozta ezt az időt, mert a legények egy része nem a mesterség alapos elsajátítását tekintette céljának, hanem ittlétüket arra használták, hogy *„a bővebb mulatságok alatt leg betstelenebb erköltstelenségekre vetemednének"*. Ezért a céh 1828-ban hozott határozata alapján két évnél tovább nem tartózkodhattak a városban, még a jó magaviseletűek sem, de aki rosszul viselkedett, azt hamarabb elküldték, *„jók botránkozására és romlására ne legyen"*. Abban az esetben, ha a mester tovább tartóztatná a legényt, úgy őt büntetik, *„esztendeig semmi Legényt nem fog kapni"*. Ezt 1832-ben tovább szigorították, melyet a következőkkel magyaráztak: *„Közönségesen tapasztalva lévén az, hogy a Vándorló Takáts legények nem annyira Mesterségeknek bővebb ki tanulása, hanem inkább az asszonyi nemnek közelebről való megösmerkedése végett egy városban sőtt egy méhelyben két három s több esztendőkig meg maradni a betsületes czehnek többszöri Végzései ellenére is kívánnak."* A határozat szerint: *„egy méhelyben tovább egy esztendőnél (igen nagy s különös ok nélkül) egy legényt sem tartóztatni sem a legénynek megmaradni szabad nem lészen."* Az a mester, aki ezt megszegi, két évig nem alkalmazhat legényt.

Ezt a határozatot, miszerint egy legény Vásárhelyen csupán két évig, egy műhelyben pedig csak egy évig tartózkodhat, a takácsok 1842-ben újra felvetették, később enyhítettek szigorán azzal, hogy a legény mindaddig maradhat a városban és a műhelyben, amíg viselkedésével okot nem ad az eltávolításra. A határozat megváltoztatását így magyarázták: *„mert ezáltal a legényekre kikre pedig nagy szükség van ide édesgettetnek"*.[24]

A céh az elhalt mestertársak özvegyeit oly módon segítette a mesterség folytatásában, hogy szabadon választhattak maguknak legényt. 1833-ban a takácsok feljegyezték, hogy egyes özvegyek a nekik adott legényt kigúnyolták, és azt kívánták, hogy nekik újabb legényeket adjanak, ami csak más mesterek rovására történhetett volna, ezért a céh megtagadta.

Az özvegyek és a legények kapcsolata különösen akkor válhatott konfliktus forrásává, ha az özvegy maga is fiatal volt, mint 1838-ban a 18 esztendős Petrik Mihályné esetében. Az özvegy panaszt tett a takácscéhnek, hogy *„Legénye, Csongrádi születésű Bertus Jósef minden bizonnyal azon oknál fogva, melly szerént Legényét a minden éjtszakai folyvásti kint hálásáért a Czéhbe fel adta, és ezért megbüntettetett, nem tsak a panaszló Özvegynek szemtül szemébe, hanem még másoknak is azt mondogatta, hogy a panaszló Özvegy őtet a magával való hálásra, s testi közösülésre eröltette, és a testi közösülést végre is hajtotta – kérvén mint ártatlan ezen gyanú és gyalázat alól fel oldoztatni."* Noha a legény a céh előtt is bevallotta a közösülést, a céh az esetet kivizsgálva, a legény állítását hazugságnak nyilvánította, s az özvegy *„előbbeni betsületében viszsza állíttatott, Bertus Jósef pedig, már a kintt hálogatásáért előbb meghatározott 4 fton felyül, még 2 f. Tábla Járási büntetésben, ezen felyül a Czéh és a legénység előtt azonnal el szenvedendő 12 páltza ütéseknek el Szenvedésére, s ezen felyül a Városból való más napi kimenetelre ítéltetett."*[25]

Jó példa ez arra, hogy a céh, tagjainak becsületét megvédte, emellett a legényeken alkalmazható büntetésnemek sokféleségére és fokozataira is rávilágít: pénzbüntetés, pálcázás, városból való kitiltás.

Alkalmanként, nagyobb munkák elvégzésekor szokásban volt a *hetes vagy soros legény adás*. A szokás lényege, hogy a legénnyel nem rendelkező mester vagy özvegy segítésére a többi mester átengedi legényét egy hétre. Ezt, a legényekre nézve önkényes elrendelést időnként törölték vagy korlátozták. 1838-ban például a takácscéh eltörölte, azzal a megszorítással, hogy *„ki vévén azon egyetlen esetet, hol a Mester olly nagy és fekvő betegségbe szenvedne, melly miatt (különben pedig Legénnye se lévén) a munkára végképpen alkalmatlan lenne"*. Megjegyzik azonban, hogy ez esetben sem kötelezhető senki, hogy legényét másnak átengedje.[26]

---

22 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

23 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

24 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

25 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

26 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

A legényeknek maguknak kellett gondoskodniuk élelmükről, ruházatukról, *„a mesternék egyedül tsak sóval, tüzelővel s elkészítésével”*, vagyis az étel megfőzésével tartoztak. (1831) Betegségük esetén az erre a célra létesített pénztárból segélyezték őket.[27] A beteg legényt társai kötelesek voltak ápolni, súlyos esetben a dékánnak kellett papot hívnia hozzá.[28]

Nagyobb céhek esetében a legényeknek feltehetően külön szálláshelyük volt, melynek meglétére kiadásaik utalnak. A szabók között például az 1830-as, 1840-es években a következők szerepelnek: *„Az Ifjuság Ágytsináltatására”*, *„Az ifjuság széke reperatiójára”*, valamint lepedőnek való vászon, párnahaj, párnába való toll, pokróc, párnaciha, szalmazsáknak való vászon vétele, két pad csináltatása. Egy 1849-es bejegyzés – *„ki fizetődött az herbeszfater”* – a mesterlegények szállásának gondnokára utal.[29]

A legények viselkedését és a munkához való hozzáállását a céh szigorúan ellenőrizte. Választott tisztségviselői közül az *atyamester* feladata volt a legények ügyeivel való törődés és a ládájuk őrzése. A legények maguk is választottak tisztségviselőket. Legfőbb vezetőjük a *dékán* volt, akit a céh elöljárói által előterjesztett, idősebb legények közül választottak. Egyes társaságoknál volt *öregdékán* és *ifjúdékán* is. Kiss Lajos a szűcsmesterség kapcsán ismerteti a dékánok feladatát: *„Az öregdékán vagy öreglegény a rendelkező s a legények felügyelője volt. A kisdékán a templomba járást ellenőrizte, legényeket vezette a mesterhez, ő volt a gyűlés összehívója, báltartáskor a szaladgálnivalókat is ő végezte. ...Kisdékán kettő volt, egyik református, másik katolikus.”*[30] Az öregdékán szükség esetén büntethetett.

A céh részéről a legények ellenőrzését a *bejárómesterek* végezték el. Általában két bejárómestert választottak, ún. *öregbejáró*t és *ifjúbejáró*t vagy *kisbejáró*t. Segítettek a munkakeresésben, végigjárták a műhelyeket, ellenőrizték a legények munkáját, ha hibát találtak, jogukban állt büntetni, komolyabb panaszokat a céhnek kellett jelenteniük.[31]

A legények rendszeresen tartott összejövetele, gyűlése az ún. *bejárás* volt. A bejárást az atyamester házánál tartották, s nevezték *közönséges bejárás*nak vagy *rendes bejárás*nak is. Kiss Lajos a szűcslegények 1774-es rendszabályaira hivatkozva jegyzi meg, hogy bejárást tartottak József naptól Mártonig kéthetenként, Mártontól karácsonyig hetenként, később Józseftől pünkösdig kéthetenként és Kisboldogasszonytól karácsonyig vasárnap délután. Pünkösdtől Kisasszonyig szünet volt. A céh utolsó éveiben havonta tartották.[32] A szabócéh iratai kántorbejárást emlegetnek, amely negyedévenkénti összejövetelekre utal.[33]

A bejárás legalaposabb leírását a szakirodalomban Richter M. István tollából ismerjük, Vásárhely vonatkozásában pedig Kiss Lajostól a szűcsmesterséget bemutató tanulmányában, bár forrását nem nevezi meg.[34] A céhes anyagban kevés adat található ennek részleteire vonatkozóan. A tímár ifjúság 1823-as artikulusai utalnak erre, bár nem bejárásnak nevezik. Az összejövetel ünnepélyes keretek között zajlott, melynek középpontjában az ifjúság ládája állott. A vásárhelyi tímárlegények artikulusai is megerősítik Richter M. István azon megállapítását, hogy: *„A ládát mintegy szentségnek tekintették.”* Ügyeiket csak a nyitott láda mellett lehetett elintézni.[35] A 28. cikkely kimondja: *„Ha a Legények között valamely panasz támad, az a gyülekezetben vétessék fel, mely alkalmatossággal mind a panaszt tévő, mind a panaszlott fél. ülő székeiről felkellyenek, és a Láda mellé állván, a dolgot tisztességesenn s illendőképpen terjeszszék elő…”* E témát folytatja a 31. cikkely: *„Hogy pedig a Társaságbéli szép békesség fenn tartassék, ha valakinek valami méltó panasza vagyon, addig panaszolkodjon, míg a Betsületes Társaság Ládája nyitva vagyonn, mert a ki az útánn tejénd panaszt, mind a ki panaszt tészenn, mind kire panasz tétetik, mind a kettő meg büntetődik.”*[36]

---

27 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

28 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.6.

29 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.16.

30 KISS Lajos, 1964. 266.

31 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

32 KISS Lajos, 1964. 266.

33 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.15.

34 RICHTER M. István, 1930. 1. szám 38–47., 3-4. szám 177–199., 186.; KISS Lajos, 1964. 266–267.

35 RICHTER M. István, 1930. 187.

36 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.6.

Bejáráskor történtek a befizetések az ifjúság kasszájába, a büntetések, valamint az *auflog* vagy *feltételpénz* befizetése.[37]

A bejárás néha kisebb mulatsággal zárult, melyre a legények ládájából italra kivett pénzek feljegyzése utal.[38]

A legénynek olyankor kellett büntetéspénzt fizetni, ha nem teljesítette a mester parancsát, a maga dolga után járt, káromkodott, dorbézolt. A legények artikulusai tiltják a dologkerülést, az utcán való dohányzást, illetlen viselkedést (ugrálás, dobálás), nem megfelelő ruhában való megjelenést, tilos volt az utcán a pipát kézben vinni vagy úgy menni, hogy az kilátszódjék a csizmaszárból, ugyancsak tilos volt az atyamester házánál verekedésre alkalmas eszközökkel megjelenni.[39]

Súlyos esetekben a céh bíráskodott a legény fölött. Ilyen eset volt például, ha meglopta vagy szidalmazta mesterét. 1839-ben egy tímárlegényt *„Maisterné Asszonyával el követett tiltótt szerelmeskedési szövetséggel és Majszter nejével véghez vitt némely orozás vétkével”* vádolták, s a legsúlyosabbra, 12 pálca botütésre és a városból való kitiltásra ítélték.[40]

A legények vallásos életéről jobbára az artikulusok szólnak, ritkábban a céhes határozatok. Számukra is kötelező volt a vasárnapi és ünnepnapi istentiszteleteken való részvétel, katolikusok a *„Fertály Eszetendei Kánor misére díszes rúhában meg jelenjenek…”*

1838-ban a takácsok a református legények számára az Újtemplom látogatását teszik kötelezővé, valószínűleg így egy helyen jobban ellenőrizhető a megjelenés.[41]

Ugyancsak az artikulus írja elő, hogy a mester vagy felesége halálakor *„a Legények tisztességes Rúhába fölöltözve, a hóltat egész tisztelettel ki kísérni és el-takarítani”* kötelesek.[42] Előfordult, hogy a legényeket meghívták más, mesterségen kívüli ember temetésére énekelni. Ezért fizetni kellett. A temetésre az atyamester vagy a bejárómester kísérte el őket.[43]

A legények céhbeállásának feltétele a három éves vándorlás letöltése mellett a remek elkészítése volt. A vándorló legények 1816-ig szabadulólevelet (kundchaft), majd ezt követően szintén a céh által kiállított vándorkönyvet kaptak.[44] A céhek azonban nem mindig elégedtek meg a más vidéken eltöltött vándorévek igazolásával. 1826-ban például a tímárcéh döntött úgy, hogy a vándorévek után a céhbe belépni akaró legény még itthon is köteles egy évet dolgozni, ez volt az ún. *mesteresztendő*. Ez alatt megismerhették a legény mesterségbeli tudását, magaviseletét. Azt azonban megengedték neki, hogy maga válassza ki azt a mestert, akinél ezt az időt el kívánja tölteni. A mesteresztendő a mesterek fiai számára nem volt kötelező.[45]

A céhbe belépni akaró legény iratait a céhbiztos jelenlétében megvizsgálták, és ha megfelelőnek találták, akkor remekre bocsátották. Udvari rendeletek 1761-ben, majd 1766-ban kötelezővé tették, hogy a vándoridejüket kitöltött legényeket a céhek csak a remekmunka elkészítése után fogadják be, s ezt ne lehessen pénzen megváltani.[46]

Az egyes céheknél a remek kijelölése a munka jellegéből adódóan más-más módon történt. A tímároknál minden remeklőnek ugyanazt a munkát kellett elvégezni, a szabóknál a megvarrandó ruhák azonosak, de sok más darabnak ismerni kellett a szabását. A takácscéh a remek elkészítéséhez mintarajzokkal rendelkezett, melyek közül sorshúzással választották ki az elkészítendőt. A XIX. század elején a takácsoknál – ahogyan több más céhnél is – pénzbe került. Erről, illetve ennek eltörléséről egy 1834-es jegyzőkönyvi bejegyzés tudósít: *„ennekutánna a Remek Váltsága meg szüntetik, s azt a Bets Czéh a Remeklő Személynek minden jutalom nélkül ki adni tartozik”*.[47]

---

[37] KISS Lajos, 1964. 266.; Szabócéh iratai. TJM 73.45.15.

[38] Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.16.

[39] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.6.

[40] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.; SZÁDECZKY Lajos, 1913. 211.

[41] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.6.; Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8

[42] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.6.

[43] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

[44] ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878. márc. 3.

[45] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

[46] EPERJESSY Géza, 1967. 98.

[47] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

A céh meghatározta a műhelyt is, ahol a remeket el kell készíteni, a remeklő mellé pedig ún. *műlátó*kat vagy *munkalátó*kat rendelt, akik ellenőrizték a remek elkészítését. Ott eltöltött idejükért a remeklő fizetett nekik, sőt időnként étellel és itallal is el kellett látnia őket. A takácscéh 1847. december 19-i határozata jelzi, hogy feladatukat nem minden esetben látták el megfelelően: *„azon viszsza élés jelentvén fel, mi szerént a remeklő nem maga, hanem mások segedelmével készítik el remekjeiket, és ezen segítségek nem tsak a remek fel ügyelő küldöttek, hanem mások is, kik oda többnyire enni és inni mennek, a remekelő költségét szaporítják* […] *ezen fel adott viszsza élés meg gátlása tekintetéből köz meg egyezéssel határoztatott, hogy jövendőre a remekelőnél senki, még attyafiai is, meg ne jelenjenek: mert a kik ezen határozat ellére a remekelőknél megfordulni tapasztaltatnak, 2 azaz két pengő forint fizetésben el marasztaltatnak, – nem különben a remeklátásra ki nevezett küldöttek is, ha ellenök ki világosodik, hogy a remekelőknek segítettek, azt szembetűnően igazították, különbség nélkül a fentebbi két pengő forint fizetésben meg bíráltatnak…”*[48]

1854-ben a tímár céh eltörölte a műlátók tisztségét: *„remekes mellé külön munka vizsgálok nem rendelődtek régibb szokás szerént hanem az ujabb törvény 159 dik paragrafusa szerént a Céh Mester fog időnként a midőn szükséges egy ifjabb és egy idősb mestert rendelni.”*[49]

Egyes céhek a remeklés idejét is meghatározták, általában azokban a hónapokban, amikor kevesebb munkájuk volt. A vásárhelyi takácsok 1836-ban november, december, január és február hónapban jelölték ki. Ettől csak olyan esetben tértek el, ha a legény szülei halála miatt kénytelen a család fenntartását magára vállalni.[50]

Az elkészült remeket céhgyűlés keretében a mesterek és erre a célra rendelt két legény vizsgálta meg. Az elfogadott remek készítőjét a céh rendes tagjának nyilvánították, a céhbe való befogadás jelképes kinyilvánítása a kézfogás volt: a legény *„a czéhbe szabályszerű kézfogással bekebeleztetett*.[51]. A kézfogás mellett a céhbeállás ünnepélyes része volt az eskütétel. Esküszövegek, ún. *hitformák* több céh irataiban fennmaradtak, s ezek az újonnan belépő mesterek, valamint az újonnan megválasztott tisztségviselők számára készültek A szabók esküszövegei pl. 1766-ból valók.[52] Az eskütétel szokása egy évszázaddal később szűnik meg, a tímár céh 1870-ben dönt úgy, hogy céhbeálláskor csak a kézfogás marad meg, ez pótolja az esküt.[53]

Előfordult, hogy a céhbeállást ivással ünnepelték meg. A szabó céh kiadásai között szerepel 1811-ben ebből az alkalomból vásárolt sör, bor, kenyér.[54] Az ilyenkor szokásban volt ivászatról Kiss Lajos is megemlékezett: *„A remeklő legény remeklés után megvendégelte azokat, kik munkáját megvizsgálták, mely alkalommal az új mestert felköszöntötték. Az ekkor adott pohár: a köszöntő pohár.”*[55]

A céhbe való belépés komoly anyagi megterhelést jelentett a remeklőnek. Általában céhtaksát és három táblajárást kellet fizetniük, néha azonban ennél többet is. A szűrszabók 1824-ben hatféle fizetnivalót sorolnak fel: *„1. A Czéh rendes Taksáját, 2. Jelentő Pénzben, 3. 3 Tábla járásért, 4. Remek hiba, 5. Tzifra kankó és guba váltság, 6. Kontár büntetés.”*[56] Mesterek fiainak fél taksát kellett fizetniük a céhbelépésért, ugyancsak fél taksával fogadták be a más városból érkezett mestereket, akik már korábban remekeltek.

Elvétve van példa arra, hogy valakit remek készítés nélkül vagy vándorévek híján is mesterré nyilvánítottak. Ilyen kedvezményben részesülhettek a katonaviselt vagy testi hibás legények. 1828-ban pl. Rácz István kérte a takácscéhet, hogy mivel szemei már romlottak, remek készítésére nem alkalmas, de szeretne a céhbe lépni, mert a fiatal legények előtt szégyellte, hogy a mesterség sokéves gyakorlása után még mindig legény. A remek megváltására 100 váltó forintot ajánlott fel, amit a céh el is fogadott.

---

48 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

49 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

50 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

51 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

52 Szabócéh iratai. MNL CSML HF IX.5.2.

53 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

54 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.14.

55 KISS Lajos, 1964. 270.

56 Szűrszabó céh iratai. MNL CSML HF IX. 7.

A hosszúra nyúlt legényéveket garanciának tekintették a mesterségbeli ismeretek elsajátításához: *„ő már a szokott három esztendei külső vándorlásán kívül más kilencz esztendőket többnyire az özvegy Majszternéknál legény képpen eltöltött…”*[57]

Az 1860-as évektől egyes mesterségek hanyatló időszakából több példa van arra, hogy vándorlás hiányában is tagja lehetett valaki a céhnek. A takácsok ezt azzal magyarázták, hogy a vándorló legények ekkoriban már nem nagyon kaptak munkát.[58]

A céh élén évente választott tisztségviselők álltak. Legfőbb tisztség a *céhmester*é volt, akit *első céhmester*nek vagy *főcéhmester*nek is neveztek. A XIX. század első felében a népesebb céheknél gyakori volt, hogy *alcéhmester*t vagy *kiscéhmester*t is választottak. A legények ügyeit intézte az *atyamester* és a *bejárómester*ek, az *öregbejáró* és az *ifjúbejáró* vagy *kisbejáró*. A céh jegyzője, a *nótárius* az adminisztrációt végezte, a *szolgálómester* pedig a céh legfiatalabb tagja, akinek feladata a gyűléseken, remekléseknél a felszolgálás, vásárkor a sátrak eligazítása, valamint a céh ügyeiben való szaladgálás a céhmester utasítására.[59] Ez a beosztás terhes kötelezettségekkel járt, nem volt önkéntes, ezért a XIX. század második felében, aki csak tehette, pénzen megváltotta a szolgálómesteri hivatalt.

A céhgyűléseket a céhmester hívta össze saját házába. Itt történt az új tisztségviselők megválasztása is, általában év végén. A céh új vezetői a hitforma szerint esküt tettek társaik előtt. Választás után a céhládát az új céhmester házához vitték. Ezzel kapcsolatban a takácsok 1837-ben így határoztak: *„a midőn a Czéh Láda a volt Czéh Mestertől a választott Uj Czéh Mesterhez által vitetik, egy igen mértékletes, és a Biztos Úr írásbéli engedelméhez alkalmaztatott áldomási Vatsora adattasson.”*[60]

A céhmester megválasztását *céhmester tétel*ként emlegetik az iratok, s ez az esemény egyes céheknél nagyobb mulatsággal járt. A szabóknál több napig is tartott, ahogy erre feljegyzéseik utalnak: *„Céh Mester tétel másod napján serre fizetődött 3 (f).”* (1840) 1810-es kiadásaik pedig azt mutatják, hogy igen gazdag ételsor kerülhetett az asztalra. Vásároltak 2 kappant, 2 pulykát, 2 malacot, 1 ludat, 6 kenyeret, lisztet, tojást, tejfölt, sót, petrezselymet, tormát, sáfrányt, szerecsendiót, uborkát, céklarépát, borsot, pálinkát, bort, 1813-ban 26 font húst, 4 hízott ludat, 2 sovány ludat, másfél akó bort, 4 icce pálinkát, zöldségeket, fűszereket. 1814-ben az ünnepség fő fogása a kocsonya volt. Az ételek elkészítését a céhmesterné irányíthatta, mert munkájáért fizetséget kapott. Néha *szolgáló asszonyok* és *koppasztó asszonyok* is besegítettek neki.

A mulatság része volt az is, hogy az ifjúság, azaz a legények felköszöntötték az új céhmestert és az új tisztségviselőket, melyért pénzt kaptak.[61]

A tisztségviselők fizetését általában év végén adták ki, a múlt század második felében már gyakran negyedévenként.

A céhek évente négy *kántorgyűlés*t, azaz „Fertály Esztendei Gyűlés”-t tartottak. Szükség esetén azonban máskor is összegyűltek, ennek neve *kisgyűlés* volt.[62] A negyedéves gyűlések alkalmával fizették be a mesterek a *céhtaksá*t vagy *kántorpénz*t, *kántorgaras*t.

A múlt században a céhgyűlések megtartását a szabadságharcot követő elnyomás időszakában korlátozták. A nagy létszámú összejöveteleket tiltották, ezért a céhgyűléseken csupán a mesterek választott képviselői – a takácscéhnél például minden városrészből három személy – vettek részt, teljes létszámú céhgyűlést csak 1854 végéről említenek.[63]

Az összejövetelek időpontjáról vagy az elhalt mestertárs temetéséről *táblajárás* útján értesítették a céh tagjait. Erre a fából vagy fémből készült céhbehívó tábla szolgált, melybe beírták az eseményt és az összehívandó tagok névsorát. Rendes céhgyűlések esetén a céhmester járatta körbe a táblát, melyből a céh nagyságától függően több is lehetett, egy-egy városrész mestereinek külön-külön. Rendkívüli céhgyűlés összehívását azonban bármely mester és legény kezdeményezhette, ha kifizette a táblajárási dí-

[57] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

[58] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

[59] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.; Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.11.

[60] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

[61] Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.14.

[62] Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

[63] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

jat. Van példa arra is, hogy inas tartozott táblajárást fizetni, amikor csupán az őt érintő ügyben ült össze a céhgyűlés.[64] Legények általában olyankor éltek ezzel a lehetőséggel, ha remekelni akartak, vagy elkészült remekmunkájukat a céhnek be akarták mutatni. A céhes iratok a táblajárás két módjára utalnak, az egyik, amikor a tagok egymásnak küldték, vitték tovább a táblát, a másik, amikor a szolgálómester hordta végig. Fontos volt, hogy az üzenet minél gyorsabban érjen el a mesterekhez, ezért a céh büntette a tábla visszatartását. 1819-ben pl. Kenyeres János szabómester fizetett *„az Tábla el Maradásáért”*.[65]

A mesterek kötelezettségi közé tartozott a *kántormisé*ken, egyházi ünnepeken, a tagtársak, illetve ezek hozzátartozóinak temetésén való részvétel.

Minden céh minden negyedévben tartott kántormisét, különböző jeles napokhoz kapcsolódva, pl. pünkösdkor, Szent Mihálykor, karácsonykor. Elvétve említenek az iratok patrónus misét is, de az egyes céhek patrónusairól nem maradt fönn forrás. Az egyházi ünnepeken való részvételt igen szigorúan vették. A takácsok 1838-ban a következő határozatot hozták: *„A R Catholicus Mesterek a Kántori Misén díszes öltözetben megjelenni köteleztetvén, az Isteni tisztelet végével, minden Mester azon Segrestye Ajtónál, melyen a Tisztelendő Urak be járnak, meg jelenni, és ottan azon jegyzőt, vagy hivatalost kinek a Templomban lévőket megjegyezni kötelessége, be várni, és annál magát be iratni köteleztetik…”*[66]

Leggyakrabban a büntetések feljegyzése világít rá az egyes ünnepeken való kötelező megjelenésre. 1825-ben Bagi Mihály szabómestert megbüntette a céh, mert *„az Fel támadáskor meg nem jelent orára térdepelni az Úr koporsojánál”*, és nem volt patrónusmisén sem. 1830-ban pedig *„Détár István az urnapján a Sátor tsinálni nem volt meg büntetődött…”*[67] Úrnapját az egyház körmenettel ünnepelte, s ennek útvonalán zöldágakkal, virágokkal feldíszített sátrakat készítettek szabadtéri oltárként, melyekbe szobrokat, képeket helyeztek el.[68] A céhek részt vettek a sátorállításban és a körmenetben egyaránt, egyes mesterek pedig zászlóvitelre voltak kijelölve.

Másik két jeles egyházi ünnep, melyen a vásárhelyi mesterek rendszeresen megjelentek, a *keresztjáróhet*i és a *Márk-napi körmenet*. A *keresztjárónapok* az áldozócsütörtököt megelőző három nap. A szabócéh büntetési határozatai az 1840-es évektől utalnak ezekre: *„Szamák Mihály Úr a Kereszt Járó héten való procession való későn jövetelért minthogy zászló vitelre ki volt rendelve…”* büntetést kapott, egy másik mester: *„Márk napi és a három napi procesión való meg nem jelenésért adós”*. 1855-ben említenek *„búza szentelési zászló vitel”*-t, pontos dátum nélkül, de azonos lehet a Márk-napi (ápr. 25.) körmenettel, ami a búzaszentelés napja.[69]

A zászlóvivők fáradozását ilyenkor külön honorálták: *„A Márk Napi és a Kerszt Járo hétenn 3 naponn való Zászló vitelért fizetődött 2 f.”* (1834) 1829-ben pedig a következő kiadás szerepel a szabóknál: *„zászló vivőknek serre”*.[70]

A zászló fontos szerepet töltött be az egyházi ünnepeken, ez volt a céh jelvénye. Minden céh készített magának zászlót, és nagy becsben tartotta. Az új zászlót felszenteltették, és zászlóanyát választottak felvigyázójául. Ennek részleteit a takácscéh 1862-es feljegyzéseiből ismerhetjük meg, amikor a céh egy *a régihez hasonlatos* új zászló készítését határozta el, s a kész zászlót az 1862. október 25-i gyűlésen a főcéhmester *felmutatta*. *Zászló keresztanyául* Rostás Rozáliát kérték fel, *„ki a zászlót szalagokkal felékesíté, és az arrai felügyelésre késznek nyilatkozott, – ki irányában más részről fő Czéhmester azon ajánlatot tevé, szivességének viszonzásául – hogy történhető halálozásakor, a nemes czéh tömeges megjelenésivel fog temetése innepélyesíttetni.”* Ehhez kapcsolódóan részletesen feljegyezték a zászlószentelés eseményét is: *„1862 ik évi November hó első napján dél előtt a Czéh összes tagjait egybegyűjté fő czéh mester a maga házánál, azután megindúlának tömegesen a r. Catholicum templomba, s utba ejtvén Papy Dániel czéhbiztos házát, a hol kölcsönös üdvőzlések történtek – eljuttottak a templomhoz, s ennek körüljárása után bevitetett a zászló a templomba és ott nagy számú nép*

---

64 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

65 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.13.

66 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

67 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.13.

68 BÁRTH János, 1990. 329–424., 411.

69 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.13., 73.45.14.

70 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.14.

jelenlétében főtisztelendő Plebános Lichtner Gáspár Úr által fölszenteltetvén, a korábbi zászló rendes helyére elhelyeztetett."[71]

Vásárhelyen a lakosság vallási megosztottságának megfelelően a mesterek egyik része katolikus, a másik része református volt. Egyházi kiadásokra a céh adott pénzt az egyes felekezetek mestereinek, ami nem mindig fedezte a kiadásokat. 1845-ben pl. a takácscéhen belül a református mesterek panaszolják, hogy a részükre kiadott egy forint nem elegendő vallási kiadásaik fedezésére, s kérik, hogy a jövőben a *kántorgarasok*at a két vallási felekezet között létszámuk arányának megfelelően osszák fel, valamint a kántormisékről, processziókról, temetésekről való elmaradás büntetése ezután ne céh kasszájába kerüljön, hanem ha katolikust büntetnek, az a katolikusok pénze, ha reformátust, akkor az a reformátusok pénze legyen.[72]

Szigorúan vették a temetéseken való megjelenést is, mely alól csupán az öreg mesterek kaptak felmentést téli időben. A fiatalokra a megjelenésen túl más feladat is hárult: *„az ifjú Bejáró Mesternél ifjabb Mesterek halotti temetés alkalmával tartoznak a sírt segíteni be huzni a vonakodok büntetésül fizetnek 15 Kr."*[73] A meghalt tagok özvegyeit temetési segéllyel támogatta céh. A mester halála után özvegyének jogában állt a mesterséget folytatni.

A céh tárgyalta a mesterekkel szembeni panaszokat, részben a mesterséggel kapcsolatos ügyekben, de más dolgokban is, s élt a büntetés lehetőségével. Kisebb pénzbüntetéssel járó vétségnek számított az említett összejövetelekről való elmaradás, késés. Pénzbüntetés járt káromkodásért, egymás becsmérléséért, ha az illető tisztségviselő volt – mint pl. 1825-ben Betsei Péter, a tímárcéh atyamestere –, el is bocsáthatták hivatalából.[74] Bírságot vont maga után a nem megfelelő viselkedés is. Tóth István tímárt 10 váltó forintra büntették, mert: *„nagyon rendetlenül viseli magát nevezetesen az Utzákon a Kutyákat üti veri a mi leg töb meg is nyuzogatja…"*[75]

A céh nem csupán a mestertársakkal szembeni helyes viselkedést tartotta fontosnak, hanem a családtagokkal és másokkal szembeni viselkedést is. Egy szabómestert 1824-ben megbüntettek *Mostoha Anyjával való gorombaságért*, egy tímárt pedig 1823-ban azért, mert szomszédját becsmérelte, az utcán verekedett.[76]

A XIX. század második felére enyhült a szigor, míg korábban gyakran büntettek olyan vétkekért, mint káromkodás, mestertárs *lehuntzutolása*, pletykálkodás, később már ritkán találkozunk ilyenekkel, inkább csak az idős mestertársak tiszteletét vették szigorúan.

A mesterségbeli vétségek közül azok a gyakoribbak, amikor egyik mester a másiktól a munkát vagy a legényt elcsalta. Súlyos vétkek közé tartozott a lopás, orgazdaság, melyért botozás és céhből való kizárás is járhatott. Enyhébb büntetésnek számított, ha csak időlegesen zárták ki, vagy eltiltották a legénytartástól.

A céh abban az esetben is kiszabott büntetést a vétkes tagokra, ha hivatalos eljárás indult ellenük. 1838-ban *„Sós István Takáts Mester egy Zsák tollat és két Véka búzát lopván, s ezért a Város házánál 12 pátza ütésekkel megfenyíttetvén, mind magára, mind az egész Czéhre gyalázatot hozott…"*, ezért 7 forint büntetésre ítélte a céh. Van példa arra is, hogy a városi elöljáróság teljesen a céhre bízta a büntetést, mivel az elkövető idős mesterember volt.

A céhek anyagi lehetőségeikhez képest segélyeztek és adakoztak is. Elsősorban a céhen belül, az elhalt társak özvegyeit, árváit, beteg és munkaképtelen mestertársakat segítették, de adtak pénzt kéregetőknek, tűzkárosultaknak, sebesülteknek, egyházi intézményeknek, iskoláknak, egészségügyi intézményeknek, színházaknak.

---

71 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

72 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8.

73 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

74 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

75 Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

76 Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.13., Tímárcéh iratai. TJM Ltsz.: 73.47.7.

A lakozás

Ünnepi szokásaik közül kiemelkedett a lakozás, mely a céhes élet legszínesebb s a mesterlegények számára feltétlenül legnépszerűbb ünnepe lehetett. Vásárhelyről gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre e szokás megismeréséhez. A céhes iratokban a számadáskönyvek tartalmazzák a lakozás kiadásait. A legbőségesebb adatok a csizmadialegények számadásai között találhatók, így elsősorban ezek szolgálnak például. Az eseményeket illetően több korabeli „táj és népismertető" leírás ad képet a szokásról. Legkorábban 1844-ben Szathmáry Károly írt a *Regélő Pesti Divatlap* hasábjain a hódmezővásárhelyi mesterlegénység farsangi táncvigalmáról. 1867-ben jelent meg Török Károly leírása a *Magyarország képekben* című album második kötetében, s ugyanebben az évben Réső Ensel Sándor *Magyarországi népszokások* című munkájában négy mondatot szentel e témának. A *Vásárhelyi Közlöny* 1878 februárjában és márciusában sorozatot közölt a helyi céhek történetéről, ahol megemlékeznek a lakozásról is. Az említett források egy részét használta fel Kiss Lajos a szűcsök céhes életének ismertetéséhez.[77]

A lakozás a *kistársaság*, azaz a mesterlegények szervezésében zajlott, de a céh anyagi támogatásával és a céhtagok részvételével. A csizmadiacéh számadáskönyvében több bejegyzés is tanúskodik erről, pl. 1814 januárjában: *„Legényeknek Az Lakozási Segítségre attunk 11 F."*[78]

A bejegyzések dátumai jelzik, hogy az esemény általában január végén, február elején zajlott, tehát farsang idején. Ettől egyetlen adat tér el a csizmadiacéh esetében, amikor 1854 júniusában tartották. Bálint Sándor szegedi példája megerősíti, hogy tarthatták esetenként máskor is, 1824-ből *Pünkösdi lakozás*t említ.[79]

A lakozásra a céh tagjain kívül meghívták a város köztiszteletben álló személyeit és azok családját is.[80] A hívogatást a lakozás két *táncmester*e, két legény végzi, napokkal előbb, „csinált virágokkal" és pántlikákkal feldíszített ruhában, kalapjukon koszorúval.[81]

Szathmáry Károly a szűcsök lakozását Vásárhelyen kiemelkedőnek tartotta, s részletesen ismertette a hívogató legények viseletét:

„Az estély előtt pár héttel meghívja a' tisztelt vendégeket két czifrán öltöztetett ifjú. Kurta magyar dolmányuk fölött, – mellynek bal mellét bolti virágbokor ékíti – fél vállra vetett mente lógg, elárasztva egy tarkánál tarkább kendő halmaztól, fejökön bozontos kalpag ül."[82]

A szokás fontos része volt a felvonulással együtt járó ládavitel, amikor a régi atyamestertől a legények ládáját elvitték az új atyamesterhez, illetve a lakozás helyére, ahogyan Török Károly írta: *„az ifjuság (mesterlegénység) zeneszóval elmegy az ifjuság ládájáért az* atya-mester *házához, azt onnan, miután a* konyha-mester ékes *rigmusokban elkérte, muzsikaszóval, kivont karddal kíséri a mulatság helyére."*[83] A láda-kikérő és -beköszöntő verset Kiss Lajos közli.[84]

Ez a menet egyes céhek esetében maszkos, alakos felvonulással járt együtt. Éppen e színes felvonulás miatt tartotta Szathmáry Károly a szűcsök lakozását különlegesnek, s így szokásleírása jórészt ennek részletes bemutatását tartalmazza.

„Elöl futkárok szaladgálnak csörgőkkel lábukon, s hatalmasan durrogatva karikás ostoraikkal. Tiszteletes távolságban ballag utánok 10-12 kos, vagyis kosbőrbe bujtatott inas gyerkőcz, hajtatva megettök kullogó juhásztól, kinek nyakába kitömött báránybőr van akasztva. Ez után jó néhány török basa, erősen füstölve az öles szárú pipából, – ha t.i. engedelmet nyertek rá, mi ugyan ritkán történik – utánok nyalkán öltözött fiatalság lépdel. Az egyiknek fejét virágok, csillogó üveg darabok, s tallérokkal körül rakott magas süveg disziti, az ing fölé, legyen bár milly csikorgó hideg, dolmány ölteni

---

77 SZATHMÁRY Károly, 1844. 568–570.; TÖRÖK Károly, 1867. 22–23.; RÉSŐ ENSEL Sándor, 1867. 153.; ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878. márc. 3.; KISS Lajos, 1964. 243–285.

78 Csizmadiacéh iratai. TJM Ltsz.: 73.38.11.

79 BÁLINT Sándor, 1957. 10.

80 ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878. márc. 3.

81 TÖRÖK Károly, 1867/a. 22.

82 SZATHMÁRY Károly, 1844. 568–569.

83 TÖRÖK Károly, 1868. 22.

84 KISS Lajos, 1964. 278.

gyávaság volna, sujtásos magyar nadrágja elejét hófehér csipkés kötény fedi, mellynek alsó jobb sarka a bal felsőhöz van akasztva egy szalagbokorral, millyen középre és az alsó bal sarokra is van tűzve, kezében egy bizonyos csörgő fa van, mit tenyerében csattogtatva vele taktust ver a dísz menet hátulján keservesen dolgozó zenészeknek. S e férfiúban a lakozás konyha mesterét van szerencsém bemutatni. Mellette, majd nem hasonlóan öltözve, büszke önérzettel lépdel a táncmester. Utánok mennek a czéh minden tagjai, egész komolysággal arczukon, s ez útközepén menő sereget Guti Marczi rekeszti be nagy hírű bandájával. – E díszmenet annyira elfogá figyelmünket, hogy az oldalt menőkre nem is tekinténk: pedig amott vezeti egy férfiú termetes medvéjét, azaz medvebőrű embert, ki aztán a jövő menőkkel néha ugyan csak medve módjára enyeleg. Emiatt jön a czéh lovagja pajkosan ugrándozva, – igen, ő egy személyben ló és lovag is. Csipejére kifúrt teknő van kötve, ami alkotja a ló derekát, s földig érő fekete posztóval van leterítve, nyaka és feje a lónak, kitömött lóbőr, s e különös alkotmánnyal ugrándozik egy férfiú, s hogy a kép tökéletes legyen, a teknő oldalán két szalmával töltött nadrágszár és csizma lógg. Körüle szaladgál egy rongyos zsidó fiú, s a nyakába függesztett korpás ládából szórja tele a bámuló gyerek csoport szemét, s a síránkozók képét az utána jövő nő sepregeti kezében levő toll seprőjével.”[85]

Az ünnepség idejére – ahogyan ez az idézetekből is kiderül – a legények alkalmi tisztségviselőket választottak, *táncmesterek*et és *konyhamester*t, akit *kaskétás*nak is neveztek.[86] Ez utóbbi az egész műsor szertartásmestere – ahogyan a lakodalomban a vőfély –, ő mondja a köszöntőverseket, valamint az egyes ételek felszolgálásánál szokásos verseket.[87] A konyhamester felszerelésének fontos része volt a *csörgőpálca*. A csizmadialegények számadáskönyve minden évben utal ennek beszerzésére. Török Károly az előző leíráshoz képest egyszerűbb menetről tudósít, ahol kiemeli a konyhamester vezető szerepét:

„A menetet a konyha-mester nyitja meg, kinek fején magas, papirból készített süveg van, koszorúkkal, klárizsokkal, kis tükrökkel, nagy ezüst pénzekkel felczifrázva, kezében csörgő pálcza, melylyel a nótához a taktust veri, utána viszi két legény a ládát, mely mellett kétfelől három-három legény kivont karddal lépdel, ezek után a fiatalság, hátrább a muzsikások, végül a mester-emberség megy. Czifra kötős legények, a fennforgók, a járó-kelőket a kezökben vitt borból megkínálják egy-egy pohárral, kik azért pár krajczárt vetnek a pohár alatti tálczára.”

Útközben minden jeles helynél – templom, paplak, városháza – megálltak, s a konyhamester verset mondott.[88] Az idézetből érdemes kiemelni a *fennforgók*at, az ételek felszolgálóit, akik a XIX. századi vásárhelyi lakodalmakban szintén legények voltak.

A mulatság színhelyére a csizmadialegények számadáskönyvének egyes tételei utalnak: *Kotsmárosnak Száláért* (1836), *A szála egy éjszakára* (1861). Tehát kocsmában, vendéglőben béreltek termet. Néhol a pontos helyszínről is tudósítást kapunk: *az Hajda vendég fogadóért fizettünk* (1837), *Saser Arendatt adtunk* (1838). Ekkor a *Sas vendéglő*t bérelték, amely a mai *Fekete Sas* helyén állt, s 1810-ben még földszintes, majd 1830 után egyemeletes épület volt.[89] A terem bérbevételekor *szála áldomás*t ittak.[90]

A vendégek délután gyülekeztek a mulatságra. A céhmester és az atyamester külön asztalnál ült, s a vendégeket a rendezők ide vezették először bemutatni.[91] A mulatság fénypontja a vacsora volt, ahol az ételek felszolgálásakor a konyhamester verseket mondott. *„Vacsora felett felköszöntik a nemes czéhet, annak tisztviselőit, a szép leányokat, a várost, az elöljárókat, a vármegyét, a királyt, a hazát, még végül – a czigányokat is…”* – írja Török Károly.[92] A többfogásos vacsora étrendjét nem jegyezte föl, erre a számadáskönyvekből lehet következtetni. A csizmadialegények kiadásai között általában minden évben előfordult egy marha és nagy mennyiségű aprójószág, 1836-ban pl. 19 lúd, 30 kappan, 1 pulyka,

---

85 SZATHMÁRY Károly, 1844. 569.

86 ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878.

87 Ezekből közöl: ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878.

88 TÖRÖK Károly, 1867/a. 22.

89 DÖMÖTÖR János, é. n. 35.

90 Csizmadiacéh iratai. TJM 73.38.123., 73.38.124.

91 RÉSŐ ENSEL Sándor, 1867. 153.

92 TÖRÖK Károly, 1867/a. 22.

21 tyúk. A kiadásokból kiderül az is, hogy ez utóbbiakat péknél süttették meg pecsenyének. (Nagyobb méretű baromfi péknél való megsüttetése ünnepekre még a XX. század közepén is gyakorlat volt.) A gyökér és zeller feltüntetése a kiadások között azt jelzi, hogy a baromfi egy részéből levest főztek. A csizmadiák számadáskönyve 1837-től minden évben említ legalább 1 ittze paprikát, ami paprikáshús készítésére utal.[93]

Egyéb húsfélék közül feljegyeztek még alkalmanként juhot, malacot, rucát, halat. Rendszeresen vásároltak marhabelet, amiből hurkafélék készítésére következtethetünk. Szeremlei a XIX. századi lakodalmak egyik fogásaként említi a *tejfeles hurká*t (dercés, tüdős).[94] Ezt megerősíti, hogy 1846-ban hurka is szerepel a kiadások között. A *rizskása*, *köleskása*, *aprókása*, *gersli* felsorolásából feltételezhető, hogy a hurkatöltelék mellett szerepük lehetett valamilyen kása készítésében. A hajdani vásárhelyi lakodalmak utolsó fogása például a *kitolókása* volt.[95]

A kiadások között minden évben nagy mennyiségben található túróra, tejfölre, vajra, lisztre, tojásra költött pénz, mely azt jelzi, hogy a XIX. század első felében is a túrós lepény lehetett a vásárhelyi nép legkedveltebb süteménye.

Savanyúságként leggyakoribb zöldség a céklarépa, valamint a torma, ami levesben kifőtt húsok ízesítője volt.

A nagy mennyiségű kenyér elkészítéséhez a legények kenyérsütő asszonyokat fogadtak.

A jó hangulat fontos kelléke volt a megfelelő mennyiségű ital. A csizmadialegények 1836-os lakozásakor ezekből a következő fogyott: *17 akó és egy fertály bor*, *40 ittze ser*, *48 ittze pálinka*. Az italok közül külön említést érdemel a kávé felbukkanása a számadásokban. 1861-ben találkozunk vele először, 1862-ben pedig így jegyezték fel: *Tíz pohár kávé a hangászoknak.*[96] Ezek az adatok Kisbán Eszter kutatásait erősítik meg, melyek szerint ekkor már megjelent a kávé ünnepi funkcióban, de még kevéssé volt elterjedve.[97]

Ugyancsak szerepük volt a jó hangulat megalapozásában a muzsikusoknak, akiknek fogadása áldomásivással járt együtt. A bejegyzésekből néha az ünneplés időtartamát is megtudjuk: *Hangászok bére két napra* (1855), Másnapi muzsikásoknak (1837).[98]

A már említett csörgőpálca mellett a szokás másik fontos kelléke a koszorú volt, melynek szerepe a vacsora után következett. Bár Török Károly megemlíti, hogy a táncmesterek és a konyhamester fejét díszíti valami koszorúféle, a számadásokban minden évben közvetlenül a csörgőpálca mellett fellelhető koszorú mégis mást jelent. Ennek évenkénti beszerzése, csináltatása a dékán feladata. A koszorú szerepéről bővebbet Török Károlytól tudunk meg: *„Midőn a táncznak vége, a konyha-mester bejön, a csörgő pálczával csendet csinál, utána az egyik tánczmester egy tányéron hozza a koszorút, melyre a céh jelvénye van függesztve, például az ácsoknál egy kis aranyos fejsze, a csizmadiáknál egy kis aranyos csizma, két-három hüvelyk nagyságú, megállnak az asztalnál, ekkor a konyha-mester rákezdi a rigmust, felhívja benne a vendégeket, hogy kiki a mit szánt a fiatalságnak, tegye a koszorú alá, avval leteszik a tányért koszrústul az asztal közepére.*

Ekkor megharsan a zene, a fennforgók egy része tánczra perdül, a vendégek pedig megnyitják erszényeiket, egymás után viszik a koszorú alá a pénzt…”[99]

Noha a céhek tárgyi emlékeiből elég sok fennmaradt, céhkoszorút mindössze kettőt ismerünk Debrecenből. Domonkos Ottó ezek kapcsán összegyűjtötte a céhkoszorúk használatára vonatkozó adatokat. Az általa összegyűjtött 20 adat 13 helységből való, 11 mesterséghez kapcsolódik, s ezek 1610 és 1880

---

93 E számadáskönyvek a táplálkozáskutatás szempontjából is értékes adatokat tartalmaznak. Több hasonló számadáskönyv tanulmányozása pontosíthatná, hogy itt mikor került a paprikás az ünnepi ételek sorába. Kisbán Eszter szerint ekkortájt az Alföldön már előfordult, de még nem mindenütt terjedt el. Csizmadiacéh iratai. TJM 73.38.123., 73.38.124., KISBÁN Eszter, 1989. 73.

94 BÁLINT Sándor, 1957.

95 TÖRÖK Károly, 1867/b. 124.

96 Csizmadiacéh iratai. TJM 73.38.123.

97 KISBÁN Eszter, 1988/2. 149–177., 171.

98 Csizmadiacéh iratai. TJM 73.38.123., 73.38.124.

99 TÖRÖK Károly, 1867/a. 22.

közötti időszakra tehetők. Emellett számos, német nyelvterületről származó példát is hoz a céhkoszorú használatáról. A földrajzi megoszlás jelzi, hogy országosan elterjedt volt, funkciója azonban különböző lehetett. A legkorábbi adatok egyházi körmenetben, fejdíszként való használatára utalnak, a későbbiek azonban a legényavatáshoz, céhek esetében az inasnak a legények közé való befogadásához kapcsolódnak.

A vásárhelyi adatok a koszorút nem az avatás kellékeként említik, funkciójában közelebb áll ahhoz, melyet Ecsedi István ír le a debreceni csizmadia ifjúság koszorújáról: temetéskor a meghalt legény előtt vitték, bálban pedig az asztalon tartották. A vásárhelyi csizmadialegények koszorúja ez utóbbira példa. (Az előbbire nincs adatunk.)

Annak ellenére, hogy a koszorú itt nem avatási szertartás kelléke, érvényes lehet rá Domonkos Ottó azon megállapítása, hogy mint jelkép a társaság összetartozására utal.[100] A számadáskönyvekből megtudjuk azt is, hogy a koszorú alá kendőt terítettek, 1852-ben ugyanis feljegyezték: *„A koszorú alól a kendőt ellopták.”*[101]

A néha három napig tartó lakozás mindhárom napján történt adakozás a koszorú alá. Az utolsó napon azonban már kevesebb vendég van, ahogy Török Károly írja: *„csak a legénység dáborikál, devernyéz, ekkor aztán véghezvisznek minden dévajságot, övék egész a diófáig. Így például a csizmadiák lakozásában a legények azon társuknak, kit a hosszas talpallásban, éjszakázásban elnyomott a buzgóság, lefejtik lábáról a csizmát, ez szabad, ezért nem lehet haragudni se, – csak arra vigyáznak, hogy el ne vágják a csizma vóczczát…”*[102]

A számadáskönyvek tanúsága szerint a bevétel soha nem fedezte teljesen a lakozás kiadásait, a különbözetet elosztották a legények között, így mindenki kisebb összeget fizetett rá. Török Károly szerint ezt *bánompénz*nek nevezték.[103]

A lakozás szokása a XIX. század második felében, az egyes céheknél más-más időpontban ment ki a divatból. A szűcsök az 1850-es években rendeztek utoljára lakozást, a csizmadiák még 1878 januárjában is.[104]

Céhes szokások továbbélése a XIX. század végén

Az 1872-es ipartörvény a céheket felszámolta, a város céhei ipartársulatokká szerveződtek. Ez a folyamat meglehetősen lassú és hosszadalmas volt, ahogyan az volt az ipartestület megalakulása is 1889-re.[105]

A céhek eltörlése azonban nem jelentette a céhes szokások egyik napról a másikra való megszűnését. Az iparosok a régihez hasonló szervezeti keretekben, csak új elnevezésekkel működtek. Céhmester helyett elnök állt az élükön, céhgyűlés helyett évente egyszer rendezett közgyűlésen és havonta választmányi ülés keretében intézték az ügyeket. Ezek rendjét *háziszabály* írta elő, s ez szabályozta a segédfogadás, piacozás rendjét is. Megmaradt a szolgálómesteri tisztség, melyet pénzen lehetett váltani. Még 1889-ben is van adat a társpohár meglétére.[106] Tovább élt a táblajárás szokása is, sőt a fazekasok 1888-ban még két fatáblát készíttettek, a szabóknál pedig az új tábla készítését csupán a pénzszűke akadályozta.[107] A céhládát továbbra is nagy becsben tartják, olyannyira, hogy a szabók 1905. január 18-án *házias estélyt* rendeztek abból az alkalomból, hogy ládájuk százéves. A ládát ekkorra kijavíttatták, és emlékiratot helyeztek el benne.[108]

---

[100] DOMONKOS Ottó, 1977. 217–230.

[101] Csizmadiacéh iratai. TJM Ltsz.: 73.38.123.

[102] TÖRÖK Károly, 1867/a. 23.

[103] TÖRÖK Károly, 1867/a. 23.

[104] ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc, 1878.

[105] FORCZEK Zoltán, 1990. 215., 217.

[106] Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.25.

[107] A fazekascéh egyik, ekkor készült fatábláját a Tornyai János Múzeum őrzi. 83.3.1.

[108] Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.25.

Rendezvényeik közül kiemelkedett az év elejei közgyűléshez kapcsolódó társulati ebéd. Az iratok megemlékeznek társas vacsoráról, sőt az ifjúság társas vacsorájáról és báljáról is. Ezek váltották föl a lakozás szokását. 1892. június 5-én a szabók díszebéd megtartásáról határoznak, melynek előzményeként díszmenet vonul az elnök házától a templomba, ahol istentiszteletet hallgattak. A díszmenet a régi lakozási felvonulások emlékét idézi. Nem a lakozásra utal viszont a közgyűlés határozata a díszebéd megtartásának módjáról, hogy *nők nélkül a régi szokás szerént* tartsák. A lakozáson nők is részt vettek, ennek bizonyítéka 1852-ből egy olyan kiadási tétel, mely szerint a vendéghölgyek elveszett kendőinek értékét megtérítették.[109]

A mesterek gondot fordítottak a különleges alkalmak megünneplésére is. 1896-ban kivették részüket a millenniumi rendezvényekből. A szabó ipartársulat például táncmulatsággal egybekötött vacsorát tartott, megemlékezésképpen pedig a társulati iratokból összeállították és felolvasták a céh történetét.[110]

Ugyancsak a szabók azok, akiknél pontosan megállapítható a céhes maradványok teljes felszámolásának időpontja. 1922. május 14-én a szabó ipartársulat belépett az ipartestület szabó szakosztályába. Átadták ingóságaikat, melyek a céhes élet relikviái voltak a céhládától a behívótáblákon át a zöld, csorba kancsóig. A régi céhtagok társultak ekkor az ifjabb generációval, fájó szívvel adva át tárgyaikat. A céhes élet ténylegesen megszűnt, új generáció vette át az irányítást, új szervezeti formákkal. Dezső Béla, a szakosztály alelnöke megható beszédben tett ígéretet a régi tárgyak megőrzésére, tiszteletben tartására: *„…minden név, mely a régi könyvekben foglaltatik, egy-egy fejfa, melyről ráismerünk azokra a szabó iparosokra, akik a régi időkben úttörői voltak a magyarországi szabóiparnak, az átadott tárgyakhoz jó vagy balsorsunkban hűk leszünk.”*[111]

Ezzel lezárult egy hosszú átmeneti korszak, mely a céhes élet törvény szerinti megszűnésétől valóságos elhalásáig tartott.

[109] Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.25., Csizmadiacéh iratai. TJM Ltsz.: 73.38.123.

[110] Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.25.

[111] Szabócéh iratai. TJM Ltsz.: 73.45.25.

IRODALOM

ASZTALOS János – TAKÓ Ferenc
1878 A H.-M.-vásárhelyi céhek történetének rövid vázlata. Vásárhelyi Közlöny.

BÁLINT Sándor
1957 Szegedi szótár II. Akadémia Kiadó, Budapest.

BÁRTH János
1990 Népi vallásosság. In: Magyar néprajz VII. Akadémia Kiadó, Budapest. 329–424.

DOMONKOS Ottó
1977 Céhkoszorú, céhkorona. Népi kultúra – Népi társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest. 217–238.

DÖMÖTÖR János
é. n. Vásárhely műemlékei, épületei. Hódmezővásárhely.

EPERJESSY Géza
1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Budapest.

FLÓRIÁN Mária
2001 A vásárhelyi tímárcéh hétköznapjai (1823–1872) In: Merítés-Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére. (Szerk. Bali János – Jávor Kata). Budapest, 307–336.

FORCZEK Zoltán
1990 A hódmezővásárhelyi céhes ipar utolsó időszaka. A válság és megszűnés évtizedei. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. (Szerk. Blazovich László) XVI. Szeged, 197–207., 203.

KISBÁN Eszter
1988 A kávé bevezetése Magyarországon. Ethnographia, 149–177.
1989 Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, a pörkölt, paprikás. Életmód és Tradíció 4. Budapest.

KISS Lajos
1964 Vásárhelyi tálasok. Vásárhelyi szűcsök. In: Vásárhelyi Kistükör. Budapest. 289–408., 243–285.

KOVÁTS István
1981 Egy szegény pórfiú önéletrajza. Budapest.

NAGY Vera
2001 Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás Hódmezővásárhelyen. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Ethnographica. 3. (Szerk. Bárkányi Ildikó.) Szeged, 59–74.

RÉSŐ Ensel Sándor
1867 Magyarországi népszokások. Pest.

RICHTER M. István
1930 A mesterlegények a céhvilágban. Ethnographia, 38–47., 177–199.

SZATHMÁRY Károly
1844 Hold-Mező-Vásárhely. In: Regélő Pesti Divatlap. (Szerk. Garay János). Pest, 568–570.

SZÁDECZKY Lajos
1913 Iparfejlődés és czéhek története Magyarországon I. Budapest.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)
1913 Hód-Mező-Vásárhely története V. Hódmezővásárhely.

TÖRÖK Károly
1867 Lakozás. Magyar alföldi népéletből. In: Magyarország képekben II. (Szerk. Nagy Miklós.) Pest, 22–23.

A takácslegények 1826-os ládája. (TJM Ltsz.: 73.46.1. DM)

A tímárcéh ládája 1824-ből. (TJM Ltsz.: 73.47.1. DM)

A kalaposok ládája. (TJM Ltsz.: 73.40.1. DM)

A csizmadiacéh behívótáblája 1754-ből.
(TJM Ltsz.: 73.38.6. DM)

A molnárcéh behívótáblája 1853-ból.
(TJM Ltsz.: 73.37.4. DM)

A szabócéh behívótáblája 1777-ből. (TJM Ltsz.: 73.45.4. DM)

A tímárcéh behívótáblája 1855-ből. (TJM Ltsz.: 73.47.5. DM)

A tímárok céhpecsétje 1832-ből.
(TJM Ltsz.: 73.47.3. DM)

A szabók céhpecsétje 1776-ból.
(TJM Ltsz.: 73.45.2. DM)

A tímárcéh behívótáblájának belső része üzenettel és névsorral 1855-ből. (TJM Ltsz.: 73.47.5. DM)

A szabócéh mihókja 1825-ből.
(TJM Ltsz.: 52.165.1. DM)

A szabócéh mihókjának hátoldala. (DM)

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI FAMŰVESSÉG

Terendi Viktória

Bevezetés

Az embert körülvevő használati tárgyak egyik legősibb alapanyaga a fa, s a fából készült tárgyak elkészítési technikáit a magyarság is hosszú évszázadok óta ismeri. A nép által készített és használt tárgyak, eszközök az idők során fejlődtek, bizonyos mértékig követték a magasabb társadalmi rétegektől érkező divathullámokat és az európai áramlatokat is. A fafeldolgozás sokat fejlődött, finomodott az eltelt idők során. A paraszti közösségekben hosszú folyamat révén gyökeresedett meg egy-egy új technikai fogás, hiszen a tudás leggyakrabban a család férfi tagjai közt öröklődött,[1] illetve mesterről inasra szállt, s mindkét esetben erős volt a hagyományokhoz való ragaszkodás.[2] A fában gazdagabb vidékeken természetesen nagyobb jelentőségű volt a fafeldolgozás,[3] de a Dél-Alföldön is kialakultak bizonyos fafeldolgozó központok. A nagyobb településeken jelentős számban dolgoztak kézműves mesterek és háziiparosok is.

Hódmezővásárhelyen a faművességnek gazdag emlékanyaga maradt fenn, s ezek közt nemcsak maguk a tárgyak említhetőek, hanem azok a dokumentumok is, melyek szabályozták vagy rögzítették egy-egy mesterség művelését. Ezek az iratok hasznos forrásai a XVIII–XIX. és XX. századi viszonyok feltárásának.

A dél-alföldi fafeldolgozó specialisták és iparosok működéséről korábban K. Csilléry Klára és Nagy Vera néprajzkutatók részletesen írtak, de a témakört megemlítik a Hódmezővásárhely történetéről és néprajzi sajátosságairól szóló más művek is. Kiss Lajos több munkájában kitért a fa feldolgozására és a fából készült tárgyak használatára, éppúgy, mint Szeremlei Samu, aki monográfiájában külön foglalkozott e mesterségekkel. A témában számos további tanulmány látott napvilágot. Jelen fejezet célja, hogy összegezze a hódmezővásárhelyi faműves mesterségek jellemzőit és hagyományait, miközben változásaikra is rávilágít.

A famegmunkálás kapcsán érdemes külön tárgyalni a képzett iparosok és a paraszt specialisták, háziiparosok munkálkodását, habár sok átfedéssel találkozunk mind az alkalmazott technikákban, mind az elkészített portékákban.[4] Míg a képzett mesterek szabályozott szervezeti körülmények között dolgoztak, és elsősorban a tehetősebb réteget látták el fa használati tárgyakkal, addig a specialisták, háziiparosok inkább a szegényebb rétegek szükségleteit elégítették ki.[5]

A faműves mesterek szervezeteinek rövid története

A céhszervezetek a XV. században már az ország szinte minden területén megjelentek, de az Alföldön jelentősen visszavetette fejlődésüket a török hódoltság. A törökök kiűzése utáni századokban azonban az újjászerveződött települések, valamint az uradalmak kézműves termékek iránti igénye serkentette a mezővárosi kézművesek számának növekedését és céhekbe tömörülését.[6] Csongrád megyében a legtöbb céh a XVIII. században alakult meg. A következő évszázadban már

[1] KISSNÉ Hideg Erzsébet, 1987. 1.
[2] SZAPPANOS Edit, 1996. 27.
[3] SZAPPANOS Edit, 1996. 13.
[4] NAGY Vera, 1990. 442.
[5] KISSNÉ Hideg Erzsébet, 1987. 1.
[6] EPERJESSY Géza, 1967. 16.

kevésbé az új szervezetek létrejötte, mint inkább a már meglévők differenciálódása, szétválása volt jellemző.[7]

Hódmezővásárhelyen 1714-ben alakulhatott meg az első céh, amely a szabó- és csizmadiamestereket fogta össze.[8] Ezután a város azonban a következőképp vélekedett e kérdésben: *„…legfeljebb posztószövőkre volna szükség, de nem remélhető, hogy ezeknek is elég keresetök legyen. Más kézmivesekre nincs itt szükség, még ácsokra, asztalosokra és kovácsokra sem, mert a lakosság maga megcsinálja az e szakba vágó munkákat, vagy a cigányokkal elkészítteti.'"*[9] A város tehát nem szorgalmazta a kézművesek megtelepedését egészen a XVIII. század utolsó harmadáig, amikorra már létjogosultságot szereztek maguknak a tanult mesterek is.

A faművesek közül itt először 1777-ben hoztak létre közös céhet az asztalosok, lakatosok, kerékgyártók és kovácsok.[10] A molnárok és az ácsok habár hosszú ideje működtek a városban, céhet csak a XIX. században alapíthattak, s nem sokkal később külön is vált a két mesterség.[11] A közös céhalapítás ebben az időszakban még általános volt, hiszen az egyes kézműves ágak még kevésbé specializálódtak egy-egy tevékenységre, így például nemcsak az ácsok ismerték a tetőszerkezet elkészítésének technikáját, hanem a molnárok is. A céhek kialakulása idején a mesterek kis létszáma is indokolttá tette a közös céhalapítást. Sok esetben pedig az adott faipari termék előállítása, például egy kocsi elkészítése a különböző kézműves mesterek együttműködését igényelte, ami miatt szintén szükség volt a közös szervezetre.

Míg korábban egy mesterember több különböző famunkát is képes volt elvégezni, s megrendelői ezt el is várták tőle, addig később, a céhek szakosodása után már csak egy bizonyos tevékenységet végezhetett.[12] A XVIII. század közepén például egy faragómolnár a gabona őrlésén túl a házépítésben és a bútorkészítésben is szerepet vállalt, de 1777 után, amikor az asztalosok már céhes privilégiumot kaptak, az uradalom megtiltotta számukra, hogy bútorkészítéssel és egyéb asztalosmunkákkal foglalkozzanak.[13] A mesterségek specializálódásával pedig újabb és újabb céhek jöttek létre, 1815-ben például önállósult az asztalos céh.[14] Az egyes mesterségek a specializálódás révén ugyan elváltak egymástól, a közös munkavégzés azonban megmaradhatott.[15]

Konfliktusok is adódhattak, amikor az egyes mesterek új céhet alapítottak, de érdekellentét többnyire mégsem köztük alakult ki, hanem a mesterek és a kontárnak tartott háziiparosok között. Kontárnak azt a kézművességgel foglalkozó embert nevezték: *„…akik nem tanulták mesterségüket céhbeli mesternél, nem rótták le az inasságra való felvételért, s az inasság alóli felszabadításért fizetendő díjat; a kötelező inas, legény és vándoréveket nem töltötték le; nem készítették el a mesterek által kiszabott – és rendszerint igen költséges remekmunkát; nem fizették ki a 'mesteri Jusért' a magas felvételi taksát, és nem látták vendégül jövendő mestertársaikat."*[16] A kontárokra nem vonatkoztak a céh szigorú szabályai, de az árszabások sem, ezért konkurenciát jelentettek a céhtagok számára.[17] Valószínűleg a működésüket visszaszorító hatósági rendeleteknek is köszönhető, hogy egyre többen igyekeztek a céh keretein belül dolgozni. Habár a céh sok szempontból biztonságot nyújtott tagjai számára, a fenti sorokból látható, hogy igen komoly kötelezettségeket is rótt a mesterekre, amelyeket a parasztspecialisták többsége anyagi helyzete miatt általában nem tudott felvállalni.[18] A céhek és tagjaik száma mégis egyre nőtt, a XVIII. században hét céh kapott kiváltságlevelet, majd a XIX. században további

---

7 EPERJESSY Géza, 1967. 37.

8 NAGY Vera, 2008./b 24. Idézi: Eperjessy Géza, 1967. 15.

9 SZEREMLEI Samu, 1911. 304. Idézi: Zsilinszky Békés vármegye régi évkönyve X. 104–105.

10 NAGY Vera, 2008./b 24.

11 SZEREMLEI Samu, 1911. 318.

12 EPERJESSY Géza, 1967. 107.

13 KRUZSLICZ István, MNL CSML HF IX.2 (fond történet 1.)

14 POZSÁR István, 1912. 91.

15 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 203.

16 EPERJESSY Géza, 1967. 140.

17 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 412.

18 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 416.

négy alakult meg.[19] 1788-ban 208 mesterember közül mindössze 8 fő foglalkozott asztalosmunkával, 17 molnár dolgozott a városban, a legtöbben pedig a kovácsok és kerékgyártók voltak, összesen 21 fő.[20] 1823-ban az 510 hódmezővásárhelyi mesteremberből 19 volt ács, 28 bognár, 13 asztalos és 82 molnár. A számok azt mutatják, hogy az egyes mesterségek nem egyformán változtak.[21] A kézműveseknek mindig megrendelőik, vásárlóik igényeihez kellett igazodni, így ha megnőtt egy-egy kézműves termék iránt a kereslet, az lehetőséget teremtett arra, hogy az adott mesterséggel foglalkozók száma növekedjen. Bizonyos mesterségeknél figyelembe kell venni a filiális mestereket is, akik bár a hódmezővásárhelyi céhszervezetbe tartoztak, nem itt laktak. A vásárhelyi céhekhez azért csatlakoztak, mert saját településükön ez idő tájt még nem alakult ki az adott céhszervezet.

Mivel a Tiszántúl fában nem túl gazdag, a hódmezővásárhelyi mesterek elsősorban a helyi lakosság számára dolgoztak,[22] de a környékbeli településekre is eljutottak termékeik, így az adott helyen kibontakozó stílusokra is hatást gyakoroltak. Hatásuk filiális tagjaik közvetítésével is könnyen elérhette a környékbeli falvakat, kisebb-nagyobb városokat. A filiális mesterek közt volt, aki Szentesről, Csongrádról, Szegvárról, Gyuláról, Orosházáról, Makóról vagy Csabáról csatlakozott a vásárhelyi céhekhez. A filiális vagy fiókcéhek azért jöttek létre, mert a mesterek – főként a kisebb településeken élő kézművesek – java részének anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy saját szabadalom levelet váltsanak.[23] 1777 és 1817 között az asztalos céh tagjai közt számuk hatvan fő volt, ami 1817 és 1848 közötti időszakban tizenötre csökkent.[24] A csökkenés oka az volt, hogy a filiális mesterek lakhelyén is megalakultak a céhek.

A céhek összefogták a mestereket, szabályozták működésüket és egységesítették a kézművesség oktatását, mindezen előnyeik ellenére a vármegyék, köztük Csongrád vármegye is eltörlésüket szorgalmazta.[25] A polgári forradalom után kiteljesedő társadalmi és politikai változások hatására 1872-ben végül eltörölték a céheket, köztük a fafeldolgozó mesterek szervezeteit is. Hódmezővásárhelyen 1889-ben alakult meg a minden kézműves ágat magába foglaló Ipartestület.[26]

Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállításon is jelentős számban képviseltették magukat a faműves mesterek és segédeik. A 351 kiállító közül 77 fa- és bútoriparos mester és segéd mutatta be portékáját, és ez az iparág foglalta el a legnagyobb területet is. A gimnázium három termében állították ki a fából készült tárgyakat. A kiállított munkák között találunk kisebb faeszközöket és kocsikat, szekereket is, de legnagyobb számban bútorokat mutattak be. A közönség megtekinthette a nagy múltra visszatekintő festett bútorokat, de a XX. század új igényeihez igazodó tárgyakat is, például pipereszekrényt. A kiállítás anyagának vizsgálatából nemcsak a XX. század eleji tárgykultúra jellemzőire következtethetünk, de utalásokat találunk a tárgyak társadalmi meghatározottságára, réteghez kötöttségére és magának a társadalomnak a változására is. Mindezt az asztalosok portékái szemléltetik a legjobban. A festett, paraszti igényekhez igazodó tárgyak kisszámú kiállítása és a polgári ízlést követő bútorok nagyobb számú megjelenése figyelhető meg. Mindez azt jelzi, hogy a vásárhelyiek igényei változóban voltak, s már nemcsak a város társadalmának vezető rétege, de a parasztság bizonyos része is törekedett a polgári életmódra, amit otthonának berendezésével is reprezentálni igyekezett. Másrészt egy ilyen országos hírű kiállításon a helyi mesterek nyilvánvalóan azt is meg kívánták mutatni a közönség és vidéki mestertársaik számára, hogy a hagyományok ápolása mellett a modern divatot is követik, ráadásul e darabok igen magas szakmai felkészültségüket is jól szemléltették.

---

19 EPERJESSY Géza, 1967. 37.

20 NAGY Vera, 2008./b 24

21 BARTA László, 1981. 26.

22 EPERJESSY Géza, 1967. 16.

23 SZULOVSZKY János, 2005. 212.

24 KRUZSLICZ István, MNL CSML HF IX.2. (fond történet 1.)

25 EPERJESSY Géza, 1967. 176.

26 KRUZSLICZ István, MNL CSML HF IX.251. (fond történet 1.)

A faműves mesterek számának alakulása

A különböző népszámlálási adatok jól szemléltetik a hódmezővásárhelyi kézművesség, elsősorban a faművesség változásait a XIX. és XX. század között. A XIX. század második felének statisztikájából látható, hogy néhány év alatt a kézművességgel foglalkozók száma egy jelentéktelen csökkenés után megháromszorozódott. Míg 1856 az összlakossághoz viszonyítva számuk nem érte el a 3%-ot, addig 1858-ban már majdnem 10%-ot tett ki arányuk. (Lásd 1. grafikon.)

Az 1800-as évek második felében a társadalom nagy része földműveléssel foglalkozott, viszonylag magas volt még a földtulajdonnal rendelkezők száma, ugyanakkor a helyi társadalom legnagyobb rétegét a földnélküli napszámos és mezőgazdasági segédmunkások tették ki. A harmadik legnagyobb réteg a kézműveseké volt, akik azonban jóval kevesebben voltak, mint a gazdálkodók, s arról sem feledkezhetünk el, hogy a kézművességgel foglalkozók jelentős része gazdálkodott is. Ebben az időszakban a szellemi foglalkozásúak – úgymint hivatalnok és pap – elenyészően kevesen voltak.

A XIX. század utolsó harmadának évtizedeire, illetve a XX. század első harmadára utaló adatok alapján következtethetünk az egyes fafeldolgozó mesterségek fejlődésére, stagnálására, esetleges hanyatlására is. A hódmezővásárhelyi kézművesek fával foglalkozó mestereinek száma eltérően változott a népszámlálások által felölelt időszakban. Míg egyes szakmabeliek, például az ácsok, kádárok, esztergályosok száma az eltelt negyven én alatt alig vagy egyáltalán nem növekedett, addig más mesterségek egyre népszerűbbé váltak, így például az asztalosok száma megduplázódott ez idő alatt, és a bognárok száma is jelentősen emelkedett. Molnárokra vonatkozó adat az 1884–1889 között időszakról nem került elő, de korábbi adatok szerint már a század első felében több mint 80 fő foglalkozott ezzel a mesterséggel. Gyarapodásuk más mesterségekéhez képest ugyan nem lehet túl jelentős ebben az időszakban, számuk mégis igen magas. (Lásd 2. grafikon.) 1929-ben már működött a városban fatelep és fűrészelő gyár is, ami arra utal, hogy a faanyag feldolgozása, előkészítése már nem minden esetben a mesterek műhelyében zajlott.

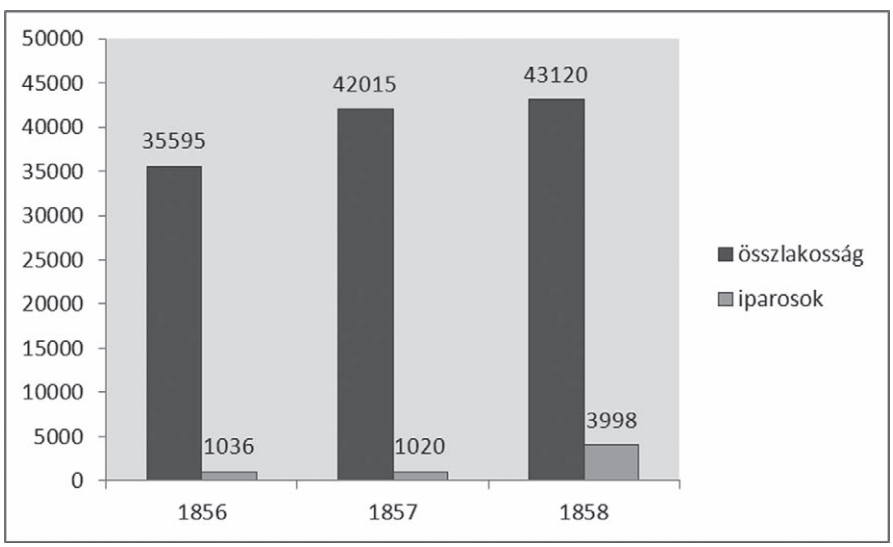

1. grafikon A hódmezővásárhelyi iparosok száma az összlakossághoz viszonyítva[27]

[27] MNL CSML HF IV.B 1106.c

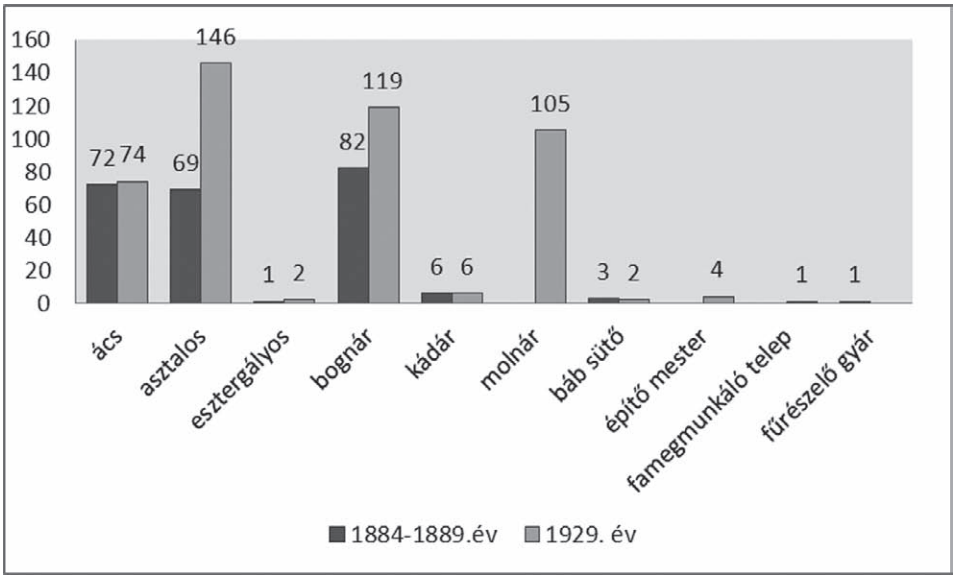

2. grafikon A hódmezővásárhelyi fafeldolgozó iparosok számának változása 1889. és 1929. között[28]

Az alapanyag beszerzése

A Dél-Alföld fában szegény vidékének faipari vizsgálata felveti azt a kérdést is, honnan és hogyan érkezett a megmunkálható faanyag. Konkrét adatok csupán elszórva akadnak, és inkább csak a folyószabályozások korát megelőző időkre vonatkoznak. Ebben az időszakban ugyanis a Dél-Alföld vízjárta, tavakban gazdag terület volt. A tavakat és folyókat pedig erek és fokok kötötték össze, melyek nagyobb vízállás idején alkalmasak voltak a vízi szállításra is. Ennek legegyszerűbb és legrégibb formája a fa úsztatása és a tutajozás volt, aminek köszönhetően a Tiszán, Maroson, Kőrösön leúsztatott szálfák

A város látképének részlete, tutajokkal a Hód-tó kikötőjében, 1804-es metszeten.

[28] MNL CSML HF IX.202.

egészen a város alá, a Hód-tóra érkeztek. Az erek leapadása után pedig Mártélyról vagy Körtvélyesről jutottak el Hódmezővásárhelyre.[29] 1779-ben Károlyi Antal új csatornát ásatott, hogy a Tiszáról folyamatosan érkezhessen a vízen áru, közte fa is a város alá. Az Ásott-Tisza vagy Uj-Tisza néven emlegetett csatorna azonban a mérnöki tervezés hibája miatt mégsem tudta betölteni funkcióját.[30] A XVIII. század folyamán a Maroson főként Arad vármegyéből, Borosjenőről és Pankotáról érkezett a faanyag. Habár Szegeden működtek az Alföld legnagyobb fatelepei,[31] mégis előfordult, hogy az épületfákat kocsin szállították Szegedre a vásárhelyi, tarjáni fuvarosok.[32] A folyószabályozás után a vízi áruszállítás szinte teljesen megszűnt, és a tengelyen való szállítás kapott nagyobb hangsúlyt, amit korábban főleg alacsony vízállás idején alkalmaztak a Békés és Arad megyéből érkező áruk esetében.[33]

Ácsok és molnárok

Az ácsmesterség hagyományai az ókorra nyúlnak vissza, és művelői egészen a középkori asztalosság megjelenéséig a faművesség elsőszámú képviselőinek tekinthetők. Az ácsok az épületekhez szükséges famunkán túl a fatárgyak zömének előállítói voltak hosszú időn keresztül.

Ács szavunk honfoglalás előtti, ótörök eredetű,[34] ami arra enged következtetni, hogy a magyarság e szóval együtt a famegmunkálás technikai fogásait is megismerte a vándorlások során. Az ácsok voltak az első, fafeldolgozásra szakosodott mesteremberek, akik olyan fából készült használati tárgyak elkészítéséhez is értettek, melyeket több elemből kellett összeállítani.[35] Az ácsok által készített bútorok között szerepeltek a lécvázas, bekötött ülésű székek. Ezeket készítették támlával vagy anélkül és karfás formában is. Ülőkéjét bőrrel vagy gyékénnyel kötötték be.[36] Ezeket az egyszerű ülőalkalmatosságokat faragással díszítették, s a későbbi évszázadokban is jellegzetes díszítőelemük volt a lábak és a támpillérek élszedése, illetve „a támpilléreket koronázó szögletes gombok”.[37] A XV. században Magyarországon általánosan elterjedtnek tekinthető ez a székforma, melynek elkészítési technikáját több esetben a fúró-faragó emberek is elsajátították, így még évszázadokon keresztül jelen volt a szobabelsőkben.

Lécvázas szék. (SzT)

[29] HERCZEG Mihály, 1983. 248.
[30] SZEREMLEI Samu, 1900. 82.
[31] SÁRKÁNY Mihály, 1978. 31.
[32] TÁRKÁNY Szücs Ernő, 1961. 63.
[33] SZEREMLEI Samu, 1911. 153.
[34] K. CSILLÉRY Klára, 1972. 41.
[35] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 486.
[36] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 486.
[37] K. CSILLÉRY Klára, 1990. 109.

Jelentősebb szakmai felkészültséget igényelt viszont a magyarsághoz szláv közvetítéssel érkező, antik eredetű ácsolt láda elkészítése. E bútortípus egyik technikai újdonságát maga az alapanyag előkészítése jelentette, mivel ezekhez a szekrénynek is nevezett tároló bútorokhoz deszkára volt szükségük a mestereknek. A keményfa deszkát a kora újkorban fejszével, szekercével hasítva állították elő, úgy, hogy a rönköket folytonosan felezve hasogatták fel.[38] Az ácsolt láda elkészítésének nehézsége főként a különböző elemek összeillesztésében rejlett. A deszkákat vízszintesen illesztették egymásba, majd függőleges sarokpallók segítségével fogták össze azokat.[39] A sarokdúcok rögzítéséhez elsősorban faszeget használtak, főként az asztalosmesterség megjelenése után, amikor a hatóságok már tiltották az ácsoknak az enyv alkalmazását.[40] A hódmezővásárhelyi ácsok nemigen készítettek ilyen ládát, a lakosság a vásárokon szerezte be ezeket a bútordarabokat.[41] Az ácsmesterek szerszámai közül a legfontosabb a fejsze és a bárd volt, de használtak különböző vésőket, fúrókat, gyalut, vonókést és faragószéket is.[42] A hatalmas farönkök mozgatását is meg kellett oldaniuk, csigásgerendával és nyilalófával emelték fel az anyagot, görgőkkel pedig a talajon tudták mozgatni a rönköket.[43]

Hódmezővásárhelyen a XVIII. század közepe előtt ácsok alig tevékenykedtek,[44] így az épületek famunkáit és a bútorkészítést is a molnárok és faragók vállalták magukra.[45] A vásárhelyi molnárok híresek voltak az egész vidéken, gyakran hívták őket más településekre is malmot építeni.[46] A molnárok bár régóta jelen voltak a városban, csak 1820-ban kaptak szabadalomlevelet az ácsokkal és faragókkal együtt.[47] A céhalapítást több évnyi kérelmezés után sikerült elérnie a 65 mesternek. A tagok száma folyamatosan emelkedett, s évente akár tíz inasnál is többet szabadítottak fel a mesterek.[48]

Az ácsok 1823-ban külön váltak a molnároktól, és saját céhet alapítottak. Ennek következtében a Városi Tanács a molnároknak nem engedélyezte tovább az ácsmunkák készítését, ami komoly viszályt szított a vásárhelyi mesterek között. A molnárok ugyanis a szolgabíró hozzájárulásával elvették az ácsok szerszámait, majd küldötteik felkeresték a nagykőrösi és kecskeméti molnárokat, hogy lássák, ott engedi-e számukra a hatóság az ácsmunkák végzését.[49] Mivel e két városban mindkét mesterség ugyanazokat a feladatokat látta el, a hódmezővásárhelyi Városi Tanács végül engedélyezte, hogy a molnárok továbbra is végezzenek ácsmunkát is, de a szerszámokat ügyészi felszólításra vissza kellett szolgáltatniuk jogos tulajdonosaiknak.[50] Hódmezővásárhelyen az 1850-es években körülbelül 80 molnár és 30 ácsmester dolgozott. A molnárok elsődleges feladata továbbra is a malomépítés és a gabona őrlése volt, de emellett készíthettek zsilipeket, hidakat is, illetve favágással és a fa előkészítésével – bárdolással, fűrészeléssel – is foglalkoztak.[51] A város közmunkára is foghatta őket, a téli időszakban ugyanis a nagy sárban való közlekedés könnyítésére fapallókat rakattak le velük a hódmezővásárhelyi utcákra. Minden mester háromnapi munkával tartozott a város felé.[52]

Hódmezővásárhelyen a XVIII–XIX. század folyamán igen sok száraz- és szélmalmot építettek. Míg 1715-ben csak 4 szárazmalom őrölt a városban, addig 1788-ban már 69 malomban 17 molnár dolgozott. 1808-ban pedig 86 szárazmalmot, 16 vízimalmot és 3 szélmalmot működtetett Hódmezővásárhely. A szélmalmok közül csak egy maradt meg a maga teljességében egészen napjainkig. A Papi-

38 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 487.
39 SZULOVSZKY János, 2005. 162.
40 KISSNÉ Hideg Erzsébet, 1987. 2.
41 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 111.
42 FRECSKAY János, 1912. 14.
43 FRECSKAY János, 1912. 15.
44 KRUZSLICZ István, MNL CSML HF IX.1.
45 SZEREMLEI Samu, 1900. 319.
46 SZEREMLEI Samu, 1911. 304.
47 SZEREMLEI Samu, 1911. 319–320.
48 POZSÁR István, 1912. 96.
49 SZEREMLEI Samu, 1911. 319–320.
50 POZSÁR István, 1912. 92.
51 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 202
52 SZEREMLEI Samu, 1911. 72.

féle szélmalmot Csánki Bálint molnár építette 1856-ban, majd 1891-ben átadta a Papi családnak. A fölülhajtós, magyar típusú tornyos szélmalom megépítése igen sok munkát igényelt, hiszen 8,8 méter magas falát helyben vetett téglából rakták, belülről pedig tapasztották. A malom négy szélvitorlás tetőszerkezete teljesen körbefordítható, mert a folyamatos őrlés érdekében a széljáráshoz kellett igazodni. A malom tetejét zsindely fedi, melyet valószínűleg maga az építőmester készített el. A négyszintes malom belső szerkezetét szinte teljesen fából alakították ki: a padozatoktól, lépcsőktől és a hombároktól kezdve, a garatokon, őrlőszékeken keresztül, egészen a különböző energia-átalakító munkát végző tengelyekig és fogaskerekekig. Mindebből jól látszik, mennyire értenie kellett egy faragómolnárnak a fa megmunkálásához. Papi Imre az 1910-es évek elején modernizálta a szélmalmot, hogy felvehesse a versenyt a műmalmokkal, így egészen az 1940-es évekig őröltettek nála a környékbeliek.[53]

Míg a molnárokat épületmunkálatokkal, esetleg bútorkészítéssel elsősorban a parasztság kevésbé tehetős rétege bízta meg, addig a céhes ácsok a város vezetőrétege számára dolgoztak. Felfogadták őket a városi magisztrátusok, földesurak, a gazdag iparos és kereskedő polgárok, hogy elvégezzék polgárházaik famunkálatait, és az utcafronton széles, száraz kapubejárót készítsenek. Az egyház pedig legtöbbször templomtornyok és haranglábak készítésével bízta meg az ácsokat.[54]

Az Alföld déli részén, ahol elsősorban föld- és sárfalú házakban éltek az emberek, az ácsok és molnárok elsősorban az épületek födémgerendáinak és tetőszerkezetének elkészítésében játszottak szerepet. Egy 1813-as árszabás szerint az ácsok készítettek még, akár hozott anyagból is, padlót, grádicsot, ajtót, ablakot, padláshoz való erkélyt, udvari kaput és lovaknak való vályút is. Ebben az időben a molnárok már csak a malmok építésekor és karbantartásakor végeztek famunkákat, megrendelőik számára inkább csak gabonát őröltek.[55] Az ácsok vállalták a zsindely elkészítését és felrakását is, habár az Alföldön ez kevésbé volt gyakori tetőfedési forma.[56] Az ácsok nem pusztán méretre szabták és beszerelték az egyes alkotóelemeket, hanem azok formai szépségére is ügyeltek. Faragással díszítették a mestergerendákat, a tornácoszlopokat és a házak oromzatát, az ablakkereteket, ajtókat és kapufélfákat is.

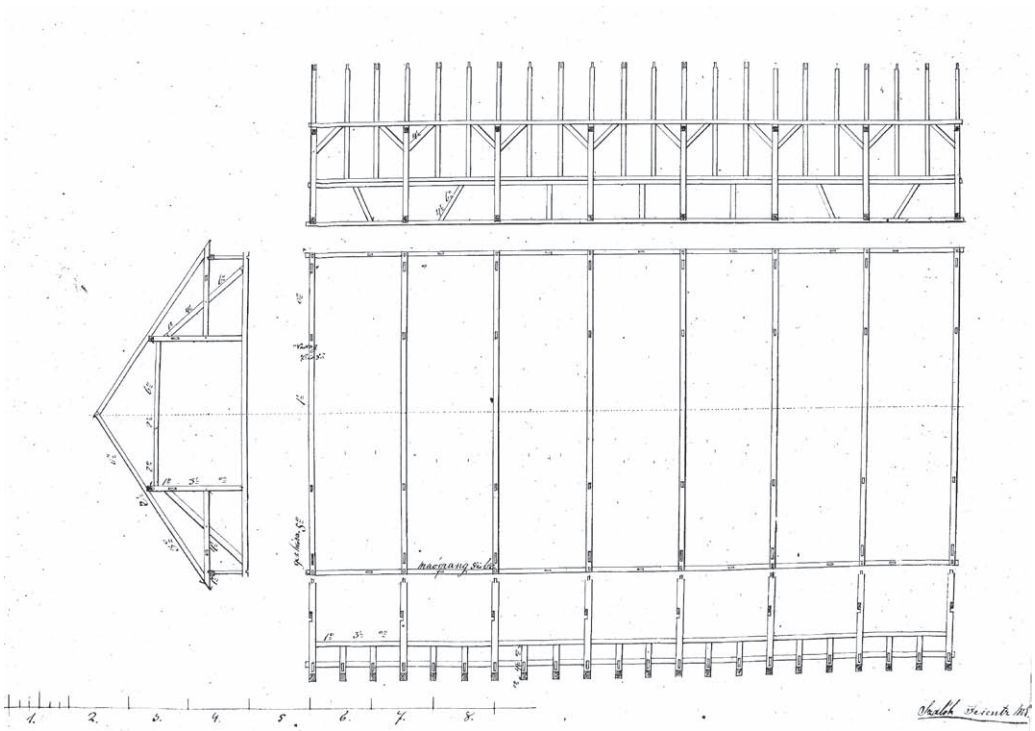

Tetőszerkezet rajza 1828-ból. Készítette: Szalók Ferenc. (TJM Ltsz.: 73.36.11.)

53 OZSVÁTH Gábor Dániel, 2006. 3.

54 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 439.

55 MNL CSML HF IV.A 1001 n

56 MNL CSML HF IV.A 1001 n

A XX. század elején a molnárok száma száz fölötti volt, még a II. világháború alatt is 20 fő tett ebből a szakmából mestervizsgát. 1929-ben 74 ácsmester dolgozott a városban, mestervizsgát azonban senki nem tett ebből a mesterségből 1937 és 1945 között.[57]

Asztalosok és esztergályosok

Az ácsmesterek által alkalmazott bútorkészítési technikánál fejlettebb az asztalostechnika, mely fűrészelt és gyalult deszkából állított elő bútorokat. A fa ilyen újszerű megmunkálásához azonban szükség volt a megfelelő szerszámokra, gépezetekre is, ezért az asztalosmesterség csak a fűrészmalmok megjelenése után nyerhetett nagyobb teret a középkori Európában. A fűrészmalom nemcsak az azonos méretű deszkák előállítását könnyítette meg, de a mennyiségi korlátokat is kitágította.[58] Az asztalostechnika másik újdonsága a sarokkötések fecskefarkú fogazásos megoldása volt, melyeket enyvezéssel rögzítettek, a keretes-betétes szerkesztéssel pedig a vetemedés is kiküszöbölhetővé vált.[59] Ehhez a technikához is többnyire keményfát használtak, de alkalmas volt a könnyen formálható fenyőfa is, melyet viszonylag alacsony áron tudtak beszerezni, így szélesebb társadalmi rétegekhez is eljuthattak az asztalos bútorok. Az asztalosmesterek legfontosabb szerszámai közt említhető a fűrész, a gyalu, a szekerce, a vonókés és a fúró, valamint a véső, a kalapács és a harapófogó.[60]

Az asztalosmesterség Magyarországon is a középkorban jelent meg, a mesterség első írásos említése 1371-ből Körmöcbányáról származik.[61] A mesterség elnevezéséből következően az asztalosok első hazai képviselői valószínűleg még kizárólag asztalokat készítettek,[62] árukészletükben csak később jelentek meg más bútortípusok. Ebben a korai időszakban a mesterek még főként a nemesség számára készítettek bútorokat, a parasztházakban csak egy-két évszázaddal később kaptak helyet az első asztalosbútorok. Paraszti használatban elsőként az asztalosok által előállított láda jelent meg, s ez a bútordarab őrizte meg legtovább jelentőségét. Az asztalosmesterség egyre nagyobb teret nyert az idők során, és a XVIII–XIX. századra a parasztházak alapvető berendezésévé váltak az általuk készített bútorok,[63] ugyanakkor nem voltak egységesek a bútoregyüttesek, mivel tulajdonosaik megőrizték a korábbi időszakok sajátos bútordarabjait is, például az ácsolt ládákat, bizonyos egyszerűbb tárgyakat pedig az ügyesebb parasztemberek maguk is elő tudtak állítani, ilyenek például a gyalogszékek vagy a lécvázas székek.[64]

Az alföldi mezővárosokban és nagyobb falvakban a XVIII. században kezdtek megjelenni az asztalosmesterek, számuk a század folyamán a lakosság igényeinek növekedésével párhuzamosan egyre emelkedett.

Hódmezővásárhelyen a XVIII. század első felében telepedett le az első, Nagyvárad környékéről származó asztalosmester, Asztalos (Adoni) Ferenc, aki 1732-ben közreműködött a református Ótemplom berendezésének elkészítésében, majd 1739-ben Hódmezővásárhelyen alapított családot.[65] A hódmezővásárhelyi parasztság azonban már ezt megelőzően, a XVII. században használt távolabbi asztalos központokban, például Komáromban vagy Debrecenben előállított asztalosbútorokat, melyeket vásárokon szerezhettek be. E központok termékeik révén hatással voltak a XVIII. században kialakuló vásárhelyi bútorművességre is.[66] A debreceni asztalos központtól vehették át a hódmezővásárhelyi mesterek a később igen kedveltté váló padot vagy *rengőszéket* és a gondolkodószéket. Feltehetően innen ered az a szokás, miszerint a tulipános láda fedelének belső lapjára a menyasszony nevét felírták.

---

57 MNL CSML HF IX.202

58 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 499.

59 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 500.

60 KISSNÉ Hideg Erzsébet, 1987. 1.

61 K. CSILLÉRY Klára, 1972. 42.

62 K. CSILLÉRY Klára, 1972. 42.

63 K. CSILLÉRY Klára, 1977. 157.

64 K. CSILLÉRY Klára, 1972. 40.

65 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 112.

66 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 112.

Nagyobb hatást gyakorolt azonban a komáromi asztalosközpont a vásárhelyi bútorok stílusára, ugyanakkor nem vitatható el a vásárhelyi mesterek sajátos alkotásmódja sem. A valószínűleg az 1700-as évek második felétől Hódmezővásárhely asztalosai közt általánossá váló sötétkék alapszín használata is a komáromi hagyományokra vezethető vissza. A komáromi mesterektől átvett díszítőelem a *„ládák homloklapján megjelenő, négyszögletes mezőket határoló bordázott, törtvonalú léckeret”*[67] mellett az úgynevezett olaszkorsó motívum is, melyet a pingáló mester virágokkal teli cserépként vagy kecses vázaként is ábrázolhatott. Komárom hatását nemcsak a bútorművesség vásárhelyi megjelenésének kezdeti időszakában éreztette, de annak kiteljesedésekor is, ugyanis a XIX. században e központ hatására váltak a bútorra festett motívumok részletgazdagabbá, azaz a motívumok rajzossága megerősödött a vásárhelyi stílusban is.[68]

Az asztalosok bútoraikon szinte minden esetben alkalmaztak valamilyen díszítő technikát, melyek között a legáltalánosabb a bútorok festése, illetve faragása volt – ez utóbbira szintén hatott a komáromi bútorasztalosság alkotásmódja.[69] A festett bútorok, melyeken a késő gótika és a reneszánsz jegyei is felfedezhetők, elsősorban a parasztság ízléséhez igazodtak, míg a díszes faragással, esetleg intarziával díszített darabok inkább a magasabb társadalmi rétegek, tehát a polgárság és a nemesség igényeit elégítették ki.[70] De az egyszerűbb faragásos díszítés a korai paraszti bútorokon is megjelent.

A népi bútorok festésére a korai időszakban földfestéket is alkalmazhattak, de az enyves tempera használata terjedt el általánosan. Az alapszínre szabadkézzel pingálták az alaptól erősen elütő színű ornamentikus motívumokat, s végül olajkencével vagy viaszos gyantával rögzítették a mintát.[71] Ritkábban pingáltak fehér vagy más világos alapra, esetleg magára a nyersfára is piros rózsákat.[72] Kedvelt kompozíciós forma volt hosszú időn keresztül a bútorok homloklapjának központi részén megjelenő, fülkeszerű mezőbe festett virágcsokor is, mely motívum a XVIII. század első felében az Ótemplom festett berendezésén jelent meg először.[73]

A hódmezővásárhelyi bútorfestés három stíluskorszakra osztható. Az első korszak az asztalosmesterek megjelenésekor, azaz az 1730-as évek végén kezdődött, s egészen a század végéig tartott. Ebben az időszakban többnyire sötétkék alapszínt kaptak a bútorok, de előfordult fekete és zöld szín is, melyeket piros, fehér és sárga virágmotívum, többnyire tulipán és rózsa díszített.[74] E motívumokat tömör színfoltok alkották.

A második korszak az 1800-as évek elején kezdődött, s a XIX. század közepéig tartott. Ebben a periódusban, egészen pontosan a reformkorban érte el csúcspontját más asztalosközpontokhoz hasonlóan a vásárhelyi bútorművesség is. Ekkor a virágmotívumok megnőttek, a kerek forma vált jellemzővé, s színük is megélénkült. A virágindák kisebb hangsúlyt kaptak, egyre kedveltebbé váltak a virágcsokrok, melyekben ugyan továbbra is a rózsa dominált, de helyet kaptak más kisebb virágok is.[75] Hódmezővásárhely mestereinek munkái tükrözik a felsorolt stílusjegyeket, mégsem tűnnek egyformának, hiszen készítőik törekedtek az egyéni ábrázolásmód kialakítására.[76] A vásárhelyi bútorfestés virágkorában a város határain is túljutott, s a környező települések házaiban való megjelenésükkel hatással voltak például Makó és Tótkomlós asztalosainak díszítésmódjára is.[77]

Az 1850-es évekig terjedő időszakban a hódmezővásárhelyi asztalosok többféle, a parasztpolgári igényekhez és szükségletekhez igazodó bútort készítettek. A festett bútorokat a vásárhelyi nép igen megbecsülte, s aki tehette, igyekezett minél több darabot megvásárolni, hiszen e bútorok a tisztaszo-

---

67 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 129.
68 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 129.
69 K. CSILLÉRY Klára, 1980. 246.
70 K. CSILLÉRY Klára, 1977. 156.
71 K. CSILLÉRY Klára, 1972. 57.
72 SZAPPANOS Edit, 1996. 22.
73 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 128.
74 SZAPPANOS Edit, 1996. 22.
75 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 131.
76 K. CSILLÉRY Klára, 1972. 63.
77 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 142.

bába kerülve a közösség tagjai felé reprezentálták a család vagyonosságát is. A festett fenyőfa bútorok között megtalálható volt az asztal, az almárium, a rengőszék, a födeles nyoszolya, a bölcső, a fogas, a téka és a festett karszék vagy gondolkodószék.[78] Ez utóbbi tárgy, mely a családfő ülőhelye volt, és szimbolikusan a legidősebb férfi hatalmát is kifejezte, a legtöbb hódmezővásárhelyi háznál megtalálható volt.[79] A gondolkodószék magas támlás, könyöklő karfás, kényelmes ülőbútor volt,[80] melyen többnyire megjelent a tulajdonos neve is és készítésének évszáma.[81] Mindez azt is jelzi, hogy ebben az időszakban már az individuum is hangsúlyt kapott. A többi széknél magasabb gondolkodószékben ülő családfő rokonai fölé emelkedett, ez is kifejezte hatalmát.[82] Az asztalosok árszabásai között azonban találunk már 1803-ban olyan, inkább a polgári igényekhez igazodó bútort is, mint az íróasztal.[83] Ezeket elsősorban a városi polgárság számára készíthették a mesterek, de bizonyára a polgárosulás útjára lépő módos paraszti réteg házaiban is előfordult néhány darab.

Az egyik legelterjedtebb, a parasztság minden rétegénél megtalálható bútordarab a menyasszonyi láda volt, melyben a férjhez menő lány kelengyéjét gyűjtötték. Mint Kiss Lajos írta: *„a tulipános láda a paraszthaz elmaradhatatlan bútora.* […] *A szegényember egyhangú szobájának a menyasszonyi színes, virágos láda adta meg a kedves, barátságos hangulatát.”*[84] Habár az asztalosok kínálatában már az 1810-es években megjelent a háromfiókos sublót is, a menyasszonyi ládát egészen az 1840-es évekig nem tudta kiszorítani ez az új bútortípus.[85] A tulipános láda hosszú távú uralmát az is biztosította, hogy készítői igyekeztek megrendelőik szükségleteihez igazodva továbbfejleszteni a hagyományos formát. A módosabb családok ugyanis a sublót megjelenésével egy időben olyan virágos ládát rendeltek eladósorba került leányuk számára, melynek alsó részén nagy fiók volt.[86] A virágos ládákat azonban a sublót idővel mégis szinte teljesen kiszorította a parasztházak tisztaszobájából. A tékát, a rengőszéket és a gondolkodószéket azonban egészen az 1870-es évekig gazdagon virágozva rendelték a vásárhelyi parasztpolgárok. Ezeken a tárgyakon mégsem folytatták a mesterek a bútorfestés korábbi hagyományait, az alapszínek kivilágosodtak, a halványkék és halványzöld alapra kisméretű, sokszor kidolgozatlan, tarka virágfejek sokaságát pingálták készítőik.[87] A XIX. század második felétől a módos családok a festett bútorok helyett az új nemzetközi divathoz igazodó fényezett keményfa bútorokkal rendezték be otthonukat. A fényezettek mellett kelendőek voltak a *flóderos* bútorok is, melyek festése a nemes fák erezetét imitálta.[88] Az asztalosok – kevésbé vagyonos megrendelőik számára – barnára mázolt, faragott darabokat is kínáltak. Az 1850-es évektől kezdődően a századfordulóig tehát párhuzamosan élt egymás mellett a két stílus, de végül a fényezett keményfa bútorok váltak meghatározóvá. A divatáramlatokat követő, de kevésbé tehetős rétegeknél arra is akadt példa, hogy a gondolkodószéket átfesttették, „eltüntették róla a cifraságot”, azért, hogy az új bútoraikkal összhangba kerüljenek.[89] A XX. század legelején rendezett ipari és mezőgazdasági kiállításon is csak elenyésző számú hagyományos, festett bútort mutattak be a mesterek és tanoncok, inkább a díszbútorokra és egyéb modernebb bútordarabokra helyeződött a hangsúly. Ezek a bútorok már nemcsak anyagukban és megjelenésükben tértek el a korábbi hagyományoktól, de használatukban is, hiszen tulajdonosaik ezeket már nem a korábbi – évszázadokon át érvényes – sarkos elrendezés szerint helyezték el házukban. Az új, klasszicista stílus már egyértelműen a hódmezővásárhelyi parasztság polgárosodásának előrehaladottságára utal.

---

78 MNL CSML HF IV.A 1001 n
79 KISS Lajos, 1981. 305.
80 SZENTI Tibor, 1973. 31.
81 SZAPPANOS Edit, 1996. 24.
82 SZENTI Tibor 1973. 31.
83 MNL CSML HF IV.A 1001 n
84 KISS Lajos, 1938. 3.
85 KISSNÉ Hideg Erzsébet, 1988. 16.
86 K. CSILLÉRY Klára, 1990. 132.
87 K. CSILLÉRY Klára, 1990.142.
88 NAGY Vera, 2008. 410.
89 SZENTI Tibor, 1973. 53.

A századforduló környékének jellegzetes bútorai egy sarkos elrendezésű tanyai szobában. (SzT)

Az 1930-as években a revíziós törekvések hatására több hódmezővásárhelyi asztalos újra foglalkozni kezdett bútorfestéssel.[90] Ebben az időben 146 asztalos mester dolgozott a városban, és a II. világháború alatt 47 fő tett asztalos mestervizsgát.[91] Ebben az időben többek között a faanyag is hiánycikk volt, ezért az asztalosok szétszedték a régi, már nem divatos bútorokat, és ezeket használták fel alapanyagként.[92]

Az asztalosok nemcsak bútorkészítéssel foglalkoztak, hanem különböző épületasztalos munkákat is elláttak, azaz ők készítették az ablakrámákat, zsalugátereket, ajtókat, a gerendákat a hozzá tartozó párnafával. Különböző használati tárgyakat és dísztárgyakat is előállítottak. Az asztalosok készítettek nyújtódeszkát, káposztagyalut és mosóteknőt is.[93] Ez utóbbi volt a vásárban az egyik legkelendőbb árujuk, melynek vízhatlanságát a túróenyvvel való ragasztással érték el.[94] A dísztárgyak közül példaként említhető az árszabásokban már 1813-ban megjelenő képráma.[95] A vásárhelyi asztalosok készítettek hangszereket is, ők készítették például a cimbalmokat. Kimondottan hangszerkészítő mesterről csak a XX. század elejéről van adat. Mindezeken túl egy 1743-as árszabás rámutat, hogy a koporsókat is az asztalosmesterek állították elő.[96]

Az asztalosok mellett a XVIII. században már megjelentek a faesztergályosok is, akik a tárgyak hengeres formáját kézi vagy lábbal hajtott esztergával alakították ki.[97] Az asztalosokkal gyakran összedolgoztak, hiszen sokszor kínálták a székeket, nyoszolyákat, bölcsőket esztergált lábbal. Egy 1813-as limitatio szerint e kiegészítő elemeken kívül az esztergályosok készítettek kerekes rokkát, guzsalyt és hozzá való nyelves talpat, valamint orsót is.[98] A guzsalyról érdemes megemlíteni, hogy többnyire díszesen faragott keményfa tárgy volt, melynek több formája közül Hódmezővásárhelyen a két rövidebb oldalával szembefordított trapéz alkotta szárnyas guzsalytalp változat vált általánossá. Ebbe állították

90 KISSNÉ Hideg Erzsébet, 1987. 6.
91 MNL CSML HF IX.251.
92 NAGY Vera, 2008./a 411.
93 MNL CSML HF IV.A 1001 n
94 NAGY Vera, 2008./a 411.
95 MNL CSML HF IV.A 1001 n
96 MNL CSML HF IV.A 1001 n
97 KÓSA László, 1977. 735.
98 MNL CSML HF IV.A 1001 n

bele a guzsalyszárat, mely egy kb. másfél méter magas rúd volt,[99] s a talpra ülve fonták a fonalat a vásárhelyi lányok, asszonyok. A guzsalyt a házilag is gyakran előállított tárgyak közé kell sorolnunk. A fenti árszabásban ugyan nem sorolták fel, de az esztergályosok munkapadjáról kerültek ki a famozsarak és a különböző faedények mellett a tajtékpipák is,[100] de ők készítették a fatányérokat, késnyeleket is, melyeket sokszor faragással ékesítettek.[101]

Kádármesterek

A kádárok, pintérek Magyarországon már a XVI–XVII. században céhes keretek között működtek, nagyobb központjaik főként a szőlőtermelő vidékeken alakultak ki, hiszen mind a bor elkészítéséhez, mind pedig szállításához nagy mennyiségben volt szükség hordóra. Ebben az időben a *borkötő, hordókötő* is elterjedt elnevezés volt, hiszen a mesterek hajlékony mogyoró-, nyír- és fűzfavesszőből készítették a hordókat rögzítő abroncsokat. Ez a megoldás azonban nem bizonyult túl tartósnak, ezért évente akár kétszer is javítaniuk kellett termékeiket. *„… készenléte olyan kötelesség volt, mint a tűzoltás. Az értékes termék elfolyása pótolhatatlan veszteséget jelentett…”* [102]

Hódmezővásárhelyen a XVIII. századtól egészen a filoxéra járvány idejéig a várost körülvevő kisebb dombokon, például a Papere, Kenyerehát, Sarkaly szőlőhegyeken termesztett gyümölcsből bort készítettek a helyi gazdák, ezért fontos szerep jutott a kádároknak.[103]

A kádárok természetesen nemcsak hordókat készítettek, hanem más rendeltetésű dongás faedényeket is, melyeket a XIX. századtól már a vesszőnél tartósabb vas abronccsal rögzítettek és erősítettek meg. A dongához a mester nem használhatott fel akármilyen fát, fontos volt, hogy az egyenes szálú és görcsmentes legyen. A tölgyfát tartották legmegfelelőbbnek, ami minősége miatt azonban igen drága alapanyag volt, főleg a fában szegényebb vidékeken. A kádártermékeket azonban a szegényebb társadalmi rétegbe tartozók is a szakemberektől szerezték be, ezért a mesterek portékáikhoz olcsóbb akác-, eper- és szelídgesztenyefát is használtak.[104] A mesterek a rönköket elfűrészelték a megfelelő hosszúságúra, majd szekercével negyedekbe hasították a fahasábokat. A munka következő fázisa a bárdolás volt, az így kapott falapokból a faragószéken vonókéssel formálták meg a dongákat. Végül a kész dongákat legalább fél évig szárították. Mivel faedényeket több méretben is készítettek, a pontos mérés érdekében úgynevezett *módlát* használtak. A megfelelően kiszáradt dongákat először ismét faragni kellett, hogy kellően domború legyen a felületük, és az eltelt idő alatt rárakódott szennyeződésektől megtisztítsák. Ezután az úgynevezett eresztő gyaluval simára gyalulták, így már készen álltak az összeállításra. A hordót például úgy rakták össze, hogy először a dongákat beleállították az egyik abroncsba, és a ráklábnak nevezett csíptetővel fogták a fát a vas abroncshoz, majd felülről ráhúzták a másik abroncsot is. Ezt követte a hordó kitüzelése, melynek révén a fa kellően beleszorult az abroncsba, így stabillá vált az edény fala. A hordó alsó részén kialakították a fenékhez szükséges vájatokat, és kiszabták majd behelyezték az edény fenekét.[105]

A kádárok nyár végén láttak munkához, és egészen novemberig dolgoztak, majd a kész termékeket az őszi és téli vásárokra vitték eladni.[106] A hódmezővásárhelyi vásárban olykor két sort is elfoglaltak, mivel nemcsak a helyi mesterek árusították termékeiket, hanem a szegedi, csabai és gyulai kádárok is.[107]

---

[99] NAGY Vera, 2008./b 20.
[100] KÓSA László, 1977. 736.
[101] SZULOVSZKY János, 2005. 219.
[102] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 130.
[103] ÉGETŐ Melinda, 1983. 172.
[104] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 456.
[105] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 456.
[106] KÓSA László, 1979. 705.
[107] KISS Lajos, 1956. 61.

Hódmezővásárhelyen a kádárok céhes viszonyairól az eddigi kutatások során kevés adat került elő, de a XVIII. század első felében már minden bizonnyal éltek kádármesterek is a városban, hiszen egy 1743-as árszabásban szerepelnek portékáik.[108] 1884 és 1889 között 6 fő foglalkozott kádármunkákkal, és az Ipartestület egyik összeírása szerint számuk változatlan maradt a XX. század első harmadáig. Az 1940-es években kádár mestervizsgát senki sem tett Hódmezővásárhelyen – ez az adat a mesterség visszaszorulását is jelzi.

A kádárok megrendelőik szükségleteihez igazodva igen sokféle dongás faedényt készítettek. Hódmezővásárhely lakosai is foglalkoztak szőlészettel és borászattal, ezért szükségük volt a szüreteléshez cseberre, puttonyra, taposókádra vagy dézsára, kármentőre, borszűrőre, szőlőprésre vagy, ahogy a vásárhelyiek hívták, *sutura* és természetesen különböző méretű hordókra is. De a szőlőtermelésen kívül is sok faedényt használtak, ezért a kádárok készítettek különböző élelmiszertartósítási eljárásokhoz való faedényeket, úgymint káposztás- és sózó dézsát, zsírosbödönt, a tejfeldolgozáshoz vajköpülőt, vajas bödönt és túrós dézsát, valamint mosó- és mosogatódézsát, szapuló kádat, kútra való favödröt, valamint lóitató dézsát.[109] A kádárok készítették a fakulacsokat, azaz csobolyókat is, amit főként a pásztorok és a mezőn dolgozó emberek használtak.[110] A mesterek termékeiket ritkán díszítették faragással, legfeljebb csak a hordó fenekére került figurális motívumokban gazdag, domború faragás. Saját maguk készítette szerszámaikon nagyobb teret kaphatott művészi hajlamuk: domború faragással, véséssel, beveréssel tették egyedivé munkaeszközeiket. Sok helyen családon belül öröklődött tovább a mesterség, és vele együtt a szerszámok is a fiatal mesterre szálltak.[111]

A mesterek a XIX. században elsősorban megrendelésre készítették el a kívánt terméket, s ebben az időben a jól kereső iparosok közé tartoztak, a XX. században pedig egyre gyakrabban jártak vásározni is. A dél-alföldi mesterek az I. világháború után jutottak nagyobb szerephez, amikor is a partiumi és erdélyi mesterek portékáikat már nem szállíthatták a magyarországi vásárokba. A zománcos-, üveg- és később a műanyag edények megjelenésével azonban áruik keresettsége lecsökkent, majd szinte teljesen ki is szorultak a piacról.[112]

Bognárok

Az írásos források szerint hazánkban először a XV. században Kassán alapíthattak céhet a kerékgyártók. Ezután a XVI–XVII. században egyre szaporodtak az országban a bognár-kovács céhek, Hódmezővásárhelyen az Alföld más mezővárosaihoz hasonlóan csak a XVIII. században nyertek szabadalomlevelet.[113] Mivel ekkor a városban mindössze két bognár dolgozott, ezért a magyar faragóknak a hatóság engedélyezte a bognármunka végzését, hogy a lakosság szükségleteit kielégíthessék. A kontárok tevékenységét pedig tiltó rendeletekkel igyekeztek visszaszorítani.[114] A XIX. század elejére a bognárok száma már annyira megemelkedett, hogy kiválhattak az asztalosokkal és kovácsokkal létrehozott közös céhből, 1856-ban pedig már 50 tagot számlált a vásárhelyi bognár céh.[115] A bognármesterség továbbra is szoros együttműködésben kellett, hogy maradjon a kovácsokkal, hiszen a szekerek stabilitásához igen sok vasalásra volt szükség.

A bognárok vagy kerékgyártók alapvetően szállító, teherhordó járművek, azaz szekerek, kocsik és szánok fa alkatrészeit készítették a vásárhelyi polgárság és a parasztság számára egyaránt.[116] Ezenkívül

[108] MNL CSML HF IV.A 1001 n
[109] MNL CSML HF IV.A 1001 n
[110] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 457.
[111] HOFER Tamás, 1979. 12.
[112] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 456.
[113] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 134.
[114] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 458.
[115] POZSÁR István, 1912. 93.
[116] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 457.

szerszámkészítéssel és javítással is foglalkoztak. A módos gazdák többnyire év végén fizették meg a bognármester egész éves munkáját.[117]

Munkaeszközeik közt említhető az eszterga, gyalu, kerékszék, faragószék, melyeket többnyire a mester saját maga készített el,[118] de ezeken kívül használtak még fejszét, fúrót, fűrészt és vésőt is a fa megmunkálásához.[119]

A különböző vidékeken élő mesterek a szekér és a kocsi egyes alkatrészeihez jórészt ugyanazokat a fafajtákat használták, így a kerékagy szilfából, a keréktalp kőrisből, a küllő többnyire akácfából, a rúd pedig nyírfából vagy bükkből készült a legtöbb helyen. A jól kiszáradt, azaz légszáraz fa volt igazán alkalmas a bognármunkára, ezért a mesterek csak évekkel korábban kivágott fával dolgoztak.[120] A fát mindig télen vagy ősszel vágták ki, mert a nedvkeringés ilyenkor szünetel a fában, szálai sűrűbbek,[121] így könnyebb kiszárítani is.

A hódmezővásárhelyi kerékgyártó mesterek elsőként a kerekeket készítették el. A következő munkafázis során készítették el a két kocsioldalt, a saroglyákat, egyet előre, egyet pedig hátulra, a szekér szekrényének első és hátsó részét, végül pedig a lőcsöket, a hámfát és a rudat.[122] Ezután körülbelül két hónapig még szárították az alkatrészeket, és csak ezt követően került át a szerkezet a kovácshoz, aki elvégezte a megfelelő vasalási munkálatokat. Az idők során ezekre a járművekre egyre több és cifrább vasalkatrész került.[123]

A bognárok és a kovácsok mindig együtt dolgoztak, és akár közös „vállalkozást" is működtethettek, amiben fontos szerep jutott a nyereggyártónak is, aki a kocsik kényelmét és biztonságát fokozó bőr alkatrészeket gyártotta. Ez esetben kocsigyártónak nevezte őket a népnyelv. Többnyire a kovács volt a „fővállalkozó", nála adták le az új megrendeléseket, és a bevétel nagyobb része is őt illette.[124]

Kocsigyártó központ a Dél-Alföld több mezővárosában is kialakult, említhető például Nagykőrös, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Szeged és Kiskundorozsma.[125] De a nagy tanyavilággal körülvett települések esetében a határban, a forgalmasabb utak közelében is dolgoztak bognármesterek,[126] akik leginkább a szekerek, kocsik javításában játszottak szerepet.

A bognármesterség fejlődése során több különböző járműtípus fejlődött ki. A nagy teherbírású szekerek nehézkesen és lassan mozogtak, ezért személyszállításra kevésbé voltak alkalmasak. A parasztkocsit, bár elsősorban teherhordásra használták, lóval vontatták.[127] A magyar fejlesztésű kocsi a szekér szerkezeti felépítését követte, de annál finomabb megmunkálású és könnyebb felépítésű volt. Sok változata alakult ki országszerte, különösen az Alföldön, ahol a piacozó tanyai gazdák köréből került ki a bognárok, kocsigyártók megrendelőinek többsége.[128] A tanyai gazdálkodás is befolyásolta a bognártermékek alakulását is, hiszen gyors mozgású, könnyű járműre volt szükség a gyakran 5, de akár 20 km-es távolság gyakori megtétele miatt.[129] Az 1800-as évek második felében fejlődött ki Hódmezővásárhely jellegzetes kocsi típusa, a gyakran *csézaként* emlegetett *vásárhelyi kocsi*. Ez egy alapos munkával finoman kidolgozott, vékony vasalású szerkezet, ami igen alkalmas volt a döcögős tanyai dűlőutakon való közlekedésre. A XX. század elején megjelenő *féderes* azaz rugós változatán a sérülékeny piaci áru is ép maradt. Kerekei a szekérénél jóval vékonyabbak és magasabbak voltak. Lőcsös és lőcsnélküli változatban is készítették a hódmezővásárhelyi mesterek. A vásárhelyi kocsi szekrényének

[117] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 462.
[118] KÓSA László, 1980. 154.
[119] FRECSKAY János, 1912. 156.
[120] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 459.
[121] NAGY Vera, 2008./a 404.
[122] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 459–460.
[123] KÓSA László, 1980. 154.
[124] NAGY Margit, 1963. 72.
[125] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 462.
[126] BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 458.
[127] HERCZEG Mihály, 1983. 245.
[128] BALASSA Iván – ORTUAY Gyula, 1980. 461.
[129] HERCZEG Mihály, 1983. 246.

vázát vesszőfonással borították, ezért *kasos kocsinak* is nevezték ezt a formát. Ha a vesszőt hántolták, „fehérkasúnak" mondták, ha hántolatlanul használták fel, akkor pedig „zöldkasúnak". Kerülhetett rá fonott vagy ládás ülés, melyen négy személy is elfért.[130] Homokfutó lőcsös kocsit, más néven *laundert* is készítettek, melyek könnyű szerkezetüknek és magas kerekeiknek köszönhetően a homokos területeken sem akadtak el. Ezek kocsiszekrényét különböző színűre festették, a megrendelő igénye szerint. Gyakori volt a piros-sárga, zöld-sárga, barna-sárga és sárga-kék-piros színösszeállítás.[131]

A vásárhelyi kocsigyártás a XX. század első harmadában élte virágkorát,[132] miután a mesterség kiheverte az I. világháború okozta károkat. 1923-ban alakult meg az első kocsigyár a városban, melyet három mester, Ács Lajos, Benkő András és B. Szűcs István hozott létre a Teleki utcában. Néhány évvel később Ács Lajos mester újabb kocsigyárat alapított a Jókai utcában.[133] Ezek a kocsigyárak a két világháború közötti időszakban nemcsak a parasztság igényeit elégítették ki, de a főurak és a város tisztségviselői is náluk rendelték meg hintóikat, valamint a bérkocsisok fiákerjeit is ők készítették el.[134] Mindez a mesterek szakértelmét és igényes munkáját is dicséri. Nem véletlen, hogy itt alakult meg 1911-ben a Magyarországi Kocsigyártó Kisiparosok Országos Egyesülete.[135]

Az 1930-as, 1940-es években a mesterek igyekeztek fejleszteni műhelyüket, a modernizáció érdekében szalagfűrészt és villamos árammal hajtott esztergát szereztek be.[136]

Rövidtávra való szállításra a nagy járművek mellett kisebb eszközöket is használt a vásárhelyi parasztság. A környékbeli városokból rendszeresen érkezett ugyan talicska a vásárokba, de a helyi bognárok is többféle talicskatípust készítettek. Egy 1813-as árszabás így említi: „kő-, só hordó vas alá való dupla küllőjű talyitska".[137] A szőlő, gyümölcs és kisebb mennyiségben a gabona szállítására használták a saroglyás és a ládás talicskát. Az utóbbi formából Hódmezővásárhelyen is kialakult a kubikus talicska.[138] A bognárok a szekerek és kocsik famunkája mellett gazdasági eszközöket illetve ezek famunkáit is elkészítették, például ekét, kapát, különböző szerszámnyeleket, szénavágót,[139] fahengert, fogasboronát, favillát.[140]

A fafaragás technikai sajátosságai

A fából készített használati és dísztárgyak formáját többnyire a faragószéken alakították ki a faműves mesterek és specialisták. E tárgyak faragásos díszítése országszerte elterjedt szokás volt, azonban bizonyos vidékeken nagyobb hagyományai voltak, mint más területeken.[141] A díszítés főként akkor kapott nagy hangsúlyt, ha a tárgyat ajándéknak szánták vagy reprezentációs céllal készítették. A fa cifrázásánál azonban arra is ügyelni kellett, hogy a tárgy ne veszítse el praktikumát, a díszítés ne akadályozza az eszköz használatát.

A faragásos díszítésnek több technikája alakult ki az évszázadok során, melyek használata vidékenként és koronként is változott. A fafaragás hazai formakincse igen változatos, a vésővel, hornyolóval karcolt sorminta a legegyszerűbb motívum, melynek azonban több változata is megjelent a különböző tárgyakon, például a farkasfog sorok, bevésett vonalak. Kedvelt volt az ékrovásos geometrikusdíszítés is, mely leggyakrabban borotvatokon, mestergerendákon és kapufélfákon jelent meg. A növényi orna-

130 K. KOVÁCS László, 1982. 505.
131 NAGY Margit, 1963. 73.
132 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 462.
133 NAGY Margit, 1963. 71.
134 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 458.
135 FORCZEK Zoltán, 1993. 621.
136 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 462.
137 MNL CSML HF IV.A 1001 n
138 HERCZEG Mihály, 1983. 247.
139 NAGY Vera, 2008./b 137.
140 KISS Lajos, 1956. 59.
141 HOFER Tamás, 1979. 12.

mentika használata a magyarországi faragott tárgyakon a török hódoltság ideje alatt kapott nagyobb hangsúlyt, s ezt egészítette ki a barokk eredetű kagyló és akantuszlevél motívuma. A figurális ábrázolás azonban kevésbé volt általános ennél a díszítési technikánál. Az elterjedt feliratozás és az évszámok jelölése[142] jelzi, hogy e tárgyak készítésének idejében az egyéniség kifejezése és az egyénítés felé mozdult el a paraszti társadalom, másrészt fontos forrásként szolgálnak a hazai fafaragás múltjának kutatásában. Gyakran díszítették a fából készült tárgyakat, főként a székeket beveréssel is, kalapáccsal és szegecselővel ütöttek be különböző formájú szegecset, amelyek nyoma a faragás hátterének mélységet ad, és részletgazdagabbá is teszi azt. Alkalmaztak áttört mintákat is, főként a különböző ülőalkalmatosságoknál, de a vásárhelyi faragók a tükröket is gyakran ezzel a technikával díszítették. Az intarzia kevésbé volt általános díszítési technika, inkább csak a módosabb polgári réteg tárgyain jelent meg. A berakás vagy intarzia készítése során különböző formájú, esetleg festett fa-, réz-, ólom-, szaru- vagy csontból készült lemezkéket helyeztek a tárgy felületének bizonyos részére, így alakítva ki a kívánt mintázatot.[143]

Parasztfaragások

A XX. század elejéig szinte minden parasztember értett a fafaragáshoz, így el tudta készíteni a gazdaságban szükséges faeszközöket; e tekintetben is az önellátásra törekedett a parasztság. Nemcsak saját szerszámaik elkészítéséhez értettek a gazdák és cselédeik, de gyakran a házépítéshez is, a magyar faragókkal és házrakókkal együtt dolgozva építették házaikat.[144]

A XIX. század első harmadában meginduló társadalmi és gazdasági folyamatok hatására azonban egyre többen kerültek zsellérsorba. Mivel a földművelésből ez a réteg nemigen tudott megélni, egyre inkább a kézművesség felé fordult, s így többen is a házi fafeldolgozással egészítették ki jövedelmüket.[145] A háziiparosokban a mesteremberek azonban konkurenciát láttak, a hatóságok sokszor tiltották is tevékenységüket, ezért ezek a faragó emberek igyekeztek a háttérbe húzódva dolgozni.[146] A közösségnek ugyanakkor szüksége volt munkájukra, mivel egyrészt olyan eszközöket is elkészítettek, melyek a mesteremberek portékái közül hiányoztak,[147] másrészt a társadalom azon rétegét látták el használati tárgyakkal, akik a mester szaktudását nem tudták volna megfizetni. E képzetlen parasztfaragókat nevezzük specialistának, akik akár iparszerűen is űzhették a fafeldolgozást. Az általuk elkészített szerszámokat, egyszerűbb bútorokat sokszor nem is pénzért adták tovább, hanem terményért vagy visszasegítésért cserébe.[148] *„A faragott tárgyak megbecsültségét mutatja, hogy egy szépen faragott borotvatokért választási malacot adtak, egy cifra rühzsírtartóért pedig egy jó bárányt.”*[149]

Hódmezővásárhelyen is dolgoztak ilyen *faragónak* nevezett specialisták, akik nemcsak a szerszámkészítéssel foglalkoztak, de még a házépítéshez kapcsolódó famunkákat is elvégezték.[150] A képzett mesterekkel ellentétben itt nem figyelhető meg a szakosodás, a közösség a specialistáktól, háziiparosoktól azt várta el, hogy szinte minden famunkát el tudjanak végezni.[151] Míg a céhes keretek között dolgozók esetében a fa feldolgozásához kötődő ismeretek mesterről inasra szálltak, addig a specialisták többnyire családon belül örökítették tovább a technikai fogásokat.[152]

---

142 HOFER Tamás, 1979. 13.
143 SZAPPANOS Edit, 1996. 16.
144 SZEREMLEI Samu, 1911. 303.
145 EPERJESSY Géza, 1967. 151.
146 SZEREMLEI Samu, 1911. 357.
147 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 417.
148 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 412.
149 HOFER Tamás, 1979. 12.
150 SZAPPANOS Edit, 1996. 26.
151 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 417.
152 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 418.

A földműveléssel is foglalkozó parasztok ősztől tavaszig foglalatoskodhattak famunkákkal, ekkor javították meg az évközben elkopott szerszámokat, és készítettek újabbakat is.[153] A szerszámkészítéshez a bükkfa volt a legalkalmasabb, de mivel ez volt az egyik legdrágább faanyag, sokszor használtak kőris-, gyertyán-, juhar-, nyír-, szil-, vadalma- vagy vadkörtefát is.[154] Mindebből azt is láthatjuk, hogy a saját eszközeit előállító parasztembernek és a specialistának is ismernie kellett a környezetében található erdők, ligetek fáit és azok tulajdonságait, hogy kiválaszthassák a számukra legmegfelelőbb fatípust. A faragás egyik legelemibb eszköze a faragószék vagy ahogy Hódmezővásárhelyen nevezték, a *fajancsi* a legtöbb paraszti gazdaságban megtalálható volt, a hozzá tartozó kétnyelű vonókéssel egyetemben. A faragószék egy négy lábon álló padszerű szerkezet, melynek egyik végén található egy emelvény, melynek felső része a fej, alsó része pedig a *lábitó*. A faragó lovagló ülésben ült rá a faragószékre, és a lábitóra helyezte lábait. A fejjel stabilan tudta tartani a megmunkálni kívánt fadarabot, miközben a lábitóval oda is szorította azt, így mindkét kezét használhatta a faragáshoz.[155]

A parasztfaragók főként a gazdaságban használt különböző szerszámokat, munkaeszközöket készítettek, példaként említhető a járom, szekérrúd, a különböző szerszámnyelek, a kapatisztító, borotvatok, mángorló, guzsaly, csigacsináló is. E fatárgyakat, főleg az asszonyoknak, lányoknak való eszközöket gyakran díszesre faragták, melyeket sokszor ajándékba kaptak férfi rokonaiktól vagy kedvesüktől, férjüktől. Az ajándékozás gesztusát őrzik az ezekre a tárgyakra karcolt feliratok is.[156]

A mángorló például többnyire valamilyen kevésbé szálkás gyümölcsfából például barack-, körte- vagy szilvafából készült. Ez a vasaláshoz használt eszköz magas vagy lapos téglatest formájú, melynek felső lapját igen sokszor faragással díszítették, gyakran tulajdonosának nevét és a készítésének évszámát is rávésték felső lapjára, míg alsó lapját bordázattal látták el. E tárgy kapcsán fontos azonban azt is megemlíteni, hogy ez a tárgy előfordult az asztalosmesterek árui között is.[157] A fúró-faragók készíthettek hangszereket is, főként az erre a vidékre jellemző tambura- vagy citerakészítéshez értettek. Az ügyesebb faragókat megihlették az asztalosmesterek által készített festett bútorok is, de ők a festés helyett faragott motívumokkal díszítették ládáikat, székeiket.[158]

Sokszor a specialisták faragták a fejfákat is, melyek közül Hódmezővásárhelyen a táblás és az oszlopos forma volt általános.[159]

Bizonyos tárgykészítési technikai fogásokat a mesterektől vettek át a specialisták, de ezek házi alkalmazására inkább csak azután került sor, hogy a mesterség fejlődésének hatására az adott tárgy kikopott a hivatásos szakemberek kínálatából.

A specialisták is sokszor díszítették az általuk készített tárgyakat, ezek díszítése azonban stílusában nem egyezett sem a mesterek munkáival, sem pedig a pásztorfaragásokkal. Esetükben az egyéni megoldások megvalósítása egyszerűbb volt, hiszen nem kellett megfelelniük a céh vagy az ipartestület által támasztott követelményeknek és a hagyományok előírásainak.[160] A specialisták, háziiparosok a XVIII. században még előszeretettel alkalmazták az ékrovásos mértanias motívumokat, a XIX. században azonban ezek már egyre ritkábban jelentek meg, helyüket a stilizált ornamentikus és figurális motívumok vették át, melyek gyakran szimbolikus jelentést is magukban hordoztak. A XX. században pedig szívesen díszítették a fatárgyakat rozettával, szívekkel, különböző sordíszekkel és sakktábladíszítéssel is.[161]

---

153 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 415.
154 BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, 1980. 418.
155 NAGY Vera, 2008./b 7.
156 HOFER Tamás, 1979. 13.
157 NAGY Vera, 2008./b 17.
158 K. CSILLÉRY Klára, 1983. 289.
159 KISS Lajos, 1995. 147.
160 SZAPPANOS Edit, 1996. 27.
161 SZAPPANOS Edit, 1996. 17.

Bár nem faragott tárgyak, de többnyire a háziiparosok kezei közül kerültek ki a fűzfavesszőből font kosarak, garabolyok és kasok is, melyek a kézi szállítás szinte legfontosabb eszközei voltak, s használatuk ma is kedvelt a vásárhelyiek körében.[162]

Pásztorfaragások

A hazánkban nagy múltra visszatekintő pásztorfaragások Hódmezővásárhely tárgykultúrájának viszonylag kis részét képezik, habár más alföldi mezővárosokhoz hasonlóan az állattartás a gazdálkodásban jelentős szerepet játszott. A pásztorok elsősorban saját használati tárgyaikat és munkaeszközeiket készítették el és faragták ki. Ezek közt első helyen állt a bot, melynek szárát ékrovásos vagy domborúfaragással cifrázták, de más eszközeiket is faragással díszítették, például a borotvatokokat, ivócsanakokat, s karcolásos mintát kapott a rühzsírtartó. Motívumaikban a pásztorfaragások őrizték meg legtovább az ékrovásos geometrikus mintákat,[163] de a figurális ábrázolás is igen kedvelt volt körükben. Többnyire saját életükből merítettek ihletet, gyakori motívum volt az állatalak, pásztorfigura, valamint ezek mellett sok esetben megjelent a huszár, puska, kard vagy a szívből, esetleg madárcsőrből kinövő virágcsokor is.[164]

Összegzés

A hódmezővásárhelyi faművesség viszonylag későn, csak a XVIII. században vált szervezetté, mégis jeleskedett a város a fafeldolgozásban, hiszen például a vásárhelyi festett asztalos bútor vagy a vásárhelyi kocsi készítői ipartörténeti és népművészeti szempontból is maradandót alkottak.

A hódmezővásárhelyi famunkákkal foglalkozó céhes mesterek habár későn jelentek meg a városban, a faművesség viszonylag gyorsan elérte virágkorát, a fejlődés folyamata tehát rövid idő alatt zajlott le. Szinte minden fafeldolgozó mesterség, az asztalosoktól kezdve, a kádárokon keresztül, a bognárokig a XIX. században teljesedett ki, legaktívabb időszakuk a reformkor volt, és egészen a századfordulóig, a gyáripar előretöréséig meg tudták őrizni jelentőségüket.

A helyi mesterek kölcsönhatásban álltak a vásárhelyi társadalom változásaival, azaz a kézművesek mindig törekedtek arra, hogy megrendelőik igényeihez igazodjanak, de az általuk előállított tárgyak, bútorok a helyi anyagi kultúrát alapvetően meghatározták, annak alakulását befolyásolták. A tárgyak változása pedig jól szemlélteti a társadalom változását is. Hódmezővásárhely szempontjából pedig igen fontos e változást is figyelemmel kísérni, mivel a helyi parasztság – főként módos rétege – viszonylag korán a polgárosodás útjára lépett, s egy jellegzetes, parasztpolgári életmódot hozott létre, melyben keveredtek a hagyományos paraszti és a modern polgári értékek.

[162] HERCZEG Mihály, 1983. 246.
[163] NAGY Vera, 2008./b 15.
[164] SZAPPANOS Edit, 1996. 27.

IRODALOM

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula (szerk.)
1980 Magyar Néprajz III. kötet. Budapest

BARTA László
1981 Tanulmányok Csongrád megye történetéből V. Szeged

Csongrád Megyei Levéltár
IV. A 1001. n Árszabások (1743–1813)
IV. B 1106. c Népszámlálási iratok (1840–1870)
IX. 1. A Hódmezővásárhelyi Ács, Molnár és Fafaragó Céh iratai
IX. 2. A Hódmezővásárhelyi Asztalos, Lakatos, Kovács és Kerék-gyártó Céh iratai
IX. 251. A Hódmezővásárhelyi Ipartestület iratai
X. 120 A Hódmezővásárhelyi Iparegylet iratai (1867–1926)

EPERJESSY Géza
1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1848. Budapest.

ÉGETŐ Melinda
1983 Szőlőművelés Vásárhelyen a feudalizmus utolsó százötven esztendejében. In: Kiss Lajos emlékkönyv .(Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 171–212.

FORCZEK Zoltán
1993 Vásárhely monográfia II/2. Hódmezővásárhely.

FRECSKAY János
1912 Mesterségek szótára. Budapest.

HERCZEG Mihály
1983 A szállítás és közlekedés eszközei Hódmezővásárhelyen a 18–20. században. In: Kiss Lajos emlékkönyv. (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 245–272.

HOFER Tamás
1979 Fafaragás. In: Magyar Néprajzi Lexikon (Szerk. Ortutay Gyula). Budapest, 6–14.

JÁVOR Kata – KÜLLŐS Imola – TÁTRAY Zsuzsanna (szerk.)
1978 Kis magyar néprajz a rádióban. Budapest.

K. CSILLÉRY Klára
1972 A magyar nép bútorai. Budapest.
1977 Asztalosbútor In: Magyar Néprajzi Lexikon. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest, 156–157.
1980 Komáromi bútor In: Magyar Néprajzi Lexikon. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest, 245–246.
1983 A hódmezővásárhelyi bútor In: Kiss Lajos emlékkönyv. (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 273–293.
1990 Bútorművesség In: Csongrád megye népművészete. (Szerk. Juhász Antal.) Szeged, 105–157.

K. KOVÁCS László
1982 Vásárhelyi kocsi In: Magyar Néprajzi Lexikon. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest (505.)

KISS Lajos
1938 Néprajzi tárgyak a hódmezővásárhelyi múzeumban In: Népünk és Nyelvünk (1–3.)
1956 Vásárhelyi híres vásárok. Szeged
1981 Szegény emberek élete. Hódmezővásárhely
1995 Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Ethnographicae 1. Szeged, 139–194.

KISSNÉ Hideg Erzsébet
1987 A bútorok készítése és a bútorok formái, fajtái az elmúlt századokban, levéltári adatok alapján. Hódmezővásárhely, TJM – NA 20.

KÓSA László
1977 Esztergályos. In: Magyar Néprajzi Lexikon. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest. 735–736.
1979 Kádár. In: Magyar Néprajzi Lexikon. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest (703–705.)
1980 Kerékgyártó. In: Magyar Néprajzi Lexikon. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest, 154–155.

KRUZSLICZ István
CSML HL X.120. A Hódmezővásárhelyi Iparegylet iratai. Fondtörténet.
CSML HL IX.251. A Hódmezővásárhelyi Ipartestület iratai. Fondtörténet.

NAGY Margit
1962 A vásárhelyi kocsigyártás. In: A hódmezővásárhelyi állami Bethlen Gábor Általános Gimnázium Évkönyve 1962/63. Hódmezővásárhely.

NAGY Vera
1990 Faragás. In: Csongrád megye népművészete. (Szerk. Juhász Antal.) Szeged, 441–496.
2008/a Faművesség. In: Makó néprajza. (Szerk. Tóth Ferenc.) Makó, 403–417.
2008/b Pálannya és fajancsi. Hódmezővásárhely.

OZSVÁTH Gábor Dániel
2006 A 150 éves Papi-féle szélmalom. Hódmezővásárhely.

POZSÁR István
1912 Csongrád megyei céhek története

SÁRKÁNY Mihály
1978 Tutajozás, tutajosok In: Kis magyar néprajz a rádióban. (Szerk. Jávor Kata – Küllős Imola – Tátray Zsuzsanna.) Budapest, 31–34.

SZAPPANOS Edit
1996 A fa naiv művészei Hódmezővásárhelyen (szakdolgozat). Hódmezővásárhely, TJM NA 47.

SZENTI Tibor
1973 „Paraszttrónus”. (Kézirat.) TJM NA 97.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)
1900 Hód-Mező-Vásárhely története. I. kötet Hódmezővásárhely.
1911 Hód-Mező-Vásárhely története. IV. kötet Hódmezővásárhely.

SZULOVSZKY János
2005 A magyar kézművesipar története. Budapest.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1961 Vásárhelyi testamentumok. Budapest.

Ácsolt láda. (TJM Ltsz.: 55.75.1. NV)

Faragott láda előlapja. (TJM Ltsz.: 63.4.1. NV)

Karasz Katalin menyasszonyi ládája 1835-ből. (TJM Ltsz.: 50.35.1. DM)

Vékony Mihály tékája 1823-ból. (TJM Ltsz.: 50.58.1. DM)

Gondolkodószék 1847-ből.
(TJM Ltsz.: 60.2.1. DM)

Faragott tükörkeret a XIX. század első feléből. (TJM Ltsz.: 50.95.1. DM)

Papi-féle szélmalom. (NV)

Papi-féle szélmalom alsó szintje. (DM)

Bagi Károly bognár 1860 körül készített faragószéke. (TJM Ltsz.: 63.19.1. DM)

Mézeskalácsdúc 1874-ből. (TJM Ltsz.: 53.825.1. DM)

Guzsalytalpak. (TJM Ltsz.: 50.840.1., 50.839.1., 50.836.1. DM)

Mángorló. (TJM Ltsz.: 50.919.1. DM)

FÉMMŰVESSÉG

Nagy Vera

Fémmunkával foglalkozó cigányok Hódmezővásárhelyen

A parasztemberek számára egyik legfontosabb mester a gazdaság eszközeinek jelentős részét készítő és javító kovács volt. A céhes mestereket azonban ebben a tevékenységben megelőzték, illetve velük párhuzamosan működtek a fémmunkákkal foglalkozó cigányok.

Szeremlei Samu várostörténeti munkájában több helyen is utal arra, hogy a XVIII. század első felében a kovácsok, a lakatosok és a bádogosok feladatait elsősorban cigányok végezték, mindaddig, míg a lakosság igényeit kielégítő, kellő számú mesterember nem dolgozott a városban, és meg nem alapították a céhüket.[1]

A cigányság mondavilágában föllelhető olyan történet, amely kovácstevékenységüket a bibliai időkig vezeti vissza. Eszerint a Jézus keresztre feszítéséhez felhasznált szögeket cigánykovács készítette el.[2] A történeti adatok, ha ilyen nagy távolságra nem is, de a török hódoltság idejére visszanyúlva utalnak munkájuk fontosságára. A várakban kovácsként javításokat végeztek, az uradalmakban mezőgazdasági eszközöket készítettek, a mohamedán hadseregben pedig fegyverkészítők, golyóöntők voltak.[3]

Hódmezővásárhelyen 1750 táján a kovácsmunkákkal foglalkozó cigányok száma 40 körül volt. Ugyancsak Szeremleitől tudjuk, hogy a század második felében – amikor már több kovácsmester telepedett meg a városban – munkájukat hol engedélyezték, hol eltiltották, 1778-ban pedig szabályozták. 1784-ben ugyanis a kovácsok száma 11-re nőtt, s ekkor már tiltakoztak a kontárok, így a cigánykovácsok tevékenysége ellen. A lakosság és a tanács kiállt mellettük, mondván, hogy *„az új magyar kovácsok nem alábbvaló mesteremberek, sőt a nagyobb és szükségesebb munkákhoz jobban értenek”*. Ezeket a munkákat a tanács a megyéhez írt beadványában fel is sorolta: *„…a malomvasaknak megcsinálásához, szántóvasaknak, csoroszlyáknak megélezéséhez s a szántáshoz való jó alkalmaztatásához, kaszáknak a kaszáláshoz, nádvágóknak a nádvágáshoz jó alkalmaztatásához és megcsinálásához”*.[4] Különösen nyáron volt nagy igény tevékenységükre, ilyenkor a kovácsok nem győzték a megrendeléseket teljesíteni és a javításokat elvégezni, de a lakosság is szívesen dolgoztatott cigányokkal, mert olcsóbbak voltak.

A cigányok azonban nemcsak a kovácsok munkáit végezték el, de a lakatosokét és a bádogosokét is.[5] Ezek a tevékenységek nem váltak el élesen egymástól; aki közülük értett a fémmunkákhoz, az mindegyiket el tudta végezni. XX. századi vásárhelyi adatok is alátámasztják ezt, s erre utal Timaffy László a cigánykovácsok munkájának ismertetésében, amikor a következőket írja: *„A 20. században már nem annyira a cigányok kovácsolásáról, mint inkább fémművességéről beszélhetünk.”*[6] Ebben szerepet játszott a gyári vasáruk elterjedése is, amely nyomán termékeik nagyobb része iránt fokozatosan megszűnt a kereslet. Ugyancsak ez a magyarázata annak, hogy a XIX. század végétől sokan közülük fémműves tevékenységük mellett az év egy részében más munkát is végeztek, például vályogvetést.

Kiss Lajos a helyi vásárok leírásában részletesen ismertette a cigánykovácsok századforduló környéki termékeit, melyeket leggyakrabban az ócskások között árultak: *„1896-ig csak tepsit, serpenyőt, fúrót, halászhorgot, dohányfűzőtűt*, *fogast készítettek, a sparhelt és cserépkályha elterjedése óta – tehát 1900-tól – kis pernyéslapátot és vedret is csináltak.”*[7] Nagy Gyula kiegészíti még termékeiket kalapáccsal, vonókéssel, harapófogóval, megjegyezve, hogy javításokat nem végeztek, csak tanyá-

1 SZEREMLEI Samu, 1911. 324., 344., 350.
2 FELFÖLDI László, 1980. 98–99.
3 BÓDI Zsuzsanna, 2005. 455.
4 SZEREMLEI Samu, 1911. 344., 345.
5 Uo. 350., 324.
6 TIMAFFY László, 1991. 264.
7 KISS Lajos, 1956. 51.

ról-tanyára járva árulták portékáikat. Egyik legfontosabb munkájuk, a fúrók után *furuscigányok*nak is nevezték őket.[8] Fúrójuk azért vált igen keresett cikké, mert megmunkálása miatt a legkeményebb anyagokhoz is használható volt.[9] Kiss Lajos a fazekasok eszközkészletének ismertetésekor említi az *öntő kalán*t, melyről megjegyzi, hogy *„cigánykovács csinálja pléhből”*.[10] A legszegényebbek csak drótozással foglalkoztak.

Munkáik közül népművészeti szempontból kiemelkednek a *cigányfogasok*, melyekből a Tornyai János Múzeum is számos darabot őriz. Kiss Lajos rövid írását a cigányfogasokról azért is érdemes teljes terjedelmében felidézni itt, mert nem csupán azok készítését ismerteti, de ír a cigánykovácsok szerszámairól, az általuk használt alapanyagokról is.

„Kint a városszélen, a putriban készülnek azok a cifra fogasok, melyeket majd minden háznál megtalálunk. Ezek készítőikről, a kolompárcigányokról neveztetnek cigányfogasoknak. A kolompárcigányoknak alig egy-két darab szerszáma van. A földbe vert, hosszú szárú üllőn, kalapácson, lyukasztón és ollón kívül nincs is más szerszáma. Ezekkel kalapálja ki a serpenyőt, készíti a tepsit, nyitolja össze a fogast.

A cigányfogas ócska vasakból, leginkább elhasznált kerékráfokból, abroncsokból készül, miket az ócskapiacon, vasaszsidónál vesz, vagy házról házra járva koldul össze a kolompárcigány. Az üllőn egyenesre kalapálja a kétujjnyinál szélesebb vasat, kilyukasztja a lyukasztóval, s a kaszaoromból készült fogakat benyitolja. A fogast tűzön kicsit megmelegíti és szurokkal bekeni. Ez a legegyszerűbb fogas, de szokták színesre is csinálni, amihez a piros spanyolviaszkot használják, ugyanazzal az eljárással, mint mikor beszurkolják. Legújabban annyi színűre csinálják, ahány színű spanyolviaszkot tudnak szerezni. A színezésen kívül cifraságokat, bádogból vágott kacskaringókat, fákat, madarakat, csillagokat stb. szoktak rátenni. A fogason látjuk a város végén szokásos jegenye-nyárfákat, a kocsiút porában fürdő verebeket, pipiskét, a mezőre szálló galambokat.”[11]

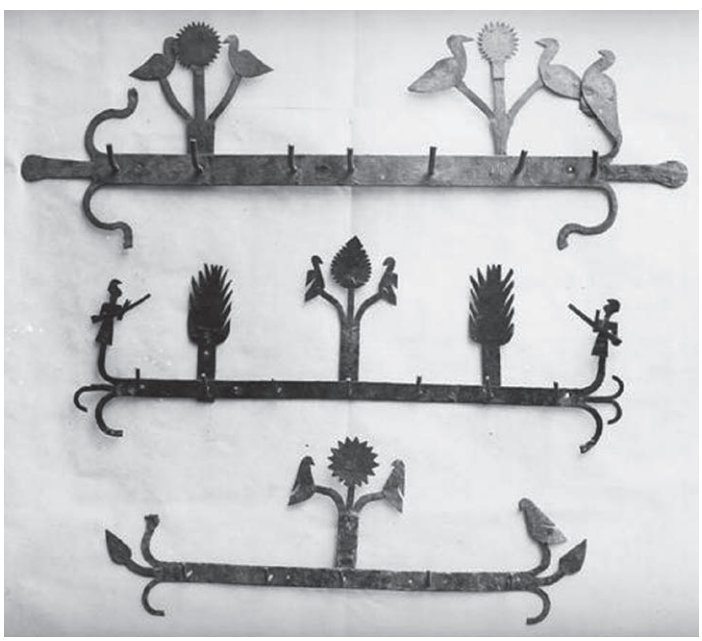

Cigányfogasok. (TJM PJ)

[8] NAGY Gyula, 1975. 379.
[9] BÓDI Zsuzsanna, 2005. 458.
[10] KISS Lajos, 1964. 294.
[11] KISS Lajos, 1958. 149–150.

Munkáik között meg kell említeni a *cigányzsanér*t is, mellyel a bútorfestő asztalosok a menyasszonyi ládák némelyikén a fedelet a ládatesthez erősítették.

A *cigányszög*et rombusz alakú lemezből hajtották. Répaszelőjük fakeretbe foglalt téglalap alakú lemez volt, melynek felületét *cévágó* segítségével alakították ki fogazottra.

A fémmunkával való foglalkozás a cigánycsaládokban apáról fiúra öröklődött. A Mika családban például minden fiú ezt a mesterséget űzte. Közülük négyen alapító tagjai voltak 1951-ben a Szegkovács Kisipari Termelőszövetkezetnek. A XX. század első felében azonban nem minden ehhez értő cigányember foglalkozott egész évben fémmunkákkal. Legtöbben csak télen végezték ezt a tevékenységet, amikor más munka nem volt. Nyáron inkább eljártak tanyákra kemencét építeni, tapasztani. Sokan vándoroltak, így vállaltak munkát házaknál, tanyákban élelemért, pénzért.

A XX. század közepétől a cigányok fémműves tevékenysége egyre inkább a bádogos munkák felé fordult. Ekkor már kevesen készítettek fúrókat, ácskapcsokat, patkókat, inkább a háztartásban használatos lemezáruk találhatók munkáik között. Az egyszerűbbekhez ócska lemezeket használtak föl; a konzervdobozok például alkalmasak voltak tésztaszaggatók készítésére. Aki tehette, igényesebb munkákhoz boltban vásárolt feketelemezt, horganyzott lemezt.

A XX. század első felében és közepén jellegzetes cigánymunkák voltak a lemezkádak, lemezteknők, üstházak, füstelvezető csövek *(sparhetcsű*, *könyökcsű)*, kanta, locsoló, vödör, szemétlapát, parázslapát, sütővas, cigányszög, palacsintasütő, nyeles serpenyő, répaszelő, tésztavágó és a tepsik. A tésztaszaggatók és a tepsik iránt mutatkozott legtovább igény. Egyesek vállalták berakott sütő készítését sparhelthez vagy kályhához, némelyek pedig lábast is újra fenekeltek.

A feketelemezből készült tepsiket *cigánytepszi*nek is hívták. A négyszögletes tepsik közül a nagyobbakat *kemöncetepszi*nek vagy *kemöncéstepszi*nek nevezték, s a tanyai parasztasszonyok vásárolták előszeretettel. Ebben sütötték a kalácsot vagy disznóvágáskor a hurkát, kolbászt, savanyú káposztát a kemencében. A *kemöncéstepszi* formailag is eltért a kisebb változatoktól; oldala nem derékszögben állt az aljával, hanem kissé kifelé tartott, végeire pedig fület tettek. A *lerni*ben használt darabokra nem kellett fül.

Ezekre a tepsikre ma már nincsen igény, de kisebb méretűeket Rácz Sándor (1950) még az utóbbi években is készített. Apjától, Rácz Józseftől tanulta ezt a munkát, aki ebből tartotta el családját. A munka menetének első lépése: lemezvágó olló segítségével szabja ki a megfelelő méretű téglalapot a lemezből. Ennek szélén körben*, jelölőlemez* segítségével bekarcolja a fenék szélét, vagyis a hajtogatás helyét. Ugyanígy kijelöli a perem hajtását is. A sarkoknál ezt a hajtást kissé levágja. Egy falapon fakalapács segítségével a jelölés mentén behajtja az éleket, a sarkoknál keletkezett füleket pedig oldalra hajtja. Végül leszegi a két hosszanti oldal, majd a két rövidebb oldal szélét.

Cigánymunkák voltak a kerek tepsik is, melyeket a vásárhelyi asszonyok főképp túrós lepény sütésére használták. A kerek tepsi készülhetett sima széllel, de lehetett cakkos, azaz *áncos* is.

Sokáig népszerű termékeik közé tartoztak a tésztaszaggatók, melyekből tíz, tizenöt félét készítettek. Kézzel hajtogatták különböző formákra – rózsa, szegfű, herelevél, fenyő, kakas, madár, szív, hegedű stb. –, majd forrasztással rögzítették és fogantyúval látták el.

Míg korábban az üstházat a cigányok is el tudták készíteni, addig a XX. században már jobbára kováccsal csináltatták ennek lábát és fülét, ami bizonyíték arra, hogy ekkor már tényleges kovácsmunkát nem végeztek.

A fémmunkával foglalkozó cigányok az igazi iparos mesterekhez képest kevés szerszámot használtak. A XX. század közepére a tényleges kovácsmunkák megszűntével eltűntek a műhelyeikből a tűzi szerszámok, fújtatók. Tevékenységük inkább csak a hideg megmunkálásra szorítkozott.

Legfontosabb szerszámaik az üllő és a kalapács. A fatőkébe helyezett szarvasüllőt *kovánc*ának nevezték, ez különösen bádogos munkáknál volt alkalmas csövek kialakítására. Üllőszerű szerszám volt a *dopó* is. L alakú vas, melynek hosszabbik, hegyes végét földbe szúrták, 7-8 cm-es lapos felületén dolgoztak. A cigánykovácsok a legtöbb műveletet – így például a tepsik készítését – ezen végezték. A földes konyhába, szobába leszúrva is dolgozhattak rajta. Négy-öt kisebb-nagyobb kalapácsot használtak, köztük egy fakalapácsot. Vasrúd szolgált a tepsi szélének hajtogatásához. A lemezek kiszabásához lemezvágó ollót és körollót használtak, ez utóbbi például a vödör aljának kivágásához kellett. Fülnyo-

mót alkalmaztak a kanták fülének préseléséhez, *rundoló*t a *sparhetcsű* kerekítéséhez, a *zikni* pedig a peremezést szolgálta. A tésztaszaggató formák kialakításához egy kis fadarab és egy kés elegendő volt.

A legtöbben a helybeli és környékbeli piacokon, vásárokban értékesítették portékáikat. Szeged, Békéscsaba, Kiskunfélegyháza, Kistelek, Orosháza, Maroslele, Nagymágocs piacain, vásárain fordultak meg. Az árusítást legtöbbször a család nőtagjai végezték, s a piacok, vásárok mellett a környező tanyavilágot is járták a tepsikkel és más edényekkel. A kemencés tepsiknek különösen a tanyákon volt nagy keletje. Néha pénzért adták el, de jobban szerették elcserélni tollért, baromfiért, malacért.

Rácz Sándorék Újvároson laktak, ahol a háznál volt apja műhelye. Sokan jártak hozzájuk, s háztól is vásárolták az itt készült termékeket. A család jól megélt ebből a munkából, saját lovas kocsijukkal járták a vásárokat.

A XX. század közepén a fémmunkákkal foglalkozó cigányokat országszerte szegkovács szövetkezetekbe szervezték be, így 1951. szeptember 10-én Hódmezővásárhelyen is megalakult. Alapító tagjai név szerint: Mika Mihály, Mika János, Mika Sándor, Mika György, Mika István, Rácz Károly, Raffai Lajos, Barna István, Markócs István, Bánfi Mihály, Petrovics (Pálfi) Lajos. Moldvai (Mika) Sándor (1916) a szövetkezet sztahanovista dolgozója lett, s az itt végzett munka jó megélhetést biztosított neki és családjának. A szövetkezet a Kinizsi utcán kezdte meg működését egy korábban cipészműhelyként használt helyiségben. Első elnöke Rácz Károly volt.

Kezdetben még a régi cigánykovács felszereléssel, saját szerszámaikkal kezdtek el dolgozni. Hagyományos cigány bádogos munkaként először pogácsaszaggatókat gyártottak. Ennek alapanyagaként a honvédségtől szereztek be 5 kg-os kiürült konzervdobozokat. Szegek gyártásához hat tag felutazott Budapestre, ahol egy ottani KTSZ-ben két hónap alatt sajátították el a szegkovácsolást. Ettől kezdve a bádogosműhely mellett kovácsműhelyt is működtettek, ahol sínszeget, rabicszeget, kampósszeget, hajószeget és ácskapcsot is készítettek. Elnevezésükben is ekkortól szerepelt a *szegkovács*. Mindezek intézésében nagy szerepe volt Raffai Lajosnak, a szövetkezet egyik vezetőségi tagjának, akit 1954-ben megválasztottak alelnöknek, és 18 évig töltötte be ezt a tisztet.

Következő lépésként az Iparkamara segítségével nagyobb mennyiségű feketelemezhez jutottak, amelyből különböző méretű tepsiket tudtak készíteni. 1954-ben a horganyzott lemez beszerzése lehetővé tette, hogy vizeskantákat és locsolókat, mosogatódézsákat, vödröket, füstcsöveket is gyártsanak. 1955-ben már üstházak készítésére is volt lehetőségük. Ugyancsak ekkortájt kezdődött meg a fémnyomó gépek alkalmazása, s ez tovább bővítette termékeik sorát, például ételhordókkal. A horganyzott- és a feketelemezt Budapestről szerezték be. A kész termékeket nagykereskedéseknek szállították.

1957-ben már 120 körül volt a dolgozók száma. Később a vezetőség határozata nyomán zománcos edények gyártását vették tervbe. A technológia elsajátítására a szövetkezet három tagját küldték el fél évre Jászkisérre tanulni, ahol a zománcos füstcső készítését sajátították el. Majd Raffai Lajos – az akkori elnökhelyettes – még három hónapig a Lampartnál tökéletesítette tudását. Itthon égetőkemencét építettek, a Lampartból pedig szakembert kértek beindítani a termelést. Új ismereteik nyomán jelentősen kibővült a termékválaszték; zománcozva készültek ezután fürdőkádak, különböző színű füstcsövek, zsírosbödönök, hatliteres vizeskanták, vödrök, fejők, üstök, tejeskannák, különböző méretű tölcsérek, űrmértékek, lámpabúrák. A zománcozó csoport vezetését Raffai Lajos végezte.

A szövetkezet később Vas- és Fémipari KTSZ néven működött tovább.

A vásárhelyi piacon néhány évvel ezelőtt még ketten árultak ilyen jellegű, saját készítésű munkákat, de árukészletük már csupán kisebb tepsikre és tésztaszaggatókra korlátozódott, ma már csak az üzletek, áruházak választéka elégíti ki a vásárlók igényeit.

Kovácsok

Frecskay János meghatározása szerint *„Kovácsoknak általában azt az iparost nevezzük, ki a szekerek, kocsik, gazdasági eszközök vasrészeit készíti el, illetőleg azokat vasalja, továbbá a lovakat patkolja.”*[12]

Hódmezővásárhelyen a kovácsok 1777-ben alakítottak céhet az asztalosokkal, lakatosokkal, kerékgyártókkal együtt.[13] Ezt megelőzően csupán néhány mester dolgozott a városban. 1745-ben például a lakatosokkal együtt is csak négyen voltak.[14] A céh megalakulása után számuk folyamatosan gyarapodott; 1784-ben 11, 1806-ban 22 főre. Számuk növekedésével, 1815-ben kiváltak a közös céhből, önálló céhet alapítva.[15]

Az 1828-i összeírás már 40 kovácsot említ.[16] A század második felében följegyzett számuk nem mutat egyenletes képet; 1851-ben 64 fő, 1874-ben 76 fő, az 1880-as években 20-24 fő.[17]

Az 1872. évi ipartörvény megszüntette a céheket, így 1873-ban a kovácsok itt is ipartársulatba szerveződtek. Míg más mesterségek a század végére hanyatlásnak indultak, addig a kovácsmesterség a századforduló környékén, a XX. század elején virágkorát élte. A helyi ipartestület 1911. évi jelentésében 137 kovácsot sorol föl. [18] A szakma népszerűségét az is jelzi, hogy 1913-ban és 1914-ben az iparos tanonciskolába mindkét évben 49 fiatal jelentkezett a kovácsmesterség elsajátítására. 1914-ben a mesterségen belüli szakosodásra és új igények fellépésére utal, hogy a kazánkovács és a szerszámkovács szakmákra is voltak jelentkezők.[19] A szakosodás azonban korábban is megjelent, elsősorban a városban dolgozó mesterek esetében, akik között voltak kocsikovácsok, gazdasági kovácsok és műkovácsok.

Korai munkáikról a XVIII. századtól rendelkezésünkre álló megyei árszabásokból kapunk képet. Ezekben a legrészletesebb a szekér és a különböző kocsik vasalásainak felsorolása és egyes részeinek javítása kapta. Ezentúl szerepel egy XVIII. századi árszabásban taligavasalás, ekevas, csoroszlya, csákánykapa készítése, más mesteremberek számára pedig fúró, ácsbárd és malomberendezés alkatrészeinek készítése, javítása. Fontos tevékenységük volt a patkók kovácsolása, lovak patkolása, valamint számukra érvágás és szájtisztítás. Az 1765-ös és az 1781-es megyei árszabás mindezt kiegészíti hordóabroncs, ablakrostély és vasvilla készítésével. 1803-ban pedig olyan gazdasági eszközök bukkannak fel az árszabásban, mint a *Széna Metző, Széna Horog, Nád Vágó, Szőllö Metző Kés*.[20]

Erre a korai időszakra különösen jellemző, hogy egyes kovácsok az állatorvosláshoz is jól értettek. A XIX. század elejéről Szeremlei megemlíti, hogy a város kovácsa, Bründ József egyben állatorvos is volt.[21] Természetesen a ló ápolásához, gyógyításához értő *gyógykovács*ok később is működtek, sőt a XX. század első felében ezt a tevékenységet tanfolyamon sajátíthatták el a kovácsok.

A kocsik mellett a vásárokon a maguk készítette kisebb szerszámokat értékesítették. XIX. század végi áruválasztékukat Kiss Lajos jegyezte le a vásárhelyi vásárok leírásában. A vásárokban fellelhető kovácsmunkák a következők voltak: *lópatkó, lószájnyitó, zabla, lókörömtisztító (patakés), kengyel, török- vagy gyógypatkó, bélyegzővas, békó, kocsivasalás, pánt, pántszeg, kerékszeg, ráfszeg, dörgölő, förgettyű, simöly, csuklóvaspánt kapura, kapuszeg, jégpatkó, kutyaörv, csiholóacél, háromlábú vas (vasháromláb) máktörő, szőlőkacsoló, acatoló, gereblye, gereblyefog, kaszakalapács, kaszaüllő, karaszoló, szűrünyeső, mészfosztó, szárvágó, sas, sátorszeg, pipásszeg, csobolyóvasalás, fahasító ék, jászolkarika, fejsze, balta.*[22]

---

12 FRECSKAY János, 1912. 165.

13 SZEREMLEI Samu, 1911. 344.

14 KRUZSLICZ István, 1984. 412.

15 SZEREMLEI Samu, 1911. 345., 346.; POZSÁR István, 1912. 95.

16 BARTA László, 1981. 26.

17 HERCZEG Mihály, 1977. 78.; FORCZEK Zoltán, 1993. 606.

18 Ipartestületi jelentés, 1911.

19 Polgármesteri jelentés, 1914. 1915.

20 Az Mester Emberek Míveinek árazása, 2004. 125–127., 163–167., 183–187., 203–208., 261–264.

21 SZEREMLEI Samu, 1911. 346.

22 KISS Lajos, 1955. 59–60.

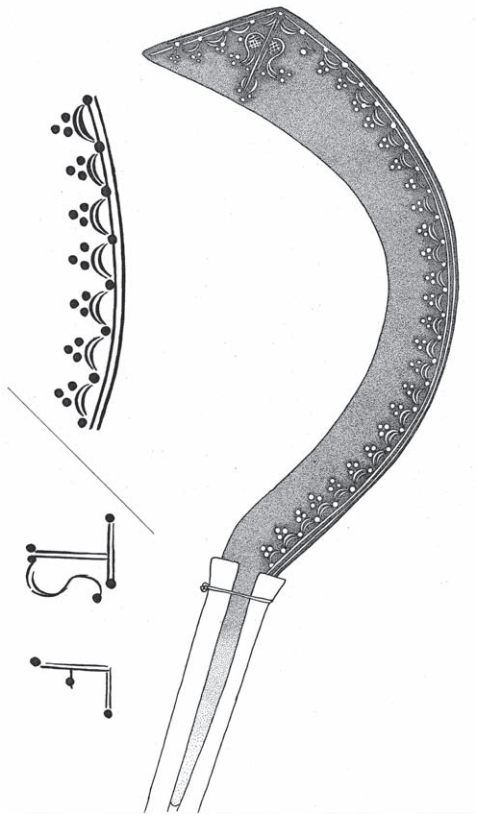

Szárvágó bevert díszítéssel. (KM)

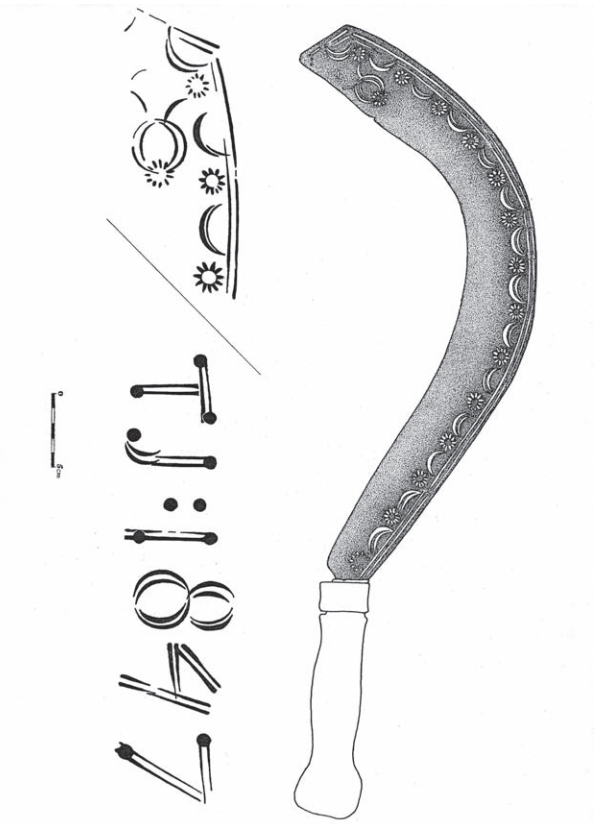

Szárvágó bevert díszítéssel 1847-ből. (KM)

A kovácsok nemcsak a háztartás és a gazdaság igényeit elégítették ki, de számos más mesterség művelője is velük készíttette szerszámait: ácsok, bognárok, kádárok stb. Bár megrendeléseik között nem játszott fontos szerepet, helyi jelentősége miatt meg kell említeni a fazekasok számára készített eszközöket, a fejszéhez hasonló *agyagvágó*t, a rossz kaszapengéből készített *agyagszelő*t, a *mustrava*s*at*, *korongszár*at, a *dupóvas*at és a *deszkarakó szigony*t.[23]

Némely munkájuk – főként a kisebb kéziszerszámok – kialakítása során nem csupán a funkciót vették figyelembe, hanem esztétikus kialakításra is törekedtek. *Pontozó*val és *cévágó*val bevert díszítés, néha monogram és évszám került a kazalvágóra, szárvágóra, nádvágóra, kaszaüllőre és a *kacor*nak nevezett szőlőmetszőkésre. Egyes eszközök esetében nem a díszítés, hanem a megformálás szépsége emeli a tárgy esztétikai értékét. Ezek közé sorolhatók a bélyegzővasak, a *billog*ok, a ládák vasalásai, a tűzgyújtásra használt *csiholóacél*, vagy a szintén konyhai használatú *tűzikutyá*k, hússütő villák.

A századfordulóra azonban számos kéziszerszám, mezőgazdasági eszköz gyárakban, vasöntödékben készült. A kovácsok munkájának egy része fölöslegessé vált, kivéve a legfontosabbat, a kocsigyártást, amely még a XX. század elején is virágzott. Nem véletlen, hogy a mesterek száma ekkortájt a legmagasabb. Vásárhely nagy kiterjedésű határa, a tanya és a város kapcsolata, az itt folyó közlekedés, elengedhetetlenné tette a kocsigyártás fejlődését, helyi típus kialakulását, amely mind a személy-, mind pedig a teherszállítás igényeit kielégítette. A helyi kovácsok és bognárok közös munkájaként jelent meg itt a *vásárhelyi kocsi*nak nevezett típus, amely az említett szempontoknak megfelelve vált népszerűvé. A parasztkocsikkal szemben ez a kocsi rugókon nyugszik, könnyű, kettős fogatú kis kocsi, mely alkalmas volt személyszállításra, a tanya és a város közötti közlekedésre, ugyanakkor áruszállításra is, ami különösen a piacozás szempontjából volt fontos. Gondosan kidolgozott, könnyű alkatré-

[23] KISS Lajos, 1964. 294–295.

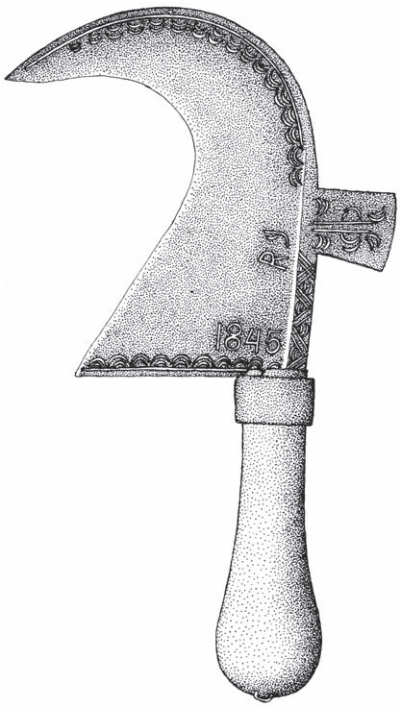

Baltás szőlőmetszőkés 1845-ből.
(TJM Ltsz.: 50.391.1. KM)

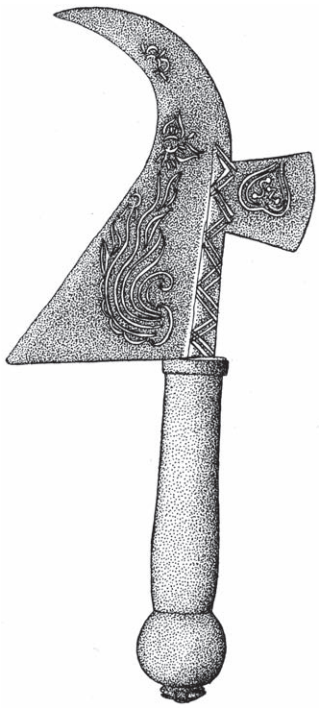

Baltás szőlőmetszőkés.
(TJM Ltsz.:50.390.1. KM)

szekből állították össze, vasalása vékony, finom. Célszerűségét jelzi, hogy nem csupán Vásárhelyen kedvelték, de az orosházi, szentesi, csongrádi gazdák is szívesen közlekedtek vele.[24]

A korábbi századokban a vásárhelyi gazdák is igáskocsit, szekeret használtak, melynek szintén kialakult a helyi változata.

Míg más vidékeken általában a bognároktól rendelték meg a kocsit a gazdák, addig Vásárhelyen a kovácsnál. Minden kovácsnak volt bognárja, akivel szívesen dolgozott. A kocsi értékének 60%-át a kovács, 40%-át a bognár készítette el.[25]

Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállításon a kovácsok és bognárok közös munkájának széles választékát vonultatták föl, főként kocsik formájában. Látható volt itt *„Eszterházy" magyar kocsi, igás kocsi, fedeles fajdán hintó*, *hajlított oldalú magyar kocsi, homokfutó kocsi, nyitott hintó, fuvaroskocsi.*[26]

Ez a felsorolás is jelzi, hogy a vásárhelyi kovácsok és bognárok magas színvonalú kocsigyártást teremtettek meg a városban, azonban a kisipari módszereken nem tudtak túllépni. A szakmai elismerés jelének tekinthető, hogy 1911-ben itt alakult meg a Magyarországi Kocsigyártó Kisiparosok Országos Szövetsége.[27]

Az 1904-es kiállításon bemutatott egyéb kovácsmunkák – eke, ekekapa, borona, szénavágó, patkókészlet – arra utalnak, hogy egyesek még megpróbáltak versenyre kelni a gyáriparral, de már csak elvétve és kevés sikerrel.

A tanyavilág mesterei között is a kovácsok voltak a legfontosabbak, bár a tehetősebb és ügyesebb tanyai gazdák e tekintetben is igyekeztek önellátásra berendezkedni, s néhány tanyában az utóbbi idő-

[24] HERCZEG Mihály, 1983. 266.

[25] Uo. 260.

[26] Útmutató, 1904. 78–80.

[27] FORCZEK Zoltán, 1993. 620–621.

Répafejelő bevert díszítéssel. (NV)

kig föllelhető volt kisebb házi bognár és kovácsműhely nyoma. Ennek ellenére tanyai kovácsok nélkülözhetetlenek voltak, ahogy ezt számuk is mutatja. Az 1911-ben nyilvántartott 137 kovács közül például 58 dolgozott külterületen.[28] Közéjük tartozott Tóth Imre, akinek mátyáshalmi műhelyét 1930-ban Tolnai Károly vásárolta meg. Ezt a műhelyt telepítették át az 1980-as évek első felében az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparkba, és rendezték be, ahogyan a tanyai kovácsmester használta. A XIX. század harmadik negyedében épült műhely három helyiségből állt, ahol a kovács mellett bognár is dolgozott a XX. század első évtizedeiben. Tolnai Károly már csak arra használta a második helyiséget, hogy télen ott patkolta a lovakat. A műhelyt szerszámokkal együtt vette meg, de kiegészítette a szintén kovács apjától örökölt, és a maga készítette szerszámokkal, fogókkal, kalapácsokkal.

A műhely berendezésének legfontosabb részét a kohó és az üllő környéke képezte. A kohóban izzó parazsat kézzel vagy lábbal működtetett fujtató tartotta izzásban. Az itt áttüzesedett vasat nagyobb nyárfatőkére erősített üllőn kalapálták ki. A művelethez szükséges szerszámok – különböző kalapácsok, fogók, üllőbetétek az üllőhöz közel, a fal mellett felállított állványon kaptak helyet. Mindezek a tűzi szerszámok közé tartoztak a kohó felszerelésével – szeneslapáttal, piszkavassal, kohópofákkal

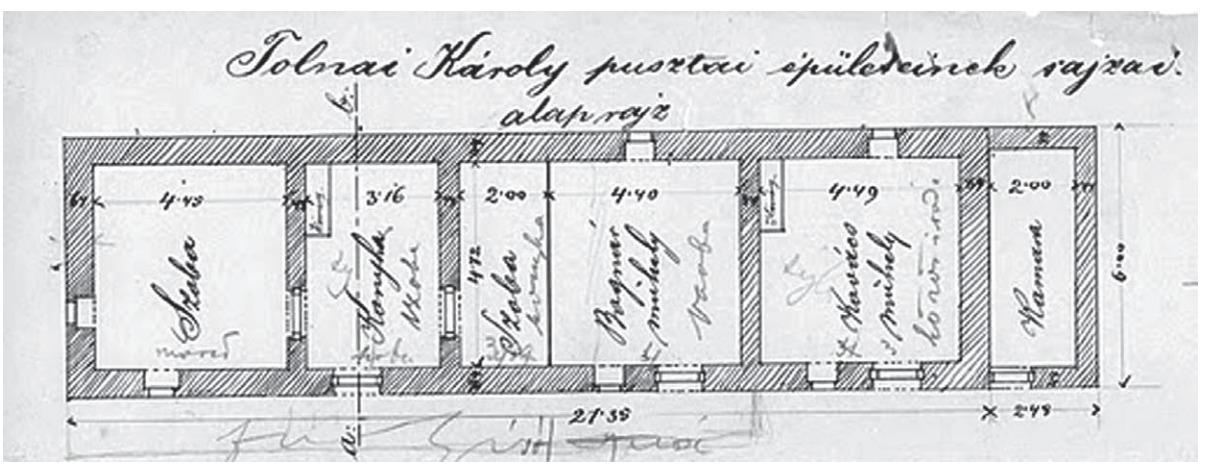

Tolnai Károly mátyáshalmi lakóházának és műhelyének alaprajza 1892-ből.

– együtt. Mind a fujtatáshoz, mind pedig a vasveréshez szüksége volt a kovácsnak segítségre, így általában inassal és segéddel együtt dolgozott. A padi szerszámok – lyukasztók, reszelők, csavarmetszők, hidegvágók, menetvágók, furdancs, vasfűrész, és mérőeszközök – a helyiség másik végében, egy gyalupadon és a fölötte elhelyezett szerszámtartón álltak. Alacsony kis asztalkára helyezték a patkolás szerszámait: a patakést, körömreszelőt, körömszedő fogót, patkolókalapácsot, patkószeget. Idetarto-

[28] Ipartestületi jelentés, 1911.

Tolnai Károly mátyáshalmi műhelyegyüttese, előtérben a kovácsműhellyel 1970-es évek vége. (SzT)

Kohó és üllő Tolnai Károly kovácsműhelyében az 1970-es évek végén. (SzT)

zott a patkolóbak is. Az 1930-as években a korszerűsítés jegyében új típusú fúrógép került a műhelybe. A tanyai kovácsok a lovak patkolása mellett általában gyógyításukhoz is értettek. A gyógyító és lóápoló szereket a műhely falára akasztott tékában tartották.

Tolnai Károly a környékbeli tanyai parasztemberek igényeinek megfelelően azok megrendeléseire dolgozott; lovat patkolt, kocsikat, mezőgazdasági eszközöket – boronát, ekekapát, szénavágót, szárvágót, baltát, kalapácsot – készített, s ezeket javította. A kisebb szerszámokba pontozóval, *cévágó*val mintát tett, ha pedig ajándékba vagy megrendelésre készítette, abba beütötte a tulajdonos monogramját, néha az évszámot is. A tanyai parasztemberek a megrendelt munkáért sokszor terménnyel fizettek. Vásárokba ritkán járt.

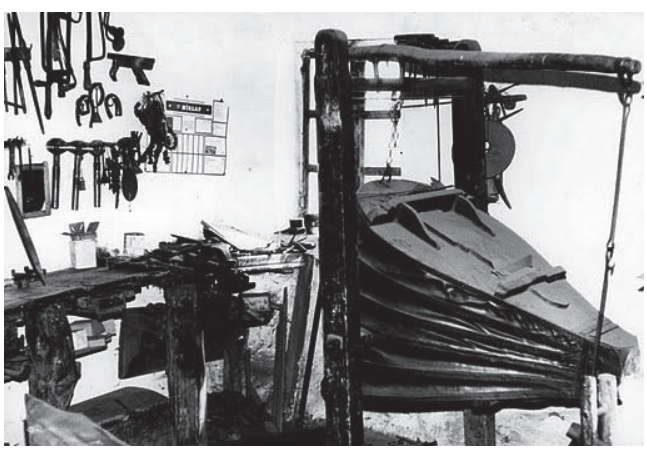

Fujtató Tolnai Károly kovácsműhelyében az 1970-es évek végén. (SzT)

Kéziszerszámok Tolnai Károly kovácsműhelyében az 1970-es évek végén. (SzT)

A tanyai kovácsok tevékenységének jelentős részét tették ki a javítások. Az erre vonatkozó kifejezésekről Tornyai János festőművész írt egyik 1915-ben kelt levelében Kiss Lajosnak, egy mártélyi tanyai kovácsra hivatkozva.

„Nádalás az én legegyénibb fölfogásom és érzésem szerint = igazítás (legtöbbnyire toldás) által újra használható állapotba tenni.

Beszéltem Sepsei kovácsunkkal, aki ősrégi kovács-dynasztia sarjadéka. Ez is azt állítja, hogy acélozás és nádalás kör. bel. egyértelmű, csakhogy a régi parasztok úgy mondták, „nádalja már mög májszter ezt az ekevasat", a maiak pedig csak mögacéloztatják, (Mögacéloztatás, mögnádalás itt mögén olyanforma is, hogy mögjavítani.) […]

Még a faekék korában azért is nádalásnak kellett hívni, mivel ekkor még tényleg nem acélozták az ekevasat, hanem csak vassal toldták ki az eredeti nagyságra, ha nagyon elkopott."[29]

Feltehetően a kovácsok itteni nagy létszáma is szerepet játszott abban, hogy 1913-ban Hódmezővásárhelyen országos kovácskongresszust rendeztek a helyi Iparegylet szervezésében. A kongresszusra 138 településről 316 kovácsmester jött el. A gyáripar előretörése más mesterekhez hasonlóan, a kovácsok megélhetését is veszélyeztette, ezért úgy gondolták, hogy szervezett formában jobban könnyebben boldogulnak. A szeptember 21-ről kolerajárvány fenyegetése miatt november 23-ra halasztott kongresszuson kimondták a Kovácsiparosok Országos Szövetségének megalakulását. A szervezettől elsősorban azt remélték, hogy együttesen kedvezőbben tudnak nyersanyagot vásárolni, így olcsóbban adhatják készítményeiket is.[30]

A Hódmezővásárhelyen rendezett Országos Kovács Kongresszus résztvevői
1913. november 23-án.

[29] KŐSZEGFALVI Ferenc, 2011. 200

[30] Vásárhelyi Reggeli Újság, 1913. november 21., 25.

Rézművesek

A rézművesek a réznek hidegen való megmunkálásával foglalkozó mesteremberek. Legfontosabb feladatuk a pálinka- és sörfőző felszerelések gyártása, javítása, valamint kisebb háztartási edények készítése. A rézművesekkel szemben a rézöntők a megolvasztott sárgarézből formába öntöttek különböző apróbb tárgyakat: csatokat, csengőket, fokosokat, juhászkampókat. A rézöntés egyes helyeken szintén a cigányok tevékenységi körébe tartozott.[31] Itt erre vonatkozó konkrét adatot nem találtunk.

Az 1700-as években, a városban folyó nagymértékű pálinka- és sörfőzés nélkülözhetetlenné tette a rézművesek munkáját. A főként törköly alapanyagú pálinkafőzésről Szeremlei a következőket írta: *„az uradalom kezdettől fogva nagyban űzte, de mint háziipar is igen el volt terjedve, annak dacára, hogy a pálinka-főző üst, vagyis kazán, drága volt…”*[32] A kazánok után az uradalom taksát követelt és tiltotta annak „kóboroltatását”, azaz kölcsönadását. 1755-ben még csak 36 kazán után fizetett a lakosság az uradalomnak, 1808-ban már 208 után adózott.[33] 1814-ben pedig 240 kazánról van adat.[34]

Sörfőző berendezésre és kezelőjükre vonatkozóan 1726-ból ismerünk írásos feljegyzést. Ekkor Károlyi Sándor utasítására az uradalom tisztje *„Paro József szegedi származású serfőzőt Csongrádról Vásárhelyre költöztette üstjeivel, kádjaival és pálinkafőző rézfazekaival együtt.”*[35]

A rézművesek itteni korai megtelepedésére utal a susáni *Réz utca* elnevezése is, ahol a hagyomány szerint az 1700-as évek végén és az 1800-as évek elején több rézműves mester élt.[36]

Pálinka- és sörfőzés céljára az uradalom két helyen emelt épületet a városban. 1792 és 1795 között építtette a nagy *prés- és pálinkaház*at, ahol három, ötakós rézkazánban folyt a törkölypálinka főzése.[37] (Ez az épület ma a Liszt Ferenc Ének-Zenei Általános Iskola.) A másik épület az özvegy Károlyi Józsefné által 1804 és 1809 között építtetett nagy és korszerű *serház*. Ebben egy 60 és egy 40 akós, rézből készült serfőző kazán állt, melyből a kifőzött sör rézcsöveken jutott le a pincébe.[38] A sör mellett itt is főztek pálinkát, főként gabonából. A *pálinkafőző ház*ban hat, egyenként tíz akós pálinkafőző rézkazán működött. Herczeg Mihály kutatásaiból ismert, hogy a rézművesek az uradalmi pálinkafőzők kazánjait öt-tízakósra készítették, a parasztok kazánjai egy-két akósak voltak.[39]

Ezek karbantartására hozatta az uradalom Vásárhelyre a csehországi német származású rézművest, Engelthaller Jánost 1809-ben. Szeremlei feljegyezte róla, hogy fő feladata az üstök és kazánok készítése, javítása volt, *„de készített cínezett konyhai és házi rézedényeket, gyertyamártókat, itcéseket stb.” Ezekkel* a *környék vásáraira is eljárt. Javította a vármegye vízipuskáit is*.[40]

Az 1828-i összeírás említ egy rézművest Vásárhelyen, aki feltehetően azonos Engelthaller Jánossal.[41]Családjában a mesterséget a későbbi generációk is örökölték, előbb fia, Ferenc, majd annak gyermekei közül ketten. Egyikük, szintén Ferenc nevezetű, a Deák Ferenc utcában lakott, Béla és Dezső nevű fiai már Szegeden dolgoztak rézművesként.[42] A család utolsó rézműves képviselője lehetett Engelthaller Sándor, aki az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállításon két vörösréz üsttel, két vizeskantával egy vizeskancsóval és egy sütővel szerepelt.[43]

---

31 BODGÁL Ferenc, 1981. 348–349.
32 SZEREMLEI Samu, 1911. 368.
33 Uo. 368.
34 HERCZEG Mihály, 2004. 18.
35 SZEREMLEI Samu, 1911. 370.
36 BODNÁR Béla, 1983. 158.
37 HERCZEG Mihály, 2004. 18.
38 SZEREMLEI Samu, 1911. 371–372.
39 HERCZEG Mihály, 2005. 36.
40 Uo. 369–370.
41 BARTA László, 1981. 26.
42 NÉMETH Erzsébet: A hódmezővásárhelyi rézművesség. (Kézirat.) TJM NA 43. 1981.
43 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás útmutatója. Hódmezővásárhely, 1904. 62. (a továbbiakban: Útmutató)

A XIX. század második feléből van adat a rézöntő és a rézműves megkülönböztetésére a városban; 1874-ben egy rézöntőt és egy rézművest, 1880-as években pedig egy rézöntőt és két rézművest tartanak számon. [44] A rézműves iparosok névjegyzéke az 1880-as években két rézöntő nevét tartalmazza: Kovács Lászlóét és Fagler Kálmánét.[45] Az 1911-i ipartesületi jelentés szintén név szerint említ két rézművest: Engelthaller Sándort és Lindenfeld Albertet.[46]

A századforduló említésre méltó bádogos és rézöntő mester Grünfeld Jakab volt, aki 1896-ban jött a városba, s ekkor nyitotta meg műhelyét. Kiemelkedő munkái a Fekete Sas rézből kiöntött madara, valamint a Nagytakarék Merkúr szobrának kivitelezése. Saját szabadalmú, *Haladás* nevű permetezője népszerű volt a város gyümölcstermesztői körében.[47]

A két világháború között a legjelentősebb rézműves mester a városban, az 1888-ban Mezőhegyesen született Hajdu László. (1953-ban halt meg.) 1921-ben költözött a városba, műhelye és lakása a Kölcsey utcában volt. Korábban a Mezőhegyesi Ménesbirtok szeszgyárában, mint rézműves üzemvezető dolgozott.[48] Vándorútja során több városban megfordult: Aradon, Kassán, Nagyszebenben, Prágában, Ruttkán, Szegeden, Zsolnán. Ő maga is számos tanoncnak és segédnek adta át tudását, köztük Bodrogi Lajosnak, aki Vásárhely utolsó rézműves mestere volt, s 1940-től dolgozott önállóan.[49]

A rézművesek által készített termékek a XIX. század folyamán nagyjából azonosnak mondhatók. Jelentősebb változás a XX. század elejétől mutatható ki, amikor új termékek jelennek meg árukészletükben, számos régi pedig eltűnik a használatból, állandó munkájuk csupán a szeszfőzdei berendezések gyártása volt.

A rézművesek termékei drágaságuk miatt elsősorban a módosabb parasztság eszközkészletében lelhetők föl. Egy 1802-i vagyonleltárban például Réz Tepsi, Réz Gyertya tartó és Réz Kanál szerepel.[50]

A XIX. század első felében Engelthaller János feljegyzéseiben szerepelnek a legfontosabb rézműves munkák. Készített kazánt, üstöt, mosóüstöt, tepsit, *kritzér tölcsér*t, javított vízipuskát. 1933-ban pedig ezt írta: *„Az református deákok ételhordó fazekát meg cíneztem* […] *és egy új kanalat csináltam."*[51]

A rézművesek századforduló körüli áruválasztékát Kiss Lajos ismerteti: *„Nagy vörösréz üstök sorakoztak egymás mellett több sorban is a földön, aztán a kisebb tárgyak: vörösréz tepsi, kerek alakú kuglófsütő, rézfazék, rézlábas, réztányér, rézicce, rézmeszely, réztölcsér. Sárgarézből vasaló, mozsár, a csikóra való csengettyű, rézkengyel, juhászkampó."*[52] A két világháború között Hajdú László Kölcsey utcai műhelyében szeszfőzdei berendezések, mosóüstök, permetezők, rézvasalók és vendéglátó-ipari főzőedények készültek. Mosóüstöket az 1940-es évekig készítettek, később ezeket az olcsóbb zománcos üstök váltották föl. Az üstöket, permetezőket vásárokra is hordták.[53] Több vásárhelyi szeszfőzde berendezését ő készítette el, de a környékbeli falvakba – például Sándorfalvára – is tőle rendelték ezeket.[54]

Az 1941-től saját műhelyben dolgozó Bodrogi Lajos (1912–1981) legfontosabb tevékenységi köre a szeszfőzdék építése és javítása volt. Ezek államosítása után munkájának jelentős részét a javítások tették ki. A helybeli szeszfőzdék javítása mellett eljárt hasonló munkákat végezni Apátfalvára, Magyarcsanádra, Makóra, Mórahalomra, Nagymágocsra, Röszkére, Szegedre, Zomborba, valamint a környező megyék helységeibe. Évente 20–25 szeszfőzdét hozott rendbe. Ezekben a szeszfőzdékben általában két-három 200 vagy 300 literes főzőüst állt, négy 100, 150 literes finomító üst, melyeket

---

44 FORCZEK Zoltán, 1993. 608.; HERCZEG Mihály, 1977. 78.

45 NÉMETH Erzsébet, i. m.

46 Ipartestületi jelentés az 1911. évről.

47 NÉMETH Erzsébet, i. m.

48 HERCZEG Mihály, 2005. 65. Életrajzi adatai unokája, Barátné dr. Hajdu Ágnes szíves közlése.

49 Életéről, munkásságáról Németh Erzsébet készített pályamunkát 1981-ben, melyben műhelyének berendezését és felszerelését is leírta. Németh Erzsébet, i. m.

50 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 396–397.

51 Hmv. Levéltár Ipartestületi iratok. Engelthaller-hagyaték. Idézi: Német Erzsébet.

52 KISS Lajos, 1956. 46.

53 NÉMETH Erzsébet, i. m.

54 HERCZEG Mihály, 2005. 73. Barátné dr. Hajdu Ágnes közlése.

Hajdu László rézműves, műhelyének udvarán családjával, segédeivel és termékeivel az 1930-as évek közepén.

csövek kötöttek össze a hűtőkkel. A hűtők alatt a szesztartályok helyezkedtek el. Ezek a berendezések mind rézből készültek. Egy 120 literes finomító üst elkészítéséhez 80 kg, egy 150 litereshez 87 kg vörösrezet használt föl a rézműves.[55]

Bodrogi Lajos utolsó szeszfőzdéjét Mórahalmon építette az 1970-es évek végén. Egy szeszfőzde berendezéséhez főbb darabokként főzőüstöt, alszeszgyűjtőt, szívót és nyomócsöveket kellett készíteni, több mázsa réz felhasználásával. Bodrogi Lajos a rezet Budapestről szerezte be, nagy táblákban.

Kisebb munkái között szerepelt korabeli fürdőszoba berendezések készítése, javítása, permetezők, mosóüstök, habüstök készítése. Szívesen készítette a *cséving*eket, húsos és leveses tálalóedényeket éttermek, szállodák részére. A szegedi Hungária Szálloda megnyitására, 1977-ben például nyolc leveses, és tíz, sültes tálat rendeltek tőle. A Budapesti Pártbizottság Külügyi Szállójának készült csévingek vörös- és sárgaréz lábas edények voltak, belül angol cinnel cinezve. A bennük feltálalt ételt vörösréz tokban elhelyezett spirituszégő tartotta melegen.[56]

Bodrogi Lajos az 1960-as évektől iparművészeti tárgyak készítésével is foglalkozott. Vázák, figurális dísztálak kerültek ki a keze alól. Ez utóbbiak készítésében szerepet játszott az is, hogy az 1960-as évek elejétől Fekete János iparművész nála sajátította el a rézdomborítás titkait. Az ő tervei alapján, Bodrogi Lajos kivitelezésével születtek azok a dísztálak, melyekkel a rézműves mester, később számos kiállításon – Hatvanban, Szegeden, Szentesen – szerepelt. Vásárhelyen, a Tornyai János Múzeumban 1988 decemberében nyílt önálló kiállítása.

A rézműves leggyakrabban használt szerszámai a kalapácsok és az üllők. Kovácsoláshoz használták a *pörölyt* (Vorschlaghammer) és a *félkézverőt* (Handhammer). A hajtáshoz (Treiben) a *mélyítőkalapács*ot (Tiefhammer), a bővítésre a *keresztkalapács*ot (Kreuzhammer) használták. A szűkítést az *oldalkalapáccsal* (Krughammer), a kikalapálást, a simítást, síkozást a *szegőkalapáccsal* (Pickhammer) végezték. A drót bujtatására a *terjengető-kalapács*ot (Spanhammer) alkalmazták. Az üst fenekét a *domborítókalapáccsal* (stemphammer) kalapálta. A *horgasztókalapáccsal* (Gelenkhammer)

[55] Uo. 76.

[56] NÉMETH Erzsébet, i. m.

a domborodásokat verték ki. Az edény szélének felhajtására a *csöndeskalapács* vagy *fakalapács* (Matthammer) szolgált.

A fakalapácsokat *sulykok*nak nevezték, s ezeket is többféle formában és célra használták: *dübörgető* (Polterschlagel), *oldalsulyok* (Seitenschlagel), *fenéksulyok* (Bodenschlagel), *domborítósulyok* (Stempenschlagel).

A rézművesek által használt üllők egy része megegyezett más, fémmunkával foglalkozó mesterek üllőivel, de voltak olyanok is, melyeket különleges munkafolyamatokhoz alakítottak ki. Ilyenek a hosszú *horgasüllő*k (Legamboss), a *szárasüllő*k (Steckamboss) Ez utóbbiak függőleges vasrudak voltak, különböző alakú háttal: kerek, gombos, tojásdad, négyszögű. A csövek kiverésére *csőnyárs*at (Rohrsock) használtak. A *bujtatófogó*val (Einlezgzange) vastagabb drótot húztak az üst karimájába, hogy megerősítsék.

Más fémművesekhez hasonlóan többféle fogót használtak: *harapófogó*t (Beisszange), *hegyesfogó*t (Spitzzange). A *szemző* (Durchschlag) arra szolgált, hogy például az üst kialakításakor a fenék közepére ezzel ütöttek be egy pontot, melybe a körző hegyét illesztették. Az anyagok vastagságát *marokkörző*vel (Tasterzirkel) mérték ki.[57]

A fontosabb munkafolyamatok között említhető az üstfenék kialakítása, amit bővítésnek, mélyítésnek neveztek. Az üstfeneket tőkére fektették, kalapáccsal jobbról, balról több horpadást vertek ki rajta, melyek végül félgömböt alkottak. A réz a hidegmegmunkálás során elvesztette lágyságát, ezért időnként tűzbe tartva lágyították rajta. Az izzó fémet egy vizes kádba helyezve hűtötték le. Kihűlés után újra kalapálták, majd szükség szerint újra lágyították. A munkadarab rögzítését a tőkén a szolgadeszka segítette.

Abban az esetben, ha több darabból illesztették össze a készülő terméket, forrasztani és *szögecsölni* kellett. Az előbbihez lágy- vagy keményforrasztást alkalmaztak. A lágyforrasztás ónból és ólomból állt, a kemény rézből és cinkből. A forrasztandó széleket néha *megfogazták*; a belevagdalt fogazás mentén illesztették össze és kalapáccsal egymásba verték.

A szegecselést nagyobb edényeknél alkalmazták, mint például a pálinkafőző üst. A lemezen kivert lyukba tették a szegecseket, majd az eresztővas ráhelyezésével ütötték bele.

Alkalmaként a rézedények színét is igyekeztek módosítani különböző vegyi eljárásokkal, aszerint, hogy *pirulat*ot vagy *vörösség*et akartak elérni. *Pirkasztás* esetén a rezet sós, ecetes lével kenték be, tűzben hevítették, majd vízben lehűtötték. Ez az eljárás elősegítette a réz oxidálását, felületén *rézhamva* keletkezett. A réz vörösségét pedig úgy lehetett erősíteni, hogy vöröskő porával dörzsölték be. Ezt nevezték *vörhenyezésnek*.

Az anyag felületének simaságát reszeléssel érték el. Erre a célra félfinom *simareszelő*t (Vorfeile) és finom *színreszelő*t (Schlichtfeile) használtak. Reszeléskor a nagyobb darabokat satuba fogták. A teljes simaságot és az anyag fényét *síkolás*sal, azaz polírozással érték el.

Ma már nincs a városban rézműves, háztartási edényeiket a XX. század elején az olcsóbb, zománcos edények szorították ki.

Lakatosok

A lakatos mesterség a XIV. században a kovácsmesterségből vált ki. A lakatosok hagyományos feladata a zárak, lakatok készítése, épületek és bútorok vasalása volt.[58]

A lakatosok a kovácsokkal, kerékgyártókkal, asztalosokkal közös, 1777-es alapítású céh tagjai voltak. Lakatosok tevékenységére a városban Szeremlei korábbról is hoz példát, név szerint említve az első lakatosokat, Falusi Pált és Dus Józsefet, akik közül az utóbbi egyben az Ótemplom toronyóráját is gondozta.[59]

---

[57] NÉMETH Erzsébet, i. m.

[58] Népr. Lex. 3. 387. Bodgál F.

[59] SZEREMLEI Samu, 1911. 350–351.

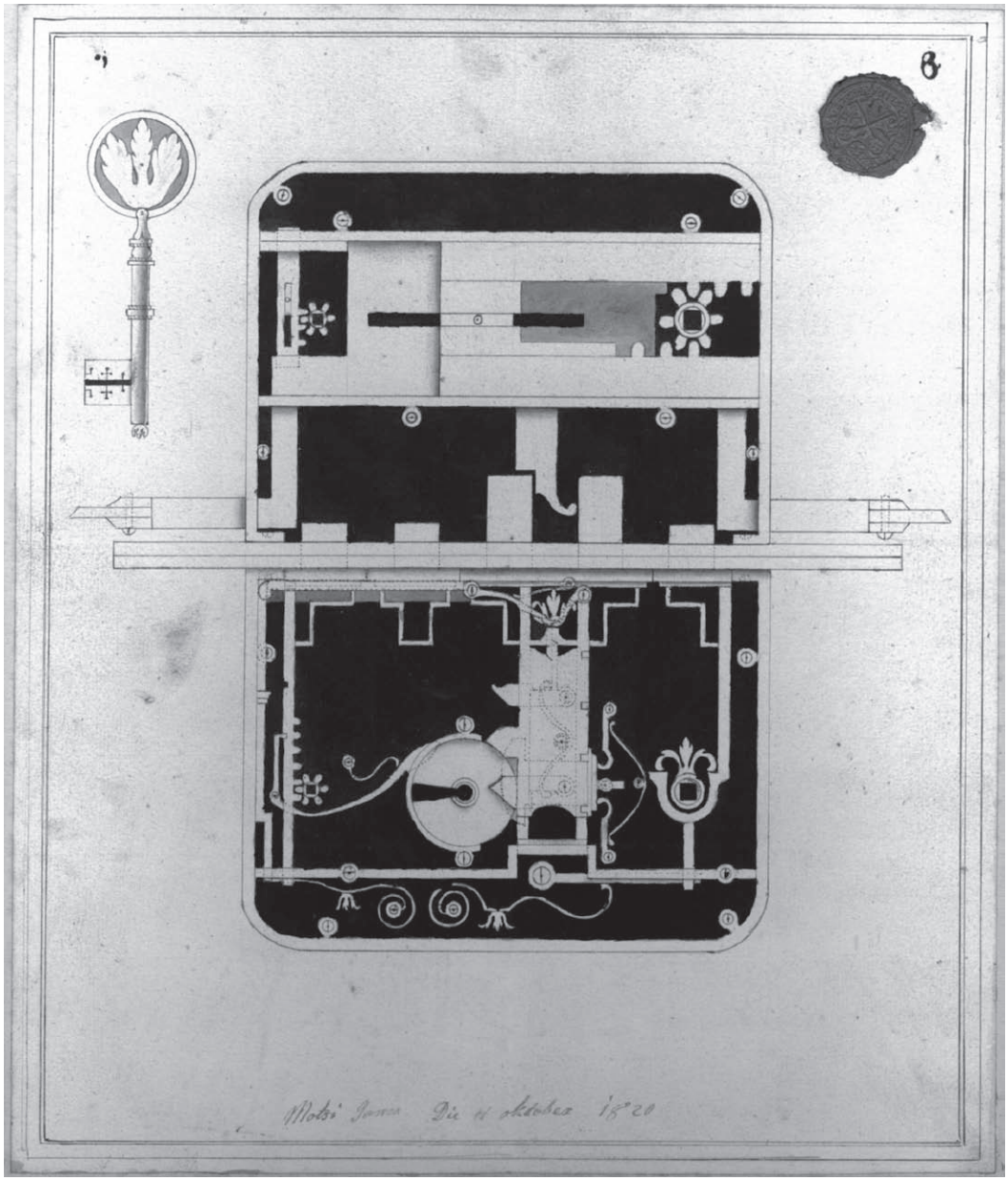

Lakatos remekrajz. 1820-ból (NLVK Hgy)

A vegyes céh, a tagok létszámának emelkedésével szétbomlott, és az egyes mesterségek képviselői – így a lakatosok is 1788-ban – külön céheket alakítottak.[60] 1823-ban készített pecsétjükön, jelvényük, a két, keresztbe fektetett kulcs látható.[61]

A lakatosok száma 1788-ban 9 fő, 1828-ban 6 fő, majd az 1850-es években 10 fő, az 1880-as években pedig 14 fő.[62]

Egy 1795-ös rendelet értelmében bizonyos szakmák tanulóinak kötelezővé tették rajziskola elvégzését. Ezek közé tartozott a lakatos mesterség is.[63] A rajztanulás Vásárhelyen is kötelező volt az inasok

[60] Uo. 352.

[61] POZSÁR István, 1912. 96.

[62] POZSÁR István, 1912. 96.; BARTA László, 1981. 26.; HERCZEG Mihály, 1977. 78.

[63] EPERJESSY Géza, 1967. 100.

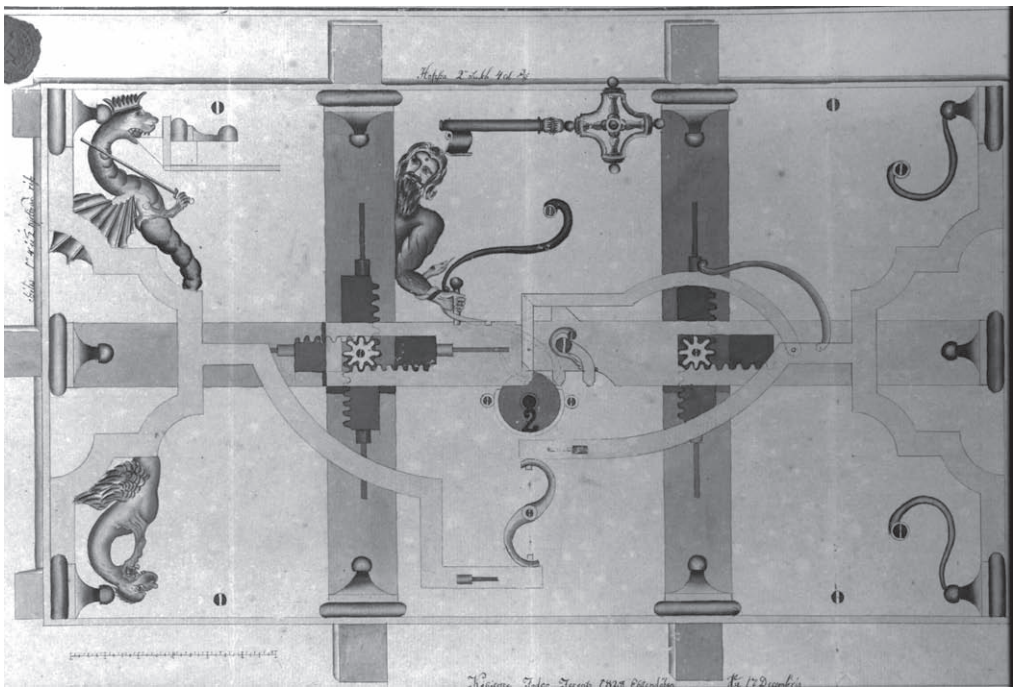

Lakatos remekrajz 1828-ból. (NLVK Hgy)

számára, s a remeklőktől megkívánták rajztudásuk bizonyítását. A Németh László Városi Könyvtár több szép, lakatos remekrajzot őriz a XIX. század első feléből.

Míg a hagyományos kézműves mesterségek iránti igény a XIX. század végére a gyáripar térhódításával fokozatosan csökkent, addig ez a tendencia a lakatos mesterségre nem érvényes. Kétségtelen, hogy a jellegzetes lakatos termékek keresettsége csökkent, de ugyanakkor újfajta igények jelentkeztek, melyeket ezek a mesterek ki tudtak elégíteni. Ez lehet a magyarázata annak, hogy míg 1874-ben csak 14 fő a nyilvántartott lakatosok száma, addig 1911-ben az ipartestületi jelentés már 35 főt említ.[64] A szakma fellendülésére utal az is, hogy 1913-ban Vásárhelyen az iparos tanonciskolába 44 fiatal jelentkezett lakatosnak és 30 géplakatosnak.[65] Ez az adat egyben jelzi azokat az új igényeket, amelyek a XX. században jelentkeztek, s amely a szakma differenciálódásához vezetett; a lakatosok mellett megjelentek a géplakatosok, később a karosszérialakatosok.

A XX. század elején azonban még volt néhány olyan lakatos, aki hagyományos termékeket is készített, s ezekkel vásározott is. Munkáikat Kiss Lajos sorolja fel vásár leírásában: *lakat, tolózár, kilincs, retesz, kulcs, ajtósarok*, *heveder, ablakpánt, ablakfordító vagy huszárbajusz, kapusarok és heveder, görbekulcs fakilincses záros ajtóra, csizmapatkó.*[66]

A lakatosok munkája iránti keresletet elsősorban a gőzgépek megjelenése idézte elő a XIX. század végén, amelyek a mezőgazdaság gépesítésének első jeleként mutatkoztak meg Hódmezővásárhelyen is. 1885-ben 25-30 gőzgép működött itt, 1888-ban már 91.[67] Tulajdonosaik egy része a lakatosok közül került ki, hiszen karbantartásuk mindenképpen az ő szaktudásukat kívánta meg.

Egyéb korabeli munkájukról az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás útmutatója tájékoztat, ahol a díszrácsok és gyertyatartók mellett olyan népszerű termékeket mutattak be, mint a takaréktűzhelyek, drótsodrony fonatok, mérlegek, de szerepelt vaságy is.

---

64 FORCZEK Zoltán, 1993. 606.; Ipartest. jel. 1911.

65 Polgármesteri jelentés, 1913.

66 KISS Lajos, 1956. 62.

67 HERCZEG Mihály, 1977. 69.

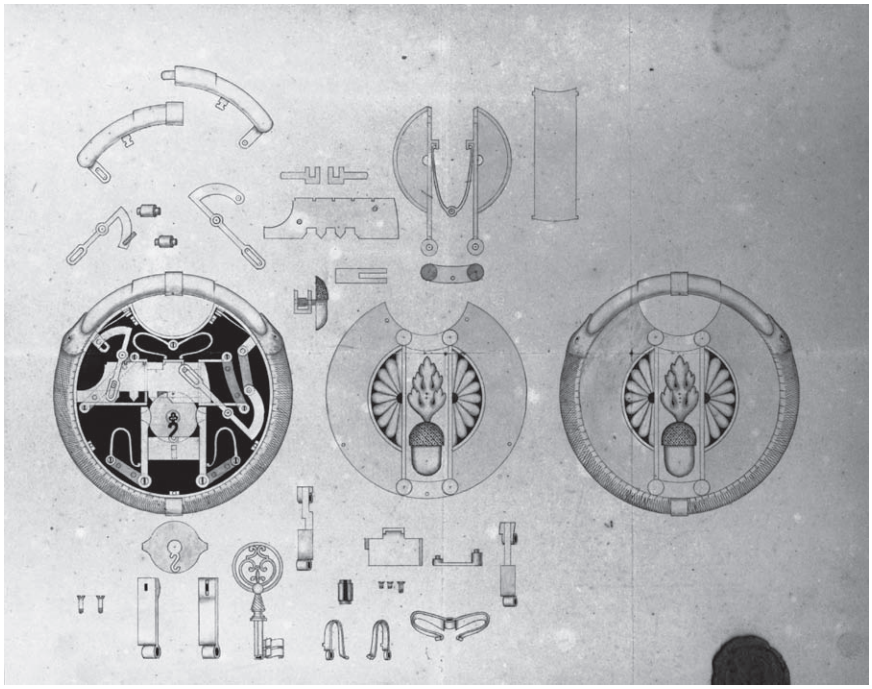

Lakatos remekrajz a XIX. század első feléből. (NLVK Hgy)

Bádogosok

Az épületek lemezmunkáit és edények készítését végző bádogosokról a XIX. század első felének statisztikái nem szólnak. Szeremlei megjegyzi, hogy ekkor a lakatosok céhében található bádogos, valamint azt is, hogy ezek munkáját eredetileg cigányok végezték. (Ma is található közöttük olyan a városban, aki bádogos munkát vállal.) Szeremlei egyetlen mestert említ név szerint – Kohn Ignácot – aki a Református Újtemplom tornyát bádogozta.[68]

A XIX. század végén a városokban beinduló építkezések egyre nagyobb mértékben igényelték a bádogosok munkáját, vízvezető csatornák és épületdíszek készítéséhez. Így nem véletlen, hogy számukat is a század második felétől jegyzik a nyilvántartások. 1874-ben négyen, és még 1880-ban is csak hárman dolgoztak a városban.[69] Az 1911-es ipartestületi jelentés már 11 bádogost említ, többségükben zsidókat.[70] Az épületbádogosok munkája iránti kereslet növekedését jelzi az is, hogy 1914-ben az iparos tanonciskolába 26 fő jelentkezett bádogos tanulónak.[71]

A legfontosabb bádogos szerszámok az ollók, idomok, *rundoló*, hajtogatógép*, ziknigép* (peremező).

Termékeik vonatkozásában a rendelkezésre álló források jelentős változást mutatnak az elmúlt évszázadokban. Legkorábbi ilyen forrásnak a bádogosok Csongrád megyei árszabásait tekinthetjük 1781-ből, s hasonló tételekkel 1791-ből, 1803-ból és 1811-ből. Ezek az árszabások még jórészt háztartásban használatos edényféléket sorolnak föl: istállólámpa, öntözőkanna, borszívó lopó *(Hebér)*, tésztaszűrő, tormareszelő, mérőedények *(itze, meszel)*, fűszeres doboz *(Fü szerszámos Hat fűjúkú Iskatola)*, sótartó, kolbásztöltő, teás, kávés bögre *(Egy iczés Thé vagy Kaffe ibrig sárga rézböl hasas)* kávéstálca, cukortartó, kanáltartó, tányér, pástétomos tál, olajos palack, pléhkanál, szűrőkanál, kávéskdoboz, gyertyatartó, puskaportartó, valamint szenteltvíztartó.[72]

---

68 SZEREMLEI Samu, 1911. 325.

69 FORCZEK Zoltán, 1993. 607.; HERCZEG Mihály, 1977. 78.

70 Ipartestületi jelentés, 1911.

71 Polgármesteri jelentés, 1915.

72 H. CSUKÁS Györgyi, 2001. 210–212.

XIX. századi munkáik közé tartozott a bádog gyertyaöntőforma is.

Hasonló portékák tették ki a századforduló környéki vásári árukészletüket: *„…ivóvizes kanta, locsoló, veder, borszívó vagy lopó (hébér), bortölcsér, istállólámpás 1845 óta, kolbásztöltő, tányér, lavor, födő, pogácsaszaggató, szivárványos vagyis olajosmécs, talpasmécs, bádog gyertyatartó, tormareszelő, liszttartó; űrmértékek: literes, félliteres, régen, 1875 előtt az icce, meszely.”*[73]

Még a XX. század elején is készítettek háztartási edényeket, mosogatódézsát, vizeskantát, vízgyűjtő üstöt, de ekkor már újfajta igények jelentkeztek, s nem csupán az épületek külső munkálataiban, hanem például a fürdőszobák megjelenésével is. Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállításon a bádogosok főként különböző kádakkal szerepeltek. Volt közöttük egyszerű fürdőkád, ülőkád, gyermekkád, valamint *karszékszerű fürdőkád fűtő készülékkel.* Munkáik közé tartoztak a jégszekrények és a permetezők is. A kiállításon az épületbádogozási munkákból az olyan látványosabb, dekoratívabb darabokat mutatták be, mint Lampel Sámuel által a tabáni református templomra készített „góth-román és ó stílű” díszítményeket.[74]

A XX. század első felében a legnagyobb bádogosműhellyel az 1857-ben született Grünfeld Jakab rendelkezett a városban. A mesterséget Debrecenben, Nyíregyházán, Budapesten és Kolozsváron sajátította el. 1930 táján 12 munkást és ugyanannyi tanoncot foglalkoztató üzemét „bádogáru és permetezőgyárként” határozták meg. 1885-ben alapított műhelyének fémnyomó részlege lehetővé tette, hogy a legigényesebb megrendeléseket is ki tudja elégíteni. Évente megjelenő képes árjegyzéket adott ki, melynek alapján országszerte teljesített megrendeléseket.[75] Az egyszerűbb háztartási edények, füstcsövek, sárgaréz lámpák, fürdőkádak, permetezők készítése mellett díszes, épületbádogos elemeket gyártott. Vásárhelyen olyan, városképi szempontból fontos megbízásokat kapott, mint például a

Raffai Lajos bádogos, munkáival a Kossuth téren 2006-ban. (NV)

[73] KISS Lajos, 1956. 51.

[74] Útmutató, 62.

[75] LADÁNYI Miksa (szerk.), 1930. 124.

„Nagytakarék" bádogos munkái. Termékeivel számos kiállítás díját, kitüntetését nyerte meg. Az 1904-es helybeli ipari és mezőgazdasági kiállításon két fürdőkád, két ülőkád, tizenkét permetező és egy csúcsdísz képviselte műhelyét.[76] „Haladás" elnevezésű, szabadalmaztatott, önműködő permetezőjével nagy sikert ért el a homoki szőlős gazdák 1910-es, szegedi kongresszusán, ahol többen rendeltek is belőle. A korabeli helyi sajtó pedig kiemelte, hogy honi gyártmány lévén, kiszoríthatja a hasonló külföldi terméket.[77]

A bádogosok fő munkaterülete ekkor már jobbára az épületek bádogozása volt, ahol nem csupán a praktikumra, de a dekorativitásra is törekedtek. Ezt tükrözi néhány korabeli épületen ma is látható bádogdísz: csúcsdíszek, vagy a Vásárhelyre jellemző nagygazda házak némelyikén a padlásszellőzők bádogból kivágott díszes rácsai.

Késesek

A német hagyományokon alapuló mesterség legnagyobb környékbeli központja Szeged volt. Késes mesterek Vásárhelyen az elmúlt századokban, kis létszámban ugyan, de mindig dolgoztak. A lakatosok céhéhez csatlakozó késeseket Szeremlei név szerint is megemlíti: 1826-ból Singer Jánost, 1841–1848-ból Kási Jánost, Dezső Ferencet és Engedi Jánost.[78]

Az 1828-as összeírás két késest említ, a század második felében (1882, 1886) már öten vannak, de számuk a XX. század elején nem gyarapodott tovább.[79] A Hódmezővásárhelyi Ipartestület 1889-ben alakult, ekkortájt itt dolgozó késesek: Mérai Lajos, Beller Antal, Koncz Sándor és Koncz József.[80] Az 1911-es Ipartestületi jelentés is név szerint említi az akkor működő négy késest: Bezdán Jánost, Gazdag Istvánt, Koncz Józsefet és Koncz Sándort.

Korai termékeikről az 1803-as Csongrád megyei árszabás ad képet, ahol még csak egyszerű késeket említenek, változatosságot a méret és a nyelek anyaga jelent. Ez utóbbi szerint készült fekete nyelű, csillagos nyelű, rezes nyelű, kereszt nyelű, ezüst nyelű kés, valamint konyhakés. A kések készítésén kívül nyíróolló élezését végezték a késesek.[81] A korai árszabások zsebkéseket, bicskákat még nem említenek. Egy 1839-es szegedi céhremek jegyzékben azonban már előfordul „zsebbe való bicska".[82] A XIX. század második felében, a XX. század elején ezek fontos részét képezték árukészletüknek. Századforduló környéki vásári áruválasztékukat Kiss Lajos jegyezte le. Sátraikban *„…bicskát, kis és nagy kést, kenyérvágó-, húsvágókést, disznóölőkést, ollót, borotvát, villát csőrögemetélőt lehetett venni."*[83]

Termékeik megtalálhatók számos más mesterség eszközkészletében, így például a mészárosok, hentesek, borbélyok szabók, csizmadiák, cipészek, szíjgyártók szerszámai között.

Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállításon Koncz Sándor és Koncz József szerepeltek változatos árukészlettel. Koncz Sándor portékái: kések, zsebkések, evőeszközök, tűzverő acél, ipari szerszámok, Koncz József pedig száz darab, különböző zsebkést, kertészeti, konyhai és asztali kést állított ki.[84]

Míg a késes mesterekről kevés adat maradt fönn, addig a Koncz család késes tagjairól a családtörténeti feljegyzések bővebb információkkal szolgálnak. Közel száz éven át, űzték ezt a mesterséget, elsőként Koncz Mihály, aki 1831-ben született és 1886-ban halt meg. Hagyatéki leltára felsorolást tartalmaz a mesterség legfontosabb szerszámairól: *1 rossz satu paddal, 1 kis rossz satu pad nélkül, 1 régi rudas mérleg(font), 2 két félkéz kalapács, 2 kis kalapács, 1 kis rossz fúj[tató], 2 tűzkaparó vas, 1*

---

76 Útmutató, 62.

77 Vásárhely és Vidéke, 1910. szeptember 23. és 29.

78 SZEREMLEI Samu, 1911. 338.

79 BARTA László, 1981. 26.; HERCZEG Mihály, 1977. 78.

80 KONCZ Pál: Családi történet. 2005. Kézirat. (MNL CSML HF. IV. B. 1439.)

81 H. CSUKÁS Györgyi, 2001. 219.

82 TIMAFFY László, 1991. 278.

83 KISS Lajos, 1956. 49.

84 Útmutató, 61.

tűzfogó, 1 olvasztóserpenyő, 3 reszelő, 3 kis fúró, 1 csontvágó fűrész, 1 kis kétnyelvű kés, 1 kis satu, 1 köszörűkő felszerelve, 2 satu paddal, 4 tucat kész bicska.

Mihály két fia, Sándor (1866–1925) és József (1870–1940) tanulta ki a késes mesterséget. Koncz Sándor a Zsoldos utca 27 szám alatti házban kezdett önálló vállalkozásba 1899-ben, majd halála után, felesége, Balogh Julianna özvegyi jogon folytatta mesterségét. Koncz József apja mellett tanult, majd Szegeden, a híres Sziráky-műhelyben volt segéd. Szegeden hat évig dolgozott és ott is szabadult föl, 1888-ban. Egy évet Baján töltött, de segédként megfordult Temesváron is. Önálló tevékenységét 1899-ben kezdte meg, az Ilka utcai családi házban, ahol apjuk is dolgozott, megörökölve annak szerszámait, feliratos fújtatóját, amelyhez a műhely előterében kapcsolódott szabadkéményes kohó. Az utcán cégtábla hirdette mesterségét: „KONCZ JÓZSEF KÉSMŰVES ÉS MŰKÖSZÖRŰS MESTER". A felirat két oldalára kést, ollót és borotvát festett készítője. A családi visszaemlékezés műhelyét is megörökítette:

„Az előtérbe folyt a kovácsolás. Az ajtótul balra állt a nagy üllő, a falon szérszámtartók. A bal sarokba vót a vizes mög olajos edényöknek égy padka, a hűtővíznek, mög az olajba eresztéshöz (edzéshöz) való edényöknek. Közvetlen mellette az ajtó mellett vót a kohó, amit a padláson lévő nagy öreg fújta-

Koncz József késesmester, feleségével, Csenki Piroskával
Ilka utcai házuk udvarán 1939-ben.

tóval élesztött Apuka. Amit még az apjától örökölt a régebbi műhelybül. Az ajtótul jobbra vót a sarokba égy szék, ha valaki komája, vagy éggy kuncsaftja gyütt, az oda ülhetött. Mellette vót a széntároló kamra…"[85]

A megrendelt és a műhelyből elvitt portékák mellett a késes termékeket piacra is hordták. Felesége ilyen alkalmakkor ponyván árulta férje késeit, ollóit. Mellettük szemüvegeket és olcsó regényeket is árult.

[85] Koncz Dezsőnek, Koncz József fiának visszaemlékezése. KONCZ Pál: Családi történet. 2005. Kézirat.

Koncz József köszörűs munkát is vállalt. Gyakran hétvégén is dolgozott, mivel a Kokron gyárból szombaton esténként, a heti munka befejezése után hozzá vitték a kötszövő gyár ollóit éleztetni. Sokszor 300-400 darabot kellett neki hétfő reggelre szétszedni, megélezni, újra összerakni.

Munkái többször szerepeltek kiállításokon, ahol kitüntetéseket, érmeket nyert. Tagja volt a mester- és tanoncvizsga bizottságnak.[86] Fejérváry József 1929-ben ezt írta róla: *„Koncz József ennek az ősi, szép iparágnak ma már egyetlen és kiváló mestere Vásárhelyen.”*[87] 1940-ben bekövetkezett halála után, felesége, özvegyi jogon még egy ideig folytatta mesterségét.[88]

Az élezéssel, mint szolgáltatással tovább fenn tudták tartani magukat a késesek, hiszen a XX. században a gyári készítésű vágóeszközök kiszorították munkáikat, az élezés, köszörülés azonban, mint szolgáltatás, később is nélkülözhetetlen maradt.

Adatközlők:

Jankovics Józsefné Bánfi Mária (1927–2005)
Koncz Margit (1953)
Moldvai (Mika) Sándor (1916)
Rácz Sándor (1950)
Raffai Lajos (1932)

[86] LADÁNYI Miksa (szerk.), 1930. 136.
[87] FEJÉRVÁRY József, 1929…
[88] KONCZ Pál: Családi történet. 2005. Kézirat.

Irodalom

BARTA László

1981 Az 1828. évi országos összeírás Csongrád vármegyében. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. 5. Szeged.

BODGÁL Ferenc

1981 Rézműves, Rézöntő. Magyar Néprajzi Lexikon. 4. köt. Budapest.

1980 Lakatos. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest.

BÓDI Zsuzsanna

2005 Magyarországi cigány kézművesség. In: A magyar kézművesipar történet. (Szerk. Szulovszky János.) Budapest, 455–461.

H. CSUKÁS Györgyi (szerk.)

2001 Az Mester Emberek Míveinek árazása. Fazekasok, üvegesek, pintérek, fémművesek, szitások árszabásai (1626–1820). Budapest.

2004 Az Mester Emberek Míveinek árazása. Vasárosok, kovácsok, kerékgyártók, kaskötők árszabásai (1626–1821). Budapest.

EPERJESSY Géza

1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Budapest.

FEJÉRVÁRY József

1929 Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely.

FELFÖLDI László

1980 Cigány folklórhagyományok. In: Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. Szeged, 93–102.

FORCZEK Zoltán

1993 Ipar. In: Hódmezővásárhely története. II/2. (Főszerk. Szabó Ferenc.) Hódmezővásárhely, 591–641.

FRECSKAY János

1912 Mesterségek szótára. Budapest.

HERCZEG Mihály

1983 A szállítás és közlekedés eszközei Hódmezővásárhelyen a 18–20. században. In: Kiss Lajos emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 245–271.

1977 Gazdasági helyzet Vásárhelyen a századfordulón. In: Vásárhelyi Tanulmányok. 7. köt. Hódmezővásárhely, 67–78.

2004 Pálinkafőzés Hódmezővásárhelyen. In: A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve. 2003. Hódmezővásárhely–Budapest.

2005 Pálinkafőzés Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely.

KISS Lajos

1958 Cigányfogasok Hódmezővásárhelyen. In: Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 149–150.

1956 Vásárhelyi híres vásárok. Szeged.

1964 Vásárhelyi tálasok. In: Vásárhelyi kistükör. Budapest, 288–408.

KŐSZEGFALVI Ferenc

2011 Tornyai János és Kiss Lajos levelezése. In: HOMBÁR. Múzeumi Műhely 6. Hódmezővásárhely, 177–253.

KRUZSLICZ István

1984 A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. In: Hódmezővásárhely története 1. (Főszerk. Nagy István) Hódmezővásárhely, 347–448.

LADÁNYI Miksa (szerk.)
1930 A magyar ipar almanachja. Budapest.

NAGY Gyula
1975 Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba.

POZSÁR István
1912 A Csongrád megyei céhek története. Csongrád.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)
1911 Hód-Mező-Vásárhely története. 4. köt. Hódmezővásárhely.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1961 Vásárhelyi testamentumok. Budapest.

TIMAFFY László
Fémművesség. In: Magyar néprajz. III. Kézművesség. Budapest, 245–281.

FAZEKASSÁG

Nagy Vera

Kutatástörténet

1904-ben nagyszabású ipari és mezőgazdasági kiállítás megrendezésére készültek Hódmezővásárhelyen. Az itt kialakítandó „csevegőszoba” ötlete Tornyai János festőművész javaslatára képzőművészeti és néprajzi kiállítássá bővült. A tárgyak gyűjtésével Kiss Lajost bízták meg, aki Tornyai útmutatásai alapján kezdte meg a munkát, s a kiállítás bezárása után is folytatta a módszeres gyűjtést a múzeum megalapításának reményében.[1]

A gyűjtött anyag egyik legnagyobb és legszebb csoportját a népi kerámiák alkották, melyek felhívták Kiss Lajos figyelmét e mesterség jelentőségére. Hét esztendei kutatómunkát szentelt a tálasság tanulmányozásának. Kutatásait 1913-ban fejezte be, s a négy fő részből álló munka első, a mesterség gyakorlatára vonatkozó fejezete a *Néprajzi Értesítő* 1914., 1915. és 1916. évi számában jelent meg. Tíz év múlva Banner János régész segítségével publikálhatta a második részt, *A hódmezővásárhelyi tálasság története* címűt a szegedi egyetem régészeti lapjában. *„A tálasok belső életéről, sok panaszairól, szenvedéseiről, kevés örömeiről, általában lelkivilágukról szóló részeket szépirodalomnak tartották a szaklapok szerkesztői, az irodalmi lapok pedig terjedelmessége miatt küldték vissza.”* – írta Kiss Lajos. Később azonban a *Segédfogadás* és a *Szellemlátók* című részek is megjelenhettek különböző lapokban, de a cserépedények helyéről és életéről szóló rész kéziratban maradt egészen 1964-ig, amikor a *Vásárhelyi kistükör*ben végre együtt látott napvilágot a teljes tanulmány.[2]

Kiss Lajos megjegyzi, hogy a vásárhelyi tálasmesterségről korábban nem írtak semmit, egy-egy „leereszkedéssel odavetett” megjegyzésen túl. A fazekasok munkáit „közönséges cserépedények”-nek nevezték. Célja az volt, hogy bemutassa a fazekasok munkáját és életét, részben öreg cserepesek elmondása, részben saját megfigyelései alapján. Tanulmánya bevezetőjében ezt így fogalmazta meg: *„Meg akarom menteni az elfeledéstől a még menthető, múltból található edényalakokat és azoknak elnevezését, a mesterműszavait, a használt festékek, mázak előállítási módját, azután az agyagiparosok életmódját és szokásait, a múltban és a jelenben.”* Véleménye szerint a vásárhelyi agyagipar utolsó óráit élte a század elején, s erőszakos beavatkozással züllesztették le a mesterséget.[3]

A mesterség leírását az edények előállításának folyamatában ismerteti, a környezettel, a fazekas házával, műhelyberendezésével kezdve. Megjegyzi, hogy évszázadokon keresztül alig változott a műhely berendezése, a ház egyszerre szolgált lakásul és munkahelyül is. A szerszámokat aszerint csoportosítja, hogy a fazekas maga csinálta, csináltatta vagy készen vette. A berendezést nagyon szemléletesen, oly módon mutatja be, mintha a fazekas éppen most rendezné be műhelyét. Nagy hangsúlyt fektet a *pitar*ban elhelyezett égetőkemence készítésének leírására, melyet a tálas maga csinált. Mindezt pontos rajzokkal illusztrálja.

A fazekas munkája az agyag kibányászásával kezdődött. Vásárhelyen nagy mennyiségben állt rendelkezésre a jó minőségű agyag, ez volt az egyik fő oka a mesterség virágzásának. Kiss Lajos részletesen ismerteti mind az alkalmilag használt, mind az állandó agyagbányákat (*Pepere*, *Cigányér*, *Újvárosi gödrök* köze), valamint azt, hogy melyik milyen edény készítésére alkalmas.

Az agyag előkészítésének, feldolgozásának aprólékos leírását adja, a fazekasok által használt szakkifejezések kiemelésével. A korongozásnál szól az egyes formák mesterfogásairól, eszerint csoporto-

---

1 KISS Lajos, [1958.] 6.

2 KISS Lajos, 1964. 289–408., 289. Tanulmányát Plohn József korabeli felvételei illusztrálják. Az ekkor készült fényképekből válogattuk a jelen dolgozat fekete-fehér fotóit, melyeket a Tornyai János Múzeum őrzi.

3 KISS Lajos, 1964. 290.

Az agyag gyúrása. (TJM PJ)

sítva az összes edényféleséget. A tálasedényeknél nem csupán a régiektől való eltérésekre utal, hanem az egyes városrészekben készülő tálak apróbb formai különbségeire is.

Az edényformák csoportosításánál figyelembe veszi a készítők, az értékesítők és a használók szemléletét. A tálasok, kofák, kereskedők megkülönböztetnek lapos és fennálló edényeket, a tálas és a vásárlóközönség pedig fehér- és tarkaedényeket. Értékesítés szempontjából voltak folyó-, vásári, piaci és megrendelt edények.

Kiss Lajos felfigyelt a vásárhelyi kerámia városrészek szerinti elkülönülésére, s mind forma, mind színvilág és díszítmény szempontjából elemezte a tabáni, a csúcsi és az újvárosi edények eltérő stílusát.

Míg a vásárhelyi fazekassággal foglalkozó későbbi tanulmányok elsősorban az edényformák és díszítési módok változásaival, a mesterség történetével foglalkoztak, addig Kiss Lajos nagy gondot fordított a fazekasság mesterfogásainak, technikai részének leírására, s dolgozatát ez teszi pótolhatatlanná. Nagy alapossággal írja le a festékeket, azok keverési arányát, az edények beöntését, a rakodás sorrendjét, az égetést, valamint az egyes munkafázisok közben előforduló hibákat.

Nagy teret szentel az edények díszítésének, melyet sok rajzzal illusztrál, bemutatva a leggyakoribb motívumokat, a legegyszerűbb csíkolástól az apáról fiúra szálló virágmotívumokig, melyeknek már a nevét sem ismerik. A díszítményeknél rávilágított a hagyomány és az egyéniség viszonyára, arra, hogy a motívumok ugyan öröklődnek, de az igazi művész minden edényén más-más a díszítés. *„Azt tartották, hogy itt mutatja ki a tálas a tudományát."* A XIX. században ugyanis inkább a férfiak írókáztak. Ugyancsak e téma kapcsán figyel fel a díszítés és a célszerűség összefüggéseire.

A XIX. századi vásárhelyi fazekasmunkák jelentőségét elsősorban a vásárkörzet nagysága jelzi. Kiss Lajos 25 vármegye 150 helységét sorolja fel, ahová a vásárhelyi tálasok edényei eljutottak. Elsősorban természetesen az Alföldön voltak népszerűek, az itteni városok edénykofái voltak a legnagyobb vásárlók. Az értékesítésnek többféle módját megismerhetjük, a kereskedőknek, kofáknak készpénzért való eladástól, a piacon, vásáron való árusításon át az élelmiszerért, gabonáért való cseréig.

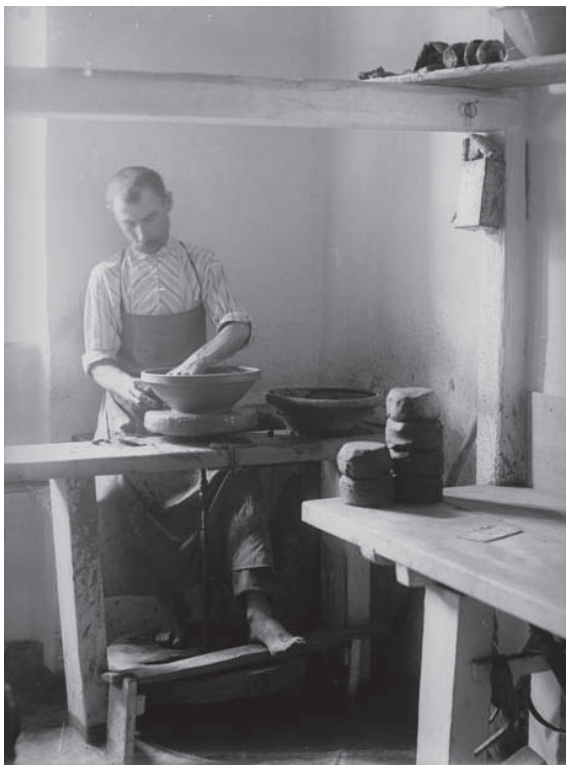

Tál korongozása. (TJM PJ)

Akasztólyuk készítése a tál fenékszögébe. (TJM PJ)

*A vásárhelyi tálasság történeté*ben ismerteti a fazekasok számának változásait, céhük megalakítását, céhes szokásaikat. Kitér egészségügyi viszonyaikra, lakáskörülményeikre, ruházatukra, táplálkozásukra, szól a munkamegosztásról, a közmegbecsülésről is, megállapítva, hogy munkájuk után vidéken jobban megbecsülték őket, mint szülővárosukban. Nem feledkezik meg szokásaikról, hiedelmeikről, szórakozásaikról sem.

Munkájának egyik kiemelkedő fejezete *A cserépedények helye és élete*, melyben a fazekas termékek háztartásokban elfoglalt helyéről, szerepéről ír, valamint arról, hogy elsődleges funkciójukból kikopva hogyan hasznosították őket.

Tanulmányait novellisztikus leírások zárják, melyek hangulatukkal közelebb hozzák az olvasóhoz a nehéz sorsú tálasok életét, s egyben jelzik azt is, hogy Kiss Lajos számára e téma nem csupán tudományos kutatást jelentett, hanem mélyen átélte sorsukat, küzdelmeiket. Műfajukat tekintve folytatásai a XIX század második felében kedvelt népéleti leírásoknak, melyeknek előképeit Vásárhelyen Török Károly munkái között találjuk meg.

Kiss Lajos vásárhelyi fazekasságról szóló tanulmánya nem csupán a város néprajzának megismerése szempontjából kiemelkedő jelentőségű. Minden előképzettség nélkül a néprajztudományban elsőként mutatott be olyan alapossággal egy fazekasközpontot, amely más hasonló központok kutatásában is példaadó. Ahogyan Kresz Mária fogalmazta: *„az első s mindmáig legmintaszerűbb feldolgozása egy magyar kerámiaközpontnak”*.[4]

A vásárhelyi kerámia Kiss Lajost követő másik nagy kutatója éppen Kresz Mária, aki országos viszonylatban is a legszakavatottabb ismerője volt a magyar népi kerámiának. Kutatásait az 1950-es évek elején kezdte meg, s a tárgyi emlékanyag alapján elsősorban a vásárhelyi fazekasság formakincsének és díszítőtechnikájának változásait vizsgálta. Első ilyen tárgyú tanulmánya a *Néprajzi Értesítő* 1954-es évfolyamában jelent meg, melyben a Néprajzi Múzeum évszámos hódmezővásárhelyi cserépedényeit vizsgálta. A múzeum vásárhelyi cserépedényeinek száma ekkor már meghaladta az 1000

[4] KRESZ Mária, 1991. 48.

Engóbozás: tálak beöntése
földfestékkel. (TJM PJ)

darabot, s ez főként Wiener Tibor görögkeleti lelkész 1950-es években megszerzett gyűjteményéből és K. Csilléry Klára gyűjtéséből állt. Az évszámos tárgyak száma ekkor 260, s ezek szolgáltak a kutatás alapjául. Kresz Mária tárgycsoportonként vizsgálta az anyagot, kiemelkedő helyet szentelve a legnagyobb számban fennmaradt, gyakran évszámos edényféléknek, a butelláknak.[5]

Bár időben később jelent meg, témájában szorosan kapcsolódik az előzőhöz, illetve kiegészíti azt Kresz Mária másik tanulmánya, amelyben a Tornyai János Múzeum évszámos cserépedényeit veszi sorra. Ezek vizsgálata lehetővé teszi a kerámia fejlődésének felrajzolását, nyomon követhető általuk az egyes edényformák megjelenése, formai változása, időszakokhoz köthető a díszítési módok, színek alakulása.

Tálak szárítása. (TJM PJ)

[5] KRESZ Mária, 1954. 127–147., 127–128.

Írókázók. (TJM PJ)

A vásárhelyi múzeum kerámiagyűjteményét áttekintve Kresz Mária megállapította, hogy ennek ma is legértékesebb része a Kiss Lajos által 1904-ben gyűjtött anyag. (Azonosításukat ma Plohn József korabeli fényképfelvételei teszik lehetővé.)

Időrendben sorra véve a múzeum cserépedényeit, Kresz Mária összegezte azokat a változásokat, melyek a XIX. század folyamán a vásárhelyi kerámiát jellemezték. A Néprajzi Múzeum és a Tornyai János Múzeum évszámos cserépedényeinek száma ekkor, 1983-ban 540 volt, mely országosan egyedülálló emlékanyagra utal. Kutatásai alapján azt a következtetést vonta le, hogy *„Hódmezővásárhely kerámiája első a magyar fazekasközpontok sorában”*.[6]

Az 1960-ban megjelent országos kitekintésű tanulmánya, a *Fazekas, tálas, korsós* című, számos vásárhelyi adatot tartalmaz. Egyes fazekasközpontok régi keletű munkamegosztás alapján sajátos profilt alakítottak ki, melyet a nyersanyag minősége és történeti hatások befolyásoltak. Így például a

Égetést végző fazekasok. (TJM PJ)

[6] KRESZ Mária, 1983. 295–316., 295., 297., 313.

Cserépvásár. (TJM PJ)

gömörkishontiakat fazekasokként, a vásárhelyieket tálasokként, a mezőtúriakat korsósokként tartották számon. Kresz Mária a szakosodás kapcsán vizsgálta az egyes edényformák arányát a termelés összességéhez viszonyítva, s összehasonlította az egyes központokat.[7]

Felfigyelt többek között arra, hogy a több száz vásárhelyi tálasmester közül csupán néhánynak a nevét ismerjük. A Tornyai János Múzeum kerámiagyűjteményében mindössze 15 mester neve szerepel az edényeken.[8] Ezért is kiemelkedő jelentőségű az újvárosi Maksa családról és elsősorban Maksa Mihály tálasról írott tanulmánya. A Wiener-gyűjtemény leltározása során figyelt fel a Maksa Mihály nevével szignált edényekre, melyeknek száma ekkor 7 volt. Dolgozata megírásáig 32 szignált edényt kutatott fel, 80-ról feltételezhető, hogy szintén Maksa Mihály keze munkája. A tárgyi emlékeket gazdag adatgyűjtéssel egészítette ki, felrajzolva egy olyan, XIX. század végi fazekascsalád életét és munkásságát, akik munkájuk színvonalával is kiemelkedtek a korabeli fazekasságból.[9]

Kresz Mária korábbi kutatási eredményeit összegzi és egészíti ki a *„Csongrád megye népművészete”* című kötet fazekasságról szóló fejezetében. Itt is kiemeli az évszámos cserépedények jelentőségét, melyek számát immár ezerre becsüli. Megállapítja, hogy a XIX. század első évtizedeiből több évszámos darabot ismerünk Vásárhelyről, mint bármely más fazekasközpontból, így elsősorban ezeknek a korai daraboknak az ismertetésére helyezi a hangsúlyt. A legújabb régészeti kutatások alapján utal a népi kerámia XVII. századi előzményeire is.[10]

Hasonlóképpen összegző jellegű a *Magyar fazekasművészet* című könyvének a vásárhelyi tálasságról írt fejezete. Jelzi azokat a hatásokat, melyek a vásárhelyi népi kerámia stílusának kialakulását befolyásolták. Bemutatja az egyes városrészek kerámiáit, a jellegzetes edényformákat és ezek fejlődését, végül pedig a vásárhelyi tálasmesterség hatását a Dél-Alföld fazekasságára.[11]

Kresz Mária 1960-ban megjelent cikkében megjegyzi, hogy a fazekasságról szóló korábbi tanulmányok elegendő anyag híján nem kísérelték meg a központok összehasonlítását és egymáshoz való

7 KRESZ Mária, 1960. 297–379.

8 KRESZ Mária, 1983. 313.

9 KRESZ Mária, 1966.; 1964-65/1. 115–151.

10 KRESZ Mária, 1990. 299–380.

11 KRESZ Mária, 1991. 48–55.

viszonyuk kutatását. A központok összehasonlítását a munkamegosztás szempontjából vizsgálta.[12] Az alföldi fazekasközpontok egymáshoz való viszonyáról kiemelkedő tanulmányt publikált Füvessy Anikó 1994-ben. Az Alföld nagy fazekasközpontjainak technikai és művészi közvetítő szerepét kutatta a XVIII–XIX. század fordulójától a XX. század első harmadáig. Ebben az időszakban a népművészetet, ezen belül a népi kerámiát is egyre gyorsuló változás jellemzi, s e változások, újítások terjesztésének, közvetítésének Hódmezővásárhely fontos déli központja volt.[13]

P. Szalay Emőke írása azt a sort folytatja, amely a múzeumi gyűjteményekben található vásárhelyi kerámiákat mutatja be. Részletes és alapos ismertetését adja a debreceni Déri Múzeumban található jelentős vásárhelyi kerámiaanyagnak, nagymértékben gazdagítva a reprezentatív, évszámos tárgyakról kialakult képet. Néhány szignált és több valószínűsíthető darabbal gyarapodott a Maksa Mihálynak tulajdonítható kerámiák száma.[14] Sajnos nem nyújt információt arról, hogyan kerültek ilyen nagy számban vásárhelyi cserépedények a Déri Múzeum gyűjteményébe. Ez talán a régi leltárkönyvek szűkszavúságának tudható be, s így feltételezésként Kiss Lajos közlésére támaszkodhatunk, amely szerint mind nagykereskedők, mind pedig fazekasok jöttek Debrecenből vásárhelyi edényért, s ez utóbbiak az ottani piacon saját készítményeikkel együtt árulták a vásárhelyi portékákat.[15] A vásárhelyi tálak nagy mennyiségben kerültek az Alföld közeli és távoli vidékeire, így Nagykőrösre is. Az Arany János Múzeum gyűjteménye szintén őrzi a vásárhelyi tálasság néhány szép darabját.[16]

A vásárhelyi kerámia korai történetét a régészeti kutatások pontosították. E témához a Bocskai utcában 1977-ben Nagy Katalin régész által feltárt anyag nyújtott támpontot, melyet Gál Éva publikált 1985-ben. A leletegyüttes gazdag kerámiaanyaga, a kemence, benne egymásba húzott pohár alakú kályhaszemekkel, a nyers agyagtömb mind arra utal, hogy egy fazekasműhely került elő, égetőkemencével. Gál Éva érdeme a leletanyag alapos ismertetése, de ő a kemencét nem tartja égetőkemencének, s nem utal az épület fazekasműhely mivoltára sem.[17]

Gál Éva közlésének módosítását s a leletek értelmezését Pölös Andrea végezte el. A régészeti leleteket összevetve a korabeli történelmi eseményekkel, helynevekkel és az adóösszeírások személyneveivel megállapítja, hogy a vásárhelyi fazekasság korai emléke, egy feltehetően 1693-ban tűzvész során elpusztult fazekasműhely került napvilágra.[18]

A Bocskai utcai és az ótemplomi lelőhelyek XVII. századi kerámiaanyagának vizsgálatát F. Lajkó Orsolya folytatta és összegezte azzal a céllal, hogy a vásárhelyi kerámia történeti gyökereit tisztázza. [19]

Időrendben az utolsó összefoglalás a helyi népi kerámiáról Csupor István tollából *Az Alföld népi kerámiaművészete* című reprezentatív albumban jelent meg. Csupor István kiemeli az itteni mesterek tevékenységének jelentőségét, akik a fazekasság „fővárosává" emelték Hódmezővásárhelyt. Bemutatott munkáik alapján ismerteti a tipikus vásárhelyi edényformákat, azok megjelenését és fejlődését, a rajtuk alkalmazott mázak és díszítések jellegzetességeit.[20]

E sorok szerzője, Nagy Vera a vásárhelyi kerámia XX. századi történtét kutatja. Vékony Sándor fazekasról írott kismonográfiája az első ebben a témában. Kiss Lajos elsősorban a fazekasság XIX. századi jellemzőit vizsgálta a századfordulóval lezárva. A századforduló környékét, a hanyatlás korát nem tartotta érdekesnek, noha ekkor jelentkeztek azok a fazekasság megújítására irányuló törekvések, amelyek egészen az 1950-es évekig éreztették hatásukat. Vékony Sándor pályáján keresztül azt a korszakot ismerhetjük meg, amelyről Kiss Lajos már nem írt, a vásárhelyi fazekasság történetét a XX. század elejétől az 1970-es évekig. [21]

---

12 KRESZ Mária, 1960. 297.
13 FÜVESSY Anikó, 1994. 11–125.
14 P. SZALAY Emőke, 1994. 267–308.
15 KISS Lajos, 1964. 347–348.
16 NOVÁK László, 1982.; NOVÁK László, 1999.
17 GÁL Éva, 1985. 79–105.
18 PÖLÖS Andrea, 1994. 545–552.
19 F. LAJKÓ Orsolya, 2008. 35–69.; 2011. 129–149.
20 CSUPOR István, [2011.] 23–27.
21 NAGY Vera, 1987.

A téma kibővítéseként elvégezte a XX. századi vásárhelyi fazekasság korszakainak meghatározását, *Hagyomány és újítás a 20. századi vásárhelyi kerámiában* címmel, amelynek szempontja elsősorban az volt, hogy egy-egy új korszak kihívásaira milyen túlélési stratégiával válaszoltak a helyi fazekasok.[22]

A XX. századi vásárhelyi kerámia történetében meghatározó szerepet játszott a Majolikatelep, amely működése során mindvégig hatással volt a kisműhelyekben született munkákra. Ezt a hatást ismerteti az 1950-es évekig *A hódmezővásárhelyi Majolikatelep és a kisműhelyek kölcsönhatása* című tanulmányban.[23]

E rövid kutatástörténeti ismertető jelzi, hogy a vásárhelyi fazekasság, a népi kerámia a néprajztudományban jelentőségének megfelelő helyet kapott, s Kiss Lajos első és mintaszerű feldolgozása ellenére minden őt követő kutató gazdagítani tudta ismereteinket erről az országos viszonylatban kiemelkedő fazekasközpontról.

A fazekasság története

A vásárhelyi fazekasság legkorábbi emléke az említett Bocskai utcai fazekasműhely, amely Pölös Andrea szerint a XVII. század közepén épült és a század végén pusztult el. A hajdani Hódtó partján fekvő utca régi neve *Cigöllér sor, Cigellér,* a német *Ziegel* szóból származik, melynek jelentése tégla. A *-ler* képzővel téglaégetőt jelent, s nem véletlen, hogy az utca későbbi neve *Égető utca*, mely az itt élő lakosok foglalkozását jelölhette. Az agyagművességre kedvező feltételeket teremtett a közeli jó minőségű agyag, valamint a Hódtó itteni, kikötőként szolgáló öble, mely a szállítást könnyítette meg. Az 1560-as és 1570-es adóösszeírások több olyan családnevet említenek Vásárhelyről, melyek jelzik tulajdonosuk foglalkozását: *Cserepös*, *Égető*, *Fazokas*. Pölös Andrea ezekből a helynévi és családnévi vizsgálatokból azt a helytálló következtetést vonta le, *„hogy Vásárhelyen már a hódoltság korában is datálhatóan létezett fazekasság, a térség viszonyai közt – vélhetően – jelentős”*.[24]

A régészeti leletek tanúsítják, hogy ennek a korszaknak a kerámia anyaga stílusában még jelentősen eltér a XIX. századi fazekasmunkáktól. Ezek nem kizárólag paraszti használatra készültek, a nemesek és városi polgárok háztartásában éppúgy fellelhetők voltak, mint a parasztokéban. Stílusa még országosan jóval egységesebb. A XIX. század elején bekövetkezett változások során a vevőkört egyre inkább a parasztság alkotta, s ízlésükhöz alkalmazkodva alakították ki a nagy fazekasközpontok a népi kerámia paraszti stílusát, mely az egyes központok egyéni arculatát eredményezte.[25] A XIX. század elejének legjelentősebb stílusalakító központjai közé tartozik Hódmezővásárhely is.

A fazekasság XVIII. századi meglétére csupán néhány elszórt adat utal. Főként írott forrásokban, vagyonleltárakban soroltak föl cserépedényeket.

A mesterek száma 1788-ban 8, 1787 és 1797 között 14 fő.[26] A fazekasság tárgyi emlékei e század végén jelentek meg, de az írott források továbbra is szűkszavúak a XIX. század közepéig.

Az írásos emlékanyagban a mestereket *fazekas*nak vagy *korsós*nak nevezik, holott korsót csak kis számban, fazekat pedig egyáltalán nem készítettek, mert az itteni agyag nem tűzálló. Saját elnevezésük szerint *tálasok* voltak, mert legtöbbet tálat, tányért csináltak. Használták rájuk a *gölöncsér, cserepes, sárvarga* elnevezést is. A XIX. század végétől, az Agyagipari Gyakorlóműhely megalakulásától *agyagiparos*ként emlegették őket.[27]

Míg a legtöbb mesterség érdekvédelmi szervezete, a céh a XVIII. század második felében megszerveződött, addig a fazekasok csupán 1848-ban kaptak kiváltságlevelet. Ezután sem volt azonban

[22] NAGY Vera, 2011. 153–163.
[23] NAGY Vera, 2008. 109–127.
[24] PÖLÖS Andrea, 1994. 545–552.
[25] FÜVESSY Anikó, 1994. 112.
[26] SZEREMLEI Samu, 1911. 333.; KISS Lajos, 1964. 354.
[27] KISS Lajos, 1964. 353., 356.

minden fazekas tagja a céhnek. A legtöbben családi vállalkozás keretében űzték a mesterséget, a műhelyek apáról fiúra öröklődtek, s Kiss Lajos szerint a tálaslegények nem is vándoroltak.[28]

A céh megalakulását követően az írott források megszaporodtak ugyan, még sincsenek megbízható adataink a fazekasok számát illetően. Korábban, 1836-ban, amikor először folyamodtak céhkiváltságokért, számuk 50 körül volt.[29] Az 1851 és 1886 közötti időben 102 mestert említenek.[30] Kiss Lajos öreg tálasok elmondására hivatkozva az 1860-as évek elejéről 400–450 főt említ. Ezt az adatot semmiféle írott forrás nem erősíti meg, feltehetően beleértendők a mesterségbe besegítő családtagok, inasok, legények is.[31]

A fazekasok számáról még a XIX. század végéről sem kapunk pontos képet. Kiss Lajos szerint 1880-ban 240-en voltak.[32] Kántorpénzt azonban jóval kevesebben fizettek. 1886–1888-ban a kántorfizetési könyv 143 fazekast sorol föl.[33] Az 1900-as népszámláláskor 197 mestert tartottak számon.[34] A század elején az ipartestületi jelentések szerint a tagok száma 1903-ban 163, 1907-ben 140, 1911-ben 128 és 1912-ben 119 volt. Kiss Lajos azonban úgy látja, hogy még ekkor is jóval többen dolgoztak, mint ahány mestert nyilvántartottak.[35] Az első világháborúból több fazekas nem tért vissza, ezért a háború után számuk jelentősen lecsökkent.

Az 1872-es ipartörvény eltörölte a céheket. A fazekasok jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy ezt követően hamarosan átalakultak, mert 1874-ben már „iparos testület"-ként említik magukat. Ennek alapján a polgármesteri jelentést tartjuk elfogadhatónak, amely 1873-ra teszi a „cserépedény készítő ipartársulat" megalakulását, 134 taggal.[36] Kiss Lajos az 1893-as évet tartja számon „A cserépedénykészítő ipartársulat" megalakulásának időpontjaként, Herczeg Mihály szerint pedig 1875-ben „gölöncsér íparos testület"-be léptek. Bár az elnevezések kissé eltérőek, ugyanazt a szervezetet – ipartársulatot – jelölik, s az utóbb említettekkel szemben a polgármesteri jelentés dátumát erősíti meg a céh bevételi és kiadási jegyzőkönyve, ahol feljegezték, hogy *„1873 dik év Január 26 dikán az allakúláskór kimönt összesen 25 f(orint), 30 kr(ajcár)"*.[37]

A tálasokat 1891-ben vették fel az Ipartestületbe. Ezzel kapcsolatban Kiss Lajos megjegyzi, hogy már korábban szorgalmazták felvételüket, de mindannyiszor elutasításban volt részük, mert a többi iparos nem tartotta őket mesterembernek, s különösen Megyelka József szabómester, a szervezet első elnöke tiltakozott felvételük ellen.[38] Ezzel szemben az Ipartestület történetében feljegyezték, hogy Megyelka József elnöklete alatt az Ipartestület küldöttsége iparos kongresszuson vett részt Aradon, ahol előterjesztett javaslataik között szerepelt az, hogy *„a cserépedénykészítők is köteleztessenek az Ipartestületbe való belépésre"*.[39]

A XIX. század végén jelentős változás következett be a fazekasság helyzetének alakulásában. Megjelentek az olcsó, tömegesen előállított bádog-, keménycserép és porcelánedények, melyek fokozatosan kiszorították a fazekasmunkákat. A fazekasoknak ahhoz, hogy meg tudjanak élni, újfajta termékeket kellett készíteniük, a fazekasságot meg kellett újítaniuk. A XIX. század végén ennek az újításnak az eszközei az országszerte szervezett agyagipari tanműhelyek voltak. Ezt, ahogyan az ország más fazekasközpontjaiban, úgy Vásárhelyen is megszervezték. A korábbi szakirodalmak a tanműhely

---

28 KISS Lajos, 1964. 354., 290.

29 KISS Lajos, 1964. 354.

30 PALUGYAI Imre, 1855. 522.

31 KISS Lajos, 1964. 354.; HERCZEG Mihály, 1985. 35–37.

32 KISS Lajos, 1964. 354.

33 „A Cserép Edény készítő társulat Kántor fizetési könyve". KISS Zoltán fazekas tulajdona.

34 KRESZ Mária, 1991. 48.

35 KISS Lajos, 1964. 354.

36 Hód-Mező-Vásárhely törvényhatósági joggal felruházott város polgármesterének évi jelentése az 1892-ik évről.

37 KISS Lajos, 1964. 356.; HERCZEG Mihály, 1985. 36.; A fazekas céh jegyzőkönyve. TJM 73.39.6. Kiss Lajos az 1893-as dátummal önmagával is ellentmondásba került, máshol ugyanis leírja, hogy 1891-ben vették fel őket az Ipartestületbe, s „Tálas ipartársulat" néven azután is megmaradtak.

38 KISS Lajos, 1964. 356., 357.

39 Hódmezővásárhely THJ város Ipartestületének Története. 1889–1939.

megalapításának időpontját Kiss Lajostól eredően tévesen 1907-re teszik. A bizonytalanságot jelzi, hogy van olyan tanulmány, melyben két különböző, téves évszám szerepel az alapítás éveként.[40]

A levéltári források azt bizonyítják, hogy a tanműhely 1898-ban kezdte meg munkáját. Szervezése 1897-ben kezdődött, s mivel a város anyagi helyzete miatt nem tudott vállalkozni a tanműhely felállítására, így a kereskedelemügyi miniszter támogatásával, állami költségen alakult meg. Felügyelőbizottságának elnöke Fáry Antal, a helyi takarékpénztár igazgatója volt, mellette pedig Bauer Gyula gőzmalom-tulajdonos játszott szerepet a szervezésben. A kortárs Garzó Imre szerint az intézmény ötlete is tőlük származott: *„A fazekasipart (gölöncsérséget) Vásárhelyen mintegy százan folytatták, egészen primitív módon csak közönséges konyhai és paraszt házi edények készítésével. Fári és Bauer azt gondolták ki, hogy ezt az iparágat, nem hiányozván hozzá a megkívánható elemi tényezők, mind az azzal foglalkozók, mind a közönség javára, mind magának a városnak kultúrai érdekében ki kell emelni a primitív állapotból…”* Garzó jelzői – közönséges, primitív, kezdetleges – rávilágítanak arra, hogy a kor polgári közönsége hogyan ítélte meg a hagyományos fazekasmunkákat.[41]

Az Agyagipari Gyakorlóműhely kiállítása 1902-ben. (TJM PJ)

A város hozzájárulása a tanműhely működéséhez abban nyilvánult meg, hogy a Kutasi úton álló, „nagy cédulaház”-nak nevezett épületet bérmentesen átadta a műhely telephelyéül. Ez az átadás 1897. szeptember 1-én történt, s a tényleges munka a következő év első napjaiban kezdődött.[42]

A tanműhelyben nyolc korongon dolgoztak, művezető felügyelete alatt. A tálasok feleségei, leányai itt tanulták meg az ecsettel való festést.

---

40 KISS Lajos, 1964. 356.; KRESZ Mária, 1954. 134., 146.

41 NAGY Vera, 1987. 17.; GARZÓ Imre, 1978. 199.

42 Tanácsi iratok. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókja (a továbbiakban: MNL CSML HF) 1898/142., 4973/1899. 10. 337.

Tál szélének díszítése sablonnal. Ez a technika a tanműhely hatására terjedt el. (TJM PJ)

A műhelyt néhány hónapi működés után meglátogatta Zsolnay Vilmos, a pécsi kerámiagyár tulajdonosa, aki elismerően nyilatkozott az itt folyó munkáról. A pécsi gyár virágkora erre az időre esett, a kerámiák színes, magyaros díszítése mintául szolgálhatott a már új technikákkal, motívumokkal dolgozó vásárhelyi fazekasok számára.[43]

Az Agyagipari Gyakorlóműhely hatására az írókás díszítést felváltotta az ecsettel való festés, és több évtizeden át tartották népszerűségüket az így festett naturalisztikus virágcsokrok és koszorúk. Az edények díszítése ezen túl gipszmunkákkal, préseléssel, matricázással, sablonok alkalmazásával bővült. A fazekasság megújítására való törekvésük során nem a helyi hagyományokból indultak ki, hanem máshonnan kiemelt motívumokat tettek idegen edényformákra. Fokozatos változás következett be az edénykészlet jellegében is. A használati edények egy részére még szükség volt a paraszti háztartásokban, bár ezek száma egyre csökkent, nőtt viszont a díszedények – vázák, hamutartók, dísztálak – száma. Ezek mintájául a korabeli porcelángyárak magyaros díszítésű termékei szolgáltak. A tanműhely működésének hatására a vásárhelyi népi kerámia fokozatosan elvesztette jellegzetes helyi stílusát, mindazt, ami vásárhelyivé és népivé tette. A hagyományokkal való szakítást a kortársak többsége pozitív eredményként értékelte. Garzó Imre így összegezte a tanműhely működését: fáradozásuknak *„elérték két nagy célját, nemes agyagiparrá emelték a falusi fazekas ipart, s lakosságnak legkevésbé iskolázott iparosai által valósították meg a szövetkezés eszméjét”*.[44]

A tanműhely részletesebb ismertetése azért indokolt, mert hosszú időn át rányomta bélyegét a vásárhelyi fazekasok munkáira. A műhely valódi hatását akkoriban kevesek tudták felmérni. E kevesek

[43] NAGY Vera, 1987. 18.; Tanácsi iratok. MNL CSML HF 4973/1899., 50/1898.

[44] NAGY Vera, 1987. 16–19.; GARZÓ Imre, 1978.

közé tartozott Tornyai János, aki 1910-ben így írt erről: *„Agyagiparunkon akar segíteni a felsőbbség? Rábízzák egy bizottságra, akárcsak birkaakol építéséről vagy tüzifa átvételéről lenne szó… – kinek jutna itt eszébe, hogy ilyen dolgokban, ilyen igazán fejlett ízlést kívánó véghetetlenül kényes dolgokban megkérdezzenek például egy művészt is?”*[45]

Néhol az 1907-es év szerepel a tanműhely megszűnésének időpontjaként, szintén tévesen. A kereskedelemügyi miniszter egy 1905-ös határozata kimondja az összes vidéki agyagipari gyakorlóműhely beszüntetését. Vásárhelyre vonatkozóan ezt a következő formában tette meg: *„hogy a műhely lehetőleg továbbra is szolgálja a hódmezővásárhelyi agyagiparosok érdekeit és azok a műhelyt saját céljaikra továbbra is igénybe vehessék, nem kívánom a műhelyt leszereltetni, hanem jelenlegi alakjában bár más rendeltetéssel fenntartva … hódmezővásárhelyi agyagipari raktárszövetkezetnek szándékozom átadni.”*[46] Az 1904-ben Pap Sándor elnök vezetésével alakult Agyagipari Raktárszövetkezet 1905. november 27-én átvette a tanműhely felszerelését.[47]

A fazekasok tehát a tanműhely felszámolása után is tovább dolgozhattak a „nagy cédulaház”-ban, melynek bérletét a tanács 3 évenként megújította. 1908-ban a szövetkezetnek 92 tagja volt, akik közül 45–50 fő vette igénybe a műhelyt, általában olyanok, akiknek otthon nem volt megfelelő felszerelésük.

Az 1910-es év jelentősebb eseménye a herendi gyáralapító Fischer Mór fiának, Farkasházy Fischer Vilmos agyagipari szaktanárnak a látogatása, aki a kereskedelemügyi miniszter megbízásából „kerámiai vándortanító” volt. Bejárta az országot, s mindenütt továbbképző tanfolyamokat szervezett fazekasoknak, ahol új formákra, díszítésekre, festékek készítésére oktatta őket. Torda, Zilah, Déva és Kolozsvár után Hódmezővásárhelyt látogatta meg. Bár a szövetkezet taglétszáma csak 90 körül volt, mégis közel 200 agyagiparosnak tartott féléves továbbképzést.[48]

A városban élő művészek, amint azt az 1904-es kiállítás is bizonyította, fogékonyak voltak a népművészet értékeire, látták a népi kultúra pusztulását, ezen belül különösen szembeötlő volt a hajdan virágzó fazekasság hanyatlása. A mesterség megmentése érdekében 1912-ben megalapították a Majolikatelepet. A Telep alapítói Endre Béla, Tornyai János, Kallós Ede, Rubleczky Géza, Smurák József, Weisz Mihály és Pásztor János. A telep munkájában mások is részt vettek, mint például Medgyessy Ferenc szobrászművész. Telephelyül az egykori *Hajda vendéglő*t bérelték, amely közel volt a vasútállomáshoz és az újvárosi agyaggödrökhöz egyaránt. Törekvéseiket a *Magyar Iparművészet* 1914. évi 4. számában foglalták össze: *„az Agyagipari Telepet Hódmezővásárhelyen alapították, avval a céllal, hogy a magyar agyagművesség régi fészkében felélesszék a halódó kerámiát és így megmentsék a magyar népművészetnek ezen fontos ágában megnyilatkozó művészi értéket.”*

A 30 fővel induló üzemben kezdetben csak egyszerű fazekas termékeket gyártottak, később tértek át a díszműárura, vázákra, figurális tárgyakra. A művész-tervezők három forrásból merítették forma- és motívumkincsüket. Elsősorban természetesen a helyi népi kerámia hagyományait élesztették föl; a XIX. századi edényformák jelentős része megtalálható a Majolikatelep korai termékei között. Ezek azonban már nem a paraszti háztartások használati tárgyai, hanem a polgári lakások díszei. A tervezőkre hatással volt az erdélyi népművészet is, ezt formai tekintetben a bokály népszerűsége jelzi. Harmadikként pedig a századforduló művészeti irányzata, a szecesszió hagyott nyomot kerámiáikon, különösen az Endre Béla által tervezett vázákon.

Az 1930-as évekig technikailag a régi fazekas hagyományokat követték, azonosak a mázak, nagymértékben használták az írókát. Később kezdték alkalmazni a különféle művészmázakat. Az 1920-as, 1930-as évek termékei külföldi kiállításokon is nagy sikereket hoztak a Telepnek, mely a háborús idők hosszabb-rövidebb szüneteit leszámítva 1949-ig működött. Ekkor kormányrendelet számolta föl, majd 1950-től állami vállalatként, Majolikagyár néven folytatta tevékenységét.[49]

---

[45] BODNÁR Éva, 1986. 122.

[46] Tanácsi iratok. MNL CSML HF 4973/1899.

[47] Hódmezővásárhely törvényhatósági joggal felruházott város polgármesterének évi jelentése az 1911-ik évről. Hódmezővásárhely. 1912. 47.; Tanácsi iratok. MNL CSML HF II. 4973/1899. 19295.

[48] Tanácsi iratok. MNL CSML HF II. 4973/1899. 13332, 12241. KATONA Imre, 1978. 235.

[49] A Majolikagyár történetét Kajári Gyula grafikusművész ismertette a gyár termékeiből 1972-ben a Tornyai János Múzeumban rendezett kiállítás katalógusában. KAJÁRI Gyula, 1972.

A Majolikatelep hatása jól megfigyelhető a kisműhelyek korabeli termékein is, a hatás azonban kétirányú volt. A telepen dolgozó fazekasok hozták a régi formák ismeretét, de a művészek által tervezett új formák visszahatottak rájuk, ezeket utánozták az önállóan dolgozó mesterek is. Ugyanez a hatás ugyan ez a hatás nyilvánult meg a díszítésben: a tálasok feleségei, leányai közül többen mentek el írókázni a Majolikába, de alkalmanként kisműhelyekben is besegítettek, ahová vitték az ott tanult új díszítményeket.

A század első évtizedeiben a vásárhelyi fazekasokat két szervezet fogta össze, az egyik a *Hódmezővásárhelyi Agyagiparosok Raktárszövetkezete*, amely a cédulaházban működött, a másik az Ipartestületen belüli *Cserépedénykészítő Ipartársulat*, amely e néven 1939-ig szerepelt, ettől kezdve pedig *Agyagipari Szakosztály*ként. Ez utóbbi gondoskodott berendezések, gépek vásárlásáról, találkozókat szerveztek más vidékek fazekasmestereivel. 1908-ban például országos agyagipari vándorgyűlést szerveztek mezőtúri, szentesi, szegedi fazekasok meghívásával. 1936-os tevékenységük legfőbb eredménye az egységes tálmértékrendszer elfogadása volt.[50]

A második világháború a fazekasmesterséget is visszavetette, s bár a Tálas Szakosztály még működött, tagjainak száma egyre csökkent: 1948-ban 25, 1951-ben 7 fő volt.[51]

1948-ban a szakosztály megünnepelte 100 éves jubileumát, melyet a céh megalakításától számítottak. Ez jelzi azt is, hogy ekkori szervezeti formájukat nem tekintették gyökeresen másnak, hanem a céhből kinövő társaságnak. A vacsora terítékét erre az alkalomra maguk készítette tálakból, tányérokból állították össze. Az ünneplésre meghívták a mezőtúri mestereket is, akikkel hagyományosan jó kapcsolatuk volt.[52]

Bár Kiss Lajos megjegyzi, hogy a vásárhelyi fazekaslegények nem vándoroltak, maga hoz ellenpéldát Tokodi Sándor (1861–1905) személyében, aki segédéveit Mezőtúron töltötte.[53] Vásárhely hatását tekintve más fazekasközpontokra, a mesterek kapcsolata, a legények vándorlása nélkül elképzelhetetlen lett volna a formakincs, a díszítési módok terjedése. E kapcsolatokra a XIX. századból is van példa: vásárhelyi fazekas készítette a mezőtúri korsós céh két mihókját 1836-ban.[54] Ezek a hatások kétirányúak, bár nem minden esetben terjedtek el széles körben. Tokodi Sándor edényei például könnyen felismerhetők mezőtúri színvilágukról. Jellegzetes darabjai a vásárhelyi formástálak a mezőtúri edényekre jellemző dudi alapon színes írókás díszítéssel, melyet sötétbarnával kontúrozott.

A vásárhelyi fazekasságnak még a XX. század első felében is olyan nagy híre volt, hogy más vidékekről jöttek ide fazekaslegények tanulni. Az 1940-es évek elején például Lázi János műhelyében két zentai segéd is dolgozott. A Lázi-műhely nagysága, termékeinek népszerűsége jelzi, hogy egyes fazekasok sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott igényekhez. Ebben a műhelyben hat segéd és tizenhat festőlány dolgozott ekkoriban. A „délvidéki segédek" jól kerestek, munkájukat megbecsülték. Egyikük, Gyömrei Antal 1944-ben Vásárhelyen tett mestervizsgát, majd mint az utolsó zentai fazekas szülővárosában folytatta a mesterséget. Bár termékei között elsősorban zentai edényformák találhatók, díszítményeiben felbukkan a vásárhelyi hatás is.[55] Ugyancsak erre az időszakra vonatkozóan tudunk arról is, hogy olyan jelentős fazekasközpont, mint Korond, mesterei közül néhány szintén Vásárhelyen töltötte tanulóidejének egy részét.

Az 1950-es évek elején országos kezdeményezés nyomán újabb változások következtek be a vásárhelyi fazekasság helyzetében. A kezdeményezés célja a népművészet, a háziipar fellendítése volt, melynek eredményeképpen 1950-ben megalakult a Háziipari és Népművészeti Vállalat. 1951-től a Népművészeti Intézet is részt vett a népművészek felkutatásában. Kresz Mária 1950-ben összehívta Vásárhelyen a fazekasokat, felhívta figyelmüket a régi edényformák, az írókás díszítés szépségeire, s ezek készítésére ösztönözte őket. Közülük Vékony Sándor próbálkozott elsőként a hagyományos formák felújításával. Kresz Mária az 1952-ben rendezett győri ankéton számolt be a népművészet

---

50 A Fazekas Szakosztály jegyzőkönyve. Kiss Zoltán fazekas tulajdona.

51 Szakosztályi tagok névsora 1886-tól. Kiss Zoltán fazekas tulajdona.

52 A Fazekas szakosztály jegyzőkönyve. Kiss Zoltán fazekas tulajdona. NAGY Vera, 1987. 38.

53 KISS Lajos, 1964. 401., 402.

54 KRESZ Mária, 1983. 302.

55 NAGY Vera, 1989/2. 23–27.

feleleventésére tett kísérletek eredményeiről. 1954-ben alakult meg a Népművészek Háziipari Szövetkezete, melynek a vásárhelyi fazekasok közül Vékony Sándor lett a tagja.

A vásárhelyi fazekasok többsége saját szövetkezetet alakított 1951-ben, ez volt a *Hódmezővásárhelyi Agyagiparosok Háziipari Szövetkezete*, amelynek elődje a raktárszövetkezet volt. Klauzál utcai telephelyükön kezdetben csak mázatlan fazekastermékeket – virágcserepeket, csirkeitatókat, köcsögöket – készítettek. Taglétszámuk a kezdeti 9 főről 1961-ben 65 főre nőtt. 1970-től Probstner János tervezői tevékenysége nyomán kezdték meg a hagyományos népi kerámia forma- és motívumkincsének feldolgozását. Ezt a tevékenységet később Nagy Béláné népi iparművész tervei alapján folytatták. 1975-ben egyesültek a *Szilikátkémiai Szövetkezet*tel, *Agyag és Szilikát Ipari Szövetkezet* néven.

Ezek az új kerámiák, noha a XIX. századi hagyományokat követik, már nem a paraszti igények kielégítésére, hanem szélesebb rétegek számára mint dísztárgyak készültek. Stílusuk kialakításában a hagyomány mellé a helyi ízlés helyett az alkotó ízlése került. Így a népművészet helyett a győri ankét óta a *népi iparművészet* elnevezés használatos rájuk. Ennek magas szintű művelői *népművészet mestere* címet kaptak, melyet a vásárhelyi fazekasok közül Vékony Sándor, Mónus Sándor és Mónus Ferenc érdemeltek ki.[56]

Az edényformák és díszítési módok változása

A XVII. századi vásárhelyi kerámiáról a Bocskai utcai leletek alapján alkothatunk képet. Ennek a kerámiaanyagnak azonban még nincsenek helyi jellegzetességei, stílusában az ország más pontjain feltárt hasonló korú leletekkel mutat rokonságot. Helyi és vidéki készítmények egyaránt megtalálhatók közöttük. Más vidékről valók a főzőedények, melyekhez itt nem volt megfelelő alapanyag. Kresz Mária szerint a vászonfazekak gömöriek, Pölös Andrea azonban felveti azt a lehetőséget, hogy a Hód-taván keresztül, vízi úton Biharból is szállíthattak ide tűzálló fazekakat, s nem tartja valószínűnek, hogy az egész középkor folyamán kizárólag Gömör látta volna el az országot ilyen jellegű edényekkel.[57]

A feltárt edények, edénytöredékek többsége mázatlan, van közöttük feketekerámia is, melyről feltételezhető, hogy itt készült. A tál- és tányértöredékeket írókával díszítették, fehér alapon sötétbarna, vörös, zöld színekkel. Ez a díszítési mód és színvilág Soproni Olivér szerint a hódoltság korának magyar kerámiáját jellemzi, s a magyar fazekasok munkájának tulajdonítja. A kor kerámiájának másik jellemző csoportját a Balkánról származó török jellegű fazekasmunkák alkotják, melyek között gyakori a fésűs minta, színezésben pedig a sárga, zöld máz alkalmazása. A Bocskai utcai leletagyagban ez utóbbira is van példa, de a XIX. század elejének kerámiaanyagában is felbukkannak ezek a jegyek. Vásárhelyen tehát a helyi stílusú népi kerámia megjelenése előtt mind a magyarnak nevezett, mind a törökös díszítőstílus előfordul.[58] A törökös stílus valószínűleg Szeged felől érkezhetett ide, ahol a hódoltság korában sok, a török ízlést követő fazekas élt.[59]

Az írókával díszített ólommázas kerámia azonban eredetét tekintve nem hazai kialakulású, amelyre a vásárhelyi anyag vizsgálata során F. Lajkó Orsolya is felhívta a figyelmet: *„Az írókával gazdagon díszített ólommázas kerámia magyarországi elterjedése és a török katonai megszállás között a korábbi kutatás még közvetlen kapcsolatot tételezett fel. Mára azonban nyilvánvalóvá vált, hogy nem vonható ilyen direkt párhuzam a hódítás ténye és az új típusú fazekasáru között."* Ez az országosan egységesnek tekinthető kerámiaművészet a XVII. századi Európa korstílusa.[60]

A XVIII. század kerámiájára vonatkozóan rendkívül kevés adattal rendelkezünk. Csupán egyetlen tárgy ismert az évszázad végéről, egy sárga mázas, zöld mázfoltokkal díszített csalikancsó 1798-ból.[61]

---

[56] NAGY Vera, 1987. 38–42.

[57] KRESZ Mária, 1990. 329.; PÖLÖS Andrea, 1994. 550.

[58] GÁL Éva, 1985. 85., 86.; KRESZ Mária, 1990. 303., 306., 329.; SOPRONI Olivér, 1982.

[59] KRESZ Mária, 1991. 48., 1990. 307.

[60] F. LAJKÓ Orsolya, 2008. 52.

[61] KRESZ Mária, 1990. 328. kép. Néprajzi Múzeum. 53.61.881.

A kor edényformáira a vagyonleltárakban, hagyatéki leltárakban találhatók példák. Egy 1742-ben történt osztozásban felbukkan *3 cserép Tál*, 1795-ben *5 cserép tányér*, valamint *Négy Korsó*, *1 Csikmák Szűrő*, *2 kis Tál*, melyek feltehetően szintén cserépedények voltak.[62]

A tárgyi anyag a XIX. század első éveitől szaporodik meg. Az évszámos cserépedények kiemelkedő mennyisége lehetővé tette, hogy Kresz Máriának köszönhetően pontos képet kapjunk az edényformák és díszítési módok alakulásáról.

Füvessy Anikó utalt arra, hogy ebben a korai anyagban nem csupán a kiemelkedő számszerű gyarapodás érdemel figyelmet, hanem a típusoknak és díszítményeknek a város határán túlmutató hatása is. Összehasonlító vizsgálatai nyomán megállapította, hogy: *„A paraszti használatban népszerűvé váló edénytípusok legtöbbje az Alföldön a korai hódmezővásárhelyi anyagban jelenik meg elsőként."* Ezek közé sorolta a csalikancsót, kulacsot, butellát, kancsót butykoskorsót, miskakancsót, tükörrámát, mázas, karcolt virágcserepet, tintatartót.[63]

A XIX. század elejének népszerű edényformája lehetett a *csalikancsó*, mivel a múzeumi gyűjtemények legkorábbi vásárhelyi cserépedényei e tárgycsoportból kerültek ki. A már említett 1798-as példányt a Néprajzi Múzeum őrzi, a vásárhelyi múzeum legkorábbi edénye pedig egy 1801-ből való csalikancsó, de két példány ismerünk az 1810-es évekből is.[64] Többféle díszítési mód figyelhető meg rajtuk, melyek a század elejének kerámiaanyagát jellemzik: a karcolt, az áttört és a rátétes díszítés, valamint a vas-oxidos sárga máz alkalmazása, kisebb mértékben a réz-oxidos zöld máz, amely a legkorábbi darabokon inkább csak foltokban mutatkozik.

*Kulacs*okat nagyobb számban az 1820-as évektől ismerünk, de formailag nagy múltra visszatekintő edényféle. Általában sárga vagy zöld mázas edények, egyesek közepén áttört rozetta található. Díszítésükre a karcolás jellemző, de előfordul közöttük írókás és fésűs díszítésű is. Itt kell megemlíteni a vásárhelyi cserépedények egyik jellegzetes díszítőeljárását, a karcolást, nemzetközi szóval *sgraffiato*t, ahol az öntőfestékkel *(engób)* bevont edényre karcolták a díszítést, majd sárga vagy zöld mázzal öntötték le. Karcolással főként a megrendelésre készült, ünnepi használatra szánt edényeket díszítették, olyanokat, mint a kulacsok, kancsók, butellák. A karcolt díszítés a butellákon teljesedik ki, azért indokolt itt említeni, mert Kresz Mária szerint a nagyobb múltra visszatekintő kulacsok karcolt díszítményei kerültek át a butellákra.[65]

Különleges formát képvisel a kulacsok között a *hordókulacs*, amelynek bonyolultsága jelzi készítőjének technikai tudását. Előfordul közöttük egy, három vagy hat hordóformából összeállított példány.

*Butellá*kat az 1810-es évektől ismerünk. Egy 1816-os vásárhelyi darabot a szentesi Koszta József Múzeum őriz.[66] Ekkor már közismert voltára nem csupán a Néprajzi Múzeum legöregebb, 1820-as butellájának szövege utal – *„mit nézel Szamár, látod, hogy butella"* –, hanem vagyonleltárak adatai is.[67] Bár anyagáról nem történik említés, özvegy Kóti Istvánné ingóságai között 1802-ben *„6 Butellia"*-t jegyeztek föl.[68] Ezek még üvegből készülhettek. Mindenesetre a tárgyforma kedvelt voltára utal, hogy egy háztartásban ilyen nagy számban fordul elő. Később is van rá példa, hogy több, egy személy nevére szóló cserépbutella maradt fönn, így Pap Sámuelnek 1838-ban egy, 1844-ben kettő, 1854-ben még egy darab készült. A Pap család hagyatékából nyolc butella került magángyűjteménybe.[69] Mindez s az, hogy az 1870-es, 1880-as években volt a legnagyobb divatja, jelzi ennek az edényfélének egy évszázadon át tartó töretlen népszerűségét.[70]

A vásárhelyi múzeum legkorábbi butellája 1822-ből való (TJM 50.670.1.), de ismerünk a városban ennél korábbi, magángyűjteményben található 1820-as példányt. E zöld mázas, kerek butella

---

62 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 384., 386.

63 FÜVESSY Anikó, 1994. 115.

64 KRESZ Mária, 1990. 329. kép. TJM 52.434.1.,52.435.1., 52.129.1.

65 KRESZ Mária, 1990. 334., 339.

66 FÜVESSY Anikó, 2000. 158. 54.968.1.

67 KRESZ Mária, 1990. 339.

68 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 397.

69 KRESZ Mária, 1990. 339. kép.

70 KRESZ Mária, 1954. 134.

felirata: *„Búzi andrás uramé ez az bútela anno 1820”*. Karcolt virágos díszítménye mellett két érdekes és ritka motívum látható, egy hal és egy berácsozott négyzet, mely a hallal együtt halászhálónak értelmezhető, így valószínű, hogy a butella tulajdonosa halász volt.[71] A henger alakú butellákról Kresz Mária megjegyzi, hogy meglehetősen gyakori volt, s lehet, hogy megelőzte a szögletes formát.[72]

Buzi András hengeres butellájának karcolt díszítése. (KM)

A butella mint cserépedényforma Vásárhelyen alakult ki a korabeli üvegedények formáját utánozva, s innen terjedt el más alföldi központokba.[73] Füvessy Anikó kutatásai e terjedés útját is pontosan behatárolják: Mezőcsát (1837), Makó (1839), Szentes (1842), Tiszafüred (1846), Debrecen (1851), Mezőtúr (1854). Megfigyelte, hogy a butella északi irányú terjedése során formai és díszítésbeli változásokon esik át. A változás Mezőtúr vonalán következik be, a déli fazekasközpontokban a butella még nagyon hasonló a vásárhelyihez, mind a négy oldala szögletes, északabbra ovális elő- és hátlapúak, oldaluk legömbölyített, és színesebbek, mint a vásárhelyiek.[74]

A vásárhelyi butellák jellegzetes díszítő stílusa az 1820-as, 1830-as években alakult ki. Karcolt motívumai, a vázából kinövő virágcsokor, a madár, a kakas, a mértani keret, a tipikus feliratok ekkor terjednek el. A díszítmények kialakulásában szintén szerepet játszottak az üvegbutellák, pincetok palackok. Erre jó példa Cs. Hódi Mihály 1835-ös butellája (TJM Ltsz.: 2000.4.6.), melynek két oldalán rátétes díszítéssel XVIII. századi, barokkos viseletben megjelenő férfi képe látható, másik két oldalán egy-egy rátétes virágszál. Az edény visszametszett sarkain rátétes, csavart díszítés fut végig. Ezek a motívumok rokonságot mutatnak a XVIII–XIX. századi festett, gravírozott üvegpalackok mintáival, s ezzel rávilágítanak a butellák közvetlen előképeire, nemcsak a forma, de a díszítés tekintetében is.[75]

---

71 Magántulajdon.

72 KRESZ Mária, 1954. 133.

73 KRESZ Mária, 1983. 299.

74 FÜVESSY Anikó, 1994. 117.

75 NAGY Vera, 2001/a. 135–141.

Ugyancsak ekkor bukkan fel a butellák között az ún. „talpas" típus, melyet préselt levélsor díszít, színe legtöbbször okkersárga, néha zöld mázfoltokkal, előfordul rajtuk az áttört rozetta is. Ezekből igen sok példány maradt fönn, időben tág határok között – 1832-től a századfordulóig –, ami arra utal, hogy nem egy mester készítette ugyan, de valószínűleg egy műhelyben születtek.[76]

A XIX. század '70-es, '80-as éveinek jellemzője a mennyiségi növekedés mellett az, hogy a butellák jelentős része a stílus alapján mesterekhez köthető. Ilyenek Lázi István butellái a század utolsó harmadából, majd a század utolsó negyedében Maksa Mihály butellái emelkedtek ki jellegzetes díszítésükkel, hazafias szövegükkel. Az 1860-as években szaporodtak meg a csúcsi butellák, melyek már nem karcoltak, hanem fehér alapon kobaltkék írókás díszítésűek, néhol zölddel kiegészítve, majd a következő évektizedekben gyakoriak az egyszínű kobaltkék butellák is. Ugyancsak a század második felére jellemzőek a könyv alakú írókás butellák.[77] A butellák használata a XX. század első évtizedében szűnt meg.

Boroskancsókat a fazekasok minden időben, a legváltozatosabb formában és méretben készítettek. Vannak közöttük zöld mázas karcolt díszítésűek éppúgy, mint színes, írókás példányok, valamint áttört csalikancsók, rátétes céhkancsók. Ez utóbbiak – korabeli nevükön *mihók*ok – kiemelkednek közülük díszítésükkel. Többségüket a vásárhelyi céhek virágkorában, a XIX. század első felében rendelték a fazekasoktól. Egyes céheknek több, különböző időpontban készült mihókját ismerjük, ilyen például a takácscéh három zöld mázas kancsója. Az ekkoriban igen népes céh, pontosabban a céhes ifjúság legkorábbi kancsója 1808-ban készült. Ez egyben a Tornyai János Múzeum legkorábbi kancsója (TJM Ltsz.: 94.5.1.). A nagy méretű, nehéz edény felső felét gazdag rátétes díszítés borítja, mely növényi ornamentikát és a mesterség szerszámait ábrázolja. Az alsó rész bevésett felirata felsorolja a legények tisztségviselőit. A céh 1848-as kancsóján (TJM Ltsz.: 2015.1.1.) a karcolt felirat szintén megemlékezik az akkori tisztségviselőkről. Az edény fő motívuma a hasán elhelyezett préselt, rátétes császári címer, a kétfejű sas, amely a céhnek a császártól kapott kiváltságaira utal. (A nagyméretű és dekoratív cserépedény Barcsay Jenő hagyatékából került vissza 1985-ben Vásárhelyre.) A harmadik, 1853-as mihók az előzőeknél egyszerűbb, csupán karcolt díszítés és felirat került rá. (TJM Ltsz.: 51.288.1.) Ez utóbbi érdekessége, hogy bár készítőjét nem ismerjük, hasonlít két másik kancsóra. Egyikük szintén céhes edény, 1865-ben Maksa János készítette. Atyamestert éltető feliratát a korabeli céhes iratokkal összehasonlítva megállapítható, hogy a fazekas ifjúságnak készült.[78] A harmadik edény nem céhkancsó, Mészáros István csináltatta 1893-ban. (Déri Múzeum. V. 69. 1. 1.) A legnagyobb formai és díszítménybeli hasonlóságokon túl apró azonosság a három edény fülén egy gomb alakú kis rátétes dísz. P. Szalay Emőke a Debrecenben található vásárhelyi kancsót Maksa Mihály munkájának véli.[79] Bár a három kancsó stílusjegyei alapján mindenképpen köthető a Maksa-műhelyhez, mégsem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy ez utóbbi Maksa Mihály munkája. Kresz Mária szerint a lánya nem emlékezik arra, hogy mihókot csinált volna.[80] (Bár mihók alakú kancsóját ismerjük.) Ezen túl azonban Maksa Mihály írása ekkoriban más edényeken is lendületesebbnek látszik, főként pedig azt a tényt kell figyelembe venni, hogy ennél jelentéktelenebb edényeit is gondosan szignálta. Érdemes felfigyelni a kancsón lévő oromzatos vonalkázásra, amelyet Lázi István (1855–1917) előszeretettel alkalmazott butelláin, s Kresz Mária jellegzetes Lázi vonásnak tart. Tőle tudjuk azt is, hogy Lázi Maksa Istvánnál tanult.[81]

A kisebb méretű kancsók közül mind korát, mind megformálásának szépségét tekintve kiemelkedik a Tornyai János Múzeum 1824-es *miskakancsó*ja, mely országos viszonylatban is a legkorábbi. (TJM Ltsz.: 52.137.1.)

A *butykoskorsó*ról írja Kresz Mária: *„pompás, méltóságteljes edények, mintha a nagy mezőváros gazdagságát jelképeznék."* Megjegyzi azt is, hogy írókás díszítésük őrizte meg a régi tálasedények

[76] KRESZ Mária, 1954. 130., 134., 131.

[77] KRESZ Mária, 1954. 132–133., 135.

[78] NAGY Vera, 1992. Az edény magángyűjteményben található.

[79] P. SZALAY Emőke, 1994. 286.

[80] KRESZ Mária, 1966. 144.

[81] KRESZ Mária, 1954. 132.; 1966. 118.

díszítését.[82] A Tornyai János Múzeum legkorábbi, 1826-ban készült, nagy méretű pálinkatároló edénye a korának jellemző színvilágát viseli magán: barna alapra írókázott és fésűs díszítéssel ellátott felületét sárga mázzal vonták be, zöld mázfoltokkal színesítve. (TJM Ltsz.: 52.204.1.) A múzeumnak egyben ez az első datált írókás edénye. Díszítményként a butykosok többségén virág, madár és évszám jelenik meg.

Az 1870-es években a butykosok között is megtalálhatók a fehér alapon kobaltkék írókás csúcsi darabok, majd a ’80-as évektől gyakoriak a dudi alapú példányok is.

Annak ellenére, hogy a tálasedények igen nagy számban készültek – ezért nevezték a vásárhelyi fazekasokat tálasoknak –, viszonylag kis számban maradtak fönn, s különösen kevés közöttük az évszámos. A legkorábbi, 1823-as tányér színezése megegyezik az említett korai butykoséval, sárga-zöld mázas, barna alapon. (TJM Ltsz.: 50.578.1.)

Gyakrabban fordul elő évszám az ünnepi alkalmakkor asztalra kerülő *csörögéstál*akon. Ezek a tálasedényeken belül reprezentatív tárgyaknak számítottak, s próbára tették a fazekas technikai tudását. A sárga-zöld mázas áttört szélű tálakra legtöbbször nevet és évszámot karcoltak. A legszebbek a XIX. század első feléből valók, 1827-ből (TJM Ltsz.: 50.628.1.) és 1842-ből (TJM Ltsz.: 50.630.1).

Egyes nagytálak írókás díszítésük szépségével emelkednek ki. Vásárhelyen kedvelt motívum rajtuk a virág mellett a kakas, melyet mint a reformáció és mint a férfiasság jelképét tartották számon.[83] E motívum éppúgy előfordul az 1820-as évekre jellemző színvilágú – barna alapon sárga írókás, zöld mázfoltos – nagytálon, mint a századforduló körüli tálakon. Ekkoriban a kakasos tálak nagymesterei a tabáni testvérpár, Kakasos Nagy Sándor és Kakasos Nagy Gábor voltak. „Gangosan” álló kakasaik dudi alapon színes írókázással készültek. Munkáikkal vidéken is nagy hírnévre tettek szert.

A csúcsi fazekasok speciális terméke a porcelánedények formáját utánzó *formástál*, amely bordás vagy sokszögletű s fehér alapon kobaltkék írókás díszítésű. Készítése nem korongon történt, hanem az agyag formába nyomkodásával. 1854-től terjedt el, valószínűleg német közvetítéssel.[84]

A XIX. század ’20-as éveiben jelennek meg az áttört díszítésű szív- vagy hasáb alakú *kalamári*sok, tintatartók, melyek közül néhány a céhek számára készült. 1827-ből a csizmadia ifjúság, 1842-ből pedig a takács ifjúság tintatartója maradt fönn. (TJM Ltsz.: 3.41.1., 51.373.1.)

Ugyancsak a XIX. század elejéről való a nagyméretű gyertyamártó edények többsége. Néhány közülük feketekerámia, amelynek a közeli Szentesen volt nagy divatja. Feketekerámiát azonban Vásárhelyen is égettek, s *füstösedény*nek nevezték. Az 1950-es években végzett vásárhelyi gyűjtés során Kresz Mária adatközlői megemlítettek olyan fazekasokat, akik a XIX. század második felében fekete kantákra és korsókra specializálódtak. A Tornyai János Múzeum gyűjteményében néhány nagyméretű, fekete, kétfülű kanta és locsoló erősíti meg ezt a tényt.

A színes gyertyamártó edények közül kiemelkedik egy szögletes, sárga mázas, zöld mázfoltos és domborműves díszítéssel ellátott, 1826-ban készült darab. (TJM Ltsz.: 52.533.1.)

A XIX. század második felében feltűnő edényformák közül legfontosabb a *bödön*nek vagy *bodon*nak nevezett, általában hasas fazék formájú, kétfülű liszttároló edény. Egyes példányai készülhettek vásári tömegáruként is, többségük azonban lakodalmi ajándékba, amiről a ráírt évszám és a tulajdonos neve tanúskodik. Az 1860-as évektől felbukkanó bödönök többségükben írókás díszítésűek, s mindhárom városrész színvilágát jellemző darabok megtalálhatók közöttük. Ritkábban, a legkorábbi darabok között fordul elő zöld mázas, karcolt díszítésű is. A század végén henger formájú, préselt, domborműves mintákkal dísztett változatai jelennek meg, melyek a XX. század elejéig megőrizték népszerűségüket.

A díszes, évszámos edényeken kívül természetesen nagy számban gyártottak a fazekasok vásári értékesítésre egyszerű tömegárut: kantákat, szilkéket, tányérokat, köcsögöket, bögréket, csirkeitatókat stb.

---

[82] KRESZ Mária, 1991. 51.

[83] KRESZ Mária, 1991. 52.

[84] KRESZ Mária, 1990. 366.

A XIX. század második felében a vásárhelyi népi kerámia legszembeötlőbb változása a kiszínesedésben s a városrészek szerinti, ennek megfelelő elkülönülésben nyilvánul meg.

A hagyományos sárga, zöld színezést legtovább az *újvárosiak* őrizték meg, különösen *mázvirágos* kantáikon. Voltak fazekasok, akik kizárólag erre specializálódtak, s kantán kívül nem is tudtak mást készíteni.[85] A kanta mellett az újvárosiak korongozták a legtöbb butykost, köcsögöt, szilkét, sőt butellát is, ezért *föntállósok*nak, *kantások*nak, *szilkések*nek nevezték őket. A *tabániak*at *tarkások*nak vagy *sárgások*nak mondták, mert edényeik többsége sárga volt, másrészük vörös vagy fekete alapon színes, írókás díszítésű. Az 1860-as évektől terjedtek el a *csúcsi* vagy *kisutcai* mesterek fehér alapon kobaltkék színű edényei, melyek a távol-keleti porcelán és a nyugat-európai fajansz hatását tükrözi. E színösszeállítás divatja az egész világon végigfut, Vásárhelyre a XIX. század második felére érkezik el. A kék máz drágasága miatt a kék-fehér edények is drágábbak, ennek ellenére a vásárhelyi fazekasok közül a csúcsiak a legszegényebbek. Edényeiket különösen Délvidéken kedvelték.[86]

Füvessy Anikó megjegyzése a kobaltkék mázról Vásárhelyre is érvényes: *„20–25 év alatt minden jelentősebb alföldi központ emlékanyagában feltűnik, és hozza magával több helyen a más festékeknél sűrűbb kobaltoxid ecsetes, pemzlis festését.”*[87]

Az új színek megjelenése a század utolsó évtizedeiben együtt jár a régiek eltűnésével. A régi edények meleg okker színe a vas-oxidos sárga máznak köszönhető, mely legtovább a mázvirágos kantáknál maradt fönn, máshol a színtelen máz váltotta fel, s a sárga helyett a *dudi* vált kedveltté. A rézoxidos zöld a reprezentatív edények színeként továbbra is megmaradt.[88]

Míg az 1860-as, 1880-as évek között hatalmas mennyiségi növekedés jellemzi a fazekastermékeket, addig a század végétől már csökken a kereslet a paraszti háztartásokban használatos cserépedények iránt. Mindez arra ösztönzi a fazekasokat, hogy megújítsák forma- és motívumkincsüket, új színeket és díszítőtechnikákat alkalmazzanak. Megváltozik edényeik összetétele, a még megmaradt paraszti igények mellett egyre több polgári ízlést kielégítő díszedényt készítsenek. Ez utóbbiak különösen századunk első évtizedeiben kerültek túlsúlyba. Míg a paraszti használatú edények továbbra is a piacon, vásárban találtak gazdára, addig a díszedények többségét helyi majolikakereskedők árusították üzleteikben. Ezt a vegyes árukészletet jól tükrözte az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás, ahol 39 helyi tálas mutatta be munkáját. A hagyományos edényformákat *konyhaedények*, *közönséges edények* elnevezés alatt vették nyilvántartásba, s tálakat, tányérokat, szilkéket, korsókat, bödönöket foglalt magába. *Vegyes edények* elnevezés alatt azonban már a polgári ízlésű díszedények szerepeltek.[89]

A hagyományos formáktól és díszítésektől való eltérés természetesen nem egyszerre következett be, sőt az egyes városrészekben is más-más időben zajlott le. A változások élén az újvárosi mesterek álltak, ami a Majolikatelep közelségével magyarázható. A Majolikában dolgozó lányok, asszonyok az újvárosi műhelyekben is alkalmazták az ott tanultakat. Más városrész műhelyei messze estek, távolabb nem mentek el. Így a csúcsiak például az első világháborúig megmaradtak a hagyományos edényformák mellett, néhány öreg tálas a ’40-es évekig készítette a keskeny szélű, régi tálasedényeket, de már ecsettel festve, mások tovább megmaradtak az írókázás mellett. A széles szélű tálakat Újvároson kezdték el korongozni, majd a csúcsi mesterek is átvették. Ezeknek a tálaknak nemcsak a belsejébe, de széles, külső szélére is ecsettel festett vagy sablonnal készített színes virágok kerültek. Keveredtek az új formák és díszítmények a régivel, s fokozatosan eltűntek az egyes városrészekre jellemző stílusjegyek.

A XX. század első évtizedeiben a tálak, tányérok mellett a hagyományos paraszti használatú edényformákból csupán néhány maradt fenn.

A kanta tipikus vásárhelyi változata az újvárosi fazekasokhoz kötődött, akik sárga-zöld mázfoltokkal díszítették. Az 5-6 literes *bűszájú kanta* vagy *kemöncéskanta* az első világháború után a csúcsi városrészben is megjelent. Kívül-belül mázasok, zöld, sárga vagy fekete színűek, némelyekre csíkokat,

---

85 KRESZ Mária, 1960. 330.

86 KISS Lajos, 1964. 369–371.; KRESZ Mária, 1990. 363–367.; KRESZ Mária, 1991. 49.

87 FÜVESSY Anikó, 1994. 120.

88 KRESZ Mária, 1991. 363.; 1966. 144–145.

89 NAGY Vera, 2001/b. 62.

Fiatal nő szűkszájú kantákkal. (TJM PJ)

pöttyöket vagy foltokat tettek. A kanták szűkszájú változatát vízhordásra használták. Népszerűvé vált a század elején az ecsettel festett színes, virágos *szegedi kanta* is, melyet szegedi kereskedők rendeltek vásárhelyi fazekasoktól.

V*izeskorsó* a XIX. századból kevés maradt fönn, a XX. század első évtizedeiben azonban egyes fazekasok még ezt is készítették. Száját és csöcsét sárga vagy zöld mázba mártották, vállát fehér csíkokkal díszítették.

A szarvasmarhatartó tanyai parasztgazdaságok még az 1940-es, 1950-es években is nagy mennyiségben igényeltek tejesköcsögöket. Az egyszerűbbeket csak csíkokkal díszítették, de a gazdasszonyok szívesen büszkélkedtek ecsettel festett, színes, virágos köcsögeikkel. Kedvelték a *pöttyentött* zöld példányokat is, melyeknek fehér pettyeit írókával cseppentették az edényre, így kissé szabálytalan kört alkottak. Régi díszítési módot őrzött meg a *rázott köcsög*, ahol a kívánt színt festékbe mártott cirokszállal csapták rá, majd megrázták, hogy megfusson.

Ugyancsak sokat használtak még a XX. század elején szilkékből, bögrékből, lekváros fazekakból. Az egyfülű szilkéknek két formáját készítették a fazekasok, az egyik a fenékszöges, öblösebb forma, a

másik a fenékszög nélküli, lefelé kevésbé szűkül össze, s ennek elnevezése *janikás szilke* volt. Színük, díszítésük nagy változatosságot mutat.

A lisztesb ödön a század elején általában fehér alapon ecsettel festett, színes, virágos díszítésű formában jelenik meg, név és évszám már ritkábban kerül rá.

A *csíkmákszűrő* is azon edények közé tartozik, amelyek túlélték a századfordulót, de azt követően már kisebb számban készültek. A kétfülű, nagyobb tálforma a gyakoribb, de ekkor már ritka rajtuk a szép, írókás díszítés, többségük egyszínű, általában zöld mázasak. A kis méretű, nyeles formából kevesebb maradt fönn.

A mázas edények között említésre méltóak a cserépmozsarak, melyeket piacon, vásárban árusítottak nagy számban.

A század első évtizedeinek díszítményeire legjellemzőbb a fehér alapon színes, ecsettel festett virágozás, mellyel a korabeli kőedények naturalisztikus virágcsokrait próbálták a festőasszonyok átültetni a cserépedényekre.[90]

Összegezés

A vásárhelyi népi kerámia emlékanyagának döntő többsége készítésük idejét tekintve egy évszázadot ölel fel, a XIX. század elejétől a századfordulóig terjedő időszakot. Ezen belül fejlődésének, alakulásának különböző periódusai állapíthatók meg.

A jellegzetes edényformák az 1820-as évekre jelennek meg, s legtöbbjük a század végéig megmarad. Ekkorra kialakulnak a tipikus díszítési módok is, a karcolás, írókázás, áttört díszítés, rátétek, elvétve előfordul még a korábbi évszázadok török eredetű dekorációja, a fésűs díszítés. Ugyancsak ekkor tűnik fel az edényeken a korábbi sárga, zöld máz mellett a barna szín.

A vásárhelyi fazekasság már a XIX. század első felében nagy hatást gyakorolt más alföldi fazekasközpontokra. Az itt készített tárgytípusok egy része rövid idő múlva megjelent más, északabbra eső központok emlékanyagában. Nemcsak formakincsével teremtett divatot, de egyes, először itt előforduló díszítő motívumok is népszerűvé lettek más központokban, mint például a karcolt madár, madárpár, virágcsokron ülő madarak, valamint a szerkesztett rozetta. Füvessy Anikó az alföldi fazekasközpontok anyagának vizsgálata során megállapította, hogy Hódmezővásárhely a paraszti reprezentációs edények forma- és díszítménybeli újításainak közvetítője.[91]

Az 1840-es, 1850-es évek termelési növekedését az évszámos edények szaporodása jelzi a gyűjteményekben. A sárga, barna, zöld színösszeállítás a 1860-as évekig megmaradt. Az edényformák inkább csak variánsokkal egészültek ki, mint például a könyvbutella.[92]

Az 1860-as évekből a mennyiségi gyarapodás mellett az edények kiszínesedése jellemző, ekkor alakult ki az egyes városrészek eltérő stílusa, színvilága és díszítési módja. Ezek közül is a 1860-as években megjelenő fehér alapon kobaltkék mázas csúcsi edények válnak a legnépszerűbbekké, majd a század végén felbukkan a dudi-tarka színösszeállítás. A minták a század elejének nagyvonalú díszítéséhez képest a század végére aprólékosabbak lettek.[93]

A fazekasság csúcspontja a termelés mennyiségét illetően a 1880-as évekre tehető. A hagyományos formák és díszítési módok utolsó virágkora ez az időszak. A megjelenő új formák már a polgári ízlésű edényformákat és díszítéseket utánozták, ilyen például a hengeres, préselt díszítésű lisztes bödön.[94] A XX. század elejére a hagyományos formájú és díszítésű cserépedények fokozatosan eltűnnek.

---

[90] KRESZ Mária, 1990. 368.; 1966. 118.

[91] FÜVESSY Anikó, 1994. 116., 118–119.

[92] KRESZ Mária, 1954. 142.

[93] KRESZ Mária, 1954. 143.

[94] KRESZ Mária, 1954. 143.

Ahogy az Alföld más fazekasközpontjaiban, úgy Vásárhelyen is a fazekasság ekkorra elveszti helyi jellegzetességeit. Az új festékanyagok terjedésével a hagyományos színvilág felbomlik, az ecsetes festéssel pedig a használati edények díszítményei országszerte egységesebbé válnak.[95]

A XX. század elejétől azon kísérleteknek lehetünk tanúi, melyeknek célja a vásárhelyi fazekasság megmentése. Ez a törekvés a század egyes időszakaiban különböző formában jelentkezik, s az előző század hagyományainak változó mértékű és más-más formában történő felújítását jelenti. A fazekasok túlélési stratégiáit mindig az adott kor igényei határozták meg.[96]

[95] FÜVESSY Anikó, 1994. 123.

[96] NAGY Vera, 2011. 153–163.

IRODALOM

BODNÁR Éva

1986 Az újra felfedezett Tornyai. Budapest.

CSUPOR István

[2011] Az Alföld népi kerámiaművészete. Kárpát-medence kerámiaművészete III. (Szerk. Vörösváry Ferenc.) Budapest.

F. LAJKÓ Orsolya

2008 17. századi kerámiaegyüttes Hódmezővásárhelyről. HOMBÁR. Múzeumi Műhely 5. Hódmezővásárhely, 35–69.

2011 17. századi kerámiaegyüttes Hódmezővásárhely–Ótemplom lelőhelyről. HOMBÁR. Múzeumi Műhely 6. Hódmezővásárhely, 129–149.

FÜVESSY Anikó

1994 Ízlésváltozás a XIX–XX. századi alföldi parasztkerámia típusaiban és díszítményeiben. Néprajzi Értesítő LXXVI. 111–125.

2000 Adatok Dél-Alföld fazekasságához. MUKUCSOM. 1998. 153–177.

GARZÓ Imre

1978 Életem és abból merített gondolatok. Budapest.

GÁL Éva

1985 XVII–XVIII. századi kerámialelet Hódmezővásárhelyről. Acta Antiqua et Archeologica V. Szeged, 79–105.

HERCZEG Mihály

1985 Vásárhely. (Csongrád megyei útikönyv Vásárhely fejezetének kritikája.) In: Szegedi Könyvtári Műhely. Szeged, 35–37.

KAJÁRI Gyula

1972 Hódmezővásárhelyi Majolikagyár (1912–1972). Hódmezővásárhely.

KATONA Imre

1978 Magyar kerámia és porcelán. Budapest.

KISS Lajos

[1958] Emlékezések a Hódmezővásárhelyi múzeum alapításáról.

1964 Vásárhelyi kistükör. Budapest.

KRESZ Mária

1954 Évszámos hódmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő XXXVI. 127–147.

1960 Fazekas, tálas, korsós. Ethnographia. 297–379.

1966 Maksa Mihály tálas. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964/65-1. Szeged, 115–151.

1983 Évszámos vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeumban. In: Kiss Lajos Emlékkönyv (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 295–316.

1990 Fazekasság. In: Csongrád Megye Népművészete (Szerk. Juhász Antal.) Budapest, 299–380.

1991 Magyar fazekasművészet. Budapest.

NAGY Vera

1987 Vékony Sándor. Hódmezővásárhely

1989 Az utolsó gölöncsér. Homokrózsa 1989/2. 23–27.

1992 Maksa János Mihókja. Vásárhely és Vidéke II. évf. 3. sz.

2001/a Cs. Hódi Mihály 1835-ös butellája. MUKUCSOM. 1999/2000. Szeged, 135–141.
2001/b Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás Hódmezővásárhelyen. MFMÉ. Néprajzi Tanulmányok. 3. Szeged, 59–74.
2008 A hódmezővásárhelyi Majolikatelep és a kisműhelyek kölcsönhatása. HOMBÁR. Múzeumi Műhely 5. Hódmezővásárhely, 109–127.
2011 Hagyomány és újítás a 20. századi vásárhelyi kerámiában. HOMBÁR. Múzeumi Műhely 6. Hódmezővásárhely, 153–163.

NOVÁK László
1982 Mezővárosi népművészet. Nagykőrös, Kecskemét, Cegléd. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykőrös.
1999 Kerámia Nagykőrösön. Az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiái III. Nagykőrös.

PALUGYAI Imre
1855 Békés, Csanád, Csongrád és Hont megyék leírása. Pest.

PÖLÖS Andrea
1994 XVII. századi fazekasműhely Hódmezővásárhelyen. A kőkortól a középkorig Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára (Szerk. Lőrinczy Gábor.) Szeged, 545–522.

P. SZALAY Emőke
1994 Hódmezővásárhelyi kerámia a Déri Múzeumban. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1992–1993. Debrecen, 267–308.

SOPRONI Olivér
1982 A magyar művészi kerámia születése, a török hódoltság kerámiája. Budapest.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)
1911 Hód-Mező-Vásárhely története IV. Hódmezővásárhely.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Vásárhelyi testamentumok. Budapest.

Csalikancsó 1801-ből. (TJM Ltsz.: 52.434.1. DM)

Kulacs. (TJM Ltsz.: 52.98.1. DM)

Hordókulacs, Maksa István munkája 1880-ból. (TJM Ltsz.: 52.119.1. NV)

Butellák a XIX. század első feléből. (TJM Ltsz.: 52.21.1., 52.8.1. DM)

Cs. Hódi Mihály 1835-ös butellája.
(TJM Ltsz.: 2000.4.6. VF)

Balog László számára készült talpas butella.
1874-ből (NV)

Pap Sámuel számára készült butellák a XIX. század első feléből. (NV)

Könyvbutella 1880-ból.
(TJM Ltsz.: 52.42.1. DM)

Könyvbutella a XIX. század második feléből.
(NV)

A takács ifjúság 1808-as mihókja. (TJM Ltsz.: 94.5.1. DM)

A takácscéh mihókja 1848-ból. (TJM Ltsz.: 2015.1.1. DM)

Miskakancsó 1824-ből. (TJM Ltsz.: 52.137.1. DM)

Butykoskorsó, írókás és fésűs díszítéssel 1826-ból. (TJM Ltsz.: 52.204.1. DM)

Butykoskorsó a XIX. század végéről. (TJM Ltsz.: 52.207.1. DM)

Csörögéstál 1844-ből. (TJM Ltsz.: 50.630.1. VF)

Csörögéstál 1827-ből.
(TJM Ltsz.: 50.628.1.NV)

Csörögéstál 1842-ből.
(TJM Ltsz.: 50.361.1. NV)

Kakasos nagytál a XIX. század első feléből. (VF)

Madarakkal díszített tányér a XIX. század második feléből. (TJM Ltsz.: 50.572.1. NV)

Kakasos nagytál a századforduló környékéről. (NV)

Csúcsi tál a XIX. század végéről. (DM)

Csúcsi formástál vagy bordástál.
(TJM Ltsz.: 50.612.1. DG)

Csúcsi formástál.
(TJM Ltsz.: 50.606.1. DG)

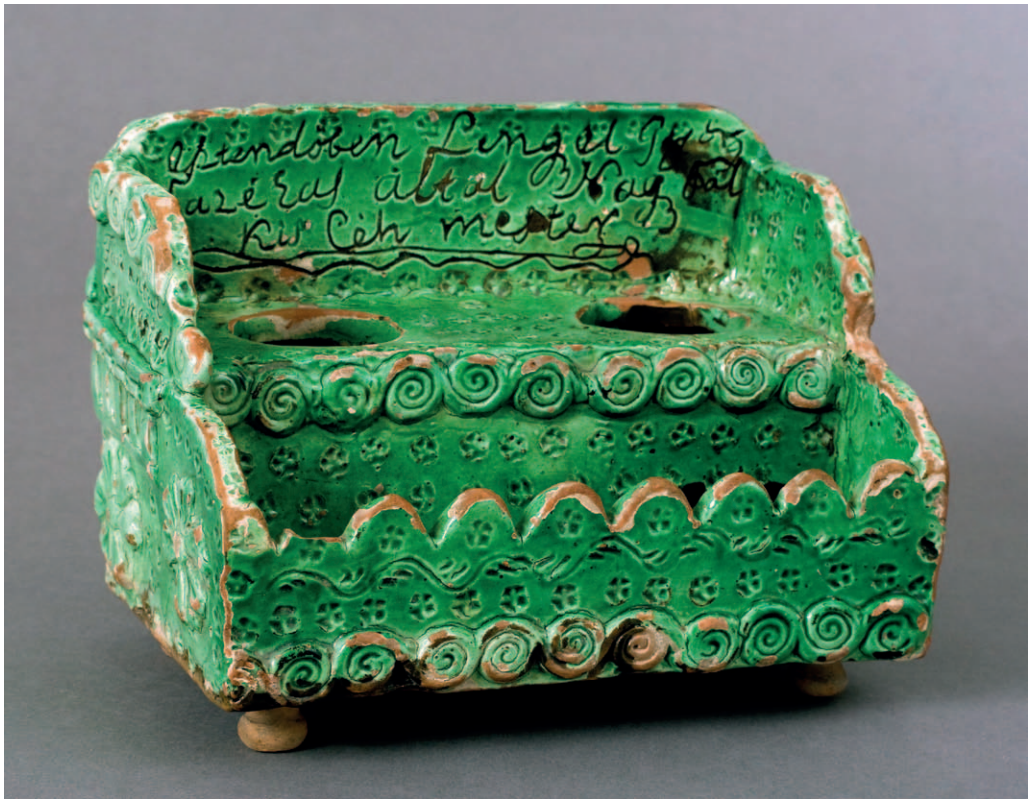

A takács ifjúság 1842-es tintatartója. (TJM Ltsz.: 51.373.1. DM)

Gyertyamártó 1826-ból. (TJM Ltsz.: 52.335.1. DM)

Csúcsi lisztesbödön. (TJM Ltsz.: 74.6.2.1. DM)

Lisztesbödön 1887-ből, fedelén menyét alakú fogóval. (TJM Ltsz.: 58.13.12. NV)

Lisztesbödön karcolt felirattal 1867-ből. (TJM Ltsz.: 2011.3.1. DG)

Férfi alakú dohánytartó. (TJM Ltsz.: 52.287.1. DM)

Dohánytartó 1901-ből. (NV)

Csíkmákszűrő. (DG)

„Kalamáris”, szív alakú tintatartó 1877-ből. (TJM Ltsz.: 52.364.1. DM)

Csúcsi butellák 1893-ból és 1864-ből. (NV)

BŐRFELDOLGOZÓ IPAROK

MARKOS GYÖNGYI

Bevezetés

A bőr megmunkálása legrégibb kézműves foglalkozásunkhoz tartozik. Már a honfoglaló magyarok is magas szinten dolgozták ki a bőrt, amelyet ruházati és használati eszközök alapanyagaként használtak föl. A középkorban sós-timsós kikészítési eljárással készült jellegzetes „magyar bőr" európai hírnévre tett szert.

A bőr kikészítésével és feldolgozásával az iparosokon kívül paraszt- és pásztoremberek is foglalkoztak. Bocskort, egyszerű hámot, viseleti darabokat háziiparosok is készítettek.

Hódmezővásárhelyen a bőrfeldolgozáshoz szükséges nyersanyagot a nagy múltú állattenyésztés biztosította. Például 1701–1745 között 20–29 ezerre tehető az állatállomány száma, ebből a szarvasmarha 22-23% között volt.[1] A szarvasmarha és a juh számának alakulását az alábbi táblázatból ismerhetjük meg:[2]

év	szarvasmarha	juh
1766	12 624	32 058
1772	13 183	30 721
1818	12 194	31 698

A bőr és a bőrből készült termékek fontosságát mutatja, hogy Hódmezővásárhelyen a földesúri adónemek között szerepelt. Gr. Bercsényi Miklós 1691-ben a háborús időkre való tekintettel, csökkentett mértékben az alábbiakban határozta meg: „…esztendőnként való mindennémű adóik két száz Arany, *tíz-pár cselebi csizma, egy kötés* [3] *karmasiny fele vörös és fele sárgha,* két Csuitár avagy egy Scarlát szönyegh legyen..."[4] Az új birtokos, Károlyi Sándor 1710-ben a bőr mennyiségét két kötésre emelte.[5]

A kézművesipar XVIII. századi – visszatelepülés utáni – fejlődését más alföldi mezővárosokhoz hasonlóan alapvetően két dolog határozta meg: a rendelkezésre álló helyi nyersanyag, illetve a lakosság termék iránti igénye. Általában azok az iparágak fejlődtek, amelyek a lakosság mindennapi szükségleteit elégítették ki. Dél-alföldi vonatkozásban Eperjessy Géza erről a következőképpen írt: „A legszükségesebb nyersanyagok – a XVIII. századi termelésben annyira fontos – állattenyésztés termékei: a bőr, a prém, a faggyú és a gyapjú voltak. Némely alföldi mezővárosunk nem ritkán több tízezer állatot számláló marhacsordája és juhnyája szolgáltatja az ún.'magyarmívességek'-nek főként az annyira elterjedt, egyik-másik városban olykor több száz mestert is foglalkoztató csizmadia iparnak, ezen kívül a tímármesterségnek (cserzővargaság), a szűcsmesterségnek, a szűrposztókészítésnek legfontosabb nyersanyagát."[6]

Vásárhely gazdasági élete alapvetően agrárjellegű. A mezőgazdaság mellett, elsősorban a helyi igények kielégítésére mindig jelen volt a kor színvonalának megfelelő ipar is. 1788-ban az összeírt 2980

---

1 KRUZSLICZ István, 1984. 400.

2 RÁKOS István, 1984. 479.

3 1 kötés = 10 db

4 NAGY Ferenc, 1819. II/38.

5 Uo. 39.

6 EPERJESSY Géza, 1967. 38.

családfőből 208 az iparosok száma (7%), 1828-ban a 4473 összeírt családfőből 388 iparos (8,7%).[7] Az iparűzők közül 1788-ban 3,8%, 1828-ban 5,4% volt a bőriparral foglalkozók aránya.

A város történeti monográfiájának kutatásai alapján részletesebb elemzést is tudunk kimutatni.[8] A XVIII. század első felében, illetve a XIX. században a bőriparral foglalkozók száma a következő volt:

	1701	**1723**	**1729**	**1737**	**1745**	**1788**	**1828**	**1851**	**1874**
csizmadia	1	11	12	8	9	42	88	166	160
szűcs	-	4	3	4	7	29	45	121	39
Tímár	-	-	-	-	-	7	15	40	15
szíjgyártó	-	-	-	-	1	1	5	-	10
varga	-	1	-	-	-	-	1	-	-
nyerges	-	1	-	-	-	-	1	-	2
cipész	-	-	-	-	-	-	-	-	35

Mind a csizmadiák, mind a szűcsök legkorábban alakítottak céhet a városban, s a XIX. században is legnagyobb számban képviselték a bőrfeldolgozó ipart.

A XIX. század közepére az állattenyésztés rovására a földművelés (gabonatermesztés) kezdett tért hódítani, ami a kézműves iparágak eddigi arányainak megváltozásához vezetett. „Egy ideig még őrizni tudták korábbi vevőkörüket a csizmadiák, a tímárok, a vargák, sőt a szűcsök is... Nőtt a kereslet az olyan ipari tevékenységek iránt, amelyek a földműveléshez szükséges eszközöket állították elő."[9]

Az 1872-es ipartörvény, amely a céhek megszüntetését mondta ki, biztosította a teljes iparszabadságot. Az ipartársulattá, majd később az ipartestületté való átalakulás megváltoztatta a bőriparral foglalkozó mesterek munkáját is. Az öltözködéssel és földműveléssel kapcsolatos iparágak továbbra is többségben voltak. A századfordulón bekövetkezett életforma- és életmódváltás például fokozatosan a szűcsipar visszaszorításához vezetett. Új munkát nem vállaltak, csak javítást A polgári életmód előretörése a lábbelihasználatban is változást hozott, így a lábbelikészítő mesterek számaránya is megváltozott. A csizmadiaiparban is fokozatosan csökkent az önállóan dolgozó mesterek száma. „A hagyományos pusztai életmóddal 2-3 évtized alatt eléggé leszámoltak a vásárhelyiek. Közvetlenül jelentkezett ez az öltözködési kultúrában is. A piaci igények rohamos csökkenése jól tükröződik a szűcsök létszámának alakulásában. 1874-ben 86-an alakították meg ipartársulatukat, de többen lehettek ennél, hiszen tudjuk, hogy nem lépett be mindegyik szűcs az ipartársulatba. 1880-ban már csak 60 szűcsöt tartott nyilván az ipartársulat, de jövőjüket illetően egyértelmű következtetéseket vonhatunk le abból, hogy közülük már csak 27 fő űzhette rendszeresen mesterségét. 1886-ban az 54 szűcs közül 37-en folytatták szakmájukat, viszont ebben az évben egyetlen tanonc-szerződésre sem került már sor. 1905-ben 35 főről ad számot az ipartestület."[10]

Az I. világháború utáni fejlődés, a gyáripar térhódítása fokozatosan számolta fel, majd sorvasztotta el szinte teljesen a kisipari tevékenységet.

Fejezetünkben a bőr feldolgozása, a tímárság bemutatásán kívül részletesebben elemezzük a lábbelikészítő iparosság zömét alkotó csizmadiamesterség, valamint a vásárhelyi szíjgyártó mesterek munkáját. Az országos hírnevet szerző szűcsmesterség részletes feltárását Kiss Lajos már elvégezte.[11] Az iparágon belüli rangja-, súlya miatt e témát itt sem mellőzhetjük.

---

7 RÁKOS István, 1984. 492.

8 KRUZSLICZ István, 1984. 412.; RÁKOS István, 1984. 495.; vö. PALUGYAI Imre, 1855. 522–524.

9 FORCZEK Zoltán, 1993. 205.

10 FORCZEK Zoltán, 1993. II/2. 613.

11 KISS Lajos, 1926.

A bőr feldolgozása – tímárok

A bőr kikészítésével és egyszerűbb lábbelik készítésével foglalkozó mesteremberek a tímárok és a vargák. Szokták őket „fehér", illetve „vörös" tímár néven is emlegetni.

A tímár szó első biztos magyarországi említése 1240-ből származik, jelentése 'sutor' azaz 'lábbeli varró'. A középkorban a lábbeli varró maga készítette ki a lábbelikhez szükséges bőröket: ez keleti módra, timsóval megdolgozott fehérbőr kikészítését jelentette. A XIV. század végétől a tímár szó bőrkikészítő jelentése erősödik. Az 1387-ben megjelenő varga szó kezdetben szintén kettős jelentésű: lábbelikészítésben a bocskor és a talp megmunkálását jelenti. Ehhez a szóhoz kapcsolódik a cseres bőrkikészítési mód, a középkori saru, cipellős lábbelik készítése. A hódoltság korában megjelenő új divat, a csizma a vargákat szorította a bőrkikészítés felé. A XIX. századra a tímárok timsós és a vargák cseres kikészítése fokozatosan összemosódni látszik.[12]

A XVIII. századtól figyelhető meg a vargamesterség kétfelé válása. A magyar vargák bőrt készítettek ki mesteremberek (csizmadiák, szíjgyártók) számára, és készítettek egyszerű lábbeliket (bocskort, bakancsot, sarut), valamint javították azokat. A német vargák finomabb, nyugatibb divatú lábbelik (női fűzős saru, női-férfi cipő, női-férfi papucs) készítésével foglalkoztak. Mesterségük a XIX. században összemosódott a cipészekével.[13]

Szeremlei Samu kutatásaiból tudjuk, hogy Hódmezővásárhelyen az első tímárt 1766-ban nevezik meg, akit Fazekas Mihálynak hívtak. Azután Bernát Zsidó (1770) és Szabó István cserző varga mester (1774) nevét említik. A legelső mesterek közé tartozott: Matheidesz András, Szűcs János, Tornyai József, Matula, Szatmári Ferenc, Báriczki András, Varga János.[14] A XIX. sz. elejéből maradt fönn Suszter János, Szabó János, Komáromi István és Lénárt József neve. [15]

Pozsár István megállapította,[16] hogy a vásárhelyi vargák első céhlevele 1733-ból való. Bálint Sándor szerint a vásárhelyi mesterek 1822-ig az 1774-ben alakult szegedi tímár céhhez tartoztak. Ezt a tényt látszik igazolni a vásárhelyi tímár céh protocolluma, mely szerint 1823-ban kaptak privilégiumot, s ez év október 17-én tartották első gyűlésüket.[17] Alapító mesterek voltak: Nemes Makola János, Vajnai Ferenc, Góby Márton, Dura Péter, Tóth János, Asztalos István, Betsei Péter, Budai Péter, Kovács József, Makola György, Hegedűs Ferenc, Budai Pál, Asztalos Ferenc, Gobi János, Dura János, Szekuritz Dániel, Szűcs János.

Hódmezővásárhelyen is dolgoztak német vargák, amire az árszabásokból is következtethetünk, valamint Pozsár István is tudósít róluk. Szerinte a magyar, valamint a német vargák munkájában nincs lényeges eltérés.[18] A protokollumban és a XIX. századi iratokban nem találni adatokat a német vargák működésére.

A tímár céh nem tartozott a nagy létszámú céhek közé.[19] A tímár céh az inasfelvételnél korlátokat állított föl (1824), majd az ifjabb mestereket 3 évig eltiltotta az inas fogadásától (1829).[20] Részletesen szabályozta az inaséveket az 1838. decemberi céhgyűlés. A „mi bőr készítést illetti az Inasokra való nézve a Maistereknek önnökre hagyattatik de az is úgy számos bőrt az inasoknak nem szabad lészen készitени."[21] Hogy milyen bőröket nem készíthettek az inasok, nem részletezték.

Az első önálló céhgyűlés rendelkezett a legények munkájáról is. A 31 cikkelyből álló artikulus[22] a legények munkába állását, annak általános szabályait és erkölcsi kötelességeit fogalmazta meg. Itt került sor a szakmai feladatok megszabására is.

---

12 GÁBORJÁN Alice, 1962. 289–290.

13 Uo.

14 SZEREMLEI Samu, 1911. 394–395.

15 Részletesebben MARKOS Gyöngyi, 1998.

16 POZSÁR István, 1912. 100.

17 Az Hód Mező Vásárhelyi Magyar Tímár Czéhnek protocolluma (a továbbiakban: Prot.) TJM 73. 47. 7.

18 POZSÁR István, 1912. 100.

19 A céhek életéről, mindennapjairól lásd részletesen FLÓRIÁN Mária tanulmányát: A vásárhelyi tímárcéh hétköznapjai.

20 Prot.

21 Uo.

22 TJM 73.47.6.

A vándorló legények az atyamesternél jelentkeztek munkára. Az ún. legénysor betartása, illetve a legények soron kívüli fogadása gyakran változott az évek alatt, jelezve, hogy munkájukra igény és szükség volt.

A tímár céh saját hatáskörében elhatározta, hogy a vándorlás után ún. mesteresztendőt kell a legénynek munkával tölteni, ami alól kivételt a mesterek fiai kaptak (1826. január 18.). A határozatot 1837-ben oldották föl, hivatkozva arra, hogy az nincs benne az artikulusban.[23]

Ez után került sor a *remek* készítésére. Ezt az artikulus 24. cikkelye tartalmazta, de konkrétan nem határozta meg a bőrök minőségét. Helyi szokás szerint vízkeresztkor lehetett remeklésre jelentkezni. A céh két műlátó mestert rendelt a remeklő ifjú mellé, akik megszabták, melyik mester műhelyében készüljön a remek. A műlátók az ifjút a remek elkészítésében csak tanácsokkal segíthették. Rátz Sámuel volt az első önálló remeklésre jelentkező legény. Remekbe a következő hét darab bőr elkészítését szabták meg:

– két tehén bőr, az egyik fischleder, a másik fényes;
– egy ökörbőr bocskornak;
– két lóbőr, az egyik fekete fényesen, a másik fehér festetlen;
– két metszet borjúbőr: az egyik fischleder, a másik vixleder.[24]

A remeklés bemutatása, a céhtaksa befizetése után *mester*társnak fogadták a legényt, amelyet esküvel pecsételt meg az új mester. A mesterré fogadást 1870-tól kézfogás zárta.

A remekmunkák a XIX. század utolsó harmadáig ugyanezek voltak. Akkor a bőr fölhasználóinak igényei szerint történtek változások. 1846-tól „botskoros Remek bőr helyet tartozik a Remekes azon Ökör bőrt Blanknak feketére és fényesre elkészíteni". 1857-től „az eddig szokásban volt remek tehén bőrök hussolássa meg szüntetődik egyedül csak faltzolással köteles a remekes tökéletesen meg hagyni a bőrt".[25]

A protokollumon és az ifjúság artikulusán kívül a Tornyai János Múzeum tulajdonában van a tímár céh ládája,[26] amely fényezett fa. Intarziás előlapján egymásra fektetett bőrlapok. Tetejében üveglap alatt kézírásos felirat: „Mi magyar tímárok privilégiumot nyertünk: készíttettük ezen ládát, Német Pál asztalos mester által az 1824. esztendőben."

Az 1823-ból származó kerek réz pecsétnyomó felirata: „H.M. VÁSÁRHELYI M. TÍMÁR CÉH PECSÉTYE 1823." Mezőjében szerszámokat tartó két oroszlán látható. A másik pecsét felirata: „H.M.VÁSÁRHELYI-M. TÍMÁR céh petsét 1832."[27] Az ipartársulat pecsétje 1875-ből származik[28]

A könyvalakú, szétnyitható céhbehívó tábla[29] berakásos díszű. Rajta a mesterség jelképei: kruponra[30] átlósan fektetett két színelőkés és ezeket függőlegesen keresztező bőrfaragó kés, valamint a készítés évszáma: 1855.[31]

A bőr feldolgozása történhetett frissen lenyúzott bőrből vagy szárítottból. Az *előkészítés alapműveleti*t a XIX. századból a szakirodalom alapján követhetjük.[32] Az *áztatás* vagy lágyítás áztatókádakban vagy folyóvízben történt. Eltávolították vele a szennyeződést, valamint a konzerválóanyagot. A *szőrtelenítés* folyamata vegyi, illetve mechanikai úton történt. Részelemei: meszezés, kopasztás, húsolás, színelés. Meszezés során a meszes kádakban elhelyezett bőrről a mész lemarta a szőrt. A bőröket többször is kiszedték, illetve visszarakták, forgatták. Közben végrehajtották a kopasztást: a tőkére fektetett bőrről *toszítóvas*sal letolták a szőrt, majd ismét visszatették a meszesbe („hamvas"-ba). A húsolás célja a hájas kötőszövet leválasztása a bőrről. Ez a tímármunka egyik legnehezebb része,

---

23 Prot.
24 Prot.
25 Uo.
26 Leltári száma: 73.47.1.
27 Leltári száma: 73.47.3.
28 Leltári száma: 73.47.4.
29 Leltári száma: 73.47.5.
30 krupon = talpnak való bőr
31 NAGY Vera, 1983. 63–64.
32 DOMONKOS Ottó, 1991. 71–94.; GÁBOJÁN Alice, 1991. 282–308., FRECSKAY János, 1912. 37–52.

amelyet *húsolókés*sel végeztek. Színeléssel a faggyú- és izzadságmirigyeket távolították el. A színelés után jött a *pácolás*. A pác – kutyaganajból vagy madárürülékből – fellazította a rostszerkezetet, aminek hatására a bőr lágy lett. Ezek a folyamatok előkészítették a bőrt az érlelésre, amely timsós vagy cseres eljárással történhetett.

A *cserzés* lényege, hogy a fellazult bőr rostjai közé hatolt cserzőanyag elkülönítette egymástól a rostokat. Az anyag rugalmas maradt, ugyanakkor ellenállóbb lett. A cserzést *kikészítő* műveletek követték: puhították (faggyú, halzsír, irhazsír), fényezték (lenolaj, fenyőkorom), nyújtották, festették (kékberzseny, feketítő és más festékanyagok).

A XVIII. századi tímármunkákat a korabeli árszabás alapján ismerhetjük meg. A legkorábbi – témánk szempontjából fontos – árszabás, Pest-Pilis-Solt vármegye 1743-as árszabása a vásárhelyi levéltárban[33] található; azonos az 1754-ben Csongrád megyében kiadott árszabással.[34] Ebben a dokumentumban a bocskorkészítés még tímármunkaként van feltüntetve. Az 1803-as és a későbbi árszabások[35] már nem tartalmaznak ilyen tételt, bizonyítva, hogy ez már a vargák munkája volt.

A XIX. század elején a tímárok készítettek magyar csizmadiáknak való fényesen feketére, halzsírral feketére és halzsír nélkül fehérre elkészített tehén, illetve pitting (növendék marha) bőröket. Készítettek lóbőrt is feketére és fehérre. „A *fekete felsőbőr* esetében a kész bőr húsos felét zsírozták halzsírral, és fenyőkorom, faggyú, halzsír és viasz keverékét kefével bedolgozva feketítették. A *fekete fényesítés*hez enyves zsiradékkeveréket, például fenyőkormos lenolajat dolgoztak a bőr barkás oldalába. A *fehér bőr*t a kikészített bőr barkás felén dolgozták meg tiszta halzsírral vagy lenolajjal, húsosán pedig bekenték faggyú és halzsír olvasztott keverékével. Rövid állás után meghántották a felületét, vagyis *simázták*. Bittling, azaz *pittling* bőröket, vagyis másfél esztendős borjú bőrét is megdolgozták. A *fontos talpat* a *degesztés* utáni makkgubacsos cserzéssel nyerték."[36]

A hódmezővásárhelyi tímár céh – a többi céhhez hasonlóan – az 1860-as években magán viselte a céhrendszer válságának tüneteit. Az 1872. évi ipartörvény hatására a tímár céh 1872. június 24-én alakult át ipartársulattá.

A XIX. század végére, XX. század elejére rohamosan csökkent a városban dolgozó tímárok száma. 1892-ben a mészárosokkal alakítottak ipartársulatot.[37] A hivatalos nyilvántartásban 1874–1895 között két-három tímármester neve szerepel.[38]

Hódmezővásárhelyen 1904-ben nagyszabású ipari és mezőgazdasági kiállítást és vásárt rendeztek. A szervezők célja az iparosság számára megrendelések gyűjtése, szakelőadások tartása: a városi iparosság és vásárló közönség megmozgatása volt. A szakcsoportonkénti bemutatón kevés tímár szerepelt. Közülük Kolofán Pál arany, Olasz Benjámin ezüst oklevelet kapott.[39] Ezt a kiállítást tekinthetjük a tímárok utolsó nagyobb szabású megmozdulásának. A húszas évek történetének keresztmetszetét bemutató Fejérváry József már nem talált a városban tímármestert. Utolsó, de már más módszerekkel dolgozó bőrgyártó és szőrmefestő mesterként Forgách Lászlót említi.[40] Forgách László atyja műhelyét vette át, amit a kornak megfelelően fejlesztett. Nagy tiszteletnek örvendett városában: „Az 1909-ben elvégzett tímárszaktanfolyamon kitüntető elismerésben részesült. 1925-ben készítményeivel a helyi Ipar- és Kulturkiállításon aranyéremmel és az Iparegylet elismerő oklevelével tüntettetett ki. 1926-ban a helyi Kézmű és Ipari Kiállításon ugyancsak aranyéremmel lett kitüntetve. Az első iparos Magyarországon, aki gépek nélkül boxot és seviót chrom cserzéssel készített. 1910-ben érdemei elismeréséül az állam részére megvásárolta a fényező és barkázógépeket."[41]

---

33 MNL CSML HF IV.A 1001/12.

34 CSML Szeged város Tanácsának iratai IV. A. 1003/v.

35 Uo.

36 FLÓRIÁN Mária, 2005.

37 A H.-M.-Vásárhelyi Tímár és mészáros ipartársulat alapszabályai, TJM 73.47.8.

38 MNL CSML HF Iparlajstrom IV. B. 1874–1895.

39 MNL CSML HF A Hódmezővásárhelyi 1904. évi ipari és mezőgazdasági kiállítás iratai, 1437.

40 FEJÉRVÁRY József, 1929. 376.

41 Csongrád vármegye, szerk.: CSÍKVÁRI András, 1938.

Csizmadiák

Az ismert írásos anyagban a *csizma* szó először 1492-ben, a *csizmadia* 1570-ben fordul elő. Ez az oszmán-török eredetű szó a magyar nyelvbe szerb-horvát közvetítéssel került.[42]

A csizmadiák legfontosabb munkája a tobakosok, tímárok és vargák által készített szattyán és kordován, valamint tehén-, borjú-, esetleg más bőrből csizmák készítése, illetve javítása. Készítettek még papucsot, topánt, bakancsot és cikkelyes török formájú kapcákat is. Lábbeli készítésével foglalkoztak a vargák is, de az ő kezük alól általában bocskor, szekernye és saru, valamint régi módú egész talpú kapcák kerültek ki.

A vásárhelyi csizmadiamesterségről recens anyag gyűjtésére már nem volt lehetőségem. A szakma részletes leírása több tanulmányban is megtalálható,[43] ezért célszerű most röviden szólni a mesterségről: a csizmák készítésének történeti változásairól, technikájáról, eszközeiről.

A XVI. századtól a múlt század végéig a csizmák legjellemzőbb eleme az ún. *fordított varrás*. Gáborján Aliz kutatásaiból tudjuk, hogy hódoltsági oszmán-török örökségről van szó. A fordított varrás a csizma és a papucs talpának és felső részének összevarrási technikája: a kifordított szárat a talp visszájához erősítették. Két tűvel dolgoztak, úgy, hogy a talp járófelületét nem szúrták át, csak fél mélységig öltöttek a bőrbe. A saroknál a felső részt nem varrták a talphoz, hanem nyitva hagyták, és a csizmát – kissé benedvesítve – ezen a nyíláson keresztül fordították a színére. Ez a technika csak egyetlen talpat engedett meg, béleletlen szárat jelentett. Ha ez a talp elszakadt, nagyon nehéz volt ismét megtalpalni a csizmát, mert a vékony bőr már nem tudta volna elviselni az újabb kifordítást. Ezért inkább fejelték a fordított varrott csizmákat. Úgynevezett „ejtett fejűek" voltak ezek a csizmák, két oldalt varrottak, elejük a láb „L" alakú formájához igazodott. Ezt a formát a mesterek úgy alakították ki, hogy nedvesen az ún. *ványoló deszká*hoz szögezték, és egy *hergelő* nevű kézi szerszámmal is nyújtották. A csizma elejét 3-7 sima ráncba szedték. A fordított varrással készült csizmák sarkatlanok voltak, illetve vaspatkó volt rajtuk, amit lakatos vagy kovács vert föl rá.

A fordított-varrott csizma a nyitva hagyott saroknál kifelé hajlott rá a talpra, és ahhoz kívül varrták. Ezt a varrást szokás volt *díszes zsinór*ral fedni, ez volt az *iplik*.[44]

A múlt század második felében nyugati hatásra a csizma szárát *hátul varrták össze.* Az egyetlen darabból szabott szár tágítására már nem volt elegendő a kézi ványolódeszka, a mesterek *ványológép*eket alkalmaztak. Ún. ráncos sámfára húzták a nedves tori részű csizmát, és minden ráncot spárgával kötöttek el, majd körül sima, azután harmonikás ráncokkal igyekeztek a láb formájához igazodó meghajlást elérni. Ugyanekkor már kezdték a csizma talpához szögezéssel felerősíteni a felsőrészt. „Ennek jellegzetessége, hogy talpa két rétegből, egy bronzolból (béléstalp) és egy járótalpból áll. Ennek kimódoltabb variánsa az igen divatossá, népszerűvé vált ún. *rámás csizma.* Ez úgy készült, hogy béléstalppal való találkozásnál a felső bőr szélire egy keskeny bőrcsíkot varrtak, ez volt a ráma, és ehhez szögezték a járótalpat."[45] A csizmaformák közül a ma is használatos, külön „nyelvesen szabott" fejjel készültek követik legjobban a láb formáját.

A régi csizmák féllábasak vagy másképpen „forgatósak" voltak, azaz bármelyik lábra fel lehetett húzni.

A csizmadiák a varrás és a szegelés munkáját a háromlábú *kerekszék*en ülve, a *tőke,* a műhelypad (varrópad) előtt végezték. Legfontosabb szerszámaik az említetteken kívül a következők voltak: A bőr kiszabásához használt kés vagy *bicskia;* a szártető vágásához használt *dikics;* bélésragasztáshoz szárdörzsölő; *vócvágó* és a szár dörzsölésére különféle ráspolyok. *Csuszpájnz* vagy nyeleskés a talpbélés

---

42 GÁBORJÁN Alice, 1991. 294.

43 BÁLINT Sándor, 1977.; FRECSKAY János, 1912.; GÁBORJÁN Alice, 1977., 1991; RATKÓ Lujza, 1988.

44 GÁBORJÁN Alice, 1977. 520–523.; uő. 1991. 295–297.

45 GÁBORJÁN Alice, 1991. 298.

kivágásához, valamint különféle árak: *talpaló ár, blindoló ár, szegző ár, varró ár*. A sámfán, kaptafán, kalapácson és harapófogón kívül a csizmadiák szerszáma volt még a sárgarézből készült, harang alakú, felül gombban húzódó *musta* is, melyet a bőr simítására használtak.[46]

A hódmezővásárhelyi csizmadia céh 1714-ben alakult meg. Céhlevelüket megújították 1733-ban, 1777-ben. Az 1813. évi céhügyi rendelet szükségessé tette új céhszabályzat megalkotását, mert csak így tudott törvényesen működni. 1818-ban 49 pontból álló kiváltságlevelet kaptak.

Az első ismert csizmadia a Debrecenből Vásárhelyre származott 28 éves Olasz Dávid volt. A XVIII. század elején 14 mester dolgozott a városban. A XVIII. század első felében jeles mesterek voltak Olaszi János és Debreceni István.[47] A városban dolgozó csizmadiák száma a következőképpen alakult:

Év	**1701**	**1723**	**1729**	**1731**	**1745**	**1788**	**1828**	**1851**	**1856**	**1869**
Fő	1	11	12	8	9	42	88	166	232	160

A létszámmal kapcsolatban Forczek Zoltán kutatásait tudom megerősíteni, aki a XIX. századra vonatkozóan megállapította, hogy egymáshoz egész közeli időpontokban egymástól eltérő adatok mutathatók ki.[48] Ugyanakkor megállapítható, hogy a csizmadia mesterség virágkora az 1860-as évekre tehető.

Kehely 1761-ből. A csizmadia céh ajándéka a református egyháznak. (DM)

Tárgyi emlékeik egy része ma már csak Pozsár István leírásából ismert.[49] Ezek közé tartozik az 1714-es pecsétjük. „HÓDIMEZŐ VÁSÁRHE. CSIZMAD. N. CEH. PETS" köriratú: mezőjében sarkantyús csizma és szerszámok vannak. Másik pecsétjük: „H. M. VÁSÁRHELI CSIZM.CZ." körirattal, év nélkül ismeretes: mezőjében háromlábú csizmadiaszék, sarkantyús csizma és a mesterséget jelképező szerszámok. A tárgyi emlékek másik része: 2 céhláda, a céhbehívó tábla, egy cserép tintatartó, az 1818-as céhszabályzat és egyéb céhes iratok a Tornyai János Múzeum gyűjteményében található.

---

[46] FRECSKAY János, 1912. 53–60.; GÁBORJÁN Alice, 1991. 296–308.

[47] SZEREMLEI Samu, 1911. 330–331.

[48] TJM Ltsz.: 73.38.1.; FORCZEK Zoltán, 1993. 215.

[49] POZSÁR István, 1912. 94.

A csizmadia ifjúság tintatartója 1827-ből. (TJM Ltsz.: 73.4.1. DM)

A fa céhláda faragott, barnára festett. Belső fedéllapján felirat: „Ez a láda készült 1752-dik esztben Kováts Jozef uram czéh mester Kováts András ü. atya m. Liszkai János szolgáló m. 1752. Fő czéh mester Takáts János al Czéh mester Szijártó Josefh jegyző ifj. Rátz János idejekben újítódott 1841-dik évben."[50]

A csizmadia céh behívó táblája, amely körbeküldésével a mester összehívta a céh tagjait gyűlésekre vagy rendkívüli események alkalmából, 1754-ben készült. Tábláján egy csizma és a bőr simítására szolgáló musta körvonalait égették. „Táblájuk kissé vaskos, áttört faragásával emlékeztet a festett, faragott vásárhelyi tükörkeretekre. Piros festék nyomai azt jelzik, hogy valaha ezt is festették"[51] – jellemzi Nagy Vera a megye népművészetét bemutató kötetben. A tábla már írásbeli üzenetek közvetítésére is alkalmas.

Az 1818-as céhszabályzat és az iratok segítségével betekintést kaphatunk a csizmadia céh XIX. századi történetébe, mindennapi életébe.[52]

Az *inasév*eket három esztendőben szabták meg, amely csak a hivatalos álláspontot jelentette. A vizsgált inasszerződések 1–5 évig terjedő inasévekről szóltak. Az inasok ruhajáradékot is kaptak Általában egy-egy pár ruha járt mindenkinek, bár gyakori megjegyzés a jegyzőkönyvben, hogy „ígéret pedig semmi sincs". Kivételesnek számít például a következő eset: 1822-ben Király Mihály mesterhez Pető Miska 4 évre szegődött. „Egész öltözet ígéret. Ujas, Kis Lajbi, Nadrág, Kalap…"[53] Az 1823-as céhgyűlés megszabta az inasnak álló korát: 14 éven aluli gyermeket nem lehetett inasnak fogadni. A céhszabályzat előírta a mesternek, hogy az inas mesterségen kívüli foglalkoztatását csökkenteni kell.

A *legény*eknek három év vándorlást tett kötelezővé a céhszabályzat. Az 1823-as céhgyűlési határozat szerint a vásárhelyi csizmadialegények vándorlását messze vidéken kellett eltölteni, a Szegeden vállalt munkát nem fogadták el. A városba érkező vándorlegény köteles a földesura vagy elöljárója engedélyével, szabaduló levelével a céhmesternél vagy atyamesternél jelentkezni, aki gondoskodott a munkába állításáról. A vándorlást adott helyen befejező legény bizonyítványt (Kundschaft) kapott a céhtől, amelynek felmutatásával igazolta vándorlását.

---

50 TJM Ltsz.: 73.38.1.

51 NAGY Vera, 1990. 494–495.

52 Részletesebben: MARKOS Gyöngyi, 1994. 527–538.

53 TJM Ltsz.: 73.38.11.

A vándorlási időt letöltött legénynek *remek*et kellett készíteni. Ezt általában saját felszerelésével készítette el. A mestertaksa 25 forint volt. A céhszabályzat nem írja le a remeklés tárgyát, a céhes iratokban is elvétve találni rá adatot. 1820. január 19-én „Tsapó Ádám Remek asszony csizmáját be adta", amelynek értéke 7 forint volt.[54] A csizma részletesebb leírása nem található meg az iratokban. 1869-ben az év végi közgyűlésen elhatározták, hogy „ezután remekbe két pár csizmát kell készíteni, egyik férfi az másik asszony csizma légyen."[55] A remeklés elfogadása, a céhtaksa befizetése és a céhszabályzat ismertetése után a céh rendes tagja, *mester* lett a remeklő legény. 1779-ben egy évben kétszer (Vízkeresztkor és Úrnapján), 1794-től pedig egyszer (Úrnapján) lehetett a céhbe állni. [56]

A csizmadiákról Szeremlei Samu a következőket írja: „Mint jórészben tősgyökeres lakosok, egyházi asságukkal tűntek ki. Már az Ó-templom (1713-23) építésére is adakoztak a betegek használatára az Új-templomhoz (1799) pedig ezüst úrvacsorai poharat, ugyanannak díszes úrasztali terítőt készíttettek (1825), az iskolai alapítványra 500 váltó forintot adtak, viszonzásul az egyház, legényeiknek az orgona mellett külön helyet rendelt."[57] Az ezüstpohár és a terítő ma is a református Új-templom tulajdonában van. A pohár díszítése domborított, kupája szalag- és virágdíszes. Talpán vésett felirat: „Úr: CH: Mesterségében: S. Keresztesi: János: Úr: Atya: Mester: Anno: 1761. Az becsületes HM Vásárhelyi Czimadia Czéh tsináltatta Dus Jan." Az úrasztali terítő kék selyem-taft alapú, színes selyem és arany hímzéssel díszített. Az oldalak szélein felirat: „A Hód M. Vásárhelyi Reformata Szent Ekklésia számára a becsű Csizmadia Czéh református tagjai készítették az 1823-ik eszten. Mesterek Liszkai Jakab Ist, és a többiek. Varrta: Ország Erzsébet".

Az 1818-as céhszabályzat is meghatározta a mesterek és legények vallásos kötelezettségeit. Szigorú büntetés mellett kötelezte a céh tagjait az egyházi szertartásokon részt venni. A céh katolikus mestereinek és legényeinek az úrnapi körmenetben a céh zászlója alatt kellett vonulni. Az 1823. július 5-i céhgyűlés határozott arról, hogy a református és evangélikus mesternél dolgozó katolikus legények számára biztosítani kellett az ünnepeiken való részvételt, a munkaszünetet, böjti napokon a böjti eledelt, különben a legényt elvették a mestertől.[58]

A céhszervezet megszüntetésével a csizmadiák céhe elsőként oszlatta fel önmagát és alakult át *ipartársulat*tá 1872. május 30-án. A céh megszüntetése és az ipartársulat megalakulása nem jelentett gyökeres változást a csizmadiamesterség történetében, a mesterek munkájában, mindennapjaiban. A céh vagyonának egy részét az új testület örökölte: közhasznú iparcélokra, temetkezési segélyre és szegény iparos társaik támogatására fordították. Az ipartársulat jegyzőkönyve alapján megállapítható, hogy továbbra is feladatuk volt és központi kérdés maradt a társulati tagok számára az inas és segédek munkája, az alapanyagok (kéreg, csiriz, szattyán) meg-, illetve beszerzése, a társulat tagjainak és a hozzájuk fordulóknak segítség nyújtása, illetve a kötelezettséget nem teljesítők büntetése. Az inasfelvétel körülményei is a céhes viszonyokra emlékeztetnek: „Ifju Nyúzó Sámuel tanoncnak beszegődteti 3 évre Kiss Imrét, és azon idő alatt lábbelivel valamint szabadulási költséggel mestere tartozik."[59] Megfelelő tagsági díj befizetése mellett megilleti az új tagot a társulati jog: a táblajárás, illetve a vásári (heti-, helyi, vidéki) jog.

Lassabban és nehézkesebben ment az ipartestületbe való belépés. Az 1884. szeptember 14-én megtartott közgyűlésen az új ipartörvény felolvasása után „a jelen volt tagok egyhangú és név szerinti szavazással kimondották 67 szóval, hogy nem hajlandó ipartestületté alakulni."[60] A vásárhelyi csizmadiák az ipartestületet véglegesen – helybeli mestertársaikhoz hasonlóan – csak az I. világháború előtt fogadták el.

---

[54] TJM Ltsz.: 73.38.14.

[55] TJM Ltsz.: 73.38.14.

[56] TJM Ltsz.: 73.38.9.

[57] SZEREMLEI Samu, 1911. 332.

[58] TJM Ltsz.: 73.38.9.

[59] Ipartársulat jegyzőkönyve, 1875. okt. 14. TJM Ltsz.: 73.38.14.

[60] Ipartársulat jegyzőkönyve, TJM Ltsz.: 73.38.16.

„A csizmahúzó”. Tornyai János festményének vázlata. (PJ)

Az ipartestület a szakmai munka gördülékenyebbé tétele érdekében részt vett az országos és helyi rendezvényeken, kiállításokon és vásárokon (például millenniumi kiállítás[61] 1904, 1925. évi vásár) szakfolyóiratokat rendelt (1874 „Kézműipar”, 1888. „Alföldi Iparügyi lap”). Az ezeréves évfordulóra a már meglévő társulati zászlót díszítették. A zászló egyik oldalán „Csizmadia Ipar Társulat” felirat, a másikon magyar korona látható. A szalagon: „Ezredéves Magyarország 1896” szöveg volt. A társulat tagjai a május 10-én tartott díszfelvonuláson ez alatt a zászló alatt vonultak.[62]

A csizmadiamesterek hazafias érzéseire lehet következtetni, hogy megvették Kossuth Lajos arcképét (1887), Debrecenből Petőfi Sándort ábrázoló szobrot kaptak ajándékba (1901). A társulat rendkívüli közgyűlés keretében vett részt 1903. március 22-én a Kossuth szobor avatásán. Új, díszes zászló alatt vonultak az ünnepélyre, melynek feliratát Pap Mariska, Pap Lajos csizmadiamester lánya készítette ingyen, a zászlótartót pedig Borbás Imre szívességből. A társulat saját pénztárából minden tagnak jelvényt szerzett. A különféle díszközgyűlések és ünnepélyek befejezéséül – például a szoboravató alkalmából is – közös vacsorát rendeztek, ahol a mesterek családtagjaikkal vettek részt.

A csizmadia ipartársulat ifjúsági tagozata szintén foglalkozott a fiatalok szakmai munkájával, fejlődésével, illetve szabadidejének eltöltésével. 1881-ben például bálat („mulatságot”) terveztek, hogy a bevételéből nagyarányú ifjúsági könyvtárat alakítsanak ki. Ez a terv sikerült is, 1907-ben 104 db könyv volt a tulajdonukban. Közművelődési egyletet hoztak létre, amelyhez elkészítették 19 pontból álló „Házi szabály”-ukat, ami az általános viselkedési módot, a könyvtár és a terem használatának szabályait írta le.

Az ifjúság részére tartott bálakra így emlékezett Farkas Lajos, az egyik legutolsó csizmadiamester: „Az ipartestületön belül vót ifjusági egyesület. Ezök sokszor bált tartottak. Volt a szabadban iparos bál. Ekkor mindönki annyit ihatott, amennyi belé fért. Később ezök helyött vótak a szüreti bálak. Ekkor a legényök kimöntek a Tiszára, és onnan hoztak fűzfát, amire főkötötték a szőlő fürtöket. Ezök a bálak legtöbbször a Vigadóban vótak. Vótak csöszlányok és csöszlegények, akik vigyáztak, hogy a mulatozók ne lophassák lé a szőlő fürtöket. Ha valakit rajta kaptak, akkor bíróság elé állították. A bíróság két

[61] A kiállításra „műdarabok” elkészítésével jelentkeztek: Sisák Péter, Horemusz István, Móricz József, Posztós Mihály, Megyelka Lajos, ifj. Daoda György, Makhult Mihály, Obreczián Lajos, ifj. Nyúzó Sámuel, Szilágyi Sámuel, Szolesák Mihály, Kovács János – 1883. november 25. közgyűlés – TJM Ltsz.: 73.38.16.

[62] A Csizmadia Ipartársulat iratai – TJM Ltsz.: 73.38.16.

lánybul és egy fiuból állt. A bíróságnak egy fürt szőlőért 1 kg szőlő árát köllött kifizetni. Még a szőlő levél létipésiért is fizetni köllött. A bálakban a legkedveltebb dalok ezök vótak:

1. „A csizmában nincsen kérög,
Mert mögötte a patkány férög
De én tötetök, de én tötetök
Mert én csizmadiát szeretök.”

2. „A csizmának nincsen se talpa se sarka
Eltáncoltam vasárnap északa
Majd lösz annak talpa is sarka is
Lösz néköm szeretöm szőke is barna is.”[63]

A vásárhelyi csizmadiák a múlt század végén is kaptak állami megrendelést honvéd bakancsokra, amelyet a szentesi mesterekkel közös vállalásban készítettek el. Az I. világháborúban a honvédség lábbeli-igényének kielégítésére az ipartestületen belül külön Bőripari Alkalmi Szövetkezetet hoztak létre. „Közvetlen megbízást csak azután kaphattak, hogy a város kezességet vállalt a katonai kincstárral szemben a katonai bakancsokhoz kiutalandó nagyobb mennyiségű bőranyagért.” Az alapanyag hiánya komoly gondot jelentett a lakosságnak való lábbeli készítésében és javításában is.[64]

A csizmadiaipar viszonylag sokáig megtartotta fontosságát. Ennek oka részben az volt, hogy csizmát „Vásárhelyön a tisztviselőkön kívül mindönki viselt. Mindenkinek vót ünneplős és viselős csizmája. Az ünneplős csizma fekete tiszta bokszból a viselős csizma fekete tehénbőrből készült. De vót, amikor puha szárú csizmát is csináltunk.”[65] Másrészt munkát biztosított a mesterek részére éppen az előbb említett katonai megrendelés.

A hagyományos paraszti életforma fölbomlásával a hagyományos paraszti viselet is megszűnt. A csizma használatát az új divatú cipő váltotta föl. A gyári termékek általánossá válása a mesterség hanyatlását, majd megszűnését hozta magával. A csizmadiamesterek munkája egyre inkább a javításra korlátozódott. Jól érzékelhető a folyamat a csizmadiák létszámának alakulásában. Fokozatos csökkent az e mesterségben dolgozók száma, ugyanakkor nőtt a cipészek létszáma.

Szíjgyártók

A legősibb magyar iparosok közé tartoznak. Már honfoglalás kori sírokban is olyan leleteket tártak föl, amelyek jellegzetesen magyar mesterek munkái lehettek. A legrégibb limitációk a XVI. századból valók, amelyek azt mutatják, hogy mai lószerszámainkat nagy többségben már ekkor is használták. Díszítésük gazdagabb, választékosabb volt. Ugyanerről tanúskodnak a XVII–XVIII. századi árszabások is. Változás a XIX. században következett be.

A szíjgyártók munkájának zömét a lószerszámok készítése adta, amelyeket megfelelő alapanyagból speciális szerszámokkal készítettek.

Legfontosabb *alapanyag*uk a bőr, fogatos szerszámoknak marhabőr vagy *blankbőr*. Ezenkívül használtak még ló-, borjú- és sertésbőrt is. A többi bőrműveshez hasonlóan a középkorban a szíjgyártók is maguk dolgozták ki a termékeikhez szükséges bőröket, a későbbiekben tímároktól vásárolták meg. A gyáripar kialakulása után a szíjgyártómesterek is a gyári bőröket használták.

A bőrön kívül fontos alapanyag a fonal (kender, illetve lenspárga), amelyet régen meg is szurkoztak. Kiegészítő anyagok a csatok, karikák, veretek, melyeket réz-, illetve ezüstművesek, lánckovácsok készítettek, később pedig gyári termékek lettek. Béleléshez, díszítéshez szükséges a karton, viasz, festék, különböző vásznak stb.[66]

---

63 SOÓS Mihály, 1978. 88.

64 FORCZEK Zoltán, MNL CSML HF kézirat, 567.

65 SOÓS Mihály, 1978. 87.

66 BÁLINT Sándor, 1977. 62.; TIMAFFY László, 1991. 309–311.

Hámsallang. (TJM Ltsz.: 53. 485.1. DM)

A szíjgyártó *eszközök*et Varga Gyula kutatási szempontjai szerint[67] öt csoportba sorolhatjuk:

1. A munkapadok. Egyik legfontosabb a munkaasztal, amelyen a szabás, formázás, cifrázás, mérés munkáit végzik. Ide tartozik a szíjgyártómesterség legtipikusabb eszköze, a varrószék (*kösü* vagy *csikó*): négy lábon álló pad, elöl csikófejjel vagy szorítóval. A mesterek ebbe szorítják bele a munkadarabot, s úgy varrják.

2. A vágószerszámok közé tartoznak a kések, bőrhasítók, ollók, bőrgyaluk. A félhold alakú bőrvágó kés és a görbekések formájukkal az őskorig eredeztethetők vissza. Ezek segítségével szabja, vékonyítja, formálja, simítja és hasítja a mester a bőröket.

3. Varróeszközök a különféle árak (sásélű, tőrök illetve szíjvarró) és a tűk. Régen a szíjgyártók csak varrással és kötözéssel erősítették a bőrdarabokat.

4. Mérőeszközök. Kezdetben a kéz különböző arányai, majd a méterrendszer szolgáltak mérésre. A bőrök vastagságának a mérésére különböző műszerek szolgáltak.

5. Díszítő, simító, cifrázó eszközök. „A bőrök alakításához, simításához, fényezéséhez régtől fogva alkalmaztak fából, csontból vagy fémből készült különböző bőrvasalókat, formázókat, újabban nyomóhengereket. Ezek némelyike arra is alkalmas volt, hogy velük a nedves bőrbe különböző mintákat nyomjanak bele. Voltak, melyeket előbb fel kellett melegíteni, és így simítottak vele, vagy ezzel vasaltak. Újabban elektromos melegítésű bőrvasalóval is találkozhattunk. Ősi díszítőeszközök voltak a különböző lyukasztók, cifrázók, beütők, melyekkel vagy a bőrök széleit cifrázták, vagy különböző alakú

[67] VARGA Gyula, 1986. 13–14.

beütéseket, vagy lyukakat vágtak a munkadarabra, hogy az díszesebb, mutatósabb legyen. Voltak még különböző véső, karcoló, öltéskijelölő eszközök, körzők, s nem utolsósorban ide sorolhatjuk a bőrfestő eszközöket [...] itt kell megemlíteni azokat az eszközöket, amelyek segítségével a fémdíszeket, szegecseket el tudták a bőrön helyezni. Ezek lehettek egyszerű lyukasztók, kalapácsok, vagy komplikáltabb szegecselő fogók, s más szerszámok."[68]

A szíjgyártó mesterek két alapvető művelete a szabás és a varrás. A mester a kiterített bőrből a kimért vagy sablonnal kirajzolt darabot görbekéssel és tolókéssel vágja le. Ezután legömbölyíti, majd festi a bőrt; széledzi: széledző fával dolgozza el a szélét, s a varráshelyeket is kijelöli. A varrás munkafolyamatát a már említett varrószéken ülve végzik. „A kijelölt öltéshelyeket árral szúrják elő, a tűt az átszúrt lyukra helyezik, majd az árt kihúzva a tűt a lyukon átdugják. Két tűvel varrnak. A másik tűt is átdugják a lyukon, végül a varrószálat a két tűvel egyszerre húzzák ki jó erősen, hogy az öltés a bőrön feszesen legyen. A két tűvel végzett varrás mindkét oldalról jól összefogja a két bőrfelületet. Ugyanígy két tűvel varrnak szíjat is, csak ekkor a szíj vastagságának megfelelő szíjvarró árt használnak, és tűt is ennek megfelelőt."[69]

A díszítés a szíjgyártó mesterség harmadik nagy munkafolyamata. Már a kivitelezéssel (öltések, kerekítések, a különböző eldolgozások) kezdődik. A mesterségbeli tudás magas színvonalát a „legnemesebb díszítőeljárás [...] a szironyozás és sallangozás"[70] képezi.

Szíjgyártó és nyerges mesterek nem dolgoztak olyan nagy számban Hódmezővásárhelyen, mint a lábbelikészítők vagy a szűcsök. Történeti-néprajzi anyag sem maradt ránk olyan mennyiségben, mint az említett szakmákról.

Szeremlei Samu összefoglaló munkájában írja: „Szíjjártók, nyergesek, szatlerek régebben nem laktak nálunk, s a lakosság a hám és nyereg szerszámot részint készen vett, részint kötélverő munkából állíttatta elő. Elsőnek Csizmadia Jánost említik, ki itt egyedül űzte mesterségét, valószinűleg ugyanaz, kit az iratok másutt (1788) Szíjjártó Jánosnak neveznek. Utána Lengenfelder Józsefet nevezik pár évtizeddel később (1803) pedig a bírák a város gazdaságához szükséges lószerszámokat Miklovics Józseffel és Hatvanival készíttetik, mely utóbbi 30 évig volt a város szíjjártója. Őt követte a mesterségben fia, Hatvani Pál kivel egyidőben (1823) lépett fel Szász Mihály, a legnevezetesebb mester, kinek nevét az egész a korszak végéig folyvást sűrűn említik a hivatalos jegyzőkönyvek. Ekkor már öt mester és egy legény dolgozott a városban, kiknek élén, mint céhmester, nev. Szász Mihály állott. Rajta kívül még csak Holub Ferencet (1845) és Bösze Károly (1832) nevezik meg."[71]

Bálint Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy térségünkben a szíjgyártás szakmai központja Szeged volt. Messze földön híresek voltak a szegedi szíjgyártók munkái. A szegedi szíjgyártó céhnek 1780–1824 között filiái voltak Vásárhelyen, ezenkívül Nagykikindán, Nagyszentmiklóson, Szentesen, Csongrádon, Félegyházán. Ezért érdemes a szegedi céh működéséről néhány szót szólni.

A céh magyar jellegére gondosan vigyázott, s a német iparosok bevándorlása alatt is megtartotta. Nem tűri, hogy német vagy idegen céh alakuljon e szakmában. Ugyanakkor nem zárkózik el a német vagy idegen szakmai, technikai sajátságok átvétele elől. Ez a kettősség figyelhető meg munkájukon: a hagyományos magyar ízlés szerint dolgozik a helybeli gazdák, fuvarosok igényei szerint. A katonaság előírásai, szükségletei, az úri és a bevándorolt polgári társadalom kifinomultabb, kozmopolitább igényét jelentette, amelynek szintén eleget tettek.[72]

A mesterek gazdag és változatos áruválasztékáról, az árak változásairól a vármegye által kiadott árszabások tanúskodnak. Legkorábbi adataink a XVIII. század '40-es éveiből vannak,[73] amelyekben még külön található a német és a magyar szíjgyártók árlistája. A későbbiekben (1803, 1813, 1819)[74] már csak a magyar szíjgyártók munkáit sorolták föl.

---

68 Uo.

69 TIMAFFY László, 1991. 312.

70 VARGA Gyula, 1986. 15.

71 SZEREMLEI Samu, 1912. 379.

72 BÁLINT Sándor, 1979.

73 MNL CSML Szeged, Piaci árszabások IV/A 1300/v.

74 Uo.

Az 1813-as árszabás 71 tételben tartalmazza a szíjgyártók által készített termékeket. A munkák többségét a lószerszámok és ezek különböző részei képezik, de készítenek ostort és szíjakat is. Ekkor a szíjgyártók a bőr kikészítésével is foglalkoztak: marhabőrt timsóval és faggyúval törve készítettek, illetve mésszel és timsóval dolgoztak ki.

Az 1813-as árszabás szerint a következő lószerszámokat készítették:

– két lóra könnyű francia hámot,
– két lóra francia kápás hámot,
– ugyanezt körüljáróval, „azaz: Farhámmal, tartószíjakkal, Fehér, vagy Sárga tsatokra timsós börbül"
– két lóra közönséges kápás hámot,
– bagaria kanca hámot,
– keskeny paraszt hámot.

A teljes szerszámon kívül egyes darabokat is forgalmaztak. Ezek a következők:

– német kantár
– magyar kantár
– magyar kis gyöplő
– talyigás lóra való gyöplő
– kötőfék, nyakló, álomszíj, farmatring, kengyelszíj, heveder stb.

Készítettek különböző ostorokat (lóhajtó nyeles, lóhajtó karikás, ökörhajtó sallangra, „ló hajtó szíj nyakkal un. Debreczenyi ostor" közönséges ökörhajtó) nadrág- és egyéb szíjakat (bocskor, tarisznyára való sallanggal vagy a nélkül, subaszíj stb.).

Az árszabásban a minőségi különbségek jelölésére: „jobb féle", „középszerű", „közönséges", kifejezések találhatók. Az árak a bőr és kidolgozása minőségétől, a szerszám felszereltségétől függtek.

A lószerszám lehetett egy lovas vagy két lovas, igás vagy fogatos. Különbség a magyar vagy paraszt szerszám és a német vagy másképpen „kúcsos" szerszám között volt. A magyar a régebbi forma, amelyet egyszerűbb, de díszesebb szerkezet jellemez. A német súlyosabb, simább, célszerűbb. Amíg a magyar szerszám karikái könnyedén, de erősen vannak a szíj megfelelő részéhez odavarrva, addig a német szerszám masszív vaskarikái 'kulcsai' csavarral vannak belemerítve a bőrbe.[75]

A lószerszám legfontosabb részei: a fejző amely a ló fejét borítja és a hám, ami a ló törzsét fedi. A nyakló a ló nyakába helyezett szíj. Az istráng a hámot a kocsihoz erősíti. A gyeplő a lovak irányítására szolgáló szíjpár.

Külön kell szólni a lószerszámok díszítéséről. Az igás szerszámokat nem díszítették. Dísze funkcióval egybekötött volt: varrásnál apró öltéseket,ún. díszvarrást alkalmaztak. Különösen gyakori volt ez a *szemzőn*. Tehetős gazdák, nagygazdák a jómód, gazdagság kifejezésére készíttettek *sallang*okkal, pillangókkal ékesített parádés, vidékünk szóhasználatával élve *prádés* lószerszámot. Ezt teherfuvarozásához nem használták, csak ünnepi alkalmakkor: vásárba, lakodalomba, templomba menet. A sallangot – Bálint Sándor szerint – szegedi szíjgyártók kezdeményezték. Eredetileg a legyek eltávolítására szolgált, majd fokozatosan erősödött díszítő funkciója. A kötött sallang készülhetett lapos fonással: a bőrcsíkok vízszintesen kerültek egymásra; vagy élfonással: az ágak egymásba öltésével a szíj éle domborodott ki. A minták, motívumok a bőrcsíkok különböző egymásba fonásából, forgatásából, sodrásából alakulnak ki. A sallang helyzete szerint lehet fejsallang és hámsallang.

A sallangok díszítő jellegére utal az a mondás, ami Vásárhelyen – átvitt értelemben is – közismert: *„az öreg lovakat szokták fölsallangozni"*, illetve *„az öreg lóra kell a cifra szerszám."*[76]

A szíjgyártók végezték a kulacsok csikóbőrrel való bevonását, szíjazását, bőrrózsákkal, sallangokkal való díszítését. A fából esztergált kulacsot a csutorások készítették, belülről viasszal öntötték ki. Vizet, ünnepi alkalmakkor bort tartottak benne. Megkülönböztetett figyelemmel készítették, különösen gazdagon díszítették a lakodalmi kulacsokat.[77]

---

[75] BÁLINT Sándor, 1977. 59.

[76] A sallangokról részletesebben MARKOS Gyöngyi, 1990. 383–391.

[77] A kulacsok bőrrel való díszítésének gazdag változatait lásd: MARKOS Gyöngyi, 1990. 391–396.

A szíjgyártó mesterek munkájához tartozott a nyereg bőrrel való bevonása, majd e mesterségből önállósult szakma lett a nyergesség.

A hódmezővásárhelyi szíjgyártók életkörülményeiről túl sok adat nem áll rendelkezésünkre. Ezért külön értékes a Salamon János szíjgyártó mester ingó vagyonáról 1843-ban készült becsüjegyzőköny, amelyet adósság törlesztésére foglaltak le.[78] Az elvett ingó vagyon értékének zömét a szíjgyártó mesterséghez szükséges felszerelés és a kész munkák adják. Személyes tárgyak alig akadnak a listán: „Salamon János szíjgyártó mestertől elvétetett ingó vagyonokat a következőképpen becsüljük meg:

	Ft	kr
1. Egy szorító varró szék	-	30
2. Egy tőke	-	6
3. Egy (?) kalap	-	45
4. Egy ótska derékajj	-	30
5. Egy párna otska	-	20
6. Egy pár fehér ruha	-	50
7. Két ócska kis lajbi	-	6
8. Egy pár otska ruha	-	52
9. Egy pamuking és egy szűk gatya	-	25
10. Egy otska lepedő	-	20
11. Egy otska törülköző	-	15
12. Egy otska kék kötő	-	10
13. Egy otska ‘sák	-	20
14. Egy bőr húzóvas	-	20
15. Tizenhárom réz karika és 6 csat	-	57
16. 11 réz pillangó karikák	-	20
17. Egy csomó spárga	-	20
18. Egy tarisznyának borjúbőr	-	30
19. Egy kalapáts	-	15
20. Egy czirkalom vas	-	30
21. Egy másik czirkalom	-	20
22. Egy toló czirkalom	-	30
23. Egy szabó czirkalom	-	5
24. Egy ár	-	10
25. Egy csípőfogó	-	6
26. Hét kés	-	21
27. Három ár	-	9
28. Egy vas zabla két karikával	-	30
29. 5 czifrázóvas	-	10
30. Két kefe	-	45
31. Egy pár otska csizma	-	10
32. Két pár szijj hám	6	-
33. Egy pár hátszíjjas hám	5	-
34. Egy pár hám dupla	8	-
35. Egy gyeplű szár	3	-
36. Egy pár huzós hám	8	-
37. Egy pár hám varratlan	6	30
38. Egy pár hát szíj	1	-
39. Egy beretva	-	6

[78] MNL CSML HF Becsüjegyzőkönyvek, 1842–1848 IV/A. 1001.h/4.

40. Egy pecsétnyomó	-	5
41. Egy kis láda	-	5
42. Egy nagyob láda	-	6
43. Egy láda nagy pléhvel kultssal	-	3
44. Egy hosszú asztal	3	-
45. Egy ótska ponyva	3	-
46. Sátor karó nyolcz darab	3	30
47. Egy szabódeszka	-	18
48. Egy ótska szék	-	9
Összesen:	62	40”

A kibontakozó kép alapján megállapítható, hogy Salamon János szíjgyártó mester nem tartozott a gazdag mesterek sorába.

Szeremlei Samu említette, hogy a szíjgyártó mesterek száma kevés volt. A XIX. század második felében még a kisipar más területein a hanyatlás jelei mutatkoztak, az ekkor bekövetkezett gazdasági változások a szíjgyártó iparra azonban kedvezően hatottak. A várost körülvevő nagyhatárú tanyavilág szükségessé tette a közlekedési eszközöket gyártó iparok fejlesztését, így híressé vált Vásárhely kocsigyártása. Ezzel összefüggésben a szíjgyártásnak is jelentős szerep jutott még a XX. század elején is. Mind a föld megművelésében, a termelésben, mind a szállításban, értékesítésben jelentős szerepe volt a lovaknak, így a lószerszámok is keresettek voltak. Erről tanúskodik a szíjgyártó mesterek számának növekedése. Az iparlajstrom alapján megállapítható, hogy a XIX. század végétől a városban évente általában egy-egy, ritkábban kettő, kivételes esetben három-négy mester kezdte el működését. Tízévenkénti bontásban ez a következőképpen alakult:

1881–1890	7
1891–1900	8
1901–1910	8
1911–1920	9
1921–1930	12

Különleges helyzetük volt a szíjgyártó mestereknek az I. világháborúban. A szállításban ekkor még nagy szerepe volt a lovasszekérnek, de lovas harci egységek is voltak még. A város szíjgyártóinak háromnegyedét bevonultatták, hogy a fronton a hadsereg számára dolgozzanak. [79]

A XIX. század végén, XX. század elején jelentős szíjgyártó személyiségek működtek a városban, akik közül többen nem zárkóztak el a haladás diktálta változtatásoktól, tevékenységük kibővítéséből sem.

1885-ben kezdett önállóan dolgozni Tárkány Ferenc Kinizsi utcai műhelyében. Az 1904-es ipari kiállításon munkáját aranyéremmel díjazták, valamint ő kapta az Országos Iparegyesület ezüstérmét. A város megbízásából ő készítette el a kisorsolt tárgyak első nyereményét: egy négyes és egy kettes fogathoz való lószerszámot (1400 korona értékben). Ezenfelül eladásra is készített egy kettős fogathoz való lószerszámot (320 korona értékben). A bőripari szakcsoport csoportbiztosaként is szerepelt ezen a kiállításon. Unokaöccse, Tárkány István is nála tanulta ki a szakmát, akinek korai halála miatt iparát hosszú ideig özvegye működtette „férje nemes szellemében és tradíciói szerint”.

A Garai Jánosné Racskó Ilona műhelyében (Nádor utca 9.) készült különféle lószerszámok a kiállítás ezüst érmét hozták készítőinek. Krammel Lipót szíjgyártó mester lószerszámai mutatkoztak még be a kiállításon, valamint többen készítettek sorsolásra tárgyakat (karikás ostorokat, lovaglókantárt, kötőféket stb.). Tóth Ernő tanonc, aki később a makói úti műhelyében dolgozott, az 1904-es kiállításra készített dupla kantárral és két darab szíjnyaklójával a bíráló bizottság ezüst oklevelét érdemelte ki.[80]

---

[79] FORCZEK Zoltán: Hódmezővásárhely ipara a háború alatt. Kézirat. MNL CSML HF 567.

[80] Az 1904. évi kiállítás iratai. MNL CSML HF IV/B.1437.; lásd még: FEJÉRVÁRY József, 1929.

Mikó György 1935-ig működő műhelyének specialitása az ostorkészítés lett, amely az egész országban ismertté tette.

Moldoványi Károly és Pesti Gyula külföldön szerzett szakmai tapasztalataik alapján is kiváló mestereik voltak szakmájuknak. Több tanonc, illetve segéd dolgozott műhelyükben. Moldoványi Károly több éven keresztül a szakosztály vezetőségének tagja (három évig jegyző, illetve elnök). Az 1925-ös kiállításon mindketten arany oklevelet kaptak, s Pesti Gyula készítette a sorsoláson részt vett ezüstkeretes lószerszámot. Pesti Gyula üzemét 1911-ben alapította, ahol a szíj- és nyereggyártás mindennemű ágazatával foglalkoztak. Ő is volt szakosztályelnök és Moldoványi Károllyal együtt a tanoncvizsga bizottság tagja. Üzemét autógumi javítással és hegesztőműhellyel bővítette, amely 1950-ig működött.[81]

A szíjgyártók termékeinek keresete a termelőszövetkezetek megalakulása után, a lóállomány jelentős fogyásával nagymértékben csökkent, majd kihalt Vásárhelyen.

Szűcsök

A szűcsmesterség egyik igen régi, a magyar honfoglalást megelőző időkbe visszanyúló iparágunk. Erről tanúskodik a szűcs szó, amely ebből a korszakból származó, bolgár-török eredetű, s jelentése 'varrni'. Ma a szőrös bőr (nemes prém és juhbőr) kikészítésével és feldolgozásával foglalkozó mesterséget jelenti.

A XVIII. század végére, XIX. elejére elvált a szűcsmesterség két ága: a főképp nemes prémet megmunkáló, elsősorban béleléssel foglalkozó s uraknak dolgozó *német szűcsök*é és a juhbőrt feldolgozó *magyar szűcsök*é. A következőkben csak a juhbőrt feldolgozó magyar szűcsök munkájáról lesz szó.

Szűcsasztal kisebb szerszámokkal. (TJM Ltsz.: 87.15.8. DM)

[81] FEJÉRVÁRY József, 1929. 432., 643.; lásd még: A magyar ipar almanachja. Budapest, 1930. 106., 177.

Gamó. (TJM Ltsz.: 57.48.1. DM)

Hódmezővásárhelyen a kismesterek közül az egyik legnagyobb létszámban a szűcsök dolgoztak. Ez a mesterség a tisztességes megélhetés mellé olyan tekintélyt és megbecsülést adott, amellyel más mesterember, a csizmadiát kivéve, nem rendelkezett – írja Kiss Lajos A szűcsmesterség Vásárhelyen című tanulmányában.[82] Kiss Lajos először 1926-ban megjelent munkájában[83] megörökítette a XIX. század közepén még virágzó szűcsmesterség hagyományait, a műhely berendezését, az anyagbeszerzést, a mesterek technikáját és termékeit. Kresz Mária értékelése szerint a magyarországi szűcsmunkák legalaposabb leírása Kiss Lajostól származik.[84] Ezzel magyarázható, hogy tanulmánya alapul szolgált a később megjelenő szakmai összefoglaló munkáknak,[85] országos hírnevet szerezve ezzel a vásárhelyi szűcsmesterség képviselőinek.

E rövid tanulmányban is zömmel Kiss Lajos kutatásaira, munkájára támaszkodunk.

A juhbőr kikészítésével és feldolgozásával a mesterembereken kívül paraszt- és pásztoremberek is foglalkoztak: a pusztákon, szállásokon élők készítettek maguknak töretlen és tört bőrből bőrruhákat. A városban fokozatosan nőtt a finomabb, csávázott bőrből dolgozó mesterek száma. 1732-ben céhlevelet kaptak, amelyet többször – 1768-ban, 1777-ben, 1832-ben – megújítottak.

A mesterség korai és céhbeli történetéről – mint a kézműves iparágak legtöbbjéről – Szeremlei Samu kutatásai tudósítanak. Az első mesterek, akiket név szerint említ: Szűcs György és Szűcs János 1731-ből, aztán Kubihobszki Mihály 1742-ből, Krebecz Szűcs György 1770-ből.[86] 1768-ban, a Mária Teréziától kapott privilégium után 20 bejegyzett céhmester dolgozott a céhben. Főcéhmester Salajkó Pál, kiscéhmester Német Mihály volt.[87] Az 1788-as összeíráskor 29 mestert és 18 legényt találtak.[88]

A céh megalakulása után gondot jelentett a zömmel református vallású szűcsmestereknek a más vallásúak befogadása, illetve a velük való együttélés. Szintén problémát jelentett a céhtagságnak a kontárok elleni védekezés. Az 1832-es céhprivilégium már szigorúan lépett föl ellenük.

A szűcs céh jómódú, gazdag „nemes céh" volt. A többi céhhez hasonlóan támogatták az elesetteket, rászorultakat, pénzt adományoztak jótékony célokra. A céh az árván, özvegyen maradtak mellé *táblalegény*ről gondoskodott, aki az üzlet vitelében a céh felügyelete alatt segédkezett. A céh jómódját tanúsítja, hogy 1846-ban *céhház*at vettek,[89] amely jelentős esemény volt a céh életében. 1852-ben adták el a házat.

---

82 KISS Lajos, 1964. 243.

83 KISS Lajos, 1926.

84 KRESZ Mária, 1979. 43.

85 Néprajzi lexikon kacagány, szűcshímzés, szűcsmesterség címszavai, Magyar néprajz III. Budapest, 1991.

86 SZEREMLEI Samu, 1912. 382.

87 A céh többi tagja: Hadházi István, Vladár Sámuel, Bisztriczki János, Varga Péter, Bisztriczki György, Székely Péter, Hojcsi György, Dorka István, Szelíd Tóbiás, Betlovics Mihály, Simon Mihály, Gere János, Degyinszki János, Sajtos Mihály, Molnár András, Salajkó Mihály, Debreczeni János, Veres Mártony. KISS Lajos, 1964. 261.

88 SZEREMLEI Samu, 1912. 382.

89 Ez Nepper György háza volt, 1675 Forintért vették meg. KISS Lajos, 1964. 263.

Kocsival piacra érkező tanyai pár kifordított subában. (TJM PJ)

Az inas négy évre szegődött. Lábbelit, ködmönt és teljes ellátást kapott. A szegődtetés díját az inas fizette, a szabadulását a mester, később az inas mindkettőt. 1824-ben „mivel a Szőcs mesterség annyira szaporodott, hogy egyik a másiktól ma holnap nem is élhet […] Inast Cautió nélkül befogadni szabad nem lészen" – határozott a céhgyűlés.[90] A várt változás elmaradt, ezért 1828-ban a 12 Ft kauciót eltörölték. Az inast csak az utolsó évben fogták szakmai munkára, addig mindenféle házimunkát végeztettek vele.

A felszabadult inas *társpohar*at fizetett, amely alkalommal az öreg dékán verset mondott. Ebben köszöntötte az iparosok számára fontos embereket, illetve dolgokat (hazát, polgármestert, komisszáriust, főcéhmestert stb.). Példaként álljon itt a vándorlegények köszöntésének egy versszaka:

„Ez a pohár társpohár
Ezt megiszom a szegény
Vándorló szűcs legényekért,
Akiknek a hátukon a házuk,
Kebleken kenyerük."[91]

A legénynek a mestervizsgáig vándorolnia kellett. Ha a vándorlásból visszatért, egy próbaévet kellett még a városban eltöltenie, majd remeket készített. A remekmunkák változásaival nyomon követhetjük a szűcsök technikájának és készítményeinek XIX. századi változását. A céhszabályzat szerint 1841 előtt a remek férfi ködmön volt, amelyet két ún. műlátó mester jelenléte alatt készített a remeklő.

[90] Idézi KISS Lajos, 1964. 265.

[91] Az inas- és legényélet részletesen megismerhető Kiss Lajos tanulmányából. Ugyanitt megtalálhatók az egyes eseményeket kísérő (Ládakikérő; Táncmesternek való; Ládát beköszönteni való) versek is.

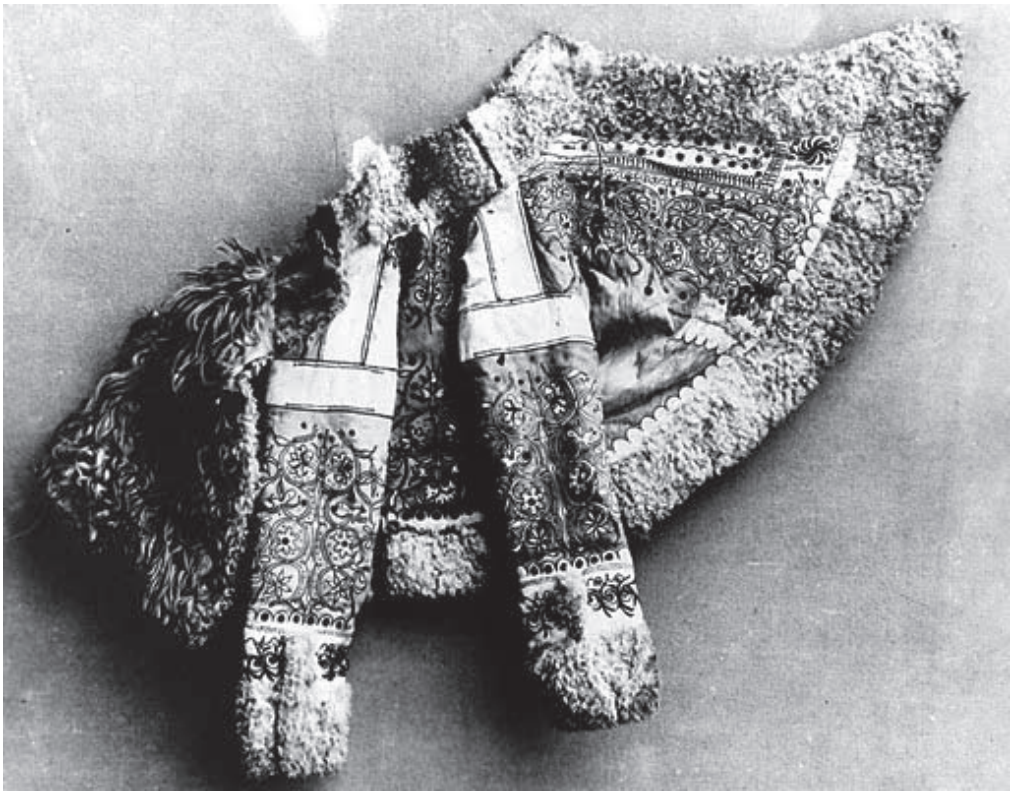

Férfi ködmön fehér irhával díszítve. (TJM PJ)

Az új divat hatására 1841-től a remek bunda (= suba) lett, 1852-ből „Bárányborból tört színre készített suba" a kötelezően előírt remekmunka. A vidéki legényektől nagy remek készítését követelték meg, amelyet az 1861. március 1-én készült jegyzőkönyvi bejegyzés örökítette meg. A remeklésre jelentkező legény köteles volt 25 bőrt kikészíteni, valamint „tartozik elkészíteni egy tökéletesen elkészült, törött színű cifra bárányból subát, és egy bárányborból készült, cifra gubós festett bekecset és egy tökéletesen elkészült cifra kostököt."[92] A hiba nélkül remekelt legényt a mestertaksa befizetése után mesternek vették be a céhbe.

A vásárhelyi kézművesek között a szűcsök voltak a legtekintélyesebbek. A céh évi mulatsága, a farsangi „lakozás" olyan híres volt, amelyen még urak is részt vettek. Egy 1844-es leírás szerint a szűcslegények felvonulásán elöl futárok szaladgáltak csörgőkkel lábukon, karikás ostorral durrogtatva, utánuk következtek a „juhok": tíz-tizenkét kosbőrbe bujtatott inasgyerek, akiket „a juhász" – nyakában kitömött bárányborrel – hajtott. Volt még néhány „török basa" s nyalkán öltözött szűcslegények. A sort más farsangi figurák: a zenészek, a táncmester és a szakács zárták. A Fekete Sas Szállóba érkezett menet ünnepi lakomával és kétnapos tánccal szórakozott.[93]

A szűcs céh 1874. május 1-jén alakult át Ipartársulattá. Az általános Iparegyletbe a szűcsök egyenként léptek be.

A szűcsmesterség „egész mesterség": a nyersanyag kikészítésétől a kész termék kiszabásáig, megvarrásáig minden egy műhelyben, egy mester keze alatt történik. A szűcsmester házatáját, berendezését, szerszámait Kresz Mária legújabb összefoglaló munkájában is Kiss Lajos tanulmánya alapján írta le a következőképpen: A tulajdonképpeni dolgozóhely a lakószoba, ahol azonban a már megmunkált, kikészített bőrök szabása, varrása történik. A *„műhely"* kecskelábra helyezett műhelydeszkákból összeállított nagy tábla. Ezen áll középen a *verpáng,* vagyis a dolgozó asztal rajta a *szabókés, szűcsolló, steierolló, szűcstű* a párnában, mellette a *tűszorító, gyűszű*. Fiókjában a *törökvas, szélesplajbász, ka-*

[92] Idézi: KISS Lajos, 1964. 270.

[93] KISS Lajos, 1964. 270–271.

Ujjas ködmönt viselő férfi. (TJM PJ)

Ujjas ködmön háta. (TJM PJ)

szakő, ár, rózsavágó, almázó, csipkéző, lyukasztó, cérnakarika, a szélén prémmel körülvéve, hogy az apró szerszám le ne hulljon róla. A verpáng mellett kétfelől kis *sásszék*, szűcsszék, oldalt van a *tőke*, azon a *furkó*. A műhely fölött a gerendára szerelt *rakodófa*. A szoba hosszában vagy közepén hosszú asztal. Ezen történik a szabás, itt áll a *mértékfa*, fiókjában a *csapóvessző*. Az ágy végén a *gamók*. A mestergerendába vaskarika van erősítve, abba kötél kötve. Külön épületben van a *csávázóhely*. Itt van a *kád, szkáfa állvány, szkáfavas, curholó, pamacs*. A *kaszaszék* is itt szokott lenni.[94]

A juhbőr kikészítése hosszadalmas folyamat. A nyersbőrt áztatták, kimosták, kifésülték, lehusolták görbe gamóval vagy kaszaszéken. Ezután került sor a szőrmés bőr cserzésére, a csávázásra. Két hétig ázott a bőr a timsóból, sóból, árpalisztből készült csávalében, majd következett a szárítás.[95] „A megszáradt bőröket kamrába hordják, s ácokra rakva bőrt bőrre, szőrt szőrre; egy hétig áll így, amikor a bőr megszivalkodik, azután jön munkába. Tálból hideg vízzel könnyesen bekenik a bőrt, hogy ereszkedjen meg jól. Naponta háromszor kenik addig, míg jól meg nem dagad. Néha két nap is ázik. Ha jól megázott, másnap a szűcsmester curholón kihúzogatja szélességére, és a már többször említett módon kitöri, azután kikaszálja. A kaszálás nagyon nehéz munka, kitartó erőt, sok ügyességet, még több türelmet kíván. Úgy történik, hogy a szűcsmester kaszaszékre ülve a bőr széleit kezébe fogja, a bőr simán tartása végett jobb markában kaszálófát tart, s azzal együtt húzogatja, behajlítva a bőrt, jobbról balra a kaszakésnek szorítva.”[96] A kaszaszék a szűcsmesterség legjellegzetesebb eszköze.

A bőrök festése feltételezhetően a tímároktól került a szűcsmesterekhez, sőt a festéshez használt tölgyfagubacsból készült gubófestéket is a tímárok által használt gubóból készítették. A bőrt barnára vagy sárgára festették. A timsós készítésű bőröket hidegen készült festékkel színelték.

---

94 KRESZ Mária, 1991. 322–324.

95 KRESZ Mária, 1979. 21.

96 KISS Lajos, 1964. 247.

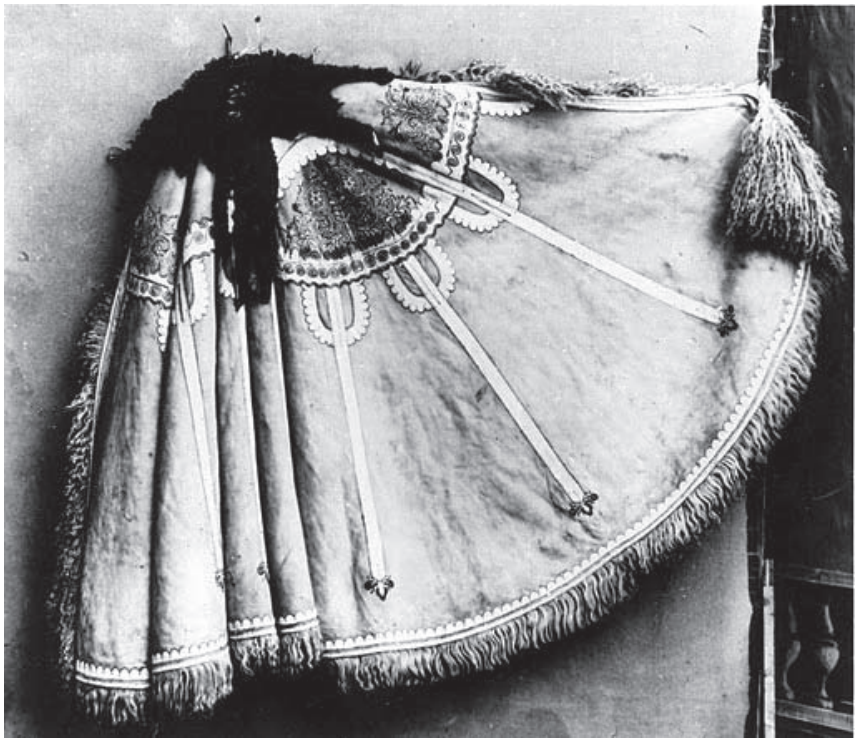

Irharátétes suba. (TJM PJ)

Puha, száraz, kisimított bőrök kerültek szabás alá. A szabás eszköze a szabáskés, szűcskés. A varrást műhelyasztalon, háromélű szűcstűvel végezték. A szabásnál a szűcsmester a bőrök nagyságához és minőségéhez alkalmazkodik.

A legegyszerűbb bőrruha szabatlan. A kikészített bőrt köti hátára viselője, ez a *hátibőr* vagy *kacagány*. Nemesprémből készült változata nemesi, katonai öltözet kiegészítője, a juhbőrből való a paraszti viselet szerves része. A század első évtizedében a hátibőr viselete még élt vásárhelyi öreg emberek em-

Férfisuba válltányérja. (TJM PJ)

Asszonysuba részlete. (TJM PJ)

lékezetében.[97] Egykori elterjedtségét az alábbi adat is tanúsítja: „A hódmezővásárhelyi nép követei a hátibőrt Bécsbe is magukkal vitték, még a múlt század elején is (1820) hol azt már annyira megszokták a magyarokon, hogy e viselettel nem is okoztak feltűnést. A nagysuba szorította ki."[98]

A szűcsök munkáit és termékeit megismerhetjük a korabeli árszabásokból. A XVIII. század közepén kiadott Csongrád megyei árszabásokban még együtt szerepelnek a német és magyar szűcsök termékei, többségében azonban a nemes prémekből készült termékek szerepelnek.[99] Ugyanez az arány

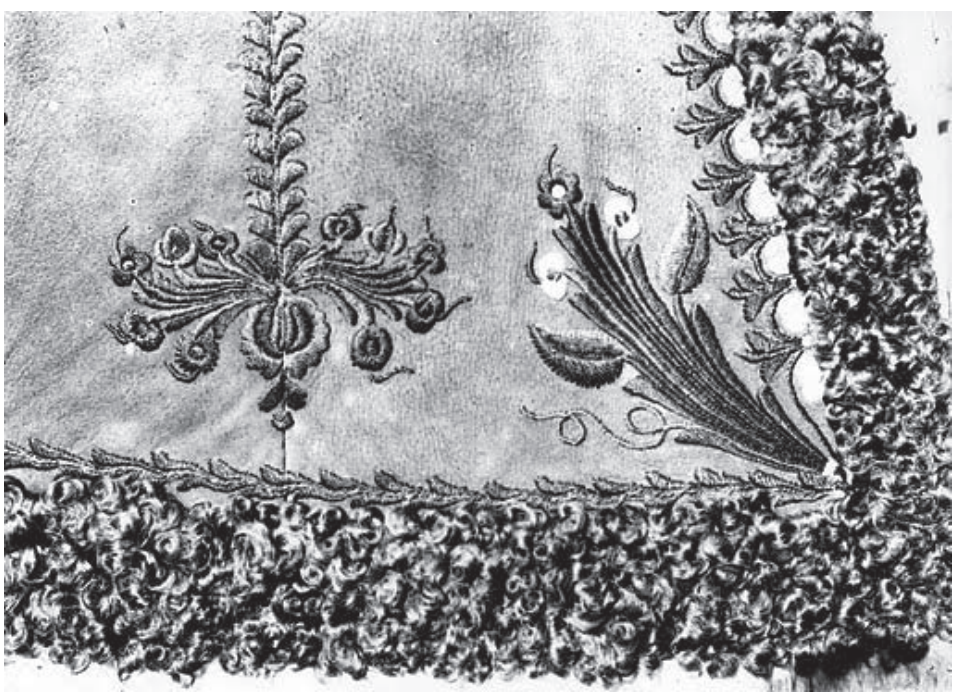

Kissuba sarokdísze. (TJM PJ)

[97] GYÖRFFY István, 1912. 242.

[98] Idézi: BÁTKY Zsigmond, é. n. 331–332.

[99] FLÓRIÁN Mária, 1997. 93.

figyelhető meg az 1813-as árszabásban is: az 51 felsorolt tételből 11 vonatkozik a juhbőr megmunkálására.[100] A suba itt kerül először említésre: „Egy nagyobb Suba tsávált bőrbűl gallérral irházva 20 ft.” Az 1819-es árszabásban viszont „Szűtsök” megjelölés után egyértelműen a magyar szűcsök által készített termékek vannak fölsorolva. Ezek alapján a szűcsök készítettek férfinak vagy asszonynak ködmönt prémmel vagy anélkül. Közönséges ködmönt szolgálónak, béresnek. A ködmön lehetett „közönséges” vagy „cifrázás”-sal díszített, tehát „cifra ködmön”.

Kiss Lajos tudósítása szerint a XIX. században a fentieken kívül Vásárhelyen a szűcsök az alábbi ruhadarabokat készítették: bekecs, daku, kis suba (női suba) írhás suba, mellyedző, kostökzacskó. Ritkábban, de készítettek a szűcsök óratartót, papucsfejet, harisnyakötőt, kesztyűt. Csikóbőr vagy borjúbőr tarisznya rendszeresen került ki a szűcsök keze alól.

Nő kissubában. (TJM PJ)

Kissuba hátulja. (TJM PJ)

Mint már volt róla szó, a vásárhelyi szűcsök egyik leggyakrabban készített munkadarabja a remeklés tárgya, a *ködmön* volt. A ködmön derékig érő, hosszú ujjú, elején és hátulján fehér irhával készített darab. Hívták asszonyködmönnek is, mivel az asszony viselte. Gazdalegények hordták, abban mentek nősülni is a templomba, esküvő után azonban az asszonynak adták. A ködmön hátulján a két lapocka között apró kerek tükrök voltak, amiről tükrös ködmönnek is hívták. Kiss Lajos ezenkívül fölsorol még *kerekaljú ködmönt, aszályos ködmönt és ujjas ködmönt*. „Valószínűleg ez volt a bunda, melyet 1841-től remekbe kellett készíteni, bár a szűcsök azt állítják, hogy subát kell alatta érteni” – írja ez utóbbiról Kiss Lajos.[101]

A *suba* a XIX. században vált általános viseletté. A dús, cifrázott suba rangjelzés volt, csak vagyonos gazda engedhette meg magának visletét. Vásárhelyen nagysubát és kissubát készítettek. A *nagy-*

[100] MNL CSML IV/A. 1003/v.

[101] KISS Lajos, 1964. 255.

suba bokáig érő, ujjatlan bőr ruhadarab. Rendelésre készült. A munkássubát 5, a kocsiravalót 8, a templombamenőt legalább 12 bőrből állították össze. „A subát összeállítása előtt darabokban varrják ki, díszítik fel. A díszeket lúdtollal, tintával rajzolják ki […] a díszeket régebben berlinerrel, később, 1848 után, kivált a kissubáét, selyemmel varrták ki."[102] Az összevarrást erősítette és egyben díszítette is a rávarrott irhacsík. Az így készített suba neve *irhássuba*. A *vócossuba* összevarrása vóc befogásával történik. A vóc kétrét összehajtogatott irhacsík, amely megerősíti a varrást. A fonal nem a felszínen van, így nem kopik. A suba legdíszesebb része a válltányéron kivarrott *tányércifra*, de díszítik még a suba elejét, hátulját és a subasarkot. Az irhás suba díszét almásra, csipkésre kivert irha képezte.

Pipázó férfi subában. (TJM PJ)

Asszonyok hordták a térdig érő *kissubá*t, amely kiterítve kerek volt. Ez a református asszonyok jellegzetes viselete, más vidéken a kisbunda elnevezést használják.[103] Díszítése a leggazdagabb, selyemmel hímezték. Díszítményeik között kevés volt a figurális elem, gyakori volt a stilizált virág, virág- és falevél. A virágmotívumok közül Vásárhelyen a *rózsa* a legkedveltebb (csillagrózsa, tojásrózsa, nemzeti színű rózsa, négylevelű- és tizenkét levelű rózsa, szívrózsa stb.), valamint a tulipán, rozmaring, szegfű. Ezenkívül kedvelték még a gyümölcsöt (cseresznyeszem, szilva), madár- és állatfigurákat (kígyó, páva, hal), valamint gyakori elem volt a korona, pötty, saskörröm. „A vásárhelyi subát kicsi díszéről lehet megismerni – írja Kiss Lajos –, mellette a szegedi, makói, csabai igen díszes cifra volt. A helybelire legjellemzőbb az egy szín, legtöbbször fekete vagy melegbarna, melyből vékony fehér lila csík, pötty, ritkán egy kis virág villant elő, világított ki."[104] A subát fekete báránybőr subagallér dí-

[102] KISS Lajos, 1964. 253.; JUHÁSZ Antal – KRESZ Mária, 1990. 233–262.
[103] JUHÁSZ Antal – KRESZ Mária, 1990. 256.
[104] KISS Lajos, 1964. 254.

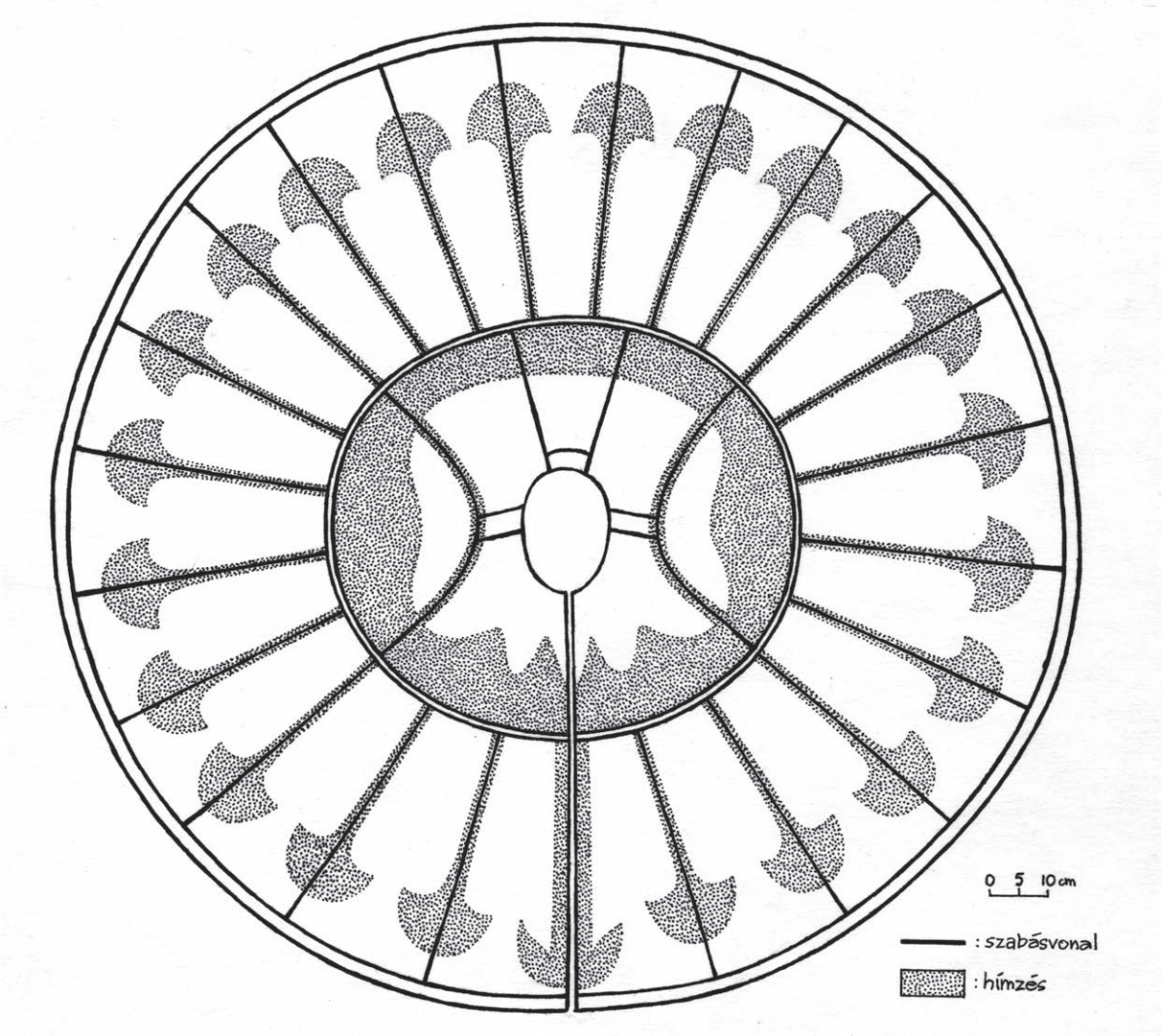

Suba kiterített rajza (KM)

szítette, amit a kutatók a hátibőr-viselet maradványának tartanak.[105] A vásárhelyi szűcsök által készített kostökzacskó viszont igen díszes volt.

A vásárhelyi szűcsmesterség virágkora a XIX. század közepe volt. Ekkor volt a legmagasabb a szűcsmesterek száma, ami a XIX. század végére fokozatosan csökkent. A mesterség hanyatlását több tényező együttes hatása okozta. Egyik oka a legelők felosztása a vásárhelyi határban, másik oka a juhtartásban bekövetkezett változás. A XVIII–XIX. századi gyapjúkonjunktúra idején a posztógyártás előretört, a régi juhfajtákat (racka) a merinói juh (= birka) váltotta föl. Ennek a bőre nem alkalmas a szűcshímzésre. A szűcsmesterség hanyatlásában fontos szerepet játszott a paraszti életmód s ezzel együtt az öltözködési kultúra megváltozása is.

[105] GYÖRFFY István, 1912. 243.

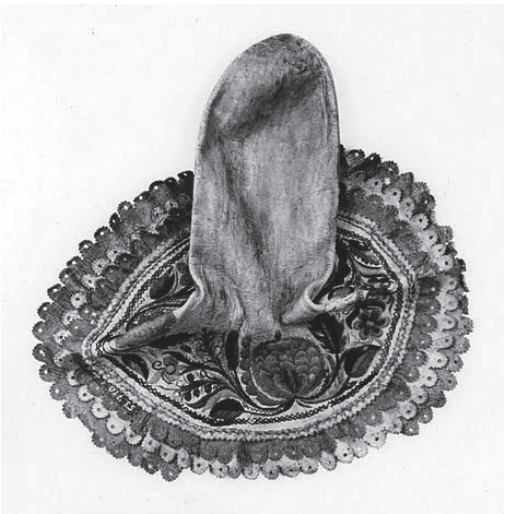

Gazdagon hímzett dohányzacskó (TJM PJ)

Összegzés

Témánk szempontjából is hangsúlyozni szükséges, hogy Hódmezővásárhely gazdasági életére az agrárjelleg volt a jellemző. A nagy kiterjedésű puszta és állatállomány biztosította a bőrfeldolgozó iparhoz szükséges nyersanyagot, valamint a kész termékek iránti igényt. Ez az oka, hogy Vásárhelyen a helyi iparosok között is kiemelkedő szerepük volt a viseleti iparágat képviselő szűcsöknek és csizmadiáknak. A hagyományos paraszti életforma megmaradásáig szerepük nem csökkent. Viszonylag tovább (az 1920-as, 1940-es évekig) volt szükség a szíjgyártó mesterek munkáira.

A XX. század közepére a hagyományos kisipari tevékenység szinte teljesen megszűnt a városban. Ez történt a bőrfeldolgozó iparral is.

Subavásár a XX. század elején (TJM PJ)

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1977 Szíjgyártók; Viseleti iparok. In: A szögedi nemzet. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976/77-2. Szeged, 57–63., 315–401.

BÁTKY Zsigmond

é. n. Bőrgyártás. In: Magyarság néprajza I. Budapest, 329–341.

CSÍKVÁRY András (szerk.)

1938 Csongrád vármegye. Budapest.

DOMONKOS Ottó

1991 A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In: Magyar néprajz III. Budapest, 71–91.

EPERJESSY Géza

1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Budapest.

FEJÉRVÁRY József

1929 Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely.

FLÓRIÁN Mária

1997 Az Mester Emberek Míveinek árazása. Szűcsök és kesztyűsök árszabásai (1597–1821). Budapest.

2005 A vásárhelyi tímárcéh hétköznapjai (1823–1872). Budapest.

FORCZEK Zoltán

1990 A hódmezővásárhelyi céhes ipar utolsó időszaka. A válság és megszűnés évtizedei. Tanulmányok Csongrád megye történetéből, XVI. Szeged, 197–209.

1993 Ipar. In: Hódmezővásárhely története II/1. Hódmezővásárhely, 201–210. II/2 591–641.

FRECSKAY János

1912 Mesterségek szótára I-II. Budapest.

GÁBORJÁN Alíz

1962 A magyar módra való bőrkikészítés problematikája. Néprajzi Értesítő, 97–141.

1991 Magyar bőr és lábbeli készítés. In: Magyar néprajz III. Budapest, 282–308.

GYÖRFFY István

1912 A kacagány (hátibőr). Néprajzi Értesítő, 239–243.

JUHÁSZ Antal – KRESZ Mária

1990 Szűcs és szűrhímzés. Csongrád megye népművészete, Budapest, 243–285.

KISS Lajos

1926 (1964) A hódmezővásárhelyi szűcsmesterség és szűcsornamentika. Karcag (Budapest).

KRESZ Mária

1979 Népi szűcsmunka. Budapest

1991 Szűcsmunka. In: Magyar néprajz III. 318–340.

KRUZSLICZ István

1984 A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. In: Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely, 382–429.

MARKOS Gyöngyi

1990 Bőrművesség. In: Csongrád megye népművészete. Budapest, 381-404.

1994 Adatok a hódmezővásárhelyi csizmadia mesterség történetéből. Ethnographia, 527–540.

1998 Tímármesterség Hódmezővásárhelyen. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Ethnographicae 2. 37–46.

NAGY Ferenc
1819 Hód Mező Vásárhely Várossá rövid rajzolatja. Tudományos Gyűjtemény II. 35–57.

NAGY Vera
1983 Hódmezővásárhelyi céhbehívó táblák. MUKUCSOM. Szeged, 59–69.
1990 Faragás. In: Csongrád megye népművészete. Budapest, 441–496.

PALUGYAY Imre ifj.
1855 Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása 2. Pest

POZSÁR István
1912 A Csongrád megyei céhek története. Csongrád.

RATKÓ Lujza
1988 A nagykállói csizmadiamesterség története. Folia Historica et Ethnographica II. Nyírbátor.

RÁKOS István
1984 A feudalizmus utolsó évszázada. In: Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely, 469–516.

SOÓS Mihály
1978 A csizmadia. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve, 85–88.

SZABÓNÉ T. N. Zsuzsanna – VARGA Mariann
1996 Békés-Csongrád megyei szűcshímzések régen és ma. Szeged.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)
1911 Hód-Mező-Vásárhely története IV. Hódmezővásárhely

TIMAFFY László
1991 Szíjgyártók, nyergesmesterek. In: Magyar néprajz III. Budapest, 309–317.

VARGA Gyula
1986 Debreceni szíjgyártók. A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 45. Debrecen.

A csizmadia céh ládája.

Szélsütővasak Szabó Ernő csizmadia műhelyéből. (2010 NV)

Asszonysuba válltányérja. (TJM Ltsz.: 89.4.1. DM)

Asszonysuba részlete. (TJM Ltsz.: 53.43.1. DM)

Asszonysuba részlete. (TJM Ltsz.: 50.177.1. DM)

Asszonysuba részlete. (TJM Ltsz.: 50.177.1. DM)

A TEXTILIPAR ÉS TERMÉKEI

Nagy Vera

A textiliparhoz kapcsolódó mesterségek az elmúlt évszázadok során alapvető igényeket elégítettek ki, s ennek megfelelően a legfontosabb és legnépesebb iparok közé tartoztak nemcsak Vásárhelyen, hanem országos viszonylatban is. Környékünkön e terület mesterségeinek ismertetése meglehetősen elhanyagolt része volt a néprajzi szakirodalomnak. Ennek oka az, hogy a színes, látványos népművészeti alkotásokat létrehozó mesterségekkel szemben – mint például a fazekasság vagy a bútorfestés – a textiliparok emlékanyaga jóval szerényebb. Vásárhelyen nem alakult ki sajátos, színes népviselet, sem pedig helyi stílus a takácsszőttesek díszítményeiben, ez utóbbiaknál az egyszerűbb díszítési módok maradtak fönn századunkra.

E mesterségek szerepe a XX. században megváltozott. A takácsmesterség elvesztette jelentőségét, néhány rongyszőnyeg-készítőtől eltekintve megszűnt a városban. A szabómesterség ugyan ma is megtalálható, de jóval kisebb mértékben és másféle igények kielégítésére. Eltűntek a parasztság, a gazdaréteg számára dolgozó mesterek. Ezek a tényezők meghatározták a gyűjtés módszerét is. Az adatközlőktől való gyűjtés lehetősége e témákban nagymértékben visszaszorult, elsősorban írott forrásokra támaszkodhatunk.

Domonkos Ottó a *Magyar Néprajz, Kézművesség* című kötetében utal arra, hogy bár a népi szőttesek bemutatása mindig fontos része volt a népművészeti kutatásoknak, a történeti anyag vizsgálata azonban többnyire elmaradt.[1] Hódmezővásárhely esetében a takácsmesterségről, a takácscéhről rövid történeti áttekintést csak Szeremlei Samu várostörténeti munkájában találunk.[2] A tárgyi anyag egy részének bemutatását T. Knotik Márta végezte el a Csongrád megyei múzeumok textíliáit ismertető sorozatában. E tekintetben különösen a *Dél-alföldi szőtteskendők* című tanulmánya érdemel említést, melyben néhány vásárhelyi darab is található.[3] A tanulmány megjelenése óta a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum textilgyűjteménye több száz, a XX. század elején készült szőttessel gyarapodott.

Az írott források gazdagsága lehetővé teszi a mesterség történetének alaposabb megismerését, az eddigieknél jóval árnyaltabb kép megrajzolását s jelentőségének pontosabb tisztázását. Tárgyi anyaggal csupán a XIX. század végétől, a mesterség fokozatos elhalásának idejétől rendelkezünk nagyobb mennyiségben, írott dokumentumaik, a céhes feljegyzések azonban az 1700-as évek végétől állnak rendelkezésünkre.

Ugyancsak ettől az időtől kezdve találhatók adatok a szabókra, szűrszabókra, paplanosokra vonatkozóan. Esetükben a tárgyi anyag hiánya miatt szinte kizárólag az írott forrásokra vagyunk kénytelenek támaszkodni. Ezen mesterségek közül csupán a takácsmesterség az, mely az elmúlt századokban helyben megtermelt alapanyagokból dolgozott, elsősorban kenderből, kismértékben lenből. A szabók más vidékekről, gyakran külföldről származó anyagokat használtak föl. A szűrposztó alapanyaga a gyapjú, melyet az Alföldön a népes juhállomány biztosított volna, mégis a *szűrcsapók* legnagyobb központja, Debrecen kivételével alig alakultak ki az Alföldön csapócéhek.[4] Az alföldi szűrszabók erdélyi szász és felföldi szűrposztóból dolgoztak.[5] Vásárhelyről sincs adat a szűrposztó helyi készítésére.

---

1 DOMONKOS Ottó, 1991/a. 369–385.

2 SZEREMLEI Samu, 1911. 384–392.

3 T. KNOTIK Márta, 1968. 109–118.; 1969. 21–39.; 1975. 169–192.

4 DOMONKOS Ottó, 1991/b. 7–154.

5 GÁBORJÁN Alice, 1982. 127. A Három város esetében is hasonló volt a helyzet. NOVÁK László, 1982.

I. TAKÁCSMESTERSÉG

A takácscéh

A vásárhelyi takácscéh megalakulásának pontos időpontját nem tudjuk. A szakirodalom egyik privilégiumukra alapozva 1773-ra teszi a céh születését.[6] Szeremlei már korábban, 1731-ben és 1753-ban találkozik tanácsi jegyzőkönyvekben a takácscéhre való utalással. Az 1753. február 26-án kelt bejegyzés szerint *„Takács Kaiszer János feleségét illetlenül megvervén káromkodott, az több Takács Mester embereknek nem engedelmeskedett…”*, amiért ötven botütésre ítélték, és kilátásba helyezték, hogy ha nem javul meg, a *„czehbül kitilalmaztatik”*.[7] Pozsár István szerint is már Mária Terézia előtt volt céhlevelük, 1773-ban földesurukhoz, Károlyi grófhoz új céhlevélért folyamodtak, mert *„nem igaz, hanem fuser, nem becsületes, de becstelen mestereknek tartatunk”*.[8] Kiváltságaikat I. Ferenc király erősítette meg 1800-ban és 1818-ban. Ez utóbbi néhol 1815-ben kelt privilégiumként szerepel, mert mindkét évszám megtalálható a kiváltságlevélen. A megerősítés évszámát egyértelművé teszi egy 1887-es jegyzőkönyvi beírás: *„egy régi Artikulus a melly is 1818 ik évről szóll”*.[9]

Sajnos a jegyzőkönyvek hiányos bejegyzései miatt nem ismerjük a mesterek számát, erről csak elszórt adatok állnak rendelkezésünkre. Kruzslicz István adatai szerint az 1700-as évek elejének összeírásai még csupán néhány takácsmesterről adnak számot: 1723-ban három, 1729-ben hét, 1737-ben három, 1745-ben egy takács ismeretes.[10] Pozsár István 1777-ben 17, Szeremlei 1788-ban már 42 mestert említ.[11] Barta László kutatásai szerint 1828-ban 52 takácsmester volt a városban, ezek közül 22-en egy segéddel, a többiek segéd nélkül dolgoztak.[12] Szintén Pozsár szerint 1856-ban 150-nél is többen foglalkoztak ezzel a mesterséggel.[13] A szerző nem utal forrására, a céhes iratok pedig nem igazolják ezt a számot. 1837-ben a takácscéh jegyzőkönyvében felsorolták ugyan a céh „Élő Tagjai”-t, de 1861-ig folyamatosan hozzáírták az új belépőket is, így kb. 280 mester neve szerepel itt. (A nevek bejegyzése és a számozás nem egyértelmű.) Évekre lebontva azonban nem lehet belőle megállapítani a tagok számát.[14]

Pontosabban jegyezték fel a szegődött legényeket és inasokat. Számuk az 1820-as években nőtt meg. 1820-ban 83, 1821-ben 74 legény szegődött, 1827-ben 17 inas. Az 1840-es évek első felében még néhányszor tízen fölül van a szegődött inasok száma, de 1845 után csökken, és egyre gyakoribb a csupán évi egy inas szegődtetése. A szegődött legények száma 1840-ben 13-ra csökken.[15]

A mesterek számának alakulásából meghatározható a mesterség virágkorának és hanyatlásának ideje. A mesterség virágkorát Vásárhelyen az 1820-as évektől az 1840-es évek második feléig terjedő időszakra tehetjük. A következő évtizedben, az 1850-es években már nem csupán a számokból, hanem a jegyzőkönyvekben talált utalásokból is következtethetünk a mesterség hanyatlására. Ezért is kétséges a Pozsár által említett több mint 150 mester 1856-ban.

A céhes élet szokásait e monográfia külön fejezete ismerteti, ezért itt csak azokra az adatokra érdemes kitérni, amelyek erre a mesterségre vonatkoznak. Általános szokás volt a legények vándorlása, s a céhek irataiban feltüntették az itt dolgozó legények származási helyét is. Az 1700-as évek végén és 1800-as évek elején Hódmezővásárhelyen dolgozó takácslegények között a legtöbb helybeli volt, de létszámban követték őket a szentesiek és a makóiak, sűrűn megfordultak itt a csongrádi, halasi,

---

6 SZÁDECZKY Lajos, 1913. 265.

7 Tanácsi jegyzőkönyv. MNL CSML HF IV. A. 1001.; SZEREMLEI Samu, 1911. 385.

8 POZSÁR István, 1912. 99.

9 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jegyzőkönyv. 1873. (a jegyzőkönyvek a továbbiakban: Jk.)

10 KRUZSLICZ István, 1984. 412.

11 POZSÁR István, 1912. 99.; SZEREMLEI Samu, 1911. 388.

12 BARTA László, 1981. 5–45.

13 POZSÁR István, 1912. 99–100.

14 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1818.

15 Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. „Szegődés és szabadulás díjat fizető tanítványok jegyzéke. 1784–1885.” (a továbbiakban: Jegyz. 1784–1885.), „Laistrom melyben a Szegőttetendő Inasok nevei írattatnak.”

kecskeméti, szegedi, ceglédi, veszprémi, félegyházi, kalocsai legények is. A ritkább, de azért többször előforduló származási helyek között szerepel Orosháza, Nagykőrös, Dorozsma, Baja, Székesfehérvár, Pest, Eger, Jászberény, Tihany, Gödöllő, Tapolca, Ráckeve, Komárom, Sárvár.[16]

A mesterség hanyatlásának időszakában a vándorlás hiányát nem vették nagyon szigorúan. Erre példa Gere Gábor esete, aki nem vándorolt, hanem apjánál, Gere Jánosnál tanult, s 1865-ban kérte, hogy vegyék be a céhbe. A céh elfogadta kérését, aminek megokolása rávilágít a mesterség hanyatlásának egyre érezhetőbb voltára: *„tekintve, hogy a takács mesterség a gyári munkák által néhány év alatt annyira szüneteltetésre szoríttatott, hogy az ezen mesterséget tanuló ifjak, mint vándorló legények épen nem kaphatnak munkát."*[17]

A jegyzőkönyvek tudósítanak a céh anyagi helyzetéről, vagyonáról, mely szintén összefügg a mesterség virágzó vagy hanyatló voltával.

Anyagi helyzetük az 1840-es évek közepén volt a legjobb, olyannyira, hogy tőkéjükből kölcsönt is adtak ki kamatra, s terveik között szerepelt *„köz akarattal egy céh háznak szerzése"*. Nem derül ki az iratokból, hogy a céhház terve megvalósult-e, de alig több mint egy évtized múlva a céh rendkívül rossz anyagi helyzetére panaszkodtak: *„kiadások után fennmaradt csekély pénz még a főcéhmesternek járó 10 pft fedezésére sem elegendő"*.[18]

Ménesi Antal takácsmester Holló utcai műhelyének részlete XX. század elején. (TJM PJ)

[16] Jegyz. 1784–1885.

[17] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1861.

[18] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1818.

Alapanyagok

A szövés legfontosabb alapanyaga a házilag előállított kenderfonál volt. Környékünk kender és len termesztéséről az 1670 körüli török adó és tized elszámolási jegyzékből értesülhetünk legkorábban.[19] Az 1700-as évek első felének dézsmajegyzékei a len termesztésének a későbbiekhez képest nagyobb jelentőségét sejtetik, mivel dézsmát lenmagból is szedtek.[20] Szeremlei megjegyzi azt is, hogy az uraság 1727-ben 1663 kéve lent szedett be a lakosságtól fele kilenced fejében.[21]

A XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében a len és a kender termesztését egyaránt említik az iratok, de a XIX. század elejétől a kenderföldekről szóló híradások arra utalnak, hogy a rostnövények közül a kender volt fontosabb.

Az 1700-as években a rostnövényeket mindenki a saját szállásföldjén, káposztáskertjében vetette, nem voltak külön kenderföldek. 1802-ben a mártélyi lapos egy részét ármentesítették, és kiosztották kenderföldeknek. Ez a határrész a kendertermesztés miatt a *Pamukföld* elnevezést kapta.[22] Egyéb földrajzi elnevezések is utalnak kendertermesztésre: *Kender-tó, Kender-tóhát, Pamuk-ér*.[23] Égető Melinda szerint téves az a Szeremleitől származó megállapítás, hogy a paperei és a kenyerei völgyet kendertermelés céljára osztották ki.[24]

Egy Szenti Tibor által publikált 1810-es hirdetmény utal arra, hogy a Pamukföldet elsősorban kendertermesztésre használták: *„A Pamuk földön lévő Kender Földjét ezen a héten minden ember Kender maggal bé vesse, különb a kik azt a héten bé nem vetik, Földjeik el vétetik, és olyanoknak adódik, a kik kender maggal bé fogják vetni."*[25]

A kender fonallá való feldolgozását minden család maga végezte el.[26] A becsüjegyzőkönyvek nagy számban szolgáltatnak példát a feldolgozás különböző fázisában lévő kenderféleségekre: *„11. Darab Zsáknak való Fonál"* (1802); *„4 Pászma Fonál"* (1833); *„Egy végbe mosott vászon, Vastagabb vászon"* (1834); *„egy mázsa gerebenyezett kender"* (1842); *„Négy mázsa Kender"* (1843); *„33 rőf fejér vászon"* (1844); *„8 Kereszt Kender"* (1846). Találunk utalásokat a háztartások kenderfeldolgozó eszközeire is: *„Egy Tiló"* (1806); *„1 Rosz Kerekes Rokka"* (1802); *„egy kender Gereben"* (1802); *„1 Kender Törő"* (1829); *„Két gereben egyik sűrű, másik ritka"* (1834); *„1 gombolyító"* (1839).

Figyelemreméltó, hogy a becsüjegyzőkönyvek alig említik a szövőszéket. 1833-ban történik említés egy szövőszékről, majd 1846-ból, Karsai Mihály házában volt „Két Szövő Szék minden hozzávalóval".[27] Maga a két szövőszék ténye, valamint a Karsai név, amely gyakran előfordul a takácscéh irataiban, arra utal, hogy takácsmesterről van szó. Ez is sejtetni engedi azt, hogy ebben az időben a kender házi feldolgozása már csak a fonálkészítésig terjedt.

A fonással kapcsolatban Szeremlei megjegyzi, hogy: *„Módosabb családok bizonyos meghatározott fizetésért, – mely legtöbb esetben élelmiszerből vagy terményből állott, – magok részére idegenekkel is fonattak."* A következőkben utal arra is, hogy a szövés másik fontos alapanyaga, a pamut már a XIX. században sem csupán díszítésül szolgált: *„Többen kereskedésből is vásárolták a pamutot, mert a kender és len termés, – mely tartósabb anyagot szolgáltatott, – a szükségeshez képest nem volt elegendő, bár a kenderföldeken azok is termelhettek, kiknek szállásföldjük nem volt."*[28]

Akik maguk nem termelték meg a kendert, azok beszerezhették a piacon is, ahol a kenderkofák Bácskából hozott, jó minőségű szálas kendert árultak. Az 1870-es években még 10–12 kenderkofa

---

19 KOVÁCS István, 1984. 319–346.; Hódmezővásárhely, 336.

20 KRUZSLICZ István, 1984. 388.

21 SZEREMLEI Samu, 1911. 183.

22 SZEREMLEI Samu, 1911. 385.; ÉGETŐ Melinda, 1983. 171–212.; RÁKOS István, 1984. 449–576.

23 SZEREMLEI Samu, 1911. 385.

24 SZEREMLEI Samu, 1911. 278.; ÉGETŐ Melinda, 1983. 179. Ezt a téves megállapítást közli: RÁKOS István, 1984. 477.

25 SZENTI Tibor, 1979. 69–122.

26 Kiss Lajos hagyatéka. MNL CSML HF XIV. 223. VIII. doboz. 25/1.

27 Becsüjegyzőkönyvek. MNL CSML HF IV.A. 1001.h.

28 SZEREMLEI Samu, 1911. 384–385.

kínálta portékáját a Fekete Sassal szemben, kocsiról. Vásznas kofákkal is lehetett találkozni a piacon, vásárban, ők parasztvásznat árultak. Az utolsó vásznas kofa az 1890-es években *vásznas* Kiss Panni volt.[29]

Környékünkön a szövésben egyéb alapanyagoknak nincs nagy jelentőségük. Elvétve vannak adatok a gyapjú feldolgozására, például 1900-ban Petrecz István földműves, 1903-ban pedig Mucsi Mihály napszámos hagyatékban említenek *szőrtarisznyát*.[30] A század elején egyetlen takács volt a városban, aki erre specializálódott, a Kossuth tér 5. szám alatt lakó Petrovics Prokop tarisznyakészítő. Az 1904-es mezőgazdasági és ipari kiállításon négy tarisznyával és négy pokróccal szerepelt.[31]

Érdekességképpen megemlíthető a *Vásárhelyi Híradó* 1902. szeptember 14-i számának árverési hirdetése, amely néhai Szíver Mihály hagyatékában 2 ponyva és 10 kenderzsák mellett megemlít *10 csalán zsák*ot is.

Technika, díszítés, termékek

Domonkos Ottó kutatásaiból tudjuk, hogy Hódmezővásárhelyen 1773-ban a lentakácsok remekmunkája a *kígyófutásos* mintából állt, valamint a hétköznapi, durva és ritka *rása*- vagy *mazolánszövés*ből kellett egy véget készíteni.[32]

A technikát és a díszítést illetően csak elvétve találunk megjegyzést a céh jegyzőkönyveiben. Először 1834-ban történik említés erről, s annak érdekében, hogy lépést tartsanak a kor ízlésével, a következőkről döntenek: *„Mai naptól fogva az eddig remekül ki adatni szokott Veres forma helyett, egyedöl a sávojos mintának formája, melly szerént még a por nép is már élni törekedik – a remeklőknek úgy fog ki adatni, hogy a remeklő a ki mutatandó formának tsak a húzását és kötését a Czéh Mester házában két más mester jelenlétében megtenni köteles legyen.”*[33]

Szőttes törülköző a XIX. század második feléből. (TJM PJ)

[29] KISS Lajos, 1943. 307–308.

[30] Árvaszéki hagyatékok MNL CSML HF II. 878/903, 409, 900.

[31] Hódmező-Vásárhelyi Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás Útmutatója. Hódmező-Vásárhely, 1904. (a továbbiakban: Útmutató. 1904.) 69.

[32] DOMONKOS Ottó, 1991/a. 376.

[33] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1818. 1834. március 16.

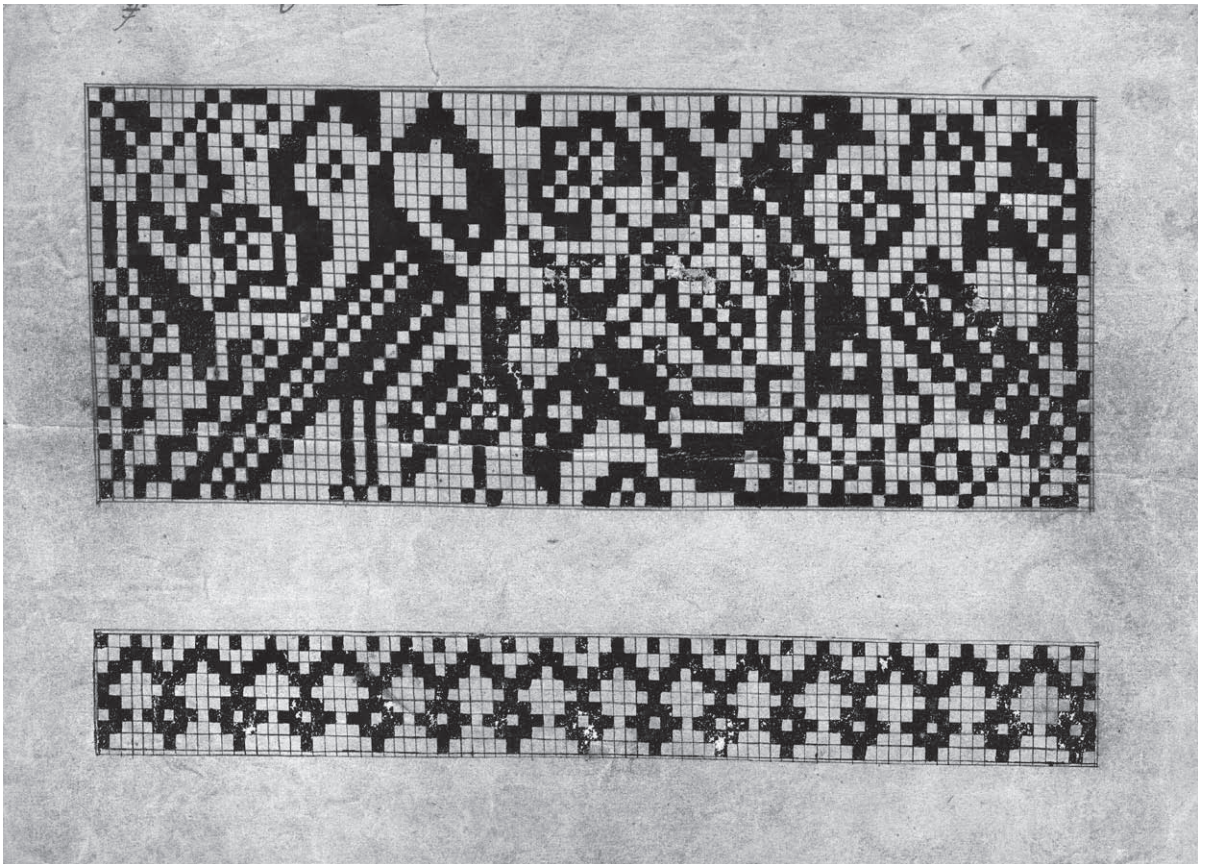

Takács remekminta a XIX. század első feléből pelikán ábrázolással. (TJM)

A szövés technikáját illetően a legegyszerűbb vászonkötéshez képest a sávolyos kötés átlós elrendezésű mintát ad ki.

Termékekre vonatkozó megjegyzések is csupán a remekléssel kapcsolatban fordulnak elő az 1860-as években. 1868-ban *„Forrai István részére azon mustra, melly szerint egy két végű, és három rőf hosszú törölköző kendőt remekbe készíteni tartozik – kijelöltetett…”*

1862-ből megtudjuk azt is, hogy a díszes remekmunkák csupán a vizsgázó mesterségbeli tudásának bizonyítását szolgálják, a mindennapi gyakorlatban ritkán készültek ilyen darabok: *„a remeklők eleibe olly művek elkészítését kellene szabni, a minők a folyó munkáknál előfordulnak. E tárgyban azon megállapodás történt, hogy a czéhnél meglévő mustrák szerint tűzessenek ki továbbra is a remekek, mert habár folyó munkáknál azok rendszerint nem fordulnak is elő, de azoknak megkészítése a folyó munkákra elegendően kiképzetteknél semmi nehézséggel vagy terheltetéssel nem jár.”*[34]

A XIX. századi remekekről elsősorban a Tornyai János Múzeumban őrzött mintarajzok alapján kaphatunk képet, melyek a rajtuk feltüntetett sorszám és pecsét alapján remekrajzok lehetettek. A XIX. századi mesterremekrajzokról Domonkos Ottó megállapította, hogy ezek többsége az ún. *madaras* mintákat örökítette meg.[35] Ez a vásárhelyi mintákról is elmondható, van közöttük egyszerű madaras, pelikános és kétfejű sast mint címerállatot ábrázoló. Ez utóbbi nemcsak mint fő motívum szerepel az egyik mintán, de az edényből kinövő virágtöves mustrában is megbújik. A céh mustragyűjteménye azonban ennél jóval gazdagabb volt, ahogy azt a takács ipartársulat inventáriuma 1879-ben felsorolja: *10 darab veres fórma*, *11 darab sávojos fórma*, *3 darab fehér forma*.[36]

---

[34] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1861. 1862. február 9.

[35] DOMONKOS Ottó, 1991/a. 376.

[36] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Adósok könyve. 1852.

A meglévő remekrajzokon túl ismerjük még az egyszarvút ábrázoló mustrát Szeremlei Samu közléséből, mely valószínűleg a remekrajzminták közül való. Ennek egy variánsát őrzi a Néprajzi Múzeum, a vásárhelyi Bécsi Sámuel takácsmintájaként 1824-ből.[37] Tudunk Ádám-Évát a tudás fájával és szarvassal ábrázoló mintáról is, melyet egy XIX. századi szőttesen Plohn József vásárhelyi fényképész örökített meg a XX. század elején.[38] A két szélből összevarrt abroszba a következő feliratot szőtte a mester: *„Gere János munkája 1863 – Készült Hódmezővásárhejen”*. Készítője az a Gere (Gera) János lehetett, akit 1851-52-ben főcéhmesterként említ a jegyzőkönyv. Ez a darab mintájában azonos azzal a Rákospalotai Múzeumban őrzött szőttes törülközővel, melyet Boross Marietta közölt a múzeum 1966-os évkönyvében. A törülköző a vásárhelyi műgyűjtő görögkeleti pap, Wiener Tibor gyűjteményének darabjaként került Vásárhelyről Rákospalotára. Ez az emberpár-ábrázolás megtalálható Bécsi Sámuel mintakönyvében is, amiből Boross Marietta arra következtet, hogy ez a szőttes törülköző Bécsi Sámuel munkája. Gere János 1863-ban készült, azonos díszítésű abrosza azonban arra utal, hogy ez a minta nem köthető egyetlen takácshoz, a korabeli mesterek közül többen is elkészíthették. A nagy időbeli különbség Bécsi Sámuel 1824-es mintakönyve és Gere János 1863-as abrosza között azt is jelzi, hogy ez a minta több évtizede, esetleg évszázadon át népszerű lehetett, talán a remekrajzok között szerepelhetett. A minta régiségét Boross Marietta is sejteti, aki a középkori bakacsinokkal való hasonlóságára utal. Ugyanez az emberpár-ábrázolás századunk népi iparművészeti alkotásai között is felbukkan, Túri Margitnak, a paszabi szőttes stílus megteremtőjének az 1950-es évek második felében készített faliképén. A XIX. századi takács mestermunka alapján készített szőttes mintáját az alkotó Kiss Lajostól, az akkori nyíregyházi múzeumigazgatótól kapott takácsmintakönyvből, Bécsi Sámuel mintakönyvéből merítette.[39]

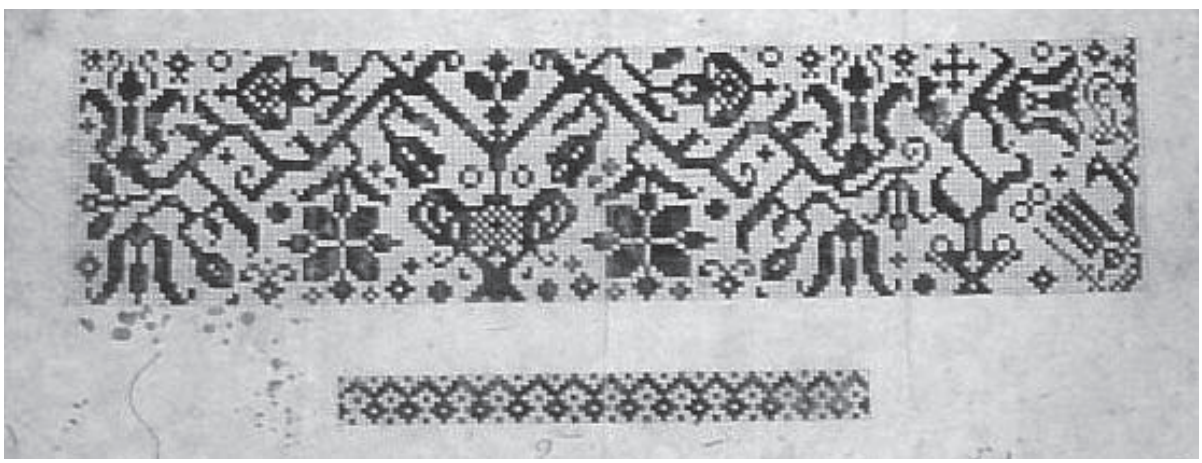

Edényből kinövő virágtövet ábrázoló takácsminta a XIX. század első feléből. (TJM)

Az említett Plohn fotón szerepel még néhány rózsás szőttes, valamint egy feliratos dísztörülköző, melynek beszőtt szövege így szól: „Gere Gábor munkája – Készült HMVásárhejen 1865-ben”. Díszítésén két darab, kétfülű, lapos, cserépszerű edény látható, melyből vízszintesen indázó szár mentén virágok helyezkednek el: tulipán, négyszirmú virág és makk. A virágminta-együttesek között a koronás kétfejű sas látható. A szőttes érdekessége, hogy annak a már említett Gere Gábornak a remeke, akinek remeklését a céh jegyzőkönyve részletesen leírja. Ritka az ilyen egybeesés, ahol írott forrásból ismert a remeklés körülménye, ismert a kiadott remekmunka rajza, sőt láthatjuk – ha csak fotón is – magát a

[37] BOROSS Marietta, 1966. 73–80. Boross Marietta ismerteti Bécsi Sámuel 1824-ből való mintakönyvét, melyben az egyszarvú „Hódmezővásárhelyi Unikorn” néven szerepel. A mintakönyv az 1966-os közléskor még a Tornyai János Múzeum tulajdonaként 550-es leltári számon szerepelt. A Magyar néprajz, Kézművesség című kötetében megtalálható az egyszarvú rajza Bécsi Sámuel mintakönyvéből. (156. kép) Itt a mintakönyv a Néprajzi Múzeum tulajdonaként szerepel R.116.13. leltári számon.

[38] BOROSS Marietta, 1966. 73.; Plohn József felvétele. TJM ltsz.: 89.

[39] Túri Margit faliképének fotóját a Mai magyar népi iparművészet című könyv közli. Budapest, 1983. 88.

Takácsmunkák az 1860-as évekből. Balra Gere János munkája 1863-ból, Ádám-Éva ábrázolással. Jobbra Gere Gábor szőttese 1865-ből, amely feltehetően remekmunkának készült. (TJM PJ)

remeket. Ez utóbbi ugyan elkallódott, de a Tornyai János Múzeum őriz egy hasonló korú szőttes törülközőt, amely ennek felirat nélküli hű mása. (Leltári száma: 50.184.1.) A mintát piros pamuttal szőtték az alapszövetbe.

Szőttesekből tárgyi anyag csupán a XIX. század végétől maradt fenn, ezért a XVIII. századból és a XIX. század végéig az írott források – testamentumok, becsüjegyzőkönyvek – tájékoztatnak a takácsszőttesek fajtáiról, használatáról.

Korabeli meghatározás szerint a textíliák egy része az „ágybéli portékák", másik része a „ládabéli portékák" közé tartozott.[40] A levéltári források *ágybéli portékák*ként a következőket említik: *Egy pamukos derékalj* (1798); *kík pamukkal szőtt Derékallyat* (1798); négy *nyüstös Derékalj Pamuk nélkül* (1833); *Vászon Derékalj* (1833); *egy négy nyüstös derékally vastag* (1844); *egy csíkos derekaly* (1844); *derékalj kék csíkokkal* (1875); *piros és kék csíkú lúdtollas derékalj* (1898); *piroscsíkú derékalj 1 színes-1 sávolyos* (1900); *Két vastag vászonból való lepedő, az egyiknek a két vége tsipkés és forma vagyon benne* (1798); *Pamukos Héjjú Párna* (1833); *Két négynyüstös Főajj haja nélkül* (1833); *szalmatakaró* (1846), *tarka dunna* (1785); *egy szövött Dunyhámat* (1802); *egy rossz szúnyoghálót* (1848).[41] Ez utóbbi használata is általános volt, szinte minden végrendeletben előfordult.[42] A szalmatakaró, szalmazsák leterítésére szolgált.

A vásárhelyi testamentumokat felhasználva T. Knotik Márta *Dél-alföldi ágyruhák* című tanulmányában a következőket sorolja még föl: *derékalj héj, viselő lepedő, kisebbik lepedő, Szebbik Lepedőmet, Szösz vászon lepedőt, Fő alj héjastul, Ágybéli Leplemet, Ágy Leplemet*. Készítésükről megjegyzi, hogy túlnyomó többségüket a teljes vászonszélesség felhasználásával szabták.[43]

Bár ágyneműféléket is tároltak ládában, mégis a „ládabéli portékák" tipikus darabjai a különböző abroszok, kendők, viseleti darabok. A kendő megnevezés tágabb értelemben használatos (lásd: törülközőkendő, szakajtókendő), úgy, ahogy ezt T. Knotik Márta *Dél-alföldi szőtteskendők* című tanulmányában értelmezi.[44] Ezek a következő formában szerepelnek a levéltári forrásokban: *13 kendő pamutosok s egy végűek* (1784); *Két végű kendő* (1804); *kék pamukos kendő* (1817); *vörös Pamukos kendő* (1833); *Egy tzifra kék pamukos s egy veres pamukos kendő* (1833); *pamukos kétvégű törölköző kendő* (1813); *Hosszú törülköző pamukos kendő* (1843); *Szakajtós ruha* (1773); *Szakajtó kendő* (1795); *Szakajtó ruha kettő pamukos* (1845). Az előbbieknél is nagyobb választékot találunk a forrásokban abroszokból: *fejtős abrosz* (1742); *pamutos abrosz* (1784); *Sütő abrosz* (1773); *Asztal Abrosz* (1773); *pamukos abrosz* (1795); *kék pamutos abrosz* (1804); *ótska Sávolyos Abrosz* (1829); *Asztalterítő* (1846); *Egy abrosz két*

40 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 196.

41 Becsüjegyzőkönyvek, testamentumok, árvaszéki hagyatékok. MNL CSML HF. IV.A. 1001. h., IV.A. 1001. f., IV.B. 1408. C.

42 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 196.

43 T. KNOTIK Márta, 1969. 21.

44 T. KNOTIK Márta, 1975. 169.

szélben (1848); *Forgatásos abrosz* (1831). Több helyen említenek az iratok *fogóruhát* (1846), *fogót* (1900), valamint *rúdra valót* (1784).

A gazdaságban használt textilek közül a zsákok és a ponyvák fordulnak elő leggyakrabban: *Ujj, de még szövetlen Ponyvánakvalót* (1789); *egy nagy ponyva* (1784); *„Ökörszekérre való nagy ponyva”* (1782).[45] A *„viseltes szőrponyva”* takarót, pokrócot jelent, amire a *takaródzó ócska szőrponyva* kifejezés utal.[46]

Az eddig említett textíliákról Szeremlei röviden így ír: *„Az abroszokat főleg kék vagy vörös pamutos sávolyokkal szőtték, a »parasztos« (minden díszítés nélküli) asztalneműek leginkább szegény házaknál találtattak. Minthogy a fonás-szövés általános volt, az »új vászon« végekben is állott a házaknál, de ezek egy része eleitől fogva pamutos volt. Jobb volt a »négy nyöstös« szövet, melyet derékaljakra és párnahajakra használtak.”*[47]

A viseleti darabok egy része, elsősorban az alsóneműk, szintén vászonból készültek. *„A férfiak alsó ruházata volt a házilag font és szövött fehérnemű, az ing – fiataloknál kivarrva – vászonból, vagy gyolcsból hátközépig, – a gatya féllábszárig érő.”*[48] A férfiviselet részét képező bő gyolcsingek Vásárhelyről is fönnmaradtak. A bő gatyához pedig még a század elején ünnepi viseletként is ragaszkodtak a vásárhelyi gazdák.[49] A férfigatya alapanyagaként különösen kedvelt volt a lenvászon.[50]

A női viseletnek szintén fontos része volt a vászonból készült *pöndöl*, *ing* vagy *ingváll* hétköznap és ünnepnap egyaránt. A bevarrott ujjú női ingeknél az ing szabása igazodott a vászon szélességéhez, úgy szabták, hogy semmi ne vesszen kárba az anyagból.[51]

Hétköznap és ünnepnap eltérő finomságú anyagból készült ingvállakat használtak. Erre utal 1765-ből egy jómódú menyasszony kelengyéjének leírása, ahol többféle is szerepel ezekből: *„vászony ingváll, 2 drb, aranyos kasshorszás bulyavászony ingváll, új, 1 drb, gyócs ingváll. új 1 drb, sík galantos bulyavászony viseltes ingváll 1 drb…”*[52] A XVIII. századi és XIX. század elejei takácsmunkáról a megyei árszabások is tájékoztatást adnak. Megyénkre vonatkozóan ismerünk ilyen limitációkat 1787-ből, 1809-ből, 1813-ból, 1835-ből. Ezekben a mesterség felvirágzását a termékek egyre szélesedő választéka jelzi.[53]

A XIX. század végéről, a XX. század elejéről már bővebb ismereteink vannak, különösen a díszítményeket illetően. Bár Kiss Lajos, a város jeles néprajzkutatója nem dolgozta föl a vásárhelyi takácsmesterséget, mégis sok erre vonatkozó adatot jegyzett le. A vásárhelyi híres vásárokról írott könyvének adatgyűjtésekor megörökítette a takácsok vásári árukészletét, amely a következőkből állt: *törülköző, abrosz, körülrojtos abrosz sávolyos, szakajtóruha, törülgető ruha, derékalj, sütőabrosz, sajtruha, túrós ruha anyag vászon, házi cérna, 3 cérnából zsineg, több zsinegből kötél, zsákvászon, vastag ponyva, asztalkendő, dongó fészkes törülköző*.[54]

Feljegyezte a termékeken található díszítmények elnevezéseit, melyek Vásárhelyen ma már szakmabeliek között is ismeretlenek. Ennek ellenére néhányat be tudunk azonosítani a meglévő tárgyi anyagon. A díszítés alapvető egységei a csíkok, melyek általában ripszkötéssel készültek a vászonkötésű alapba. A szélesebb csík neve *nagypántlika*, az egészen vékony csík neve *vessző*. A csíkokhoz kapcsolódhat apróbb vagy nagyobb fogazás: ha a színes vetülék a láncfonálból két szálat takar, akkor *egérfog*, ha négy szálat, akkor *bornyúfog* a neve. A csíkdíszítmények századunkban elsősorban piros pamutból készültek, ritkábban kékből. Egyes, a múlt század második felében szőtt darabok azonban azt mutatják, hogy korábban a kéknek nagyobb jelentősége volt a díszítésben, s a kéket és a pirosat gyakran együtt is használták.

---

45 Becsüjegyzőkönyvek, testamentumok, árvaszéki hagyatékok. MNL CSML HF IV.A. 1001.h., IV.A. 1001.g., IV.B. 1408.C.

46 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 169.; SZEREMLEI Samu, 1911. 189.

47 SZEREMLEI Samu, 1911. 168–169.

48 SZEREMLEI Samu, 1911. 172.

49 T. KNOTIK Márta, 1990/a. 155–232.; 186–187.

50 Kiss Lajos hagyatéka. MNL CSML HF XIV. 223. 15. dobozz. 37/1-19.

51 T. KNOTIK Márta, 1968. 109.

52 SZEREMLEI Samu, 1911. 188.

53 NAGY Vera, 1989. 167–199. Limitációk részletesebb ismertetése 182–183. Forrásuk: MNL CSML SzF IX.15.

54 Kiss Lajos hagyatéka. MNL CSML HF IX. doboz. 14/1.

Kiss Lajos a törülközőkön alkalmazott csíkdíszítmények közül a következők elnevezéseit jegyezte föl: *szimplacsík, hasított (sima vagy fogas), hetes, 4 pántlikás, rozmaringos (sima, fogas, háromrozmaringos), szivárványos, derékalj mustra hetes foggal, bornyúfogas hármascsík, formacsík nagycsík fölött váll pántlika, hármas, ötös, hetes, kilences*, a *hárompántlikás*ról megjegyezte, hogy törülközőn ritka. Szakajtóruhán található a *fogas szakajtó mustra, sima ötös, hárompántlikás, hetes közepe*. Abrosz és szakajtóruha mintái a *sima hármas nagy középpel, bornyúfogas hármas nagy középpel, ötös kisvesszős egérfoggal*, ritkább a *hárompántlikás széles* és a *négypántlikás széles*. Máshol felsorolja még a *13 táblás fordított kockás abrosz*t, a *dufla rózsás abrosz*t, díszítésként pedig a *sima hármas, sima ötös, hármas foggal, ötös rozmaringos* elnevezéseket.

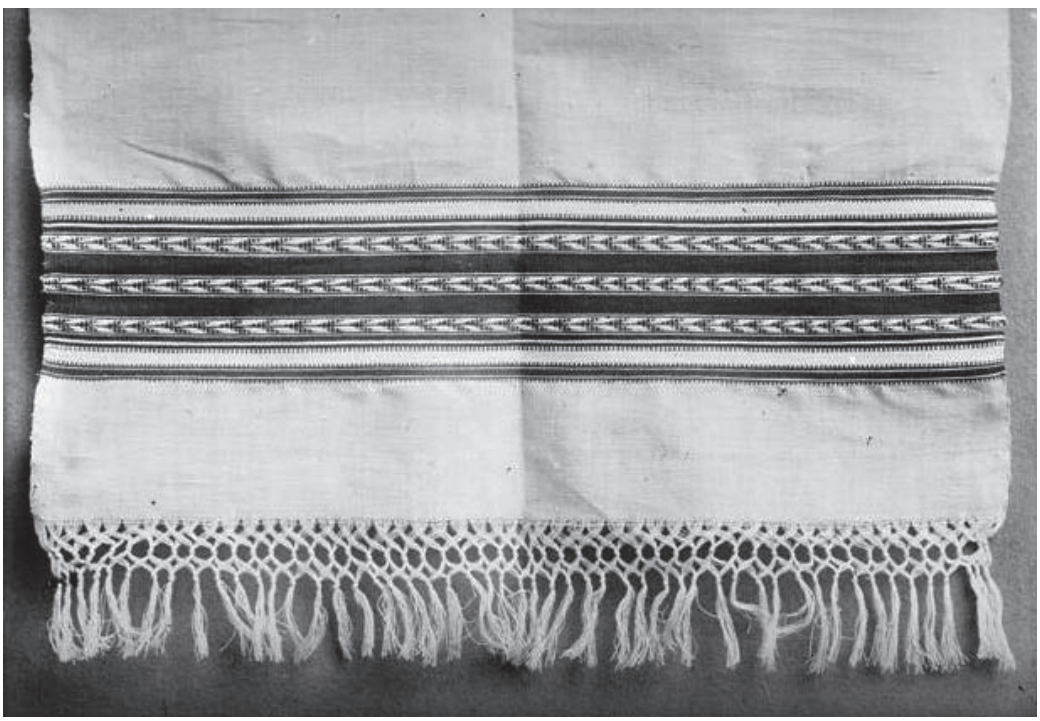

Rozmaringos csíkokkal díszített szőttes törülköző a századforduló környékéről. (TJM PJ)

A törülközők díszítései között említi a *fias pelikán*t és a *rózsás pelikán*t, melyek valószínűleg a már említett remekmustrákra utalnak.

A sávolyszövésű derékaljakat Kiss Lajos szerint az 1860-as évektől készítik egy szélből. Díszítésük egyszerűsége ellenére a rajtuk fellelhető csíkdíszítmények sokfélék, melyre az elnevezések sokasága utal: *derékalj mustra, váll pántlika, ötös szakajtómustra, kilences, szimpla pántlikás, közönséges pántlikás, dupla, kishármas, szimpla Jóska, közönséges Jóska, dupla Jóska, csongrádi, kisrigó, szorított ökörszem (közönséges, szimpla és dupla), kishetes, kiskilences, közönséges derék nagyhetes, Kokovai*. A derékaljak színezésének elnevezései: *piros*, *kék*, *czirkás* és *hamvas*.

Egyes derékaljmustrák eredetét is sikerült feljegyeznie, így a *szivárványos* Szentesről, a *hasított hetes*, a *szorított hetes* és a *Kokovai* Mezőtúrról, a *Jóska csík* Kecskemétről származik.[55]

A XIX. század második feléből megmaradt darabokon még gyakran látható az a megoldás, hogy a díszítmények a szőttes egész felületén, többször ismétlődve megtalálhatók. A századforduló környékén és a XX. században már szinte kizárólag csak olyan szőttesek készültek, ahol a díszítmény csak a textília két végén jelenik meg. Ez alól a derékaljak képeznek kivételt, ezek legtöbbjén meghatározott rend szerint helyezkednek el a csíkok. Egy derékaljra általában kétféle csíkmintát szőttek, két végénél egy-egy *hajtáscsík*-minta zárja le, ezek közé leggyakrabban négyszer szövik bele a főmintát. Ez a kettéhajtott és összevarrt derékalj mindkét oldalán megismétlődik.

[55] Kiss Lajos hagyatéka. MNL CSML HF 15. doboz. 37/1-9.

A mesterség helyzete a céh megszűnte után

Az 1850-es évektől egyre több jegyzőkönyvi beírás szól a takácsmesterek nehezedő anyagi helyzetéről, a mesterség hanyatlásáról. 1859-ben csökkentették a belépéskor fizetendő mesterdíjat, *„mostani körülmények közt midőn a takácsmesterség épen nem jövedelmező”*, így könnyítettek a belépők anyagi terhein.[56]

A céh 1873. május 17-én döntött a testületi átalakulásról, a céh megszűnéséről, s ezután a november 23-i választmányi üléstől kezdve mint *takács ipar társulat* működött. Ekkor döntöttek a céh tárgyi emlékeinek sorsáról is – a céhládáról, a cserépkancsókról –, ezek eladását határozva.[57] A céhes élet egy-egy szokása azonban tovább élt.

1888-ban a mesterség romló helyzetére hivatkozva lemondtak az Ipartestülethez való csatlakozásról: *„a Takács ipar mai időszakban a legalacsonyabb fokon áll, úgy hogy ezen iparból nem lehet kenyerünket sem megkeresni…”*[58]

A mesterség hanyatlásáról nem csupán a takácsok jegyzőkönyvei tudósítanak, de a korabeli újságok is. Céljuk az volt, hogy felhívják a figyelmet a „hazai ipar pártolására”, s mindezt a háziipar és a kihaló iparágak felélesztésére való törekvéssel próbálták elérni. Az egyik helyi újság 1873-ban éppen a takácsokat említi példaképpen a kihaló mesterségekre: *„A takács mesterség immár lehetetlenné vált nálunk, s a sor ugylátszik egyéb iparágakra kerül…”*[59] Garzó Imre *Egy alföldi város 1874-75-ben* című cikkében a következőket írja: *„Az iparágak közül több hanyatló-, sőt kihalófélben van, melyek pedig egykor kitűnő sikerrel űzettek. Így takács, ki rendesen folytatná a mesterségét, már csak egy van.”*[60]

Az írásokból azonban nem marad el a buzdítás sem, erre példa egy 1876-os cikk: *„A ruházatra nézve termesszünk kendert, lent, nyuljanak asszonyaink a tilóhoz, leányaink az orsóhoz, támadjanak fel takácsaink és szőjjenek… kitelik a maguk emberségéből, mind a kettő: vászon is meg a viselés is.”*[61]

A lelkesedés azonban nem elegendő, gyakorlati eredményt nem tudtak felmutatni a háziipar fellendítésében, ahogy ezt a város főispánjának 1897-es jelentése tükrözi: *„A szövő v. fonóipar, vagy ezzel hasonló iparágak meghonosításával eleget nem tehet, mivel vállalkozó eddig nincs.”*[62]

1901-ben a *Hódmezővásárhely* című lapban egy makói háziipari kiállítás kapcsán részletes beszámolót jelentettek meg a kender termesztésének és feldolgozásának helyzetéről Vásárhelyen: *„Pár évtizeddel ezelőtt még nálunk is a legtöbb tanyás-ember kiszakasztott a bérébe esett földből egy-egy zugot s termelt azon kendert, a termelt kendert a tanyán háznépe a téli munkahiány ideje alatt feldolgozván saját használatukra szolgáló czikkekké. Mamár a kendertermelés egészen divatját múlta… a takácsipar pusztulásának a gyárak versenye mellett nálunk ép az egyik oka, hogy míg régebben ezen iparágat a kendertermelés és házi hulladék el tudta látni a szükséges nyers anyaggal és munkával, újabban a nyers anyag és munkaalkalom hiánya e foglalkozásnak még azt a körét is tartalmatlanná teszi a melyet a gyári verseny szabadon hagyott.”*[63]

A mesterség valódi jelentőségét, a takácsok munkája iránti igényt ebben az időben is a mesterek számának alakulása tükrözi legjobban. Az ipartestületi jelentések szerint 1892-ben 24, 1905-ben 8, 1911-ben 9, 1913-ban 7, 1925-ben 4 takácsot és két takács iparost tartanak nyilván. 1911-ben egy tarisznyást is említenek, aki azonos a már említett Petrovics Prokoppal.[64] Rajta kívül a takácsok közül ketten vettek részt az 1904-es nagyszabású városi ipari és mezőgazdasági kiállításon. Dani Pál hét vászontörülközővel, tíz darab kenderzsákkal és két abrosszal, Benyhe Lajos négy keskeny és hat széles derékaljjal.[65]

---

[56] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1818.

[57] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1861.; Jk. 1873.

[58] Takácscéh iratai. MNL CSML HF IX. 8. Jk. 1873.

[59] HÓD-MEZŐ-VÁSÁRHELY (a továbbiakban: HMV), 1873. január 12.

[60] HMV, 1875. július 27.

[61] HMV, 1876. február 20.

[62] Vásárhelyi Napló, 1899. március 10.

[63] HMV, 1901. augusztus 8.

[64] A hódmezővásárhelyi Ipartestület mint I. fokú iparhatóság elöljáróságának jelentése az Ipartestület 1892. évi működéséről.; ua. 1905, 1911, 1913, 1925. (a továbbiakban: Ipartest. jel.)

[65] Útmutató. 1904. 69.

A takácsok felsorolásaiban az 1910-es évek elejétől szerepel Nacsa István neve. Családja a század első felében vezető szerepet töltött be a városban a takácsmesterség gyakorlásában. A *Vásárhelyi Reggeli Újság*ban 1927. április 5-én megjelent hirdetésük képet ad az akkor legkeresettebb takácsmunkákról: *„A tavasz beálltával megkezdődött a Nacsa szövőtelepen a tavaszi és nyári mosóruhák, erős munkásruhák (cajgok) készítése, valamint a már nemcsak Vásárhelyen, de vidéken is a legjobb hírnévnek örvendő ingzefírek, alsófehérnemű vásznak, sárgavászon, mosott sifon, len sifon és valódi szegedi festő, mely saját készítésű vászonból van festve, melyek tartósságuknál fogva elsőrendűek."*

A reklámszövegben említetteken kívül természetesen a törülközők, szakajtóruhák, sütőabroszok, derékaljak továbbra is a legfontosabb takácsmunkák voltak. Ezek még a XX. század első felében részét képezték a lányok kelengyéjének. A beszerzés módja a család vagyoni helyzetétől függően különböző volt. Az 1930-as években egy földnélküli szegényparaszt családból származó lány kelengyéje úgy állt össze, hogy maga kereste meg rá a pénzt, napszámos munkát vállalva. Az ágyneműnek, alsóruhának való anyagokat boltban vásárolták. A takácsszőttesek beszerzési helye lehetett bolt vagy piac. A boltosok helybeli takácsmesterektől is vásároltak. A kelengye összeállításánál a szegényebbek is igyekeztek a hagyományos hatos egységet figyelembe venni: 6 lepedő, 6 szakajtóruha, 12 törülköző, 1 sütőabrosz alkotta egy 1933-as kelengye szőttes részét. Néhány darabbal volt csak több egy 25 holdon gazdálkodó család lányának kelengyéje ebben az időben: 12 darab törülköző (6 darab páros), 4 sütőabrosz, 8 szakajtóruha, 3 derékaljhuzat. Ezeket a piacon áruló takácsoktól vették. Elsősorban Nacsáéktól szerettek vásárolni, az említett árukon kívül tőlük vették az aratáskor használt *klott gatyá*hoz való vásznat, valamint a férfiingnek való zefíranyagot, melyet *Nacsa-vászon*ként emlegettek. Egy 300 holdas birtokkal rendelkező nagygazda család lányai természetesen jóval több kelengyére számíthattak. Csak szakajtóruhából és törülközőből 12-12 darabot kaptak, melyeket ráhímzett számokkal beszámoztak. Itt a leány a neki készült darabokon túl anyja kelengyéjének jelentős részét is örökölte. Ezekre a darabokra a lány és az anya monogramját egyaránt belehímezték. Az ilyen családokban még a XIX. században maguk fonták meg a kelengye alapanyagául szolgáló kenderfonalat.

Az olcsó gyári textíliák elterjedésével a XX. század közepére a takácsvászon is kiszorult a kelengyéből.

A mesterség helyzetét és fokozatos kihalását jól tükrözi az utolsó vásárhelyi takácsmester, Tornyai Imre életútja és munkássága, mely éppen ezért megörökítésre érdemes.

Tornyai Imre 1909-ben született Hódmezővásárhelyen, református parasztcsaládban. Szüleinek hat hold földje volt a *Tó*ban, ahol zöldségtermesztéssel foglalkoztak. Tornyai Imre négy elemit és négy gimnáziumot végzett, a gimnázium után, 1921-től iparos tanonciskolába járt, közben a Háziiparnál inaskodott. Segédlevelét 1924-ben állították ki. A Háziipari Szövetkezetnél egy öreg takácssegéd segítségével különböző takácsmunkák készítését sajátította el. Szőttek sütőabroszt két szélén ripsz csíkkal, rétesabroszt, amely négyszögletes, körül rojtos és minden oldalán csíkos, darázsfészkes törülközőt, ún. *félkender törülköző*t (fele pamut), *fogóruhá*t (konyharuha), *pohártörlő*t, valamint *rongypokrócok*at és *zsákok*at.

A város akkor legjelentősebb műhelyében, Nacsáéknál is dolgozott néhány hónapig. Itt ekkortájt szereztek be egy *nyüstösgép*et, melyen darázsfészkes törülközőt lehetett szőni. Tornyai Imrét azért alkalmazták, hogy a többieket megtanítsa erre, mert ő már ismerte a gép működését. Az 1920-as években a műhely tulajdonosa id. Nacsa Istvánné volt, de fiai – Nacsa Miklós és Nacsa Imre – is kitanulták a mesterséget. Vidékről, főképp Szentesről és Mindszentről jött segédek, és inasok is megfordultak itt az 1920-as évektől. A műhely a Galamb u. 32. szám alatt volt, és a háború alatt szűnt meg.

Tornyai Imre 1925-ben jelentkezett a budapesti Magyar Királyi Állami Textilipariskolába, ahová a Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyesület Hitelszövetkezete a következő indokkal javasolta: *„kívánatos, hogy azt elvégezve városunkban egy ilyen képzettséggel rendelkező iparos letelepüljön és ezen elhanyagolt ipart a tökéletességre emelje"*. A textiliskola elvégzése után azonban nehezen tudott elhelyezkedni. Először Pesten keresett munkát, dolgozott egy frottíráru-gyárban, az Újpesti Tarkánszövő és Kikészítőgyárban, de megfordult kis kéziszövő-üzemben is.

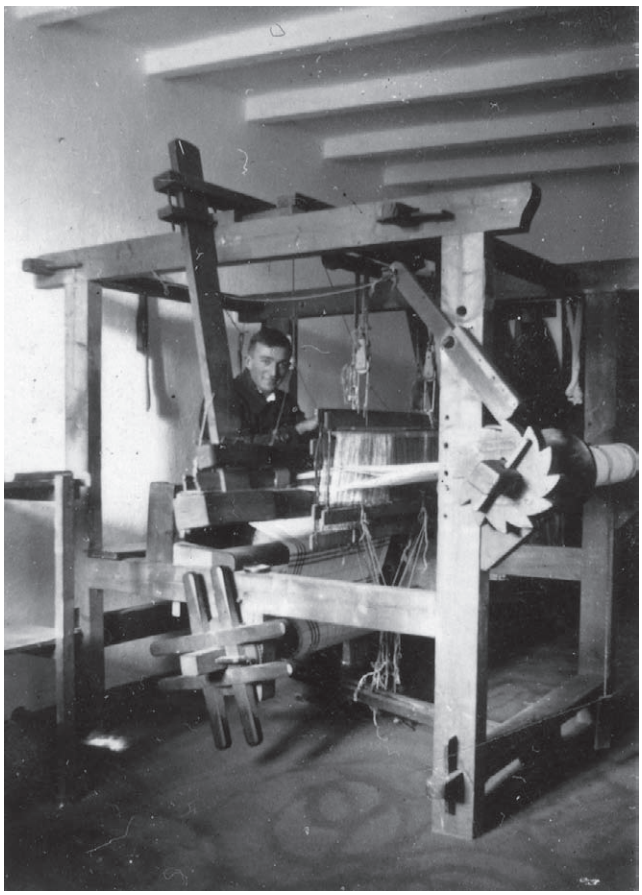

Tornyai Imre takácsmester szövőszékén dolgozik 1932-ben. (TJM. TI)

A Pesten töltött két év után visszajött Vásárhelyre, de itthon nehezen tudott elhelyezkedni. Ekkor határozta el, hogy önálló lesz. Olcsón, részletre megvásárolta a szövetkezet egész felszerelését, így azonnal négy szövőszékhez jutott. A négyből hármat használatba is vett, az egyiken szőtte a törülközőket, a konyharuhákat, szalvétákat, fogóruhákat, pohártörlőket, a másik, szélesebb szövőszéken a lepedőket, sütőabroszokat, rétesabroszokat. Önálló munkája 1927-ben kezdődött, s műhelyét szüleinek újvárosi házában rendezte be. Többnyire maga dolgozott, de gombolyítani besegített az apja is, sürgősebb munkák esetén pedig a volt háziipari munkatársai, 1942-től, házasságkötésétől pedig felesége volt segítségére.

Megélhetésében a fő bevételi forrást a piacozás jelentette. Kedden és pénteken, valamint országos vásárok alkalmával hordta ki áruit a piacra. Itt általában két-három takács árult egy helyen: Bogdán Antal, Nacsáék és Tornyai Imre. A piacon a mester vagy a felesége árult: törülközőt, abroszt, fogóruhát, sajtruhát, lepedőt, pohártörlőt, cájganyagot. Elsősorban a tanyai gazdálkodó lakosság vásárolta ezeket, különösen a tehéntartók a sajtruhát, a túrós ruhának való ritka szövésű vásznat.

Tornyai Imre dolgozott megrendelésre is, bérmunkába, hozott fonálból. A kendert termelő gazdacsaládok vitték el a télen feldolgozott kenderfonalat megszövetni. Legtöbbet zsákból készített nekik.

Az 1930-as években helybeli kiállításokon is szerepelt áruival. 1930-ban a Népkerti Vigadóban mutatta be szőtteseit a magyar heti kiállításon, 1934-ben és 1937-ben ugyanitt a pünkösdi árumintavásáron szerepelt.

1940-ben behívták katonának, s csak 1948-ban került haza a hadifogságból. Visszatérve megpróbált újra dolgozni, de olyan rossz minőségű anyagot kapott, hogy kénytelen volt abbahagyni a munkát. Többfelé próbálkozott álláskereséssel, végül a HÓDIKÖT-ben helyezkedett el, ahol szövőt kerestek a hulladékanyag hasznosítására, melyből rongypokrócokat készítettek. 1969 végéig, nyugdíjba meneteléig volt a gyár dolgozója.

Tornyai Imre termékeinek bemutatója az 1937-es pünkösdi vásáron. (TJM TI)

Az 1930-as években, amikor önállóan dolgozott, Pestről rendelt anyagokat, kenderfonalat a szegedi kendergyárból is. Kender mellett főként pamutot használt föl, valamint kevés lent és gyapjút. Az olcsóbb áruféléket *vigony*ból csinálták, ami gyári előállítású hulladékanyag volt. A kenderfonalat felhasználás előtt kifehérítették, felaggatták a padlásra, s ott megszárították. A bérmunkába hozott házi feldolgozású kender vékonyabb részéből törülközőket, abroszokat, szakajtóruhákat szőttek, a vastagból zsáknak, ponyvának való anyagot. Bérmunkában készült a rongypokróc is. Kendervászon termékeket ekkoriban már kevesebben rendeltek, csak azok, akik meg is termelték az alapanyagot. Ez alól csak az 1940-es évek eleje a kivétel, amikor a rosszabbodó gazdasági helyzet és a háború miatti anyaghiány arra kényszerítette a mestert, hogy újra nagyobb mértékben használja fel a kendert. Ekkor még férfiingeket is készítettek belőle. Eltekintve tehát a nehéz háborús időszaktól, kelengyébe már inkább finomabb damasztholmit vásároltak.

A kenderfonalat leggyakrabban pamuttal keverve használták, úgy, hogy a *nyújtás* (felvetőfonál) pamut volt, a vetülék kender. Az ilyen anyagot *félkender*nek nevezték, s így készült a törülközők, sütőabroszok túrósruhák jelentős része. A kender alapanyagú termékeket *mangúlták*, de erre nemcsak kézi mángorlót használtak, hanem vasvázas, hengeres *mangúló*t is. Len fonalból kevesebbet dolgoztak fel, de ugyanolyan termékek készültek belőle, mint a kenderből.

Tornyai Imre tiszta pamutból szeretett legjobban dolgozni, ha lehetett választani, azt vette. Pamutból készült a *fogóruha*, amit konyharuhaként használtak, a *zefír* vagy *takácszefír* pamutvászon, ami lehetett egyszínű, kockás, csíkos. Ezt végekben vitték ki a piacra, ott mérték ki ágyneműnek, férfiingnek, gatyának. Vegyes színű pamutfonálból készült a *cájg*, melyből férfi munkaruhát varrtak.

A gyapjúfonalat a pamuthoz hasonlóan nagykereskedőktől rendelték, amiből leggyakrabban lópokrócot szőttek, használták kocsira, kocsiülésre, ritkábban takarónak is. Tornyai Imre olyan gyapjúszövetet is szőtt, amely alkalmas volt öltönykészítésre, de ez inkább kényszermegoldás volt szűkös, anyaghiányos időkben. (Ez vászonkötéssel készült, nem díszítették.)

Felvetéskor a mester 120 méteres *nyújtás*t (felvetés) csinált pamutból, ebbe szőtte bele a pamut vagy kender vetüléket. Díszítésben csak egyszerű csíkmintákat alkalmazott, a mustrás szövés ekkor már teljesen ismeretlen volt, szedettes mintákkal nem díszítették a szőtteseket.

Tornyai Imre beszerzett nyüstösgépet is, amelyet mintakártyák segítségével be lehetett állítani, s ezzel az alapot az egyszerű vászonkötésnél bonyolultabb kötésűre lehetett megszőni. Ennek segítségével készített ún. *kőmintás* félkender törülközőket. Törülközőinek díszítése *duplacsík*, szaknyelven ripsz, gyakori volt a *fogascsík*, előfordult a *rozmaringos* díszítés is, de az elnevezést már nem ismerte.

Körülbelül nyolc méter anyagot szőtt naponta, igény szerint a szélesebb vagy a keskenyebb szövőszéken dolgozva. Újításokkal is próbálkozott, Pesten megtanulta a frottír törülköző szövését, s azt Vásárhelyen is csinálta akkor, amikor itt még ismeretlen volt. Az 1930-as években az egyik Vigadó-beli kiállításon ezt is bemutatta, s a helybeli kereskedők nagy elismeréssel fogadták. A műszálas anyagok elterjedésével több asszony is kérte, hogy dolgozzon tovább hagyományos anyagokból, mert az újat nem tudják megfelelően kezelni. A mesterség iránti nagyobb igényt azonban mindez nem támasztotta fel. A mester újításokkal való kísérletezése mutatja, hogy megpróbálta felvenni a harcot a gyáriparral, ami hosszú távon nem vezetett eredményre. Az igények csökkenésével a helyi alapanyag, a kender termelése is fokozatosan megszűnt a paraszti gazdaságokban. Legtovább azokban a középparaszti gazdaságokban maradt fönn, ahol nem sajnáltak egy kis darab földet kiszakítani kendertermesztésre, zsákokra, ponyvákra pedig nagy szükség volt aratáskor, cséplőskor, s ezeket a maguk által megtermelt alapanyagból olcsóbban megszövethették. A háztartási textíliák elkészítésére azonban Tornyai Imre már többnyire nagykereskedőktől vásárolt fonalat használt föl.

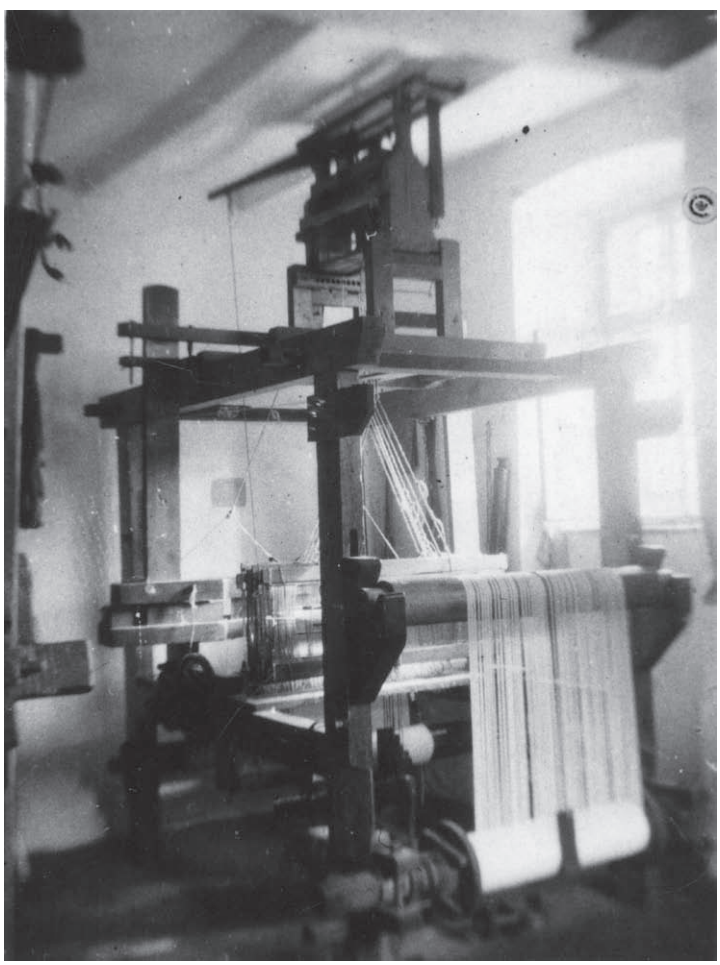

Nyüstösgép Tornyai Imre műhelyében 1930-ban. (TJM TI)

Összegzés

A legújabb szakirodalomban környékünk takácsmesterségéről a következő megállapítást olvashatjuk: *„a török kiűzése után is ritka településhálózattal rendelkező alföldi vidékeken nem alakultak, nem szerveződtek újjá olyan mértékben a takácscéhek, hogy a szövés paraszti gyakorlatát visszaszorították volna.”*[66] A bemutatott vásárhelyi adatok – a megye más helységeinek adataival együtt – azonban arra utalnak, hogy ezen a vidéken nagyobb jelentősége volt a takácsmesterségnek, mint ahogy a szakirodalom ezt feltételezte, ami nyilván a kutatások eddigi hiányából fakadt.

A kép pontosabb megrajzolásához fontos lenne felmérni a házi szövés mértékét és arányát a takácsmunkákhoz képest. Erre azonban csak elszórt adatok állnak rendelkezésünkre. Szeremlei adatai e tekintetben nem megbízhatóak, megállapítja ugyan, hogy *„a fonás-szövés általános volt”*, de ez inkább szófordulat, mint valós adat. Másutt megjegyzi, hogy *„a szövőszéket is igen sok háznál fel lehet találni”*, de megállapításait időben nem határolja be.[67]

Arról már történt említés, hogy a testamentumok, becsüjegyzőkönyvek ritkán említenek szövőszékeket, akkor is inkább takácsok hagyatékából. Vásznat sok helyen feljegyeztek, de ezekről nem lehet megállapítani, hogy ki szőtte. Kivétel Czirok Kata 1773. évi testamentuma, ahol a végrendelkező megemlíti *„már idehaza lévő 77 Rőff és a Takátsnál lévő 100 Rőff vásznamat…”*[68] Ez az adat azt mutatja, hogy a takáccsal való szövetés már az 1700-as évek végén gyakorlat volt. Természetesen a házi szövést ekkor még nem szorította ki teljesen a takácsmesterség. Feltehetően házi szövésű anyagot említ az az 1785-ös testamentum, amely két párnát ír le, *„mellyek paraszt vászonból valók”*.[69]

A már említett 1876-os cikk, amely a lányokat, asszonyokat fonásra, a takácsokat szövésre buzdítja, jelzi, hogy ekkorra ez a tevékenység elvesztette fontosságát, s magáról a házi szövésről szó sem esik. A házi szövés tehát a XIX. század második felében nem tekinthető elterjedtnek, ahogy azt Szeremlei írja, korábban, a század első felében pedig a takácsmesterség virágzása, a takácsok nagy száma nem indokolja, hogy a háziszövést olyan nagy jelentőségűnek tartsuk. A szegedi és makói adatok szintén megerősítik azt, hogy ennek gyakorlata a környéken már a XIX. század első felében háttérbe szorult.[70]

Az 1700-as évek levéltári adataiból kiderült, hogy a takácscéh régebbi, mint ahogy ezt a szakirodalomban olvashatjuk. Ez nemcsak Vásárhelyre vonatkozik, de Szegedre is, ahol korábban 1817 szerepelt a takácscéh megalapításának évszámaként, Bálint Sándor azonban pontosította a céh eredetét, 1743-ban a budai anyacéhből vált ki a szegedi takácsok fertálycéhe.[71]

Környékünk jelentősebb takácscéhes helységeinek adatait összevetve elmondható, hogy a mesterség az 1820 és 1860 közötti időszakban virágzott, egy-egy város tekintetében kisebb eltérésekkel. Bár az adatok a mesterek számát illetően nem teljesen pontosak, mégis úgy látszik, hogy Szeged és Vásárhely esetében ez a virágkor a XIX. század második negyedére tehető, Szentes esetében viszont még az 1850-es években is nagy volt a kereslet a takácstermékek iránt, s a mesterek száma csak az 1860-as években kezd csökkenni.[72]

Összegzésképpen tehát megállapítható, hogy a takácsmesterség a Dél-Alföldön a szakirodalomban eddig feltüntetettnél korábbi és nagyobb jelentőségű volt, s ezt a vásárhelyi adatok is alátámasztják.

---

66 DOMONKOS Ottó, 1991/b. 101.

67 SZEREMLEI Samu, 1911. 168, 384.

68 Testamentumok. MNL CSML HF IV.A. 1001. g. 266.

69 Testamentumok. MNL CSML HF IV.A. 1001. g. 290.

70 T. KNOTIK Márta, 1990/2. 263–297. Szegedről Kovács Jánost, Makóról Szirbik Miklóst idézi.

71 BÁLINT Sándor, 1977. 226.; SZOLNOKY Lajos, 1972. 250–262.

72 Az összehasonlításra szolgáló adatok részletesebb ismertetése: NAGY Vera, 1989., 1994. 77–87.

II. SZABÓK, SZŰRSZABÓK, PAPLANOSOK, KALAPOSOK

A szabók, szűrszabók és paplanosok együttes tárgyalását különösen a korai időkre vonatkozóan az teszi indokolttá, hogy valaha közös céhet alkotott. A kalaposoknak ugyan külön céhük volt, de az általuk felhasznált alapanyag szintén textil, termékeik pedig a szabók, szűrszabók munkáihoz hasonlóan fontos részét képezték a viseletnek.

A szabócéh

Szabókról legkorábban az 1701-es összeírás tesz említést, ebben három mester szerepel. Első, 14 cikkelyből álló céhlevelüket 1714-ben nyerték, majd 1732-ben 35 pontos céhlevelet kaptak.[73]

1776-ban hirdették ki a céh új privilégiumát, amelyet a magyar, német szűrszabó és paplanos mesterek együttesen kaptak. A céhet ekkor 15 mester alkotta, akik közül 14-nek a vezetékneve – Szabó – utal a mesterségére, sokuknak előneve pedig a származási helyére: Kőrösi, Telegdi, Szatmári, Aradi. 1777-től 1799-ig 15 vidéki mester állott be a vásárhelyi céhbe, akik között van két csongrádi szűrszabó, hét makói mester, közülük kettő szűrszabó, három szabó, egy kiskunhalasi paplanos, egy orosházi mester, egy kisújszállási paplanos, két kecskeméti mester, egyikük paplanos és egy túri szabó. A céhes iratok a szabókat *német szabók*ra, *magyar szabók*ra és *vékonyszabók*ra osztják.[74] A német szabók nyugati mintára készítették ruháikat, a magyar szabók magyar ruhát varrtak, s ugyancsak magyar jellegű ruhát készítettek a vékonyszabók, csak finomabb kelmékből.[75] Szeremlei szerint hajdan megkülönböztettek *vékonyszabók*at és *vastagszabók*at, ez utóbbiak alatt a szűrszabókat értették.[76]

A szabók férfi és női ruhát egyaránt varrtak, Szeremlei 1829-ből említi Néder Jánost, aki *asszonyi ruha készítő* volt.[77] A női szabó elnevezés pedig 1853-ban bukkan föl az iratokban.[78]

A céh feljegyzéseiben rendszeresen előforduló családnevek arra utalnak, hogy egyes családokban a mesterség generációkon át öröklődött. Ilyen visszatérő családnevek a Hegedűs, Kecskeméti, Kmetykó, Koncz, Szamák, Szatmári.

A szabócéh tagjai férfiak voltak, azonban a ruhavarrást természetesen nők is gyakorolták. A kontárok között ők voltak többségben, akikkel a céh a XIX században állandóan viaskodott. A *kontárkergetés* vagy *fuserkergetés*, illetve az ezzel járó kiadások többször szerepeltek a számadáskönyvekben. Az elkapott kontárokkal büntetéspénzt fizettettek. 1822-ben például egy férfi, egy asszony és hat lány fizetett kontárkodásért. A férfiaknak legtöbbször felajánlották a céhbe való belépést, amit azok nem minden esetben fogadtak el. 1823-ban a kontároktól szerszámaikat is elvették, s az árverésre bocsátott ollók, *téglázóvas*ak ára a céh kasszájába került.[79]

Az iparral nem rendelkező varrókkal való küzdelem a céh megszűnte után is folytatódott. 1897-ben a Szabó Ipartársulat közgyűlésén az egyik mester panaszolta, hogy a piacon az ócskások között új ruhákat is árultak. Ilyenkor az iparhatósághoz fordultak panasszal.[80]

A szűrszabók 1877-től, a szabók az 1880-as évektől ipartársulatként működtek. A szabók éveken keresztül elhúzódó vitát folytattak az Ipartestületbe való belépésről. 1922-ben csatlakoztak a Szabó Szakosztályhoz.[81]

---

[73] SZEREMLEI Samu, 1911. 373.

[74] Szabócéh iratai. Tornyai János Múzeum (a továbbiakban: TJM) 73.45.10.

[75] GÁBORJÁN Alice, 1991. 392., 396.

[76] SZEREMLEI Samu, 1911. 378., 383.

[77] SZEREMLEI Samu, 1911. 378.

[78] Szabócéh iratai. TJM 73.45.17.

[79] Szabócéh iratai. TJM 73.45.12.

[80] Szabócéh iratai. TJM 73.45.25.

[81] Ipartest. jel. 1911.; Szabócéh iratai. TJM 73.45.25.

A mesterek, legények, inasok számának alakulása

Az 1700-as évek első felében 10 és 20 fő között volt a szabómesterek száma. Szeremlei és Pozsár azonban 1721-ben, illetve 1723-ban 23 főt említ, de forrásukat nem jelölik meg.[82]

Az 1776-os privilégium kihirdetésekor 15 mestert soroltak fel, akikhez 1778-ban és 1779-ben 2-2 fő csatlakozott, 1780-ban 3, 1782-ben 4. 1776-tól jegyzik föl a szegődtetett inasok számát, ez az 1790-es évek végéig évente átlagban 2-3 fő, majd a századfordulóra megemelkedik, 1798-ban például 9 fő, 1802-ben 8 fő, 1806-ban 14 fő.[83]

A szabómesterek száma 1788-ban 24 fő.[84] Az 1800-as évek elejéről csupán az 1828. évi összeírásból kapunk pontos adatot, amikor 21 szabómestert és 7 segédet tartottak nyilván. A 21 mesterből 16 fő segéd nélkül, 4 fő egy segéddel, egy pedig 3 segéddel dolgozott. Ekkor már külön vették nyilvántartásba a szűrszabókat, akik 1823-ban elváltak a szabóktól, és 10 fővel önálló céhet alapítottak. Számuk 1828-ban 5 mester és 2 segéd volt.[85] A későbbiekben sem tartoztak a népesebb céhek közé.

A XIX. század második felére vonatkozóan is csak néhány évből vannak pontosnak tekinthető adataink a mesterek számáról. 1853-ban 51 főt említenek az iratok, s 1871-ig 46-an csatlakoztak hozzájuk.[86] Az 1874. évi kamarai kimutatásban 92 szabó és 9 szűrszabó szerepel.[87]

Az 1880-as évek elején a Budapesti Iparkamara kérésére pontos létszámot közöltek: 1881-ben 51, 1882-ben 59, 1883-ban 60 tagja volt a Szabó Ipartársulatnak. Közülük 11-en nem folytatják a mesterséget koruk miatt, de társulati jogaikat fenntartották.[88]

A szegődtetett inasok és segédek száma az 1850-es évek közepén és az 1860-as évek elején látszik legmagasabbnak. 1853-ban és 1854-ben 17-17 inast szegődtettek, majd számuk az évtized vége felé csökkent, 1860-ra azonban újra nőtt, 13 főre, 1862-ben 15 főre.[89] 1853-ban 93, 1856-ban 163 alkalommal igényeltek a mesterek legényt, egyesek többet is. Hasonlóan magas a számuk az 1860-as évek elején: 1862-ben 152 alkalommal adtak segédet a mestereknek, volt, aki 5 segédet kapott. 1863-ban 133, 1864-ben és 1865-ben 61-61 segédet szegődtettek. Számuk a 60-as évek közepétől fokozatosan csökkent. (1866: 44, 1867: 23, 1868: 46, 1870: 31, 1871: 8, 1872: 21, 1876: 11, 1880: 8)

A céhes iratok rögzítik a legények származási helyét is. A legtöbb legény helybeli, valamint a környékről való: Szentesről, Szegvárról, Makóról, Csongrádról, Szegedről. Sok legény jött Békés megyéből: Orosházáról, Gyuláról, Csabáról, Szarvasról, Kovácsházáról, sokan a Duna-Tisza közéről: Kecskemétről, Kiskunfélegyházáról, Kiskőrösről, Kiskunhalasról, Nagykőrösről, Ceglédről s ugyancsak sokan Délvidékről: Szabadkáról, Zentáról, Újvidékről. Többen jöttek Felvidékről, Tiszántúlról, például a Jászságból, kevesebben Dunántúlról és Erdélyből. Ritkán előfordultak külföldi (cseh, német, lengyel) legények is.[90]

A szabók száma tehát az 1850-es évek második felében és az 1860-as évek első felében lehetett a legmagasabb, majd a XX. század elején újra jelentősebb mértékben megemelkedett. Az Ipartestület tagjainak 1911-es névsora 106 szabót, 62 női szabót, 4 szűrszabót sorol fel. Megemlítik itt a Hódmezővásárhelyi Szabó Iparosok Termelő Szövetkezetét is. Az 1910-es népszámlálási statisztika 621 szabót említ, ami azonban a varrásból élők összlétszámát jelentheti.[91]

---

82 KRUZSLICZ István, 1984. 412.; POZSÁR István, 1912. 98.; SZEREMLEI Samu, 1911. 373.

83 Szabócéh iratai. TJM 73.45.10.

84 POZSÁR István, 1912. 98.; SZEREMLEI Samu, 1911. 376.

85 BARTA László, 1981. 23.; Szűrszabó céh iratai. MNL CSML HF IX. 7.

86 Szabócéh iratai. TJM 73.45. 11.

87 FROCZEK Zoltán, 591–651.

88 Szabócéh iratai. TJM 73.45.25.

89 Szabócéh iratai. TJM 73.45.20.

90 Szabócéh iratai. TJM 73.45.23.

91 Ipartest. jel. 1911.; FORCZEK Zoltán, 1993. 618.

A szűrszabók munkái

A XVIII–XIX. századi feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a szűr általánosan használt felsőruha volt, s ez nemcsak környékünkre igaz, hanem országszerte a parasztság egyik legfontosabb öltözetdarabja. Több évszázados múltjával a közrendűek viseletéhez kapcsolódott.[92] A szűr mellett gyakran előfordul a *kankó*, *szűrkankó*, valamint a *szűrnadrág* is, mely utóbbinak az ára 1812-ben 1 forint 30 krajcártól 3 forintig terjedt.[93]

A szűrszabók az 1700-as években a szabókkal közös céhet alkottak. 1788-ban 10 szűrszabót írtak össze Vásárhelyen. 1823-ban kiváltak a szabócéhből és önálló céhet alapítottak. Munkájukhoz az alapanyagot főként Nagyszebenből szerezték be.[94]

A szűrszabók céhes irataiban csupán egy helyen történik említés munkáikról. 1824-ben feljegyezték a remeklők által különböző jogcímen fizetendő taksákat, melyek között szerepel a *Tzifra kankó és guba váltság*.[95]

Szeremlei megjegyzi, hogy a szűrposztó olcsóbb volt a juhbőrnél, és *felsőruhának eléggé alkalmas*, ami magyarázatul szolgál arra, hogy a XIX. században rendszeresen találkozunk szűrrel, kankóval a cselédbérek között. 1807-ben egy kisbéres bérének része egy szűr, mely 7 forintot ér, és egy kankó 4 forint értékben.[96] 1857-ben egy öregbéres fizetésének részét képezte egy szűr, egy végig gombos szűrnadrág, egy kankó.[97]

Környékünkön az egyszerűbb, dísztelen szűr használata gyakoribb volt, mint a *cifraszűr*. Ez utóbbit inkább csak parádéskocsisok viselték. 1882-ben egy parádéskocsis bére tartalmazott egy rend parádésruhát, egy rend igásruhát és egy cifraszűrt is.[98]

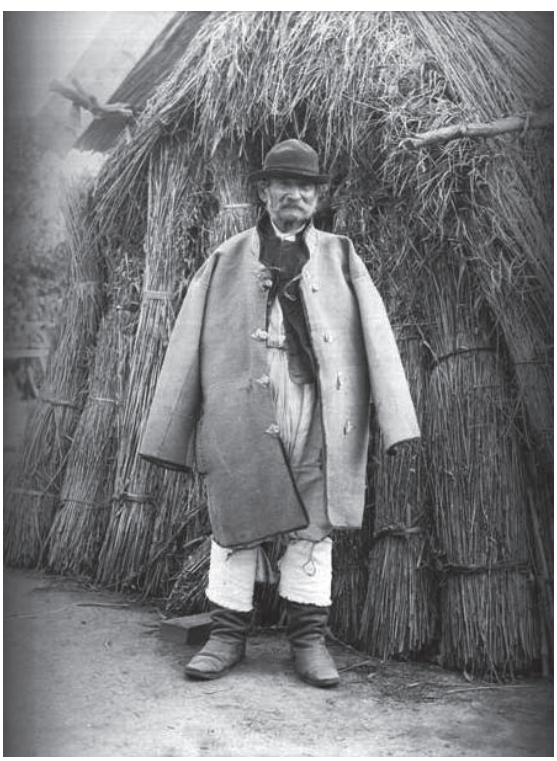

Fekete István halász szűrkankóban 1909-ben. (TJM PJ)

[92] FLÓRIÁN Mária, 2001. 150–151.
[93] SZEREMLEI Samu, 1911. 231.
[94] JUHÁSZ Antal – KRESZ Mária, 1990. 259–260.
[95] Szűrszabó céh iratai. MNL CSML HF IX. 7.
[96] SZEREMLEI Samu, 1911. 383., 222.
[97] HERCZEG Mihály, 1981. 103–131.
[98] HERCZEG Mihály, 1981. 118.

Szeremlei a szűrszabók kapcsán említi a *csurak* nevű, térdig érő női kabátot, mely néha posztóból készült. A csurak a szabók remekei között szerepel, itt valószínűleg egy olcsóbb változatáról lehet szó, mely 1834-ben egy szolgáló bérében is megtalálható.[99]

A XIX. századi viseleti leírások mind megemlítik ugyan a szűrt, de Vásárhelyről ennél többet csupán Ballagi Aladár 1890-es beszámolójából tudunk meg: *„Eső ellen ősszel és tavasszal fekete vagy sötétszürke magyar szabású bő szűrt öltenek a gazdák, mely majdcsak nem sarkukat veri. A munkások szűrkankónak nevezett, nem egészen bő, térdig formán érő fehér vagy az újabb divat szerint zöld szűrszövetből való felöltőt vesznek magukra."*[100]

Férfi, rátétes cifraszűrben a XX. század elején. (TJM PJ)

A szűrök színéről, díszítéséről Kiss Lajos tudósít legbővebben, a XIX. század végi vásárok leírásában: *„A helybeli szűrszabók ötféle szűrt árultak, cifraszűrt, melynek az eleje és hátul a gallérja tele volt virággal, díszítés volt még az ujja végén, az oldalán, hátul a hasítékán és a varráson alul. A juhász szűrön kevés virág volt. Némelyik juhásznak nem is kellett virág, se a galléron, se az elején, csak a szegések mellett legyen csipke. A gulyás szűr olyan volt, mint a juhász szűr, de az ujja rövidebb, amit bekötve használtak, abban tartották a dohányzacskót, a csiholó acélat, majd a masinát (gyufát), furulyát, zsebkendőt stb. apróságot. A csikós szűr fekete posztóból készült, míg az előbbiek fehér posztóból. Virágozása, valamint a szegés piros vagy kék színű volt. A szürke színű posztóból valót, melynek a színe hasonlított mák színéhez, mákos szűrnek mondták, galléros volt. A szűrkankó gallér- és dísznélküli egyszerű és szűk volt, úgyhogy dolgozni lehetett benne."*[101]

[99] SZEREMLEI Samu, 1911. 384., 223.

[100] BALLAGI Aladár, 1890. 15.

[101] KISS Lajos, 1956. 62–63.

Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállításon a szűrszabók is bemutatták munkáikat, melyek szűrök és pokrócok voltak: *„Különféle díszítésű szűrök (fehér és fekete alappal, sárga és kék díszítéssel) … négy darab szűr, kettő fehér, kettő barna.”*[102]

A *kankó* szűrposztóból készült ujjas felső kabátféle volt, a XX. század elején már kevesen hordták, halászok, csőszök viseletéből ismert. Ballagi Aladár és Kiss Lajos leírása alapján az itt szűrkankónak nevezett ruhadarab megegyezik azzal, amelyet a 74 éves körtvélyesi halász, Fekete István viselt 1909-ben Plohn József felvételén.

A korábban általánosan használt szűr a XX. században már csak a pásztorok, kocsisok viseletében maradt fönn. A város parádéskocsisa az 1960-as évekig viselte azt a piros rátétdíszes fekete szűrt, amely a Tornyai János Múzeum gyűjteményében található. (Ltsz.: 81.93.1.)

Vásárhely utolsó szűrszabója Szamák Mihály volt, aki a magyar irodalomba is bevonult Bibó Lajos *Sötét hajnal* című regényének egyik alakjaként.[103]

Szabómunkák

Bár szabókról csupán az 1700-as évek elejétől szólnak az írott források, tevékenységük korábban is valószínűsíthető. Környékbeli példa erre az 1586-os pereskutasi jegyzőkönyv, melyben tehetős jobbágyok panaszkodtak kóbor katonák fosztogatásairól. A katonák többek között elraboltak Szabó Ferenctől *„két karasia dolmányt ezüst gombokkal”*, Bán Alberttől *„egy gránát dolmánt”*, *„Seres Györgytől huszonhárom ezüst gombokat*, *melyeket az ő maga dolmányáról metéltek le”*.[104]

Más céhek feljegyzéseihez hasonlóan a szabó céhirataiban is kevés utalás található az általuk készített munkákra, kivéve a remekmunkák felsorolását az egyik számadáskönyv végén. Egyéb helyeken 1814-ben *rajthoznik* (oldalt gombos posztónadrág) szabását jegyezték föl, 1815-ben egy dolmányt, 1823-ban pedig egy nadrágot említenek, melyeknek remekhibájáért fizetni kellett.[105]

A szabócéh adósságkönyvének (1809–1865) hátsó lapjain két különböző időből származó remek felsorolás szerepel. Az elsőt feltehetően az 1800-as évek elején rögzítették, a másik valamivel későbbi, itt az asszonyi ruhák lajstromában szerepel az 1844-es évszám. A feljegyzésekből úgy látszik, hogy a remeklővel szembeni követelmény egyik része teljesen elkészítendő ruhákból állt, mégpedig feltehetően a legfontosabb viseleti darabokból: *„Magyar* Szabó *Remekje. M(agyar) Dolmán és Nadrág varni”*, *„Német Sz(abó) varnivaló Remekje*. *Frak v(agy) Gërok Nadrág Veszti”*. Ezenkívül a magyar szabónak 24, a német szabónak 18 más egyéb ruhaféle varrását kellett ismerni, remekléskor azonban ezeknek csak a szabásmintáját kellett tudni, erre utal a felsorolás címe: *„Magyar Sz(abó) R(emek)hez való Krétázása”*. A magyar szabóknak a következő ruhadarabok elkészítését kellett ismerni: *1. Egész Kerek Köpönyeg, 2. három fertáj Köpönyeg, 3. Fél kerek Köp(önyeg), 4. Férfi Mente Magyar Szabásra, 5. ugyan az Német szabásra, 6. Svallér Mente, 7. Dolmán Német Szabásra, 8. Asszon Mente Német Szabás, 9. Décember Bunda Férfinak. 10. Ugyanaz Asszonynak, 11. Ujjas Köpönyeg, 12. Reverenda Magyaros, 13. Reverenda Olasz modra, 14. Kaputrok mostani modra, 15. Janklit Rántzosaju, 16. Német Rajthuzlit, 17. Magyar Sujtár, 18. Magyar Kalpag, 19. Magyar Rekli (…?), 20. Magyar Ujjas Lájbli, 21. Kis Lájbli Parasztos, 22. Két elejű Lájbli, 23. Kvadrátus hár. négy szegletű, 24. Ujjatlan Dolmán.*

A német szabók által készített ruhák: *1. Férfi Kaput, 2. Slifer Köpönyeg, 3. Ujjas Köpönyeg, 4. Férfi Bekes, 5. Férfi Frak, 6. englisi Nadrág, 7. Reverenda Olasz és Magyar modra, 8. Rövid Nadrág, 9. Pantalon Nadrág, 10. Veszti mostani modra, 11. Férfi Bunda, 12. Asszony Bunda mostani modi, 13. Assz. Bunda Ujas, 14. Ibérok, 15. huzos ruha, 16. Assz. Sliffer, 17. (…?) Köpönyeg, 18. Modi Kerek Köpönyeg.*

---

[102] Útmutató. 1904.

[103] A művészekkel barátkozó, bohémlelkű szűrszabóról Modvay Győző is megemlékezett a Magyar Hírlap 1968. augusztus 28-i számában.

[104] SZEREMLEI Samu, 1911. 802., 803. Karasia: vékonyabb fehér szűrposztó. (SZEREMLEI Samu, 1911. 181.)

[105] Szabócéh iratai. TJM 73.45.14.; 73.45.12.

Az említett másik, későbbi remek lista olyan darabokkal bővül, mint a magyarszabóknál a *Magyar Spentzel* és a *Huszár Spentzel*, a németszabóknál pedig a katonaruhák: *Uniformis Kaputt*, *Uniformis Frak*, *Uniformis Nadrág*.

A remeklőknek az *asszonyi ruhák*at is ismerniük kellett, 1844-ben például olyanokat mint a *mider, magyar váll, Rántzos ruha, Asszony Slifer, Csurakli, Szűk ujjú rékli, Vizitke testhez álló, Próféta Köpönyeg, magos rúha, vizitke egy szabású, mantil gallér.*[106]

A vásárhelyi születésű, itt is tanult, de Makón dolgozó Szatmári János szabómester 1840-es évekből származó feljegyzéseiben adatok találhatók az egyes ruhafélék anyagára és árára vonatkozóan. A lajbi anyaga például lehetett bársony, ebelasztin, selyem. A bársonylajbi ára 1 forint 40 krajcár, a selyemlajbi 1 f. 15 kr., de volt 2 forintos is. Az ebelasztin lajbi 1 f. 30 kr., egy sujtásos lajbi pedig 3 forint.

A polgáribb, nyugatias jellegű németszabók által készített ruhadarabok elsősorban a városi tisztviselők igényeit elégítették ki. Erre példa Szatmári János következő bejegyzése: *„Jegyző Urnak egy Megyszín Frakot készítettem minden Czugehérungal edjüt. F7. kr. 30."* Egy *nyári gérok* 4 forintba került, bársony gallérral is készült. Egy *kurta spentzel* 1 forint 40 krajcár. A férfiak melegebb kabátféléje a *téli kaput*, melynek elkészítése 6 forintba került. Gyakran előfordul a megrendelések között a nadrág; egy *nyári nadrág béléssel* 1 forint 15 krajcár, egy *magyar nadrág sujtásra* 2 forint 30 krajcár. Szatmári János kisfiúk számára is készített ruhaféléket: *rókk*ot, *veszti*t, *nadrág*ot, *lajbi*t, *kisujjas*t. Nem tudjuk, hogy miféle ruhadarab lehetett a *miniszter*, amely mind a szabócéh irataiban, mind pedig Szatmári János feljegyzéseiben előfordul. Ez utóbbinál az ára 3 forint 30 krajcár.[107]

A szabók munkáinak megismeréséhez nem csupán a szabócéh iratai adnak támpontot, hanem egyéb levéltári források is – például testamentumok, becsüjegyzőkönyvek –, ahol viseleti darabok felsorolásával találkozunk. Kitűnő források a XIX. századi város- és népleírások, melyek nem csupán a korabeli állapotokat tükrözik, de utalnak a divat változásaira, egyes viseleti darabok megjelenésére, eltűnésére.

Az 1700-as években és az 1800-as évek elején a viselet fontos darabjait alkották a posztóruhák, ezek közül is elsősorban a dolmány és a mente. Mindkettő posztóujjas volt, a mente hosszabb, mint a dolmány, s gyakran együtt is viselték. A XIX. század első felében a szabóremekek felsorolásából kiderül, hogy a dolmány készülhetett *magyar szabásra* és *német szabásra*, később *atilla dolmányt* és *kurta dolmányt* különböztettek meg. Anyagáról és díszítéséről Szeremlei ír a gazdaemberek 1840 táján hordott ruháit ismertetve: *„Teveszőr* átilla *dolmány, fekete posztó atilla dolmány 10 ezüst gombokkal, 6 ezüst pikkellyel."*[108]

A XVIII. században a posztóruhák viselete a jómódú gazdaréteghez kapcsolódott, olyannyira, hogy ebben az időben a kék posztóruha a mód és rang kifejezője volt, viselőiket *kíkbeliek*nek is nevezték.[109] Vásárhelyi levéltári forrásokból Barabás Jenő hoz erre példát: 1757-ben Tóth Pált a tanács egy városbéli porta határának megállapításánál elmarasztalta, mire ő kifakadt a két bíró ellen, hogy *„nem igazságot, hanem csak a kék dolmányt nézték"*.[110]

A kék posztóruha része volt az iparosok viseletének is. Kaufer János takácsmester vagyonának összeírásában 1799-ben szerepel *„Egy kék mente"*.[111]

A mente nem csupán a férfiviselet részét alkotta, hanem az 1700-as években a női viselet megbecsült darabja volt, melyről igen sok írott forrás, különösen a testamentumok tanúskodnak. Legkorábban 1757-ben Tolnay Erzsébet végrendeletében bukkan föl: *„A Mentémet hagyom Laczkó Mihályné Leányomnak"*. 1773-ban Kelenfi Ilona így végrendelkezik: *„Az uj rókás mentémet hagyom a' két leányomnak, hogy a' mellyik tehetségesebb, fizesse ki a' másikat belőle…"*, de ócs-

[106] Szabó céh iratai. TJM 73.45.13.

[107] Makó Város Levéltára. Kigyűjtött anyag. Az anyagot bemutatta Fejér Gábor a néprajzkutatók szakmai továbbképzésén Szegeden 1994-ben.

[108] SZEREMLEI Samu, 1911. 173.

[109] KRESZ Mária, 1956. 253–256.

[110] BARABÁS Jenő, 1956. 253–256.

[111] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 392.

ka mentéjéről is rendelkezik. Özvegy Kóti Istvánné vagyonleltárában 1802-ben *Asszonynak való Mente* szerepel.[112]

Kresz Mária szerint Hódmezővásárhelyen még a XIX. század közepén is legalább térdig érő mentében jártak az asszonyok. A mente elsősorban a tehetősebb nők viselete volt, s a legköltségesebb tétel a női ruhatárban.[113] Ez magyarázatul szolgál arra, hogy ha más ruhadarabot nem is, de ezt miért tartották fontosnak feltüntetni a végrendeletekben.

Kresz Mária a XIX. század közepéről csupán asszonyi mente viseletről tesz említést, megállapítása szerint itt a férfiak ekkor már nem hordták.[114] 1844-ből, Szathmáry Károly korabeli leírásából azonban még van példánk a férfimente viselésére, sőt a mente és a dolmány együttes viselésére is, amely elsősorban a nemesi viselet jellemzője volt. Szathmáry a lakozás szokásának leírásában megemlíti a vendéghívogató mesterlegények öltözetét, amely kurta magyar dolmány fölötte fél vállra vetett mentével.[115]

Környékünkön a posztóruhák a szegényebb néprétegek körében a XIX. század elején kezdtek elterjedni. Elvétve korábba is van rá példa. 1764-ben szerepel a cselédszegődmények között kék nadrág, amelyet színe alapján valószínűleg posztóból készítettek. 1807-ben egy szolgáló bérében találkozunk posztó réklivel.[116]

A posztóruha terjedését Török Károly 1867-es viseleti leírása jól érzékelteti: *„Ma már azonban nem lehet megtudni, melyik a béres, melyik a gazdaficzkó, annak is csak kík (kék) ruhája van mint ennek. Ezelőtt csak a mesteremberség meg az esküdtek voltak kíkbeliek, csak azok meg azoknak cselédjei jártak posztóruhában, meg azonkívül egy-két jobb módú első gazda."*[117]

Az 1700-as évekre vonatkozóan Szeremlei megjegyzi, hogy gyakori volt a fehér posztóruha is. Valószínűleg ebből készülhetett 1809-ben egy öreg béres bérében szereplő *fehér ujjas mándli*.[118]

Az említetteken kívül különösen a módos parasztság, a köznemesség és a mesteremberek népszerű posztóruhája lehetett a köpönyeg. Közkedveltségét jelzi, hogy a szabóremekek között többféle változatban is előfordul. A levéltári forrásokban Kaufer János takácsmester vagyontárgyai között szerepel 1799-ben *„Egy köpönyeg"*.[119] A *rajthuzli* szintén posztónadrág volt, oldalt gombokkal díszítve. A szegényebbek viseleteként előfordult a cselédjárandóságok között is.[120]

A XIX. század elejei posztóruhák eddigi felsorolása is jelzi, hogy ekkor a mente és a dolmány mellett újabb kabátfélék jelentek meg a viseletben: a férfiviseletben a *mándli*, a női viseletben a *rékli*, a *csurak*. Mindegyikkel találkozunk a cselédbérek között, ami arra utal, hogy ezeket a szegényebb néprétegek is használták. A tehetősebb nők már a polgári divat felé mutató darabokat kezdtek hordani, amilyen például az 1844-es remekek között szereplő vizitke lehetett. A női felsőkabátok sokféleségét Török Károly is megemlíti: *„van* vizitli, othonka, kaczabajka, csurak meg ki tudná, hogy még milyen nevű milyen szabású *felöltő"*.[121]

Török Károly 1867-es leírásában utal a női viselet huszonöt évvel azelőtti változására, e változásokról azonban még pontosabb képet kapunk 1844-ből, Szathmáry Károly tollából, aki a *„Regélő Pesti Divatlap"* hasábjain részletesen ismerteti az ünnepi női viselet alakulását, és hátterére is rávilágít: *„A nők viselete néhány év előtt még nem legtetszetősb volt, mostanában azonban kezdik a csinosabb szomszédokat utánozni: még pedig különválva a reformátusok a szentesieket, a katholikusok a szegedieket."* A templomba menő református menyecske öltözetét így jellemzi: *„fején takaros magyar főkötő ül – a debreczeninek csak ötöd része – derekát egyszerű karton rekli övezi mi alól bokáig érő sötét színű*

---

[112] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 317., 345., 395.
[113] KRESZ Mária, 1956. 54., 119.
[114] KRESZ Mária, 1956. 54.
[115] SZATHMÁRY Károly, 1844., Regélő Pesti Divatlap, 35. szám. 1844. május 2. 569.
[116] BARABÁS Jenő, 1956. 254.; SZEREMLEI Samu, 1911. 222.
[117] TÖRÖK Károly, 1867. 294–298.
[118] SZEREMLEI Samu, 1911. 181., 222.
[119] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 392.
[120] KRESZ Mária, 1956. 52.
[121] TÖRÖK Károly, 1967. 296.

Fekete selyemből varrt női ujjas, „rékli” a XIX. század második feléből. (TJM Ltsz.: 50.129.1.)

rokolya foly le, elöl fényes fekete gyolcs köténytől takarva, s lábát fekete kordovány csizma fedi. A lányok majd nem hasonlóan vannak öltözve, kivéve hogy némelly jobb modunál a karton helyett selyem rekli és nyakkendő csillog, néhányak fején még avult pártát is látunk, de ezt ma már csak az viseli, kire szépanyjáról ősi hagyományként maradt…”

A puritán református női viselettel szembeállítja a katolikus nők színesebb, kirívóbb ruházatát: *„A virító kelméből készült rekli ujjai, tollal levén bélelve olly duzzadtan állnak, mint felfutt két nagy hólyag, a tehetősbek nyakában ezüst tallér lógg a szabadon emelkedő kebel felett, szegényebbeknek a tarka kláris is elég ékszer, a nyakba vetett rojtos fehér kendő két sarka hátul ponyókául kötve lógg, a hajtövét szalag szorítja össze, s végig folyva a fonatékot, alul hatalmas bokorban végződik, mód nélkül keményített kurta szoknyájuk, kitárt esernyőként feszül szét a rövid derék alatt, a lábakat kizárólag tarka harisnya és papucs fedi. ”*[122]

A vásárhelyi férfiviseletben a XIX. század elején a béresek, kocsisok bérében felbukkanó *mándli* az egész század folyamán kiemelkedő helyet foglal el a kabátfélék között. A szabócéh remekeinek felsorolásában nem szerepel, lehet, hogy ott más névvel illették ezt a ruhadarabot, talán a *Magyar Ujjas Lájbli* alatt ezt értették. A mándli a dolmányhoz hasonló, de egyszerűbb, parasztosabb, olcsóbb kabát volt, a különbség elsősorban a gallér megoldásában mutatkozott, míg a dolmány gallérja felálló, addig a mándli gallérjának hajtókája kétoldalt legombolt.[123] A *mándli* vagy *kismándli* elnevezést még a XX. század közepén is használták Vásárhely környékén, de Nagy Gyula szerint már csak a férfimellényt értették alatta.[124]

A mándli mint ujjas ruhaféle a környéken Vásárhelyen maradt fönn legtovább. T. Knotik Márta az 1860 és 1880 közötti viselet vizsgálata nyomán jutott erre a megállapításra: *„A valaha általános, ekkorra egyedivé vált darabot, az állónyakú, onnan kihajtott gallérú kabátot csak a vásárhelyi férfiak hordják.”*[125]

---

[122] SZATHMÁRY Károly, 1844. 548–549.

[123] KRESZ Mária, 1956. 57.

[124] NAGY Gyula, 1975. 350., 353.

[125] T. KNOTIK Márta, 1990./a 202.

Juhász István 50 éves vásárhelyi gazda 1904-ben. Viselete vászongatya, pitykés mellény, állógalléros mándli, kezében pörgekalap. (TJM PJ)

Másik érdekessége a mándlinak az, hogy míg a XIX. század elején a szegényebb néprétegek, általában a cselédek viseleteként bukkan fel, addig a század végére a hagyományos öltözékhez ragaszkodó tehetősebb gazdák ruházatának része. Ezt már fényképfelvételek is mutatják, melyek az 1860-as évektől készültek. Ilyen például Czeglédi József fiatal gazda 1862-ből való fényképe, melyen bő ujjú inget, bő gatyát, mellényt és vállra vetett mándlit visel. Ugyanez a gazda idős kori fényképén már polgári szabású kabátot visel, a gatyát zsinórdíszes nadrág váltotta fel, a régi viseletből a pitykékkel díszített mellény maradt meg.

Czeglédi József fiatalkori fényképe kitűnő illusztráció Török Károly 1867-es nyári férfiviselet leírásának: *„Viseletök az utóbbi időkig a legegyszerűbb volt, a férfiak bő, bokáig érő gatyában, rövid mellig érő derekú bornyúszájú ingben jártak, melyet dolog közben fel szoktak gyűrni, ezenfelül sűrű bütykős gombos kis mándli vagy lajbi (mellény) volt, a felső gunya újjas mándli nevet viselt, a nyakon hosszu, tenyérnyi széles fekete pamuk vagy selyem nyakraváló. Télen át bekecs volt a felöltő, azonkívül suba, szűr, a test alsó részén rajthúzli, kétfelől a czombon le szárhelyig, azaz bokáig, krajczárnyi nagyságu sárga gombra, magyar nadrág csak a jobbmóduakon volt látható. A föveg télen bárányból sipka, nyáron nagy szélű pörge kalap…”*[126]

Kresz Mária a XVIII–XIX. századra vonatkozóan megállapítja, hogy az alföldi mezővárosok paraszti viselete előtte járt a magyar paraszti ruházat általános fejlődésének. A XIX. század második

[126] TÖRÖK Károly, 1867. 296.

Czeglédi József, fiatal gazda 1869-ben készült képen, vászongatyában, pitykés mellényben, vállra vetett mándlival.

A 66 éves Czeglédi József gazda és végrehajtó 1904-ben. A vászongatyát nadrágra cserélte, a mándlit pedig polgári szabású kabátra. Pitykés mellénye és a pörgekalap még a paraszti viselet része. (TJM PJ)

felében a parasztság viselete két úton haladt tovább: egyik az önálló paraszti „népviselet" kialakulása az ország egyes tájain, máshol viszont a városias polgári ruha fokozatos átvétele. Vásárhely környékén is ez utóbbi figyelhető meg.[127] T. Knotik Márta azonban felhívja a figyelmet arra, hogy Vásárhelyen a hagyományos gazdálkodást folytató módos gazdaréteg a XIX. század végén is a régi ízlés szerint öltözködik, öltözete inkább paraszti jellegű. A színes szegedi viselettel összehasonlítva a sötét, komor színek használatát tartja uralkodónak, amiben a reformátusok puritánsága is szerepet játszik.[128]

Önálló paraszti népviselet valóban nem alakult ki Vásárhelyen, de a polgári ruhadarabok mellett egyes parasztos viseleti darabokat megőriztek a gazdák. Mind a XIX. század végi fényképfelvételek, mind a korabeli leírások arról tanúskodnak, hogy a vásárhelyi viseletet kettősség jellemzi, melyben a polgári ruhadarabok és a régi paraszti ruhadarabok egyaránt megtalálhatók. Családi fényképeken sokszor egy családon belül is fellelhető ez a kettősség, míg az idősebb szülők parasztosabb jellegű ruhát viselnek, addig a család fiataljai, különösen a lányok már polgári ruhákban örökíttetik meg magukat, s kiegészítőként napernyőt hordanak. A hagyományőrzés tehát az idősebb korosztályra jellemző. Különösen sok felvétel maradt fönn még a XX. század elején is bő, vászongatyát hordó gazdákról. Ugyancsak a hagyományokhoz való ragaszkodást jelzi a posztóviselet késői népszerűsége a XIX. század végén.

[127] KRESZ Mária, 1956. 93., 110., 111.

[128] T. KNOTIK Márta, 1990./a 218–219.

Fejes György 58 éves gazda feleségével és 4 éves unokájával 1885-ben.

A fényképfelvételeken túl a viselet kettősségének legszemléletesebb bemutatását Ballagi Aladár 1890-ből származó város ismertetése adja. A módosabb gazdák viseletét így írja le: *„sötét színű feketevagy sötét kék posztó vagy más ilynemű gyapjú vagy szőrszövet magyar nadrágot viselnek. A kötésig érő mellény, s a csípőt is eltakaró felöltő vagy mándli, ugyanazon anyagból készül, a melyből a nadrág, mindkettő felálló gallérral. A mellyen egy sor kisded mogyorónyi vagy cseresznye-mag nagyságú czinpityke csaknem egymást éri… Az ujjas nem áll szorosan testhez, két elejű s mindkét elejének felső sarka lehajlik a felülről számított második gombig…*

A napszámosok, cselédek, s általában a szegényebb emberek nyári köznapokon nem viselnek nadrágot, csak ilyen bő, sűrű ránczú, csizmaszár közepéig érő gatyát, továbbá mellényt, s inget, melynek derekát a gatyába kötik. Most már az ing ujja leginkább világpolgárias, kevéssé bő és a kézfejnél gombbal ellátott. Akik azonban a régi szokások mellett megmaradtak, azok ma is borjúszájú, lobogós inget viselnek. […] *Nyár derekán a legjobb módú gazdák is így öltöznek, azzal a különbséggel, hogy már ezek az ujjast soha el nem hagyják: ha felöltve nagyon meleg volna, vállokra vetve viselik.”*

Megemlíti a kávéházban üldögélő *urhatnám földmívelők* öltözetét is, mely teljesen a polgári ízlés szerint alakult: *„Ennek az újjasa apródonkint hosszabbodik, míg végre kabáttá növi ki magát.”* Ugyancsak új divat szerinti a nők viselete: *„A nők öltözete, kivévén néhány régi jó öreg gazdasszonyát, ezerféle, a*

Parasztcsalád a század elején. (TJM PJ)

nagyvilág divatját majmoló, s általában, viselőjének módjához mérve igen gazdag, vagy legalább igen czifra. A régi egyszerű, ízléses és tisztességes parasztviselet az asszonynép közt ma már fehér holló."[129]

Maguk a szabómesterek is megkülönböztettek a századforduló környékén ún. *úri és magyarruhák*at, a polgári és parasztosabb viselet különbségére utalva. A korabeli újságokban megjelenő hirdetéseikben olvashatók ezek.

Parasztcsalád a század elején. A fiatalok már polgári ízlés szerint készült ruhát viselnek. (TJM PJ)

[129] BALLAGI Aladár, 1890. 14–16.

A gatya és az ing nem szabómunkák voltak, korábban általában a család nőtagjai varrták meg, majd a századfordulóra megjelentek erre specializálódott varrónők, fehérnemű készítők. A század elejei iparos lajstromok ugyan nem tüntetik fel őket, de az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállításon szerepeltek munkáikkal. A fehérnemű házi varrását megkönnyítette a varrógép elterjedése. Az 1870-es években a módosabb családok már helyben vásárolhattak varrógépet.[130] A női szabómesterek mellett pedig a századforduló környékétől működő varrodák tették lehetővé, hogy a polgári női ruházatban a divat változásai gyorsabban érvényesülhessenek.

Családtagok parasztpolgári öltözetben. (TJM PJ)

A XX. század elejének szabómunkáiból kitűnő áttekintést ad az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás *Útmutató*ja. Már a városismertető bevezetőben ifj. Szilágyi Gyula kiemelte a szabóipar jelentőségét: *„Kézmű-iparosaink száma 1100 körül ingadozik. Legnagyobb kiterjedésű, mint másutt is, a ruházati ipar, nálunk ez túlnyomóan polgári igények szerinti czikkek előállítását teljesíti."* A kiállításon 27 szabó és 3 szűrszabó szerepelt, akiknek kiállított darabjai a korabeli szabómunkák szinte teljes skáláját felölelték. A szabók által kiállított munkák a következők voltak: *férfi- és gyermeköltönyök, Ferenc-József öltöny, felöltő, téli kabát, tavaszi ruha, egy öltözet nyári ruha, egy vadász öltöny, egy rendes öltöny, egy magyar öltöny, egy fekete zsinóros magyar öltöny, egy divat ruha, egy lovaglónadrág, egy tavaszi, egy szalagos és egy nyári öltöny, s egy téli mellény, fekete öltözetek, egy császárkabát.* A kiállításon a szabósegédek is részt vettek olyan munkákkal, mint: *Ferenc József-kabát, posztó magyar nadrág és mellény, kék posztó mellény, lovaglónadrág és mellény, selyem mellény, szürke kabát*. Az említettek mind férfiruhák voltak, női szabó, valamint fehérnemű készítő kevés állított ki. Az ő munkáik a *díszes női ruha, derék, női ing, hálókabát* és *alsószoknya* voltak.[131]

A felsorolás jelzi, hogy a viseletben még a század elején is érvényesült bizonyos fokig az előző század végén jelzett kettősség, de a hagyományos paraszti öltözetet egyre nagyobb mértékben váltja föl a polgári jellegű ruházat.

[130] KISS Ernőné: Varrógép és varrás. Kézirat. TJM Néprajzi Adattár. 28.4.

[131] Útmutató. 1904. 67–68.; 84–85.

Gazda és felesége téli viseletben a XX. század elején. (TJM PJ)

Gyerekek hagyományos viselete a XX. század elején a felnőttek öltözékének kicsinyített mása. (TJM PJ)

Kalaposok

Bár a kalaposok külön céhet alkottak, a viseletben betöltött szerepük miatt szorosan kapcsolódnak termékeikkel az előzőekben ismertetett munkákhoz.

Az ipartörténeti leírások meglehetősen szűkszavúan emlékeznek meg a kalaposokról, feltehetően azért, mert kevesebb írott emlékanyaguk maradt fönn, mint más céheknek.

Szeremlei Samu a korábbi évszázadok fejfedőjeként a süveget említi meg, s utal az 1788-as összeírásra, ahol egy süveges mestert is feljegyeztek. A süveget a *szőrme sipka* és a kalap szorította ki a használatból. Az iratok a XIX. század elejétől említenek kalaposokat, akik először a szegedi céhhez csatlakoztak, majd 1845-ben önálló céhet alapítottak.[132] A kalaposok nem tartoztak a nagy létszámú céhek közé, számuk 1856-ban 18 volt.[133]

A kalap – különösen nyáron – elengedhetetlen részét képezte a parasztemberek viseletének. A cselédbérekben már a XIX. század elején ugyanúgy megjelent, mint az egyéb ruhafélék, részletesebb leírásával azonban csak a század végén találkozunk. Ballagi Aladár a gazdák fejviseletéről a következőket írja: *„Nyáron kerek sisakú, tíz-tizenkét centiméter széles*, *csak kissé felperdült karimájú fekete nemez kalapot, télen 16-18 centiméter magas, méhkas alakú bárányból sapkát viselnek.”*[134]

Kiss Lajos ismerteti a hajdani vásárokon áruló kalaposok teljes áruválasztékát. Volt itt *„nyúlszőrkalap, gyapjúkalap, Kossuth-kalap, pásztorkalap, melynek nagy szélét lehajtva viselték, kis szélű pörgekalap”*.[135] A századforduló környéki fényképfelvételek tanúsága szerint a kalapok sokfélesége ellenére a vásárhelyi parasztemberek körében a kis szélű kerek kalap volt a legnépszerűbb.

A kalaposok fejrevalók mellett lábravalót is készítettek. Az 1868-as ipari kiállításon Gál Mihály kalapossegéd egy pár *botos*ért dicséretet kapott.[136] Ez a nemezből készült lábbeli a korai Csongrád megyei árszabásokban is szerepel. 1765-ben a *Magyar Fekete Süveg jártók* termékei között található *edgy Pár Bótos*, 1781-ben színükre is történik utalás: *Egy pár fekete Botos, Egy pár fejer*. 1803-ban pedig megkülönböztetnek csizmára valót és *mesztelen* lábra valót.[137] Erre utalhat az idősebb generáció által még az elmúlt évtizedekben az otthoni posztó lábbelire használt *potos* elnevezés.

A kalaposok tevékenysége még a XX. század elején is fontos igényt elégített ki, számuk az 1911-es ipartestületi jelentés szerint 13 fő volt.[138] Ebben az időben a kalapos munkákban kiemelkedett a városban az Oskovics család, melynek számos férfi tagja űzte ezt a mesterséget. Ifjú Oskovics Ferenc kalaposmester az 1920-as évek elején az ország minden részébe szállította megrendelésre készült cserkészkalapjait cserkészcsapatok számára.[139]

Értékesítés

A szabók műhelyeit elsősorban a városi polgárság és a módos gazdaréteg kereste fel ruhacsináltatás céljából. A szegényparasztság, a cselédek, béresek inkább a vásárokon szerezték be a szükséges ruhaneműt, az utóbbiak ugyancsak itt kapták meg a szerződésben foglalt ruhaféléket. Így a piacok, vásárok a szabók számára igen fontos értékesítési lehetőséget nyújtottak. Az árusítás rendjét a céh, később az ipartársulat szigorúan szabályozta. A XIX. század végéről vannak adatok a piacon árusító mesterek számáról is. 1882-ben például 26 mester árusított, úgy, hogy az egyik piaci napon 13, a másik piaci

---

[132] SZEREMLEI Samu, 1911. 336., 334.

[133] POZSÁR István, 1912. 95.

[134] BALLAGI Aladár, 1890. 14.

[135] KISS Lajos, 1956. 57.

[136] VÖRÖS Lajos: A hódmezővásárhelyi Iparegylet története. 1862–1923 között. (Kézirat. TJM Helytörténeti Gyűjtemény. 2002.74.15.)

[137] FLÓRIÁN Mária (szerk.), 1995. 144., 151., 158.

[138] Ipartest. jel. 1911.

[139] Vásárhelyi Reggeli Újság, 1921. november 9. 3.

napon a másik 13. 1883-ban 18 vásározó szabómestert jegyeztek föl. A piacokon, vásárokon rendszeresen árusító szabókat a céhes iratok *vásári szabók*nak nevezik (1867).[140]

A ruhafélék piaci árusításának jelentőségét jól szemlélteti Garzó Imre századforduló környéki piacleírása: *„Más oldalon iparosok sátrai meg fedetlen kirakatai váltak ki ebben a tarka táborban, úgymint csizmadiák, férfi-szabók, kalaposok, mind a köznép számára, mondva nem csináltat semmi ruhadarabot, se bolti raktárakat föl nem keres, hanem vásárokon, heti és országos vásárokon, a sok kész áru közül választja ki, próbálja is föl s alkussza ki a neki szükséges darabokat."*[141]

Kiss Lajos vásárleírása bővebben is kitér a szabók által piacra vitt portékákra: *„Sátorban és földön árulták két vagy több sorban a felsőruhákat, ún. kabátot, mellényt, nadrágot évszakok szerint a megfelelő vékonyabb, vastagabb anyagból. A nadrág magyar elejű volt, vagyis ellenzős. Bélelt nadrág is volt."* Megemlíti azt is, hogy *sokan a nyári* vásárban vették meg a téli ruhaféléket, mert akkor olcsóbban adták a mesterek. Árusítottak a vásárban ún. *készruhások* vagy *konfekciósok* is, akiket Vásárhelyen *csurakosok*nak neveztek. A csurak női felsőkabát volt, báránybéléssel, alul széles prémszegéllyel, melyet jobbmódú asszonyok viseltek. A csurakosok között voltak helybeliek, pestiek és szegediek, az őszi és téli vásáron 40–50 kereskedő is megjelent.

A szűrszabók az 1880-as években tucatnyi sátorral voltak egy-egy vásárban. Hat helyi mester mellett orosháziak és szentesiek látogatták a vásárhelyi vásárokat.[142]

A XX. század elejére a cselédbérek között a teljes ruházat adása háttérbe szorult.[143] Ennek ellenére bizonyos ruhafélék megmaradtak a bérezésben, s nem csupán a gazdák által fogadott cselédek esetében, hanem a város által alkalmazottaknál is. A *Hód-Mező-Vásárhely* című lap 1902. január 26-i számában felhívás olvasható, melyben felkérik a szabóiparosokat *„a városi cselédség részére szállítandó ruhák elvállalására"*. Ez valószínűleg nagyobb megrendelést jelentett a mesterek számára.

Új értékesítési lehetőséget biztosítottak a szabóknak a századfordulótól egyre szaporodó divatáru kereskedők, s ez fokozatosan felváltotta a piacon való értékesítést.

Paplanos mesterség

A néprajzi szakirodalomban a kézművesség témakörén belül ritkán esik szó a paplanos mesterségről, noha nem új keletű ez a foglalkozás. A legkorábbi adatokat a paplan használatáról Radvánszky Béla szolgáltatta a *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* című könyvében. Az írott forrásokban 1415-ből talált először említést erről a darabról, majd az 1600-as évek elejétől megszaporodik a számuk a vagyonleltárakban, hagyatéki leltárakban. Számos olyan példát hoz, amely utal anyagukra, díszítésükre is. Ezek közül kiemeli azokat a paplanokat, melyeket a Thurzó-lányok kaptak hozományba az 1600-as évek elején. A feltehetően drága és elegáns hozományuk ellenére Radvánszky kissé ironikusan megjegyzi: *„Különben atyjuk a nádor bővebben is elláthatta volna őket, miután tárházában huszonegy darab aranyos, tíz selyem, két paraszt és egy sárga atlaszból készült nyesttel bélelt paplan volt elhelyezve."*

Az említett felsorolásban utalás történik a drága takarók mellett egyszerűbb darabokra is, amire itt a *paraszt* jelző a példa. 1610-ben említenek egy *köz* (közönséges) tarka paplant, melynek kerülete vörös vászon.[144] Ezek a jelzők sejtetni engedik, hogy a paplant már ekkor sem csupán nemesség használta.

Nem tudjuk pontosan, hogy milyenek lehettek ezek a paplanok, s azt sem, hogy héj (huzat) került-e rájuk, mint később szokás volt. Meglétére utalhat az, hogy a paplanok közepe díszesebb anyagból készült, a széle viszont olcsóbb, esetleg használt, toldott anyagból, mivel ez nem látszott, ha huzatot

[140] Szabócéh iratai. TJM 73.45.11., 73.45.25., 73.45.19.
[141] GARZÓ Imre, 1978. 216–218.
[142] KISS Lajos, 1956. 108., 34–35., 62–63.
[143] HERCZEG Mihály, 1981. 116.
[144] RADVÁNSZKY Béla, 1986. 34–36.

tettek rá. Ez az eljárás – hogy a közepe, a szem előtt levő rész értékesebb, szebb anyagból készült – a XIX. században is fennmaradt. Egy 1802-es vásárhelyi vagyonleltárban például „Selyem Kőzepű Paplan”-t említenek.[145]

Hódmezővásárhelyen az elmúlt századokban az „ágybéli portékák” közé sorolták a paplant. A módos paraszti háztartásokban a XVIII. században használták ezeket. Áts Mihályné testamentumában már 1752-ben szerepel a paplan, Tólnay Erzsébet 1757-ben rendelkezik paplanáról. Kóti Istvánné 1802-es vagyonleltárából nemcsak a paplanok anyagáról, hanem értékükről is felvilágosítást kapunk. Ingóságai között szerepel a már említett *Selyem Kőzepű Paplan*, melynek értéke 4 forint, valamint egy *Karton paplan*, mely 1 forint 30 krajcárt ért.[146]

A paplanok, mint az egyéb ágybéli holmik, az asszonyok hozományának részét képezték, a vagyonleltárakban, testamentumokban tulajdonukként szerepelnek, a korábbi századokban éppúgy, mint a XIX. században, sőt a XX. század elején is. A szokásjog a kiházasítás kötelező tárgyai közé sorolta. Erre hoz példát Tárkány Szücs Ernő 1766-ból, amikor Szilágyi Jánosné a tanácsnak panaszolja, hogy a kiházasításban megrövidítve érzi magát, mert paplant nem kapott.[147]

A XIX. századra vonatkozóan Szeremlei megjegyzi: *„Egy jómódú háznál két paplan és dunna, 8-10 vánkos, ugyanannyi derekalj (szintén tollból) és kellő számú lepedő találtatott.”*[148]

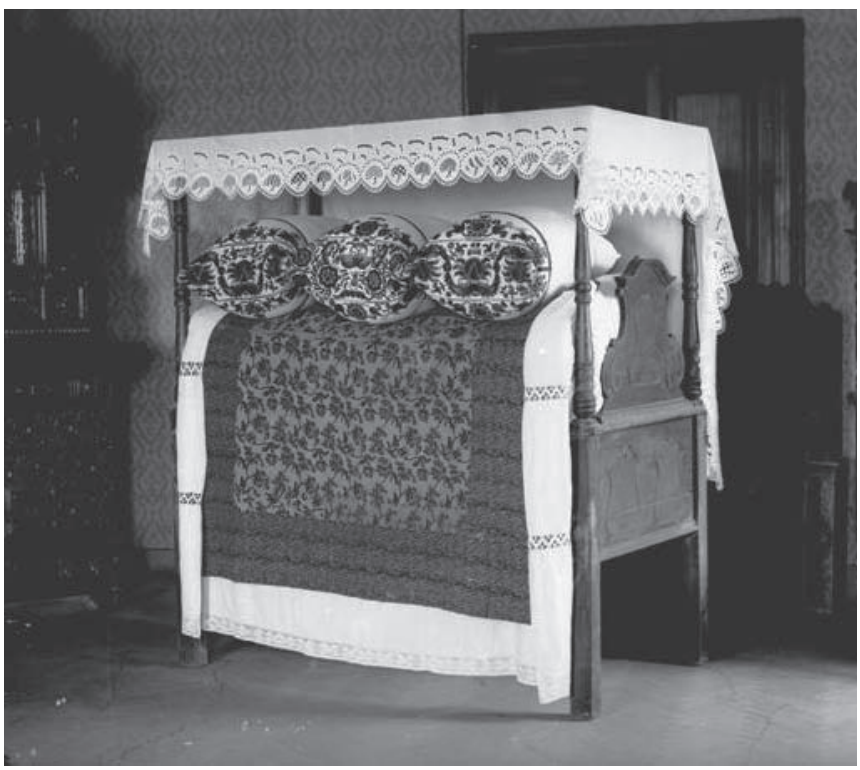

Selyemközepű paplannal leterített mennyezetes ágy rekonstrukciója a XX. század elején. (TJM PJ)

Kiss Lajos a szőrös párnavégekről írva a paplan helyét is meghatározta a *superlátos ágy*ban: *„benne alol derékalj, azon a nagydunna, módosabb helyen a kettő közt párnák is voltak. A dunna fölé terítették a formáslepedőt, arra a selyemközepű kartonpaplant és a formáslepedő végét kétfelől visszahajtották. Az így beterített ágyra rakták rá a párnákat…”*[149]

---

[145] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 396.

[146] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 317., 396.

[147] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 275.

[148] SZEREMLEI Samu, 1911. 168.

[149] KISS Lajos, 1964. 148.; Plohn József felvétele a felvetett ágyról: TJM Ltsz.: 374.

A paplan tehát nemcsak századunk polgári háztartásának fontos kelléke, hanem paraszti használatban is fellelhető az elmúlt századokban, s ez indokolja, hogy helyet kapjon a néprajzi szakirodalomban a kézműves mesterségek között.

A paplan használata mellett készítőikről is vannak igen korai, bár gyér adatok. Vásárhelyen a paplanosok 1776-ban a szabókhoz csatlakozva nyertek céhszabályzatot. Bár a szabók már korábban céhbe tömörültek, lehetséges, hogy a céh korábban is magába foglalta a paplanosokat, csak az elnevezésben nem szerepeltek külön, illetve Szeremlei szerint: *„Szabók varrták sokáig a paplant is…”*[150]

A szabócéh iratai között meglehetősen gyér a paplanosokra vonatkozó megjegyzés. Feljegyezték a céhbe álló mesterek nevét, így megállapítható, hogy az 1700-as évek végén több, más vidékről való paplanos mester lett tagja a vásárhelyi céhnek: 1786-ban *Kis Kun Halasi Lakos Paplanos Pakozdi István*, 1790-ben *Kis Uj Szallasi Lakos Paplanos M. Ember Kovats János* állt a céhbe, 1796-ban pedig *Szakál Pál Úr Ketskemeti Lakos Paplanos Mester Ember*. 1799-ben még egy vidéki mester nevével találkozunk: *Ketskeméti Mester ember Tarsunk Szűts Pál Paplanos fel szabadította az maga fiát Szűts Györgyöt*.[151]

Sajnos a mesterek számáról és munkáikról nem sokat tudunk egészen a XX. századig. Vásárhelyen a század első felében 2–4 fő volt a paplanosok száma. Az 1911-es ipartestületi jelentés név szerint két mestert említ, Buzi Mihálynét és Czukor Miksát.[152]

A paplanosokról Kiss Lajos is ír a vásárhelyi vásárok árusainak felsorolásában. Vásárra vitt áruik között szerepel *pehely paplan egy személyre, vata paplan kisgyereknek, paplanhuzat, paplanhuzat glott*.[153]

A XX. század első felében a Czukor-műhely számított a legnagyobbnak és leghíresebbnek a városban. A Czukor család eredetileg tollkereskedéssel foglalkozó zsidó család volt. Czukor Miksa tevékenységéről az ipartestületi jelentésen túl egy 1904-es hirdetésből tudunk: *„PAPLANT készít selyem, cloht, casmír, szaten, karton és pipiből gyorsan és pontosan Czukor Miksa Szentesi u. 20. sz. alatt. Dus kész-áru raktár!!!”*[154]

Czukor Miksa halála után az özvegye, majd az unokája, Czukor Antal folytatta a mesterséget, akinek a műhely mellett jól jövedelmező üzlete volt. Termékeit részben saját üzletében, részben pedig helyi és vidéki kereskedőknek szállítva értékesítette. Helyben a Kinizsi utcai Novák-féle üzletbe, vidékre Makóra és Mindszentre vitte a paplanokat, ez utóbbi helyen Salánki István textilkereskedő üzletébe.

A műhelyben Czukor Antal mellett egy női segéd és két idősebb betanított asszony dolgozott. A tulajdonos irányította a munkát, előrajzolta a mintát, az asszonyok varrtak. Később a segéd rajzolt elő. A műhelyben pehely-, gyapjú- és vattapaplan készült, melyeknek borítása selyem vagy glott anyag volt, vagy gyakran egyik oldal selyem, a másik glott. Ezeket az anyagokat a műhelyben választhatta ki a megrendelő, a töltelékből pedig a vattát adta a mester, aki toll- vagy gyapjúpaplant akart, az maga vitte a tölteléket. A vattát, gyapjút a műhelyben meg is kártolták. A steppelést kézzel varrták az asszonyok, a paplan szélét viszont itt már szegőgéppel szegték be. A paplanok mérete leggyakrabban 185x125 cm volt, mindkét oldalához két méter anyagot használtak fel, de kívánságra készítettek nagyobbat is, valamint gyermekpaplanokat kiskocsiba, kiságyba. A vevőkör a városi tisztviselőktől a tanyai parasztgazdákig terjedt, akik lányuk kelengyéjéhez itt vették meg a paplant, általában kettőt.

Míg a korábbi századokban elsősorban férfiak űzték ezt a mesterséget, addig a XX. században több nő foglalkozott vele. Rákos Imréné az 1940-es években a Czukor műhelyben tanulta ki, majd 1948-tól 1959-ig önállóan dolgozott saját műhelyében. Ménesi Lajosné 16 éves korában tanulta meg a paplankészítést, s az 1970-es évekig foglalkozott vele. Nála tanult Pikali Istvánné, aki legtovább készít paplanokat a városban, 1976-ban váltott ipart. Leggyakrabban normál méretű paplant varrt, amely 135x195 cm, de kívánságra vállal extra méretűt is, amely 200 cm hosszú és 160–170 cm széles, vala-

[150] SZEREMLEI Samu, 1911. 378.

[151] Szabócéh iratai. TJM 73.45.10.

[152] Ipartest. jel. 1911.

[153] KISS Lajos hagyatéka. MNL CSML HF XIV. 223. IX. 14/1.

[154] Útmutató. 1904.

mint gyerekpaplanokat. A tölteléket – ami lehet gyapjú, toll vagy műszál – a vevő hozta. A korábban gyakori vattapaplan az utóbbi években már nem készült. Mivel a boltokban széles választékban kaphatók paplanok, elsősorban azoknak érte meg csináltatni, akik rendelkeztek töltelékanyaggal, esetleg a már használaton kívüli, régi dunnát akarták átalakíttatni.

A gyapjú és műszál tölteléket felhasználás előtt meg kell kártolni. Ezt a munkafolyamatot Csongrádon végezte el egy gyapjúfonó és kártoló, táblásította, azaz nagy lapokba dolgozta föl az anyagot. Amennyiben a megrendelő egy régi paplan töltelékét (például gyapjút) hozott el, azt helyben is meg tudta kártolni a paplankészítő, illetve azt csak fel kellett lazítani egy kártológéppel.

Még az utóbb időben is készült selyempaplan, de gyakoribb volt, hogy az egyik vagy mindkét oldala karton, puplin. Ezeket az anyagokat a vevő hozta, ha nem értett hozzá, akkor a készítő átvállalta a beszerzésüket.

A tollpaplanhoz először egy belső tokot kell készíteni, melynek anyaga selyemangin, ebbe töltik a tollat. Varrógép csupán a tollas paplan tokjának megvarrásához szükséges, a gyapjú- vagy műszálpaplant teljesen kézzel varrják. A paplankészítés legfontosabb eszköze egy szétszedhető fakeret, ún. *feszítőráma*, mely asztal magasságban állítható össze, s szélére körben sűrűn, kampós, hegyes szögeket vertek. A készítés első munkafázisában ezekbe a szögekbe aggatják be a paplan borítóanyagát, normál paplan esetén 2 méter anyagot, amely így kifeszítve fekszik. Erre helyezik a tölteléket, a műszálat vagy gyapjútáblát, tollas paplan esetén a tokba bevarrt tollat, s elegyengetik. Ezt ritkábban aggatják a szögekbe, vagy ahol szükséges, inkább varrással erősítik a kerethez. Felül beterítik a borítóanyag másik felével, s ezt is a szögekbe aggatva feszítik ki. Ily módon a paplan *föl van készítve*. Ezután a steppelés mintáját rajzolják rá körző és kréta segítségével. Először a szélén keretet rajzolnak be vonalzóval, majd ezen belül a mintát körzővel és sablonnal. A varrást a szélén kezdik, először az ún. *hurká*t vagy *rollni*t, a paplan szélén levő csíkokat készítik el. Ez lehet egy, kettő vagy három, utóbb inkább csak egy, vastagságuk pedig a töltéktől függ, tollas paplannál általában 15 cm, más tölteléknél kevesebb, 8 cm. A varráshoz a tűn és cérnán kívül speciális gyűszűt használnak, lyukas gyűszűt, melynek teteje hiányzik. A gyűszű oldalával nyomják a tűt az anyagba. Ez a *steppelés*nek nevezett munkafolyamat a legnehezebb. A varrás a legegyszerűbb öltéssel, az *előöltés*sel történik. A steppelés egyre nehezebb a paplan közepe felé haladva, ezért ilyenkor egy darabig a szögekből kiakasztva, a kész részt a keret alá hajtva folytatható a munka. A kereten lyukak és pöckök biztosítják, hogy különböző méretre lehessen állítani. Steppelés után a borítólapok széleit behajtva *pelenkaöltés*sel (hurkoöltés) szegik körbe a paplant.

A steppelés a töltelék rögzítésén, a rétegek összefogásán túl díszíti is a paplant. A XX. század első évtizedeiben még igen változatos mintákat alkalmaztak. Ezeket általában mintakönyvből választotta ki a megrendelő, de a készítővel megbeszélve, mert a töltelék is meghatározta a mintát. A tollal töltött paplanhoz ritkább varrású mintát kellett választani, a műszál-, vatta- és gyapjúpaplant sűrűbb mintájú varrással kellett összefogni. Az elmúlt évtizedekben a steppelés mintái leegyszerűsödtek, aminek oka a változó ágyneműdivatban keresendő. A XX. század első felében a gombos paplanhuzat volt divatban, ez a huzat egyik oldalán takarta a paplant, a másikon viszont csak egy csíkban a szélét, ahová oda lehetett gombolni. A paplan szélére színes fonallal bevont gombokat varrtak. A paplan közepén viszont érvényesült a paplanos mester munkája, kilátszott a díszes steppelés. Később, a tükrös paplanhuzatok közepe is mutat még egy kicsit a paplanból, az utóbbi évtizedekben viszont már kedveltebbek a dunnahuzatok a paplanokon is, melyek teljesen eltakarják. Így nincs értelme gazdag, munkaigényes díszítést tenni rá.

A késői minták közül a legkedveltebb a *darázsfészkes volt*, melynek nagyméretű hatszögeit tollpaplanba varrták. Ugyancsak kedvelt a *virágmintás*, melyet műszál- vagy gyapjúpaplanhoz alkalmaztak. A *parkett mintás*t a korábbi évtizedekben szerették.

Ugyanúgy, mint korunkban sok más kisipar, a paplanos mesterség is a kihalók közé tartozik, a gyári áruk kiszorítják az egyszerű kézműves munkát. A megélhetés érdekében a paplanosok az utóbbi években készítettek ma divatos, szivaccsal bélelt, fodros franciaágy takarót és ágyneműt is.

Összegezés

A parasztság számára dolgozó hagyományos iparágak, így a textiliparok is a XX. század második felére eltűntek Hódmezővásárhelyen. Nincs a városban dolgozó takács, nincs szűrszabó, sem paraszti igényeket kielégítő szabó vagy kalapos. Nem beszélhetünk ma már az egyes társadalmi rétegek eltérő igényeiről sem, hiszen a század elején felgyorsuló polgárosodással ezek a különbségek eltűntek.

A gyáripar előretörése döntő tényező volt a kisiparok megszűnésében, bár az egyes iparágaknál nem egy időben hatott, aminek oka az ipar országos szintű elmaradottsága, egyenetlen fejlődése. Ez a magyarázata, hogy Vásárhelyen például az olcsó gyári textíliák megjelenésével a takácsipar már a XIX. század harmadik negyedében hanyatlásnak indult, ezzel szemben a konfekcióipar elmaradottsága miatt a szabómesterség századunk elején, 1910 körül még mindig a virágzó iparok közé tartozott.

Ezek az iparágak Vásárhelyen nem alakítottak ki olyan helyi népművészeti stílust – mint például a fazekasság –, amely népi iparművészet formájában biztosította volna fennmaradásukat napjainkig.

IRODALOM

BALLAGI Aladár
1890 Hódmező-Vásárhely. Különnyomat a Földrajzi Közleményekből. Budapest.

BÁLINT Sándor
1977 A szögedi nemzet. II. MFMÉ. 1976/77-2. Szeged.

BARABÁS Jenő
1956 Népviselet-történeti adatok Hódmezővásárhelyről. In: Néprajzi Közlemények I. évf. 1-4 szám. Budapest, 253–256.

BARTA László
1981 Az 1828. évi országos összeírás Csongrád vármegyében. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. V. (Szerk. Blazovich László.) Szeged, 5–45.

BOROSS Marietta
1966 Figurális mintájú szőttes törülköző a Rákospalotai Múzeumban. In: A Rákospalotai Múzeum Évkönyve. 73–80.

DOMONKOS Ottó
1991/a Céhes takácsok. In: Kézművesség (Szerk. Domonkos Ottó). Budapest, 369–385.

DOMONKOS Ottó
1991/b A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In: Domonkos Ottó (szerk.): Magyar néprajz. III. Kézművesség. Budapest, 7–154.

ÉGETŐ Melinda
1982 Szőlőművelés Vásárhelyen a feudalizmus utolsó százötven esztendejében. In: Kiss Lajos Emlékkönyv (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő). Hódmezővásárhely, 171–212.

EPERJESSY Géza
1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Budapest.

FLÓRIÁN Mária
2001 Magyar parasztviseletek. Budapest.

FLÓRIÁN Mária (szerk.)
1995 Az Mester Emberek Míveinek árazása. Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai (1597–1821). Budapest.

FROCZEK Zoltán
1993 Ipar. In: Hódmezővásárhely története II./2. (Szerk. Szabó Ferenc.) Hódmezővásárhely, 591–641.

GÁBORJÁN Alice
1982 Szűr. In: Magyar Néprajzi Lexikon. V. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest.

GÁBORJÁN Alice
1991 Szabók, szűrszabók, gubások, varróasszonyok. In: Magyar néprajz. Kézművesség. III. (Szerk. Domonkos Ottó.) Budapest, 392–411.

GARZÓ Imre
1978 Életem és abból merített gondolatok. Budapest.

JUHÁSZ Antal – KRESZ Mária
1990 Szűcs- és szűrhímzés. In: Csongrád megye népművészete (Szerk. Juhász Antal). Budapest, 235–262.

HERCZEG Mihály
1981 A cselédek Hódmezővásárhelyen a kapitalizmus 1914-ig terjedő szakaszában. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. V. (Szerk. Blazovich László.) Szeged, 103–131.

KISS Lajos
1943 A szegény asszony élete. Budapest.
1956 Vásárhelyi híres vásárok. Szeged.
1964 Vásárhelyi kistükör. Budapest.

T. KNOTIK Márta
1968 Bevarrott ujjú női ingek. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (a továbbiakban: MFMÉ). 1968. Szeged, 109–118.
1969 Dél-alföldi ágyruhák. MFMÉ 1969-I. Szeged, 21–39.
1975 Dél-alföldi szőtteskendők. MFMÉ 1974/75-I. Szeged, 169–192.
1990/a Öltözködés, viselet. In: Csongrád megye népművészete (Szerk. Juhász Antal). Budapest, 155–232.
1990/b Vászonhímzés és szőttes. In: Csongrád megye népművészete (Szerk. Juhász Antal). Budapest, 263–297.

KOVÁCS István
1983 A török hódoltság kora (1552–1693). In: Hódmezővásárhely története. I. (Szerk. Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 347–448.

KRESZ Mária
1956 Magyar parasztviselet (1820–1867). Budapest.

KRUZSLICZ István
1984 A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. In: Hódmezővásárhely története. I. (Szerk. Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 347–448.

NAGY Gyula
1975 Parasztélet a Vásárhely-pusztán. Békéscsaba.

NAGY Vera
1989 A szentesi takácsmesterség. MFMÉ 1988/1. Szeged, 167–199.
1994 Takácsmesterség Csongrád megyében. In: Szőttesek tegnap és ma. A Hevesen, 1993. augusztus 11–14-én tartott konferencia előadásai (Szerk. Flórián Mária). Heves, 77–87.

NOVÁK László
1982 Mezővárosi népművészet. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykőrös.

POZSÁR István
1912 A Csongrád megyei céhek története. Csongrád.

RADVÁNSZKY Béla
1985 Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Budapest.

RÁKOS István
1986 A feudalizmus utolsó évszázada (1753–1848). In: Hódmezővásárhely története. I. (Szerk. Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 449–576.

SZÁDECZKY Lajos
1912 Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. I-II. Budapest.

SZATHMÁRY Károly
1844 Hold-Mező-Vásárhely. In: Regélő Pesti Divatlap (Szerk. Garay János). 35. szám. 1844. máj. 2. 569.

SZENTI Tibor
1979 A vásárhelyi tanyák adatai az 1744–1848-ból megőrzött becsüjegyzőkönyvekből. In: Vásárhelyi Tanulmányok. IV. Hódmezővásárhely, 69–122.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)
1911 Hód-Mező-Vásárhely története. IV. köt. Hódmezővásárhely.

SZOLNOKY Lajos
1972 Falusi takácscéhek Magyarországon. Ethnographia, LXXXIII. 250–262.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1961 Vásárhelyi testamentumok. Budapest.

TÖRÖK Károly
1867 Magyar alföldi népszokások. In: Magyarország Képekben. I. köt. V. Általános ösmertetés (Szerk. Nagy Miklós). Pest, 294–298.

Péter Béla juhász rátétes szűrben. (1981. NV)

Szőttes törülköző a XIX. század második feléből, kétfejű sas és edényből kinövő virág mintával.
(TJM Ltsz.: 50.184.1. NV)

1930-as években készült szőttes törülközők Hódi Katalin kelengyéjéből.
(TJM Ltsz.: 87.6.5., 87.6.7., 87.6.9. NV)

Derékalj csíkmintája. (NV)

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY HÁZTARTÁSI ÉS ÉLELMISZERIPARÁNAK NÉPRAJZA

Herczeg Mihály

Ha figyelembe vehetnénk mindazokat az ipari, háziipari tevékenységeket, amelyek szerves és szervetlen vegyületeket, vegyi eljárásokat is felhasználnak, sokkal szélesebb skáláját adhatnánk az itt tárgyalt iparágnak. Ide sorolhatnánk a másutt tárgyalt tímárokat, vargákat, szűcsöket, de akár az agyagiparosokat vagy az élelmiszeripar több tevékenységét: sajtgyártást, káposztasavanyítást.

Az 1869. évi összeírásban együtt mérték föl a „vegyészeti- élelmezési és dohánycikk" terén működő iparosokat.[1] A vállalkozók száma ekkor 49, az általuk foglalkoztatottaké 29 fő, tehát jórészt egyedül dolgozó vagy családtagjaik segítségét igénybevevő kisiparosokról van szó. Nem is csoda, hiszen ezeket a tevékenységeket addig a háztartások maguk elvégezték. Még nagygazda családoknál is megkövetelték, hogy az asszony tudjon jó fehér szappant főzni.

A polgárosodás jelét mutatja, hogy a XIX. század második felében már vannak családok, amelyek nem vergődnek például szappanfőzéssel, hanem készen megvásárolják. Vagy azért, mert megvan az anyagi lehetőségük, vagy azért, mert nincs módjuk hozzá, mivel a más házánál lakóként nem tűrnék el nekik.

Az 1844. évi új ipartörvény értelmében az iparágak egy része képesítéshez kötött, de volt csupán engedélyhez kötött is. A harmadik kategória a „vegyes szabad iparok". Kritérium lehetett a kamarai tagság is.

Szappanfőzés

A szappanfőzésnek hagyománya van Hódmezővásárhelyen is. A kenyérsütés, mosás mellett a szappanfőzés tudománya századokon át az asszony értékmérője a paraszti társadalomban. Nyersanyaga a minden háztartásban összegyűlő zsiradék meg a sziksóból (mésszel) készített lúg. A XIX. század végéről egyre inkább a boltban beszerezhető nátriumhidroxid, a szilárd, fehér „marószóda", „zsírszóda" szolgált e célra. A sziksót a *Fehértó* (ma: Kardoskúti Fehértó), a *Sóstó* és a *Kakasszék* környékén gyűjtötték, kocsiról árulták véka búzáért egy az egy arányban. Amikor a II. világháború idején gond volt a marószóda beszerzése körül, megjelentek a hátukon zsákban sziksót cipelő *sziksósok*. „Sziksót vögyenek!" – kiáltozták utcahosszat. Az 1828. évi összeírás Vásárhelyen sem „szappanost, sem „salétromfőzőt" nem említ. 1848 előtt szappanfőzéssel foglalkozott a zsidó hitközség elnöke, Szekula Joachim, a kapcsolt szakmával, a gyertyaöntéssel Eichinger György.[2]

Az 1856. évi piacrendezéskor a „széksósoknak" az uradalmi mészárszéktől (ma Zrínyi utca sarok) a Betsák korcsma irányáig jelöltek helyet. A piacon a házi szappant a „mindönös kofák" hozták forgalomba. Vásárkor a Szarvas vendégfogadó (ma tűzoltó laktanya) előtt árulták a szappant. 1847-ben két szappanfőzőt mutat a statisztika és 7 „hamuzsír készítőt". Feigelstock Sámuel, Hirhager Ferenc, Dudás Ferenc, Pollák Betti, Blahovics Imre, Köpösdi Ödön a XIX. századvég nevesebb szappanfőzői.[3] A két világháború közt Blahovics Erzsébet, majd annak fia, Dura Sándor, Kamocsay Gábor, Köpösdi Ödön főzték a szappant. 1945-ben a Holló utcán kapott működési engedélyt az „Első Hódmezővásárhelyi Bőriparosok Bőr és Melléktermék Kikészítő Beszerző, Feldolgozó és Értékesítő Szövetkezete". Ez vállalta a zsiradékok, szőr, csont, szaru feldolgozását. Az ötvenes években a magán szappanfőzők bezártak, később a szövetkezet is megszűnt, csak néhány cseretelep működött a városban. Az utóbbi

[1] MNL CSML HF IV.B. Polgárm.ir.

[2] MNL CSML HF IV.B. 1438. 1., 7. kötet.

[3] Uo.

évtizedekben az otthoni szappanfőzés csaknem teljesen visszaszorult. A háziszappan a piacon még előfordul, de többnyire csereszappan formájában. Sokan már a zsiradékot sem arra cserélik, hanem mosóporra. Pedig a szappanfőzés azért is jó dolog volt, mert a disznóvágás melléktermékeit, a kimaradt avas szalonnát hasznosította.

Leegyszerűsítve a szappanfőzés menete a következő: a katlanon elhelyezett üstbe tették a lemért zsiradékot. Minden kilogrammhoz 3 liter lúgot adtak vagy 4 kg zsiradékhoz 1 kilogramm zsírszódát és még 8 liter vizet. Mintegy három óra hosszáig főzték, kavargatás közben. Majd két maréknyi sót dobtak bele a szappan kiválasztódásának elősegítésére. A tetejéről lemerték a zsírszappant, esetleg második lúgon tovább főzték, majd vászonterítővel betakart deszkaformába öntötték. A visszamaradt első lúgból lúgszappant formáltak késsel, kéz- és lábmosáshoz, tarka ruhák mosásához ezt is fölhasználták. A sóslúggal súrolták a kitéglázott konyhát, ereszalját („házelejit"), – no meg a festetlen deszkával kipadolt szobát. Frecskay a szappanos mesterséget részletesen leíró munkájában folttisztító, hatékony szappanként említi az epeszappant,[4] amelyről Kiss Lajos[5] úgy beszél, hogy az a pattanások gyógyító szappana, melyet a vásárhelyiek disznóepe hozzáadásával készítettek. Próbálkoztak elvétve illatosított szappan készítésével, de a gyáripar tökéletes termékei mellett ezek az „otkolony-szappanok" nem bírták a versenyt.

Kékítő

Az általánosan használt sárgavásznat kiegészítette a „fehérvászon", majd az ünneplő fehérneműk terén ki is szorította. Mosás után idővel a fehérvászon is „megsárgult", sárga színeződést vett fel. Ennek ellensúlyozására a hidegelő (öblítő) vízbe néhány csepp kékítőt csurgattak. Ezt a kékítőt Vásárhelyen a „kékítős asszonyok" a piacon árulták. Kiss Lajos közlése szerint ők maguk állították elő. Ennek alapanyaga aligha lehetett más, mint a keresztesvirágúak családjába tartozó *festő csüllöng* (Isatoris tinctorica). Az indigó betörése előtt (XVIII. század) ismert volt ez a kétéves növény, amelynek szárított leveléből készült a kékítő. Miután a kékfestő-iparban is általánossá vált az indigó használata, termelésével fölhagytak. Elvadult példányait árokparton, utak mentén még itt-ott gyűjtögették a „kíkítős asszonyok", de az üzletekben kapható olcsó kékítő festékek feleslegessé tették. Napjainkban pedig már a fehérvászon, sárgavászon is csak emlék.[6]

Keményítő

A vászonból készült ruhaneműk mángorlása, vasalása előtt keményítő oldatot öntöttek az utolsó hidegelő lébe, hogy legyen tartása a ruhának. Noha előállítása burgonyából igen egyszerű és olcsó, a háziasszonyok már a XIX. század második felében készen vásárolták. Elsőnek Steiner Gáborról, a „fagyárosról" olvastuk, hogy gyufagyártó telepe mellett keményítő előállításával is foglalkozott (1879-től 1905-ig). Adatok hiányában föltételezzük, hogy búzából állíthatta elő, miként az 1880-as években Bauer Jakabról, a malmosról is tudjuk, hogy ezzel foglalkozott. Király Mihály 1886-tól volt ilyen engedély birtokában. Cége még 1926 után is működött A nagy gazdasági világválság Bánfi Ferencet is ennek előállítására ösztönözte. Nagyüzemileg rizsből állították elő a pesti vállalkozók. Ügynökeik kiszorították a piacról az ilyen kis vidéki próbálkozásokat. A műanyagok általános elterjedése a jelentőségét háttérbe szorította.[7]

---

4 FRECSKAY János, 1912.

5 KISS Lajos, 1981.

6 KATONA Imre – Dr. HORTOBÁGYI Tibor, 1952. 481.

7 MNL CSML HF IV.B, 1438. 1. k.

Ruhafestő, kelmefestő

A XVIII. században a nőket „vászoncseléd”-nek emlegették, a vászonból készült ruhaneműik után. A férfiak inge, gatyája is vászonból készült. A mezőgazdasági munkában ezek nagyon szennyeződtek, ezért volt gyakori a „kékfestés”. Hagyományőrző öreg parasztembereken még az 1930-as évek derekán is láttunk kékszínű bőgatyát és melles „kíkkötőt”. Kékfestő a XIX. században folyamatosan volt a városban – az 1828-as összeírás szerint: 1, 1874-ben 4. fő dolgozott Vásárhelyen. Velti János 1805-ben kezdte a mesterséget gyakorolni, Janner Károly 1833-ban, Vlassák Károly vászonfestő 1853-ban, Dús Dezső 1862-ben, Krigler István 1890-ben. 1888-ban a gőzkazánok kimutatásában 1 kazán a kelmefestés szolgálatában állt. Dobos Bálint selyem- és szövetfestő Szentesről telepedett át ide, és 1910-ben még élt. Selyem- és kékfestéssel foglalkozott a századfordulón Moldvai István, Schwarc Ignác. Kiss Lajos szerint a kékfestők vagy kelmefestők sátora a piacon a bazárosok után állt. Az 1920-as, 1930-as években ismert volt Csende Károly meg a Kecskés cég. Boros József utóda még az 1990-es években is dolgozott, igaz utóbb főleg ruhatisztítást vállalt. Az 1930-as években a Papagáj ruhafestékkel az egyszerű szegény asszonyok is átfestették megfakult ruháikat. Víz és ecet kellett az anilin festék mellett hozzá és egy nagy mosófazék, amelyben átforralták. A gyapjúfonalak festésében az utóbbi évtizedekben Paulik Dezső volt eredményes.[8]

Cipőkrém, bőrtalp olaj

A lábbelik ápolására kezdetben hájat, faggyút használtak, esetleg „suvickot”. Az igényesebb lakkcsizmák, cipők ún. „bokszot” igényeltek, amelyet gyárak állítottak elő. Alapanyaguk viasz, parafin, terpentin és festőanyag. Az 1930-as évek elején már az egész országot a Schmoll paszta uralta. A Kakas paszta belebukott a nagy gazdasági válságba. Éppen ez a válság adott több kisvállalkozónak ösztönzést, hogy kisüzemi termékével olcsóbban álljon ki. Juhász István 1933-ban „TUNOL” néven bőrtalp olajt készített és forgalmazott a Klauzál utcában. 1934-ben Kovács József a Kistópart utcán készített cipőkrémet. Bánfi Ferenc cipőkrémet és fénymázakat „gyártott” a Horthy Miklós utcában. Dani Imre a Görbe utcában „DERMI” név alatt cipőfestéket, „NEGROL”-t, politúrt és cipőkrémet hozott forgalomba. Amikor a kötéltáncos páros („BALDIÓ”) lezuhant, Diószegi Lajos a Malom utcában cipőpaszta készítésével és árusításával próbálta magát fenntartani. A Pusztában Menesdorf Antal próbálkozott hasonló vállalkozással 1936-ban. Mindezek a kisvállalkozások rövid életűnek bizonyultak a „nagyok” árnyékában. Bebizonyosodott, hogy az ügynökgárdával dolgozó gyárak nem tűrik a konkurenseket.[9]

Tisztítószer, vegyi cikkek

Somodi Pál az Érsek utcában 1931-től 1949-ig „Padló, bútor, bőr, kő, linóleum és gumi tisztítószer előállítására és árusítására” kapott engedélyt. Ugyanabban az utcában Kamotsay István „Mérget, gyógyszert, robbanóanyagot, keményítőt és keményítőtermékeket nem tartalmazó képesítéshez kötött iparok körébe nem tartalmazó vegyicikkeket előállító ipart” gyakorolt 1947-től 1949-ig.[10]

[8] Uo. 3., 7. k.
[9] Uo. 7. k.
[10] Uo. 8. k.

Drogéria

Eredetileg növényi vagy állati eredetű gyógyhatással bíró, leginkább szárítás útján konzervált anyagokat árusított. A XX. században a háztartásban és az ipar különböző ágaiban használt cikkek és vegyszerek, illatszerek forgalmazását végezte. Vásárhelyen legismertebb drogéri volt az Andrássy utcán a Vadász Miklósé, a Fáry Béláé és a Kálvin téren a Havasi drogéria. 1945 után a Malom utcában Bohomeczki Lászlóné foglalkozott illatszerkészítéssel.[11]

Ecetfőzés

Vásárhelyi szegény emberek szólás-mondása: „Majdcsak kitelelünk tökön, paszúron". Csakhogy a bableves ecet nélkül nem sokat ér, de a *szíve-nyelve leves* és több más étel se. A *korpaciberé*vel mint savanyú folyadékkal már régen nem szeretnek főzni a vásárhelyi asszonyok. A téli időszak nehéz húsételeit savanyúság nélkül el se lehetett volna képzelni. Az ecetszükségletüket váci, győri, veszprémi kereskedőktől a vásárban szerezték be. Az „oláj ecetért" nem rajongtak. Gúnyos hangsúllyal mondták: „Erős(?), mint az oláh ecet". Nyilván vadkörtéből állították elő. A gyári ecet bükkforgácson átcsorgatott, baktériummal beoltott, vízzel hígított szeszből készült (10%-os). Nemigen kedvelték a 20%-os „esencet". 1874-ben egy fő foglalkozott ecetkészítéssel: Grósz Júlia, aki 1905-ig űzte az ipart, Szamecz István volt a másik ecetfőző, Göttler Dávid emellett élesztőt is készített 1883-tól a Károlyi utcában. A századfordulón Zsebők János és Blau Jakabné is gyártott ecetet az Újvilág utca sarkán. A két világháború közt ecetgyáros vitéz Balogi Dezső a Ferenc József sugárúton.[12]

Gallyas Károly mezőgazdasági vegyészeti gyára: „AGROKÉMIA"

1945-ben Vásárhelyen is csak melasszal történt az édesítés. Ekkor vágott neki Gallyas Károly villanyszerelő egy óriási perspektívát sejtető útnak, mellyel az itteni mezőgazdasági termékek értékesítésének széles skálája valósulhatott volna meg. A politikai helyzet nem kedvezett a magánvállalkozásoknak. 1945 júliusában kért engedélyt „Keményítő, keményítőcukor (krumplicukor), édesítő, ragasztóanyag, gyümölcséterek, illatszer, illanó és oxidált olajok és vele kapcsolatos nyersanyagok és melléktermékek előállítására és eladására". 1946-ban 24 személyt foglalkoztatott, naponta 150 kg szőlőcukrot állított elő. Üzemében többirányú mezőgazdasági vegyészeti termelést szeretett volna folytatni: gyógynövények és étolajok kiválasztását és feldolgozását. A kukoricából nyert szőlőcukor a gyógyszergyártásban is sikerrel hasznosítható lett volna. A szépen fejlődő kisüzemet néhány év múlva – a kommunista hatalomátvételt követően – megszüntették. A mezőgazdasági termékek ily módon való hasznosítása álom maradt.[13] Ahogy Kajári Gyula egyik grafikáján olvashatjuk: „Itt minden álom úgy törött le, hogy köddé foszlott mindörökre!"

Élelmezéssel kapcsolatos iparok

Az élet alapjául szolgáló gabona őrlésére már korán megindult a specializálódás. Családnévként már a török defterekben is előfordult utalás a szakmára (1570: Mónár István). Az újratelepülés (1700) után 6 családnak ez a neve, 1848-ben 63 református és 14 katolikus Molnár család él a városban. A lakosság rohamos gyarapodásával a malmok száma is emelkedett. 1715-ben 4, 1732-ben már 8 malom műkö-

[11] Uo.

[12] Uo. 1. k.

[13] HERCZEG Mihály, 2005

dött. 1772-ben 3 vízimalmot és 38 szárazmalmot írtak össze. A *ius molli* földesúri jog lévén, az uraság is felállította a maga vízimalmát a Tiszán és kettős szárazmalmát a Szárazér partján. A molnároktól pedig taksát szedett, egészen a megváltásig, tehát 1873-ig. 1854-ben összeírtak vízimalmot 32-t, szárazmalmot a városban 88-at, a tanyavilágban 21-et és 8 szélmalmot.[14]

Vízimalmok

A vízimalom a víz hajtóerejét alakította át forgó mozgássá. Teljesítményük nagyon különböző lehetett (3–10 köböl búza/nap). Hátránya: messzire kellett vinni az őrölnivalót, előnye: nem kellett hozzá sem állati erő, sem emberi. Az uraság vízimalma a körtvélyesi Tiszán volt: 1788-ban 1, az 1800-as évektől 2. Létezett *házhajó*, *tárhajó* és a *malomház*. Két malomkövét a „tombácz" hozta mozgásba, amelyet a nagy lapátkerék forgatott. Elmaradhatatlan kellékei: garat, lisztes láda, hombár, tölgyfahordó (vámnak), kővágó csákány, kőemelő rúd, kármentő, felöntővéka, vámszedő köpőcze stb.[15]

Vízimalom.

Szélmalmok

A XVIII. századvégi uradalmi számadás szerint 3 szélmalom után Abai Nagy Ferenc szerint már 7 szélmalom működött a városban (1819), de 1854-ben is csak 8. Az ugrásszerű változást a gabonatermesztés fellendülése és a tanyásgazdálkodás kiterjedése hozta meg az 1860-as évektől. 1874-ben 76 szélmalom működött, majd a gőzmalmok terjedésével megint visszaszorult (1924-ben 21 üzemelt!).[16]

Vásárhelyen is a holland típusú szélmalmok terjedtek el, tehát zömükben felülhajtósak voltak. A vitorlákon keletkezett forgatónyomatékot a szeleskerék adta át a főtengelynek (tombác), amely aztán gyorsítókerék közbeiktatásával a követ hajtotta. Híres szélmolnárok voltak: Lóki Péter, Molnár István, Gojdár István, Csanki Ferenc, Papy Sámuel, Szabó Sándor, Takács Imre, Soós István, Dobos István, Szűcs Sándor és Benkő Sándor. Az Erzsébeti és Csomorkányi út közti határdűlőn állt a vályogból épült Kerekes szélmalom (Pády malom), az 1980-as években bontották le! Műemléknek maradt még az

[14] MNL KCSL P 408. 17. 12/1855.
[15] SZEREMLEI Samu, 1911. 362.
[16] MNL CSML HF IV.B. 1438. 1. k.

Szélmalom a határban. (TJM PJ)

Erzsébeti útfélen a Papy malom (régebbi nevén: Csanki malom). A vásárhelyi szélmalmok javarésze téglából épült 4 vitorlára. Az 1930-as évek vége felé a legtöbb szélmalom motormeghajtásra is berendezkedett szélcsend idejére. A teljes kiőrlésű liszt ugyan nem bírta a versenyt a gőzmalmok finomőrleményével, de a háborús időkben jól kiszolgálták a tanyai lakosságot. Darálás is folyt bennük. Éppen ez a funkciója maradt meg leegyszerűsített formában az ún. széldarálókban. Ez a paraszti találmány nem ismerte a tetőszéket. Közvetlenül az egész szerkezetet fordították szélirányba. Néhány fogaskerék vitte át a forgó mozgást. A darálást egy üzletben vásárolt terménydaráló végezte.[17] Tárkány Szücs Ernő írt a működéséről.[18] A nyolcvanas években Nagy Sándor tanyájában, a Szakács dűlőben még állt 1997-ben is.

[17] H Tanyamúzeum és saját gyűjtés (Nagy Sándor).

[18] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1949.

Szárazmalom

A szárazmalom előnye a szélmalommal szemben, hogy az őrletés nincs kitéve a szél esetlegességének. Bár a városok szélén is volt szélmalom, de a belsejében az őrlető jószággal vontatott szárazmalmok működtek. 1788-ban 69 kimutatása ismeretes.[19] Külön érdekességként említi Szeremlei Samu a „szuszi malmot", vagyis az emberi erővel működő taposómalmot.[20] Számukra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Kiss Lajos becslése szerint talán 7, de hírül sem meggyőző, hiszen az általa említett sörházban egészen biztosan ökrök „taposták" a malmot.[21]

Az uradalom leltárai a berendezésüket jól leírják. A hatalmas küllős fakerék náddal vert födél alatt helyezkedett el. A kőpad házikóban helyezkedett el a garat, a malomkő, a lisztelő láda. Volt minden malomban fenyőfa búza tartó hombár, tölgyfahordó a vámolás céljából, vámárpának. Kővágó vascsákány, kőemelő vasrúd mellett mindig ott van a felöntő véka vasabronccsal és a vámszedő köpőce. 14 köpőce adta a felöntő vékát. A 14. köpőcét kapta a malomtulajdonos vám fejében. 1857-ben faoszlopon nyugodott 57 malom, falközt 17, kőoszlopon 18 (olajmalmok is szerepelnek a kimutatásban). Gazteteje volt 35-nek, zsindely 27-nek, és csak 20-nak volt cserépteteje. A falak közé épített, cseréptetejű malmok voltak a leghíresebbek.[22] A maga korában híres molnár volt: Zsarkó Mihály, Zsoldos Péter, Lázár Ferenc, Csúcs János és Olasz Péter, Técsi József és Lóki Péter, Hódi Pál, Gál Péter, Wodjaner Sámuel, Herczeg Pál, Kaszap Mihály, Fejes Péter, Lukács János és Ferenc, Jó Sámuel, de híres volt Bőhm Israel malma is. Az uradalom szárazmalma két kőre járt, az egyik kását csinált, a másik „életet". Ugyancsak kásamalma volt Hódi Pálnak és Nagy András Jánosnak is. Ez a ragadványnév tette híressé a Kása Szabó családot.[23]

Gőzmalmok

A malmok közt választóvonal volt az, hogy szitálta-e a lisztet vagy sem. A *parasztmalom* csak a felsőkő forgatásával őrölte a búzát. A *pitlis malom* már használt szitát, lehetővé vált a korpa egy részének kiválasztása. A gőzgép feltalálása újabb lehetőségek előtt nyitott utat. Nem kell sem alkalmas szélre várni, sem a lassú vízre. Nem volt szükség az állatok erejére, mégis sokkal nagyobb teljesítményt ért el. Igazi forradalmi újítás volt a henger megjelenése. Lehetővé vált a szem fokozatos aprítása. Először koptatták a búzát. Az őrlemény részeit szitalapok osztályozták.

A Tóth malom vagy Hívő malom épülete az 1940-es években.

[19] SZEREMLEI Samu, 1911. 358.
[20] SZEREMLEI Samu, 1911.
[21] KISS Lajos, 1981.
[22] SZABÓ Ferenc, 1993. II. 203.
[23] HERCZEG Mihály, 1980. 99.

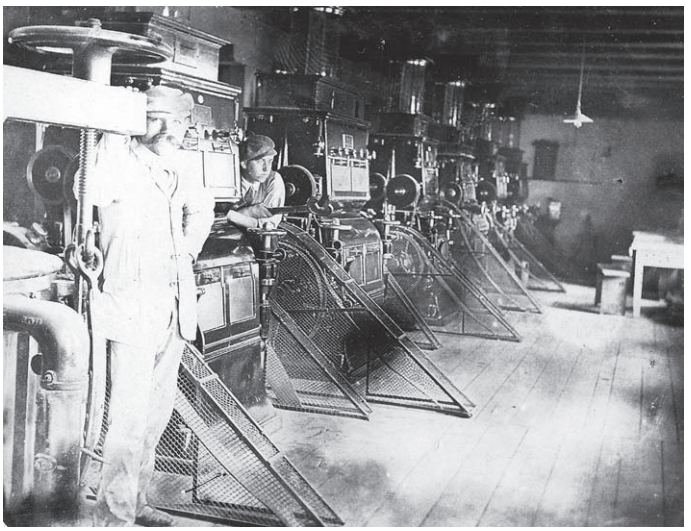

A Tóth malom belülről.

A gőzmalom fontos előfeltétele a kőszén elérhetősége. Az 1854-ben elkészült Budapest–Szeged vasút már 1856-ban arra ösztönözte Lucenbacher és társát, hogy próbálkozzanak a városban épületet szerezni e célra. A présházat szemelték ki, de az uradalom olyan sokért adta volna, hogy elálltak vételi szándékuktól. Hasonlóképp járt a serházzal 1866-ban egy másik vállalkozó társaság (Török József). Már javában épült Szeged és Vásárhely közt a vasút, amikor Bauer Jakab malomépítésbe kezdett (1867). Tóth Ferenc először 4 kőpárral indította gőzmalmát (1874), majd mindketten áttértek a hengermalomra. A vámőrlés mellett megkezdődött a kereskedelmi őrlés (1896). A Tóth malom 1910-ben 500 vagonos raktárt épített. 1928-ban új épülettel bővült. Nevezetes malmok voltak még: a Solti malom (1877) a Szegedi úton, a Lóky malom (1874) a Szentesi úton, a város felől a Técsy malom (1878) későbbi nevén Csepregi malom. Itt is folyt vámőrlés mellett kereskedelmi őrlés is. A Dillinka közelében épült Kertész Sándor malma (1874), későbbi nevén Elekes malom. A Damjanich utca külső végén a Steiner malom (1871), későbbi nevén Lippay malom állt. Ennek napi teljesítménye 350 q volt. 5 kőpárral és 7 hengerpárral érte el ezt a teljesítményt. A Rárósi malomban 3 kőpár és 4 henger dolgozott. Teljesítménye napi 1 vagon búza. A Maczelka malom a Kutasi út 1. szám alatt leégett, ugyancsak ez volt a sorsa a Fehérvári malomnak is (később itt épült a Szűcs malom). A tanyavilágban is épültek kisebb gőzmalmok: így Kutason Takács Imre malma (később Gregus malom, majd Kauda

Tóth Ferenc, a Hívő malom tulajdonosa.

malom), Diószegi Imre, Rostás András, Vincze János malma. Említettük, hogy a nagyobb malmok kereskedelmi őrlést is végeztek. Így például a Bauer malomban 1942-ben (ekkor már Gazdák malma) 3 kőpár szolgálta a vámőrlést és 20 hengerszék a kereskedelmi őrlést. A Tóth malomban 14 hengerszék dolgozott (1939-ben 450 vagon vámőrlést és 1520 vagon kereskedelmi őrlést végzett). Malmainkat az egyetlen Tóth malom kivételével 1946-ban leszerelték és elvitték jóvátételként a Szovjetunióba (már 1919-ben a megszálló román csapatok is el akarták vinni a Tóth malom berendezését, de a munkások elszabotálták a leszerelést).[24]

Darálómalom

A disznóhízlalás nagy változáson ment át az idők folyamán. Árpa helyett előtérbe került a kukoricadara felhasználása. Óriási felfedezés volt a kalapácsos daráló behozatala. Most már nemcsak a kukoricát lehetett gyorsan megőrölni, hanem a lucernaszénát is. Az 1920-as években gyorsan terjedtek a darálómalmok. Egyik úttörője ennek a Gomba utca sarkán Forrai Imre, a másik a Kistöltés utcában Olasz Sándor, a Simonyi utcában Blaskovich Károly. A tanyavilágban is voltak darálómalmok motoros-meghajtással (Bugyinka György), sőt ahol mód volt rá, ott villanymotor hajtotta. Vásárhelyen az 1930-as években 22 volt a számuk. A termelőszövetkezetek jó üzletet láttak a darálásban és az összes darálómalomra, s ennek következtében kisajátították azokat. Hamarosan megszüntették működésüket. Élelmes vállalkozók már az 1960-as évek vége felé ismét kísérleteztek a működtetésükkel (Tóth Péter, Lekrinszky Imre, Hegedűs Lajos). Az energiaárak megnövekedése, a disznóhízlalás ráfizetéses volta magával vonta a felszámolásukat. Század vége felé csak néhány van az egész városban (Balog János, Tóth Sándor, Tücsökné).

Olajmalom

Olajgyárat először a serháznál állított föl az uradalom a XIX. század elején. Később Vodjaner Sámuel létesített a fő utcán olajmalmot. A lakosoknak is készítettek saját részükre lóvontatású (járgányos) *olajsutu*t. Nevezetes olajsutuja volt a XIX. század közepén Lukács Ferencnek, Ficsér Tóth Jánosnak. Herczeg Pál olajsutuja a Mózes utca sarkán állott, ajtóval a vásárállásra nézett. Verók János 1861-ben kérte a tanácsot, hogy a maga udvartelkén lévő szárazmalma mellé építhessen egy olajsutút is. Sokáig megvolt a Királyszék utca végén és a Mózes utca sarkán a sutu. Külterületen, Sóshalmon, az olvasókör helyén működött. Az I. világháború után Nagy Mihály rájött arra, hogy van igény az étkezési olajra. Alkalmazta Papp Lajost, aki „hadifogságban kitanulta" az olajsütés mesterségét. Jókai utcai olajmalmát már motormeghajtásra rendezte be. Még 1950-ben is működött a Földszöv keretében a nagyállomás mellett egy olajmalom.[25]

Paprikamalom

Jóllehet Szegeden már 1876-ban gőzmalom őrölte a paprikát, Vásárhelyen csak az I. világháború után vágtak neki a paprikatermelésnek. Ehhez tudni kell, hogy a Kertész Egyesület élénk tevékenységet folytatott a belterjesebb gazdálkodás irányában. Koncz Gyula volt az úttörő, aki a Szegvári utcán paprikadarálót rendezett be. Hozatott egy königsbergi 76 lóerős villanymotort, de a Ganz gyártól is vett egyet. A társa éveken át Blaskovics Károly volt, aki 1927-ben önállósította magát (a Simonyi és Róka utca sarkán). A két üzemnek tulajdonítható az, hogy a vásárhelyi paprika országos hírű és elsőrendű minőségű lett. Ugyanekkor indította be a Jókai utcán egy olajmalom mellett a paprikamalmát

[24] FEJÉRVÁRY József, 1929. 98–99.

[25] SZEREMLEI Samu, 1911. 367.; FEJÉRVÁRY József, 1929.; HERCZEG Mihály, 1980. 124.

Nagy Mihály. Ő elsősorban Benyhe János szakértelmét vette igénybe. Amikor a paprikamonopólium létrejött (1936), Koncz Gyula eladta paprikamalmát Olasz Lajos szőrháti gazdálkodónak, aki 1952-ben bekövetkezett haláláig működtette azt.[26] Ő 8 holdon termelt paprikát, és vásárolt is hozzá Röszkén, Szentmihálytelken. Az egyik helyiségben 20–30 asszony hasította a paprikát. 25 cm-es tűre szúrták és fölfűzték 1,2 méteres füzérekbe. Átkerült a szárító helyiségbe, ahol állandóan égett a tűz a dobkályhában. 4-5 mázsa száradt egyszerre. Három-négy nap alatt kész volt a szárítás. A motor egy járgányszerű zúzót működtetett. Ebbe öntötték a hasított paprikát. A garat 100x100 cm-es faláda volt. Az őrlést *belga kő*vel végezték, amelyet 8–10 naponként újra kellett vágni. A darálást követte a szitálás. A szita oldalfala deszka volt, amelyet alól rézszövet borított. Háromszor szitálták át a paprikát. Majd 75 kg-os zsákokba került. Hetenként 15 mázsát Szegedre vittek stráfkocsival, ahol minősítették; 2–5 kg-os kiszerelésben árusították a nagykereskedőknek. Exportra is került belőle.

Paprikahasító asszonyok. (TJM PJ)

Kenyérsütögető, kenyereskofa

A vásárhelyi háztartásokban 10–14 naponként sütöttek „könyeret”, lehetőleg szombaton. De mindig akadt ház, amelynek háztartásában zavar keletkezett, hiányzott az asszony, betegség, távollét, halál stb. miatt. Na meg voltak átutazók, magányosok is. Ezek a mindennapos piacon találtak maguk számára friss kenyeret. Mindig akadt olyan özvegyasszony, vállalkozó, aki hogy „egy kis pénzhöz jusson”, eladásra is sütött kenyeret. A XVIII. században különös jelentősége volt a kenyérsütögetésnek a „transennális” és „stativans” (átutazó és állandó) katonaság ellátásában. Például 1775. április 23-án hirdette a tanács: „A Piaczra minden Nap Kenyeret hozzon kinek vagyon: a katonák megveszik.” 1777-ben publikálták ugyan, hogy „minden héten két vásár lészen, kedden és pénteken, itt a felső Piaczon”, de a mindennapos zöldségpiacon a tej, kenyér árulása továbbra is fönnmaradt. Az 1856. évi piacrendezés szerint a „Gyorgyovics házának a piac téri oldala mellett a járdán szembe a kenyeresek

[26] FEJÉRVÁRY József, 1929.; Olasz János közlése.

két sorba" árulnak, vagyis a mai Kossuth téren a nagytakarék, illetve a „pesti csemege" előtti téren.[27] Egy feljegyzés szerint 1885-ben halt meg Sós Mária „kenyérsütő".[28] A kenyérsütögető asszony közönséges boglyakemencében sütötte a kenyeret, hagyományos módon. Minél takarosabbra sikerült, annál kelendőbbnek bizonyult. A piacon leterített zsákon, fenekével összefordítva árulták a kenyeret, a vásárban targoncás talicskáról. Az 5-6 kg-os kenyerek mellett kisebb cipókat is árultak, sőt kifejezetten „kiscipókat" (10 dkg), amit süteményként vásároltak. Ezért is hívták őket „cipósütögetőknek". Egy történet szerint az egyszeri csizmadiainas vett a piacon egy kiscipót, amelynek „bélit" kicsipegette. Majd odalépett a tejfölös kofához, kért egy mérő tejfölt, – edény híján „ide a cipóba". Ám amikor fizetésre került volna sor, kiderült, hogy „péz az nincs!". Nagy *rácsázás*t csapott a kofaasszony. Többen megálltak hallgatózni, mikor a kisinas hirtelen visszaöntötte a szilkébe a tejfölt, mondván, „nem is köll téföle hiszen savanya". Csizmáit fölkapva elinalt a sorok közt. (Ez a történet bekerült az irodalomba.)[29]

A házi kenyér eltűnt a piacról. Ma pék süti a „házi jellegű kenyeret", a piacon most is árulják sátorban. Ez sem különbözik a boltokban kapható kenyértől. A házi kenyérnek vastag héja volt.

Pék

A pék jelenlétére ráutaló szövegekből értesülünk. 1778-ban az uraság Serkocsmájáról megjegyzik: „melyben a Pék lakik". Amikor azt publikálják 1793. október 27-én, hogy a szegedi kereskedő búzát akar vásárolni: „itt az Péknél vagyon szállva". Az uradalmi leltárba felveszik a „Süttő Háznál" található eszközöket. Csak a leglényegesebbekre utalunk: volt itt nagy Teknyő 2, kisebb Teknyő 3, abrosz 1, szakajtó 18, nagy Szita 4, kisebb sűrű szita 1, köpüllő 3, dagasztó szék 1 db stb.[30]

A sütőszoba berendezéséhez tartozott a nagy teknő (3-4 méter hosszú), amelynek lecsukható födele a „tábla". Este a lisztet beleszitálták a nagy teknőbe, majd következett a kovászolás. A mélyedésbe 2-3 liter vizet öntöttek, aztán az előző sütésből félretett savanyúkovásszal megindították az erjedést. A táblát lecsukták és hagyták kelni a tésztát (1,5 óra). Dagasztáskor sós vizet adtak hozzá, átforgatták és most már az egész lisztmennyiséget átgyúrták. Pihentetés után könyökkel „megtörték" a tésztát, majd földobták a szakajtó táblára. Azután szakajtókosarakba terített szakajtóruhára helyezték. Ott is kelt a tészta. Közben a 3,7 m hosszú, 2,5 m széles sütőkemencébe begyújtottak, és legalább 3 órán át fűtötték hasáb fával, ízikkel. A pék kemencéje különbözött a parasztok boglyakemencéjétől. A feneke elülről hátrafelé emelkedett. A boltozat és a fenék között nem volt több a távolság 70 cm-nél. A füst a füstutakon 3 kürtőn távozott. A kürtő előterébe *dipli*k voltak befalazva. Vasajtóval zárult a kemence, ahol 200–250 °C hő a tésztában levő vizet gőzzé változtatta. A kenyér felszíne héjat kapott, ami nem engedte a gázokat elillanni. A vasajtó alatt 2 ajtó volt: a belső ajtó, a „lebajtó" nem engedte elszökni a gőzt és a kemenceajtó, amely lezárta a kemencét. A kemence előtti gödörben állt a pék. Innen vetette be sütőlapáton a kenyeret, és itt állt, amikor kiszedte. Az inas elkapta a forró kenyeret, és sietve az állványra dobta. Amikor a kenyeret kiszedték, rakták be a kiflit, zsömlét. Nagy hozzáértés, ügyesség kellett az átforgatáshoz, nehogy összeérjenek, megnyomorodjanak. Fontos jövedelemforrás volt a „vendégkenyér" sütése. Nyomtatott számot ragasztott a pék a háziasszonyok által összehordott kenyerekre, és egy kis utánfűtéssel az is kisült. Másik pék meg sült tök sütését vállalta. Nem is hinnénk, hogy milyen fontos szerepe volt a sült töknek a régi világban. Ünnepek közeledtével vendégkalácsot is sütött a pék, sőt karácsony táján pulykát, újévkor malacot.

Már a század első évtizedeiben megjelent a kézi hajtású egykarú dagasztógép. Ónozott bádogból készült a teknője. Forgó dagasztókar dolgozta meg a tésztát. Egy ember egy negyed óra alatt 150 kg tésztát gyúrt meg vele. (A nagyteknőbe mindössze 300 kg liszt fért!) A tésztás kocsin vitték a szaggatóasztalhoz. Ma sokan az elektromos kemencében sütnek. A vásárhelyi pékeknek nem volt önálló céhük,

---

[27] SZEREMLEI Samu, 1911. 369.

[28] MNL CSML HF IV.B. 1438. 6. k.

[29] Ez a történet bekerült az irodalomba. Oskovics Ferenc kalapos 1934-ben úgy adta elő, mint helyi történetet.

[30] MNL CSML SzF IV.A.2.E.

a szegediekhez tartoztak. 1847-ben a kamarai kimutatásban 6 pék szerepel. Az első pékek német nevűek: Stahl György, Hanzlichek Sámuel, Hofsinger Leopold, Freider Ignác, Neumann János. Az 1890-es években már vannak magyar pékek is: Hegedűs Lajos, Nagy Ida, Döme Albert stb., de megjelennek a zsidók is. Kohn Bálint, Deutsch Zoltán, Rubinstein Herman, Reisinger Gyula, akinek felesége özvegyi jogon az utódja 1943-ig, üzletvezetője 1936 óta a magyarosított nevű Galyasi Miklós.

A két világháború közt híresebb pék Négyesi Lajos (Szeremlei u. sarkán), Kotré Miklós, Darázs Pál, Rózsa József, Gombár József, Bán János stb. Közismert reklám szerint „Utcasarkon tere-fere, Legjobb a Kopasz pék kenyere". Érdekes, hogy Bulgáriából mennyi pék települt át: Risztov A. Demeter, Terzics Vazul, Szimonov Tódor, Veleff Angel. A csucsai Petrut László Erdélyből jött ide, magyarosítás után Enyedi László névre hallgatott. 1947-ben a Mária Valéria utcán a Sütőipari Munkások Termelő és Értékesítő Szövetkezet hódmezővásárhelyi fiókja alakult. Majd a Négyesi Pékségben kenyérgyárat hoztak létre községi vállalatként. A hetvenes években felépült Újvároson a modern kenyérgyár. Újabban ismét terjed a magánpékség.[31]

Mézeskalácsos, bábsütő

A mézesbáb nem mindennapos élelem. Többnyire sokadalomkor vásárolták és vitték haza a gyerekeknek. A búcsújáróhelyek elmaradhatatlan kísérője. Vásárhelyen az öt országos vásáron volt belőlük nagy „kirakodás". Egy-két sátor a hetipiacokon is megszokott jelenség. Heinrik József 1856-tól gyakorolta az ipart, Gyovai Miklós 1859-től. Ez utóbbi „bábsütő mester" Csongrádról költözött ide. Bánhidi Albertnek a fia, Béla is gyakorolta ezt a mesterséget, úgyszintén a legismertebb. A Kamocsay családban is apáról fiúra szállt a mézeskalácsosság és „viaszmunkásság".[32] A múzeumban huszár, baba, tükrös szív és más általánosan ismert figurák emléke maradt fenn. A mézeskalácsosok készítették a viaszgyertyát is. Még az 1990-es években is akadt, aki próbálta újjáéleszteni e két mesterséget, művészi igényességgel (Horváth Sándor, Szél István). Ám a mai gyerekek hírül sem örülnek úgy a mézeskalácsnak, mint a régiek. A szerelmesek is ritkán ajándékoznak tükrös szívet.

Mézeskalács figurák a XX. század elejéről. (TJM PJ)

[31] MNL CSML HF IV.B. 1438. 1. k.; SZEREMLEI Samu, 1911. 369.

[32] Uo.

Apró mézeskalács figurák a XX. század elejéről. (TJM PJ)

Cukrászat

Régente a cukrászt csak lakodalom alkalmából keresték fel. A süteményt a vásárhelyi asszonyok maguk is megsütötték. Ízlésviláguk is más volt. A férfiak inkább kedvelték a kelt tésztákat, a sós süteményeket, mint a „fincöm fáncomokat". Azért a városban a XIX. század dereka óta mégis volt néhány cukrász.

Leghíresebb közöttük Melichar József a főtéren működő műhelyével, aki a Zrínyi utca sarkon megvette az uradalomtól a nagy mészárszéket. Cukrászüzeme egy emberöltőn át szolgálta ki a vásárhelyiek igényét. Az 1880-as években Nikolics Zsivkó, Nagy József, Teski István váltott ki cukrász ipart. Kamarai tagsággal rendelkezett Sallai Ferenc, Kapus Jenő, Fischer Vilmos. Hosszú évtizedeken át szolgálta a polgárosodó közönséget Engelthaller János, Halmi cukrász. Móricz Géza 1911-től 1938-ig a Zöldségpiacon tartott fenn hírneves cukrászdát. A Csikós dinasztia is híres volt dobostortáiról, krémeseiről, mignonjairól. A cukrászdák fórumokká váltak az 1930-as, 1940-es években. Sikk volt Dezső Mariska cukrászdájában kávézni, vagy a Kovács cukrászdában fagylaltozni.[33]

Az államosítás után cukrászüzem látta el nemcsak a cukrászdákat (Kedves, Katica, Szabadság, Sarokház, Tiszavirág stb.), de az élelmiszerboltokat is krémessel, tortákkal, mignonokkal. Ma is népszerűek a magáncukrászdák, több cukrászüzem is működik a városban. Az emberek igénye és ízlése nagymértékben megváltozott. Nemcsak ünnepi alkalmakra (névnap, születésnap, évfordulók) csináltatnak tortát, de hétköznap is fogyasztanak édes süteményeket, fagylaltot.

Süteményes, zsemleárus kofák

A régi vásárok, piacok elmaradhatatlan árusa volt a süteményes és zsemleárus kofa. Egész nap kétfülű kasban hordták körül a meleg túrós lepényt, darabját 4-5 krajcárért kínálták a XX. század elején. De volt ott lekváros kifli, mákos kifli is meg 2 krajcárért nagy fánk. Főtt perec, zsírosperec is előfordult. Sávainé Pál Mária (80 éves) elmondása szerint az édesanyja is lepényt sütött a piacra. A kirakodóvásárban még a pite, málé, töpörtős pogácsa is előkerült. Fehér kasba fehér abroszt terítettek, úgy árulták a kőttes kiflit, kalácsot, perecet. Manapság nylonzacskóba csomagolják a perecet, hókiflit, sós stanglit és darált (borzas) süteményt. Lantosné Sávai Mária 1990-ben kapott a fiától

[33] Uo. 1., 7. k.

egy linzerszaggató készüléket. Kikísérletezte egy linzertészta receptjét. Tíz, tizenöt kilogrammot is visznek tőle egy-egy lakodalomra, névestére. Előfordult az is, hogy csomagban küldték Kanadába, Svájcba, Angliába a rokonoknak. Készítik vaníliás és kakaós változatban. Jó piaca van a sós, szalagárés süteményeknek is.

Tarhonya, levestészta

Többszázados hagyomány Vásárhelyen is a tarhonyakészítés. Nyáron, amikor melegen sütött a nap, fújt egy kicsit a szél, gyorsan száradt a tarhonya. Ilyenkor egész évre valót csinált belőle az asszony. Vászonzacskóban jól elállt. Használták levesbe, de önálló ételnek is igen laktató volt a „keménytarhonya". A piacon is mindig megtalálható volt a „mindönös kofánál". Kiss Lajos részletesen leírja, hogyan próbálta vállalkozási szinten megszervezni[34] Kenéz ügyvéd a tarhonyagyártást. 300 asszony bodorította volna a huszárlaktanyában a tarhonyát, de érdeklődés hiányában vállalkozása megbukott. Azért mindig akadt vállalkozó, aki ugyan kisebb tételben, de foglalkozott vele.

A tarhonyával együtt kell említést tennünk a „szárított tészta" készítéséről. A száraztészta, levestészta változatos formában mindig ott voltak a piacon, kisebb szatócsüzletekben. Cérnametélt, siflitészta, csigatészta, eperlevél nagy választéka volt kapható. Ezek készítői között ismeretes a harmincas években: Balogh Sándor a Görbe utcából, Csende Sándor a Tölgyfa utcából, Dr. Varga Imréné a Kossuth térről (1941). A háború után sok középosztálybeli asszonynak adott megélhetést ez a tevékenység, köztük említhető meg Laczó Endréné a Csáki Lajos utcából, Dr. Klein Endréné a Kossuth térről, Dr. Fritz Zoltánné a Bálint utcáról. A Tóth-féle malom is vállalkozott „tészta gyárszerű előállítására" (1944). Az állami tésztagyárak (1950 után) rossz minőségű „gépi tarhonyája" legföljebb körítésnek volt használható. Az elmúlt években ismét virágzásnak indult a házitészta készítés. Pál János (Mandula u. 8.) ugyan még előveszi a nagyja tarhonya készítéséhez a nagymama rostáját, de az aprótarhonyát villanymotor hajtotta darálógépen ereszti át, és aztán ventillátorral szárítja. Városszerte lehet az üzletekben ilyen házi tésztákat kapni. A piacon sok asszony árulja a maga csinálta tarhonyát, levestésztát.

Cukorkaárus

Kétféle cukorkaárus volt: az egyik „vött cukrot" árult (cukrászoktól, gyárból szerezte be), a másik, aki maga csinálta cukrot árult. 1874-ben váltotta ki az ipart Takács Sára és Katona Péter „cukorkák készítésére és eladására". Piacon is árulták egy-két sátorban, de a kirakodóvásár volt a fő eladási területük az Újvilág u., Szarvas vendéglő, Óvónőképző (mai Liszt Ferenc iskola) előtt. Még az esti órákban is árulták karbid lámpák fényénél. Nagy választékkal rendelkeztek. Volt ott égettcukor, krumplicukor, sárga fejér cukor (kandis cukor), csizmacukor, savanyúcukor, selyemcukor, mézcukor, mákoscukor, dióscukor (a háború alatt még napraforgómagot is kevertek az égetett cukorba), kámforcukor óriási szemekben, szíjcukor, feketecukor, fütyülőcukor, cifracukor, gilisztacukor, dianás cukor, bonbonok, töltött csokoládé, tejcsokoládé, táblacsokoládé, nápolyi, törökméz, hogy csak a legismertebbeket említsük. A törökmézes sokszor mást nem is árult, csak óriási késével egy hokedlin szabdalta az *ájvé*t. Zagor Antal 1883-ban a cukorkák mellé déligyümölcsök árulására is váltott ipart. Mások is árulták a narancsot, fügét, szentjánoskenyeret. A téli hónapokban úgy ajánlották a sült gesztenyét: „friss meleg a maróni".[35]

Az első világháború után a hadiözvegyeknek engedélyt adtak trafik, illetve cukorkás bódé felállítására. Ilyen bódé volt a Korzó mozi előtt, a János téren, az Andrássy utcán. Ezekben a bódékban cukorka mellett lehetett kapni déligyümölcsöt, tökmagot is. Ma már többnyire készen vásárolt cukorkákat, csokoládét árulnak a piacon, olykor Romániából, Jugoszláviából hoztak. Karácsony táján házi

[34] KISS Lajos, 1958. 61.

[35] MNL CSML HF IV.B. 1438. 1., 7. k.

készítésű szaloncukrot is látni a piacon. A vattacukor is kedvelt csemegéje a gyermekeknek vásárokon, búcsúkon, akárcsak a cukrozott törökmogyoró.

Gyümölcsök, zöldségek eltartása, konzerválása

A savanyúság eltevésének százados gyakorlata volt. A hordóskáposztát csavarral leszorított 30–50 literes kádakban tették el. Aki eladásra készített, az nagyobb hordókba taposta a káposztafejeket, amelyeket fiókos gyaluval elszelt aprókáposztával felváltva helyeztek el. Nemcsak házaknál árulták, de vitték a piacra is. A savanyú uborkát, körtét, véralmát cserépkantában, később 5 literes dunsztosüvegben rakták el. Befőtteket inkább csak a XX. században raknak. Sokan a piacon értékesítik a befőttet, savanyúságot meg a lekvárokat is. A paradicsomot besűrítve üvegekben tárolták. Sokan megpróbálták eladni a piacon is. Literrel mérték a piacon az aszaltszilvát, -meggyet, -almát, a *bagolytüdő*t. Az aszalást a párszárító kason végezték, majd „kikemöncézték". Amikor az 1890-es években nagy válság nehezedett a városra, fölmerült a konzervgyár létesítésének gondolata, de a kormányzat nem engedélyezte. Csak 1943-ban épült egy ilyen gyár a vágóhíddal szemben, de a háború miatt nem került beüzemelésre. Egy időben a Szegedi Konzervgyár előkészítő telepként használta. Kisebb kivitelben készült Szabó Sándor vállalkozása 1942-ben: „Gyümölcskészítmények és főzelékek konzerválása és pedig cukornélküli féltermékek, cukor hozzáadásával készült ízek, befőttek és szörpök, főzelékneműek tejsavas erjedéssel, ecettel, besűrítéssel és szárítással konzerválva".[36]

Mészáros és hentes

Hódmezővásárhely lakosságának táplálkozásában jelentős szerepet kapott a gabonaneműek mellett a húsfélék fogyasztása. A cselédek bérezésében mindig ott szerepel a választási malac vagy a süldő. Kiss Lajos szerint még a „hónaljmankós kúdús" is vágott egy disznót. Hozzáértő, gyakorlott vágóknak böllér a nevük. Ők főleg a sertések, juhok vágásában jeleskedtek. 1742-ből van adatunk a Vágó családnévről. A szarvasmarhát vágja és kiméri a mészáros. 1795-ben 500 húsvágót és mészárost írtak össze. A Mészáros név sokkal régibb (1507) és elterjedtebb: 1850-ben 50 család viseli ezt a nevet.37 1848 előtt földesúri jog volt a „széktartás". E jog bérlőjének hatalmas földterület is járt, ez volt a „Mészárszék Szikáncs".

Az uradalmi mészárszék a mai Zrínyi utca elején állott (ma: Kossuth tér 2.). A kis mészárszék a Kálvin téren volt. 1848 után a mészárosok száma megszaporodott, de céhet nem alakítottak, a budai céhhez jártak föl remeklésre. 1872-ben ipartársulatba tömörültek. Az 1874. évi kamarai kimutatás szerint a számuk 65. Jelesebb mészárosok ez időben: Herczfelder Dávid, Fabenheim Jakob, Bauer Adolf, Lampel Jakab, Veisz Ignác, Pércsi Imre. Kiss Lajos írja: „A székbe régebben csak az úri osztály küldött húsért, meg a mesteremberek és a nemesek. Parasztember a piacon vásárolt húst."[38]

A marhát csak vágóhídon volt szabad levágni (1892-ben 1389-et, 1910-ben 2934 darabot vágtak). A vágás taglóval történt, majd ölőkéssel a vért kifolyatták. Kivétel volt a kóser marha, amelyet nem taglóztak, hanem a négy lábát keresztben átkötötték és hosszú késsel (halef) a sakter elvágta a nyakát. Elismert kóser mészáros volt Blum Adolf. Városrészenként is akadt nevezetes mészáros, mint Susánban Katona Lajos, a Széchenyi téren Lenkey Sándor, a Dáni utca sarkán Geigner Endre, a Károlyi utca sarkán Hódy Mihály, a Damjanich utcán Csorba Péter, a Királyszék utcán Tornyai János, a Szentesi utcán Szakáts János, az Andrássy utcán a Neumann házban Erdős János. A piacon is árulták a húst, de sohasem a mészárosok, hanem a feleségük, a kackiás mészárosné.

---

[36] SZABÓ Sándor elmondása szerint.

[37] SZEREMLEI Samu, 1911. IV. 352-357., V. k. (Pércsy Imre)

[38] SZABÓ Ferenc, 1993.

A lómészáros is ebbe a kategóriába tartozott. Kevés lovat vágtak, a vásárhelyi ember „nem rajongott a húsáért", „édösnek" találta. A nagy gazdasági válság azért erre is rákényszerítette őket. Lómészárszék a Teleki és Kinizsi utca sarkán állt (Kovács Lajos). Az ötvenes években a háború után megmaradt néhányezer lovat lemészárolták. A termelőszövetkezetben nem kellett a gazdák által bevitt ló, hagyták leromlani, majd sorra levágták.

1908-tól külön kellett iparjogot kérni a hentességre.[39] Ettől fogva gyakori a két mesterség együttes gyakorlása: Török Imre hentes és mészáros a János téren, Varga Pál a Pálffy utcán, Vetró Mihály a Szent Antal utcán, Mári József a Damjanich utcán, Tóth Bálint a Vörösmarty utcán. Sőt Brunner Gyula olyan engedély birtokában volt, miszerint a szarvasmarha, sertés és juh vágását és kimérését gyakorolhatta.

A hentes az állatot leöli, szúrja, ezért *szúró*nak is nevezték a sertésvágót. A vásárhelyi parasztok körében elterjedt bontási mód volt a „magyaros módra", – vagyis hátán bontották a disznót, az orját egészben emelték ki (orjára vágás). A hentes „német módra", karmonádlira bontott, vagyis a hasán kezdte a bontást, a gerincet pedig hosszában végigvágta (karajra vágás). Az így kapott féldisznót még elvágta, vagyis negyedelte. Míg a paraszt mindig oldalszalonnát hagyott, a hentes apróbb darabokra szabdalta, csíkokra vágta, és különféle néven hozta forgalomba. A húskészítményeivel a vásárokon is megjelent.

A hentesáruk rendszeres, állandó forgalommal számoló eladása az erre a célra létrehozott szakboltokban csak az I. világháború után terjedt el. Addig a piac és a vásár a fő eladási hely. 1874-ben a kamaránál 24 hentest tartottak nyilván. 1892-ben a vágóhídon 1619 sertést vágtak, 1910-ben 4579-et.[40] A XIX. század végén nevesebb hentesek: Tóth Sámuel, Feifrik Pál, Faragó Mihály, Bécsi Sándor, Albert Pál, Nyúzó Lajos, Katona János, Tószegi Péter, Kozsehuba Sándor, Kóti Lajos. A II. világháború előtt: Szakáts János, Zsemberi Pál, Magyar Mihály, Albert Testvérek stb. Az államosítás után mint szakma is eltűnőben volt. A húsboltokban olyan húsipari szakmunkásokat alkalmaztak, akik szétmérték a húst. A hentes maga ölt és szakszerűen feldolgozott, nem csak árult. Napjainkban több húsbolt is van a városban, de csak Bodrogi Ferenc, Bajnóczi László és Kozma László tekinthető „virtigli hentösnek".

A hentes tehát vágta, feldolgozta és mérte a sertések húsát. Olyan is volt, aki csak húsmérésre kapott engedélyt. Hajdú Ferenc (1873) „borjú, sertés és juhmérést" tartott fenn, 1874-től Tóth Sándor, 1875-től Kirsch Bernát. A kamarai kimutatás szerint 1891-ben „szalonnaáruló" ipart gyakorolt Rácz Ferenc, Kovács Katalin, Vajnai Sándorné, Hajdu Imre.[41] Ezt a Hajdu Imrét máskor „szalonnaszedőnek" titulálják. Persze ipar nélkül is árultak a piacon a kofák „jó házi szalonnát", – méghozzá oldalszámra. A vásárban is megvolt a szalonnások helye, akik talicskáról kínálták árujukat. Figyelemreméltó, hogy a szalonna kilogrammja mindig drágább volt a húsénál.

A „vásárhelyi embör" szereti a disznóhúst, kedveli a marhahúst és rajong a juhhúsért. Hatalmas, több tízezres juhnyájak legeltek évszázaddal korábban a kiosztatlan Pusztán. A gabonatermesztés előretörésével rohamosan fogyott a juhok száma, de az iránt való érdeklődés nem csökkent. Legtöbb tanyában tartott legalább 5-6 birkát, hogy a „jelös napokra" legyen mit levágni. Ha meghallották, hogy valaki „vágni akar", a tizedik szomszéd is puhatolózott, nem jutna-e neki néhány kiló. Iparszerűen a juhvágó foglalkozott vágással és eladással. 1874-ben a „juh és aprómarha vágásra" kért és kapott engedélyt Szabó Péter, 1875-ben Kecskés Antal stb.[42] Híresebb juhvágó Hódi János, Rádai Imre, Séra János, Mihály János. A hatóság már a XVIII. században kifogásolta a magánházaknál való vágást. A vágóhíd a XIX. században hol a tóparton, hol a temetőn kívül állt, míg 1909-ben mai helyén a város építtette. Ez az épület 1990-ben a Pick gyáré lett, amely természetesen rövidesen bezáratta. A vágások száma tükrözi az állomány fogyását: 1892-ben 11994 birkát, 1910-ben már csak 5375 darabot vettek nyilvántartásba.

A mészáros segítői közé tartozott a *pacalos* és a *beles*. A beles kifejezetten a bél tisztításával foglalkozott, hogy az majd alkalmassá váljék kolbász készítésére. A vékonybél és vastagbél ha-

[39] MNL CSML HF IV.B. 1438. 1. k.

[40] MNL CSML HF Polg.m. jelent. 1911.

[41] Uo. IV.B. 1438. 1. k.

[42] Uo.

sonló szakaszokra oszlik, mint a sertés bele. Előbb leválasztják a recéshájat, majd kiforgatással kiürítik, fakéssel lefaggyúzzák, aztán eldarabolják, megszárítják. „Béltisztító ipar" gyakorlására kapott engedélyt Regdom Ferenc. 1893-ban „bélhúr készítésre" Zsadányi István, majd később Légrádi Mihály.[43]

A vásárhelyi zsidóság komolyan vette az étkezéssel kapcsolatos rituális előírásokat. Fontosnak tartották, hogy a megengedett húsokat sakter vágja le és vizsgálja meg, hogy fogyasztható-e. A zsidóság egyik, előszeretettel fogyasztott húsféléje a lúd, ezért számos lúdvágó található meg közöttük.

Mivel az iparszerű tevékenységeket engedélyhez kötötte a törvény, az iparlajstromban megtaláljuk a *lúdvágó*kat is: Weisz Henrik, Fleiszig Zsigmond, Lőw Dávid, Schwarz Sámuel, Dobosi Rudolf személyében. Amikor a századfordulón a baromfihús a közfogyasztásban tért hódított, lúdvágás mellett más baromfiak húsát is nagyüzemileg kezdte feldolgozni a háború folyamán létrejött Állatforgalmi és Húsipari R.T. Az 1920-as évek elején a részvények 85%-át megszerezte a PARRY Co. Ltd. londoni cég (Klein fivérek). Már 1923-ban 500 ezer baromfit és 8 millió tojást forgalmaztak. 1927-ben hűtő-, vágó- és rakodó csarnok épült az új irodaház mellé.[44] A második világháború alatt megszűnt ez a „zsidó" cég. Helyére beköltözött a Tejipari Vállalat, majd amikor az is Szegedre költözött, tejbegyűjtő állomásként működött. A nagy csarnokot 1985-ban lebontották. Az irodaházból orvosi rendelőt csináltak. Az 1980-as évektől megjelentek a magán baromfikereskedők, akiknél nemcsak egész baromfit lehet kapni, hanem amerikai módra csak lábat, combot, szárnyat, fejet is. Nevesebb baromfikereskedő Csizmadiáné, Oroszné Seres Katalin.

Italmérés, vendéglátás

Az italmérés joga a földesurat illette. A török időkben Hódmezővásárhely földesurai a Felvidéken és Erdélyben éltek, e jogukat nem tudták gyakorolni. Jobbik esetben valami taksát kaptak a várostól. Amikor gróf Károlyi Sándor hivatalosan is a város földesura lett, e jogát külön taksáért átengedte a városnak, némi megszorítással. Így például a bírák kötelezik magukat, hogy pálinkát csak „az uraságtól fognak venni, s nem idegentül".[45]

A város javában gyakorolta az italmérést, 1702-ben két „belső csapszék" is működött, amelyek évi jövedelme 153 Ft volt. Állt már a Sas vendégfogadó, úgy, mint a középkori városokban, a nagypiactéren, a tanácsházával szemben. 1733-ban 650 Ft-ot fizet a város a korcsmáltatás jogáért. Ekkor épül a harmadik vendégfogadó, a Hajda. A bírák panaszkodnak, hogy rosszul megy az üzlet, ki-ki a maga borát issza, „pénzen nem iszik".[46]

1727-ben hivatkozott gr. Károlyi arra, hogy törvény szerint a várost csak Szent Mihály naptól (szept. 29.) Szent György napig (ápr. 24.) illetné a saját termésű borainak elmérése, ő mégis egész esztendőre megengedi a „kántorkocsmáltatást". Igaz, hogy megszorítással: „kívül a városon felállítandó serfőző és vendégfogadó házamnál magamnak is reserválom egész esztendeig való folytatását mind a bornak, sernek és pálinkának".[47]

1756-ben a földesúr már csak a negyedik angáriát engedi (szeptember 29. – december 31.), de akkor is csak a bormérést. A féléves kocsmáltatás rendje csak az 1772. évi urbárium bevezetésekor áll vissza. Megerősíti az urbárium, hogy „mindenféle égetett italnak kiárultatása egész esztendőnek folytán" a földesurat illeti, valamint a sernek is.

---

[43] Uo. 2. k. Aprómarha vágás uo.

[44] FEJÉRVÁRY József, 1929. (Klein fivérek)

[45] MNL CSML HF Tan. ir. 1. cs. 30. sz.

[46] MNL KCSL P 398. 63. cs. 27934.

[47] MNL CSML HF Tan. ir. 1. cs. 60. sz.

A XVIII. században három típusa volt az italmérésnek:

1. A vendégfogadó, ahol ételt, italt kapott a vendég, maga és lovai számára éjszakai pihenőhelyet. Nyoszolya csak 1-2 fordult elő, és az se minden vendégfogadóban. Szék is csak néhány volt. Rendszerint a vendég a maga bundáját, bekecsét és főként a subáját használta takaróul.

A vendégfogadós az ételért, italért, takarmányért pénzt szedett az utasoktól. Az uradalomnak ezért haszonbért fizetett.

2. A korcsmában néhány ételt (sült hal), de főleg bort lehetett kapni. A korcsmáros a földesúr tulajdonában levő épületet, bormérő eszközöket használja, az uraság borát méri, amiért fizetést kap.

3. A csárda külterületi korcsma és vendégfogadó egyben. A csárdaföld (1/2 sessio) lehetővé tete néhány vágójószág tartását, és hogy az utasok lovait takarmánnyal lássa el. A csárdás is haszonbért fizetett.

4/ A maga házánál az uraság borait mérő korcsmáros az uraság bormérő eszközeit használta. Ő is fizetést kapott. Számuk egyre gyarapodott. 1808-ban 16-an voltak, leghíresebb Maczelka József, Ns Veress István, Ns Mónus Péter, Kongó Mihály, Wodjáner József. 1813-ban már 21 a számuk. Ekkor a legnevesebb Pach Ambrus, Fullai Mihály, Schwopach Jakab, Korbán Mátyás. 1831-ben 85-en voltak.[48]

Az 1840-es években Schulhof Miksa aradi kereskedő bérelte a vásárhelyi korcsmáltatást. A szerződés szerint az uradalmi vendégfogadókon kívül még 40–50 jobbágyháznál is mérhette az italokat. Schulhof ezt úgy értelmezte, hogy „nekem italokat bármennyi helyütt szabad lett volna is méretnem". Sőt az urasági kocsmabérlő a „városi korcsmáltatás ideje alatt a város bérlőit a maga és az uraság borainak mérésére erőlteti, s így a lakosságé nem fogy.[49]

1788-ban következő vendégfogadók voltak Vásárhelyen: Fekete Sas vendégfogadó, Szarvas, Hajda, Vörös Ökör-vendégfogadó, Kutasi Vendégfogadó.

Korcsmák: Bika, Saja, vagy Vincze kocsma, Újutcai (1808-tól Koplaló), Arany Szita, Tarjáni, Bagi korcsma, M. Uraság Serkorcsmája, melyben a Pék Lakik, Hajnal v. Kis utcai Görbe korcsma, Tarjáni Harcsás Ház.

Csárdák: Tére (Hámszárító), Téglási, mártélyi Duttyán, Sámsoni csárda. Mindegyik forgalmas országút mellett.

Figyelemreméltó, hogy 1813-ban „Deuts Mojses, az utazó zsidóknak, mások kizárásával konyhabérben fizet esztendőnként 40 forintokat. Mellette tartozik koscherező zsidóknak koscher Boroknak készítésére előállítani az esztendőnként a koscher borok töltelékjével bánni…" Gr. Károlyi Antal 1791-ben Vásárhelyen hatalmas présházat építtetett. Ettől kezdve a maga részét nem borból, hanem törkölyös mustból követelte.

Éppen ezekben az években a város kocsmáit is haszonbérbe vette az uradalom 1800 Ft évi bérért, 1799-től 1801-ig 1620 Ft-ért, 1809-ben pedig 10 évre cserél a várossal: a város átengedi a maga kocsmáltatását a mészárszék használatáért. Az 1848-as törvények nem változtatták meg a kocsmáltatási jogot, bár a vásárhelyiek úgy értelmezték azt. Az uradalmi haszonbérlő panaszkodik, hogy a „kurta kocsmák" elszaporodtak. A haszonbérlő név szerint felsorol 11 vásárhelyi lakost, mint „kurta mérőket", akik a helybeli hetivásáron gyalogszékekre rakott poharakkal poharanként mérték a pálinkát, más vizsgálat szerint a fűszerkereskedésekben „kis poharakban előnkbe tett keserű pálinkával roslissal szolgáltak".[50]

A „kurtakocsmákat" azért is üldözte a városi hatóság, mert ott sok erkölcstelenség is megtörtént. Ivás közben gyakori a szóváltás, ami aztán verekedéshez, bicskázáshoz vezetett. A csárdákban főleg a pásztorok mulattak. Szabó István szolgája például 1774-ben gazdája lovait egy „darab vermecskébe" hajtotta. Ő maga visszament a csárdába „és ott egész virradatig dorbézolt". Ez alatt a ló az erős fagyban megdöglött. Berta Nagy György bérest a gazdája a Rétre küldte nádat vágni, de az beült a Dentsi kocsmájába, heti élelmét elcserélte italra, a nádvágásnak pedig felé sem nézett. 1854-ben a vármegyei hatóság kimutatást kért a „Hódmezővásárhelyi korcsmárosokról és vendéglősökről (akik kéjhölgyet

[48] HERCZEG Mihály, 1994.; MNL CSML SzF IV.A. 2.E.

[49] HERCZEG Mihály, 1994.

[50] HERCZEG Mihály, id. m.

tartanak)". A 70 kocsmáros közül 31-nek csak úgy adják meg a további működést: „a kéjhölgy tartása eltiltása mellett".[51]

Gyökeres változást hozott az italmérés jogának megváltása 1873-ban.[52] Természetesen a hozzátartozó épületek is benne foglaltattak a 430 000 Ft vételárban. Így lett ismét a városé a Fekete Sas, a Szarvas és Hajda vendégfogadó, a Bika kocsma és a Koplaló. Lehetőség nyílt a polgárosodó ízlés jobb kiszolgálására, új típusú vendéglátóhelyek kerültek előtérbe, de a régiek is tovább éltek.

A Fekete Sas továbbra is a város reprezentatív szállodája. Új szállodák épülnek: a Zöld koszorú helyén a Tisza Szálló, a Lehel utca sarkán a Nemzeti Szálló, az Alföldi Szálloda a Vidra utca sarkán, az Erzsébet Szálló a mai Ady Endre utca sarkán. Megjelennek a „legfeljebb 10 vendégszobát fenntartó" kis szállodák is, a Kistópart utca sarkán, a Ferenc utcában stb. Ezeket az utazó *vigéc*ek (ügynökök) veszik főleg igénybe. A marhahajcsárok, iparos, kereskedő legények a „kvártélyadó asszonyokat" keresik, afféle albérleti rendszer alakul ki. Az első világháború után megjelennek az „ágyrajárók", akik csak éjszakára bérelnek ágyat. A vendéglő az ételfogyasztás színhelye és persze hozzávaló italoké is.

A Vásárhelyen működő 80–90 kisvendéglő térbeli elhelyezkedését vizsgálva megállapítható, hogy a városból kivezető utak mentén mintegy 20 itt helyezkedett el. A Makói utca elején, a Lelei út kezdetén Kecskeméti Imre, az utca másik végén Dankulov Voja vendéglőjét találjuk. A Csomorkányi utcán Igaz Jánosné, a Szentesi utca külső végén Földesi Mihály tartott fenn vendéglőt. A Szegvári u. 1. szám alatt Kmetykó Gyuláné, a Széchenyi téren Gutman József, majd Klein Dávid volt a vendéglős.

A vásártér is vonzotta a vendéglősöket. A Szabadság tér 1. szám alatt Lázár Jánosné, a 48. szám alatt Székely Istvánné (később ez volt a Szűcs kocsma). A Szabadság tér 58. szám Steiner Dávidé, majd özv. Kmetyó Gyuláné vendéglője (később: Stadion vendéglő) volt. A Dáni u. 2. szám alatt Franciszti István téglagyáros tartott fenn vendéglőt, melyet később Rákóczi Viktor üzemeltetett. A „Szarvas" vendéglőt az a Németh Kálmán működtette 1907-től 1944-ig, aki azelőtt a Fekete Sast bérelte. A mai Szent István téren is sorban helyezkedtek el a kocsmák és vendéglők. A sarkon mindjárt Újhelyi Lipót vendéglője állott (a mai Bárka halbolt mellett). A Vidra u. 2. sz. alatt Nagy Imre Mihály, majd Pápay Jenőné vendéglője volt (Alföldi Szálloda és Vendéglő). A vásártér vonzotta a Róka u. 4. szám alá Mohácsi Sándor „Jobb mint otthon" vendéglőjét. A Csiga utca 14. szám alatt Nóvé Sándor vendéglője állt.

Harmadiknak a belváros vonzóereje a szembetűnő. Mintegy 30–40 vendéglő települt ide. Egymástól néhány méterre is megélnek: A Kossuth tér 2. szám alatti Fekete Sast Nemes Nagy Antal bérli 1937-től 1948-ig, a Hódy Pál u. 4. szám Virág Andrásé, a 6. szám alatt Búza Jenő is megél. A közelben van az Oroszlán u. 1. szám alatt Kusztos Kálmán Oroszlán vendéglője. A Lázár u. 2. szám alatt Nyúzó Sámuel, a Lázár u. 14. alatt Budai István, a Lázár u. 36. szám alatt Kovalik József vendéglője volt. A Lánc u. 3. szám alatti Iparegylet vendéglőjét előbb Rapcsák Péter, majd amikor ő átmegy a Lehel u. 1. szám alá, Megán József bérli. Van, aki csak néhány évig marad a pályán, van, aki hol itt bérel, hol ott.[53]

A Klauzál u 39. szám alatt évtizedeken át vendéglő volt, más-más tulajdonossal. Ugyancsak gyakran cserélt gazdát a Császtvay vendéglő a Klauzál u. 93. szám alatt. Voltak különleges speciális vendéglők: a Kaszinó, a MÁV Nagyállomás, a kisállomás vendéglője, a Városi Strandfürdő vendéglője, az Erzsébetkerti Vigadó, Kakasszékfürdő vendéglője, a mártélyi Strand vendéglő stb.

És még csak a vendéglőknél tartunk. A borivás igazi színhelye a kocsma (régiesen korcsma). A XIX. századi jelesebb korcsmárosok: Deák János, Dezső István, Deutsch Mór, Falta Béla, Fischer Jakab, Fullajtár Imréné, Havasi Hermann, Insperger István, Imre Mihály, Kusztos Sándor, Molnár Sándor, Nagy Bálint, Nagy Ferenc, Nuszbaum Lajos, Nyúzó Lajos, Pádi Ambrus, Spitzer Albert, Svájzer Lőrinc, Weiszberger Ádám, Woianer József. A század végén: Alács Mihály, Fleiszig Zsigmond, Gojdár Máté, Klein Cili, Magyar Mária, Molnár Julianna, Székely István, Tatár Bálint és még sokan mások. A kocsmák berendezése a földesúri időkben egy hosszú asztal, mellette két hosszú pad, néhány karszék, bormérő edények, kármentő léc. A polgári korszakban rézlemezzel borított pult, benne két-három porcelántégely a „folyó bornak".

---

[51] MNL CSML SzF Megyefőnöki iratok 11984/1854.

[52] HERCZEG Mihály, 1994.

[53] MNL CSML HF IV.B. 1438. 1–7. k.

Változtak a kocsmai szokások is. Régen *karafiná*ban[54] liter számra szolgálták fel a bort, esetleg kancsóban. Ma már csak pohárral isznak a kocsmában nagyfröccsöt, kisfröccsöt, hosszúlépést, házmestert. A sört korsóval és pohárral mérik.

A tanyavilágban az urasági csárdákat fölváltották a *csárdá*nak nevezett kocsmák. A Lelei úton a Nóvé csárda, a Csomorkányi úton a Bálint csárda, a Kutasi úton a Vacsi kocsma, a Joó Pál csárda a Rárósi úton. Az algyői híd lábánál Olasz néni kocsmája húzódott. Az államosításig működött a körtvélyesi csárda, utóbb Balogh Erzsébet vezetésével.

A XIX. században a polgárosodás jeleiként bukkantak fel a kávéházak. Az 1891-es kamarai kimutatás szerint „kávéházas": Kun Miksa, Kusztos Kálmán, Francziszti Lajos, Lázár Jánosné, Korcsák Artúr, Szabados Gyula, Kmetykó Lajos, Baron Markusz, Blau Adolfné, Klein Márton, Weisz Sándor, Klein Dávid, Kronstein Herman, Hirn Lázárné, Gutman József, Beregi Lajos, Kovács János, Kecskeméti Lajos. A csaknem 100 kávéház aligha csupán a kávézás helye, jó részük kocsma volt a javából. Bár ezzel nem kötődnek úgy a vendéglőknél bemutatott frekventált helyekhez. Behálózták az egész várost. Néha elismerten „kávéház és bormérés", máskor „vendéglő és kávéház". 1874-ben „kávé és italmérésre kapott engedélyt Fischer Ábrahám, özv. Klein Jakabné.[55]

„Bor és kávémérése" van 1876-ban Goldstein Rudolfnénak. „Kávé és pálinkamérést" gyakorol Cséni Zsuzsa 1882-től 1905-ig. „Tekeasztaltartás és kávémérés" jogosítványt kapott Oláh Mihály és Zsifkovics Péter, még 1936-ban is „Kávéház és szálloda" tartásra kapott jogosítványt Porkoláb Ferenc a Kistópart utca 2. szám alá. Ugyancsak „Szálloda és kávéház" utóbb a Fekete Sas is. Több tucat olyan kávéház is van a városban, amely étkezdével, sőt kifőzdével van összekapcsolva. Így a Holló utca 2. szám alatt Borbás Imre, a Fácán utca 24. alatt Muzsik Anna, a Rónay utca 8. szám alatt Nagy Imre Rozál, a Teleki utca 13. szám alatt Nagy Imre, a Kossuth tér 3. alatt Kiss Katalin, a Szegfű u. 6. alatt Csonka Lajosné, a Károlyi utca 24. alatt Kruzslicz Róza és így tovább…

Piacokon, vásár alkalmával nem egy vendéglős kivonul a maga „lacikonyhájával". Öt-hat sátorban sült a kolbász, pecsenye, a sátor másik végében mérték az italt. Még napjainkban is a piaci büfében lehet az éhséget és szomjúságot csillapítani.

Ser- és pálinkafőzés

Az uraság bevételei közt kezdettől fogva ott szerepel a sör- és pálinkafőzésből, illetve árusításból származó jövedelem, mivel ez vitathatatlanul földesúri jog a hazai törvények szerint. A pálinkafőzésben jelentős változást hozott az 1794-ben épült présház, ahol a törkölyből készült pálinkát főzték. Még nagyobb változás a gabonapálinka nagytömegű megjelenése. Bár serház addig is volt, de az 1809-ben megépült nagy serházban több száz liter gabonapálinkát főztek évente. Az 1827-ben készült számítás hat évi átlagot számolva az uradalmi kocsmákban évente 1000 liter szilvapálinka (ezt Aradról hozták) fogyott el és mintegy 17 000 liter „egyvenlített" pálinka, vagyis törköly- és gabonapálinka.[56]

Amikor az uradalom 1893-ban eladta a városnak az italmérés jogát, az tovább folytatta a présházban a főzést, majd amikor óvónőképző lett, a nagy cédulaházban kapott helyet a városi szeszfőzde. A Kutasi út 18. sz. épületet az 1980-as években bontották le, bár itt a főzés már a negyvenes években abbamaradt.

A város az országutak szélét szilva-, barack- és almafákkal ültette be. Kiadta magánosoknak részből a fákat. A neki jutó részből mindig jutott a város vezetőinek reprezentációra. A másik pálinkafőző, a Kisbirtokosok Szeszfőzdéje, a Szentesi utcán 3 üsttel és 2 finomítóval. Tízezer liter számra főzték itt a finom gyümölcspálinkát. 1945 után a Földműves Szövetkezet szerezte meg az üstöket, illetve ennek jogutódja, az ÁFÉSZ. Újvárosról a Hajdú-féle szeszfőzde üstjeit is ide hozták be. Nagy Mihálynak is

[54] A 'karafina' arab eredetű szó, amely itáliai közvetítéssel került a magyar szóhasználatba. Jelentése üvegpalack, vizesedény, korsó. Észak-itáliai üvegipari termékként jelenhetett meg Magyarországon. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2. Budapest, 1970. 272–273.

[55] SZEREMLEI Samu, 1911. 352.; MNL CSML HF IV.B. 1438. 1-7. k.

[56] HERCZEG Mihály 2005.

volt a negyvenes években szeszfőzdéje a Csiga utcában. A Szentesi (Szántó Kovács János) utcai telep elismert vezetője évtizedek óta Csáki Lajos. Ez a szeszfőzde most 4 üsttel és 5 finomítóval dolgozik. Évente mintegy 50-60 ezer liter pálinka fő itt. A Szentesi útfélen is van egy másik szeszfőzde, ahol nem rőzsével fűtenek a kazánok alá, hanem gázolajjal. Itt a főzés zárt rendszerben történik, felöntés után nincs rá gond, csak a kész pálinkának kell vinni az edényt. Nem így van a hagyományosan főző szeszfőzdében. A cefrét felöntik cserpákokkal, vödrökkel a 3-400 literes üstökbe. Nagy hőt adó, gyorsan lobbanó anyaggal, elsősorban rőzsével tüzelnek alá. A cefrét egy vitorla folyamatosan kavarja. A lefőtt vodkát átpumpálják egy kisebb finomító üstbe. Ez alá óvatosan kell tüzelni, hogy a pálinka öt órán át csepegjen, mert ha gyorsan átszalad, akkor nem jó ízű. A pálinkafőzés a társadalmi élet érdekes színtere még ma is.

A *serház* fő produktuma az ott előállított 1700-1800 akó sör volt. Az 1820-as években az eladott évi 100 ezer liternyi sörből 20 422 Ft folyt be az uradalmi kasszába. (Ez a mennyiség nem itt helyben fogyott el, még a korabeli Pest-Budára is szállították.) 1827 óta a közös uradalom a kisebb királyi haszonvételeket haszonbérbe adta. 1848-ban Schulhof Maximilian csak 5000 forintot ajánlott az 5/4 évre, elvették tőle, és Hertzfeld Izrael kurticsi lakos vette át a haszonbérletet, majd visszakerült Schulhofhoz. 1855 óta Beer Móric volt a serház bérlője. Neki távlati tervei voltak a serházzal, és 1864-ig bérbe vette. Évente fizetett a serházért 10 000 Ft haszonbért. Egyre többet panaszkodik a serház bérlője az eszközök avulása miatt, 1862-ben a kádak miatt, 1863-ban a serkazán és a hűtő miatt kér relaxatát. Azt írja: „Még jobbmódú és tehetősebb osztálynak sem juthat még csak eszébe is bort, pálinkát avagy sert … fogyasztani".[57]

A város 1873-ban megváltotta az uradalomtól a regálékat, magáért a serházért fizetett a város 110000 forintot, de a továbbiakban nem mint serházat hasznosította. Keleti felében egy ideig kórház működött, nyugati felében 1886-tól huszárszázad állomásozott 1902-ig. Ezért maradt rajta a „kaszárnya" elnevezés. Ekkor már a vásárhelyiek is a kőbányai pincékből vásárolták a sört.

A kiterjedt kocsmahálózatot a nagykereskedők látták el sörrel. Legjelesebb képviselője ennek a szegedi Patzauer Miksa, majd annak fia, Patzauer Aladár, a mai Szt. István téren. Lusztig Dezső (Nap, ma Szeremlei u.) felesége révén került kapcsolatba a kőbányai gyárakkal. Porkoláb Ferenc a harmincas-negyvenes években vendéglősből küzdötte fel magát sörnagykereskedővé. De legtöbb szesznagykereskedő borral is kereskedett, mint például az Alföldi Bor, Sör és Szeszforgalmi Kft. a Deák Ferenc utcán. Az államosításig foglalkozott ezzel Imre Károly és Salgó Péter. Kifejezetten csak bornagykereskedő volt Sczwarz Ede a XIX. század végén, majd újabban Varga András, Kovács Gyula és a parasztból lett borkereskedő, Pál József a Bocskai utcán. Rum, likőr és egyéb égetett szeszes italok előállításával foglalkozott Báron Ferenc, Porkoláb Ferenc, vitéz Mártha Béla.

Meg kell itt emlékeznünk egy különös iparágról, a „szeszes italok adásvételét közvetítő (ügynöki) iparról". Hogy csak a legújabbakról tegyünk említést: Pitzer Lajos a Királyszék utcából, Deák Imre a Tompa utcából, vagy Soós László a Nyizsnyai Gusztáv utcából.[58]

Szikvízgyártás

Erre a kis tőkebefektetést igénylő iparra már 1874-ben engedélyt kapott Kaufman József Lipót és Braun Teréz, mindketten nagyváradi kereskedők. A következő években Mandelbaum Sándor, Donáth Fülöp. 1896-tól Schillinger Simon és Schwarz Adolf. Híres volt az 1920-as évektől az itt is tevékenykedő Porkoláb Ferenc, vagy hogy csak a nevet említsük: Szikvízgyár Rt. A harmincas években a Blanz Béla vezette Kereskedelmi Szikvízgyár Közkereseti Társaság. Jó nevek a szakmában Patzauer Aladár, Imre Károly, Bandula Sándor. Az akkor idetartozó tanyavilágban is gyártottak szikvizet. Mártélyon Arany József, Vásárhelykutason Gidófalvi György és Pusztaközponton Mágori István.[59]

---

[57] HERCZEG Mihály, 1994.

[58] MNL CSML HF IV.B. 1438. 1–7. k.

[59] Uo. 6-7. k.

IRODALOM

FEJÉRVÁRY József

1929 Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely.

FRECSKAY János

1912 Mesterségek szótára. Budapest.

HERCZEG Mihály

1980 A csongrád-vásárhelyi uradalom kialakulása (1709–1848). In: Tanulmányok Csongrád megye Történetéből (Szerk. Farkas József). Szeged.

1994 A gróf Károlyi család hódmezővásárhelyi uradalma a 19–20. században. Szeged.

2005 Pálinkafőzés Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely.

HORTOBÁGYI Tibor

1952 Növényhatározó. Budapest.

KISS Lajos

1958 Vásárhelyi hétköznapok. Budapest.

SZABÓ Ferenc (szerk.)

1993 Hódmezővásárhely története II/1. Hódmezővásárhely.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)

1911 Vásárhely története. IV. kötet. Hódmezővásárhely.

VALLÁS, FOLKLÓR, NÉPZENE

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY NÉPI HIEDELEMVILÁGA

Labancz Gabriella

Szathmáry Károly 1844-ben Hold-Mező-Vásárhely népéről megállapítja: „Babonaságnak 's előítéletnek nem sok nyoma köztök, 's általában bir e' nép annyi fölvilágosodottsággal, mennyit helyzete 's állapota tőle igényel…"[1]

Kiss Lajos 1931-ben így ír: „Bár a köztudat szerint a vásárhelyi nép babonaságra nem könnyen hajló, babonákban nem hisz, kivált a lakosság nagyobb részét kitevő reformátusság, amint ezt Szathmáry Károly 1844-ben a Regélő Pesti Divatlapban, Szeremlei Samu pedig a város monográfiájában megállapítják, mindamellett való, hogy az alább közölt hiedelmek annyira közismertek, hogy azokat – főleg asszonyok – tudják, emlegetik, s elég sűrűn gyakorolják."[2]

Most, amikor a XX. század utolsó évtizedében arra vállalkozunk, hogy összegyűjtsük, rendszerezzük Hódmezővásárhely hagyományos hiedelemvilágát, nem általánosíthatunk, nem foglalhatjuk egyetlen mondatba, hogy a nagyító alá vett közösség egésze hitte vagy sem az adott hiedelmeket. De még csak nem is kezdhetünk a hiedelemvilág bemutatásába anélkül, hogy az olvasóinkban felvetődő kérdésekre ne adjunk azonnal választ. Mert talán azt kérdezi az olvasó: *mit tekintünk hiedelemnek?*

Hiedelem alatt olyan meggyőződést értünk, amelyet tapasztalati, tudatos úton nem tudunk igazolni, mégis igaznak tartunk. Mely tehát a világban való tájékozódást segítő, igaznak tartott, de nem igazolt tudás. Álláspontunk szerint „a hiedelem olyan tudatállapot, amely cselekvésre indít, anélkül, hogy meggyőződnénk igazságtartalmáról".[3] A kutatók szinte egyöntetűen hangsúlyozzák azt, hogy a hiedelmek elválaszthatatlanok bizonyos cselekvések sorától, mintegy „irányítják az akciókat, rendezik az egyén cselekvéseit",[4] vagyis a hiedelem mint a kulturálisan determinált viselkedés programja működik a mindennapokban. A hagyományos hiedelemrendszer talán éppen ezért volt hatásos: az élet minden apró mozzanatára meghatározott cselekvési programot adott, „előregyártott" döntési mintákkal segítette az egyént és a közösséget. Magától értetődően a paraszti társadalom a maga hiedelmeit sohasem nevezte hiedelmeknek, inkább a babona, babonaság kifejezéssel éltek.

Munkánk során Hódmezővásárhely teljes népi hiedelemvilágát korántsem tudtuk összegyűjteni, a téma kimeríthetetlennek tűnik. A gyűjtést jelentősen megnehezíti az, hogy a hiedelmek bizonyos szituációkra korlátozódnak, mely helyzetek a gyűjtés során legfeljebb csak felidézhetők, ám nem reprodukálhatók. Az anyag rendszerezését, feldolgozását nehezíti az a körülmény is, hogy a Vásárhelyen végzett gyűjtések nem voltak rendszeresek; csupán alkalmilag gyűjtöttek hiedelmeket, szokásokat. Sőt a téma eddigi irodalma jórészt leíró jellegű s nem feldolgozó.

A vásárhelyiek hagyományos hiedelemvilágát és e hiedelemanyag rendeződési elveit saját és korábbi gyűjtések adatai alapján[5] törekszünk bemutatni, vagyis nem csupán a még megkérdezhető vásárhelyiek emlékezetére építünk, hiszen az alapján csak egy-két emberöltőnyire látnánk vissza a múltba. Az így összegyűlt hiedelemanyag gyűjtése és rendszerezése 3 évig tartott, s 2000 márciusában ért véget. Saját gyűjtésű adatainkat idézőjelben közöljük, az adatközlő megjelölése nélkül.

A hódmezővásárhelyi hiedelemvilág bemutatására Pócs Éva funkcióközpontú rendszerezése[6] alapján vállalkozunk, mely csoportosítás a hiedelemanyag öntörvényű rendeződését hagyja érvény-

---

1 SZATHMÁRY Károly, 1844. 550.

2 KISS Lajos, 1931. 218.

3 HOPPÁL Mihály, 1982. 559.

4 HOPPÁL Mihály, 1982. 559.

5 Idézett forrásként azokat az adatokat használtuk fel, amelyek egyrészt pontosan datálhatók, másrészt azokat, amelyek valóban kiegészítik a vásárhelyi hidelemvilágról napjainkban összegyűjthető adatokat. A ma már alig fellelhető hiedelemcselekvések ezért korábbi gyűjtések, kiadványok leírása alapján kerültek írásunkba. Ahol a hiedelemszöveg megformáltsága tette indokolttá a korábbi források felhasználását, ott azért esett választásunk a nem recens adatok közlésére.

6 PÓCS Éva, 1980a 269–358.

re jutni. A hiedelmeket funkcionális szempontból rendszerezve hiedelemanyagunk „objektíve létező egységeiben, az azonos vagy hasonló szituációban megjelenő hit, illetve cselekmények természetes csoportosulásában”[7] mutatható be. Ezáltal a hiedelmek mindennapi életben betöltött funkciója áttekinthetőbbé válik, kirajzolódnak a hiedelemvilág természetes csoportosulásából adódó, önként összefonódó egységek.[8] Rendszerezési elvünk „hasznos” talán azok számára is, akik a hiedelmeket, mágikus eljárásokat babonaságnak, butaságnak tartják, mert – reményeink szerint – ily módon érzékelhetővé válik, hogy a hagyományőrző paraszti közösség mindennapi életében „ezek a butaságok” milyen fontos szerepet kaptak, s mennyire nélkülözhetetlen részét alkották a népi tudásnak. A múlt különböző tárgyai, munkamódszerei, szövegei és rítusai mögött fellelhető az emberek viselkedésének, ismereteinek, mindennapos döntéseinek rendszere. A hiedelmeket azért is kell vizsgálnunk, értelmeznünk, mert azok „modellálják azt a kulturális-társadalmi rendszert, amely felhasználja őket. Ezáltal tehát magáról az adott kultúráról és társadalomról tudunk meg többet!”[9] Feltehetjük a kérdést: *miért is érdekelnének bennünket a hiedelmek? mire is (voltak) jók azok?* Kérdéseikre, ha a fentiek nem is, talán a hiedelemvilággal foglalkozó fejezet egésze választ adhat. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a vásárhelyiek hiedelemvilágáról összegyűlt adatok birtokában sem általánosíthatunk, érzésünk szerint legtöbb esetben csak egyedi hiedelemtudásról, világképről adhatunk képet, illetve csak nagyfokú óvatossággal fogalmazhatjuk meg a vásárhelyiek hiedelemvilágának jellegzetességeit. Erre int egyrészt a forrásanyag hézagos volta, másrészt az a tényező, hogy a megkérdezettek véletlenszerűen választódtak ki, s ők együttesen is csak töredékét ismerhetik a valaha élő hiedelmeknek. Megfelelő adatok és kellő információmennyiség hiányában arra sem vállalkozhatunk, hogy a lakosság rétegződése szerinti különbségekre, így vallási, vagyoni, foglalkozás szerinti eltérésekre is kitérjünk.

Álláspontunk szerint egy ember világképe tartalmazza mindazt, amit az ember tud és hisz. A világképet azon vélekedések, tapasztalatok és elképzelések rendszereként értelmezzük, amelyet egy adott társadalom önmagáról, tagjairól, környezetéről kialakított, s amelynek ismeretét elvárja a csoport minden tagjától. Magában foglalja az egyén vallási, filozófiai, tudományos ismereteit egyaránt. S nem hiányozhat az egyén világképéből a misztikus, ezotérikus vonás sem. Az egyén számára lelkileg jó hatású lehet, az ún. túlélést biztosíthatja a téves hit is. Az egyén rendet próbál teremteni, a jelenségek között kapcsolatokat lát, olykor nemlétező kapcsolatokat is feltételez. Ily módon az egyén világképe nem más, mint az évszázadok során kitermelődött rendszerszerű tudásállag, mely egy bizonyos kultúrszinten egy adott egyén, illetve közösség számára képes funkcióját teljesíteni: segít a világ megismerésében, sőt adott esetben a jelenségekre való ráhatásban is. Vagyis világképünk segítséget ad egy adott kultúrában való éléshez, hiszen a világról szerzett ismereteink alkotta világképünkön keresztül kötődünk egy adott társadalomhoz, közösséghez. A világképnek erőteljes normatív jellege is van, azaz megszabja a társadalom tagjainak viselkedését, egyben segít annak megítélésében, hogy mi a jó, a helyes, az illő, a szép és mi a rossz, a helytelen, az illetlen, a csúf.

Nem célunk a vásárhelyi hiedelemvilágot időrendiségében, folyamatában (az átalakulás, elhalványulás folyamatában) bemutatni. Mivel a régi és az új érintkezése folyton jelen van, lehetetlen is volna egy az „ősi” hiedelmektől az ezredforduló újabb, ma is keletkező hiedelmeihez elvezető út felvázolása. Hasonlóképpen nehéz lenne visszamenőleg megállapítani a hiedelmek intenzitását is. Ugyanis ha sok hiedelmet is ismer egy-egy adatközlő, meglehet, hogy egyikben sem hisz, sőt nem is hitt bennük, míg más háznál esetleg a mai napig gyakorolnak egyes mágikus eljárásokat, de azt a gyűjtő előtt eltitkolják. Gyűjtésünk színhelye Hódmezővásárhely, az átvett gyűjtéseket Mártély, Mindszent, Székkutas és Nagymágocs községekben rögzítették, mely falvak a vásárhelyi határ területére települtek, illetve azzal határosak.[10]

---

[7] PÓCS Éva, 1980a 272.

[8] „Bár a tematikus és funkcionális csoportok adott esetben egybe is eshetnek, a hiedelemanyag szokványos tematikus rendben való leírása általában legfeljebb bizonyos speciális kutatási célra konstruált külső rendszerezés, amely csak részben, esetlegesen fedi a hiedelemvilág öntörvényű szerkezetét, sőt gyakran hibás, mert téves azonosításokon alapszik [...]” PÓCS Éva, 1980a 272.

[9] HOPPÁL Mihály, 1982. 560–561.

[10] A Vásárhelyi-puszta „anyavárosa, Hódmezővásárhely egészen a közelmúltig óriás határú város volt. A határ Pusztaszéliúttól kívül eső 26 500 kat. hold nagyságú területének Vásárhelyi-puszta a neve. A puszta 1950-ben szakadt el Hódmezővásárhelytől, és területén Székkutas, Kardoskút, Nagymágocs és Orosháza osztozott.” NAGY Gyula, 1968. 11.; lásd még: SZEREMLEI Samu, 1901. 3.

A gyűjtés során végleges kérdőívet nem használtunk, egy általunk összeállított, több száz kérdésből álló beszélgetésvázlat irányított a gyűjtésben. Saját gyűjtéseink lejegyzésében mindenkor adatközlőink kiejtésére hagyatkoztunk. A szövegekben jelöltük a zárt ë hangot, illetve az ún. pótnyúlást, melynek oka az l, r hang kiesése (pl. avvā, ēmönt). A szövegek fonetikai jelölései mégis következetlennek tűnhetnek, ennek oka abban keresendő, hogy az ö-ző nyelvjárást nem egyformán használja minden adatszolgáltatónk, s emellett a szakirodalomban és forrásokban közölt hiedelemszövegek lejegyzése is ingadozó.

Itt köszönöm meg adatközlőim szíves segítségét, mellyel gyűjtőmunkámat segítették.

Vizsgálódásunk kiindulópontja tehát az a körülmény, amelyben az adott hit vagy mágikus cselekmény aktualizálódott. Az így kibontakozó **funkcionális csoportjaink** a következők:

I. Mágikus eljárások
1. A mindennapi élet céljait szolgáló (cél-kiindulású) mágikus eljárások
2. A mindennapi élet kritikus helyzeteiben véghezvitt (szituáció-kiindulású) mágikus eljárások
3. Alkalomhoz kapcsolódó (alkalom-kiindulású) mágikus eljárások
4. „Önálló mágia" (cél-kiindulású cselekménnyel mágikus gyakorlat által teremtett szituációban végzett mágikus eljárások)

II. Szabályok
1. A mindennapi életet szabályozó hiedelemjellegű előírások és tilalmak
2. Gyermekijesztők
3. Előjelek

III. Hit

Ide tartoznak a létező világhoz és a túlvilághoz, dolgokhoz, személyekhez, természetfeletti lényekhez, cselekvésekhez stb. fűződő elképzelések, illetve a róluk szóló tudósítások. Cselekményekben nem nyilvánul meg, illetve nem valóságos cselekményekről tudósít.

Csoportjaink között – mint látni fogjuk – nem vonhatunk minden esetben éles határvonalakat, valójában csak a „cselekmények" és a „hit" katagória elválasztása egyértelmű, sok az átmeneti, ide is, oda is sorolható eset.

I. Mágikus eljárások

Ide sorolunk minden olyan cselekményt, melyet ténylegesen véghezvittek és amelyek legalább egy összetevőjük révén mágikusnak tekinthetők. Ezek jó része a szokásszerűség határán mozog. Valódi mágikus cselekménynek ezen belül tulajdonképpen csak azt tekintjük, amikor egy cél elérése érdekében hajtották végre, nem pedig csak szokásszerűen, alkalomszerűen. Azonban az ilyen cselekmények napjainkhoz közeledve természetszerűleg egyre ritkábbak, recens adatok alig tanúskodnak róluk, illetve csak a szájhagyományozás szintjén élnek. Akik azokat elmesélték, kételkedve, sőt tréfálkozva emlegették fel az ide tartozó hiedelmeket.

1. A mindennapi élet céljait szolgáló (cél-kiindulású) mágikus eljárások

Az ilyen jellegű eljárásokkal, mágikus kísérőcselekményekkel a racionális úton elérhető célokat igyekeznek erősíteni. Vagyis a mindennapi eljárások mellett akkor jelenik meg a mágia, ha „a cél ugyan elérhető mindennapi úton, de minőségében vagy mennyiségében kérdésessé válhat".[11] Ide sorolható adataink pl. gazdálkodással, jó terméssel, házimunkával kapcsolatos hiedelemcselekvések. Ilyen pl. a vetést kísérő ráolvasás: vetés közben a vető félredob egy marék földet, ezt mondva:

[11] PÓCS Éva, 1980b 304.

„Itt nőjjön a burján!”[12] A vetést szokásszerűen óvják így a gyomtól. „Azér, hogy nagyra nőjjön a gabona, szokás vót, hogy felugrātak, mög fődobtak valamit.” Vagyis az ide tartozó mágikus cselekvéseket nem a racionális úton amúgy is elérhető cél tartja fenn, hanem a hagyomány, a szokás. „Bizonyos mindennapi cselekmények kapcsán ezt vagy azt »szokták« csinálni. Alkalmi jellegük is van; a mindennapi élet bármilyen eseménye vagy cselekménye felfogható a népi hitvilág szemszögéből alkalomként: egy rendszeresen űzött mindennapi tevékenység visszatérő alkalma lehet bizonyos mágikus eljárások gyakorlásának.”[13] Még néhány példa: „Dinnye és tök elrakásakor az asszony rákucorodik minden tűre, hogy édes és nagy legyen. Dinnyét századik nap (április 10.) azért rakják, hogy nagy legyen. Fokhagyma elrakásakor az asszonyok ráfinganak minden tűre, hogy erős legyen. Kapor és mák magot villámláskor kell elszórni. Sárgarépát a férfinek kell ültetni, hogy jobban vastag legyen. Virágot havitisztuláskor kell ültetni, hogy jobban virágozzon.”[14] A gazdasági eszközöket, ekét és a vetőmagot szentelt vízzel hintik meg, mielőtt munkába indulnak. Régen a marha eladását is szokásszerű ráolvasással biztosították: „Az Marhája úgy kél hamar el, ha kölessel meg hinti, és azt mongya: valamint ezen köles essik a Marhamra, ugy gyöjön rea az kereskedő!”[15] Aprójószágültetéskor a tyúk-, liba-, illetve pulykatojásokat kalapban, sipkában viszik a fészekbe, hogy sok kakas, gúnár legyen. „Ha kalapba válogatják a tojást, akkor sok kakas, ha kötőbe, akkor sok jérce lesz a kikelt tojásból. [...] Mikor a kis csirkéket először lerakják, húgyos seprűvel meg kell csapkodni, hogy megmaradjanak.”[16] A tyúkültetés sikerét máshol ráolvasással látják biztosítva: „Olyankor kell csinálni, ha sokan járnak az utcán, ezt mondva: „Úgy keljen és futkosson, mint a sok nép az utcánkban!”[17] „Ültetés előtt a babonás gazdaasszony a kotló fenekét a kemence oldalához dörgölte s azt mondta: Ojan szölid lögyél, mint a kemönce!”[18] Ha a kotló nyugtalanul ül a tojásokon, szennyes gatyával kell letakarni. „Disznóvágás alkalmával a »nadrágszíjat« [lépet] a disznóól küszöbén belül szokták elásni, olyan ruhában, mit konyhában használnak, 9 csomó só, 9 nyírfaseprű-kóró és 3 gerizd fokhagymával. Követ is tesznek rá, hogy a disznó ki ne dúrja. Mindezt azért csinálják, hogy el ne pusztuljon a disznó”[19] „...hogy a disznóhoz szerencse legyen, úgy érhető el, ha disznóöléskor a leölt disznó lépit, hét darab nyírfagallyat, hét cikk fokhagymát el ássák az ólban, a küszöb alá.”[20] „A macskát a tükörbe nézették, hogy mögszokjon, mer nem a gazdájához, hanem a helyhöz kötődik.” „A betévedt cicát tükörbe nézetik, hogy meg ne szökjön.”[21] „Hogy a máshonnan hozott macska el ne szökjön, a farkából vagy a füléből levágnak egy darabot, vagy a fejéről egy csomó szőrt és azt a küszöb alá ássák.”

A munka eredményét biztosító, sikert hozó ráolvasás, varázsszöveg a vásárhelyi parasztság mindennapi életének még a századforduló táján is része volt, a ráolvasás tehát nem csupán a veszélyt távoltartó varázsszöveg, illetve a gyógyítás eszköze. Azonban az eredetüket tekintve szómágiát jelentő mondókák, ráolvasások elmondása századunkra már csak szokásszerű, nem mágikus céllal történik, inkább csak ritmuskísérő, mint alábbi példáinkban is. Málékészítés alkalmával kavarás közben mondogatják:

„Málé, málé, édös légy
Mint az izém olyan légy.”

Szintén málé keverésekor mondják:

„Barna Péter szerelmire,
Kiss Boriska szerelmire!”[22]

---

12 PÓCS Éva, 1985. 31. (székkutasi gyűjtés)
13 PÓCS Éva, 1980a 278.
14 KISS Lajos, 1931. 221.
15 PÓCS Éva, 1985. 64. (1730-as vásárhelyi boszorkányper adata, lásd még: SCHRAM Ferenc, 1970. I. 232.)
16 GAÁL Sándor, é. n. 5.
17 PÓCS Éva, 1985. 63–64. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
18 NAGY Gyula, 1968. 107.
19 KISS Lajos, 1955. 437.
20 KISS Lajos, 1955. 559.
21 GAÁL Sándor, é. n. 8.
22 OTTYÁN Sándor, é. n. 2. (lásd még: PÓCS Éva, 1986a 597., hódmezővásárhelyi gyűjtés)

Málé keverése közben mondják azt is, hogy:

„Málé, málé, édes légy,
mint a cukor, olyan légy!”[23]

„Míg a máléöntés tart, nem szabad beszélni az asszonynak senkivel sem, hogy minél édesebb legyen a málé.”[24] Hasonló szokásjellegű hiedelem: „Aki édesmálét akar önteni, jó hírnévben álló kútról hozzon vizet, de mikor a vizet hozza: ne szóljon senkihez, még ha kérdezik sem.”[25] Málésütés közben a gyerekek mondogatták az anyjuknak, az meg felelt; minél sebesebben kellett mondani:

„Mit visz kend, nénémasszony?
Lépesmézet, édes légy,
Lépesmézet, édes légy!”[26]

A sikeres köpülés biztosítását vélték abban, ha a köpülőt kifüstölték, kiforrázták.

Ezek a mágikus eljárások egymással nem képeznek összefüggő egészet. Adatolhatóan nem létezik például a házimunkák, a gazdálkodás mágiája mint öszefüggő egész. Van azonban egy tematikus csoport, mely nagyobb számú adatával kiemelkedik. Ez *a kenyérsütést kísérő mágikus eljárások* csoportja. Ezek az eljárások azonban szintén csak szokásszerűek, a mágikus jellegű ráolvasások is inkább csak sztereotip kísérői a kenyérsütés alkalmának. A XIX. század végi állapotokról Kiss Lajostól tudjuk: „A hódmezővásárhelyi asszonyokra nem lehet ráfogni, hogy könnyen hisznek bűbájos asszonyok titokzatos mondásaiban, vagy hogy éppen babonásak, mindazáltal a kenyér megrontására vonatkozó babonás szokások és hiedelmek erősen élnek bennük. E rontásokat számontartják s nagyon vigyáznak azok megtörténhetésére irányuló minden cselfogásra. A vásárhelyi asszonynak a becsülete attól függ férje és más ember előtt is, hogy milyen szép és jó kenyeret tud sütni...”[27] Álljon itt néhány a kenyérdagasztás sikerességét biztosítandó mágikus cselekvések közül – szintén Kiss Lajostól: „Mikor elválik a teknőtől, vagyis mikor hólyagzik, behinti liszttel s a pápista asszony keresztet vet rá a jobbkézfejjel, a kálomista pedig az ujjaival mintegy megfogja a kovászt, mintha húzná fölfelé és úszítja: a szájával cuppogat, hogy megkeljen.”[28] „Mikor a kenyeret mind bevetette az asszony és berakta a kemencébevalókat: az előtét felteszi, pemeteronggyal feldugja, kétkézzel megfogja a szoknyáját két combja fölött, fölemelgetve a kemence szája felé rázza, közben szájával cuppogat, mondja: *„hasadj föl! repedj föl!”,* vagy *„sülj áldott, pirulj áldott, nem az ágy alatt vagy”*.[29] Vagy csak annyit mond, hogy *„Sülj áldott, pirulj áldott!”*[30] „Mikor beveti a kenyeret, azt is mondja*: „csúcs kereködj, lapos domborodj!”* A bevetés után a kosarakat szájával lefelé egymásra borigatja, hogy a kenyér fölhasadjon.”[31] A vásárhelyi asszony legnagyobb büszkesége a szépen fölhasadt kenyér volt. Úgy mondták: olyan, ami éppen hogy csak el nem röpült a polcról.[32] És nem is állták meg szó nélkül, ha ilyet láttak: „ugyancsak fölhasadt könyeretök van ám, de fölhányta a farát, aki dagasztotta!”[33] Ennek a hiedelemcselekvésnek szokásszerű, általános gyakorlásáról tanúskodnak saját gyűjtésből származó adataink: „Mikó dagasztottunk, azt mondták: Jobban fölhányd a farod, hogy a kenyér jobban fölhasadjon. Mög azt is tartották, hogy nem vót szabad inni mikó dagasztottunk, hogy jobban fölhasadjon a könyér.” Az előbbi közlés jelzi, hogy a mágikus cselekvéseken túl hiedelemjellegű szabályok is tartoztak a kenyérsütés munkájához, ezeket nem II/1. csoportunkban, hanem itt ismertetjük. Ilyen hiedelemjel-

---

23 PÓCS Éva, 1986a 595. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
24 KISS Lajos, 1955. 434.
25 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
26 PÓCS Éva, 1986a 597–598. (mindszenti gyűjtés)
27 KISS Lajos, 1955. 413.
28 KISS Lajos, 1955. 407.
29 KISS Lajos, 1955. 410.
30 PÓCS Éva, 1985. 34. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
31 KISS Lajos, 1955. 410. (lásd még: PÓCS Éva, 1986a 584., hódmezővásárhelyi gyűjtés)
32 KISS Lajos, 1955. 413.
33 KISS Lajos, 1955. 413.

legű előírás például: „Havitisztuláskor nem jó sütni, mert nyúlós bélű lesz a kenyér.”[34] „Kenyérdagasztás alatt inni nem szabad, mert a kenyér lapos lesz.”[35] „Dagasztás előtt és közben se inni, se vizelni nem jó, mert folyós lesz a kenyér. Ülve dagasztani és dagasztás után ülve megmosni a kezet nem tanácsos, mert nem hasad föl a kenyér.”[36] „A pitart fel kell söpreni, mentül többször, hogy fölhasadjon a kenyér. Ha az asszony virágzása idején megfürdik a sütőteknőben, jobban felhasad a kenyér. Nem tud kenyeret sütni az a lány, aki megfogja az olyan kismacskát, amelyiknek még nem nyílt ki a szeme. Lekucorogva nem jó a sütéskor használt edényt elmosogatni. [...] Mikor kovászt tesznek, nem jó másnak nézni, mert az illető elviszi a hasznát.”[37] „A kenyérmosdatáskor megmaradt vizet napkeletnek kell önteni.”[38] Hogy a kenyér a következő sütés alkalmával is fölhasadjék, a kisült kenyeret az asszony „mögmosdatja”, a megmaradt vizet kiviszi az udvarra és az ereszre fölönti, vagy a csurgásba. „Szögén öreganyám mondta, hogy ’na, öntsük föl, hogy magasabbra repedjön a kenyér!’” A háztetőre felöntött kenyérmosdató víz védelmet biztosított a tűzvész ellen is.

A kenyérsütéshez kapcsolódó szokás-jellegű hiedelem a következő, melyet a halott nyugalmát biztosítandó végeznek: „A kenyeret azért teszik a földre, hogy a halottak jól pihenjenek.”[39]

A kemence szájára, felekezetre való tekintet nélkül, keresztet vet minden asszony a sütőlapáttal, mikor beveti és amikor kiszedi a kenyeret,[40] majd megszegése előtt késsel keresztet rajzol a kenyérre, „amit csak úgy ejt ki a száján a vásárhelyi ember, hogy áldott kenyér”[41]. „Az élet, vagyis a mindennapi kenyér régi parasztok szemében Isten ajándéka,”[42] valamiképpen Krisztus jelképe. A kenyér szent akkor is, ha már elhalványodott Krisztus-jelkép volta. A földre ejtett kenyeret – adatközlők vallomásai szerint – azért kellett megcsókolni, mert az Krisztus teste. „A kenyérnek lényegesen nagyobb jelentősége volt és nagyobb becsülete is, mint ma. Ezért is nevezték a buzát »életnek« is. Apám, ha kenyeret szegett, annak alján először, a kés hegyével, mindig keresztet vetett. Ez a kenyér megbecsülésének jele is volt. Ha most, apám halála után 13 évvel kenyeret szegek, apámra emlékezve, a kés hegyével, mindig kis keresztet rajzolok a kenyér aljára, nem vallásosságból, mert én nem is voltam soha katolikus.”[43] „A kenyérre megszegéskor keresztet kell vetni, mert csak így nem fogy ki a házból.”[44] Szokásjellegű hiedelem az is, hogy a becsben tartott kenyérnek morzsáját sem szabad az asztalról a földre söpörni, csak marokba.

A mindennapi élet céljait szolgáló mágikus eljárások közé tartozik a mágikus eljárásokkal véghezvitt *féregűzés* is. A kártékony rágcsálók, rovarok elűzésének racionális eszközei mellett ugyanis a közelmúltig használtak mágikus módszereket is. A holdtölte a holdanalógia elve szerint általános időpontja a féregűzésnek. A hit szerint pl. azért kell holdfogytakor meszelni, hogy ne legyen sok féreg a háznál, azaz a férgek úgy fogyjanak, ahogy a fogyó hold. „A bolhákat a háztól úgy lehetett elüldözni, hogy első békakuruttyoláskor ki kell menni az ablak alá és kérdezni: »Itt vannak-e még a feketék?« – ráfelelni: »Itt vannak! Hova menjenek?« – A haragosa nevét kellett mondani, és akkor odamennek.”[45] A legtöbb praktika patkány ellen való. „A patkánylyukba halottmérő nád darabját vagy kis botra kötött kenderkócot, esetleg lóistrángdarabot tettek.” „Egy döglött patkányt az arra haladó kocsira tettek, hogy a társai utána menjenek.” A patkánybűvölés más módja: „Égő szalmával hétszer körüljárta a házat meztelenül, közben ráolvasott.” A patkányokat, egereket a hit szerint úgy is el lehet pusztítani, ha a Miatyánkot visszefelé imádkozzák el. A patkányokat sok esetben különleges tudású emberek csalták el maguk után, „vót, hogy egész falka patkány mönt utánuk, tudós emböröknek tartották őket”. A tudósnak, ördöngösnek tartott,

---

34 KISS Lajos, 1955. 415.
35 GAÁL Sándor, é. n. 10.
36 KISS Lajos, 1955. 413.
37 KISS Lajos, 1955. 415.
38 KISS Lajos, 1955. 415.
39 KISS Lajos, 1955. 415.
40 KISS Lajos, 1955. 415.
41 KISS Lajos, 1955. 406.
42 BÁLINT Sándor, 1977. II. köt. 21.
43 HÓDI Ferencné, 1980. 5.
44 BÁLINT Sándor, 1975. 445.
45 DOMONKOS Erzsébet, 1969. 18.

féregtelenítést végző emberekre, a patkányirtó molnár alakjára még napjainkban is emlékeznek: „Ëgy pálcával körbejárta a házat, ütögette a falat. Mit tudom én, mit mondott, mán mondókát én së tudok. Elmöntek a patkányok. Sivalkodva möntek elfele a patkányok. Hogy molnár vót-ë, mi-ë, azt nem tudom, de ezt hallottam." A hozzáértő ember ráolvasott a patkányra (visszafelé számolással leszámolta a patkányokat), szomszédba, templomba vagy gazdag ember házába küldte őket. A ráolvasások szövegére ma már alig emlékeznek, s legtöbbször csak legyintenek: „azok së möntek el ráolvasástú! Vöttek neki való orvosságot [mérget]." A század elején viszont még hittek a patkánybűvölő képességben. Álljon itt egy ilyen tudós emberről szóló történet Bálint Sándor 1975-ben lejegyzett gyűjtéséből! „A pocokelküldés néven emlegetett patkánybűvölés mondakörére, tudományára megnevezett személyekhez kapcsolva, szintén emlékeznek. Olasz Ernő nagyapja, Olasz Mihály a Nyomásszélen lakott, közel a Csomorkányi úthoz. A tanyában nyüzsgött a pocok. Nem tudtak velük mit csinálni. Valaki kommendálta: »Földeákon« van egy ember, aki el tudja küldeni. Kocsin el is mentek érte. A javas kiadta, hogy senkinek se szabad a házból kimozdulnia, az ablakon azonban kinézhetnek. Elzárták a kutyákat is. A tanyabeliek közül azonban hol az egyik, hol a másik lesett ki. A földeáki ember a disznóvályúba kukoricát szórt, és a tanyában összejárt mindent. Nyomában az összehívott pockok kölykeiket is vitték a szájukban. A vályúhoz hívta és etette őket. Utána megmutatta az utat, hogy merre menjenek. A bejárón csakugyan megindultak a Puszta felé. Akkora porfelhőt láttak a nyomukban, mintha libák verték volna föl. A pockok a bejáró végén a Puszta felé fordultak. Nem derült ki, hogy kit leptek el. Fáradozásáért a javas egy mázsa búzát kapott. Cserepesben a Tamasi családot is ellepték a pockok. Komlósra mentek elküldő emberért. Munkájáért a tót egy mázsa búzát kért. Tamasi sokallta, nem tudtak megegyezni. Reggelre annyi lett a pocok, hogy már járni sem tudtak tőle. Az embert sietve visszahívták, aki mostmár el is küldte őket. A tudomány titkát ezek az emberek senkinek sem árulták el."[46]

E mágikus kísérőelemek révén (meztelenség, körülfutás, ráolvasás, zajkeltés) az említett eljárások a legrégibb rontáselhárító módszerek közé sorolhatók gyökereit tekintve a középkorig visszanyúló eljárások, mint azok a naptári ünnepekhez kapcsolódó rítusok is, melyek a megelőzést, távoltartást szolgálják. (Ismertetésük az I/3. csoportban.)

Az előbbiekben bemutatott hiedelmek hagyományozása a mindennapi eljárások révén történik, ami egyben azt is jelenti, hogyha egy adott tevékenység, pl. házimunka, valamely mindennapi eljárás megszűnik, maga a hiedelem mint kísérő mágikus cselekmény is funkcióját elveszítve kihal, vagyis a csoportunkba tartozó hiedelmek mára már lényegében kihaltak, tetemes részük már a szájhagyományban sem él.

2. A mindennapi élet kritikus helyzeteiben véghezvitt (szituáció-kiindulású) mágikus eljárások

A közösség tagjai életük során, ha nehéz helyzetbe kerültek, ha váratlan veszély fenyegette őket, ha valamilyen ismeretlen bajtól féltek, önkéntelenül mágikus eszközökhöz folyamodtak, „gyógyítós asszonyhoz", „tudós emberhez" fordultak segítségért. Ebből következik, hogy előbbi csoportunk anyagánál lényegesen több mágikus cselekmény kapcsolódik a mindennapi élet kritikus helyzeteihez.

A váratlanul támadt baj, betegség, halál, vihar, tűzvész okát nem ismerve, eredetét a hit síkján keresik, és például rontás, mágikus beavatkozás eredményének tartják. „Ehhez a tudathoz különösen szükséghelyzetben könnyen asszociálódhat a mágikus elhárítás, gyógyítás szükségességének gondolata, és követheti a mágikus eljárások tényleges alkalmazása. A váratlanság, a baj nagysága a racionális módszerek tudása esetén is teremthet olyan helyzetet, hogy természetes lehet mágikus cselekmények alkalmazása."[47] Azaz a váratlanul támadt baj esetén jelentkező pszichikai állapot magyarázza a nehéz helyzetben alkalmazott elhárító-gyógyító cselekmények gyakorlatát.

A/ A kenyérrontás és a rontás elhárítása

Mindenféle rontásba és a boszorkány rontó képességébe vetett hit a közelmúltig elevenen élt a

[46] BÁLINT Sándor, 1975. 447–448.

[47] PÓCS Éva, 1980a 280–281.

vásárhelyiek tudatában. Ha a kenyér nem kelt meg vagy nyúlós lett a tésztája, azt rontás következményének tartották.

A kenyérrontásokról szóló közlések szerint „a kenyeret úgy lehet megrontani, hogy annak, akinek a kenyerét meg akarják rontani, a korpaélesztőjéből lopnak és kötőbe téve, leülnek vele vizelni."[48] „Ha a kenyérbeléből lopnak és rávizelnek: elfolyik a tészta a következő sütésnél. Elég annyi is, ha a púpjából törnek és elviszik. Megrontják a kenyeret, ha a mosogatórongyot, amivel a keresztfát, szilkét stb. elmossák – ellopják. Nem süt jó kenyeret az az asszony se, akinek a kenyeréből ellopnak egy kis darabot azzal a szándékkal, hogy megrontsák és beledagasztják a kenyértésztába."[49] „Nem jó a sütőteknőt kölcsönadni, mert aki odaadja, nem süt tökéletes kenyeret. Ha a korpaélesztőt a naplemente kint éri száradáskor: hibás lesz a kenyér. [...] A kenyérvizet a sütőkemencéből nem szabad olyan helyre kiönteni, ahova vizelni járnak, mert a kenyér nem sikerül jövő sütéskor."[50]

Változatosak a kenyérrontás elleni mágikus cselekedetek is: „Az elrontott kenyér helyreállítása úgy történik, hogy száraztésztát kell főzni, annak levét sütőteknőbe szűrni, abban azonnal megmosni a fakanalat, keresztfát, szitát. Majd pitarban parázsra tömjént tesznek és megfüstölik az említett tárgyakat, azután pedig a kemence szájához állítják. A rontás ereje elmúlik, ha az asszony szakajtás után a teknőt megvakarja vakarókéssel, a lejött tésztát és lisztet összesöpri, ruhába köti és fölakasztja a kéménybe, hol kilenc napig áll, azután az ajtóküszöbre teszi és veri kegyetlenül baltával. Azt tartják, hogy azt veri, aki megrontotta a kenyeret. Nem rontják meg a kenyeret akkor sem, ha a korpaélesztőt kevés sóval csinálják. [...] Sokan úgy védekeznek a rontás ellen, hogy három hajnalban a pitarban a kémény alatt meleg vízzel megmossák a teknőt, keresztfát, fakanalat, szitát, szilkét, aztán disznótrágyával megfüstölik. Szokás az is, hogy az asszony az ura alsóját a sütőteknőben kigyúrja a kémény alatt, aztán lábát, kezét, karját belemossa keresztben."[51] A kenyértésztába tettek fokhagymát is, hogy ne lehessen megrontani.

Gazdag anyag illusztrálja a korpaélesztő rontása ellen végzett mágikus eljárásokat: „Hogy a korpaélesztőt meg ne ronthassák, meggymag nagyságú disznótrágyát kell beletenni.[...] A korpaélesztőbe egy fej fokhagymát vagy vöröshagymát ha széjjeldörzsölnek, vagy ha darabos sót tesznek bele, akkor nem viszik el a hasznát. Szent György-nap előtt nem adnak élesztőt egymásnak az asszonyok, azután, ha adnak is, egy pár darabot vissza kell adni, hogy a hasznát el ne vigyék. [...] Élesztőáztatáskor annyi félmarékkal tesznek a szilkébe, ahány kenyeret akarnak sütni. Az utolsó marékkal azonban mindig többet igyekszenek venni, hogy egy pár darabot, rendesen hármat, visszavethessenek a tarisznyába, hogy így a hasznát el ne vigyék a többinek. Ha az élesztőből nem vett vissza az asszony, ugynazzal a kézzel, mellyel adta, ki kell vinni a sütőteknőt a csurgásba, 9 liter házi kútvizet húz bele, melyben megmosdik, kezeit könyökig, úgyszintén a lábát megmossa, azután a keresztfát és a kovásztévő fakanalat is."[52]

A vásárhelyiek hite szerint megrontható a kemence is: „A sütőkemencét úgy rontják meg, hogy az ellopott korpaélesztőre rávizelnek, azután széjjelmorzsolva, a kemencébe behányják, elszórják. Megrontják a kemencét akkor is, ha a szájából vagy az előte két sarkából és a tetejéből törnek és a letörött darabokat ellopják."[53]

B/ a gyümölcsfa megrontása és a rontás elhárítása

Hiedelemtörténet szól arról, hogy a boszorkány macska alakban gyümölcsfát ront, a rontás elhárítható: „Egy embernek volt egy gyümölcsöse. Egy ideig termettek is a fák, de egyszercsak abbamaradt a termés. Az ember nem tudott rájönni, hogy mi az oka ennek. Egyszer éjszaka is ottmaradt a gyümölcsösben. Holdvilág volt és jól láthatta, hogy egy fekete macska lefeküdt fél-fél órácskára egy-egy fa tövére. Másnap sugárt font a lófarkából és kifeszítette két fa közé. Este a macska belebotlott és elvágta

48 KISS Lajos, 1955. 413.
49 KISS Lajos, 1955. 413.
50 KISS Lajos, 1955. 413.
51 KISS Lajos, 1955. 414.
52 KISS Lajos, 1955. 414.
53 KISS Lajos, 1955. 415.

a lábát. Reggelre a szomszédasszony lába el volt vágva, és termettek a fák."[54]

C/ Szemverés és annak gyógyítása

A mindennapi élet hiedelmei köréből talán a leggyakrabban használt tudáskör a népi gyógyítással kapcsolatos hiedelmek köre.

A gyógyító eljárások legtöbbje az ún. szemverésre, illetve a szemverés hatásának tulajdonított bajok orvoslására vonatkozik, ugyanis elmondható, hogy szinte minden megmagyarázhatatlan csecsemőbajt szemverés hatásának tartottak. Ha tudták, hogy előzőleg látta valaki a sírós, beteg kisgyereket, annál inkább így gondolták ezt. Az erős nézésű, összenőtt szemöldökű emberről azt tartották, hogy rontani, ártani tud a szemével,[55] de valójában a néphit szerint mindenkinek árthatott a szeme. „A szemverés képessége az egyetlen, »természetfeletti« képesség, amit a hit lényegében minden előfeltétel, rátermettség, veleszületett tulajdonság nélkül bárkinek tulajdonít."[56] „A szemmelverés és szemmel való igézés babonás hitét ősi soron örökölte népünk. Abban a szólásunkban, hogy »rossz szemmel nézünk« valamit, benne rejlik ez a régi eredet. [...] a szemmelverésben való hit, a sötét vagy szúrós tekintetű, összenőtt szemöldökű emberektől való félelem minden időkben és minden népnél megvolt s talán a betegségek átszármaztatásának, transplantációjának örökletes hite lappang benne."[57] Adatközlők elmondása szerint sokan vannak, akik akaratuk ellenére verik meg szemükkel az embert, jószágot. Ennek erejétől olykor el is lehet pusztulni. „A hirtelen elhalt kis gyerekre mondják: »szöműl esött«."[58] „Az erős szemű ember nem csak másokat, hanem tükörbe nézve saját magát is megverhette."[59] „Az én édösapám az olyan vót, hogy mikó mi kicsik vótunk, éves korunkig nem mert mögnézni bennünket. Azt mondta szögén anyám mindëg, hogy mögver bennünket szömmel. Az unokáit szintén ëgy éves korukig kikerülte, hogy në is mönnyön oda, mer' utána a gyerök úgy sivókodott, ordított, rítt, hogy azt rossz vót hallani. Na a fiamat mégis mögverte szömmel, mer' nagyon szerette, borzasztó szerette – az veri mög szömmel a gyerököt, aki röszketésig bírja szeretni. Oszt úgy játszott a kisgyerök, sosë felejtöm el, nem ëgyször vót olyan, hogy úgy odabújt hozzá: így tata, úgy tata, oszt akkó azt mondja ëgyször édösapám, hogy: »na az anyád istenit, csak mögvertelek szömmel«. Azt úgy vötte észre, aszongya, hogy úgy mögszaladt a szömibe a könny. Akkor oszt vött a szájába ëgy korty vizet. »Na, gyere elő« – aszongya, markába köpte így, mögmosdatta, az inge ajjával mögtürülte az arcát, »na, mostmán möhetsz« – aszongya. De míg ezt mög nem csināta, addig úgy visított a kölök, hogy azt rossz vót hallani. Utána elhallgatott. Hogy ebbe mi van, azt nem tudom, de ez biztos, hogy így vót!" „Amég a gyerök kicsi volt, nem szívesen engedték nézni. Attul féltek, hogy mögverik szömmel. Ha a rontás mégis mögtörtént, a gyerök sírt és nyugtalan volt. Addig nem szűnt mög az átok, amég a rontó el nem gyütt. Elő köllött keríteni. A család vagy a bába mán sejtötte, hogy melyik vénasszony löhetött. Annak mög köllött fürdetni a gyerököt, csak ettül múlt el a baja. Voltak, akik tudták magukrúl, hogy delejös szöműek, és ártó szándék nélkül is rontanak, ezért nem nézték mög a kicsi gyerököt."[60] „Olasz Ernő még kicsike volt, amikor Kiss Lajosné átjött a szomszédjukból. Fölkapta és gyönyörködött benne, megcsudálta. Az anyja mondta is neki: »mög në verje szömmel!« »Dehogy veröm mög!« – mondta Kissné. Fölhúzta a szoknyáját és az ingét odatartotta. A gyerek anyja az ingalját megvizezte, majd arcáról lemosta a szemverést. A gyerek most már pihenni tudott, megnyugodott."[61]

Az 1990-es évek végén lejegyzett adatok alapján körvonalazódik, hogy a szemmel verésben való hit a vásárhelyi hiedelemvilág legáltalánosabban hitt, szinte napjainkig élő hiedelme. A szemverés elhárítását, gyógyítását célzó cselekvéseket egészen az 1970-es évekig adatolhatjuk. (Még a legutóbbi időkben is hallani lehetett, ahogy az idősebbek tréfásan mondogatták: „Hasmenésöm van, biztos

[54] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 16.

[55] „Akinek összeér a szemöldöke, az megveri szemmel az embert, állatot egyaránt." KISS Lajos, 1931. 275.

[56] PÓCS Éva, 1980b 305.

[57] MAGYARY-KOSSA Gyula, 1929. II. köt. 219.

[58] KISS Lajos, 1931. 275.

[59] TÖRÖK Terézia, 1982. 3.

[60] SZENTI Tibor, 1985. 240.

[61] BÁLINT Sándor, 1975. 447.

mögvert valaki szömmel."[62])

A szájhagyományozott, memorat-jellegű történetek minden esetben a családban történt konkrét eseteket mondanak el: „Ez nálunk a családba történt mög, olyan hat-hét hónapos lehetött a gyerök. A jóég tudja miér, csak mindëg rítt a gyerök, akármit csinātak neki. Orvoshon vitték, nem javul a gyerök, ha lëtötték, mindëg rítt. Elmönt hozzájuk a nagymama, hát mondta neki Antal bátyám, hogy »csinájjon mán annak a gyeröknek valamit, hát maga vót itt vele, hát mi van vele?«, hát ű nemtudja. Másik alkalommal, amikor elmönt, aszongya, »mönnyetök ki«. Kimöntek. Mikorára bemöntek, a gyerök aludt. Onnantul kezdve a gyeröknek sömmi baja nem vót, de előtte ez hónapokig tartott, úgy, hogy mán olyan vót a gyerök, olyan sovány, hogy csak a bőre fogta össze a csontját. Së önni, së alunni, së pihenni nem tudott." A megigézett gyerek nem eszik, nyugtalan, nem alszik, folyton sír, „kötözködő", „nyűgölődő", "összemegy", „elszárad", „nem is tudják, mi baja"; a szemmel vert felnőtt hasmenéses, gyengélkedik.

Mágikus eljárást jelent már *a szemmelverés megállapítása* is. Elterjedt erre nézve a vízméréssel történő tudakozódás: hogy a szemmelverésben biztosak legyenek, az ajtó sarokvasára egy kanál vizet öntenek, s ha több víz csurog vissza, mint egy kanálnyi, akkor biztosak lehetnek, hogy a gyereket szemmel verték. „Őseim beszēték, hogyha mëgverik a kislányt szëmmē, nem alszik. [...] Osztán szótam a szomszéd néninek, nézze mán mëg, hogy mi van ezzē a lánnyā, hogy ez annyira sír. Átgyütt. Mögnézte. [...] Akkó merte a vizet ēre körösztbe, āra körösztbe. A bölcsőbe, a lányra. Akkó az ajtó sarokvasára visszamérte, és akkó mëgszaporodott a víz. Úgyhogy mëg vót verve a lány szëmmē, de még azt is tudta, hogy kék szëm verte mëg."[63] „A söprübül kilenc szál cirkot kivöttünk, egy edénybe kilenc kanál vizet mertünk. A cirkot kézbe tartva elégettük ugy, hogy a hamu a vizbe hulljon. Akkor aztán a vizet rámértük az ajtóvasra: ha kilenc kanálnál több volt a viz, akkor biztos, hogy mögverték a gyerököt."[64] „Úgy történt, hogy az én fiam, Imre fiam született, átgyütt este a szomszédasszony. „Á, de szép kisgyerök, de szép kisgyerök" – ottan gyönyörködött benne, potyogtak közbe a könnyei is. Mondta is, hogy ű mögveri biztos szömmel. Naoszt aztán nem szopik a gyerök, rí mindëg, nem szopik, csak ordít, ordít világnak. Naoszt hát átmöntünk, oszt tudta, hogy mögrontotta szömmel, aztán gyütt, nemtudom én hány kanál vizet öntött a sarokvasra, az ajtó sarokvasára. Aztán úgy a gyerök helyregyütt, lënyugodott." Szintén azért, hogy megbizonyosodjanak a szemmelverésről, a gyereket megmosdatják, a vizet visszamerik, s ha több, mint kezdetben, az biztossá teszi a diagnózist. Más módszer szerint a gyerek szemeit ki kell nyalni, utána kiköpni, s ha sós ízű, szemmel van verve a gyerek. „Ha nem veszik észre, hogy megverték-e szemmel, arról tudják meg, hogy a kicsi szeme sós, azért az anya háromszor megnyalja a kicsi szemét és a bölcsőn keresztül köp."[65] „Egy esetben a megvert gyereket a bábaaszszonyhoz vitték. Az a nyelvivel háromszor mögnyalta balrul jobbra a gyerök szömöldökét. Sós volt a szömöldöke a gyeröknek. A bába azt mondta: »Ezt a gyerököt erősen mögverték szömmel. Én nem tudok rajta segíteni. Keressék mög az illetőt, mer möghal a kisgyerök«."[66]

Kiss Lajos a század elején az eddigieknél is részletezőbb leírását adja a szemmel verés megállapításának: „Hogy megverték-e a nyűgös gyereket szemmel, úgy lehet megtudni, hogy az anya *három* kanál ivóvizet merít egy edénybe, abból *jobbkézzel* megmosdatja a kicsit, meg a bölcső négy gombját is megmossa *keresztbe* és a *neveletlen ujjáról három* csepp vizet a kicsi szájába cseppent, azután az *inge aljába megtörüli* és a megmaradt vizet rámeri az *ajtó sarokvasára*. Ha három kanálnál több a víz, úgy meg van verve a kicsi."[67]

A szemmelverés gyógyítása hihetetlen változatosságot mutat. A szemmelverés legáltalánosabb gyógymódja a mosdatás, fürdetés, illetve a megfüstölés,[68] melyhez a következő sztereotip kísérőelemek kapcsolódhatnak: a mosdatás visszakézből vagy bal kézzel, vagy szájból történik, a megtörlés az alsóruha visszájával, háromszor mosdatnak, mosdatás után háromszor ráköpnek a gyerekre, a vizet

62 TÖRÖK Terézia, 1982. 3.

63 POLNER Zoltán, 1978. 123. (Bába Istvánné Nagy Erzsébet, Mindszent)

64 TÖRÖK Terézia, 1982. 3.

65 KISS Lajos, 1955. 449.

66 TÖRÖK Terézia, 1982. 2.

67 KISS Lajos, 1919. 89. (Kiemelések tőlünk.)

68 A víz és a füst az ősi tisztító jellegű katartikus rítusok fő eszközei.

az ajtó sarokvasára öntik. Rendszerint a 3-as vagy a 9-es szám mint mágikus kísérőelem alkalmazása teszi a fürdetést mágikus cselekménnyé: „Húzz ki a tetőből bal kézzel kilenc nádszálat, vagy szerezz kilenc csutkát és rakj tüzet ezekből. Dobj a tűzbe bal kézzel kilenc szem tarka babot, kilenc gerezd fokhagymát és kilenc összesodrott pókhálót. A beteg szippantson kilencszer a füstbe, utána hajnalban fürdesd meg tejben. Ha erre nincs mód, akkor kilenc gombóc levében, a gombócokat pedig a beteg nemének megfelelően etesd meg nőstény vagy kankutyával." „A szemmel vert gyerököt kilenc sírról hozott fűből készült fürdővízben köllött mögfürdetni." „Gyakran kilenc kanál vizet mértek ki, s abban mosdatták meg a gyereket." Ha a szemmelverés gyanúja felmerül, vízbe szórnak néhány darab szenet, s ha a szén leszáll, akkor a gyereket valóban szemmel verték. Ekkor a beteg gyerek arcát meg kell mosni ezzel a szennes vízzel. Az ilyen szenes víz eredetileg csak a szemverés kitudására és megelőzésére szolgált. Területünkön viszonylag kevés adat igazolja a szenes vízzel való gyógyítást,[69] a rítusból egyedül a mosdatás, fürdetés őrződött meg. „Szenesvizet készítettek: kis edénybe kútról hozott szótlan[70] vizet tettek, abba három szenet tettek a tűzhelyről. A neveletlen ujjal mosták a beteget háromszor, mindannyiszor ezt mondva:

Szem látta,
szív verte,
Uram Jézus gyógyítsd meg!

A pendő visszájával kell megtörülni, a vizet a szoba sarkában a seprűre kell önteni. Ha a szén leült, szemverés volt a baja."[71]

További adataink is a mosdatással, fürdetéssel történő gyógyításra vonatkoznak. „Ha a csecsemő nyűgös, rikódó, nem tud elaludni: biztosan megverte szemmel valaki; ennek orvosságául ki kell keresni, hogy ki járt körülötte, ki verte meg szemmel és azzal a személlyel kell megmosdatni."[72] „A szemmel megvert kisgyerek arcát a látogató köpetével kell megmosni, majd az alsószoknyájával letörölni."[73] „Én azt hallottam, hogy mikór a gyerököt mögverték szömmel, szájából mög köllött mosdatni. A szájába vött vizet aki mögrontotta, abból mögmosdatta, oszt az inge aljába mögtörülte a gyerököt." „A ki megveri szemmel, megmosdatja a szájából és az inge vagy pöndöle aljához törüli, a férfi meg a gatyája aljába; szokás az is, hogy a ki megveri, annak az ingét kimossák és a levével fürösztik a kicsit, sok helyen meg az első fonál levében fürdetik. Ha megverik szemmel a kisgyereket, szőlővenyigét tesznek a fürdőjébe, sokan kénes gyufát is tesznek még bele és azzal mossák meg fürösztés után a bölcső gombját."[74] „Egy másik módja a szemverés gyógyításának az, hogy kilenc galuskát főznek és a galuska levébe fürösztik a gyereket, a galuskát pedig nőstény- vagy kankutyának adják oda, a szerint, a mint a szemmel megvert leány- vagy fiúgyerek."[75] „Hatásos volt a fürdővízben főzött nyírfaág[76] is."

A füstöléssel történő gyógyítást kisebb számú élménybeszámolókkal adatolhatjuk. „A szemverést úgy is gyógyítják, hogy annak, a ki megveri, vágnak a hajából s azt pókhálóval kékpapirosba csavarva (némelyek még macskaganéval is) nyirfakóróra teszik, meggyujtják és a füstjére rátartják a kicsi arcát: megfüstölik."[77] Szemmelverés gyógyítására szolgált az is, ha a gyereket az úrnapi sátorfűvel füstölték meg.

Ismertek más szemverést gyógyító eljárások is. „A szemmel megvert gyerek fejkötőjéhez a sza-

---

[69] „Szemmel verés ellen szenes vízzel csapkodják meg a kis gyermeket." KISS Lajos, 1931. 275.

[70] A szótlanság a magyar hiedelemcselekvések gyakori velejárója, magyarázata: a gonosz szája is éppen úgy csukva legyen, mint a mágikus cselekedetet végzőé. Szótlanul vetették pl. a búzát, kendert, kölest, mákot, szótlanul rakták a kotlós alá a tyúktojást.

[71] PÓCS Éva, 1985. 272–273. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)

[72] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.

[73] BÁLINT Sándor, 1975. 445.

[74] KISS Lajos, 1919. 88.

[75] KISS Lajos, 1919. 89.

[76] A nyírfa a legfontosabb a mágikus és gyógyító célokra használt növények közül, mely rotáselhárításra, -megelőzésre egyaránt hatásos.

[77] KISS Lajos, 1955. 449.

már sörényét hozzávarrják, kötik és pedig a fiúgyerekéhez kanszamár-, leányéhoz nőstényszamárnak a fületövéből kell húzni, akkor nem lesz nyüglődő."[78] „Azt is csináták ilyenkor, hogy a szömmel vert gyerököt a körösztapja ingén átbújtatták, a gyerök ingit mög elásták az eresz alá, oszt mire az elrohadt, elmúlt a betegsége." Szemmelverés ellen használ a keresztezés sajátos módja is: „Esetleg a gyereket hanyattfektették, és addig húzták a jobb térde felé a bal könyökét, amíg össze nem ért, ezt fordítva is megismételték."

Szemveréssel az eddig tárgyaltaktól eltérő rontás is elérhető: „A nagynénéméknél vótam, mivelhogy édösanyám nem vót. Mán akkor olyan tizennyolc éves lëhettem. Bejött hozzánk ëgy bácsi. Több marhákat hajtott oda be az udvarba, és ő mëg bejött a kocsmánkba, és ott iszogatott. Mán a kocsma, hogy tél vót, hideg vót, beengedtük a lakószobába. Én meg ott gyúrtam a tésztát. A nap besütött az ablakon. Nagyon szép szőke, göndör hajam vót. Akkora vót a hajam két vastag ágra fonva, hogy úgy rá tudtam ülni a végire. És a bácsi nézte a hajamat, azt mondta, hogy hát jaj, de szép haja van, kislányom, magának. Ilyen gyönyörű hajat, aszongya, még nem is láttam, mint a magáé. És akkor a bácsinak mind a két szëmibül folyt végig az arcán a könny. Harmadnapra teljesen lëkopaszodtam, úgyhogy ekkora kis fürtöcske maradt mëg csak."[79]

D/ Egyéb – rontás eredményének tulajdonított – betegségek mágikus úton történő gyógyítása

Mágikus gyógymódokat, illetve a racionális gyógyító eljárásokat kísérő mágikus cselekvéseket, ráolvasásokat rendszerint olyan bajok, betegségek észlelésekor végeztek, melyek keletkezését mágikus oknak, rontás eredményének tartották. Így például a rontás okozta különböző sebek, gilva gyógyítása rontóbábu segítségével történt, mely a szájhagyományban jelenleg is nyomonkövethető. „Ezerkilencszázhúsz-harminc között voltam kis gyermek. Főleg nagyanyám óva intett, hogy az utcán vagy bárhol rongyból készült kis babát felvegyek, vagy ehhez hozzá is érjek. Ezek babonát szolgáltak. Akinek kiütése, fekélye, sebe volt, ilyen, tíz-tizenkét centiméteres kis fából, rongyból készült babával törölgette meg és varázsige közben azzal dobta el, hogy aki azt felveszi, arra szálljon a betegsége."[80] A sebek áztató vizét keresztútra öntötték, a hit szerint aki abba belelépett, az vitte tovább a betegséget. „Aki kilenc fajta füvet megfőz kilenc liter vízben, azzal megmossa az arcvonásait és kiönti behunyott szemmel a kertben, ha valaki belelép, csunya lesz, ha beleköp vagy belevizel, fölcsattogzik a teste."[81]

Mindenekelőtt tehát megállapíthatjuk, hogy a legtöbb betegséget *rontásnak* tulajdonították, éppen ezért nemcsak természetes, tapasztalt foganatosságú szerekkel gyógyítottak, hanem mágikus eszközökkel is. Az évezredes megfigyelésekből álló természetes gyógymódok szükségszerű kiegészítői voltak ezek a mágikus gyógyítások, ha másért nem, lélektani hatásuk miatt. Mert sok esetben éppen a mágikus eljárások javítottak az ún pszichoszomatikus beteg ember állapotán. Az itt bemutatandó praktikák nagyrészt ilyen szuggesztión, sugalmazáson alapulnak, a velük elért eredmények annál biztosabbak, minél erősebb a kezelés hatékonyságába vetett hit. („A gyógyuláshon a hit az nagyon szükségös."; „A bizakodás bizony hogy segít!")

A rontás gyógyításának legáltalánosabb módja a rontó (általában a boszorkány) megidézése, vagyis a rontó felismerése és egyúttal rontó képességének, hatalmának megtörése, akár ember-, akár állatgyógyításról legyen szó. Az odaidézésnek különböző módjait ismeri a vásárhelyi ember. „Nagy paraszt tálba vizet kell önteni, háromszor körülkerülni, megláthatni benne, ki rontotta meg [az állatot]."[82] Megidézhették a rontót verés által (ez az odaidézés legáltalánosabb módja Vásárhelyen), füstre tevéssel, főzzéssel, égetéssel. Ezeknek a praktikáknak különösen a tehénrontás gyógyításában van jelentősége, bemutatásukra ott kerül sor. (Lásd I/2.E csoportunkat.) „A rontó megismerése a névmágia egyik fajtája. Nevének kimondása, bizonyos szertartás elvégzése után, az állat gyógyulásához vezet."[83] Az ember megrontásával kapcsolatos odaidézés–gyógyítás a szerelmi varázslással keveredik az alábbi

---

78 KISS Lajos, 1955. 449.

79 POLNER Zoltán, 1987. 25–26. (Dancsó Flóriánné Fekete Szűcs Eszter 1892–1969, Szegvár)

80 HÓDI Ferencné, 1980. 16.

81 KISS Lajos, 1931. 275.

82 KISS Lajos, 1931. 276.

83 POLNER Zoltán, 1987. 63.

hiedelemközlésben: „Hódmezővásárhelyen, aki éjjel 12 órakor az ura ingét baltával összevágja és a küszöb alá teszi, az megtudja, ki az ura szeretője, mert az odamegy."[84]

A rontások között az egyik legjelentősebb a *kötés*, melynek gyógyítását *oldás*nak nevezték. A kötők a bűbájosoknak azt a fajtáját képviselik, akik csomókra kötött madzagokkal megkötötték, vagyis megbűvölték az embert. A kötés és oldás a hódmezővásárhelyi boszorkánypereknek is állandóan visszatérő vádja, a boszorkányok némelyikének jelzője: oldó-kötő. (Megköti a tehén vagy a szoptatós anya tejét; elköti az esőt, ezzel aszályt okoz; a férj gatyamadzagjára csomót kötve, küszöb alá ásva szerelmi rontást végez.) Itt fontos megjegyeznünk azt, hogy a hagyományos népi hiedelemvilág boszorkánya és a perbe fogott boszorkányok ellen folytatott eljárások jegyzőkönyveiből kibontakozó boszorkány alakja nem mosható egybe; a perbe fogottak – inkvizíció rájuk kényszerítette – vallomásai csak nagyfokú óvatossággal használhatók fel a népi hiedelemvilág jelenségeinek kutatásában. A kötéssel való rontás emlékét, a kötés, elkötés szó átvitt értelemben való használatát megőrizték szólásaink is – bizonyítandó a valóságos kötő-oldó műveletek gazdag múltját: Meg van kötve a keze; Ráköti magát valamire / valakire; Megkötöm a nyelvedet.[85]

Általánosítva azt mondhatjuk, hogy a *kötés* rendesen rontó célú, az *oldás* (megeresztés) tágítás gyógyító célú; különböző testi-szellemi funkciók befolyásolására, betegségek gyógyítására alkalmazható. (Lásd az egyes betegségek gyógyításánál.) Egy cigányasszonynak tulajdonított kötés és oldás így őrződött meg a szájhagyományban: „Éppen a mút hetekbe beszēte itt ëgyik szomszédasszonyom, hogy hát űvele történt mög. Méghozzá Kistelekön. Hogy hát még fiatal lány korába, aszongya, hogy ēmöntek a bálba, oszt ahogy möntek vóna a bálba, möntek át az úton, akkor ëgy valamit lëhajítottak előtte. Úgyhogy hát a lába azonnal főzsugorodott, és tán három hónapig vót neki úgy főzsugorodva a lába. Vitték ide orvoshon, oda orvoshon, mindönhova vitték orvoshon, és nem gyógyították mög. Aszonta aztán majd neki az ëgyik orvos, hogy ezt úgy kötötték mög. Ez addig mög nem gyógyul, míg ē nem ódják. Ide cigányasszony köll. Nohát oszt akkó tényleg aszonták, akkó elhívják azt a cigányasszonyt, aki mögrontotta, és az ódta mög is. Úgyhogy hát aszongya, hogy is mondta mán, nem akarok mán hazudni së, aszonta, në ijedjön mög, në féljön, ahány csomó van rajta azon a cérnán, mindön csomót ē kő ódani. Mikor, aszongya, az utolsó csomót elódta, akkorára kinyút a lába. Röndbegyütt. Három hónapig vót úgy főzsugorodva a lába."[86]

A gyógyításhoz szinte valamennyi családban értettek. Ha valamit nem tudtak rendbehozni, inkább javashoz, gyógyító emberhez fordultak, mintsem az orvoshoz, ha ugyan elérhető volt. Az 1800-as évek végén, a XX. század elején Vásárhelyen még úgy vélték, szégyen kórházba menni, „hová csak koldusok, elesettek kerülnek".[87] „Régen kerülték az orvost, mint ördög a tömjént. [...] Utolsó esetben hívtak orvost, tanácsával azonban ritkán éltek. Csak a tudós asszonyokban bíztak."[88] A kisgyerekhez is szinte csak végső esetben hívtak orvost; házilag, az idősebbektől tanult és átvett hagyományos gyógymódokkal, gyógyfüvekkel és mágikus eljárásokkal kezelték a beteg gyereket, felnőttet egyaránt.

A gyógyító emberekben, javasasszonyokban gyakran nagyobb volt a bizalmuk, mint a tanult emberben. „Ha a javasnak, bábának valakit sikerült meggyógyítani, annak híre ment, és csak azt emlegették [...]"[89] „A bizalmat erősítette a lelki kapocs is, mivel a javas a saját „fajtájukból" került ki."[90] „A nemt'om milyen Erzsike kicsodáné vót ilyen beteg. Ëgy zsidó férfi vötte el, Bözsi urának az unokatestvérjinek vót a lánya. De nagyon szép lány vót, olyan tizenhét-tizennyolc éves vót mán. Na osztán csak ëgyször elkezdött nőni nagyon a hasa. Hát az anyjáék nagyon szidták, mög is verték, hogy valakivel jóba vót. Hiába tagadta, akármit csinăt, nem hitték. Mindig szidták, mindig mocskolták, mer' mindëg jobban-jobban nőtt a hasa. Na oszt elvitték orvoshon, oszt nem a' vót, hanem a víz fölszaporodott nála, oszt akkó lëszívatták, akkó ëgy darabig mögvót. Szóval azt mögtudták, hogy nem állapotos

84 SZENDREY Ákos, 1986. 340.
85 SZENDREY Ákos, 1986. 257–258.
86 POLNER Zoltán, 1987. 32–33. (Gyapjas Ferencné Farkas Emília 1904–1971, Mindszent)
87 KISS Lajos, 1934. 30.
88 KISS Lajos, 1955. 553.
89 SZENTI Tibor, 1985. 241.
90 SZENTI Tibor, 1985. 242.

vót. Naoszt évekig tartott ez. Csak mán az itteni orvosok lëmondtak rúla, hogy vigyék be Szegedébe. Oszt bevitték Szegedébe, ott a kórházba vót, ott is jó darabig, csak oszt üzentek az orvosok, mikó látogattak, hogy vigyék haza, mosmán itt nem tudnak vele micsināni, úgysë sok élete van mán, oszt në haljon mög. Oszt hazahozták. Oszt mikó gyüttek haza a vonaton, ketten gyüttek, az a Rózsi is, mög ëgy szomszédasszony, Török Juliska, azt is nagyon ismerem, járt is ide, oszt gyüttek a vonaton, oszt ëgy zsidó asszony ült előttük. Látta, hogy nagyon bágyadt a kislány, oszt kérdözte, mi baj van. Úgy mondták neki, hogy mi a baj, hogy mint történt, hogy lëmondtak az orvosok, hát hazaviszik mosmán, mer në ott haljon mög. Hát az az asszony aszonta nekik: »gyüjjenek el estére hozzám, én adok olyan gyógyszert, amitűl möggyógyul«. Hát oszt el is mönt Bözsi, de hát: »úgysë lösz az, hiába!«, dehát csak elmönt. Oszt olyasmit adott neki, mint a borsszöm, olyan fekete kis magvakat. oszt mondta, hogy főzzék mög, oszt itassák mög vele, de készítsenek oda vödröt is, mög lavort is, mer hányni fog, mög vécére is járni. Hát úgy is csināták. Tényleg úgy is vót. Rettenetös fekete büdös mindönség, rengeteg mindön elmönt tűle. Nagyon sok. Oszt olyan lött akkor, amikor vége lött, mintha möghalt vóna. Lëfektették az ágyra, két vagy három napig az mög së mozdult. Aszitték, hogy mög is halt mán, mer' mán csak éppen hogy nem hűlt ki. Oszt a harmadik nap fölébredt, oszt mondta, hogy éhös, oszt adtak neki, oszt övött, oszt möggyógyult. Teljesen möggyógyult! De hogy mi vót az, nem tudják azok së, hogy mi vót az, amit a zsidó asszony adott neki. Oszt zsidó lött a férje is. Zsidóhon mönt férhön. Oszt a fodrászoknak vót ilyen ellenőrjük, itt is vót, amikor fodrászüzlet vót itt a sarkon. Oszt Bözsi épp ott vót a fodrásznál, oszt persze mingyá fölismerte Bözsit: »Csókolom Bözsi néni!«, oszt mondja Bözsi: »Hát hogy van Erzsikém? Hát mán halottnak hittünk!«. »Hát – aszongya – mindönki.« Mer a kórházba is bemönt amikó mán jól möggyógyult, hát majd elájultak, hogy még él. Oszt möghízott, szép asszon vót, nagy derék asszon vót. Na ez így gyógyult mög. Úgyhogy nagyon is áldották mindëg, hálával gondoltak erre a zsidó asszonyra, amelyik möggyógyította."

Olyanok is mindig voltak, akik bizalmatlanok voltak a gyógyító emberekkel szemben. Az idősebb generációnak a hajdani gyógyító emberekről való ilyetén vélekedését tárja elénk a következő megnyilatkozás: „A gyógyítós asszony patikából vásárolt gyógyszeröket, oszt a csúnya seböket deákírrel gyógyította, körösztös pókokat összetört, oszt a hígított deákírbe kavarta. Sokmindönt mög tudott gyógyítani, amit el nem rontott... A szömre is füvekbül főzött valami kotyvalékot, de nem vótak ezök kuruzslók, boszorkányok, mer kitanúták kicsi koruktul fogva. Azok a boszorkányok, akik az ilyen ráolvasásokkal akartak valamit möggyógyítani, hát attul nem gyógyult mög, annyi vót, mintha csak ránézött vóna. *Nyúlháj, bakháj, könyér fiam használ* – ilyesmiket mondogattak ezök a boszorkányok, de hát az csak olyan babonaság vót."

A visszaemlékezések és történeti adatok szerint kiemelkedőbb népi gyógyítók ezelőtt egy-két emberöltővel működtek, de emlékük élénken él még az idősebb adatközlők tudatában. „A gyógyító embörök nagyobb részit nem javasnak vagy csudadoktornak nevezték, hanem »Mészáros bácsinak«. De lehetett volna »Kovács bácsi« is: egy közülük."[91] És ha adatközlőim visszemlékeztek rájuk, akkor elbeszéléseikben bűbájosoknak, javasnak, olykor kuruzslóknak nevezték a gyógyító embereket. „A bába az csak bábaasszony vót, de vót azér azok közt is olyan kuruzslós, némelyik."[92]

A gyógyítással foglalkozók többsége asszony volt. „Az 1860-80-as években – az öregek szájvallása szerint – nagyon sok gyógyítós asszony volt, felkapott, közkedvelt azonban alig volt több tíznél. Nemcsak bent a városban voltak, hanem kint a tanyán is."[93] Gyógyítós asszonyok korosabb, sok tapasztalattal rendelkező szegény asszonyokból lehettek. „Sok megfigyelés és nagy idők gyakorlata hozta létre ismeretüket, tudásukat."[94] Néhányan közülük a megélhetésért gyógyítottak. Mindenki önként adott nekik, amit szánt (terményt, pénzt, ruhaneműt). „Nem annyira pénzért csinálta. Nem tudom, hogy miből élt, de nem használta ki a kuncsaftjait. Volt amelyiknek ű adott ezt-azt. Hát amit vittek neki, abból élhetött. Úgyhogy ajándékba különböző élelmiszert kapott. Volt amelyik pénzt adott neki.

---

91 SZENTI Tibor, 1985. 242.

92 A bábaboszorkány alakjáról, a gyógyító bábákról lásd: Szenti Tibor Deviánsok című tanulmányát.

93 KISS Lajos, 1955. 552.

94 KISS Lajos, 1955. 553.

És volt amelyiktül elfogadta, volt amelyiktül nem. Ha azt látta, hogy szögény, akkor nem biztos, hogy fogadott el ellenszolgáltatást."

A gyógyító emberek egy része csak jószágot gyógyított, más része csak embert, a harmadik embert, állatot egyaránt. Volt, aki ráolvasással gyógyított. Volt, aki csak imával. Volt, aki gyógyfüvekkel; az egyik öregasszonynak a könyvében 33-féle fű volt beírva. „Volt, aki a helyéből kiment testrészeket meg az eltört csontokat tette össze vagy rakta helyére. Ez utóbbi nevét csontrakó jelzővel mondták mindig."[95] Ilyen csontrakó volt a század elején *Bán Ferenc*, aki veszett kutyát is sikerrel gyógyított. A gyógyítók és a veszettorvosok azonban rendszerint nemcsak gyógyítani, hanem rontani is tudtak. A veszettorvosok például át tudtak változni veszett kutyává, megmarták az állatokat, majd meggyógyították őket.

A XX. század első felében leghíresebb gyógyítóknak mondták *Fricsné*t, akit urakhoz hívtak; *Tokogyiné*t, aki orvost is gyógyított; *Dékányné*t, aki csontrakó volt. „Emlékeznek még: *Sajtos Mari*, *Fazekasné*, *Imolyáné*, *Szabó Andrásné*, *Égetőné*, *Petrecné gyógyítós aszonyok*ra."[96] Kiss Lajos a Szegény asszony élete című munkájában három gyógyítós asszonyt mutat be, kikkel találkozott is, ők név szerint: *Fazekas Sándorné Zsarkó Zsuzsánna*, *Vörös Kati*, és *Tóth Sámuelné Molnár Juci*. Az 1890-es években messze földön híressé vált *a cërnabarai asszony* is, aki Cernabarán (későbbi nevén: Feketetó), egy torontáli faluban élt. Bálint Sándor *Szegedi szótára* szerint „betegeket kuruzslással gyógyított. Elég volt hozzá a beteg hajszálát is elvinni."[97]

Az általam gyűjtött hiedelemszövegekben a javasasszonyok többnyire névtelenül említődnek, illetve nem teljes nevükkel nevezik meg őket, ilyenek *„a sámsoni tudósasszony"*, *„a szentetornyai javasasszony"*, *„egy tanyai javasasszony"*; míg a férfiak a róluk keringő történetekben általában teljes nevükkel fordulnak elő, bár közöttük is vannak „névtelenek", mint *„a pusztaföldvári tudós"*, *„egy tudálékos embör"*, *„az orosházi táltos"*. Különösen nevezetesek voltak az ún. „veszettdoktorok", a veszettség gyógyításához értő különleges képességű emberek, mint amilyen a szentesi születésű *Veszett Nagy Sándor* („szentesi Sándor bácsi", 1841–1913), őt megyeszerte ismerték. (A veszett kutya marásától egész nyájak fertőződtek meg, ezért a veszett állatok megfékezéséhez, a veszettség elhárításához értő embereknek híre ment, messze földön ismertté vált. Így tehetett szert hírnévre a szentesi veszettorvos is.) Történetek keringenek *Veszött Tóth Samu* csodás gyógyításairól is.

A környéken távolabb élő, név szerint ismert tudományos embereket is felvettük a tudományosok sorába, mivel a természetfeletti képességgel felruházott embereket egymástól távol eső települések, tanyák népe is jól ismerte. Ilyen természetfeletti képességű, „tudós" emberek még Vásárhely körzetében: *Fülöp Dudás* (Mindszent), *Farkas György* (Szegvár), *Molnár József* (Szentes), *Sinka István* (Szegvár), *Lőrincz Sándor* (Mindszent), *Rozgonyi József* (Szegvár). De elmentek még messzebbre is, például *a pécskai ember*hez (Pečka, Szerbia), *a román Tripp Szává*hoz, illetve *az apátfalvi gyógyító ember*hez. „Olasz Ernő bátyját, Istvánt a felesége megrontotta, ott is hagyta. Nem fájt semmije sem, de nyugtalan volt, mindig menni szeretett volna. Kínlódásába beleaszalódott. Valaki a [...] pécskai embert, Szávát javasolta. Az apjával ment el, az is tudni akarta, mi a baj. Kútjukból merítettek egy üveg vizet, mert a román ember mindig abból nézte ki az igazságot. Mondta is neki, hogy a felesége nem akar elválni. Ha maradt volna otthon az asszonynak valami ruhája, azt ássa, temesse el, de a gödörből föl ne vegye. Száva az üveg vízbe tett három szem búzát. Nem dugta be, a víz elkezdett forrni. Istvánnak egy kis pohárral inni kellett belőle. Közben a búzaszemek megdagadtak, megszőrösödtek. Ebből is ivott. Utána megnyugodott, de nem volt maradása, a ruhát otthon kiásta. Ismét megzavarodott és elment Pécskára. Az öreg azonban azt mondta, hogy most már nem tud rajta segíteni."[98] „Gondolom régebben is vót olyan, hogy hallották, hogy valami tudós gyógyító, tudós embör, akkor oszt elmöntek messze. Hallottam Bözsikémtűl, a nővérömtűl, hogy a szomszédjukba, ottan Susánba vót ëgy embör, nemtom minek is hítták, nyilván Józsi, vagy Jani. Csak kisgyerök korába mögijesztötték a palláson olyan kivájt

[95] KISS Lajos, 1955. 554.
[96] KISS Lajos, 1955. 554. (Kiemelések tőlünk.)
[97] BÁLINT Sándor, 1957. 211.
[98] BÁLINT Sándor, 1975. 448.

tökkel. Mán olyan sötétes vót. Hát oszt a kisgyerök mikor fölért, möglátta, úgy mögijedt, hogy hanyatt lëesött oszt nagyon mögütötte a fejit, oszt attúl kezdve ilyen epilepsziás lött, görcs fogta, mög mindön, habozott. De sokáig. Hát nem tudták, hogy mi lögyön, oszt alighanem, de nem tudom, hogy hun, arra Apátfalván-ë hun-ë, vót ëgy ilyen embör, ilyen gyógyítós embör, oszt elvitték hozzá, oszt az azt mondta, hogy fehér bazsarózsa gumóját reszeljék lë, oszt tögyék két ruha közé. Borotválják lë a feje tetejit, oda tögyék rá, kössék rá éccakára. Ezt nemtom hányszor, hat vagy hét napig csinájják, në ijeggyenek mög, mer olyan vérös lösz a ruha. Oszt mögcsinãták, oszt elmúlt, möggyógyult. Úgyhogy katona lött, sosë érte el többet ez a betegség. Ez valóság, nem babona."

Megemlítjük még a XX. század első negyedének legnagyobb hatású szentemberét, *Frankovics Mihály*t *(Szent Miska)*, aki a Délvidéken hatalmas vallásos népmozgalmat idézett elő: csodatevő hírbe került, imádságával és nyálával betegeket gyógyított. „A nép messze földről fölkeresi, hogy tanácsát és imádságát kérje Szent Miskának."[99] A tápéi *Miklós István (Tápai Pista)* is messze földön híres szentember volt a XIX. század utolsó negyedében, akinek táltostudományát is emlegették. A századforduló táján a Szeged-Alsótanyán nagy hírnévre szert tett *Engi Tüdő Vincé*t kereste fel nagy számban a környék lakossága. Rájuk vonatkozóan – adatok hiányában – csupán feltételezhetjük, hogy a vásárhelyi nép is felkereste őket a csodás gyógyulás reményében.

(A veszettorvosokról, javasokról szóló szájhagyományozott hiedelemtörténeteket lásd még III. csoportunkban.)

A gyógyító képességgel bírókat mindig is valami misztikus légkör vette körül. „Suttogó beszédjükben, csöndes viselkedésükben is volt ősi, mágikus hatású, titokzatos. [...] Bűbájos asszonyoknak is hívták őket. [...] A nagyközönség tisztelettel és babonával viseltetett iránt uk, mert gyógyulást varázsoltak elő a gyógyíthatatlannak tartott esetekben. Köztudomású volt, hogy erejük, tudományuk van. Ezért mondták néha tudós asszonynak."[100] Az adatközlők vallomásai szerint sokszor idegen mivoltuk (román, szerb, cigány, zsidó) keltett misztikus légkört. A cérnabarai gyógyító asszonyra (Crna Bara, Bácska) például így emlékeztek: „Egyszer anyám legidősebb nővére nagyon beteg lett. Sápadozott, étvágytalan volt és nagyon rosszul volt. Elment vele nagyanyám a »cérnabarai aszzonyhoz«. Ez az asszony sovány, barnabőrű, a magyar nyelvet csak törve beszélő asszony volt, aki valahonnan Szerbia déli részéről költözött a Bácskába. Legelőször is a beteg hajszálát tette egy pohár vizbe. Rendszerint a beteg karikagyürüjét felfüggesztette a hajszálra, ugy lógatta egy pohár vizbe. Közben elmondta merre laknak, a ház ablaka milyen irányban van és az ajtaja melyik égtáj felé esik. Ha nem volt ott a beteg személyesen, elmondta, férfie-e vagy nő a beteg és fiatal vagy öreg. Ha a hajszálra a vizben apró gyöngyök rakódtak, akkor elvállalta a gyógyitást. Ha a hajszálra gyöngyök nem rakódtak a vizből, hanem a víz füstszinü lett, nem vállalta a gyógyítást. […] Nos, a nagynéninek azt mondta a cérnabarai asszony, hogy »élő gilisztája« van. […] Gyógyfüveket adott, amiket 4 liter sörbe kellett tenni és a sört kis hordóban lótrágya közé kellett tenni. A harmadik napon kellett elkezdeni az ivókúrát. Este, a vacsoracsillag feljöttekor 1 borospohárral kellett inni a sörből. Nagyanyámék kis hordót csináltattak a sörnek és valóban, pántlika gilisztát hajtott el a sör. Zsófi néni a teljes kúrát nem tudta végig csinálni, mert a sör egyre erjedtebb lett és ugy érezte, hogy a gyógyszer nem csak a gilisztát öli meg, hanem őt is. Minden esetre az egészsége helyreállt."[101] Egy másik adatközlő is emlékszik a cérnabarai asszonyra: „Valahol Szabadka környékin lakott ëgy asszony, több gyeröke vót neki. És valahunnan délről költözött be, nagyanyám úgy emlögette, hogy a cérnabarai asszony. Azóta gondolkodtam rajta, az sztrünagorai asszony löhetött, és nagyon gyöngén beszélte a magyar nyelvet. És mikor odamöntek hozzá betegök, az udvarba sorbanállás volt. És különböző dolgokat kérdözött tőlük, amibül mögállapította és elmondta, hogy otthon a házuk milyen amibe laknak, hány ablaka van, melyik égtáj felé néznek az ablakok, az ajtó. És akkor különböző gyógyszeröket, ilyen gyógyfüveket adott, de ráolvasás is vót amit mondani köllött. Na, amirül én hallottam, az a következő volt. Nem tudom, hogy milyen betegségre, csak nem is vitték el a gyerököt akivel probléma vót, csak elmondták, hogy ez és ez a baja van neki, és akkor az elmondta, hogy mit köll vele csinálni."

---

[99] BÁLINT Sándor, 1991. 17.

[100] KISS Lajos, 1955. 553.

[101] HÓDI Ferencné, 1980. 15.

Egy román öregasszonyra pedig – aki rontást gyógyított tojással – így emlékeznek: „Hát kilencszáztizenháromba énnekëm éjszaka, hány óra lëhetëtt, azt nem tudom, lëvágták a hajamat. Tetszik érteni? [...] Ezzē osztán én beteg vótam hat hétig. Vittek mindënfele, hátha tudnak rajtam segíteni, de nem tudott sënki së segíteni. De az illetővel még mindën este bírkóztam a ház közepin, szóval a szoba közepin. Bent vót apám, anyám, a testvérjeim, és nem látták, de én së láttam az arcát, csak a két kezit láttam, és az ingët mind lëvëtte rúlam. Félmeztelen vótam. [...] A községünkbe vót ëgy román embör, rendőr. De iskolázott embër vót. Összetanákozott vele apám. Hát osztán kérdëzi a családot, hogy vannak, mint vannak. Hát oszt mondja neki édësapám, hogy hát Mihály fiam nem jó van. Kérdëzëtt rá, hogy miért? Mondja neki édësapám. Sëmmit së, aszongya, rögtön mënjënek haza, magának van kocsija, lova, fogja be, és gyüjjön be az édësanyámért. Vigye ki az én édesanyámat. Ha az mëg nem gyógyítja, akkor oszt mëhetnek a jóistenhez is. De mán akkó nyolcvanhét éves vót az anyja. Hát oszt édësapám még tán szaladt is. Hazagyütt, mondja aztán mi az újság. Fogta be a lovakat, oszt mëntek vele. Tudott románul beszélni. Mondják ott az öregasszonynak, hogy mié mëntek. Na, vigyázzatok, majd mindjárt gyüvök, aszongya. Hát osztán gyütt is az öregasszony. Fölsegítötték a kocsira, kihozták a majorba. Én meg itt ültem a ház előtt. [...] Mikor mëgáll édësapám, aszongya, erre az öregasszony, persze románul, mert nem tudott magyarul sëmmit së: kelj fël, fiam! De mondom, nem birok. Dehogy nem, keljél csak fël! Felkeltem a subáva együtt, persze segítségem is vót. Fogtak kétfelül. Bemëntem. Hát kérëm szépen, ahogy vót az asztal a szoba közepin, ottan szëmünk láttára összemérte körösztbe az asztallábát. Akkor oda csinált ëgy kis gödröt, úgyhogy ëgy tyúktojás belefért. Elvëtték az asztalt. Ű persze azt a kis gödröt kitakarította. Hát osztán kért édësanyámtul ëgy tojást. Persze ű osztán imádkozott románul, hát mink nem értettük, románul imádkozott. No akkor beletëtte, a hegyivel vót a tojás fölfele. Beletëtte ebbe a kis lyukba. Hát kérëm szépen én még most is mintha úgy látnám, mint magukat ë, az úgy forgott körbe a tojásba, mint a ringlispil. A tojás az ott állt, hanem az benne, az a sárgája vagy mi az istencsudája, az forgott. No osztán aszongya édësapámnak a román asszony: vëdd ki, fiam! Hát még úgy félve nyút hozzá édësapám. Vëdd ki, aszongya, në félj sëmmit, vëdd fël. Felvëtte édësapám, oszt kivitte a konyhába. Hát abba az időbe még így a majorokon vótak katlanok. Aszongya, tëdd be, fiam, a katlanba, és gyújtsál rá tüzet. De aszongya, először üss rá a fejsze fokávā. És nem bírta édësapám agyonütni a tojást. Nem mënt széjjē, pedig a fejsze fokáva ütötte a konyhakövet is. És nem mënt széjjē, na gyújtsatok tüzet, aszongya, a katlanba. Hát gyújtottak tüzet, bedobták a vízbe, kérëm szépen akkorát szólt a tojás, mint a vadászfegyver, mikor elsül. Na, aszongya, most má në féljetëk sëmmit, jobban lësz a fiatok. Rá, kérëm szépen, ëgy hétre fëlkeltem. Magam embersëgibül. Úgyhogy járkáltam osztán, de dógozni nem dógoztam sëmmit a világon. Hogy mi lëhetëtt ez, hát nem tudja sënki së. Dehát az öregasszonynak édësapám száz forintot beigért neki, hogy mondja mëg, hogy ki vót. Nem mondta mëg. Elëgedj mëg, fiam, aszongya, hogy jobban van a fiad.”[102]

Misztikus légkör övezte azokat a gyógyítós asszonyokat is, akiket Kiss Lajos megörökített írásaiban. *Fazekas Sándorné Zsarkó Zsuzsánna:* „ezernyolcszázhatvankettőben, huszonöt éves korában kezdette a gyógyítást tanulni a nagynénjétől, Liptár Zsuzsánnától, aki nyolcvanhét éves volt akkor.”[103] A nagynénje halálakor nyerte el gyógyító tudományát. A tudomány átadása a boszorkányság átadásához hasonlóan történt: söprűvel, Fazekasné megbetegedésével, álomlátásával. „Fazekasné el nem ment hazulról, hogy magával ne vigye a három darab tengeri csigáját (kauri kagyló), mely madzagra volt fűzve. Ezt, mikor gyógyított, hét ujján forgatta, egyikről a másikra, de sohasem ejtette el. Mindig a kisujján kezdte a forgatást. A pénztárcájában pedig hét-féle füvet tartott állandóan, mely selyemcérnával volt átkötve. A füvek ezek voltak: ezerjófű, apró bojtorján, fehér bojtorján, sárga peremizs, levendula, zsálya, láncfű, fekete bürök, futó folyondár.”[104]

A másik gyógyítós asszony, akit Kiss Lajos ismert, „*az öreg Kata néni*, aki 1934 március 13-án halt meg nyolcvankét éves korában. *Vörös Kati*nak hívták [...] Akinek a tehen véres tejet adott, disznaja döglött, lova beteg lett, aprójószága pusztult, ha eleinte állatorvossal próbálkozott is, végül mégis csak Kati

[102] POLNER Zoltán, 1987. 37–38. (Zsíros Mihály 1893–1972, Nagymágocs)

[103] KISS Lajos, 1955. 554.

[104] KISS Lajos, 1955. 556.

nénihez folyamodott. Az orvos se tiltotta a gyógyítástól, mert gyakran tapasztalta, hogy amit ő szérumával nem ér el, Kati néni rövidesen eléri fűvel [...] Az öregasszony egymaga végezte a gyógyítást az istállóban vagy az ólban, még pedig éjszaka tizenkettő és egy óra közt, mécs világánál. A gazdát kiállította az udvarra, hogy vigyázzon, senki meg ne zavarja a munkájában [...] Nem is tudta meg soha senki, mit és hogyan csinált, miként működött Kati néni, de – ami a legfontosabb – a megrontott, véres tejet adó tehén aznap estére gyönyörű, szép fehér és jó habzású tejet adott a gazda nagy örömére."[105] Alakját ezen túl is sok misztikum övezte: a leghamisabb kutya is megjuhászodott előtte; sohase döglött disznaja; kikelt minden tojásából a csirke; de főleg azért vált titokzatossá tudománya, amit egyszer az unokáinak mondott. „Eszerint nagyanyjától tanulta a gyógyítást, akit maga az ördög tanított meg erre a tudományra. Sejtelmes hangon beszélte, ilyenkor laposra hunyta szemeit [...] Ha unokái kérlelték, hogy adja át tudását nekik is, így válaszolt: »mögtanítanálak én bennetöket, de nem akarom, hogy nyomorékok lögyetök«."[106] Kati néni pénteken nem evett, ha faggatták, azzal válaszolt: „fogadott bűtöm van". „Templomba a maga jószántából csak Kossuth Lajos halálanapján (március 20.), azután október 6-án, meg Nagypénteken ment. Az utóbbi napon tüzet sem volt szabad gyujtani a házban. Mindabban, amit állatokon, embereken véghezvitt: őszintén hitt. Állandóan magánál hordott 3 kauri kagylót, egy nagyobb és két kisebb magzagra fűzve, a kötője alatti kétzsebes pénztartóban. Éjjel a feje alá tette. Ha az orvossághoz víz kellett, abban a vízben háromszor mártotta meg a kauri kagylót."[107]– írja róla Kiss Lajos 1943-ban.

Kiss Lajos harmadik gyógyítós asszonya Juci néni. *Tóth Sámuelné Molnár Juci.* 1850-ben született és 1929-ben halt meg. Református volt. Ő ráolvasással gyógyított. Tudományát egy százrét szakadozott, elsárgult könyvben őrizte, a címe ez volt: *Biblia testi nyavalyák, dögvészre ítélt lelkek, fektükből tápászkodók gyógyulására*. „Amikor nagy beteg lett Juci néni, gondja volt a bibliára, tűzbe dobta, elégette. Úgy së köll ez mán sönkinek, – mondta – nem akarok belekeverni sömmibe së sönkit."[108] Pontosan tudta, hányféle betegség van: „Negyvenkilenc a nyavalya"– felelte egyszer nagy határozottsággal, s mindre tudott ráolvasást: „Azt tudni köll. Egy végtibe köll elmondani. ha elakad az embör: nem használ."[109] Vallomása szerint őt mindig akkor hívták, amikor „a betegöt ki löhet nyujtóztatni, mikor mán së doktor, së patika".[110]

A „tudós asszony", „tudományos" vagy „tudákos asszony" elnevezések arra utalnak, hogy a gyógyítás, a tudomány eredetileg nem „scientia", hanem „ars magica", azaz a felsőbb hatalmaktól szerzett gyógyítóképesség, bűbájosság.[111] A tudós asszony (a táltos és a gyógyító ember) végső soron az ősi hitvilág sámánjának leszármazottja. Az az ember, aki révült állapotban tud gyógyítani, aki megtalálta a kapcsolatot a transzcendens, különleges erőt adó világgal. Kiss Lajos írja a vásárhelyi gyógyítós asszonyokról: „Úgy érezte az ember, mintha felső hatalmakkal, erőkkel, szellemekkel, ördögökkel, boszorkányokkal cimborálnának, hatalmuk alatt állnának, azoktól kapnák képességüket a másokra való hatásra, gyógyításra."[112]

Kiss Lajos 1943-ban a *Szegény asszony élete* oldalain azt írja: „Ma legutoljára folyamodnak gyógyítós asszonyokhoz, mikor már az *orvosi tudományból kigyóntak*."[113] És megállapíthatjuk, hogy ma, a század végén is azok fordulnak természetgyógyászhoz, akik „az orvosi tudományból kigyóntak". A tradicionális közösségekben ún. kulcsember szerepét betöltő boszorkány, illetve gyógyító megfelelője egyes vallomások tanúsága szerint a napjainkban hasonlóan „problémamegoldó" szerepkört ellátó természetgyógyász, akinek rendkívüli képességeiben ugyanúgy hisznek a páciensek, mint valaha a tudós-gyógyító ember tudományában. Az egyik legalapvetőbb emberi vonásunk „él tovább" kissé megváltozott formában: a hit vagy a hinni akarás abban, hogy a kedvezőtlen helyzet (pl. betegség,

---

105 KISS Lajos, 1955. 557.
106 KISS Lajos, 1955. 558.
107 KISS Lajos, 1955. 559.
108 KISS Lajos, 1955. 561.
109 KISS Lajos, 1955. 560.
110 KISS Lajos, 1955. 560.
111 MAGYARY-KOSSA Gyula, 1929. I. köt. 94.
112 KISS Lajos, 1955. 553.
113 KISS Lajos, 1955. 553.

szerencsétlenség) irracionális eszközökkel megváltoztatható, s esetleg az elkerülhetetlen irracionális eszközökkel elháríthatóvá is válik. „A legközelebbi elődeik ezeknek a mai gyógyítóembereknek [...] a »tudományos« emberek – akik egyaránt gyógyítottak embert és állatot –, a javasasszonyok, a messzeföldön híres csontrakók, s a még távolabbi múltban: a gyógyító sámánok."[114]

Nem célunk sem igazolni, sem támadni napjaink természetgyógyászatát, az itt következő vallomásokkal pusztán igyekszünk megragadni a vásárhelyiek vélekedését, a magyarázataikat arra vonatkozóan, hogy miért léteztek a népi gyógymódok, és miért jelennek meg az alternatív gyógymódok. „Úgy van ma mán, hogy mán elvesztik a reménységüket az orvosi tudásba, oszt ott hátha mégis sikerül." „Régön is vótak olyan betegségök, amiket az orvosok abba az időbe és azokkal az eszközökkel amik vótak, nem tudtak kezelni. És vót amikor vót eredménye annak, amit a javasasszony csinált, vót amikor nem vót eredménye. [...] Akkor is kuruzslásnak mondták, most is amit a természetgyógyászok csinálnak, annak tartják. Hát majd eldöntik, kinek engedik csinálni, kinek nem. És bizonyos képesítést azér akarnak..." Más adatközlő is párhuzamot von a hajdani és a mai gyógyító ember között: „Ma gyakran nevetnek a régi praktikákon, de ugyan olyan babonásak az emberek, mint régen. Legfeljebb nem a javasasszonyhoz mennek a falu szélére, hanem a természetgyógyászokhoz. Az emberek általában hisznek bennük, illetve kételkedik, de nem utasítja el és csak nagyon kevesen tartják azt, hogy az egész csak az emberek átverésére van kitalálva." „Ilyen régi gyógyítós embörökrül nem hallottam, de azt hallottam mostanába, hogy járnak Orosházára mög Szarvasra mög erre-arra, azokhoz, akik ilyen gyógyítósok. Most ilyen természetgyógyászkodás van, ez mostan van."

Azt megvizsgálva, hogy adatközlőink látnak-e párhuzamot a tudós, gyógyító és napjaink természetgyógyászai között, arra a felismerésre juthatunk, hogy a legtöbb vallomásban előfordul „az orvos már nem tudott segíteni" tényező; az, hogy „csodával határos" gyógyulás ment végbe; illetve az, hogy a test és lélek együttes gyógyítását célozzák meg a hajdani és a mai gyógyítók egyaránt. Vagyis körvonalaiban látható, hogy az egyik legkézenfekvőbb közös vonás a mindkét területet jellemző hiedelemrendszer megléte, a csoda, a természetfölötti erőkkel való kapcsolat és az ezek alapját adó irracionális gondolkodás. A vallomástevők sok esetben hangsúlyozzák azt is, hogy a gyógyuláshoz elvezető út egy sajátos hithez, Isten-hithez is köthető. Mindenképpen közös vonás az is, hogy a beteg pszichés befolyásolhatóságát célozza mind a hajdani gyógyítós ember, mind a mai természetgyógyász. A régi ráolvasásszövegekben kifejeződő közvetlen kontaktus pszichésen hat a betegre, érezteti a beteggel, hogy valaki törődik vele, segíteni akar. Kiss Lajos írja: „Ragaszkodtak hozzájuk, mert a gyógyítós asszony kikérdezte apróra a bajban levőket és türelemmel meghallgatta panaszukat."[115] A gyógyító specialisták tényleges gyakorlati tudásuk mellett a beteg iránt tanúsított empátiának köszönhetően az őket felkereső rászorultak igazi támaszai voltak. Az emberhez közvetlenül, személyesen szóló szavaikkal ezt teszik a mai természetgyógyászok is, ők is mentális-spirituális gyógyítást végeznek.

A tudó ember híre és a mai csontkovácsok híre is hasonlóan terjed: szájhagyomány útján, vagyis éppen a személyes kapcsolat, bizalom révén, mely bizalom az adatközlők vallomásai alapján az orvosi egészségügyi ellátás iránt teljes mértékben hiányzik. És ebben azt véljük felfedezni, hogy miként hajdan a gyógyító embert sajátjuknak érezték, úgy ma is a gyógyulni vágyók a csontkovácsokat saját közösségükből valónak tekintik, nem érzik idegennek, nem érzik magukat kiszolgáltatottnak velük szemben. A személyes élmény, saját tapasztalat megerősítő hatással bír. Ugyanis ha a szomszéd, ismerős vagy rokon meggyógyul a természetgyógyász, csontkovács segítségével, akkor annak tudása verifikálódik az egyén és a közösség számára.

Az általánosan ismert szólásaink élőlényként elképzelt betegségokozókra utalnak: bujkál benne valami, a fene eszi / kitöri, a guta eszi, viaskodik a betegségével. A vásárhelyiek hite szerint a betegséget tudós ember képes elvenni, megvívni vele. A gyógyító és a rontó harcában az győz, akinek nagyobb a tudománya. (A betegséggel viaskodó gyógyító alakjához fűződő hiedelemtörténetek III. csoportunkba tartoznak.)

---

[114] DOBOS Ilona, 1984. 189.

[115] KISS Lajos, 1955. 553.

Ősi elképzelés szerint minden betegség okozója a *rossz szél, rontó szél,* illetve a leheletszél. „Azért vannak beteg asszonyok, mert levegőt engednek hozzá, és rángógörcsöket kapnak”[116] – mondták az öreg bábák Vásárhelyen. A ráfúvás lehet rontó erejű, ugyanakkor gyógyerejű is. Az ásítás éppen ezért lehet veszélyes: „Úgy mondták, annak idején olyan hatalma volt Tóth Samunak, hogy ha napfölkelt előtt ásított, s valamilyen színű kutyát mondott, akkor az egész környéken abban az irányban megvesződöttek a kutyák.”[117] (Lásd még az ásításra vonatkozó szabályokat II/1. csoportunkban.) A gyógyítók a ráolvasások befejezéseként gyakran rálehelnek a betegre, úgymond elfújják a betegséget. (S mivel a népi elképzelés szerint a lehelettel szoros kapcsolatban van a nyál és a köpés, ezért a gyógyítások része lehet az is, hogy éhnyállal kenik meg a fájó testrészt.). Akit a guta megütött, azt szél érte, szélütés érte. Vagyis a megszemélyesített vagy személytelen szél a betegségek okozója, akár emberről, akár állatról van szó: fel van pukkadva, felfúvódott, megállt benne a szél, nem megy a szél tőle, szélbaja van embernek, állatnak egyaránt. Nem más ez a betegségokozó szél, mint a *boszorkányszél*, a forgószélben megbúvó boszorkány. A szél eredetű betegségek gyógyítására éppen ezért elegendő, ha pl. a gyógyító jelképesen meglovagolja, vagyis megjáratja, megzablázza a felfúvódott jószágot, ezzel a gyógyító urává válik a szélnek, a betegségnek.

A szél okozta betegségek gyógyításában szereplő kemence, kémény, ajtó, küszöb, keresztút mint széljárta helyek szerepelnek, ezért is lehetnek a gyógyító eljárások helyszínei. Kiss Lajos jegyezte fel egy gyógyítós asszony szavait: „A kezem alatt mán három nyavalyajárós fölépült. Pedig az orvosok nem möntek vele sömmire së. Az égi tüzes szentökhöz, Durcás, Brúgós, Inácskihoz köll könyörögni, hogy tisztítsák a habtúl szögényöknek a száját. Közben szárított levendulát, pézsmát, zsályát, mályvát köll szalmacsóvába csavarni, ezt egy éjjeliedénybe a küszöbön meggyújtani. Ha kifelé viszi a szél: biztos a gyógyulás; ha befelé: nincs segítség, vége.”[118] Az előbbiekből látható, hogy a kemencébevetés is azt jelenti, hogy a rossz szelet átadják a kinti szélnek, hogy a rossz széllel együtt a betegség is hagyja el a beteget.[119]

Népszerű gyógyító módszere a népi orvoslásnak a füstölés is, mely ősi soron szintén a lehelettel, széllel hozható kapcsolatba. Bizonyító erejű erre nézve Kiss Lajos feljegyzése: „Hát a kolerára tud-e [ráolvasást]? – Tudok. De ezt a kemence szájánál köll ráolvasni, mikor a füst mén kifele a kéményön. A füst kiviszi a betegségöt. De ëgyfolytában kilencször köll mondani. Mikor vége van, a beteg akkor önni kér.”[120]

A betegségek jó részét analógiás elven gyógyítják:[121] szamárköhögést szamártejjel, sárgaságot sárga színű növénnyel, a sárgaságban szenvedőnek sárgarépa levéről kell innia, a szemen nőtt árpát árpával keresztezik vagy árpaszemet dobnak a kútba ezt mondva: „Akkor legyen árpa a szememen, amikor én ezt kiveszem.”[122] „Ha nagyon ég az arca az asszonynak vagy lánynak, a fejrevalókendője bal sarkát kell rágni, hogy a nyelvét megharapja, aki szidja.”[123] Az álmos kisbéres éberré, serénnyé válása is analógiás hiedelemcselekvésnek köszönhető: „Aratáskor régen éjszaka a jószágot kellett legeltetni. Megverték [a kisbérest], ha elaludt. A gazdasszonynak panaszkodott, aki így oktatta: itatáskor a serény lószájából kijövő vizet fogd fel a kezeddel, mosd meg vele a szemed, és igyál belőle, majd meglásd, nem alszol el többet, koránkelő leszel. Tanácsát hűségesen megfogadta a kisbéres.”[124]

Sok esetben a gyógyfüvek nevében benne foglaltatik, hogy mit gyógyítanak vele: íneresztő fűvel *(Lysimachia nummularia L.)* ínrándulást, lábzsugorodást, sömör fűvel *(Ranunculus acer L.)* sömört, gyujtovány fűvel *(Linaria vulgaris Mill.)* hideglelést.[125] „A szoptatósasszony levesébe mezőn szedett tejfüvet *(Polygala vulgaris L.)*, illetve magját teszi, hogy több teje legyen.”[126]

---

[116] KISS Lajos, 1955. 548.
[117] NAGY Gyula, 1968. 152.
[118] KISS Lajos, 1955. 560.
[119] OLÁH Andor, 1986. 67.
[120] KISS Lajos, 1955. 560.
[121] A magyar népi hiedelemvilág legnagyobb része analógiás szokás. A hiedelemvilág egyik legfőbb alapelve „a hasonló hasonlót hoz létre” elv, vagyis pl. amiként a bajt okozták, az ugyanúgy távoltartható és elűzhető is.
[122] PÓCS Éva, 1985. 94. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
[123] KISS Lajos, 1931. 275.
[124] KISS Lajos, 1955. 72.
[125] KISS Lajos, 1931. 222.
[126] KISS Lajos, 1919. 88.

Hold-analógiás elven is gyógyítanak. Újholdkor köszöntik a Holdat, akkor, ha valamilyen bőrbetegségük van. Kezükkel a Hold felé intenek, közben mondják:

Dicsértessék a Jézus Krisztus
Új hold, új király
Amit látok újuljon,
A betegségem elmúljon!

Más változata:

Új Hold, új király
engem hívnak lakodalomba,
de én nem megyek, hanem
elküldöm a betegségemet.

Látnunk kell a vallás (vallási ünnepek) és a mágikus gyógyítás kapcsolatát is.

Mágikus erőt, óvó szerepet tulajdonítanak az imádságnak, a keresztvetésnek, és meghatározó szerepe van a betegségek gyógyításában a pénteki napnak, a harangozásnak, a különböző szentelményeknek is. A szent, nevezetes alkalomról (karácsony, virágvasárnap stb.) származó tárgyak „mindenre jó" mágikus eszközzé válnak. Így a szentelt víz, szentelt barka, karácsonyi morzsa, szalma. A karácsonyi abroszt vetőabrosznak használják, hogy ezzel biztosítsák jó termést. A gyertyaszentelőkor megszentelt gyertyát használják mindenféle betegség füstölésére, halott mellé koporsóba, azt gyújtják meg villámláskor. De hagyományosan az ünnepről származó tárgyak is népi szentelménnyé válnak, pl a jegykendő. „Nagyanyám 38 éves korában rendkívül lefogyott. Pénteki böjtöket kellett megtartania. Pénteken 3 szem buzát volt szabad elfogyasztania. Csak a vacsoracsillag feljötte után volt szabad ennie. Étvágycsináló gyógyteát is kapott. Helyrejött az egészsége."[127]

„Nem jó a kisgyerek talpát megcsókolni, mert nehezen jár el. Ha nem jár el rendes időre, három pénteken déli tizenkét órakor kell az anyának vele harangozni. Ez abból áll, hogy az anya az ajtó közé állva szétterjesztett lábbal hónalj alatt fogja a gyereket és a lába közt hintáztatja, míg el nem hagyják a toronyban a harangozást, de nem szabad szólni ez idő alatt. Ha ezt megteszi három pénteken egymásután, nemsoká eljár a gyereke."[128]

A karácsonyi szalmából tesznek a tyúkok alá. Kiss Lajos jegyezte le: „Úgy tartják, hogy a karácsonyi légy szerencsét hoz, a kotlóültetéskor is légy kell a szalma közé."[129] Tyúkültetéskor karácsonykor fogott, nádszálba dugott legyet tesznek a kotló alá, ezt mondván: *„Olyan szapora legyen, mint a légy!"*[130]

„A karácsonyi asztalra tett méznek később nagy szerepe volt. Eltették, hogy máskor torokfájás gyógyítására vagy a vajúdó asszony hasára tegyék. Oldalnyilallást mézzel bekent dohánylevéllel borogattak."

Az aprójószágokat úgy óvják meg az igézéstől, hogy keresztalakban megköpdösik. Már említettük, hogy a kenyérre keresztet vetnek, mielőtt megszegik, mert közben Krisztusra gondolnak, de keresztet vetnek szájukra akkor is, ha káromkodnak, ha ásítanak, azért, hogy „a lélek nehogy hamar kiszálljon a szájon keresztül". Mások úgy tartják, azért, hogy ne másszon be a kígyó, illetve az ember tudjon titkot tartani. Mások szerint azért kell ásításkor keresztet vetni a szánkra, nehogy a tág nyíláson belénk bújjon a résen álló gonosz.[131]

A gyógyításokat ráolvasások kísérik. A ráolvasások alkalmazói hisznek a szó erejében. A betegséggyógyító ráolvasások nagyobb része köztudott, mindenki által ismert, nem specialistákhoz kötődő szöveg. Ezek általában egyszerűbbek, rövidebbek is, mint a gyógyító specialisták ráolvasásai. „Mindenféle betegségre ezt a ráolvasást mondták: *Oszlassa el az Atya, Fiú, Szentlélek ezt a betegséget!*"[132]

Szintén mindenféle betegség gyógyítására használt:

---

[127] HÓDI Ferencné, 1980. 15.
[128] KISS Lajos, 1919. 89–90.
[129] KISS Lajos, 1955. 270.
[130] PÓCS Éva, 1985. 60. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
[131] BÁLINT Sándor, 1975. 445.
[132] PÓCS Éva, 1986a 380. (mindszenti gyűjtés)

„Dicsértessék a Jézus Krisztus.
Új hold, új király
új vendéget vár,
de én nem mögyök,
eküdöm a fájásaimat.”[133]

Egyszerű ráolvasás az itt következő is:

„Rontó a nyavalyád, vidd
Fűn, kövön, földön.
A szarát edd,
A vizét idd,
Tüzet fossál,
Ördög alatt fussál,
Olyan legyél, mint a tarka ló!

Ha valakit mögrontottak, a mellire helyezett rostán késsē rádoboltak ara a rontásra. Ezt ëgy öreg pásztortú tanútam.”[134]

A gyógyító ráolvasások zöme az embergyógyászathoz kapcsolódik, mivel az állatgyógyászat amúgy is racionálisabb, kevesebb mágikus gyógymódot alkalmaz. Az emberi betegségek közül a ráolvasás alkalmazása a könnyen gyógyítható vagy maguktól is elmúló bajokra, mint a szemölcs, a tyúkszem, a szemen nőtt árpa, a hideglelés (láz) és a szemverésnek tulajdonított betegségek gyógyítása esetén legáltalánosabb.

Adatközlőim közül többen utaltak arra, hogy „ráolvasások nem vótak”, holott a nem recens adatok gazdag ráolvasáskincsről tanúskodnak. Hogy viszonylag nagy számban maradtak fenn gyógyító ráolvasások, annak okát abban a tényben kell keresnünk, hogy a betegség gyógyítása a közösség életének talán legkényszerítőbb és a múltban racionális úton ritkán kielégíthető szükséglete volt. „Családunk történetében más javasasszony is volt. [A cérnabarai asszonyon kívül. – megjegyzés tőlünk.] Hódmezővásárhelyen az Ilka utcában, a vakköz belső végében, az öreg Kovács néni. […] Az egyik rokonunk férje nemibajt szedett össze. Mivel ez titkos betegség volt, szégyelte a baját és sokáig nem ment doktorhoz. Amikor ment, már késő volt. Minden gyógykezelés mellett egyre rosszabb lett az állapota. Ekkor mentek gyógyitós asszonyhoz. Gyógytea és tehéntrágya keverékével kellett borogatni a felzsugorodott, beteg lábat. Tény, hogy meggyógyult, némi kis sántaság maradt vissza. Mikor 1 év múlva, valami más okból táppénzre került és a felesége a táppénzért ment, a betegsegélyezőben azt mondták neki: »Hiszen a maga ura rég meghalt!« Mikor megtudták, hogy él, behivatta a főorvos és megvizsgálta és végig kikérdezte, mivel, hogyan gyógyitották meg. A vásárhelyi gyógyitós asszonyok gyógyfüvekkel, teákkal gyógyitottak, ráolvasás, mondóka nem volt.”[135] Legtöbbször valóban racionális gyógyító eljárásokat kísérő mondókák voltak ezek. Például különböző betegségek gyógyítása esetén a „kenő a kenés után a falhoz dörzsöli a kezét, e szavakkal:

A falnak fájjon,
annak használjon,
akit én gyógyítok.”[136]

Szintén kenés, húzogatás közben mondták:

„Áj, báj,
kecskeháj,
majd meggyógyul, ha nem fáj.

---

133 PÓCS Éva, 1985. 236. (mindszenti gyűjtés)

134 POLNER Zoltán, 1978. 45. (Gyovai Pál 1885–1969, Mindszent)

135 HÓDI Ferencné, 1980. 16.

136 PÓCS Éva, 1985. 86. (székkutasi gyűjtés)

Ha adsz, használjék
ha nem adsz, hadd fájjék.
Sárkerék, tippan,
felnyőhetsz már ettől
alsó, fölső szomszédkutyák
jóllakhattok ebből."[137]

A ráolvasások lényege minden esetben a szavakkal történő varázslás, ily módon a ráolvasás-funkcióban használt ima, áldás és átok is ráolvasásnak tekinthető. A kimondott szó megfogan – ezen a hiten alapszik tehát mind az ima, mind az átok, mind a ráolvasás. Az idősebbek ma is hiszik: a kárt, bajt, betegséget a gonosz okozza, amire rá lehet parancsolni, távozásra lehet kényszeríteni. Bőrbetegségekre, sebekre ráimádkoznak: *az Atya, Fiú, Szentlélek nevében gyúgyuljon meg*, majd jobb kézzel háromszor megkeresztezik. A ficamodás gyógyítása sokszor három hiszekegy ráolvasásából áll, amit három hajnalban, napfelkelte előtt kell végezni. Mást is gyógyítanak imádsággal, pl. a gilva gyógyítása így történik: jobb kéz neveletlen ujjával kellett simogatni és ezt a mondókát mondani: *Az Atya rontson, a Fiú bontson, a Szentlélek oszlasson.* Ha valakit szemmel vertek, akkor a szenes víz készítése közben imát mondanak. Az imádsággal való gyógyítást adatközlőim nem tartják babonaságnak, hisz babonaságnak csak azt a tudást nevezik, amivel a másiknak ártani lehet. Egyes betegségek gyógyítására mondhatnak pl. három miatyánkot, hiszekegyet, üdvözlégyet, de a hivatalos egyházi imádságok elhangozhatnak a ráolvasások elmondása után, sőt közbeékelve is. Ezeken túl elhangoznak nem hivatalos, de imádság jellegű szövegek, ún. népi imádságok is ráolvasás-szerepben, a mágia eszközeként.

A racionális gyógyító eljárások is hiedelemjellegűekké válnak bizonyos mágikus kísérőelemek révén. A racionális és mágikus gyógymódok egymás mellett éltek egy adott betegség, baj kezelésében, ezért nem is húzható éles határ a racionális és mágikus gyógyítás közé. Gyakori ezekben a racionális eljárásokban az olyasfajta mágikus kísérőelem, mint a 3-szor megkeresztezés, megköpködés, 9-szer megismételve végzett mozdulat, gyógyítás újholdkor: „Anyámnak igen erős orrvérzései voltak. Szintén gyógyteát kapott, amit a hold feljöttekor kellett innia. A kurát nem sikerült megcsinálnia, mert még gyerek volt és a mondóka a következő volt: »Új hold, új király köszöntelek. Engem lakodalomba hivtak, de nem mék el. Elküldöm magam helyett a betegségem.« Mikor a lakodalom részhez értek, anyám mindig közbe kiáltott: Ugye anyám azért elmegyünk a lakodalomba?!"[138]

Mágikus erőt tulajdonítanak bizonyos ünnepről származó tárgyaknak, így többek között a már említett jegykendőnek, mely alkalmas mind szerelmi rontásra, mind gyógyításra: „Ha a kisgyerek nagyon beteg, hogy ne kínlódjék, ráterítik az anyja jegykendőjét; ha nyilallik vagy bele áll a nyavalya a kicsibe, akkor a hasára kötik a jegykendőt, a fésűt meg a feje alá teszik, hogy hamar elmúljon a fájdalom."[139] A fekete macskának is mágikus erőt tulajdonítottak. „Ha a fekete macskának a füle-véréből néhány csöppet adtak a betegnek, meggyógyult tőle."[140]

Az egyes betegségekhez tartozó mágikus gyógymódok

Az utóbbi évtizedek gyökeres társadalmi átalakulásai folytán a régi gyógyító eljárások javarésze már feledésbe merült, illetve már csak az idősebbek emlékeznek rájuk, közülük is sokan szégyenkezve tesznek róluk említést. Az ő vallomásaik arról is meggyőznek bennünket, hogy a legutóbbi időkig végzett mágikus praktikákat sem úgy végezték, hogy azok okát, célját, eredetét ismerték volna. Azonban az összegyűlt mágikus gyógyászati anyag még széttöredezett állapotában is egy valamikori kollektív tudásnak tekinthető – akkor is, ha az egyes adatokat több adatközlő és forrás segítségével állítottuk

[137] KISS Lajos, 1931. 224.
[138] HÓDI Ferencné, 1980. 15.
[139] KISS Lajos, 1955. 451.
[140] NAGY Gyula, 1968. 157.

össze. A Hódmezővásárhelyen gyűjtött mágikus gyógyító eljárásokat a betegségek neve szerinti abécé sorrendben közöljük.[141]

A népi gyógyászatban keverednek a hiedelmek és a tapasztalatokon alapuló tudáselemek; a racionális gyógymódokkal, gyógyfüvekkel való orvoslással itt csak annyiban foglalkozunk, amennyiben azok bizonyos hiedelemtartalommal telítődtek, vagyis ha a hiedelemvilág körébe tartozó, mágikus gyógymódok.

A gyógyítás fogalmát tágan értelmezzük, így ide tartozik minden egészségre vonatkozó, pozitívnak mondható cél.

Árpa

A szemárpa kezelése legáltalánosabban a népi gyógyászati analógia elve szerint történik: sarlóval learatják (a szem előtt aratómozdulatokat végeznek kezükben sarlóval vagy anélkül), s közben ráolvasnak, majd a sarló élével megkeresztezik. Szemen nőtt árpát gyógyító ráolvasás: *„Árpa, én tégöd lëaratlak, zsákba töszlek, malomba viszlek, mögőröllek, teknyőbe töszlek, mögdagasztalak, kemencébe vetlek, ott vessön föl a lob."* „Ha valakinek a szemén árpa nő, egy árpa szemmel meg kell kerekíteni és az árpát be kell dobni a kútba, majd mondani kell utána: *»akkor legyen az én szememen árpa, amikor én ezt innen kiveszem!«*"[142] „Árpa elmúlik a szemről, ha 3 szem árpát kézbe véve 3-szor megkerülik a kutat s minden kerülésnél egy-egy szemet belehajítanak a kútba a káva egy-egy sarkánál."[143] „Ugy tartották hogy ragályos, ha meglátták, akkor befogták az egyik szemüket és háromszór félreköptek, hogy ne ragadjon rájuk a nyavaja. Vagy: egy üres poharat letakartak egy zsebkendővel, a szemiránt balkézzel 7-szer markoló mozdulatot tettek, a kendőt felemelve minden mozdulattal alátették a rontást. Majd imitálva az utcára öntötték."[144]

Bél- és torokfájás

„Bél- és torokfájásról megperzselt disznókörme megtörve pálinkában vagy vízben jó orvosság."[145]

Csuklás

„Ha kisgyerök csuklott, piros szalagot kötöttek a bigusára, oszt elhagyta a csuklást."[146]

Derékfájás, lumbágó

Derékfájás, lumbágó ellen jónak tartják a vadgesztenyét, azt zsebükben hordják, és hisznek a gyógyulásban. Vagy hajnalban napfelkelte előtt hátukat egy fához dörzsölik, közben mondják: „Akkor fájjon az én derekam, mikor újra idedörzsölöm!" Az előbbi népi gyógykezelés megőrizte azt az ősi elképzelést, miszerint a fák betegségi démonok, illetve más gonosz szellemek lakta lények.

Ebagosság

„Sok babona és kuruzslás esett abban az időben. Ha a csecsemő sokat sirt, a javasasszony azt mondta, biztosan ebagos és ez nem hagyja pihenni. Az ebagosság onnan származott a néphit szerint, hogy a terhes asszony megfeledkezett az állapotáról és kutyát vagy macskát rugott meg. Ettől a baba hátának bőrében rendkivül vékony kis szőrszálak lettek, amik szúrták a baba bőrét, ezért sírt. A ház pitvarának küszöbét kellett három ásónyommal megásni. A küszöb deszkájának aljából kellett fát hasítani. Azt a javasasszony varázsigék mondása közben elégette. A fahamut a gyerek fürdővizébe kellett tenni és állítólag ez a hamus fürdő a vékony kis szőröket mind kivette a baba bőréből és sokszor a szőrök kis

[141] A boszorkánypörök jegyzőkönyveiből még az archaikusabb mágikus gyógyító eljárásokra, rontásokra is találunk adatokat, azonban ezek bemutatására e tanulmány keretei szűknek bizonyulnak, ezért csak jelen korunkhoz közelebb álló korszakok gyógyító hiedelmeiből válogattunk.

[142] CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.

[143] KISS Lajos, 1931. 224.

[144] HEGYI Flórián, 1993. 5.

[145] KISS Lajos, 1931. 224.

[146] SZENTI Tibor, 1985. 251.

csomókba tapadtak össze."[147] „Azt mondták, ha a baba mindig sír, hogy ebagos. Ekkor fürdővizébe kutyakoponyából csontot tettek és pirítóst. Ezután a baba nem sírt, meggyógyította a fürdő."[148] „Ebagos gyereke olyan asszonynak van, a ki állapotos korában a kutyához rugdos. Az ebagos gyereknek szőr van a hasában. Kenyeret kell pirítani és fürösztéskor a teknőben hátára fektetett gyereknek a hasára teszik a pirítost, melyen átszűrik a fürdővizet. Azután a pirítost széttörik a gyerek fején. Ha a gyerek tényleg ebagos volt, a széttört pirítosban szőrszálak vannak."[149] „... az ebagos gyerek hátán a bőr alatt olló alakú jel látszik. Úgy múlik el, hogy 7 féle szerből való fürdőt készítenek, vagyis a vízbe tesznek 9 szem fokhagymát, tojást, borsot, csövespaprikát, keménymagot. Rézüstben felfőzik kilencszer fürdőnek és mindig ebben az egy lében fürösztik meg az ebagos gyereket. A fürdővizet aztán ki kell önteni a keresztúton napfeljöttnek."[150] „Ebagos: arra a gyerekre mondták, aki állandóan sírt. A gyereket küszöbre fektették, a talpukkal hétszer meghencsergették, így üzték ki belőle a rontást."[151] „Az ebagosságot úgy is gyógyították, hogy kilenc főzőkanál lisztből csináltak sajtalan perecet, megsütötték és reggel fürdés előtt kilencszer átbujtatták rajta a gyereket. A perecet aztán oda adták a kutyának és pedig a fiúgyerekét a kankutyának, a lánygyerekét nösténykutyának."[152]

Ebfing

A nyelv piros pattanását ebfingnak nevezik, feltehetően azért, mert valamikor valamiféle boszorkányszéltől származtatták. Ráolvasása is oda küldi vissza, ahonnan eredeztették, a boszorkány alfelébe. „A beteg kútba hajolva mondta háromszor:

– *Fin kőt a nyelvemre.*
– *Há kőt?*
– *Ma kőt.*
– *Holnapra olyan legyen, mint a tyúk segge*."[153]

Fehérfolyás

A fehérfolyást hagyományosan a fehérvirágú cickafarkkal gyógyítják.

Félelem

„Aki fél az égzengéstől: esővizet kell vele itatni."[154]

Fogfájás

„A fiúgyereknek kan-, a leánynak nősténykutya fogát kell a nyakába kötni, hogy a szemfoga jobban hasadjon."[155] „Akinek a foga fáj, újholdkor az ajtó közepébe álljon, nézzen fel a holdra és mondja:

Jó napot újhold, új péntek
akkor fájjon az én fogam
mikor háromféle húst én eszem
gyík húst, kígyó húst, béka húst.

Ezeket a szavakat háromszor kell elismételni és elmúlik a fogfájás."[156] „Mikor a foga gyütt a kis lányunknak, hát olyan rángógörcsöket kapott, aztán mán olyan odáig vót, hogy lërakodott egészen. Nem bíztunk hozzá. Még a fürösztő vizet is föltöttük neki. Én aztán elszaladtam anyámér, hogy gyüjjön, mer a kislány oda van. Gyütt is mingyár. Ezt olvasta rá: *»Mikor a mi Urunk a Jézus Krisztusunk a feket fődön járt,*

147 HÓDI Ferencné, 1980. 15.
148 BORSOS Gabriella, 1971. 8.
149 KISS Lajos, 1919. 87.
150 KISS Lajos, 1955. 443.
151 HEGYI Flórián, 1993. 5.
152 KISS Lajos, 1955. 443.
153 PÓCS Éva, 1985. 209. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
154 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
155 KISS Lajos, 1919. 89.
156 MÉSZÁROS Judit, 1971. 6.

gyógyított sokféle nyomorultakat és hetvenhét féle nyilalásban levőket. Egy fene asszonyhoz mén a mi Urunk Jézus Krisztusunk szállást kérni, ád az a mi Urunk Jézus Krisztusunknak kűpárnát, vaslepedőt, de azon a mi Urunk Jézus Krisztusunk dicsőséges teste meg nem pihene, hogy ebben a kisdedben is a nyilalás meg ne maradjék, hanem, sőt ellenben a tengernek mélységes mélyébe vettessék és ott szétszakadoztassék mondd az Atya Úr Istennek azon szent igével és hatalmával Ámen.« Igaz, hogy aszonta, mér nem möntünk elébb, de azér olyan hasznos vót a ráolvasása, hogy pár óra mulva jobban lött a kicsi, még játszott is."[157] Fog- és fülfájásra jó, ha villámütötte faszilánkkal piszkálják meg. „A fájós fogat »úrharagja«-ért, villámsújtott fának szilánkjával kell megpiszkálni, kiáll a fájás belőle."[158] „Fog- és fülfájás ellen villámütötte faszilánkkal kell a fogat v. fület megpiszkálni."[159] A néphit szerint a villámsújtotta fa szilánkja a vihar szülötte, tehát a szélvihar, azaz a boszorkány mágikus erejét őrzi, ezért alkalmas gyógyításra.

Fülfájás

Fülfájós beteg fülére vakondoktúrás földjét tapasztják, ráolvasnak. „Ha régi sírt bontanak fel, a koporsóból szöget vesznek ki. mellyel a fájós fület megpiszkálni igen hasznos, elmúlik tőle a fülfájás."[160]

Gilva

„A gilvát szép piros almával kerekítik. Aki ezt az útkeresztezésben dobott almát fölveszi, arra ragad át a gilva."[161] „Akin furunkulus (gilva) van, annak a furunkulusát pénzdarabbal meg kell kerekíteni és a pénzt keresztjárdán el kell dobni. A pénz után visszanézni nem szabad. Aki a pénzt felveszi, arra a furunkulus átszáll és aki eldobta, arról elmúlik."[162] „Kétfilléressel megkerekítették a gilvát s a kétfilléressel kivitték a keresztútra. Azt ott valaki fölvette – az elkapta a betegséget s a másiknak elmult a gilvája. Kilenc kis bábut készítettünk, azzal körbekerekítettük a gilvát s kivittük a babákat a keresztútra. Igy elmúlt a betegség."[163] „Hogyha valakinek ilyen seb, ilyen kiütés, gilva vagy egyéb vót, akkor csináltak olyan bábut. A bábu pedig abból állt, hogy vót ëgy hosszabb mög ëgy rövidebb ágacska, és azt úgy körösztbe tötték és becsavarták fehér ronggyal és fejet is csináltak neki. Namost azt hozzákenték ahhoz a gilvához vagy sebhöz és akkor éjszaka holdtöltekor kivitték a keresztútra. Ott a körösztöződésbe mögálltak vele, és bal kezükkel a bal válluk fölött hátrahajították. És úgy gondolták, hogy azzal a rontást, ami a gilvát okozta, azt elhajították. Úgyhogy még emlékszök rá mikor kisgyerök voltam, hogy anyámék figyelmeztettek rá, hogy sömmi ilyenfélét föl në vögyek. De ez valóba ferőző valami löhetött, mer ebbe rontás van." „A kiütés, gilva és ezekhez hasonló betegségről a *füst- vagy füstös fürdő*t alkalmazzák. A beteget lyukas székre ültetik, a szék alá serpenyőbe parazsat raknak, a parázsra piros kukoricaszemet szórnak. Ekkor letakarják lepedővel a beteget, csak a feje van ki, hogy a füst mentül jobban átjárja a testét. Az öregek szájvallása szerint hasznos orvosság."[164]

Görcs

„...a kis gyerekből a görcsöket úgy kell kiolvasni, hogy a ráolvasó asszony a Mityánkot visszafele mondja, balkezét a gyerek fejelágyára téve."[165]

Gümő vagy csomó

„Gümő vagy csomó a kézről elmúlik, ha keresetlen csonttal megkerekítik és a szemet behunyva hajítják el a csontot."[166]

---

157 KISS Lajos, 1955. 561.
158 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
159 KISS Lajos, 1931. 224.
160 KISS Lajos, 1920. 90.
161 BÁLINT Sándor, 1975. 444.
162 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1–2.
163 BUDAI Sándor, 1969. 15.
164 KISS Lajos, 1955. 483.
165 KISS Lajos, 1955. 561.
166 KISS Lajos, 1931. 224.

Hályog

Kígyókövet fúrtak át, azt zsinóron a nyakukban hordták, így elmúlt szemükről a hályog.[167]

Hascsikarás, hasfájás

„Hascsikarásról kéménykormot isznak vízben."[168] „Hasfájásban szenvedő, vizelni nem tudó, székrekedésben lévő meggyógyul, ha az első fonállal, melyet a lány fon, körülköti a hasát, miért is az első fonalat meg kell tartani orvosságul."[169]

Hátfájás

„Hátfájós nem lesz, aki égzengéskor a földön hencsergeti magát."[170]

Heptika

„Heptikás ember pünkösd hajnalán lopott bodzavirágból főzött teát igyon, meg fog főle gyógyulni."[171]

Hideglelés, láz

„Hideglelésről, gyujtovány-, harmadnapos-, kóborló-hideglelésről egyaránt a leghasznosabb, ha a hideglelőst szabad kémény alá ültetik és lisztes zsákkal ütik, mondván: *a mi lányunkat v. fiunkat a* [..] *hideg leli*."[172] A hideglelést gyógyították csomók kötésével és oldásával is. „Édösapámtú hallottam, hogy vót nekik Mártélyon ëgy nagybátyjuk. Oda kimöntek az édösanyjávā. [...] És kérdözték, hogy hogy vagytok? Hát, aszongya: jó vagyunk, csak a Palit mindönnap kileli a hideg. Aszongya ēre a mártélyi nagybácsi: Ó, hát azon könnyen löhet segíteni. Hát aszongyák: hát hogy? Hát feküdjön ki oda a gyöpre, terítsék lë ëgy pokróccā. Oszt vótak libák a tanyán, és körösztűzavarták háromszó rajta a libát. Oszt nem lēte ki többet a hideg. Így beszéte."[173] Hideglelés gyógyítása történhet ráolvasással is:

„Ég földem,
ég az ingem,
ég a szemfödelem.
Krisztus Jézus fegyverem,
sëmmiféle ellenségem
në árthasson énnekem!
Jézus, Mária, Szent József, légy velem!
Në hagyj el engem,
mer van, aki bűnömet,
vigasztalja lelkemet,
három bíztat engemet.
Az Atyának érdeme,
Fiúnal kegyelme,
Szentléleknek ereje.
Jézus amment mond ere.
Aki ezt háromszó ëgy héten ēmondja, ēmulik a hidege."[174]

---

[167] MÉSZÁROS Judit, 1971. 8.

[168] KISS Lajos, 1931. 223.

[169] KISS Lajos, 1931. 224.

[170] KISS Lajos, 1931. 224.

[171] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.

[172] KISS Lajos, 1931. 223.

[173] POLNER Zoltán, 1978. 143. (Juhász Lídia, Hódmezővásárhely)

[174] PÓCS Éva, 1986a 413. (mindszenti gyűjtés), lejegyezte Polner Zoltán: POLNER Z., 1978. 144. (Szabó Gáborné Nagyillés Mária, Mindszent)

Idétlen gyerek

„Idétlen gyerek az olyan, amelyik hét hónapra születik és nem kifejlődve jön a világra, se körme, se haja nincs. Az ilyen gyerek csak akkor fejlődik, ha az anyja éjfélkor kimegy a temetőbe és ott 9 halott hasáról (sírjáról) füvet vesz, melyet a fürdővízbe tesz és abban fürészti meg a gyereket. Sót is kell beletenni. Mind ez szótlanul hajtandó végre."[175]

Ijedés, ijedtség

A sírós, éjjel felriadó kisgyereken tapasztalt tüneteket nevezik ijedésnek, ijedtségnek, önálló betegségként kezelik. A megijesztett gyereket a karácsonyi abrosszal takarják le húsfüstöléskor. „Ellés után a kiscsikó orrán lévő nyálkát, a csikólépet eltették. A századforduló előtt megszárították, összetörték és ijedtség ellen orvosságul használták. A csikólép porát vízzel összekeverték, és kiskanállal megitatták. Néhol még most is hányódik száraz csikólép."[176] – írja Nagy Gyula a '60-as évek végéről. Racionális gyógymódokkal is összefonódhat az ijedés mágikus gyógyítása, így a vízitatással: „A kenyérmosdató vizet ijedt gyerek gyógyítására is fel lehetett használni, ekkor meg kellett vele itatni." Ijedés ellen reggelente éhhomra vizet isznak. „Ijedésről minden reggel éhomra ivóvizet szoktak inni."[177] „Ijedt gyermekkel tiszta vizet kell itatni, hogy ijedtsége elmúljon."[178] Hajdan az ijedés gyógyítása az volt, hogy megtudakolták, kitől vagy mitől ijedt meg a gyerek. Erre szolgált az ún. önöntésnek nevezett ólomöntés, melynek menetére azonban adatközlőink már egyáltalán nem emlékeznek.

Iszákos ember

„Iszákos ember elhagyja a részegeskedést, ha a galamb két első fiát levágják és a zúzájának vagy a szívének a hártyáját megszárítva megtörik és azt pálinkába megissza."[179]

Köhögés

„A kenyérmosdatáskor megmaradt víz gyereknek igen jó köhögés ellen."[180]

Kutyaharapás

„A kutyaharapást itt is szőrével orvosolják."[181] A kutya szőrét parázsra teszik, a megharapott ember annak füstjét lélegzi be. A megmart állatot is veszett kutya szőrével füstölik meg. (Kutyaharapást gyógyító veszöttorvosokról lásd még III. csoportunkban.)

Méhcsípés

„Akit a méh fulánkjával megszúr, az gyorsan dörzsölje meg a szúrás helyét háromféle keresetlen fűvel, úgy a szúrás helye nem fog feldagadni."[182]

Nyakfog

„Nyakfog elmúlik, ha éhnyállal (reggeli evés előtti nyál) a neveletlen újjal meghúzogatják."[183]

Nyavalyatörés

„Nyavalyatörésről minden reggel éhomra kútvizet isznak. Szívrózsáról (fenyőfa toboza) is szoktak inni."[184]

---

[175] KISS Lajos, 1955. 443.
[176] NAGY Gyula, 1968. 21.
[177] KISS Lajos, 1931. 223.
[178] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 11.
[179] KISS Lajos, 1931. 275.
[180] KISS Lajos, 1955. 415.
[181] BÁLINT Sándor, 1975. 444.
[182] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
[183] KISS Lajos, 1931. 223.
[184] KISS Lajos, 1931. 223.

Nyálfolyás

„Mikor a gyereknek a nyála folyik (nyolc-kilenc hónapos) korában, seprűfű kórójára kötött kilenc bubát forgatnak meg a szájában és az utcán elhajítják, rendesen keresztjárdán, a ki felveszi, vagy csak belelép is, annak nyúlós nyála lesz."[185]

Nyilallás

Nyilallás ellen fekete tyúk húshagyókor levágott tollát használták fel, hogy miképpen, arra adatközlőim nem emlékeznek. „Szokták elásni egy ásónyomra azt az inget, melyikben először éri a nyilalás, akkor elhagyja."[186]

Nyúlós nyál

„Nyúlós nyál eláll, ha macskafarkát a szájban megforgatják."[187]

Odavizelés

„Odavizelés ellen fekete retket enni a legjobb orvosság."[188]

Ótvar

Az ótvaras gyereket is havibajos ing levében fürösztik meg, hogy elmúljon."[189]

Pattogzás, csattogzás, kelés

A vásárhelyi hit szerint „csattogzásos lesz a gyerek, ha akkor fogant, mikor vérzése volt az anyának".[190] „Ha a keresztanyán rajta volt a havija, mikor keresztvízre tartotta a kisgyereket, akkor a kicsi teste pattogzásos lesz, a mi csak úgy múlik el, ha a havibajos ing levében fürösztik meg. Az olyan gyereket, kinek keresztanyja kereszteléskor tisztátalan, frissen lehúzott birkabőrbe kell bedugni, hogy a testén lévő csattogzások, nagy kelések, gilvák elmúljanak. Szokták még úgy is gyógyítani, hogy fürösztéskor tiszta, langyos vízbe, a melyikben szappan nincs, egy csipet sót vetnek és egy tarhonyarostát tesznek bele és ebben a fürdőben fürösztik meg három esetben."[191]

Kelés gyógyítása ráolvasással:

„Az Atyának szerelme,
a Fiúnak érdeme,
a Szentléleknek ereje,
oszlassa el a kelést
e gyarló testről,
a pokol mélységes fenekire."[192]

Rándulás, ficam

A beteg testrészt ecetes korpával vagy húgyos agyagpakolással kezelik, közben mondják:

„Elindult az úr Jézus Jeruzsálembe, Jerikóba
szűz szent anyjával, Máriával.
Midőn a hídon át akart menni,
az ő szamaracskájának, lovacskájának
lábacskája megficamodott.

---

185 KISS Lajos, 1955. 450.
186 KISS Lajos, 1931. 223.
187 KISS Lajos, 1931. 224.
188 KISS Lajos, 1931. 223.
189 KISS Lajos, 1919. 88.
190 KISS Lajos, 1955. 443.
191 KISS Lajos, 1919. 88.
192 PÓCS Éva, 1986a 382. (mindszenti gyűjtés), lejegyezte Polner Zoltán: POLNER Zoltán, 1978. 107. (Sátor Jánosné Túri Piroska, Mindszent)

Hogy ezen ficamodás abba në maradjon,
az úr Jézus szájából származott ezen ige:
Csont csonthoz,
ín ínhez,
hús húshoz,
vér vérhez
forrjon össze!

(Egy Miatyánk, egy Üdvözlégy.)

Oszlassa az Atyaisten,
oszlassa a Fiúisten,
oszlassa a Szentlélek Úristen,
oszlassa a Szentháromság egy Isten!
Testi-lelki gyógyulásért esdeklek,
mindazonáltal nem az én akaratom legyen,
hanem, Atyám, a tied. Ammen."[193]

Egy másik ráolvasás ficamodásra:

„Indul a Jézus Szűz szent anyjával, Máriával,
Jeruzsálemből Jerikóba.
Amint az acélhídon átmenvén
Az ő lovának, szamarának lába megficamodván,
Az Úr Jézus szájából származott az ige,
Hogy ennek sëmmi ízibe,
Sem csonjába,
Sëmminemű ficamodás në maradjon,
Hanem mindön
Ín ínhön,
Vér vérhön, 13-19. sor hiányzik.

Ëgy mindszenti asszonytú tanútam. Még máma is (1970-es évek!) csinálom. Ficamodásra szoktam ráimádkozni."[194]

Rossz nyavalya

„Rossz nyavalyáról denevért kemencében megszárítva por alakjában vagy folyadékban kell bevenni."[195]

Sárgaság

A sárgaság gyógyítására népi színanalógiás gyógymódot alkalmaznak: sárga színnel gyógyítják. A sárgaság „elmulik, ha aranygyűrűről vagy arany fülbevalóról isznak vizet".[196] Sárgaság ellen esznek tojássárgát is, isznak sárgarépából készített pohárból is. „Sárgaság ellen éhgyomorra végy be libaszemetet borban!" „Ez csupa sárgaság – mondom. [...] Avval kimék a nagy, füvesudvarba, éppen virított a kikirics. Lëszakítottam hét szálat. Elkezdtem vele pofozni a betegöt, miközben héccör elmondtam a mondókát, akkor szétvertem az ábrázatán a kikiricsöt. Harmadnap fölkelt. Ma is embör."[197] „Sárgaság elmulik, ha kilenc krajcárért sóslorum (*Rumex crispus*) magot vesznek a patikában, otthon megtörik, kilencszer átszitálják, ismét kilencszer a visszáján és kilenc papiroson egyformán elosztják, de úgy, hogy az osztás egyszer történjék. kilenc nap, reggel, délben, este evés előtt egy-egy pohár borban, vagy

[193] PÓCS Éva, 1986a 433. (mindszenti gyűjtés), lejegyezte Polner Zoltán: POLNER Zoltán, 1978. 111. (Tóth Lajosné Bereczki Mária, Mindszent)

[194] POLNER Zoltán, 1978. 112. (Varga Lajosné Szabó Mária, Mindszent)

[195] KISS Lajos, 1931. 224.

[196] KISS Lajos, 1931. 223.

[197] KISS Lajos, 1955. 560.

vajas piritosra kenve bevesznek."[198] Régen a halott fürösztővizét elásták, mert úgy tartották, érintése sárgaságot okoz, ennek ellenére a szappant és a halottmosó ruhát eltették, mivel azt tartották, hogy aki sárgaságban van, és azzal magát megmossa, elmúlik a sárgasága.

Sebek

„Ha valakinek sebes a teste, rongyból babát kell csinálni és azzal a sebet érinteni, majd a bábut behunyott szemmel a fej fölött keresztül hátra kell dobni és nem szabad utána fordulni és utána nézni. A seb rövidesen elmúlik. Ez akkor érvényes, ha a seb rosszindulatú, illetve rontás által keletkezett."[199] „Kilenc kis rongybabával kerekíti meg, ahol sebes a feje és hajnalban a keresztjárda közepén szórja szét, aki belelép vagy felveszi, ráragad a nyavaja."[200]

Sírós gyerek

„Az örökösen rívó, sivatag gyereket úgy teszik csendessé, hogy a mángorlósulykot megfürösztik és annak a levében fürdetik meg a nyügölődő kisdedet."[201]

Sovány gyerek

„A sovány gyerekre húst főznek; üstbe főzik, gizt-gazt tesznek rá és háromszor kell megkerülni a házat, mindannyiszor kérdezve: »van-e már elég hús?«"[202]

Szamárköhögés

„A gyerökökkel ló- és szamártejet itattunk nyersen, frissen fejve. Azután szárított szamártüsökbül, a termésibül, levelibül vagy szárábúl tëát főztek, oszt azt itatták."[203] „Ha szamárköhögésben van a gyerek, szamártejet adnak neki, vagy onnét itatják, a hol szamár ivott."[204] „Szamárköhögés ellen szamárfű tövét főzték meg teának."

Szembetegségek

Szembetegségekre alkalmazzák az éhnyálat, vagyis a reggeli nyálat, mivel a nyálnak mint emberi váladéknak a magyar néphit mágikus erőt tulajdonít. „Fájós szemet ablakharmattal kell mosni, akkor elmúlik."[205] (A szemárpa gyógyítását lásd: árpa.)

Szemölcs

„Tele vótam szümölccsel, oszt azt mondták, hogy vakond vérit köll rácsöpögtetni mög galamb vérit. Oszt amikó vágtam a galambokat, mindëg rácsöppentöttem a vért. Hát oszt attúl múlt-ë el? Csak ëgyször eltűnt az a rengeteg szümölcsöm. De hogy attúl-ë, vagy anélkül is elmúlt vóna?!" „A szemölcsre frissen levágott galamb vérét csorgatták, hogy elmúljon." „Régebben mikó szemőcsök vótak a kezin valakinek, aszonták, mikó galambot vágsz lë, eröszd rá azt a fóró vért, akkó emúlik tűle."[206] „Akinek arcán vagy kezén szemölcs van, az keresetlenül találjon ló patájáról levált, kemény földcsomót, azzal dörzsölje meg szemölcsét és visszakézből háta mögé dobja el a földcsomót: szemölcse el fog múlni."[207] „Keresetlen, száraz békával mögkerekítöttük, és a hátunk mögé dobtuk. Visszafordulni, mögnézni, hogy hova esött, nem volt szabad. Legjobb volt a varangyos béka. Amikor öttünk, a szájunkbul véletlenül kiesött morzsával köllött mögkerekíteni, és ezt a rigmust mormolni:

---

198 KISS Lajos, 1931. 223.
199 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
200 KISS Lajos, 1931. 275.
201 KISS Lajos, 1955. 449.
202 KISS Lajos, 1955. 451.
203 SZENTI Tibor, 1985. 244.
204 KISS Lajos 1919. 90.
205 KISS Lajos, 1931. 224.
206 POLNER Zoltán, 1978. 32. (Tóth-Kovács Béláné Kovács Júlia 1892–1975, Székkutas)
207 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.

Szümölcs van a kezemön,
De neköm nem köll,
Eridj, a szomszédba!

Újholdkor köllött csinálni, máskor nem volt foganatja. A morzsát is a hátunk mögé vetöttük, hogy në lássuk, melyik szomszédba került."[208] „A szümőcsöt újsággal (újhold) kell elküldeni, de nem szabad senkinek szólni, csak kimenni az udvarra és nézni állandóan a holdra, közben háromszor elmondani: »Úgy hallottam újság, lakodalomba hívol, de én nem mék el, hanem elküldöm a szümőcsömet.« Ne tudjon róla senki."[209] „Akinek szümölcse van, amikor legelőször meglátja az újholdat, felvesz egy göröngyöt és háromszor körülkerekíti vele a szümölcsét, míg egyszer elmondja a mondókát, s utána a feje mögé hátra dobja. „Újhold, újkirály, lakodalomba híttál, de nem mék el, de elküldöm a szümölcsömet a menyasszony talpa alá."[210] Szemölcs gyógyulásáért mondott rigmus, melyet a kapuban állva, a holdat nézve mondtak, miközben kezükkel a szemölcsöt fogták:

„Amit nézek megújuljon,
amit fogok, meg elmúljon!"

„Szemölcsöt kilenc szalmagörccsel kell megkerekíteni, majd a szalmát elásni. Amire ez a földben elrothad, a szemölcs is elszárad."[211]

„Jaj, neköm annyi szümőcs vót a lábamon, hogy nem látszott a lábam szára. Olyan 16-17 éves koromba. De ekkora nagy tüskös szümőcsök, így szétnyílt, olyan vót. Nem tudtam selyömharisnyát fölhúzni. Szögén anyám mindönnel csināta, mindönnel. Gyüttek kuruzslóasszonyok, hogy újholdra visszakézbűl el köll dobni ëgy hagymát. A másik nem tudom mit mondott, tán száraz békával körbe köll dörzsölni. Csinātam azt is, de csak nem múlt el.Valaki azt mondta édösanyámnak, hogy amikór galambot vág, annak a meleg vérit eresszük rá. Csupa vér vót a lábam térgytűl lëfele. Na, majd elmúlik! Nem múlt el. Ëgyször gyütt ëgy cigányasszony. Olyan feketézős világ vót. Hogy cigány vót-ë, mi vót-ë? Olyan bűszoknyás. Aszongya mikór möglát: »Jaj, édös fiam, mi van a láboddal, hát hogy hogy nem bírjátok lëtakarítani?« Aszongya neki édösanyám, hogy »mán mindönnel csinātam«. »Na – aszongya – në csinād të sömmivel! Újholdkor fogjál ëgy darab fekete cérnát, azon kössél kilenc csomót, kilencször mongyad: '*A Hold újuljon, énrúlam a szümölcs elmúljon!'*, oszt vidd ki az ásót – bal kézzel köllött csinálni– a ház háta mögé, és a csurgóba ásd el, de addig në szóljál sömmit!« Úgyis vót. Bemöntem, na mondok: »Úgysë lösz ebből az égvilágon sömmi.« Ezt kilencször köllött mögismétölni. De mán kezdtem nagylány lönni, csak nagyon idegösítött. Nem telt bele olyan nyolc-kilenc nap, ëgyetlen ëgy szümölcs së vót a lábamon. Én mondom, nem hiszök a babonába, de ez biztos hogy rajtam történt mög."

Szeplő

A szeplő, májfolt holdtöltekor ráolvasással való gyógyítása a század elején még szokás volt, ma már alig emlékeznek a rítus menetére: „újholdkor köllött valamit csinálni, de hát az csak babonaság vót!". Idős asszonyok emlékeznek arra, de maguk már nem hisznek benne, hogy szeplő ellen első havibajuk vérével kenték be az arcukat.

Szélgörcs

„Szélgörcsről fa, különösen fenyőfa görcsről isznak pálinkát."[212]

Szótlanság

„Szóbeszéd keresés: ha a gyerek két éves kora után sem beszélt, akkór elvitték szóbeszédet keresni. Beletették egy zsákba estefele, a hátukra vették, és kerültek vele egy épületet. Ennek a sarkán állni

[208] SZENTI Tibor, 1985. 249.
[209] KISS Lajos, 1955. 561.
[210] GAÁL Sándor, é. n. 1.
[211] BÁLINT Sándor, 1975. 444.
[212] KISS Lajos, 1931. 223.

kellett 1 személynek, és mikor odaértek, meg kellett kérdeznie hogy »hová mönnek kentök?« aki vitte; »szóbeszédöt keresni«. Ezt háromszor v. kilencszer kellett megismételni."[213]

„Ha a kisgyerek nem beszél nyolc-kilenc hónapos korában se, a koldústól kell kenyeret lopni, még pedig a hátulsó tarisznyájából, akkor hamar beszédes lesz. Kenyérmosóvízzel is szokták itatni a gyereket, hogy beszédes legyen."[214] „Kenyérvizet itatnak azzal is, aki nem tud beszélni. A kenyérmosó vízzel a bölcső gombját meglocsolják vagy megitatják a kisgyerekkel."[215]

Szívfájás

Szívfájás gyógyítása ráolvasással gyógyító specialista által:

„Hatalmas édes Úristen, igaz Isten, édes Úristen,
Kérlek téged, őrizz meg minden veszedelemtől;
kiváltképpen az ördögtől,
annak álnokságitul,
veszedelmes kísértésitül, ártalmasságától.
Kötöm az élő Istennek,
szent erejének,
szent hatalmának,
szent ujjabeli aranygyűrűjének,
pecsételje el ezt a gonosz Sátánt,
ezt a gonosz lidércet,
ezt a gonosz ördögöt,
aki ennek a szívét kínozza,
elméjét testben gyötri,
lelkében háborgatja."[216]

Torokfájás

A fájós torokra fokhagymakoszorút tettek melegen.[217]

Tüdőbetegség

„Kezdődő tüdőbetegeknek apró, csipkés levelű, szagos muskátlit, melynek apró virága van, fekete nadályt, fehérmályva-gyökeret összevágtak apróra, megfőzték és literszámra itták. Huszonegy napig nem volt szabad vizet inni. A három hét elteltével ezt tanácsolta a betegének: vegyen két liter pálinkát és tegyen abba tizenháromféle szert: fekete nadálygyökeret, fehér mályvagyökeret, kesere barackmagot, ánizsmagot, szemes borsot, hosszú borsot, szegfűszeget, szegfűborsot, magvaváló szilvamagot, édesgyökeret, fügét, fehér gyömbért, keménymagot. Erről kell inni két esztendeig."[218]

Tyúkszem

A tyúkszemet, szemölcsöt mágikus elkötéssel gyógyították. „Ha valakinek tyúkszem volt a kezén, elment a javasasszonyhoz, aki ráimádkozott, s utána körül kellett kötni olyan kenderszállal, amit egy kislány először font. Ha nem volt ilyen, akkor más fonal is megtette, de nem olyan hatásosan. Ezt azután el kellett ásni a csurgóba a beteg jelenlétében. Mire a madzag elkorhadt, a beteg tyúkszeme is visszahúzodott."[219]

---

213 HEGYI Flórián, 1993. 4.
214 KISS Lajos, 1955. 450.
215 KISS Lajos, 1955. 415.
216 PÓCS Éva, 1986a 346–347. (székkutasi gyűjtés)
217 MÉSZÁROS Judit, 1971. 10.
218 KISS Lajos, 1955. 555.
219 DOMONKOS Erzsébet, 1969. 8.

Vizibornyú

„Akinek kínzó haspuffadása, belső betegsége van, arra azt mondják, hogy »vizibornyút« nyelt, amitől csak úgy szabadulhat meg, hogy forralt tej fölé hajoljon, annak szagára ki fog jönni a bornyú."[220] (Vizibornyúról szóló élményelbeszélést lásd III. csoportunkban.)

Zsébre, szájpenész

„Kilenc kis pálcára fehér ruhát kötve mondják: *Haj ki zsébre, haj be zsábra!* Reggel, mielőtt mentek ki a tehenek, a keresztúton elhajította őket. A tehenek a lábukkal elvitték."[221] „*Haj, ki zsébre! Haj, be zsábra!* Az én néném úgy csináta, hogy kilenc kis pálcára kötött fehér ruhát. Oszt akkó ezt monta. Szájpenészes vót a gyerëk. Rëggē, mielőtt mëntek ki a tehenek, a keresztúton ēhajította űket. Oszt a tehenek a lábukkal ēvitték. Ezt is hallottam tűle, mëg láttam is."[222]

E/ A tehén- és tejrontás és a rontás elhárítása, gyógyítása

Gazdag anyag kapcsolódik a megrontott tehén gyógyításához. A hit szerint a tehén betegsége, a rossz tej rontás eredménye. Ilyen baj esetén általában arra a személyre gyanakodnak, aki ott járt, hozzányúlt a tehénhez. „Ha a tehén nem adott tejet, akkor azt mondták, hogy a szomszéd rontotta meg. Ekkor rostába kukoricát tettek és azt rázták, így elűzték a gonosz szellemet."[223] (A szájhagyomány szerint a tehenet megrontó személyre rámondják: boszorkány; különösen az állatalakban megjelenő rontó személy tűnik szájhagyományozott motívumnak, ezért azokról III. csoportunkban közlünk hiedelemmondákat, a tehénrontásra specializálódott gyógyító emberekről szintén ott, a természetfeletti képességekkel felruházott emberek kapcsán szólunk.)

A tehenet számtalan módon megronthatták: ha a tehén lábnyomát felszedték és a kemencébe tapasztották, ha rongyba bugyolált pernyét dugtak az eresz alá, ha a tehén vizeletét edénybe gyűjtötték, és a kéménybe vagy kemencébe akasztották, ha koporsószöget vertek a lábnyomába. „Vannak rosz embörök, akik ártani tudnak a másiknak. Az ilyen ember, ha a tehén ganéjába beleüti a csizmája orrát, már megrontotta a tehenet."[224] „Elég ha egy szál szalmát felvesznek az udvaron, már úgyis elvihetik a tehén tejét."[225] „Ha a tehén ganéját odaadják tapasztáshoz vagy más célra, aki elviszi a háztól, elviszi a tehén tejének a fölét is."[226] A tejhaszon elvihető, ha a tejet naplemente után viszi el valaki a háztól: „Nem jó tejet adott tán a tehén, vagy ilyen valami vót, osztán aszonták, rontásba van. Aszongya, biztos naplëmënt után vitte el a tejet az a valaki, oszt mëgbabonázta. Hogy mivel babonázta mëg azt én mán nem tudom."[227] „Naplemente után nem adják ki a tejet, mert elviszik a tehén tejét. De ha egy csipet sót tesznek a tejbe, akkor ki lehet adni."[228] Mások a tejjel távozó lábnyomát hintették meg sóval, hogy az ne tudjon ártani.

A tehénrontást gyógyító eljárások legtöbbje a rontó megidézésén alapszik. A megrontott tehén megjavítása, vagyis a rontó kilétének megtudása általában veréssel történt. Vagy közvetlenül a tehenet ütötték, ilyenkor a gazdasszony vagy a gazda valamelyik ruhadarabját tették rá és úgy verték, a hit szerint ezeket az ütéseket a rontó érzi és megjelenik. A vásárhelyi pásztor szerint hatásos, ha „az állatra visszakézből subát dobunk, utána vasvillával ütögetni kell".[229] A tehenet ütötték söprűvel (tüskös gallyal), vesszővel, vagy pedig a tehén farkából szakított szálat darabolták össze baltával az istálló küszöbén.

---

220 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 11.
221 PÓCS Éva, 1985. 84. (mindszenti gyűjtés)
222 POLNER Zoltán, 1978. 93. (Erhardt Jánosné Mihály Eszter, Mindszent)
223 BORSOS Gabriella, 1971. 7.
224 KISS Lajos, 1931. 275.
225 GAÁL Sándor, é. n. 10.
226 KISS Lajos, 1931. 276.
227 POLNER Zoltán, 1987. 64. (Tóth-Kovács Béláné Kovács Júlia 1892–1975, Székkutas)
228 GAÁL Sándor, é. n. 10.
229 SCHWARTZ Márta, 1967. 2.

A verés más változata szerint „A gazdasszony kapta magát, keritett egy fejszét, levetkőzött egy szál ingre, majd azt is levette, s az inggel a tehenet a farkától a szarváig visszakézbül végigsimitotta. Az ingöt mög az istálló küszöbin a fejsze fokával jól mögagyusztálta. Gyakran mögesött, hogy még aznap mögjelönt az, aki mögrontotta a tehenet.”[230] Ennek későbbi változata lehet az, amikor gyógyítás gyanánt „hétszer végigsimították a hátát a gazdasszony kötényével és ráterítették a gazda ingét”. Elterjedt volt a megrontott tej verése is. Ilyenkor baltával, söprűvel, bottal, tüskös gallyal, rózsafaággal verték a disznóvályúba, küszöbre öntött tejet. „Hódmezővásárhelyen vályúba aludttejet öntenek, és azt baltával metélik addig, míg oda nem megy, aki megrontotta.”[231] Ismert volt az is, hogy a macska, béka képében rontó boszorkányt ütötték: elfogtak egy macskát vagy békát, és azt verték meg bottal, ilyenkor is a boszorkány másnapra beteg lett.

Az odaidézés, gyógyítás történhetett füstre tevéssel: a tehén tejét vagy vizeletét akasztották a füstre, a rontó megjelent, mert nem tudott vizelni, illetve szorulást kapott. „Néha a tehén vizeletét egy csizmában a füstre akasztották.”

Kiss Lajos jegyezte fel az alábbi összetett gyógyító praktikát: „Tehén gyógyítás: éjjel tizenegy órától éjfélig tart. Ekkor idegennek nem szabad a házban tartózkodni, még a kaput is be kell zárni. A gazdasszony mázolja be sárga földdel a tűzhelyet és balkézzel tegyen rá hét szál csutkát, készítsen oda előre gyufát és lapátot, meg kilenc liter vizet kantába, vagy locsolóba. Előbb azonban a vízbe bele kell tenni kilenc csipet sót, egy csipet törtpaprikát, fokhagymát, vöröshagymát és borsot. A gyógyítós asszony tizenegy órakor pontosan megérkezik. Meggyújtja a tüzet az odakészített gyufával és rászórja a port [azt nem tudja a közlő, hogy milyen por volt]. A tűzre szórt por kék-zöld lánggal ég, s úgy tesz, hogy: bú–bú! Kis idő múlva zörgetnek a kapun. Mikor elég a hét szál csutka, balkézzel a parazsat a lapátra húzza, amivel a házban, istálló körül, istállóban a tehén orra és hasa alatt keresztbe füstöl. Ugyanezt csinálja a kamrában is. A kilenc liter vízzel lemossa a tehenet, ami megmarad, azt kiönti a küszöbön. Ekkorra a tűz elalszik – mert vége az egy órának – s belevillan a megrontó képmása. Csak ezután szabad a kis kaput kinyitni. A megrontó ott fog állani, akit a gyógyítós asszony szemenköp. A kapu előtt várakozó megrontó nagybeteg lesz.”[232] A rontó megidézése történhetett főzéssel: a megrontott tejet forralták és késsel vagdalták; és történhetett égetéssel: „Tüzes vasra fejték a tejét, tüzes késsel nyúltak bele vagy tűzhelyre öntöttek belőle. A rontó személy ilyenkor megsérült, fájni kezdett a szeme és megszüntette a rontást.” „Sokszor ólmot öntöttek a tehén felett, hogy a rontót megtudják.”

Példák a tehénrontás gyógyítására:

„A megrontott tehenet úgy hozzák helyre, hogy kilenc keresetlen disznóganét, kilenc gerízd fokhagymát, kilenc pókot az istálló küszöbjén kell törni balkézzel baltafokával, azután azzal meg kell kenni az ajtósarkokat, meg a tehén tőgyét és a gerincét végig balkézzel keresztben.”[233]

„Hát például nálunk történt ilyen. Szóval nekünk vót tehenünk. Csak ēkezdték fejni, és csupa vér vót a tej. Hát aztán persze, hogy valaki odamönt. Ëgy öreg bácsi. Oszt aszonta, hogy sömmi mást nem kő csináni csak ëgyedül a disznóvályúba tönni, és a baltafokával verni a tejet, majd az illető rettentő jajgatva mögkerül. És elő is kerűt a szomszéd embör. És aszonta: Hagyjátok most már abba, mert nagyon fáj a dërëkam. Ez nálunk történt mög.”[234]

„Ha a tehén véres tejet adott, akkor az istálló küszöbén baltával vágták a söprűt. Úgy tartották, hogy megjelenik a rontó. Olyat is hallottam, hogy aki megrontotta a tehenet, ilyenkor annak fáj a baltacsapás. Figyelték, hogy a környéken ki jajgat, vagy ki a beteg és neki tulajdonították a rontást.”

„E mög asztán az Atkába, az öreg Varga József bácsiéknál történt mög, hogy ëgy röggel nem atta lë a tehén a tejet. Ami kicsi még vót nálla, aszt a kés élire fejték, utána mög jól mögverték a tehenet, oszt másnap röggel mög a szomszédasszonyuk kütte át a gyerököt, hogy mönnyön mán át valaki, mer nem tud fölkelni. Errül tutták mög, hogy ü rontotta mög.”[235]

---

[230] TÖRÖK Terézia, 1982. 8.

[231] SZENDREY Ákos, 1986. 336.

[232] KISS Lajos, 1955. 555–556.

[233] KISS Lajos, 1931. 275.

[234] POLNER Zoltán, 1987. 91. (Varga Istvánné Tóth Teréz 1904–1974, Hódmezővásárhely)

[235] KOVÁCS Sára, 1971. 1.

„Én láttam ëgy esetöt, amin ott vótam. Az aszony kivezette a tehenet és odakötötte a fához, és akkó szépen hozzáfogott fejni. Mikor a fejésbe belekezdett alig ëgy liter tejet fejt. Hozzáfogta a vérös tejet adni. Az asszony mögijedt, ēszaladt ëgy másik bűbájos asszonyhon, és aszonta, hallja, magának a tehene mög van rontva nagyon. Aszonta, nem is fog több tejet adni. És akkó osztán aszonta, de vögyön elő ëgy kést, ëgy edénybe dűtsön ëgy kis tejet. Mikó a tej fórni kezd, vagdalja a késsē a tűzhelyön. Mindaddig míg csak ki nem forr. De az illetőt në engedje be, akárhogy könyörög, mer aszongya, mén az gyufáér, valamiér, hogy a tehén helyregyüjjön. Osztán a tehén annyira jobban lött, hogy mögállta a további fejést, de nem löhetött a tejit hasznáni sömmire, úgy mög vót rontva."[236]

„Vérös tejet adott a tehén, mer' valami öregasszony mögrontotta. Osztán panaszkodik a gazdaszszony, hogy hát a tehén vérös tejet ad, nem tudják használni a tejet. Ëgy másik öregasszony aszongya: »majd én helyrehozom, biztos az a piszkos Rozi vót«. Oszt a tehénnek a farkából szakítottak ki ëgy pár szálat, azt oszt az istálló ajtó küszöbön baltával összedarabolta, élös baltával. Elmúlt a tehénről a rontás. Utána jó tejet adott."

„Hogy a tehénrontás hogy mönt, azt nem tudom, csak arra is osztán olyan jósok aszonták, hogy ha a tehén vérös tejet adott, öntsék ki a disznóötető vályúba, oszt ëgy bottal aztat addig üssék, még csak lösz benne. Oszt aki mögrontotta, aztat ütötték. Úgy elverték avval a tejkiveréssel, hogy ugyë nem tudott vóna micsināni, ezt hallottam én. Úgy vélekszök, hogy tán mög is jelent másnap az, aki mögrontotta."

„Rugós tehén leadja a tejét, ha a fejőbe két kést tesznek keresztbe."[237]

„Az öreg Kotormány ángyó az nagyon babonás volt. Úgy, hogyha az édösapám átmönt, még édösapámtúl is féltötte a tehenet. Mikor elgyütt édösapám, akkó Kotormán ángyó tyúkszart tött ëgy lapátra, rá a parazsat, oszt vitte, mögfüstölte a tehenet, hogy nëhogy rontás érje! Mink sohasë hittük ezt. Nem is védeköztünk, mer nem hittük el, hogy van olyan, hogy rontás lögyön. Nem is vót igaz. Csak olyan beképzelés vót, mög ráfogás. A szomszédasszony is mondta, hogy űnekik is a tehént, a nagyapjának a tehenit valaki mögrontotta. de hogy mi is vót vele, én nem tudom. Na osztán aztat tanácsolták neki, hogy fogjon ëgy nagy botot, oszt üsse a tehenet addig, amíg majd elgyün az, aki mögrontotta, ha hallja a tehénbőgést. Hát oszt az a szöröncsétlen tényleg ütötte, az az istenadta tehén mán úgy ordított, oszt átmönt a szomszéd, hogy mi van. Hát az rontotta mög, mer' aszongya: a tehenet ütik, nem annak fáj, hanem annak, aki mögrontotta. Ilyen marhaságok vótak."

A hit végleges elhalványulását mutatja: „Na dehát nem azé adott az a tehén vérös tejet mer mögrontották, hanem a tőgyit vagy nyáron mögcsípte valami, vagy pedig fekvéskor nagytőgyű tehén mögnyomta a tőgyit. Ammög anélkül is möggyógyult vóna, hogy a tehenet elverik! Szerintem nem attúl gyógyult mög!"

F/ Egyéb jószág rontása és gyógyítása

Hódmezővásárhelyen a vagyon alapja a jószág és a föld volt, éppen ezért az itt élő emberekbe mélyen beivódott a jószág szeretete és megbecsülése. A XX. század elejéig az a szemlélet uralkodott, hogy az állat többet ér, mint az ember.

„A jószág egyik legnagyobb értéke a parasztcsaládnak. Amikor még az állatorvosoknak hírük sem volt, akkor hol gyakorlatban kipróbált orvossággal, hol pedig bűbájolással gyógyítottak. A jószágot eszerint rontás érte, a gonosz ember praktikáját hasonlóképpen bűbájos tudománnyal orvosolták."[238]
„Pusztaközponton Simon Istvánnak sok jószága volt. Egy idő múlva lovai mind elhullottak, az állatorvos sem tudott rajtuk segíteni. Valakinek tanácsára a pécskai emberhez, a román Tripp Szávához fordult. Vitt magával a tanyájukból egy üveg vizet is, mert Száva ebben látta meg a bajt. Kiderült ebből,

[236] POLNER Zoltán, 1987. 88–89. (Zékány József 1902–1980, Hódmezővásárhely)
[237] KISS Lajos, 1931. 276.
[238] BÁLINT Sándor, 1975. 444.

hogy az istállóküszöb alá egy üveg van elásva, ezt kell kivenni. Így is történt. Valamit csinálni is kellett vele, de az elmondó erre már nem emlékezett. A lovak rendbejöttek."[239]

Ugyan az állatgyógyításban lényegesen több a racionális módszer, mint az embergyógyításban, itt is találunk mágikus elemeket, ráolvasásokat. Férges állat gyógyítása például visszafelé számláló ráolvasással történt, vagy 1-től 10-ig való számlálással.[240] A nyű kihajtása az állatból a következő ráolvasással történt:

„/Weisz Simonnak/ van ëgy sárga lova,
abba van kilenc nyű. Ki belőle az a kilenc nyű!
Ha kilenc, nem nyóc, ha nyóc, nem hét,
...
ha kettő, nem ëgy, ha ëgy nem, ëgy së!

Három péntek hajnalban kellett elmondani napfelkelte előtt."[241]

„Beteg birka meggyógyul, ha egy kötéssel kilenc csomót kötnek egy madzagon és azzal a birka hasát körülkötik."[242]

„A szoptatósasszony, ha belefeji tejét a disznó ételébe, még pedig kilenc hajnalban, napfeljött előtt a vályú végébe, akkor nem pusztul a disznó a háznál."[243] „A disznót úgy szokták megrontani, hogy döglött csirkét ásnak el a küszöb vagy asztal alá a házban. A rontást úgy hozzák helyre, hogy az asztal alját, küszöbét kiássák és a kiásott föld helyére tiszta földet visznek. A kiásott földet az országút másik oldalára viszik ki."[244] „Disznóbetegség elleni orvosság: Szent György nap [április 24.] előtt talált keresetlen kígyót összetörve egy liter ecetszeszbe kell tenni, ebből a disznó moslékjába kell önteni egy kanállal minden disznó részére."[245] „Nyűves kocadisznót hált vízzel (a kémény alatt a tűzhelyen egy éjszakát otthagyott ivóvíz) kell s be önteni napfeljött előtt három reggel egymás után."[246]

„Ha megdöglik a kisgalamb, nem otthon, hanem más háznál kell elásni a kémény irányában, de visszafordulni nem szabad, akkor több galamb nem pusztul el."[247]

„Ha gilisztás a ló, a döglött lónak a csontját, vagy tetemét a gilisztás ló nyakára kell kötni és akkor mind megdöglik a giliszta."[248]

„A karácsonyi asztalra, asztal alá rakott holmikat a néphit valamikor mágikus erővel ruházta föl. Ide tették többek között a nyújtófát is. Ha a ló vagy a marha megbetegedett, ezzel húzogatták, hogy a bajt távozásra kényszerítsék."[249] Hasfájás, kólika, székrekedés ellen a következőt tették: „Karácsony éjszakájára a gazda az asztal alá, a körösztfára tötte a bárányból sipkáját. Amikór kólikás lött a ló, karikába járatta,[250] és ezzel a sipkával dörzsölte vagy rossz kalappal ütögette a hasát."[251] „Karácsony szombat éjjelén a férfi sapkájának vagy kalapjának az asztalon kellett hálni, mert az ilyen sapkával a hasfájós lovat megverni igen hasznos."[252]

---

[239] BÁLINT Sándor, 1975. 446.
[240] PÓCS Éva, 1985. 127. (székkutasi gyűjtés)
[241] PÓCS Éva, 1985. 142–143. (mindszenti gyűjtés), lejegyezte Polner Zoltán: POLNER Z., 1978. 31. (Gyovai Pál, Mindszent)
[242] KISS Lajos, 1931. 224.
[243] KISS Lajos, 1955. 447.
[244] KISS Lajos, 1955. 556.
[245] KISS Lajos, 1931. 224.
[246] KISS Lajos, 1931. 224.
[247] KISS Lajos, 1931. 275.
[248] MÉSZÁROS Judit, 1971. 11.
[249] BÁLINT Sándor, 1975. 444.
[250] A gazda a hajtószáron körbejáratta a lovat.
[251] SZENTI Tibor, 1985. 262.
[252] KISS Lajos, 1931. 220.

Mindenki által ismert gyógyító eljárás volt az alábbi is: „A karácsony estéjén megmaradt kenyérdarabokat veszett kutyának enni jó, mert attól meggyógyul.”[253] (A veszettség gyógyításához értő különleges képességű emberekről III. csoportunkban a veszettorvos személye kapcsán szólunk.)

Az egyik legáltalánosabb gyógyító eljárás mindenféle állatbetegségre a füstölés volt. „Ha a ló kehös volt, vagy a torka fájt, az orra alá füstöltünk. Ezt úgy csináltuk, hogy ëgy lapátra parazsat töttünk, és erre tyúkszart szórtunk. Ezzel füstöltünk. Erre a lónak folyni kezdött az orra, és kiköhögött.”[254] „Kólika, székrekedés ellen és szélhajtásra legjobb volt a füstölés. Ëgy vödörbe parazsat töttünk, rá rongyot vagy száraz galambtrágyát raktunk a padlásrul. Ezzel füstöltünk az orra alá. ha ez jó volt a lónak, szinte harapta a füstöt, és víz kezdött folyni az orrábul.”[255]

Vásárhely népe hagyományosan az állatbetegségek nagy részét szemmel verésnek, illetve más rontásnak tulajdonította. „Ha valaki karácsony estéjén elmegy a szomszédba és leül a gazdasszony ágya elé és ha el tud lopni pár szál szalmát, oda van a gazdasszony évi aprójószág tenyésztése. Az ellopott szalmát el kell ásni az ólban, vagy a padláson letapasztani. Ha az illető visszaadja az ellopott szalmaszálakat, akkor a rontás megszűnik.”[256] „Ha a kemence üstökéből, az előtéből és a disznóólajtó fedélfából el visznek, se a disznóhoz, se az aprójószághoz nincsen szerencse. A kotlót megrontják, ha ellopnak a tojásából, vagy a fészkéből és azt elássák, vagyis akkor nem kel ki a csirke.”[257]

A szemmel verés akkor történhetett meg, ha az illető, aki tud verni, „annyira elgyönyörködik a kisgyerökbe, aprójószágba, szinte könnybe lábad a szöme”.[258] Éppen ezért úgy tartották, hogy „nem jó örülni az állatnak kicsi korában, mert megverik szemmel és megdöglik”.[259] Ha ilyenkor – aki megcsodálja az állatokat – könnybelábadt szemmel a földre néz, megverte azt. A verés általában nem szándékos, „mögfeledközik magárul” – mondja megértőleg az egyszerű ember. „Előfordul azonban, hogy a verés rossz szándékkal történik, ilyenkor a verő hagyja, hogy a szeméből a könny a földre hulljon.”[260] „Voltak olyan emberek, akikről úgy tudták, hogy ront a szeme, azt nem engedték hogy megnézze az állatokat.” „Mindig híreszteltek olyan embereket, akik betegséget, rontást gyógyítottak, de akadtak olyanok is, akik szúrós szemükkel csak ártottak.”[261] Ilyen volt Olasz Ernő szomszédja, Vörös Sándor, aki a csikókat meg tudta verni szemmel. „Ezt ő nem tagadta, a szomszédok is tudták. Rá is szóltak: »Be në mënj az istállóba!« Nem is ment. Itteni szokás különben, hogy a csikó nyakába mindjárt ellés után szemverés ellen piros pántlikát kötnek. Egy Hódi nevű gazda lovát járatva elment Olaszékhoz. A ló után szaladt a csikaja is. Vörös éppen átjött, kezét a csikóra tette. Nem is nézte nagyon, a csikó harmadnapra mégis elpusztult. Fejes Mártonról mondta a fia, hogy apjának olyan szeme volt, hogy a jószágot meg tudta vele verni. Aztán ha a bal kezével csak meglegyintette, a legegészségesebb állat is belepusztult. Vági János Cinkuson lakott, neki is ártó szeme volt. Egyszer az apjához ment, akol hétnyolc süldő is volt. Nagyon el talált bennük gyönyörködi. Alig hogy elment, a disznók megbetegedtek. Tudták, hogy János verte meg szemmel. Visszahívták. A disznók elé guggolt, tenyerével a hasukat simogatta, magában pedig kilenctől visszafelé olvasott, közben a szeme állandóan könnyezett. A süldők meggyógyultak.

Vági János asszonyhúgának is ártó szeme volt, szép fekete szeme. Amit csak meglátott, mindjárt megverte szemmel. Az apja szemére is hányta: »A szömöd Istenit!« Nem is engedték a jószághoz. Az apjánál egyszer mégis elgyönyörködött a szép hízókban, bele is betegedtek. Hívatták. Magában visszafelé olvasott rá, ami olyan nehezére esett, hogy hullottak a könnyei. Utána a disznók rendesen ettek.”[262]

---

253 KISS Lajos, 1955. 416.
254 SZENTI Tibor, 1985. 262.
255 SZENTI Tibor, 1985. 262.
256 KISS Lajos, 1955. 556.
257 KISS Lajos, 1955. 556.
258 TÖRÖK Terézia, 1982. 2.
259 KISS Lajos, 1931. 275.
260 TÖRÖK Terézia, 1982. 2.
261 BÁLINT Sándor, 1975. 446.
262 BÁLINT Sándor, 1975. 446–447.

„A kiscsirkét, még máig is hiszöm, hogy mög lehet verni szömmel. Atyám mindig azt mondta, hogy në mutogassátok a malacokat, a pici jószágokat, ha vendég gyün. A malac is, ha mögveri valaki szömmel, az lëfososodik. A fene is beleöszi némelyiket! Akkó szögén édösanyám mönt, fogott ëgy ciroksöprűt, de ciroksöprűnek köllött neki lönni. A végit möggyútotta, belenyomta húgyba, oszt mögcsapkodta visszakézből a csirkéket. »Na, fene a dógotokat!« – aszongya, olyan csönd lött! Addig úgy csipákóltak a csirkék, hogy mán el vótak kényszörödve, szabályosan fölborzolták a tollukat, oszt úgy, annyira elrítták magukat." – A néphit szerint a seprű haszonvarázsló eszköz, a boszorkánynak, rontásnak tulajdonított betegségek gyógyításában kap szerepet.

Szemmel vert kiscsirke, kiscsikó, kismalac gyógyítására többféle lehetőség volt: „A kis malacot ha megverik szemmel, húgyos seprűvel megcsapkodják vagy megfüstölik a gazda gatyája madzagával és hajából vágott darabbal, melyhez még pókot is tesznek."[263] „Ha kiscsirke, kisbornyú, malac született, valaki mögnézte, akkó utána vitték a parazsat, tyúkganét töttek rá, mögfüstölték az állatokat, néhogy mögroncsák azokat." Ha a csirkét megrontották, a gazdaasszony „átmönt a szomszédba, s a szomszéd tyukjának tallából vött égy pár szálat, ollóval fölaprózta s a csirkék darájába keverte"[264].

A vásárhelyi pusztára csak az első világháború után került állatorvos, addig a beteg jószággal sokan a *gyógyítós embör*höz fordultak. „Sokszor meggyógyult a jószág, de lehet, hogy nélkülük is jobban lett volna. A gyógyításért terményt adtak. A gyógyítós emberek legtöbbször a gulyások közül kerültek ki. Ilyen gyógyítós ember volt a pusztán [...] az öreg Fazekas, és az orosházi határban pedig Fircsik bácsi."[265] (Az állatgyógyításhoz értő legendás hírű emberekről lásd a III. csoportunkban.)

G/ A váltott gyerek alakjához kötődő hiedelemképzetek, mágikus eljárások

A gyerek személye hiedelmektől gazdagon körülölelt, a legtöbb misztikumot talán épp a váltott gyerek alakjához fonódó hiedelemképzetek hordozzák. A sovány, nyávogó, satnya, nagyfejű (angolkóros), szótlan gyereket váltottnak tartották. Rendszerint boszorkányrontásnak vagy a rossz szellemek cselekedetének tulajdonították a gyerek vízfejűvé, nagyfejűvé válását. Az ilyen torzszülött gyereket a vásárhelyi hiedelmek szerint vissza kellett váltani, ugyanis a váltott gyerek valamely rosszindulatú természeti lény gyereke, akire az igazit kicserélte. Ez a hiedelem a rontás feltétlen hitén túl abból táplálkozik, hogy a torzszülött, beteg, munkaképtelen gyerek gondot jelentett a családnak, a közösségnek. E hiedelemben benne rejlik az a keresztény törvény is, mely a megszületett gyerek megkeresztelését szorgalmazta. Az újszülöttet ugyanis csak a keresztelőig cserélhették el, ha az újszülöttet magára hagyták, illetve ha az anyát és gyermekét nem óvták (nyírfagallyat, fokhagymát, tűt tettek a bölcsőbe, vagy az anya kötényével takarták be az újszülöttet). E hiedelem lényege végső soron: a gyereket óvják, általában féltik. A gyerekre rendszerint fél éves koráig vigyáztak, hogy el ne váltsák. A veszélyes helyzet (még kereszteletlen a gyermek) táplálta elképzelésről van tehát szó: „Az újszülöttet igyeköztek mögkörösztölni, ha mán látták, hogy nem sok élete van, hogy ne pogányul haljon mög, hanem keresztényül."

Arra vonatkozóan, hogy az elcserélés miként történhetett, nincsenek adataink, az adatközlők nem is tudják, milyen lény az, aki kicseréli a gyereket: „Olyan, aki értött az ilyen praktikákhoz." „A gonosz." „A váltott gyerök? Olyan nagy feje vót neki. Oszt csúnya torz arca vót neki. Én láttam azt a gyerököt. Mög azelőtt aszonták, hogy sütőlapátra tötték, mikor az asszony könyeret sütött. Sütőlapátra tötték, oszt akkó hajították vóna be a kemencébe, oszt akkó az a valami odamönt, a gyerököt mög lëvötték onnan. Én így hallottam ezt a dajkámtul."[266]

A szájhagyományozás szintjén az elcserélő lény boszorkányként konkretizálódik. „Aztat én láttam. Mer tizenhatéves koromig Jugoszláviába laktam. Vót ëgy osztálytársam, oszt Bözsinek hívták.

---

[263] KISS Lajos, 1931. 276.

[264] TÖRÖK Terézia. 1982. 9.

[265] NAGY Gyula, 1968. 59.

[266] POLNER Zoltán, 1987. 44. (Kispál Jánosné Borka Mária 1900–1967, Mindszent)

Ahhon mindönnap mëntem. Vót nekik ëgy lányuk. Úgy hítták, hogy Teréza. Trézának mondták. Ez mán vót 18 vagy 20 éves, még mindig a bölcsőbe vót. Ëgy hatalmas nagy feje vót a Trézának. Nagy vót a hasa, a törzse. Kicsi lába, kicsi keze. De olyanok vótak a kezei, mint a párna. Mint a kicsinek. És aztat ottan mindig nevetëtt a bölcsőbe. Mëg ha kérdezték, hogy köll-ë önnivaló, bólogatott. Mëg ha ránk nézëtt, nevetëtt. Úgy ëtették. Së nem ëvëtt, së nem járt. Mikó Tréza mgszületett, nem vótak otthon az anyjáék, és aszt kicserélték. Azé lëtt olyan. És azt mondta ëgy öregasszony az anyjának, hogy a Tréza úgy nyerné vissza, hogy rëndës kislány lënne, hogy tëgye az anyja a küszöbre a fejit. És csukja rá az ajtót. És akkó a feje majd lëgurul. Az ëgy tök lësz. És akkó a Tréza újra rëndës kislány lësz. De az anyja nem meri odacsukni a fejit. És harmincnyolc év múlva mëntem el oda Jugoszláviába. és amikó mëghalt a Tréza, olyan szép kislány vót, mint amilyennek köllött vóna lënni. Akkó aszongya, csak kicserélték a boszorkányok."[267] „Születëtt ëgy asszonynak gyerëke. És az ilyen boszorkányság alatt volt. Ahogy mëgszületett a gyerëk, gyönyörű szép kifejlett gyerëk volt. Odamënt az ëgyik öregasszony, és azt mondja, hogy áj, de szép! Mutasd mán azt a kicsit, és akkor úgy körösztülhajút a gyerökágyason, és akkor babonázta mëg ez a boszorkányféle. Hát osztán ëgyszër olyan nagy zúgást hallott mindig az asszony. Valami vinnyogást éjfélkó is. Ëtették a gyerëkët, az ordított, de a gyerëknek nem nőtt, csak a feje. Mindég a feje nőtt a gyerëknek. Nem tudták, miér, és olyan csúnya vót, hogy az asszony nem is szerette a gyerëkit. Ëgyszër ēmëgy ëgy asszony látogatóba, oszt aszongya: hallod-ë te, ez a gyerëk ëgy boszorkány. Ez nem a te gyerëkëd, ez ëgy boszorkány. Á, aszongya, nincsenek boszorkányok. Aszongya: te, në aludjatok ē, csak úgy tëgyëtëk magatokat, mintha aludnátok, és në aludjatok, oszt tëgyëtëk a kemence vállára ëgy bögrét. Abba tëgyëtëk tejet, aprítsatok bele ëgy kis kenyeret, és nagy kanalat tëgyëtëk bele. Készítsëtëk oda ëgy husángot. És amikor éjfél lësz, majd éjfélkó mëglássátok, hogy micsoda nagyra fog nőni, és majd ëszik. Mer látod, egész nap nem ëszik, csak nyűglődik, és majd akkó éhës lësz, és majd a boszorkánygyërëk ëszik. Në aludjatok el, hogy pont éjfélben mëglássátok. És amekkorát a husánggal tud ütni az embër, akkorát üssön arra a gyerëkre. Mer már nem is gyerëk az, az ëgy boszorkány. Hát fölmënt, egészen kinyújtózott fölfele éjfélkó. Látták a holdvilágnál, hogy nyúlik fölfele. Az a gyerëk, aki mellette volt, az mënt el onnan a pólyából. Elkezdte: kis bögre, nagy kanál, hogy ëgyek én ebből! Elkezdte suttogni. Az asszony së mert szólni, az embër së. Az embër ovatossan odamënt, rácsapott. Be vót csukva az ajtó, de ahogy aztat végigütötte, az mintha a kulcslyukon mënt vóna ki, mint ëgy szél. Úgy mënt ki onnan. És akkó kimënt, aszongya, olyan zúgást hallottak. Nagy csörömpölést hallottak. A tetőrű. Mindënhonnan. A valódi gyerëkit, hogy azt dobták-ë be, vagy azt vitték-ë be, csak akkó azután mëgszünt ez a boszorkányság a gyerëkën."[268]

A szótlan – váltottnak vélt – gyereket igyekeztek szóra bírni, ezért egy kis bögrébe ételt tettek mellé, hozzá pedig egy nagy kanalat, s ha a gyerek azt mondta: „kis bögre, nagy kanál, hogy ögyek ebbül?", akkor tényleg váltott gyerek volt. A váltott-kicserélt gyerekről ekként megbizonyosodván azt tanácsolták, hogy a korcs gyereket dobják tűzbe. Úgy kellett tenni, mintha a jól befűtött kemencébe be akarná dobni, s akkor a beteg gyerek eltűnik, s a sajátja kerül a sütőlapátra, azaz a gonoszok viszszacserélik a váltott gyereket. Török Károly 1867-ben jegyezte fel: „Ezen is lehet azonban segíteni, ha a váltott gyereket a pitvar egyik sarkába leültetik a földre, az ölébe egy kis bögre ételt tesznek s akkora kanalat adnak a kezébe, hogy annak feje nem fér bele a bögrébe s ott hagyják magára. Kis idő múlva felkiált: Fene látott ilyen csudát! kis csupor nagy kanál! Erre eljönnek érte és visszaváltják."[269] „Ez Szëgváron történt. Az mëg váltott gyerëk vót. [...] Na má most, kis bögrébe adtak neki ënnivalót, hogy mëgtudják, hogy tátus-ë? osztán nagy kanalat tëttek oda, oszt odatettëk a bőcsőbe, hogy ëgyën, mert má nagy vót a feje, de ű maga még tëhetetlen vót. Nem beszélt sosë, má ott vót három-négyéves. Akkor azt mondták az anyjának, hogy hagyja bent az ënnivalót mellette, oszt gyüjjön ki. Akkó oszt mondta, mikó kigyütt az asszony: Kis bögre, nagy kanál, hogy ëgyek én ebbül mán. És azt mondták az asszonynak, hogy ez vátott gyerëk, és fűtse be a kemëncét. Tëgye sütőlapátra a gyerëkët, oszt hajítsa be

[267] POLNER Zoltán, 1978. 87. (Bába Istvánné NAGY Erzsébet, Mindszent)
[268] POLNER Zoltán, 1978. 87–88. (Sátor Jánosné Túri Piroska, Mindszent)
[269] KISS Lajos, 1955. 444.

a kemëncébe, hagy égjën më̈g. Ezt më̈g is csináta az asszony, de mikor be akarta a sütőlapáton tënni, a kéményën kilopták, kivitték a gyerëkët, oszt másikat dobtak lë. Így az ű fia visszakerűt."[270]

A gyerek elváltására vonatkozó elképzelések mögül pogánykori rítus tűnik elő. „A gyerek elváltása a családi tűzhely előtt történik. A tűz mint őselem meghatározó szerepet játszik a szertartásban. Mágikus varázsereje szoros kapcsolatban van a torzszülött megtisztulásával. Jelképes cselekménysor is fölismerhető az egyedül végzett elhárítás-gyógyítás babonájában: a tüzet őrző családi otthon hatalmas lángjában fölajánlják a gonosznak saját gyermekét. Rettegés, félelem, kétség és iszonyat keveredik a lélek mélyén, vajon visszaváltja-e sajátját az ördög; vajon visszakapja-e egészségesen gyermekét az anya?"[271]

H/ Óvó–megelőző–elhárító mágikus cselekmények

1/ Az óvó–megelőző–elhárító cselekmények egy része védekezés bárminemű „rossztól". Ilyen elhárítás pl.: ha valami bajt emlegettek, utána ezt kellett mondani: *Neki legyen mondva!*.

„Ha valami bajt emlegetnek, ezt kell mondani:

Farkast emlegettünk,
s a kertek alatt jár."[272]

Védekező, bajelhárító imádság a következő:

„Pálmafa szülte ágát,
Ága szülte levelét,
levele szülte bimbaját,
Bimbaja szülte virágját,
Virágja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte szent fiát,
A világnak megváltóját."[273]

„Ha a sót kiszórják, veszekedést, haragot jelent. Ezt akkor lehet elkerülni, ha az elszóródott sóból a küszöbre tesznek."[274]

A só ősi tisztító, védelmező, termékenyítő hatású szer. („Hódmezővásárhelyen, hogy egészséges legyen a kiscsirke, ivóvizébe a disznóölés sós vizét öntik."[275]) A só különös jelentőséggel bír a rontással, illetve az az ellen való védekezéssel kapcsolatban: „Nem kívánatos személy után kis konyhasót dobtak, azzal tartották, akkor nem jön vissza."[276] „Hogyha mondjuk cigányasszony mönt be, hogy jósol vagy tollat vösz, és mikor elmönt, elküldték, akkor utána a ház asszonya kimönt és a kezibe ëgy kis só volt és utánadobta azzal a célzattal, hogy në gyüjjön többet vissza." „Akik hittek a babonában, minden este azt a helyiséget, ahol a csirkék ültek, meghintették sóval, hogy ne ártsanak nekik."[277]

A libák kikelése után a tojáshéjat elégették, mert azok azzal megronthatók lennének.

Valaki másnak a betegségéről beszélve annak a betegségnek a helyét, kiterjedését saját testükön nem mutatták meg, mert attól tartottak, akkor átszáll. Ha mégis megmutatta azt valaki, ráolvasással előzték meg a betegség átszállását.

Ha éjjel odakintről zörgést, zajokat, mozgolódást hallottak, magukban szitkozódtak vagy hangosan átkozódtak: *„A szent kereszt törjön mög!"* vagy *„Kaszakő a valagodba!"* Ezek az átkok a szó mágikus

[270] POLNER Zoltán, 1987. 42–43. (Zsótér Flóriánné Marsovszky Mária 1899–1975, Mindszent)
[271] POLNER Zoltán, 1987. 40.
[272] PÓCS Éva, 1986a 568. (székkutasi gyűjtés)
[273] POLNER Zoltán, 1978. 164. (Balogh Józsefné Lantos Krisztina 1906–1975, Mindszent)
[274] BORSOS Gabriella, 1971. 7.
[275] SZENDREY Ákos, 1986. 306.
[276] HÓDI Ferencné, 1980. 16.
[277] NAGY Gyula, 1968. 114.

erejébe vetett hit nyomainak tekinthetők. Erre egy példa: „Kést, bicskát nem való ajándékozni, mert ha az ajándékozott egyén megvágja, vagy megszúrja kezét a kapott tárggyal, azt fogja szidni, akitől kapta."[278]

Ismert olyan másra küldést megvalósító ráolvasás, melynek része a tűzbeköpés. Ha a tűz nagyon morgott, így szólva beleköptek: *„Pü, pü, pü, eredj a szomszédba!"*,[279] esetleg sót is dobtak bele, így a tűz lecsillapodott. „Ha a tűz a sparhetban vagy a kályhában morogva ég, haragos ember kerülgeti a házat. Ilyenkor – hogy a haragot megelőzzük – háromszor bele kell köpni a tűzbe és mondani kell: *pü, pü, pü, eredj a szomszédba!*"[280]

A terhes anyát óvták a csúnya és torz dolgok látásától, mert attól féltek, ha nagyon megnézi, ha rácsodálkozik, csúnya gyereke születik. (A várandós anya óvására vonatkozó hiedelmek szabály-jellegüknél fogva II. csoportunkban kerülnek bemutatásra.)

„Hogy az árván maradt kicsi tetves ne legyen: anyja holt kezével símítják le a fejét."[281]

„Aki veszett kutyát látott, így szólt: »Gáspár, Menyhért, Boldizsár, ez a három szent király őrizzen meg engem, hogy a kutya meg ne lásson!«"

2/ Az óvó–megelőző–elhárító cselekmények másik része valamilyen konkrét baj ellen irányul.

Általánosan elterjedt volt a váratlan bajt jelentő villám, vihar, jégeső elhárítása mágikus úton, az udvaron élével felfelé állított fejszével, az ugyanis a vihart „szétvágja". Ahogy a jégszem a balta élén kettévágódik, úgy a felleg is kétfelé vágódik, így a gazdaságban nagy kárt okozó jégeső eláll. „Ha jegesvihar közeledik: az ereszen kívül földbe kell ütni a baltát, mellé tenni a sütőlapátot, úgy a jégverés el fogja kerülni a tanyát."[282] Bálint Sándor is feljegyezte: „Ha jégeső esik, fejszét, baltát kell a csurgásba, udvarra kidobni, hogy elálljon. A pusztító időjárás ugyanis az átvonuló táltosok műve. Őket akarják az éles tárgyakkal megsebezni."[283] (A vihart támasztó táltosok alakjáról lásd III. csoportunkban.) Villámcsapás ellen „baltát, fejszét a csurgóba vágták bele, mög az ásót, ki mit, hogy në csapjon oda a villám". Néhol balta helyett a vihar elhárítására söprűt, más háznál sütőlapátot dobtak az udvarra: „Ha jégeső esik, az udvarra ki kell tenni a sütőlapátot, vagy a baltát élével felfele állítva."[284] A hit szerint a harangozás is szétverte a felhőt. Használt a fohász és a háznál tartott szentelt barka tűzbehajítása is: „ha mennydörög, szentelt barkát vetnek a tűzre, hogy szünjön; úrnapi szentelt zöldágakat visznek haza a pápisták és égzengéskor a tűzre dobják, hogy a villám bele ne üssön a házba."[285] A virágvasárnapi szentelt barkát a ház védelmére tartották, az eresz alá tűzve a villámcsapástól, tűzvésztől óvta a házat: „Az Úrnapi körmenet virágjából a tető alá tesznek, ez védi a házat villámcsapás ellen."[286]

Búzaszentelő napján (április 25.) szentelt búzából „egy maroknyit a búzavetés négy sarkába ásnak, hogy a jég messzire elkerülje".[287]

A frissen sült kenyér púpját megmosták, a vizet pedig a tanyatetőre öntötték, mindez tűzeset ellen védte a házat, hiszen a kenyér Krisztust jelképezte.

Villámlás ellen különböző gonoszűző szereket is ástak a küszöb alá (fejszét, sót, vasat, fokhagymát).

Egyesek hittek abban, hogy az időjárás befolyásolható, mások pedig egyáltalán nem. „Hát manapság mán pláne nem befolyásolható, hogy ezök a nagy robbantások mög mindönök vannak, dehát régön së nagyon hiszöm, hogy tudták." Ahogy egy vásárhelyi közmondás is tartja: *Az időjárásnak nehéz módot szabni*. Egy másik, szókincsében az időjáráshoz kapcsolódó vásárhelyi közmondásunkat is felidézzük itt: *Annyit használ, mint jégverés ellen a Miatyánk.* (Semmit sem használ.)

---

278 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
279 PÓCS Éva, 1985. 40. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
280 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
281 KISS Lajos, 1955. 451.
282 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
283 BÁLINT Sándor, 1975. 444.
284 KISS Lajos, 1931. 220.
285 KISS Lajos, 1931. 220.
286 HEGYI Flórián, 1993. 6.
287 BÁLINT Sándor, 1977. I. köt. 317.

Mások az időjárást vélték befolyásolni visszafelé mondott imádsággal, Kiss Lajos jegyezte le: „Attól kezdve, hogy kitelepszik a csősz, valahányszor a kunyhóból kiteszi a lábát, az eget nézi, időjárást figyeli, meg a madarakat. Számon tartja a jeles napokat, jósol belőlük. [...] a fagyos szentek: Szervác, Pongrác, Bonifác megijesztik s ha röszketős a helyzet, vagy éppen kárt csinálnak, visszájáról imádkozik, hogy nem jó hallani."[288]

3/ Az óvó–megelőző–elhárító cselekmények irányulhatnak konkrét rontó lény ellen is. Ilyen megelőző eljárások kapcsolódnak a szemmelverés és a tehénrontás hiedelemköréhez.

A szemverést megelőző eljárások gazdag tárából néhányat emelünk ki. Vigyáztak a gyerekre, hogy fekete szemöldökű, „erős nézésű" egyén ne nézzen rá a gyerekre. Az összenőtt szemöldök, égő, tüzes tekintet a hit szerint boszorkányról árulkodik, tekintete ártó, szemével megront, megbetegít. Különösen a gyermeket kell tőle félteni. Védekezésül élénk színű karkötőt kötöttek csuklójára, hogy az ártó szem azon akadjon meg. A kiscsikó nyakába is hasonló indoklással kötöttek piros szalagot, közvetlenül ellés után. Más helyen a disznóólra is piros szalagot kötöttek. A piros szalagnak távoltartó jellegű, védekező hatást tulajdonítottak mindenféle rontás, betegségek ellen. „Igazgyöngyből karperecet is szoktak tenni a balkézre, vagy pedig a kereszteléskor kapott első ajándékpénzt kilyukasztva kötik a balkézre, hogy meg ne verjék szemmel."[289]

A módosabb parasztházaknál szülés után az anyát szúnyoghálóval elzárt tornyos nyoszolyába fektették. „Ebbe csupán a rokonoknak és jó ismerősöknek engedték meg a bele tekintést, idegeneknek pedig nem, hogy szömmel meg ne verjék a gyermekágyast."[290] Szülés után az anya kezébe vagy a bölcsőbe nyírfaágat tettek, rontásmegelőző céllal.

A szemmel verés ellen legjobban a verő, az erős szemű egyén védekezhet. „Nem szabad, hogy a fődre nézzön. Nézzön az égre, vagy a fa tetejére." Beszélgetés közben kerülje, hogy a tekintete bárkiével találkozzon. [...] Ha a verő mégis ránézett valakire, akkor bal kezével annak arca előtt gyakran körkörös mozdulatokat tesz óvásképpen. Néha a verő a gyermek anyját is figyelmezteti: „Vigye, vigye innen ezt a gyerököt, mer a belit is látom!"[291] „Ha látogató érkezett, megmosdatta a babát, hogy meg ne verje szemmel." A szemmelverésre az ártó szemű legáltalánosabban a köpést alkalmazta: „Kisgyereket nem volt szabad dicsérni, mert hasmenős lett. Ha már az volt, legtöbbször asszony okozta, elhivták és megkellett mozsdatni, és a pöndöl aljával megtörülni. Egyszer megjártam én is. Előzöleg rég nem jártam istállóban, amikór beléptem, egy nagyon szép előhasu üsző állt bennt. Megcsodáltam ámuldoztam hogy milyen gyönyörü. Nemsokára következett az ellés, a gazdája később mondta, hogy az általam megcsodált kis tehén beledöglött az ellésbe, de a borju is megdöglött. Nekem ez olyan rosszul esett, napokig a hatása alatt voltam, azóta ha gyereket látok mindig azt mondom hogy »pocsok csunya«, és mintha köpködnék azt imitálom. Nehogy azt is megverjem szemmel mint a tehenet."[292] Aki tudta magáról, hogy árt a szeme, mielőtt megnézte volna a gyereket, megköpdöste, s annyit mondott: *„Pü, pü, pü, hogy mög në verjelek szömmel!"*; *„Phi, meg ne igézzen!"*[293] Ha a látogató igen elgyönyörködik az állatokban, akkor megköpködi azokat, mondva: „pű, de büdösek". Máshol nem a verő, hanem a gazda köp, illetve szidja magában a látogatót. „Igen régen használja népünk szemmelverés ellen [...] a hármasköpést vagy inkább köpésutánzatot. Ez a szokás már a régi görögöknél és rómaiaknál is divatozott [...] Szintúgy megvolt és megvan a fügemutatás vagy csipisz."[294] A vásárhelyi nép is hitt a megköpködés és a fügemutatás elhárító hatásában, mint azt következő példáink is mutatják.

„A verés ellen védekezhet minden ember. Az asszonyok, lányok ha az ingüket, bugyogójukat forditva hordják, biztosak lehetnek, hogy szömmel nem árthatnak nekik. A férfinép legjobb védekezése, ha a ziheresz tűt högyivel fölfele tűzi a kabátba. Persze olyan helyre, ahol más azt meg nem

[288] KISS Lajos, 1955. 261.
[289] KISS Lajos, 1919. 89.
[290] SZEREMLEI Samu, 1913. 456.
[291] TÖRÖK Terézia, 11982. 4.
[292] HEGYI Flórián, 1993. 5.
[293] PÓCS Éva, 1986a 575. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
[294] MAGYARY-KOSSA Gyula, 1929. II. köt. 220.

láthatja."[295] Ha a gyerekre fordítva adták rá ruháját, védve volt, mint ahogy akkor is, ha a kislány ingét színére szegték be.[296] „A kis leány ingét színére kell beszegni, hogy meg ne verjék szemmel."[297]

Ha a háznál újszülött állat volt, a gazda magában szidta a látogatókat, így előzvén meg a szemmelverést.

A rontás, szemmelverés megelőzésének más módjai: „Ha az állathoz vagy a gyerekhez olyan személy közeledett, aki megronthatta, kézzel fügét mutattak neki vagy szoknyájuk, gatyájuk korcába dugták két hüvelykujjukat."

„Kiscsikó születésekor az anyja farkából kihúztak néhány szál szőrt és a csikó nyakába kötötték. Ez nagyon hatásos volt szemmel verés ellen." Szemverés ellen „a ló sörényébe, kötőfékébe szamárszőrt fonnak".[298]

A hagyományos közösségben a parasztok legféltettebb kincse a jószág volt, ugyanis a tejnek és tejhaszonnak fontos szerepe volt a mindennapi életben, ezért számtalan tehénrontás elleni óvó–megelőző–elhárító cselekményt gyakoroltak. Elterjedt tehénrontás elleni védekezés volt a méhlepény elásása küszöb alá: „Hallottam, hogy mikó a tehén mögellött, annak a mását eltemették a küszöb alá, hogy në tudják mögrontani a tehenet. A poklát. Szóva így is nevezzük azt."[299] „Hogy a tehenet meg ne rontsák, mikor a köcsögöt forrázzák, a jegygyűrűt bele kell tenni."[300] „Amikor tehenet vett apám, mindig anyám vezette be az istállóba, de sosem ment be úgy a tehén, hogy az anyám kötője le nem ódódott vóna. Mikor az istálló ajtóba ért, akkó esött lë a kék kötő, a tehén azon mönt körösztül. Ezér nem tudták mögrontani a tehenet, mög a tejit elvinni. A farkábul vágott lë ëgy kicsit, mög a ganéjábul szedett fel, csomóba kötötte és felakasztották a kéménybe."[301] „A tehenet nem lehet megrontani, ha friss meleg tehéntrágyából egy csomót felkötnek a kéménybe és állandóan ott van."[302] „A tehén egészsége érdekében ellés után visszakézből köleskásával szórták körül, ugyanakkor karácsonyi morzsával és egyéb karácsonyi, böjti ételmaradékokkal füstölték." Általánosan gyakorolt eljárás volt az, hogy a háztól kiadott tejbe csipetnyi sót tettek, így védték rontás ellen tehenüket. Erősen hittek abban, hogy mielőtt a házból a tejet elviszik, egy cseppet az ajtó sarkához, a földre kell cseppenteni, hogy a gonoszokat így elégítsék ki, hogy azok ne ronthassák meg a tehenet.

A szemmelverés és a rontás képességét sok adatközlő egyenesen boszorkánynak tulajdonítja.

Boszorkányok ellen az ajtót gatyamadzaggal kötötték be, főleg akkor, ha gyerekágyas volt a házban. „A csecsemő bölcsőjébe nyírfagallyat tettek, az ajtóban nyírfaseprűt tartottak, hogy a boszorkány ne tudjon bejönni." A seprű az általános boszorkányfogalom közismert attribútuma. Ez a boszorkányhoz tartozó eszköz a mindennapok, a gyakorlat szintjén épp a boszorkány, a rontás elleni védekezésben kap szerepet. A seprű, különösen a nyírfából való (a néphit szerint a nyírfa már magában rontáselhárító hatású) a gonoszűzésnek, gonosztávoltartásnak, a gonosz ellen való védekezésnek és a gonosz megkötésének is kelléke. Azt tartották, hogy a ház és az istálló ajtajának bal sarkánál nyelére állított seprű „a rossz szellemöket távoltartja", megvéd a boszorkány rontásaitól.

Az embert, állatot egyaránt rontó boszorkány ellen való védekezés más mágikus cselekményekben is megmutatkozott, számtalan rontáselhárító, védő–óvó akció volt ismeretes: a küszöb alá vasszöget vertek; kulcslyukba fokhagymát dugtak, hiszen az széljárta hely, vagyis a boszorkányszél különben átjuthatna rajta. Máshol a boszorkány távoltartására az ajtónál keresztbe állított seprűbe kést, villát is szúrtak, megint máshol gatyamadzagot kötöttek az ajtókilincsre, vagy az asztalon sót és kenyeret helyeztek egy tányérra, sót kötöttek a gyerek lepedőjének sarkába. Az istállóajtó szemöldökfájára vagy küszöbére patkót vertek, vagy az istállóajtóra keresztet rajzoltak, hogy a boszorkányok oda be ne tudjanak menni. „A boszorkány távoltartására az ajtó és az istálló közé kölest vagy mákot szórtak, közben

---

295 TÖRÖK Terézia, 1982. 4.

296 SZENDREY Ákos 1986. 201.

297 KISS Lajos, 1931. 275.

298 SZENDREY Ákos, 1986. 202.; lásd még: KISS Lajos, 1931. 276.

299 POLNER Zoltán, 1987. 73. (Vörös Ernő 1897–1975, Hódmezővásárhely)

300 KISS Lajos, 1931. 276.

301 KOVÁCS Sára, 1971. 4.

302 KISS Lajos, 1931. 276.

mondogatták: »addig ide ne gyere, amíg ezt fel nem szeded!«" „Fokhagymával keresztet húz a gazda az istálló ajtóra, hogy meg ne ronthassák a jószágot."[303] „Boszorkányrontás megelőzésére tanácsos volt az istállóba egy fejszét, vagy fokhagymát tenni." „Aki boszorkánnyal találkozik: ne ijedjen meg tőle, hanem ha kalapot, vagy kendőt lát a fején, kapja azt le a fejéről és vágja csak jól hozzá; vagy a saját gatyamadzagját akassza annak nyakába: rögtön ártalmatlanná lesz téve."[304]

A boszorkányok elleni védekezésben fontos szerep jutott az egyházi jellegű tárgyaknak is. Ilyen eszköz volt a tömjén, melyet egyrészt erős szaga miatt tartottak gonoszűzőnek, másrészt az egyházi szertartással való kapcsolata miatt. Szendrey Ákos írja: Vásárhelyen rontás ellen tömjént tesznek a gyerek bölcsőjébe, s „ha kenyérrontásra gyanakodtak, tömjénnel füstölik a sütőszerszámokat, és valamennyit a kemence szájához állítják".[305]

A boszorkány elleni védekezés hagyományának elhalványulását szemlélteti az alábbi két hiedelemközlés: az első napjainkból való, az azt követő az 1970-es évekből. „Az ördögűzésről vót a fokhagyma, oda akkó nem mönt be az ördög. Vagy boszorkány vagy mi az ördög!" „A sokfelől fenyegető rontások, ártó szándékú emberek látogatása ellen ifjabb Olasz István úgy védekezett, hogy a küszöb elé, vagy magára a küszöbre sorjában fél evőkanálnyi sót szórt. Ha az illető elment, szintén egy kanálnyi sót hintett utána. Lefekvéskor az ő kis szobája ajtajának kulcslyukába kilenc gerezd fokhagymát, a küszöbre sót szórt, az ajtót pedig belülről söprűvel támasztotta meg. Amikor Fircsik Marinál járt (boszorkány hírében állt) és tőle hazajött, az udvaron egy bottal kört rajzolt, majd sóval meghintette és egy óra hosszáig beleállt, hogy Mari néni esetleges rontása ne fogjon rajta."[306] (A boszorkány rontása elleni körhúzás arra a hiedelemre vezethető vissza, hogy karácsony este ilyen körből lehetett meglátni a boszorkányokat.) Egy két-három évvel ezelőtti hiedelemelbeszélés így szól: „Hallottam ëgy öregasszonyrul, de az beszámíthatatlan volt már akkor. Annak az volt a fiksza ideája, hogy az ű ablaka előtt boszorkány szokott mögállni és az tüzet okád. Ez most volt nemrégön. Möghalt az illető pár éve, az idegosztályon kezelték előzőleg. Nemcsak azért volt beszámíthatatlan mer ott kezelték, hanem tényleg ilyen rögeszméi voltak nëki. És a szomszédasszonya mesélte, hogy a járdán látta, hogy így ëgy kis bögréből valamit szór. És mögkérdözte tűle, hogy mit. Azt mondta, sót. Hát azt mondja: mér szórja a sót? Azt mondja: Irtom vele a boszorkányokat."

4/ Az óvó–megelőző–elhárító cselekmények jó része nem is konkrét bajhoz, kritikus helyzetekhez kötődik, hanem veszélyes időszakokhoz, alkalmakhoz és veszélyes helyekhez kapcsolódik. Ilyen pl. a Luca és karácsony közti időszak és az éjszaka mint rontásra alkalmas, gonoszjáró időszak. (Ez utóbbi időszakhoz tartozó, a baj megelőzését célzó tilalmakat lásd II/1. csoportunkban.)

Az éjszakai rosszulléteket a hit szerint ún. boszorkánynyomás okozza. Az ilyen éjszakai nyomást elhárító eljárások közül itt csak egyet említünk: „Az én gyerökkoromba mesélte az öregapám, hogy az istállóba a ló mögmerevödött, oszt elhittak ëgy javasasszont, oszt monta, hogy boszorkány van a fülibe, de vigyázzanak, mer ez a szobába is mögnyom mindönkit, oszt ezér fordiccsanak föl mindön széköt. Majd mögjelenik az mögkötözve, aki mögrontotta a lovat. Mög is jelent mögkötözve oszt könyörgött, hogy rakják a helyire, mög fordiccsák vissza a széköket."[307]

Az éjszaka veszélyes az éjszakai boszorkánygyűlések miatt is. A boszorkányságot tanulni is a keresztúton lehet éjjeli tizenkettőkor. Mivel elterjedt az a hit, hogy a keresztúton szerezhető a boszorkánytudomány, a keresztúthoz számtalan hiedelem kapcsolódott. A keresztút gyakran szerepelt a rontás elleni védekezésben, de a gyógyításban is, ami szintén rontás, rontva gyógyítás, hiszen a mágikus gyógyítás sok esetben a betegség másra hárítását jelentette. Keresztútra dobták a rontóbábut, oda öntötték ki a beteg mosdatóvizét, s a betegség arra szállt, aki ott járva felvette, belelépett. Eredetileg azonban a betegséget az ott tevékenykedő erő vitte el. (A betegség elhárításának leggyakoribb módja

[303] KISS Lajos, 1931. 275.
[304] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
[305] SZENDREY Ákos, 1986. 321.
[306] BÁLINT Sándor, 1975. 449.
[307] KOVÁCS Sára, 1971. 1.

az volt, hogy a betegséget parciálisan szimbolizáló ruhadarabot eldobták, a hit szerint a rá- vagy átlépő, felvevő vitte magával tovább a bajt.) Ha a boszorkánygyűlés valóságában nem is hittek, a keresztutat félelmesnek tartották, igyekeztek éjjel elkerülni.

A csoportunkba tartozó – előbb ismertetett – mágikus gyógyító, óvó, megelőző eljárások ugyan századunkra veszítettek mágikus jellegükből, cél-jellegük mégis erősebb az előző csoportba soroltaknál. A tendencia egyértelmű: a céltudatos mágikus használattól a szokásszerű használat felé haladó változásról tanúskodik a XIX. századi források és a recens anyag összevetése is. A jelen adatközlők jó része már csak „ilyenkor ezt szokták csinálni" alapon vallott a valaha hitt mágikus eljárásokról. A mindennapi élet kritikus helyzeteiben véghezvitt mágikus eljárásokat tehát egyrészt a mindennapos gyakorlat (elsősorban a mindennapi életben mindig újra visszatérő szükséghelyzetek) tartották fenn, és keltették mindig újra életre, de ugyanannyira a szájhagyományozódás révén is megőrződtek.

3. Alkalomhoz kapcsolódó mágikus eljárások

E csoportunkba tartozó hiedelmek hagyományosan bizonyos időponthoz, alkalomhoz, helyhez kapcsolódnak. Az ide sorolható hiedelemcselekvések alapja: „ilyenkor ezt szokták csinálni". A cél sok esetben ismeretlen is, valódi cél helyett adatközlőink másodlagos magyarázatokkal szolgálhatnak. Többségükben az alkalomra vonatkozó hitként, illetve szájhagyományként jóval tovább is élhetnek, mint a ténylegesen véghezvitt cselekmények. „Az alkalom a fenntartó–hagyományozó tényező, ha sok esetben ki is következtethető egy valamikori céltudatos mágikus gyakorlat."[308] Ezek az eljárások szokáscselekményekbe illeszkednek, nagyobb részük az emberélet fordulóinak szokásrendjébe tartozik, más része egy bizonyos alkalommal gyakorolt mindennapi cselekménysorozatba. Az alkalmi jellegű, szokásszerűen gyakorolt cselekmények „sok esetben már nem is szokásszerűnek, hanem akár szokásnak is minősíthetjük, ily módon kizárva őket a népi hitvilág köréből".[309] Ezt példázza a következő vásárhelyi szokásszerű hiedelem: „Az első ruhát a keresztanyának kell venni, mikor kikerül a kicsi a dunnából, azért, hogy meg ne haljon."[310] A későbbiekben ebből csak az őrződött meg, hogy az első ruhát a keresztanya veszi, mindenféle mágikus cél elérése nélkül.

A/ A naptári évhez kapcsolódó mágikus eljárások

A naptári évhez kapcsolódó mágikus eljárásokat Szent Mihály havától kezdve időrendben közöljük.

András-nap

Országszerte házasságjósló nap volt. Ezen a napon szilvásgombócot főztek, 13 gombócot készítettek, belsejükbe cédulát gyúrtak. 12 férfineveket írtak fel, éjfélkor főzték, amelyik cédula először jött fel a megfőtt gombóccal, azt kivették, s amilyen név volt a cédulán, olyan nevű férjet jósoltak a lányok maguknak. Ha a cédula nélküli gombóc jött fel elsőnek, az azt jelentette, hogy abban az évben még nem megy férjhez a lány. Elterjedt szerelmi jósló eljárás volt ez Luca napján is, akárcsak a következő: „András, esetleg Luca napján a lányok férfifehérneműt, tükröt, törülközőt tesznek a párnájuk alá, hogy kérőjüket megálmodják."[311]

Luca-nap

„Lucanapján a lányok írnak tizenkét cédulát különböző ismerős férfi nevekkel, (férfiak lány nevekkel), a tizenharmadikat üresen hagyják. E cédulák közül karácsonyig minden nap egyet tűzbe dobnak. Akinek a neve utoljára marad, ahhoz megy feleségül a lány, vagy ha férfi, akkor azt veszi feleségül."[312]

---

[308] PÓCS Éva, 1980a 292.
[309] PÓCS Éva, 1980a 337.
[310] KISS Lajos, 1919. 90.
[311] BÁLINT Sándor, 1975. 445
[312] GAÁL Sándor, é. n. 5.

A Luca-napon végzett baromfivarázsló eljárások kevésbé tűnnek szokásszerűnek. Mágikus cél (termékenységvarázslás) érdekében végzett cselekvések ezek, hiszen adatközlőinknek erős a hite az eljárás sikerességében. Az esetleges terméketlenséget a varázslás hiányával igazolják, mint azt az alábbi hiedelemtörténetből megtudjuk. „Luca napján kora hajnalban a tyukokat mög köll piszkálni, hogy jóltojók legyenek. Ez úgy történik, hogy a gazdasszony, vagy cselédje seprőt, vagy más piszkafát vesz a kezébe, bemegy a sötét ólba és a piszkafával hadonászva mögbökdösi a tyúkokat egyre ezt mondogatva: *Tojjatok, kotoljatok!* Ha a tyúkok ennek ellenére keveset fognak tojni, akkor ráfogják, hogy biztosan elfelejtették Luca napján megpiszkálni őket."[313] „December tizenharmadikán Luca napján röggel ki köll mönni a kemöncénél lévő piszkavassal, a tyúkokat lë köll lükdösni az ülőrű, az azt jelenti, hogy ki köll piszkálni a feneküket, hogy sokat tojjanak." „Luca napkor a gazdaasszony felkelt hajnalban és a piszkafával megszurkálta a tyúkok hátsó részét és közben mondta, hogy *tojjatok, kotoljatok, te meg, kakas, sok kiscsirkét csinálj!*" A tyúkok megpiszkálása Luca napján azon a hitet nyugszik, hogy egy kívánság érintéssel átvihető. (Ezen alapszik az aprószenteknapi vesszőzés szokása is.)

Luca és karácsony közti időszak jósló eljárásai

A Luca és karácsony közti időszakban és e két napon végzett jósló cselekmények többnyire tréfás jellegűek, eredményességükben valójában nem hittek. „Luca napján a lányok tollas pogácsából jósoltak halált vagy szerelmet. De szokás volt ugyanez szilveszterkor és Pál napján is." Ez volt az ún. lucapogácsa. A lucapogácsába tollakat tűztek, mindenkinek volt egy saját tolla, s akié sütés közben leégett, arra azt mondták, hogy elsőként hal meg a családból. Más helyen a pogácsába pénzt vagy papírcédulákat tettek. A Luca napi cédulázás egy másik jól ismert változata: a cédulákból karácsonyig minden nap a tűzbe dobtak egyet, amelyik fiú neve megmaradt, olyan nevű férjet jósoltak.

Az időjósló módszerek nagyobb hitháttérrel rendelkeztek és rendelkeznek egészen napjainkig, ide tartozik például az ún. lucakalendárium. „Ekkor [Luca napján] kezdik írni a Luca-kalendáriumot, ami karácsonyra van kész, minden nap egy hónapot jelent."[314] „Karácsonykor időjárást jósoltak hagymából. A hagymát elvágták tizenkét részre, betötték a kuckóba, mindëgyikre töttek olyan jó kanálfej sót, oszt amelyikbe elolvadt, az esős hónap vót, amelyikbe nem, az száraz vót." A hagymakalendárium-készítés alapja az az elgondolás, hogy a függőlegesen átmetszett hagyma a következő év kódolt időjárását tárja fel. Luca napján tányérba ültetett búzából, a lucabúzából termésre jósoltak: ha karácsonyra kizöldült, az jó termést jelentett. Ezt a lucabúzát Hódmezővásárhelyen az éjféli miséig az asztalon tartották, majd a misére magukkal vitték, s hazajövet az állatokkal rontás ellen megetették. Szokás volt ajándékba is küldözgetni belőle a komáknak, jó ismerősöknek, abban a hitben, hogy szerencsét küldenek házukhoz.[315] „Ekkor vetik a buzát, ez karácsonyra kihajt, s megmutatja a jövő évi termést."[316] (A lucabúza jelentésének elhalványulását jelző közlés: „Karácsonykor ültettek árpát vagy búzát, inkább dísznek az ablakba.")

A várható jószágszaporulatra is jósoltak: „Karácsony bőjtjén megfigyelik, hogy ki jön a házhoz legelsőül; ha férfinemű az első vendég, akkor olyan nemű csikó vagy borjú születését várhatják; ha a jövevény nőnemű: olyan lesz a jószág szaporulata is."[317]

Ezekben a napokban halálra is jósoltak: Karácsony éjszakáján sókupacokból tudakolják meg, hogy a családból ki fog meghalni a következő évben: akinek a kupaca reggelre összeomlik, attól búcsúzik el a család. „Karácsony szombatján este az ablakba kitesznek annyi féldióhajat, ahány a családtagok száma és színültig töltik vízzel, akiéből másnap reggelre kiapad, az hal meg hamarabb. Karácsony szombatján 7 esztendősnél fiatalabb fiú vagy lánygyerek háromszor szaladja körül mezítelen a házat és a végablakon nézzen be; ha lát valakit az asztalon feküdni, az meghal a következő esztendőben."[318] A haláljósló karácsony éjjeli ház körül járás emléke megőrződött más hiedelemtörténetben is. „Aszongya

[313] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[314] HEGYI Flórián, 1993. 6.
[315] SZENDREY Ákos, 1986. 190.; lásd még: KISS Lajos, 1931. 225.
[316] HEGYI Flórián, 1993. 6.
[317] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[318] KISS Lajos, 1931. 220.

az én nagyanyám [...] következözött a karácsony, aszongya neki a nagybátyja: Anna, të, neköd mondanék valamit. Mit, Jani bácsi? Të háromszó kerűd körű a tanyát karácsony éccakáján. Aszongya: éjfélkó. Félsz-ë, aszongya. Nem félök én, van itt ëgy nagy kutya, aszongya, ha én azt magamhon hívom, én akkó nem félek. Na, jó van, aszongya, Pannikám, éjfél van, hát aszongya, indúj el! Hát oda szólította maga mellé a kutyát. Mögkezdte a konyhaajtótú, nem a szoba ablaktú, oszt aszongya: të mindég nézzé be az ablakon, mikó mögkerülöd, akkó nézzé be az ablakon, mit látsz a szobába. Hát odaszólította a kutyát, oszt akkó mögindút. Benézött. Aszongya: mit látsz, Panna, a szobába? Aszongya: fekszenek. Na, aszongya, akkó eredj tovább. Mönt a kutyávā. Akkó mögén visszaért, aszongya: most mit látsz, Pannikám? Aszongya: most mög teheneket. Látom, aszongya, benn vannak a szobába. Mi csinának? Aszongya: azok is mind mög vannak dögőve. Nahát akkó eredj mögén. Akkó mögén mönt. Mögén visszagyütt: most mit látsz, aszongya? Jani bátyám, most mög látok a szobába ëgy ravatalt. Aszongya: ki van a ravatalon? Aszongya: azt nem tudom, ki van, aszongya, mer lë van terítve. Na, jó van, aszongya, akkó gyere be. Hát bemönt. Aszongya: nem fétél, Pannikám? Aszongya: nem. Velem vót a kutya. Majd aztán várják a következő esztendőt, hát az első esztendőbe mind elhullottak a lovai, mer nagygazda vót, nagyon nagygazda. A második esztendőbe elhullott a tehén, a harmadik esztendőbe möghalt a gazda. Hát ezt mutatta a karácsonybüjtje éjszakája."[319]

Karácsony

Szokás volt karácsonykor fokhagymával keresztezni az ablakot, a magyarázat szerint rontás elhárítására és egészségmegőrzési céllal. Ez azt jelentette, hogy két fokhagymafüzért tettek az ablakba úgy, hogy keresztet formázzon. Ezt a füzért karácsony után a kakassal etették meg, hogy harcias legyen. „Karácsony estéjén fokhagymával kenik meg az istálló ajtaját, küszöbét, azért, hogy meg ne ronthassák a jószágot."[320]

„Karácsony szombatján szomorúfűzfa alá mennek fésülködni, ha azt akarják, hogy hosszú legyen a hajuk."[321]

„Ha karácsony első napján ebéd után alusznak, sok kotló lesz."[322]

Karácsonyeste a család minden tagjának meg kellett ennie egy szép, piros almát, hogy egészségesek legyenek. „Pohár vízbe szép piros almát tettek és úgy ittak belőle, hogy egészségesek legyenek." A lovakkal is elvégzik: „Karácsony éjszakáján 12 órakor a lovakat megitatják piros almáról (az itatóvályúba piros almát tesznek), hogy egészségesek legyenek."[323] „Olyan is vót, hogy karácsony szombat éccakáján almárú itatták a lovat, hogy në lögyön a ló torokfájós. Az itatóvályuba töttek ëgy almát." „A lovat pirosalmárúl éjfélkor mögitatták." „Karácsony éjjelén éjfélkor a lovakat meg kell itatni, az itatóvízbe előbb pirosalmákat tenni, hogy arról igyanak a lovak és olyan gömbölydedek legyenek, mint az alma."[324] Ilyenkor fokhagymát is ettek, hogy ne legyenek torokfájósok. „A reggelinél először egy gerezd fokhagymát mézzel kell lenyelni, hogy torokfájósak ne legyenek."[325] Karácsonykor étkezésnél minden családtagnak minden ételből kellett ennie. Ugyanakkor kaptak a távollevők (az asztalon hagyták éjszaka), a halottak (a tűzbe dobták). „A karácsonyi kalácsból mindenkinek törtnie kellett, hogy összetartson a család." A fokhagymából is mindenkinek enni kellett, indoklás nélkül. Karácsonykor angyalbögyörőt (mákos nudlit) készítettek, sok mákkal, hogy az eladó lánynak sok kérője legyen. Főzésekor fakanállal nem volt szabad belenyúlni, különben a lány soká fog férjhez menni. Ügyelni kellett arra is, hogy merőkanállal se nyúljon bele, mert akkor az anyósa nagyszájú lesz. „Ha a lány kanalat nyal: pörölős napa lesz."[326] „Csináltak diós tésztákat is, hogy zsíros legyen a következő év." Karácsony „éjfélkor a kiskaputól a pitarajtóig beszórják az utat mákkal azért, hogy sok kérője legyen

[319] POLNER Zoltán, 1978. 90. (Balogh Józsefné Lantos Krisztina 1906–1975, Mindszent)
[320] KISS Lajos, 1931. 220.
[321] GAÁL Sándor, é. n. 4.
[322] GAÁL Sándor, é. n. 7.
[323] KISS Lajos, 1931. 220.
[324] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[325] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[326] KISS Lajos, 1931. 221.

a lánynak".[327] „A karácsonyi asztalon mindig volt alma, dió, néhol mogyoró is."[328] Úgy tartották, hogy „karácsony estéjén aki nem eszik diót, az gilvás lesz".[329] A karácsonyesti ételmaradékokat a tyúkokkal etették meg, eredendően baromfivarázsló céllal. A hiedelem elhalványulását jelzi, hogy adatközlőink indoklás nélkül emlékeznek erre a „szokásra". „A karácsonyi kalácsból az állatok is kaptak."

A karácsonyi szemetet gyümölcsfára kell szórni, a morzsát, asztal alá tett takarmányt újévkor a jószágnak adni. „Köleskásával kell beszórni a szoba földjét, hogy sok pénz legyen a háznál. Ez utóbbi azonban inkább a primitív halottkultusz maradványa. A felsorolt télkezdeti szokások egyébként a téli napforduló kozmikus időszakával függenek össze."[330]

Karácsony szenteste az asztal alá minden terményből tettek, hogy a következő évben is minden meglegyen, de ugyanezt sokan cél és magyarázat nélkül is megtették. „Az is ëgy babonaság vót, hogy szögén édösapám karácsony szombatján ëgy szakajtóba belerakott búzát, árpát, kukoricát, szénát, szalmát, fölül csutkalevelet, akkó almát, vöröshagymát, ami ilyesmi létezik. Abba mindön vót: takarmány, vót abba krumpli, bab, mindön. Oszt akkó ëgy fekete kalappal lëtakarta és akkó az vízkörösztig a szobába az asztal alatt vót. Azt avval tartották, hogy úgy lösz bő termés jövőre." „Szombat éccakáján be köllött vinni ëgy hétre való búzát, kukoricát, onnan hordtuk kifele a tyúkoknak az önnivalót, hogy jobb szöröncse lögyön." „A karácsonyi asztal alá tött búzát, árpát, kukoricát, napraforgómagot másnap mögötették a baromfiakkal, hogy sok tojás lögyön." „Ha nyújtófa került a karácsonyi asztal alá, azt az asszonyok helyezték oda, hogy a férjük ne verje őket." Határozott mágikus céllal még a közelmúltban is végezték: „A karácsonyi asztal morzsáját [...] disznó vödrébe szórták, hogy ne legyen hangya a háznál."[331] „Mikór gyerökök vótunk, akkó röggel nem kaptunk önni – nem tudom miér. Amikór este mögterítöttünk, akkór középre a tál mellé mindëg töttek ëgy kistányért, oszt mindönkinek tönni köllött bele ëgy szöm babot mög ëgy pici mákostésztát. Nem tudom miér, azt mondták, az angyaloknak tösszük." „Karácsony estéjén az asztalon maradt ételt éjszakára is ott kellett hagyni: „ott hált az önnivaló az asztalon."[332] „Karácsonyi ebéd és vacsora után a maradék ételeket nem szabad eltakarítani, hogyha jönnek az angyalok, találjanak ételt az asztalon."[333] Vásárhelyen ismerik azt a magyarázatot is, hogy „Szenteste Jézust várták vendégségbe, ezért mindenből tettek az asztalra, illetve az asztal alá". „Karácsony szombatján este az asztalon maradt kenyér- és kalácsdarabot nem szedik össze, csak másnap és elteszik, hogy veszett kutyának adhassák, melytől az meggyógyul."[334]

Az alább következő adatok még inkább a karácsonyi vacsora ünnepélyes, szertartásos jellegével függnek össze, bennük már mindenképpen csak a szokásszerűség ragadható meg. A karácsonyi morzsa szerepe hasonló a szentelt tárgyakéhoz: mint ünnepről származó eszközt használják füstölésre és más gyógymódok eszközeként is. A morzsa, illetve az ünnepről származó minden asztali hulladék „őrzi az ünnep kultikus telítettségét, idézi az Úrnak a hívő környezetben való jelenlétét, gondoskodását. Éppen ezért elteszik, és a következő év folyamán [...] paraliturgikus szentelményként használják föl":[335] ember és állat gyógyítására használják, gyümölcsfákra szórják. A gyümölcsfák tövébe szórt karácsonyi morzsa a jobb termést segíti elő.

Aprószentek

„Aprószentek' napján a' vesszőzés [...] máig is nagy divatban vannak."[336] – hangzik a megállapítás 1844-ben. Erre a termékenységvarázsló rítusra emlékeznek a közelmúltból is: „Aprószentek reggelén

[327] GAÁL Sándor, é. n. 4.
[328] NAGY Vera, 1980–81. 150.
[329] KISS Lajos, 1931. 220.
[330] BÁLINT Sándor, 1975. 445.
[331] FARKAS Ferenc, 1976. 44.
[332] NAGY Vera, 1980–81. 150.
[333] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[334] KISS Lajos, 1931. 220.
[335] BÁLINT Sándor, 1989. 81
[336] SZATHMÁRY Károly, 1844. 568.

(december 28.) frissen vágott pálcikával enyhén megcsapkodják a serdülő növendékeket s ez mindaddig tart, míg meg nem tudnak felelni a kérdésre: hányan vannak az aprószentek? (Némelyek 144 ezret mondanak, mások kevesebbet.)”[337]

Újév

A fiatalok körében szokás volt a szilveszteri ólomöntés: amilyen alakot felvett az ólom, azt tartották olyan lesz a jövendőbelijük foglalkozása. Például pálcaalakból tanítóra, tollalakból jegyzőre következtettek. „Anyámtul amit hallottam, hogy szilveszter környékén volt szokás az ólomöntés. És akkor a kiöntött figurából, amilyen formát vött föl, abbul próbáltak következtetni arra, hogy lovas embör lösz, huszár lösz vagy ez vagy az lösz, aki a nagylányt elvöszi.”

„Ó év utolsó napján az udvaron számos fahasábot állítanak föl. Minden családtag választ magának egy-egy hasábot s kinek fája reggelig eldől, azon egyén felől általános az a hit, hogy még azon évben meg fog halni.”[338]

„Újév napján az udvar felől befelé haladva kell söprögetni, hogy a pénz, haszon a házhoz áradjon. E napnak, az évkezdetnek eseményei meghatározzák az egész esztendőt. Ezért nem szabad a háztól kiadni semmit sem, hogy a szerencse el ne távozzék. Babot, kukoricát, lencsét főznek, hogy sok pénz (érc) legyen a háznál.”[339] Újévkor hajdan nem maradhatott el a tejberizs, lencse, bab vagy főttkukorica, korábban a köles, melyről azt mondták: „ahány szöm rizskását mögöszünk, annyi forint fordul mög a kezünkben”. A sok aprószemű terménnyel bőséget, gazdagságot, szerencsét biztosítottak az újévre. „Újévkor mindig lencsét főzünk, hogy sok pénz lögyön. Olyankor nem szabad aprójószágot vágni, mer az hátrafele kapar, hanem disznót köll önni, mer az előre túr. A tyúk hátrafelé elkaparja a hasznot.” „Újév első napján nem jó szárnyast, baromfit enni, mert az elkaparja a szerencsét. Hanem malac- vagy disznóhúst kell enni, mert az odadúrja a szerencsét.”[340]

„Újesztendőre mindent föl kell takarítani s a darabban lévő munkákat be kell végezni, mert ha rendetlenül megy az ember az újesztendőbe, akkor a következő évben is rendetlen lesz.”[341]

„Iparosok azt tartják, hogy ha az év első napján reggel sokan mennek a házhoz, az év elején (tavasszal), sok munka lesz. Ha délben, akkor nyáron, ha délután, ősszel, ha este, télen.”[342]

Vízkereszt

Vízkeresztkor minden háziállatot meghintettek szenteltvízzel, hogy erősek legyenek.

Húshagyókedd

„Húshagyó kedden levágott és még vérző fekete tyúkkal kell az aprójószág udvarát körülszaladgálni, hogy a vészt távol tartsák.”[343] „Húshagyókor fekete tyúkot vágunk, hogy jobb lögyön a szöröncse.”

Húsvét

Virágvasárnap

A virágvasárnapi barkát mint nevezetes, „szent alkalomról” származó tárgyat mágikus eszköznek tekintették. Virágvasárnap barkát és fokhagymát etettek a tehénnel.

Nagypéntek, nagyszombat

„Ha nagypénteken a gazdaasszony a sütőteknőben megmossa a fejét, majd abban a vízben a sütésnél használatos eszközöket (szita, keresztfa, lapocka, sütőlapát, kosár) is, akkor a kenyér egész évben

[337] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
[338] KISS Lajos, 1958c 177.
[339] BÁLINT Sándor, 1975. 445.
[340] GAÁL Sándor, é. n. 3.
[341] GAÁL Sándor, é. n. 3.
[342] GAÁL Sándor, é. n. 3.
[343] BÁLINT Sándor, 1975. 445.

magas lesz, illetve nem ronthatják meg az évben a kenyeret."[344] A lányok nagypénteken szomorú fűzfa alatt fésülködtek, hogy hajuk akkorára nőjön, mint a szomorúfűz ága. „Nagypénteken kint a kútnál kell megmosakodni, hogy egészségesek maradjanak. A házat férgek ellen halnalban ki kell söpörni. Mindez a tavaszi, megújulást igéző szokások közé tartozik."[345] „Nagypénteken az udvaron fürödtek, akkor nem volt bolha. Pláne ha disznó vagy kutya nem volt a háznál."[346] Nagypénteken háromszor körülkerítik a házat, és közben ezt mondják: *Kígyók, békák szaladjatok, megnémult a harangotok!*

„Nagypénteken kell átültetni a szobai virágot egyik cserépből a másikba, akkor szép kövér lesz."[347] „Violát nagypénteken déli (12 órakor) harangozáskor kell vetni, hogy dupla legyen."[348] „Lányok nagypénteken fésűt, szappant, tükröt, férfi nadrágot tesznek a fejük alá, hogy megálmodják, ki és milyen lesz a férjük."[349] Nagyszombaton hajnalban megrázták a gyümölcsfákat, hogy jó termés legyen.

Húsvéthétfő

„A tehén farka alá húsvét hajnalán fonalat kötöttek." Magyarázatára nem emlékeznek. „Húsvétkor érdemes az első feltört húsvéti tojást valakivel megfelezni, mert ha valamelyik felező eltévedne és tévelygésében eszébe jut, hogy kivel felezett húsvétkor tojást, akkor útbaigazodik."[350] A húsvéti locsolkodás mágikus célzatú: erőt és egészséget biztosít. E rítus a víz tisztító, gyógyító, termékenység- és szépségvarázsló erejébe vetett hiten alapszik, mely tehát az ősi megtisztító szertartások keresztény formájának tekinthető. A húsvéti locsolóversek is mágikus tartalmúak, azt segítik elő, hogy a lányok egész évben szépek és egészségesek legyenek.

Szent György-nap

„Szent György nap előtt ha valaki beleesött vízbe, kint a határba vagy bárhol, arra mondták, hogy na, të nem löszöl rühes." „Rühesség ellen legjobb Szent György nap (április 24.) előtt megfürödni."[351] „Szent György napján meg kell hencsörögni a földön akkor nem lett rühes az ember."[352]

Pünkösd

Pünkösd hajnalán harmatban mosdottak a lányok, hogy szépek, frissek legyenek, szeplőjük elmúljon.

B/ Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó mágikus eljárások

Születés

Hagyományosan a szülés a földön történt, mely rítus a Földanya tiszteletének maradványa lehet: „Ami illeti a nőt, amikor eljött az ő perce, a szoba földén lepedővel leterített szalmára fektették, hol gyermekét elszülte."[353] A szülést mágikusan segítették, pl. ráolvasással sürgették a szülés megindulását. A szülés utáni mágikus cselekmények elsősorban arra vonatkoztak, hogy a rontó erőket távol tartsák és az újszülött életét pozitív irányban befolyásolják. Ezeket a cselekményeket is az alkalmi cselekmények szokásszerűsége határozza meg: a bába ezeket mindig is végezte, szinte kötelességszerűen. Például a köldökzsinórt és az újszülött első fürdővizét a kertben elásták. (Ugyan sok helyen az elsőszülött gyerek köldökét eltették, őrizgették.) „Mikor az asszony letette a terhét, a bábaasszony a köldökzsinórt két helyen pertlivel elköti bokorra, azután közte elvágja. A gyermek köldökéről az elkötött köldökzsinór

[344] GAÁL Sándor, é. n. 2.
[345] BÁLINT Sándor, 1975. 445.
[346] HEGYI Flórián, 1993. 5.
[347] GAÁL Sándor, é. n. 2.
[348] KISS Lajos, 1931. 221.
[349] KISS Lajos, 1931. 277.
[350] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[351] KISS Lajos, 1931. 223.
[352] HEGYI Flórián, 1993. 5.
[353] SZEREMLEI Samu, 1913. 456.

5-6 nap múlva szárad el, amit eltesznek gondosan száraz helyre és 7 esztendős korában oldatják el a gyerekkel, hogy szerencsés legyen. A fiú szép író, a leány pedig jó varró, gyorskezű lesz."[354] Az ilyen mágikus oldó művelet a gyerek okosságát és egyéb jó tulajdonságait biztosítja.

Az újszülöttnek almát adott az első látogató, hogy gömbölyű és piros legyen. Az ember életében megkülönböztetett szerepe volt az első fürdetésnek. Az újszülött első fürdővizébe szokás volt tojást ütni, hogy a csecsemő szép és egészséges legyen. „Ha a kisgyereket először vitték valahová, ott megkerekítették tojással az arcát, ezt mondva: *»Ilyen gömbölyű legyen az arcod!«*"[355] „A kisgyereknek, ha idegen helyre viszik, tojást adnak először ajándékba, a tojás kerek végével háromszor megkerekítik az arcát s ezt mondják: »olyan kerek, olyan piros, olyan puha legyen a képe, mint ez a tojás«. Aztán kikőttetik és a kikelt csirke árából veszik az első gunyát (ruhát)."[356] Ezek a cselekmények is erősen a szokásszerűség határán vannak, hiedelemtartalmukat valójában a tojás mágikus jelentése adja. „Amikór először elvittük a kicsit, az anyósom két tojást tött mellé. Én kérdöztem miér, hát azt mondta, hogy »ezt így szokták«. Hát, mondom, jó' van. Szóval ez babona." Szokásszerűen mondott ráolvasás is kapcsolódik e rítusokhoz. „A gyerekágyast látogatók így köszöntik az anyát:

Adjon Isten az elmönt erőd helyett újat!"[357]

A gyerekágy körüli cselekményekben párhuzamosan figyelhető meg a szokásszerűség és az ünnepélyes kezdő alkalom hangsúlyozása; és jelen van valamilyen többé-kevésbé határozott veszélyérzés; az a tudat, hogy ilyenkor félteni kell az anyát és gyermekét. Az ágy elfüggönyözése jellemzően szokásszerű cselekmény. „Általában nem tudják, hogy mire való, csak annyit, hogy ezt szokták csinálni. A váltott gyerekről szóló hiedelemtörténetekben jelenik csak meg az a motívum, hogy azért váltották el a gyereket, mert nem volt elfüggönyözve a keresztelőig sátorlepedővel."[358] A mindennapokban ez azt jelentette, hogy keresztelőig nem lehetett magára hagyni a kisgyereket, mert a gonosz szellemek kicserélhették. Sok nagyfejű, idétlen, beteges gyerekre rámondták, hogy kicserélték, azaz váltott gyerek. Védték az anyát, hogy a tejét ne veszítse el: „A kinek első gyereke van, igen jó, ha csecséből kifejt tejjel pogácsát csinál, de azt nem a kemencében, hanem a napon kell megszárítani és száraz, tiszta helyen tartani, hogy ha elfogy az anya teje, ilyen pogácsából egy kicsit megtörve vízben vehessen magába, akkor azután lesz teje bőven."[359]

Keresztelés

A gyerek megszületése után „az ujszülöttet a bába és a keresztanya valami bibliai névre a templomban megkereszteltették, vigyázva, hogy ebbe először jobb lábbal lépjenek"[360] A keresztelésre vitt kisbaba helyére mángorlósulykot tettek, hogy az álmát el ne vigyék, rossz, rívó ne legyen. „A keresztelés után amikor hazaértek, a gyereket letették a ház küszöbére. Onnan a ház legmagasabb embere – az anya kérésére emelte föl a kicsit. Azért a legmagasabb embert kérték meg, hogy olyan nagyra nőjjön a gyerek is."[361] Ezután letették az asztalra, hogy „olyan jó legyen, mint a falat kenyér".[362] A háznál a keresztelő, a csök alatt „a kinek hamarabb eszébe jut, összeszedi a rossz cserépkantát, fazekat stb. és az ajtóhoz vágja, hogy süket ne legyen a gyerek",[363] illetve azért, „hogy a gyerek beszédesebb legyen".[364]

Itt jegyezzük meg, hogy hagyományosan az újszülöttet megkereszteléséig nem szólították nevén, ez az egyházi liturgia hatása mellett a név mágikus szerepének jelentőségére utal.

---

354 KISS Lajos, 1955. 442.
355 PÓCS Éva, 1985. 57. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
356 KISS Lajos, 1919. 89.; lásd Még: PÓCS Éva, 1985. 59.
357 PÓCS Éva, 1986a 392. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
358 PÓCS Éva, 1980a 297.
359 KISS Lajos, 1919. 88.
360 SZEREMLEI Samu, 1913. 456–457.
361 KOVÁCS Sára, 1971. 12.
362 KISS Lajos, 1919. 87.
363 KISS Lajos, 1919. 87.
364 SZEREMLEI Samu, 1913. 457.

Házasságkötés

„Volt olyan hely, ahol megmosdatták a menyasszonyt borban, hogy fejfájós ne legyen.”[365] A XIX. századi lakodalmaknak még elmaradhatatlan étele volt a köleskása, melyet termékenységvarázsló céllal fogyasztottak. A lakodalomban elkezdődtek a jóslások, termékenységvarázsló eljárások, hogy szép, egészséges gyerekek szülessenek. A menyasszony azért nézett a kormos kéménybe, hogy sötét szemű gyerekei legyenek. A lakodalom során gyakorolt tréfás jellegű, hiedelemmagyarázattal ellátott szokás volt az, hogy a menyasszony megvetett ágyába beledobtak egy fiúgyereket, hogy fiú szülessen. Hasonló mágikus célt szolgált a következő, ráolvasással kísért cselekedet: „Ha meg a fiatalok mennek látogatóba, a menyecskét kenyérrel kínálják meg, mondván és cselekedvén:

Farából adok, hogy gyerök lögyön,
mög is hámozom, hogy piros lögyön,
mög is vagdalom, hogy boldog lögyön.”[366]

„Az új párhoz látogatóba menők is azzal a tudattal teszik a kalapot az ágyra, hogy fiuk legyen a fiataloknak.”[367] „De magának az új párnak is van gondja arra, hogy az ember nadrágja az ágy fejében legyen, azon aludjanak, mert akkor fiúgyerek lesz, ha pedig subán hálnak, bodor lesz az eljövendő haja. Arra is figyel a fiatal férj, hogy a legelső lefekvésnél baloldalára feküdjön, mert akkor fiuk lesz, míg ha jobboldalra talál feküdni, bizonyosan leány születik.”[368]

Az alkalmi eljárások és az önálló mágia (következő, I/4. csoportunk) határterületére helyezhető a szerelmi rontás menyasszonyi fátyollal, mely erős alkalomhoz kötöttségénél fogva itt kerül megemlítésre. „Vót olyan is ha valaki esküdött, oszt vót neki haragosa, az esküvőn mögjelent, a fátyolbul lëvágott ëgy darabot, oszt elvitte, akkor a fiataloknak nem vót az életbe szöröncséjük.”[369] „Neköm vót ëgy ángyikám. Itt Hódmezővásárhelyön a Toldi utcában lakott. Ez biztos, valaki mögrontotta. Amikor Gerencsér doktor még járt ki hozzá, mög ilyen nagyobb doktorok, aszonták, nem lehet möggyógyítani. De annak, Gyönyörűm, így ilyen helyön (a lágyékánál) vót neki három kis lyuk. Azok úgy püfögtek, mint mikor a kása úgy forr. Én láttam, mert neköm mutatta. Szóval azt mondta neköm akkor az ángyikám, hogy űtet mögrontották akkor, amikor ű menyasszony vót. Neki, neköm mutatta sokszor, így a fátylából ëgy ekkora darabë ē vót vágva. Evvē rontották mög. Dehát, Gyönyörűm, az nagyon sokat szenvedött. Möggyógyítani nem löhetött. Abba pusztult el.”[370] „A menyasszonynak a rontás ellen a kézfogótól az esküvőig sót kell a harisnyájába vagy cipőjébe szórni. A só, régebben a megszentelt só ősi gonoszűző szer. Karikagyűrűjét nem szabad másnak felpróbálni. Ha koszorújából lopnak, élete boldogtalan lesz. Az ellopott résszel végzett rontás ugyanis az egész életre érvényes.”[371] „A szerelmi rontást úgy előzték meg lakodalom és esküvő idején, hogy a menyasszony cipőjébe réz kétfillérest tettek. A jegyesség ideje alatt ennek a cipő sarkában volt a helye. A cipőbe tett só is rontáselhárító hatású volt. A vőlegény, illetve a kérő cipőjébe kevés cukrot csempésztek, és a székre is szórtak belőle, hogy édes út vigye oda, ahol édes széken ül.” „Jegyváltás után a cipősarokban pénzt hordottak a jegybenjáró párok, hogy meg ne rontsák őket.”[372] „A menyasszonynak talpa alá a cipőjébe ezüst pénzt tesznek, hogy meg ne rontsák. Ezt különösen akkor csinálják, ha volt már más szeretője. Ha a jegybenjáró fiatalember a jegybenjárás ideje alatt kifordítva fonákul viseli a gatyáját, akkor nem válik el tőle a lány.”[373]

---

[365] KISS Lajos, 1955. 389.
[366] KISS Lajos, 1955. 44.
[367] KISS Lajos, 1919. 84.
[368] KISS Lajos, 1955. 440.
[369] KOVÁCS Sára, 1971. 2.
[370] POLNER Zoltán, 1987. 28. (Marosi Bálintné Szabó Julianna 1893–1973, Hódmezővásárhely)
[371] BÁLINT Sándor, 1975. 445.
[372] KISS Lajos, 1955. 383.
[373] KISS Lajos, 1931. 277.

Halál

A halálhoz, túlvilági élethez kötődő szokásjellegű hiedelmek a következők. Vásárhelyi hiedelem szerint „éjfél 1 órakor van az „életváltság", ekkor hal meg a legtöbb beteg".[374] A haldokló ember a hiedelem szerint azért vágyik vissza a szülőhelyére, szülőházába, mert születésekor a mássát szülőháza kertjében ásták el: „Nem hiába ott ásta el apja a mássát, odavágyik vissza meghalni is."[375] „Azt tartják, hogy a teherben levő asszony, ha meghal, azért megszüli a gyereket a koporsóban, különben nem venné be az anyát a föld."[376] „Aki fél a halottól, fogja meg a halott nagylábujját, félelme elmúlik."[377] „Én hallottam, hogy a [halottnak] a lábujját mögfogatták vele, hogy në féljön. A halottat mög nagyon mög köllött nézni, hogy në álmodjon vele."

A halott körül végzett hiedelemcselekvések közül néhány szokásjelleggel bír, a temetési szokások rendjébe tartozó eljárás. Ezeket azonban a gyakori hiedelemjellegű magyarázatokkal bevonják a halott túlvilági életével kapcsolatos, napjainkig igen elevenen élő hiedelmek körébe. A halottat a földön terítették ki, hagyományosan ott is jött világra. Aki földön született, csak a földön halhat meg, mert a halál visszatérés az anyaföldbe. „Hódmezővásárhelyen, mikor a nagybetegnek már a szava is eláll, akkor már a *földön húz*, nemsokára meghal. Ilyenkor leveszik az ágyról a földre és a ház közepére a gerenda alá fektetik gyékényponyvára. Az ágyról nemcsak azért teszik le, mert a föld elősegíti, hanem azért is, mert az ágy hátráltatja a haláltusát; a haldokló ugyanis nem tud meghalni, ha a feje alatt tyúktollas párna van."[378] Róheim feltételezi, hogy a tollak a madáralakú tollas lelket tartanák vissza.[379] És hasonlóan ehhez: a tükörkép gyanánt megjelenő lelket a tükör is marasztalná, ezért azt a halottas házban letakarják. „Amikor otthon vót fölravatalozva a halott, mög köllött fordítani vagy lë köllött takarni a tükröt, hogy a halott néhogy möglássa magát benne, mer az zavarná a lelki nyugalmát." Rendkívül szép, teljes magyarázattal ellátott vallomás szerint: „A tükröt halálesetkor lëszödték, hogy a tükörbe a halott ëgy pillanatra së látszódjon mög, mer' az azt jelentötte, hogy mögkettőződik a halott, tehát ëgy másik halott fogja követni." Az oldás hagyományát őrizte meg az a hiedelemjellegű szokás, hogy a halott ruháin minden kötést, csomót kioldottak, hogy lelke könnyebben elszálljon. Nem elég a halottat a földre tenni, az irányt a ház mestergerendája határozza meg: a halottat a mestergerenda hosszában ravatalozzák föl. „Úgy ravatalozták föl a szobába, hogy lábbal vót kifele, így is vitték ki." Ezzel ellentétes közlést is feljegyeztünk: „Valahogy úgy rémlik, hogy mikor él az embör, akkor lábbal mögy kifele és mikor möghal, akkor fejjel viszik kifele. Mög azt tartották, hogy úgy gyütt világra is, úgy mönjön a másvilágra is." „Ha mán möghalt, létöttük a földre ëgy rossz pokrócra vagy lepedőre. [...] A halott állát ëgy kendővel fölkötöttük. Lëfogtuk a szömit, és nehezebb pénzt raktunk rá, hogy csukva maradjon."[380] Hiedelemmagyarázat szerint azért tettek így, mert úgy tartották, hogy ha felnyílnak a szemei, akkor a halott vár még maga után valakit. A halott kezébe pénzt tettek, hogy nehogy szegényen menjen a másvilágra. A halott életében összegyűjtött haját a koporsóba, párnájába tették, hiszen az hozzá tartozott, vele együtt kellett eltemetni.

Máig élő illemszabályt fogalmaz meg adatközlőnk: „Ilyenkor még a haragosainak is csak jót volt szabad rá mondani."[381] Ma is mondogatjuk: halottról jót vagy semmit. A halott addig, amíg a háznál van, mindent tud, hall, ami körülötte történik. Néhány halott körüli cselekvés arra utal, hogy a halottat szinte még élőként kezelik: „A halottat azért fürdették lë, hogy tisztán mönjön a másvilágra. A meleg víz mög azért köllött hozzá, hogy a halott në szenvedjön a hidegtül." „Imára kulcsolták a kezit, és dërékig betakarták a szemfödővel, hogy në fázzon".[382] Vagyis a halott ugyan befejezte földi pályafutását, de a hit szerint ezután is mindent lát és tud. Első éjjel lámpát égettek a felravatalozott halott mellett,

---

374 KISS Lajos, 1955. 564.
375 KISS Lajos, 1919. 86.
376 KISS Lajos, 1919. 86.
377 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 11.
378 RÓHEIM Géza, 1990. 158–159.
379 RÓHEIM Géza, 1990. 160.
380 SZENTI Tibor, 1985. 314.
381 SZENTI Tibor, 1985. 315.
382 SZENTI Tibor, 1985. 315.

mert nem jó egyedül hagyni. A halottat ellátták, hogy a túlvilágon ne szenvedjen hiányt: például ha dohányos volt, a koporsóba tettek mellé dohányzacskót, pipát is. A halottat felkészítették a túlvilági útra is: „A lábára azért húztunk vastag harisnyát, hogy ha mögy a hosszú úton, a tövis në szúrja. Mert a halottnak a túlvilágon ëgyedül köll mögtönni a hosszú vándorutat. Mezőn mögy körösztül, ami tele van szamártüsökkel."[383] Vagyis a túlvilág mintegy folytatása az alföldi, pusztai tájnak.

A halottal eltemetett tárgyak nemcsak azért kerültek a halott mellé, mert kedvelt használati tárgyai voltak, hanem mert a túlvilágon ezekre szüksége is lesz. „Azért adtunk rá fehér ingöt, fekete ruhát, hogy ünnepélyös lögyön. Öltözékivel is tiszteletöt ébresszön maga iránt, és mögtisztölje vele az Urat. A férfi embörnek a kalapját is mellé raktuk a koporsóba, hogy ha mögérközik, illendően tudjon köszönni az Úrnak. Az elhalt mán élete végin elmondta a családnak, hogy mit rakjanak mellé a koporsóba, ha eltemetik. Kedves emlékeihön ragaszkodott. Legtöbb férfi a pipáját mög a botját kérte, hogy a túlvilági úton ezök a hű kísérői vele lögyenek. A részögös embör mellé kérés nélkül is töttek ëgy üveg pálinkát. Hadd melegítse, ha a mezőn hideg lösz."[384]

A halott igényeinek kielégítését célzó cselekményeket a túlvilági életbe vetett hit, a halottal kapcsolatos álmok gyakori volta és a halottlátóhoz járás gyakorlata tarthatta fenn. A már sokat emlegetett cérnabarai asszony, aki gyógyítással foglalkozott, halottlátó asszony hírében is állt. Hozzá fordultak, ha nem voltak nyugodtak halottjaik túlvilági sorsa felől. Azt nem állíthatjuk teljes bizonysággal, hogy a vásárhelyiek – lévén nagyobb számban reformátusok – tömegesen jártak volna a csépai halottlátóhoz (Mészáros Mihály), azonban az Alföld leghíresebb halottlátóját, kit adatközlőim is a „csípai embör"-nek neveztek, bizonyára többen felkeresték a XIX. század végén, a század elején.

Katolikus házaknál Hódmezővásárhelyen „mikor a gyászolók a temetőből hazamennek, akkorra már a ház előtt várja az érkezőket a szegénység meg a koldusok. Ezeket, sőt elsősorban ezeket vendégelik meg."[385] „A koldusnak úgy adtak, mintha a halottnak adnák, hogy haza ne járjon a lelke."[386] (Korábban fontos szerepet játszottak a szegények és a koldusok, akik a halott(ak)at helyettesítették. Ezért mondták Hódmezővásárhelyen: „Adjatok a koldusnak, hogy haza ne járjon a lelke!"[387] Ha ugyanis nem adtak a szegényeknek, akkor a halott nem nyugodott, hazajárt kísérteni. „Meghalt a nagyanyám, azután nemsokára azt vettük észre, hogy a szobában minden nap valaki egy bizonyos időben szétrakodott. Először csak éjszaka, azután már nappal is. Ugy annyira, hogy szétszórta az ágyneműt, a párnákat és a dunnát is. Egyszer azt gondoltuk, hogy rakunk az ágyra egy nagy hordót amit teli öntöttünk vizzel. A hordó akkora volt, hogy öt ember sem tudta volna ugy felemelni, hogy a viz ki ne loccsanjon belőle. De mindez hiába volt. Mire bementünk a szobába a hordó le volt emelve és egy csepp viz sem volt kilöttyentve. Mindez mindennap megtörtént és mikor a kutya ugatott, benéztünk az ablakon lehetett látni hogyan repülnek a párnák szét a levegőbe. Volt a családba egy bolondos lány, aki vállalkozott arra, hogy bemegy a szobába és beszél a szellemmel. A lány be is ment és ezt mondta: »Minden lélek az Urat dicséri.« Erre ezt felelte a szellem: »Dicsérném én is, ha lehetne.« Ezután elmentek a paphoz és elmondták mi történt. A pap ki is jött és megszentelte a házat. De a szellem ezután is mindennap megjelent, és szétszórt mindent. Ekkor a pap azt tanácsolta, hogy vendégeljenek meg szegényeket. Ki is hivtunk vagy húsz-harminc szegényt a szegényházból és jól megvendégeltük őket. Ettől kezdve nem jött többé el a szellem."[388]

„Az öreg gazda így adja ki a parancsot a torban: »Húst a szögénységnek!«"[389] „A szögényök is elgyüttek a szabad övészet hírire. 1905 körül, égy temetésön annyian voltak nálunk, hogy még az udvaron is terítöttek. Olyan sok kúdus gyütt, hogy csak az idősebbeket tudtuk léültetni, a fiatalokat mög elküldték dolgozni."[390] A toron a halottnak éppúgy terítettek, mint a vendégeknek: „Az elhalt

[383] SZENTI Tibor, 1985. 330.
[384] SZENTI Tibor, 1985. 331.
[385] RÓHEIM Géza, 1990. 179–180.
[386] NAGY Vera, 1980-81. 149.
[387] KÁROLY S. László, 1979. 442.
[388] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 11.
[389] RÓHEIM Géza, 1990. 180.
[390] SZENTI Tibor, 1985. 318.

mëgszokott helyin ëgy teríték úgy maradt üresen, hogy fölrakták a tányérját, poharát, mintha most is ott lönne, de ételt nem töttek neki."[391]

A szegények szokásszerű etetése a halotti tor alkalmával szinte kötelező érvénnyel végrehajtott cselekvés volt, azonban a halottak napi halottetetés nem volt szokás Vásárhelyen. A hiedelmektől, szokásoktól való „elidegenedés" általános módszere az, hogy adatközlőink például cigányoknak tulajdonítanak bizonyos „szokásokat". Az ilyen, cigányoknak tulajdonított hiedelmekről szóló történetek a hiedelmeknek mintegy cáfolataként vannak jelen. „Hát azt csak a cigányok szokták. Cigány szokás. Azt még most is látjuk halottak napján, hogy sok helyön isznak, és akkór odatösznek ëgy pohárral. Ezt láttam, most ősszel vót. Rengeteg ital vót, mint ëgy lakodalomba." „Cigányoknál divat az, hogy halottak napján a temetőbe a család kimögy és akkor körbeülik a sírt, visznek süteményöket, italt. És ott a sírnál öszne k-isznak. Kint vótunk az ősszel a temetőbe és a Muzulnak a sírjánál az ëgyik fia ott vót, és hát a fiamat mögkínálta pálinkával. Mondta a fiam, hogy »ide figyelj, én nem tudom, mit köll csinálni, mondjad, hogy mit köll csinálni«. Aszongya, »különösebb dolog nincsen, csak mielőtt innál, ëgy kicsikét löttyints ki belőle a földre, az a halotté, és aztán a többit idd mög!« Ezök – hogy mondjam – úri cigányok. Errül hallottam, de a nem cigányoknál nem hallottam ilyesmirül."

A szokásszerűség határán mozog néhány, a halottas házban elvégzendő megtisztulást célzó rítus is: a halottsiratásból hazaérkezvén addig nem mehettek be a házba, amíg meg nem mosakodtak. Hasonló megtisztulási rítus az a szokás is, hogy a ravatalos szobát a temetés után kimeszelték.

„Régi sír fölbontásakor a koporsóból szilánkot is szoktak hasítani, aki azt magánál hordja, azt a szerencsétlenség elkerüli."[392]

(A halotthoz kötődő szabályokat lásd II. Szabályok, a lélekhez kapcsolódó hiedelmeket lásd III. Hit csoportunkban.)

C/ Kezdő alkalmakhoz kapcsolódó mágikus eljárások

Bizonyos kezdő alkalmak szokásszerű cselekményeit is meg kell említenünk. Például első étel evésekor mondókát mondtak. „Az első gyümölcsevéskor háromszor kell mondani: ujság hasamban, hideglelés pokolba, akkor nem árt meg."[393] „Újságszámba menő ételnél nem szabad elmulasztani e mondást:

Újság hasamba,
betegség pokolba."[394]

Betegség megelőzésére mondták.

Kiss Lajos említi a kenyérsütés hiedelmei között: „Új búzából sült kenyér első falatját jobbkézbe véve, hátul a nyakon keresztül balfelől kell a szájba tenni."[395]

Új ruha átadásakor mondták, fölhúzás kíséretében:

„Szent, szent, szent,
az új ruha szakadjon,
gazdája maradjon."[396]

„Új lakásba kenyeret és sót visznek be legelőször, csak azután költöznek bele."[397] – kezdő alkalmak szokásszerű cselekvései közé tartozó hiedelem, analógiás bőség-, termékenységvarázsló, kezdő

391 SZENTI Tibor, 1985. 332.
392 KISS Lajos, 1920. 90.
393 KISS Lajos, 1931. 276.
394 PÓCS Éva, 1986a 604. (székkutasi gyűjtés)
395 KISS Lajos, 1955. 416.
396 PÓCS Éva, 1986a 606. (hódmezővásárhelyi gyűjtés)
397 KISS Lajos, 1955. 416.

rítus maradványa. Megőrződött az a hiedelem is, miszerint az új ház szükségszerűen áldozatot követel, ezért első éjszaka valamilyen kisebb állatot (kutyát, macskát) kellett benne hálatni, hogy az pusztuljon el. Új ház alapjába pénzt tettek. A különböző pénzdarabok alapba helyezése formailag összefügg az építőáldozat szokásával, azonban rituális tartalmát elveszítette: a pénzt azért kellett elhelyezni, hogy mindig legyen pénz a háznál, vagyis a pénzhez való szerencsének analógiás biztosítását fedezhetjük fel emögött.

Ősi ember- és állatáldozattal kapcsolatos képzet maradványa az a szokás, mely századunkig élt: az épülő ház falába, küszöbe vagy a kemence padlózata alá eleven csirkét, kakast temettek, később már csak csontját, tojását; esetleg lókoponya is helyettesíthette azt. Az építőáldozat szokásának meglepően szívós továbbélését bizonyítja, hogy az új ház alapjába a későbbiekben is mezőgazdasági terményeket falaztak be. Az áldozathozatal feltételezhetően azon a hiten alapszik, hogy az ember egy felsőbbrendű hatalomnak fölajánlja azt, ami fontos számára, és ettől az áldozathozataltól védelmet, további sorsa pozitív alakulását várja. Hódmezővásárhelyen néhány lebontott paraszтház falából ilyen építőáldozatok nyomai kerültek elő. A Hajnal utcában az 1970-es évek elején „a közfalban szorosan beépítve, edényre leltek. Benne baromfi csontjait találták."[398] Az edény a kemence közvetlen közeléből került elő, vagyis a háznak leginkább védendő, illetve legszentebb részéből. Az ilyen építőáldozat igen régi: a kardoskúti hatablaki Kápolna-dűlőből ásatás során kora középkori lelet került elő, melyről Bartha Elek ezt írta: „A Kardoskúton feltárt Árpád-kori kétosztatú veremháznak a kemencével szemközti sarkában ásott kis gödörből egy kakas teljes csontváza került elő."[399] 1981-ben a Kistópart utcában bontás során „az épület két átellenes sarkában, a szoba szomszéd felőli és a konyha saját telekre néző szögletében, az ún. majorpangban, a vastag sárban, gondosan elhelyezve, egy-egy teljesen ép tyúktojást találtak".[400] A tojás – az élet, a továbbélés, a feltámadás jelképe – az áldozatra szánt állatot helyettesíti, ily módon az állatáldozat sajátos válfajának tekinthető.

A XIX. század végéről szól az alábbi beszámoló: „A szoba kijelölését követően, a leendő kemencével átlósan szemközti sarokban Nagy Pál gödröt ásott. Két cseréptányért hozott. Az egyikbe gyümölcsöt, búza- és rozskalászt, két tojást, néhány, a császár arcmásával díszített pénzdarabot és egy amulettet rakott, amelyen Krisztus keresztje domborodott. A másik tányérral mindezt lefedte. A gödör alján elhelyezte a két, szájával összefordított tányért, majd betemette és ledöngölte. A tanya falát fölötte kezdte el építeni."[401]

A XX. század végén – tudomásunk szerint – az építőáldozatok ilyetén gyakorlata már nem él.

D/ Egyéb alkalmakhoz kapcsolódó mágikus eljárások

„A holdújulás az emberi megújulást, boldogulást segíti elő. Ilyenkor a bugyellárist meg kell rázнunk, hogy bővebben legyünk a pénznek. A másfelé még ismeretes holdigéző szavakat már elfelejtették."[402] – írja Bálint Sándor. „Új holdkor ütögetik a zsebet, illetve a zsebben lévő pénzt, hogy abban a hónapban sok legyen."[403] „Újholdkor meg kell csörgetni a zsebben a pénzt, hogy úgy szaporodjon, ahogy a Hold nő."[404] „Mikor legelőször meglátja valaki az újholdat, a hold felé fordulva a pénztárcáját tenyerében meg kell csapkodni s közben azt kell mondani: *Apád, anyád ide jöjjön!*"[405] „Mikó az újholdat először möglátják az égön, akkó rázták a zsebüket, hogy a pénz újuljon mög a zsebükbe, azt mondták." „Ha a lányok azt akarják, hogy nagy hajuk legyen, hold újulás előtt megmossák, s mikor először meglátják az újholdat, ollóval levágnak belőle egy kis ujjnyit és azt mondják: Édes jó istenem

398 SZENTI Tibor, 1989a 205.
399 SZENTI Tibor, 1989a 208.
400 SZENTI Tibor, 1989a 206.
401 SZENTI Tibor, 1989a 206.
402 BÁLINT Sándor, 1975. 444.
403 KISS Lajos, 1931. 221.
404 HEGYI Flórián, 1993. 6.
405 GAÁL Sándor, é. n. 1.

engedje meg, hogy jövő újholdra még egyszer ilyen nagy legyen!”[406] „A lányoknak márciusi hóba köll mögfürdeniük, hogy szépek lögyenek.” Márciusi hólével itatták a kiscsirkéket és kislibákat, hogy egészségesek legyenek. „A gólya mikór tavasszal möggyütt, aki szeplős vót, az szaladt a gólya után, azt kiabálta: *Gólyát látok, szeplőt hányok!*” Az első fecskét meglátva is ezt mondták – a szeplő megelőzésére: *Fecskét láttam, szeplőt hánytam!* „Tavasszal, amikor a vadliba húz, hogy sok szerencséje legyen a csirkéhez, az ember legugol és a maga körül található gizgazt összekapkodja és abból tesz a kotló alá.”[407] „Első tavaszi égzengéskor derekunkat a ház falához kell dörgölnünk.”[408] „Ha az első égzengést meghallja valaki, annak a hátát az ajtófélhez kell dörzsölnie. Így nem lesz abban az évben hátfájós.”[409]

A hiedelemvilág egyéb területeihez képest viszonylag sok alkalmi hagyomány maradt fenn. „E cselekmények fennmaradását a szájhagyomány erősebben támogatja, mint bármilyen más esetben, mert a visszatérő alkalom a hozzáfűződő szabály-jellegű szájhagyomány felelevenítésének is mindig újra alkalma.”[410] A csoportunkba sorolt cselekmények esetében elsőrendűen a szokásszerűség dominál, valódi mágikus eljárásokról általában nincs szó, mivel a kiindulás mindig az alkalom, ami egyben a leglényegesebb fenntartó tényezője is ezeknek a hiedelmeknek, cselekvéseknek.

4. „Önálló mágia”

Ebbe a csoportunkba a mindennapi élettől viszonylag függetlenedett, önálló mágikus eljárásokat soroltuk. Az „önálló mágia” esetében – mint látni fogjuk – a szituációt is a mágia hozza létre, „a cselekmények cél-kiindulásúak, és mivel mindennapi módszerekkel elérhetetlen célokról van szó, elvileg fennmaradhatott a mágia: nem kellett, hogy kiszorítsa a racionális cselekmények gyakorlata.”[411] De ezek a módszerek éppen a mindennapi élettel, illetve a valósággal való kapcsolatok hiánya miatt szűntek meg. Adataink racionális úton nem befolyásolható (kincsszerzés, szerelem, tehéntej megszerzése, szerencse biztosítása) területeket ölelnek fel.

Az önálló mágia a közelmúltban néhány kivételtől eltekintve alig létezett már tényleges gyakorlatként, de „feltehető, hogy a ma már jórészt csak a szájhagyományozás szintjén ismert eljárásokat a mainál sokkal nagyobb arányban gyakorolták a múltban, természetesen nem pontosan a szájhagyományozott módon, és főleg nem a szájhagyomány által teremtett összefüggésekben.”[412]

A/ Kincsszerzés

A kincsszerzés csak szájhagyományból ismert cselekmény. A rávonatkozó csekély anyagból nem következtethető ki, hogy mint ténylegesen gyakorolt mágikus gyakorlatot számon tarthatjuk-e. Az itt következő kincsmondákból nehéz lenne kikövetkeztetni, hogy milyen mértékben és hogyan gyakorolták a kincsszerzést.

„Egy öregasszony bent a városban a Kalap uccában, a kémény háta mögé grádics alá ásta el a pénzt és háromszor odaütötte az alfelét, mondván: »addig ne tudja felvenni senki, még a s...t ide nem üti«. A menye megleste, és az öregasszony hallomása után úgy tett, mintahogy a napa, és meg is találta a pénzt.”[413] „Rémárison a szentesi útfélen eső uradalmi földeknél a keresztúton, Szt. György [április 24.]

406 GAÁL Sándor, é. n. 1.
407 GAÁL Sándor, é. n. 7.
408 BÁLINT Sándor, 1975. 445.
409 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
410 PÓCS Éva, 1980b 307.
411 PÓCS Éva, 1980a 311.
412 PÓCS Éva, 1980a 303.
413 KISS Lajos, 1931. 278.

éjjelén pont tizenkét órakor, mikor a láng fölcsap, aki kiáll, ahány haját megmarkol, annyi pénz marad fent."[414]

B/ Szerelmi rontás

A szerelmi rontás az emberrontások egy sajátos fajtája. Alapgondolata az a hit, mely szerint, ha valaki olyan tárgyhoz vagy anyaghoz jut, amely a másikkal testi kapcsolatban áll, akkor hatalmat nyer fölötte. „A vérrel, hajszállal, fölvett lábnyommal szerzett varázserő eldöntheti az illető sorsát, meghatározhatja élete alakulását."[415] A hagyományos közösség embere számára ugyanis a mindenségben rendszeres összefüggések mutatkoznak, ebből következik szerinte, hogy az egyén és tulajdona közt titokzatos és szoros összefüggés áll fenn. Vásárhelyen mélyen hittek abban, hogy, a boszorkányos ember „férfit és nőt egyaránt meg tudott rontani, hogy a keze, lába összezsugorodott; a megrontottnak el kellett vennie a lányt, különben nem gyógyult meg".[416]

Jóllehet ma már nem gyakorolják ezeket a szerelmi varázslásokat, „a szerelmi rontás lehetőségébe vetett hit annyiban mégis létező, hogy bizonyos tünetek magyarázataként aktiválódhat"[417]: „Az én cipőmbe pénzt töttek mikór én menyasszony vótam. Hát tulajdonképpen csak azért, hogy në bírjam az uramat otthagyni."

1/ Megétetés, megitatás

A szerelmi rontás egyik megnyilvánulási formája: aki valamely testrészét (haj, szőrzet, izzadtság, nyál, menstruációs vér) mással megeteti, megitatja (általában pogácsában, borban) vagy ennek valamely testrészét magával hordja: magához köti, megszerzi szerelmét. „Szögén édösapám mesēte, hogy ű beleesött ëgy olyan bajba, hogy járt ëgy lánhoz. De annyira nagyon nem akarta ű a lánt, de a lán valahogy csak a hatalmába kerekítötte. De ő aszonta, sosë tudta, hogy hogy. De mikór elgyütt az idő, hogy namost ekkorra ott van, aszongya: űtet ha tűzzel-vassal fogták vóna mög, së tudták vóna. Úgy mönt, mint az őrült, míg oda nem ért. Hogy betegje vót annak, hogy mönjön! Ez vót az, hogy mögrontotta a lán a fiút. Mindëg aszonták, hogy mögötette valamivē." „Hát énvelem is mögtörtént a mögötetés. Hozta az anyósom a pogácsát: ögyél, kislányom, gyere. Hát én mög öttem belőle. Hogy mi vót benne, tudja fene, csakhát nem jó életöm vót ëgy csöppet së. Anyám ki-kigyütt, möglátogatott, gyere haza, gyere haza, mondogatta, de nem bírtam elgyünni. A pogácsába mán benne vót valami. Hát aztán jó idő eltelt, mán fél esztendő. Dehát nem vót jó az az embör sömmire së, olyan vót, mint az állat. Anyám mán nem győzött az orvoshoz hordani. Ű is elmönt valami javasszonhon. Aztán fél évre csak el tudtam gyünni. Akkor a nászasszony kigyütt, oszt fölverte az ujját: hogy ezt nem gondóltam, hogy ezt nem gondóltam. Hogy anyám túl tud járni az eszin, hogy ëngöm el bír hozni. Én nemtom milyen hálóingömet vagy mit hozott el anyám, oszt azt elvitte, oszt aztán úgy el tudtam gyünni. Hát micsināt a hálóinggel, mit nem? Akkó hazagyüttem, oszt egész éccaka mindëg a vécére jártam, mönt kifele mindön belőlem. Hogy oszt mi vót, vagy hogy vót? De aztán el is váltunk. Nem is hittem vóna, ha énvelem mög nem történik!" „A legény mönt látogatóba, oszt olyat adtak neki, hogy nem tudott szabadúni, elvötte a lánt. Mögötették. Sokszor mondták, hogy »Na, mögötették ottan, oszt azé' vötte el!« De hogy oszt mivel ötették mög, azt nem tudom." „Gombostűvel a lány megszúrja a balkeze kis újját, ami vér kijön, egy almának a csomája helyére belecsöppenti s a kihúzott csomával bedugja. A látogató legénnyel az ilyen almát ha megeteti, szerelmes lesz tőle a lányba."[418] „A lány a legény megszerzésére levágja a körmét vagy a hajából egy keveset, borba teszi és megitatja a legénnyel. Etethette süteménybe sütött menstruációs vérrel is." „Asszony vagy lány havibaját feketekávéban ha megitatja a

[414] KISS Lajos, 1931. 279.
[415] POLNER Zoltán, 1987. 57.
[416] KISS Lajos, 1955. 555.
[417] PÓCS Éva, 1980a 304.
[418] KISS Lajos, 1931. 276.

férfival: szerelmes lesz bele."[419] „Ez is valami mögrontás, hogy mikór menstruált a lány, azt keverték a fiú italába, hogy belekeverték vörösborba és mögitatták vele. És bele vót őrülve, és a család majdnem kitagadta, de nem tágított mellőle. Ezt neköm anyósom mesélte, ű azt mondta, ű tudja. Na és mikór elmaradt a menstruációja, akkór elváltak. Nahát úgy néz ki, addig magához tudta csalogatni. Annyira magához láncolta!" „Az italba a lány havi tisztulásából kevertek. Igy a legényt mögfogták. Mönt az mindig a lányho, mert hajtotta az idegön vér. Képes vót mögzavarodni érte."[420] „... legényfogó pogácsát sütöttek. A tésztába nagyon apróra vágott szeméremszőrt tettek, nehogy a kiszemelt legény foga alá kerüljön, és rájöjjön a turpisságra. Ezenkívül a menszeszvérből is tettek bele. Ezzel etették meg a szegény legényt."[421] „A férfi szeméremtestéről levágott szőrt apróra vágva pogácsába sütik és a pogácsát megetetik vele, hogy jobban szeresse az asszonyt."[422] „Akit az ura nem szeret, a cigányasszonyhoz megy, ki levágja az asszony szeméremtestéről a szőrt és azzal megfüstöli, hogy így ő (a cigányasszony) boldogulni tudjon a férfiúval a keresztútnál."[423] „Cigányasszonnyal készíttettek varázserejű ételt kilencféle terményből és azt etették egymással." „A férfit úgy csinálják magukhoz az asszonyok, hogy fél marék vöröshagymát, két krajcár ára sárgafehér cukrot, két krajcár ára fekete cukrot, félmarék fekete, égett kenyérhajat fazékban megfőznek és a férfinak borban beadják."[424] „Szentiványi (szentjános) bogarat tejfelben, túróban, a férfi vérével együtt megetetik a lánnyal."[425] „Neveletlen ujjból vért cseppentettek és a természettel (ondó) pogácsában megsütötték és megetették a legénnyel."[426] „A halott száját a lány kitörüli ronggyal, aztán kicsavarja borba és megitatja a legénnyel azért, hogy szeresse."[427] „Keresetlen lóherét kell a nyelve alá tenni az asszonynak vagy lánynak és úgy megcsókolni a férfit háromszor; aztán kiveszi, megszárítja és megeteti ételben, vagy megitatja italban a férfival, hogy nagyon szeresse."[428] „A legény odamönt látogatóba, oszt olyat adtak neki, hogy nem tudott szabadulni tűle, elvötte a lányt. Mögötették. Sokszor mondták, hogy »na, mögötették ottan, oszt azé vötte el«. De hogy mivel ötették mög, azt nem tudom." „A megétetés, megitatás ellen azonban védekezni lehetett, méghozzá a föld, a földédesanya megtartó erejével. A megétetés, megitatás ugyanis akkor nem használ, ha az illető ételből, italból a föld szellemének áldoz."[429]

2/ Békával való szerelmi varázslás

Ez a mágikus eljárás igen ősi, ám még a század közepén is gyakorolt varázslás volt: „Olyat hallottam még, ezt is a nagyanyám újságolta, hogyha ëgy lány ëgy fiatalembört mög akar magának fogni, akkó Szent György-nap előtt fogjon békát. Azt a békát tögye bele ëgy üvegbe és ássa e. Hogy hun ássa ē, az nem fontos, csak ássa ē. Hoszzú hónapokig hagyja abba az üvegbe, és akkó az a béka, ugyë, tönkremén. Csak mögmarad neki a csontja. A mellecsontja, mint a tyúké, kétfele ágas. És ha avvā a csontta annak a férfinak a kezit valamilyen formába mögjegyzi, az nem tudja ehagyni többet sohasë. Ezt akkó így mesēték az öregök."[430] „Szent György nap (ápr. 24.) előtt fogott levelibékát üvegbe kell tenni, hol megdöglik, összeszárad, aztán porrátörik és borban megitatják a legénnyel, hogy szeresse a lányt."[431]

---

419 KISS Lajos, 1931. 277.
420 TÖRÖK Terézia, 1982. 6.
421 HEGYI Flórián, 1993. 5.
422 KISS Lajos, 1931. 277.
423 KISS Lajos, 1931. 277.
424 KISS Lajos, 1931. 277.
425 KISS Lajos, 1955. 555.
426 KISS Lajos, 1955. 555.
427 KISS Lajos, 1931. 276.
428 KISS Lajos, 1931. 277–278.
429 POLNER Zoltán, 1987. 57.
430 POLNER Zoltán, 1987. 59. (Szentandrási Teréz 1904–1974, Hódmezővásárhely)
431 KISS Lajos, 1931. 276.

3/ Nyomfelvétel, lábnyomfelszedés

Elterjedt szerelmi rontó eljárás volt, nemcsak boszorkányperek, hanem recens közlések is beszámolnak róla. A néphit szerint minden élőlényhez hozzátartozik a nyoma, s ami azzal történik, az kihat a tulajdonosára is. „A lány felszedte a legény lábnyomát és betapasztotta a kemencepadkába, hogy megfogja magának, hogy gyógyíthatatlan szerelmessé tegye." „Ha a legény azt akarta, hogy a kiszemelt lány feleségül menjen hozzá, akkor a javasasszony azt kommendálta, hogy éjfélkor vele együtt menjenek a lányos-házig, akkor bizonyosan sikerülni fog a szándéka. Amint a lányos-házhoz mentek, a javasasszony ásóval mindig megfordította a legény lábnyomát. A javasasszony után állandóan egy fekete macska ballagott."[432] „Egy cinkusi legény szerette volna feleségnek a szomszédék lányát, de az nem ment hozzá. Fircsik Mari híres javasasszonyhoz utasították, aki két véka búzáért megígérte, hogy segíteni fog. Ki is hozták Cinkusra. Éjfél felé átmentek a lányék tanyájába. A legény elöl. Mari néni meg hátul ment és egy ásóval mindig visszaforgatta a legény lába nyomát. Fele úton egy fekete macska szaladt el mellettük. Mari néni ebből azt jósolta, hogy a lány első kérőjéhez megy hozzá. A legény másnap meg is kérte, hozzá is ment, de a házasság nem lett boldog."[433]

A lábnyomfelszedés szerepelt más rontásokban is, így mindenekelőtt a tehén megrontásában. (Lásd I/2. csoportunkban.)

4/ Vizelettel végzett szerelmi varázslás

„A féltékeny asszony meglesi, hova jár az ura vizelni, oda leszúr 9 gombostűt s ha arra vizel az ura: nem megy többet el a szeretőjéhez. Ha elmegy is, sem tud vele semmit se csinálni."[434] „Egy hatablaki legény, Molnár Sándor lakodalomba volt hivatalos. Ott kiment vizelni. Utána titokban egy lányos anya a vizeletébe kilencféle tűvel beleszúrt. Ettől kezdve mindig mehetnékje volt a lányhoz, bár nem is kellett neki a lány. A legény anyja panaszkodott, hogy nem tudja, mi van a fiával. Úgy határozott, hogy elmegy Aradra, a szülővárosába. Talán ott majd segítenek a fián. Fájdalmát a vonaton is előhozta. Egyik útitársa azt kommendálta, hogy a fia éjszaka lopjon valahonnan szőlőháncsot és a rajta lévő csomót hátra tett kézzel, langyos vízben oldozza meg. Ha sikerül, akkor a rontás elmúlik róla. Sikerült ugyan neki, de utána nagyon félt nemcsak a lányoktól, de az asszonyoktól is."[435]

5/ Küszöb alá tett rontás

Jellemző mágikus cselekmény a szerelem megszerzésére. Ilyen küszöb alá tett rontásról több hiedelemmonda is szól: „Vót ëgy gazdag család mög ëgy szögény család. A fiú vót a gazdag, a lány a szögény, és nagyon szerették ëgymást. De viszont nem akarta a két szülő, a gazdag szülei, hogy elvögye azt a szögény lányt. Vót ëgy nagyon gazdag nő, azt köllött, hogy elvögye. Hát mit csináljon? Ha ezök most mögesküdnek, ű mögbabonázhatja. És kéröm, mikor az esküvő vót, akkor az éjszaka mög is babonáztatta a lányt. Úgy mögcsináltak ilyen kócaficét, és elásta a szobának a köszöbje alá. Elásatta evvel az öregasszonnyal. Hát másnap röggel már annyira beteg vót az újasszony, hogy orvoshon möntek. Azt mondta az orvos, hogy nem tudja, hogy mi baja. Möghallotta ëgy javasasszony, elmöndögélt, mög is nézte. Aszonta, mög van rontva. Méghozzá a küszöb alá van elásva, de ezt kivönni hiába vöszik, mert az asszony nem marad mög. Hanem ez csak úgy marad mög, ha elviszik arrul a helyrül, ahun lakott. De ez Tömörkényön történt. Hát négy lóval húzatták ki, négy lóval. Tiszta tajték löt a négy ló, mire sikerült kihozni. Azt mondta neki az öregasszony, csak akkor engedjék vissza abba a faluba, ha elrohad a küszöb alatt, amivel babonázták, amit beletöttek a küszöb alá. És ott egészségös vót az asszony, de ha visszamönt vóna, möghalt vóna. Ezt az apám meséte."[436] „A csábitás másik módja az, ha a lány

[432] NAGY Gyula, 1968. 157.
[433] NAGY Gyula, 1968. 157.
[434] KISS Lajos, 1931. 277.
[435] BÁLINT Sándor, 1975. 448.
[436] POLNER Zoltán, 1987. 31–32. (Szappan Jánosné Szabó Etelka 1908–1975, Mindszent)

valami módon néhány hajszálat tud lopni a kedvese hajából, s azt a szoba küszöb alá elássa. Igy örökre megfogta a legényt. Az soha űtet el nem hagyja, mer az a pár hajszál huzza oda vissza."[437] „Berugatták a legényt, vágtak a kapcájából, gatyamadzagjából, bal csizmája talpából és ezeket megfőzték és ellocsolták a lányosháznál, a sűrűjét a küszöb alá ásták. Nem hagyta ott a legény azt a házat."[438]

6/ Szerelemgerjesztés a bocskor, kapca főzésével

„A lány, asszony, akit szeret, annak a kapcáját, gatyamadzagját, fanája szőrét, hajából is valamennyit bögrébe tesz, cserépfödővel leborítja és a katlan oldalába betapasztja. Míg el nem ég, addig nem hagyja el."[439]

„Őrülésig szerelmes lesz a legény és felkeresi a lányt, v. nőt valahányszor akarja, ha a lány vagy asszony, mikor a férfi alszik, ballába kapcájából, a gatyamadzagjából, a hajából hátul, ahol legsűrűbb, egy csipetet vág és beleteszi literes vászonfazékba, vízzel teleönti, a födőt rátapasztja, csirizeli, leköti, hogy a gőz ki ne jöjjön. Éjfélkor 12 órától 1 óráig kell főzni, forralni."[440] „A legénynek a kapcáját ellopták és azt főzték. És amikor azt főzték, akkor a legénynek möhetnékje vót és odamönt a lányhoz. Oszt hogy ez igaz vót-ë, vagy úgyis odamönt vóna, ez mögfejthetetlen." Nevetve mesélik adatközlőink: „Na, nem mondom el a nevit ... ëgy illető valakit mög akart fogni. Vagyis udvarolt neki, aztán elhagyta, oszt vissza akarta csalni, oszt akkó ëgy koponyát, koponyadarabot vött, mög annak az illetőnek a zokniját. Azt ëgy fazékba főzte, hogy hát akkó mögjelenik az illető, de hát nem jelent mög, úgyhogy hiába főzték, oszt véletlenül nem is annak a zokniját főzték, hanem másét! Ismerős vót..."

7/ Egyéb szerelmi varázslások

„Szerelmi praktikának ajánlották, hogy egy hajszálunkat varrjuk bele a szerelmünk kabátjába hogy ne vegye észre, és majd minket fog szeretni." „Szintén a haj a megrontás eszköze akkor, ha a lány a saját hajszálát bevarrja a fiu gatyájának korcába." [441] „Kapcát, meg a hajából vágott fürtöt tett a lány a cipőjébe."[442] „Az első kisgyerek születésekor gyerökzsírt szednek a tarkójáról, mert azt tartják, hogy szerelmes leány vagy asszony az ilyen zsírt annak a férfinak a ruhájához keni, a kit szeret, akkor sohse hagyja el."[443]

Az asszonyok a karácsonyi asztal alá tették a férj gatyamadzagját, ha a férj sűrűn eljárogatott, ugyanis úgy tartották, a madzag megköti és otthon tartja.

„Ha a házasfelek nem szeretik egymást, az asszony napa tejével pogácsát süt összenéző kemencében, vagyis ahol az első és hátulsó házban is van kemence és közös konyhára van a kemencék szája. Ha a pogácsát a férj és feleség közösen eszik, úgy ismét szeretik egymást."[444]

A szerelmi rontás gyógyítására is van példa: „A legény éccör elmönt a javasasszonyhoz. Az azt mondta neki: – Fiam, vögyél botot a kezedbe. Mikor odaérsz a lány konyhájába, akkor né szólj, üssed, verjed az edényt. – Igy is lött. A legény mögjavult, mögszabadult."[445]

---

[437] TÖRÖK Terézia, 1982. 6.
[438] KISS Lajos, 1955. 555.
[439] KISS Lajos, 1931. 277.
[440] KISS Lajos, 1931. 277.
[441] TÖRÖK Terézia, 1982. 6.
[442] KISS Lajos, 1955. 555.
[443] KISS Lajos, 1919. 86.
[444] KISS Lajos, 1931. 278.
[445] TÖRÖK Terézia, 1982. 7.

C/ A tehén megrontása, a tehéntej megszerzése

A hagyományos közösségben ha valaki sok tejet fejt, felmerült az a gyanú, hogy rontás útján szerezte. (A hiedelemtörténetekben ez a boszorkánynak tulajdonítva jelenik meg, ezért e nagyobb terjedelmű történeteket lásd III. csoportunkban.)

Vásárhelyen a tehenet megrontó, illetve a mások tehenétől tejet szerző rontó praktikák közül legismertebb a „harmatszedés" művelete. Közismertségét nem a tényleges gyakorlat intenzitásának, hanem a róla szóló hiedelemtörténeteknek köszönheti, így e szájhagyományozott történetek hatására a cselekmények valóságos gyakorlása is mindig újra lábrakaphatott, még a közelmúltban is próbálkozhattak vele nagyobb tejhasznuk biztosítása céljából. A tehén és a tej megronthatóságába vetett hit a mai napig igen eleven.

A néphit szerint a leghathatósabb a Szent György-nap éjszakáján szedett harmat, de a karácsonyi harmatszedés is általános gyakorlat volt. „Hódmezővásárhelyen úgy rontják meg a tehenet, hogy éjfélkor harmatot szednek a szomszéd legelőjén, s az abroszt a saját tehenükre terítik."[446] „Karácsonyi abrosszal szedtek harmatot tejvarázsló céllal." Odahaza a lepedőből kicsavarták a harmatot, pogácsába sütve etették meg a tehenükkel, hogy így más földjének az erejéből tejeljen. „Egy bűbájos asszony Szent György éjszakáján átment a szomszéd földjére s ott a lucernáról vagy a buzáról, esetleg a kaszálóról egy lepedőbe összegyüjtötte a harmatot. Ellopta a tej fölit, s a lepedőt kicsavarta egy edénybe. Hazavitte, s megkente a tehene hátát a harmattal, a maradékot pedig megitatta vele. ha a szomszédnak feltünt, hogy kevés föle van a tejnek, akkor az itatóvályuba öntötte a tejet és nyirfasöprüvel ütötte. Annak aki mögrontotta fájt mindön ütés, mintha ű kapta vóna. Mög köllött jelennie a háznál."[447]

Harmatszedéssel nem csak a tejhasznot vihették el, hanem a búzatermést is: „Volt ëgy embër, és nagyon vallásos vót. Jójártnak hívták. Az mindég úgy csinálta, hogy búzaszentëléskor kihívta a papot, és fölszentëltette a búzát. Gyönyörű termése vót ennek az embërnek, és irigyelte a szomszédjába az ëgyik embër. Fogta magát ez az embër, na, nem fogsz të dicsekëdni a nagy terméseddel. Éjfélkor kimënt, magára terítëtt ëgy fehér lepedőt még nem tudom milyen babonaságot csinált, ëgy tarisznya is vót nála. Abba a fehér lepedővel végigjárta a búzatáblát. Mindég dunnyogott magába valamit, és mondta: Most szëdëm a harmatot, most szëdëm a harmatot. És mikorára odaért az aratás, bizony vót az embërnek kalásza, de szëm nem volt a kalászba. Avval a lepedővel úgy mëgbabonázta, hogy a termést elvitte ettől a másik embërtől."[448] Egy hiedelemtörténet szerint harmatszedéssel tehenet rontani is lehet: „Aki meg akarja rontani szomszédja tehenét, éjfélkor tizenegy-tizenkettőig húzza végig a sütőabroszt a szomszéd legelőjén, ezt a harmatos abroszt terítse rá a saját tehenére és hagyja rajta. Ha három éjjel megcsinálja, a tehén annyira rugós lesz, hogy nem lehet hozzá közeledni és véres tejet ad, a háta pedig meggörnyed. Úgy kell helyrehozni a megrontott tehenet, hogy a gazdája ugyanezt tegye, mint a megrontó tette a sütőabrosszal és üsse a tehenet. A megrontó ekkor oda fog menni, de nem szabad az istállóba beereszteni. A tehén megverésével a megrontó lesz nagy beteg."[449]

D/ Emberek megrontása, negatív célú rontó cselekmények

Hagyományosan bizonyos negatív tüneteket rontás eredményének tartanak. Vagyis lehetséges volt az emberek megrontása és a rontás gyógyítása is, azonban a szájhagyományozott történetekből nem következtethetünk arra, hogy ténylegesen véghezvitték-e egyáltalán ezeket a cselekményeket, és ha igen, hogyan. „Az atyámon történt mög. Akkoriba töttek ilyen rontásokat ki, ilyen rontó izéket, oszt belerugott, vagy mi a fene, oszt aztán azt lött vele, hogy nem tudott mönni az embör vagy az asszony. Na az atyám csak gyütt bottal a düllőn a Rárósi út felé, hát oszt olyan szép rózsát vagy mit tanāt tényleg

[446] SZENDREY Ákos, 1986. 267.
[447] TÖRÖK Terézia, 1982. 8.
[448] POLNER Zoltán, 1987. 70. (Sátor Jánosné Túri Piroska 1910–1969, Mindszent)
[449] KISS Lajos, 1955. 555.

az úton. Oszt nem a bottal ütötte arrább, hanem evvel a bal lábbal, arra emlékszök nagyon. Csak úgy annyira, hogy tényleg elkezdött a lába fájni. Möntek orvoshon, mög így, mög úgy, dehát nem javút. Merhogy régön ilyen tudákosok vótak. Csak oszt ugyë ki mondta neki, ki nem, hogy főzzön fehér tyúktallat, de csak fehér tyúktallat, oszt tögye bele a lábát. Hát oszt ült az atyám, oszt gőzölte. Meddig vót benne, meddig nem, hogy mennyi ideig csināta, arra mán nem vélök, csak az möggyógyította."

Az emberek megrontásáról szóló történetek is jórészt a boszorkányhoz kapcsolódnak (lásd III. csoportunkban), ugyanis a közelmúltban ténylegesen már alig gyakorolták ezeket, inkább csak a szájhagyomány szintjén éltek, rendszerint boszorkányokról szóló szórakoztató történetekben. A mágikus gyakorlattól és sajátmaguktól való elidegenítés módszere a távoli múltba helyezés is. „Namost hadd mongyam el, hogy amiket mi itt elmondunk, mink is csak úgy hallottuk, tudjuk, dehát komolyan nem kötődünk, különösképpen mink së vöttük soha. És még azt is hangsúlyozni szeretném, hogy nëhogy ez vallási beállítottságot eredményözzön. Sokan összetévesztik a babonát a vallással. Tanulatlan... azér hiszi el. Ha ottan hisz úgymond, akkor hát emezt is jobban elhiszi. Pedig hát tulajdonképpen ëgyik a másikát taszítja."

E/ Rostavetés, rostaforgatás

Vidékünkön a babvetés és a viaszöntés sem mint jósló, sem mint a rontó megállapítására szolgáló eljárás nem tekinthető jellemzőnek, a rostavetésről mint a bűnös személyt kitudakoló mágikus eljárásról is csak egyetlen adat tanúskodik. „Ha valakit meglopnak, az az ellopott nyomára jön az ugynevezett rosta vetés által, a mely következőképpen történik: belől a rostába tesznek kést, villát, kanalat stb., külsőjébe felül beleszurnak egy szét nyitott ollót, melynek egyik végét a vető, másikat pedig a káros fél fogja. Ekkor a vető azoknak neveit számlálja el, kikre amaz gyanakszik, ilyenformán: *Péteremre, Pálomra mondom, N. N. lopta el ezt meg azt* s így tovább (valamelyik névre aztán a rosta csakugyan elfordul)."[450]

F/ Szerencse biztosítása

Akasztott ember kötele, mások szerint ujja szerencsét hoz. „Az akasztott ember ruhájával ha a lovat megtörölgetik: az mindig kövér és szőre fényes fog lenni. Ha pedig ugyancsak az akasztott embernek ujját levágják s ruhába takargatva magoknál hurczolják: a vevő egyedül őtőle fog vásárolni; ezt a csudát különösen a kofák állitják; miért is ha valakinek jó vására van, azt szokták mondani: nem csuda, mert akasztott emberujja van!"[451] „A szerencse nem hagyja el az embert, ha levelibékát fog és azt üvegben vízben kiteleltei. Tavasszal piacon alkudozás nélkül vett cserépedény oldalát több helyen ki kell fúrni, a békát beletéve éjjel 12 órakor el kell ásni olyan helyen, ahol hangya van. Kilenc napig áll a földben, mely idő alatt a hangyák leeszik a húst. A csontjáért ismét éjjeli 12 órakor kell kimenni, amikor nagy zsongást hall az ember, de nem szabad megijedni, hanem föl kell venni és egy kígyófejjel zacskóba kötve nyakban hordani."[452] „Ajtóra kifeszített denevér szerencsét hoz a házhoz, annak is, aki megszáradva magánál hordja. Disznó orrát elküldeni valakinek: szerencsét küldeni."[453] „Aki az úton patkót talál, hazaviszi, megőrzi, hogy szerencséje legyen. Aki pávatollat tart a háznál: szerencsétlen lesz."[454]

---

[450] TARNÓCZI István, 1866. 155.; a kérdésre lásd: GUNDA Béla, 1989.
[451] TARNÓCZI István, 1866. 154.
[452] KISS Lajos, 1931. 225.
[453] KISS Lajos, 1931. 225.
[454] KISS Lajos, 1931. 225.

II. Szabályok

1. A mindennapi életet szabályozó hiedelemjellegű előírások és tilalmak

A hagyományos paraszti közösséget szabályok, normák sora alakította, formálta és tartotta össze. Luby Margit írja a „babonáról": „…ez volt az első fegyelmező eszközök egyike, amely az embert bizonyos célnak az elérése érdekében önfegyelemre szorította, mondván: „Ezt tedd, ezt ne tedd!" S bármely naiv volt is a forma, elérte a lényeget, megtanította az embert ösztöneinek parancsolni."[455] Egy középkori legendán alapszik az a vásárhelyi hiedelem, mely szerint a templomban nem szabad csókolózni, mert az ördög láthatatlanul ott van a templomban, és ökörbőrre jegyzi azoknak a nevét, akik illetlenül viselkednek. Utólagos magyarázata is él ennek a tiltásnak: nem szabad, mert látja az Isten.[456] A hagyományos közösségben szabály „írja elő", hogy nem szabad káromkodni, ugyanis „A káromkodós ember nehezen hal meg."[457] „Në káromkodj mán, mer olyan nehezen halsz mög, hogy!" „Azt monták, hogy azér nem jó káromkodni, mer a káromkodós embörnek nehéz halála lösz."

Hoppál Mihály szerint a hiedelmek felfoghatók mint szabályok, illetve szabálykészletek; és a kultúra továbbadását a szabályok ismerete teszi lehetővé.[458] Nem véletlen tehát, hogy a hiedelmek legtöbbször valamilyen tanács, tiltás, jóslás, megerősítés, parancs formájában jelennek meg. A szabályok elsődleges kritériuma, hogy ténylegesen véghezvitt (vagy véghezvihető), a mindennapi élet rendjébe tartozó cselekvéseket szabályoznak, akkor is, ha a hiedelemjellegű indoklás révén hiedelemszerűvé lesz a szabály. E tilalmak, előírások az általában egyébként is létező szabályoknak az indoklások, magyarázatok révén hiedelmesített területét képezik. Nagy részük a mindennapi munkák időbeosztásán, illetve a munkaritmus szabályozásának szükségszerűségén alapul, bár ebbe más tényezők is – pl. ünnepi munkatilalmakra vonatkozó egyházi előírások – belejátszanak. Éppen ezért nehéz is a határt megvonni a hivatalos egyházi és hiedelem-jellegű tényezők között pl. a halott – túlvilági élet – visszajáró halott hiedelemkörével kapcsolatban.

A/ A hét napjaihoz kötődő előírások, munkatilalmak

Az ún. tilalmas napok eredendően a hold ciklikusságával függnek össze. És hogy mely napokon tabu valamely munka végzése, azt a rendet az egyházi előírások még tovább tagolják a nép életében. Így például a nagypéntek, nagyszombat, húsvétvasárnap általánosításából adódik a péntek, szombat, vasárnap munkatiltó jellege. Ezek a szabályok hiedelem-kiindulásúak, bár jól kivehető a mindennapi munkaritmust szabályozó jellegük.

hétfő

Hétfőn és újévkor nem jó beengedni az asszonylátogatót: „Ha hétfői napon először asszony jön látogatóba, akkor elviszi az egész heti szerencsét."[459]

kedd

Kedden nem jó munkát kezdeni: „Kedden nem kezdenek, pénteken nem végeznek."[460] „Kedden és pénteken azért nem sütnek, mert tűz által pusztul el, aki e napokon süt."[461]

---

[455] LUBY Margit, 1983. 121.
[456] BÁLINT Sándor, 1975. 445
[457] KISS Lajos, 1958c 176.
[458] HOPPÁL Mihály, 1982. 561.
[459] BÁLINT Sándor, 1975. 445.
[460] CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
[461] KISS Lajos, 1955. 415.

péntek

A pénteki tilalmak, előírások nagy része a nagypéntekre vonatkozó szabályok általánosításából adódik.

„Vásárhelyön a péntöki napot szöröncsétlennek tartották. Öregapám së engedte a részösöket péntökön nagyobb munkába kezdeni. Nyáron is aratásba lë köllött csütörtökön vágni ëgy pár röndöt."[462] „Figyelemmel kísérték azt, hogy [...] fontos munkába ne péntek napon kelljen kezdeni. Ha mégis úgy kívántatódott, hogy arassanak pénteken, akkor már csütörtökön este vágtak legalább egy pár rend gabonát, hogy hiedelmükhöz híven elhárítsák a pénteki kezdés miatt esetleg kiütköző veszedelmet."[463] „Pénteknapon nem való útnak indulni, sem valami fontos dologhoz fogni, mert az nem fog szerencsésen végződni."[464] „A péntek itt is szerencsétlen nap. [...] Halálozást jelent, ha valaki pénteken kivérezi a kezét. Péntek este nem lehet lányokhoz menni, mert ezek rontás ellen fokhagymát tesznek a zsebükbe. Pénteki napon nem szabad új ruhát fölvenni, mert nem fogjuk egészséggel viselni."[465] „Péntökön ruhát kimosni és vasalni nem szabadott, mer az Úr haragja belecsap." Különösen katolikus házaknál volt tilos a pénteki mosás. „Pénteken nem volt szabad mosni és vasalni. Hajat sem volt szabad mosni." A pénteki mosási tilalom megszegőit a hit szerint villámcsapás bünteti: „Pénteken mosott ruhában megüti az embert az istennyila."[466] „Péntökön nem vót szabad mosni, mer akkó a villám becsap nyáron." Ha valakit megcsapott a villám, Vásárhelyen azt mondták: „elérte az Isten keze". „Dékány Magdinak a nagymamája – vallásos vót az is –, na, az járt búcsúkra. Mondta, hogy möntek gyalog az út közepin vonulva a fehér zászlóval, közbe vihar gyütt, ugyë nyár vót, oszt aszonta Kovács néni, hogy olyan nagy vihar vót, hogy dörgött, csattogott, villámlott. Akkó azt mondta a tisztelendő úr, hogy van-ë valakin olyan fehérneműu vagy fölsőruha, amit péntökön vasalt, mer vesse lë oszt hagyja ottan az úttestön! Mer péntökön ezelőtt nem szabad vót mosni. Na és akkó aszongya Kovács néni, hogy alig haladtak húsz métert-ë vagy kétszáz métert-ë, mennyit-ë, belecsapott a villám! Ez igaz vót!"

„A katolikus családok pénteken nem vágtak csirkét."[467]

„Kenyeret sütni nem szabad pénteken, mert péntek az szerencsétlen nap." Ennek ellenére tojás nagyságú tésztát mégis dagasztottak, azt kiszárították, eltették és akkor vették elő, amikor valaki vízbe fulladt. Ugyanis úgy tartották, hogy a pénteken, különösen nagypénteken sült cipóval ki lehet venni a Tiszából a holt embert, úszás közben ott áll meg a cipó, ahol a halott van.[468] „A pénteki kenyérsütés tűzvészt okozott, de a tűzvész elmaradt, ha a kapura nagypénteken sült kenyeret tűztek."

szombat

Fonni, szőni nem volt szabad szombaton, mert az Szűz Mária napja.

vasárnap

„Vasárnap nem szabad varrni, mert magára varrja az ember a szegénységet."[469]

B/ A jeles napokhoz kötődő előírások, munkatilalmak

Általánosan elfogadott szabály volt reformátusokra és katolikusokra egyaránt: pénteki, vasárnapi és egyházi ünnepnapon tiltott volt a mosás, sütés. Így például nem volt szabad sütni Áldozócsütörtökön, Nagyboldogasszony és Kisasszony napján, mert nem lesz tökéletes a kenyér.[470] Előfordult, hogy bár a vallási előírásokat, pl. a nagypénteki munkatilalmat betartották, egyébként nem ragaszkodtak az egyházi előírások követéséhez.

---

462 KOVÁCS Sára, 1971. 2.
463 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
464 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
465 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
466 KISS Lajos, 1931. 221.
467 NAGY Gyula, 1968. 112.
468 KISS Lajos, 1955. 415.
469 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
470 KISS Lajos, 1955. 415.

Halottak napján, hetében nem szabad mosni, mert megsárgulna a mosott ruha, illetve nem szabad meszelni, mert a elszaporodnának a férgek. „Halottak napja hetében nem jó mosni, mert aki mos, annak hasogatódni fog a karja."[471] „Meszelni, na meszelni halottak hetibe nem szabad, mer' az is azt jelenti, hogy akkó halott lösz a családba."

Luca-napja gonoszjáró napnak számított, ezért rendkívül sok szabály-jellegű hiedelem is kapcsolódott hozzá. A Luca-napi tilalmak esetében a kiindulás a munkát tiltó Luca hiedelemalakja. Tilos volt minden női munka, aki ezt a tilalmat megszegte, azt a néphit szerint Luca szigorúan megbüntette.

Tilos volt a Luca-napi mosás, mert aki akkor mosott, azt a hiedelem szerint Luca megbünteti: szapulókádba ülteti.

„Az is akkor van, hogy nem szabad varrni, mer bevarrják a tyúkok seggit, akkó nem tojnak."

Országszerte ismert hiedelem szerint nem szabad ezen a napon kenyeret sütni. Aki ezt a tilalmat megszegi, annak Luca asszony kiveszi az eszét, és kenderkócot tesz a helyébe, vagy belöki őt a kemencébe.

Lucától karácsonyig nem volt szabad kihordani a disznótrágyát, sem más kútjából meríteni.

„Két Karácsony közt" (december 25. – január 1.) nem jó sütni, mert az aprójószághoz nem lesz szerencséje.[472] „Mög kétkarácsony közt së szabad varrni, mer a szögénységöt magunkra varrjuk!" „Kétkarácsony között nem szabad a szemetet kivinni a házból, mert kiviszik a szerencsét és sütni, mosni se szabad."[473] „Nem szabad vót mosni kétkarácsony közt, mert attó tartottak, hogy a következő évben sok dög lösz."

Karácsony és vízkereszt között minden szemes étel (pl. kása) főzése és evése tilos volt, mert keléseket okozhat. „Még máig së öszök kétkarácsony közt almát, mer aszongyák, hogy akkó jobban lepi az embört valami... lëgilvásodik." Általános hiedelemjellegű szabály az, hogy kétkarácsony közin ne menjen senki sehová. A veszélyes időszaktól való félelem megnyilvánulása az is, hogy karácsony böjtjétől szilveszterig nem szabad ruhát kiteríteni, mert vagy a családból hal meg valaki, vagy a jószág pusztul. „Ha valami kisebb ruha ki vót terítve, nagyon igyeközni köllött, hogy karácsony szombatján në maradjon kinn, mer azt mondták, hogy a következő évbe akkora jószágnak lösz kiterítve a bőre, amekkora darabok kinn száradnak. Mittudom én, ló vagy tehén hullása, vagy ha kisebb, akkór disznó vagy tyúk." „Karácsonykor ahány darab mosott ruha marad kiterítve, annyi darab jószág pusztul el."[474] „Azt mondták, hogy ha ki van terigetve a ruha kétkarácsony között, az annyi, mintha a hízott disznónak a szalonnája vóna kiterítve, mer akkó állathullás lösz." „Karácsony éjjelére nem szabad mosott ruhát szárítás végett a kemencén kiterítve hagyni, mert akkora bőrű jószág fog elhullani, mint amekkora a kiterített ruhadarab volt."[475] „Mög azt is tartották, hogy karácsony éccakáján valahun máshun në lögyön oda edény, mer akkor a haszon elmén." „Ünnep hetibe, karácsony előtt nëhogy odamaradjon edény, tepsi, tejmérő valakinél, mer akkó elviszi a hasznot." „Karácsony bőjtjén fogyasztott cibere ételnek szilva- és meggymagját nem szabad megtörni; ki hány darabot tör mégis fel a magvakból: annyi edényt fog a jövő évben eltörni."[476] „Karácsony bőjtjén evés közben nem szabad az asztaltól felállani, mert a kotlóstyúk nem fog a tojáson rendesen ülni, ugrálós lesz."[477] „Karácsony éjszakáján nem jó egymás mellett feküdni, mert szőrférges lesz a szalonna."[478]

---

[471] KISS Lajos, 1931. 220.
[472] KISS Lajos, 1955. 415.
[473] GAÁL Sándor, é. n. 4.
[474] GAÁL Sándor, é. n. 4.
[475] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[476] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[477] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[478] KISS Lajos, 1931. 220.

Újévkor, szilveszterkor nem mostak, „mer aki ekkor mos, azt jelenti, akasztott embör lösz a családba". „Szilveszterkor nem szabad ruhát kinn hagyni, mer ha szilveszter éjszakáján ruha van a kötélön, akkor a családba valaki fölakasztja magát." „Újév éjszakáján nem szabad vót ruhát kinhagyni kiterítve száradni, mög karácsony éjszakáján së, mer akkó annyi jószág bűre lösz a jövő évbe kiterítve, tehát elpusztul a jószág." „Újév napján nem szabad sem pénzt, sem más tárgyat a háztól kiadni, mert úgy abban az évben sok kiadás lesz."[479]

Nagypéntek napján különösen fontos, hogy nem szabad káromkodni: „A villám oda csapott be, ahol nagypénteken káromkodtak." Vásárhely hagyománya úgy tartja, hogy Úrnapján nem jó kenyeret sütni, mert kővé válik. Ezen a napon a munkába is beleüt az isten haragja.[480] „Aki Úrnapján süt, annak kővé válik a kenyere."[481] „Úr napján nem löhetött së mosni, së más munkát intézni, mer abba a villám belecsapott vóna." „Nagypéntökön nem vót szabad meszelni, mosni, mög födet ásni különösen nem." Nem szabadott nagypénteken takarítani: „Nagypéntökön nem vót szabad locsolni, mán a földes padlót, mer sok lösz a balha." „A nagypénteki takarítástól óvott az a hiedelem is, hogy egyébként a házban nagyon elszaporodik a bolha."[482] „Nagypéntökön nem szabad hajat vágni, mer kihullik."

Hiedelemtörénet szól a nagypénteki tilalom megszegőiről, akik büntetést szenvednek el. „... az öreg Francia valamikó ēmönt halászni nagypéntökön. Azt kérdözik tűle, hogy hát hová mész. Aszongya, ēmék halászni. Máma?! Nagypéntökön! Hát akkó még vallásos vót a nép. Máma! Máma még az Istent is kifogom a vízbű. Mönt nagy büszkén a tapogatóvā. Hát aztán odaért, nekivetközött. Tapogatott. Maj fogott ëgy kecskebékát. Ëgy nagy kecskebékát. Mögirtódzott tűle. Nem vót kedve tovább halászni Hát fölőtözött, akkorra a háta mögött vót ëgy nagy fekete kutya. Majd osztán a fekete kutya űtet hazáig kísérte. De má otthon alig bírt bejutni a kapun, ott mán elesött. Úgy vitték be, de a kutya nem hagyta. De ezt úgy az eszömbe vöttem gyeröklány létömre, hogy talán még hótom után is el tudom mondani. A kutya persze csak nem hagyta az embört. Hát beteg vót az öreg Francia, a kutya mög az ágy alatt van. Hát mán mostan mindég beteg, mindég beteg, gyóntassuk mög. Hítták a papot. Hozza a szentségöt. Hát be akar mönni a pap, azt a kutyát hajtsák ki a szobábú. Igen ám, de a kutya csak ott vót az ágy alatt. Na majd möghalt az öreg Francia, de a kutya csak feküdt a koporsó alatt. Hát aztán ëgy embört hagytak ott, mer féltek, hogy a kutya mögöszi a halottat. Ott hagyták bent, hogy virassza. Hogy aztán az embör elaludt, de ēveszött a kutya, ēveszött a halott, oszt az üres koporsót temették el."[483]

C/ Az estére, éjszakára vonatkozó előírások, tilalmak

Az estére, éjszakára vonatkozó tilalmak elsődlegesen az éjszakától mint veszélyes, rontásra alkalmas időszaktól való félelmen alapszanak. Így pl. este, naplemente után nem volt szabad tejet kiadni, mert „olyankor járkálnak a rossz lelkek, boszorkák, oszt megrontják a teheneket". Hasonlóan ehhez a kiöntött szemét, kint hagyott pelenka megszerzésével is megronthatóak a házbeliek. „Általános, itt is élő hiedelem szerint tojást, tejet, más egyebet nem szabad napnyugta után a házból kiadni, mert a gonoszok, bűbájosok megronthatják, most lévén hajnalig az ő idejük."[484] „Naplemente után nem volt szabad kivinni a tejet, de ha muszáj volt, akkor csipetnyi sót hintettek bele, hogy a rontás távol maradjon és ne apadjék el a tehén teje." „Bordás néni ma is babonás még. Ha este megyek tojásért, akkor nem ad, mert azt mondja, akkor nem tojnak a tyukjai ha este ad. És ha ajándékba ad tojást, páratlanul adja, mert ellenkező esetben a tyukjai nem tojnának."[485] „Olyan személyök mindig vótak, akik például naplëmönt

[479] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 8.
[480] BÁLINT Sándor, 1989. 361.
[481] KISS Lajos, 1955. 415.
[482] BIHAL Ella, 1983. 332.
[483] POLNER Zoltán, 1978. 49. (Bozó Istvánné Gál Rozália, Mindszent)
[484] BÁLINT Sándor, 1975. 444.
[485] BORSOS Gabriella, 1971. 4.

után a tanyából, ha tanyán lakott, a házából abszolút nem engedött kivinni sömmit së a kerítésön kívül. Ez valami olyasmi, hogy elvinnék a szöröncsét." „Este naplëmönt után mán nem szabad kiadni sömmit së, tojást mög ilyesvalamit, tyúkot vagy csirkét, sömmit së, mer akkó elviszi a hasznot. Ezt még máig is én betartom." Naplemente után nem vittek ki szemetet a házból, mert szerencsétlenséget okozhat, hiszen a szemét a ház, a család tartozéka a néphit szerint, s e tartozékok segítségével meg lehet rontani a lakókat is. „Ha mégis este söpör valaki, amit összesöpör szemetet, nem szabad kidobni, mert annak az a következménye, hogy a családba lévő idős embör möghal, ha este söpörnek és ezt a szemetet kihajítják." „Naplemente után nem szabad udvart söpreni, mert döglenek a tyúkok. Ha döglenek, fehér cérnát zsírba mártottak, és a tyúkólba a léc mellé dugták, így megállt a vész."[486] „Az istállóbul dudvát nem szabad kivinni naplëmönt után. Ha addig nem vitte ki, akkó majd hónap kiviszi. Azt én még a mai napig së viszöm ki naplëmönt után. Ha addig nem értem oda, akkó ott marad, majd hónap." Éjszakára nem szabad pelenkát kinthagyni, mert nem tud aludni a gyerek. „Nem alszik el a gyerek, ha naplemente után öntik ki a fürdővizét; nyugtalan lesz akkor is, ha pelenkáját, ruháját naplement előtt be nem szedik a kötélről."[487] „Ha pedig kicsi van, annak a kimosott ruháját naplemente előtt be kell mangulni."[488] „Este nem jó gombolyítani, mert eltéved valamelyik atyánkfia."[489]

D/ A Holddal kapcsolatos előírások, munkatilalmak

A holdfogytakor, holdtöltekor kötelező érvényű tiltások és előírások elsősorban a féregűzés és a gyógyítás körében jelentkeznek. A Holddal kapcsolatos szabályok alapja az az analógiás (hasonlósági) mágia, mely az emberiség legősibb varázscselekménye. A hit szerint hasonló hasonlót hoz létre, azaz például a Hold növekvő szakaszában elvetett gabona a Holddal együtt nő; a férgek, bajok úgy fogynak, ahogy a fogyó hold.

A vásárhelyiek úgy tartották, hogy a mosást, takarítást jó volt teliholdkor végezni, míg ilyenkor meszelni tilos volt. „Holdtöltén nem szabad meszelni, mert nagyon bogaras lesz a lakás."[490] „Meszelni ujholdon nem lehet, mert férges lesz a ház."[491] „Újságon nem vót szabad meszelni, mer akkór a svábbogarak mögterömnek."

Ma már sokan babonának minősítik a Hold változásához kapcsolódó hiedelmesített szabályok betartását. „Holdtőtekor nem meszelt aki babonás vót, mer úgy tartották, hogy ha újján meszelnek, férög lösz a házba. Én nem ügyeltem rá sosé!" „Vót aki úgy tartotta, hogy újholdkor nem szabad meszelni, mer akkó nagyon sok bogár lösz a lakásba, dehát ez csak babona vót! Én akkó meszeltem, amikó ráértem, mög amikor szükségit láttam."

„Ezelőtt úgy ültették a csirkét, a pulykát, a libát, hogy újságon në keljön, mer mind mögöszi a fene, mögdöglik. Eztet jól figyeld mög még máma is: újságon hoztam a csirkéket, oszt ëgy së maradt mög." „Nem való újhold idején baromfit tojásra ültetni, sem veteményezni, mert az olyankor ültetett tojás kizápul, a kikelt vetemény pedig csak virágot hoz, de termést nem fog adni." [492]

Holdtöltekor nem volt szabad dolgozni, mert az az állatok pusztulását okozta volna. Általánosan elterjedt szabály, hogy a holdváltozás idején nem jó vetni; ilyenkor mindazok az ártó mágikus erők, amelyeket a Hold máskor távol tart, éreztetik hatásukat. Holdújulás idején kell fát, virágot oltani, gabonát vetni. „Újholdkor nem vetnek semmiféle magot, mert mindig virágzik, soha se terem."[493] Holdfogytával tilos vetni. „Vetni holdtöltéig szabadott. Az öreg Török bácsi mondta, hogy – édösapámmal beszélgetött – valamit el köll vetni... kukoricát, árpát? Mindëgy, el köll vetni, mer holdtőte lösz, akkorra el lögyön vetve. De igöncsak azér, mer holdtölte után mán eső szokott lönni!"

---

[486] HEGYI Flórián, 1993. 6.
[487] KISS Lajos, 1919. 89.
[488] KISS Lajos, 1955. 318.
[489] GAÁL Sándor, é. n. 10.
[490] GAÁL Sándor, é. n. 1.
[491] HEGYI Flórián, 1993. 5.
[492] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
[493] KISS Lajos, 1931. 222.

E/ A várandós asszonyra, a gyermekágyasra és az újszülöttre vonatkozó előírások, tilalmak

A néphit szerint a terhes asszony magatartásával befolyásolhatja születendő gyermeke egészségét, testi-lelki tulajdonságait, ezért cselekedeteit, viselkedését egy sor óvó – megelőző – elhárító hiedelem szabályozta.

Előbb a terhes asszonyra, gyermekágyasra vonatkozó tilalmak közül említünk néhányat. „Keresztbe nem jó szabni vásznat, mert keresztbe lesz a gyerek. [...] Fiatal asszony alatt nem jó a lepedő fejtőli részét láb felé fordítani, mert keresztbe lesz a gyerek."[494] „Terhös asszonynak nem vót szabad kemöncébe bújnia, oszt mögtapasztani, mer aszonták, hogy körösztbe lösz benne a gyerök, mög farral születik a gyerök." A várandós asszony nem bújhatott át kötél alatt, mert akkor a gyerek nyakán megcsavarodott volna a köldökzsinór. „Terhes asszony në bujkáljon át teregetés közbe a kötél alatt, mer a köldökzsinór a gyerök nyakára tekerödik, attul mögfullad." „Ha kötél alatt bujkál a teherbe esett asszony: burokban születik a világra a kicsije. Nem szabad kutyához rugdosnia annak, a ki teherben van, mert gyereke ebagos lesz."[495] „Terhes asszony ne rugdosson lábával szőröstestű jószághoz, kiváltképpen kutyához, mert születendő gyermeke szőrösen fog megszületni."[496] „Terhes asszony összenőtt gyümölcsöt në ögyön, mer kettős gyeröke születik." Vásárhelyen azt mondták, hogy teherben lévő asszony ne menjen temetésre: „Ëdösanyám azt mondta, hogy ëgy életön át szomorú lösz a gyerök, ha belenéz az anyja a sírba, ëgy életön át a gyerököt kísérti. Na oszt van-ë benne valami?" Más magyarázat szerint, ha belenéz a sírgödörbe, gyereke halva születik. A terhes asszonyt figyelmeztették, hogy ne ijedjen meg, ne csodáljon meg semmit, ne kapjon magához. „Arra vigyáztak, hogy a terhös asszonyra ilyen színös folyadék, gyümölcs vagy egyéb në fröccsenjön rá. Ha pedig mégis, gondoljon rá, hogy ű most terhös, és në kapjon oda! Mer ha odakap, akkor a gyerökön azok a fótok möglátszanak. És valóba möglátszódott, vót olyan. Legalábbis az anyja azt állította, hogy meggyet töttek el, kimagvazták. És ide fröccsent neki a homlokára, és a gyerökinek három piros fót vót a homlokán. Később elmúlt, de kiskorába, évekön körösztül látszott a három piros pötty." Nem szabad az anyára ráütni sem, mert meglátszik a gyereken az ütés vörös folt alakjában. Úgyszintén, ha húst, tüdőt, májat hajítanak hozzá, az is meglátszik a kisgyerek testén. „Szögén édösanyám, terhös asszon, kint a szőlőbe mönt, ott a szőlőbe ahun kapāt, oszt ugyé nyári ruhába vót, oszt a szőlőlevél fölbújt a ruhája alá, ű aszitte valami bogár, oszt így odakapott, oszt akkó vötte észre, hogy az szőlőlevél. Öcsémnek ott van azonmód a szőlőlevél a fenekin, azonmód! Aztán van ëgy ismerősünk, hát mán jó nagy vót a hasa mikor elesött, a vasúton körösztülesött, a sínökre ráesött a terhivel, mögütötte a hasát nagyon. A lánnak így az ujja, az csupa olyan vörös, nincs annak sömmi baja, csak olyan az, mint az eleven hús. Mög asziszöm a nyaka, ugyë? Nem tudom mögmondani a nyaka-ë milye-ë. Aztán azt së vót szabad, hogy így disznóvágáskor bolondoskodtak ezelőtt, hogy a kolbásszal, mög húst dobáltak mög mindön, hogy nem szabad, mer ha a terhös anyához odadobják, möglátszik a gyerökön, az is möglátszik! Ahun az anyát éri, a gyerökön ugyanott látszik mög!" Régi hiedelem az is, hogy ha megijed az asszony, akkor elmegy a gyerek, ezért óvták minden megrázkódtatástól, csúf dolgok látásától. „Olyat is tartottak, hogy a terhös asszonynak nem szabad valamit nagyon mögcsodálnia! Azt mindég mondták, hogy nem. Hogy »në csodálj mög sömmit së, jól van az úgy ahogy van, de në csudáld mög!« Mer attúl féltek, hogy a gyerök véletlen olyanná születik vagy mittudom én. Mer vótak ezelőtt olyanok! Hát mer asszongyák, hogyha valakinek szép családja van, vagy csúnya van, hogy: ánnye, de szép kislányt mögcsodáltál, mer gyönyörű szép kislányod van." „Vendégségbe vótunk. Kéthónapos terhes vótam. És ilyen Mária mennybemenetele vót a falon: kis angyalkákkal, de nagyon szép, fürtös hajú kis angyalka vót kék szömmel. Oszt úgy néztem, néztem, mondom is: »De nézd, milyen aranyos!« És ott mondta ëgyik munkatársamnak az anyósa, hogy „në nézzed mán tovább, majd ugyanilyen lösz a gyerököd!". És mit adott az ég? Lött ëgy kopasz fiam. De utána elkezdött a haja nőni és tiszta fürtös szőke vót. Ez tényleg velem történt mög. No de aztán a szőke hajfürtök szépen bebarnultak és a végén majdnem fekete lött. De mondom, ez a rácsodálkozás igaz vagy nem igaz, de valami van benne." „Arra figyelmeztették a terhes nőt, hogy

[494] GAÁL Sándor, é. n. 10.

[495] KISS Lajos, 1919. 86.

[496] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.

cirkuszba në mönjön lehetőleg, ahun majmot mög egyebet láthat, mer amit mögcsodál, előgyühetnek azok a vonások a gyerökön." „Azt ugy tartják, hogy nem jó, ha az égyik gyerökágyas asszony az ágyon körösztülnyúl a másik fölött, hogy mögnézze annak a kicsijét, mer akkor ellopja annak a tejit. Ha mégis mögtörtént vóna ilyen, annak aki áthajolt, mög köllött fejni a fekvő asszony ágyát. Ugy, hogy a mellibül két-három csöppet az ágyra csöppentött."[497] „Ha a szoptatósasszony visz enni, nem jó, ha gyerekágyas ágyához ér, mert elviszi a tejét, a tej hasznát. Ha mégis megtörténik, megfejik az ágyat, vagyis a szoptatóasszony egy pár csepp tejet ráfej, rácseppent a csecséből az ágyra, az ágy gombjára. A gyerekágyas asszony tejét nem jó a földre lecseppenteni, mert a hangya elviszi."[498]

„Esztendős korára választják el a kicsit; az anyának holt asszonyra kell ráfejni a tejét, akkor elfolyik és nem fáj a melle. Gyümölcséréskor nem választanak, mert a gyümölcsre rákap a gyerek és mindig azt enne."[499]

A gyermekágyasra vonatkozó további munka- és egyéb tilalmak a gyermekágyast „tisztátalannak" tartó elképzelésekben gyökereznek. Az asszony a gyermekágy ideje alatt nem mehetett ki a házból, s ezidő alatt cselekedeit tilalmak övezték. Úgy tartották, hogy a gyermekágyas nő érintése bajt, terméketlenséget okoz. Egyébként a havibajos nővel kapcsolatba kerülő ételeknek is rontó hatást tulajdonítottak, ezért a havibajos asszony nem dagaszthatott, nem rakhatott el télire savanyúságot, uborkát, befőttet, mert úgyis megromlana. Úgy gondolták, hogy a havibajos nő közelléte is betegséget okoz. „Sárgaságba esik, aki havibajos ruha első levébe lép, azért azt szemétbe, árnyékszékbe szokták önteni."[500] A havibajos nem öntözhet virágot sem, mert kiszárad, s nem is vethet, mert üszkös lesz a búza.

A kisgyermekre vonatkozó hiedelemtartalmú szabályok is számosak. „Mindenkinek, aki a házhoz jön, le kell ülni, hogy el ne vigye a kis gyerek álmát."[501] A keresztelőn megmaradt ételt szétosztották, az akkor kapott edényt nem volt szabad mosatlanul visszaadni, mert úgy tartották, akkor rücskös lesz a gyerek.[502] „Nem jó, ha a kisgyerek hasra fekszik és úgy alszik, mert a föld alá búvik, azaz meghal."[503] Az újszülött körmét vásárhelyi hiedelem szerint pár hétig nem érhette olló, mert különben tolvaj lesz, ezért az első hetekben a kicsi körmét az édesanyja rágta le. Ennek gyakorlására még a '90-es években is találunk példát! „A gyerek körmét esztendeig nem vágják le, mert tolvaj lenne, hanem esztendő múltával az anya harapdálja el."[504] „Nem szabad a kisgyeröknek éves kora előtt a körmit vágni, az anyjának köllött lërágni, mer másképp lopni fog. Édösanyám még csināta, de én mán nem. Nem vót olyan jó fogam, hogy én harapdáljam a körmit."

F/ A haldoklóhoz, halotthoz kötődő előírások, tilalmak

A haldokló és halott siratásának tilalma valószínűleg a túlélők kimélésének szükségszerűségében gyökeredzik. Ha az embernek halottja van, azért nem jó siratni, mert akkor éjfélkor hazajár a halott lelke. Katolikus helyen a kisgyerek siratását tiltották ezzel a hiedelemjellegű magyarázattal: „Ne sirasd, – angyalka ez,– mert nem tud menni az angyalokkal, lucskos lesz a ruhája."[505] „A haldoklót nem szabad siratni, mert visszasiratták."[506] „A halottat nem volt szabad nagyon siratni, hiszen a halott ruhája a sok könnytül nedves lösz, és nem tud haladni a „nagy úton", mert a hosszú, vizes ruha rátapad, és lëfogja a lábát."[507] „A halottat a hozzátartozóknak azért nem szabad nagyon siratni, mert akkor az odaát szenved. Még rigmus is van rúla, amit ëgy gazda felesége a Kincsös temetőben rávésetött a fejfájára:

---

497 TÖRÖK Terézia, 1982. 7.
498 KISS Lajos, 1919. 88.
499 KISS Lajos, 1919. 90.
500 KISS Lajos, 1931. 224.
501 KISS Lajos, 1955. 445.
502 KISS Lajos, 1955. 446.
503 KISS Lajos, 1919. 90.
504 KISS Lajos, 1955. 450.
505 KISS Lajos, 1920. 86.
506 PÓCS Éva, 1980a 314.
507 SZENTI Tibor, 1985. 331.

„Kedves férjem, hű élettársam,
Hogyha arra jársz a temetőbe, keressél fel,
De könnyet ne ejts utánam,
Mert a lelkem a menyországban is fájna,
Hogyha téged sírni látna.”[508]

„A halott ruháját nem szabad főzni, mert a lelke hazajár.”[509] „Nem szabad a szemetet kivinni, míg a halott a háznál van, hanem a koporsó alá kell söpreni.”[510] „Tüzet gyújtani se jó a halottas ház konyhájában, míg a halottat ki nem viszik a temetőbe, mert hazajár a lelke: addig külön épületben, vagy a szabadban főznek.”[511] Tiltott volt a halott visszaemlegetése is, erről szól az alábbi hiedelemtörténet. „Eszt gyerekkoromban láttam. Ëgy asszonynak meghalt az ura. Jó takaros asszony vót. Gondolkozott, hogy férhön kéne mönni, de nincs vőlegény. Ű nem bánná mán, ha a vót ura vissza gyünne is, aki meghalt. Múlt az idő, eccer csak a szobájába ëgy szőrös atyafi lépett be. Rajta kívül még két asszony font ott. A komán fehér szűr volt, a lába meg libaláb vót. Az asszonynak így szól az atyafi: »Gyere velem.« A temető kapuhoz értek, de már akkor éjfél vót, a bűbájos asszonyok csak 12 óráig dógoztak. »Jól jártál az anyád istenit, hogy lëjárt az időm, mer úgy elvertelek vóna, hogy tudnád, hogy në emlögesd vissza a halottakat!«”[512] Halottas ház ablakán nem jó benézni, mert aki benéz vagy halottmosó vízbe lép, sárgaságot kap. „Ha a háznál halott van kiterítve és látogatók jönnek, azok közül senkit sem szabad kikísérni, mert nemsokára meghal a háznál valaki.”[513] „Arra vélök, hogy ha valaki möghal a háznál, oszt gyün valaki, nem szabad vót kikísérni. Nem tudom mér. Mönjön úgy, ahogy van, oszt jó’ van.”

G/ Egyéb szabály-jellegű hiedelemelőírások

„Nem szabad a Holdra sokáig nézni, nehogy holdkórosak legyünk.”[514]

„Magunkon në varrjuk a ruhánkat, mert a szegénységet varrjuk ránk.”[515] „A kenyeret ha mögszegték, nem fordíthatták a vágott részt az ajtó fele. Hogy mér nem, azt nem tudom.” „Nem szabad a tejbe késsel aprítani a kenyeret, mert a tehén véres tejet fog adni.”[516] „Tejbe a kenyeret nem szabad késsel aprítani, mert a tehén tőgye összemetélődik és véres lesz a tej, melyet ad.”[517] „Kenyeret nem jó késsel aprítani a tejbe, mert véres tejet ád a tehén, hanem kézzel kell törni, aprítani.”[518] „A kenyeret nem aprították késsel, mert akkor kirepedt a tehén csöcse – tartották. Főleg a katolikusok nem aprították bicskával a kenyeret.”[519] „Kenyeret aprítani késsel nem szabad a tejbe, mer kirepedözik a tehén csöcse.”

A fecskét Vásárhelyen is „Isten madara”-ként tisztelték, éppen ezért a fecske fészkét nem volt szabad bántani, leverni a ház ereszéről, mert a tehén véres tejet adott volna. (E hiedelemtartalmú tiltás életbentartója az a gyakorlati tény, hogy a fecskék természetes módon pusztították a nemkívánatos legyeket.”[520]) Más hiedelem szerint a fecske fészkét azért nem szabad leütni, mert akkor annak vagy a háza ég le, vagy néma gyereke születik.

„Macskát nem szabad kocsira tenni, mert a ló megdöglik.”[521] (Ugyanis az boszorkány lehet macska alakjában!)

---

508 SZENTI Tibor, 1985. 331.
509 KISS Lajos, 1920. 92.
510 KISS Lajos., 1920. 85.
511 KISS Lajos, 1920. 85.
512 KOVÁCS Sára, 1971. 4.
513 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
514 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 11.
515 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
516 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
517 CSORDÁS Istvánné, 1969. 1.
518 GAÁL Sándor, é. n. 10.
519 NAGY Gyula, 1968. 53.
520 KATONA Imre, 1990. 218.
521 KISS Lajos, 1931. 276.

„Ahol ló van és ruca, ott a rucát nem szabad valamennyit eladni, vagy leölni, mert nem lesz szerencse a lóhoz."[522]

„Azt tartották, hogy nem szabad kőcsönadni kiscsirkét. Hallottam olyat, hogy az ëgyik illetőnek kiscsirkéi vótak. A másiknak mög nem kelt csak két kiscsirke, oszt odadta a szomszédasszonynak, hogy nevelje. Aztán mög űneki nem lött, többet nem kelt kiscsirkéje. Elvitte a másik a hasznot! Hogy elkérte a másik, hogy „adja mán oda, adja mán oda", csak addig könyörgött, míg odaadta, emennek mög nem lött többet kiscsirkéje, mer elvitte a hasznot."

Nem szabad kantából inni: „Aki kantából iszik: meghízik."[523] Nem jó üres kantát bevinni a házba: „Ha üres kantát visznek a házba, fogfájós lesz valaki."[524]

A kiszedett ételt mind el kell fogyasztani: „Éhezik valamelyik atyánkfia, ha evésközben ott hagyunk egy falatot."[525]

„Disznó orrát asszonynak enni nem jó, mert mindent eltör."[526]

„Nem jó az asztalon hagyni a férfi kalapját, se a kenyérmorzsát, mert a gazdasszony nem tud aludni."[527]

A levágott hajhoz, körömhöz fűződő hiedelem-előírások az érintéses mágia (a rész átörökíti az egészet) elvén működnek. A levágott hajjal – úgy tarották – meg lehetett rontani azt, akihez tartozott, ezért azt, ahogy a levágott körmöt is, elégették. Az idősek a legutóbbi időkig ügyeltek arra, hogy a sűrű fésűvel kiszedett hajszálakat és a levágott körmöt a tűzbe dobják. A néphit szerint ugyanis aki életében levágott körmeit és haját el nem égeti, annak halála után össze kell ezeket gyűjteni, s csak akkor lel nyugtot a túlvilágon. „A régi asszonyok a hajukat zacskóba tették és a tüzbe dobták. Azt mondták, ha nem szedik össze és kijut valahogy a házból, fejfájós lesz az illető."[528] „A kifésült hajat nem szabad eldobni, mert akkor megfájdul a fejünk. Ugyanis a hajszál rontó kezekbe juthat."[529]

„A gyerek haját lenyírni nem jó."[530] Általános hiedelem szerint a körmöt azért nem szabad szétszórni, mert majdan a másvilágból vissza kellene jönnie érte a halottnak, éppen ezért hagyományosan el is temették vele az összegyűjtött haját és körmét is. „A kisgyerek ruháját nem jó mangulni, mert sovány lesz, hanem vasalni kell."[531] „Az első gatyát 7 éves korában együltőhelyében kell megvarrni az anyának, hogy fia szerencsés legyen a lánykérésnél, mindjárt az elsőt megkapja."[532] A gyereket nem szabad mással összemérni, nem szabad valakit átlépni: „A gyereket összemérni nem jó másik gyerekkel, mert egyik meghal."[533] „Ha átlépik a kisgyereket, nem fog nőni, kicsi marad."[534] „A kutyát a gyeröknek nem szabad átlépni, mer mögáll a növeködése." „Ha valaki ültében előrenyújtja lábait, vigyázzon, hogy más arrajártában át ne lépje lábait, mert különben valamelyikük el fog száradni."[535] „Nem jó valakit átlépni, mer elszárad. Tartottak is tűle." „Aki az apró gyereket átlépi, elszárad, a kicsi pedig meghal."[536] „Aki a másikat átlépi: meghal; akit átlép: elszárad."[537]

„A kemence előtt az előtét meg kell fordítani az nap, mikor sorozásra megy a legény, hogy be ne vegyék katonának."[538]

---

522 VORÁK József, 1974. 221.
523 KISS Lajos, 1931. 221.
524 KISS Lajos, 1931. 221.
525 KISS Lajos, 1931. 221.
526 KISS Lajos, 1931. 225.
527 KISS Lajos, 1931. 276.
528 BORSOS Gabriella, 1971. 7.
529 BÁLINT Sándor, 1975. 445.
530 KISS Lajos, 1919. 90.
531 KISS Lajos, 1955. 450
532 KISS Lajos, 1919. 90.
533 KISS Lajos, 1919. 90
534 KISS Lajos, 1955. 451.
535 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
536 BÁLINT Sándor, 1975. 445.
537 KISS Lajos, 1931. 275.
538 KISS Lajos, 1931. 221.

„...a gazdasszony ingét nem szabad kifordítani. A családi békesség biztosítását vélték abban megőrizhetőnek, ha az asszony a férje gatyáját, és a saját ingét maga mosta."[539]

„Aki ismerősétől orvosságot kap, ne köszönje azt meg, mert akkor nem lesz hasznos. Nem lesz hasznos az orvosság akkor sem, ha megszagolgatják."[540]

„Olyan sebről való ruhát, amelyik kifakadt, nem jó tűzbe vetni, mert mérgesebb lesz, jobban fáj, tovább tart."[541]

Nem jó visszafordulni: „Aki útra indul és valamiért vissza kell lépnie, annak nem lesz szerencséje."[542] „Ha valaki elindul valahova és mielőtt elmönt vóna, vagy mán ki is mönt a kapun, akkor jut eszibe, hogy valamit elfelejtött és visszafordul, akkor azt mondják: annyi, mintha nem is mönne, nem érdemös mönnie, mer nem fog sikerülni amiér visszajárt."

„A talált pénzt odadörgölik az asszony hasa alá: *apád, anyád idegyüjjön, mindön zseböm tele lögyön*– ezt háromszor kell elmondani."[543] „Ha pénzt kap valaki, azt mögköpdösi: *apád, anyád idegyüjjön*, hogy akkor több pénz fog a kezibe kerülni." „Ha valaki pénzt kap, a tenyerébe véve szájához emeli, ráköp és mondja:

Phi, phi, apád-anyád idejöjjön!"[544]

A legszélesebb körben ismert hiedelemjellegű szabályokat gyakran „csak szokás"-nak tekintik adatközlőink. „Az is ëgy szokás vót ezelőtt édösanyámékā is, hogy naplëmönt után nem lehetött fölsöpörni a szobát, mer' kidobjuk a szöröncsénket." „Szögén anyámnak vót ëgy olyan babonasága, hogy nem szabad vót kifele söpreni a lakást, csak az ajtótú befele a középig. Ez ëgy olyan bevött szokás vót!" „Ha söpörtek, sosë kifelé, hanem mindig befelé söpröttek, mer akkó úgy befelé söpörték a hasznot." „Az ajtótúl befelé söpörj, mert a szöröncsét kisöpröd!"[545] „Kis Samu szintén a szerencsének a házba való visszatartására tud hiedelmet; eszerint a szemetet mindig a küszöbtől a szoba közepe felé volt szabad söpörni, hogy a szerencse ki ne kerüljön a házból."[546]

Az asszonyok virágzásuk alatt nem rakhattak el befőttet, savanyúságot: „Én úgy hallottam, hogy amikor menstruál, abba az időszakba në rakjon el befőttet, savanyúságot. Eztet nem tudom én së miér. Mondtam is: »Dehát miér, anyukám?« – »Hát így mondták a régi öregök.« Ugyë annyira ű së tudta, csak ugyë szokássá vált, vagy mittudom én."

Ismertek voltak a vásárhelyi tálasok és halászok ún. „szakmai babonái", közöttük számos hiedelemjellegű előírás, tilalom, éppen ezért ezen szakmai hiedelmek – bár funkcionálisan különböző csoportokba sorolhatók – felsorolására itt kínálkozik alkalom. Katona Imre halászbabonaként említi, hogy vízre menet nem volt szerencsés asszonnyal találkozni, nem volt szabad megkérdezni a halászó emberektől, hogy hová mennek. „Az általános képzeteknek a halászó életre való alkalmazását is megtaláljuk: ha az asszony megszegte a pénteki mosási tilalmat, urát vihar érhette a vízen, bárkájába villám csaphatott. A halászok az elsőnek fogott halat visszahajították, hogy később annál nagyobb szerencséjük legyen."[547] A halászok a karácsony esti asztal alá tették hálójukat, hogy egész esztendőben jó fogásuk legyen. „A vásárhelyi tálasok babonáinak alaprétege sokban hasonlít a halászokéhoz, hiszen hasonló, (félig) mágikus gondolkodás szülötte: pl. a tálasok sem öntöttek pénteken, zivatar idején pedig nem tüzeltek. A kemencébe való begyújtás előtt a pápisták keresztet vetettek. A kiszedett edényekből nem mindjárt adtak el, a vevők után pedig port, szalmát hajítottak, hogy máskor is visszatérjenek, illetve a mintául mutatott edényt a kerékhez vágták, hogy sokat vásároljanak belőlük, sok vevőjük legyen."[548]

---

[539] KISS Lajos, 1955. 334.
[540] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 11.
[541] KISS Lajos, 1931. 275.
[542] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
[543] HEGYI Flórián, 1993. 6.
[544] PÓCS Éva, 1986a 578. (székkutasi gyűjtés)
[545] KISS Lajos, 1955. 316.
[546] BIHAL Ella, 1983. 332.
[547] KATONA Imre, 1990. 219.
[548] KATONA Imre, 1990. 220.

2. Gyermekijesztők

A gyermekijesztők elsődlegesen viselkedésszabályozó jellegűek, lényegük az elijesztés valamilyen veszélyes helytől vagy illetlen cselekedettől. Az ijesztők száma valószínűleg sokkal nagyobb volt, mit az itt közölt néhány példa. „Azt mondták: »Vigyázz, mer gyün a mumus!« Némelyik elhitte." „Úgy mondták, hogy elvisz a mumus! De hogy mért van az a mumus, nem tudom. »Vigyázzatok, mer gyün a mumus!« Hát vót amelyik félt tűle, oszt jobban viselködött, vót amely ik mög rá së konyított." „Majd gyün a zsákos embör! – ezzel ijesztgettek. Járt oda két nagy cigányasszony, oszt anyám Gábort azzal ijesztgette: „Na jó van, ha nem fogadsz szót, majd gyün a nagy cigányasszony a nagy szatyorral, oszt elvisz!" Akkor ëgy kicsit tartózkodott az öcsém, de aztán rágyütt, hogy nem viszi el." „Amelyik gyerök csúnyán beszélt, ijesztgették: Kivágom a nyelvedet!"

3. Előjelek

A jóslás, tudakozódás eredeti formájában a divináció (istenítélet) kategóriájába tartozó vallásos cselekmény, hiszen az emberek ősidőktől fogva felsőbb hatalmasságoktól tudakozódtak a számukra be nem látható dolgokról. Képességeiket meghaladó ügyekben isteni döntést, előjeleket kértek.

Az előjelek nagy része két mindennapi jelenség véletlen egymásra következésének téves ok-okozati összefüggésként való állandósulása, amely a mindennapi mágiához hasonlóan működik, a mindennapokban felidéződhet. Azon előjelek, melyekben a jel és jelentés, a jelenlegi és a bekövetkezendő esemény között analógiás kapcsolat áll fenn, még fokozottabban a mágia rendszerébe illeszkednek. „A primitív és laikus (népi) időszemlélet alapvető sajátossága a kezdet és a folytatás mágikus kapcsolata. A kezdet e felfogás szerint olyan sűrített előidő, amelynek történései determinálják a folytatást. Ez az elv az eseményeket az előzmények következményeként értelmezi."[549] Az előjelek „a létező világ jelenségeinek hiedelemjellegű rendezését szolgálják, két jelenséget objektíve nem létező ok-okozati összefügésbe hozva »hiedelmesítik« e jelenségeket. E kapcsolat [...] teszi az előjeleket hiedelemmé, amelyek ezen kívül semmiféle hiedelemtartalmat nem hordoznak."[550]

Az előjelek a hiedelemvilágnak mai napig széles körben elterjedt, közismert, „hitt" területét jelentik.

A/ Időjóslások

„Nagyon tudtak jósolni a parasztembörök, mer a gazdaságbul éltünk, oszt az időjárástul függtünk." „Hát az időjárást azt mindëg úgy jobban mögfigyelték a régi öregök. Abbúl jósoltak sokmindönt. Na mondjuk mire az embör mögöregszik, olyan sokmindönt is mögfigyel az időjárásrul, hogy csuda!"

Adatközlőink megnyilatkozásaiból kiolvasható: az időjárásjóslás elevenen él, s nemcsak a vásárhelyiek emlékezetében, hanem a gyakorlatban is. Érthető is: az időjárás jelentősége óriási volt a gazdálkodók életében. Nevében őrzi időjósló tehetségét a különleges képességéről elhíresült, a vásárhelyi pusztán élő Időjósló Török Ernő.[551] Az időjóslásra különleges képességgel bíró embereket nagy megbecsülés övezte, hiszen a gazdaság az időjárás függvénye volt. „A példabeszéd szerint az idő a gazda. Ez szabja meg a mezei munkát, ettől függ a termés. Már a téli jeles napok időjárásából következtetnek a jövő esztendőre: fekete karácsony, fehér húsvét; ha csorog a Vince (január 22.), megtelik a pince; ha Pál napja (január 25.) ködös, az esztendő dögös; ha Medárd (június 8.) napján esik az eső, a rákövetkező negyven nap is esős lesz. [...] Ha vörös az égalja, szél lesz. Ha pedig este piros az ég alja és hideg szél fúj, ezzel lépnek be topogások között: Posztós körösztapámék felől fú a szél!"[552] „Időre jósolnak az állatok viselkedéséből is. Eső lesz, ha a szamár bőg, hentereg, ha a kacsa tollászkodik, ha a liba, tyúk,

[549] KESZEG Vilmos, 1994. 52.
[550] PÓCS Éva, 1980a 316.
[551] NAGY Gyula, 1968. 392.
[552] KISS Lajos, 1953. 215.

veréb porban fürdik, ha több kakas egyszerre kukorékol, ha a fecske alant repül."[553]

Hagyományosan nemcsak az élőlények viselkedéséből, hanem a hold állásából, a napfelkelte és a napnyugta jellegéből, a felhők állásából, a szél milyenségéből is a várható időre jósoltak.

Az ún. népi meteorológia sajátos határeset a valós tapasztalatok és a hiedelemvilág között**.** Ugyanis az időjóslások egy része tapasztalatokon, megfigyeléseken nyugvó reális következtetés. Ilyen máig emlegetett jóslások az itt következők, melyeket csak kérdőjelesen sorolhatjuk a hiedelemvilág körébe. Annál is inkább, mert a közeli időjárás-változásokra valóban helytállóak lehetnek az alábbi időjóslási regulák.

„Csípősek a legyek, esőt éröznek."

„Eső lösz, ha az embörnek viszket a füle."

„Eső lösz, ha büzlik az árnyékszék."

„Eső lösz, ha déli szél fúj."

„Eső lösz, ha föllegbe áldozik a Nap."

„Eső lösz, ha a levelibéka kuruttyol."

„Eső lösz, ha a tyúkok a porban fürdőznek."

„Ha a hangyák baglyáznak (nyüzsögnek, összegyűlnek), esőt hoznak."

„Ha a tyúkok a dudvára ülnek, karicsálnak, eső lösz. Ha a varnyúk alacsonyan szállnak, eső lösz."

„Ha a varjak alacsonyan vagy hordózva repülnek, vagy az udvaron leszállva keresgélnek, rossz időt várhatunk."[554]

„Ha csurgóra áll a Hód vége, sok eső lösz abba a hónapba."

„Ha lëfele áll a Hód vége, esőt hoz."

„Ha messzirül hallaccik a vonatfütty, eső lösz."

„Ha nagy udvara van a Hódnak, eső lösz." („A holdudvar köd és felhőszerű volta érezhetővé teszi, hogy a valósággal esőt hozó felhő tulajdonságát a homályos udvarra átruházzák. Egyszerű képzettársulás útján keletkezik tehát az a hit, hogy a holdudvar esőt jelent."[555])

„Kémény füstyit ha lëfele csapja a szél, eső lösz."

„Eső lesz: ha *esővirágos* az ég (apróbb, mint a bárányfelhő, füstös, ködös és egy táj fele van); ha *kapával szaggatott*, dirib-darabos a felhő; ha *bubás fölleg* (hosszan elnyúlt síma fölleg fölé tornyosuló baba alakú fehér fölleg) van az égen; ha múló égzengés hallatszik; ha délről tisztul az ég, közszólás szerint: »alól derül: bocskor merül«; ha a fal mellett sok hangya van; ha szól a leveli béka; ha a verebek *tapasztanak*; ha a varjú hármat szól egymásután; ha a lúd a dudva (trágya) tetejére kívánkozik; ha a baglyok visítanak; ha a ló tüszköl; ha a marha föltartja a fejét, szagul a levegőbe; ha a tehén rázza a lábát; ha a disznó cicázik; ha a szalonna bőre megpuhul; ha a macska sűrűn mosdik; ha fázik az ember lába; sok eső lesz, ha bugyborékkal esik az eső; kevés »száraz« eső lesz, ha a csirke beszalad az eső elől."[556]

„Nem lösz eső, ha csillagos az ég."

„Nem lösz eső, ha a kémény füstye egyenesen száll föl."

„A forgószél száraz időt jelönt."[557]

„A kutya hencsörög, szél lösz."

„A naplement vörös, visszanézött a Nap, szél lösz."

„Ha a hajnalt mögfújja a szél, egész nap szóró idő van." (Ha hajnalban fúj a szél, egész nap lehet búzát szórni.)

„Piros az ég ajja, szél lösz."

„Nem lesz szeles esztendő, ha a szarka a fa tetejébe rakja a fészket."[558]

---

[553] BÁLINT Sándor, 1975. 444.

[554] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 11.

[555] RÓHEIM Géza, 1990. 139.

[556] KISS Lajos, 1931. 218–219.

[557] POLNER Zoltán, 1989. 37. (Kun Pál, Hódmezővásárhely)

[558] KISS Lajos, 1931. 219.

„Hideg idő lesz: ha az ökörszem télen az épülethez közel megy; ha télen *molnárszemű* (fehérfényű) *csillag* van az égen; ha az izzóparázs összeáll.”[559]

„Februárba, ha a legyek döngicsölnek, márciusban hó lepi a földet.” (Ha februárban enyhül az idő, akkor márciusban még számíthatunk hidegekre.)

„Ha tél nincs, nyár sincs.” (Ha későn érkezik a tél, és nem esik elég hó, akkor nyáron is rossz az időjárás.)

„Ha októberben virágzik az akácfa, hosszú ősz lösz.”

„Ha ősszel a darvak magasan röpülnek, hideg tél lösz, ha alacsonyan, enyhe.”

„Sok fecske ősz jele.”

„Jó idő lesz télen-nyáron, ha a vadludak a pusztára (keletre) mennek.”[560]

„Télen hideg, nyáron eső lesz, ha a vadludak a rétre (nyugatra) mennek.”[561]

A jeles napokhoz kötődő időjárásjóslásokat, mivel hosszabb időszakra vonatkozó jóslások, inkább tekinthetjük hiedelemtartalmúaknak. A néphit szerint az évnek vannak olyan napjai, amelyek időjárása meghatározza az év más időszakának időjárását, s vannak olyanok is, melyek gyökeres fordulatot hoznak az addigi időjárásban. Ezeket rámutatónapoknak vagy időjárási fordulónak nevezzük.

Ilyen közismert rámutató napok, időjárási fordulók:

Szepember 29.: „Hosszú, kemény tél lesz, ha Szt. Mihály napján nyugatról fú a szél.”[562]

November 25.: „Ha Katalin kopog, karácsony locsog.” (Ha november 25-én fagy, akkor karácsonykor felenged az idő.) „Fekete Karácsony: fehér húsvét.”[563]

Január 25.: „Ha Szent Pálkor mögfutamodik a lótrágya az úton, hosszú tél lösz.” (Ha fagyos idő van ezen a napon, akkor még sokáig tél marad.)

Február 2.: „Gyergyaszentölő napján ha tiszta eget mutat, hosszú, hideg télnek csinájja a nyarat. Ha gyergyaszentölőkor havat hullajt a szél, közel a tavasz.”

Február. 19.: „Ha Zsuzsánnakor megszólal a pacsirta, korán tavasz lösz.”

Február 24.: „Mátyás napján ha fagy, akkó kifaggya a negyven napot.” (Ha február 24-én fagy, akkor utána 40 napig fagy.)

Március 12.: „Gergely napján ha fú, negyven napig fú.” (Ha ezen a napon fúj a szél, viharos esztendő lesz.)

Április 24.: „Jó idő lösz, mer Szen’ György napján kisütött a Nap.”

Június 8.: „Ha Medárd napján (június 8.) eső van: 40 napig minden nap esik valamennyit.”[564]

Tisztán hiedelemjellegű időjóslások az itt következők.

Disznóvágáskor meg kell figyelni, hogy a disznó lépének eleje vagy hátsórésze a szélesebb, úgy lesz a télnek eleje vagy vége keményebb.

„Ha a halottjaival álmodik az embör, eső lösz.” (Lásd még: álomjóslások.)

Talán a legelterjedtebb időjóslási hiedelem a már említett Luca-naptár és a hagymakalendárium

B/ Nemcsak az időjárásra, hanem az időjárásból is jósoltak, állathullásra, várható termésre.

„*Karácsony estéjén*, ha fölülről (északról) fú a szél: jó termés lesz.”[565]

Január 22.: „Ha fénylik Vince, tele lesz a pince.” (Ha Vince napján esik vagy enged az idő, sok bor lesz.)

[559] KISS Lajos, 1931. 218.
[560] KISS Lajos, 1931. 218.
[561] KISS Lajos, 1931. 218.
[562] KISS Lajos, 1931. 218.
[563] KISS Lajos, 1931. 220.
[564] KISS Lajos, 1931. 219.
[565] KISS Lajos, 1931. 220.

Január 25.: „Ha fénylik Szent Pál, minden termés szépen áll.” (Ha január 25-én szép idő van, akkor bő termés lesz.) „Ha Pál fordul köddel, embör hull döggel.” (Ha január 25-e ködös, sok jószág pusztul el.)

Február 2.: „Ha nagy jégcsapok vótak, nyilván február másodikához, gyertyaszöntölőhöz kötötték, jó kukoricatermés vót.”

Március 18.: „Ha József napján szép az idő, jó termés várható.”

„Jó esztendő lesz: ha a gólya füstösen jön haza; ha husvét előtt lehet kaszálni, ha sok csikó van korán *márciusban*.”[566]

Húsvét: „Virágvasárnapi eső elmossa a termést.” „Ha nagypénteken nincs eső: dinnye, kóty (sárgadinnye) sok lesz.”[567]

Április 24.: „Szent György napján, ha mögbúvik a varnyú a buzába, nem nyomja a fejit a gazdának a bú.” (Jó termés ígérkezik.) „Ahány nappal Szt. György előtt (április. 24.) megdördül az ég, annyi frt. lesz a búza.”[568]

„Májusba ha sokat mendörög az ég, nehéz kéve alatt röcsög a kerék.” (Májusban ha sok eső esik, jó gabonatermés várható.) „*Télen* amilyen hosszú jégcsapok vannak a ház ereszén, olyan nagy cső kukorica terem a következő nyáron.”[569]

„Ha *János napja* száraz, föl löhet akasztani a jószág száját a füstre.” (Ha János napján nem esik az eső, akkor nem lesz jó kukoricatermés.)

„Sok hó, sok búza.” (Ha sok hó esik télen, akkor jó búzatermés ígérkezik.)

C/ Előjelként értelmezték a házaságkötés körülményeit, sőt a házasságra vonatkoztatták a házasságkötést megelőző eseményeket is.

„A lányoknak nem szabad tükröt eltörni, csorba tükörből fésülködni, mert három évig nem mennek férjhez, hasonlóan, ha asztal sarkához ülnek.”[570] „Aki tükröt tör: hét évig nem lesz szerencsés (pl. a lány nem megy férjhez).”[571] Ha a lány nagypénteken eltörte a tükröt, arra azt mondták, hét évig nem megy férjhez.

„Nősülendő legénynek lánynak nem szabad asztal sarkára ülni, mert nem tud megházasodni.”[572]

Kukoricafosztás közben „aki piros csövet lel, hangosan kiált s örömmel mutatja, mire a többiek rámondják: na, të férhön mégy, vagy na, të mögházasodol!”[573].

Azt is mondogatták, hogy „amelyik lány szereti a macskát, annak szép ura lesz”.[574]

„Legény vagy leány megkopogtatja háromszor a koporsót, amilyen a halott, olyan lesz a párja.”[575]

„Az esküvőnek a napján amilyen időjárás volt, ha szép idő volt, akkor nyugodt mög szép lösz az életük, hogyha viharos, zivataros idő volt az esküvő napján, akkor olyan lösz az életük. Hogyha az esküvő napjának az első felibe jó idő van és utána rosszz idő van, vagy fordítva, akkor ez az életükre vonatkozóan fog bekövetközni.”

„Ha lakodalomban a násznép összevesz, a fiatal pár is veszekedős lesz.”[576]

---

566 KISS Lajos, 1931. 219.
567 KISS Lajos, 1931. 219.
568 KISS Lajos, 1931. 219.
569 KISS Lajos, 1931. 219.
570 BÁLINT Sándor, 1975. 445.
571 KISS Lajos, 1931. 225.
572 HEGYI Flórián, 1993. 6.
573 KISS Lajos, 1955. 75.
574 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 19.
575 KISS Lajos, 1931. 276.
576 KISS Lajos, 1931. 221.

D/ A születendő gyerek nemét és testi jegyeit is igyekeztek megjósolni bizonyos előjelekből.

„A menyecske minden mozdulatát figyelik, szavát lesik a nap minden szakában s a látottakból, hallottakból következtetnek a születendő gyermek nemére."[577] „Egy zsebkendőt az állapotos asszony elé dobnak, ha a közepét fogja meg, úgy veszi fel, fiú, ha a sarkát, lány lesz."[578] Jövendöltek a has formájából és állásából, a várandós májfoltos arcából. Azt tartják, fiú születik, ha hegyes az asszony hasa, ha gombostűt lel, ha paprikáshúst óhajt vagy sovány füstölthúst, ha szalonnát kíván, ha a pipafüstöt szereti szagolni, ha állapotos korában kívánja az urát. S lány lesz, ha lapos az asszony hasa, ha széles a fara, ha varrótűt talál, ha fehér cukrot vagy epret kíván.[579] „Tudták ezelőtt a régi öregök, mög akiknek mán több családjuk vót, hogy a fiúval olyan szép síma, tiszta az arca igöncsak, mög itt fönt van a tehör, högyös." „Ha högyös vót a hasa, akkor vártak fiút. Ha inkább hátul gömbölyödött, akkor vártak lányt." „Mög olyat csinátak, hogy karikagyűrűt lógattak madzagon a hasa fölé. Oszt az mié van? Azt së tudom! Hogyha így leng, akkor fiú, ha körösztbe, akkor lány." „Az anya karikagyűrűjét felkötik egy cérnaszálra, s a hasa fölé tartva ha körbe kezd el forogni, lány lesz, ha ingázni kezd, fiúgyerek születik."[580]

„Na asztán azt is mondták, hogy kislány lösz, ha akkor vastag vót a szája széle, mög tarka vót az arca [az anyának]. Mög szélös vót farba, hasa alig vót, mán az asszonnak. Ez mindëg begyütt igöncsak!"

„Iker gyereke lesz annak a viselős asszonynak, a ki kettős gyümölcsöt, cseresznyét, szilvát, ugorkát stb. eszik, azért nem jó ilyeneket megenni, se levenni a fáról, indáról, száráról, se megvenni a piacon."[581]

„Ha állapotos korában gyümölcs esik az anyára és odakap, a hova esett: azon a helyen a születendő gyereknek barna folt alakjában látszik meg a gyümölcs. Ótvaras lesz a gyerek is, meg az anya is, ha a terhes asszony piszkos ruhát hány le, vagy mosatlan edényt rak le. [...] Mérges lesz a gyerek, ha anyja állapotos korában paprikát ültet. Sóvaras (száraz ótvar) lesz a kicsi, ha az asszony főzéskor, vagy máskor is, sós kezét a kötőjébe törüli."[582]

„Kopasz lesz a kicsi, ha anyja tököt lop. Ha pedig selymes kukoricát lop a terhes asszony: szép, nagyhajú lesz a születendő gyereke."[583]

E/ A gyerek tulajdonságaira, sorsára is következtettek a születés körülményeiből, bizonyos jelekből.

„Ha a gyermek születése után kifelé nyitogatja a tenyerét, pazarló, ha magafelé fordítva nyitogatja, vagy összeszorítja, fösvény lesz."[584] „Ha foggal születik, *tátos* lesz. A ki vasárnap születik: kényes lesz, a ki pénteken: szerencsés. A ki burokban születik: szerencsés lesz."[585] Akkor is szerencsés lesz, ha úgy jön világra, hogy a köldökzsinór a nyakára csavarodott.

F/ Haláljóslások

Az egyén életének fordulópontjait, az emberi élet kezdő alkalmait végigkísérték a következő szakasz kimenetelére vonatkozó jóslások. Az ilyen átmeneti rítusokhoz kötődő előjelek között az egyik

[577] KISS Lajos, 1955. 441.
[578] HEGYI Flórián, 1993. 6.
[579] KISS Lajos, 1919. 85.
[580] HEGYI Flórián, 1993. 6.
[581] KISS Lajos, 1955. 441.
[582] KISS Lajos, 1919. 85.
[583] KISS Lajos, 1919. 86.
[584] GAÁL Sándor, é. n. 11.
[585] KISS Lajos, 1919. 86.

leggazdagabb csoportot a haláljelek alkotják. Haláljóslásra az első alkalmat a születés adta, majd a házasságkötés és a haláleset köré rendezhetők a haláljóslások, haláljelek. Napjainkban ezekhez az alkalmakhoz már nem kapcsolódnak a hagyományos jóslások. A halálra vonatkozó jóslások a jóslás ideje szerint nem csak az emberi élet fordulóihoz kötődhettek, a jeles napokon hasonlóan nagy jelentősége volt a halálra való jóslásoknak. A jeles napok közül halálra Luca-nap alkalmával, karácsony szombatján este, újév napján és Szent György-napon jósoltak, vagyis a haláljóslások mindenekelőtt a téli jeles napokhoz kötődtek (Lásd még I/3. csoportunkban.)

Az általunk gyűjtött adatok és a történeti adatok összevetése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az előjelek alapján való haláljóslás még meglehetősen élőnek tűnik.

I. A halálra vonatkozó általános jóslások

1/ Az emberi élet fordulóihoz fűződő haláljóslások

Vásárhelyen már születéskor megjövendölték, hogy az újszülött nem lesz hosszúéletű, ha az apja, anyja sem volt az. „Van olyan, kinek már születésekor megjövendölik halálát."[586] „Ha fiúgyerek születik, a bába kinéz az égre, a mit lát, úgy hal meg a gyerek."[587]

A házasságkötéshez kapcsolódó hiedelmek között nagy számban fordulnak elő olyan hiedelmek, melyek azt igyekszenek kifürkészni, hogy melyik házastárs éli túl a másikat. Általános nézet szerint a nászéjszakán először elalvó házasfél hal meg korábban. „A lakodalmas menet, ha halottas kocsival találkozik: vagy a vőlegény, vagy a menyasszony meghal rövid időn belül."[588] „Ha a templomba mönet halottas kocsival találkoztak, akkó az ëgyikük möghalt hamar." „[Ha a lakodalmas menet halottas kocsival találkozik], a vendégseregbül hal mög valaki. Nem a vőlegény vagy a menyasszony, de a vendégök közül valaki möghal."

Haláleset alkalmával is jósoltak halálra vonatkozóan. „Ha az utcába valaki möghal, lögyön az idős vagy fiatal, ha férfi, akkó ott három halott lösz az utcába, három férfi, ha nő hal mög, akkó abba az utcába hamarosan három nő hal mög. Ez igaz, ez igaz!" – a hasonlósági mágia elvén nyugvó általános haláljóslat. Az ellentétes analógia elvén nyugvó általános haláljóslást is említhetünk: „Akinek halálhírét kőtik, oszt mán uccahosszan el is temették, az biztos löhet benne, hogy szép kort mög fog élni! A të édösapádat is mán mindönki halottnak gondolta, mög is mondhatod neki, hogy hosszú életű lösz!"

2/ A halálra vonatkozó általános jóslások a megfigyelés tárgya szerint

Az emberek mindennapi életének, környezetének és tevékenységeinek is mintegy állandó kísérői voltak azok a jelenségek, melyeket a közösség haláljelként értelmezhetett. A jelenségek haláljelként való értelmezésére a jelenségek megmagyarázhatatlan volta, szokatlansága, véletlenszerűsége adott és ad alkalmat (szokatlan hangok, az állatok szokatlan viselkedése, a tárgyakon tapasztalt szokatlan jelek).

a/ Az újszülött, kisgyerek megfigyeléséhez kapcsolódó haláljóslások.

Vásárhelyen úgy tartották, hogy „Ha a kisgyermek hasrafekszik s úgy alszik el, bizonyosan föld alá búvik, meghal."[589] „Az életrevaló, igen okos kisgyermekről azt tartják, hogy nem neveli fel az anyja: meghal."[590] „Ha túl eleven vót a gyerök, akkó monták, hogy »na, ez së éli mög az öregkort!« Így jósolták, aztán hogy ennek vót-ë alapja?"

„Megérzik a halált a kisgyermekek is, mert akkor halottat játszanak."[591]

b/ A természeti jelenségek, égitestek, időjárási elemek megfigyeléséhez kapcsolódó haláljóslások

„Ha nagy szél fú, valaki felakasztotta magát."[592] „Ha bivaly nagy szél fújt, akkor aszonták: na, akasztanak valakit!"

c/ A tárgyakhoz kapcsolódó haláljóslások

---

586 KISS Lajos, 1958c 176
587 KISS Lajos, 1919. 86.
588 KISS Lajos, 1920. 81.
589 KISS Lajos, 1920. 81.
590 KISS Lajos, 1920. 81.
591 KISS Lajos, 1920. 81.
592 KISS Lajos, 1958b 161

„Úgy monták, hogy aki után kinyílik az ajtó, möghal."

„Ha az ajtó kinyílik valaki után, arra aszonták: na, möghalsz, mer' kinyílt utánad az ajtó."

„Az is halottat jenentött, ha a tükör mögpattant. Törött tükör né lögyön a lakásba, cseréljük kifele, mer az halottat jelent."

d/ A házimunkákhoz, emberi tevékenységekhez kapcsolódó haláljóslások

„Ha az asszony repedten veszi ki a kenyeret a kemencéből: halált jelent."[593] „Ha a kenyérnek például az odala lërepedt, az nem jót jelentött."

„Amely asztalnál egyszerre tizenhárman ülnek, a társaságból egy csakhamar elköltözik az árnyékvilágból."[594]

„Ha az asszony fésülködéskor egy hajfürtöt kihagy: meghal valakije."[595] „Ha az asszony fésülködéskor kifelejt ëgy hajfürtöt, az is halált jelent. Az is halált jelöz, ezt mondták. Régön mög ügyeltek rá nagyon."

e/ Egyéb jóslásformák, egyéb halált jelentő jelenségek

„Ahol új házat csináltatnak, ott a házastársak közül az egyik rövid időn belül elhal."[596]

„Azt hallottam mindëg, hogy új házbul, abbul föltétlen ki köllött halni valakinek mire ëgy-két esztendő eltelt."

„Én mán messzirül mögjósolom: ahun új ház épül, onnan valakinek mög köll halni! Nem hogy mög köll halni, hanem abbul az új házbul valaki möghal, vagy anyja, vagy apja, vagy gyeröke vagy valami. Hát Kelemenéknél is mikó fölépült az új ház, mondtam, hogy hát itt is möghal valaki. Mög is halt! Hirtelen halt mög. Az ura metszötte a fát, oszt a létrán állt, a feleséginek mondta, hogy »gyere, fogd mög a létrát!«, majd föladod a fűrészt, s akkó hirtelen möghalt."

„Halott lesz akkor is, hogyha halotti éneket énekelnek akaratlanul is."[597] Ez a hiedelem hagyományosan tilalomként is megfogalmazódik a közösség tagjaiban: nem szabad halotti énekelni, mert a házból meghal valaki.

II. A halált közvetlenül megelőző jelek alapján történő haláljóslások

A halált közvetlenül megelőző jelek leggazdagabb és legélőbb csoportja a halált jelentő álomképeké. A hagyományos paraszti elképzelés szerint az álomjóslatok vagy három napra, vagy egy hétre teljesedtek be.

1/ Halált jósló álmok

A halált jósló álmokat – a jóslás alapjául szolgáló álomképek alapján – az alábbi csoportokba sorolhatjuk.

a/ foghúzás, fog kiesése

„Ha álmodja valaki, hogy kihullott a foga, az halálesetöt jelent." „A kihúzott fog hiányt, veszteséget jelent: meghal a családból valaki."[598] „Ha bárki álmában a fogát kihúzza és ha fáj, közeli, ha nem fáj, távoli rokona, ismerőse hal meg."[599] „Ha ëgyik naprul a másikra kiesik a foga, az is halált jelent a rokonságba." „Ha fogát vesztötte valaki álmába, akkor az halált jelentött. És hogy mennyire közeli vagy távoli rokon halt mög az attúl függött, hogy fájt-ë álmába a fog helye, maga a fogelvesztés, vagy nem: csak kiesött." „Aszonta anyósom mindëg – mán az 1900-as évekbe is ez így vót–, hogy aki álmába a fogát kihúzza, hamar möghal."

b/ leomló épület, kidőlő házfal

[593] KISS Lajos, 1920. 81.
[594] KISS Lajos, 1920. 82.
[595] KISS Lajos, 1958c 176.
[596] KISS Lajos, 1920. 82.
[597] KISS Lajos, 1920. 81
[598] BÁLINT Sándor, 1975. 444.
[599] KISS Lajos, 1920. 81.

„Ha azt álmodta valaki, hogy kiből a házfal, az halált jelentött annál a háznál.” „[Kiből a ház fala] abból gondoltak arra, hogy möghal valaki.”

c/ meszelés, tapasztás

„Ha meszel álmába a háznál, ott halott lösz. Ez igaz. Arra ébred föl, hogy bemeszeltem az egész szobát.” E jelértelmezés magyarázata az, hogy régen temetés után kimeszelték a házat, vagy legalább a halottas szobát.

„Akkor meszel álmába valaki, ha majd möghal valakije.”

„Jaj, a meszelést, azt në kérdözd! Azt én álmodtam akkor is, amikor Etukám möghalt. És ahányszor még meszeltem álmomba, mindëg valaki möghalt. Ez így van. De hogy ahhoz van-ë összefüggésbe, vagy hogy mér álmodom!? De mán mikor édösanyám möghalt, akkor is a ház végit meszeltem. Az nagyon rossz, úgy félök!” A többször ismétlődő álomélmény és a hozzá kapcsolható haláleset megerősíti az előjel–következmény kapcsolatot.

„Ha tapasztással álmodott, az betegségöt jelzött.”

d/ kenyérsütés, kenyértészta-dagasztás, kenyérevés

„Aki álmában kenyeret süt, annak rokona hal meg.”[600] „Halottja lesz annak is, aki kenyérnek való tésztát dagaszt álmában.”[601] „Aki álmában kenyeret dagaszt, halottja lesz.” „Kenyeret enni álomban, bánatot jelent.”[602] „A tészta së jelent jót, de azt nem t’om mire mondják.”

e/ sárban járás

„Neköm vót olyan álmom, de az rettenetös vót, hogy olyan nagy, térdig érő sárba jártam, oszt úgy beleragadtam, na utána mög is betegödtem. Ezt monták is mindëg, hogy sárral álmodni: betegség, hosszú, nagy betegség.”

„Ha ilyen vizes, pocsolyás részön jár valaki, az betegségöt jelent, mán az én nagyszüleim biztos így magyarázták.”

f/ fehér galamb

„A fehér galamb, mán ha ablakon röpül ki, neköm úgy monták, halált jelöz, mán a régi öregök ezt így monták.”

g/ ablakon való kimászás

„Talán még ősi szokás emlékképe, hogy ablakon kimászni özvegységet jelent. A halottat valamikor nem az ajtón, hanem ablakon vitték ki a hajlékból, hogy ne járjon haza.”[603]

h/ égő gyertya

„Égő gyertyát állítanak a halott ravatalához. Érthető tehát, hogy ilyennek látása rokonságbeli halálesetnek előjele.”[604]

i/ zsebkendő

„Zsebkendővel álmodni szintén (halált jelent). A temetésen a halott családja a legközelebbi hozzátartozóknak, szomszédoknak, jó barátoknak zsebkendőt osztogatott a szemek megtörlésére.”[605]

j/ pap

„Ha papot látunk, hasonlóképpen [halált jelez].”[606]

h/ hosszú haj

Ha hosszú hajjal álmodik valaki, az hosszú gyász.

2/ Az állatok viselkedéséhez kapcsolódó haláljóslások is a halált közvetlenül megelőző jelek alapján történő jóslásnak tekinthetők. Az állatok szokatlan viselkedésének halálelőjelként való értelmezése idősebb adatközlőink számára mind a mai napig egyértelmű. Az állatok megfigyelésén és különös viselkedésük értelmezésén nyugvó haláljóslások élő „hit”-ként őrződtek meg, mindezt segíthette az az

600 KISS Lajos, 1958c 176.
601 KISS Lajos, 1958c 176.
602 KISS Lajos, 1955. 415.
603 BÁLINT Sándor, 1975. 443.
604 BÁLINT Sándor, 1975. 443.
605 BÁLINT Sándor, 1975. 444.
606 BÁLINT Sándor, 1975. 444.

elképzelés, hogy lehetséges a közelgő halál megérzése, megsejtése. Arról különösen sok vallomás tanúskodik, hogy az ember halálát a hozzá közelálló háziállatok érzik meg: „Még a jószág is mögérzi a halált. A szomszédunkban volt ëgy kutya. A család arra lött figyelmes, hogy odagyün az ablak alá, fölágaskodik, oszt szűkölve kaparja az üvegöt. Olyan keservesen vonyított, mint amikor ëgy gyerök rí. Siratta a gazdáját, aki akkor halt mög odabent."[607] „A kutya jelzi leghamarabb a gazdája halálát. Mer az az embörhöz legközelebb áll. A kutya vonyít. Kapar az ajtónál vagy ablak alatt oszt akkó lëül oszt vonyíkol."

Hagyományosan az állatok viselkedéséből az egy napon belül bekövetkező halálesetre jósoltak, az állatok szokatlan viselkedésének akkor tulajdonítottak jelentőséget, ha a háznál beteg vagy öregember volt, s annál a háznál egyszerre több előjelet is tapasztaltak. A legáltalánosabban ismert haláljel a *vonyító kutya*, illetve a ház falát, az ajtót kaparó kutya. „Halál lesz, ha a kutya olyan különösen vonyít vagy ha gödröt, lyukat kapar."[608] „Ha a kutya csúnyán ugat: lelket lát."[609] Ugyanis a kutyavonyításra régen azt mondták, látja a lelket, ahogy vonul az égbe, azt vonyítja. „A kutya, ha olyan érdekösen szűköl, akkó vagy közeli ismerős, vagy az utcába van halott." „Hát – kérömszépen – a kutyavonyítás az a gazdájának szöröncsétlenségöt vagy betegségöt, erős kifejezéssel elhunytát jelözte." „A kutya szűköl, vonyít olyankor [halálesetkor], mer különben nem szabad neki."

Néhány adtaközlők emlékezetében már nem egyértelműen halálelőjelként maradt fenn a kutyavonyítás: „Rossz előjelnek tartották a kutya ha vonyított."

Vásárhelyen is, mint ahogy országszerte, a baglyot *halálmadár***,** *halálbagoly* elnevezéssel illették, s úgy tartották, hogy amelyik házra leszállt, s huhogni kezdett, abban a házban valaki hamarosan meghal. Ez a hit átment az álomjóslásba is, mert aki bagolyról álmodik, annak hamarosan meghal egy közeli rokona. „Amely ház fölött kuvik szól, ott halott lesz nemsokára."[610] „Ha kuvik szólt, abba biztosak vótak, hogy möghal valaki." „Ha a bagoly kuvikolt vagy nëtán nekimönt az ablaknak, az nagyon rosz előjelnek számított." „A bagoly, a kuvik éccaka ha kiabált, halált jelentött. Úgy is hítták sokan: halálmadár." „Hát ezt csak így hallottam, ha uhogott vagy huhogott vagy mi'csinált, az halál." „A bagoly jelöz halált, a kuvik. Azt mondták, amelyik házra rászáll a bagoly, a halálmadár… A palláson tanyázott az. Vadították általába a baglyot azér is, mer a kisgalambot is elvitte, ugyan mögfogta az egeret is. De valahogy avval sosë vót a nép kibékülve. Mindég is úgy tartották, hogy ilyen halálmadár. Namost a bagoly a tanyavilágba a fényt látta az ablakba, osztán akkór kuvikkolt a fárúl, tetőrűl. Oszt akkó a nagybeteg fölött éccaka virrasztók azt mondták, mer a bagoly jelözte, hogy emmán majd möghal. Hát persze nem azt jelözte az a szöröncsétlen bagoly, hanem a fényt. Mer ahun beteg vót, ott égették a lámpát vagy a gyërtyát." „Hát amitűl nagyon tartottak, az a bagolyhuhogás, s ablakzörgés, mán a bagoly által. Na, hát ennek van gyakorlati magyarázata. Ugyë ahun beteg van, mán nagy, súlyos beteg, ugyë egész éjszaka világ van. Hajdan tanyán, hacsak nem névnapos szombat éccaka vót, hát ott nem vót világosság, nem vót kivilágított ablak, hogy úgy mondjam, csak ahun csakugyan virrasztottak mán nagy betegnél. Na mostan a bagoly, hát tudjuk, éjszakai madár, és hát akkor az bizony sokszor mögvót, hogy nëtán nekimönt az ablaknak, vagy kuvikolt, nahát ezt nagyon rossz jelnek vélték."

III. A halált kísérő jelek alapján történő jóslások

Ha a tányérok ok nélkül összecsördültek, pohár, üvegedény, lámpaüveg magától csörömpölt, megpattant, eltört, ezek az előjelek néhány adatközlőm emlékezete szerint a halált kísérő jelek voltak.

1/ A tárgyak eltöréséhez kapcsolódó haláljóslások

Vásárhelyen hagyományosan a magától elpattanó pohár haláljelként értelmezett: „Gyerökkoromban azt hallottam – mondta Cs. Sz. I. –, hogy gyakran előfordult olyan eset, amikor az asztalon a pohár

[607] SZENTI Tibor, 1985. 329.
[608] KISS Lajos, 1920. 81.
[609] KISS Lajos, 1958c 188.
[610] KISS Lajos, 1920. 82.

érintetlenül elrepedt. Jelözte, hogy most valaki möghalt. A halál mindég be is következött."[611] „A Mihály utcában H. S. ezerkilencszáztizennégyben-ben, a kárpáti harcokban esött el. Itthon az ëdösanyja, S. Zs. onnan tudta mög, hogy a fia elesött, mert a sótartója nagy röccsenéssel magától mögrepedt. Amikor napok múlva möggyütt a hivatalos gyászjelentés, akkorra az anyja mán elsiratta."[612] Nem halál-jelentéssel élő hiedelemként is fennmaradt: az eltörő üvegpohár kárt jelent. A magától lehulló, eltörő, elpattanó tükör is haláljelként értelmezett, közeli halált jelez. „Ha a tükör állásába, önmagától elpattan, az halált jelöz." Hagyományosan halált jelentett az is, ha az óra ismeretlen okból megállt. A Hódmezővásárhelyen gyűjtött haláljóslások között a magától megálló óra halál jelentését az emlékezet szintjén megőrződve, azonban racionális magyarázattal találjuk meg: „Ha mögállt az óra, az szintén halált jelentött. Hacsak nem azér állt az mög, mer nem vót fölhúzva!"

2/ A hangjelenségek mint haláljelek

Ha a szoba bármely bútora (szekrény, asztal, szék, ágy, kép, gerenda) magától ropogott, pattogott, abból közeli halálesetre gondoltak. „Az is ilyen rossz jelnek számított, ha a bútor mögröccsent, szóval hogy möghal valaki." „Ezt én mán kitapasztaltam, vót ilyen eset minálunk. Jó két hónapig így pattogott a bútor, akkor mindëg monta anyám: »Na, valaki hal a családbul biztos!« Ëgyször a fiam halt mög így, akkor legalább három hónapig így pattogott a bútor szabályszerűen! Aztán nővéröm halt mög, akkor is ropogtak a szekrényök. Úgyhogy én erre mán ráfigyeltem, erre biztos ráfigyeltem! És most is pattog mán két hete…" A családban bekövetkezett halált jelezhette egyéb megmagyarázhatatlan hangjelenség is: „Ëgyszörre csak nagy robbanást hallottam, pedig odakint a tanyán mindön csöndes volt. A robbantást más nem hallotta. Akkor mindjárt tudtam, hogy halottunk van."[613]

Az általános haláljeleken kívül sajátos, egyénreszabott haláljelről is van feljegyzésünk: egy rímfaragó gazda halálát, aki szépen hegedült és csellózott, sarokban álló hangszerének megszólalása jelezte: egyik húrja magától megpendült, jelezve, hogy „most távozik el végleg közülünk".[614]

3/ A természeti jelenségek mint haláljelek

Hódmezővásárhelyen az adatközlők többsége emlékezetében őrzi a halál-jelentését, ám csakis szokásszerűen (Hát ez csak *hullócsillag*, így mondják…), nem hitt hiedelemként. „Ha az égen egy csillag leszalad, közhiedelem szerint akkor egy ember hal meg."[615] „Amikor az égön lëhull a csillag, azt jelenti, hogy valaki valahun möghalt." „Abba a pillanatba amikor lëhullik ëgy csillag, valaki meghal." „Ha lëszalad ëgy csillag az égrül, akkor valaki ott arra möghalt. Dehát ez augusztus-szeptemberbe elég sűrűn van."

IV. A halált követő jelek alapján történő jóslások

Ebbe a csoportba azok a jóslások kerültek, melyek a halált követően a halott ábrázatán észlelhető jelek alapján születtek, s melyek egy közeljövőben bekövetkező konkrét halálesetre jósoltak.

Hódmezővásárhelyen miután a halott szemére pénzt tettek, megfigyelték, hogy az lefogja-e a szemét; ha igen, a közeljövőben nem hal meg utána senki, ha nem fogja le, akkor hamarosan meghal valaki a családból. „Vár valakit maga után, hogyha fölpattant a szöme, így monták." Hamarosan követni fogja valaki a halálba akkor is, ha a halott arca öreges vagy szomorú. Kiss Lajos gyűjtéséből tudjuk, hogy a hosszú betegség, a nehéz nyavalya megváltoztatja a halott ábrázatát. „A fiatal megöregszik, amiből azt jósolják, hogy öreg megy utána s az öreg egészen megfiatalodik, ami azt jelenti, hogy fiatal követi nem soká."[616]

A halott ábrázatából a vallomások szerint még a közelmúltban is jósoltak „A halottnak az arca van

[611] SZENTI Tibor, 1985. 329.
[612] SZENTI Tibor, 1985. 330.
[613] SZENTI Tibor, 1985. 329.
[614] SZENTI Tibor, 1985. 330.
[615] KISS Lajos, 1920. 82.
[616] KISS Lajos, 1920. 87.

amelyiknél a vonások úgy kisimulnak, a férjemnél is úgy vót. És fiatalabbnak látszott, mint élő korába vót. És ebből arra következtettek, hogyha fiatalabb az arca, hogy akkor a családbul fiatalabb halott fogja követni. Hát ez a férjem családjába bejött, mer a férjem után a harmincnyolc éves unokaöcs halt mög. De hogy ez összefüggött-ë ëgymással, nem tudom. Ez rejtély, hogy igaz-ë, nem-ë. A másik az, hogyha pedig nagyon tört a halottnak az arca, akkor öreg fogja a családbul követni." „Amikor K. Sz. T. öregapám elhunyt, halálában mögfiatalodott. azt mondták, hogy a családban a következő halott fiatal lösz."[617] „Ha olyan szép vót a halott, akkor fiatal halt mög utána. Ha ëgy halott möghalt és olyan fiatalosnak nézött ki, akkór aszonták, hogy »jó istenöm, valaki fiatal mögy utána!« Vagy ha nagyon mög vót öregödve, oszt vót idősebb a családba, akkór »na várhatjuk annak is a halálát, mer az is mán milyen öreg, mutatta emez halott«."

G/ Álomjóslások

Az álomfejtés az egyik legősibb és legáltalánosabb jóslási technika, alapja az a meggyőződés, hogy az álom a jövőt vetíti elénk. A vásárhelyiek mindig is nagy jelentőséget tulajdonítottak az előjeleknek, véletleneknek, álomlátásoknak, mert azokat természetfölötti jelnek, intelemnek, útmutatásnak tartották, s tartják ma is sokan. A vásárhelyi házban a tükörtartó szegen felakasztva csüngött az álmoskönyv, mit gyakran forgattak – főleg a család nőtagjai. Napjainkban számtalan különböző álmoskönyv van forgalomban, mind más értelmezésekkel, sokszor ellentétes álommagyarázatokat tartalmazva, de a mai napig legismertebb a Krúdy-féle. „Régen figyelték, megjegyezték álmukat. Úgy tartották, hogy aki először hál idegen szobában, az lefekvéskor olvassa meg a szoba gerendáit, akkor eszébe fog jutni, hogy mit álmodott éjjel." (Ennek a hiedelemcselekvésnek napjainkig élő változata a sarkok megszámlálása elalvás előtt.)

Lényegében az álomjelek legtöbbje két fő csoportba sorolható: aszerint, hogy jót vagy rosszat jelentenek azok. Mint az előjeleknél általában, ezeknél is legtöbbször csak pozitív – negatív jelentés, szerencse – szerencsétlenség (= halál, kár) oppozíciók rajzolódnak ki. Az előjelek értelmezésében megfigyelhető az a folyamat, hogy elhomályosul egy-egy előjel pontos jelentése, az őrződik meg az adatközlők emlékezetében, hogy jót vagy rosszat jelentett-e. Az álomjóslások évszázadokon át alig veszítettek hiedelemtartalmukból, holott a keresztény vallás századokon át ellenezte az álomjóslást; azt hosszú ideig az ördög művének tekintette, egyedül a bibliai profetikus álomjóslásokat ismerte el.

A vásárhelyiek XIX. századi, század eleji álomjelei közül álljon itt néhány Bálint Sándor-gyűjtötte álomjóslás, melyeknek hiedelemjellegét magyarázza is. „Valamikor lúdtollal írtak, érthető tehát, hogy libával álmodni levelet, levél érkezését jelenti. Jelent azonban írásban kézbesített büntetést is. Galambbal álmodni szintén levelet, hírt jelent. E föltevésben a hajdani galambposta képzete csillan föl. Hasonlóképpen, ha kakas kukorékolását halljuk álmunkban. Katonával álmodni: szintén hírt hallani."[618] „Bikával álmodni gazdagságot jelent. A bika a teremtő férfierő ősi jelképe. Disznóval álmodni szerencse. Újév napján is ezért esznek disznó orrát, hogy a házhoz túrja a szerencsét. Birkával álmodni gazdagság. A birkanyírás, juhászkodás valamikor a jövedelmezőbb paraszti foglalkozások közé tartozott. Közrejátszott azonban az aranyszőrű bárány meseképzete is. Sok tojással álmodni pletyka, gyalázat. Itt nyilván az asszonyi bőbeszédűség, megszólalás és a tojó tyúkok kárálása között született képzettársítás. Cukorral álmodni a szerelem édességét jelenti. Esernyővel álmodni lakodalmat jelent, kapcsolódván a lakodalmi sátor emlékképéhez. Pletykával álmodni lakodalom, amelyet sok szóbeszéd szokott megelőzni. Aki dióval álmodik, jegyessé lesz. A hajdani házassági, lakodalmi szokásokban a diónak mágikus jelentősége volt."[619] „Ládával álmodni menyasszonyládát, katonaládát, béresek ládáját, tehát a távozást idézi. Hasonlóképpen, ha messzire röpülő nyíllal, cipővel álmodunk."[620] „Piros

[617] SZENTI Tibor, 1985. 333.
[618] BÁLINT Sándor, 1975. 443.
[619] BÁLINT Sándor, 1975. 443.
[620] BÁLINT Sándor, 1975. 444.

alma: egészség. Nyilvánvalóan összefügg azzal az itt is élő szokással, hogy karácsonyeste a kútba, ivópohárba szép piros almát tesznek. Az ünnepek alatt erről isznak, hogy egészségesek legyenek."[621] „Gombbal álmodni templombamenést jelent. Régebben leginkább csak az ünneplő, templomba járó ruhán volt gomb."[622] Bálint Sándor jegyezte föl azt is, hogy pipával álmodni: hosszú öregség. Magas épülettel álmodni: rabságot jelent, kapcsolódván a vár, megyeház képzetével.

Néhány napjainkban lejegyzett álomjóslat rokonságot mutat az előbbiekkel. „Gombbal álmodni: gyógyulás, ha eldobja; betegség, ha felveszi." „Ernyővel álmodni: paphoz kell menni." „Katonával álmodni: rendeződnek a dolgok." „Pipával és férfival álmodni: nyugodt tél, békés családi élet jele." „Magas épület hivatalos ügyet jelez." „Libával álmodni: anyagi előny (tollasodsz)." „Ha álmába épületbe vagy vízbe járt, és ha a víz pocsaras, az nagy betegségöt jelent. Ez biztos, mer ezt én mán magamon tapasztaltam." „Nem sokat tudok az álmokrul, de azt igen, hogy ha vízzel álmodik valaki, az betegségöt jelent." „Ami biztos, hogy halottal álmodni esőt jelent. Azután: két éjjel is azt álmodtam, hogy sáros tóba fürdök, és utána olyan beteg löttem. Ez így lehet, hogy babonaság vagy hiedelem, de azér írja az Álmoskönyv is. Na és van még ëgy: disznókkal álmodtam és utána hivatalos papírt kaptunk és valahova mönni köllött, szóval uraságokhoz." „Disznóval álmodni azt jelentette, hogy úri vendég jön." „Anyámtul hallottam, hogy ha disznóval álmodik, azt jelenti, hogy urakkal lösz dóga." „Ha disznóval álmodik, akkor orvoshon kerül. Ez neköm begyün mindig! Vagy ha hússal álmodok, az biztos hogy kár: valami a jószágoknā odalë történik." „Ha marhafélével álmodik, az vihart jelönt." „A ló mög hírt hoz." „Ha lóval álmodnak, azt mondták ezelőtt, hogy hírt hallunk." „Ha sok tojást lát álmába, az pletyka, valaki a szájára vöszi."

H/ A világvége előjelei

Az emberiség történelme folyamán valahányszor századforduló közeledett, felerősödött a világvége-hangulat. Ahogyan közeledünk az ezredfordulóhoz, egyre „aktuálisabbá" válik a világvége jövendölés, világvége-várás. De nem csak egy század vagy ezred végének közeledte keltett végítélet-hangulatot, az égbolton tapasztalható szokatlan, az egyszerű emberek számára félelmetes, megmagyarázhatatlan jelenségek is a világvége előjelei voltak, így egy-egy üstökös megjelenése is félelemmel töltötte el az embereket. Egy 1997-ben lejegyzett vallomás szerint: „Ez az üstökös, ez csinájja, biztos, hogy ez csinájja, nem lösz az idén sömmi së, gyümölcs së, mindön mögfagy. Sömmi! Hát ez is borzasztó! Mög az a sok izé, hogy mindëg háborúznak, állandóan, mer az së nem ínyére van az égnek, hogy mindëg lüvöldöznek, állandóan kavarják a felhőket az égön, mög mittudom én, ezelőtt azt mondták, azé kavarodik, attúl a sok háborútúl, hogy mindëg lüvöldöznek. Ez is csinájja! Nem hagyják lënyugonni az eget, a felhőket!" Egy másik a világvége-elképzelések közül: „Akkó azt tanutuk, hogy elpusztul a világ! Féltünk… Akkó még iskolába jártam, azt tanutuk, hogy el köll majd mönni olyan hosszan, napokig, hetekig, hónapokig, hogy találjunk ëgy embört. És majd az az embör újrakezdi a világot teremteni, és akkó, ha mönyünk és nem találunk sönkit, és ha találunk ëgy forgácsot – ugyë Szt. József asztalos vót –, akkó azt tanutuk, hogy lëhajolunk érte és mögpusziljuk, hogy ezt embör faragta. Annyira ki fogják irtani az emböröket, hogy ilyen hosszú időket köll gyalogolni, mire valakivel találkozunk."

A világ bárminemű pusztulásáról is vallottak adatközlőim, elképzeléseikben egyöntetűnek tűnik az, hogy a világ veszését az emberek hitetlensége, erkölcstelensége okozza. Legyen az egyszerűen a bibliai tanítás megfogalmazódása vagy mély vallásosságon nyugvó személyes vélemény. Egy Székkutas határában tanyán élő idős férfi így számolt be egy rendkívüli időjárási eseményről és a megmagyarázhatatlan pusztítás hatására érzett világvége-hangulatról: „Úgy emlékszem 1927-nek vagy 28-nak a tavaszán egyszer arra ekekapáztuk a kukoricát – mutat ki a tanyából. – A feleségem vezette a lovat, egyszer csak látjuk ám, hogy arról nyugatról valami borzasztó vihar közeledik. Nem nézett az ki nagyon nagy kiterjedésűnek, csak rettentő csúnyának látszott már messziről is. Mondom a

[621] BÁLINT Sándor, 1975. 444.
[622] BÁLINT Sándor, 1975. 444.

feleségemnek: gyerünk gyorsan befelé. A lóval már nem is lehetett bírni, nyerítve vitt bennünket be a tanyába, az is érezve a rendkívüli időjárási eseményt. A látvány is borzalmas volt. Hatalmas, mindent elsötétítő viharfelhő, melynek a magva mint egy égig érő gigantikus tölcsér, ezen a vidéken soha nem látott szélörvénnyel, fülsiketítő fütyüléssel, sistergéssel közelített. Mintha vonatszerelvények robogtak volna eszeveszett sebességgel. A tölcsérbe fenn magasan széna, szalma, szárkéve keveredett tyúkokkal, galambokkal, porral és minden könnyen mozdítható tárggyal együtt. Móricz bácsi a feleségét a két gyerekkel a szobába parancsolta, imádkozásra intvén őket, hisz talán most lesz a már oly sokszor megjövendölt világvége. Ő maga, most sem tudja megmondani, milyen ösztöntől hajtva, kinn a gyöp szélén lefeküdt a földre, kapaszkodva a fűbe, növényekbe. Csak annyit látott, a szárízikből rakott kazal felemelkedett és mint mondja: »azóta nem láttam«. A cserépdarabok is úgy fütyültek a levegőbe, mint a háborúba a snappelrepeszek, amit az első világháborúból ismert. Majd a pokoli zajjal majdcsak éjszakainak mondható sötétség is jött. Mint mondja, gondolata szerint tizenöt-húsz percig tarthatott, ameddig pokollá változott körülötte minden. Mikor nagyjából elvonult, újból világos lett, fantasztikus kép tárult elébe. Ugyanis a szélörvény tölcsérjének a vége, ahol a talajjal ütközött, ott a kopasz föld színével lett egyenlő minden. És az örvénynek az a központja haladt át a tőle alig hatvan-hetven méterre levő szomszéd tanyán. Annak a falán kívül semmi sem maradt a helyén. A benne lakók […] a vihar elől a szobába menekültek. Addig nem is tudtak kijönni, míg Móricz bácsi az ajtót a tetéj romjaitól ki nem szabadította. […] Egy nagy loboncos kutya volt a tanyába, mely egy idő után a túlsó dűlő felől jött visszafele nyüszítve. Móricz bácsi látta, amint a sok más mindennel együtt öt-hat méter magasan a levegőbe pörögve, forogva vitte az örvény a kutyát is. Mindenesetre az élve úszta meg a ritka eseményt, nem úgy, mint az a jónéhány tyúk és egyéb baromfi, melyek sok más tárgy társaságában a sósparti részen, öt-hat kilométerre is hullottak lefelé, mert nem csak a Héjja Ferencék tanyájukat vitte el az ítéletidő. […] Szerencse kérdése volt csupán, hogy mi került az örvény középpontjába. Persze amint Móricz bácsi mondja, a határba amerre haladt a ciklon, ott aratni sem kellett, hisz a gabona lekalászolt és azt tövestül kitépte, letarolta."[623]

A napjainkban kialakuló és terjedő világvége-jövendölések is ahhoz köthetők, hogy a körülöttünk zajló természeti katasztrófákat, az időjárás megváltozását igyekszenek értelmezni, ha nem is egyértelműen a világvége előjeleként értelmezik. Jelentéssel bíróak ezek az ezredvégen tapasztalható jelek azért is, mert adatközlőink közül néhányan bennük a bibliai próféciák beteljesedését ismerik fel.

A bibliai világvége-próféciák egyrészt a Bibliát olvasgató, illetve a Bibliát csak elmondásokból ismerő adatközlőinkben fogalmazódnak meg, bennük hagyományosan él az az elképzelés, hogy a világ hajdan víz által veszett el, s majdan tűz által pusztul el. Amennyiben ez az elképzelés – akár csak az interjú alkalmával is – felelevenedik bennük, azt igazolni igyekszenek: világképükben ezáltal egy olyan hiedelem alakul ki, miszerint a világban tapasztalt tűzzel kapcsolatos katasztrófák a közelgő világvége jelei. Világképük szerint a tűz mint elementáris pusztító erő mutatkozik a háborúkban („a sok lövöldözés mán mögvan"), a természeti katasztrófákban („mekkora területök lëégtek, ilyen së vót ezelőtt"), a robbantásos merényletekben („hun itt, hun ott robbantgatnak, gyilkolnak"), sőt egy-egy adatközlőnk elképzelése szerint még az „atomrobbantásokban" is.

A világvége-előjelek közé besoroltuk azokat a világvége-elképzeléseket is, melyek nem a világ teljes pusztulását gondolják el, hanem pusztán a világ részleges pusztulását sejtetik.

a/ Üstökös

Közismert hiedelem szerint üstökös csillag olyankor jelenik meg, amikor a földet nagy veszedelem fenyegeti. Belőle rendszerint háborút jósolnak, ám a végítélet jelének is tartják. Az üstökösöket legtöbbször Isten ostorának tartották, amellyel Isten a bűnös emberiséget fenyegeti és hírül adja a közelgő szerencsétlenséget: háborúk kitörését, járványok pusztulását, aszályt, földrengést, városok pusztulását és más katasztrófákat. Az égbolton 1997 tavaszán érzékelt üstökös adatközlőink elképzelése szerint nem közvetlenül a világvége jele, hanem az időjárásra befolyással bíró különleges erejű nagy csillag: „– Mer a Bibliába van mögírva, hogy kétezret mán nem érjük mög, akkóra mán elgyün a világvége.–

[623] SZENTI András gyűjtése, 1981. MFM NA.

Én mán kezdök neki hinni! – Ez az üstökös is hogy most mögvan, mán itt van, mutatja a példa: április van mán, osztán öt-hat fokos fagyot mond az éccakára. Ez idézi elő, ez az üstökös ezt is."

b/ Erőszak és háborúk, természeti katasztrófák, az időjárás megváltozása

A legtöbbször hangoztatott elképzelés szerint a világ víz és tűz által fog elvészni: „Hallottam még az én nagymamámtul, ű mondta: „Kislányom, kétezerbe elveszik a világ!" Oszt mindëg számolgattam avval a kis hülye eszömmel, hogy „óh, de soká lösz még, mán akkor én së löszök kétezerbe!" Így, ez úgy visszagyün bennem. […] Aszonta víz és tűz által vész el." „Hát ezelőtt nem vót ennyi tűz! Hát mostanába mán tényleg egész nagy erdők égnek mög, mög Kínába is milyen állapotok vannak [áradások]!" „Valamikór vízzel, most mög ha elvész, tűzzel! Hát mán csak arrúl, hogy hány erdő lëég mög mindön..." „Amikó én elemibe jártam a 30-as évekbe, akkó azt tanutuk, hogy ezret írunk, kétezret nem írunk. Vízzel veszött el a világ, az első, a másik mög pedig tűzzel vész el, hát mán ott vagyunk, mer mindëg robbantanak, égetnek, most is fölgyújtottak valami erdőt Békés megyei környékön, ég, mán két napja." „Hát azt mondták mindëg, hogy [Isten] vízzel veszejtötte el a világot, a következőt mög majd tűzzel… Hát ez löhet az, ami tüzek most is vannak! Hát nem veszött az el teljesen akkor së, csak… hát folyamatba van." Nagy áradások, mög esőzésök vótak, na de ilyen nem vót. „Hát mán azoknál a hegyeknél ottan messzire Kínába, mög Japánba, fene messzire mán habarékba járnak; hát ez ëgy, ez ëgy isteni csapás, ezt mi így mondjuk. Mer nem hisznek, mer rosszak az embörök, nincs szeretet, nincs békesség!" Többen utaltak a földrengések, vulkánkitörések előjel-voltára is. „Jézus mondta: »sönki së tudja, mikor lösz, de lösznek jelek!« Tényleg nem tudhatjuk, de mán ezök a földindulások, mög az erkölcstelenség, mög a gonoszság mögszaporodott, ezök mán mögvannak. Hát most nem t'om hun is olyan esőzésök vótak, hogy a sár elöntötte űket. Mög mán az is beteljesödött, hogy nemzet nemzet ellen, embör embör ellen támad. Aztán ha elérközik a világvége, akkor gyün el Jézus ezer éves királysága, így van a Bibliába."

A megkérdezettek közül többen az időjárás szokatlanságával hozták kapcsolatba a világ fokozatos pusztulását.

Idősebb adatközlőim világképéről elmondható, hogy benne egymás mellett élnek a régebbi tradicionális elképzelések és a korszerű, esetenként tudományos szemlélet szerinti elképzelések. Egy és ugyanaz az adatközlő egymásnak igen ellentmondó feleltet is adhat arra a kérdésre, hogy „Miként következhet el a világvége?" Adhat „valós", természettudományos magyarázatot (pl.: az ember pusztítja el a Földet), ugyanakkor elmesélheti a bibliai pusztulás-mítoszok valamelyikét, de feleleventheti nagyszülei hagyományos világvége-magyarázatát is. A megkérdezettek világképében ezek a látszólag különböző nézetek egymás mellett állhatnak, egymást erősíthetik, igazolhatják.

J/ Egyéb előjelek

Ha a tyúk galambtojás nagyságú, ún. kártojást tojik, azt rossz előjelnek tartották, az ilyen tojást visszakézből bal kézzel a háztetőn át a szomszédba kell átdobni, ha nem, a többi tojás is olyan lesz. „A kis tojást nem szabad vót bevinni, az kárt jelent. Hanem a ház girincin körösztülhajították." „Ha a tyúk kicsi tojást tojt, visszakézből át kellett dobni a háztetőn, nehogy baj érje a baromfit." „Ha galambtojásnyi, csökevény tyúktojást találnak, azt nem lehet felhasználni, hanem balkézzel át kell dobni a háztetőn, különben nem lesz szerencséje a háznak."[624]

„Rossz esztendő lesz: ha péntekre esik karácsony."[625]

„Azt mondják, hogy gyufát igyeköztek visszaadni, mer ha ottmarad a kőcsönkért gyufa, az haragot jelent. Varrótűvel is így van. Még máig is, ha biztostűt vagy varrótűt adunk, azt föltétlenül visszaadjuk. Vagy pedig ha otthon a családba a kés ha élivel van fölfele, azt lëfele köll fordítani, mer másképp zűr van a ház körül. Úgy mondják, a kés élin táncol a családi béke, tehát családi veszeködést jelent." „Ha a tűz pöröl (erősen ég): harag lesz a háznál."[626]

---

[624] RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.

[625] KISS Lajos, 1931. 219.

[626] KISS Lajos, 1931. 221.

„Asztalnál ülve, ha a vizespohár eldől, aki felé folyik, ott keresztelő lesz.”[627]

„A kis gyerekes asszony, ha elmegy hazulról és útközben a tej mellében ereszkedni kezd, csöpög, akkor otthon rí a gyereke.”[628]

„Mikor a macska nyalja magát és akire néz, az kikap.”[629]

„Ha a kutya vonyít: tűz lesz.”[630]

Általánosan ismert a viszketésből való jóslás, mely forma évezredes hagyományok folytatója: „Ha valakinek a jobb tenyere viszket, hamarosan pénzt kell hogy kapjon, ha viszont a bal tenyere viszket, pénzt ad. Akinek a talpa viszket, táncot érez, rövidesen táncolni fog.”[631] Ha valakinek viszket a jobb szeme: bánat, ha a bal szeme: öröm éri. Ha az orra viszket, bosszús lesz.

„Ha az ember valahol a könyökét beüti, vendég érkezik aznap a házhoz. Bal könyök esetében kedves vendég, jobb könyök esetében csak közönséges vendég érkezését jelenti a házhoz.”[632]

„Ha társaságban egy bizonyos szót véletlenül ketten mondanak egyszerre, összenéznek és azt mondják: váratlan vendég jön.”[633]

„Akkor ha bal lábbal kelt föl vagy bal lábbal lépött ki, az szöröncsétlenségöt jelentött.”

A véletlenül kifordítva felvett ruha viselőjének szerencsét hoz.

„Nem lesz szerencséje annak, aki pappal találkozik, de ha mégis pappal találkozna és megfogja saját kabátja gombját, akkor nem hagyja el a szerencse.”[634]

Szerencsésnek tartották és tartják sokan ma is a kéményseprővel való találkozást: „Kéményseprőt látok, ma még pénzt találok!” Hasonlóképpen kéményseprőt látva gombjához kap napjaink embere is.

„A szürke ló és a tarka ló, ha azt látott az illető, az szöröncsét jelentött. Na, erre vót a mondás: »Szürke lovat látok, szöröncsét találok!« Vagy: »kéményseprőt látok, szöröncsét találok!« A kéményseprővel kapcsolatba nem volt elég ez, hanem mög köllött fogni ëgy gombot és azt a gombot addig köllött fogni, míg egyenruhást nem látott, tehát rendőrt vagy katonát, vagy pedig kutyát.”

Ha valaki elindul valahová, de visszafordul, nem lesz szerencséje – általánosan tartják ma is. Mint ahogy a következőt is: a kocsi előtt, úttesten átszaladó macska is szerencsétlenséget jelentett, nem új ez a babonánk sem. (A macska képében járó boszorkánytól való óvakodás lehet az alapja.) „Fekete macska: ha átszaladt előttük nem volt szerencséjük.”[635]

Újév napján a „házból kilépve nem jó legelőször öregasszonnyal találkozni.”[636] „Újév első napján, ha férfi megy a házhoz először, szerencsét jelent, a nő szerencsétlenséget.”[637] „Ha újévkor férfi köszön először vagy férfi látogat először, az szöröncsét jelent a család részire.”

„Ha újév első napján a házhoz férfi megy először, akkor a tehén fia bikaborjú, ha nő, akkor üsző lesz.”[638] (Ismert karácsonyhoz kötve is: „Karácsony napján, ha férfi megy először a házhoz, bikaborjú, ha nő megy, kancaborjú lesz.”[639])

„A tizenhármas szám rosszat jelentött, 13 tojást soha nem is raktak a kotlós alá.” „A tizenhármas szám szöröncsétlen, de csak ha péntökön van. Csak ha péntök tizenhárom! Hát mer Jézust péntökön feszítötték körösztre.” „A tizenhármas számot azért tartották szerencsétlennek, mert az utolsó vacsorán tizenhárman ültek, és az egyikük árulóvá vált. A néphit szerint, ha tizenhárom fő ül egy asztalnál, egyikük meghal.” „Tizenhárom főnek nem szabad az asztalt körülülni, mert közülük valaki hamarosan

627 KISS Lajos, 1955. 440.
628 KISS Lajos, 1955. 450.
629 KISS Lajos, 1931. 221.
630 KISS Lajos, 1931. 221.
631 CSORDÁS Istvánné, 1969. 2.
632 CSORDÁS Istvánné, 1969. 2.
633 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
634 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
635 HEGYI Flórián, 1993. 5.
636 BÁLINT Sándor, 1975. 445.
637 GAÁL Sándor, é. n. 3.
638 GAÁL Sándor, é. n. 9.
639 KISS Lajos, 1931. 220.

meg fog halni."[640] „A tizenhármas szám a szabadságharc óta szerencsétlen, mert tizenhárman voltak az aradi vértanúk."[641]

III. Hit

Hit-csoportunkba taroznak a létező világhoz és a túlvilághoz, dolgokhoz, személyekhez, természetfeletti lényekhez, cselekvésekhez fűződő elképzelések, illetve a róluk szóló tudósítások. Vagyis ide soroljuk a mágikus cselekményekről tudósító szájhagyománynak azt a részét is, amely a gyakorlatban nem létező cselekményeket mond el, tehát azokat a hiedelmeket, melyek csak a szájhagyományozás szintjén idéződnek fel, amelyek „nem hitt" hiedelmek, sok esetben csak szórakoztató céllal mesélt történetek.

A/ A világmindenség, a természeti jelenségek hagyományos magyarázata

A természeti világ népi magyarázata igen archaikus mondákat, természetmagyarázó hiedelmeket jelentene, azonban Hódmezővásárhelyről elenyésző adattal bírunk e tekintetben. A kozmogóniai elképzelések valószínűleg kikoptak az emlékezetből, illetve amire emlékeznek, azt maguk az adatközlők is tudatosan csak szájhagyománynak tartják.

1/ A Napról, a Holdról, a csillagokról

A Napot Vásárhelyen „ruhaszárító csillag"[642]-nak nevezték.

„A nap szombaton mindig kisüt, mert az Szűz Mária napja. Áldozócsütörtökön és Úrnapján mindig van egy kis eső, pünkösdkor úgyszintén."

Alföld-szerte azt tartották, hogy a bibliai Dávid király hegedül a holdban, Cicelle pedig táncol a muzsikaszóra. „A legeltető pásztorlány [...] a holdat nézi, melyben szemmel látható Dávid király meg a hegedűje."[643] „A Holdba? Zenél vagy hegedül valaki benne."

A Hold különleges tisztelete nyilvánul meg abban, hogy állásától tették függővé a gazdasági munkákat, segítségül hívták betegség idején. Az újholdhoz fűződő hiedelmek és ráolvasások viszonylagos nagy száma bizonyítja, hogy a holdköszöntés mint égitestnek járó tiszteletadás Vásárhelyen is élő volt.

2/ Az égről és a földről

A vásárhelyi paraszti közösség számára „a pogány korból eredő, életet adó Földanya volt a legfontosabb szellemlény. [...] A Földanya nemcsak a terményt érlelte, de táplálékával az embert, a családot is éltette. Halála után az ember »hozzá tért meg«. A vásárhelyi parasztok elképzelése szerint a földben élt, s mint a család jótevője, a földből készült tűzhely is lakhelye lehetett."[644]

A halál – születés, örökös körforgás, a földanyához való visszatérés hitéről szólnak mind a XVIII. századi, mind a recens adatok:

Korsós Mihályné 1766-ban így vallott: „legelsőben lelkemet teremtő Istenemnek; Testemet pedig ő Annyának a' Földnek ajánlván [...]"[645] 28 év múlva, 1794-ben Lengyel Jánosné Nagy Rozália így fogalmaz: „Testemet pedig az én Anyámnak a földnek ajánlom [...]"[646]

„A föld azonos, amirül a könyeret összük, mög amibe temetközünk. Nincs különbség köztük."[647] „... az igazi boldogságot csak a földtűl löhet mögkapni. nem csuda, hogy anyaföldnek hívják, mert az anya és a föld adta szeretet ëgyazon boldogság."[648]

---

640 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
641 BÁLINT Sándor, 1975. 445.
642 KISS Lajos, 1955. 339.
643 KISS Lajos, 1955. 289.
644 SZENTI Tibor, 1989a 207.
645 SZENTI Tibor, 1985. 336.
646 SZENTI Tibor, 1985. 336.
647 SZENTI Tibor, 1985. 336.
648 SZENTI Tibor, 1985. 336.

A Földanya tiszeletéhez kapcsolódó hiedelmek szinte napjainkig fennmaradtak. A gazdasszony fejéskor „az első húzást mindig a földre feji, ősi szokás szerint”.[649] A kútból húzott vízből is egy keveset visszaöntenek a kútba, a vizes vagy boros korsóból a szoba földjére loccsantanak, ugyanis ősi hagyomány szerint a természet adományainak felhasználásakor valamit vissza kell adnunk a természetnek, a Földanyának.

A hagyományos hit szerint a természetben lelkek lakoznak. „A meleg vizet – lögyön az mosogatóvíz, fürdővíz vagy miögyéb – azért nem szabad a fűre kiönteni, mert a fűben ott van a lélök, és a meleg víz ártalmas neki, hiszen a fű is csak akkor hajt ki tavasszal, ha nem ölték mög. Ahogy a fű nő, úgy van a természetben a lélök is. Bár a fű télön mögfagy, tavasszal azért hajt ki, mert lélök van benne, ami hajtja. A jószág vérit se szabad fölhasználni, mert a jószágnak a vére a lelke.”[650]

3/ A villámlásról, szélről, esőről, özönvízről

Vásárhelyen a villámütést Úrharagjának nevezik: „lëcsapott az Úrharagja”.

„Villámcsapástól gyulladt tűzről azt tartják, hogy a tüzet csak tejjel lehet eloltani.”[651] „Ha a ménkű beleüt a házba és meggyúl a ház, csak tejjel lehet eloltani.”[652]

„Mennydörgéskor a gyerököknek mondogattuk, hogy hát »gurigatja Szent Pétör a hordókat, oszt azok dörömbölnek«, de nem azé, mer azt hittük, hanem csak mondtuk a gyerököknek tréfábú. Hát mink tudtuk, hogy a felhők összeütköznek, azáltal van a nagy csattanás.”

Viharban, villámlásban, jégverésben gonoszok, rontók, táltosok viaskodását vélték, innen erednek a vihart elhárító mágikus cselekedetek. (Lásd I/2. csoportunkban.)

„A forgószél nem a levegő nyomásától forog és halad, hanem »bűtiboszorkány« van benne, de azt nem lehet meglátni.”[653] „Forgószélben a nép boszorkányt sejt, baltát vagy kést hajítanak bele és rákiáltanak.”[654] „A forgószélrű azt tartják, hogy mögbolondút a boszorkány. A régi öregek ezt mondták. Ha forgószél vót, aszonták, gyün a boszorkány, vigyázzunk, mer mögrontja a tehenet.”[655]

„A szelet nem szabad szidni, mert az Úr szolgája, aki szidja: nehezen hal meg; ha nagy szél fú, valaki felakasztotta magát.”[656]

„Ha a nap süt és esik az eső: az ördög veri a feleségét.”[657]

Az özönvíz-legendát helyi színezettel mesélik a parasztemberek, akiknek megélhetése a föld, s akik számára a megszokott belvíznél nagyobb esőzés, áradás már vízözönt jelentett. „Noé is itt lakott a Könyere partján a fiaival, mert, hogy Noé is magyar volt, és itt érték mög a vízözönt. Az egész Alföld égy nagy tenger volt, sok nádassal és partokkal. Balambérék ezután a magas partokat, högyhátakat szállták mög. A Szűcsök az özönvíz után telepödtek lé a Könyere partján. A vizet mindég szerették. Mondogatták is az apáink, hogy »Né örüljetök annak, ha mán a lapos földet is be löhet szántani, mert akkor nagy szárazság van.«”[658]

4/ A vizibornyúról

„Arra is nagyon emlékszök, oszt az mög is maradt énneköm örök életömbe mindëg – hát mondjuk az nem is babona vót végül –, de hogy mi igaz vót belőle, mi nem? De a nagyanyám azt mondta, hogy igaz vót, mer a szomszédba történt az, hogy ezt a vizibornyút, hogy oszt annak tojása van-ë, mi-ë, csakhogy azt mögitta a lány, mer régön tanyai ásott kútbul ittunk. És akkor mindig úgy érözte, hogy ű tejet kíván, de aztán az a valami nőtt a hasába, osztán ráfogták, hogy terhös – hát abba az időbe nagy baj vót

649 KISS Lajos, 1955. 327.
650 SZENTI Tibor, 1985. 338.
651 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
652 KISS Lajos, 1931. 221.
653 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
654 KISS Lajos, 1931. 219.
655 POLNER Zoltán, 1978. 43. (Juhász János, Mindszent)
656 KISS Lajos, 1931. 219.
657 KISS Lajos, 1931. 220.
658 SZENTI Tibor, 1985. 28.

ám, ha valaki terhös. Elvitték végül erőszakkal és nem terhös vót, hanem nem tudták mögállapítani rajta, hogy mi, csakhát: »jó van, nem találták mög, de biztosan az«, mer csak nőtt a hasa. Ilyen kanapén, karos fapadon aludt, oszt az sosë felejtöm el, mikor nagyanyám elmondta, mer aszonta mögmutatta neki a szomszédasszony, hogy éccaka akkora hatalmas vizibornyú kifúrta a lány hasát és kigyütt. Oszt csak arra ébredtek föl, hogy jajgatott, nagyot jajdított a lány, és akkorra mán el is vérzött, tehát olyan értelömbe, hogy kifúrta a hasát oszt kigyütt. Hát olyan hihetetlennek hittem vagy hiszöm mostmán én fejemmel, de mondta, hogy ű látta, milyen ronda jószág vót és elvitték preparálni ilyen üvegizébe. Elvitték, hogy olyat még nem láttak. Hogy hogy ihatta az azt mög? Hogy tojása van-ë annak, hogy szaporodik?! Én akkor elhittem, mer féltem is tűle mindig. Merhogy jártunk az iskolába, oszt bizony sokszor vót, hogy ittam onnan a gyöprűl, oszt akkó mondtam: »nagyon szomjas vótam nagyanyám, ittam a gyöprűl«, oszt akkó mondta: »në igyál, kislányom, sosë. Akármilyen szomjas vagy; akkor mönnyél be inkább valahová, kérjél inkább vizet.« Mögmaradt bennem örök életre. Mer ez a vizibornyú mög onnan maradt mög bennem, hogy ott a gyöpön ahun laktunk, ott valahogy vót a zsombik közt. Olyan csúnya jószág. Olyan négy lába van, mög farka, oszt a hasaalja olyan piros. Oszt én iszonyodtam tűle. Úgy mögmaradt bennem örök életömön körösztül. Pedig csak ëgy sömmi jószág, akkora mint ëgy gyík. Ugyanúgy is néz ki a feje is."

B/ Elásott kincs, lángoló kincs

A rendkívüli fényjelenségek megmagyarázására irányuló törekvés hozta létre az alább következő kincsmondákat. Ezek között vannak csak szájhagyományozott mondák, melyek olyan kincsszerzési módokat írnak le, amiket nem tartottak gyakorlatban alkalmazhatónak. Az ilyen történetek ún. kincsőrző lényekről, szellemalakokról is beszélnek. „Nagyapám beszélte, hogy mikor a Kurca partján laktak, a dédapjáék egy kutat ástak. Mikor körülbelül olyan tíz méter mélyre leértek, legnagyobb rémületükre egy vöröscsuhás barátot találtak a mélyben, aki egy vasládán ült. Akárhogy szólítgatták nem mozdult, nem felelt. Éjszakára ott hagyták a gödröt, és másnap reggelre, mire odamentek eltűnt a barát."[659] „Szent Királyon három kazán pénz van elásva. Sokan álmodták meg. Egy ember kiment hetedmagával fölásni, de mikor már fogták a fülét, egy nagy fekete kandisznó termett rajta, okádta a tüzet és elszaladtak az emberek, a pénz is eltünt. csak az tudná fölásni, aki látta, mikor eltették, hogy mit hajtottak végre."[660]

A kincs őrzésére például fekete kutyát áldoztak, ez a „szellemkutya" védte meg a kincset az illetéktelenektől: „A csomorkányi templom harangjára fekete kutya van ráölve. Sokszor fel akarták már venni, de mikor a kút szájához érnek vele, egy fekete kutya keresztül ugorja, a kötél elszakad akármilyen vastag és zúgva esik vissza."[661] „Széles szájú, rossz kantában ássák el a pénzt, amit úgy helyeznek bele, hogy az arany legyen felül, a rézpénz középen, az ezüst alól. Háborús időben ássák el. Éjjel tizenkét órakor. Bádogfödőt beletesznek olyan jegykendőbe, amelyiken piros és fekete rózsa van, és úgy teszik rá a kanta szájára. Kutya, kakas, tyúk vérét eresztik rá, hogy más ne találja meg, csak aki elássa, aki abból a családból való. Ként is tesznek a gödörbe, attól kékes színű a láng. Mert minden hetedik esztendőben fölveti a pénz magát Szent György [április 24.] éjjelén. Tisztul ilyenkor, úgy tartják. A láng olyan nagy és olyan alakú, mint az edény, melyben a pénz van. Az ezüstnek kék, az aranynak sárga lángja van. Mások szerint rossz bográcsban, fazékban ássák el a pénzt épület alá. Elátkozott pénz az valamennyi. Piros kakast ölnek rá. És nem Szent György éjszakáján, hanem karácsonykor tisztítja a pénz magát. Semmit sem szabad szólni annak, aki ássa, még ha beszélnek is hozzá."[662]

Vásárhelyen azt tartották, hogy gyerekáldozattal minden kincs felvehető, ilyenre azonban soha senki nem vetemedett, bár egy hiedelemtörténet szerint a vásárhelyi ún. Vágott-halom elnevezés

[659] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 12.
[660] KISS Lajos, 1931. 279.
[661] KISS Lajos, 1931. 279.
[662] KISS Lajos, 1931. 278.

onnan ered, hogy ott egy feláldozott hajadon vére folyt, még így is valahányszor az itt elrejtett kincshez akartak nyúlni, egy szellemalak kergette el őket. (E terület elnevezésének mai, racionálisabb magyarázatai így szólnak: „Vágotthalom azér Vágotthalom, mer ëgy dűllőút mén el ëgy halom mellett. Namost kispekulálták az embörök, mer nagyon rossz vót télön fölhúzatni a kocsit, sárba a halom tetejire, oszt kivágták a halmot. Elvágták a halmot, elterítötték ott. Ilyen egyenes ódala maradt a halomnak. Vágotthalom, az lött a neve." „A belvízszabályozás alkalmával az ezernyolcszáznyolcvanas években nagy részét töltésnek hordták el, s azóta inkább Vágott-halomnak nevezik."[663]) „Hódmezővásárhely határában a Vágott halomban van pénz, hajadon leány vére van rajta. Mikor föl akarják ásni, nagy széllel odaugrik egy lány, haja két ágra fonva, zöldpántlika benne, mezitláb van és elsuhan a pénz arrébb. De mindig hagy fönt maga után egy darabot, mit az eke fölvet. Aki föl akarja venni a halomban elásott pénzt, úgy kell öltöznie, mint ahogy a lány volt, kinek a vérét ráeresztették."[664]

„Azt is tartják, hogy a földben rejtőző aranykincs időnként tisztuláson megy át és olyankor a földszinére lángot vet ki magából, ha éjjel ismeretlen eredetű lángot látnak fellobbanni: rámondják, hogy ott arany van elásva."[665]

„Halottal is, ha aranyneműt temetnek el, felveti magát minden 7-ik esztendőben és arrább megy az arany."[666]

„Ha Szent György nap éjjelén valaki lángot lát valahol fellobbanni: ott pénz van; mert az minden hetedik évben megtisztul s lángja akkor látszik. De a pénz felvételében vigyázni kell, mert arra vagy ember, vagy valamely állat van ölve, s ezek őrzik a kincset. Az ilyeneket csak hetedik gyermekkel lehet felvétetni, mert annak nem árthat s az a föld alatt is meglátja a pénzt."[667]

„Szokták dombba is elásni a kincset, amikor ráültetik a kis gyereket a dombra pocskolódni. Az tudja csak fölvenni a pénzt, aki ártatlan gyerekét föláldozza, de hét féle nyomorék lesz. Másnak nincs ereje fölvenni. Pásztor emberek arra a dombra építettek tanyát, ahol pénz volt elásva. Ide mindig beleütött a villám és fekete maradt azon a helyen."[668]

„Királyhalmán kazánban van a pénz, kakasvér van rajta. Hetedik gyerek látta meg acéltükrön. Ki is ásták, de az olájok odamentek és azt kiabálták: »hajsz, hajsz, hajsz, csináljuk az akasztófát!« Az ott lévő Kasza Katát megkapták, mondván: »ezt akasztjuk föl!« Kasza Kata sikított és a pénz elszaladt. Aki behúzta a gödröt, egy év se telt el: meghalt.

Csónak csapáson a Csáki járásban is van pénz csolnakban. Csónak alakú helyen nem nő fű azon a helyen, ahol van. Mikor a pénzt fölveti a láng, az is csónak alakú, 15 percig szalad ide-oda, azután eltünik, ahonnan feljön.

Szőrháton fazékban van a pénz. Kanász gyerekek ásták is már. Mélyen fehér penészes ott a föld. Üst formának a füle látszott, de morgást hallottak és elszaladtak. Lócsontot találtak, meg a sörényét, mely aranyat játszott."[669]

C/ A lidérc

Csak szájhagyományban élő, nem hitt természetfeletti lény. A lidérccsirke-történetek mesei fordulatai jelzik az egész hiedelemkör hit-szintjét, maga a lidérc is hihetetlen, mesébe illő lény, sem a gyakorolt mágiával, sem a valósággal nincs semmiféle kapcsolata. A lidérccsirkére vonatkozó hagyományok nagy valószínűség szerint már a század elején is csak mint szórakoztató mondák éltek. „Ángyikám ángya lidérc volt. Irigyelte a szomszéd sokat adó tehenét. Egy éjszaka kígyóvá változott s átcsalta a szomszéd tehenét. A tehén már várta a kígyót és éjszaka hangosan bőgött. A gazda nem győzte türelemmel mert már sokszor ismétlődött ez és a tehén meg nem adott tejet, mert fejte a kígyó. A gazda

663 BODNÁR Béla, 1983. 45.
664 KISS Lajos, 1931. 278–279.
665 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 9.
666 KISS Lajos, 1931. 278.
667 TARNÓCZI István, 1866. 155.
668 KISS Lajos, 1931. 278.
669 KISS Lajos, 1931. 279.

kileste tehát mi történik. Ásóval várta a kígyót apróra összevágta és az utszéli árokba dobta. Másnap a szomszédasszony bekötözve ágyba feküdt."[670]

Kiss Lajos így foglalja össze a hódmezővásárhelyi lidérc jellemzőit: „A lidérc fekete jércének fekete kakasától való első tojásából lesz, amit a hónalj alatt kell kikelteni. Nyivászta csirke, csúnya kis szerzet. Némelyek szerint láthatalan. Amit csak parancsol az ember, mindent megtesz. Pénzt hoz olyan helyről is, ahol el van zárva; a kulcslyukon megy be érte. Akinek lidérce van, az arra áldozza életét, mert a lidérc a szíve vérével táplálkozik. Mindenféléből annak kell adni először. Ha társaságban isznak, az első pohár bort az asztal alá önti, ha eszik, első falat a lidércé. Mert ha történetesen megfeledkezik róla, összerántja, hogy két hétig is beteg bele. A lidérc nappal alszik, éjszaka megy a pénzért. Éjjel 12-1 óra között szívja az ember vérét. A lidércet csak akkor lehet eladni, ha alszik, ha fölébred, még jobban kínozza az embert, és ez még rosszabb.

Hódmezővásárhelyen egy időben néphit volt, hogy a gazdag Varga Pálnak (1775–1845) lidérce volt; az hordta neki a pénzt, azért volt olyan gazdag, hogy száz kaszás kaszálta a búzáját, akik egy nap elvégezték az aratást. Mikor a részesek este a tanya előtt vacsoráltak, Varga Pál kiült egy sásszékre, úgy nézte, hogy esznek. Kérdezősködésükre elbeszélte, hogy lidérce van. Kérlelték a részesek, hogy adja el, hadd hordjon már nekik is egy kis pénzt. »Eladnám én szívesen – felelte Varga Pál –, csak lehetne, de olyan ereje van a lidércemnek, hogy nem bírok tőle szabadulni.« Száz forintot ígért fejenként a részeseknek, ha éjjel 12-1 óra között bemennek hozzá, és agyonütik-verik a lidércet, mikor szíja a szíve vérét. Vasvillával űzték akkor éjszaka Varga Pált. Éjfél után egyszer csak hallják ám, hogy valaki nyög odabent; betörtek volna, de nem bírtak. Csak a nagy nyögés hallatszott. Másnap, mikor kérdőre vonta Varga Pál a részeseket, szánakozva néztek azok a sárga, sápadt, lidércszítta gazdag emberre."[671]

D/ Visszajáró halott, kísértet, elkárhozott lélek

A visszajáró halott nem csak szájhagyományban élő, részben „hitt" természetfeletti lény. A visszajáró halott, kísértet hagyományanyaga viszonylag sok „megerősítést" kap a valóság (álomban megjelenő halott), illetve a mágikus gyakorlat (halottjáróhoz járás, halott túlvilági „ellátásának" gyakorlata) felől, ezért újra meg újra megelevenedő hiedelmek fűződnek a túlvilághoz, halottakhoz.

A halott, lélek, visszajáró halott, kísértet hagyományanyagából tisztán a „hit" kategóriába a lélek távozására, a túlvilágra és a halott visszajárására vonatkozó hit sorolható.

A lélek távozása

Hódmezővásárhelyen, mikor a haldoklásnak híre megy, összeszaladnak a szomszédok és egymásnak adják tovább a hírt: „Kicsi van még hátra, halálra vált, készen van." Már üvegesen néz, egyszerre csak lehúnyja a szemét és – úgy mondták – kiszalad belőle a lélek. Ebben a lélekhit nyomát találjuk, mint ahogy egy másik halott körüli teendőben is: „katholikusoknál ilyenkor kinyitják az ablakot, hogy a lélek hadd szálljon el, de sokan azt mondják, a lélek addig nem megy el, míg a halottat le nem teszik a föld alá."[672] A vásárhelyi néphit szerint az égről lefutó csillag annak jele, hogy lélek szabadult.

A lélek szabadulásának keresztény hitét őrzi a következő tréfás történet: „Elporlad a teste, fölszáll a lelke a mennybe! Így mondták a szüleim, de nem gondolták ők azt úgy! Nagyanyám mondta mindëg: »A lélök kiszáll a testbül, fölszáll a mennyekbe…«, és apukám aszongya: »Hát anyám, ezt odáig mind mögértöttük, de amelyik fölakasztotta magát, annak a lelke hogy száll ki?« Igen, mer kötelet kötött a nyakára, oszt akkó hun száll ki a lélök belőle? Nagyanyám aztán mondta neki: Az ördög bújjon beléd!"

Túlvilág-elképzelések a vásárhelyiek hiedelmeiben

A vásárhelyiek hagyományos túlvilág-elképzeléseit Szenti Tibor *Parasztvallomások* című munkájában[673] részletesen bemutatja, annak biblikus, „materialista" és természetelvű (panteista) vonásait

[670] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 15.

[671] KISS Lajos, 1958e 171.

[672] RÓHEIM Géza, 1990. 156–157.

[673] Könyvének A rebellis Krisztus" című fejezetében.

egyaránt, ezért ennek ismertetésére itt nem térek ki. Ha a vásárhelyi emberekhez ma azzal a kérdéssel fordulunk, hogy mi van a halálon túl, természetesen meggyőződésüktől függően sokféle választ kaphatunk. A gyűjtés során elhangzott elképzelések közül néhány olyat idézünk, mely a hagyományos túlvilág-elképzelésekkel rokon. A legtöbb vallomás az elmúlást a természet, az élet rendjeként, illetve az újjászületést az utódokban való újjászületésként értelmezi. „Hát a temetőnél is ki van írva, hogy »feltámadunk«. Feltámadnak az utódaink, akik utánunk jönnek, mer ez így a természet rendje, mer utánunk is újak jönnek, ez a röndje az életünknek! Mer mán mi, akik elhalunk, mi nem támadunk föl, hanem csak a gyerökeink gyerökei, azok. Föltámadunk az utódainkba, akik még eztán születnek mög." „A Biblia szerint lösz föltámadás. Hát tudja, hogy támadnak föl?! Hát úgy, mint ahogy itt ült az én lányom, én mán föltámadtam! Űneki ott ült a fia, mán ű is föltámadott! Hát így köll elképzelni a föltámadást, nem úgy, hogy én möghaltam, oszt majd az Arany temetőbül visszagyüvök. Hát ha maradt családom, akkor én mán föltámadtam, mer az folytatja tovább, tehát a folytonosság mögmarad. Hát nem is úgy, hogy az Arany temetőbül fölkelnek, oszt akkó ballagnak." „Föltámadni csak úgy támadunk föl, ha gyün az utód, az támad föl, mer olyan még nem vót, hogy valaki möghalt, oszt tényleg föltámadt vóna! Mink úgy tanutuk, hogyha möghal, a lélök fölmögy a mennybe, dehát ez mégin ëgy olyan dolog, hogy ... [nevet] vagy így van, vagy nem. Én ezt nem tudom, de ez a föltámadás ez így van: például az én anyám möghalt, neköm születött lányom, a lányomnak még ëgy lánya. Tehát föltámadt a családbúl valaki. Ëgy möghalt, lött helyötte másik."

„Miúta a világ világ, emböri gondolkozás szerint, hát azt úgyis tudta mindönki, hogy jó, ki van írva, hogy föltámadunk, dehát a föltámadást në úgy képzeljük mán el, hogy onnan valaki ëccör visszagyün, hanem úgy támad föl, hogy az utód! Ugyë ëgy möghal, nálunk is a lányom férjhön mönt, édösanyám möghalt, űneki született ëgy kislánya, tehát akkór mán föltámadt, űhelyötte lött ëgy másik. Így van ez a föltámadás, neköm így beszélték ezt abba az időbe is, mög nyilván ha jól emlékszöm még hittanba is tanutunk mi ilyesmit."

Adatközlőim az újjászületést sajátosan értelmezik, realizálják. Úgy, ahogyan régen a paraszti hagyomány is az emberi életet a természet periodikusan változó évszakaihoz hasonlította, egy hódmezővásárhelyi találós kérdés is az ember halálát és újjászületését az Óév halálával és a születő évvel, azaz Újévvel állítja párhuzamba:

„Halott minden háznál, de nem harangoznak,
A halottas háznál nem is siránkoznak.
Amely napon meghalt, el is temettetett,
S másnap a halottnak gyermeke született."[674]

A vásárhelyi parasztember tehát sajátos azonosságot érzett a halál és az élet teremtése között, hiszen állandó újjászületési folyamatot tapasztalt a természetben is. Erről tanúskodik Kérdő Szűcs Ernő nézete: „A föld azonos, amirül a könyeret összük, mög amibe temetközünk. Nincs különbség köztük."[675]

Szenti Tibor gyűjtéséből idézünk egy olyan elképzelést is, melyben a túlvilág biblikus elképzelése kiegészül egy sajátos túlvilág-elképzeléssel: „A halál után a láthatatlan lélök tovább vándorol, oszt mindjárt az »ítélőszék« elé kerül. Amikor a család elhal, a lelkük találkozik. Mindön lélök az Isten trónusa előtt találkozik. Ez valahun a földön kívül van, ahová most a szputnyikok igyeköznek, de sohasë tudnak eljutni, mert olyan messze van, mög láthatatlan."[676]

Alapjaiban a vásárhelyiek hagyományos túlvilág-elképzelése kettős: a vallásos neveltetés hatására hisznek valamilyen túlvilági létben, ám a Biblia tanítását sajátosan értelmezik, a feltámadást természetelvűen gondolják el, benne élet és halál örök körforgását látják: „Ha azt latolgatjuk,

[674] KUNT Ernő, 1987. 52. Eredeti forrása: BÁLINT Sándor, 1973. Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagy ünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

[675] SZENTI Tibor, 1985. 336.

[676] SZENTI Tibor, 1985. 333.

hogy a halál után mi lösz a valószínűbb, az, hogy a lélök tovább él, és föltámadunk, vagy az, hogy a halállal az emböri lét véget ér, és örökre lëzárul, azt felelhetöm, hogy ëgyik së. A búza felel az igazságra. A szöm mán nem az a gabonaszál, amelyik nevelte, és elpusztult miatta. A mag së él még. A halál állapotábul az elpusztult kalász nem térhet magához többé, de a mag kihajthat. Visszajuthat mögint az életbe, és új kalászt nevelhet. A mi sorsunk a halálunkkal végleg lëzárul, de mégis folytatódik tovább, mert gyerökök születtek. A szülők, az embörök a gyerökeikben élnek majd tovább."[677]

Visszajáró halott, kísértet

A visszajáró halott, a kísértet olyan természetfeletti lény, akinek létezésében szinte a mai napig valóban hisznek. A személyes halottakról szóló történetek száma – élményjellegüknél fogva – jóval nagyobb, mint a kísértetekről, sírjukban nem nyugvó nem személyes halottakról szólóké. A visszajáró halottról szóló hiedelemtörténeteket a hitvilág legkevésbé sztereotipizálódott, legélőbb területeként tarthatjuk számon.

Leggyakrabban álomban jelenik meg a halott, de testi mivoltában is megjelenhet, az erről szóló történetek is részletes, saját halottjaikról szóló beszámolók. A megjelenő halottak panaszkodhatnak is, s ezt követheti a halott igényeinek kielégítése, mint arról már az „önálló mágia" (I/4.) csoportunkban szóltunk.

„A vásárhelyi nép azt tartja, hogy a halott lelke visszajár lepedőben, éjjel 12 és 1 óra között."[678] Ez katolikusoknál erősebben élő hiedelem volt, mint a reformátusoknál.

„A temetés napján éjjelre pohár vizet, sót, fokhagymát tesznek az asztalra, ha reggel érintetlen marad, akkor nem jár haza a halott szelleme. Ha hiányzik belőle, úgy visszajár, még pedig azért, mert éhesen halt meg."[679]

„A szellem azért jár haza, mert a halott kívánságát nem teljesítették, pl. a ruháját nem annak adták oda, akinek mondta."[680] „Azt is szokták mondani, hogy azért jár vissza, mert nem imádkoztak érte eleget, vagy a szegényeknek nem adtak, vagy misét nem szolgáltattak érte."[681]

A halott ezen kívül általában akkor járhat vissza, ha nincs nyugalma, mert földi életében nem hagyott rendben mindent, vagy megbánt, elmulasztott valamit. Megjelenését hang- és fényjelenségek jelzik. Az elhunyt lelke a temetés utáni első éjjel visszatért megköszönni a szállást. Halottak napján minden halott visszajön, még az is, aki nyugodtan halt meg. A visszatérő halott megjelenhet testi mivoltában, árnyék képében, kísértet alakjában, álomban, tűzben, esetleg csak zajt csap, pl. csörömpöl, pattogtatja a bútort, csörgeti az edényeket, járkál a padláson." „Olyat szoktak mondani, hogyha a palláson hall valamit, vagy odabe nincs sönki së, hogy a szellemök járkálnak."

„Az orosházi határ közelében egyik tanyában éjszakánként furcsa dolgok történtek. A padláson muzsikáltak, éjfél körül kukorékoltak a kakasok, a kutyák üvöltöztek. Ha azonban kimentek, vagy fölmentek a padlásra, semmit sem vettek észre. Az is előfordult, hogy tálalás után az asztalról a tányérokat, kanalakat valaki lehajigálta. Az új tányér összetört. A szekrények ajtaja kinyílt, a tanyatetőről a cserepek lesodródtak, pedig még szellő sem rebbent. A gazda még csendőrt is hívott, aki végigélte ugyan a jelenségeket, de tenni ő sem tudott semmit. Azt rebesgették, hogy a tanya régebbi gazdája megbánta az eladását és ő küldte a rontást a vevőre, aki hamarosan túl is adott rajta."[682]

Kísértetekről szóló történetek is megőrződtek a vásárhelyiek emlékezetében. „Na mög asztán mikor katona vótam, szógálat közbe lévő katona kopogást hallott az épületbe is mög a palláson is. Mikor mönt föl a pallásra, aszt monta neki, hogy »eriggy lë!« Ëgy katona üldözte puskával, oszt ëgy katonaruhás valakit látott mög fej nélkül, oszt ráfogták, hogy tíz évvel ezelőtt karácsony éccakáján fejbe lütte magát az őrrálló katona, oszt annak a lelke bojong benne. Másnap a templomba még az orgonát is mög a padokat

677 SZENTI Tibor, 1985. 338.
678 KISS Lajos, 1920. 91.
679 KISS Lajos, 1920. 92,
680 KISS Lajos, 1920. 92.
681 KISS Lajos, 1920. 92.
682 BÁLINT Sándor, 1975. 448.

is kopogtatta, de nem vót ott sönki."[683] „Lëfekvés után olvastam az ágyban. Ëccörcsak, ahogy a villanyra nézök, majd eláll a lélögzetöm! Ëgy hosszú, barna hajú, fehér bőrű női arc vigyorgott rám, de valami rémesen. Hangosan vicsorgott, röhögött, mög állandóan azt ismétölte. – Ugyë félsz?... Ugyë félsz? Nem féltem, de szólni së mertem hozzá. Az viszont biztos, hogy mögtörtént – és velem történt mög!"[684] „Éjfél tájon lehetett az idő, – mögjegyzöm, félni, sohse féltem – mondom, úgy éjfél tájon odafordulok a katlan szájához, hogy majd töszök a tűzre, de úgy hátratekintöttem először a pitarajtó felé, mert így nyitva volt, mint most ez, hát ott áll egy ősz öreg embör, szűrkankóba, beljebb kerülve mondja szelíden, barátságosan: »minek nyitottátok ki az ajtót, de nagy bajt csináltatok magatoknak«, így csóválta a fejét – mutatja – könnyű ősz haja is lebögött, mer a fején nem volt kalap, hanem a kezibe bot. Isten Jézus uccse igaz! Möghűlt bennem a vér, nem tudtam én szólni sömmit së. Éccör gyün a katlan felé, a kémény alá, oszt szépen emelködik fölfele, mint az edény gőze s eltünt a kémény lyukon. Ekkor úgy mögijedtem, hogy nem mertem egy darabig éccaka magam fönt lönni. Erre én rá merek esküdni, olyan igaz."[685]

Hagyományosan a boszorkány alakja is kísértetté válhat. A XIX. század közepének hitvilágát, annak összetettségét tárja elénk a következő, boszorkány-kísértetről szóló történet, mely az ismeretlen éjszakai fényjelenségre is magyarázatot próbál adni. „Kossuth felesége, Meszlényi Róza atyafiságban állt a vásárhelyi Meszlényiekkel. Közülük való volt H. P.-né, M. ángyó is. A Rárósi úton, a Kenyere parti oskola szomszédságában épült a tanyájuk. Az embörök gyakran villogó fényöket láttak imbolyogni a könyerei kótyvány nádas vidékein. M. ángyó kifúrt tököt rakott a fejire, és a tökbe gyertyát gyújtott. Átgyütt a Könyerén. A zsombikosban magas gólyalábon járt, azért nem süllyedt el. Mindég a Szűcs tanya felé gyütt. A Kincsös temetőhön járt. Annak az árkábul ijesztgette a tájék népit. [...] Amikor beért a kísértet a tanyaudvarba, még az itatóvályút sé kerülte mög, hanem átugrotta. A bérössel lóháton utána möntek, de a Veréb Csárdánál nyoma veszött. A környékbeliek úgy féltek tűle, hogy még a saját családtagjaikat sé merték beereszteni, ha este kopogtak be hozzájuk. [...] A kísértet sokszor égy hónapig sé jelentközött, Úgy lött a dolognak vége, hogy a Kincsös temető árkában égy embör bújt mög, amikor arra járt a kísértet. Az egész boszorkányosdit csak »fabibliának« (butaságnak, mesének) tartotta. Amikor odaért hozzá, hirtelen kiugrott, és a kalapjával odacsapott a lábára. Nagyot koppant a falába. Léesött és könyörgésre fogta a dolgot, hogy né bántsák. Mikor mögszólalt, azt mondta először, hogy »Jaj, Istenöm!« A kísértet hiába könyörgött, a paraszt nyakon csípte, és bevitte a rendőrségre. Ott nem bántották, mert az ijesztgetésön kívül kárt nem csinált."[686]

A fenti történet évtizedeken keresztül hagyományozódhatott, az 1970-es években így mesélték: „A Könyereparton kisértet járt falában. A Vacsi tanyák környékén ijesztgette a népet. Mögindult a Kincsös temető felé, de nem a tanyasoron, hanem a gyöpön. A temető kapuba lesték, és kapával kiütötték a falábat alóla, akkor látta mög, hogy ki vót, mög hogy mi világított. Ëgy tök vót kivésve, oszt mécsös égött benne."[687]

E/ Természetfeletti képességekkel felruházott emberek

A különleges, természetfeletti képességgel bírókat a néphit gyakran csak *boszorkányos*, *bűbájos*, *tudományos emberek*nek nevezi. Például ilyen természetfeletti képességgel bíró emberről jegyezték fel az 1870-es, 1880-as évekből a következő történetet: „Ott vót a Fülöp Dudás, jól emlékszöm rá – elevenít fel egyet a kiapadhatatlan emlékek közül – boszorkányos embör vót az." Hogy pedig szavainak bizonyosságot szerezzen, elmeséli, miként segített lefülelni a lótolvajokat. „Úgy volt, hogy Vaj Simonnak ellopták három csikóját, éppen az aratásba. Hiába keresték, nem jöttek nyomára, mígnem az öreg »bűbájoshoz« fordultak segítségért. Az pedig – ennél „mi sem természetesebb" – azon nyomban

683 KOVÁCS Sára, 1971. 2.
684 MOHA Benedek, 1959. 5.
685 KISS Lajos, 1934. 34.
686 SZENTI Tibor, 1985. 132–133.
687 KOVÁCS Sára, 1971. 1.

nyomravezette a gazdát. – Erdélybe vannak a csikók kéröm, Erdélybe – így montta Fülöp Dudás, oszt még a kösség nevit is elárulta. De én mán elfelejtöttem. Ott is vótak a csikók, nyomtatás közbe, úgy ahogy mögatta...”[688]

1/ A táltos, a hetedik gyerek

Különleges, természetfeletti sajátosságokkal született egyének közé soroljuk a foggal születő *táltost*, a szerencsésnek tartott *burokban született*et és a *hetedik gyerek*et. Ezeknek a szájhagyományból ismert lényeknek nincs kapcsolatuk sem a mágikus gyakorlattal, sem a hit más területeivel. „Azt mondták, a hetedik gyerök az szöröncsés. Jánoskám hetedik gyerök, oszt hál’ Istennek elég szöröncsés.” „A valóban szerencsés emberre azt mondják: »Biztosan burokban született.«”[689] Úgy tartották, hogy a foggal született vagy a nagyfejű gyerek táltos, az ilyen gyerek maga mondja: „Kis bögre, nagy kanál, hogy ëgyek én ebbül mán.”[690] Vagyis a táltost a földöntúli erők már születése előtt kiválasztják a hivatására, és nem menekülhet meg a rá rótt feladatok elől, vállalnia kell sorsát. Leggyakrabban arról lehet fölismerni, hogy foggal jön világra. Tudományát nem később tanulja, hanem vele születik. „A táltos mestersége a szél-, vihar-, jég-, tűz- és árvízcsinálás, a láthatatlanná levés, állattá válás, az emberek megrontása. A táltos a füvek titkait is tudja és ezeket, mint a sámán, gyakran megálmodja, vagy pedig a füvek emberi nyelven szólalnak meg neki. Kiskorukban szótlanok, búskomorak, zárkózottak, félrevonulók, de korukhoz képest igen erősek és amit jósolnak, beteljesedik.”[691]

Az ún. tudományosok, tudósok alakjában napjainkig megőrződött a magyar nép ősi táltoshite. Ez teszi különlegesen értékessé a tudományost, tudóst idéző hiedelemszövegeket, hiszen Vásárhelyen a táltost és a hozzá kapcsolódó egyéb (pl. a rosta használatára vonatkozó) képzeteket már alig ismerik, és a történeti források is szűken közölnek róluk adatokat. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy ha konkrét törénetek formájában nem is maradt fenn a táltoshit, a váltott gyerekre vonatkozó „hit” tulajdonképpen a táltosoktól való félelem megnyilvánulása. „A gyerëkët kicsi korába mikor mëgszületett, aszonták, a táltosok ēvitték, osztán másikat tëttek helyëtte. Ha forgószél vót, akkó becsukták [az ajtót], nëhogy kimënjën [a gyerek], mer ēviszi a szél.”[692] (A váltott gyerek alakjáról lásd még I/2. csoportunkban.)

Végső soron a gyógyító sámán, táltos képzetköréből maradt fenn az a vásárhelyi eljárás is, melyben a rontás gyógyítása a beteg mellére helyezett rostára késsel rádoboltak, ezt mondva:

„Rontó, a nyavalyád vidd
fűn, kövön, földön.
A szarát edd,
a vizét idd,
tüzet fossál,
ördög alatt fussál,
olyan legyél, mint a tarka ló!”[693]

A Vásárhelyen is ismert orosházi táltos alakját szépirodalmi alkotásában Darvas József örökítette meg.[694]

Az alábbi szájhagyományozott hiedelemszöveg a „táltosavatás” emlékét őrzi, a sámánképzetkörhöz tartozó jegy a táltosfog, a fölös számú csont megléte is: „Egy asszonynak kisgyeröke született, elvitték a templomba, vittek ëgy üveg bort is, mert az volt a szokás, hogy esküvőkor vagy keresztelőkor a harangozónak bort adtak, az meg föltötte az ablakba. Ahogy mögkeresztelték a gyerököt, ëgy fekete kutya megitta a bor felét és azt mondta: »na igyátok mög a másik felit«. Hazavitték a kicsit és kérem

688 MOHA Benedek, 1959. 5.
689 RAKONCZAI Ferenc, 1965. 10.
690 POLNER Zoltán, 1987. 43. (Zsótér Flóriánné Marsovszky Mária 1899–1975, Mindszent)
691 RÓHEIM Géza, 1990. 15.
692 POLNER Zoltán, 1987. 42–43. (Zsótér Flóriánné Marsovszky Mária 1899–1975, Mindszent)
693 PÓCS Éva, 1986a 566. (mindszenti gyűjtés)
694 DARVAS József: Vízkereszttől szilveszterig. Budapest, 1954.

foggal született. A gyerök hét éves koráig otthon vót, majd három-négy napig oda vót, de a szülei nem tudták, hogy hol van. Majd ëccör mönnek kukoricát kapálni, de a gyerök elmarad az anyától, viszont az tudta, hogy baj van a gyerökkel. Mikor visszajött mögkérdözte az anya:

– Hol voltál të gyerök?
– A halomba, az út mellett.
– Hogy tudtál bemenni?
– Kapu van azon.
– Merrűl van az ajtó?
– Napkelet felül.
– Mi vót ott?
– Három kád pénz, azon három szip jány ült, azt néztem meg.

Mikor 18 éves lött a gyerök, nyomtatáskor a szürünél vót és onnan szökött mög. Mikor hazamönt, a ruha mindig össze vót tépve rajta. Ëccör aszt monta, majd arrú gyün három fekete felhő, asztán három tüzes bika, aszt szurkálják és nem fogok többet elmönni. Gyüttek is, és fölhajtotta a dombra. Három nap múlva visszagyütt a gyerök, oszt monta: ‚Hálistennek nem fogok többet elmönni, és nem is mönt el többet."[695]

Egy-egy táltos egy adott területnek őrzője, gondviselője. Át tud változni, s rendszerint valamilyen állat (általában bika) alakjában vív meg a másik terület táltosával, aki vihart kavar, jégverést küld a határra, pusztít, ha győz fölötte. A táltosok általában egy halmon vívnak meg. A vásárhelyiek hiedelmei között legelevenebben mindebből az őrződött meg, hogy a táltosok után mindig nagy szél támad. „Hódmezővásárhelyen a nagy szelet a tátosok egymásközti vívása idézi elő és ezért hívják *tátorján szél*nek."[696] A táltos „olyan szelet támasztott, hogy kicsavargatta a fákat".

Nehéz egyértelműen meghatározni, hogy az adatközlőktől hallott történetek hiedelemakakjai mely természetfeletti képességekkel bíró alaknak tekinthetők, hisz például a táltos vonásai a boszorkány alakjában is megjelennek. Mivel a boszorkány rontását tulajdonítják a „tátus"-nak is, hangsúlyoznunk kell, hogy a táltos eredetileg nem boszorkány. „Vót ëgy Tézla Pista nevü embör, oszt a mög zivatart csinált, de lovakat is tudott babonázni. Ëccör az öreg Vargának nem indultak el a lovai, oszt ráütöttek a kocsirúd végire, oszt ez a Tézla Pista jelent mög, osztán ráfogták, hogy ez az embör is boszorkány."[697] „Ëgy öreg szomszéd beszélte, hogy a nagyapjáva möntek a pusztára, mer a nagyapjának vót ëgy falka birkája. Hát oszt vitte a köcsögöket, hogy most már fejősök lösznek a juhok. Köllenek a köcsögök, fazëkak a tejnek. Ahogy möntek, aszongya, hát láttak ëgy nagy falka birkát legelni. Aszonta az öregapja: fiam, ihatnál-ë tejet? Hát, aszongya, nem hoztunk. Nem baj, aszongya, de fejünk. Hát hun fej, nagyapám? Itt az úton, aszongya. Lëszállt az öreg, lëvött ëgy fazëkat, odatötte a keréklőcs alá, oszt ekezdte a keréklőcsöt fejni. Oszt félig lött a fazék mindjá. Még fő së állt az apja, aszongya, a juhok felől ëgy embör nyargalt szamáron. De káromkodott nagyon. Mikor a nagyapja észrevötte, fölugrott a kocsira, oszt hajtott. De a szamárra utolérte emez. Akkor ütötte a nagyapját. Az anyád istenit, të fejöd a birkát! Hát ezök hogy löhettek? Osztán mondta a szomszéd, hogy ez igaz vót, mer ű látta. Mer még fődhöz nem vágta a nagyapja a fazék tejet, addig mindig ütötte a koma a nagyapját. Ëgyször oszt mögkapta a nagyapja a fazëkat, fődhön vágta. Tovább nem mönt a koma. Aszonta a nagyapja, látod, fiam, ilyenök a tátusok."[698]

Az előbbi hiedelemtörténetekből látjuk, hogy összemosódnak a boszorkány, a táltos, a bűbájos ember tulajdonságjegyei. A vásárhelyi hiedelemvilág még fellelhető adatai alapján azt mondhatjuk, hogy mind a táltos, mind a boszorkány képes jégesőt, jégvihart előidézni és el is hárítani. De már elsősorban a boszorkányról tartják, hogy esőt tud fakasztani, máshova küldeni, a vetéseket hol jégveréssel, hol szárazsággal, széllel megsemmisíteni. A hit szerint a boszorkány megjelenhet forgószélben, illetve forgószél alakjában; eredetileg ez a táltos ismertetőjegye. „A gonosz távoltartása végett dobnak Hódmezővásárhelyen baltát a forgószélbe, amelyben a boszorkány jár az udvaron."

---

695 KOVÁCS Sára, 1971. 3.
696 RÓHEIM Géza, 1990. 17.
697 KOVÁCS Sára, 1971. 1.
698 POLNER Zoltán, 1984. 61. (Vörös Ernő 1897–1975, Hódmezővásárhely)

„A bűbájos alakjában, akinek tudománya van a rontáshoz, de az orvosláshoz is, voltaképpen ősi táltos-képzetek villanak meg. Így a pusztaiak hiedelme szerint is megvív a szelleminek képzelt rontó betegséggel."[699] A rontó betegséggel megvívó bűbájos alakjáról, táltosként viaskodó gyógyító boszorkányról tanúskodik ez a visszaemlékezés: „Imre Pál, Fehértó-parti gazda felesége beteg lett. Az orvos nem tudott rajta segíteni. Azt tanácsolták neki, hogy a sámsoni javasasszony majd megorvosolja. Az apa, Imre Péter kocsin el is ment érte. Amikor a tanyabejárón befordultak, a lovak alig bírtak húzni, noszogatni kellett őket. Tűz lángolt föl többször is előttük, kegyetlenül megizzadtak. Amikor mégis beértek, a leszálló tudósasszonyt valaki úgy pofon ütötte, hogy csak úgy csattant. Látni senkit sem láttak. A tudósasszony mégis legyőzte a beteg megrontóját, akivel viaskodnia kellett."[700] Egy másik hiedelemtörténet is két természetfeletti képességgel bíró személy küzdelmét idézi: „Egyszer nem adott tejet a tehén. És nagyapám elment egy olyan javasasszonyhoz, aki értett annak a hasznának a visszahozásához. Mikor nagyapám befordult a javasasszony udvarába, a lovak hirtelen megálltak, mert nem tudták huzni a kocsit. Majd sok küzdelem után tették meg a húsz-harminc méternyi utat az udvarig. Ekkor már a lovak csurom vizek voltak a nagy erőlködéstől. Az ő hite szerint a boszorkány huzta vissza a kocsit."[701]

2/ A tudós kocsis, tudós juhász

Természetfeletti képességekkel felruházott személy a tudós kocsis és tudós juhász is. „Volt egy juhász, aki különféle csodálatos tudománnyal rendelkezett, beszélte nagyapám. A juhásznak volt egy dudája, amit ha felakasztott az ajtó sarokvasra azt a nótát fujta, amelyiket parancsolták. Ugyanez a juhász azt is elő tudta varázsolni, hogy a falon szőlőlugasokat növesztett, és több mint 10 kilós dinnyék lógtak róla lefelé."[702] „Nem csinát az sëmmit, csak, aszongyák, a kezit nyútotta fő, oszt mögálltak a lovak. Ha lëengedte a kezit, akkó osztán möntek a lovak."[703] „Hát ugyë nagy lovasok vótak ezök a Muzsik Jóskáék, oszt hát trappba gyütt a ló, csak mikor Jóska hajtott, aszonta a lónak: cö! Mán a második szóra állt a két ló. Pedig trappba gyütt, nem lépésbe. Hát ránk vót sötétödve mán. Ugyë hát én úgy gondótam, hogy italos embör, ugyë azér vót a ló olyan szófogadó. Én osztán ögyebet nem tudok rúla mondani, csak én azt úgy csudáltam."

3/ A veszettorvosok

Az olyan természetfeletti képességgel bíró parasztembereknek, akik az egyik legrettegettebb betegséget, a veszettséget tudták gyógyítani, különösen nagy híre volt. Ha messzebb laktak is, felkeresték őket az embereket, és tanácsukat kérték. Vásárhelyen veszöttorvosoknak nevezték őket. Tudományukat a hit szerint apjuktól örökölték.

A veszettorvosok közül név szerint *Veszett Nagy Sándor*t (1841–1913), a „szentesi Sándor bácsi"-t és *Veszött Tóth Samu*t emlegetik. Ők valóban „olyan bűbájosok vótak", emlékük szinte máig él adatközlőink emékezetében. „Kutyákka foglalkozott ez az embör, mer létezött ilyen, ugyë? [...] Csak mëgtörtént az, hogy a marhák közé vagy a birka közé mönt a kutya, osztán nem telt bele ëgy jó félnap, ēkezdtek a marhák szaladgáni farkukat fölvágva. De nevettünk, mëg néztünk, hogyhát mi lösz itten. Akkor ez Szentösön lakott. Szentösön: Ott lakott. Elmöntek érte ilyen fiákerre. Kihozták. Oszt mikó kigyütt, akkor ű odamönt a marhák közé. Tartotta így maga elé a kezit, tartotta a kezit, oszt akkor ekezdték nyalni a kezit néki. Oszt hókusz-pókuszolt ottan, mög a vizükbe valamit tött, és kéröm szépen, másnap olyan nyugodtan legeltek a jószágok, hogy nem közönségös. De a kutyát sikerült nekik elfogni. Csuda barátságos vót. Hordták aztat uradalmakba, mög ere-ara."[704] A veszött Tóth Samutól hozott orvosság az emberben bújkáló veszettség ellen is hathatós volt: „A hatablaki Olasz Mihály feleségével jó időben a házelőben, vagyis az eresz alatt aludt. Volt egy kis jószágterelő hajtókutyájuk. Többször arra ébredtek, hogy a kutya a lábukon fekszik. Összemelegedett velük. Ez nem helyénvaló, mert ettől az emberen is kitörhetett a veszettség, ha a kutyában már benne bujkált. A kutya egyszer

[699] BÁLINT Sándor, 1975. 446.
[700] BÁLINT Sándor, 1975. 446.
[701] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 17.
[702] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 14.
[703] POLNER Zoltán, 1984. 51. (Gulyás Mihályné Telek Rozália, Hódmezővásárhely)
[704] POLNER Zoltán, 1984. 72–73. (Buza Bálint, Hódmezővásárhely)

aztán eltűnt. Tudjuk, hogy el szokott bújni, ha baját érzi. Nem is látták többé. A baj azonban rajtuk is mutatkozott. Mihály édesanyja veszött Tóth Samutól hozott orvosságot. Ettől olyan erős volt a vizeletük, hogy a bőrüket is mind kimarta, de meggyógyultak. Olasz Ernő az öccsével éppen szántott, amikor az úton egy »félloboncos« kutya tűnt föl. Nem sok jót néztek ki belőle. A lovat féltették és iparkodtak befele a tanyába. Ernő odaszólt a maguk kutyájának. Ez kiszaladt és nekiesett, de a veszett kutya megharapta, majd elmenekült. Egy messzebb lakó gazda szúrta le. A megsérült kutyát Olasz Ernő édesanyja kilenc hajnalon pirított és a kemence füstjárójához dörzsölt tenyérnyi kenyérdarabbal etette. Ettől meg is gyógyult. Kiss Imrének két kutyája is megveszett. Az egyik a közeli Jankó-tanya kutyáit marta meg, majd visszatért. A kutyát agyon kellett volna lőni, de az állandóan Kissnét kerülgette. Közben egy süldőt mart meg. Végül mégis sikerült vele végezni. Azután vasvillával szinte rostává liggatták. Most a gazda félrehúzta és szalmát terített rá. Meggyújtotta. Mindenkinek a füst járásába kellett állnia, akit a kutya megkapott, de azoknak is, akik vele bántak. Odahajtották a füstre a disznókat is. Így aztán kitisztultak."[705] „A veszett kutya megmarta a jószágot, sőt embert is harapott. Az ilyen kutyát agyonütötték, vagy agyonlőtték. Nagyon nehezen múlt ki. Kiss Imréék a veszett kutyát lelőtték. [...] Vasvillával összeverték úgy, hogy olyan lyukas lett a bőre, mint a rosta. Amikor kinyúlt, szalmát tettek rá, s meggyújtották, de még akkor is volt benne élet. Vonított s a füsttől fulladt meg. Akik agyonütötték, azok megcsapatták magukat a füsttel. Azt tartották, hogy a veszett kutya füstjébe kell állni mindazoknak, akiket megharapott, vagy akik agyonütötték. Ha valaki a veszett kutyával összemelegedett (kint feküdt a gangon, s a kutya rátelepedett), akkor bajba került. Ilyenkor elmentek a népi orvoshoz gyógyszerért. A csomorkányi út tájékán lakott a századfordulón »veszött« Tóth Samu. Az tudott olyan orvosságot adni, hogy elmúlt a baj. A veszett kutya harapását szőrivel gyógyították. Vágtak a kutya szőriből egy tincset, parázsra tették, s a megharapott testrészt megfüstölték. [...] Volt a veszettségnek más orvossága is. Napfölkelte előtt kilenc hajnalon kenyeret kellett pirítani, és azt a kemence üstökéhez (ahol kijárt a füst) kellett dörzsölni. Ha ugyancsak napfölkeltekor a kutyának adták, nem veszett meg. Olasz Ernő kutyája sem veszett meg, pedig egy veszett kutya megmarta. Nem kapta el a veszettséget, mert a fönti módon készült pirítóssal megetették."[706]

A veszettorvosok nemcsak gyógyítani, hanem rontani is tudtak**.** „Emlegetik *veszött* Tóth Samu nevét, aki a kutyákat meg tudta veszejteni, a veszett embert pedig gyógyítani. Mint mondják, napkelte előtt, amerre ásított, arra olyan szőrű kutya veszett meg, amilyet ő akart: tarka, fekete. Nagyhatalom volt. Tóth Samu nem kért semmit sem, de a gyógyításért mindig kapott valamit. A veszett kutyára, miután agyonverték, szalmát terítettek és meggyújtották. Akiket a kutya megkapott, vagy akik vele bántak, azoknak a füstre kellett állani, mert ez kihajtotta belőlük a veszettséget. A disznókat is odahajtották és az emberekkel együtt azokat is megfüstölték."[707]

4/ Tudós, tudósasszony, javas, javasasszony

A hagyományos közösségben ismerték a tehénrontásra specializálódott gyógyító embereket, tanyai javasasszonyokat, „babonás emböröket", akiknek gyógyításait sikeresnek tartották. „A pusztán élő néphit szerint a haragos megronthatta a tehenet, s nem adta le a tejet, vagy szelíd tehén szilajjá vált. Ilyenkor a javasasszonyhoz fordultak. A szentetornyai javasasszony azt kommendálta ilyen esetben, hogy napfölkelte előtt fejjék meg a tehenet, a tejét öntsék a disznók vályújába, s a balta élével vagdossák a tejet. Ekkor megjelenik a tanyában a tehén megrontója, vagy kisebesedik az arca."[708] „A hatablaki dűlőben Olasz Mihályné tehene nem tejelt rendesen, elapadt. Gyanakodtak egy asszonyra, hogy az rontotta meg. Hozzájuk járt tejért. A pusztaföldvári *tudós*t kommendálták neki. Olasz Ernő apja, Olasz István kocsival el is ment érte. A tudósember azt mondta, hogy akár a fal mellől, akár a dudva széléből kerítsenek egy varangyos békát. Ezt kétfelé hasította és a disznóvályúba tette. Most a tehenet megfejte, neki már sikerült. Majd a tejet ráöntötte a békára, ahol forrni kezdett, gőzölgött és sustorgott. Egy nyír-

[705] BÁLINT Sándor, 1975. 447.
[706] NAGY Gyula, 1968. 152–153.
[707] BÁLINT Sándor, 1975. 444–445.
[708] NAGY Gyula, 1968. 52.

fasöprűvel addig verte a tejet, amíg volt belőle a vályúban. Most hirtelen megjelent a tejhordó asszony. A házbeliek nem szóltak hozzá, csak a tudósember: »Ha të tudsz, én még többet tudok!« A tehén így rendbejött. Tóth Ferenc cserepesi gazda egyszer lakodalomba ment Vásárhelyre. Szomszédját, Molnár Sándort kérte meg tanyásnak, aki reggel nem tudta megfejni a tehenet. Esze sem volt hozzá, hogy mi történhetett vele. A lakodalomból hazatérő Tóth Ferencéknek mondta, hogy a tehénnel nem boldogult. A gazda Sámsonról, vagy talán Tótkomlósról hozott egy tudósasszonyt, aki a tehenet megfejte és a tejjel csinált valamit. Mondta, hogy majd jön hamarosan a megrontó hozzátartozója és kéri, hogy menjenek át hozzá. Így is történt, még aznap átjött az egyik szomszéd, Kovács Sándor és hívta Tóthot, hogy menjen át, mert a felesége nem tud fölkelni. Amikor megjelent, az öregasszony fölkelt, de örökre görbének maradt."[709] „Az öreg Kótiné boszorkány hirében is állt. Egyszer a nagyanyámék tehene véres tejet adott. A tanyai javasasszony azt mondta, meg van rontva. Este a tehén hátára szalmával töltött zsákot kell kötni és azt a seprőnyéllel ütni kell. Az ütés arra száll, aki a tehenet megrontotta. Készüljenek rá, hogy oda fog hozzájuk menni kérőért, de ne agyjanak neki semmit, mert akkor nem használ a kezelés. Valóban, így is tettek, hát egyszer csak ugat a kutya és bekötözött fejjel az öreg Kótiné jött. Tyuk alá való tojást kért, mert nagyanyámnak szép, kendermagos tyukjai voltak. Azt mondták, éppen most ültették el, ami tojás volt. Állitólag az öregasszony napokig nyomta az eset után az ágyat, a tehén pedig meggyógyult."[710]

5/ A boszorkány

A boszorkány hiedelemköre a vásárhelyi hagyományos népi hiedelemvilágnak leggazdagabb területe. A boszorkányok sokszor csak passzív szenvedői a rájuk zúduló rágalmaknak, máskor maguk is terjesztik, hogy különleges varázserővel rendelkeznek, s valamiféle misztikus légkört is teremtenek maguk köré. De a valamilyen tulajdonságában különös, szokatlan személy is lehet boszorkánygyanús. Azok, akik az átlagos parasztvilágból valamilyen szempontból kitűntek, elkerülhetetlenül boszorkány hírébe keveredtek, és üldözöttek lettek. Elegendő volt kisebb testi hiba (pl. sántítás), hogy valakit különleges természetfeletti képességekkel ruházzon fel a közösség. Ily módon a boszorkányság mint hiedelemrendszer és mint viselkedésforma fogható fel: egy-egy konfliktushelyzetben a boszorkányszerepet bárkire ráruházhatják, vagyis a hagyományos közösségben a boszorkányok a bűnbak szerepét töltik be. A konfliktusok így vezethetők le, a szerencsétlenségek, természeti károk, betegségek így válnak kezelhetővé.

Amikor adatközlőink boszorkányokról beszélnek, nem a népmesék söprűn lovagló banyáját írják le, hanem mindig egy élő személyt, a szomszédasszonyt, anyóst vagy sógornőt, akinek tudománya volt, ártani tudott, de szükség esetén segíteni is. „...akivel kapcsolatban valami rosszat tapasztalnak, kézenfekvő boszorkánynak tartani; ha valaki »rontás« gyanújába keveredik, »rá volt mondva, hogy boszorkány ... tudott«. Azokat a mágikus eljárásokat, amelyeket – maguktól elidegenítve – negatívan értékelnek, szintén kézenfekvő boszorkánynak tulajdonítani."[711] „Ángyikámnak az ëdösanyja az ilyen vót, rontani tudott. Hogy micsināt a tehénnek vagy micsināt a tejnek, azt a nagyon jó Isten tudja. Ëgy alkalommal csak mögfejik a tehenet: »Jé, hogy a tehén vörös tejet ad.« Kérdözik tűle: »Hát mér? Bántottad a tehenet?« –»Nem.« De a tehén bőg, de a tehén mén kifele, de a tehén nem állja a fejést. Akkor oszt mán Antal bátyámnak gyanús vót, mer mán előbb is, ha a kiscsirkéket is mögnézte, akkor elpusztultak, vagy ha ángyikám kenyeret sütött, oszt vitt el belőle vagy tört belőle, aztán laposak löttek a kenyerek. Aszonta neki: »Azt az erre-arra-amarra, hát mongya mán mög micsināt ennek a tehénnek! Csinájja vissza, mer itt ütöm agyon –aszongya– az ajtóba!« De hogy is mondták? »Fejd ki a tejet oszt öntsd a küszöbre, oszt vágjad baltával, oszt mondjad, hogy aki mögrontotta a tehenemet, gyüjjön ide ríva.« És azt mondta Antal bátyám (mer katolikus embör különben), hogy soha, de soha nem hitte vóna el: ahogy ű ezt mögcsināta, alig ëgy óra hossza múlva előgyütt az anyósa, s hozzáfogott jajgatni, hogy űtet në üsse, űtet në bántsa, hagyja abba. Hát ezt nem más mondta, ez a családba történt mög. Ezt az

[709] BÁLINT Sándor, 1975. 446.
[710] HÓDI Ferencné, 1980. 14.
[711] PÓCS Éva, 1980a 330.

én szüleim beszélték. Ezt az ángyikám szüleit ismertem is, csak mindig úgy távoltartották. Úgyhogy édösapám azt mondta, hogy mihozzánk az udvarba be së gyüjjön, ű nem engedte be sosë. Nem tudom én, olyan érdekös vót. Úgy mondták régön, hogy boszorkány, de tényleg úgy nézött ki. Olyan nagyon kis szikkadt, száraz öregasszony vót, mán amikor mögismertem is. De az mindig szaladt, az mindig kocogott. Hát nyilván cigarettázott is vagy pipázott."

A boszorkány ismertetőjelei

Vásárhelyen boszorkányosnak vagy boszorkánynak tartották azt,
– akinek a szemöldöke össze volt nőve;
– aki foggal született (akár a táltos);
– aki lólábú volt (akár az ördög);
– „aki mindenbe beleütötte az orrát", nagyszájú volt, soha nem ült le;
– aki furcsa vagy csúnya vagy ápolatlan külsejű öregasszony volt;
– aki születésétől fogva torz, testi fogyatékos volt: „Azt tartották, hogy embörbe és az ördögbe is a sánta a leggonoszabb."
– aki egyedül élt;
– akinek különc szokásai voltak (pl. nő létére pipázott, cigarettázott);
– aki gyógyítással foglalkozott (mint a bábák, „kenőasszonyok"[712]);
– aki parázna életet élt;
– aki másságával, illetve idegen mivoltával kitűnt a közösségből, mint például a cigányok;
– akinek mindig sok teje-vaja volt.

A boszorkányok Hódmezővásárhelyen, néhány kivétellel, nők.

A boszorkányhit Hódmezővásárhelyen

Emlékezetesek a Vásárhelyen rendezett nagyszabású boszorkánypörök, azonban ismertetésüktől eltekintünk, mivel ezek kevésbé jellemzik a hagyományos népi hiedelemvilág boszorkányhitét, inkább a nyugat-európai demonológiát. Itt csupán az írásos emlékek alapján kikövetkeztethető néhány első és az utolsó vásárhelyi boszorkány alakját emeljük ki. Szeremlei Samu *A hódmezővásárhelyi református egyház története* című munkájában a bűbájosság, varázslás elleni törvénykezésről szólva a XVIII. századi vásárhelyi boszorkányüldözés rövid történetét is adja, s ír az első boszorkányos esetről is. Amikor szerte az országban a boszorkányokra mint ördögi tudományt követőkre kimondták a halált, „Hód-mező-Vásárhelyen is ez időtájon (1724) fordult elő az első ilyen eset, mely szerint a birák Budai Jánosnét, az egyik boszorkányt kötelezték Laskai Sándorné boszorkányságát megállitani"[713] „Egyéb boszorkányság, bübájosság és egyéb babona ügyében a taghatáskörhöz szokott városi tanácsunk eszközöl kihalgatásokat [...]. Ez utóbbi esetekben egy hét éves gyermek vallomása volt legfeltünőbb, kit egy javasasszony gyógyitott, s ki a forgószéltől erősen megijedt, mivelhogy benne öten voltak, kik közül Szél Jánosra ismert, – maga a gyermek pedig egy párnát ragadott ki a forgószélből. A legterhelőbb vallomások azonban Samu Jánosnéról szóltak, mint aki gyermekeket rontott meg, azokon ide-oda lovagolt, azok egynémelyikét »megette«, vagyis egészségöket elvette, egy »leányt csinált«, Kis András fián egy akó borsot hozott stb. Kántor Kató, Tóth Mihályné pedig egy embert »boszorkányos mesterséggel megrontott«, egy másiknak éjszaka egy nehéz dinnyét vert a fejéhez, keresztül járt rajta, boronát csinált belőle, sok gyermekágyas asszonyt megrontott, kuruzsolt, mások gyógyulását megakadályozta, csakhogy ő zsarolhassa őket. Ennek ügye aztán a megyére került, hol Zaffiri ügyész inditványára a máglyán való halált mondták ki rá."[714]

Kántor Kata, a Vásárhelyen utolsóként megégetett boszorkány emlékét így őrizte meg a vásárhelyi nép: „Kántor Kata a nagynénjitül, az Új utcábul – amely ma a Klauzál-Mátyás utca környéke – mán jócskán éjszaka, úgy tíz-tizenegy óra körül együtt hazafelé. Az a kisház volt az üvék, amelyik a mostani múzeum mellett, a Deák Ferenc utca, Szegfű utca sarkán állt. [...] Kata gyanúba keverödött, mert

[712] A kenőasszonyok tevékenységéről lásd: KISS Lajos, 1955. 550.
[713] SZEREMLEI Samu, 1938. 1009.
[714] SZEREMLEI Samu, 1938. 109–110.

éjszaka csak olyan nő járkál, aki tisztösségtelen dolgot művel. Bevitték a tanácsra, oszt bíróság elé állították. Három tanú ellene vallott, hogy mögrontotta a tehenit. Ëgy tabáni asszonyhon holdvilágnál, a kulcslyukon mönt be, és az orvosságát kicserélte. Az asszonyt a nyavalya törte. Kántor Katát boszorkányság miatt halálra ítélték, és a Csúcsban, a Szent László utca végin, nádmáglyán még aznap elégették."[715] „Az 1700-as évben vót Vásárhelyön az utolsó boszorkányégetés. Kántor Katának hítták az elítéltet. Vót ëgy bakter az éjfélkor lofringólt az vót a tanu, hogy zivatarokat mög szárasságot csinált ez a Kántor Kata. Látták, hogy az ablakba gödöje körmök nyoma vót, vagyis kecskeköröm nyom. Ez aszt jelentötte, hogy átváltozott kecskének, oszt ugy járkált."[716]

Mária Terézia 1755-ben eltiltotta a boszorkányok üldözését, „aminek azonban nálunk nem lett meg kellő eredménye, mert [...] a vármegyén és a városban még jóval azután is tovább folytak az eféle üldözések, azzal a különbséggel mégis, hogy az utóbbi eseteknél az ördög és a vele való cimborálás bünét már alig emlitik, s az eljárások tárgyát a bübájosság, varázslás, kuruzslás, rontás, rostahányás, ráolvasás és egyébb eféle babonák képezték, melyekért halálos büntetést épen nem, hanem csak tömlöcöt, a városból kiutasitást, megintést, stb. mondtak ki, nemcsak a református, hanem még inkább a kath., az óhitü lakosságra nézve, mely utóbbiak rác és oláh vallásu tagjai közt a babona leginkáb és kegtartósabban megfészkelte magát."[717]

A XVIII. században ugyan megszűntek a boszorkánypörök, „de az ördöngösség, bűbájosság elítélése országosan folyt tovább".[718] Főleg a tehénrontás boszorkányait büntették meg a gazdák, a tanyák lakói.

A XX. századi hódmezővásárhelyi boszorkányhit egészében – amennyire az adatokból kikövetkeztethető – nem tekinthető a ténylegesen gyakorolt, hitt hiedelmek körének, viszont a szájhagyományban fennmaradt rétege is rendkívüli összetettségről győz meg bennünket. A vásárhelyi boszorkányhit ténylegesen gyakorolt, hitt rétegének csak a boszorkánytudomány megszerzésére és a boszorkány rontásaira vonatkozó hiedelemanyagot tekinthetjük.

A boszorkánytudomány megszerzése

A történeti és a recens adatok egyaránt arról tanúskodnak, hogy **a** boszorkány nem halhat meg addig, amíg tudományát át nem adja valakinek, rendszerint közeli rokonának. Vagyis a boszorkánytudomány átörökíthető, de tudunk olyanról is, aki óvni akarja hozzátartozóit attól, hogy tudományát megszerezze, féltve őt azoktól a kínoktól, amit halálakor ki kell állnia.

A boszorkánytudomány átadása kézfogással történik (ez az ún. passzív tudományszerzés), de nem fontos a közvetlen érintés. Hódmezővásárhelyen „az átvevő mondta el, hogy nagynénje, mikor nagybeteg volt, így szólt hozzá: »Lögyél itt mellettem, és ha én möghalok, illetve haldoklok, vögyél ëgy kerti söprűt, és abban a pillanatban, mikor kimén a lélök belőlem, gyújtsd mög, add a balkezeddel az én balkezembe, és légy ott, még csak a kezemig nem ég, të nagybeteg löszöl, ágyba fektetnek, a temetésömön së löszöl ott, csak mikor a koporsót lezárják, akkor mén át tëbeléd mindaz, amit és tudok.« Így is történt. Mikor eltemették a nagynénjét, azonnal jobban lett, magához tért, elmondta, hogy álmodott, és azt álmodta, hogy sok embert, asszonyt gyógyított."[719] „A haldokló bűbájosnak rendszerint kézfogással kell tudományát átadnia valakinek. Ezt az öreg Aklanné hozzátartozói közül senki sem vállalta. Ezért egy üszőt vezettek az ágyához. Az öregasszony megsimogatta a hátát. Ekkor tudott csak meghalni, de a borjú is elpusztult."[720] „Egyik szomszédasszony mesélte. Volt a falujukban egy asszony, akit boszorkánynak tartottak. Mikor haldoklott, nem volt senki, aki átvette volna a tudományát, mert az volt a hit, hogy az ilyen asszonyok csak úgy tudnak meghalni, ha a tudományukat átadják valakinek. Már három napig küzködött a halállal, még mindig nem tudott meghalni. Hogy mégis megtudjon halni, a szokáshoz hiven söprüt tettek a kezébe. A tudománya átment a söprübe s ezért az egész nap kint táncolt, ugrált az udvaron. Mindaddig ott ugrált a söprü, amíg egy férfi meg nem fogta és be nem dobta a kemencébe."[721]

---

715 SZENTI Tibor, 1985. 132.
716 KOVÁCS Sára, 1971. 1.
717 SZEREMLEI Samu, 1938. 112.
718 POLNER Zoltán, 1987. 21.
719 SZENDREY Ákos, 1986. 73. Lejegyezte Kiss Lajos; KISS Lajos, 1955. 554–555.
720 BÁLINT Sándor, 1975. 448.
721 DOMONKOS Erzsébet, 1969. 14.

A boszorkány tudományától nem tud szabadulni, büntetés számára, szenved tőle, akár a szerepét vállalni nem akaró táltos. „Nagyanyám mesélte, kislány volt még és nagyon szerette a szomszédban lakó asszonyt. Az mindig sírt, mindig kérdezte tőle, hogy miért sír? Sokáig nem mondta meg, egyszer pedig azt mondta, hogy majd meg tudod, csak gyere el vasárnap délelőtt. Át is ment. A kapu nyitva volt, de az egész házban nem volt senki. Állt a szoba közepén és várt. Az asztal alatt feküdt egy fekete kutya és az asztalon levő tálcán pedig egy gyöngykoszoru volt. Olyan ilyesztő volt a csend, hogy nagyanyám elkezdett kiabálni. Kiszaladt. Egyszercsak jön az öreg néni utánna. Mit láttál lányom? Én voltam az a fekete kutya, a koszorú meg a szivem az asztalon. Egyszer megbabonáztam egy asszonyt, azóta minden vasárnap így át kell változnom. Azért sírok én mindig.”[722]

Ismert lehetett a tudományszerzés aktív módja is, tanulással és próbák kiállásával. Erről szóló adataink viszont alig vannak. „Fircsik Mari egyszer azt mondta egy cinkusi asszonynak, hogy két véka búzáért megtanítja hét ördögi és hét isteni tudományra. A hazaérkező férj azonban bottal kergette ki a tanyából.”[723]

A boszorkány rontásai

A boszorkány a néphit szerint alakot váltva vagy anélkül ront. Kártételei közül a tehén, tej megrontásába vetett hit a legelterjedtebb. Mivel a tej a parasztgazdaság egyik legfontosabb élelmiszere volt, a tehénrontó boszorkány a vásárhelyi hiedelemvilág központi alakjává vált.

A hiedelemmondákban általában együtt jelenik meg a rontás, valamint a gyógyító cselekmény és ennek eredménye, illetve a rontó megjelenése. Erre napjainkban is emlékeznek: „A mögrontás főleg a tehenekre vonatkozott. Hogyha vagy nem adott a tehén tejet, vagy vérös tejet adott, akkor gyanakodtak valamelyik ismerősre, haragosra vagy pedig arra a valakire, aki abba a hírbe állt, hogy boszorkány és mög tudta rontani az állatokat. Nagyanyámtúl hallottam ëgy ilyen esetről, hogy a tehénnek a tejivel probléma vót és lepedőt terítöttek a tehénnek a hátára és vizes söprűvel mögverték. És utána az ëgyik szomszéd tanyába élő öregasszony, akire gyanakodtak, az ágynak esött és különböző ütésnyomok vótak raja. És ebbül arra következtettek, hogy az verte mög szömmel vagy pedig az rontotta mög a tehenet.”

A tehénrontás elhárításáról szóló elbeszélések zömében nem is nevezik boszorkánynak a rontó személyt, csak annyit tudunk meg, hogy a tehén véres tejet adott, ütötték a tehenet, s az érkező szomszédasszonyon látszott a verés. „Még nálunk mög is történt. Véröset adott a tehén. Akkor elmönt az apám ëgy babonás embörhön. Az elgyütt. Hozott tüskösgallyat, avval ütötte a tehenet. De aszonta, szólni në szóljon sënki së, akárhogy áll a tehén. Oszt mikor ű eleget vert rajta, akkor aszonta, most mán ki në adjanak a tanyábú sömmit, és sönkin në segítsenek sömmit. Majd mögjelönne az, aki mögrontotta a tehenet, de nem az, hanem a hozzátartozója. Akkor majd ű elgyün másnap. Alighogy elmönt, a szomszéd gyütt, hogy apám mönjön, vigye a feleségit haza a doktorhoz, mert nagyon beteg. Hát osztán apám nem mönt, aszonta, ű nem möhet most sëhova. Akkor másnap elgyütt az a babonás embör, mögint ütötte a tehenet a tüskösgallya. Aszonta, hogy hát akarják-ë, hogy möghaljon, aki mögrontotta, mert ű addig üti a tehenet most már, míg mög nem hal. Mert itt van a kutya nem messze. Hát a szomszéd vót. Hát apám aszonta, ű nem akarja senkinek a halálát, csak a tehén gyüjjön röndbe. Ez most mán röndbe van, aszonta. Akkor mögint mögverte a tüskösgallya, aszonta, most már ötessék röndösen, majd helyregyün. Harmadnap mán röndbe vót a tehén.”[724] „Ezt a nagyanyámtul hallottam, hogy elvitték a tehénnek a tejit. Aszongya, kimöntek a konyhaajtón, hát látják, hogy a mezsgyén mén ëgy illető, fehérrel van lëtakarva. Aztán bemén a nagyanyám, mondja a Jani bátyjának: Jani bátyám, gyüjjön csak ki! Kigyün. Nézze, ahun mén a mezsgyén ëgy fehér valaki. Ejnye, az angyalát neki, aszongya, ez biztos itt vót minálunk, aszongya, evinni a tehénnek a hasznát. Hát aszongya: gyere Panna, hozzad a sajtárt, aszongya, és fejjük mög a tehenet. Hát bemönt az én nagyanyám, kihozta a sajtárt. Aláült a tehénnek, de rugott a tehén, vágott a tehén, nem állta, hogy fejjék. Akarhogy akarták, hát nem gyütt a tej a csöcsibű. Hát oszt aszongya: no, Panna, valamennyit csak fejjé, ha mindjárt ëgy pár csöppet is. De rugott, vágott a tehén. Két rúd közé tötték a tehenet, úgy bírták fejni. Aztán azt a kis tejet kivitték a vályúba, oszt akkó

[722] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 19.

[723] BÁLINT Sándor, 1975. 448.

[724] POLNER Zoltán, 1987. 87. (Vörös Ernő 1897–1975, Hódmezővásárhely)

aszonta az én nagyanyámnak, hogy eredjé ki a gyöpre, és hozzá gilicetüsköt. Kimönt az én nagyanyám, oszt hozott két marok gilicetüsköt. Akkó beleöntötték a tejet a vályúba, oszt ekezdték verni avva a gilicetüsökke, mert az olyan szúrós, nagy tüskéi vannak. Verték a tejet nagyon, azt a kis tejet, ami a vályúba vót. Hát ëgyször gyün a mezsgyén az asszony a szomszéd tanyábul. Aszongya: Pannikám, ne verjétök mán, aszongya, azt a kis tejet, ami a vályúba van, mert énneköm mán az összes testöm össze van verve, hogy sörkedözik a vér. Hát ez a szomszédasszony, ez vitte el a tehénnek a hasznát, a tejit."[725]

A boszorkány a tehenek megrontását végezheti *harmatszedés*sel, más konkrét hiedelmet arra vonatkozóan, hogy a boszorkány hogyan végzi tevékenységét, nem ismerünk. „Hogy a tehenük több tejet adjon, Szent György éjszakáján meztelenül ëgyszál lepedőben ëgy pokrócot húztak a füvön, a harmatos pokrócot azután ráterítették a tehenükre." Régi hit szerint ugyanis a Szent György éjszakáján gyűjtött harmatban van a föld ereje. Egy sajátos tejrontásról (a megrontott tehén teje harmad napra ganajnak válik) szól az alábbi történet: „Ezt én mán anyámtul hallottam, hogy a tejet, túrót mög tudja rontani. Vót ott ëgy ilyen fiatalasszony, gyerököt szült, oszt az a szomszéd átmönt oda hozzá, vitt neki túrós lepényt. De valaki azt mondta az asszonkának, hogy në ögye mög, tögye föl a koszorúfára, mer az röggelre szarrá változik. Hát oszt úgy is lött, tehénszarrá változott röggelre, pedig nagyon öhetnék vót belőle, mer nagyon szép vót a lepény. Az ilyet nevezték boszorkánnak."

A boszorkány másik leggyakoribb kártétele az éjszakai nyomás. (A boszorkány szó alapjelentése is „nyomó", „aki nyom".) Az éjszakai rosszulléteket, légzészavarokat hagyományosan a boszorkány nyomásának, szopásának tulajdonítják, mintegy „kikeresve" valakit a közösség gyanús vagy ellenszenves személyei közül, akire az éjszakai nyomás-szopás bűne ráruházható.

A boszorkánynyomás éjszaka, álomban történik. A megnyomó ráfekszik az ember mellére, s megkínozza, hogy az fáradtabban kel fel, mint ahogy lefeküdt. (A boszorkánynyomás elleni védekezésről már szóltunk a boszorkány elleni óvó–megelőző eljárásoknál.)

A nyomó boszorkány megfogásának legáltalánosabb eszköze a verés, illetve a lóvá változtatás és megpatkolás**.** A hiedelemtörténetek alapján a menekülni próbáló boszorkány általában állattá (macskává, csirkévé, békává, lóvá) változik, s a büntetést ezen hajtják végre: megverik, szétvagdalják, megégetik, megpatkolják. Amit az elfogott állaton így véghezvisznek, meglátszik a boszorkányon, amiről az felismerhetővé válik, rendszerint másnap meg is keresik, hogy ki fekszik otthon betegen, összeverten.

„- Van ëgy régi boszorkánytörténet. Olyan tizenkét éves gyerök vótam mikor hallottam, hát akkor még nagyon hittem, dehát tudom, hogy nem igaz! Olyan tizenëgy-tizenkét éves löhettem mikor hallottam ezt a boszorkántörténetöt, hogy az ëgyik komát mindön éccaka mögnyomkodta a boszorkán. Mán félt este, hogy űtet mögnyomkodja a boszorkán éccaka. Panaszkodott, hogy hát nem tudja mi lösz vele, hát mindön éccaka. Oszt ëgy nagy fehér ló mögtapossa éccaka. Hát oszt aszonták neki, hogy hát valami úton-módon dugja be a kúcslyukat fokhagymával, de olyankor, amikor mán benn van a boszorkány. Hátoszt sikerült, mögfogták a lovat. Elvitték a kovácshon, mögpatkolták, mind a négy lábára. De nem szóltak ëgy szót ëgymáshon addig. A kováccsal mögvót beszélve, ha sikerül mögfogni a lovat, mögpatkoljuk. Utána elengedték a lovat, hogy hagy mönjön. Hát másnap röggel az ëgyik szomszédasszon borzalmas beteg, fekszik az ágyba, föl së bír kelni, hát mi baja mi baja, orvost hínak, mánmikor orvos kerül, hát a két lábán mög a két kezin rajta a patkó! Hát a szomszédasszon vót a boszorkán. De ezt állították az akkori öregök, hogy ez mögtörtént.

- De vót olyan, aki mög aszonta, hogy mindön éjjel fekete macska fekszik a mellire!

- Olyan is vót...

- Mög láttya a macskát, hogy odaszalad, de nem bírja mögfogni a macskát, mer eltűnik mire ű odaér, hogy mögfogja.

- Ezt a lovat mögfogták, oszt mögpatkolták. De ezt állították az akkori öregök. Hát ez körűbelül negyvenëgynehányba löhetött, tehát annak mán olyan jó ötven esztendeje!"

A hagyományos hit szerint a nyomó boszorkányon látszik az a verés, amit az elfogott állaton végeznek, illetve a tehenet megrontó boszorkány esetében a tehénen vagy tejen elvernek. Ezen a szinten a vá-

[725] POLNER Zoltán, 1987. 91. (Balogh Józsefné Lantos Krisztina 1906–1975, Mindszent)

sárhelyi boszorkányhit mélyen gyökerező hit. Egyrészről a tej fontossága tartja fenn a hitet, másrészről a szájhagyomány (mint az előbbi történetet is, amit jóízűen nevetve meséltek). És ezek folyton meg is erősítik ezt a hitet, mutatja az alábbi történet is: ha ütésnyomokat fedeznek fel valakin, abból az következik, hogy az illető boszorkány. „A Hód-tó, itt a Városháza alatt, még mikor vízjárás vót, oszt ott csónakázott ëgy mönyecske. Erre is ráfogták, hogy boszorkányokkal szövetközik, mer valaki möglátta, hogy kik-ződ a háta. Ezt is bíróságra vitték. A tárgyaláson monták, hogy szenved a boszorkányságtul. Szöröncsére kitudódott, hogy nem boszorkány, hanem az ura verte mög, mer a tóba ëgy diákkal csónakázott.”[726]

A boszorkány alakváltozása

A boszorkány alakváltozása Hódmezővásárhelyen általánosan ismert. Az állatalakot öltő boszorkány emléke recens hiedelemtörténetekben is él.

Leggyakoribb a boszorkány fekete macska, ló, béka képében való megjelenése. Ha az állatot, melynek képében a boszorkány megjelent, megverik, az az emberi alakján meglátszik, azon a testrészén, ahol megsebezték.

A macska képében rontó boszorkányokról szólnak az alábbi történetek. „Két gazdának a háza arccal vót összefele. Az udvar közepin mezsgye vót. Az ëgyik gazdának meghalt a felesége és megnősült, ëgy tudós asszonyt vött el. A két gazdaasszony úgy összeveszett, hogy másnaptól a tehenit egy fehér macska ette, de nem tudták sehogy se megfogni. Utoljára a tehén megdöglött.”[727] „Azt is emlegetik, hogy az egyik tanyában a tehenet egy fekete macska fejte meg, s amikor vakszömön ütötték, boszorkánnyá változott.”[728] „A boszorkányok fekete macska képében mindenhová be tudtak menni.”[729] „A környék kedvelt Annus nénije [...] mesélte el, hogyan kísértette meg annak idején a suszterlegényt a pártában maradt, reménytelenül szerelmes szomszédlány vörösmacska képében (természetesen mint boszorkány).”[730]

A boszorkány állatalakban embereket ijesztgethet. „Hallottam azt, hogy tanyárú gyüttek a parasztembörök kocsivā, osztán a körtöltést mikó ehagyták, ëgy csikó utánaszaladt a kocsinak, oszt beakasztotta az állát a saroglyába, osztán húzta visszafele. Oszt két ló nem bírta elhúzni azt az ëgy csikót. Aszonták, hogy a boszorkány vót.”[731]

Az állatalakot öltött rontó megsebesítése már kizárólag szájhagyományozott motívumnak látszik. „Nagyapám favágó ember volt: Amikor az erdőből jött hazafelé, patakon kellett áthaladnia. A pallódeszka másik végén volt egy fekete kutya: Zavarta, hajigálta, de nem ment el, hanem megzavarta nagyapámat. Azt ajánlották neki, hogyha találkozik még egyszer a kutyával ne féljen. Hajitson balkezével egy gatyamadzagot a kutya nyakába. Másnap mikor kimentek a pallóhoz, ott volt a fekete kutya. Nagyapám megtette, amit ajánlottak neki és akkor a kutya lóvá változott. Bevitték a kovácsműhelybe, megpatkolták, és eleresztették. Másnap beteg volt a szomszédasszony s a kezén, lábán sebek voltak.”[732]

A boszorkány átváltozhat élettelen tárggyá, például kocsikerékké, kesztyűvé is. „Az is mögesött, hogy mönt égy embör kocsival, s a kocsi négy kereke mellett ott szaladt égy ötödik. A kocsis akárhogy ütötte, ustorozta, csak ott mönt egész hazáig, be az istállóba. Amikor fejt a gazda, a tej sustorgott, égyször csak a tej is, mög a kerék is odalött. Égyször mögint gyütt a kerék az uton, s a gazda beeresztötte az istállóba, az agyba égy madzagot fűzött s fölkötötte. Égyször elszakadt a kötél. Hallják ám, hogy a szomszédasszony nagyon beteg. Égy kötél lóg ki a szájából, mög a segge lukából. Hát az lopta el a tejet.”[733] „Majd minden háznál volt egy kedves kendörmagos tyuk. Ezt a tyukot a gazdasszony különös gonddal babusgatta. A szóban forgó esetben is a kedves tyuk bent tojt a házban. A

[726] KOVÁCS Sára, 1971. 2.
[727] KOVÁCS Sára, 1971. 4.
[728] NAGY Gyula, 1968. 52.
[729] NAGY Gyula, 1968. 157.
[730] MOHA Benedek, 1959. 5.
[731] POLNER Zoltán, 1987. 45–46.; (Papp Sándor 1897–1975, Hódmezővásárhely)
[732] DOMONKOS Erzsébet, 1969. 13.
[733] TÖRÖK Terézia, 1982. 8.

kuckó szájában helyeztek el egy kast neki. Hallják, hogy kotkodál nagyon a tyuk. Nézik a kast, de a tojás sehol. A kuckó egy kissé lejtős volt, s mindig legurult a tojás. Nézik ott is, de sehol nem látják. A kuckó mellett volt az ágy s annak a végibe találtak égy nagy rossz idegön kesztyűt. – Na, biztos ez a boszorkány. – gondolták. Fogták a kesztyűt, s a kemencébe vetették. Amikor az asszony nyúlt volna a piszkafáért, hát eltünt a kesztyű. Néhány nap múva hallották: – Hát a szomszédasszony nagyon beteg, nagyon lé van pörzsölve a haja, az arca összeégött. – Nahát akkor az vót a tolvaj."[734]

Boszorkánygyűlés

A boszorkányok a vásárhelyi néphit szerint a keresztúton gyűlést tartanak, mulatoznak.[735] Már a boszorkányperekből ismerjük a boszorkányok összejövetelét, azt, hogy éjfél körül körben táncoltak. A recens adatok szerint is azok, akik odamentek, kört húztak maguk köré. Eredetileg karácsony éjjel egy körbe beleállva a boszorkányokat lehetett felismerni, vagyis ez a fajta körhúzás eredendően a boszorkányokat kileső személyre vonatkozott.

A vásárhelyi néphitben központi jelentősége van a keresztútnak, mely a rontásnak és a védekezésnek is helye (mint azt már korábban is láttuk). Itt idézhetők meg a szellemek, az ördög, a boszorkányok, itt lehet legkönnyebben kapcsolatba kerülni a gonosszal. A keresztút a természetfeletti erők, a szellemek, a holtak gyülekezési helyévé válhatott, annál is inkább, mert régen a halottakat keresztúton temették el. A karácsonyi éjféli mise után azok, akik a keresztútra kimentek, ott egy kört húzva abba beleültek és bármi fenyegette őket, abból nem ugrottak ki, azok megidézhették a boszorkányokat, az ördögöt, a szellemeket, és kívánhattak a gonoszoktól. Ugyanis a néphit szerint akkor, ha a körből kiugranának, rögtön széttépnék őket a gonoszok, de ha nem ijednek meg a rosszaktól, akkor azok teljesítik minden kívánságukat.

A mágikus körnek védekező ereje van: „Eszt anyám mesélte: Karácsony böjtyin tizenkét napig szöttek össze ëgy marék íziköt, asztán kimöntek a körösztútra, és aszt elégették karácsony éccakáján. De anyám csinált ëgy karikát. Beleült és ment neki tüzes bika, tüzes paripa, de mind a széliig jutott csak el. Ha kiugrott vóna, úgy el verték vóna, mint a hejderménkű. Ha meg nem ugrott, aszt kérdözték tüle, hogy mit kíván. Valami boszorkányságot kívánt az atyafi és avval ü dolgozott."[736] Vásárhelyi hit szerint a keresztúton lehet meglátni azt is, hogy hol csap fel a kincsláng, illetve helyi hit szerint „a kincsláng keresztútnál csap fel".[737]

Boszorkányutazás

Boszorkányperekből tudjuk, hogy a boszorkányok a gyűlésre repülve mennek, ún. repülőzsírt használva, azonban a hagyományos vásárhelyi hiedelemvilág nem szolgál adatokkal erre nézve.

Meglovaglás

A boszorkányperekből ismert az a hit is, hogy a boszorkányok lóvá tudják változtatni az embereket, s őket meglovagolva jutnak el gyülekezési helyükre. Ezek a boszorkányperek csak a lóvá változtatásról és megnyergelésről tudnak, a recens anyagban viszont megtaláljuk a boszorkány megpatkolását is. „Vót két kovács, és beszélgettek. Az egyiknek a felesége babonás históriás vót. Mondja az egyik a barátjának:

– Mi van veled, hogy ilyen sovány vagy?

– Minden éccaka oda vagyok az urasszonnyal lovagolni.

Bevitt ëgy kantárt az istállóba és másnap este az asszonhoz vágta, az meg lóvá változott. Mind a nígy lábára megvasalták."[738]

„Vót ëgy kovács. Annak vót két inasa. Az inasok a hátsó kis kamrába laktak. A kovács felesége éjszaka fekete lóvá változott, az inast mög szürke csikóvá változtatta. Űzte, harapta egész éjszaka. A

[734] TÖRÖK Terézia, 1982. 9.

[735] Országszerte ismert hiedelem szerint a boszorkányok időnként a Szent Gellért-hegyen gyűltek össze.

[736] KOVÁCS Sára, 1971. 4.

[737] SZENDREY Ákos, 1986. 85.

[738] KOVÁCS Sára, 1971. 4.

másik inas nem győzte a szenvedésit nézni. Lëvetötte a gatyáját, a fekete lóra hajította, amitül az erőtlen lött. A szürke csikó mög visszaváltozott fiúvá. Négy patkót tüzesített, oszt az erőtlen fekete lóra rászögezte. Másnap röggelre nagyon beteg lött a kovács felesége. A kovács lërántotta rúla a takarót, hát ott vótak a szögek helyei. Tőrrel agyon szúrta a feleségit."[739]

A boszorkány felismerése

A *Luca-szék* kapcsán adatközlőink legelevenebben arra a mondásra emlékeznek, hogy „olyan lassan készül, mint a Luca széke". De arra, hogy mit csináltak vele, mire szolgált, ma már alig. Eredetileg ha valaki meg akarta látni a boszorkányokat, Luca napjától kezdve karácsonyig széket készített, minden nap kellett rajta valamit dolgozni, hogy épp karácsonyra készüljön el. „Luca székét tizenhárom napig készítették, szög nem lehetett benne. Karácsonyeste elvitte a készítője az éjféli misére és ráállt, kifúrt fakanálon át nézett, így biztosan meglátta, ki a boszorkány. Közben tizenhárom napig font Luca-ostorral pattogtatott. Lucától karácsonyig gyűjtött tizenhárom gallyal világíthatott, de a leghatásosabb az volt, ha az éjféli misén kifúrt fakanálon át nézett. Ekkor biztos meglátta, ki a boszorkány." A hiedelem szerint a boszorkányok egyébként láthatatlan szarvakat és tollakat viseltek a fejükön. Ezt felismerve a templomból hazafele futniuk kellett, közben mákot szórtak, hogy azt a boszorkányoknak fel kelljen szedni, s így ne érjék őket utol. Otthon elégették a Luca-széket.

„A Luca székit az éjféli misére elviszik és fölállnak rá, és ha van boszorkány a templomba, möglátják. Ëgyik mondás szerint ez, hogy ki tudja választani, melyik a boszorkány. Ëgy másik mög az, hogy möglátja a lány a jövendőbelijét, ha föláll erre a székre. Mög még kiviszik az útkörösztözésre... Hogy mit csinának vele, na azt nem tudom tovább, hogy azzal mi van."

6/ Az ördög

A boszorkány gonoszságát az ördöggel való cimborálásból eredeztetik, emberfeletti képességét is tőle származtatják, azonban a vásárhelyi hiedelemvilág nehezen körülhatárolható ördög-képzettel bír, a hiedelemtörténetekből kibontakozó ördögfogalom laza, körülhatárolatlan. („Vigyön el az ördög!" – olyat hallottam. De hogy mi vót az az ördög, hát a Teremtő tudja! Az hogy jelentött-ë valamit?")

A vásárhelyi recens adatok konkrétan nem utalnak a keresztény hittől, Istentől elforduló, ördöggel szövetkező boszorkányra, csak egy század eleji perirat hivatkozik istentagadó, ördöggel cimboráló boszorkányságra. „A bűbájosságot vagy boszorkányságot is azért tartották oly nagy bűnnek, mert Isten megtagadásával járt együtt s azzal, hogy az ember az ördöggel lépett cimboraságra. Ez okon fenyité bírsággal és korbáccsal a tanács a babona egy némely nemeit, minő a rostahányás, mellyel leginkább az asszonyok akarták egymás tolvajságát kideriteni és a »sors gyakorlás«, melytől eltévelyedett marhák iránt kértek utbaigazitást, bár ily babonás esetek igen ritkán fordultak elő, miért is az egyszerü megintésnél nem igen mentek tovább a bírák, noha a jóslók, bűbájosok, kuruzslók ellen a törvény nagyon sulyos büntetéseket szabott. A bírák józan és nemes lelkületére vall, hogy ezeket szorosan nem alkalmazták, sőt a bűbájosságot, mikor más vétekkel kapcsolatban lépett fel, még enyhítő körülménynek is tudták be."[740] A boszorkány alakjával összemosódó ördög-képzetet mindenesetre valószínűsíthetünk.

Az éjszakai „ijedezést" (mint betegséget) a néphit szerint boszorkány okozza, az adatközlők azonban az ördögöt is emlegetik mint éjszakai nyomó lényt, aki rettenti és kínozza az alvó embert. „A Borz utcában Kis Sándorné Szabó Jusztina úgy tudja, hogy nagypénteken sem söpörni, sem mázolni nem volt szabad, mert a szeméttel együtt »kidobálták volna a lapáton a szerencséjüket is, és így az ördög éjjel a tiszta szobába kényelmesen és hamarább ment be«."[741]

Ismerünk olyan vásárhelyi hiedelemelbeszéléseket, melyek az emberi hangon megszólaló dudáról, a szegre akasztott, magától muzsikáló, táncoló dudáról szólnak. Ilyen esetekben gyakran feltételezték, hogy a szegre akasztott dudát maga az ördög fújta. A dudásokról mindig úgy tartották, hogy értenek

[739] POLNER Zoltán, 1987. 55. (Gyovai Pál 1885–1969, Mindszent)
[740] SZEREMLEI Samu, 1911. 423–424.
[741] BIHAL Ella, 1983. 332.

a boszorkánységhoz, az ördöggel cimborálnak, tudományukat is tőle szerezték: „Hát ez a Kendörösi kéröm, igazán megbűvölte a dudát. Mikor telenyomta vízzel, fölakasztotta a szögre, oszt olyan nótát jáccott, amilyet parancsolt neki, mög táncolt. Ilyen embör vót a.”[742]

Ezeken túl is kizárólag a szájhagyományozott hiedelemanyagban találunk az ördögre mint természetfeletti lényre utalásokat. „Azelőtt, mikor az ács dolgozott: faragta a fát, a feleségének kellett fogni hogy ne mozogjon. Az Ördög rossz szemmel nézte, hogy az ács felesége fogja a fát, mert inkább ő szeretett volna beszélgetni az asszonnyal, azt mondta az ácsnak: Mért kínozza ezt a szegény asszonyt a fogással? – Muszáj – mondta az ács –mert másképp mozog a fa, nem biírom faragni kellően. Az Ördög addig spekulált, míg kieszközölte a vaskapcsot, megmutatta az ácsnak. Az ács azóta kapcsolja vaskapoccsal a fát.”[743] – olvashatjuk a Kálmány Lajos által lejegyzett hódmezővásárhelyi eredetmagyarázó történetben. Egy „mázkólikától hallucináló” gölöncsér elbeszélését jegyezte fel Kiss Lajos: „Hát én nem álmodtam, de valóságosan mögtörtént velem, amit el akarok mondani. Olyan igaz, mintahogy Némöth János a nevem. Most lösz esztendeje karácsony hetibe, hogy elmöntem tüzelni segíteni a mestörömhöz. Éjfélig én tüzeltem, azután ű kelt föl folytatni. Váltig mondta: »né mönjék kend haza«, de én csak elindultam, nem félök én. Pénzt se hordok magammal. Mégis, mikor elköszöntem, magamhoz vöttem egy pofázó fát, (a leghosszabb tüzelőfát hívják így). »Most mén kend, mikor boszorkányok járnak?« mondja a mestöröm a kapuban. Szóbeszédnek véltem. Elköszönök. Mék, möndögélök, szödöm a lábom égyiket a másik után. Ilyen irgalmatlan sötét volt, mint most. Egyszer hallom, hogy üti a tizenkettőt a templom tornyában. A Szentösi utcán möntem. Mintha kopogna valaki utánam, de nem emböri kopogás. Hátranézök, hát uramfia! majd sóbálvánnyá váltam: az ördög vót a hátam mögött. A két szöme úgy égött, mint a parázs, a nyelve kilógott egészen a mellére, két szarva is volt. A lába lóláb, hosszú farkával csak úgy csapkodta. Elkezdtem szaladni, ű is utánam, mindig a sarkamban volt, (itt nagyot lélegzett Németh János, mintha megint kifáradt volna). Egy-kettőre hazaértem, annyira szaladtam. Szöröncsére a kapu nyitva volt. Mikor becsaptam magam után, nem mertem hátra-nézni, hogy nem jött be a kis kapun. Bemöntem a házba, de nem tudtam szóhoz jutni. Másnap mondtam el, mi történt velem.”[744]

Az ördögképzet valamikori meglétének emléke benne él a vásárhelyi határban található Ördöngösi erdő kifejezésben, s vélhetően az Ördög-árok, Ördög-hát, Ördöngősegyháza, Ördöngős-halom, Ördöngős-puszta[745] elnevezésekben is. Ördöngősegyháza-puszta: „... a hely valamikor falu volt s templommal birt, melyet valamely ördöngös nevű földesúr építtetett: neve mutatja.”[746] Ördög-árok: „Öreg halászok szerint nevét azért kapta, mert régen, főleg kis víz idején mocsaras medre akadályozta a halászok munkáját, s ugyancsak emlegették az ördögöt.”[747]

Az „ördögről néphit” kapcsán írja Ipolyi Arnold: „Mythosi értelem foroghat fen ismét, az ördögnévvel összefüggő, s alakított számos hely- személy- ’s különösen növénynevekben, bennök is még itt ott a rólai képzetek, felőle vélt tulajdonságok, a néki tulajdonított cselekvés tűkröződvén vissza.”[748] A példaként hozott helynevek között találjuk a vásárhelyi „Ördöngös halom” nevet.

[742] MOHA Benedek, 1959. 5.
[743] KÁLMÁNY Lajos, é. n. 11.
[744] KISS Lajos, 1934. 33.
[745] BODNÁR Béla, 1983. 142.
[746] SZEREMLEI Samu, 1901. 399.
[747] BODNÁR Béla, 1983. 142.
[748] IPOLYI Arnold, 1987. 56.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a csak szájhagyományban élő hiedelmek arányának növekedését valószínűnek kell tartanunk, bár egyértelmű egymásutániságot nem tételezhetünk fel, nem beszélhetünk a hiedelmek kihalásának folyamatáról úgy, mint csak szövegként fennmaradó hit-tartalmakról. Századunkban ugyan kimutatható egy ún. *általánosító–elidegenítő tendencia*, de ez nem tekinthető új jelenségnek: „a belátható múltban mindig is megvolt e kettősség. Hasonló a helyzet a cselekményekkel kapcsolatban: nem valószínű, hogy kimutathatnánk – a belátható múltig – a cél-jellegű, »valódi« mágia egyeduralmát, és a csak az alkalom és egyéb külső tényezők által megőrzött, »célját vesztett« mágia másodlagosságát; bár ilyen irányú tendencia és egyúttal arányeltolódás itt is nagyon valószínű.”[749]

Bálint Sándor írja az 1970-es években: „Ismeretesek természetesen a tehénrontáshoz, egyszeri esetekhez, személyekhez fűződő bűbájos történetek, hiedelmek is. Ezeket rendesen elhalt öregek szájába adják, hagyományból idézik, mintha a most élők már nem vennék komolyan, de azért emlékeznek rájuk. Látszólag már nem hisznek bennük, rossz néven veszik azonban azoktól, akik – idegenek, vagy már a közösségből városba szakadtak – mosolyognak vagy babonát emlegetnek hallatukra.”[750] Vagyis hitelesítenek és egyben maguktól el is távolítanak vallomástevőink – erre példaértékű az alábbi megnyilatkozás is: „Hát ezt csak hallottam az öreg Kispál Matyi bácsitul, ű së élte aztat, mer ű is 10-be született, de ű mán hallotta a nagyapjátul.”

Mégis megállapíthatjuk, hogy az elmondottakat pontos hely- és időleírással, pontos személyleírással hitelesítik, igénylik azt, hogy valós világuk része legyen a „nem valós”, ezért a természetfölötti képességgel bíró embereket közeli ismerősként tüntetik fel. Gyakran hangsúlyozták az adatközlők: „Én személyösen ismertem azt az embört!” vagy: „Ez itt történt nálunk, a mi családunkba!” Ezzel hitelesítendő a számukra is megfoghatatlan, hihetetlen történéseket. És ha hagyományos hiedelemlényekről ma már nem is beszélhetünk, rendkívüli képességekkel rendelkező emberként természetgyógyászokat, jósnőt majd’ mindenki ismer a megkérdezettek között.

A hiedelmek létrejöttéről a néprajzi szakirodalomból tudjuk, hogy kialakulásuknak egyrészről a tudás hiánya, az információ elégtelensége, másrészről az emberekben meglévő valamiféle irracionális gondolkodás az oka. A gyűjtött adatok alapján a Hódmezővásárhelyen megkérdezettekről elmondható, hogy életkortól és vallási hovatartozástól függetlenül hajlanak az irracionális okkeresésre, magyarázkodásra. A csodához való viszonyulás központi kérdés a világgal való kapcsolatukban. Az idősebb generáció tagjai magától értetődően a hagyományos világképből kiindulva, még a hagyományok adta terminusokkal magyarázzák a számukra érthetetlen jelenségeket. És akadnak olyan idősebb adatközlők is, akiknek világképében a modern és az archaikus képzetek jól megférnek egymás mellett. Ezeknek a – látszólag különböző – gondolkodási formáknak a keveredése azzal magyarázható, hogy a paraszti gondolkodásmódot minden korban a kevertség, a komplexitás jellemezte. (Ahogyan azt mindenekelőtt a vallási és mágikus elképzelések összetartozásában felfedezhetjük.) És ahogyan a paraszti gondolkodásmód szerint a tudós, a táltos vagy a boszorkány „valóságos”, vagyis beilleszthető adatközlőink világképébe, úgy az ún. modern hiedelmek, a varázsgömbből jósló asszony, a csodadoktor, a kanálhajlítgató, sőt a marslakók és a repülő csészealjak is „valóságos”-nak tűnhetnek számukra. És be kell látnunk, hogy a mi mindennapi életünk, vélekedéseink, elképzeléseink is akarva-akaratlan hiedelmeken, tévhiteken nyugszanak. Ezt az irracionalitás iránti folytonos vonzódásunkat bizonyítottan pszichológiai igény szüli. Lévén a múltra, jövőre, égre, földre, csillagokra, emberi sorsra vonatkozó elképzelések, „mítoszok” teremtése kizárólag emberi kiváltság, mely az embert a súlyos realitástól, anyagi mivoltától elkülöníti, emberré emeli.

[749] PÓCS Éva, 1980b 313–314.

[750] BÁLINT Sándor, 1975. 446.

Felhasznált kéziratok[751]

Borsos Gabriella: Népi gyógymódok, babonaságok. (1971) MFM-NA 208-71

Budai Sándor: Az emberi betegségek füves gyógymódja (1969) EA 16479

Czukár Éva: Népi gyógymódok Hódmezővásárhelyen (1972) EA 17599

Csordás István: A hódmezővásárhelyi temetők története és temetkezési népszokások a 18. századtól napjainkig (1967-68) MFM-NA 235-71

Csordás Istvánné Körmendi Terézia: Babonás hiedelmek és szólások Hódmezővásárhelyen (1969) MFM-NA 269-71

Domonkos Erzsébet: Babonás történetek Mindszenten. (1969) MFM-NA 165-69

Gaál Sándor kunszentmiklósi református reálgimnázium rajztanár gyűjtése (é. n., cím nélkül) EA 23747

Hegedűs Margit: Népi gyógymódok Vásárhelyen (1967) EA 15555

Hegyi Flórián: Népi gyógymódok, babonák, mondókák és trágárságok (1993) MFM-NA 1111-93

Hódi Ferencné: Ezt őrizte meg az emlékezet (1980) MFM-NA 759-80

Kálmány Lajos: Az Ördög eszelte ki a vaskapcsot (é.n.) EA 2.815

Kovács Sára: Babonás történetek Vásárhelyen (1971) MFM-NA 209-71

Mészáros Judit: Népi gyógymódok (1971) EA 17016

Ottyán Sándor (é. n., cím nélkül) EA 44641

Pallós Gabriella: Népi gyógymódok Vásárhelyen (1967) EA 15556

Rakonczai Ferenc: Vegyes gyűjtés (tájszavak; ragadvány- és gúnynevek; szokások; hiedelmek; aratás) (1965) EA 14675

Schwartz Márta: „Hiedelmek – emberek" (1967) EA 15564

Szenti András: Mai lakodalmi szokások régi hagyományok nyomán Vásárhelyen és környékén (1980) EA 20822

Szenti András: Az utolsó szemtanú emlékezése egy rendkívüli időjárási eseményről. (Adatközlő: Móricz János, a gyűjtés évében 86 éves) MFM-NA raktári jelzet nélkül, 1981 augusztusában lejegyzett visszaemlékezés.

Szolcsányi J. – Háring A. – Godó E.: Népbabonák, népszokások (1968) MFM-NA 126-68

Török Terézia: Rontás. Tornyai János Múzeum Néprajzi Adattára, raktári jelzet nélkül, 1982-ben lejegyzett gyűjtés.

[751] Néprajzi gyűjtőpályázatokra beérkezett, vegyes hiedelmeket tartalmazó, változó színvonalú, hitelességű pályamunkák.

IRODALOM

ALBERT István

1901 Halotti szokások a baranyai Hegyhát vidékén. In: Ethn. XII. 25–32.

BABBIE, Earl

1995 A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest.

BÁLINT Sándor

1957 Szegedi szótár I. Budapest.

1975 Amit nem értünk. Hiedelemvilág. In: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán (Szerk. Nagy Gyula). Békéscsaba, 443–449.

1977 Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I-II. Budapest.

1978 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. 3. rész. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1978/79. 2. Szeged, 5–319.

1989 Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagy ünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

1991 Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Hasonmás kiadás. Szolnok. 7–37.

BALOGHY Dezső

1900 A magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. In: Ethn. XI. 190.

BARNA Gábor

1979 Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Akaémiai Kiadó, Budapest.

1982 Halottlátók a magyar néphitben. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. (Szerk. Hoppál Mihály – Novák László.) Budapest, 199–212.

BAUSINGER, Hermann

1995 Népi kultúra a technika korszakában. Budapest, 17–124., 161–167.

BECK Zoltán

1975 Az élet nagy eseményei. In: Parasztélet a vásárhelyi-pusztán (Szerk. Nagy Gyula). Békéscsaba, 499–525.

BIHAL Ella

1983 A vásárhelyi szegény ember háza földjének díszítményei. In: Kiss Lajos emlékkönyv (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő). Hódmezővásárhely

BIHARI Anna

1980 Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6. Budapest.

BODNÁR Béla

1983 Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Sajtó alá rendezte Szabó József. Tanulmányok Csongrád megye történetéből VII. Szeged, 45.

BUDA Béla

1975 A babona lélektani és társadalmi tényezői. In: Gustav Jahoda: A babona lélektana. Budapest, 7–40.

DIÓSZEGI Vilmos

1958 A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest.

1967 A pogány magyarok hitvilága. Budapest.

DOBOS Ilona

1984 Egy folklórgyűjtő feljegyzései. Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla

1980 Hiedelem, monda és rítus a mai magyar faluban. In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I. (Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály.) Budapest. 290–299.

1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.

FARKAS Ferenc

1976 A vásárhelyi tisztaszoba. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve. Hódmezővásárhely, 40–46.

FEJŐS Zoltán

1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. (Esettanulmány Karancskeszi példáján) I-II. Néprajzi Közlemények XXVII. Budapest.

FEKETE János

1910 „Tudósasszonyok". Ethn. XXI. 291–294.

FELFÖLDI László

1976 Keresztelő, lakodalom, temetés Kisteleken. In: Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből. Kistelek, 423–446.

FÖLDES Vilmos

1960 Kuruzslók és javasasszonyok. In: Orvostörténeti Kölemények XVII. (Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály.) 111–132.

1980 Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I-II. Budapest.

GRYNAEUS Tamás

1974 Bács-Kiskun megyei gyógyító szokások és hiedelmek. In: Cumania II. Ethnographia. Kecskemét, 229–236.

1990 A magyar boszorkány egyes vonásainak szociálpszichológiai értelmezése. In: Ethn. CI. évf. 467–474.

1991 „Látomások" – túlvilági élmények a mai magyar népi szájhagyományban. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. (Szerk. Erdélyi Zsuzsanna.) Budapest, 143–180.

GUNDA Béla

1989 A rostaforgató asszony. Budapest.

HERMANN Antal

1893 A köröm a néphitben. In: Ethn. IV. 117–130.

1895 Az idővarázslás a magyar s egyéb hazai népek hitében. In: Ethn. VI. 198–205.

Hódmezővásárhely története

1984 I. A legrégibb időktől a polgári forradalomig. Hódmezővásárhely. Főszerk.: Nagy István.

1993 II/1-2. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Hódmezővásárhely. Főszerk.: Szabó Ferenc.

HOPPÁL Mihály

1982 A hiedelem, mint a cselekvés programja. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. (Szerk. Balassa Iván – Ujváry Zoltán.) Debrecen, 559–567.

HOPPÁL Mihály – Novák László (szerk.)

1982 Halottkultusz. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. Budapest.

IPOLYI Arnold

1987 Magyar Mythologia. Budapest, 573.

JUNG Károly

1982 Haláljóslás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományvilágában. Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. (Szerk. Hoppál Mihály – Novák László.) Budapest, 224–232.

1985 Táltosok, ördögök, garabonciások. Bevezetés népi hiedelmeink – babonáink – világába. Szabadka.

KÁROLY S. László

1979 Halotti tor. In: Magyar néprajzi lexikon. II. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest, 441–443.

KATONA Imre

1990 Magyar népművészeti – néprajzi útikalauz. A magyar népcsoportok és a hazai nemzetiségek. Budapest, 218.

KERTÉSZ Manó

1985 Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. Gyomaendrőd.

KESZEG Vilmos

1994 Jóslások a Mezőségen. In: Néprajzi Látóhatár III. évf. 46–64.

KESZI-KOVÁCS László

1982 Adatok a magyar néphit lélek és halál képzetéhez. In: Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. (Szerk. Hoppál Mihály – Novák László.) Budapest, 118.

KIRÁLY József

1961 Látnok – kuruzsló az Alföldön. In: Világosság II. 6. 54–58.

KISS Lajos

1908 A kenyérsütés Hódmezővásárhelyen. Néprajzi Értesítő XI. 178–184.

1919 A szüléssel, kereszteléssel és felneveléssel járó hódmezővásárhelyi szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről. Ethn. XXX. 84–91.

1920 Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. XXXI. 80–94.

1922 A kenyérsütés babonái. Ethn. XXXIII. 86–90.

1931 Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások. Népünk és Nyelvünk, III. évf. 217–225., 275–279.

1934 Szellemlátók. Népünk és Nyelvünk, VI. évf. 29–37.

1953 A boglyakemence és élete Hódmezővásárhelyen. Ethn. LXIV. 197–218.

1955 A szegény emberek élete. Budapest.

1958a Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások. In: uő.: Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 159–170.

1958b A hódmezővásárhelyi ember aprójószága. In: uő.: Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 62–78.

1958c Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. In: uő.: Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 175–190.

1958d A kenyérsütés babonái. In: uő.: Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 48–51

1958e A lidérc a hódmezővásárhelyi népnél. In: uő.: Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 171–172.

1958f Népi gyógymódok. In: uő.: Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 113–114.

KOLTAY Erika

1994 Népi gyógyító specialisták vagy természetgyógyászok? In: A másik ember. A fiatal néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai. (Szerk. Romsics Imre.) Kalocsa, 53–64.

KUNT Ernő

1980 Hiedelemrendszer és társadalmi parancs (A magyar nép halotti szokásainak társadalmi vonatkozásai) In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I. (Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály.) 324–331. Budapest.

1981 A halál tükrében. Budapest.

1987 Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest.

LAUFENAUER Károly

1903 A vásárhelyi boszorkánypörök. In: Vásárhely és vidéke. 1903. ápr. 13.

LUBY Margit

1983 Bábalelte babona. Budapest.

MAGYARY-KOSSA Gyula

1929 Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I-II. Budapest.

MOHA Benedek

1959 Kísért még a múlt... „Bűbájosok" meg a boszorkányok. Csongrád Megyei Hírlap, Hódmezővásárhely, szept. 27. 5.

MOLNÁR József

1943 Adalékok az alföldi magyar nép hiedelemvilágához. Ethn. LIV. 64–74.

NAGY Gyula

1963 Hagyományos földművelés a Vásárhelyi Pusztán. Néprajzi Közlemények VII/2. Budapest.

1968 Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. Néprajzi Közlemények 1-2. Budapest.

NAGY Olga

1993 A népi „tudományosság" természete. In: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXX–XXXI. Miskolc, 513–522.

NAGY Vera

1980-81 Ünnepi táplálkozás Hódmezővásárhelyen. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 143–154.

OLÁH Andor

1965 Egy orosházi kenőasszony tudománya. In: Szántó Kovács János Múzeum évkönyve 1963-64. 289–336.

1979 Tudósember vagy tudatlan kuruzsló? In: Forrás 11. évf. 2. 63–74.

1986 „Újhold, új király!" A magyar népi orvoslás életrajza. Budapest.

ÖRSI Julianna

1982 Az alföldi mezővárosok temetkezési rendje. In: Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. (Szerk. Hoppál Mihály – Novák László.) Budapest, 257–275.

PÉCZELY György

1981 Szöveg és megbízhatóság a népi időjóslási „regulák"-ban. In: Folcloristica 6. 379–385.

PÓCS Éva

1964 Zagyvarékas néphite. Néprajzi Közlemények IX. 3-4. Budapest.

1968 A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. In: Népi kultúra – Népi társadalom. 2-3. évf. 253–280.

1980a A falu hiedelemvilágának összetevői. In: Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. (Szerk. Szemerkényi Ágnes.) Budapest, 269–358.

1980b A hiedelmek funkciója a mai falun. In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. II. (Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály.) Budapest, 300–314.

1985 Magyar ráolvasások I. (Összeáll. Pócs Éva.) Budapest.

1986a Magyar ráolvasások II. (Összeáll. Pócs Éva.) Budapest.

1986b Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Prométheusz könyvek 11. Budapest.

1992 Hiedelmek az Alföldön. A hiedelemrendszer táji tagoltsága. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön II. (Szerk. Novák László.) Az Arany János Múzeum Közleményei VII. Nagykőrös, 593–606.

POLNER Zoltán

1978 Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged múltjából 1. Szeged.

1980 A Teknyőkaparó. Csongrád megyei könyvtári füzetek 13. Szeged.

1984 Ördöngösök. Csongrád megyei könyvtári füzetek 15. Szeged.

1987 Jegykendő a forgószélben. Csongrád megyei boszorkánytörténetek. Csongrád megyei könyvtári füzetek 18. Szeged.

RÓHEIM Géza

1913 A halálmadár. Ethn. XXIV. 25–36.

1990 Magyar néphit és népszokások. Szeged.

SCHRAM Ferenc

1970, 1970, 1983 Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. I-III. Budapest.

SELIGMANN, Kurt

1987 Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban. Budapest.

SINKOVITS Ferenc

1997 Bácskai magyar időjóslás. Csantavér népi meteorológiája. Újvidék.

SOLYMOSSY Sándor

1943 Hitvilág. In: A Magyarság Néprajza IV. A Magyarság Szellemi Néprajza. Budapest, 286–339.

SZABÓ László

1992 Hiedelem és valóság. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön I. (Szerk. Novák László.) Az Arany János Múzeum Közleményei VII. Nagykőrös, 275–288.

SZATHMÁRY Károly

1844 Hold-Mező-Vásárhely: Táj- és népismertetés I-II. In: Regélő Pesti Divatlap 3. év 55. sz. csütörtök, május' 2kán., 545–570.

SZENDREY Ákos

1946 A magyar lélekhit. Ethn. LVII. 34–46.

1986 A magyar néphit boszorkánya. Budapest.

SZENDREY Zsigmond

1935 Temetés. In: A Magyarság Néprajza III. Budapest, 251–257.

1938 A halottak, szentelmények és eljárásmódok a varázslatokban. Ethn. XLIX. 32–46.

1940 Részletek a készülő magyar babonaszótárból. Ethn. LI. 321–336.

SZENTI Tibor

1985 Parasztvallomások. Gazdák emlékezése Vásárhelyről. Budapest, 312–355.

1989a Építőáldozatok nyomai Hódmezővásárhelyen. In: Ház és ember. (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei) 5. Szentendre, 205–210.

1989b Befalazott emlékek a hódmezővásárhelyi tanyák építményeiben. In: Ház és ember. (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei) 5. Szentendre, 211–215.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)

1901 Az ököljog kora. I. Istvántól a mohácsi vészig. Hód-Mező-Vásárhely története. A hon ezer éves fennállása emlékére. 2. köt. Hódmezővásárhely.

1911, 1913 A közmívelődés története 1526–1848. Hód-Mező-Vásárhely története. A hon ezer éves fennállása emlékére. 4-5. köt. Hódmezővásárhely.

1938 A hódmezővásárhelyi református egyház története. II. köt. Hódmezővásárhely.

SZILÁGYI Miklós

1973 Mezővárosi közösség és néphagyomány. In: Mezőberény története II. (Szerk. Szabó Ferenc.) Mezőberény, 179–225.

SZŰCS Sándor

1938 Veszettorvosok a Nagysárréten. Ethn. XLIX. 394–399.

TARNÓCZI István

1866 Az Alföldön divatozó babonák. In: Vasárnapi Ujság 154–155.

TÓTH Ilona

Szógyűjtemény a vásárhelyi nép életéből. Szakdolgozat, Szeged JATE.

VAJKAI Aurél

1947 Az ördöngős molnárlegény: A patkányirtó molnár. In: Ethn. LVIII. 55–69.

1948 A magyar népi orvoslás kutatása. Budapest.

R. VÁRKONYI Ágnes

1990 Közgyógyítás és boszorkányhit (Mária Terézia boszorkánypereket beszüntetőtörvényének újragondolásához) In: Ethn. CI. 384–437.

VOIGHT Vilmos

1980 Miért hiszünk a hiedelmekben? (A hiedelem paradigmatikus és szintagmatikus tengelye) In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I. (Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály.) Budapest, 281–289.

VORÁK József

1974 Kolompár Kálmánné kiskunhalasi cigányasszony kézimunkái. In: Cumania II. Ethnographia. Kecskemét, 206–228. (221. oldalán hódmezővásárhelyi hiedelmet közöl.)

ZENTAI Tünde

1977 A monda és a néphit összefüggésének törvényszerűségei. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XIX. (1974) 229–241. Különnyomat.

AZ EMBERÉLET FORDULÓI

Markos Gyöngyi

Hódmezővásárhely szokásairól az első publikációk a népélet tudományos kutatásának elindulásával szinte egy időben jelentek meg. Az első magyarországi népszokásgyűjteményben (1866) Réső Ensel Sándor hódmezővásárhelyi adatokat is közöl.[1] Török Károly az alföldi népéletet bemutató cikkei hódmezővásárhelyi szokásokat ismertetnek a Magyarország képekben c. honismereti albumban.[2] Szeremlei Samu a város történetét feldolgozó munkájában levéltári adatok segítségével korábbi adatokat tár föl.[3] Kiss Lajos tanulmányai alapján a XIX. század végéről, a XX. század első feléből, elsősorban a szegény családok életét, szokásait ismerhetjük meg.[4] Szenti Tibor néprajzi munkásságában a figyelem középpontjába a gazdák élete, megőrzött hagyományai, szokásai kerültek.[5]

Az emberélet nagy eseményeihez: a születéshez, házasságkötéshez, temetéshez kapcsolódó szokásokat az eddig megjelent publikációk, levéltári és a múzeumokban található adatok, valamint a XX. század végén, a XXI század elején végzett adatgyűjtés alapján mutatjuk be.

SZÜLETÉS KÖRÜLI SZOKÁSOK

Gyermek - család

Gyermekáldás

Az élet első nagy szüksége a születés. Az ember sorsát, életét meghatározó tényező, hogy hova, milyen családba születik. A magyar parasztságnál a patriarchális családforma volt az általános, vagyis a legöregebb férfi, kiscsaládok esetében a házaspár férfi tagja rendelkezett a család vagyonával, irányította a családi gazdaságot.

Hódmezővásárhelyen az elsősorban gazdasági kereteket biztosító nagycsaládi rendszer sokáig fennmaradt. A nagycsaládi rendszerben élők számára a szokások és hagyományok nehezen változtak, a rendszert kötött és szigorú elvek tartották életben. „1880-ig a hagyományok szinte változatlanok. Ettől kezdve kezd a nagycsaládi szerkezet lazulni. Különösen az első világháború után. Mégis a gazdák elbeszéléseiben a nagycsalád olyan szokásait, tulajdonságait is fölfedezzük, amelyek a XVIII. században éppúgy érvényesek voltak, akár a két világháború között.” – olvashatjuk Szenti Tibor munkájában.[6]

Mind a nagycsaládban, mind a kiscsaládban az első világháborúig a sok gyermek születése volt a jellemző. Egy-egy családban legkevesebb 3, de 6-8-12, néhol 18 gyermek is született. A nagyarányú csecsemőhalandóság miatt a megszületett gyermekek közül nem mind nevelődött föl. *„Édesanyám 14 gyereket hozott a világra, öten korán elhaltak. Nem volt ez akkoriban ritkaság”* – vallotta egy 1898-ban szegény családban született asszony.[7]

A gyermekeket Isten áldásának tartották, szükség volt rájuk, mert a családi munkamegosztásban életkoruknak megfelelő munkájuk segítséget jelentett. A gazdálkodás szempontjából különös jelentőséggel bírt a fiúgyermek, mert ő a későbbiekben is a háznál maradt, segített a munkában. Olyan család is volt, ahol a gyermeket nem Isten áldásának, hanem Isten átkának tartották. Nem tekintették áldásnak

1 RÉSŐ-ENSEL Sándor, 1866. (2000.)
2 TÖRÖK Károly, 1870.
3 SZEREMLEI Samu, 1911-13.
4 KISS Lajos, 1919., 1920., 1931. (együtt: 1958.), 1964., 1981.
5 SZENTI Tibor, 1985.
6 SZENTI Tibor, 1985. 113.
7 MFM NA 808-81

Tornyai Sándor és családja 1917-ből.

a leányanyák gyermekeit sem. Ezek kivételes esetek voltak, általában – különösen az első gyermek születésénél – nagy örömmel és körültekintéssel várták a gyermek születését.

Az új házaspár szaporodására már a lakodalom különböző mozzanataiban utaltak. A jókívánságok közt mindenütt szerepelt: *„Ijasodjatok, fiasodjatok (sokasodjatok, szaporodjatok), mint a csicsóka!”* A vőfély a következő szavakkal adta át a menyasszonytánc alatt a rostában összegyűlt pénzt: *„Ásó, kapa válasszon el bennetöket, mög a nagyharang, egy esztendőre csődörgyerök lögyön, ez a pénz bölcsőmadzagra való.”*[8] *A vendégek a lakodalom végén, búcsúzáskor mondták: „Egy év múlva maj’ gyüvünk a köröstölőre!”*

Születésszabályozás

Erdei Ferenc szerint a születésszabályozásnak mindenféle formáját tiltotta a paraszterkölcs.[9] A XIX. század végén, a XX. század elején ezen a szemléleten változás következett be. A tudatos és nagyarányú születésszabályozás a polgári fejlődés szülötte, bár mint Gémes Balázs a születésszabályozás történeti formáit is bemutató munkájában megállapítja: „A népességnövekedés szabályozására irányuló törekvés szinte egyidős az emberiséggel.”[10] Gémes Balázs csoportosítása szerint a születésszabályozás formái a gyermekgyilkosság, magzatelhajtás és fogamzásgátlás. A fogamzásgátlás körébe vonható eljárásoknak van valamelyest tapasztalati hátterük.[11] Országosan ismert hiedelem s gyakorolt szokásforma volt: amíg szoptat az asszony, nem esik teherbe. A megelőzés másik formája a megszakított közösülés volt: valószínűleg a kötelező katonáskodás ideje alatt terjedt el a férfiak körében, s a XIX. században általános lett ez a védekezési forma.[12] Helyi fogalmazás szerint: *„Amikor mán el akart*

8 KISS Lajos, 1958. 152.
9 ERDEI Ferenc, é. n. 66.
10 GÉMES Balázs, 1975. 234.
11 KAPROS Márta, 1990. 13.
12 KAPROS Márta, 1990. 13.

sülni, kivöttem."[13] A nők részére volt ismert védekezési forma, hogy szeretkezés után nyomkodással, erőlködéssel, láb felemelésével igyekeztek a magvat minél inkább eltávolítani a hüvelyből.

A bekövetkezett terhesség megszakítását célzó eljárásoknak is volt racionális alapjuk. A nők tapasztalatból tudták, hogy ha nagyokat emelnek, ugrálnak, nehéz munkát végeznek, akkor elmegy a gyerek. Hódmezővásárhelyen is alkalmazták a hő hatásán alapuló gőzöléseket, füstöléseket. Leggyakrabban meleg vízbe ültették a terhes asszonyt, amelybe gyógyfüveket is tettek.

A magzatelhajtásban, amit Hódmezővásárhelyen is *angyalcsinálás*nak neveztek, meghatározó szerepük volt a bábáknak.[14]

Terhesség

A terhes asszony életmódja

A terhességet az élet természetes velejárójának tartották. A hagyományos paraszti világban hozzátartozott a világ rendjéhez, a családi és közösségi elvárásokhoz, ahol az egyént tették felelősség születendő gyermeke külső és belső tulajdonságaiért.[15] Az ifjú házaspár szaporodására figyelt a család, valamint szűkebb és tágabb környezete is. Az asszony megváltozott állapotának kifejezésére általánosan használták az *állapotos, viselős, terhes,* illetve a *vastag, széles* jelzőket. Mondták azt, hogy *„úgy maradt", „tehörbe maradt (esett)"* vagy *„áldott állapotban",„másképpen"* van az asszony. A *„nyő a ház eleje", „domborodik a hasa"* kifejezések mellett a *„nem jól varrják a ruháját, kurta elől valamenynyi"*, illetve a *„bölcsőre hízik"* kifejezések is a terhességet jelölték.

A terhes asszony életmódja alapvetően nem változott meg, a nő nem számíthatott semmilyen kiváltságos helyzetre a munkában, a mindennapok rendjében. Mind a gazdák, mind a szegények körében általánosan elfogadott elv volt, hogy a könnyebb szülés érdekében az állapotos asszonynak minél többet kell mozogni. A szegény családok esetében a munkavégzés gyakran a szülés pillanatáig tartott.

A terhességgel kapcsolatos hiedelmek

A terhességgel kapcsolatos szokások és hiedelmek szervesen összefonódnak az állapotos asszony életmódjával, helyzetével. A hiedelmek nagy részét a tilalmak teszik ki, amelyek a terhes nőre vonatkoznak. Ezeket a születendő gyermek érdekében az asszonynak be kell tartania. Külön csoportot képeznek azok a hiedelmek, amelyek a születendő gyermek nemének megjósolásához tartoznak. Általános tilalom volt, hogy nem szabad a kutyát, macskát rugdosni a terhes asszonynak, mert a gyermek 'ebagos' (belül szőrös) lesz.[16] Más adatok szerint a gyermek szőrös lesz.[17] Az 'ebagos' kifejezés ma már nem ismert a városban. A terhes asszonynak nem szabad kötél alatt bujkálnia, mert burokban születik a gyermek.[18] Nem tanácsos összenőtt vagy páros gyümölcsöt lopnia, mert iker gyermeke születik. Ha a terhes asszony megijed valamitől, „elmén" a gyermeke.

Kiss Lajos XX. század eleji megfigyelései alapján a születendő gyermek tulajdonságait az alábbiak befolyásolták:[19]

- ótvaros lesz a gyermek meg az anya is, ha a terhes asszony piszkos ruhát vagy mosatlan edényt hagy maga után;
- csipás lesz a kisgyermek, ha az asszony magát púderezi vagy kifesti;

---

13 SZENTI Tibor, 1985. 293.

14 Lásd SZENTI Tibor e kötetben lévő tanulmányát.

15 DEÁKY Zita, 1996. 39.

16 KISS Lajos, 1958. 152.

17 BECK Zoltán, 1975. 500.

18 KISS Lajos, 1958. 152.

19 KISS Lajos, 1958. 152.

- mérges lesz a gyermek, ha az anyja terhesen paprikát ültet;
- sóvaras (ótvar) lesz, ha az asszony főzéskor vagy máskor sós kezét a kötőjébe törli;
- kopasz lesz a gyermek, ha a terhes asszony tököt lop;
- szép nagy hajú gyermeke születik annak, aki terhesen selymes kukoricát lop.

Az anyát és a gyermeket is védte e tilalom: nem szabad az anyára ütni, mert a gyermeken vörös folt keletkezik. Szintén folt (anyajegy) keletkezik a gyermeken, ha az állapotos asszonyra gyümölcs vagy valami ráesik, s az asszony odakapott.[20] A terhes nő kívánsága szinte minden esetben valamilyen étel megkívánását jelentette. A kívánságát teljesíteni kellett, mert különben elvesztette volna gyermekét. Ez a hiedelem napjainkig fennmaradt. *„Adok mán, hogy el ne mönjön Petiked”* – ismert a mondás Vásárhelyen is. Ha a terhes asszony gyümölcsöt vagy más ételt lopott, a törvény se büntette.

A születendő gyermek nemével kapcsolatban külön kell említeni azokat a hiedelmeket, amelyekkel befolyásolni igyekeztek a leendő gyermek nemét, valamint azokat, amelyekből jósoltak, következtettek a gyermek nemére. A hagyományos felfogás a fiú utódot tartotta értékesebbnek, különösen elsőszülött esetében. A gyermek nemét és tulajdonságát befolyásoló cselekedetekre Kiss Lajos szavait idézzük, aki 1919-ben megjelent tanulmányában már a két világháború között sem gyakorolt, a házasságkötést követő szokásokat írt le: „Magának az új párnak is van gondja arra, hogy az ember nadrágja az ágy fejében legyen, azon aludjanak, mert akkor fiúgyermek lesz, ha pedig subán hálnak, bodor lesz az eljövendő haja. Arra is figyel a fiatal férj, hogy a legelső lefekvéssel baloldalra feküdjön, mert akkor fiuk lesz, míg ha jobb oldalra talál lefeküdni, bizonyosan leány születik. Az új párhoz látogatóba menők is azzal a tudattal teszik a kalapot az ágyra, hogy fiuk legyen a fiataloknak. Ha meg a fiatalok mennek látogatóba, a menyecskét kenyérrel kínálják meg, mondván és cselekedvén: »Farából adok, hogy gyerek legyen, meg is hámozom, hogy piros legyen, meg is vagdalom, hogy bodor legyen«...” [21]

Külső jelekből, az állapotos asszony viselkedéséből, szavaiból is következtettek a születendő gyermek nemére. A vásárhelyiek úgy vélték, fiú lesz a születendő gyermek, ha hegyes az asszony hasa, ha gombostűt lel, ha paprikás húst vagy füstölt húst és szalonnát kíván, ha a pipafüstöt szereti szagolni, ha állapotos korában kívánja az urát. Véleményük szerint a fiú később születik meg. Lány születését jelzi, ha lapos az asszony hasa, széles a fara, varrótűt talál, illetve, ha fehér cukrot vagy epret kíván. A lány hamarabb születik, mint a fiú. Másutt nem ismert, kendő-felvétellel történő jóslás is ismeretes: *„Az utca végén vót egy kis bót, most is ott van, oszt vót egy kis bótos asszony. Kedvesanyám, mer így híttuk egymást anyósommal, nagyon kíváncsi vót rá, az első babára. Letett egy négyszögletes kendőt, oszt aszonta az a kis bótos asszony, hogy vegyem föl. És én így vettem föl (sarkait összefogta), lányom lesz. Merha középen fogtam vóna mög, akkor aszonta vóna, hogy fiú. De én a sarkát fogtam mög, így vettem föl.”*[22]

Szülés

Szülés előtt – bábák

A szülés hagyományos rendje szinte változás nélkül élt, amíg az anyák otthon szültek. Lényeges változás az 1950-es, 1960-as években következett be, amikor általánossá vált a kórházban és a szülőotthonban való szülés. A körülmények változása háttérbe szorította az évszázados népi gyógymódokat és szokásokat, a XX. század második felére csak töredékesen maradtak meg. Szerencsére Hódmezővásárhelyről gazdag leírások maradtak fent a korábbi időszakról is. A szülés levezetése a bábák feladata volt.

A településen dolgozó bábák képzettségük szerint három csoportra oszthatók. Szakképzetlen vagy *parasztbábák*, akik tudásukat tapasztalat útján, mindenféle képesítés nélkül szerezték. A XIX. század második felétől úgynevezett *cédulás bábák* működtek, akik a járási orvos által szervezett, néhány hetes képzésben vettek részt. A legmagasabb szintű képzést az *okleveles bábák* kapták, akik egyetemeken, illetve bábaképző intézetekben szereztek tudást, tapasztalatot, oklevelet. A szakképzetlen bábákat *kon-*

[20] KISS Lajos, 1958. 152.; BECK Zoltán, 1975. 500.
[21] KISS Lajos, 1958. 152.
[22] N.-né közlése (2002)

*tár bábák*nak vagy *pór bábáknak* is nevezték. A bábák alkalmazási minőség szerint lehettek megyei, községi, illetve magánbábák. A nagy kiterjedésű tanyavilágban voltak tanyai bábák is. A szülésznők sok esetben pótolták az orvosokat, szükségkeresztelő esetén a papokat is. A hódmezővásárhelyi bábák történeti szerepéről, feladatukról levéltári adatok alapján Szenti Tibor írt tanulmányt, ezért itt csak röviden és más szempontok alapján érintjük a témát.[23]

Szeremlei Samu szerint Hódmezővásárhelyen a bábák a XIX. század elejéig „az egyházak felügyelete alatt működtek, melyek őket feleskették, számukat és fizetésüket megszabták, s panasz esetén a megyei főorvosnak tettek jelentést vagy el is tiltották a mesterség folytatásától. Később (1825.) a város 19 bábának 6-6 frt fizetést adott, s ezenkívül minden szüléstől 1 frt 30 kr-t határozott. Voltak rendes és lógó bábák, ez utóbbiak csak a szülőktől kaptak fizetést. A város tartotta nyilván, hogy mindenik felekezetnek legyen elegendő bábája."[24]

Az 1876. évi XIV. tc. 50. szakasza kimondja, hogy szülések levezetésére képesített bábák jogosultak. Szegeden csak 1884-ben létesült bábaképző intézet. A Hódmezővásárhelyen működő képzett bábák száma általában kevés volt. Például 1878-ban Dr. Berger Ferenc tisztifőorvos javasolta, hogy az általa elméleti oktatásban részesített, állandóan ellenőrzött „pór bábák" feladatukat jól ellátják, engedélyezzék működésüket. A városban ugyanis 16 fő dolgozik, s 30-ra lenne szükség. Ugyanez a probléma merült fel 1882-ben, amikor 27 okleveles és 35 oklevél nélküli bába dolgozott a városban. 1885-ben 45, 1899-ben 60, 1903-ban 66 szülésznő dolgozott Vásárhelyen. [25]

A XIX. század végére, a XX. század elejére vonatkoznak Kiss Lajos adatai is, aki „A szegény emberek életé"-ben a „könnyen élők" közé sorolja a bábákat. Megállapítása szerint általában ügyes, szegény asszonyok közül kerültek ki. Részletesen leírja könyvében a hódmezővásárhelyi bábák viseletét, ami országosan is kivételes: „A bábák viseletében a legjellemzőbb, amiről megismerték őket, a bő, fehér kötő volt, mely három szélből állott, ráncokkal lerakva, körülérte egészen a bábaasszonyt, madzaga hátul bokorra volt kötve. Régen még a hatvanas években is – az utcán is fehér kötőt viseltek. A közismert híres Bába Panni is ilyenben járt. Később sötétkék, habos kötőt viseltek […] Kabátja fekete selyem. Feje takarosan bekötve fekete kendővel, alatta fekete csipkefékető. Lábánráncos szárú, magos sarkú, sárgaréz sarkantyúval ellátott kis csizma volt, később hosszúszárú cipő. Minden ruhadarab tiszta volt rajta. A bábának a négyszögletes fedeles garaboly volt az ismertetőjele. Ebben hordta felszerelését." [26]

A fiatalasszony különösen első terhessége esetén nem mindig tudta, hogy mikor van a szülés ideje. A bábák feladatai közé tartozott a várandós asszony felkeresése, különösen, ha valami probléma adódott (fölkenés). A tanyaiak közül volt, aki a szülés és a gyermekágy idejére beköltözött a városban lakó édesanyjához, ritkábban anyósához. Mások a tanyára hívatták a bábát.

Amikor elérkezett a szülés ideje, akkor értesítették az édesanyát, a férj elment a bábaasszonyért. Addig az asszony lemosakodott. Előkészítették a szüléshez szükséges otthoni kellékeket: tiszta vizet (folyamatosan forrósították), háziszappant, fehér törülközőt, teknőt.

A szülés lefolyása

A bába legfontosabb tevékenységének a szülés levezetése tekinthető, amelyet Deáky Zita így jellemez: „A szülés idején az asszony mellett volt a bábának a legfőbb szerepe, ahol az anya és a gyermek élete, későbbi felgyógyulása, egészsége, gyakran életben maradása volt a kezében, és mindez ügyességétől, tapasztaltságától, sokszor merészségétől is függött. A születés-szülés körüli tevékenységben a bábának többféle követelménynek elvárásnak, írott és íratlan szabálynak kellett megfelelnie évszázadokon keresztül egészen a XX. század közepéig."[27]

---

[23] SZENTI Tibor, 1998.

[24] SZEREMLEI Samu, 1911. 148.

[25] MNL CSML HF, Imre Sándor gyűjtése

[26] KISS Lajos, 1981. 388–389.

[27] DEÁKY Zita, 1996. 45.

A XIX. században a magyarság körében az volt az általános gyakorlat, hogy földön szültek az asszonyok: a földre szalmát terítettek, rá ócska ruhadarabokat, amit a szülés után megsemmisítettek. Ezt a gyakorlatot hiedelmekkel, bibliai példákkal is indokolták: a földön gyorsabban meglesz a gyermek, a Kisjézus is szalmán jött a világra.[28] A hódmezővásárhelyi földön szülésről Szeremlei Samu tudósított: „A nőt, mikor eljött az ő perce, a szoba földén lepedővel leterített szalmára fektették, hol gyermekét elszülte."[29] A magyarság néprajzában a délvidék sajátos szülési módjának írják le a széken ülve szülést.[30] Szenti Tibor a szülés könnyítéseként használt eljárás során említi a széken szülést. A két egymás mellé állított lócán vagy széken szülés a helyi alkalmazásban sokáig megmaradt, legtovább a bába nélküli szülés esetében. Ilyenkor más eszközt is fölhasználtak segítségül. *„Nagyon sok vót olyan, hogy még bábát se híttak… A nagynéném, nyóc gyeröke lett neki, de az úgy szült, hogy vót olyan kis tótdézsa* […] *Oszt melegített vizet, oszt mikor eljött az ideje, rákucorodott, belenyomta, elkapta, aztán elvágta a kődökit, aztán ennyi vót az egész."*[31]

A XIX. század végén, a XX. században már ágyban szültek az asszonyok, aminek meghonosodásában a képzett bábáknak jelentős szerepet lehet tulajdonítani. A szülést a bábaasszony egyedül vezette le. A legtöbb esetben normális lefolyású, úgynevezett könnyű szülése volt a bábának. Így neveztek minden olyan szülést, amely gyorsan, az anya és a gyermek károsodása nélkül zajlott le, valamint a méhlepény is levált magától, hiánytalanul.[32]

A kezdeti ritka fájásokat vad fájásoknak (múló-, jósló-) nevezték Vásárhelyen, amikor a legtöbb asszonyt ágyba fektették. Amikor elment a *fejevize* (magzatvíz), utána következnek a szülőfájások (toló-), melyek erősödésével világra jött az újszülött. A szülés megkönnyítésére a már említett gőzölés mellett a bába az asszonyt tanácsokkal látta el, szükség esetén megsimogatta, megnyomkodta a szülő nő hasát. Ha meghűlés miatt nehezen ment a szülés, a bába melegített tetőcserepet tett a szülő nő dereka és talpa alá, azzal könnyítette a folyamatot. „Aki nehezen szül, azzal rutafüvet *(Rute gravelous L.)* szagoltattak, hogy könnyebben szüljön."[33] A gátmetszés otthon szülő nő esetében ismeretlen volt, aminek a nő életében a későbbiekben súlyos következményei lettek.[34]

A szüléshez kapcsolódóan a városban néhány hiedelem volt ismert. Azt tartották, ha a terhes asszony meghal, megszüli a gyermeket a koporsóban, különben nem venné az anyát a föld. Ha soká született meg a gyermek, ráolvastak.[35] Tanyaiak köréből jegyezték fel, hogy ha az asszony sokáig vajúdott, a szülés megkönnyítésére az ágy alá fokhagymát vagy valami éles szerszámot kellett tenni *„hogy a gonoszok në akadályozhassák a szülést"*.

Az anya ellátása

A gyermek világra jötte után, *mikor az asszony letette a terhét,* a bába az újszülött köldökzsinórját elvágta, s figyelme az anya felé fordult. Szeremlei Samu szerint ez a korábbi évszázadokban más sorrendben zajlott le. „A mint ez (szülés) megtörtént, fürösztés után a bába egy kis imádságot mondott, s tiszta vászonba pólálta a csecsemőt, de ruhába nem öltöztette. Másnap az anyát teknőben szintén megmosogatták s fürdették, tisztába tették, s a bába rövid imádságától kísérve, rendes ágyba fektették."[36] Meggyőződésem, hogy a leírásban több mozzanat kimaradt, így a méhlepény után az anya általános föltisztálása, amit követhetett a másnapi mosdatás. A gyermek megszületése után a méhlepénynek (*pokla, mássa* = placenta) kellett hiánytalanul leválni. A bába ellenőrizte, megnézte, nincs-e benne va-

---

28 KAPROS Márta, 1990. 17.
29 SZEREMLEI Samu, 1913. 456.
30 SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos, 1933. 158.
31 N.-né közlése (2002)
32 DEÁKY Zita, 1996. 47.
33 KISS Lajos, 1958. 153.
34 SZENTI Tibor, 1985. 238.
35 KISS Lajos, 1958. 153.
36 SZEREMLEI Samu, 1913. 456.

lami, mert ha az ottmaradt darabocskák vérmérgezést okoztak, őt vonták felelősségre. Ha a mása nem akart eltávozni, szárított görögdinnye héjának megfőzött levét itatták a szülő nővel.

Amennyiben mindent rendben találtak, a méhlepényt az apa az udvaron elásta, gyakran a ház mögé a csurgásba, a két világháború között a *dudvára* (trágyára) dobták, vagy a fürösztő vízzel oda öntötték. A szülői házba való vágyódást is ezzel magyarázták: *„nem hiába ott ásta el apja a mássát, oda vágyik vissza meghalni is."*[37]

Szülés után rendbe rakták az anyát: letörölték és kivették alóla a gumilepedőt, ha volt alatta ágynemű, kicserélték. Az asszonyt melegvizes ruhával megmosdatták, másutt fürösztötték, így feküdt a gyermekágyas ágyba. A XX. század elején még élt Vásárhelyen az a szokás, hogy az anya arcát azzal a ruhával mosta s törölgette meg a bába, amivel az egész testét lemosta, hogy a foltosság elmúljon róla. Ugyanekkor szülés után rozslevélről itatták az anyát, hogy *rágása* (görcsei) szűnjenek. „A rozslevet patikában veszik, pálinkát öntenek rá, és arról isznak. A pálinkától jobban tisztul."[38] A két világháború között nagygazda családban *„a szöméremire mosott, fehér rongyokat raktak, oszt abba tisztult. A rongyokat szenes vasalóval kivasalták."*[39] Hozzátartozott az anya ellátásához, hogy a bába szappanos vízzel megmasszírozta az asszony hasát, szülés után meghúzogatta, kezével összébb-összébb húzta a hasfalat, hogy minél előbb visszanyerje régi formáját. Kiss Lajos szerint *„két álló hétig jár a beteghez a bába. 8 napig fürészti teknőben, leveszi az ágyról, fürösztés után felteszi. 8 napig kisteknőből megkente tetőtől talpig. A homlokán kezdi a kenést, majd elől és hátul keni, aztán a karokat, végül a lábakat meghúzogatja háziszappanos meleg vízzel."*[40]

A nehéz vagy problémás szülések esetén a bábának kötelessége volt az orvost kihívni, illetve az anyát kórházba küldeni. A bába munkája két hét elteltével befejeződött, amelyért megegyezés szerint kapott fizetést, illetve természetbeni juttatást.

Az újszülött

Az újszülött ellátása

A gyermek megszületése, az újszülött körüli első teendők körül csoportosultak a gyermek eljövendő életére vonatkozó jóslások, valamint ilyenkor igyekeztek mágikus eljárások sorával a jövőjét befolyásolni.

XIX–XX. századi adatok szerint a bába, amikor az anyát leápolta, azután nyúlt az újszülötthöz. A gyermek első fürdetésének valaha rituális jelentősége volt, a kutatók szerint „szinte csak másodlagos volt a vértől, a magzatmáztól való megtisztítás igénye".[41] Az első fürdetéssel kapcsolatos legrégebbi szokásleírást Török Károlytól ismerjük: „A kis csecsemőnek, midőn először megfürösztik, ezüst húszast vagy más ezüst pénzdarabot szoktak a kezébe tenni, hogy jó szemű legyen, mely aztán rendesen a bábáé lesz. Azon gyermek, ki, midőn az első fürdőből kiveszik, markát kinyitva tartja, emberszerető, bőkezű, adakozó lesz egész életében, az pedig, ki erősen becsukva tartja, fösvény, zsugori lesz. – A kis leánycsecsemőnek alig hogy felfürészti a bába, az édesapja egy orsót nyom a markába, hogy majd ha felnő, jó fonó és dolgos gazdasszony legyen belőle. A fiunak szintén holmi házi eszközt szoktak a kezébe adni."[42] Kiss Lajos ezek közül a hiedelmek és szokások közül egyet sem említ munkájában, tehát következtethetünk arra, hogy a XX. század első évtizedeiben már nem tartották őket. A fürösztésre esővizet használtak. Úgy vélték Vásárhelyen, hogy a kútvíztől megrepedezik és ótvaros lesz a gyermek bőre. A gyermek hajlatainak ápolására púder helyett többféle szert készítettek: katlan szájáról leégett földet törtek össze; lisztet pirítottak; összegyűjtötték a fából hullott szúport. A gyógyszertárból vásárolt

[37] KISS Lajos, 1958. 153.
[38] KISS Lajos, 1958. 153.
[39] SZENTI Tibor, 1985. 239.
[40] KISS Lajos, 1981. 387.
[41] DEÁKY Zita, 1996. 65.
[42] TÖRÖK Károly, 1870. 186.

hintőport az 1890-es évektől kezdték használni.[43] A gyermeket fateknőben fürdették. A fürdetésre a bábák tanították meg az anyákat.

Fürösztés után a gyermeket az asztalra tették. Vásárhelyen ennek a szokásnak kétféle magyarázata ismert. Az egyik vélemény szerint azért tették az asztalra az újszülöttet, hogy olyan legyen, mint a falat kenyér. Másik felfogás szerint azért, hogy *„mëglëgyën a gyerök egész életébe a betevő falattya”*.[44]

A gyermek sorsára, boldogulására gyakran az eltett köldökzsinórból is következtettek. A pertlivel elkötött, megszáradt köldökzsinórt eltették. Amikor a gyermek hét éves lett, kibontatták vele, hogy a fiú szépíró, a lány pedig jó varró legyen.

Fürösztés után a bába felöltöztette az újszülöttet az előre elkészített kelengyébe. Kisinget, réklit adtak a gyermekekre. Kapros Márta szerint a kising a XX. század elejétől a tanult bábák működésének eredményeképpen terjedt el, azelőtt az újszülött kezét, lábát külön rongydarabokkal rögzítve belecsavarták egy vászondarabba, ami egyúttal pelenka is volt. Utána hosszú textilcsík segítségével jó szorosan bepólyázták a gyermeket.[45] Vásárhelyen Kiss Lajos szerint is régen a gyermeket „pelenkába takarták és fáslival körültekerték mellén, derekán, hasán, még a lábát, lábfejét is befáslizták, olyan egyenes volt, mint a cövek.”[46] A gyermek fejére „fékető”-nek nevezett kissapkát adtak. A legrégibb fajta pólya a lazára tömött, négyzetes párna (kisdunna), amelyet dunnakötővel kötöttek körbe. A hosszú pólya csak később szorította ki a hagyományos kisdunnát.

A gyermekágy időtartama alatt az újszülött helye az édesanya mellett volt, utána került önálló fekvőhelyre, amely lehetett teknő, bölcső vagy babakocsi, ezek hiányában szükségből szék is.

Az újszülött és a csecsemő számára legegészségesebb táplálék az anyatej. Az első szoptatás előtt a vásárhelyiek a csecsemőnek székfűvirágból és fodormentából készült teát adtak, amely szerintük kitisztította attól a bélsártól, amit magával hozott. A szoptatásnak nem volt szigorú rendje, amikor a csecsemő sírt, megszoptatták.[47] A nagycsaládi rendszer fennállása idején, ha hasonló korú gyermekek voltak a családban és a szükség úgy hozta, megszoptatták a másik asszony gyermekét is.[48]

A gyermek kedvező tulajdonságát a későbbiekben tojással körülkerekítéssel igyekeztek befolyásolni. Szokásban volt, hogy mikor a kisgyermeket idegen helyre vitték, tojást adtak neki először ajándékba. A tojás kerek végével háromszor megkerekítették az arcát, s mondták: „Olyan kerek, olyan piros, olyan puha legyen a képe, mint ez a tojás.” Az ajándékba kapott tojást kikeltették, s a kikelt csirke árából vették a gyermeknek az első ruhát.[49]

A kisgyermekre vonatkozóan néhány hiedelem ismert volt még a XX. század második felében is. Ha a kisgyermek álmában mosolyog, angyalokkal álmodik. A sírós, vásárhelyiesen *sivalkodós* gyereknek mákot, illetve mákhajat megfőzve adtak. Az emlékezetben már nem találhatók meg a következő hiedelmek. Aki vasárnap születik, kényes lesz, aki pénteken, szerencsés. Ha fiúgyermek születik, a bába kinéz az égre: amit lát, úgy hal meg a gyerek. Ha a kisgyermekes asszony elmegy hazulról, és útközben a tej a mellében ereszkedni kezd (csöpög), akkor otthon sír a gyermeke.[50]

Születési rendellenességek, különleges képességgel születettek

Az újszülött jövője szempontjából jelentősége volt a szülés szokatlan körülményeinek, valamint a megszületett gyermek különleges külső tulajdonságainak. Az átlagostól eltérő jegyekkel született gyermekek egyik csoportjában a különbözőségek pusztán fiziológiai jellegűek, másik csoportjában a születéskor jelentkező rendellenesség különleges képességet is rejtett magában, ami felnőtt korban

43 KISS Lajos, 1982. 242–243.
44 BECK Zoltán, 1975. 501.
45 KAPROS Márta, 1990. 21.
46 KISS Lajos, 1981. 239.
47 KISS Lajos, 1981. 249.
48 SZENTI Tibor, 1985. 121.
49 KISS Lajos, 1958. 153.
50 KISS Lajos, 1958. 153.

teljesedett ki. A külső tulajdonságaiban eltérő csecsemők születését az anya terhesség alatti életmódjával magyarázták: nem tartotta be a tilalmakat. Ebbe a csoportba tartoznak az anyajeggyel születettek, nyúlszájúak, zsinórral világra jöttek, valamint az ikrek és a torzszülöttek is. A *burokban születés* szerencsét jósolt, aki *foggal született*, arra azt mondták, hogy táltos lesz. Az 1872-es leírás szerint „ha a foggal született gyermeknek a fogát keresztölés előtt ki nem szedik, hanem úgy keresztölődik meg, hát két esztendős korában eljönnek érte a tátosok, elviszik magokkal, és abból is tátos lesz."[51] Születési rendellenességnek számított az *üszöggyerek*, aki feketén jött a világra, hólyagos volt és nem volt emberalakja. Az *idétlen gyermek* (mai szóval koraszülött) nem volt rendesen kifejlődve, se körme, se haja nem volt. Az ilyen gyermeket meleg helyen tartották, vatta közé tették, vagy pedig vágóhídról szerzett, frissen vágott *marhapucor*ba (gyomorba), csak a feje volt kint belőle. Más adatok szerint az ilyen gyermek csak akkor fejlődött ki, ha az anyja éjfélkor kimegy a temetőbe, s ott kilenc halott hasáról (sírjáról) füvet vesz. Ezt a füvet a gyermek fürösztő vizébe teszi, amelyben só is van. A műveletet szótlanul kellett végrehajtani.[52] Annak az asszonynak, aki terhessége alatt kutyába vagy macskába rugdosott, *ebagos* (vagyis szőr van a hasában, ezért mindig sír) gyermeke születik, tartották Vásárhelyen. A gyógyításának sokféle módja maradt ismert. Az ebagos gyermek fürösztővizibe kutyakoponyából csontot tettek és pirítóst.[53] Kiss Lajos az ebagos gyermek gyógyítására az alábbi módszereket jegyezte fel: „Kenyeret kell pirítani és fürösztéskor a teknőben a hátára fektetett gyereknek a hasára teszik a pirítóst, melyen átszűrik a fürdővizet. Azután a pirítóst széttörik a gyerek fején. Ha a gyerek tényleg ebagos volt, a széttört pirítósban szőrszálak vannak. […] Egyik nagyidejű asszony elbeszélése szerint az ebagos gyerek hátán a bőr alatt olló alakú jel látszik. Úgy múlik el, hogy hétféle szerből való fürdőt készítenek, vagyis a vízbe tesznek kilenc szem fokhagymát, tojást, borsot, csöves paprikát, keménymagot. Rézüstben felfőzik kilencszer fürdőnek és mindig ebben az egy lében fürösztik meg az ebagos gyereket. A fürdővizet aztán ki kell önteni a keresztúton napfeljöttnek. Az ebagosságot úgy is gyógyították, hogy kilenc főzőkanál lisztből csináltak sajtalan perecet, megsütötték és reggel fürdés előtt kilencszer átbújtatták rajta a gyereket. A perecet aztán oda adták a kutyának éspedig a fiúgyerekét a kankutyának, a lánygyerekét nőstény kutyának. Másik idős néni elmondása szerint az ebagos gyerek fürdővizében mezőn szedett 9 féle füvet u. m.: székfű, vadsaláta, apróbojtorján, mályva, lapu, büdösbürök, fehér üröm, méhfű és farkasalmafalevél."[54]

Az újszülött megóvása érdekében végzett cselekedetek

Az ország egész területén ismert hiedelem, hogy szülés után az újszülött és a gyermekágyas anya számtalan veszélynek van kitéve, ezért mind az anya, mind az újszülött védelme érdekében különböző óvó és megelőző eljárásokat végeztek. A veszélyek származhattak természetfeletti lényektől, de akaratlanul árhatott a gyermekágyas közvetlen környezete is, amelyek megelőzésére és elhárítására szintén szigorú szabályok és tiltó cselekedetek vonatkoztak. A veszélyeztetettség különösen erős volt a keresztelés előtt. A gyermekágyas anyát és az újszülöttet is védte a szúnyoghálós ágy, régebben módosabbaknál a szúnyoghálóval elkerített „tornyos nyoszolya".[55] Az elkerített ágyba nem mindenkinek engedték a bepillantást. Az újszülött gyermek számára a legnagyobb veszélynek a *szemverés*t tartották. A nézéssel való rontás egész Európában ismert, gyökerei legalább az ókorig követhetők.[56] Megelőzésére különböző eljárásokat és eszközöket ismertek az egész magyar nyelvterületen. Erre szolgált a már említett szúnyogháló is. Sajátosan a szemverés megelőző szere volt a figyelmet elterelő, feltűnő színű (általában piros) szalag a csuklón.[57] A megelőzés általános módja

[51] TÖRÖK Károly, 1870. 186.
[52] KISS Lajos, 1958. 153–154.; KISS Lajos, 1981. 241.
[53] MFM NA 208-71.
[54] KISS Lajos, 1958. 153–154.; KISS Lajos, 1981. 241–242.
[55] SZEREMLEI Samu, 1913. 456.
[56] PÓCS Éva, 1981/b. 636.
[57] PÓCS Éva, 1981/b. 637.

volt Vásárhelyen, hogy nem engedték megnézni a csecsemőt, ha megnézik, meg kell köpködni. Megelőző céllal fordítva adták a gyermekre az ingét. A szemmel megvert gyermek nyugtalan, sírós volt. A „delejös szöműek", akik tudták magukról, hogy árthatnak, nem is néztek rá a kisgyerekre. A gyógyító eljárás legáltalánosabb módja volt a mosdatás, ezen kívül ismerték a füstölést, fürösztést és ezek kombinációját. A szemverés mosdatással való gyógyításáról Bálint Sándor egyik tanulmányában azt írta, hogy ezekben a műveletekben az jutott kifejezésre, hogy ebben az illetőnek nem volt ártó szándéka.[58] A szemverés XIX. század végi – XX. század eleji vásárhelyi hiedelemkörét (jeleit, gyógyítását) Kiss Lajos tanulmányaiban részletesen feldolgozta.[59] „A kis gyereket, ha megnézik, meg kell köpködni, hogy meg ne verjék szemmel. Aki megveri, annak csurog a könny a szeméből. A szemmel megvert kicsi rívós, kötöszködő, nyűgölődő. Aki megveri szemmel, megmosdatja a szájából és az inge vagy pöndöle aljához töröli, a férfi meg a gatyája aljához. Szokás az is, hogy aki megveri, annak az ingét kimossák és a levével fürösztik a kicsit. Ha megverik szemmel a kis gyereket, szőlővenyigét tesznek a fürdőjébe, sokan kénes gyufát is tesznek még bele és azzal mossák meg fürösztés után a bölcső gombját. A szemverést úgyis gyógyítják, hogy annak, aki megveri, vágnak a hajából s azt pókhálóval kék papírba csavarba (némelyek még macskaganéval is) nyírfakóróra teszik, meggyujtják és a füstjére rátartják a kicsi arcát: megfüstölik. Egy másik módja a szemverés gyógyításának az, hogy kilenc galuskát főznek és a galuska levébe fürösztik a gyereket, a galuskát pedig nőstény- vagy kankutyának adják oda, aszerint, amint a szemmel megvert leány- vagy fiúgyerek. A szemmel megvert gyerek fejkötőjéhez a szamár sörényét hozzávarrják, kötik és pedig a fiúgyerekéhez kanszamár-, leányéhoz nőstényszamárnak a fületövéből kell húzni, akkor nem lesz nyűglődő. Szoktak igaz gyöngyből karperecet is tenni a balkezére, vagy pedig a kereszteléskor kapott első ajándékpénzt kilyukasztva kötik a balkezére, hogy meg ne verjék szemmel. Hogy megverték-e a nyűgös gyereket szemmel, úgy lehet megtudni, hogy az anya három kanál ivóvizet merít egy edénybe, abból jobbkézzel megmosdatja a kicsit, meg a bölcső gombját is megmossa keresztben és a nevetlen ujjáról 3 csepp vizet a kicsi szájába cseppent, azután a ingealjában megtörüli és a megmaradt vizet rámeri az ajtó sarokvasára. Ha 3 kanálnál több a víz, úgy meg van verve a kicsi. Ha nem veszik észre, hogy megverték-e szemmel, arról tudják meg, hogy a kicsi szeme sós, azért az anya háromszor megnyalja a kicsi szemét a bölcsőn keresztül köp."[60]

Az újszülöttet fenyegető másik veszély a gyermek kicserélése, *elváltása*. A gyermeket a boszorkányok (gonoszok) cserélhetik ki, olyankor, mikor egyedül hagyják. A csere során az ép, egészséges gyermek helyébe olyan kerül, aki nem normális, nem beszél. A váltott gyermek kifejezést már nem ismerik a városban. Török Károly 1870-ben megjelent tanulmányában leírtak szerint úgy lehet rajta segíteni, hogy a váltott gyermeket a pitvar egyik sarkába leültetik a földre, az ölébe egy kis bögrébe ételt tesznek, s akkora kanalat adnak a kezébe, amelynek feje a bögrébe nem megy bele. A gyermek felkiált: „Fene látott ilyen csodát! Kis csupor, nagy kalán!" vagy: „Megöregedtem, megvénhedtem, de még ilyet soh'sem láttam: Kis csupor, nagy kalán!"[61] A váltott gyermeket különleges módon fürösztötték. A fürdővizébe keresetlen, döglött kutyafejet, fehérpaszulyt, sárgapaszulyt, borsót, búzát, árpát, kukoricát tettek, s úgy forralták fel.[62]

A gyermek egészséges fejlődését biztosító hiedelmek közül a nyugodt alvásra vonatkozóak voltak ismertek Vásárhelyen. Napjainkig fennmaradt hiedelem: ha a csecsemőnek kinn maradt a pelenkája vagy valamilyen ruhadarabja, ellopják az álmát. *„Nem aludt a gyerek. Ha anyós vót, az mán biztos tudta, hogy valami a gyereknek kinn van."* – emlékezett K. J.-né. *„Érdekes, az én anyukám is nagyon ránevelt bennünket, hogy a gyereknek a holmija bent legyen, mert megérzi a gyerek."* Éjszakára nem lehetett sötétben hagyni az újszülöttet, valamint a boszorkányok ellen a söprűt az ajtófélfához kellett támasztani. Nem alszik el a gyerek, vélték, ha a fürösztő vizét naplement után öntik ki.[63]

---

58 BÁLINT Sándor, 1965. 577.

59 KISS Lajos, 1958. 155–156.; KISS Lajos, 1981. 251–252.

60 KISS Lajos, 1981. 251–252.

61 TÖRÖK Károly, 1872. 187.

62 KISS Lajos, 1981. 242.

63 KISS Lajos, 1958. 153.

Az újszülöttel, a csecsemőkorú gyermek ápolásával, testi nevelésével kapcsolatban különböző hiedelmek, tilalmak éltek. Ezek közül legáltalánosabban ismert volt, hogy nem szabad a haját levágni, mert nem nő tovább, illetve a gyermek körmét az anyának harapdálni kell, mert különben tolvaj lesz. [64]

A gyermekágy

A gyermekágyas gondozása

Szüléstől avatásig az asszony *„gyerökágyas”*, *„betegágyas”,* amelynek időtartama háromtól-hat hétig tartott. Ez alatt az idő alatt kellett az anyának visszanyernie régi erejét, kipihenni a szülés fájdalmait. Helyzetéből adódóan különleges szabályok és tilalmak határozták meg az életét, környezete nagyobb figyelmet szentelt a gyermekágyas asszonynak. A rokonok és ismerősök a tisztelgő látogatáson kívül finom ételekkel segítették az anya felépülését.

A bába feladata volt az anya és csecsemője egészségügyi gondozása: hét-nyolc napig járt a gyermekágyashoz az anyát rendbe tenni és a gyermeket fürösztени. A bábák – különösen első gyermek esetében – tanácsokkal is ellátták a fiatal anyát. Volt olyan bábaasszony, aki mosóasszonyt is alkalmazott. Ilyen esetben a bába csak az anyával és a csecsemő fürdetésével foglalkozott, a gyermek és az anya utáni mosást a mosóasszony végezte el.

A bába fizetését általában a szülés után, de előfordult, hogy munkája végeztével kapta meg. Bére pénzben volt megállapítva, amit átválthatott terményre is. Az első gyermek születése is többe került, mint az utána következőké.

A gyermekágyas anya egész napos gondozása az édesanya vagy anyós feladata volt. Tanyaiak esetében, ahová hazaköltözött az asszony szülni, a városban pedig néhány napra odaköltözött az anya vagy valamelyik nő rokon. Ha valaki kint maradt a tanyán, a gyermekágyas családja ellátására szintén kiköltözött valaki. Ritkán, főként a szegényeknél fordult elő, hogy nem volt, aki segítsen, és a férj látta el az asszonyt. Ilyenkor igyekezett az anya minél előbb felkelni. A kötelező pihenési idő betartása nagymértékben attól függött, hogy milyen helyzetben volt a család. Volt, aki két-három hétre kelt fel, de nem volt ritka az ennél korábbi munkába állás sem. Arra is volt példa, hogy szülés után néhány órával fölkelt az asszony. Nagygazda családban is előfordult, hogy másnap fölkeltették az ifjú anyát.

Kisdunnába csomagolt gyermek, bölcsőben. (TJM PJ)

[64] Bővebben lásd: KISS Lajos, 1958. 157.

Ezalatt a hat hét alatt nem kellett végig feküdni. Az asszony a látogató számára azzal jelezte helyzetét, hogy nem vetette fel az ágyát. A gyermekágyas asszony fekhelye az az ágy volt, ahol szült, és azelőtt is aludt. Ma már a legidősebbek sem emlékeznek arra, hogy a gyerekágyat „boldogasszony ágyának" nevezték, amit Kálmány Lajos a Dél-Alföldön általánosnak tart.[65] Ezt az elnevezést nem említik írott forrásaink sem. Az általa is leírt, az ország más táján is ismert szúnyogháló használata még él az emlékezetben. A szúnyogháló óvó-védő szerepéről már az újszülöttel kapcsolatban volt szó.

A lefátyolozott ágy nemcsak a szemveréstől védte az anyát és a csecsemőt, hanem a boszorkányoktól is. A gyermekágyast fenyegető veszélyek megelőzésére a néphit különböző szabályokat alakított ki, amelyekről az újszülött körüli teendőknél már szóltunk (ne legyen sötétben, elcserélt gyermek stb.).

Az asszony számára a legfontosabb törekvés a tej biztosítása volt. Vásárhelyen is ismert volt az a hiedelem, amely szerint a gyermekágyas anyának a tejét elvihetik. Ez akkor történhetett meg, ha szoptatós anya ment látogatóba, és nem fejte meg a gyerekágyat, illetve az ágy lábát. Ha a vendég kifejt néhány csepp tejet, akkor nem következhetett be a baj.

A hiedelmek másik csoportját azok a tiltások alkotják, amelyek a gyermekágyas tisztátalanságából fakadóan bizonyos cselekedetektől, munkáktól eltiltják az asszonyokat. A tiltás arra a hiedelemre vezethető vissza, hogy a gyermekágyas anya – a menstruáló nőhöz hasonlóan – ártó hatással van mindenre, amivel kapcsolatba kerül.

Ételhordás

Szülés után különösen fontosnak tartották a gyermekágyas megfelelő táplálását, ezért szokás volt, hogy rokonok, ismerősök ebédet hordtak a gyermekágyasnak. Az ételhordásban – mint a szülésnél és az újszülött körüli teendők ellátásában is – a nőkre hárult a felelősség, a munka. Ez mind az ételek elkészítésére, mind az elvitelre is vonatkozik.

A XIX. század végén, a XX. század elején egy hetes korától vitték az ételeket, elsőnek a komaasszony úgynevezett komaszilkében. A komaszilke a XX. század elejéig általában cserépedény volt, tehetősebbeknek gránit vagy porcelán. Az ételek sora hosszú évtizedek alatt alig változott, leginkább tyúkhúslevest vittek csigatésztával, aprólékkal, süteménnyel. A tyúk nagyobb darabjait megsütötték. Ha többen vittek ételt a gyerekágyasnak, illett mindet megkóstolni. A megmaradt ennivalót a család fogyasztotta el. Az edényt nem volt szabad mosatlanul visszaadni, mert úgy tartották, hogy rücskös lesz a gyerek.

Avatás

A gyermekágy időszaka azzal zárult le, hogy az anya elment a templomba. Szeremlei erről így írt: „Kitelvén a gyermekágy ideje, a menyecske templomba ment, hogy a lelkész az *egyházkelő*kkel szokásos imádkozást vele elvégezze."[66] A hálaadást – hogy a gyermek egészségesen megszületett – a katolikusok *avató*nak vagy *avatás*nak mondták. A gyermekágyasra vonatkozó tilalmak ezután feloldódtak: az asszony szabadon végezhette dolgát, mehetett akárhová. Addig nem volt szabad elmenni az asszonynak sehová. Egy református asszony véleménye szerint ez nagymértékben az egyéni adottságtól függ: *„Persze olyan hogy kinek milyen a lelki felkészültsége. Van, aki nagyon-nagyon hisz, mer a gyerek az egy ajándék, az Úristen egy ajándéka. Hálát adni végsőfokon, hogy ez megtörtént és hogy egészséges és hogy az is egy nagy dolog, hogy egészséges gyereket szültünk."*[67]

---

[65] KÁLMÁNY Lajos, 1971. 319–339.

[66] SZEREMLEI Samu, 1913. 457.

[67] K. J.-né közlése (2002)

Keresztelő

A csecsemőt igyekeztek minél hamarabb – születése után egy-két nappal – megkeresztelni. Vásárhelyen is az volt a szokás, hogy a kereszteletlen gyermeket nem temette el a pap. A keresztszülő leginkább az asszony lánykori barátnője vagy a férj legénykori barátja volt. Általános felfogás szerint a családban ugyanazt a keresztszülőt választották valamennyi gyermeknek, de ellenkező esetre is van példa. A keresztkomaság, ha hasonló módú emberek között jött létre, mindig kölcsönös és életre szóló kötelék volt. A komák egymás gyermekeit kölcsönösen megkeresztelték, a gyermekek kereszttestvérnek szólították egymást. Nagygazdák véleményét tükrözik az alábbi mondatok: *„A legnagyobb körültekintéssel a körösztszülőket választották mög. Olyan személyök köllöttek, akikben mögbízhattak, hogy ha a szülők időnap előtt möghalnak, azok majd fölnevelik a gyerököt. Ezért általában a közvetlen rokonságbúl, családbúl választottak körösztszülőt, esetönkint jóbarátot, jószomszédot. Ha a tragédia bekövetközött, a körösztszülők ennek a kötelezettségnek eleget is töttek. Ez olyan erős törvény volt, amit mög së próbáltak kikerülni."*[68] Előfordult, hogy számításból hívtak gazdagabb keresztszülőt, ez esetben a komaság viszonzatlan maradt. Ritkán, de megtörtént, hogy a keresztgyermek halála után nem tartották tovább a kapcsolatot. Vásárhelyen is élt a mondás: *„Meghalt a gyerök, oda a komaság."* Amennyiben a szülők régi barátságban voltak, ez nem volt érvényben. Török Károly ismertetéséből tudjuk, hogy a XIX. század közepén nem egy pár keresztszülőt választottak, hanem többet, akiknek *lógós koma* volt a neve.

A keresztelő célja, hogy a pogányságtól s az eredeti bűntől megszabaduljon a gyermek. A keresztelésre ünnepélyesen készítették elő a csecsemőt. Szokás volt, különösen jobb módú családok körében, hogy a keresztelői ruhát (főkötőt, kisinget, kiskabátot, néha a dunnát is) a keresztanya vette ajándékba. *„Amibe vitték körösztőni, olyan díszes takarót, azt a körösztmama vitte, amibe körösztölték a babát."*[69] *Másutt a keresztszülő ajándékát, amit neveztek korozsmá*nak is, a keresztelő végén kapott pénzből vették meg a gyermeknek. A XX. században a keresztszülői ajándék lánynak fülbevaló, fiúnak pedig öltöny vagy ruhaféle volt.

A keresztanya karján vitte a templomba a selyemkendővel letakart gyermeket (hosszára, ha fiú, sarokra, ha lány). Erre az időre az édesanya mellé a gyermek helyére régen mángorlósulykot fektettek azért, hogy a gyermek álmát el ne vigyék. Tanyaiak lovas kocsin vitték a gyermeket keresztelni, ami történhetett a pusztai templomban vagy arra kialakított helyen, illetve a városban. A keresztelői szertartásra az újszülöttet elkísérte a bába is, akinek mind a szertartáson, mind a keresztelői lakomán a XX. közepéig fontos szerepe volt. A templomba belépéskor vigyázni kellett, hogy a templomba először jobb lábbal lépjenek be,[70] amely szokás feltehetően az újszülött sorsát befolyásoló cselekedetek sorába tartozik.

A kereszteléssel kapcsolatos hiedelmek közül ismert volt Hódmezővásárhelyen, hogy ha a keresztanya menstruált, amikor a gyermeket a keresztvízre tartotta, akkor a kicsi teste pattanásos lesz. Gyógyítására több módot is alkalmaztak: a havibajos ing levében fürösztötték; más szerint frissen lehúzott birkabőrbe kellett dugni a gyereket, a kelések így elmúltak; fürösztéskor tiszta, langyos vízbe, amiben szappan nincs, egy csipet sót és tarhonyarostát tettek, s háromszor megfürdették benne a gyermeket.[71]

A keresztelőről hazaérkezve következett a családba fogadás szertartásaként ismert szokás mozzanata. Ekkor és a vacsora alatt zajlottak le azok a szertartásos cselekmények is, amelyek a gyermek jó tulajdonságait és sorsát igyekeztek befolyásolni. A befogadási rítus legrégebbi leírása Török Károlytól származik: „Mikor aztán a pap a kis gyermekre rámondta az áldást, s beírta a többi lelkek száma közé, elindulnak vele hazafelé. Otthon aztán kérdik:

- Hát mit hoztak kigyelmetek?
- Keresztény bárányt – mondja a keresztanya.

---

68 SZENTI Tibor, 1985. 240–241.

69 N.-né közlése (2002)

70 SZEREMLEI Samu, 1913. 457.

71 KISS Lajos, 1958. 246.

- Adja az Isten, hogy apjához, anyjához hasonló jó keresztény váljék belőle!

Avval leteszik a ház közepébe, honnan az édesapa felveszi, s felemeli magasra mondván:

- Nagyot nőjj (ekkorára nőjj), kedves kis cselédem!"[72]

Szeremlei szerint a bába köszöntött be a gyermekkel, az alábbi szavakkal: „Vittünk egy kis bűnös gyermeket, s hoztunk vissza egy kis körösztyén bárányt."[73] Szokták a gyermeket a szoba közepére is letenni, alá pénzt, ami a felvevőé lett. Aki felvette a gyermeket, felemelte, majd az asztalra tette, hogy olyan jó legyen, mint a falat kenyér. Csak ezután került újra az anya mellé az ágyba vagy a bölcsőbe.

A keresztelői lakomára, régiesen *csök*re hivatalosak voltak a keresztszülőkön és a bábán kívül a rokonok, jó barátok, ismerősök. Ekkor az érkező vendégektől gyakran apróbb tárgyakat (ha a keresztelt gyermek fiú volt, a férfi kalapját, ha lány, a nők kendőjét és pántlikáját) vettek el, s azt kellett kiváltani az ünnep végén.

A házhoz érkezőknek mindnek le kellett ülni, hogy ne vigyék el a gyermek álmát. A keresztelői ebéd, ritkábban vacsora igen bőséges volt. Az étrend a XX. század fordulóján a hagyományos ünnepi ételekből állt: tyúkhúsleves csigatésztával, birkapaprikás, töltött káposzta, sült hús, fánk, lepény, rétes, később torták.

Ebéd közben városban, de tanyán is szokás volt, hogy valaki, leginkább a bába vagy a keresztanya rossz cserépkantákat, fazekakat vágott az ajtóhoz, hogy süket ne legyen a gyerek. Másutt ezt azzal magyarázták, hogy *„csörgős lögyön a gyerök"*, azaz beszédes.[74] Az adománygyűjtő jókívánságokat magába foglaló tréfás játék leírását megtaláljuk Török Károly munkájában. Ritkaságszámba megy az ilyen jellegű feljegyzés, ezért érdemes részletesebben ismertetni. „Már vége felé járt az ebéd, amikor a bába nagy ijedtséggel szaladt be, hogy nagy baj történt, itt a tatár. … Hanem már ekkorra dörren a ház ajtaja: Piff! Paff! Puff! Van nagy csörömpölés. Ugyan csak vívják ám egyre a várat. Komám uram, mikor aztán gondolja, hogy na odavagdalták már az ajtóhoz valahány lyukas kanta, repedt fazék, csorba szilke volt a háznál, azt mondja, hogy szabad a bejövetel, mire felnyílik a kilincs s az ajtón bejön egy öreg szakácsasszony." A szakácsok gyűjtése után „a bába az asztal közepére tesz egy tányért, felhívja a vendégeket, hogy tegye bele kiki, a mit szánt a kisgyermeknek ruhára … Mikor aztán mindenki od'adta, a mit akart, a pénzt megcsörgeti a tányérban és azt mondja: »Locska-föcske legyen a mi gyerekünk!« Avval a pénzt átadja a betegágyasnak, ki néhány garast visszaád neki belőle, a tányért pedig a bába oda vágja az ajtóhoz."[75] Az egykori szertartásos cselekmény egyszerűsödött. 2002-ben a református asszony a szokáscselekvést így látta: *„Ez egy hagyomány. Ahogy evett az apa, meg a család, akkor az apának egy tányért köllött odavágni az ajtóhon, hogy az minél jobban törjön. Aszonták minél jobban csörög, minél jobban röcsög, törik, annál beszédösebb lesz a gyerök."*[76]

Szintén Török Károly említi, hogy a XIX. század második felében vacsora közben inasgyerekek jártak köszönteni, jókívánságokat kifejezni a csecsemőnek és az egész családnak, amiért a köszöntők pénzadományt kaptak.

A keresztelői lakoma nagysága attól függött, milyen gazdasági, társadalmi helyzetű családban volt az ünnep. Nagygyörgy István véleménye szerint: *„Az egész a rangtól függött. Vót, ahun az egész családot, közeli rokonságot meghítták, vót, ahun a körösztszülők meg a szülők, és el vót intézve."* Gazdacsaládoknál hívtak zenészt is, másutt csak a citera szolgálta a talpalávalót, megint másutt egyáltalán nem volt zene. Arra is volt példa, hogy a keresztelői lakoma áthúzódott másik napra. A lakoma végén a keresztelőn jelen lévők elindulásuk előtt pénzt tettek a gyermek markába, hogy ne legyen fösvény. Másutt pénzt gyűjtöttek főkötőre. Régi szokás volt, hogy a keresztszülők, ha fiúgyermek született, csikót, ha lány, akkor borjút ajándékoztak a keresztgyermeknek.[77]

---

72 TÖRÖK Károly, 1870.186.

73 SZEREMLEI Samu, 1913. 456.

74 NAGY Vera gyűjtése. Kézirat.

75 TÖRÖK Károly, 1870. 187.

76 K. J.-né közlése (2002).

77 KISS Lajos, 1958. 244.

A HÁZASSÁGKÖTÉS SZOKÁSAI

Ismerkedés, párválasztás

Ismerkedési alkalmak

A házasság a XIX–XX. századi parasztság társadalmi és jogi intézménye, így a házasságkötés, a családalapítás az ifjúság számára természetes volt. A párokba szerveződés az egyén bizonyos védelmét is jelentette. A házasságkötés szempontjából ennél fontosabbnak számított, hogy a létfenntartási, termelési és fogyasztási életprogram egy férfira és egy nőre, egy teljes családi gazdaságra volt kidolgozva. A házasságot kötő fiatalok életkora változó volt. Általános szokásként elmondhatjuk, hogy a gazdaságilag elmaradottabb vidékeken alacsonyabb volt a házasulandók életkora, gyakran közvetlenül a serdülőkort követően került sor a családalapításra. Elfogadottabb volt a 18–20 éves korban kötött házasság. Férfiaknak 1868-tól csak akkor volt szabad házasodni, ha a katonaidőt letöltötték. Előtte jogi korlátozás nem létezett.[78]

A fiatalok ismerkedési alkalmai Hódmezővásárhelyen a lakóhelyen túl a munkaalkalmak: fonóka, fosztóka, tipróka. Szórakozási alkalmak voltak még a cuhárék, labdázók, bandázás, de leggyakrabban a különféle bálok jelentették a fiatalok számára az ismerkedési lehetőséget. A báloknak Vásárhelyen különféle formái léteztek: a belépődíjas kocsmai báloktól kezdve, a batyubálokon át, a lányos házaknál tartott cécóbálokig. Fontos szórakozási alkalmak voltak még a jeles napi bálok, valamint a névestéken való összejövetel. Előfordult, hogy a szórakozni vágyó fiatalok úgynevezett „Jakab-napot" tartottak, ami azt jelentette, hogy nem volt semmilyen névnap, s Jakab napját ünnepelték. Ez volt ok a mulatságra: énekeltek, citeráztak, táncoltak.[79]

A jobb módúak számára jelentett ismerkedési és szórakozási lehetőséget a tánciskolában való tanulás. A tánciskolákban szigorú magatartás- és illemszabályokat is tanultak a fiatalok. Általános szokás volt Vásárhelyen, hogy a nagylányok nem járhattak kísérők, 'gardimamák' nélkül táncolni, szórakozni, aki lehetett a lány édesanyja, keresztanyja vagy a szomszédasszony is.

A város és a tanyavilág kulturális életében jelentős szerepük volt a XIX. század végén alakuló olvasóköröknek, amelyek a fiatalság számára is művelődési és szórakozási lehetőséget nyújtottak. Különböző műsoros esteket szerveztek, amit bállal fejeztek be. A vásárhelyiek ezeket *köribál*nak vagy *körbál*nak nevezték, amelyek nagy népszerűségnek örvendtek, nem csak a fiatalok között.

A korzó Vásárhelyen a Népligetben volt. Délutánonként itt gyűlt össze a fiatalság.

Párválasztás

A párválasztás szempontjai az országos szokásoknak megfelelőek voltak Hódmezővásárhelyen is. A XX. század elejéig a szülők beszélték meg egymás között a leendő házasságot, tehát túlnyomórészt a szülők döntöttek. Különösen jómódú gazdák körében volt szokás, hogy a házasságkötő szándékát nem vették figyelembe. Elsősorban a leendő házasság anyagi megalapozottságát tartották szem előtt. A szerelmet jelentéktelen tényezőnek tekintették, aminek csak a fiatalok életében, de nem a házasságkötésben volt szerepe. Fontosabb szempont volt a másik fél földjének nagysága, állatainak száma.[80] Általános vélemény volt, hogy *„föd a föddel, péz a pézzel házasodik"*. Az alábbi szavak pontosan tükrözik ezt a felfogást: *„A házasságot a szüleink kötötték, mert ők választottak párt nekünk. Amikor én is ríni kezdtem a legényöm láttán, azt mondta a jóanyám, hogy 'majd összeszoktok'. El is váltunk 11 évi keserves gyötrődés után. Még a vagyontalan földtúró is beleszólt a gyerökei házasságába, mert gaz-*

[78] GYÖRGYI Erzsébet, 1990. 37–38.

[79] MFM NA 476-74.

[80] GYÖRGYI Erzsébet – TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1981. 202.

dagabbat akart nekik, mint ők voltak."[81] A szülők akarata ellenére kötött házasság esetén a vagyonból való kitagadás is előfordult. A hasonló társadalmi rétegből való házasodás általánosan jellemző volt. A közmondás szerint *„szögény a szögénnyel, gazda a gazdával"* kelt egybe. Másképpen is fogalmazták: *„énis árva, teis árva, tögyünk egymás fazekába"*.[82] Nincstelen családban a fiataloknak ennek megfelelő tanácsokat adtak: *„Apám mindig aszt monta nekünk, hogy në vögyünk el, csak szögény lányt. Ne lögyön sömmije se, mer mink se öröklünk sömmit, és így nem lösz szömrevaló hányás."*[83] Szabadabb választási lehetősége volt annak a lánynak, illetve fiúnak, aki önállóan tartotta el magát, vagy vagyontalan családból származott. Szintén kisebb volt a szülői ház korlátozása az iparosok körében. Sajátos helyzetet jelentett a házasságkötéskor, ha nagy volt a korkülönbség a fiatalok között, s gazdag volt a legény.

A vagyoni helyzeten kívül a párválasztásnak még a XX. század első évtizedeiben is fontos szempontja volt a vallási azonosság. Ennek nyomai egyes református családokban napjainkig fellelhető.

Az életkörülmények változása különösen a második világháború után megváltoztatta a hagyományos szokásokat. Tágabbak lehettek az ismerkedési lehetőségek, a párválasztás a fiatalok döntése alapján történt.

A házasság létrehozásának másik módja, a közvetítés vagy kommendálás igen népszerű volt Hódmezővásárhelyen. Feladatát tekintve különbséget kell tennünk a megbízásból, a határozott helyre küldött vagy csak általánosságban kommendáló, közvetítő között. A közvetítő általában asszony volt. Érdekes és sokszor jellemző nevet adtak a nőknek az ország különböző vidékein. Így a Dunántúlon: *kullogó*, *csoszogó, szörző, pokolpemét*; Hajdúságban: *gyalogszarka* vagy *gyalogsátán*; Hajdúnánáson: *kommendáló asszony*; Kecskeméten: *susogó*; Erdélyben: *nánás*; Alföldön: *gügyü (vagy gűgyű)*. Hódmezővásárhelyen a női közvetítőnek *pemetasszony, követasszony* volt a neve. Vásárhelyen viszont gyakran férfi látta el ezt a feladatot. A városban hivatásos közvetítők is működtek, akik férfiak közül kerültek ki, az ő nevük kérő. „Rendszerint jegyzéket vezetnek a mindkét nembeli fiatalságról, és úgyszólván házasságközvetítő irodát tartanak" – jellemzi őket 1932-ben Szendrey Ákos. [84]

A lakodalmat megelőző szokáscselekvések

Lánynézés, lánykérés

A kérő feladata, mint láttuk, a házasság létrehozásában volt. Munkáját segítette, hogy ahol eladó lány lakott, piros cső kukoricát dugtak ki a padláslyukon, a legényes háznál kaszát. A kérő közvetítésével került sor a *lánynézés*re. A XIX. század második felében két követ vagy pemetasszony és egy kulacsos kíséretében került rá sor. A lánynézés részletes leírását megtaláljuk Török Károly tanulmányában, aki azt 1870-ben jelentette meg. A lánynézést egy, már a XIX–XX. század fordulóján sem ismert formájával mutatjuk be. „Ekkor bevezetik az eladó lányt, ki ünneplő ruhájába öltözve megállt néhány lépésnyire a legény előtt, a két ifjú pár perczig szótlanul nézi egymást, ekkor a kérő a következőket mondja a leányhoz:

Most gondold meg szógám elejét utóját,
Hogy mivel kötöd be két szemed világát;
Mert nem kölcsönkenyér, hogy visszaadhatnánk,
Se nem tiszta búza, hogy learathatnánk."[85]

---

81 SZENTI Tibor, 1985. 124.
82 KISS Lajos, 1981. 150.
83 MFM NA 799-81.
84 SZENDREY Ákos, 1932. 169–170.
85 TÖRÖK Károly, 1870. 118.

Ha nem tetszett a legény, a szülők különféle módon fejezték ki: „Köszönjük a fáradtságukat”, „Küldje el az édesanyját”. Vásárhelyen is szokás volt, hogy a legény otthagyta a szűrét a lányos háznál, s ha nem volt kedvükre való a legény, akkor kiakasztották a szűrt az eresz alá, ahonnan a visszatérő legény azt észrevétlenül elvihette.

Kézfogó (eljegyzés), jegyesség

A sikeres lánynézés után került sor a *lánykérés*re. A lánykérés különbözőképpen történt. Leggyakrabban nem kezdték egyből a kéréssel, hanem beszélgettek egy kicsit. Máskor kereken jövetele céljával kezdte mondókáját a kérő. A lány közben a konyhában volt, majd csak később hivatta az anyja, hogy ő is véleményt mondhasson. Módosabb helyeken rokont kértek meg a lánykérésre. Szintén gazdacsalád szerint csak formaság és ceremónia volt a lánykérés. *„Mire az embör eljutott odáig, hogy a jövendőbelije elfogadta, mán a család régön mögëgyezött.”*[86]

A lánynézés és a lánykérés szertartásossága a XX. században csökkent, egyszerűsödött, a lánynézés elmaradt. A két világháború között és után gyakran a legény maga kérte meg a lányt a szüleitől. 1935-ben a következőképpen történt a lánykérés. *„A lánykérésre hárman möntünk, anyám, én és anyám öccsének a felesége. Szégyellős vótam, anyámék előtt nem mertem mögkérni Pöszikét. Amikor pár percre kettesben maradtunk, akkor én azt mondtam: »Tudja Esztike, mirűl van szó, mér vagyok itt, van-e magának valami kifogása ellenem, vagy kikötése.» A válasz erre az vót, hogy nincs ellenem sömmi kifogása csak në igyak…”*[87] Később a fiatalok együtt beszélték meg házasodási szándékukat és jelentették be a szülőknek.

A lánykérést a *jegyváltás*, másképpen *eljegyzés*, régi nevén *kézfogó* követi. Külön szertartás, melylyel a rokonság körében nyilvánosságra hozták a fiatalok és családjaik szándékát. A XIX. század második felében a legény a kérővel, a lány nőrokonával elment a paphoz kézadásra, amelyet a kézfogó követett.

Tamkó Péter és Simon Mária, mint jegyesek 1905 körül.

[86] SZENTI Tibor, 1985. 283.

[87] MFM NA 799-81.

A kézfogó kifejezést régebben szó szerint kellett érteni. Szinte az ország egész területén szokás volt, hogy ha a leány a megkéréskor a házasságba beleegyezett, ennek jeléül azonnal vagy később kezet fogott a legénnyel, majd a XX. század eleje óta megcsókolták egymást, és gyűrűt váltottak. A nép a kézfogásnak már ősidők óta rendkívül komoly értéket tulajdonított. A XVIII. századi Kecskeméten például jegyajándék nélkül lehetett házasság, de kézfogás nélkül nem. A komoly házasodási szándék legfőbb bizonyítéka a kéz adása, másrészt a kéz elfogadása volt. A fiatalok kézfogása általában a násznagy felszólítása után történt. Az eljegyzés fontos alaki kellékeként a XIX. század végéig élt a kézfogás, hogy aztán átadja helyét a kendő vagy más cseréjének. A kézfogás mellett a XX. század elejétől jegyajándék járt, melyet a felek rendszerint cserélték. A XIX. század végén és a XX. század első harmadában leggyakrabban jegykendőt adtak.[88] A fiatalok ekkor cseréltek gyűrűt.

A jegygyűrűt a nemesség már évszázadok óta használta, majd később a városi polgárság is. Mezővárosokban a XVIII. század közepe óta ismert, országosan a XIX–XX. század fordulóján a gyűrű vált jeggyé, azt általában a fiú vette meg, ritkán kölcsönösen ajándékozták meg vele egymást.

Az eljegyzést vagy kézfogót a lányos háznál szokták rendezni, vacsorával. Nagysága a család anyagi helyzetétől függött. A menyasszony családján kívül jelen voltak a vőlegény szülei, testvérei, nagyobb eljegyzés esetén háromtagú zenekart is hívtak.

Hódmezővásárhelyen a vacsora után adták át a fiatalok egymásnak a jegyajándékot. A XIX. században a vőlegény adott egy ezüstpénzt, gyűrűt, a lány gyűrűt és textíliákat: inget, régen rojtos jegygatyát. A menyasszony a vőlegény nőrokonainak koruknak megfelelő selyemkendőt adott. A XX. században a gyűrű mellé a vőlegény vásárolt még kísérő vagy pecsétgyűrűt, arany nyakláncot vagy fülbevalót, a menyasszony pedig arany nyakkendőtűt vagy zsebórát. A XX. század első felétől szokás eljegyzési kosarat készíteni. Napjainkig fennáll az értékes tárgyak ajándékozásának szokása.

XIX. századi szokás volt Vásárhelyen, hogy a jegyben járók egy-egy ezüst pénzdarabot hordtak mindkét talpuk alatt, hogy valaki meg ne rontsa őket.

A vásárhelyi eljegyzési szokások közt sajátosságot is emlegetnek a régi feljegyzések: a *csókolódzó*t, ami a fiatalok összeismerkedésének, tanúk nélküli beszélgetésének alkalma. Török Károly szerint a kétszeri kihirdetés után került rá sor. Szeremlei szerint „jegyesség alatt ritkán el-ellátogatott a legény a lányhoz, úgynevezett csókolódzóba, mely alkalommal ott, a kamrában köleskását szórtak el, melyet a magára maradt jegyesek együtt szedtek föl.”[89] Kiss Lajos e szokáshoz tartozónak írja le, hogy a legény almát és diót, mogyorót vitt a lányos házhoz. Az almából egyet kettévágtak, s a menyasszony – vőlegény együtt ette meg. A szerepét nem említi, föltételezhetően a karácsonyi alma szokásához hasonló. A csókolódzó szokása a XX. század elején összefonódott a kézfogóval. [90]

Az eljegyzésen került sor a két család között a lakodalom és házasságkötés anyagi oldalainak megbeszélésére. Szintén az eljegyzéskor beszélték meg az esküvői ceremóniát: időpontot, a vőfély személyét, vendégek számát, a vacsorához szükséges tennivalókat, kik fognak segédkezni, milyen zenészeket hívjanak stb.

A megkérés és a kézfogó utáni időszak a *jegyesség*. A jegyesség mind a vőlegény, mind a menyasszony számára kötelezettséget jelentett. A vőlegény szabadon járhatott a menyasszonyos házhoz, de későig nem maradhatott. A lány kikísérhette a fiút, de a szigorú paraszti erkölcsök nem engedték meg a hosszas kint létet. Bálba együtt mehettek, de mással csak röviden táncolhatott a lány. A XX. század első felében ezek a kötöttségek lazultak, majd felszámolódtak.

A fiatalok házasodási szándékukat együtt jelentették be az egyháznál, amelynek a neve *beiratkozás* volt. Ezek alapján az egyház – saját belső előírásai szerint – egymást követő három vasárnap kihirdette elhatározásukat. A kihirdetés alkalmával a két fiatal nevét, korát, szüleinek nevét és foglalkozását is ismertették. Fölszólították a híveket, hogy ha valaki valamilyen akadályát látja a készülő házasságnak, jelentse azt. Közben a fiatalok a paphoz jártak előkészülni, vallásos ismereteiket ellenőrizni, gyarapíta-

[88] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1981. 326–328.

[89] SZEREMLEI Samu, 1913. 458.

[90] KISS Lajos, 1981. 156–157.

ni. Az 1894. évi házassági törvény óta kötelesek a fiatalok házassági szándékukat az állami hatóságnál is bejelenteni. [91]

A legtöbb családban nem tartott hosszan a jegyesség, általában az eljegyzés után három-négy hétre megtartották a lakodalmat.

Lakodalmi előkészületek

Kelengye

A lakodalmi előkészületek részét képezte a lányos háznál a *kelengye* készítése. A kelengye fogalmán elsősorban bútort és textilt értettek, amelyek közül hosszadalmas előkészületet ez utóbbi vett igénybe. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a lányoknak már kicsi koruk óta készítették. A kelengye nagysága a család anyagi helyzetétől függött. Gazdacsaládban a kelengye készen várta az esküvőt. A lány, már mikor tudott varrni, kezdte készíteni, díszíteni. Másutt a gazdacsaládok varrónőt hívtak a készítéséhez, ők csak a monogramot varrták bele. *„Stafírung vót a teljes ágynemű, ugye, dunna, párna, megvót. Libát neveltünk, és akkor mikor téptük, pölyhét külön, meg a másik tollat. És abból a pehelyből vót a dunna, a párna pedig a rendes tollból […] Két dunnát, két párnát és paplant. És derékaljat is, az is tollból vót. Türülköző, ágynemű, fehérneműt is kaptunk. Szakajtóruha, mer régen kenyeret sütöttek.”*[92] Szegénysorsú cseléd is gyűjtögette kisszolgáló korától. Kézfogó után intenzívebben készítették, segítettek a rokon nők, szomszédasszonyok, lánybarátok. Ekkor varrták a lepedőt, pendelyt, ingvállat, derékaljat, párnacihát, dunnacihát.[93]

A stafírung részét képezte a bútor is, ami a XIX. században tulipános láda, asztal, szék, később sublót, konyha- és szobabútor volt. A bútort általában a helyi asztalosmester készítette. A két világháború között a bútornemű két ágyból, tükörasztalból, két szekrényből, székekből állt, amihez asztal- és ágyneműt is adtak. Gazdacsaládban egy hasas üszőt vagy egy csikót is adtak kelengyébe.

A lakodalom ideje, helye

„Itt újborkor tömeges a házasság, néha tíz pár is esküszik, és pedig szerdai napon” – olvashatjuk Réső Ensel Sándor munkájában a hódmezővásárhelyi lakodalmi szokások első leírásában.[94] A lakodalom ideje a későbbiekben is az ősz és a tél, farsang időpontja maradt. A napja a XX. század elejéig általában a szerda, ritkábban a hétfő, kedd volt. A XIX. század végén általános volt, még szegényebb helyen is, hogy több napig tartott a lakodalom, ezért is választották ezt az időpontot. A polgári esküvőre a menyasszonyon és vőlegényen kívül a két tanú ment el, az egyházi esküvőre elkísérte az ifjú párt az egész násznép. A ’30-as évek adatai a változás jeleit mutatják: ezek szerint a polgári esküvőt szombaton, az egyházit vasárnap tartották. Ma már az esküvő és a lakodalom napja szinte kivétel nélkül a szombat.

A lakodalom helye általában a vőlegény háza volt (tanyaiak is gyakran bejöttek a városba), vagy bérelt helyen, kocsmában, olvasókörben, étteremben lakodalmaztak. A lakodalmi előkészületekhez tartozott a vendégek fogadására alkalmas hely, helyiségek kialakítása (szoba kiürítése, sátor állítása), valamint a vacsorához szükséges edényekről (tálak, tányérok, poharak stb.) és az evőeszközökről való gondoskodás. Régebben ezeket összehordták, később kölcsönözték. Napjainkban igen gyakran éttermekben, vendéglőkben zajlik a vacsora, ahol mindezekről gondoskodnak.

Külön feladat volt a lakodalmas kocsi feldíszítéséhez szükséges eszközök, virágok beszerzése. Ha volt élővirág, azzal vonták körbe az ülést, valamint a kereket is. A díszes lószerszámokat többen

---

[91] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1981. 342–343.

[92] N.-né közlése (2002)

[93] KISS Lajos, 1981. 156.

[94] RÉSŐ ENSEL Sándor, 2000. 163.

kölcsönözték. A kocsi feldíszítése a lakodalom reggelén történt. Ugyanez mondható el a lovas kocsit felváltó személygépkocsiról is.

Előkészületek a vacsorához

A lakodalmat mindig nagy készülődés előzte meg. A lakodalom előtt egy-két héttel készítették a lakodalmi levesbe való csigát és a vásárhelyi lakodalmak elmaradhatatlan kellékét, a perecet. A vásárhelyi lakodalmak tojásos perece apró kis karikákból állt, sokszor egy hétig készítette 8–10 asszony. A sütemények közül a két világháború között csak a menyasszonyi tortát csináltatták, a többit otthon sütötték. A lakodalom előtt néhány nappal készítették az elálló süteményeket: édes tésztákat, aprósüteményeket. Akkor a család egy része szintén közös munkára gyűlt össze. *„Mindez evéssel, főzéssel, ivással, betyárkodással történt.”*[95] Általános szokás volt, hogy a meghívott vendégek közül a rokonok természetben ajándékként hozzájárultak a lakodalom szükségleteihez. A sütemény- vagy kalácskészítés napján vittek a lakodalmas házhoz lisztet, tojást, tyúkot.

A lakodalom előtti pénteken az asszonyok egy csoportja készítette a kalácsot, másik csoportja a baromfit kopasztotta. A lakodalom nélkülözhetetlen süteménye volt a kalács, amely évszázadok óta a magyar parasztkonyha legrangosabb ünnepi tésztaféléje.[96] Különleges szerepe volt a *vőfélykalács*nak: ezt tette a vőfély a kulacsára, később az üveg nyakára.

A lakodalom előtti napon vágták le a lábasjószágot: szarvasmarhát, birkát. A főzőasszony és a főzőember vagy a rokonságból került ki, vagy pedig erre a munkára külön fogadtak embereket.

Az előkészületek és a lakodalom nagyságát mutatja az 1936-ban, nagygazda által rendezett lakodalom néhány adata: a vacsorát a Tisza Szállóban tartották, ahova 110 házat hívtak meg. 19 fiáker hordozta a násznépet, 16 pár koszorús kísérte az ifjú párt. A vacsorára egy négy mázsás üszőt vágtak le, amelyből 9 bográcsban főtt a paprikás. Kiegészítették 30 darab sült pulykával. Kistelekről 300 liter bort hoztak. 12 tagú cigányzenekar húzta a talpalávalót.[97] Sokgyerekes, tanyai bérlő család lakodalma másképpen zajlott le 1935-ben: *„Aki szögényebb vót, ott a lakodalom is szegényesebb vót. A feleségöm húgáéknál tartottuk a lakodalmunkat Vásárhelyön. Kis vacsora vót mindössze. Apámék nem tudtak segíteni. Felit én, felit a feleségömék fizették a költségöknek.”*[98]

Hívogatás

Az előkészületek közé tartozik a vendéghívogatás. Ünnepélyes aktus, amelynek során a vőfély felkeresi a meghívandó családokat. Vőfély nélkül nem tartottak lakodalmat. Újabban a vőfély szerepe a lakodalmakban kezdi visszanyerni régi szerepét. Régebben a lakodalmak nagyságától függően több vőfély is volt egy lakodalomban, később egyre csökkent a számuk. A vőfélyt a két család együtt választotta ki, a vőlegény édesapja és a vőlegény fogadta. Feladata a hívogatáson túl a lakodalom megszervezése és levezetése volt. A vőfélyt külső jelek, *vőfélydíszek* alapján is meg lehetett különböztetni, amit a hívogatás előtt a menyasszonytól kapott. A XIX. század közepén a vőfélydísz virág, később úgynevezett csinált virág, szalag és kendő a dolmányon. Első leírásunk Török Károlytól származik. „A lakodalom előtti héten a vőfély, mielőtt a kijelölt vendégek hívogatására elindulna, elmegy az ifjú jegyeséhez, s miután az virágot, pántlikát és kendőt varrt dolmányára, bokrétát kötöz pálczájára, ilyképpen köszöni meg a nyert ajándékot:

„Én követje vagyok e ház gazdájának,
Kelmetek házánál felnőtt virágszálnak;
Látom mely szívesen nyitja fel ládáját,

[95] K. J.-né közlése (2002)

[96] KISBÁN Eszter, 1979. 709–712.

[97] NAGY Vera gyűjtése, kézirat

[98] L. J. közlése, MFM NA 799-81.

Vőfélyek. (TJM PJ)

Hogy így ne felejtse pálczám gyászosságát.
Köszönettel veszem ez ajándékokat,
Mellyel felruháztad az én dolmányomat…”[99]

A vőfélydíszek később egyszerűsödtek, az ünneplő ruha dolmány helyett csizmanadrág, kabát, majd öltöny. A vőfély egyik kezében régebben szalagos bot volt, másikban kulacs, rajta vőfélykalács. A kulacsot a borosüveg idővel kiszorította, de a rajta lévő kalács napjainkig megmaradt. A XX. század első felében a vőfély öltözete a következő volt: csizma, zakó, kalap; zakón szalagok és fehér kendő; kalapon szalagok; kezében szalagos bot.

A XIX. században a lakodalom előtti héten, később a lakodalom előtt egy-két héttel indult a vőfély hívogatni. A hívogatás leginkább verses formában történt, de a XIX. századból vannak prózai szövegeink is. Legelőször a násznagyot és egyéb tisztségviselőket kérték fel, akiknek a fölkérést előzetesen szóban megtették. A hívogatás során a vőfély külön rigmussal kérte föl őket feladatuk ellátására.

A *násznagy* – házassági tanú – jelenléte hivatalosan is szükséges volt, mind a menyasszony, mind a vőlegény részéről. Násznagyot általában a rokonságból választottak, leggyakrabban a keresztapát. A násznagynak is volt külön kis „csináltvirág” dísze vagy egyéb apró virágcsokra. A vőfély a hívogatás során először a násznagyot kérte föl. A XX. század közepétől a násznagyot a fiatalok hívták meg és kérték föl.

Fontos női szerep volt a régi lakodalmakban a *nyoszolyó asszonyoké*, akik a vőlegény rokonságából kerültek ki. A nyoszolyóasszonyok régen, amikor még a házasságkötés utáni elhálást bizonyítani kellett, abban működtek közre. Fontos szerepük volt még a kelengye elszállításában.

A *koszorúslányok* (nyoszolyólányok) vallástól, társadalmi rangtól függetlenül minden lakodalomban jelen voltak. A menyasszony barátnői, unokatestvérei, rokonai, szomszédai közül kerültek ki, s az esküvő és a lakodalom során a menyasszony kísérői, testőrei voltak. Számuk a lakodalom nagyságától függött. A XX. század első felében hosszú, rózsaszín ruhájuk volt, kezükben rózsaszín virágcsokorral (szegfű), fejükön rózsaszín koszorú. A *koszorús legények* a vőlegény baráti köréből, rokonságából

[99] TÖRÖK Károly, 1870. 119.

Vőfély és társai. (TJM PJ)

kerültek ki. A szokások változásával a koszorús párok szerepe csökkent, újabban gyerekek fogják a menyasszony hosszú fátylát.

Az ünnepélyes és hivatalos szereplőkön kívül fontos szerepük volt a lakodalmi ételek előkészítőinek: szakácsoknak, illetve szakácsnőknek, akiket szintén előre kellett fölkérni. A cigány- vagy fúvós zenészek általában bandában jártak lakodalmakba. Őket is előre felkérték.

A rezesbanda végigkísérte az ifjú párt, a menet végén haladtak.

A tisztségviselők meghívása után indult a vőfély az egyes házak, családok fölkeresésére. A meghívás történhetett versben vagy prózában. Mindkettőt egy-egy, 1967-ben gyűjtött példával mutatjuk be:

„Szerencsés jó napot adjon az ég Ura,
szálljon le e házra az ő szent áldása.
Illő tisztelettel engedelmet kérünk,
Hogy mi ezen házba lépni merészkedtünk,
De mi ezen házhoz mint követek jöttünk,
Hogy meghívást illő tisztelettel tegyünk.
Török János vőlegényünk öröme napjára
A ránk következő szerda délutánra
A lakodalomra általunk hivatnak,
Az összes tagjai e becses családnak.
Hogy a többi igen tisztelt vendégekkel
Mulassák magukat öröm és jókedvvel.”

*

Engedelmet kérek ezen bátor bejövetelemért, de nem a magam erejéből jöttem, hanem az Úristen kegyelméből. Tiszteljük e ház urát és asszonyát, mi általunk felszólítja őket Török Péter, az ő magzatá-

Menyasszony és koszorúslányok.

nak öröme napjára, hogy február 23-án este 5 órakor az újtemplomba, esketésükre, onnan hazakísérésükre, egy-két tál ételre, egy-két pohár borra, igen szívessen elvárja kegyelmeteket házuk népivel."[100]

A vőfély ez után megkínálta a gazdát egy üveg borral a magával hozott üvegből, s ha a gazda elfogadta, az a meghívás elfogadását is jelentette. A vőfélyt is megkínálták. A vőfély feladata teljesítése után „jelentést tett" a megbízónál. A nyomdai meghívók megjelenésével a vőfély szerepe a hívogatásnál csökkent, majd elmaradt.

Ágyvitel

A lakodalom előtti nap, más adatok szerint néhány nappal korábban került sor a lakodalom egyik leglátványosabb mozzanatára, az *ágyvitel*re. A menyasszony kelengyéjét ekkor szállították át leendő lakhelyére, a vőlegényes házhoz.

A család anyagi helyzetétől függően a vőlegény két-három, illetve hat-nyolc földíszített kocsival ment a vőfély, a násznagy és nyoszolyóasszonyok kíséretével a menyasszonyos házhoz. Mindkét részről komolyan készültek az eseményre: a menyasszony ekkor tudta a környék lakóinak megmutatni hozományát, a vőlegény pedig büszkélkedett. A hozomány átadása egy újabb alkalom volt a lakodalom előtti szórakozásra, tréfálkozásra. Szerencsésnek mondható Hódmezővásárhely városa, mert a XIX. század közepéről ismertek az ágyvitel mozzanatai, elhangzó, kétértelmű kérdései, a szokásos alkudozás szövegei. Azokból tudjuk, hogy a lovakat kendővel díszítették, s felbokrétázták, a kocsikat két oldalt öt-hat lovas legény kísérte.

Török Károly feljegyzése szerint az ágyvitel a következőképpen történt a XIX. század derekán. A vőfély a menyasszonyos házhoz érkezve verssel tudatta jövetele célját, s ezt követte az alkudozás.

„Jól tudják kelmetek, mi szívünk szándéka;
a mi vőlegényünk nékem így számlálta:
hogy vagyon itt néki egy kedves mátkája,
a kinek is vagyon szép felvetett ágya.

[100] MFM NA 4-1967.

Viszik a menyasszony ágyát. (TJM PJ)

Most hát ágyat szépet, meg ugyanis párnát,
Két-három derékalyt, paplant avagy dunnát,
Két-három lepedőt, négy vagy öt párnát,
Ez mellé pediglen szép ágytakaróját.

De még ez nem elég, még most is szólhatok,
Még menyasszonyunknak ládája is vagyon,
Kérem hát ezuttal azt is itt ne hagyjuk –
Ha kívánják pedig, váltságát megadjuk."

A kelengye, másképpen *stafír* megszerzése nem ment egyszerűen, alkudozásba kezdtek. Ennek lényege, hogy a házbeliek tudtára adták a vőfélynek, nekik sok fáradtságukba került azt elkészíteni, pénzt szeretnének érte kapni. Másutt tréfás feladatokat adtak az érkezőknek, s csak azok megoldása után juthattak a kelengyéhez.

„De míg ezek odabenn a szobában történnek – írja Török Károly –, azalatt künn az udvaron sem szomorkodnak ám, mert kinek lehetne többet kaczagni, mint az elmés fonó-asszonynak? (a fonó-asszony egy tréfás férfi, női ruhába öltözve). Ott ül a kocsi-oldalon, nála egy orsó, ölében egy rokka-szösz, durugjálja a fonalat, szinte izzad belé; dicséri magát a legénység előtt irgalmatlanul, hogy ő milyen jó fonó, mert:

Az idei s a tavalyi
Talán van egy pászma…

A kocsikra, melyeken az ágyat akarják vinni, a fonó-asszony ügyel, hogy valamelyik gaz kópé ki ne lopja a kerékszöget, s így csúfot ne valljanak; a kit a lopáson rajtakap, az ugyan megizelíti a rok-kaszárat."[101] Amíg az alkudozás folyt, a vendégek igyekeztek valamit (tányért, előtét) a háztól ellopni, melyet másnap a menyasszony elé tettek.

[101] TÖRÖK Károly, 1870. 119.

A sikeres alku után fölrakták a stafírungot a lovas kocsikra. A vásárhelyiek szerint egy kocsira csak egy valamit volt szabad tenni, hogy a menyasszony szerencsés legyen. A vőfély jókívánságok között megköszönte az ajándékokat:

„...Kívánom, az Isten jó hitestárst adjon,
Tégedet, férjedet soha el ne hagyjon;
Légy hát csendességben adig az ideig,
Míg majd aza legény elvezet házáig…"

Utána elindultak az utcai bámészkodók között, menet közben egy nagy kört leírva. A kocsi után gyakran rigmust kiabáltak:

„Viszik a menyasszony ágyát,
Elejtették a ládáját!" [102]

Ha sikerült a kerékszeget kihúzni a szekérből, a kurjantás így hangzott:

„Viszik a menyasszony ágyát,
Elejtették a dunnáját."[103]

Szeremlei arról is tudósított, hogy „...néha az utolsó kocsi után egy kereket is kötöttek a rajta keresztül dugott rúdnál fogva a kocsihoz, a rúd két végére pedig egy öreg asszonynak s egy menyecskének öltözött férfi ült egymást átölelve, kurjongatva és nézők szemei közé […] csepüt köpdösve."[104]

Szokás volt Vásárhelyen, hogy útnak induláskor hamuval megtöltött kantákat vágtak a kocsi kerekéhez. A szokáscselekvés magyarázata feltételezésünk szerint a dél-alföldihez hasonló lehetett: a boszorkányok elriasztása, nehogy megrontsák a menyasszony ágyát.[105]

A nyilvános kelengyevivés az emlékezet útján alig elérhető, a XX. század első évtizedeiben még élő szokás feledésbe merült. A tanyaiak körében az ágyvitel ugyanolyan szertartás volt, mint a városban, csak a szállítás körülményei – törvényszerűen – egyszerűbbek voltak. A XX. század első felében a bútor megérkezésekor az új helyen a nyoszolyólányok már várták a kocsikat, és lepakoltak, majd berendezték az új helyet.

Esküvő, lakodalom

A lakodalom menete, változások

Az 1894-ben bevezetett házassági törvény kötelezően előírta az állami hatóságok előtti, ún. polgári esküvést. A második világháborúig fontosabb volt az egyházi esketés, mint az állami, bár ez utóbbinak időben meg kellett előzni az elsőt, s az egyházi esküvő önmagában érvénytelen volt. A lakodalom napjának eseményei közül az állam és az egyház a legfontosabbnak az esketést, az ifjú pár, a családtagok, a meghívottak pedig a templomi szertartást és a rákövetkező vacsorát, valamint a mulatságot tartották.

A kötelező polgári esküvő megváltoztatta a lakodalom évszázados szokásrendjét. Az esküvő a polgári házasság bevezetése előtt már délelőtt megvolt, ami előtt a vőfély (először) kikérte a menyasszonyt, s elbúcsúztatta a családtól. A vőlegény és menyasszony, valamint a násznép csak a templom előtt találkoztak. Esküvő után külön-külön utakon szüleik házához mentek vissza, a menyasszonyt a vőfélyek visszakísérték, verssel köszöntve adták át a szülőknek. Délután egy külön szertartás keretében történt meg a menyasszony átkísérése a vőlegényes házhoz a lakodalomba. Az igazi menyasszony kikérés (második) ekkor

[102] TÖRÖK Károly, 1870. 119–120.
[103] SZEREMLEI Samu, 1913. 459.
[104] SZEREMLEI Samu, 1913. 459.
[105] KOVÁCS János, 1901. 286.

történt, de a végcél eléréséhez – a menyasszony kiadásához – többször el kellett menni a menyasszonyos házhoz. A menyasszony megérkezése után a vőfély bemutatta a férj szüleinek, áldást kért az új párra, rokonokra, vendégekre. Ekkor történt a családba fogadás rítusa is. A beköszöntő után – az új családba való befogadás szimbólumaként – táncba hívták a vendégeket, majd a vacsora következett.

A polgári esküvő bevezetése után a legfontosabb változás az volt, hogy a hivatalos esküvő délelőtt megtörtént, ahová két násznagy kísérte el a menyasszonyt és a vőlegényt. Az egyházi esküvő (ami tovább is az igazi esküvőt jelentette) délután volt. 1894 után a kikérés egyszer történt, délután, az egyházi esküvőre menet, s akkor a menyasszony – legtöbbször - már nem tért vissza a szülői házhoz. A XX. század első felében a polgári esküvő is délután volt, utána következett a templomi esküvő.

A második világháború után újabb változás következett be az esküvő és a lakodalom szokásában: a lakodalom eseményeiben központi helyre került az anyakönyvvezető előtti esküvés, és nagyon sok esetben elmaradt az egyházi szertartás. Az 1989-es rendszerváltás az egyházi esküvő újabb előtérbe kerülését hozta magával. Az életkörülmények gyökeres megváltozása szinte teljesen eltüntette az esküvőhöz és a lakodalomhoz fűződő hiedelmeket és szokáscselekvéseket. Ezek esetleges megjelenése az eredeti hiedelem-háttér teljes eltűnésével szórakoztató funkciót töltött be. A lakodalom ma is virágzó szokás, amelyből lassan kimaradnak, elkopnak a korábban jogi jelentőségű, illetve mágikus és vallásos cselekmények, megmarad azonban mint reprezentációs lehetőség és mulatási, lakomázási alkalom, s fejlődik az ajándékozás szokása – olvashatjuk Györgyi Erzsébet véleményét ezzel kapcsolatban. [106]

A XX. század végi lakodalmakban olyan elemek és mozzanatok is megjelennek, amelyeket régen Vásárhelyen nem ismertek, nem gyakoroltak. Ez a változás elsősorban a médiának, az ismeretek gyors terjedésének köszönhető. Említésre méltó, hogy Hódmezővásárhelyen a régi hagyományok alapján Szenti András vőfély saját forgatókönyvet, „vőfélykönyvet" készített. Ebben felhasználta a régi elemeket, de a mai kor követelményeit is figyelembe vette. Később színpadra is állította, amely a hagyományos lakodalom szélesebb ismeretét eredményezte.

A menyasszony öltöztetése

A lakodalom napján egyszerre két helyen készülődtek. A lakodalmas ház központja a menyasszony kikéréséig a menyasszonyos ház, attól kezdve pedig a vőlegényes ház volt. A vőlegényes háznál a vőfély elbúcsúztatta a vőlegényt a szüleitől. Ez nem minden vidéken volt szokás.

A vőlegényes ház násznépe vagy gyalog, vagy szépen díszített nagyatádi kocsival érkezett a menyasszonyos házhoz. A vőlegény mellett édesanyja vagy valamelyik nőrokona foglalt helyet.

A menyasszony öltöztetése régebben idősebb nőrokon feladata volt, a két világháború között már a varrónő és a fodrász („fésülőnő") segített a menyasszony öltözködésében. A menyasszonyi ruha ekkora már hosszú uszályos fehér, fehér mirtuszkoszorúval, fátyollal. A XIX. század végén a fehér brokátból készült menyasszonyi ruha a jobb módúak körében jelent meg, kevésbé gazdagok az általános ünnepi viseletet hordták az esküvőn. Régen pártában, leeresztett, két ágba fonott hajjal esküdött a menyasszony. Nagyon szegény helyen kölcsönkért ruhában esküdött a menyasszony és a vőlegény is.[107] A vőlegény öltözéke a XX. század első felében csizma, zakó, fehér ing, nyakkendő, kalap, a zakón mirtuszcsokor, feltűzve bokrétával. A XX. század első évtizedeiben még szokás volt, hogy a menyasszony cipőjébe és a vőlegény csizmájába ezüstpénzt tettek, hogy szerencsés legyen a házasság. A szokás Szeged környékén is ismert volt, melynek hiedelemhátterét Bálint Sándortól ismerjük. A menyasszony cipőjébe helyezett *Máriahuszas*nak rontáselhárító varázsa volt: ha a menyasszony menet közben rontásba lépne, az nem tud ártani neki.[108]

A menyasszony öltöztetése általában az alatt az idő alatt történt, míg a koszorúsok és a lányos ház vendégei megebédeltek. Közben megérkezett a vőfély, hogy kikérje a menyasszonyt. Az összegyűlt

[106] GYÖRGYI Erzsébet, 1980. 346.
[107] KISS Lajos, 1981. 160.
[108] BÁLINT Sándor, 1933. 88.

vendégek, koszorúsok viccelődtek, szórakoztak, táncoltak. A vőfély megérkezésekor kereste a menyasszonyt:

„Kedves násznagy uram, én csak azt csodálom,
hogy akiért jöttünk, azt sehol sem látom.
Odakint van talán? Én majd beinstálom,
Hogyan áll a lába, azt is megvizsgálom.”

Amint előkerült a menyasszony, a vőfély megállapítja, hogy „Jobb felől a bal csipeje nincsen.”

A menyasszony búcsúztatása

Amikor a menyasszony elkészült az öltözködéssel, a vőfély (vőfény, kérő) versben kikérte szüleitől, elbúcsúztatta a szülői háztól.

A menyasszony búcsúztatása napjainkig a lakodalmak legszomorúbb pillanata. A vőfély a menyasszony nevében megköszöni apjának, anyjának a nevelését, elbúcsúzik tőlük, testvéreitől, rokonaitól, lánypajtásaitól, szomszédaitól.

A XIX. századi búcsúztató kezdősorai napjainkig fennmaradtak.

„Vajda! Hegedűnek álljon meg zengése,
a sarkantyúknak is szűnjön meg pengése,
mert búcsúzásomnak most lészen kezdése,
legyünk csendességben, míg lészen végzése.”

A bevezető után hosszú, lírai, verses búcsúztatás következik:

„Oh szerelmes anyám! Látom miként indulsz,
Ájulástól többé tán meg sem is vídulsz,
Ismérem te gyenge anyai szívedet,
Ismérem asszonyi erőtlenségedet.

Azt fogod sajnálni, engem mint neveltél,
Emlőddel tápláltál, széltől is őriztél,
Édes drága anyám! Ne epeszd magadat.
Bocsáss el engemet, kedves leányodat.

Ha megbántottalak, a Krisztus sebére
Kérlek, bocsással meg, az ő szent vérére;
Isten fizesse meg sok fáradtságodat
És én mellettem tett dajkálkodásodat,
Vigyen fel tégedet ezekért a mennybe,
Vígadjál szüntelen örök dicsőségbe!”[109]

Az újabb, modernebb menyasszony-búcsúztató mutatja az idők változását:

„A mi menyasszonyunk felkért szeretettel,
hogy őhelyette is egész tisztelettel
zengeném búcsúját, búcsúzó szavait,
hallgassák meg tehát fő óhajtásait.

[109] TÖRÖK Károly, 1870. 121.

Kedves drága atyám, legelső szavamat
Tehozzád intézem e búcsúzásomat,
Ki engem tápláltál, ruháztál, neveltél,
Légy mind ezért áldva, kívánom szívemből.
Édes kedves anyám, most hozzád fordulok,
Szerelmes hű dajkám, tetőlled búcsúzok.
Szerelmes jó dajkám, áldjon meg az Isten,
Légy boldog örökre, mind a két életen.
…
Tehát kedves szülők, testvérek, rokonok,
Énfölöttem ti már ne szomorkodjatok.
Nyugodjatok meg az Isten végzésében,
Most pedig induljunk az ő szent nevében."[110]

Esküvői menet, hazaérkezés

A menyasszony búcsúztatása után a vőfély irányítása mellett indult a menet az esküvőre. Az utcán várakozókat, a nézőket napjainkig megkínálják borral és pereccel.[111]

Régebben az esküvői menet gyalogos volt, de már Réső Ensel Sándor is beszámolt ettől eltérő szokásról: „Módosabbak kocsin mennek templomba, s az új párt lovas legények kísérik, szalag- és zsebkendőkkel cifrázva. Vőfélyek zászlóval vezetik a zenét. Vígan mennek, vígan jönnek."[112] Török Károly leírásából megtudhatjuk a lakodalmi menet rendjét. „Elől megy néhány lovas legény zászlóval, fegyverrel; az első kocsin ül a vőlegény, mellette a vőfély, a másodikon ül a menyasszony, két oldalán egy-egy nyoszolyólány; a harmadik kocsin ülnek a muzsikások, azután a násznép."[113] Gyalogos vonuláskor az esküvői menet a Rákóczi-induló hangjára lépegetett. A fiatalok az úton kurjongattak:

Lovas kocsival indul a násznép. (TJM PJ)

[110] MFM NA 4-1967.
[111] A násznaggyal és vőféllyel kapcsolatban lásd: NOVÁK László, 1983.; NOVÁK László – UJVÁRY Zoltán, 1983.
[112] RÉSŐ ENSEL Sándor, 2000. 163.
[113] TÖRÖK Károly, 1870. 121–122.

Esküvői menet. (TJM PJ)

„Arany bárány, arany kos,
szép menyasszonyt viszünk most.”

„Aki miránk bámészkodik,
a lagziba kívánkozik.”

A XX. század első felében is gyalog ment a násznép. Azt tartották, hogy aki „kocsin esküdik, talicskán hurcolkodik.”[114] A lakodalmas násznép általában muzsikaszóval ment, a férfiak, násznagyok kezében régebben kulacs, majd borosüveg, ami elengedhetetlen kelléke volt a mulatozásnak.

Kijövet a templomból.

[114] MFM NA 4-1967.

Esküvői kép: menyasszony, vőlegény, vőfély, násznagy. (TJM PJ)

Az esküvőre indulásra, illetve onnan visszavonulásra számos tiltás, hiedelem, jóslás vonatkozott, amely elsősorban az ifjú pár jövőjével volt kapcsolatban. Ezek közül általánosan ismert és gyakorolt szokás volt, hogy az esküvőről vissza nem szabad ugyanazon az úton jönni. Általánosan elfogadott vélemény szerint nagyot kellett kerülni a városban. Ismert volt az a hiedelem, hogy a menetnek nem szabad megszakadni, mert akkor a fiatalok boldogsága is megszakad. Szintén a boldogtalanság okozója lehet, ha a menyasszony fátyolából kihúznak egy szálat. [115]

Balog János és Patricskov Terézia aranylakodalma. 1893-ban (TJM PJ)

[115] BECK Zoltán, 1975. 512.

Esküvői csoportkép az 1920-as évekből.

Az esküvői szertartás az egyházi előírásoknak megfelelően történt. A templomba be- és kivonulásnak meghatározott rendje volt. A templomajtónál zsákokból vagy szakajtóból perecet szoktak osztogatni, valamint aprópénzt szórni a nézelődők között. A templomból kilépve szokás volt, hogy menyasszony virágszirommal, illetve apró szemű cukorkával szórta a vendégeket. Más adat szerint az ifjú párt szórták meg cukorral, hogy édes legyen az életük. A templomi szertartás után a fiatalok általában fényképészhez vonultak, majd a násznéppel együtt zeneszóval a lakodalmas házhoz mentek.

Az új asszonynak a férje házába kerülését, az ottani befogadását komoly szertartás, több mágikus cselekvéssor övezte. A szokáscselekvések száma egykor – az országos gyakorlattal megegyezően – több lehetett, mint amennyi a XX. századra megmaradt. A családba való befogadás rítusa két szakaszból állt. Először a vőfély (kérő) beköszöntötte a menyasszonyt, majd átadta a családnak (násznagynak, vőlegény szüleinek). Hazaérkezve az esküvőről a vőfély a menyasszony nevében szólt a vőlegény szüleihez.

„... nyissák fel hát szüleink karjukat,
fogadjanak be, mint tulajdon lányukat.
Kérem Istenemet, hogy hű és jó lehessek,
Hogy szeretetükből soha ki nem essek.”

A szorosabb értelemben vett befogadási rítus szerint a vőfély a násznép élén belépett a házba, beköszöntött, s átadta a menyasszonyt. Kérte a vőlegény szüleit, hogy az új asszonyt mint családjuk új tagját szeressék. A befogadás után a vőfély felszólította a muzsikusokat a táncra. Bálint Sándor szerint a menyasszonyt eredetileg kultikus célzatú tánccal fogadták be urának nemzetségébe.[116]

[116] BÁLINT Sándor, 1980. 127.

Vacsora előtt

A vőfély gondoskodott régen is s gondoskodik ma is a lakodalomban az ülésrendről. A sátorban vagy szobában U-alakban helyezték el az asztalokat. Középen ült a menyasszony – vőlegény, mellettük a násznagyok feleségeikkel. A menyasszony mögé tükröt is kellett akasztani, mert különben nem lett volna szerencsés a házasság. A menyasszony mellett a koszorúslányok és a menyasszony rokonai, rokonsági foknak megfelelő sorrendben. Ugyanez vonatkozott a vőlegényre és rokonaira is.

A hazaérkezéstől a vacsora elkészüléséig a vendégek beszélgettek, a fiatalabbak táncoltak. A vőfély közben ellenőrizte a konyhai előkészületeket, valamint az érkező vendégeket fogadta: az ifjú párhoz kísérte őket, akik jókívánságaikat ajándék átadásával is kifejezték. A násznagyok egy-egy pohár pálinkával kínálták az érkezőket. Egy-egy új vendég fogadásakor a zenekar tust húzott.

A régi lakodalmakban más tisztségviselők is voltak, akiket a vacsora előtt választottak meg. A násznagy mellett, akit *főnásznagy*nak hívtak, választottak még *vicenásznagy*ot, aki segítette a munkáját. Szükség volt még *szószóló*ra (igazságtevő), valamint *helytartó*ra (aki arra ügyelt, hogy helyén legyen minden: tárgy, eszköz, étel, ital, ember) és két *táncmester*re. Sajátos figurája volt a vásárhelyi lakodalmaknak az *izgáncs*, aki a társaság legtréfásabb, legfurfangosabb embere, akinek kötelessége mindenben hibát lelni, izgáncsoskodni, s így a társaságot mulattatni. Sajátos hely is volt Vásárhelyen a lakodalomban, neve *bánát*: az ajtó mögötti hely, ahol jó kedélyű férfiak ültek, és tréfákat űztek a vendégek szórakozására. A helyet Török Károly leírásából ismerjük. „Lenn, az ajtó háta mögött van a bánát, itt a legélczesebb emberek egyikét választják meg násznagyúl, ki leginkább a jó rendre vigyáz fel; a bánátban egy üres hordót használnak asztalul, s arra teszik a nagy csikóbőrös kulacsot, a falakra hagymát, csüves paprikát, tyúkot, kalácsot, gyökeret akasztanak, mentül jobban felcifrázhatják, annál büszkébbek rá, hogy gazdag a bánát.”[117]

Vacsora

A lakodalmi vacsora a paraszti vendéglátás leggazdagabb, legbőségesebb formája. A lakodalom fő étkezésének számító vacsorához szokáscselekvések sora tartozott. Bálint Sándor szerint az esküvői vacsora, lakodalmi vendégség voltaképpen az új pár és a násznép ünnepélyes együttevése, amely régebben felállással és a násznagy imádkozásával kezdődött.[118]

Ha kisebb létszámú volt a lakodalom, vagy rossz idő volt, akkor a házban, a szobában, lakásban tartották a lakodalmat, ott folyt a szertartásos étkezés is. Jó időben s nagyobb létszámú vendégek (200–400 fő) esetében sátrat állítottak föl. Az 1920–1930-as években már előkészített asztallal várták a vendégeket.

A vacsora ételsorából a XX. századra eltűntek a régi ételek: a különböző levesek, mártások, szárma, káposztáshús, tejfeles hurka (dercés, tüdős).[119] A XX. század közepére szintén eltűnt a régi lakodalmak egyik jellegzetes étele, a kölesből főzött kása (adatunk van rá, hogy ezt birkahússal is készítették), amit a XIX. század végi, több napig tartó lakodalmak utolsó napján főztek ebédre. Innen a neve: kitolókása. Az elnevezésre a XX. század elején már a legidősebb adatközlők sem emlékeztek.[120] A XX. századi lakodalmi étrend csigaleves, paprikás (borjú vagy birka), sütemények.

Étkezés előtt a XIX. század végén, a XX. század elején a vőfély tréfás versekben válogatta ki az ételhordó legényeket, később lányok, asszonyok látták el a *fennforgók* feladatát. Az ő segítségükkel hordták ki a lakodalmi ételeket.

Az első tálat és mindenből az elsőt az ifjú pár kapta. Az ifjú pár együttevése-ivása a házastársi közösség kezdetének egyik kifejezője volt. Szokás volt Vásárhelyen, hogy az egy tányérból tálaláskor

---

[117] TÖRÖK Károly, 1870. 122.

[118] BÁLINT Sándor, 1980. 129.

[119] KISS Lajos, 1981. 163.; SZEREMLEI Samu, 1913. 460.

[120] NAGY Vera gyűjtése, kézirat.

az *izgáncs* fakést és nádvillát adott az ifjú párnak az étel elfogyasztásához. A vőfély minden fogás ételt egy-egy vers elmondásával köszöntött be. A leves előtt egy tréfás rigmussal fokozta az étvágyat.

„Mostanában jöttem híres Perzsiából,
követül jöttem én önökhöz Szittyából.
Utánam érkeznek megterhelt tevéim,
Aztán következnek im pompás étkeim.
Az első tál étel a bagolynyerítés,
Ezt fogja követni a kemencenyögés,
Csirkeordítás és szamárköhögés,
Végül érkezik a spékelt kocsizörgés.
Udvaron sündisznó vagyon megláncolva,
Két beteges bolha lészen nyársra húzva.
Sült pecsenye helyett a nagy fejsze foka,
Hetvenhét esztendős keréknek az agya.
Mostmár ismét megyek a konyhára,
A jó ételeknek drága illatára.
Megnézem, nem esett-e a fazék
a szakácsnők lábára,
Ismét visszajövök Péter-Pál napjára.
Éljen!”[121]

Majd a leves és a paprikás következett. Vásárhelyen ismert levesköszöntő:

„Embörök, asszonyok, ime megérkeztem,
tudom, hogy azt mondják, biz jól cselekedtem.
Íme, itt a leves, az étkek alapja,
Násznagy úr a példát tudom, megmutatja.”[122]

A leves máig ismert beköszöntője:

„Érdemes vendégek nem üresen jöttem,
levessel terhelve vagyon mindkét kezem.
De mielőtt hozzányúlnának a kanálhoz,
Buzgó szívvel emeljék kezüket imához.
De hogy én itt hosszan ne papoljak,
És a forró táltól sebeket ne kapjak,
Vegyék el kezemből ezt a forró tálat,
Amit már ujjaim nemigen állnak.
A hátam mögött még jó pár leány vagyon,
Azoknak is kezét süti igen nagyon.
Ne tántorogjon most előttem senki,
Mert a nyakát rögtön leforrázom neki.
Itt a jó leves, melyet adott a jó hús,
Ezért senkinek a szíve ne legyen bús.
Nosza muzsikosok, hadd szóljon a víg tus,
A beszédem után húzzátok a himnuszt!
Éljen!”[123]

[121] BECK Zoltán, 1975. 514.
[122] MFM NA 4-1967.
[123] BECK Zoltán, 1975. 515.

A vacsora fő fogása a *paprikás hús*, amely a XIX. század második felétől egész napjainkig elmaradhatatlan része a lakodalmi vacsorának. A vacsora étrendjében a XIX–XX. század fordulóján változások is tapasztalhatók. A leves sok esetben elmaradt, ami megfigyelhető a XX. századi lakodalmakban is. Nem találtunk egységes szokásrendszert annak magyarázatára, hogy ki mikor tálalt fel levest. Megállapítható, hogy lakodalmakban a leves készítése vagy elmaradása nem csak anyagi helyzet függvénye volt. Sok esetben jómódú gazdák sem főztek levest. A XX. század közepétől ismét hozzátartozik a leves a lakodalmi étrendhez.

A paprikást is szép szavak kíséretében tálalják fel, amelynek egy rövidebb és egy hosszabb változatát mutatjuk be.

„Ismét megérkeztem, egy kissé sokára,
de merem mondani, nem jártam hiába.
Mert olyan jó étket hoztam valójában,
Amely a legelső az étkek sorában.
Mivel hogy nincsen több ilyen ízes étek,
Erre a magyarnak vizet inni vétek.
Itt a jó paprikás, mindnyájan vegyétek,
Széles jó étvággyal, kívánom, egyétek.”[124]

*

„Ismét megérkeztem, uraim sokára,
de merem mondani, nem jártam hiába.
Mert jó étket hoztam valójában,
Mely első étek az étkek sorában.
Ezen eledelért nagy próbát is tettem,
Egy szilaj bikával hét nap verekedtem.
Kicsinyben múlt, hogy fogam ott nem feledtem,
De oda se néki, csakhogy legyőzhettem.
Gyönge hús ez itten jó savanyúsággal,
Csak tizenhat tavaszt ért meg az anyjával.
Gyöngesége miatt szénát nem ehetett,
Szegény gyönge jószág, csak korpát nyelhetett.
Itt a jó paprikás, uraim vegyétek,
Széles jó étvágyat kívánok, egyétek!
Éljen!”[125]

A vacsorához tartozó ital hagyományosan bor volt, amit első alkalommal a paprikáshoz, a vacsora alatt köszöntött be a vőfély. A bor beköszöntője sokszor vallásos, biblikus színezetű volt, benne emelkedett és profán sorok váltakozásával. Országosan ismert a bor beköszöntésének következő két változata, amelyet a vásárhelyi vőfélyek is használtak:

„Szív vidámításra Isten a bort adta,
amint a zsoltárban Szent Dávid mondotta,
azért is hordóját gazdánk kifúratta,
teli kancsó borát ide felhozatta.
Ezért most mindnyájan e borból igyanak,
E lakodalomban vígan mulassanak.
Köszönjék e kancsót, el ne aludjanak,
De a vőfénynek is borocskát adjanak.”[126]

*

[124] MFM NA 4-1967.
[125] BECK Zoltán, 1975. 515.
[126] MFM NA 4-1967.

„Mikor Noé apánk Isten parancsára,
a vízözön elől futott a bárkába,
minden állatfajtából, növényből vitt egyet,
hogy a vész után ne nélkülözzenek.
Ám de legbölcsebben mégiscsak azt tette,
Hogy a szőlőtőkét el nem felejtette.
Néki köszönhető, hogy a bort ismerjük,
Melyből vígságunkat, kedvünket szerezzük.
Itt van hát a jó bor, öntsünk a pohárba,
S igyunk Noé apánk emlékire máma.
Hogy szőlőt termesztett, legyen érte hála,
Néki köszönhető szívünk vigassága.
Éljen!”[127]

Ezen kívül a vőfély a vacsora alatt és után, szórakoztató céllal is mondott a borral kapcsolatban egy-egy rigmust vagy történetet. Tanyai lakodalomban Szántó Lajos vőfély például a következő rigmust mondta:

„Birkapaprikásra jó a szőlő leve,
de mert nagyon erős, vigyázni kell vele.
Hogyha sokat iszunk, megrészegszünk tőle,
Ezért csak keveset fogyasszunk belőle.
Bor helyett én inkább a szódát ajánlom,
Kizárt dolog, hogy ez bárkinek megártson.
Tisztítja az agyat, tisztítja a gyomrot,
Színtiszta igazság mindez, amit mondok.”[128]

A borral való felköszöntésnek a lakodalmakban szertartásos szerepe volt és van ma is. Behozatala után egymást követték a borköszöntők és az egyes személyek felköszöntése. A vőfély a násznagyot, az ifjú párt, külön a menyasszonyt és a vőlegényt, az örömszülőket, tisztségviselőket köszöntötte. Példaként álljon itt az új házaspár felköszöntése az 1870-es évekből:

„Mivel hogy két szívet már egygyé tettettek,
számos esztendőket kívánom érjetek,
lobogjon egymáshoz tiszta szeretettek,
gyönyörködjön mindig a Krisztus bennetek.

Mint nyíló tavaszkor a fák virágokkal,
Úgy ékeskedjetek kedves magzatokkal;
Vegyen környül az Úr annyi áldásokkal,
Hogy megterheltetve legyetek azokkal.

Végre ha elhagyja lelketek sátorát,
Testetek hizlalni fogja a föld porát;
Vigan szemléljétek virtusotok sorát,
Együtt bővítsétek a szentek táborát!”[129]

[127] BECK Zoltán, 1975. 516.
[128] TJM NA 53.
[129] TÖRÖK Károly, 1870. 123.

Étkezés alatt a házasságról is humoros és tréfás verseket mondott a vőfély.

A vacsora végén tálalták fel a süteményeket, majd éjfél körül a pecsenyét. A lakodalmakban a legrégibb időktől jelentős, elsősorban éjfél körül a pecsenye, azaz sült tyúk, kakas föltálalása meggy- vagy más befőttel.

A XX. század közepétől a lakodalmakban is elterjedt a különféle aprósütemények kínálása, majd elterjedtek a cukrászsütemények. A két világháború között a lakodalmi sütemények része volt a torta, ami mellett a hagyományos perec és kalács is megmaradt.

Meg kell jegyezni, hogy csak a jómódú helyeken volt ilyen bőséges a vacsora és az ellátás. „Szegény helyen a paprikás hús volt minden időben az egyedüli és a legfontosabb étel."[130] A legszegényebbek körében előfordult, hogy a XIX. század utolsó harmadában csak pattogatott kukoricát ettek s bor helyett vizet ittak egy lakodalomban.

A vacsora elfogyasztása után a vőfély megköszönte azt, majd jókívánságok kifejezése mellett felszólított a mulatságra. Következett a tánc, a szórakozás, a mulatozás. A szemtanú hitelességével számol be Kiss Lajos a lakodalom hangulatáról: „Két táncmester gondoskodik arról, hogy mindenki táncoljon. Magyar ember megaprózza a táncot. Hajrá, húzzad cigány! kiabálják nekitüzesedve. Három a tánc – kiáltják újra s úgy megforgatják azokat a teliképű, piros menyecskéket, szinte repül bele a kontyuk. A lányok is szépen tudják járni, ügyes legénnyel úgy eltáncolnak és úgy megforgatják egymást, hogy az izzadtság is csurog róluk. Van olyan legény, sőt házasember is, aki egyedül táncol, és táncolás közben gyakran legugol, azt mondják rá, »járja a lyuktágítóst«."[131]

Vacsora után kezdődött a perectánc: a perec-csináló asszonyok, fejük piros baboskendővel lekötve, kezükben egy-egy üveg borral táncoltak, daloltak, kínálták a bort.

A szórakozáshoz tartozott a szakácsnők tánca és a kásapénz szedése.

A kásapénz tulajdonképpen a lakodalmi vendégek ajándéka a gazdasszonynak. A vőfély megjelenik a bekötött kezű szakácsnővel, akinek egyik kezében öblös tálféle, másikban nagy fakanál van. A következő rigmust mondja:

„A szakácsné asszony keze sebes nagyon.
Szegény, hogy a kását ott künn kevergette,
A jobb kezét a tűz szörnyen megégette.
Íme a szakácsnénk ő nagy kanalával,
Jobb kezét forgatja szörnyű fájdalommal.
De még ami nagyobb: sánta is lábára,
Mert a kása fröccsent mind az öt ujjára.
Tehát jó uraim, bugyellárist nyissanak,
Kis bankót, nagy bankót tányérra rakjanak.
Hogy mérges sebei hamar begyógyuljanak.
Éljen!"[132]

A kása kimaradása a lakodalmi ételek sorából lassan a szokás elmaradásához vezetett, amelyet a fiatalabb vőfélyek napjainkban felújítottak.

Menyasszonytánc

„Éjfél tájon »felkontyolták« a menyasszonyt, a vőlegény beköszönt vele a násznép előtt s kezdetét vette a »menyasszonytánc« Az új menyecskével t. i. most minden férfi igyekezett kevés ideig táncolni, olykor több ízben is, valamint minden lány s asszony a vőlegénnyel, a minek díjául az asztalra kitett

[130] KISS Lajos, 1981. 163.
[131] KISS Lajos, 1981. 165.
[132] BECK Zoltán, 1975. 516.

rostába mindannyiszor pénzt hánytak, melyet a menyasszonytánc végeztével a vőfény megolvasott s jókívánatok közt az új párnak átadott."[133] – foglalta össze röviden Szeremlei Samu a menyasszonytánc lényegét, amely némi változással napjainkig fennmaradt. Eredetileg azt fejezte ki, hogy a menyasszony utoljára táncol lányként. A régebbi, többnapos lakodalmakban az ünnepi lakoma előtt rendezték, jóval a fektetés és a kontyolás szertartása előtt. Kezdetét rigmussal vagy táncra szólító szavakkal a vőfély, régebben a násznagy jelentette be, a táncot is ő kezdte és kezdi. Általánosan ismert bevezető rigmus:

„Im itt áll előttünk az ékes menyasszony,
Hogy menyasszony fejjel még egyet mulasson."

Más adatok szerint a menyasszonytáncra az átöltözés után került sor.

A menyasszony átöltözése menyecskeruhába a menyasszony életének változását jelentette: az asszonyok közösségébe került. A szertartásos öltöztetés során néhány jellemző mozzanat volt megfigyelhető. A menyasszony fejét kontyba kötötték. A konty régebben az asszonyi tisztesség jelképe volt,[134] ezért a cselekvést kontyolásnak is nevezték, bár a kifejezést ma már a városban a legidősebbek sem használják. Régebben selyemkendővel kötötték be a menyasszony fejét. Újabban az új asszony fejére piros pöttyös kendőt kötnek, a ruha is hozzá illő piros vagy piros pöttyös fehér köténnyel, s piros bojtos papucsot húzott hozzá a menyasszony.

A menyasszony átöltöztetéséről első adataink a XIX. század közepére vonatkoznak. Török Károly leírásában olvashatjuk, hogy ebéd után, estefelé vezetik ki a menyasszonyt öltöztetni: a koszorúját leveszik, másik ruhát vesz föl, fejét bekötik.[135] Kiss Lajos a szegény asszonyok életét bemutató munkájában a menyasszony átöltöztetésének szertartásosabb módját írta le. Az öltöztetésben a menyasszony nőrokonai vettek részt, ők tűzték kontyba a haját is. „Éjfél után bevezetik a menyasszonyt a kisházba vagy a kamrába, leveszik fejéről a fátyolt és koronát. A vőlegény melléről is leveszik a bokrétát, aztán kiküldik. […] Volt olyan hely, ahol megmosdatták a menyasszonyt borban, hogy fejfájós ne legyen. Az is szokás volt némely helyen, hogy az egyik ág haját a vőlegény fonta be."[136]

Az újasszony bemutatása többféleképpen is történhetett. A menyasszony felkontyolása után a vőfély bevezette a szobába és beköszöntötte. Vezethette az új párt a vőfély a násznagyokkal együtt is. Mindezeket az eseményeket a vőfély rigmussal jelentette be a násznépnek. Az átöltözött menyasszonyt a vőfély a következő szavakkal köszöntötte be a XIX. század derekán:

„Im menyasszonyunk a koszorút letette,
Fejét féketővel felékesítette,
Engedje az isten, hogy míg e koszoru
Fején lészen, bútól ne legyen szomoru."[137]

A menyasszony beköszöntések másik formája is igen gyakran elhangzott:

„Tisztelt násznagy uram, egy csodát mutatok,
amit még nem látott én azért jótállok.
Tessék elhinni, hogy igazat mondok,
Amit igen könnyen be is bizonyítok.
Mert ez a menyecske az előbb még lány volt,
Most tessék megnézni, hogyan elváltozott.
A haját nem látom, nem tudom, hova lett,

[133] SZEREMLEI Samu, 1913. 461.
[134] BÁLINT Sándor, 1980. 138.
[135] TÖRÖK Károly, 1872. 123.
[136] KISS Lajos, 1981. 166-167.
[137] TÖRÖK Károly, 1870. 123.

Annyi bizonyos, hogy feje beköttetett.
Nosza Laci komám, muzsikád zendüljön,
Hogy a menyecskének fülei csendüljön.
Nem látok én itten egyet se apácát,
Járjuk el hát mi is a menyecske táncát!
Éljen!"

Az új asszony táncát rendszerint a következő nótával szokták kezdeni:

„De takaros asszony lett,
ebből a kislányból,
kerek kontyot kötöttek
a hajából…"[138]

A menyasszonytánc kifejezés Hódmezővásárhelyen napjainkig megmaradt, de már az átöltözött menyasszonyra, tulajdonképpen újasszonyra mondták. Ritkábban használták Vásárhelyen a menyecske-tánc, még ennél is ritkábban az újasszony-tánc kifejezést.

A menyasszonytánc menete szinte változatlan maradt a Szeremlei által már említetthez képest. A vőfély kezében egy üres rostát, szitát, később tányért tartott, s az *„eladó a menyasszony!", „eladó az újasszony!", „eladó az újember!"* szavakat kiáltotta. Aki táncolni akart a menyasszonnyal és a vőlegénnyel, pénzt dobott a vőfélynek.

Utoljára a vőlegény dobott a rostába, és ő táncolt a menyasszonnyal. Az összegyűjtött pénzt régen az asztalnál ülő öregek összeszámolták, s csak egy részét adták az ifjú párnak (egy részét a vőfélynek, más részét a muzsikásoknak húrra adták). Később a pénzt számolatlanul a menyasszony kötényébe öntötték.

A menyasszonytánc alatt nem lehetett büntetlenül ki-be járkálni, mert a bánáti násznagy az izgánccsal a küszöbre állt, és minden ki- és bemenőtől pénzt szedett egy bögrébe, amit az asztalhoz vitt. „Akkor a násznagy fáradtságuk jutalmául mindkettőnek tölt egy-egy pohár bort; - az újonnan hozott pénzt a többihez olvassák, s úgy adják át a menyasszonynak."[139] Régen *fejescsacsit* is játszottak a legények a pénz átadásakor. Egyik a fej volt, másik a derék, a harmadik ráült a derékra, és úgy vitték az asztalhoz a pénzt, amit bölcsőre, illetve bölcsőmadzagra szántak.

A menyasszonytánc napjaink lakodalmában is megtalálható, de lényeges változásokon ment át. Megfigyelhető Vásárhelyen is, és igaznak található Györgyi Erzsébet megállapítása: „A menyasszonytánc jelenlegi gyakorlatában a gazdasági funkció dominál: a tánccal összegyűjtött pénz az ifjú pár életének megalapozását szolgálja. Az egyéb lakodalmi szokáselemek (kikérés, kontyolás stb.) fokozatos elmaradása miatt azonban a tánc a jelenlegi lakodalmi rítus csúcspontja lett."[140]

A menyasszony fejének bekötése után – miután bemutatták őket – az új párnak kötelessége volt a násznép megkínálása. Ez újabb szokás, amelyet a házasemberekkel való együtt evés-ivás maradványának lehet tekinteni: egykor az azok közösségébe való befogadását jelentette.

Mulatás, szórakoztató játékok

A menyasszonytánc után tovább folytatódott a mulatás, tánc, ének régen több napon át, utóbb hajnalig. Ekkor kerültek sorra a különböző tréfás játékok.

A lakodalmak *szórakoztató játékai* közül közkedvelt a temetést utánzó, halotti szertartást parodizáló *halottas játék*. A lakodalmi szokások mellett farsangkor, sőt XVII. századi feljegyzés szerint valódi temetéskor is gyakorolták. Különösen kedvelt volt a Nagyalföldön, ahol „lakodalom aligha fejeződött

[138] BECK Zoltán, 1975. 518.
[139] TÖRÖK Károly, 1870. 124.; KISS Lajos, 1981. 166.
[140] GYÖRGYI Erzsébet, 1980. 567.

be halottas játék bemutatása nélkül". A játék legfontosabb elemét a pap beszéde alkotta, amely a valódi gyászbeszédek felépítését, szófordulatait követi, megtűzdelve vaskos obszcén kifejezésekkel.[141] Erről a szokásról Török Károly is szól, de részletesebben megismerhetjük Kiss Lajos leírásából: „Adatadóm, Sipter Péter 80 éves szélmolnár szemtanúja volt az 1850-es években, hogy a lakodalom harmadik éjszakáján unaloműzésképpen temetést játszottak a fiatal legények. A ház közepén két székre egy szál deszkát tettek, ez volt a ravatal. Egy legény ráfeküdt hanyatt halott gyanánt, fehér lepedővel leterítették, de előbb a markába adtak egy csőcsutkát, amit »a halott« a kötés táján tartott és mozgatott időnként – mikor a szöveg úgy kívánta – a sirató közönség nagy mulatására. Az izgáncs volt a pap, aki abrakos tarisznyát húzott a fejére papsapkának, a kezében bibliát tartott, valójában egy darab tüzelőganét, de megtette ócska kalendárium is, abból vette fel a leckét a túlvilági boldogságról és búcsúztatta a körülállóktól. Majd felolvasta a testamentumot, milye volt, kire mit hagyott."[142]

Újabb szórakoztatási formának számított a szocializmus korszakában az ún. dísztáviratok fölolvasása. Ezeket a vőfély egy távirati lapot imitáló papírról olvasta, fokozva ezzel a jókedvet. A közölt jókívánságok tartalma tanúskodik a vásárhelyi nép humorérzékéről:

„Csengjen a pohár,
szóljon a nóta!
Túlórázni járjon
Hozzátok a gólya!

Vőlegénynek adjuk
A lakodalom borát!
Hogy emelje nála
Az életszínvonalát!"

Tartsa mög az isten a
Vőlegény lábát!
9 hónap múlva
keresse a bábát!"[143]

A régi lakodalmakban a vőfély a vacsora alatt és után is többször és többféle áldást mondott az ifjú párra, különböző jó tanácsokkal látta el a fiatalokat. Szólt a boldog házasságról, a problémákról stb. A rendszerváltás előtti korszakot és a népi humort jellemzi a vőfély „házassági szövetkezet"-ről szóló rigmusa, amelyből néhány gondolatot mutatunk be:

„A házasság szövetkezet,
Férfi nőnek nyújt itt kezet.
Kettőt kovácsolnak eggyé,
Ez a családi téeszcsé.

Elnök a férj, a nő a tag.
Hit, szeretet a vetőmag.
Ha esőt kap idejiben,
Nyőll és bokrosodik szípen.
…

Ha lössz remény, s lössz szeretet,

[141] UJVÁRY Zoltán, 1979. 434–436.
[142] KISS Lajos, 1981. 169.
[143] MFM NA 916-85.

Fejlődik a szövetkezet.
Munkaegység és jutalék,
Évzáráskó' lössz majd elég"[144]

A lakodalom vége, kállító (kárlító)

Régen országszerte elterjedt szokás volt az új asszony avatása a templomban, amit általában a lakodalmat követő nap reggelén tartottak: az ifjú pár elment az első misére. Mind a reformátusok, mind a katolikusok úgy tartották, hogy addig nem feküdhet le az új pár, míg el nem ment a templomba. A násznép egy része még mulatott az ifjú pár visszaérkezésekor. A mulatozás világos reggelig vagy esetleg másnap délig is eltarthatott. Közben többször is megterítettek.

A vőfélyek megbízatási ideje változó volt. Régebbi lakodalmakban a mulatság végéig maradtak. A lakodalom végén – a vendégek nevében – hosszasan megköszönték a házigazdának a vendéglátást. Az ifjú párnak ismételten sok boldogságot kívántak. A vőfély elköszönése az újabb lakodalmakban is megmaradt.

A násznép nem egyszerre távozott a lakodalomból. Az volt a szokás, hogy a zenészek minden családot (vendéget) a kapuig kísértek, s az utcán muzsikával búcsúztatták.

A lakodalom a vendégek távozásával nem ért véget. A lakodalmi szertartás végét Hódmezővásárhelyen a *kárlátó* vagy *kállátó* jelentette. Ma már nem emlékeznek arra, hogy ezt a fogalmat kettős jelentésben használták.

Egyrészt jelenti a menyasszony násznépének látogatását a vőlegényes háznál, amit más vidéken hérésznek neveztek. Régen a többnapos lakodalmakban a második napon történt, mivel eredeti célja a házból elvitt menyecskévé lett menyasszony megtekintése volt.[145] A *kárlátó* vagy *kállátó* ilyen jelentéstartalmú használatára Török Károlynál van utalás. A lányos házhoz tartozó vendégeket *kállátósok*nak nevezték a későbbiekben is.

Élénken él az emlékezetben a kállátó (kárlátó) szó másik jelentése. Kállátónak nevezték a lány szülei által a lakodalmat követő egy hét múlva rendezett, a lakodalomhoz mindenben hasonló mulatságot. A lakodalom rendezése és költségei a vőlegény szüleit terhelték, a kárlátón a menyasszony családja vendégelte meg az ismerősöket, rokonokat. „Ez kifejezésre jut abban is, hogy ilyenkor nem a vőlegény nevét említették, hanem pl. azt mondták, hogy »Kovács Teri esküdik«."[146] Az ifjú pár megérkezésekor a vőfély rigmusban arra kérte a menyasszony szüleit, hogy leányuk férjét fogadják úgy, mint a saját fiukat. A kállátó ugyanúgy ment végbe, mint a lakodalom, csak a menyasszonytánc maradt el. Méreteiben is hasonló, rendszerint kisebb volt, ez a család anyagi helyzetétől függött. A XIX– XX. század fordulóján még általános szokás legtovább a nagygazdák körében maradt fenn. Nagy Vera kutatásai szerint ők még az 1930-as évek második felében is nagyszabású kárlátókat rendeztek.[147] Körükben fordult elő gyakran, hogy a kállátó nagyobb volt, mint a lakodalom. Innen ered a mondás, amit az eredeti jelentés elhomályosodásával ma is használnak: „többe kerül a kállátó, mint a lakodalom".

[144] MFM NA 916-85.
[145] GYÖRGYI Erzsébet, 1979. 526.
[146] NAGY Vera gyűjtése, kézirat.
[147] NAGY Vera gyűjtése, kézirat.

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Öregkor és halál

A halál az élet harmadik nagy szüksége.[148] Az emberi élet utolsó szakaszában olyan változások következnek be az ember életében, amelyek egyben a halálra való felkészülést is jelentik: szellemi és fizikai erejének csökkenésével az idős ember fokozatosan háttérbe szorul a családban, a családi gazdaságban. „A magyar parasztság társadalmi értékítélete az idősek tiszteletére int, de ezt ellensúlyozza azzal a ki nem mondott, de a gyakorlatban érvényesített elvvel, amely szerint ez a tisztelet csak olyan mértékű, amilyen mértékben az idős ember családjának még hasznára lehet."[149] Tanyai gazdák már gyermekük családalapításakor beköltöztek városi házukba, ott tették hasznossá magukat. Amikor már gyengült az erejük, a ház előtti kispadon ültek, ott beszélgettek. A családi szerep változásával az idősebbek fokozatosan álltak félre a munkából, maguk is készülve a halálra. Gondosan előkészítették a ruhát, amiben szerették volna, hogy eltemessék őket, mások a sírhelyüket is megváltották. Az idős emberek gyakran jártak a temetőbe, már csak ott találtak vigasztalást maguknak.

Más volt a formája a halálra készülődésnek a beteg ember esetében, aki még bízhatott a felépülésében. Az öreg, beteg emberre hozzátartozói, rokonai gondosan vigyáztak, együtt készültek az elválásra.

Az idős ember utódairól való gondoskodásként végrendeletet készített, illetve készíttetett. „A jegyző jelenlétében tett rendelkezés a gazdagabbak s a polgárosodó parasztok körében terjedt el."[150] A vásárhelyi szép számú végrendeleteket Tárkány Szücs Ernő kötetben jelentette meg.[151] Az írásbeli végrendeletek mellett jelentős szerepe volt a szóbeli végrendelkezéseknek is, amelyeket az örökösök éppen úgy megtartottak, mint az írásbelit.[152]

A gyakori gyermekhalandóság miatt kevésbé rázta meg a családot a csecsemő vagy kisgyermek halála. Nagyobb fájdalmat és keserűséget okozott az ereje teljében lévő vagy az életnek induló fiatal elvesztése.

Előjelek, jóslatok

Bár az élet természetes velejárója a halál, mégis igen sok megfigyelés, tapasztalat, mágikus eljárás alakult ki arról, hogyan lehet előre megtudakolni időpontját, milyen jelekből lehet következtetni a halál eljövetelére. Külön csoportot alkotnak a halálra vonatkozó általános jóslatok, illetve a halált közvetlenül megelőző jelek.[153]

A haláljósló eljárásokat elsősorban a naptári ünnepeken gyakorolták, különösen az évkezdő jellegűeken, amelyek egyébként is alkalmasak a következő év eseményeinek megtudakolására. Ezek közül a Luca-napi, karácsonyi és újévi hiedelmeket említjük. A Luca-napkor sütött pogácsába tollat szúrtak, s akinek a pogácsájában a toll elégett, az a következő évben meghal. Karácsony estéjén üres dióhéjat tesznek az ablakba, teleöntik vízzel. Akiéből a víz reggelre kifogy, az meghal a következő évben. Óév utolsó napján az udvaron fölállított hasábfából mindenki kiválasztott egyet. Régen úgy vélték, akinek a fája reggelig eldől, még abban az évben meghal.

Az emberélet fordulóihoz fűződő bizonyos jelenségekből is lehet következtetést levonni a halálra. Például ha a lakodalmas menet halottas kocsival találkozott, azt jósolták, vagy a menyasszony, vagy a vőlegény meghal rövidesen. A házastársak közül az hal meg hamarabb, vélték, aki először alszik el a nászéjszakán.

---

148 BÁLINT Sándor, 1980. 21.
149 KUNT Ernő, 1987. 94.
150 KUNT Ernő, 1987. 100.
151 Vásárhelyi testamentumok, 1961.
152 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 2003. 731.
153 KUNT Ernő, 1987. 103.

A halálesetek előjeleinek számító hiedelmek közül ki kell emelni a halált jelentő álmokat. Vásárhelyen az alábbiak voltak ismertek. Aki álmában kihúzza a fogát és fáj, közeli, ha nem fáj, távoli rokona hal meg rövidesen. Aki álmában kenyeret süt, annak rokona hal meg. Halottja lesz annak is, aki kenyérnek való tésztát dagaszt álmában. Aki halottal álmodik, halottja lesz.

A halált jelentő álmok mellett a városban és tanyavilágában legtöbben a kutya viselkedéséből következtettek a közelgő halál beálltára. Ha a kutya vonít *(vonyít)*, nagyon nyüszít, akkor valaki meg fog halni vagy a házban, vagy a családban. Ugyanezt jelzi, ha a ház tövében vagy másutt kapar. A kuvikot halálmadárnak tartották, tartják ma is: ha a ház fölött kuvik szól, ott halott lesz nemsokára.

A tárgyakkal kapcsolatos szokatlan jelenségekből való jóslás viszonylag gyakori jelenség volt Vásárhelyen. Ha valaki után kinyílik az ajtó, az meghal. Haláleset következik be, ha a bútor fája pattog vagy recseg, illetve pattog róla a festék. Halálesetet jelez, ha a pohár magától megreped; magától elcsattan a lámpaüveg; élével fölfelé áll a kés. Az is halált jelent, ha a kép vagy tükör leesik a falról.

Véletlen események is jelezhetik a halált: ha az asszony (lány) fésülködéskor kihagy egy hajfürtöt: meghal valakije. Ha nagy szél fúj – tartották Vásárhelyen –, valaki felakasztotta magát. Az új házzal kapcsolatban egyetlen haláljósló hiedelemmel találkoztunk: ahol új házat csináltatnak, ott a házastársak közül az egyik rövid időn belül meghal.[154]

Természeti jelenségek is jelzik a halottat. Legáltalánosabban ismert, hogy ha csillag fut le az égről, (leesik), akkor valaki meghalt. A tizenhármas számmal kapcsolatos az a hiedelem, hogy ha az asztalnál tizenhárman ülnek, egy éven belül meghal valaki közülük. Régi feljegyzés szerint: ha valamely aprómarha megdöglik, nem tanácsos azt az udvaron eltemetni, mert akkor ott temetés lesz.[155]

Az álmok és egyéb előjelek irracionális tartalmúak, mégis hasznosak voltak mind a közösség, mind az egyén számára. Folyamatosan előkészítették tagjaikat a bekövetkezendő eseményre, egyben megvédték a közösséget a váratlanul bekövetkezendő veszteség bénító sokkjától.[156]

Haldokló – halál

A haldokló különleges helyzetbe kerül mind a társadalmi értékrend, mind a jogállás tekintetében, valamint bizonyos emberfeletti képességekben is.[157] Országszerte általános hit, hogy a haldoklót nem szabad sajnálni, siratni, mert akkor nehezen tud meghalni: *fölsiratják,* s még két-három napig is szenvedhet.

A halál közeledtét és a haldokló állapotát igen változatosan és választékosan fejezték ki a vásárhelyiek: a beteg *lenehezedik, készen van, összemönt; odaát van mán, csak a halottakkal komázik; elgyütt az ideje; dagad a lába; szödörjösödik, tarjagos piros; halálhályog van a szemén*. Használták még a következő kifejezéseket: *kicsi van hátra; utolsóban van; halálra vált; lerakodott; készen van.* Ha ilyen beteg volt a háznál, ahhoz kihívták a papot: a református beteg úrvacsorát vett, a katolikus utolsó kenetet és meggyónt. A haldoklóhoz a családtagokon kívül hívtak olyan személyt, aki ismeri a vallásos és mágikus tevékenységek sorát. Az ilyen személy a rokonságból is kikerülhet. Ezenkívül látogatók, rokonok érkeztek a haldokló embertől elköszönni, érdeklődni hogyléte iránt.[158] A haldoklót körülvevők a beteg ágya mellett foglaltak helyet, imádságot olvasgatva vagy fölmondva, esetleg csöndben énekelgetve. A végórában a haldoklót letették a földre, a mestergerenda alá, hogy könnyebben haljon meg.

Katolikusok körében volt szokás, hogy szentelt gyertyát adtak a haldokló kezébe, hogy könnyebben tudjon meghalni. Török Károly tollából ennek a cselekvéssornak az összetettebb változatát is megismerhetjük: „A katholikusok […] szentelt vízzel mosogatják a haldokló halántékát, egy szentelt gyertyával járják körül-körül, azt hol meggyújtják, hol eloltják, s a füstjét a haldoklóra fújják, hogy

[154] BECK Zoltán, 1975. 519.; KISS Lajos, 1958. 176–177.

[155] Kiss Lajos jegyzete szerint (1958. 177.) ez utóbbi hiedelmek a 15–17. századra vezethetők vissza, följegyzésre 1864-ben kerültek. A XX. században mint ismert jelenségre hivatkozik.

[156] KUNT Ernő, 1987. 108.

[157] KUNT Ernő, 1990. 74.

[158] KISS Lajos, 1958. 175–176.; 1981. I. 317–319.

ezáltal attól a gonosz lelket eltávolítsák."[159] A régi idős emberek mélyen hittek abban, hogy az is segít a haldoklónak, ha meghúzzák a lélekharangot. Vásárhelyi hit szerint a káromkodós ember nehezen hal meg. Nem tud meghalni a haldokló, ha a feje alatt tyúktollas párna van.[160]A halál bekövetkeztét a haldoklót körülvevők is figyelték: *„Amikor a beteg öreg kiszenvedött, möggyőződtünk rúla, hogy van-e még benne élet. Rátöttük a fülünket a szivire, oszt hallgattuk, hogy üt-e még? Mögfogtuk a csuklóját, hogy ver-e az ütere; vagy tollpihét tartottunk az orra alá, hogy rözdül-e még?"*[161]

A halál beálltakor a katolikusok kinyitották az ablakot, hogy a lélek szabadon szállhasson ki. Általános szokás volt, hogy amikor meghalt az illető, abban a pillanatban letakarták a tükröt, rendszerint fekete kendővel. A cselekvés általános magyarázata az volt, hogy a halott ne lássa meg magát benne, s ne hívja maga után az élőket. Ugyanezt a célt szolgálta a tükör megfordítása is. Ugyancsak szokás volt az órát megállítani.

Ha valaki kinn a tanyán halt meg, azt a legtöbb esetben kocsin beszállították a városi házba felravatalozni. Akiknek nem volt városi házuk, azok is valamelyik közeli városi rokonhoz vitték be halottjukat. *„A mi családunkban és a szomszédainknál nem készült tanyán ravatal. A halottat mindég hazahoztuk a házhon, ott töttük koporsóba. A kocsiderëkba mögágyaztunk neki szénával. Lëterítöttük pokróccal ,oszt szépen ráfektettük a mán fölöltöztetött halottat. Paplannal letakartuk. A fejit is."*[162] Akiknek erre nem volt lehetőségük (szegényebb sorsú tanyaiak), a ravatalt a tanyán állították föl.

A haláltól a torig

A halott fölkészítése

A halottal kapcsolatos teendők egy részét a gyakorlati szükség hozta létre. Hódmezővásárhelyen ebben a hozzátartozók segítségére volt a halotti *bejáró* (férfi, később férfi vagy nő), régebbi nevén *funerátor*. A halotti bejáró, köznyelven *halottas embör* tulajdonképpen a temetésrendező. Feladata a következőkből állt: az orvostól, régebben halottkémtől beszerezte a halotti bizonyítványt; bejelentette a halálesetet az anyakönyvi hivatalnál; a pappal megbeszélte a temetés időpontját és körülményeit, a harangozóval a harangozás menetét; megszervezte a sírásást; fiatalok temetésénél a fátyolos lányokról és legényekről gondoskodott.

A bejáró a család helyett intézte az ügyeket, amiért megfelelő fizetést kapott. Volt olyan funerátor, aki a halottmosást is elvállalta, de több helyen fogadtak külön halottmosó asszonyt *(halottas asszonyt)* is. Másutt, általában a szegényebb családoknál ezt a feladatot a család valamelyik nőtagja végezte el. A halottat régebben teknőben, szappannal fürösztötték meg, később mosdótálból, langyos vízzel mosták meg a testet. Felkötötték kendővel a halott állát, hogy arckifejezése ne változzon. Lecsukták a szemét, gyakran pénzérmékkel, nehogy valakit maga után hívjon. A férfi halottat megborotválták. Ezeket a cselekedeteket gyorsan kellett végezni, mert könnyebb volt a halottat „még melegen" öltöztetni. A felöltöztetett halottat letették a földre, amire előtte lepedővel letakart zsákot vagy gyékényt helyeztek, s a nagygerenda alatt *kiterítették*.

A megmosdatott halottat általában ünneplő ruhájába öltöztették föl. Ha a halott nem gondoskodott előre a temetési ruháról, a közvetlen hozzátartozói választották ki azt, korához és neméhez illően.

A temetésre fölkészített, felöltöztetett halottat a háztól temetés szokásának fennálltáig otthon ravatalozták föl. A ravatal fölállítása előtt a helyiséget átalakították: a fölöslegesnek vélt bútorokat kirakták a szobából, székeket hoztak be. A ravatal helye a családi ház nagyságától függött. Általában az első (utcai, végső, tiszta) szoba volt a helye, de állhatott a középső helyiségben, ritkábban a kis szobában vagy a folyosón is. A ravatal felállítása hagyományosan a nagygerenda alatt, fejjel az ablak, lábbal az ajtó felé történt.

---

[159] TÖRÖK Károly, 1870. 61.
[160] KISS Lajos, 1958. 176.
[161] SZENTI Tibor, 1985. 314.
[162] SZENTI Tibor, 1985. 314–315.

A hozzátartozók elképzelései szerint a bejárók rendelték meg a koporsót és a temetéshez szükséges felszereléseket: szemfedelet, koszorúkat, virágokat stb. Szeremlei Samu idéz egy 1788-as iratot, amelyben a *halotti ruhaneműeket* sorolták fel. Érdekesnek és érdemesnek tartjuk idézni: „Lepedő három szélben, halottra való gyolcs, csipkés lepedő koporsóba, csalán patyolat, csipkés végű szemfedél, vékony gyolcsarannyal varrott, halálra való férfi ing. Fejér gyolcs nyakra való, fátyol, kezét összekötni, két galand, lába kötni." Megjegyzi még, hogy a holttestet egyszerű festett vagy fekete gyolccsal bevont koporsóba tették, melyet a gazdagabbak fehér selyemmel vagy bársonnyal húzattak be. Szemfedélnek ugyanilyet használtak.[163]

A legrégibb időben a koporsót mesteremberek vagy barkácsolók készítették el a fejfával együtt, később a temetkezéshez szükséges felszereléseket magánkereskedők, temetkezési vállalkozók, vásárhelyi néven *koporsós boltosok* árusították. A temetés kellékeit a vállalkozó iparosok a kiválasztás után házhoz szállították. Fekete leplet helyeztek a kapura, a folyosóra, egészen a halottas szobáig. A szobát is teljesen bevonták fekete drapériával. Ha a halott fiatal volt, csak a kapu volt fekete, hogy jelezzék, halott van a háznál, de a szobát fehér textillel borították be.

Általános szokás volt a városban, hogy az idősebb halottakat sötét, a fiatalokat világos koporsóban temették el. A koporsó aljára forgácsot, a fejnél forgáccsal töltött kispárnát helyeztek el, erre tették a lepedőt, a szemfedelet. Katolikus családoknál a férfiak kezét a mellükön keresztbe rakták, a nők kezét összekulcsolták, az olvasót is rátekerték, kezébe imakönyvet adtak. Az emberiség kialakulása óta szokás volt, hogy a halott mellé különböző tárgyakat helyeztek. A szokás arra a hitre vezethető vissza, hogy az elhunytnak szüksége lehet rá a halálon túli életében, a másvilágon. Vásárhelyen is a koporsóba tették a halott legkedvesebb tárgyait, vagy amit még életében kiválasztott. Férfiak esetében a kalapot, sapkát is mellé tették, s eltemették vele. Szokás volt, hogy a halott kezébe pénzt tettek, hogy megválthassa a viteldíjat a túlvilágon.[164]

A halottas házzal kapcsolatban néhány hiedelem maradt meg, amelyeket elsősorban Kiss Lajos munkáiból ismerünk. A halott fürösztővizét el kell ásni, mert sárgaságba esik, aki hozzáér. A szappant és a halottmosó ruhát megőrzik, mert azt tarják, hogy ha sárgaságban szenvedő beteg ezzel megmosakszik, meggyógyul. Nem szabad a szemetet kivinni, míg a halott a háznál van, hanem a koporsó alá kell söpörni. Tüzet gyújtani sem jó, míg a halottat ki nem viszik a temetőbe, mert a lelke hazajár. (Addig külön épületben vagy a szomszédban főztek.) Nem szabad a halottas ház ablakán benézni, mert sárgaságba esik, aki benéz.

A halál hírüladása

A gyászoló család nevében hivatalosan a funerátor jelentette be a halálesetet, illetve a család maga intézte a halottkém kihívását, értesítette a papot, kántort s az anyakönyvi hivatalt.

A halálesetről a közeli rokonok, szomszédok szinte a halál pillanatában értesültek, a többieknek a család egy tagja vagy a fölkért bejáró vitte hírül. A tágabb közösség számára harangszóval jelezték régen és jelzik ma is a halálesetet. A harangozásnak különböző jelentései voltak. Egyrészt jelezte a halál tényét, másrészt az elhunyt koráról és anyagi helyzetéről is tudósított. Férfinek három, nőnek kettő, gyermeknek egy csendítés járt. „Régebben rangnak számított, hogy a halottra hányszor harangoznak – jellemezte a vásárhelyi szokást Beck Zoltán. – Az egyházi díjazásban benne lévő harangozáson túli harangoztatást *pompázás*nak nevezik."[165] A pompázás kifejezést mások a rendes harangozásra is értik.

Városunkban szokás volt egy lepedő nagyságú fekete zászlót (idősebbek ajkán *lobogót*) a padlásluykon kidugni, ezzel jelezve, hogy halott van a háznál. A zászló régebben az egyházak, majd a vállalkozók tulajdonában volt. A katolikus családok az ablakba helyezett égő gyertyával is tudatták az arra járókkal gyászukat. A halálesetről értesítette a hívőket a szószékről a pap is.

---

[163] SZEREMLEI Samu, 1913. 462.

[164] BECK Zoltán, 1975. 521.

[165] BECK Zoltán, 1975. 523.

Már a XIX. században nyomtattak gyászjelentéseket, jelentősége a parasztság körében a XX. században nőtt meg, ahogy a nyomdászat és a postai kézbesítés kifejlődése a tömeges mértékben való előállítást, illetőleg kézbesítést lehetővé tette.[166] A közösség számára értesítésként szolgált, mert kihelyezték a templom, a temetkezési vállalat ajtajára, valamint a halottas ház kapujára is.

A tehetősebbek már a XIX. század végén újságban is hírül adták családtagjuk elvesztését, nem egy esetben a temetésről is tudósítottak. Ez a hírközlés a XX. század második felében általános lett, ugyanakkor gyakran elmaradt a személyes értesítés. A XX. század utolsó harmadában az újságban közölt gyászjelentések mellett elterjedt a rokonok, ismerősök telefonos értesítése is.

A háztól temetkezés idejében a harangozás, illetve a lobogó kihelyezése jelzés értékkel bírt: ez után bárkinek szabad bejárása volt a halottas házhoz, hogy megnézhesse a halottat. A halottnézés szokása arra a jogi állapotra vezethető vissza, amikor a rokonságnak meg kellett győződnie a halál tényleges bekövetkezéséről. A halottat régen addig nem temethették el, amíg valamennyi felmenő, lemenő rokona és testvérei nem látták. Nemesi és kisnemesi családokban a XVIII. század közepéig a temetésre csak a nemzetség valamennyi tagjának a halottnézése után kerülhetett sor, ezért a halottat sokszor két-három hónapig is koporsóban tartották. A XIX. század elejétől a halál beálltának megállapítása nem a rokonság, hanem a hatóság feladata volt, de a halottnézés szokása az egész országban megmaradt.[167] E szokásra Hódmezővásárhelyről is vannak adataink. A halottnézők részvétüket fejezték ki a hozzátartozóknak, a halottnak pedig békességet kívántak. A részvétnyilvánítás pár szavas vigasztalás volt. A halottnézés szokása szervesen összekapcsolódott a virrasztással és a siratással.

Virrasztás

Régen az egész országban szokás volt az otthon felravatalozott halott mellett a virrasztás: a temetésig a halott őrzése. Résztvevői a halott rokonai, szomszédai, jó ismerősei voltak. A virrasztás célja eredetileg talán az elhunyt lelkének engesztelését, az élőktől való távolságtartást szolgálta.[168] Ezenkívül a jelenlévők együttérzése segített a gyászoló családnak elviselni a fájdalmat, a veszteséget. Török Károly a szemtanú hitelességével írta le a XIX. század derekán: „A halottnézők reggeltől fogva

Ravatal.

[166] Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltára, Tárkány Szücs Ernő hagyaték 821. Kézirat,
[167] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1981. 182–184.
[168] GELENCSÉR József, 1991. 482.

késő estig ott vannak a halott mellett, sőt ekkor se mennek haza, hanem ott maradnak *virrasztó*ban. Halott-virrasztani eljárnak a férfiak is, kik rendesen vagy a *kis házban* (belső ház), ha ugyan van, vagy a kamrában gyűlnek össze s ott egy pohár borocska mellett elbeszélgetnek éjfélig sőt hajnalig is; az asszonyok a *nagy házban* (utcza felőli ház) a halott mellett felváltva énekelgetnek és beszélgetnek. Ugy éjfél tájban a virrasztóknak vacsorát adnak, a mi leginkább paprikás húsból s lágy kenyérből áll."[169]

A virrasztás a XIX. század végén, a XX. század elején kora délután kezdődött, és általában 10–11 óráig, más adatok szerint éjfélig tartott. A temetői ravatalozó elkészülésével az otthoni fölravatalozást nem engedélyezték. Az új helyen eleinte a régi szokás szerint folytatták a virrasztást: a családtagok közül valaki nap közben is kint tartózkodott a halott mellett, és minden este kimentek az elhunythoz. Később a virrasztási idő rövidülése, a temetés előtti estére tevődése figyelhető meg, majd a virrasztás teljes megszűnése következett be. Az utóbbi 40–50 évben kialakult szokás szerint a családtagok, a szűkebb rokonság a temetés előtt egy-két órával a felravatalozott halott mellett összegyűlnek, pótolva a virrasztás meghitt búcsúzását.

A háznál való virrasztás mind a katolikusok, mind a reformátusok körében később is a nők feladatának számított. Az idők folyamán a virrasztás lényege a Török Károlytól idézetthez viszonyítva nem nagyon változott. Az asszonyok imakönyvet, énekeskönyvet, zsoltároskönyvet vittek magukkal. A ravatalon fekvő halotthoz bementek, körülülték, énekeltek, imádkoztak, halkan beszélgettek. A régi idős, vallásos emberek tudták a halotti énekeket és a megfelelő imádságot. Mind a katolikusok, mind a reformátusok körében ismertek voltak olyan idősebb emberek (nők is, férfiak is), akik pénzért elmentek a virrasztóba, temetésre énekelni.

A virrasztás szokása legtovább a tanyavilágban maradt meg.

Siratás

„Siratásnak a halott közvetlen környezetében élőkben kiváltott fájdalmat, hiányérzetet, kiszolgáltatottságot tartalmazó, rendszerint szöveges vagy szövegrészleteket, mondatokat magában foglaló, olykor rímes, általában azonban szabad ritmusú, a szélsőséges érzelmi állapotot kifejező, szavak nélküli kitörésekkel, gesztusokkal tagolt megnyilatkozást nevezzük." – határozta meg Kunt Ernő a fogalmat. A klasszikus értelemben vett siratás az emlékezet útján már nem elérhető, vagy összemosódott a virrasztás fogalmával. Szerencsére Török Károly és Kiss Lajos kutatásai megőrizték az utókor számára a XIX. századból a szokás leírását, valamint a dallamát és a szövegét is. Török Károly több halotti éneket is közöl az alföldi népköltészetet bemutató munkájában,[170] amelyek szerinte a helyi „múzsa" alkotásai. Egy-egy nevezetesebb halálesetkor aktuálissá tették, átalakították szövegét.

Általános szokás volt, hogy a halott mellé sirató asszonyokat is fogadtak. „A katholikusoknál egy kosár búzáért, tíz-tizenöt garasért fogadnak egy jó énekes öreg asszonyt, ki ott ül éjjel-nappal a halott mellett…. A protestánsoknál egészen másként van, ott nem fogadnak éneklő asszonyt, hanem a halottnézők közül hol egyik, hol másik elkezd egy halotti éneket, azt *diktálja,* … a többi pedig mondja utána."[171] Kiss Lajos szerint az ő gyermekkorában a legszebb siratók a hozzátartozóktól hangzottak el. A XIX. század végén a siratókat sohase fizetett sirató asszonyoktól hallotta, amelyekben bizonyos dallamra *beszélve sírtak.*

A halottat a nő rokonai, anyja, testvérei, lánya, felesége szokta elsiratni. Az özvegy nő csendesen sírdogált egész nap. Siratta elhalt párját, s amikor újabb látogatók jöttek, azokat a nyakukba borulva fogadta. Ha ismerősök jöttek, akkor hangosan sírt, néha fel-felzokogott. Aztán beszélgettek róla, és emlegetve életét, lassan lehalkult a sírás, csak a beszélgetést folytatták. Vásárhelyiek szerint a szép siratás azt is mutatta, hogy mennyire szerették az elhunytat, sajnálták-e. „Olykor három-négy nő is ráborúl a hullára s végtől-végig csókolják, egyik a jó testvért, másik a hű házaspárt, harmadik a szeretett édesatyát siratván az elhunytban."[172] – írja Török Károly.

[169] TÖRÖK Károly, 1870. 62.
[170] TÖRÖK Károly, 1872.
[171] TÖRÖK Károly, 1870. 62.
[172] TÖRÖK Károly, 1870. 62.

Török Károly gyűjtéséből mutatunk be mi is egy siratószöveget, amelyben egy nő siratja elhunyt férjét.

„Oh, lelkem, galambom, hű párom!
Hej, csak még egyet szólnál hozzám,
Csak még egyszer vetnéd rám mosolygó szemed!
Hej, de nem mondod többet: kedves galambom, gyémántom, rubinom!
Oh hogy' felejtselek el! Hogy felejtsem el azt a sok szép szavat!
hogy' felejtselek el tégedet!
Nincsen már nékem senkim e világon,
Kinek elpanaszoljam bajomat.
Hej! Csak a jó Isten visel már énrám gondot!
Kedves galambom, jó párom!
Elfelejthetetlen hű párom!
Árva leszek én már, ha aranyos lesz is a kapufélfám.
Jaj de csak nagy árvaságra hagytál!
Lelkem, galambom, hű párom!
Kedves angyalom, lelkem, jó párom!"[173]*...*

Ez a sirató egy teljesen befejezett dallam – elemzi Kiss Lajos –, amelyre különböző hosszúságú szövegeket énekeltek, úgy, hogy a dallam nem változott. Az egyes motívumokat recitálva bővítették vagy szűkítették.[174]

A XX. század első feléből származó vásárhelyi sirató énekek – sajnos, dallam nélkül – kéziratban a szegedi Móra Ferenc Múzeum adattárában is találhatók, amelyet a bejáró feladatokat is ellátó asszony jegyzett föl 1924-től folyamatosan. A siratás szerepét így fogalmazta meg: *„A virrasztásnál szoktunk siratni, elbúcsúztatjuk a halottat a rokonoktól és az ismerősöktől. Ekkor énekölünk. Vannak olyan énekök, melyikök az Istenhöz és Máriához szólnak a lelki üdvözülésért és vannak olyanok is, amelyek a halott nevében szólnak és búcsúznak el a hozzátartozóktól. Ezöket a dalokat a temetésön is szoktuk énekölni."*[175]

A siratás a legszenvedélyesebb a temetéskor. Kiss Lajos megjegyzi, hogy a legszebben siratók a prostituáltak közül kerültek ki.[176]

Temetési szertartás

A temetést a világi, egyházi, egészségügyi előírásoknak megfelelően, általában a halál beállta utáni harmadik, néha második napon tartották.

A temetés kitűzött idejére a halottas háznál megjelentek a rokonok, ismerősök, jó barátok, valamint a különböző körök, egyletek képviselői. Ha sokan jelentek meg, szépen prédikáltak, búcsúztattak, azt szép temetésnek tartották. Az idősebbek szinte kötelezőnek érezték az ismerősök, szomszédok temetésén részt venni. Az idős asszonyok szokása volt Hódmezővásárhelyen, hogy unokát, szomszéd vagy rokon gyermeket vittek magukkal, hogy ne menjenek egyedül.

A temetést általánosan harangozással jelezték, amit külön meg kellett fizetni. A szertartás az udvaron volt. Török Károly és Kiss Lajos tanulmányából tudjuk, hogy az udvaron ponyvasátort állítottak föl, az alatt készítettek elő a papnak és a kántornak egy asztalt és két karosszéket (gondolkodószé-

[173] TÖRÖK Károly, 1870. 63.
[174] KISS Lajos, 1981. 412–413.
[175] MFM NA 609-76.
[176] KISS Lajos, 1927. 11.

Ravatal. (TJM PJ)

ket).[177] A koporsót a ravatalon szögezték le. Régen, aki még egyszer látni akarta a ravatalon a halottat, a temetés előtt bement, megnézte. Katolikusok körében volt szokás, hogy egy pohárba szentelt vizet tettek, és egy kis gallyal megszentelték a halottat, letérdeltek, imádkoztak, utána mentek a gyülekező gyászolókhoz. Szintén katolikus szokás volt, hogy a temetésre érkező pap előbb megszentelte a ravatalt, utána vitték ki a leszögezett koporsót az udvarra. A sátorban (is) a papon és kántoron kívül 1900-ig iskolás gyermekek is részt vettek a temetési szertartáson. A katolikusoknál ministráns gyerekek is mentek a pap és a kántor kíséretében, valamint zászlókat (lobogókat) is vittek magukkal, a pap pedig keresztet és füstölőt.

A koporsót régebben a család férfitagjai, később a temetkezési vállalat emberei az országos szokásnak megfelelően lábbal menetirány szerint vitték ki a szobából az udvarra. Vásárhelyen már nem élt az emlékezetben az a magyarázat, amely szerint a halott így nem lesz hazajáró. A koporsót a temetkezési vállalkozó/vállalat által hozott állványra helyezték. Halványan él az emlékezetben a Szent-Mihály lova elnevezés, amely eszközzel régen a koporsót vitték a sírig. Nevét annak nyomán nyerte, hogy Szent Mihály az egyház tanítása szerint az utolsó ítélet angyala, a jó halál oltalmazója.[178] Az elnevezést ma a koporsót tartó fa állványra használják.

Amikor a halottat kivitték a szobából, katolikus helyen tömjénnel illatosították a szobát, azért, hogy a gonosz szellemet elűzzék. Mindenütt szokás volt, hogy a ravatal alá söprögetett szemetet kisöpörték, hogy a halott „në vigyën maga után másikat". Szokás szerint ablakot is nyitottak, nehogy valami rossz maradjon a házban.[179]

A gyászolók a koporsót körülállták. A hozzátartozók a koporsó két oldalán helyezkedtek el a búcsúzás idején. Régi hagyomány nyomai fedezhetők föl abban a ma már kevesek által ismert szokásban, hogy egyik oldalon a nők, másikon a férfiak álltak. Szokás volt az is, hogy a koporsó egyik oldalán a férfi, másik oldalán a nő rokonsága állt, mögöttük a többiek: sógorok, sógornők, keresztgyerekek, a rokonsági foknak megfelelően. Távolabb illett állni a szomszédoknak, barátoknak, ismerősöknek.

A temetési szertartás a vallási előírásoknak megfelelően különbözött. A búcsúztatót a pap mondta,

[177] KISS Lajos, 1958. 184.; TÖRÖK Károly, 1870. 63.
[178] GELENCSÉR József, 1991. 485.
[179] BECK Zoltán, 1975. 524.

a kántor énekelt. A családtagok segítségével összeállított beszédében a pap felelevenítette az elhunyt életét, utalt az élet mulandóságára, a feltámadásra, az abban való bizakodásra. Régi hagyomány volt, hogy a református és a görög katolikus temetéseken iskolás gyermekek is énekeltek. A reformátusoknál nagyobb temetések alkalmával később a református énekkar működött közre a temetéseken.

Említést kell tenni azokról a változásokról, melyek az ország szocialista korszakában (1945–1989) történtek. Különböző okok miatt nagyon sokan nem vállalták az egyházi szertartást, hanem az erősen szorgalmazott ún. társadalmi vagy másképpen polgári temetést választották halottaiknak. Ezeken a búcsúztatókon különösen fontos szerep jutott a munkahely és a különböző szervezetek (MSZMP, KISZ, szakszervezet) képviselőinek. Ez alatt az idő alatt gyakran volt kettős temetés, amikor az elhalt kívánsága szerint a búcsúztatót valamely munkatárs vagy munkahelyi vezető mondta, a hozzátartozók akaratából pedig a pap is elbúcsúztatta a halottat.

A gyászszertartás után a koporsót gyászkocsira tették, s a menet gyalog elindult a temető felé. Mikor vége lett a prédikációnak, mindjárt kezdtek harangozni, s a haragszó elkísérte a holtat a sírig. „Hajdanában a koporsót, ha fiatal volt a halott, sz. Mihály lován, - ha korosabb, rudakon vitték és viszik még ma is több helyt" – olvashatjuk Török Károly tanulmányában.[180] A fiatal lányt legények, legényt fiatal lányok vitték karon vagy rúdon. A gyászkocsik vagy ahogy Vásárhelyen mondják, a *halálkocsik* alkalmazása előtt egyszerű parasztkocsin vitték ki a halottat a temetőbe.[181] A menetnek meghatározott rendje volt. A halottas kocsi előtt ment a pap és a kántor, katolikusoknál a ministráns gyerek egyike a kereszttel, utána közvetlenül a rokonság, a rokoni fokozatok szerint. Őket követték az ismerősök, barátok. Hódmezővásárhelyen is szokás volt, különösen a nagygazdák körében, hogy zeneszóval temettek. Ilyen esetben a zenekar a halálkocsi előtt ment, és a gyászindulót játszotta.

A gyászkocsi üvegezett és a vallási felekezetnek megfelelően díszített volt. A temetkezési vállalkozók számának növekedésével párhuzamosan bővült a választék is. A nagygazdák, tehetősebb lakosok négy lóval befogott, díszes üveg gyászkocsit választottak, a szegényebbek két lovas egyszerűbbet. A lovak fekete lepellel voltak bevonva, a hám alatt kifejezetten a ló hátára szabott anyaggal. A gyászkocsihoz gyász lószerszám illett, a ló fején nagy fekete bóbitával, néhol fehér sujtással. A gyászkocsit 2–6 főből álló egyenruhás őrség, az ún. *halálmadarak* kísérték. A gyalogos kíséret mellett a gazdagság

Indul a gyászmenet.

[180] TÖRÖK Károly, 1870. 63.

[181] KISS Lajos, 1958. 185.

Halottas menet.

kifejezésére már a XIX. század közepéből vannak adatok, hogy lovaskocsival kísérték utolsó útjára a halottat. A második világháborút követően, az államosítás után az állami temetkezési vállalatok gondoskodtak gyászkocsiról, a ravatalozó felszereléséről. A nagyarányú motorizálás bekövetkeztéig, az 1960-as évek végéig maradtak a lovas gyászkocsik, amelyeket az autók váltottak föl.

Amikor a koporsót a kocsira tették, és a gyászolók kimentek az udvarról, összedöntötték a ravatalt, hogy a halál ne tudjon visszamenni. A kaput azért nem volt szabad becsukni, hogy a halál menekülni tudjon.[182]

Régi szokás volt Vásárhelyen – bár többször is tiltották[183] –, hogy a temetési menet a templomnál megállt. Ezért külön fizetni kellett, tehát nem mindenki gyakorolta, de él még a legidősebbek emlé-

Halott búcsúztatása a sírnál.

[182] BECK Zoltán, 1975. 524.

[183] SZEREMLEI Samu, 1913. 466.

Gyászolók a koporsó körül.

kezetében: *„a koporsót bevitték a templomba és ott a pap beszédet mondott* […] *Négy embör vitte a koporsót. Egyik végin kettő, másik végin kettő fogta és bevitték a szószék elébe. Aztán mikor onnan kihozták, főtötték a lovaskocsira."*[184] A kórházból temetett halottak esetében a halott háza előtt vonult el a gyászmenet. *„Szokás volt, hogy a kórháztul elvitték arra, a házhon. A ház előtt megálltak, az egész menet, beszélgettek és indultak tovább."* (N.-né) A halottas kocsihoz fűződő hiedelem, hogy aki találkozott vele, az megállt, mert különben hamar meghal valaki a családból.

A sírhoz érkező menet tagjai ugyanúgy helyezkedtek el, mint a halottas ház udvarán. A letett koporsó mellett, a nyitott sírnál a pap elvégezte a kötelezően előírt szertartást, elbúcsúztatta a halottat. Vásárhelyen sajátos sírgödör volt ismert, a *padmaly*, amiről a temetkezési formát is „padmalyos temetés"-nek nevezték. Egyik legidősebb adatközlőnk ennek lényegét a következőképpen mesélte el:

A koporsó leeresztése.

[184] N. közlése (2002).

A sírnál.

„huszonnyolcba, emlékszek rá nagyon, hogy azóta se láttam olyan temetést, aszonták, hogy padmaly. Kiásták a sírt, akkor egyik oldalán kivésték, annyira, hogy a koporsót be tudják tönni. Az vót a padmaly. Ráhúzták a födet, nem dübörgött, mint most […] huszonnyolcba, mikor nagyanyámat temették, padmalyba tették."[185] A főhelyre általában a férfiakat, oldalra a nőket temették.

Török Károly említi, hogy a XVIII. század végén Vásárhelyen még gyakorolták azt a szokást, hogy mielőtt a koporsót beleeresztették a sírba, háromszor belelőttek.[186] Érdekes katolikus hagyomány is létezett a városban: a ministráns gyerek által vitt keresztre a hozzátartozók fehér alapú fekete szegésű vagy fehér alapú fekete pettyes zsebkendőt kötöttek, ami a gyerekeké lett. A temetőben a sírhoz érve a kendőt levették a keresztről, a kis kötöző pertlit pedig a koporsó után bedobták a sírba. A görögkele-

A frissen állított fejfa.

[185] N. közlése (2002).; lásd: NOVÁK László, 1978.; NOVÁK László Ferenc, 2005.
[186] TÖRÖK Károly, 1872. 63.

Halottszállító targonca 1967-ben.

tieknél – akik nem voltak jelentős számban Vásárhelyen – általában pénzt adtak a gyerekeknek kendő helyett, a sírt és a koporsót a pap borral belocsolta.[187]

A sír behúzását régebben jó barátok, szomszédok, később a temetkezési vállalatok emberei végezték. Behúzás előtt szokás egy göröngyöt a sírba dobni a következő szavak kíséretében: *„Lögyön néki könnyű a hant"; „Nyugodjék békében."* Török Károly ezt a szokást egy hozzá fűződő hiedelemmel magyarázta: „*a ki ezt teszi, annak nem zsibbad el a keze soha de soha.*" [188]

A koporsót a sírások engedték le a gödörbe. A hantolást temetési énekek kísérték. Újabban a koporsóra helyeznek olyan anyagot, ami fölfogja a föld dübörgő hangját, könnyítve a búcsúzó családtagok fájdalmán. A sírok virággal, koszorúkkal borítása általános szokás volt.

Halottas emberek, „gyászhuszárok"1940-ben.

[187] MFM NA 235-71.

[188] SZENTI Tibor, 1985. 316–317.; TÖRÖK Károly, 1872. 63.

Külön kell szólni a csecsemő vagy kisgyermek haláláról. Őket rövidebb szertartás keretében, gyakran a nagyszülők sírjára *rátemették.* A csecsemőt kicsi, fehér koporsóban a keresztszülő kézben vitte ki a temetőbe.

Itt kell említést tenni az ifjú halottról, akinek a temetése és kikísérése eltért az általánostól. A *funerátor*, halotti bejáró hívta meg a temetésre a halott családjából és ismerősök, barátok köréből a *fátyolos legényeket, fátyolos leányokat*. A legények tiszta feketébe, a lányok tiszta fehérbe öltöztek, „*vállukon fehér fátyol volt keresztül vetve, s ezt oldalt deréknál máslira kötötték össze.*"[189] A temetési menet leírását Kiss Lajostól ismerjük. „Fiatal temetésén, ha fátyolos legények vannak, a halottaskocsi két oldalán haladnak: ha fátyolos legények és lányok vannak, akkor páronként mennek a halálkocsi után. Az első pár helyén, ha legény a halott, egy legényt, ki piros bársonypárnán koronát tart kezében, két lány vezeti karonfogva, ha lányhalott van, egy lányt két legény karolja, ki szintén párnán fehér mirtuszkoronát tart kezében."[190]

A tor

A halotti tor az ősök tiszteletére rendezett szertartásos áldozati lakomák kései maradványa. Kialakulásában szerepet játszott az ősök, valamint a halottak tisztelete, akiknek jóindulatát ezúton is igyekeztek elnyerni. Korábbi századokban nemcsak a háznál, hanem a sírnál, a temetőkertben is rendezték. Résztvevői lehettek a temetésen jelenlévők valamennyien, illetve csak a meghívottak, esetleg csak férfiak. Az ország számos helyén ének, ima, sőt tánc, halottas játék is kapcsolódott hozzá.[191] Szokásjogilag a tor a temetés befejező aktusának tekinthető, amelynek megtartása az örökösökre, rokonokra kötelezettségként hárult. Magyarázata a koporsóba helyezett tárgyakéhoz hasonló: a halottat megvendégelték, ellátták a hosszú útra élelemmel, itallal, mert hitük szerint ellenkező esetben a holtak szelleme visszajárt volna, zavarva ezzel az élőket.[192]

A halotti tor megtartásának szokása mélyen élt az emberek hitében és gyakorlatában is. XVIII–XIX. századi végrendeletekben találkozni olyan adatokkal, amelyben a végrendelkező külön tesz említést a temetési, valamint a tori költségekről. Vásárhelyen is szegények és gazdagok, városiak és tanyán élők az első világháborúig temetés után tort tartottak. Nagysága a gyászoló család anyagi helyzetétől függött. A két világháború között ritkult, legtovább a nagygazdák tartották.

Mikor a gyászolók a temetőből hazaértek, már általában készen volt a tori étel. A hazaérkezéssel kapcsolatban egy régi szokásról tesz említést Török Károly: „Régebben szokásban volt az is, némelyek még ma is gyakorolják, hogy mikor a temetésről haza értek, a megszomorodott család minden tagja az öklét háromszor az ereszbe ütötte; hogy a halott lelke éjfélenként haza ne járjon."[193]

A torra meghívták a papot, kántort, a családtagokon és rokonokon kívül jó ismerősöket, s akik a temetésen valamilyen módon segédkeztek, a virrasztásban részt vettek. Katolikusok körében volt szokás, hogy legelőször az egyik koldusnak egy darab kenyeret, tányér húst, liter bort, kis üveg pálinkát adtak, mintha a meghaltnak adnák. Mások a régi torokon a halottnak is terítettek. Általános szokás volt régen, hogy a halottas ház körül várakozó szegényeket és koldusokat is megvendégelték: paprikás húst, lágy kenyeret, esetleg bort, később pénzt kaptak.[194] A koldusoknak azért kellett adni, hogy haza ne járjon a halott lelke.

A torra nagygazdák birkát vagy ökröt, mások marhát vagy aprójószágot vágtak. Nagygazda így jellemezte családjuk eseményét: *„A torban jókat öttek, ittak. Birkát, bornyút vágtak, ha a család nagy volt, még ökröt is sütöttek. A szögények is elgyüttek a szabad övészet hírire. 1905 körül, ëgy temetésön annyian voltak nálunk, hogy még az udvaron is terítöttek. Olyan sok kúdús gyütt, hogy csak az idő-*

[189] KISS Lajos, 1981. 408.
[190] KISS Lajos, 1958. 185.
[191] KÁROLY S. László, 1979. 441–443.; GELENCSÉR József, 1991. 490–491.
[192] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1981. 196–197.
[193] TÖRÖK Károly, 1870. 64.
[194] TÖRÖK Károly, 1870. 64.; KISS Lajos, 1958. 186–187.; NAGY Vera gyűjtése.

sebbeket tudtuk lëültetni, a fiatalokat mög elküldték dolgozni."[195] Az evés-ivás után elbeszélgettek a halottról, viselt dolgairól, a mindennapi eseményekről. „A tornak különösképpen akkor volt nagy jelentősége, ha a gazda halt meg a családból (öreg gazda) és az jelentős vagyont hagyott a családra."[196] Gyakori volt régen, hogy zenészeket is hívtak, másutt csendesen, szerényen telt az idő. Az is szokás volt, hogy a hozzátartozókat vigasztaló, nyugtató szavakkal távoztak a tor résztvevői.

A halotti torra emlékeztető családi összejövetelek az utóbbi néhány évtizedben felújultak. Ez elsősorban a más településről érkezett rokonság hideg vagy meleg étellel való kínálását jelenti. A távolról érkezők közül néhányan már a temetés előtt, zömmel utána a gyászoló család házához érkeznek, ott uzsonna vagy vacsora közben beszélgetnek.

A temetési menet során már említésre került a fiatalok elhunytakor gyakorolt szokás: a halottat zeneszó kíséretében fátyolos legények és lányok kísérték utolsó útjára. A fiatal halottak nagy pompával, zenével, tánccal történő temetése valaha Európa-szerte elterjedt szokás volt, és az egész magyar nyelvterületen is ismert. A halott lakodalmának megülése a halál utáni élet, illetve a visszajáró halott képzetköréből ered. A magyar nép szerint a házasságkötés előtt elhunyt fiatalnak, aki nem élhette le a teljes életet, kijárt az átlagostól eltérő temetési szertartás. Mivel életében nem ülték meg a lakodalmát, halálában adták neki azt. Ez azt jelentette, hogy a temetés mozzanataiban több megegyezett a lakodalmi szokásokkal. A XIX–XX. század fordulóján még többfelé előfordult, hogy a halottat kísérő fiatalság a sírnál, illetve a temetőkapuban és a halotti toron táncolt.

Vásárhelyen is szokás volt a fiatal lányokat menyasszonynak öltöztetni, s úgy felravatalozni. A halottaskocsit, mint már volt róla szó, koszorús párokat képviselő fátyolosok kísérték. A halotti torba meghívták őket, s megtartották az ifjú halott lakodalmát. „Pár falat elköltése után a kísérő fiatalok eljárták a *bánattáncot,* előbb lassú, majd friss csárdást. Most lakták el az elhalt lány kállátóját. A tánc alatt az apa és anya nagyon keservesen ríttak."[197]

Gyász, a halott emléke

A halál beálltával bekövetkezett a gyász állapota, amely az élet rendes menetéhez képest tilalmak, kötelességek és egyéb külső emberi megnyilvánulások sorát jelentette a gyászolók számára. A gyász szorosabb szakasza a temetéssel lezárult,[198] amit a gyászidő követett.

A magára maradt házastársat özvegynek, a halott gyermekeit árvának mondták. A gyászolók tágabb körét alkotják a szülők testvérei, a házastárs szülei, a sógorok, sógornők, unokatestvérek, a testvérek gyermekei. A gyász ideje általában hat hét és egy év közötti időtartamot foglal magába. Mértékét a rokonsági fok és a halott életkora szabja meg. Az ország területén általában, szülőt, házastársat egy évig, testvért és nagyobb gyermeket hat hónapig gyászoltak, nagyszülőt unokája hat hétig. A család a gyászt elsősorban színekkel jutatta kifejezésre. A temetésen a megjelent rokonoknak gyászkarszalagot vagy gombostűre tűzött kis szalagot, valamint gyász-zsebkendőt adtak.

A gyász legszembetűnőbb megnyilvánulása a mai napig a viseletben van, amely ma országszerte a fekete szín. Régen feltehetőleg ugyanilyen általános lehetett a fehér gyászviselet, amely a XX. századig csak néhány helyen maradt meg.[199] A gyászviselet mindig egyszerűbb, dísztelenebb volt az általános viseletnél. Közvetlen rokont teljes öltözetben gyászoltak, távolabbit tartozékokkal (kendő, gyász-szalag). Az idő múlásával fokozatosan oldódott fel a gyász viselése, legtovább a kendő maradt meg. Férfiak ritkán jártak feketében, ők a kalapjukon gyászszalagot viseltek, az ünnepi öltözeten fekete nyakkendő viselése jelezte a gyászt. A gyerekekkel alig gyászoltattak. Kislányok hajába fekete masnit kötöttek a gyász kifejezésére. A rokonoknak a halott hozzátartozói vásárolták meg a kendőt, szalagot.

---

[195] SZENTI Tibor, 1985. 318.

[196] MFM NA 235-71.

[197] KISS Lajos, 1981. 408.

[198] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1981. 181–182.

[199] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1979. 339.; KUNT Ernő, 1987. 183.

Az öltözeten kívül a házban is voltak látható jelei a gyásznak. Újabb szokás, hogy a tükör sarkára, valamint páros fényképek esetében az elhunyt személyhez fekete szalagot tűznek.

A gyászidő alatt a gyászolók nem jártak mulatságba, lakodalomba, disznótorba, nem volt szabad házasodni. A tervezett lakodalmat általában elhalasztották. *„Amikor a gazda családfő elhalt, a gyász ëgy évig kötötte a hátramaradókat. Hordtuk a fekete ruhát, a gyászkarszalagot. Bálazás nem volt, csak templomozás. Hangos névnapozást së tartottunk. Esküvő nem löhetött; ha előzőleg ki volt tűzve, elhalasztották. Várni köllött a fiataloknak ëgy évet az ëgybekelésre. Mögmaradtak és családi ereklyeként őriztük az elhalt fényképeit, sok szömélyös tárgyát."*[200] A gyászolók házában nemcsak zenét nem hallgattak, hanem a rádiót sem kapcsolták be. A szórakozási tilalom különösen a fiatalok esetében az utóbbi évtizedekben jelentősen lazult.

A gyász kinyilvánításaként a temetés után a katolikusoknál gyászmisét tartottak, a reformátusok a temetés után való vasárnap együtt mentek el az istentiszteletre, utána pedig ugyanúgy, mint a temetésen, együtt mentek ki a temetőbe.

Az elvesztett családtag hiánya, a halottról való megemlékezés késztette a hátramaradottakat a temető látogatására. Gyakorisága személytől, lehetőségtől függött. Volt, aki mindennap, mások rendszeresen hetente egyszer keresték föl halottuk sírhelyét. Rendszerint otthon nőtt virágokból összeállított, alkalmi csokrot készítettek. A halottakról való megemlékezés kötött, évenként megismétlődő alkalma az évfordulós halotti mise, valamint a temetők, a halottak november eleji ünnepe: katolikusoknál a mindenszentek (november 1.), protestánsoknál halottak napja (november 2.), amely ünnepekről a későbbiekben még szó lesz.

A vásárhelyiek hittek abban, hogy a halott lelke visszajár fehér lepedőben éjjel 12 és 1 óra között. Adatainkat Kiss Lajos munkája alapján mutatjuk be, aki megállapította, hogy a katolikusoknál erősebben élt a hit, mint a reformátusoknál. Ha az embernek halottja van – tartották Vásárhelyen –, nem jó nagyon siratni, mert akkor éjfélkor hazajár a lélek. A temetés napján éjjelre pohár vizet, sót, fokhagymát tettek az asztalra. Ha reggelre érintetlen maradt, akkor nem jár haza a halott szelleme. Ha hiányzott valami, úgy visszajár, azért, mert éhesen halt meg. Hazajárhat a lélek azért is, mert a halott kívánságát nem teljesítették. Nem szabad főzni a halott ruháját, mert akkor is hazajár. Különböző módszerek léteztek a szellemjárás megszüntetésére. A kalapot a koldusnak kell adni, akkor nem bántja az életben levőket. Aki szellemmel álmodik, annak hét kis cipót kell sütni, és a templomajtóban a koldusok között elosztani. Másik megoldás: ki kell menni a kúthoz, és azt vagy a ház négy sarkát háromszor meg kell kerülni. Megakadályozhatják a szellem bejutását, ha a kerti söprűt a pitarajtóhoz támasztják, ha előbb az ajtót bekötötték gatyamadzaggal. A XXI. század elejére a hiedelemvilágnak ez a szelete már kikopott az emlékezetből.

Fellelhetők még a szegényeknek való adakozás nyomai, amit a szakirodalom alamizsnálkodásnak, szegények etetésének nevez. A szegényeknek való adakozás a halott-tisztelet jellegzetes motívuma, melyben feltételezhetően a megajándékozott a halott megszemélyesítője. Ebbe a tevékenységi körbe tartozott a temetésből hazaérkezők adakozása a várakozóknak, a halott ruháinak elajándékozása s majd a szegények etetése. „Ezen alkalmakkor a szegényeknek vagy egy kiválasztott szegénynek úgy adakoznak – írja Kunt Ernő –, mintha a halottnak adnának, vagy pedig azzal a kifejezett kívánsággal adnak neki terményt vagy pénzt, hogy a megajándékozottak a halott lelki üdvéért imádkozzanak: mert a szegények imáját jobban meghallgatják."[201] Ebbe a szokáskörbe tartozik a görögkeleti vallásúak hagyománya: a temetés utáni napon ebédet főztek, amelyből a szegényebb embereket és iskolás gyermekeket vendégelték meg. Az elhalt ruházatából szegény családokat szoktak megajándékozni, hogy a jó cselekedetekkel elősegítsék az elhalt üdvözülését.[202]

Máig élő szokás halottak napján az elhunyt hozzátartozókra való megemlékezés, sírjuk megtakarítása, díszítése. Eredetileg az élők és a holtak összetartozása fejeződött ki e szokásban. Ez alkalommal a más városban lakó testvérek, rokonok is igyekeztek a szülőhelyüket felkeresni, s a család tagjai együtt

[200] SZENTI Tibor, 1985. 317.
[201] KUNT Ernő, 1987. 182.
[202] MFM NA 235-71.

keresik fel hozzátartozójuk sírját. A katolikusok gyertyát is gyújtottak a síron. Aki nem tudott a temetőbe elmenni, a gyertyagyújtást otthon az ablakban végezte. Általános szokás volt, hogy annyi gyertyát gyújtottak meg, ahány halottjuk volt. Amíg a gyertya égett, a családtagok imádkoztak. A reformátusok régen csak virágot és koszorút vittek a sírra, gyertyát nem gyújtottak. Hagyományőrző református családokban ezt a szokást ma is tartják. A katolikusok gyertyagyújtási szokását előbb a vegyes vallású családok, majd a reformátusok is átvették. Azok a tanyaiak, akik nem tudtak a temetőbe bejönni, szintén gyertyát gyújtottak ugyanúgy, mint a városban.

Mindenszentekkel és a halottak napjával kapcsolatban néhány hiedelem volt ismert a városban. Mindenszentek napján nem szabad varrni, mert minden öltés egy tűszúrás saját halottunknak. Halottak napján nem jó mosni, mert olyan eső lesz, hogy a búza szeme elrothad. Halottak napja hetében azért nem jó mosni, mert aki mos, annak hasogatódni fog a karja.[203]

Részletesebben kell szólni a vásárhelyi görögkeleti vallásúak halottkultuszáról, a halottak húsvétjáról. Hódmezővásárhely görögkeleti közössége a Szerb Ortodox Egyházmegyéhez tartozik. A városban a görögkeleti vallás hívei 500–600 körül volt (1816-ban 510, 1834-ben 689, 1848-ban 1261, 1869-ben 488, 1890-ben 379).[204] Bár ez a felekezet nem tartozott és ma sem tartozik a nagy létszámúak közé, a halottak napját lényeges elemeiben napjainkig a régi rítusok szerint ünneplik meg.

A keleti egyház kalendáriuma a halottakról való megemlékezést nem a latin hagyományban ma is meglévő őszi időpontban, hanem húsvét táján írja elő. A húsvéti halotti megemlékezés azonban mélyen gyökerezik az ortodoxia liturgikus hagyományában, ma is élő gyakorlat a hazai szerbek és románok, valamint a környező országok görögkeleti népei körében.

Ma már a katolikusokhoz hasonlóan a görögkeleti vallás gyakorlói Hódmezővásárhelyen is felkeresik elhunyt hozzátartozóik sírját november elején is. A halottakról való megemlékezés, az igazi ünnep számukra a *halottak húsvétja*, mely Krisztus feltámadását jelképezi. A halottak húsvétja a húsvét utáni vasárnap délelőtt vagy pünkösd vasárnapja.

Kora délelőtt a hozzátartozók felkeresik rokonaik sírját, rendbe teszik, friss virágokat ültetnek rá. Ez alkalommal a temetőben lévő kápolnában a pap misét mond az összes elhalt lelki üdvösségért, majd utána a sírokat egyenként megáldja, és borral beszenteli.

Sírgondozó úttörők 1968-ban.

[203] KISS Lajos, 1958. 162., 188.
[204] BÖSZÖRMÉNYI Ede, 1993. 700.

Halottak húsvétja 1968-ban.

Újabban (1945 után) kialakult szokás, hogy a jelenlévő közösség elsőnek a temető végénél elhelyezett orosz katonák sírját kereste föl, s azt szentelte föl a pap. Ennek a magyarázata abban a régebbi szokásban keresendő, mely szerint azt a sírt, ahol nincs jelen hozzátartozó, szintén fölszentelik. 2001-ben, amikor szemtanúja voltam az ünnepnek, a pap már csak azokat a sírokat szentelte föl, amelyeknél kint voltak a hozzátartozók.

A sír szentelése úgy történt, hogy a hozzátartozók a sírhoz álltak, és ott imádkozva várták a papot. Közben a sír tetejére, a sarokra egy üveg bort helyeztek el. Amikor a pap a sírhoz ment, énekelve rövid imát mondott a feltámadásról, melyet a kántor kísért énekkel, majd tömjénes füstölővel a sírt körülfüstölte a gonosz szellemek elűzésére. Utána a borral, Krisztus vérével a sírt beszentelte. A jelenlévők ezután a papnál lévő feszületet megcsókolták és a papnak pénzt adtak.[205]

Régen a hozzátartozók az ünnep alkalmából az elhaltak sírjára kalácsot, sonkát vittek, melyet előzőleg a pap megszentelt és a síron is beszentelt. Ezt a szegények, koldusok szedték össze és a halott helyett elfogyasztották, annak lelki megnyugvására. Nem nehéz fölfedezni ebben a szokásban a halotttetetés ősi rítusát. 1968-ban ezt a szokást már nem gyakorolták. Élő szokásként írja le Csordás István, hogy az 1960-as évek végén a csőszháznál és a kápolna előtti téren a hozzátartozók sonkát és kalácsot ebédeltek, majd bort ittak. Ekkor fogyasztották el az üvegekben megmaradt bort, melyet nem használtak föl a sír beszenteléséhez. Még régebben, „1945 előtt birkát vágtak és a csőszháznál főzték meg, majd a kápolna előtti fenyves téren kirakott asztaloknál ebédeltek és vacsoráztak, amit *föltámadási vígság tor*nak neveztek. Ha más felekezetű személy, akár koldus elment arrafelé, azt magukhoz hívták és vendégül fogadták Isten nevében.”[206]

Napjainkra a közös étkezésből is megmaradt néhány elem. A szertartás előtt a résztvevők a kápolna előtt elhelyezett asztalkára rakták ki az otthonról hozott süteményeket, amelyek között megtalálható volt a hagyományos kalács is, de megjelentek más (pl. pogácsa), valamint bolti sütemények is. Megmaradt az egymás-közti kínálás és az idegen megkínálásának szokása.

A halottak húsvétja régi szokásából hagyományőrző családoknál föllelhető még, hogy a sírra annyi üveget helyezek el, ahány halottat temettek oda. A résztvevők közlése alapján régen csak vörösborral

[205] 1968-ban általában 10 Ft-tól 100 Ft-ig adtak. A mai adományról nem szívesen nyilatkoztak a hívők: „Ki mennyit szánt, mennyi futotta.” (1000–2000 Ft)

[206] MFM NA 235-71.

Halottak húsvétja 1968-ban.

szentelt a pap, ma már fehérborral is. Megfigyelhető volt, hogy a résztvevő fiatalok közül nem mindenki ismerte a szertartás egészét, menetét.

*

A temetési szokások zárásául megállapíthatjuk, hogy régen, ha egyszerűbb körülmények között is, a beteg, öreg és haldokló embert a család, a családtagok szerető és gondoskodó légköre vette körül. A mai világban, a családszerkezet és egészségügyi ellátás megváltozásának következtében csak néhány embernek adatik meg. Az élet utolsó szakaszában idegen emberek között, kiszolgáltatottan szenvednek legtöbben. A halál, a temetés a gyerekek, fiatalok számára idegen, sokszor megmagyarázhatatlan jelenséggé válik.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1933. Lakodalmi szokások Szeged – Alsóvároson. Népünk és nyelvünk, Szeged, 36–41., 87–95.

1943. A parasztélet rendje. In: A magyar nép. Budapest, 201–249.

1957. Szegedi Szótár I-II. Budapest.

1965. Néphit. In.: Orosháza néprajza. Orosháza, 576–588.

1980. A szögedi nemzet III. MFMÉ 1978/79-2. Szeged.

BARTHA Elek

1990. A görög-katolikus magyarság vallási néprajza, Magyar néprajz VII. Budapest, 425–429.

1999. Halottak húsvétja. In: Görög katolikus ünnepeink szokásvilága. Debrecen, 129–131.

BÁRTH János

1990. A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In: Magyar néprajz VII. Budapest, 331–424.

BECZK Zoltán

1974 Halottak húsvétja a kétegyházi románoknál. In: Népszokások Békés megyében.

1975 Az élet nagy eseményei. In: Nagy Gyula: Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 499–529.

BELOVAI Sándor

1948 Algyői népszokások. Az Alföldi Tudományos Intézet évkönyve II. 1946-47. Szeged, 48–52.

BÉRES András

1973 Halottak húsvétja. Temetkezési szokások a régi Bihar megyében, Ethnographia LXXX. 352–357.

BÖSZÖRMÉNYI Ede

1993 Egyházi élet és erkölcs, Hódmezővásárhely története II/2. Hódmezővásárhely, 693–736.

DEÁKY Zita

1996 A bába a magyarországi népi társadalomban. Budapest.

DIÓSZEGI Vilmos

1977 Álom. Magyar Néprajzi Lexikon 1. Budapest. 96.

1979 Halál előjelei. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 416–417.

DÖMÖTÖR Tekla

1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.

ERDEI Ferenc

1980 A magyar társadalomról. Budapest.

é. n. A magyar paraszttársadalom. Budapest.

FELFÖLDI László

1976 Keresztelő, lakodalom, temetés Kisteleken. In: Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből. Kistelek, 423–446.

1982 Egy ifjú halott lakodalma Apátfalván 1924-ben. Múzeumi kutatások Csongrád megyében. Szeged, 95–101.

FÉL Edit

1981 Ravatal. Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 304–310.

GELENCSÉR József – LUKÁCS László

1991 Szép napunk támadt – A népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár.

GÉMES Balázs

1975 A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV-V. 1973-74. Szekszárd.

GÖNCZI Ferenc

1906 A gyermek születése és szoptatása körül való szokások Göcsejben és Hetésben. Ethographia XVII. 44–52., 153–159.

1937 Somogyi gyermek. Kaposvár.

GYÖRGYI Erzsébet

1979 Hérész, kárlátó. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 526–527.

1990 A házasságkötés szokásai. In: Magyar néprajz VII. Budapest, 36–66.

1992 Alföldi házasságkötési szokások a XIX. században – szegényedés vagy korszerűsödés? In: Hiedelmek, szokások az Alföldön II. (Szerk. Novák László.) Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati VII. Nagykőrös, 621–626.

GYÖRGYI Erzsébet – KISBÁN Eszter

1980 Kásapénz. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 381–388.

GYÖRGYI Erzsébet – TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 Párválasztás. Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 202.

1999 Halottak napja. Magyar Nagylexikon 9. Budapest, 162.

HOPPÁL Mihály – NOVÁK László (szerk.)

1982 Halottkultusz. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. Budapest.

JUNG Károly

1978 Az emberélet fordulói. Szabadka.

KAPROS Márta

1974 A gyermekre vonatkozó preventív és produktív szokások az Ipoly-menti néphagyományban. A Nógrád Megyei Múzeumi Közlemények. Salgótarján, 75–96.

1986 A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. Studia Folkloristika et Ethnographica 18. Debrecen.

1990 A születés és kisgyermekkor szokásai. In: Magyar néprajz VII. Budapest, 7–37.

KAPROS Márta – UJVÁRY Zoltán

1984 Kérdőív a szerelmi élettől a keresztelőig témakör kutatásához. Debrecen.

KÁLMÁNY Lajos

1971 Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. In: Az ősi magyar hitvilág. Budapest, 319–339.

KÁROLY S. László

1979 Halotti tor. Halott lakodalma. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 441–443.

KISBÁN Eszter

1979 Kalács. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 709–712.

1993 Menyegzői lakomák a magyar parasztoknál a 18–19. században. Népi Kultúra – Népi Társadalom XVII. Budapest, 81–103.

KISS Lajos

1919 A születéssel, a kereszteléssel és felneveléssel járó szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről. Ethnographia 1919. XXX. 84–91.

1920 Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethnographia 1920. XXXI. 80–94.

1931 Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások. Népünk és nyelvünk 1931. 7–9., 217–225., 275-280.

1927 Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. Karcag.

1958 Vásárhelyi hétköznapok. Budapest.

1964 Vásárhelyi kistükör. Budapest.

1981 Szegény emberek élete I-II. Budapest.

KISS Mária

1973 A Buda-környéki szerbek halotti emlékünnepei. Népi kultúra – népi Társadalom VII. Budapest, 137–156.

KRESZ Mária

1960 A kisbuba és anyja Nyárszón. Néprajzi Közlemények, V. 3-4. 220–258.

KÓSA László

1980 Káposzta. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 39–43.

KOVÁCS János

1898 A kuruzslás és a varázslás eszközei a szegedi boszorkány – perekben I. Ethnographia IX. 204–211.

1901 Szeged és népe. Szeged.

KUNT Ernő

1987 Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest.

1990 Temetkezési szokások. In: Magyar néprajz VII. Budapest, 67–101.

LELE József – WALDMANN József

1971 Hagyományvilág. In: Tápé története és néprajza. (Szerk. Juhász Antal.) Tápé, 573–628.

LUBY Margit

1935 A parasztélet rendje. Budapest.

MAÁCZ László

1979 Gyertya. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 358.

Magyar Népzene Tára

1955-56. III/A-B Lakodalom, Budapest.

1966 V. Siratók.

MARKOS Gyöngyi

1986 A születés hagyományai Makón. Debrecen.

1988 Bábaság Makón. A Makói Múzeum Füzetei 61. Makó.

MARTIN György

1980 Magyar néptánc-hagyományok. Budapest.

MORVAY Judit

1977 Család. Magyar Néprajzi Lexikon 1. Budapest, 443.

1980 Nagycsalád. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 684–685.

NAGY Márta

1994 Ortodox ikonosztázionok Magyarországon. Debrecen, 1-19.

NOVÁK László [Ferenc]

1978 A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V. Kecskemét, 219–306.

1983 Viselkedés, házasodás egyházi és világi szabályozói, meghatározói a XVII–XIX. században. In: Lakodalom (Szerk. Novák László – Ujváry Zoltán). Folklór és Ethnographia 9. Debrecen, 13–30.

2005 Fejfa monográfia. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös.

NOVÁK László – UJVÁRY Zoltán (szerk.)

1983 Lakodalom. Folklór és Ethniographia 9. Debrecen.

ÖRSI Julianna

1974 A műrokonság egyik formája Karcag társadalmában. Ethnographia LXXXV. 355–366.

PALUGYAI Imre ifj.

1855 Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. Negyedik kötet: Békés–Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest.

PÓCS Éva

1979 Halál. Haláljóslás. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 415–417.

1980 Koporsó. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 268–270.

1981a Ravatalozás. Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 310–311.

1981b Szemverés. Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 636–638.

REIZNER János

1899 Szeged története I. Szeged.

1900 Szeged története IV. Szeged.

RÉSŐ ENSEL Sándor

2000 (1866) Magyarországi népszokások. Budapest.

SAROSÁCZ György

1973 Magyarország dél-szláv nemzetiségei. Népi Kultúra – Népi Társadalom VII. Bp 369–391.

SÜLI Éva

1976 Adatok a népi gyógyítás kisteleki hagyományaiból. In: Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből. Kistelek, 423–446.

SZATHMÁRY Ibolya V.

1978 Szokások és hiedelmek a szerelmi élettől a keresztelőig a berettyóújfalui néphagyományban. A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalu.

SZENDREY Ákos

1932 Közvetítők szerepe a házasságban. Ethnographia XLIII. 168–171.

SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos

1947 Szokások. In: Magyarság Néprajza IV. Budapest, 132–178.

SZENTI Tibor

1985 Parasztvallomások. Budapest.

1998 A bábák Hódmezővásárhelyen. In: Az Alföld társadalma. (Szerk. Novák László.) Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati VIII. Nagykőrös, 533–598.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)

1910–1913 Hód – Mező – Vásárhely története 1-5. Hódmezővásárhely.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 Magyar jogi népszokások. Budapest.

TÁTRAI Zsuzsanna

1977 Bába. Magyar Néprajzi Lexikon 1. Budapest, 178–179.

1979 Gyász. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 339–340.

1982 Virrasztás. Magyar Néprajzi Lexikon, 5. Budapest, 572–573.

TEMESVÁRY Rezső

1899 Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon. Budapest.

TÖRÖK Károly

1870 Magyar alföldi népszokások. Magyarország története képekben. Honismertető album. Pest.

1872 Magyar népköltési gyűjtemény II. Szerk. Török Károly. Pest.

UJVÁRY Zoltán

1969 Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Debrecen.

1979 Halottas játék. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 434–436.

1979a Népszokások és színjátékok I. Debrecen.

1981 Népszokások és színjátékok II, Debrecen.

VOIGHT Vilmos – BALOG Lajos

1974 A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata. Budapest.

Fölhasznált kéziratos gyűjtések

BORSOS Gabriella: Népi gyógymódok, babonaságok Hódmezővásárhelyen, MFM NA 208-71.

CSONGRÁDI Pál: Lakodalmi szokások a századfordulótól 1945-ig a vásárhelyi „Nagypusztán" TJM NA 53.

CSORDÁS István: A hódmezővásárhelyi temetők története és temetkezési népszokások a XVIII. századtól napjainkig, MFM NA 235-71.

GALLYAS Klára: Paraszt – életrajz, MFM NA 476-74.

NAGY Vera: Tanya és város kapcsolata az ünnepek tükrében. Kézirat.

NÉMET Erzsébet: Paraszti életrajz, MFMNA 799-81.

TÖRÖK Terézia: Életöm története, MFM NA 808-81.

VIZI Edit: Temetkezési szokások Vásárhelyen, MFM NA 609-76.

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Halottak húsvétja. (2002. DM)

Esküvői emlék keretben. (DM)

Esküvői emlék keretben. (DM)

FEJEZETEK A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI RÓMAI KATOLIKUSSÁG VALLÁSOS NÉPRAJZÁBÓL

TOMÁN ZSÓKA

„Nem hiába hítták pusztának a pusztát, nem sok hit ragadt ott az ember lányára, csak amit a hittanórán tanult.” – vallja egy hódmezővásárhelyi asszony.[1]

„Szögények vótak itt az embörök, nem sok súlyt fektettek a vallásra. De azér’ tartották a vallást.” – vélekedik a tanyán lakókról egy Algyőről Mártélyra házasodott asszony.[2]

„(A szülők) Nagyon vallásosok voltak, mindketten tanítottak minket, este-reggel velünk imádkoztak. Reggel a Miatyánkot, este is. Rózsafüzért néha esténként.” – Emlékezik vissza gyermekkorára az egyik hódmezővásárhelyi tanyán felnőtt, immár idős ember.[3] A hódmezővásárhelyi tanyák népének vallásosságára vonatkoznak a fenti vélemények. Nem érdemes firtatni, hogy melyiknek lehet igaza, hisz van igazság az egyikben s a másikban is. Ellenben kideríthetjük a véleményeket formáló normákat, elvárásokat. Dolgozatomban azt szeretném megvizsgálni, hogy a hódmezővásárhelyi tanyák katolikus népének életében milyen szerepet foglalt el a vallás, milyen norma-rendszer alakította, befolyásolta, változott-e ez a norma-rendszer, illetve milyen sajátos vonásokkal karakterizálható e népi vallásosság, a tanyai lét életformaként befolyásolta-e, alakította-e, s ha igen, hogyan az ottlakók szakrális gyakorlatát.

A tárgyalt időszak a XIX. század végétől az 1940-es évek közepéig terjed.[4] Forrásaim ennél tágabb időszakba engednek betekintést, de az első világháború lezárásával a magyar népi kultúra is jelentős korszakhatárhoz érkezett el. Ekkor vált országos méretűvé az a folyamat, amit a hagyományos népi kultúra bomlása kezdetének nevezünk. S ekkor kérdőjeleződtek meg évszázadokon keresztül szilárdnak hitt értékek. Ez a folyamat végső soron a népi vallásos gyakorlat fellazulását is eredményezi. S ebben az időszakban még szinte sértetlen az a tanyás gazdálkodási rend és életforma, amely maga is sok változáson ment keresztül pár évszázad alatt, s amely keretet ad a vallásos gyakorlatnak is.

A város a közeljövőben egy tanulmánykötetet fog megjelentetni „Hódmezővásárhely néprajza” címen. A készülő kötet dolgozatai a tárgyi néprajz és a folklór hagyományos témáiban térképezik fel a városnak és közvetlen vidékének néprajzi életét. A népi vallásosság témakörében az egyik feladat nekem jutott. Jómagam a vásárhelyi római katolikus hívek vallási életére összpontosítom a kutatást,

---

1 Insperger Elemérné Pál Julianna, szül.: 1896. Hódmezővásárhely.

2 Barna Jánosné Pataki Teréz, 1890–1991.

3 Rózsa István, szül.: 1897. Csajág, 643. számú tanya.

4 A tárgyalt időszakban Hódmezővásárhely össznépességét felekezeti megoszlás szerint az alábbi százalékok jellemezték (az 1940-es és 1941-es adatok BÖSZÖRMÉNYI Ede, 1973. 731., az 1941-esek a KSH 1941. évi népszámlálásainak adatai alapján):

	1900. év	1910. év	1941. év
római katolikusok:	26,60	28,21	34,68
görög katolikusok:	0,20	0,26	0,34
reformátusok:	64,70	63,26	56,40
evangélikusok:	4,10	4,08	4,43
görög keletiek:	0,80	0,86	0,63
unitáriusok:	0,70	0,76	nincs adat
izraeliták:	2,60	2,21	1,69
egyéb:	0,30	0,36	1,05 (valószínűleg unitáriusokkal együtt)

melynek egyik időbeli határa a XIX. század vége, a másik határa valahol napjainkban ér véget. Jelen dolgozatom ennek a munkának az első részét képezi.

1995 nyarán kezdtem el a gyűjtést Hódmezővásárhelyen, s rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy óriási eltérés van Hódmezővásárhely városa és a külterületi települések, tanyák népi vallásos gyakorlata között (egyáltalán kérdéses, hogy napjaink Vásárhelyén mennyiben beszélhetünk a klasszikus értelemben vett népi vallásosságról). Ez az eltérés a századforduló előtti két és utáni négy évtizedben a legjellegzetesebb: a belvárosra egyfajta intellektuálisabb, polgárosultabb (vallásos egyletek és társulatok) vallási élet jellemző, szemben a külterület érzelemmel és babonás hiedelmekkel telítettebb vallási életével.

Korszakunk elején jobbára ugyanazok az emberek laktak a városban, mint a tanyán. A belvárosban ekkor kezdenek alakulni azok a vallásos egyletek, melyek a XX. század húszas éveiben működtek a legnagyobb számban és eredménnyel. (Ezekről a dolgozat második felében lesz szó.) Ugyanakkor az 1930-as években – Csalog Zsolt véleménye szerint[5] – a tanyák „kisgazda" rétege már csak formálisan kapcsolódott a városhoz, ahhoz a városhoz, ahol a vallásgyakorlásnak nemcsak polgárosultabb jellege volt, de erőteljesen érződött az egyház megújult ereje. Míg a dualizmus kori Magyarországon felgyorsult a szekularizáció (a polgári fejlődés és az 1894-95-ös egyházpolitikai törvények velejárójaként), addig a Horthy-korszakban ezzel ellentétes folyamatok indultak el. „Az egyházak valóban a rendszer konszolidáló elemei voltak; a valláserkölcsi, hitbuzgalmi tevékenység – kiegészülve a hatalmi struktúrában élvezett pozíciókkal – azt eredményezte, hogy az egyházak társadalomszervező és rendszermegtartó szerepet is betöltöttek."[6] Tehát a vizsgált 60 év alatt nemcsak egy halványuló és széteső népi vallásos gyakorlat, hanem hordozó rétegét tekintve szétváló, polgárosodó, szekularizálódó és megerősödő vallásos gyakorlat tanúi vagyunk Hódmezővásárhelyen.

Ami az egyházi évhez kötődő vallásos népszokásokat illeti, korántsem gyakorolták olyan intenzitásban, mint a hagyományőrző vidékeken (palócok, magyarországi nemzetiségek, a két Sárköz stb.). A hódmezővásárhelyi tanyák katolikus híveinek vallásosságát tehát nem vonhatjuk össze a belváros és általában a magyar falvak népi vallásosságával, de még a „Puszták népének" szakrális gyakorlatával sem.

Igazán elégedettek lehetünk a *tanya* magyarországi történeti és néprajzi irodalmával.[7] Ezekben a legfőbb kérdések a tanya mint település szerkezeti sajátosság, gazdálkodási forma, életmód problémái köré csoportosulnak. A tanyák vallási életéről vajmi keveset olvashatunk. Kis túlzással élve, az egykét odavetett utalásból megtudhatjuk, hogy nem a vallásosságukról voltak nevezetesek a tanyák lakói.

Bárth János Az illancsi tanyák népének hajósi búcsújárása című tanulmányában[8] szépen és részletesen mutatja be a zarándokló közösséget, de ez „csak" egy rész a tanyák vallási világából.

Utaltam Illyés Gyula szociográfiájára, mely köztudottan a pusztai cselédek vallási életébe ad betekintést. A hódmezővásárhelyi tanyákon, kisebb-nagyobb (saját vagy bérelt) földbirtokokon önállóan gazdálkodó egzisztenciákkal van dolgunk, akiknek legtöbbször a városban is van saját házuk. A pusztai cselédek és a tanyájukon önállóan gazdálkodó parasztok életmódja, vallásossága teljesen más minő-

---

5 CSALOG Zsolt, 1980. 340. Csalog szerint Erdei Ferenc: A magyar tanyák c. (Budapest, é. n.) művében „az alföldi tanyarendszer 1930-as évekre vonatkoztatott képét idealizálta: archaizálta". Csalog három pontban fogalmazza meg kétségeit Erdei állításaival szemben, melyek szerint a tanya nem önálló formáció, hanem a város része; továbbá, hogy népessége nem szegmentált, hanem csak időszakos igénnyel települt a termelőüzemekbe, de az urbánus civilizációra támaszkodik:
1. Az 1930-as években nem a „kisgazda-tanya" a domináns az Alföldön. Ezek a tanyák 45–50% és nem 70%-át alkotják.
2. E tanyák „kisgazda" rétege már csak formálisan kapcsolódott a városhoz.
3. A két világháború között már kérdéses tanyás mezővárosaink „város" részének „urbanizmusa".
A Magyarország gazdaságának és társadalmának két világháború közötti fejlődéséről született szociográfiai irodalmat és az utóbb készült történeti munkákat figyelembe véve jómagam Csalog Zsolt álláspontját tartom helytállóbbnak.

6 GERGELY Jenő, é. n. 151.

7 Jelzésképpen, a teljesség igénye nélkül utalok a múlt századi Galgóczy Károly és Ditz Henrik munkáira; a század első feléből a szociográfiákra, Györffy István munkásságára, Erdei Ferenc idézett művére, Szabó István kutatásaira; Bárth János, Hofer Tamás, Juhász Antal néprajzkutatók munkáira s végül de nem utolsósorban két tanulmány-gyűjteményre: PÖLÖSKEI Ferenc – SZABAD György, 1980.; SZABÓ István, 1965.

8 Népi Kultúra – Népi Társadalom, 1980. 59–119.

séget képvisel, egymással nem hasonlíthatóak össze. Nem is beszélve arról, hogy a paraszt eleve elhatárolja magát a cselédtől. (Erre a dolgozatban csak kevés példa lesz, mivel Hódmezővásárhelyen nem igazán beszélünk uradalmi cselédségről.)[9] Az elmúlt két évtizedben több kötet jelent meg Hódmezővásárhelyről, ám a katolikus népi vallásosságot illetően mindegyikben csak elszórt adatokat találunk.[10] Az első, kifejezetten a népi vallásosságra koncentráló mű Felletár Béla: *Szemelvények Hódmezővásárhely nagytáj vallási néprajzából* című munkája.[11] A tanulmány a két legnagyobb lélekszámú felekezet, a reformátusság és a római katolikusság szakrális szokásaiba nyújt betekintést. A munka úttörő jelentőségű, de a tág időkeretek és az átfogó téma miatt nem adhat lehetőséget a mélyebb elemzésre, gyakran az általánosság szintjén mozog.

A másik munka, amit feltétlenül meg kell említeni, Gacsári Kiss Sándor: *A Hódmezővásárhelyi Római Katolikus Plébánia és templom története* című műve. A szerző segédlelkész volt 1964–1968 között Vásárhelyen, ekkor állította össze értekezését, melyet csak 1985-ben gépelt le. Azóta egy példányban a vásárhelyi könyvtárban is megtalálható.

Gyűjtéseim alkalmával többször találtam szemben magam azzal az általános véleménnyel, hogy Bálint Sándor már megírt mindent, amit a katolikusokról tudni kell. Valóban nagyon sokat köszönhetünk Bálint Sándor munkásságának, de ő nem foglalkozott hangúlyosabban Vásárhellyel.[12] A szegedi és hódmezővásárhelyi szakrális népi gyakorlat között jelentős különbségek vannak. Először is, Vásárhelyen a reformátusok alkotják az abszolút többségű vallási felekezetet. Ebből adódóan puritanizmusuk erősen visszafogta a katolikusok vallásosságának vadhajtásait. A szegedihez képest kevésbé gazdag a vásárhelyiek szakrális gyakorlata (pl. a katolikus liturgia egyik legszínesebb rítusa, a búcsújárás már a két világháború között is jobbára az emlékezetben élt). A római katolikusok nemcsak kisebbségben, de szétszórtan is éltek Hódmezővásárhelyen, beékelődve a reformátusok közé. Továbbá a katolikusok történelmük folyamán több különböző hullámban és helyről érkeztek, még a XX. század első felében is. Tehát származásukat, megtelepülésüket tekintve sem beszélhetünk homogén közösségről. Természetesen létrejöttek kisebb katolikus szigetek, úgymint a Lóger és Lakhat városrészek a belvárosban;

---

[9] „Vásárhely viszonylatában uradalmi cselédségről alig, gazda-cselédekről annál több joggal beszélhetünk, nem alakult ki a summásság sem…" (KATONA Imre, 1983. 61.) Így nem csodálkozhatunk, hogy kevésbé jelennek meg a hagyományos paraszt ↔ cseléd előítéletek. A hódmezővásárhelyi társadalom további érdekességei, hogy a mezőgazdasági bérmunka tömeges alkalmazása jelent meg a paraszti gazdaságokban is, és létezett az agrárszegénység valamennyi típusa is (KATONA Imre, 1983. 79.). Nagy Gyula a gazdasági cselédek, nyári pásztorok és tanyások változatos listáját tárja elénk (NAGY Gyula, 1975. 197–209.). Az Alföldön, főként a Viharsarokban, ezen belül Hódmezővásárhelyen polarizálódott leginkább az agrártársadalom. A parasztságon belüli ellentétek nagyfokú elégedetlenséget és szociális feszültségeket keltettek, melyek az agrárszocialista mozgalmakon, a szektákon és a kivándorláson keresztül nyilvánultak meg. A múlt század végétől ezek a jelenségek egyre erősebben jelentkeztek, amit az állam és az egyház többé-kevésbé tehetetlenül figyelt. A XIX. század második felében meginduló általános szekularizáció mellett a századfordulón a politizálás fordította el a tekinteteket a vallásosságtól.

[10] Paraszti visszaemlékezések

1. Csizmadia Imre: Pirkadattól delelőig, illetve Delelőtől alkonyatig című két könyvében viszonylag sok jellemző, de a vallásos gyakorlat formalizálódására utaló adatot találunk. Önéletírása „néprajzi kincsesbánya" és élvezetes olvasmány is egyben. A szerző evangélikus, ám írása jó példa a felekezetek egymásra hatására.

2. Kun József visszaemlékezése (Tanyai történelem) már nehézkesebb stílusban íródott, a vallásosságra egy (db) utalás van, ám ezek a könyv egyéb értékeit nem halványítják.

3. A Nagy Gyula neve alatt 1975-ben megjelent Paraszti élet a vásárhelyi pusztán című, tanulmányokból, visszaemlékezésekből és a vásárhelyi pusztát illető publicisztikákból összeállított kötetben nagyon értékes leírást találhatunk a pusztai misékről.

A fenti könyvekre szándékosan a visszaemlékezések meghatározást használtam az önéletírás helyett, mert nem tudjuk, milyen mértékben változtatták a lektorok a szövegeket, illetve mennyire sugallták a témaválasztást. Az adataik mindenesetre jellemzőek, vagyis a karácsonyi köszöntés (Csizmadia) és a pusztai misézés leírásán kívül „múlt idejű vallásossággal" és adatszerű utalásokkal találkozunk.

Szenti Tibor: Parasztvallomások c. művében egy utalás van a hitre nevelésre. A tanya c. könyvében pedig a nazarénus őseiről ír.

[11] A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve, 106–122.

[12] Nagy Gyula idézett művében ő írta a Hiedelemvilág c. fejezetet: NAGY Gyula, 1975. 443–449.
Karácsony, Húsvét, Pünkösd c. könyvében összesen két adat vonatkozik Vásárhelyre, mind a kettő az Úrnapjával kapcsolatban, és mind a kettő a protestáns hagyományokat említ.

Csajág, Csicsatér, Mágocsoldal, Pereskutas, Szőrhát, Mártély a tanyavilágban, és Mindszent, ami egyben a vásárhelyi kulturális régió egyik határterülete.[13]

Hódmezővásárhely az 1950-es településrendezésig Magyarország egyik legnagyobb határú városa volt. 1950-ben elszakadt Kardoskút és Székkutas. (Addig a város határa 132 258 kataszteri holdra rúgott.[14] Csongrád megyében máig a legnagyobb kiterjedésű és Szeged után a második legnépesebb város.)[15] „Határának a Pusztaszéli úton kívül eső részét *Puszta*nak hívták."[16] Feltétlenül meg kell említeni, hogy jelentős eltérés volt a „tanyák" és a „Puszta" katolikus népességének az arányában. Míg az 1930-as években a „tanyákon" jelentéktelen volt a katolikus kisebbség száma, addig a „Pusztán" már 51,86% volt az arányuk.[17] Ugyancsak Erdei kritikája kapcsán fejti ki Csalog, hogy a XIX. század második fele – XX. század első fele között „az alföldi tanyákon megjelenő agrárproletár elem elsősorban nem az anyatelepülések belterületéről jött." (Vagyis a tanyán nem csak a városból kiköltözők laktak.) A katolikus Felvidék, és az Alföld katolikus falusi tájai (a relatív túlnépesedés gondjával küszködők) voltak a kibocsátó központok. A migráns munkaerőt vonzó területek pedig gyakran vagy legtöbbször a református alaplakosságú alföldi mezővárosok – köztük Hódmezővásárhely – voltak.[18] 1881-től 1900-ig a katolikusok létszáma 40%-kal, a reformátusoké csak 15,2%-kal emelkedett. 1900–1941 között a katolikusok száma 57,1%-kal, míg a reformátusoké 13,1%-kal növekedett.[19] Láthatjuk, hogy tárgyalt időszakunkban – elsősorban az agrárproletárok révén – is folyik a katolikusok betelepülése Vásárhelyre. Felmerül a kérdés, hogy mennyire tekinthetjük egységesnek e származását és megtelepedését tekintve is heterogén népesség kultúráját. Számomra a legnagyobb közös nevezőt római katolikus vallásuk – vásárhelyi megtelepedésük – és agrár foglalkozásuk hármassága jelenti. Egy ilyen heterogén csoportnak nem a kultúráját nevezném egységesnek, hanem kulturális vonásait.

Mikor dolgozatomban a *tanyák* megnevezést használom, én Hódmezővásárhely *egész külterületét* értem ez alatt.

Úgy érzem, hogy Hódmezővásárhelyt illetően elhanyagolták megvizsgálni a tanyát a lakóhely és a katolikus vallásos népélet összefüggéseiben. Mert, ha a tanyasi lét nem is teszi lehetővé a hivatalos liturgia és vallásos népszokások gyakorlását, a nagy távolságok és az elszigeteltség miatt életre kelt vagy előnyben részesít más gyakorlatokat. Nevezetesen szentemberek, vallásos közvetítők jelennek meg, máshová tevődik a hangsúly a szent tere, határa kultuszában, másként szerveződik a családi hitélet és iskolai hitoktatás rendje is. Dolgozatomban ezekkel az összefüggésekkel szeretnék foglalkozni. S még egyszer hangsúlyozom, hogy azon a Hódmezővásárhelyen vizsgálom a népi vallásos gyakorlatot, ahol egyszerre van jelen egy városi-polgári és tanyai vonulat, mely a századfordulótól egyre inkább elválik egymástól, miközben országos viszonylatban az egyház meglévő társadalmi pozíciói megerősödésének és felerősödő szekularizációnak tanúi vagyunk.

A munkámban felhasznált szóbeli közlések nagyobb része Felletár Béla helyi zenepedagógus, hitoktató, újságíró gyűjtései, s csak kisebb részben az enyémek.

---

[13] FELLETÁR Béla, 1996. 108.

[14] NAGY Gyula, 1975. 13.

[15] 1990. évi népszámlálás. 8. Csongrád megye adatai. KSH Budapest, 1992. 290–291.

[16] NAGY Gyula, 1975. 13.

[17] CSALOG Zsolt, 1980. 345.

[18] CSALOG Zsolt, 1980. 342.

[19] CSALOG Zsolt, 1980. 343.

Szentemberek

A szentember kifejezéssel nem találkozunk a rendelkezésünkre álló anyagban, de magával a jelenséggel igen, ezért használom összefoglalóan e megnevezést, mikor a következőkben néhány kimagasló népi egyéniséget mutatok be. Bálint Sándor kutatásai szerint éppen ezen a területen jellemző a szentemberek gyakorlata,[20] de Hódmezővásárhelyen még megnevezésük sincs, csak körülírják őket.[21]

Késmárki István

„Régön, mikor még a templom nem épült mög, nem vót papja a községnek, nem járt ki a pap csak nagyon ritkán. Akkor itt a malomiskolába idős embörök tartottak fölolvasást a vallásról. Késmárki István a szélmónár, az énekölt mög olvasta a Bibliát."[22] Késmárki Istvánról még azt is tudjuk, hogy az egyik legfinomabb őrlőmolnár volt, fia, aki „olyan barkácsmestör vót", tragikusan halt meg. A bibliaolvasó és éneklő Késmárki István nevét nem sokan említették, annál többen emlékeztek arra, hogy amíg Mártélyon nem épült fel a katolikus templom, a „malomiskolában" tartották az istentiszteletet.

Herczeg Ferenc

Lánya, Herczeg Piroska[23] visszaemlékezéseiből tudjuk meg, hogy „a feketehalmi iskolába a hittant tanította, mert pap nem jött ki olyan messzire, a tanító meg református vót, ez még a múlt századba vót". Ha nem volt pap, a hívek pótolták a maguk közül legmegfelelőbbnek ítélt személlyel.

Herczeg Ferenc „városon" (Vásárhely belvárosában) született, ott is járt iskolába egy ideig. Nagyon szeretett olvasni, ha csak tehette, hosszú éjszakákba nyúlóan virrasztott a petróleumlámpa mellett. Fiatalkorában baleset érte és púpos lett, de nagy szorgalma révén 10 hold földjét megötszörözte, és még tanyát is épített. Példásan ügyelt családja vallási életére, minden este együtt imádkozott a család, „együtt mondtuk el a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, és akkor… mi is vót?… Imádkozzál érettünk Istennek Szent Anyja, hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreteire. Ezt a szokást Apám még az ő gyerekkorából hozta magával, őnáluk is ez vót a szokás." Érdekes, hogy étkezésnél nem imádkoztak, mert több napszámosuk is volt, akikkel együtt étkeztek, s Herczeg Ferenc nem tartotta jónak, hogy mások is lássák.

A beszámolókban többször is említették (a valóságban bizonyára gyakori eset lehetett), hogy református tanító tanította a katolikus hittant is, mert nemcsak lelkész-, illetve pap-, de tanítóhiány is volt. Gacsári Kiss beszámol az ellenkező példáról, mikor a domonkos nővérek tanították hittanra a református ifjakat.[24]

Özv. T. L-né[25] is beszámol egy „malmi iskoláról". Még édesanyja mesélte, hogy mikor még nem volt templom, házaknál volt imaház, mindig más házaknál jöttek össze imádkozni (a múlt századi protestáns paraszt ecceiskolákhoz hasonlóan). „Később, mikor a malmi iskola fölépült, akkor ott az osztályteremben tartották a misét, akkoriban már kijött a pap néha." Nem Késmárki malmáról van szó, mert nem említi a nevét. Sőt, Késmárki a saját malomépületét bocsátotta a hívek rendelkezésére, özv. T. L.-né említette malom pedig eredetileg iskolának épült, édesapja vette meg az épületet, mikor az újabb iskola felépült, de hamarosan el is adta, mert rossz állapotban volt. Arany József vette meg, s ő alakította át malommá. A „malmi iskola" itt utólagos elnevezés.

---

[20] BÁLINT Sándor, 1991. (1942.) 16–22.

[21] A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy tudunk egy az 1740-es években Hódmezővásárhelyen tevékenykedő protestáns parasztprófétáról, Schultz György, Szepes megyei származású gombkötőről van szó. GYENIS Vilmos, 1968. 1–24.; HARSÁNYI István, 1985. 17–51. Ha jobban a levéltárak mélyére néznénk, nem kizárt, hogy újabb parasztpróféták neveire bukkannánk.

[22] A 2. jegyzetben már idézett B. J.-né, Mártély.

[23] Herczeg Józsefné Herczeg Piroska, szül.: 1904. Mártély.

[24] GACSÁRI KISS Sándor, 1985. 142.

[25] Özv. Tóth Lajosné Sörös Mária, szül.: 1904. Mártély.

Ugyancsak özv. T. L.-né-től tudjuk meg egy újabb énekvezető, előénekes nevét:

Szabó Istvánét,

kire még gyermekkorából emlékszik. Szabó István napszámos ember volt. „Pap egy hónapban egyszer csak egyszer jött ki, a többi vasárnapokon ez a Szabó István vezette az éneket, imádságot, nagyon szép hangja volt és becsületes derék ember volt. Mindig azzal az énekkel kezdte a misét: Korán reggel keresztények…" (Az ének az Orgonavirágok. Imák és Énekek c. imakönyvben található, Gyula, 1900.) Szabó Istvánt az 1919-ben bevonuló román katonák lőtték agyon, mikor elébük ment, hogy ne bántsák a családját (10 gyermeke volt).

A már idézett (3. jegyzet) R. L. emlékei szerint havonta-kéthavonta járt ki pap misézni. Vásárhelyre ritkán jártak be, mert messze volt. Mikor 1925-ben a kutasi templom felépült, oda „úgy mönt a nép, mint a raj!" Előtte a „nép" akkor is összejött imádkozni, ha pap nem volt. Volt egy előimádkozó, imádságvezető, aki szépen énekelt, de nevére már nem emlékszik. (Fecskésen lakott.)

E néhány példa is mutatja, hogy a vásárhelyi tanyákon szükség volt vallási vezetőkre a XIX. században csakúgy, mint a XX. század első felében. S ha a hivatalos egyházszervezet nem tudta biztosítani a hívek lelki gondozását, azok maguk gondoskodtak róla. A jelenség nem új, a hivatásos papok laikusokkal való pótlása több évszázados gyakorlatba illeszkedik. A licenciátusi intézmény a XVII. század vérzivataros esztendeiben kelt életre Magyarországon. 1628-ban a pozsonyi tartományi zsinat – Pázmány Péter hívta össze – a veszélyes paphiány miatt engedélyezte a világiak apostolkodását. Ezek a világi apostolok licentia-t, vagyis engedélyt, felhatalmazást kaptak több egyházi teendő elvégzésére.[26] Főbb feladataik az alábbiakból álltak:

- keresztelés,
- esketés,
- egyházkelő,
- avatás,
- hitoktatás,
- az előírt imádságok imádkozása templomban, ünnepek, böjtök hirdetése,
- vasárnapi oktatás (Szentlecke, prédikálás stb.),
- ájtatosságok tartása (kivált ádventben és nagyböjtben),
- temetés (halotti beszéddel),
- az egyházközösség lelki vezetése.[27]

A licenciátusi intézmény majd kétszáz évig volt hivatalosan érvényben. Az újkorban a kántortanítók és a közösségükből műveltségükkel, énektehetségükkel kiváló laikusok vitték tovább a licenciátusok szerepét.

Pázmány különösen fontosnak tartotta a délvidéki evangelizációt. Ha jobban belegondolunk, rájöhetünk, hogy a történelmi Magyarországon és Magyarország történetében mindig a Délvidék volt az egyik legveszélyeztetettebb terület. Országok, kultúrák (kulturális régiók), nyelvek, vallások határterületeit, átmenő kereskedelmi utakat találunk itt. A veszéllyel csakúgy, mint a mássággal – aminek még ma is sokszor negatív értelme van –, a hagyományost megbolygató újdonságokkal legtöbbször a Délvidéken élők találták magukat először szemben. Mindezek következményeinek az elhárítása a mindenkori hatalmi pozíciókban lévőkre tartozott. Esetünkben ez századokon keresztül az eretnekek (pl. bogumilok, katarok), majd a szekták (amíg elismert, illetve bevett vallásokká nem lettek a baptisták, nazarénusok stb.), vallási színezetű mozgalmak (agrárszocialisták) elleni hadakozást jelentette.

[26] JUHÁSZ Antal, 1921. 15–17.

[27] JUHÁSZ Antal, 1921. 43–44.

Hitre nevelés, a mindennapok vallásossága

A családi vallásos gyakorlatra nincsen általános minta, és nem találni két egyforma gyakorlatot sem. A kisgyermekeket legtöbbször édesanyjuk tanította meg imádkozni. A vallásosabb családoknál esténként az apa is leült melléjük imádkozni, vagy kikérdezte a hittant. Ahol a nagyszülőkkel együtt laktak, ott ők is részt vettek a házi áhítatban.

A család főként este imádkozott együtt. A déli együttimádkozásra a „nagyon vallásos" családoknál volt példa – „…déli harangszóra bement az egész család, béresek is a tanyába, letérdeltek a feszület előtt és imádkoztak[28] – vagy ünnepnapok alkalmával. Természetesen vannak egyéb gyakorlatok is. Például:

- „Anyám sokkal elfoglaltabb volt estefele, mer' a sok gyerököt köllött fürdetni, mög ágyazni nekik, hanem apám! Az ölibe ültetött, mintha most történne, és úgy vetöttük a körösztöt mög mondtuk az esti imát."[29]

- „Apa imádkoztatta reggelente a gyerekeket. Egyszerre kellett kelni és letérdepelni a Jézus kép előtt. Este már külön-külön imádkoztak lefekvés után."[30]

A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy nem mindenütt tanították imádkozni a gyerekeket. I. E.-né szülei például nem voltak nagyon vallásosak, otthon ők sem imádkoztak, és gyermekeiket sem tanították rá. Amit hittanórán tanultak meg egymástól, azt imádkozták.

Kun József visszaemlékezéseiben a vallással kapcsolatban egyetlen, de jellemző adatot találtam. „4-5 éves koromban, télidőben, amikor a tanyán nemigen tudták hasznomat venni, a városban lakó Kun nagymamám, ha csak tehette, hazakövetelt magához… Először is megtanított húszig számolni… Szilveszter délutánján az újévi rétes sütése, csinálása közben elmesélte a föld teremtését és az első emberek kiűzetését a Paradicsomból. Az utána való napokban Káin és Ábel története került sorra, majd naponként felosztva elmesélte a Bibliát, Krisztus mennybemeneteléig."[31] Nem tudjuk, hogy Kun József szülei törődtek-e gyermekük vallásos nevelésével, ám nagymamájának volt rá gondja. A dolgozat egy későbbi fejezetében több archaikus apokrif népi imádság is olvasható majd. Egy adatközlő kivételével mindenki nagymamájától tanulta azt. Az elfoglalt szülőknek vagy kevés idejük van a gyermekek vallásos nevelésére, vagy nem is szorgalmazzák azt. Ami a praktikus, gazdálkodásban kamatoztatható ismeretek átadásán túl van, az már az iskola, templom, nagyszülők dolga. Akinek van ideje, az már ráér a gyermek lelkével is törődni. Úgy tűnik, a múltban a nagymamákra hárult és ma is rájuk vár ez a feladat.[32] Természetesen már körülmények is közrejátszottak abban, hogy a gyermeke vallásos nevelésével inkább a nagyszülők törődtek. „Abban az időben az volt a tanyai gyerekek sorsa, hogy szüleiktől távol, nagyszüleiktől kellett az iskolába járniuk, mert a tanyán vagy nagyon messze volt, vagy egyáltalán nem is volt iskola.[33] …Szerdán és szombaton csak délelőtt volt tanítás, mert délután az ismétlősök mentek iskolába. Vasárnap reggel meg templomba kellett menni."[34]

A családok vallásos gyakorlatánál jóval kézzel foghatóbb a templomba, misére, litániára járás gyakorlata. Kötelező érvénnyel kellett megjelenni a főbb egyházi ünnepeken, a nagyböjti keresztúti ájtatosságon, a májusi litániákon és az adventi roratékon.

---

[28] Özv. Rostás Jánosné Hídi Julianna, szül.: 1909. Hódmezővásárhely.

[29] Özv. Orovecz Ferencné Makó Viktória, szül.: 1918-ban tanyán, a Ficsér dűlőben.

[30] Ékes Sándorné Czuczi Mária, szül.: 1884-ben „a Kutasi körösztúton a feszületnél, a gazda kocsiján".

[31] KUN József, 1990. 32.

[32] Felletár Béla feljegyzéseiben 1991-től évről-évre nyomon követhető, hogy hány és milyen családi körülmények között élő gyermek iratkozik be a hittanra. Az esetek döntő többségében a nagyszülők irányítják a gyermek figyelmét a vallás felé, és ha vallási szempontból közömbösek is a szülők, a gyakorló vallásos nagyszülők hatására az unokák sem adják fel. A hittanosok 72%-a egyébként első vagy második generációs városi lakos, azaz szüleik vagy nagyszüleik a Vásárhely környéki tanyákról, településekről származnak.

[33] CSIZMADIA Imre, 1982. 32.

[34] CSIZMADIA Imre, 1982. 43.

„Szentes", „templomos", „nagyon vallásos" volt az a család, melynek tagjai minden vasárnap megjelentek a szentmisén a legközelebbi templomban. Özv. O. F.-né megjegyzi, hogy gyalog jártak a Ficsér-dűlőről a 7 km-re lévő Székkutasra, mert vasárnap a lovaknak pihenniük kellett; viszont, ha az apa valamiért nem jutott el a templomba vasárnap, otthon imádkozott az imakönyvből.

A legközelebbi templom nem mindig a Hódmezővásárhelyi volt. (1938-ig csak egy római katolikus templom volt Vásárhely belvárosában, a Szentháromság címére felszentelt. Akkorra épült fel a második, a Szent István Templom.) A pusztaiak, akik Mágocshoz laktak közel, a mágocsi templomba mentek. Akik Kardoskút környékén laktak, Orosházára jártak. Be volt osztva a családban, hogyan menjenek, mikor melyik volt a soros, egyszer a fiatalok, másszor az öregek. Az elvárás tehát így fogalmazható meg: vasárnaponként a család egy-két tagja jelenjen meg a legközelebbi templomban, az otthon maradottak pedig imádkozzanak.

Templomba járáskor nemcsak a nagy távolság okozott problémát, hanem egész egyszerűen a gazdaságot nem lehetett őrizetlenül hagyni. „Hát hajnali misére, litániára csak nagyon ritkán möntünk el, tudniillik akkor még korábban köllött vóna hazagyünni (be Vásárhelyre), hanem a vasárnapi misét, azt sosé halasztottuk el. Egyik része, persze, de azt a pappal is mögbeszéltük. Mögbeszélte a gyónó, hogy na ez a helyzet, hogy nem gyüttem ugyan, de azér' nem gyüttem, mer' a jószágra köllött vigyázni. Ez olyan természetös dolog, hogy azt az Isten nem kívánja, hogy valaki hazajöjjön dolgozni és tönkremönjön az élelme." (A már idézett H. J.-né H. P. 1936-ban beköltöztek Vásárhelyre, majd Mártélyra.)

Nagy Gyula és Koczka Pál tollából érzékletes leírást kapunk a vasárnapi misére járásról:

„Vasárnap és ünnepnapokon kapálást, aratást, esetleg szénafordítást kivéve, külső (t.i. a házon kívüli) munkát nem végeztek… Reggeli után a gazda kiadta a kint maradtaknak, hogyan lássák el a jószágokat, majd befogtak a *nagyatádi* kocsiba és bement a városba… A városban délelőtt elmentek a templomba. Ha az ember nem volt templomos, a körbe (t.i. olvasókör) ment."[35]

„A pusztai templomok közül a sóstóparti római katolikus templom volt a legrégibb. Az emlékezet szerint az 1900-as években épült… A sóstópartiak nagy része *nagykatolikus*. Az Udvardiak, az Ambrusok, az Oroveczek, a Fejesek, a Pál Flórisok, a Pap Lukácsok nagyon vallásosak voltak. A templomépítés előtt gyalog mentek Kutasra vagy Orosházára a templomba… A (t.i. sóstóparti) templom fedele alatt volt a takarító szoba-konyhás-kamrás lakása is. Mellette harangláb és kút állott. A templom mögött 10-15 síros kis temető húzódott. Minden hónap utolsó vasárnapján délelőtt volt a szentmise. Vásárhelyről jött ki a pap. Az esperes is szeretett kijárni. Ha hét derekán beszóltak, akkor más vasárnap is kijöttek. A környékbeliek sokszor a többi vasárnapokon *csupa gyalog* bementek Orosházára a templomba… A takarító előkészítette mindazt, ami a miséhez kellett. A mise 9 órakor kezdődött, s reggel minden órában harangoztak a mise kezdetéig. A hívek egyenesen a templomba mentek és beültek a padokba. Baloldalt hosszabb padokban a nők, s a jobboldalt a rövidebb padokban a férfiak ültek. A férfiak mindig kevesebben voltak. Amikor az olvasónak vége lett, énekeltek. Mindig volt egy jó hangú idős énekesasszony, aki mondta az olvasót, s azután énekeltek. Pap Lukács Jánosnénak az Ambrus-ángya volt az énekesasszony. Nagyon számoltak a misére, mert akkor a környékbeliek találkoztak egymással.

A templombajárók beosztották maguk között, hogy ki hozza a papot. Kutasra mentek a vonat elé… A pap rózsafüzért, szentképet vitt a misére. A rózsafüzért árulta, a Mária-képeket osztogatta." Annál ebédelt a pap, aki kiment elé az állomásra. Már két nappal az ebéd előtt elkezdték az előkészületeket. Mise után jóízűen ettek, iszogattak, beszélgettek. „Legtöbbször jó volt a hangulat, sokszor még a pap is viccelődött. Ha a házigazda jó borivó volt – mint például Bakos István –, ott a pap is felöntött a garatra, s dalolva mentek a vonathoz… Aki szerette a papebédet, de nem volt fogata, a főzést elvállalta, de más hozta ki a papot. Egyesek sajnálták az ebédet és az azzal járó fáradalmakat. …A sóstóparti római katolikus templomban 1922-ig volt mise. A gyülekezet elnéptelenedett. Az öregekből sokan elpusztultak az első világháború ideje alatt. A fiatalok vasárnaponként a városba mentek. Sokan házat vettek Orosházán és Kutason is épült templom."[36]

---

[35] KOCZKA Pál – NAGY Gyula, 1975. 187.

[36] NAGY Gyula, 1975. 410–412.

Vásárhely városa nem látta szívesen a templomépítést, félve, hogy falu települ körülötte, és végső soron a Puszta elszakad az anyavárostól.

A saját földdel rendelkező parasztok vallási gyakorlatuk jellemzésekor inkább a béresektől és cselédektől különböztették meg magukat, mint a reformátusoktól vagy más vallásúaktól. Fentebb láttuk, hogy Herczeg Ferenc nem volt hajlandó imádkozni a napszámosok előtt. Egy másik álláspont szerint, ha nem is voltak nagyon vallásosak a cselédek, de egy egészen apró Szent Antal szobrocskát hordtak a zsebükben. Akármilyen is volt a cselédek megítélése, biztos, hogy kötöttebb munkarendjük volt, mint gazdáiknak, ami eleve nehezítette a gyakoribb vallásgyakorlást. A harmincas évektől kezdve a béresek, cselédek is mehettek a templomba, mert a vasárnap délelőttjük szabad volt.

A templomba járás rendje mellett a hittanítás biztosította a vallásos képzetek megfelelő formálását. A hittant a városban a lelkészek és a domonkos nővérek, a tanyákon a tanítók oktatták. A tanuló ifjúság köréből vasár- és ünnepnapokon kis csoportokat szerveztek a templomba. A diákok nagyböjti vasárnapokon katekézist hallgattak, május szombatjain litániát és szentbeszédet. Azonban sem a templomba járás, sem a hittan nem elégítette ki a belső szükségleteket, ezért szerveztek maguk között bibliaolvasást és ima-órákat. A vallási élet elégtelenségét a „másik", hivatalos oldalon is észlelték. A század elején kiteljesedő népmisszió mozgalma a vallási élet elmélyítését szolgálta lelkigyakorlatokkal, vallásos rendezvények szervezésével. A lelkigyakorlatok alkalmával 8–10 napig imádkoztak a hívek, 2-3 pap vezetésével. Az iskolás diákok számára kötelező volt a részvétel, s időnként a tanyákon is szerveztek lelkigyakorlatokat. Cseh András plébános 1925-ben aggódó hangon érvelt a több tanyai lelkigyakorlat tartása mellett, mivel „a tanyai iskolákban vagy éppen nem, vagy 3-4 évben egyszer gyónnak a gyerekek".[37]

Az egyházi évhez kötődő népszokások

Az ádventtel kezdődő liturgikus év általában számos alkalmat nyújt dramatikus népszokások, szokáscselekvések gyakorlására. A vásárhelyi tanyákon a dramatikus népszokásoknak jóformán csak az emléke élt már a századfordulón is. Jóval hangsúlyosabbak a szokáscselekvések, s feltűnő még a pogány, nem keresztény néphit elemek megjelenése a katolikus liturgia szerinti jeles napokon.

Az egyházi évhez kötődő népszokások többsége az adventi, karácsony és újév közötti időszakban jelent meg.

Adventben, december 15-től 23-ig volt az ideje a *szentcsalád-járás*nak. Özv. T. L.-né így emlékezett vissza. „Hajós atya idejében szokásban volt a karácsony előtt a Szent Család Szállást Keres ájtatosság. 9 család összefogott és 9 nap mindig másutt volt a Szent Család szentkép. Ünnepélyesen vitték este a következő házhoz csoportosan, az asztalra tették, az szépen fel volt virágozva, az ágy tiszta ágyneművel szépen megvetve. Szomszédok sokan összejöttek, tele volt a tiszta szoba és jó órahosszat énekeltek, imádkoztak." Mártélyon 3-4 ilyen 9 fős csoport is végezte az ájtatosságot, Hódmezővásárhely városban még 1994-ben is gyakorolták az idősek, ám a tanyasiak közül csak elvétve emlékeztek rá.

Egyik ilyen kivétel S. Á.[38]. „Vitték a szentképet, möntek az úton oszt éneköltek,… Bemöntek, hogy a Szent Család itt van. Odatették az asztalra, oszt imádkoztak. Másnap mög möntek el érte, oszt vitték tovább. Akkor evvót a szokás. Mög a betlehem, hordták a gyerökök még 47-be is. A *betlehemezés* (benn a városban kisebb megszakításokkal napjainkig él, de már a pap közreműködésével) mellett jóval gyakoribb lehetett a *karácsonyi köszöntés* szokása. A tanyákon, ahol jártak betlehemesek, ők köszöntötték a ház népét karácsonykor. Ahol nem, ott tanyai gyerekek – akár vegyesen, reformátusok és katolikusok együtt – kis csoportja. „Szentkarácsony estéjén, naplementekor fogtam 2 rézcsengőt – egyik vékonyabban, másik vastagabban szólt – és mindenekelőtt folyton rázva, háromszor körülmentem vele a tanyatelken, a takarmánykazlakon, és a kerten kívül. Harmadjára már minden ajtó előtt egy

[37] GACSÁRI KISS Sándor, 1985. 233–238.

[38] Samu Ágoston, szül.: ? Mártély.

Betlehemesek a XX. század elején. (TJM PJ)

fél percre megálltam és befele csöngettem. Még az istállóba, padlásra, ólakba is. Péter ezalatt, irgalmatlan durrogtatásba fogott a karikással. Ha egy percre felhagytunk a zajjal, tapasztalhattuk, hogy mások is ugyanezt csinálják. Kolompolás, rossz köcsögök ajtóhoz verdesése hallatszott, kutyaugatással vegyesen minden felől. Ez megrögzött, apáról fiúra szálló ősi szokás volt. Amíg tanyai lakos voltam, én is megtettem minden karácsony estéjén."[39] Arról már nem szól a tudósítás, hogy valóban minden karácsony estén megtette-e azt Csizmadia Imre, amit 1914-ben. Viszont megtudjuk, hogy miként köszöntötte együtt a karácsonyt egy evangélikus és egy katolikus… „Jóska belül lép a konyhaküszöbön, és elkezdi: »Megszületett a kis Jézus Dicsértessék! Szabad-e Jézus születésit köszönteni?« Mi még eddig ilyen szokásról nem hallottunk, de azért egyszerre mondtuk, én is, mamám is: »Szabad«! Akkor Jóska elmondott egy szép hosszú köszöntő verset."[40] Aztán elhívta Csizmadia Imrét, és útközben megtanította neki a köszöntőt, s mentek köszönteni a katolikus tanyákba. „Elgondoltam, mikor a bejárón mentünk kifele – ugyan mit gondol felőlem a két Orovecz lány, akik iskolatársaim voltak, és tudták, hogy nem vagyok katolikus."[41]

A vallásosabb családok együtt imádkoztak, énekeltek a karácsonyi ebédnél vagy vacsoránál (csakúgy, mint a húsvéti, pünkösdi és úrnapi ebéd előtt). *Két karácsony között* egy kosarat, abban füvet, kukoricát, piros almát tettek az asztal alá. Egyes családokban a gyerekek már a századfordulón mókának tekintették e szokást: „Édösanyám tött az asztal alá szénát mög szalmát, mi mög röhögtünk." (I. E.-né P. J.) A *karácsonyfát* többnyire egy fenyőgally jelentette. Az evangélikusoknál sem mindenütt volt karácsonyfa. „Pedig közel volt hozzánk az árpádhalmi halom, az tele volt fenyőfákkal."[42] Ugyanitt szereztünk tudomást arról, hogy a katolikusok csak a bérest és kanászt hagyva a pusztában, elmentek a legközelebbi templomba éjféli misére.

Aprószentekkor egy vagy több felnőtt vesszőzte meg a gyerekeket. „...hanem Aprószentökkor vót, hogy mögpálcáztak, hogy 'Orovicz Dávid, hányan vannak az aprószentök?' Korán röggel begyütt vagy apám, vagy a bátyám, oszt mindönki pálcával, mink mög azt feleltük rá, hogy 'Tizennégyezren vagy még többen!' Hogy minek az emlékére vót, nem tudom mán, pedig hallottam édösanyámtúl. Hát csak arra vót az, hogy Heródes, amikor a kisdedeket legyilkoltatta."[43]

A felnőttek rendszeresen jártak Újévkor köszönteni.

---

39 CSIZMADIA Imre, 1982. 167–168.

40 CSIZMADIA Imre, 1982. 168.

41 CSIZMADIA Imre, 1982. 169.

42 CSIZMADIA Imre, 1982. 51.

43 Móricz Teréz és Móricz Mária, születtek tanyán az 1905. és 1912. évben.

A vízkereszti Házszentelés megint inkább benn a városban volt általános. A tanyákon újév első vasárnapján bálokat tartottak.

A farsangi időszakkal kapcsolatban a jóslásokat és az étkezési szokások megváltozását említették meg.

A nagyhét jelentőségét jelzi, hogy ekkor szinte mindenki igyekezett legalább vasárnaponként eljutni a szentmisére. A húsvéti misén szinte kivétel nélkül megjelentek, akár a városban, akár az iskolában tartották.

Pünkösdkor bodzával, akáccal, labdarózsával (mikor, milyen virág volt) felvirágozták a szobákat, a sublótot, ahol a szentképek voltak.

A (43. jegyzetben) már idézett Móricz testvérpár mondta el a legszemléletesebben a földeáki *rózsalakodalmat*. „Földeákon aki akart bemöhetett a rózsalakodalomra. Vót rózsamenyasszony. A legerkölcsösebb lányt kiválasztotta a plébános. A templomba vót ez. Kimöntek utána a térre, a templomtérre, azt 'iszöm valami kis tánc is vót. Mögajándékozták azt a lányt valamivel. De annak olyan szép erkölcsi háttere vót. Mise vót ez, a lány föl vót díszítve virággal. Péter-Pálkor vót ez a rózsalakodalom."

Szent Istvánkor kötelező erejű volt a hálaadó szentmise, „mer' ez egy olyan nagy ünnep volt, s a kenyeret annyira meg kellet becsülni, hogy egy darabot nem volt szabad eldobni. …Nagy tekintély volt a kenyérnek."[44]

Több visszaemlékező is kiemelte az ünnepek jelentőségét. Ilyenkor nem dolgoztak, esetleg templomba mentek, a századfordulótól egyre gyakrabban a körbe vagy bálba, illetve a rokonokat mentek meglátogatni, a mindennapit ünnepi étrend váltotta fel.

Kultusztárgyak és kultuszhelyek[45]

Természetesen a tanyai emberek életéből sem hiányozhattak a különféle kultusztárgyak. Ezek első nagy csoportját a katolikus liturgia jeles napjain végzett mágikus, termékenységet biztosító rítusok tárgyai alkotják. A karácsonyi asztal alól kikerülő szalma, gabona stb., a Pünkösdkor és Úrnapján eltett virágok a keresztény és pogány szertartások természetes egybefonódására adnak szép példát. A második nagy csoportba sorolhatjuk a különféle szentelményeket – szenteltvíz, barka, búza, gyertya –, melyeket hol babonás cselekményekhez, hol egyházi rítusok (pl. utolsó kenet) alkalmával használtak fel. A kultusztárgyak harmadik s talán legtágasabb csoportját a kegytárgyak képezik: a szoba falán és a sublóton elhelyezett szentképek; Krisztust, Máriát és szenteket ábrázoló szobrok (bár ezekre kevés adat van), imakönyvek és a Biblia, rózsafüzér. Nem tudjuk, milyen mennyiségben és meddig szerepeltek szervesen gazdáik életében, csak sejthetjük, hogy a „szentesebbeknél" több tárgy volt, és/vagy gyakrabban használták őket, mint ahol lakberendezési tárgyakká váltak. Tudunk továbbá olyan tárgyakról, melyek egy-egy szakrális esemény kapcsán váltak inkább személyes, mint „szent" tárggyá, pl. elsőáldozási emlék, az évi gyónásról és szentáldozásról tanúskodó „nyomtatványos cédula".

A hívek mindennapi szakrális gyakorlatába nemcsak a fenti kegytárgyak használata tartozott bele, de a harangszóra történő, imádkozás előtti és utáni, kenyérszegés előtti keresztvetés; út menti kereszt előtti térdhajtás.

Az útszéli keresztek ismét egy újabb csoportját adják a szakrális tárgyaknak, sőt a szent helyeknek is. Hódmezővásárhelyen több kereszt is állott.[46] Az egyik az ún. Templomkerti Kereszt. A Templomkert 1796-ig temető volt, itt volt a Kálvária három fakereszttel. 1796-ban ezeket lebontották, majd a helyükbe épített téglaalapú kőfeszület 1966-ig állt szemben a Belvárosi Plébánia templommal. 1966-ban

---

[44] Özv. Rostás Tiborné Rostás Julianna, szül.: 1913., tanyán élt 1944-ig.

[45] A vásárhelyi hívek búcsújárásáról külön fejezetben lesz szó.

[46] Felletár Béla közlése – Hódmezővásárhely, 1995. október – alapján: némelyik kereszt az út közepén állt, ott, ahol a katolikus részek véget értek és a református negyedek kezdődtek.

a templom mögé, a szentély külső falához illesztették. 1826-tól áll egy kereszt a Szentesi út és Jókai utca kereszteződésénél is.

A harmadik kereszt a Lóger városrészben áll, eredetileg a Nagylóger utca végén, de ma már a Serház-téren van (1994-ben újították fel). A negyedik az ún. Vöröskereszt, a Lakhat (a Lóger mellett a második nagy katolikus negyed) városrészben állt. Vörös téglából épült, innen az elnevezése. A kereszt a róla elnevezett utcában állt, ma már ez sincs az eredeti helyén, lebontották, és újra felépítették a katolikus temetőben (időközben átfestették szürkére). Az ötödik, ún. Újvárosi kereszt a régi Zsdanov-téren állt, majd áthelyezték a temetőbe. A hatodik kereszt, amiről tudunk, a Mindszenti úti kereszt. Sorsa ismeretlen. Utóbbi 4 keresztet Tóth Tamás plébános állíttatta fel 1774-ben. A keresztek az 1950-es évekig funkcionáltak nyilvánosan a népi kultusz tárgyaiként. A keresztjáró napok és a búzaszentelés alkalmaikor hatalmas körmenetekben vonultak ki a keresztekhez.[47] A római katolikus rituálé három körmenetet ír elő évente: a Feltámadási, az Úrnapi és a templomi búcsú napján végzendőket.[48] A tanyai hívők emlékezetében szinte kivétel nélkül az Úrnapi körmenet maradt meg.

Visszatérve a keresztjáró napokhoz és a búzaszenteléshez, ezekről hosszú, színes beszámolókban emlékeztek meg.

„Itt is vót egy kereszt, akkor még meg van a Tolbuchin utca végén, akkor vót a Szentesi úton, akkor a Zsdanov téren. Ez úgy vót, hogy elindult a pap a templombul, és sorra jártuk a kereszteket, zászlót vitt a menet. Azt nem állítom, hogy mindegyikhöz möntünk, arra nem emlékszem. És végig énököltük az uccát. Azt nem tudom, hogy mikor vót, de arra emlékszem, hogy jó időre esett. A háború alatt már nem vót ez."[49]

„A keresztjáró napok, azok vótak a kútasi úton. Kimöntünk, itt a Dáni utca végén vót egy köröszt, mög Újvároson a Vöröskörösztnél, ahun a gyógyszertár is van, mög a, ezelőtt Szentösi utca vót, na ott is vót. Möntünk zászlóval, feszülettel énekölve, oszt mindön körösztténél elmondtuk a Mindenszentök litániáját. Mög aztán evangéliumi részletöt olvasott föl az atya." (M. T. és M. M.)

Búzaszenteléskor a Székkutashoz közel lakó hívők a Kutasi úti kereszthez jártak ki. A katolikus temetőhöz közel lakók a temetőben álló kereszthez jártak ki, a búzatábla a temető mellett volt. „Szent Márk napján ide jöttünk ki a katolikus temetőbe… Búcsúszerűen vót, körmenettel, az iskolásokat a tanító vezette. Ott megszentölték a búzát. De létarolni nem volt szabad, égy-égy marokkal szödtünk szentölt búzát. Köllött azér', hogyha jégverés van, barkát és szentölt búzát gyújtottunk, hogyhát né verje el a jég a termést." (Özv. R. T.-né R. J.) Ha a búzaszentelés nem a kutasi keresztnél és nem is a katolikus temetőben volt, odamentek „ahol a legközelebb volt búzaföld".[50] Volt, aki nem emlékezett búzaszentelésre, mert „Nagy református vidék vót ez… Közel vót Mártély, oszt oda möntünk el misére." (H. J.-né H. P.)

A keresztjáró napokon és a búzaszentelésen kívül még más alkalmakkor is fűződött nyilvános, közösségi szakrális gyakorlat az útmenti, határbeli keresztekhez. Péter-Pálkor mindig tartottak misét a kutasi-úti kereszt mellett. Ilyenkor külön sátrat építettek az oltárnak.[51]

Valamikor állt egy Szent Antal szobor is a csicsatéri pusztában, a Mágocsoldalban pedig „…vót égy Mária szobor, oszt oda a Mária nevenapján mindég kimöntünk, éneköltünk, imádkoztunk, osztán szépen hazamöntünk." (I. E.-né P. J.) A visszaemlékezésekből kitűnik, hogy a szentek közül leginkább Szent Antal és Szent István (király) tisztelete virágzott.

Amennyire hangsúlytalannak tűnnek a dramatikus szokások és szokáscselekvések, annyira hangsúlyos a határ szakrális objektumainak és a házi szentelményeknek a szerepe. Az eltérés talán a tanyán élő ember természetre utaltságából, az elemi erőknek való nagyobb kiszolgáltatottságából, a templomtól való távolságból fakad.

---

47 GACSÁRI KISS Sándor, 1985. 21. „Ezek nem teofórikus körmenetek voltak."

48 GACSÁRI KISS SÁNDOR, 1985. 220–221. A körmenetek két útvonalának részletes leírása.

49 Farkas Györgyné Varga Rozália, szül.: 1908. Hódmezővásárhely.

50 Hegyi Márton, szül.: 1897. Hódmezővásárhely, mágocsoldali tanya.

51 Szabó Lászlóné Szántai Erzsébet, szül.: 1899., tanyájuk a Kutasi út mellett volt.

A hódmezővásárhelyi hívek búcsújáróhelyei

Az adatközlők már csak hírből ismerték a máriaradnai búcsújárást. Szüleik, nagyszüleik még az első világháború előtt oda zarándokoltak Pünkösd (ez volt a legkedveltebb időpont) vagy Kisboldogasszony (szeptember 8.) napján. Napokon keresztül gyalogoltak a földutakon. El is terjedt a mondás, hogy „Akkora sonkát kerítsen, hogy Radnát megjárjuk vele!" Pihenésük, szállásuk évről-évre ugyanazon a helyen történt, kialakított személyes ismeretség alapján. A búcsúsok keresztek alatt vonultak előénekeseik vezetésével. Érdekesség, hogy a radnai keresztút hatodik állomását (Veronika kendőjét nyújtja Jézusnak) a hódmezővásárhelyiek építették. Miután a kegyhelyet 1920-ban elcsatolták, az ún. filléres vonatokon szerveztek zarándoklatokat.

A szülők, nagyszülők nemcsak Radnára, de Aradra is elzarándokoltak gyalog. Szeged–Alsóváros a vásárhelyiek legkedveltebb búcsújáróhelye volt. Havas Boldogasszony napján (augusztus 8.) zarándokoltak el gyalog, majd egyre inkább buszon, kocsin. Gyalog jártak még Szentesre, Szentetornyára, Szegvárra, Petőfiszállás-Szentkútra. Visszafelé már felülhettek a vonatra, de volt, aki végig gyalog tette meg az utat. Ritkábban, de életükben legalább egyszer eljutottak Máriagyűdre és Mátraverebély-Szentkútra is.

A búcsújáró gyakorlatról összességében az állapítható meg, hogy az 1920-as évektől csökkent a jelentősége, és Szeged kivételével a régiek elvesztették jelentőségüket (Radna, Arad), viszont a hívek gyakrabban eljutottak távolabbi kegyhelyekre (pl. Mátraverebély-Szentkút).

A parasztírók közül az evangélikus Csizmadia említi meg egyetlen egyszer, hogy „Augusztus 20. kétszeres ünnep volt, nemcsak azért, mert István király napja – a naptárban piros betűs ünnep –, hanem azért is mert akkor volt a tótkomlósi »búcsú«",[52] ahová szépen kiöltöztek, ahol papucsot, kendőt vettek, és nagyot ebédeltek. Tehát a búcsú gazdasági, társadalmi szerepe fontosabb a vallásinál.

Archaikus imádságok

Szóltunk már arról, hogy a migrációs folyamatok, a települési földrajzi viszonyok, majd a múlt század végén megindult iparosodás nem kedveztek a reformátusokkal szemben kisebbségben lévő katolikusoknak hagyományaik megőrzésében. Elemeit tekintve „nem hiányzik semmi" a vásárhelyi népi vallásosságból, csak az ország hagyományőrzőbb vidékeihez hasonlítva hamarabb és gyorsabb ütemben kezdett átalakulni a tradicionális paraszti műveltség. És mégis, mindezek ellenére még napjainkban is találhatóak olyan több évszázados gyökerekből táplálkozó hagyományok, mint az archaikus apokrif népi imádságok. A következő imádságok mindegyikét nagyanyjuktól tanulták az adatközlők. A 2. és 3a, 3b imák, archaikus és nem archaikus (nem lehet tudni pontosan, hogy honnan származnak, imakönyvből, ponyváról vagy saját költések-e) imák füzérébe illeszkednek bele.

1. *Itt jön a Jézus, lelkünk megváltója,*
   Beteg a test bűneink miatt,
   Ha én gyónt ember lehetnék,
   Mária kapuja megnyílnék,
   Krisztus Urunk születék,
   Zsidók által vereték,
   Piros vére hullajték,
   A kehelybe öntötték,
   Maga mondja szent neve,
   Vélem együtt ezt az imát,
   Este-reggel elmondja,
   Hétfájdalmú bűnből menekül meg. Ammen.[53]

[52] CSIZMADIA Imre, 1982. 415.

[53] Özv. Szabó Jánosné Sorján Irén, szül.: 1908.

2. *E'gyütt mán a napszállattya,*
Térjél embör nyúgovóra,
Én is fekszök az ágyamba,
Mindön esti koporsómba.
Párnámra hajtom a fejömet,
Jobb kezem fölül Gábriel arkangyal,
Balrul mög Szen'Mihály arkangyal,
Vigyázza az én esendő lelkömet.
Előttem van a hétfájdalmú Szűzmária,
Akinek a szívit hét élös kés hasogatta,
Mikoron a Szentfiát kínszenvedni látta.
A mi Urunk, Jézus Krisztusnak
Szenttestit vesszőve' korbácsolták,
Szentfejit tüvisse' koronázták,
Körösztfára feszítötték,
Fölszögelték,
Szentó'dalát élös vassal fölnyitották,
Szíve vére rácsurgott az édösannya fejire,
Aki, a körösztre szögezött lábait átkarolta.
Mellette állott kedves tanítványa,
János Apostol,
Kire bízta Szentannyát,
Máriát mostantul.
Rábízta még,
Hogy a hitöt továbbadja,
Mondván néki:
Eriggyél a fődnek négy sarkára,
hirdesd,
Kiál'sd,
Hogy, aki a tanításom mögfogaggya,
Bizon', bizon' vélem lösz a paradicsomba.
Ezután következik az ima-füzér nem-apokrif része.[54]

3a *Segítenek az angyalok,*
Od'tevének ága szülte bimbaját,
Bimbója szülte levelét,
Levele szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Szentfiát.
Eredj édes fiam,
Fenyigesd mög az útat,
Jönnek a papok, a papi fejedelmek,
Majd elmén a Boldogságos Szűz Mária,
Föltekint a magas mennyekbe,
Ott lát egy magas tornyot,
Kivű' aranyos,
Belű' irgalmas,
Abba' van hét ótár,
Hetedikné' mondja Szent Péter és Szent Pál a misét.

[54] Takács Ferencné Balla Erzsébet, szül.: 1897. Hódmezővásárhely.

A kakasok kukorékónak,
Kelj fő' Mária, Mária,
Megfogták Szent Fiadat,
A keresztfához vitték,
Ott fölfeszítették,
Három csöpp vér elcsöppent,
Az angyalok fölvötték,
5 Aranytányérra tötték.
Aki ezt mindön rögge' e'mondja,
Velem lesz a paradicsomba.

b Én lefekszek én ágyamba,
Mint Urjézus koporsóba.
Mellém töszöm két kezem,
Két misemondó gyértyámat.
Fejem fölött szent ótár,
Szent ótáron szent körörszt,
Szent körösztön Krisztus Jézus,
Mellette három angyal,
Egyik őriz éjfélig,
A másik hajnalig,
A harmadik halálom órájáig. Ammen.[55]

3. Én lefekszek én ágyamba,
Mint Urjézus koporsóba.
Mellém teszem két karomat,
Két misemondó gyertyámat.
Fejem fölött szentoltár,
Szentoltáron szent köröszt,
Szent körösztön Krisztus Jézus.
Őrangyal!
Kerüld körül én házamat,
Őrizzed az én ágyamat,
Hogy el ne alhassék,
Téged mindég láthassék.
Dícsértessék a Jézus Krisztus.[56]

Annak ellenére, hogy a XIX. század végéről, XX. század első feléből már csak egy halványuló és nyomokban fellelhető népi szakrális gyakorlatot tudunk kimutatni, a nyomokból mélyen visszakövetkeztethetünk. A fentiekben bemutatott jelenségek mellett érdemes odafigyelni az indirekt utalásokra. Vagyis, amikor nem vallásos gyakorlatuk jellemzése a cél, hanem minden egyéb tevékenységüké, a vallási zsinórmértéket veszik alapul. Az év tagolását, a megtörtént, fontos események időpontját kivétel nélkül – még az evangélikus Csizmadia is – a római katolikus naptár szerinti főbb ünnepek jelzik, pl.:

- Kedden, gyümölcsoltó boldogasszony napjának hajnalán már a sütőteknő mellett dolgozott alvás helyett.[57]

- (bálok voltak) farsangban minden vasárnap, böjtben, húsvétig minden vasárnap.[58]

---

[55] Zsótér Erzsébet, szül.: 1903. Hódmezővásárhely.

[56] Zsótér Gergelyné, szül.: 1926.

[57] CSIZMADIA Imre, 1987. 13.

[58] CSIZMADIA Imre, 1982. 344.

- Pünkösd óta három, kemény munkában eltöltött hét múlt el.[59]

- Az első világháború előtt különösen a többcsaládos szegényember már március derekán kivette a fiát-lányát az iskolából, s „elállította", csak Szent Mihály után mentek iskolába, addig pásztorkodtak.[60]

- (Az aratóbetyárokat) 5-6 hétre fogadták meg őket. Péter-Páltól Nagyboldogasszonyig, vagy István királyig tartott a szolgálatuk.[61]

A példákból kitűnik, hogy a katolikus naptár ekkor még élt, de valójában már csak *keretet* adott az egyéni élet eseményeinek. Az „időszámításhoz" hasonlóan megmaradt néhány egyéb, a mindennapi életet átszövő vallásos mozzanat. Kenyérszegéskor általános szokás volt a kenyér aljára a kés hegyével keresztet rajzolni. („Egyesek félhangosan mondták: »Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében, Ámen!«"[62] Köszönésekbe, köszöntésekbe, hálálkodásba és felkiáltásba gyakran beleszőtték Isten nevét. Csizmadia írja, hogy mikor őrzés közben véletlenül agyon ütöttek egy libát, ő két hatalmas pofont kapott, barátnőjének „büntetésül 100 miatyánkot meg üdvözlégyet kellett elmondania este, lefekvés előtt, térdepelve."[63] Jóllehet a szemérmetlen beszédet kerülték, a káromkodás már nem volt olyan ritka.[64]

Felekezetek együttélése

Ha ma divatos szóhasználattal szeretnénk jellemezni a különböző vallási felekezetek egymásközti viszonyát, a békés egymás mellett élést említhetnénk. Csakhogy ez az állítás inkább elfedi, mintsem rámutat a mélyben csendesen zajló folyamatokra. Értem ezalatt a katolikus kultusz halványulását a „református tengerben", az 1920-as évektől gyarapodó vegyes házasságokat. Értem ezalatt azt, amikor a református szomszédok hatására egy katolikus babonaságnak tekinti a Mária-kultuszt, s mikor a katolikus szomszédok hatására Mária-képet rejteget a sublótban a református, s titokban ráolvasást mormol.[65]

Ráolvasó mondóka

Mikor az Úr Jézus Krisztus a földön járt vala,
Jámbor gazdáktól szállást kért vala.
Jámbor gazda adott neki szállást.
De a gazdasszony, az a rossz gazdasszony,
kű derékajjat, kű párnát adott a Jézus Krisztusnak.
Az Úr Jézusnak azon az éccakán nem vala sömmi nyúgodalma.
Úgy né lögyön ennek a kelésnek (sebnek, pattanásnak)
sömmi nyúgodalma, innen elmuljon, itt né fájjon.
Innen elmúljon, itt né fájjon.

A felekezetek békés megférését bizonyítják a már korábban más összefüggésben említett adatok is. Nevezetesen, hogy egy tanító tanítja a hittant akár három különböző felekezet gyermekeinek is;[66]

---

[59] CSIZMADIA Imre, 1982. 231.

[60] NAGY Gyula, 1975. 202.

[61] NAGY Gyula, 1975. 203.

[62] NAGY Gyula, 1982. 267.

[63] CSIZMADIA Imre, 1982. 34–35

[64] Ezt erősítik meg a gyűjtések, de CSIZMADIA Imre, 1982. 200–201.; NAGY Gyula, 1975. 270. is.

[65] A református vallású Török Imréné Kovács Margit küldte ezt a ráolvasó mondókát Felletár Bélának 1986 körül az alábbi kiegészítéssel:
Leírtam a magnóra mondott szöveget az utolsó sorok kiegészítésére, akkor ez nem jutott eszembe. Anyósomtól tanultam az 1940-es években, Török Bálintné Tárkány Szücs Juliannától.

[66] A dolgozat 7. oldala, CSIZMADIA Imre, 1982. 98–99., 101.

hogy katolikus–evangélikus–református gyerekek, ifjak együtt jártak karácsonykor köszönteni;[67] de Nagy Gyula is megjegyzi, hogy „Csak a házasság szempontjából volt különbség a vallásfelekezetek között."[68]

A nazarénusok kivételével a „számtalan" vásárhelyi felekezet szükségszerűen egymást gyengítő kölcsönhatásban élt (a folyamat az 1920-as évek elejétől gyorsult fel). Amin nem csodálkozhatunk, hisz a polgárosult század eleji Vásárhelyen már a politikának és nem a vallásnak volt domináns szerepe.

Hódmezővásárhely város vallási élete a XIX. század végétől 1945/48-ig

A tanyák szakrális életét a városéval összevetve megállapíthatjuk, hogy utóbbiban élénkebben éltek a közösségi szakrális népszokások (szentcsaládjárás, betlehemezés, karácsonyi és újévi köszöntés, húsvéti és pünkösdi népszokások), szemben a babonás hiedelmekkel átszőtt mágikus rítusokkal. A körmeneteknek, határkerülésnek, búza-, barkaszentelésnek városon is nagy volt a kultusza. Sőt, a házszentelést itt máig gyakorolják.

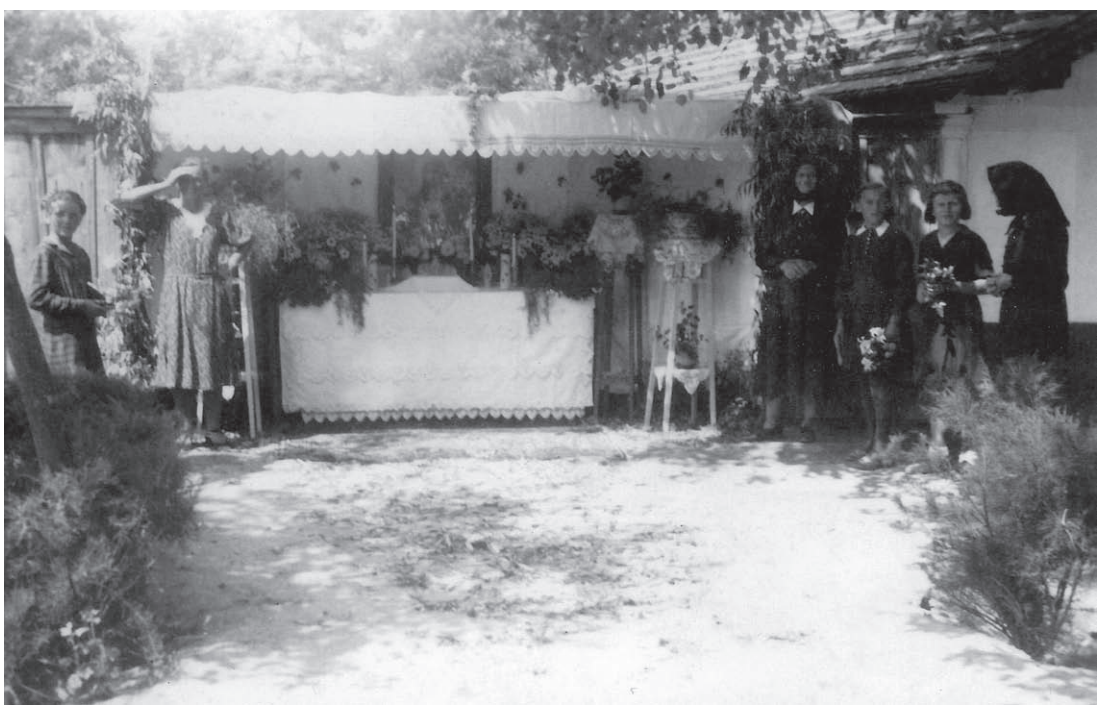

Úrnapi sátor Mártélyon 1943-ban. (SZ I)

A „belváros" vagy ahogy a tanyán élők mondják, a város vallási élete sokkal polgárosultabb volt, mint a tanyáké. A tanyákat is megérintő polgárosodási folyamat a belvárosban teljesedett ki a második világháborúig. Míg a tanyán olvasókörök, a városban olvasókörök, vallásos és szakmai egyletek sokasága kelt életre. Az ekkor alakult társulatok többsége 1948-ban szűnt meg hivatalosan (ez magyarázza az időhatár kitolását 1945/48-ig). A 60 000 fős városban 126 egylet alakult 1870–1910 között, a korábbiakkal együtt kb. 150 volt.[69] Mi most csak a vallásos egyleteket vesszük sorra.[70]

---

[67] A dolgozat 10–11. oldala.

[68] NAGY Gyula, 1982. 414–415.

[69] GYÁNI Gábor, 1993. 273–277.

[70] GACSÁRI KISS Sándor, 1985. 253–256.

Úrnapi körmenet Mártélyon 1943-ban. (SZ I)

Az Oltáriszentség Egyesülete

1784-ben alakult, célja volt az Oltáriszentség elmélyült imádása, a hívek és betegek előkészítése a szentáldozásra. Tevékenyen részt vettek a körmenetek szervezésében.

Katolikus Társaskör (vagy Katolikus Kör)

1893-ban alakult, programszerűen meghatározott célja a katolikusok társadalmi egységének erősítése volt. Tagjai kulturális és szórakoztató műsorokat szerveztek, melyekhez külön 400 ülőhelyes termet béreltek.

Katolikus Nőegylet

Az 1893-ban alakult egylet kulturális tevékenységével (színdarabok betanítása és előadása, a befolyt összegből szegények segélyezése, sportvetélkedők) a hit erősítésén és terjesztésén munkálkodott. Református asszonyok köréből is találtak pártoló tagokra. Rendezvényeiknek ökumenikus és szociális jelentősége volt, híres szónokokat hívtak meg (pl. Prohászka Ottokár székesfehérvári, Gattfelder Gyula

Úrnapi körmenet Mártélyon 1943-ban. (SZ I)

csanádi püspököt, Zadravecz István tábori püspököt), részt vettek a domonkos rendi zárda létesítésében is.

Oltáregylet

Az oltárok felszerelésének karbantartására és díszítésük biztosítására alakult meg 1925-ben.

Mária Kongregáció

A társulat hitbuzgalmi céllal alakult meg. Hódmezővásárhelyen egy tagozata volt fiatal lányok részére a domonkos zárdában, egy a fiatal fiúknak a református gimnázium épületében, és két tagozata működött az asszonyok között.

Férfi Liga

1936-ban alakult szintén hitbuzgalmi céllal nős és családos férfiak számára. Egy egyházi és egy világi elnöke volt.

Ifjúsági Liga

Fiatal, még nem házas legények számára alakult 1934-ben.

Szívgárda

A jezsuita atyák szervezték az elemi iskolás ifjak között.

A fenti egyesületek a Belvárosi Katolikus Plébánia (Szentháromság Templom) keretei között működtek, és a második világháború után szűntek meg. Az 1887-ben alakult Belvárosi Katolikus Vegyeskar 1950-ben szűnt meg a többi polgári vegyes karral együtt.

A katolikus hit- és közélet a templomon és a fenti szervezeteken kívül a hírközlés és a kulturális létesítmények kínálta lehetőséget is felhasználta a hitre neveléshez. A Katolikus Kör és az egyletek könyvtárat alapítottak, a Szent Domonkos Rend nővérei évkönyvet jelentettek meg 1902 és 1948 között. A Belvárosi Plébánia Templom rendelte a Katolikus Híradót 1936-tól kezdve pár éven keresztül, a Korda RT. helyi üzlete vallásos tárgyú könyvek és katolikus sajtó forgalmazásával is foglalkozott (eljutott a városba: Szív, Magyar Kurír, Új ember).

A Népmisszió lelkigyakorlatokat és rendszeresen egyéb vallási-kulturális társadalmi eseményeket szervezett (pl. a Szent Jobb látogatása 1938-ban, Mária Napok 1948-an, szónokok meghívása).

A Rózsafüzér Társulat az egyetlen ma is működő, nagy múltú közösség.

Összefoglalásképpen azt mondhatnám, hogy a hódmezővásárhelyi tanyák népének életében a XIX. század végétől kezdve egyre kevesebb helyet foglalt el a vallás. Az okok között a település szerkezet játszotta a kisebb szerepet az általános szekularizáció és a sokféle felekezet egymásra hatása mellett. De Vásárhelynek mint dél-alföldi, viharsarki településnek valamennyire a történelmi hagyományaiban is gyökerezett ez a fajta „szabad gondolkodás”. Ennek megfelelően lazult a vallási norma-rendszer is. Ám a vallás bizonyos elemei, elvei máig kitörölhetetlenül beívódtak az ünnepek és mindennapok ritmusába.

Az 1945-től 1948-ig tartó időszakban mindenképpen kettős optikával (népi–tanyai és polgári–volt mezővárosi) kell a folyamatokat vizsgálni. Kérdés, hogyan tovább. A tanyák nagy részét az elmúlt fél évszázadban tudatosan – fokozatosan és folyamatosan – felszámolták, a lakosság a foglalkozását tekintve lassan átrétegződött, a fiatalok megindultak az ipar és a város felé, a tanyán megmaradt lakosság földjeit a TSZ beszántotta. A kommunista éra, a gazdasági, társadalmi és kulturális modernizáció (az iskolai végzettség emelkedése, a fogyasztói társadalom kiépülése, individualizálódás) egyenes ági következménye a régi, hagyományos világkép megkérdőjeleződése. Az 1945/48-tól máig tartó időszak vizsgálatánál legalább két szempontot kell szem előtt tartani:

1. A fenti okok következtében egyre kevésbé jellemző a tanya-város oppozíció.

2. Amíg 1948-ig „csak” a népi vallásosság volt ellenzékben, addig utána az azt legfőképpen tápláló hivatalos egyház is.

FORRÁSOK

GACSÁRI KISS Sándor: A Hódmezővásárhelyi Belvárosi Római Katolikus Templom és Plébánia története. 1985.

FELLETÁR Béla 1986-88-ban végzett gyűjtései Hódmezővásárhelyen, Mártélyon, Mindszenten. A dolgozatban az egy adatközlőtől való első szószerinti idézetnél már föltüntettem a hitelesítő adatokat. A továbbiakban a dolgozatban felhasznált, de szó szerint nem idézett adatközlők névsorát közlöm:

- Juhász Nagy Péter, szül.: 1918. a kutasi pusztán.
- Kerekes Ferenc, szül.: 1895, a sóstóparti 734. számú tanyán.
- Özv. Majoros Vincéné Rostás Etelka, szül.: 1897., nem tudja, hogy városon vagy tanyán-e.
- Nagy Imréné Kiss Margit, szül.: 1920. Mártélyoldal.
- Özv. Rostás Tiborné Rostás Ilona, szül.: 1911.
- Szakács István, szül.: 1900. a vásárhelyi pusztán.
- Varsányi Imre, szül.: 1903. a vásárhelyi pusztán.
- Varsányi Imréné Gulyás Anna, szül.: 1906. a vásárhelyi pusztán.

Saját gyűjtéseim Hódmezővásárhelyen, 1995. augusztusában és októberében.

CSIZMADIA Imre

1982 Pirkadattól Delelőig. Budapest, Magvető Kiadó.

21. Delelőtől Alkonyatig. Budapest, Magvető Kiadó.

KUN József

1990 Tanyai történelem. Budapest, Magvető Kiadó.

NAGY Gyula

1975 Parasztélet a vásárhelyi pusztán. A Békés megyei múzeumok közleményei. 4/1975.

Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. 1976. Budapest, KSH.

Az 1990. évi népszámlálás. 8. Csongrád megye adatai. 1992. Budapest, KSH.

IRODALOM

BALOGH István

1965 Az alföldi tanyás gazdálkodás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1918. I-II. (Szerk. Szabó István.) Budapest, 429–479.

BÁLINT Sándor

1991 Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Hasonmás kiadás (1942). Szolnok.

21. Karácsony, Húsvét, Pünkösd. Budapest.

BÁRTH János

1980 Az illancsi tanyák népének hajósi búcsújárása. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom XI–XII. (Főszerk. Ortutay Gyula.) Budapest, 59–119.

BÖSZÖRMÉNYI Ede

1992 Egyház és kultúra 1848-tól az első világháborúig. In: Hódmezővásárhely története II/1. 1848–1918. (Főszerk. Szabó Ferenc.) Hódmezővásárhely, 693–737.

CSALOG Zsolt

1980 Életforma és tudat a 20. századi magyar tanyavilágban. In: A magyar tanyarendszer múltja. (Szerk. Pölöskei Ferenc – Szabad György.) Budapest, 339–362.

CSIZMADIA Imre

1981 Pirkadattól delelőig. Budapest.

1987 Delelőtől alkonyatig Budapest.

ERDEI Ferenc

1976 A magyar tanyák. Hasonmás kiadás (1942). Budapest.

FELLETÁR Béla

1996 Szemelvények Hódmezővásárhely nagytáj vallási néprajzából. In: A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve. Hódmezővásárhely, 106–122.

GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – PÖLÖSKEI Ferenc szerk.

é. n. Magyarország története 1918–1990. Budapest, 151.

GYÁNI Gábor

1993 Hódmezővásárhely társadalma. In: Hódmezővásárhely története II/1. 1848–1918. (Főszerk. Szabó Ferenc.) Hódmezővásárhely, 221–277.

GYENIS Vilmos

1968 Késő-barokk és népies irodalom (XVIII. századi protestáns vidéki víziók). Irodalomtudományi Közlemények LXXII. (1) 10–24.

HARSÁNYI István

1985 Adalékok látomás-irodalmunk történetéhez. In: Vallási néprajz 2. (Szerk. Dankó Imre – Küllős Imola.) Budapest, 190–218.

ILLYÉS Gyula

é. n. Puszták népe. Budapest.

JUHÁSZ Kálmán

1921 A licenciátusi intézmény Magyarországon. Budapest.

KATONA Imre

1983 Kiss Lajos szegény emberei. A mezővárosi agrártársadalom tagozódása és szakosodása. In: Kiss Lajos emlékkönyv. (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 58–85.

KOVÁCS Imre

1947 A néma forradalom. Budapest.

KUN József

1990 Tanyai történelem. Budapest.

NAGY Gyula

1975 Paraszti élet a vásárhelyi pusztán. A Békés megyei múzeumok közleményei. 4/1975. 197–209.

PÖLÖSKEI Ferenc – SZABAD György (szerk.)

1980 A magyar tanyarendszer múltja. Budapest.

SZABÓ Ferenc (főszerk.)

1993 Hódmezővásárhely története II. 1848–1918. Hódmezővásárhely.

SZABÓ István (szerk.)

1965 A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. I-II. Budapest.

SZENTI Tibor

1979 A tanya. Hagyományos és átalakuló paraszti élet a Hódmezővásárhelyi-kopáncsi tanyavilágban. Budapest.

1984 Parasztvallomások. Budapest.

VALLÁS, TEMETŐ-TEMETÉS, SÍRJEL

Novák László Ferenc

Az emberi élet fordulói között különös jelentőségűek a halállal, s az ahhoz kapcsolódó temetkezési szokások.[1] Ennek utolsó fejezete a temetkezés, amikor a temetési ceremónia részeként a halottat a háztól a sírhoz szállították elhantolás végett. A temetés a halott vallási hovatartozásának megfelelően történt, református, evangélikus lelkész, római katolikus pap, görögkeleti pópa, zsidó rabbi vezetésével. A vallási különbözőség a sírjel állítás szokásában mutatkozik meg alapvetően. A legnagyobb felekezetek közül a római katolikusok a kő mellett fakeresztet, a reformátusok, evangélikusok pedig fejfát állítottak a sírokra.[2] Ezért is, szükségesnek tartjuk a vallási viszonyok ismertetését.

Vallási viszonyok

Hódmezővásárhely lakosságának vallási összetételét az 1930-as népszámlás adatsoraival dokumentáljuk.[3]

Mező-város	**Református** fő	**Római katolikus** fő	**Görög katolikus** fő	**Evangélikus** fő	**Görögkeleti** fő	**Izraelita** fő	**Egyéb** fő	**Összes** fő
Belterület	22.718	11.280	97	809	229	1.126	524	**36.783**
Külterület	12.964	8.406	47	1.802	146	25	167	**23.557**
Összes	**35.682**	**19.686**	**146**	**2.611**	**375**	**1.151**	**691**	**60.342**

A főbb vallások százalékos megoszlása Hódmezővásárhelyen:

Mezőváros	**Református**	**Római katolikus**	**Evangélikus**	**Izraelita**
Belterület	37,65 %	18,69 %	1,34 %	1,86 %
Külterület	21,48 %	13,93 %	2,99%	0,04 %
Összes	**59,13 %**	**32,62 %**	**4,33 %**	**1,90 %**

Megállapítható, hogy a lakosság többsége református vallású volt a XX. század elején, közel kétharmada római katolikus hitű. Az evangélikusok viszonylag kevesen voltak, a zsidók lélekszáma ugyanakkor jelentősnek mondható. A külterületi lélekszámnak a belterülethez viszonyítva közel egyharmada volt római katolikus, kétharmada református. Érdekességként mutatható ki, hogy az evangélikus többsége tanyán élt, gazdálkodott, míg a zsidók túlnyomó többsége a város belterületén lakott, nem mezőgazdasági foglalkozásúak voltak. Viszonylag kis lélekszámú volt a görög katolikus, görögkeleti egyház. Az egyéb vallások között szerepelhetnek az unitáriusok, nazarénusok.

Nemzetiségi hovatartozást illetően, Hódmezővásárhely színmagyar városnak tekinthető. Az evangélikusok között vannak szlovák származásúak, a görögkeletiek között szerbek, románok és kertészként megtelepedő bulgárok találhatók, a görög katolikusok elsősorban kereskedők voltak, míg az izraeliták a zsidó népességet alkotják. Az egyebek között található a cigány etnikum.

A XX. század elején, 1930-ban még viszonylag hagyományosnak tekinthetőek a társadalmi állapotok, vallási viszonyok. A második világháborút követően, a kommunista rendszer hatalomra jutásával sarkalatos változások következtek be. A vallásüldözés miatt, majd a parasztság ellehetetlenítésével, a

[1] Lásd a néprajzi kötetben Labancz Gabriella és Markos Gyöngyi tanulmányát.

[2] Vö. NOVÁK László, 1978.; NOVÁK László, 1983.; vö. BALASSA Iván, 1989.

[3] Az 1930. évi népszámlálás I. rész. MSK Új Sorozat 83. kötet. Budapest, 160–161.

népességszám fokozatos apadásával meggyengültek az egyházak. Az országos népesség összeírások ezt igazolják. A 2001-es népszámlás adatai szerint Hódmezővásárhely lakosságának vallási megoszlása:[4]

Református	13.332 fő	21,99 %
Római katolikus	20.692 fő	34, 11 %
Görög katolikus	195 fő	0,32 %
Evangélikus	530 fő	0,91 %
Izraelita	26 fő	0,04 %
Egyéb (unitárius, nazarénus, Jehova tanúi, baptista, stb)	721 fő	1,21 %
Egyházon kívüli	18.947 fő	31,27 %
Nem nyilatkozott	5.508 fő	9,11 %
Ismeretlen	617 fő	1,04 %
Összes	**60.669 fő**	**100,00 %**

Az ezredforduló idején az összlakosság arányát tekintve már a katolikusok vannak többségben, megelőzve mintegy 12 %-al a reformátusokat. Jelentősen apadt az evangélikusok számaránya is. A zsidók száma a holocaust következtében drasztikusan lecsökkent. Viszont, az egyházon kívüliek, nem nyilatkozók (akik az ateisták közé sorolhatóak) aránya megközelíti Hódmezővásárhely népességének ötven százalékát.

Reformátusok

A protestantizmus Hódmezővásárhelyen és környékén a XVI. század közepén erősödött meg. A törökök 1551-ben elfoglalták Csanád, 1566-ban Gyula várát.[5] A török megszállás következtében a római katolikus egyházszervezet teret veszített e vidéken. A törökök – a világi földesurakhoz, földbirtokosokhoz hasonlóan – nem tűrték az egyházi földbirtokrendszert, az érsekség, püspökség, káptalan földesúri jelenletét, hatalmát. Csupán a kolduló, ferences szerzetesrend maradhatott viszonylagos békességben a hódoltsági területeken (Jászberény, Kecskemét, Szeged).[6]

A magára maradt lakosság között rohamosan terjedtek a protestantizmus eszméi, Luther és Kálvin tanai. A vásárhelyi eklézsia az 1532-1566 közötti években erősödött meg. A toronyi zsinaton (1549–1550) „igen valószínű, hogy azon Vásárhely lelkésze is részt vett" – írta Szeremlei Samu.[7] A XVII. század végi, török alóli felszabadító háborúsággal járó létbizonytalanság a helység újabb romlását idézte elő. A lakosság menekülni kényszerült, így a reformátusok eljutottak a biztonságosabb Duna-Tisza közére, Kecskemétre és Nagykőrösre.[8] A törökök kiűzését követően megtörtént a rendi restauráció, a XVIII. század második évtizedében már a gróf Károlyi család földesúri hatalma alá tartozott Hódmezővásárhely. A reformátusságra nagy teher nehezedett, de megőrizték egységüket az ellenreformáció idején is, annak ellenére, hogy a katolikusság számaránya növekedni kezdett (pl. a lakosság lélekszáma 8155 körül alakult 1747-ben, 325 református és 42 katolikus keresztelés történt[9]). A régi vályogból épített templomukhoz 1713-1714-ben kőtornyot építettek a nagyobb biztonság érdekében, majd 1741-ben erődítménnyé alakították át, kőfallal vették körbe a templomot (előző évtizedekben, a Rákóczi szabadságharc idején, a rácok,

[4] 2001-es népesség összeírás. KSH. Budapest.

[5] IMRE Mihály, 1984. 595.;

[6] Lásd: SALAMON Ferenc, 1882.

[7] SZEREMLEI Samu, 1927. 53.

[8] Nagykőrösön az egyik legjelentősebb, patinás cívis família neve utal erre: V. Faragó, azaz Vásárhelyi Faragó család élt és boldogult a többségében református mezővárosban. NOVÁK László [Ferenc], 1994.

[9] KRUZSLICZ István, 1984. 365.

osztrák hadak, majd később kóbor martalóc csapatok jelentettek nagy veszedelmet). II. József uralkodó 1781-ben kibocsátott vallási türelmi rendelete (*Edictum Tolerantiae*) a szabad vallásgyakorlást biztosította a reformátusok számára is. Ezt erősítette meg az 1790–1781-es országgyűlés. Az összlakosság nagyobb arányának megfelelően a meglévő régi, *Ó-Templom* mellett 1792-1799 között felépülhetett az impozáns *Új-Templom*.[10]

Római katolikusok

A protestantizmus térhódításával, megerősödésével a katolikus egyház háttérbe szorult a hódoltsági területeken, így Hódmezővásárhelyen is. A „Cuius Regio–Eius Religio" – akié föld, azé a vallás – elve alapján, a Károlyi grófok segítségével gyökeresedhetett meg újra a katolikusság.

Gróf Károlyi Sándor 1722-ben íratta össze a katolikusokat, de igen csekély lélekszámuk lehetett, ugyanis 1723-ban is mindössze két családot regisztráltak. Évtizedek múltán gyarapodott az egyházközség: 1753-ban 200, 1777-ben 800, 1778-ban már 1000 fő körül alakult a katolikusok száma. Fél évszázad múltán, 1842-ben már 7.278 katolikus hívőt írtak össze.[11] Közel száz év múltán, 1930-ban húszezerre gyarapodott lélekszámuk.

A váci püspök, Althan Frigyes[12] szorgalmazására 1753-1765 között építették fel a római katolikus templomot barokk stílusban.

Evangélikusok

A török hódoltság korában a Maros-Kőrös-Tisza köze szinte teljesen elnéptelenedett.[13] A Rákóczi szabadságharc 1711-ben történt bukását követően, az új földbirtokosok – köztük a bárói rangra emelkedett Harruckern János György korábbi bécsi udvari hadiszállító – újratelepítették a kihalt, elpusztásodott vidéket. Felső-Magyarország vármegyéiből (Gömör, Hont és Kishont, Nógrád, Zólyom) érkeztek tótajkú telepesek, megülve Békéscsabát, Mezőberényt, Szarvast, Tótkomlóst, a XVIII. század első évtizedeiben. Az ide vándorlásukat legfőbbképpen a jobb megélhetés motiválta, azonban a vallási türelmesség is fontos szerepet játszott abban. Harruckern földesúr biztosította az evangélikus szlovákság számára a szabad vallásgyakorlást is.[14] A megtelepedett lakosság természetes módon terjeszkedett tovább, s így jelenhettek meg Hódmezővásárhely kiterjedt határában is.

A XVIII. század első évtizedeiben, 1730-ban 11 család összeírására került sor. 1757-ben Komárom környékéről vándoroltak ide. A megerősödött evangélikus közösség a tótkomlósi Ágostai Egyházhoz tartozott, annak leányegyháza volt már 1780-ban. Az 1781-es vallási türelmi rendelet, majd az 1790-1791-es országgyűlés a protestáns evangélikusok számára is kedvezőbb helyzetet teremtett. Egy 1797-es összeírás már 363 evangélikus lelket regisztrál Vásárhelyen, akik többségében kézműiparosok voltak.[15] A későbbiek folyamán lélekszámuk lassan, de fokozatosan növekedett. Önálló egyházzá szerveződtek, a szarvasi esperességhez tartoztak.[16]

A szomszédos Orosháza evangélikussága is szerepet játszhatott a vásárhelyi evangélikus lélekszám

---

[10] IMRE Mihály, 1984. 596-597, 616-617, 678.; vö. SZEREMLEI Samu, 1913. 621-655.

[11] IMRE Mihály, 1984. 609-611, 673.

[12] A váci püspök, Káló Ferenc erős kézzel képviselte az ellenreformációt. A Hódmezővásárhellyel sok közös vonást mutató, egységes református lakosságú Nagykőrösön is szerette volna, ha a katolikusok fokozatosan meggyökeresednének. A mezőváros legnagyobb földesurát, gróf Keglevich Gábort arra akarta rábírni 1749-ben, hogy egy „profán épület" építésével létesítsen katolikus templomot. Ez a törekvése azonban nem járt sikerrel. NOVÁK László [Ferenc], 1994.

[13] A szomszédos Békés megye népességéneknek mindössze 2 %-a maradt meg. CSIPES Antal, 1976.

[14] Lásd: NOVÁKNÉ PLESOVSZKI Zsuzsanna, 2003.

[15] IMRE Mihály, 1984. 674-675.

[16] A hódmezővásárhelyi Evangélikus Egyház kiváló lelkésze volt a XIX. század közepén, 1843-1857 között Jeszenszky László, aki Felső-Magyarországról származott több névrokonához, mint a mezőberényi jeles lelkipásztor, Id. Kisjeszeni Jeszenszky Károlyhoz hasonlóan. Jeszenszky László a Nagyjeszeni előnevet viselte, utalva származási helyére (az 1858/49-es szabadságban viselt hazafias tetteiért halálra, majd várfogságra ítélték). Ő az eklézsia adományait Szarvasra, az esperességre fizette be. Lásd: NOVÁK László Ferenc, 2011. 16.

gyarapításában. Ez a Puszta tanyásodásával Orosháza felől is érzékelhető. Erre enged következtetni az, hogy az 1930-as országos népesség összeírás szerint Hódmezővásárhely határában lakott az evangélikus vallásúaknak több mint ötven százaléka.

Az 1930-as statisztika az anyanyelvre vonatkozóan ad tájékoztatást. Vásárhely lakossága döntő többségben magyar volt, de kisebb idegen nyelvű csoportok is léteztek. Ezek között – az összeírás szerint – 117 fő vallotta magát tót (szlovák) anyanyelvűnek. Tehát a szlovák származású evangélikusok töredéke még beszélte anyanyelvét.

Egyéb vallásúak

Hódmezővásárhelyen a XX. század elején kisebb számban éltek görög katolikusok, görögkeletiek, izraeliták, s egyéb vallásúak.

A görögkeletiek egy része a XVIII. század folyamán meghonosodott görög (rác) kereskedők leszármazottjai, hasonlóan más nagyobb mezővárosokhoz az Alföldön (pl. Kecskemét).[17] Más részük a legeltetés révén erre a vidékre került oláh pásztorok maradékai. Az 1930-s statisztikai kimutatás szerint Hódmezővásárhelyen 362 fő, 0,62 % görögkeleti vallású közül 48 nevezte magát oláh (román) anyanyelvűnek, míg szerbnek (rác) csupán nyolc fő.

Az izraelita vallásúk jelentős számban éltek már 1930-ban Vásárhelyen (1.151 fő, 1,9 5). Az anyanyelvi kimutatás szerinti a magukat németnek vallók, 120 fő minden bizonnyal közülük került ki.

A zsidóság Alföld-szerte megtűrt népség volt a XVIII. században a XIX. század elején. Vásárhelyen is elsősorban az iparral foglalkozók kaphattak ideiglenes megtelepedést, taxafizetés ellenében. Rendszeresen jöttek a gyapjú és juhbőr felvásárló zsidó kereskedők is. II. József 1781-es vallási türelmi rendelete hozott enyhülést a helyzetükben. Egyházközséget alkothattak. A gróf. Károlyi György földesúrtól telket kaptak 1833-ban, ahol felépíthették imaházukat. Az uralkodó rendelete folytán németesítették nevüket, s természetesen – mivel többségük a Habsburg Birodalom részét alkotó Galíciából vándorolt ide – a német nyelvet beszélte. Az 1840, 1849, s az 1868. évi törvények biztosították emancipációjukat (házat, földet vásárolhattak, iparral, kereskedelemmel, bankügyekkel foglalkoztak, földbirtokosokká is válhattak). A lélekszámuk megnövekedése miatt 1857-ben bővítették imaházukat, majd 1906-1908 között impozáns, szecessziós jellegű zsinagógájukat Müller Miksa szegedi építész tervei alapján építették fel [18]

Az egyéb vallásúak (691 fő, 1,16 %) között említhetők meg az unitáriusok, nazarénusok, baptisták. Az unitáriusok a XVI. századtól szórványosan voltak jelen. A XIX. században egyházat alkottak, templomukat 1911-ben szentelték fel a Völgy utcában. A Nazarénus vagy Hívő Gyülekezet a református egyházból vált ki 1871-ben. A Susán városrészen, a Réz utcában építették fel imaházukat.[19]

---

[17] Lásd: NOVÁK László, 1986.

[18] SILBERSTEIN Adolf, 1943.; vö NOVÁK László Ferenc, 2002.

[19] Lásd: SZENTI Tibor, 1979.

Temetők, temetés

Hódmezővásárhely településszerkezeti sajátossága a mezővárosi jelleg. A központot alkotta a tekintélyes piactér, amely köré középületek a városháza, fogadó, szálló, s a főbb, szomszédos, távoli települések irányába vezető útvonalak mellett rangos cívis gazda épületek emelkedtek. A belső központ peremi része alkotta a falusias jellegű mezővárost, ahol a parasztság lakóházai, gazdasági épületei tömörültek az utcák közötti portákon. A harmadik övezetet alkotta a kiterjedt határbeli tanyavilág.

A központ egyben szakrális tér is. Itt építették fel első templomokat a reformátusok, itt áll az *Ó-Templom* (évszázadok folyamán, a település központi területének növekedése, a népességszám gyarapodása következtében térbeli tagolódás során épült fel az *Új-Templom*, valamint a különböző vallási felekezetek templomai).

A mezőváros peremén is kialakultak szakrális terek, s ezek a temetők. Valamennyi vallási felekezet a földesúri, városi hatóságok jóvoltából kaptak megfelelő területet temetkezés céljára.

A kora középkorban a templomok körül történt a temetkezés. Hódmezővásárhelyen még a XVII. században is előfordult, hogy a régi templom romjai környékét használták temetőnek. A XVIII. század elején, a Rákóczi szabadságharc utáni nyugalmas időszakban szilárdult meg Vásárhely településrendszere. A lakosság számára a földesúr biztosított temetkezésre szolgáló helyeket.

Kiss Lajos szerint a legrégibb temető – az 1660-ban már létezhetett – *Hajdai* vagy *Nagytemető*, az újvárosi részen lévő káposztás kertekről nyert elnevezése szerint *Káposztástemető*, amelyik a mai Széchenyi téren volt található. 1800-ban zárták be. Ekkor nyitották meg az *Új-Káposztástemető*t, ahová 1851-ig temetkeztek. Ezen a helyen a zsidótemető továbbra is használatban maradt.

A XVIII. század közepe táján a várostól Nyugatra, a *Kenyere-ér* partjánál, a híd és csárda környékén temetkeztek. Az uradalom 1765-ben jelölte ki temetőnek Nyugaton, a Szentesi út déli részén lévő *Hattyas tó* medrét. A lapos fekvése, vizenyős volta miatt nevezték el *Lucskos temető*nek. Az uradalom 1773-ban az egykori Szarvas vendéglőtől Északnyugatra eső területet jelölte ki a katolikusok számára temetőnek, amelyet azonban alkalmatlan fekvése miatt nem tudtak használni, ezért az *Epreskert* és a *Szénáskert* szomszédságában temetkeztek. Itt már 1782-ben használták a temetőt a görögkeletiek. 1795-ben a görögkeletiek temetőjének déli oldalánál kaptak új temetőhelyet a reformátusok (a XX. század elején itt állt az Udvarhelyi gőzmalom). Ez volt az *Ó-Aranytemető* (nevét az Arany-családról kapta), ahová 1955-ig temetkeztek.

Az *Ó-Káposztás* vagy *Nagytemető* 1805-ben történt bezárása után a református egyház három temetőhelyet kért az uradalomtól. Egyet az *Aranytemető* végében, másikat a *Bontahalom* mellett, a harmadikat a *Kis-tó* partján. Az uradalom ekkor mérette ki az *Új-Aranytemető* helyét. Ezen a területen a reformátusok, evangélikusok, görögkeletiek, s többségben a római katolikusok temetkeztek. Reformátusok a maguk részét fokozatosan bővítették 1823 és 1841 között, s később *Aranytemető*nek nevezték

Az uradalom az újvárosiak számára a református egyház kérésének eleget téve, a *Dilinka-ér* melletti, Csomorkányi út környéki területet mérettek ki temetőnek 1841. áprilisában. A vásárhelyiek csak 1849-től vették igénybe temetkezés céljára. Ez a *Dilinka* v. *Delinka temető*. A hagyomány szerint, nevét egy *Delinka* nevű, szép fiatal leányról kapta, aki itt halt meg tragikus körülmények között, s ide is temették. A népesség gyarapodása miatt bővíteni kellett, 1938-ban kezdték használni az *Új-Dilinka* temetőt.

A Mártély felé, a Jókai utca végén a *Bontahalom* mellett még 1806-ban jelölték ki az új temető helyét, amelyet csupán 1824-től kezdték használni a reformátusok, majd 1874-ben bővítették. Az elsőként oda temetkező Kincses családról nevezték el ezt a temetőt *Kincses* temetőnek. [20]

A XIX. század végén az 1880-as, a XX. század elején az 1904-es várostérkép szerint legnagyobb temetője a *Csúcs* városrészen, az Orosházi út mellett Északkeleten elterülő *Aranytemető*, amelyet a reformátusok és katolikusok mellett az evangélikusok és görögkeletiek is használtak. A temető északi részéhez csatlakozik az unitáriusok temetője, a nazarénusoké Nyugat felől található. Másik nagy temető,

[20] KISS Lajos, 1995. 139-140.; vö. BODNÁR Béla, 1983.; CSORDÁS István, 1988.

a *Kincses* a város északnyugati részén található. Az *Újváros*on, Kelet-Délkeleten van a *Dilinka* a vasút mellett, tőle délebbre pedig a végleg bezárt *Új-Káposztástemető*. Ugyancsak Újvároson a Tuhutum utcában található a zsidótemető.

Az unitáriusok temetője mellett alakították ki a *Hívő-temető*t (nazarénusok, baptisták, jehovák). Létezett a „felekezetenkívüliek temetője" is, ahová hitetleneket, istentagadókat temették az 1900-1962 közötti időszakban.[21]

Haláleset bekövetkezése után a temetőben ásták meg a sírt. Feltételezhetően, a XVII-XVIII. században – a templom körüli temetkezés megszűnte után – az egyes temetőkben a családok, a rokonság egy helyen temetkezett (más vidékeken ez az ún. hadas temetkezés). A sírgödröket nem szabályos rendben, hanem halmazszerűen ásták meg. Szeremlei Samu írja, hogy „A temetőket eleintén, sokáig korlátozás nélkül szabadon használták híveink. Sírokat és sírboltokat elegyesen a sorokra és térfogatra alig adva valamint díjfizetés nélkül ásatták és építették. 1855-ben 2 pengő forintra szabták a helyének kimutatását a gondnokra bízták a temetőkről akkor készített mérnöki terv szerint. Egyidejűleg a sírok soraihoz való alkalmazkodást is kötelezővé tették és kimondták, hogy egy sírbolthoz 6 négyzetölnél nagyobb területet csupán aránylagos kifizetés mellett lehet kimérni. A temetők használatlan részét szántás-vetésre és marhalegeltetésre fogták fel, s ily célból azt haszonbérbe adták ki legtöbbször a temetőcsőszöknek, kik a földekből bérükbe is kaptak valamennyit, de az egyház a maga ökreit is sokáig azokon legeltette. 1850-től az egyház kormányrendeletre tiltotta a legeltetést. A legeltetést azért is kellett tiltani, mert az egyház elhatározta az Arany- és Kincses-temetők befásítását 1861-1862-ben. E temetőkbe kőris, akác, szil és eperfákat szándékoztak ültetni. A temetőkben az egyház a csőszök számára földből készült kis házat építtetett, melyeket csak a 60-as években cserélt ki nagyobbra."[22]

Tehát, a XIX. század második felétől már szabályozás alá estek a temetők, a soros temetés vált gyakorlattá. A sírhelyeket sorokba rendezték, sorban haladva osztották ki. A családi temetkezés jellege azonban megőrződött a padmalyos sír esetében.[23]

Kiss Lajos írja, hogy a reformátusok körében általános volt az oldalfülkés, a *padmalyos* sír készítése. Haláleset alkalmával a szomszédok, barátok, jó ismerősök fogtak a sírgödör ásásához szívességből. Ki a család kérésére, ki pedig a halott tisztelete iránti érzésből – előfordult azonban az is, hogy valaki a tor miatt – jelentkezett a sír ásására. A sírgödör mélysége „hagyományosan" egy öl körül (1,86-2 méter) alakult. A hosszát a koporsó hosszának megfelelően mérték ki (a halottas háznál a család egyik férfi tagja a nádtetőből húzott ki egy szál nádat, amellyel megmérték a halottat, s annak hossza alapján készítette el az asztalos a koporsót). A koporsó hossza 220, szélessége a fejnél 85, a lábnál 60 centiméter. A sírgödör alján, az egyik vagy mindkét oldalba fülkét vájtak. Temetés során a kötéllel sírba eresztett koporsót egy, a sírgödörben álló férfi a „padmaly alá", az oldalsó sírfülkébe tolta. A fülke oldalát két colos (3,3 cm) vastagságú deszkával, *paliccs*al takarták el, nehogy a föld a fülkébe kerülhessen. Egy padmalyos sírba négy halottat is lehetett temetni. Kettő oldalra került, a középen fekvő harmadik halott koporsója fölé a sírgödörben szintén négy oszlopon álló *palics*ot fektettek, amely védte a koporsót a behantolt földnyomásától.[24] Rátemetés esetén, negyedik koporsót is elhelyezték a sírban. A „padmajos" temetkezés az 1920-as években szűnt meg.[25] Egyenes falú sírgödrökben elterjedt szokás vált a *palicsos temetés* (újabban betonlapokat helyeznek a tartó alapzatra).

A padmalyos sír tulajdonképpen családi sírhelynek felelt meg. A XIX. század végén jelentek meg a kripták és a mauzóleumok, amelyeket a legvagyonosabb, tekintélyes családok építtettek a temetőben.

---

[21] CSORDÁS István, 1988. 17-18.

[22] SZEREMLEI Samu, 1938, 216.; közli KISS Lajos, 1995. 140-141. Itt jegyezzük meg, hogy a temetőkben történő legeltetést már Mária Terézi királynő, s utána több uralkodó is tilalmazta, mivel az állatok károkat okoztak a temetőben, a sírokban. Ezért árokkal, tövissel, garágyával kellett bekeríteni a temetőket, s kapuval zárni. NOVÁK László, 1978.

[23] A Tiszántúlon *padmalyos*, a Duna-Tisza közén *pandalyos* néven ismeretes az oldalfülkés sírgödör. NOVÁK László, 1983. NOVÁK László Ferenc, 2005.

[24] KISS Lajos, 1995. 143.

[25] Emléke fennmaradt káromkodás módjában is: „Ott ögyön mög a fene a padmajba!" – mondották a haragosukra. CSORDÁS István, 1988. 33, 44.

A kripta földbe mélyített téglával kirakott, „földalatti" sírbolt,[26] ahová egy-egy család temetkezhetett az ott kialakított sírfülkékben. Vásárhelyen ezt *verömsír*nak, „kriptáj"-nak nevezik. A föld felszínén rendszerint sírkövet állítottak fel a sírboltra. A mauzóleum annyiban különbözik a kriptától, hogy a sírbolt fölé épületet emeltek, s annak belső falára helyezték az emléktáblákat, sírfeliratokat. Ezek építészeti stílust is képviselnek, sárga klinkertéglás eklektikus, szecessziós mauzóleumok épültek a XIX. század végén, a XX. század elején. Az 1960-as évektől ismét „földfeletti" sírépítményeket készítettek.[27]

A református egyház 1896-ban már előírta, hogy a temetőcsősz 4 korona fizetést kap a sír ásásáért, tehát a „társadalmiba" való, közös sírásás Vásárhelyen fokozatosan megszűnt a későbbiek során.[28]

A koporsó sírba eresztése után, szintén közösen húzták be a sírgödröt. A közeli szomszédok, a tisztesség tevők, a halottas házhoz már előre elvitték a kapát a sír betemetéséhez, amelyet a halottas menetben, az utolsó kocsira rakva a fejfával együtt vitték ki a temetőbe. Kiss Lajos idéz egy népdalt ezzel kapcsolatban:

„Vess rám egy-két kapa földet,
Talán megérdemlem tőled".[29]

A gyászmenet, a temetési ceremónia is jelentős változáson ment keresztül a XIX-XX. századforduló idején. Kiss Lajos említi, hogy a régi időben a reformátusoknál, hat-hat ember felváltva vitte kötélbe kötve a koporsót a temetőbe. A fiatal lány korsóját legények, a legényét fiatal lányok vitték karon vagy rúdon. A katolikusok Szent Mihály lovára[30] téve szállították a halottat a temetőbe. Később már a koporsót egyszerűen parasztkocsira, majd a díszesebb gyászkocsira, *halálkocsi*ra tették.[31]

A temetési ceremónia, gyászmenet, elsődlegesen a fiatal temetése, sok archaikus vonást őrzött meg a régi vitézi temetési pompából. A középkor folyamán (a XVIII. századig) rangos, „vitézlő" ember temetése esetén vitézi, harci pompával ment végbe a kopjás temetés. Ennek fő jellemzője az, hogy a temetési menetben (katolikusok, protestánsok egyaránt) különböző méltóságjelvényeket, díszes fegyvereket, zászlókat (aranyos címer, harci sisak, kard, buzogány) hordoztak. Temetés során a viseletes öreg kardot, „öreg" zászlót betörték a sírba (főúri temetéskor kopjás lovas had is vonult, s a kopjás katonák a test sírba tételekor összetörték a templom falán a fegyverüket).

A vitézi kor letűnte után, a későbbi évszázadokban, a XX. század elején is még sok helyütt a régi vitézi ceremónia elemei felelevenedtek a fiatal halott temetése alkalmával (pl. Ung-vidéken, Kalotaszegen, Sóvidéken). A temetési menet élén díszmagyarba öltözött kisfiú haladt, kezében fakarddal, annak hegyébe szúrt cirommal, amelybe színes szalagokat tűzdeltek (kard, buzogány, zászló, egykori méltóságjelvények szimbólumai). Temetés során ezt a fakardot a sírgödörbe vetették a koporsó után.[32]

Hódmezővásárhelyen ennek a vitézi ceremóniának halvány emléke fedezhető fel a XIX. század első feléből. Török Károly írja 1867-ben, hogy temetés alkalmával puskával a kriptába lőttek. Ennek azt a racionális magyarázatát adták, hogy a lövéssel kívánták eltávolítani a romlott levegőt a temetkezési helyről, tulajdonképpen az ártó szellemektől tisztították meg a sírt.[33]

A fiatal halott temetése gyakorlatilag a halott lakodalmát szimbolizálta. A ceremónia archaikus elemeket őrzött meg. Kiss Lajos ír erről a XIX. századra, XX. század elejére vonatkoztatva. A temetőbe tartó gyászmenetben „A kocsiúton legelől megy a halálkocsi, utána a legközelebbi hozzátartozók, leginkább férfiak, gyalog. Ha zeneszóval temetnek, a zenekar a halálkocsi előtt megy, gyászindulót

---

[26] Samorjai János református egyházi szertartás könyvében írja, hogy a rangosaknak boltot készítenek a földben és föléje halmot emelnek a temetkezés során. SAMORJAI János, 1636.

[27] Vö. NOVÁK László, 1978.; SZENTI Tibor, 2008. XCI. 139. kép.; vö. CSORDÁS István, 1988.

[28] KISS Lajos, 1986. 142-143.

[29] KISS Lajos, 1920. 88, 90.

[30] A Szent Mihály lova egy saroglyaszerű eszköz, amelynek négy lába van, s elől és játul két-két előre álló rúdja, fogója. Erre tették a koporsót. A négy rudat négy ember fogta, s váltva társaikkal vitték a halottat a halottas háztól a temetőbe.

[31] KISS Lajos, 1920.

[32] Részletesen lásd: NOVÁK László Ferenc, 2005.; NOVÁK László Ferenc, 2011b.

[33] TÖRÖK Károly, 1867- 63.

húzva. Fiatal temetésén, ha fátyolos legények vannak, a halottaskocsi két oldalán kétfelől haladnak; ha fátyolos legények és lányok vannak, akkor páronként mennek a halálkocsi után. Az első pár helyén, ha legény a halott, egy legényt, ki piros bársonypárnán koronát tart kezében, két lány vezeti karonfogva, ha lányhalott van, egy lányt két legény karolja, ki szintén párnán fehér myrtuskoronát tart kezében. A céh idejében a céhbeliek, mostanában az ipartestületi, vagy más egyesületi tagok is kikísérik rendesen zászlójuk alatt, a kocsi után menve. Ezek után a kocsik hosszú sora húzódik, az elsőn a családbeli asszonyok, leányok, a többi rokonok, ismerősök, szomszédok, ahogy következnek. Gyerekek a kocsisaroglyában szoronganak". A járdán ezelőtt az énekesgyerekek mentek, elől a kántorral, bejáróval, ma már csak a kántor, azután azok a kísérők, akik nem fértek fel a kocsikra, vagy nem akartak felülni." A református lelkész nem ment ki a temetőbe, a katolikus pap kikísérte a halottat a temetőbe, s a sírnál elbúcsúztatta.[34]

Tárkány Szücs Sándor elbeszélése szerint, a háznál történt búcsúztatást követően „mögindult a gyászmönet. Elöl a pap kocsija haladt a temető felé. Vezette a halottat, akit díszös, fekete halottaskocsin vittek utána, majd a gyászolók következtek. Vége-hossza nem volt a kocsisornak, amelyik a halottas kocsi után mönt a temetőbe."[35]

A hagyományos temetkezés a polgári életmód kiteljesedésével jelentős változáson ment keresztül. Megszűnt a közös, társadalmi, családi jellegű sírásás, a temetőcsősz és megbízottjai végzik már ezt a munkát. A temetés lebonyolítására már vállalkozások szerveződtek (temetkezési kellékek beszerzése, halottszállítás). A XIX. század végétől 1949-ig a következő temetkezési vállalkozók működtek Vásárhelyen: a központban a Konstantin testvérek, Kiss Bertalan, Susában Halász Lajos, Fejes János a János téren, Kardos Ignácné a Jókai úton, Korsós Máté a Zrínyi utcában, valamint a Német-Juhász & Társai cég a Kinizsi úton.[36] 1949-ben a kommunista hatalom felszámolta – többek között, mint a társaságokat, egyesületeket, egyleteket –, a magánipart és a vállalkozásokat is. Temetkezést államilag szervezett temetkezési vállalatok végezhették.

Sírjelek

A sírépítmények, síremlékek, sírjelek változatos képet mutattak az elmúlt évszázadok során. Közöttük vannak a már említett kripták és mauzóleumok, a széles körben elterjedt sírkövek, és a fából készített sírjelek.

A temetői síremlékek között, vallási hovatartozástól függetlenül készültek a sírépítmények. Hódmezővásárhely esetében nem rendelkezünk adatokkal a XIX. századot megelőző időszakról ezekre vonatkozóan. Az bizonyos, hogy a XVII. században már nem a templom körüli cinteremben történt a temetkezés. A mezőváros nagyobb lakosságszáma már ezt lehetetlenné is tette. Ezért volt szükséges a peremi részeken elkülönített helyeken, a temetőkben történő temetkezés.[37]

Sírkövek

A sírjelölés legelterjedtebb, ősi módozata a sírkő, amelyek nagyobb számban a XVIII. századtól maradtak fenn a temetőkben. Az Alföld kőben szegény. A vagyonos famíliáknak, nemeseknek, gazdag cíviseknek állt módjában beszerezni követ távoli vidékekről. Kőfaragó műhelyekben készültek, s természetes, hogy a kor művészeti stílushatását is magukon viselték.

---

[34] KISS Lajos, 1920. 89-90. A református iskolás gyermekek éneklését 1901-ben végleg megtiltották. CSORDÁS István, 1988.

[35] SZENTI Tibor, 2008. 643.

[36] CSORDÁS István, 1988.

[37] Itt szüksége megjegyeznünk, hogy Mária Terézia uralkodó már eleve tilalmazta a templom körüli temetkezést a XVIII. század második felében. Rendeletileg írta elő, hogy a központtól távoli helyeken történjék a temetés. Oda helyezzék a sírépítményeket is. NOVÁK László, 1980.

A sírkövek a XIX. század első felétől maradtak fenn, s többségében vörös mészkőből (ún. „*vörösmárvány*”) készültek, klasszicista formakincset őriznek. A síkövek epitáfiumszerű kőlapok, felső részük lekerekítve, vagy szarkofágszerűen kialakítva. A XIX. század második felében jelentek meg az obeliszk alakú „vörösmárvány” sírkövek (1-9. kép). A század végén terjedtek el, s vált jellemzővé a fekete gránit sírkő, illetve síremlék. A XX. század húszas-harmincas éveiben tűntek fel a műkőből készített síremlékek.

Magyarországon csak a Gerecse-hegységben található vörös mészkő. A földtörténeti középkor Jura-korszakában keletkezett üledékes kőzet (közismert nevén „süttői vörösmárvány”) kiválóan alkalmas faragásra. Hódmezővásárhelyre is szállították a gerecsei Tardosról, Tardosbányáról. A XIX. század végétől elterjedő értékesebb fekete gránit távoli származási helyéről kapta a *svédgránit* nevet.

Különböző kőfaragó műhelyekben készítették a rangosabbnál ragosabb síremlékeket. Az Iparlajstrom alapján következő temetkezési vállalkozók működtek Vásárhelyen a XIX. század végén, a XX. század elején: Kis Bertalan (1882), Kis Jakab (1884), Kis Adolf (1883), Kelzt Adolf (1882), Piszecsnyi „gipszöntő” György (1884). Kifejezetten kőfaragó műhellyel rendelkezett Szabados Kálmán „kővéső” (1901), Kardos Ignác és Társa cég, illetve Kardos Ignácné Altman Ida (1910), Koncz Péter (1908), a gránittal is dolgozó Rácz István (1913), Stenger István (1919), Kriván Mihály „szobrász”. A XX. század elején már műköves mesterek is dolgoztak a városban: Badalik József (1913), Gaál Oszkár (1906), Lassú Nándor (1920), Rácz Imre (1920), Túri Lajos (1921). Tóth Mihály elmondása szerint az értékes feketegránitot *svédgráni*tnak nevezték.[38]

Ezeknek a sírköveknek formakincsüket tekintve nincsen vallási specifikuma, tulajdonképpen az elhunyt család rangját voltak hivatottak kifejezni s hirdetni. Vallási különbözőség a sírkövekre vésett jelrendszerben mutatkozik meg. Vásárhelyen a reformátusok – érdekes módon előbukkan a zsidóknál is –, rendszerint *szomorúfűz* motívumot vésettek a sírkőre, de előfordulnak a fejfákon is.. Az általános sírjel szimbólum jelentése a *gyász*, az elhunyt feletti szomorúság. Vásárhelyen is gyakori a protestáns temetőkben sírkövekre vésett *kehely* motívum. Sajátos keresztény jelkép – Jézus életében a keserű pohár –, „a kehely szimbólum arra is utal, hogy be kell fogadni az isteni akaratot, az embernek el kell fogadnia az Istentől eredő sorsát”, az elmúlást.[39] Balassa Iván szerint a kehely motívum, az .úrvacsora kelyhe vallási szimbólumként jelentkezik a református sírjeleken.[40] A sírjel szimbólumok között megtalálható az összefogódzó két kézfej, a búcsúzást – jövendő találkozást – jelképező díszítőelem is. Virág és koszorú elemek is megtalálhatóak a sírköveken. Az 1920-1930-as években elterjedő műkő síremlékeket gazdag népi, tulipános, virágkoszorús motívumrendszer díszíti. A tulipán egyöntetűen életszimbólumnak tekinthető.[41]

A római, görög katolikusok, a görögkeletiek sírköveinek meghatározó díszítőeleme a vésett kereszt, s az „IHS”felirat („Iesus Hominum Salvator” = Jézus az Ember Megváltója).

A zsidók többnyire csak sírköveket állítottak temetőjükben. Ezek is változatos alakúak, korstílust tükröznek, azonban nem mutatnak különbözőséget a más felekezetek sírköveivel kapcsolatban, kivéve a héber feliratokat. Az ő esetükben is a vallásuknak megfelelő szimbólumok kerültek a síremlékekre. Megtalálható a *kancsó* motívum, amely a levita (Lévi törzséből való, a rabbi segítője) sírját jelöli, az *áldást osztó kezek* a kohannita pap sírját mutatja. A *gránátalma* a vallási buzgalom kifejezője. A sírkövek felső és alsó részén héber betűk is találhatók. Két betű (*pé*, *nun*) jelentése a sírkő felső részén: „Itt van eltemetve, elrejtve”, eltemetve az az ember, a kinek nevét a sírkőre vésték fel. A sírkő aljára is vésték betűket, amelyeknek jelentése: „Lelke legyen befoglalva az öröklétkötelékébe.”[42]

---

[38] MNL CSML HF Iparlajstrom 1874-1899.; „B” lajstrom 1900-1920.; „E” lajstrom 1900-1920-1921. Köszönetet mondok Oláh Zsuzsa kulturális referens és Szenti Csilla levéltár igazgató szíves tájékoztatásáért.

[39] ZELNIK József, 2009. 151.

[40] BALASSA Iván, 1989. 36.

[41] Vö. HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM Tamás, 1990. 225-226.

[42] Vanderstein Noémi szíves közlése.

Fejfák

Hódmezővásárhelyen a reformátusok és az evangélikusok temetője gazdag fejfakultúrával rendelkezett. Virágkora a XIX. század második felére esik, a XX. század második felében tünedeztek el a temetőkből.

A katolikusokkal ellentétben, a protestánsok nem állítottak fából készített keresztet a sírra, hanem fejfát faragtak. A fejfakultusz tehát viszonylag „rövid" – néhány száz éves – múltra tekinthet vissza, mivel elterjedése csak a kálvinizmus meggyökeresedése után, a XVI. század közepétől valósulhatott meg. Formakincsük, díszítő elemrendszerük alapján azonban a fejfák archaikus kulturális örökséget őriztek meg, s ez az ember alakúságban (*antropomorfia*) mutatkozik meg[43] A történeti források szűkszavúak e korszakra vonatkozóan Vásárhely esetében, s a sírjelölésre vonatkozóan pedig egyáltalán nincsenek adatok.

Természetesen, Hódmezővásárhely nem tekinthető egyedi esetnek, hiszen Magyarország protestáns vidékeit tekintve, a XVII. század végénél előbb fejfára utaló dokumentum nem található, illetve nem lelhető fel.[44]

Összehasonlításképpen, egy másik jellegzetes kálvinista mezővárossal, Nagykőrösön arról szólnak a történeti források, hogy a református lelkész „temetését" (sírhantját) „fával rótták fel" a XVII. század első felében, 1638-ban. Konkrétan fejfa sírjelről, de epitáfiumról nem történik említés. A vitézi korban rangos ember temetése alkalmával rendszerint a különböző méltóságjelvények mellett díszes, ezüsttel keretezett fából készült epitáfiumot is vittek, amelyet a templom falára, a sírbolt fölé helyeztek. Az *epitáfium* tulajdonképpen fára, kőre vésett sírfelirat, amely az elhunyt erényeit, dicsőségét volt hivatott hirdetni. A XVIII. század végén, 1778-ban már Nagykőrösön is ismeretes, hogy a temetőben, a város rangos emberének, nótáriusának sírját faragott és festett „főtől valófa" mellett epitáfium is ékesítette. A XIX. század első felében már szélesebb körben készítettek epitáfiumokat, s ezek megjelentek a fejfákon is. Tulajdonképpen a fejfa betöltötte az epitáfium funkcióját is, nemcsak végső nyughelyét jelölte, de erényeit is méltatta. Vallási villongás következtében például 1741-ben a katolikusok rárontottak az abonyi reformátusok temetőjére, és az ottani „epitafákat" feltüzelték. Egy boszorkányper kacsán derült fény 1768-ban arra, hogy emberi testrészt, csontokat, mágikus cselekedet érdekében a temetőből hozott „epitafa deszkával" égette el porrá a delikvens Karcagon. Ezek az „epitafa" sírjelek egyszerű deszkák lehettek, melyeket könnyen el lehetett tüzelni, s csak a XIX. század folyamán nyerték el díszes alakjukat, jellegzetes motívumkincsüket. A deszkából tekintélyes vastagságú tönkös, oszlopfejfa, vagy táblafejfa lett. Ordason még napjainkban is él a fejfa *epitafa* terminológiája a tulipán, csillag díszes gombosfával kapcsolatban.[45]

Nagykőrösön bukkan fel az egyik, legkorábbi adat a XVIII. század elején. Egy cívis gazda szolgájának a sírjára állítottak „Fejéhez való fát". A XVIII. században már Kecskemétről, Szabadszállásról is ismeretesek „főtől való fára", fejfára vonatkozó adatok.[46] Hangsúlyozottan szükséges említeni II. József vallási türelmi rendeletét, amelynek következtében a vármegyei hatóságok rendeletileg biztosították a szabad vallásgyakorlatnak megfelelő sírjelölést is. Példaként – bizonyára minden vármegyében érvényt szereztek a rendeletnek – Pest vármegye körrendeletét említjük 1788-ból, mivel a törvény végrehajtásában nehézségek támadtak: „Mindeneknek megengedtetik, hogy a' maga Vallásában szokásban lévő Czeremoniájokkal temethessen, fejéhez akarmelly jelt tetethessen, 's a' H[elysé]gben lévő Harangokkal […] harangoztathasson. Tiltatik p[edi]g hogy az efféle temetkezésekben senki valami

---

[43] Ezzel kapcsolatban részletesen NOVÁK László Ferenc, 2005.

[44] Az ellenreformáció kezdetét jelentő Tridenti Zsinat (1542-1564) határozatai szellemében állította össze Pázmány Péter az 1625-ben, Pozsonyban nyomtatásban megjelentetett „Rituale Strigoniense" munkáját, amely határozottan leszögezi, hogy a sírra, a holttest fejéhez mindig keresztet kell állítani. Ez a kitétel arra is enged következtetni, hogy ebben a korban már másféle sírjelek is előfordulhattak a temetőkben. NOVÁK László, 1980. 45. Balassa Iván említi, hogy Székelyföldön, Nyárádszentannán 1678-ban zászlós, kopjás temetés alkalmával a sírhantba szúrt kopja fegyver mellett fejfát állítottak a sírra. BALASSA Iván, 1989.

[45] NOVÁK László Ferenc, 2005. 85-89.

[46] NOVÁK László Ferenc, 2005.

akadályt ne tegyen, 's a' sírba tetetett jelt ne háborgassa". Tehát, a fejfa állítása már szokásos volt a protestáns vidékeken a XVIII. században. A vármegye újabb körrendeletet bocsátott ki 1791-ben, s ekkor a temetőben lévő fák védelme kapcsán óvta a fejfákat is. A temetőcsőszök feladatául határozták meg, hogy „szüntelenül ott lakván, mind a' fáknak megtartására vigyázni, mind a' sirhellyeknek kimutatásában fog a' Királyi parantsolat szerént el járni […] Melly szabott rendelés ellen ha még is valaki akar az élő, akar a' főtől való fákban […] kárt tenne, büntetést semmiképpen el nem kerüli".[47] A hatósági rendelkezések különös érdekessége az, hogy a temetőben, a sírokba a halott fejéhez állított „akarmelly" jelről, illetve konkrétan már „főtől való fáról" tesznek említést. Tehát *fejfa*, *főtől való fa* szolgált a sírjelölésre a protestáns temetőkben. A XIX. században széles körben terjedtek el, s helyenként, vidékenként gazdag forma és díszítőkincsű fejfakultúra alakult ki. Valóságos népművészeti remekművek készültek a XIX. század második felében. Ez a jelenség harmonizál az osztrák elnyomás megszűnése, a kiegyezés után kibontakozó, az egész nemzetet átható népművészeti virágzással.[48] Ennek szép megnyilatkozásai ismeretesek Hódmezővásárhelyen is.

Feltételezhetően, Hódmezővásárhelyen lehettek fejfák már a XVIII. században is, de rájuk vonatkozóan konkrét adatokkal csupán a XIX. század második felétől rendelkezünk. Plohn József és Balogh Tamás fényképészeknek köszönhetően, ismeretessé váltak az ekkoriban készített fejfák, amelyek impozáns fejfakultúrát reprezentálnak. Vásárhelyen a református és evangélikus temetők fából készített serjeleit *fejfá*nak nevezik.[49] A sírfeliratok is ezt igazolják. Az 1882-ben meghalt 17 esztendős Hegedűs Piroska sírversében azt kéri, hogy „eng/em ne felejtsetek/el, ojkor - ojkor/könnyekkel áztassátok Fejfám/at, meg Fizeti/lelkem midőn/Feltámad". Kasi Julianna 20 éves korában halt meg 1881-ben, sírverse szerint „Rövid az életpálya/Ezt mutatja a fejfája".[50]

Kiss Lajos írásában szól a fejfakészítés hagyományáról is. A faragásával ácsok, bognárok foglalkoztak, de előfordult, hogy ügyes kezű szegényebb parasztember is megfaragta a már jó előre kiválasztott akácfát. A XIX. század végén, a századforduló idején a legszebb fejfákat Id. Bagi Sándor bognár faragta.[51]

A fejfát temetés alkalmával Kiss Lajos közlése szerint – mint utaltunk rá –, a temetési menetben, az utolsó kocsira tették a sír behúzására szolgáló kapákkal együtt. Arra is van adat azonban, hogy csak később állítottak fejfát. Nagyobb gyermekhalandóság esetén utólag faragtak fejfát és vésték rá sírverset (46. kép).[52]

Hódmezővásárhelyen a reformátusok és az evangélikusok állítottak fejfákat, gombosfákat. A vásárhelyi típus jellegzetessége az ember alakúság, *antropomorfia*. A XIX. század második felében készített fejfák többsége kifejezetten stilizált emberalakot mutatnak (hasonlóak ismeretesek a közeli Békés mezőváros reformátusságánál), jellegzetes fej és törzs kimunkálással.[53] Tönkös-oszlopos, többségük tábla alakúak, antropomorf formakincset őriznek (17-65. kép). A XX. század első felében készült fejfák már kisebb méretűek, stilizált zártszirmú tulipán alakúak. Ez a formakincs szintén az emberi testet szimbolizálja, stilizált kerek, gombos fej, nyílt- és zártszirmú tulipán motívummal, emberi törzs alakkal (68-73. kép).. A kisebb számban előforduló oszlop alakú gombos fejfák díszítőelemei között meghatározó a gombos, süvegszerű csúcs dísz, és a törzsön lévő csillag motívum, melyek életmotívumnak tekinthetőek. Ezek között szentesi formakincsű gombosfa is megtalálható (10-16. kép).

A fejfák jelentősebb része tekintélyes méretű tábla fejfa, amely méreténél fogva alkalmas arra, hogy elülső oldalára nagyobb szöveget véssenek. A változatos faragású, impozánsan díszített antropomorf fejfák jelentősebb része gyermeksírokra kerültek. Az is megállapítható, hogy a fejfát nem a temetéskor, hanem utána – főleg, ha újabb gyermekhalál következett be -, egy-két évvel. Mérettől,

---

47 NOVÁK László, l982. 59-63.

48 NOVÁK László Ferenc, 2005.

49 A XX. század második felében elterjedt, népi iparművészeti faragású emlékfákra utaló kopjafa név nem ismeretes fejfa terminológiaként Hódmezővásárhelyen sem. Vö. L. JUHÁSZ Ilona, 2002.; L. JUHÁSZ Ilona, 2005.

50 KISS Lajos, 1995. 178-179.

51 KISS Lajos, 1920. 84.

52 NOVÁK László Ferenc, 2005. 234-235.

53 Lásd: NOVÁK László, 2005.

nagyságtól függetlenül, néhány napos, hetes csecsemőtől, a néhány éves kisgyermekig, nagyobb legényig, leányig gazdag sírversezettel hirdetik az elmúlást, a gyászt. Tulajdonképpen, a tábla alakú antropomorf fejfák epitáfiumnak is tekinthetők, mint azok a sírkövek, amelyekre szintén sírverseket vésték fel. A fejfák egy kisebb csoportját alkotják az epitáfiumos fejfák, amelyekre külön erősítettek sírverset tartalmazó deszkát, epitáfiumot. Az ilyen epitáfiumos fejfák között található a jellegzetesen vásárhelyi sajátosság: a táblalakú fejfára kerámiába vésett és égetett sírverset erősítettek fel.

A XIX. század végén készült néhány egyszerű faragású fejfa a vörös mészkő sírkövek alakjához hasonló, obeliszk szerű formakincset őriz (66-67. kép).

A XX. század elején terjedtek el a temetkezési vállalkozók által készíttetett egyszerű fejfák. Kiss Lajos írja, hogy „Mostanában temetkezési boltokban veszik, a halott nevét, idejét és halála napját vésik rá csak."[54]

A fejfák csúcsmotívuma a meghatározó, gomb, fej alak. A fejfának szép ívelésű válla, s megmunkált törzse van. A csúcs alatt, a váll felső részén megtalálható a szomorúfűz díszítőelem. Ide vésték fel különböző betűket, amelyek rövidítések. Általános az ABFRA (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt), az ABFTRA, ABFTR (A Boldog Fel Támadás Reménye Alatt), BFTR (Boldog Fel Támadás Reményében), ABFN (A Boldog Feltámadás Nevében), MFAH (Meg Fizetett A Halálnak),[55] azonban számos olyan ismeretes (MFA, MRA, MFRH, ABMFAHI, L-MF), melyek jelentése ma már a feledés homályába vész.

A szépen faragott, emberalakot sejtető táblafejfák törzse – a sírkövekhez hasonlóan – alkalmasak voltak arra, hogy a halott nevének, születése és halála évszámának feltüntetésén kívül rímbe foglalt szöveget is rávéssenek. Vásárhelyen éltek olyan tehetségek, akik verseléssel foglalkoztak. Kiss Lajos szerint a legszebb fejfákon olvasható sírversek, a „régi fejfák legszebb feliratai Nótás Szabó Páltól, az öregnótafáktól valók" – írta 1920-ban.[56] „Ki írta a fejfákra a vésett szövegeket, nem jegyezte fel senki. Nagy idejű emberektől hallottam, hogy a régi fejfák versei közül sok Nótás Szabó Páltól, az öreg nótafától való, aki 1869-ben halt meg 79 éves korában. Verseit még két-három évtized múlva is átvette a nép. Egész biztosan csupán az Ábrahám Péter fejfafeliratát tudom, hogy Fejes István a gimnázium fiatal tanára írta…" – emlékezik Kiss Lajos.[57] Az ő gyűjtéséből idézünk fel néhány sírverset:[58]

E gyász sírhalomnak dombja
K. Kovács Sándor testét nyomja
59 évet számlála
midőn a holtak közé juta
31 évre terjedt házasság ideje
4 gyermekett és pedig 2 rendbelit
és kedves nejét
bízza az egek urára
meghalt 1886.év
március havába

Ember eszedbe veheted
Hogy múlandóság életed
Már látod én is megholtam

---

54 KISS Lajos, 1920. 89.

55 Vö. BALASSA Iván, 1989. 141.

56 KISS Lajos, 1920. 84. Szenti Tibor írja, hogy a nótafa 1769. őszén balesetet szenvedett, a Hódi-tanyánál kocsija árokba fordult. Nem halt meg azonnal, bevitték a tanyába, ahol a szalmán feküdve írta a következő sorokat: „Az én sírom nem lesz messze/ Mégsem lesz ki felkeresse/ Nem lesz annak járó útja/ Hulló levél beborítja…/ Keresztet már ne tegyetek/ Viseltem úgy is eleget/ Életemben…" SZENTI Tibor, 2008. 331-332.

57 KISS Lajos, 1995. 172-173.

58 KISS Lajos, 1995. 185, 189.

Daru Mihály aki voltam
72 éveket éltem
E világból elköltöztem.
Vörös Zsuzsánna hű nőmmel
Ötven évet töltöttem békével
Kedves fiaim, leányaim
Kisebb nagyobb unokáim
És kik a temetésemen
Tiszta szívvel megjelentek
Áldja meg az Isten
Úgy földön, mint mennyben.
1887 július 19.

Plohn József és Balogh Tamás által megörökített családi sírok fejfáin is olvashatóak sírversek:[59]

Itt nyugszik egy virágszál
Kit leszakasztott a halál,
Egy szép törzsnek ága valánk
Mig anyánk Karjába valánk
Nagy Pál kedves édes atyánk
Égető Judit jó anyánk
Kik nevem át örökölték,
Tereád te jó Kistestvér
Isten hozott ide mellém
Hogy én magam itt ne legyek
A nevem Nagy Teréz volt
De tied is epen a'
Én 13 évet élheték,
Te fél évet sem élhettél
Te is Nagy Terézia válák-
Míg én hozzám el nem jutál,
Én meghaltam 1884 ben
Te pediglen 85 ben,
Én Július hó 4^{én} te Május 12^{én}
Atyám Anyám kistestvéreim
Nagyszüleim rokonaim,
Áldja Isten hű dajkáink
Kedves szeretett barátaink.
E fejfa tétel 1885. május 4^{e}

A díszes antropomorf, stilizált tulipános fejű fejfa két leányka sírján áll. A 13 éves Nagy Terézia 1884-ben halt meg, s az utána következő kisleány - aki a szokásoknak megfelelően örökölte az idősebb testvér nevét -, Terézia egy éves korában, 1885-ben. A fejfa állítására – érdekes módon - az első leányka halála után tíz hónapra, a másik leányka elhalálozása előtt pedig nyolc nappal korábban került sor. A családi sírhanton álló másik fejfa szövege töredékesen olvasható (46. kép):

[...] hideg szele
Nagy Jusztinának
Egy 5 éves kedves le-

[59] NOVÁK László Ferenc, 2005. 234-235. 11. kép.; vö. KISS LAJOS, 1995. 177-178.

gény vagyok,
Már ez rideg halál
Élte ágait letörte
Nagy Pál édes atyja
Égető Judit édes anyja
Pál, János, Sándor
És Julianna testvérei
Keseregnek érte
Áldott legyen emléke,
Május ho 20án
Béke poraikra

A fejfákra vésett sírversek közül néhány (30, 35, 54, 63. kép):

Itt nyugszik
Nagy Lajos
Kinek sírhantja
Ma bánatos
Mely felet sír
Atya 's Anyja
Egy testvérje
Nagy Atyja s
Nagy Anyja
[……..]

A B F R A
[…….
……..
……..] Györi
Josef volt a nevem
22 éveket éltem
Amikoron nem is
Eltem Földi gyász
Siromba tértem
Györi Gedeon volt
Atyám Pap Lidia
Kedves Anyám
Testvérjeim János
Lajos Sándor és
Ilonka Márelrejt
tőlletek sírimnak [….]
Várok rátok [….]

Vándor álj meg nézd
Meg voltam kit fedez
E gyászos hant ki voltam
Molnár Péter volt a
Nevem Míg az élőket
Szemléltem Immár

Buczuzok tölletek
E földről égi hazámba
El megyek Addig is
Míg ti is jönnétek
Legyetek szerencsés
Isten Veletek
Élt Hat évet
Meghalt 1891 év
[…]

Oh setet sír pihenő vár
lakod lettemenis imar
Kasza Samuel volt ne
vem
42 éveket éltem
Szüts Zsúzsána hitvese
mel
22 töt töltöttem el
majd el varom magam magam út
tyán
a meg boldogultak utyán
meg halt 1867 Okt 23.

Ha a kinyillo rózsá
nak kellemi is por
ba szallnak Hát
Akor az aszú fának
Lomjai hogy volná
nak Én is voltam
egy szép virág
korán letört véllem
az ág Kis Jósef
volt az én nevem
csak 18 évet éltem
Kedves Anyám test
vérjeim Minden jó
meg tisztelőim
Éljetek háborítatlanul
Ezt kivánom a sírom
bul meghalt 1885
[….][60]

ABMFAHI
E sírhalom sötét keble
Dudás Péter
lakás heje ott

[60] Vö. KISS Lajos, 1995. 178-179.

alusza örök ál
mát midőn 80
éveket élt át
Becsei Katalin
hű nőmmel 60
éveket tölték be keves
Hátra hagyva egy
Leányát és három
Unokáját most
Bucsú szóm
Vegyétek e sírnál
Találkozom
Véletek Meg
Holt 1888 dik
Évben Április
[……..]

Az egyik epitáfiumos fejfa versezete, amely „Készült Bagi Károly által”:

Sirbolt nyugtatsz két portestet
Zokog szívünk érettek
Amig élünk amig éllünk áldva lészen
Mindenkor hü emléktek
Ezt gyermeki szív s’ indulat
Csüggedez ohajt nyugalmat

Gyászos sírotok mohos hantyaít
Őrők nyugalom s’ béke fedezze
Reánk maradt áldot emléketek
Gyermeki hálával e’ sírboltot emelte
1857 Év Mártzius 15[én]

Egy másik epitáfium sírverse :

megneháboricsd itt. e csendet
MELY E CSALÁDI SÍR KÖRÜL
LEBEG HOL ITT TÖBB CSALÁDI TAG
NYUGOSZÁK CSENDES ÁLMAIKAT
Franczisti János
Szül. 1832. – Megh. 1885
Likhanecz Zsuzsánna
Szül. 1840. – Megh. 19-
Ezt az emléket Lajós
Legkissebb fia tett ide
Fijui emlékezetből atyának
Ne sírjatok óh őzvegyek és árvák
Isten adhat! de Isten el is vehet

Balogh Tamás fényképezte ezt az epitáfiumot 1905 táján, s ekkor még élt Franczisti János felesége, Likhanecz Zsuzsánna.

Szenti Tibor írja, hogy nagyon sok tehetséges parasztember rendelkezett költői vénával Vásárhelyen, akik verseket írtak, sírfeliratokat is lejegyeztek. Idézi Kérdő Szűcs Ernőt, aki egy gazdának a feleségéhez szóló kérését fogalmazta meg versezetben:

Kedves férjem, hű élettársam,
Hogyha arra jársz a temetőbe, keressél,
De könnyet ne ejts utánam,
Mert a lelkem a mennyországban is fájna,
Hogy téged sírni látna.

Rendszerint, a család nem tartotta fontosnak a még életben született sírversek sírjelre vésetését, így azok a népköltészet halhatatlanságában maradnak fenn.[61]

[61] SZENTI Tibor, 2008. 661.

IRODALOM

BALASSA Iván

1989 A magyar falvak temetői. Corvina Kiadó, Budapest.

BODNÁR Béla

1983 Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből (Szerk. Blazovich László) VII. Szeged.

CSIPES Antal

1976 Békés megye élete a XVI. században. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 7. Békéscsaba.

CSORDÁS István

1988 Adatok a hódmezővásárhelyi temetők történetéhez és temetkezési szokásaihoz. Kézirat. Németh László Városi Könyvtár Lsz. 290842. Hódmezővásárhely.

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György

1990 Jelképtár. Helikon Kiadó, Budapest.

IMRE Mihály

1984 A város művelődéstörténete 1848-ig. In: Hódmezővásárhely története. (Főszerk. Nagy István, szerk. Szigeti János.) I. Hódmezővásárhely, 577–700.

KISS Lajos

1920 Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethnographia Újfolyam XVI. 80–94.

1995 Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Ethnographicae 1. Szeged, 139–194.

KRUZSLICZ István

1984 A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. In. Hódmezővásárhely története (Főszerk. Nagy István, szerk. Szigeti János.) I. Hódmezővásárhely, 347–448.

L. JUHÁSZ Ilona

2002 Vom Grabmal zum Nationalsymbol (Gedenksäulen und Speerhölzer als Zeihen nationaler Identität). Acta Ethnologica Danubiana. Az Ethnonológiai Központ Évkönyve (Szerk. Liszka József.) Forum Institute Lilium Aurum Kiadó, Komárom-Dunaszerdahely.

2005 „Fába róva, földbe ütve...” A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál. Interethnica 8. Forum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó. Komárom–Dunaszerdahely.

NOVÁK László Ferenc

1978 A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. CUMANIA A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve V. Kecskemét, 219-305.

1982 Fejfák a Duna-Tisza közén. Második kiadás. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 1. Nagykőrös.

1993 Sozialanthropologie der ungarischen Friedhöfe. Acta Ethnographia XXXI. Budapest, 1983. 123–160.

1986 A Három város. Gondolat Kiadó, Budapest.

1994 Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig. I-II. Nagykőrös Város Monográfiája I. Nagykőrös.

2002 A zsidóság Nagykőrösön. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 13. Nagykőrös.

2005 Fejfa monográfia. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös.

2011a A „Mező Berényi Evang Tótajkú Egyházban létező" Id. Kisjeszeni Jeszenszky Károly lelkipásztor számadáskönyve [1848–1890]. Chronica Bekesiensis 4. Békéscsaba.

2011b Fejfa, kopja-fa. In: A fa a népi építészetben régen és ma (Szerk. Románné Roxer Valéria – Varga Tamás.) Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó EMK Erdészeti Múzeum, Sopron.

PLESOVSZKI Zsuzsanna, Novákné

2003 Id. Jeszenszky Károly és műve. Historia Ecclesiae Bereniensis Ecclesia Slavica No.: 1. Mezőberény.

SALAMON Ferenc

1882 Magyarország a török hódítás korában. Budapest.

SAMORJAI János

1636 Az helvetiai valláson lévő Ecclesiáknak Egyházi ceremoniajokrol és rendtartásokrol valo könyvetske. Lőcse.

SILBERSTEIN Adolf

1943 Hódmezővásárhelyi zsidók. Hódmezővásárhely.

SZENTI Tibor

1979 A tanya. Gondolat Kiadó, Budapest.

2008 Parasztvallomások. Gazdák emlékezése Hódmezővásárhelyről. Századvég Kiadó, Budapest.

SZEREMLEI Samu (Sámuel)

1913 Hód-Mező-Vásárhely története. V. kötet. Hódmezővásárhely.

1927 és 1938 A hódmezővásárhelyi református egyház története I-II. Hódmezővásárhely.

TÖRÖK Károly

1867 Magyar alföldi népszokások. Magyarország képekben I. kötet. Pest, 61–65.

ZELNIK József

2009 Kehely. Ökotáj X. évf. 41-42. sz. 151–160.

1. kép. Védett sírkövek. Kincses-temető. (SzT 2008.)

2. kép. Szarkofág alakú sírkő. Dilinka-temető. (SzT 2008.)

3. kép. Klasszicista jellegű sírkő. Dilinka-temető. (SzT 2008.)

4. kép. Szív motívumok sírkövön. Dilinka-temető. (SzT 2008.)

5. kép. Obeliszk és tábla alakú sírkő. Dilinka-temető. (SzT 2008.)

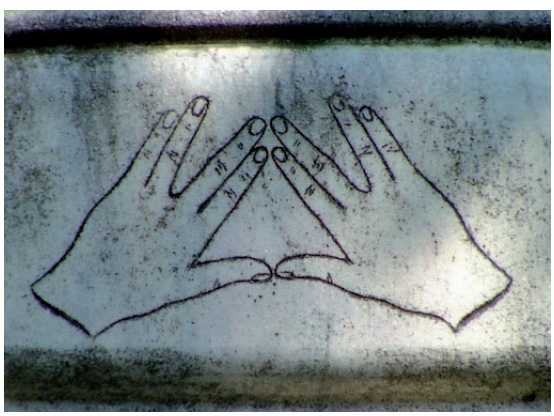

6. kép. Két kéz motívum sírkövön. Zsidó-temető. (SzT 2008.)

7. kép. Tábla alakú sírkő részlete. Zsidó-temető. (SzT 2008.)

8. kép. Tábla alakú sírkő (részlet). Zsidó-temető. (SzT 2008.)

9. kép. Szív alakú sírkő. Zsidó-temető. (SzT 2008.)

10. kép Gombos fejfa. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

11. kép. Gombos fejfa, törzsén csillag motívummal. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

12. kép. Gombos (kontyos) fejfa. Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

13. kép. Gombos (süveges) fejfa. Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

14. kép. Szentesi típusú gombosfa. Arany temető.
(BT 1905. TJM FA)

15. kép. Gombosfa. Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

16. kép. Családi sír gombosfái. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

17. kép. Gombos és antropomorf fejfa (1888). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

18. kép. Gombos (antropomorf jellegű) fejfa. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

19. kép. Antropomorf jellegű fejfák. Aran- temető. (BT 1905. TJM FA)

20. kép. Felnőtt és gyermek antropomorf oszlopfejfája. Aran- temető. (BT 1905. TJM FA)

21. kép. Antropomorf fejfák. Középen Barta Mária (5. éves) sajátos alakú fatörzsből faragott fejfája 1879-ből. Evangélikus-temető. (BT 1905. TJM FA)

22. kép. Antropomorf oszlopfejfa. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

23. kép. Kis Péter (1885) tábla- és Szabó Sára antropomorf jellegű fejfája. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

24. kép. Antropomorf táblafejfa („Halandó tekincs /a fejfámra itt nyúg /szik… Sándor /ki is 88 éves korában /szallott setét sírba /…” - 1881). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

25. kép. Antropomorf jellegű táblafejfa. (1865). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

26. Antropomorf táblafejfa. És gyermek fejfája. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

27. kép. Antropomorf táblafejfa (1862). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

28. kép. Táblalakú antropomorf fejfa (Lénárt Juszti 14 napos). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

29. kép. Antropomorf tulipános fejfa. Arany temető. (BT 1905. TJM FA)

30. kép. Antropomorf fejfa (1888). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

31. kép. Antropomorf jellegű táblafejfa (1856). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

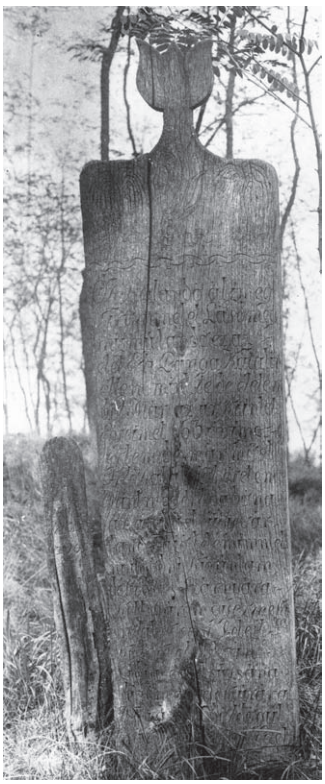

32. kép. Tulipános antropomorf táblafejfa (Banga Katalin, 63 év), gyermek oszlopfejfája (1892). Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

33. kép. Antropomorf jellegű táblafejfa (1871). Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

34. kép. Antropomorf jellegű táblafejfa (Szabó Eszter, 20 éves, 1873).
Evangélikus temető. (BT 1905. TJM FA)

35. kép. Antropomorf táblafejfa (”Itt nyugszik Nagy Lajos /Kinek sírja bánatos /Melyel elsirat / Atya ’s Anyja /Egy testvérje /Nagy Atyja ’s / Nagy Anyja /…”). Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

36. kép. Antropomorf és gombos fejfák családi síron (középen Barna Julianna 1857; balról Sándor 5 hetes csecsemő). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

37. kép. Antropomorf táblafejfák. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

38. kép. Bode Erneszt (16 napos, 1888) Bode István (5 és fél éves, 1891) antropomorf fejfája. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

39. kép. Antropomorf táblafejfák (jobb oldalon Köpe Lídia 7 napos, 1889). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

40. kép. Antropomorf tábla, és táblafejfa (balról férj 74 éves, 1862; mellette felesége Szilágyi Juliánna 84 éves, 1889). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

41. kép. Antropomorf táblafejfák (Majsai Sándor 3 hetes, 1880; Majsai János 7 hetes, 1877), jobbról kisgyermek fejfája. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

42. kép. Antropomorf táblafejfák családi síron. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

43. kép. Családi sír antropomorf, és antropomorf jellegű táblafejfái. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

44. kép. Antropomorf táblafejfák (Vata Zsuzsanna 60 éves, Mizél János 57 éves). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

45. kép. Antropomorf táblafejfák családi síron (balról Barkász Mátyás, 1887; középen Barkász Mariska, jobbról Barkász Irén 14 napos, 1880). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

46. kép. Nagy testvérek antropomorf fejfái (1885). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

47. kép. Antropomorf táblafejfák. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

48. kép. Családi sír antropomorf és egyszerű oszlopfejfái (balról Balla Judit 60 éves, 1869, ?; Barita Zoltán 2 éves;
Barita László 5 éves, 1878; ?). Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

49. kép. Antropomorf oszlopfejfák.
Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

50. kép. Antropomorf táblafejfák (Tóth József 81 éves, 1885; ?). Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

51. kép. Antropomorf táblafejfák
Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

52. kép. Antropomorf táblafejfák (Teski Sándor 33 éves, 1859; Teski Ferenc 14 napos, 1861). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

53. kép. Antropomorf táblafejfák (jobbról Kasza Sámuel 42 éves, 1867). Dilinka-temető. (BT 1905. TJM FA)

54. kép. Családi sír gombos és antropomorf tulipános táblafejfái Dilinka-temető. (BT 1905. TJM FA)

55. kép. Antropomorf táblafejfák (balról Molnár Sándor 1 hetes, 1888; Molnár Péter 6 éves). Dilinka-temető. (BT 1905. TJM FA)

56. kép. Antropomorf jellegű, tulipán fejmotívumos táblafejfa (Mérai János, 23 éves, 1882) és oszlopfejfa. Arany-temető, (BT 1905. TJM FA)

57. kép. Antropomorf jellegű, tulipános táblafejfa és egyszerű oszlopfejfa. Evangélikus-temető. (BT 1905. TJM FA)

58. Antropomorf jellegű, tulipános oszlop- (1890) és táblafejfa (8 éves, 1885). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

59. kép. Gyermek oszlopos, antropomorf jellegű tulipános, gombos fejfák (Balról Szatmári Lidi, 1877; középen Szatmári Mariska 8 hónapos; jobbról Szatmári Lajos 3 éves, 1886). Evangélikus-temető. (BT 1905. TJM FA)

60. kép. Antropomorf jellegű fejfák. Kincses-temető. (BT 1905. TJM FA)

61. kép. Antropomorf jellegű oszlop- (gyermek) és táblafejfa (gyermek, 1869). Kincses-temető. (BT 1905. TJM FA)

62. kép. Antropomorf táblafejfák (balról Dani József, 82 éves; jobbról Kocsi Márta 78 éves). Kincses-temető. (BT 1905. TJM FA)

63. kép. Antropomorf táblafejfa (Györi János 22 éves) és antropomorf jellegű tulipános oszlopfejfa. Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

64. kép. Antropomorf jellegű fejfák (Balról „ABFRA /mint nyilt viz /mint a pára /elmulttam az /Ur szavára /Tót Szuszana /volt a nevem /Tizenhét év /nyilt feletem. /Kedves Atyám /Kedves Anyám köszönöm a /dajkálástok /mejet hozám / mutattatok /istenre bizom /testvérim / pajtásim ösmemrö /seim ha éltetetek / mégyen végbe /lássuk meg egy /mást az égbe /nagy örömbe /megholt …”; középen Tót Ferenc, 3 hetes, 1884; jobbról gyermek, 1886).
Arany temető.
(BT 1905. TJM FA)

65. kép. Antropomorf jellegű táblafejfák (balról Égető István 70 éves, 1888. és felesége Olasz Mária 82 éves, 1890). Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

66. kép. Obeliszk alakú táblafejfák. Arany-temető.
(BT 1905. TJM FA)

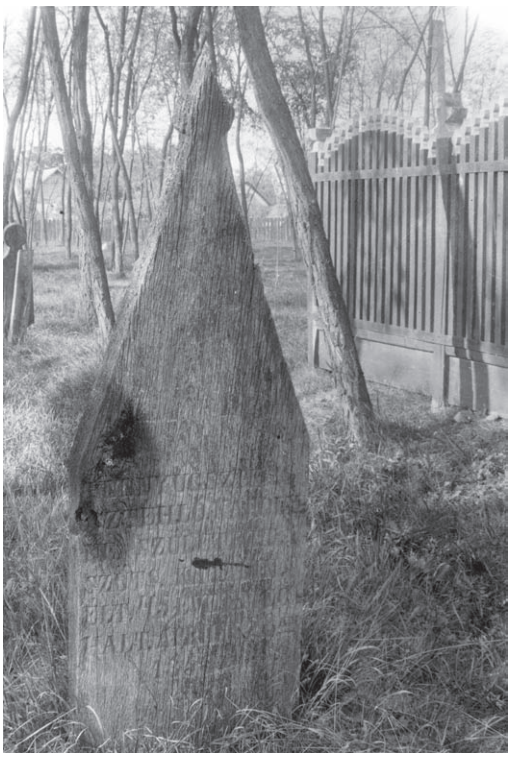

67. kép. Tulipán csúcsos obeliszk jellegű táblafejfa (? 45 éves, 1859). Arany-temető. (BT 1905. TJM FA)

68. kép Antropomorf jellegű, tulipán díszítésű fejfa („ms” – Mészáros Sándor, 1852–1926). Dilinka-temető. (SzT 2008.)

69. Antropomorf jellegű fejfa. Dilinka-temető, (SzT 2008.)

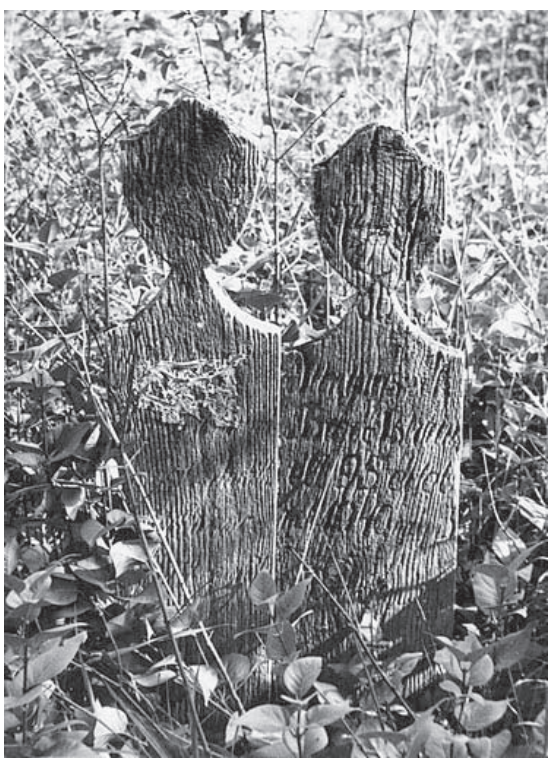

70. kép. Antropomorf jellegű tulipános táblafejfa (XX. század első fele). Dilinka-temető. (SzT 2008.)

71. kép. Antropomorf jellegű fejfa. Dilinka-temető. (SzT 2008.)

72. kép. Antropomorf jellegű táblásfejfa (XX. század első fele).Dilinka-temető. (SzT 2008.)

73. kép. Antropomorf jellegű tulipános fejfa (XX. század első fele). Dilinka-temető. (SzT 2008.)

74. kép. Antropomorf oszlopfejfák – egyiken „BB” betűjelzés (XX. század első fele). Dilinka-temető. (SzT 2008.)

VÁSÁRHELYI NÉPKÖLTÉSZET

KATONA IMRE

Bevezető

Város és népköltészet látszólag egymásnak ellentmondó két fogalom, holott az alföldi mezővárosok esetében joggal köthetjük össze a kettőt. A helyi monográfiák munkatársai azonban nagyobb gonddal szedték össze az irodalmi szórványokat, mint a népköltészetre vonatkozókat, így a folklór-fejezetek vegyesek, hézagosak, műfaji szempontból aránytalanok, s általában nem érik el a hagyományosabb falvak, népcsoportok és tájak gazdagságát. Pedig a városokban sem merült teljesen feledésbe a népköltészet, csak gyorsabban és gyökeresebben változott, nyomon követése rugalmasabb szemléletet kíván. A szomszédos *Szeged* folklórja, azon belül népköltészete a példa arra, hogy e szellemi tartomány milyen gazdag, és kellő mélységig fel is tárható.[1]

Vásárhely népköltészete viszonylag gazdag és nem is teljesen ismeretlen, a szegediéhez hasonló összegzés azonban nem készült róla, megtisztelő feladatom ennek a hiánynak pótlása. Mivel a bemutatásra egyetlen fejezet áll a rendelkezésre, a szűkös keretek önkorlátozásra kényszerítenek: a népköltészet főbb műfajainak ismertetésére szorítkozom; a bő kéziratos és nyomtatott források szövegeiből elsősorban az utóbbiakat használtam fel elemzésre, idézni azonban legfeljebb csak a rövid alkotásokat lehetett.

Fő feladatom volt a helyi műfaji rendszer és rangsor változásainak nyomon követése és a helyi sajátosságok kimutatása. A többi esetben igyekszem új utakra térni: elsősorban nem a „csak nálunk" található alkotásokat kerestem, hanem egy-egy műfaj egészének tipológiai, motivikai arányait is, hiszen szellemi tömegjelenségekről van szó. Mindezeket megkíséreltem más tájakéval összevetni, de a hasonló vizsgálódások még csak a kezdeteknél tartanak.

A szűkös korlátok között is helyet kapott a városunkban virágzó népi verselés, mely köztes jelenség, és tipikusan átmeneti helyzete miatt a kutatás mostohája, pedig az eddiginél fokozottabb figyelmet érdemelne. Igaz, a dal és mese behatóbb elemzése is kitenne egy-egy önálló monográfiát; erre talán sor is kerül majd a közelgő XXI. században

Fejezetünk a prózai-verses epika és a líra sorrendjét követi, igyekszik levonni az általános tanulságokat, és végül az összesítő bibliográfia zárja a bemutatást.

Mese, monda, legenda

A népköltészet fő műfajai közül a kötetlen prózai mese, monda és legenda a régibb; ezek rendkívüli hősöket szerepeltetnek, akik különleges segítséggel akár csodákra is képesek, kalandos életük rendszerint diadallal végződik. A mese kisebb epizódok füzéréből áll, segítő és hátráltató szereplőket vonultat fel, közöttük akár állatokat is, sőt természeti jelenségeket is. A rövidebb mesék többnyire tréfásak vagy csodák nélküli elbeszélések. A meséket nem kell elhinni, pusztán csak szórakoztatnak; Vásárhelyen főként a fonókban hallgatták szívesen.[2] A mesénél jóval egyszerűbb monda világi, a legenda pedig vallási példázat, bizonyos körülmények között mindkettőt illett elhinni, esetleg követni is. Mivel a költői képzelet a mesében szárnyalt magasabbra, az egyéni előadási képesség is itt bontakozhatott ki legszabadabban, e műfaj mindig is díszesebb volt „szegényebb" rokonainál. A mese azonban hiába

[1] KÁLMÁNY Lajos nyomában BÁLINT Sándor, 1980. III. 407–503.

[2] FELFÖLDI László, 1983. 385.

volt tetszetősebb a rokon műfajoknál, hosszas figyelmet kívánt, így idővel a rövidebb és egyszerűbb történetek maradtak meg. Ez a folyamat Vásárhelyen már az első világháború előtt lejátszódott.

A prózai epika tudatos gyűjtése Vásárhelyen éppúgy megkésett, mint a balladáké, ez azonban nem mulasztással, hanem a helyi polgárosodás előrehaladásával magyarázható: a szóbeli elbeszéléseket egyre inkább olvasmányok pótolták. A XIX. század derekán Török Károly mindössze húsz prózai epikumot gyűjtött, századunk elején Kálmány Lajos negyvennél is többet; említhető még Kiss Lajos mintegy fél tucat mondája, a többiek legfeljebb egy-két történetet örökítettek meg. Így összesen 71 szöveg áll rendelkezésre; az egyes műfaji csoportok is jelzik az említett változást:

a tréfás mesék:	25	
a varázs- és állatmesék:	16	
a novellamesék:	14	
a mondák:	10	
a legendák:	6	szöveggel vannak képviselve.

Nyilvánvaló a rövidebb, csattanós, tréfás mesék előretörése, velük párhuzamosan kerültek élre az elbeszélő jellegű tréfás köszöntők is. A varázsmesék közül majdnem teljesen hiányoznak a hősmesék, az állatmesék viszonylag kedveltek, hasonló a helyzet a csodák nélküli elbeszélésekkel, az ún. novellamesékkel is. A vásárhelyiek a mondabeli hősöket inkább olvasmányaikból, mint szóbeli közlésekből ismerték; többségük kálvinista lévén kevés hiedelemmondát (babonás történetet) meséltek, és a gyér számú legendák is Jézusról és bibliai kísérőiről szólnak, Máriát szinte meg sem említik. Tudati fölényük azonban nem mutatkozik meg a falucsúfolókban, sőt őket sem nagyon gúnyolják, de egymás csipkedésében kifogyhatatlanok. (Igaz, ez inkább már a verses, lírai műfajokhoz tartozik.) Bár a prózai önéletírások terén is jeleskednek, rövidebb (velük, esetleg másokkal megesett), ún. igaz történeteket a visszaemlékezők, illetve a gyűjtők máig keveset jegyeztek fel; hasonló a helyzet a szóbeli adomákkal és a viccekkel is.

A mesekutatók újabban a rövid formula- és a beugrató, ún. csalimeséken kívül az epikus maggal rendelkező mondókákat, köszöntőket és több más műfaji csoportot is az epika körébe vonják. E tekintetben a vásárhelyi gyűjtés elég eredményes: mintegy félszáz kisepikai verses, illetve prózai műfajról van szó; külön említhető Szöllősi Imre neve, aki tucatnyi állathang-utánzó mondókát gyűjtött.[3] Ezek közül az alkalmi-szertartásos köszöntőket az énekek között tárgyaljuk.

A helyi nagy- és kisepika mintegy 120 szövege mindenképpen kevés, ennyit hagyományőrzőbb közegben akár egyetlen mesélő is el tudott mondani, ráadásul a kisebb-nagyobb történetek csaknem kivétel nélkül egyetlen változatban kerültek feljegyzésre, holott az egyébként szintén ritka vásárhelyi balladák zömét legalább két-három variánsból ismerjük, a népdalokat nem is említve. Hiányérzetünket viszont jórészt pótolja, hogy ezek az egyedi szövegek ugyanakkor gazdag, változatos tipológiát jelentenek, s a 120 szövegből mintegy százat publikáltak, vagyis hozzáférhetővé tettek. Többségük szerepel a magyar népmese-katalógusokban (MNK), így lehetővé válik más táji és nemzetközi összehasonlításuk; folklórbeli helyük tehát meglehetős biztonsággal kijelölhető. Mivel a mesék jó felerészben fonetikus hűséggel kerültek lejegyzésre – ez főként Kálmány Lajos érdeme –, nyelvjárási szempontból is hasznosíthatók.

A helyi szóbeli epika viszonylagos szegénységét bizonyos mértékig kiegyenlíti a népszerű olvasmányok jegyzéke, melyet Kiss Lajos állított össze;[4] erre alább még visszatérünk. A mesekincs kopása nemcsak számszerű tipológiai szegényedést eredményezett, hanem rövidüléssel és formai egyszerűsödéssel is járt.

A hosszabb mesei bevezetések, befejezések helyett pl. jóformán csak a *hetedhétország, az üveghegyen innen, az Óperencián túl* formula maradt, sőt ezt is tovább kurtíthatták: az *innenen innen, a túlon túl*… formában. Hasonló a helyzet a mesezáró formával is: *eddig volt, mese volt, mese, mese,*

[3] MNK IX. 123–163.

[4] KISS Lajos, 1956. 7–8., 32., 38–39., 41–43., 46.

mátka… mondattal fejezték be az elbeszélést; és meséken belül is kevesebb állandósult fordulat, jelző és hasonlat maradt.[5]

Mindezek ellenére is van néhány Vásárhelyen gyűjtött mese, mely idővel „klasszikussá" vált, és akadnak nemzeti-nemzetközi ritkaságok is. Így például Arany László városunkban gyűjtötte *A kiskakas gyémánt-félkrajcárja* című mesét,[6] mely közismertté vált; hasonló pályát futott be a Török Károly által gyűjtött *A loncsos medve* című[7] és *A Tisza eredete*[8] történet. Kálmány Lajos újabb vásárhelyi gyűjtéseiből inkább szakmai antológiák válogattak, többek között a már Jókainál szereplő *A bolondos embör* című tréfás mesét[9] és a Grimm-mesék óta ismert *A medve és a nyúl futóversenye* című állatmesét.[10] E két utóbbi mese nemzetközileg is ismert típus ugyan, de *A bolondos ember* bízvást helyi jellegűnek vehető;[11] az állatok futóversenyében pedig szinte mindenütt a sün és a nyúl szerepel, nálunk viszont a medve.[12] Akadnak valóságos ritkaságok is, ilyen például *Az aranyhajú tündér-királyasszony* c. mese,[13] mely nemzetközi viszonylatban mindössze három változatban ismert,[14] és Török Károly gyűjtései közül épp ez az egyik legszebb varázsmese. Hasonló szépségű a verses-énekelt formában előadott vásárhelyi *Tücsöklakodalom*[15] című mese is.

A Kiss Lajos által említett ponyvák jegyzékében is viszonylag kevés a mese (*Rózsa és Ibolya, Ibolya és Nefelejcs, Tündér Ilona és Árgyélus, A három megigézett aranyszarvas, Csalóka Péter* stb.), ezek passzív helyi ismeretét joggal feltételezhetjük. Annál több viszont a ponyván megjelent történeti és egyéb monda, kalandregény, betyár- és rémhistória és egyéb esetek. A szóbeli mondahagyományban és a ponyván is megjelent történeti hősök egy része azonos (*Attila, Mátyás, Rákóczi, Kossuth* és mások), a ponyvai „választék" azonban ennél gazdagabb (*Bendegúz, Buda, Toldi, Kinizsi, Vitéz Ali, Szilágyi és Hajmási, Petneházy Dávid* és mások), különösen ami a magyar és a nemzetközi kalandorokat illeti (*Rontó Pál, Benyovszky Móric, Monte Christo grófja* stb.); a szóhagyomány csak Rudolf királyfi esetében gazdagabb. A szóbeliségből és a ponyvákból ismert „betyárhősök" azonosak, a róluk szóló történetek kevésbé; külön kell szólnunk a különféle helyi (rém-) históriákról. A nagy vásárhelyi tűzvészről már 1829-ben ponyvai história jelent meg Szegeden, hasonlóképpen az 1893-as Diószegi Flórián-féle városszéli családirtásról is,[16] holott helyben is volt ponyvakiadó Török Pál tulajdonában. A Jáger Mari-féle arzénes tömeggyilkosságot inkább a napi sajtótermékek és az országos ponyvakiadók tálalták. Ezzel azonban e népszerű olvasmányok kérdése korántsem lezárt; a balladáknál még visszatérünk rájuk.

Összegzésképpen megállapítható, hogy még a szűkösségében is klasszikus értékű és szépségű vásárhelyi mese-, monda- és legendakincs mindenképp önálló kötetet és nem csak egy fejezetet érdemel.

---

5 MNK IX. 212–213., 216.

6 MNGY I. 443–446. Arany János Laci fiának osztálytársa volt a vásárhelyi illetőségű Kóti József a nagykőrösi Református Főgimnáziumban. Baráti kapcsolatuknak köszönhetően Arany Laci rokonaihoz Nagyszalontára utaztában Kótiék vendégszeretetét élvezhette. Arany János tudós tanártársa, barátja, Szabó Károly testvérbátyja, Szabó Mihály is Hódmezővásárhelyen lakott. Arany János egyik levelében sógorának, Ercsey Sándornak írott levelében tudósít arról, hogy a 16 esztendős Laci fia Erdélybe indult 1860-ban, s útjának egyik állomása volt Hódmezővásárhely. Minden bizonnyal a diáktárs, de Arany barátja testvérének ismerősi köre is vonzotta Arany Lacit Vásárhelyre, természetesen édesapja, Arany János jóváhagyásával. E kötődés eredményezte Arany László népköltészeti gyűjtőmunkáját Hódmezővásárhelyen [a főszerk. – N. L. F. megj.]. Lásd NOVÁK László [Ferenc], 1989. 346–349.; NOVÁK László [Ferenc], 2002. 34–35.

7 MNGY I. 427–431.

8 MNGY I. 494.

9 ORTUTAY Gyula – DÉGH Linda – KOVÁCS Ágnes, 1960. III. 536–537.

10 Uők., uo. 605.

11 KOVÁCS Ágnes, 1983. 374.

12 KOVÁCS Ágnes, 1983. 375.

13 MNGY II. 440–455.

14 MNK II. 166

15 MNK IX. 95.

16 BÁLINT Sándor, 1980. III. 537–546.

Ballada

Magyar viszonylatban a ballada utóbb már szinte egyedül képviselte a verses epikát; szépségét költőink is nagyra értékelték, többen „utánozták" is. Balladáink elbeszélő és drámai jellege idővel halványodott, lírai vonásaik viszont felerősödtek, az elbeszélt események tér és idő felettiek, a megnevezett személyek pedig típusok. Balladáinknak nincsenek saját dallamaik sem, tehát formailag közelebb kerültek a népdalokhoz.

A városunkban is mintegy másfél évszázad óta tartó népköltési gyűjtések során az eltűnőben lévő, lírizálódó balladákra nem figyeltek különösebben, a balladát és a dalt nem is mindig tudták egymástól megkülönböztetni. Török Károly 1872-ben 59 balladának vélt szöveget közölt,[17] de ezeknek legfeljebb fele sorolható ehhez a műfajhoz. Kiss Lajos, majd Péczely Attila mintegy fél-féltucatnyi balladát gyűjtött, mások alkalmilag egyet-kettőt. Ugyancsak a cím szerint említett balladákkal együtt vásárhelyi viszonylatban 35–40 típusnak 100–120 változatáról van tudomásunk. Ez nagyjából megfelel a temesközi átlagnak.[18] Hagyományőrzőbb helyeken a típusok száma elérheti a félszázat, a megkésett csongrádi gyűjtés már csak 26-féle balladát tudott a feledéstől megmenteni. Országos viszonylatban vigasztalóbb a kép: több ezer változat alapján 134 típus került regisztrálásra.[19] A legnépszerűbb balladatípusok Vásárhelyen is ismertek, a szövegek többsége azonban kopott, töredékes, s a régi és új balladák esetében is csak kevés helyi változatban kerültek lejegyzésre. Néhány típus helyi és országos változatainak száma a Vargyas-féle tipológia alapján:

6. sz. Három árva (177 országos, és 4 helyi változat)
10. sz. Szégyenbe esett lány (= Gyöngyvári Katica = Angoli Borbála, 32:3)
24. sz. Háromszoros magzatgyilkos (= Szabó Vilma, 266:3)
26. sz. Halálra táncoltatott lány (= Sági bíró lánya, 431:5)
27. sz. A halálraítélt húga (= Fehér László, 447:2)
65. sz. A megszólaló halott (= Megöltek egy legényt, 328:3)
75. sz. Házasuló királyfi (= Egyszer egy királyfi, 86:1)
96. sz. A kiirtott kocsmároscsalád (= Pápainé, 235:2)
101. sz. Bogár Imre (= Zavaros a Tisza, 172:1)
109. sz. A betyár utazó levele (= Nem loptam én életemben, 158:1)
114. sz. Ki se megyek meg sem adom magam (= Nem messze van ide Kismargita, 370:5)
126. sz. A gyilkos feladja magát (= Barna Jancsi, 138:5)
128. sz. A cséplőgépbe esett lány (= Farkas vagy Szarvas Julcsa, 133:1) stb.

A változatok száma tehát 1-2-3-5 között ingadozik, holott a dalokéi ennél jóval több; s ez önmagában is a balladák visszaszorulására vall. A mintegy 3 tucat balladatípusnak legfeljebb harmada indít epikus kezdősorral (- *A temető kapujában…; - Édes – kedves feleségem…; - Fehér László lovat lopott…; - Gyere haza, édesanyám…; - Jaj, de széles, jaj de hosszú az az út!…; - Nem messze van ide Kismargita…; - Perjámosi határban*…), a többi akár lírai dal is lehetne, esetleg még a rabénekek ismerhetők fel azonnal (- *Deres a börtön ajtaja*…).

A régi és az új stílusú magyar népballadák is nagyjából magán- és közéleti témájú csoportokra oszthatók, s ezek helyi aránya már önmagában is jellemző lehet. Hagyományosabb helységekkel szemben Vásárhelyen az új stílusú balladatípusok száma épp kétszerese a réginek. Feltűnően kevés a régi balladák száma, közöttük alig vannak vallásos, történeti témájúak, a magánéleti jellegűek többsége pedig inkább komikus, mint tragikus, holott ez utóbbi arány épp fordított szokott leni. Ahhoz képest, hogy Vásárhely kiterjedt határa volt a betyárkodás egyik gócpontja, a helyi új balladáknak csak harmada foglalkozik e törvényen kívüliekkel, holott a közelibb Csongrádon és a szomszédos Szolnok megyében

[17] MNGY II. 3–66.
[18] KATONA Imre – LÁBADI Károly – OLSVAI Imre, 1980. 10.
[19] VARGYAS Lajos, 1976. I-II.

épp fele-fele az arányuk; igaz, a betyár és pásztordalokat, továbbá a rabénekeket és főként a ponyvai betyárhistóriákat is figyelembe kell venni. Vásárhely polgárosodásával párhuzamosan változott a közgondolkodás: a biztonság és tulajdonféltés balladáinkban is jelentkezik, a korábban is megvolt szabadabb gondolkodás tovább erősödött, a magánéleti balladákban a hangsúly áttevődött a tragikus történetekről a komikus jellegűekre. Mindezek jellemző csoportjait, azokon belül pedig a fontosabb típusokat mutatjuk be röviden.

Vásárhelyen háttérbe szorultak a kényszerházasságról, hűtlenségről és a leányanyák szomorú sorsáról szóló régi stílusú, tragikus népballadák, helyüket a szabadabb párválasztásról, a büntetlen szeretőtartásról és a kikapós házastársról szóló vidám, gunyoros történetek kezdték elfoglalni. Egyébként nem csupán egyes balladákról, hanem egymással rokon történetek egész „családjáról" van szó, melyek jelzik az említett változásokat; népszerűségük vetekszik a betyárballadákéval.

A szabad párválasztásról szóló három, országosan elterjedt vidám népballada Vásárhelyen is ismert, egyébként mind a három magyar eredetű. Régi balladatípusokat fogalmaztak át, és az új stílusúak olyan sikerültek, hogy a helyi változatok alig különböznek egymástól. Az egyik balladában egy „mesebeli" királyfi a kérő,[20] a másikban pedig egy libapásztorlányka,[21] végül harmadik balladánk a jó és rossz párválasztás következményeiről szól, a szembeállítás hasonló a *Házasodó királyfi* esetéhez.[22] Egyébként egyik balladatípus sem foglalkozik a szülői beleegyezéssel, mely a házasságkötés szinte nélkülözhetetlen feltétele volt.

Török Károly a balladák közé sorol egy *Magas a partja*… kezdetű lírizált alkotást,[23] melyben a legény kérleli kedvesét, hogy „szelíd lovát" itassa meg. Jegyzetben külön megemlíti, hogy e párbeszédes balladát a XIX. század elején „széltében" dalolták.[24] Voltaképp ismét egy balladai típuscsaládról van szó, a szerelmi alkudozásokat dolgozza fel. Vargyas vásárhelyi szövegünket mellőzi, de egy népszerű távoli rokonát részletesen tárgyalja, mely városunkba is eljutott, és Török Károly Székesfehérváron is hallotta.[25] Vargyas az országosan ismert 13 változat közül a vásárhelyit publikálja; megjegyzi, hogy a *Gyáva szerető* balladatípus alapötlete is rokon,[26] ez utóbbit azonban városunkban nem gyűjtötték.

Török Károly figyelmét elkerülhette vagy talán az 1870-es évekig még el sem jutott Vásárhelyre egy különben népszerű, új stílusú, német eredetű ballada: a Megcsalt férj = Édes kedves feleségem[27] 14 szakaszos vásárhelyi változatát Péczely Attila tette közzé;[28] töredékét az 1970-es években jegyezték fel.[29]

A komikus balladák helyi népszerűségére vall egy két változatban is feljegyzett típus.[30] Az egyik variációban a leány saját anyját küldi a kútra, a másikban pedig a feleség a férjét, hogy szeretőjét fogadhassa. Vargyas ezt az utóbbi változatot közli.[31] E típuscsaládhoz sorolható a *Rossz feleség = Gyere haza, édesanyám*… Vargyas figyelmét véletlenül elkerülte, egyébként országosan is ismert.[32]

A balladai tragikumtól való távolodás egyik jellemző példája, a pásztor és az úrilány titkolt-tiltott szerelmének története[33] még nem végződik tragikusan, holott két közismert rokona igen.[34] A vásárhelyiek nem fogadtak be érzelgős ponyvai történeteket sem: Kiss Lajos fültanúja volt *A gróf és az apáca* története vásári előadásának, melyre a hallgatók megjegyezték: „sikertelen kótája van".[35] Másutt job-

[20] MNGY II. 7–8.. VARGYAS Lajos, 1976. II. 546–555. Házasodó királyfi = Egyszer egy királyfi.

[21] MNGY II. 7–8.; VARGYAS Lajos, 1976. II. 546–555. A gunaras lány = Kihajtottam ludaimat.

[22] A helyi változat publikálatlan, VARGYAS Lajos, 1976. II. 508–511. Kétféle menyasszony = Kéretik német.

[23] MNGY II. 17–18.

[24] MNGY II. 474.

[25] MNGY II. 18–19., 474.; VARGYAS Lajos, 1976. II. 495. Sírdogáló János = Sírva sétál a kapuban János.

[26] VARGYAS Lajos, 1976. II. 497.

[27] VARGYAS Lajos, 1976. II. 779–783.

[28] PÉCZELY Attila, 1932. 29.

[29] NAGY Gyula, 1975. 466.

[30] MNGY II. 784–785.

[31] VARGYAS Lajos, 1976. II. 784.

[32] VARGYAS Lajos, 1976. II. 436–443.

[33] MNGY II. 21–22.

[34] VARGYAS Lajos, 1976. II. 751–755.; Bárólány és juhász, 750–760.

[35] KISS Lajos, 1956. 46.

ban befogadták.[36] Városunkban is felbukkantak viszont a balesetekről és a gyilkosságokról szóló verses históriák. Így pl. Török Károly ugyan még nem gyűjthette, Kiss Lajos viszont szép, teljes változatát közli *A cséplőgépbe esett lány = Szarvas (Farkas) Julcsa történetének*,[37] mely egyik legnépszerűbb újkori népballadánk. A gyilkosságtörténetek többsége Vásárhelyen ponyvai forrásból volt ismert, nem kerültek bele a szóbeliségbe, bár egyes esetek közszájon forogtak. Török Károly is közöl két rokon történetet: az egyik egy Kiss Sándor, a másik pedig egy Balla János nevű vásárhelyi legényről szól, mindketten (úti-) társukat ölik meg.[38] Később már országosan elterjedt gyilkosságtörténet lett belőle, melyben a név kicserélődött, és az áldozat maga az édesanya is lehetett.[39] A legújabb változat eljutott Vásárhelyre is, de továbbra is az eredeti baráti gyilkosságról szól.[40]

A szabadságharc után az egész Viharsarokban elszaporodtak a pásztorokból, hajcsárokból és szökött katonákból lett betyárok, többségük a vásárhelyi Pusztán bujdosott: 1850-ben például 61 betyárt és orgazdát fogtak el, fele helybeli volt.[41] A szomszédos Szegeden működött Ráday törvényszéke. A parasztpolgárság tulajdonosi szemlélete mégis azt eredményezte, hogy a betyárok népszerűsége rohamosabban csökkent, mint másutt, illetve a beleélést és azonosulást nem kívánó ponyvai olvasmányok kerültek előtérbe. A Kiss Lajos említett ponyvajegyzékében szereplő betyárok közül például ismerték *Angyal Bandi*t, *Rózsa Sándor*t és *Zöld Marci*t,[42] de nem énekeltek róluk, ellenben *Bogár Imré*ről*, Fábián Pistá*ról *és Sobri Jóská*ról már igen, a helyi betyárhősöket nem is említve. Az 1851-ben elfogott katonaszökevény, Fábián Pista gyorsan népszerű lett,[43] még az is lehet, hogy balladáját nem a vele együtt érző nép, hanem ő maga alkotta.[44] A legtöbb „betyáros" történet inkább lírai helyzetkép, mint elbeszélő-drámai ballada, dalokként is énekelték őket. Ilyenek a már Török Károly által is gyűjtött *A csikós*,[45] *Balla Jankó*,[46] *Bandika*[47] című ballada és még több más.

Ami a helyi vonatkozású betyárballadákat illeti, a talán legnagyobb hírnévre szert tett Szabó-testvérekről félnépi versezetek szólnak.[48] A legteljesebb változatot Kiss Lajos tette közzé,[49] másutt töredékes variánsai ismertek;[50] Vargyas Lajos e balladánkat figyelmen kívül hagyta. Az utolsó és talán legjobban eszményített vásárhelyi betyár Farkas Jancsi volt, akiről már inkább csak dalok szóltak,[51] sőt Kiss Lajos *„Farkas Jancsi nótájá"*-nak már csak a dallamát tudta közölni. Mindez a lírai dalok felé mutat.

Ének, dal, vers

Népköltészetünk legkedveltebb műfaja a dal, melyet Kodály méltán mondott a folklór virágának. Kicsiny, tetszetős formája általános érvényű tartalommal párosul, bárki magáénak érezheti. Mivel érzelmi-gondolati „pillanatfelvétel", dalok egész sorozata adja ki az emberélet teljességét. Nem meghatározott személyekről, egyedi esetekről és helyzetekről szól, hanem tér és idő feletti típusokról. Más mű-

---

36 VARGYAS Lajos, 1976. II. 620–622.
37 KISS Lajos, 1956. 52.
38 MNGY II. 55–56., 64–65.
39 VARGYAS Lajos, 1976. II. 769–772. A gyilkos feladja magát = Barna Jancsi.
40 PÉCZELY Attila, 1932. 15.; 1941. 72.
41 SZABÓ Ferenc, 1964. 86.
42 KISS Lajos, 1956. 43.
43 MNGY II. 63.
44 VARGYAS Lajos, 1976. II. 649–654. A német szökött katonája.
45 MNGY II. 59–60.; VARGYAS Lajos, 1976. II. 711–713. Lóra, csikós, lóra!…
46 MNGY II. 61–62.; VARGYAS Lajos, 1976. II. 697–701. – Ki se megyek, meg se adom magam…
47 MNGY II. 63–64.; VARGYAS Lajos, 1976. II. 773–775. Verekedés fog lenni.
48 SZABÓ Ferenc, 1964. 114.; SZENTI Tibor, 1979. 125–131.
49 KISS Lajos, 1927. 26–28.
50 KÁLMÁNY Lajos, 1954. 167.; KATONA Imre – LÁBADI-OLSVAI, 1980. 115–119.
51 SZABÓ Ferenc, 1964. 130., 142–143.

fajoknál sokkal kevésbé elbeszélő vagy leíró, drámai jellege viszont feltűnően erőteljes: képes kifejezi ember és természet, társadalom és egyén viszonyát, de nem magyarázkodik, hanem költői képekkel él. Régi jelképeinek értelmezése ma már eléggé kérdéses.

Török Károly, Kiss Lajos, Péczely Attila és mások jóvoltából városunk népdalkincse a legjobban feltártak közé tartozik; e műfaj érdemelne leginkább önálló monográfiát. Már a mennyiségi mutatók maguk is imponálók: Így Török kb. 350, Kiss 110, Péczely pedig legalább 500 népdalt gyűjtött. Kiss Lajos ezeken kívül még külön is összeállított egy nótajegyzéket; mások gyűjtésével együtt tehát a Vásárhelyen valaha is ismert népdalok és nóták számát bízvást 1500-ra tehetjük, és ez már a felső határ. A gyűjtőmunka egyben minőségi is: Török Károly elsőnek közölt siratóéneket, Kiss Lajos megmentett néhány ritkaságot (pl. altatót, koldusénekет stb.), részletesen leírta a dalolás módját és alkalmait,[52] Török nyomán megállapítva, hogy Vásárhely szinte egy kis dalos ország;[53] végezetül Péczely elvégezte a teljes népzenei feltárást és elemzést.

Vásárhelyi viszonylatban majdnem minden ének- és dalcsoport képviselve van, de az említett polgárosodás feledtette az alkalmi (altató, párosító, koldus- és siratóének stb.), valamint a szertartásos (lakodalmi, céhes táncdalok és énekek, egyházi és halotti énekek stb.) csoportok nagyobb részét, esetenként már csak paródia őrzi emléküket (pl. a siratóénekekét). Részben feledésbe merültek a történeti és rabénekek, a régies vándordalok, bujdosók és keservesek, a vártnál kevesebb az új stílusú cseléd-, arató és kubikosdal, amerikás dalt is inkább a baloldali mozgalmak hívei ismertek. Helyi adottságok híján kevés, illetve nincs is halász-, kukás- és summásdal. Aránylag jobban ismerjük a kisiparosok dalköltészetét, pl. a kedvelt mesterségcsúfolókat; hasonló a helyzet a munkásdalokkal is. Mindezek azonban másutt sem a legnépszerűbbek, így valósabb az összehasonlítás a kedveltebb lírai dalcsoportok esetében; itt már nem oly lényeges az eltérés; illetve a hiány.

Országos viszonylatban a legnépszerűbb lírai dalcsoportok sorrendje:
szerelmi, katona-, tréfás és gúnydalok, bordalok, mulatónóták, pásztor- és betyárdalok
Vásárhelyen a legkedveltebb a:
szerelmi, katona-, tréfás és gúnydalok, pásztor- és betyárdalok, bordalok és mulatónóták.

A sorrendi különbség tehát mindössze annyi, hogy Vásárhelyen a pásztor- és betyárdalok egy hellyel előbbre kerültek, részben a hasonló témájú betyárballadákat szorították ki; a közbiztonság szilárdulásával párhuzamosan szorultak háttérbe az epikus-lírai rabénekek is. A népies műdalok, vagyis a magyar nóták egyre nagyobb teret hódítottak. Birtokunkban van egy Kiss Lajos által összeállított jegyzék, mely a századforduló kedvelt dalainak kezdősorát tartalmazza. E 353 tételből legkevesebb épp a hagyományos népdal (pl. *- Édesanyám sok szép szava…; - Fölszállott a páva…; - Mög köll a búzának érni…; - Zavaros a Tisza…* stb.), a többség divatos műdal. Ugyancsak a századforduló körüli időből való néhai Katona Imre 257 tételből álló makói daljegyzéke, mely zömmel szintén műdalok kezdősorait tartalmazza. E két szomszédos mezőváros negyedrészben ugyanazokat a nótákat kedvelte (pl. *- Érik a búzakalász…, - Hallod-e te kőrösi lány?…, - Káka tövén költ a ruca…, - Ki tanyája ez a nyárfa?…, - Lehullott a rezgő nyárfa ezüstszínű levele…, - megszólalt a kecskeméti öreg templom nagy harangja…, - Nem fúj a szél, nem forog a dorozsmai szélmalom…, - Piros bort ittam az este…* stb.), ellenben a szatmári Botpaládon összeírt korabeli 90 dalból mindössze fél tucatnyi volt amazokkal közös.[54]

E műfaji-szerkezeti és stílusváltást népzenei adatokkal, illetve párhuzamokkal egészítjük ki. Péczely a Csongrád megyében gyűjtött 1394 népdalból mindössze 65 (4,59%-nyi) régi stílusút talált, és ez alig több mint a korabeli országos átlag fele, nem is említve a még régiesebb Erdélyt, Gyimest és Moldvát. Péczely is a polgárosultabb mezővárosok hatását látja ebben, de szerinte a régit „…az új stílus dalainak nagy gazdagsága pótolja ki, amely stílus éppen tájunkon bőségesen mentette át az ősi hagyományt: az ötfokúságot". A régi stílushoz való viszonylag nagyobb ragaszkodást főként Csongrádon, Szegváron és Vásárhelyen figyelte meg.[55]

---

[52] KISS Lajos, 1927. 5–14.
[53] KISS Lajos, 1964. 185.
[54] UJVÁRY Zoltán, 1960. 174–175.
[55] PÉCZELY Attila, 1959. 42.

Minél régiesebb jellegű egy-egy lírai ének- és dalcsoport, annál szűkebb körben ismert és viszont. A régies alkalmi-szertartásos énekekből Vásárhelyen sem sok csoport maradt fenn, igazán csak a legújabb érzelmi-mulattató, személyi jellegű dalok a népszerűek, a történelmi-társadalmi vonatkozásúak pedig nagyjából középütt helyezkednek el. Leghelyesebb talán a régies, tehát az idővel háttérbe szorult kategóriákkal kezdeni.

Alkalmi szertartásos énekek – dalok – versek

Fő jellemzőjük az alkalomszerűség, valamilyen tevékenységet (altatás, virrasztás, temetés, ünnep stb.) kísérnek, alkalom híján többnyire el sem hangzanak. Elsősorban a nők lírai repertoárjához tartoznak. Az egyszerű lírai altatók (bölcsődalok) a ringatáshoz is szolgálnak, becéző, biztatgató jellegűek, például:

Csicsiss, baba!
Nincsen pupa;
Elmönt apa
A malomba
Lisztöt hozni.[56]

Bár Vásárhelyen is daloltak fonóban, fosztóban, sőt még tapasztás, szüret és minden egyéb könnyebb munka közben is, a szó szorosabb értelemben vett munkadal azonban vajmi ritka. Ismét Kiss Lajos mentett meg egy kaszafenő mondókát, melyet – szerinte – a művelet után mondanak el:

Kis kaszám, kaszáljál!
Öröm a könyered.
Ha kicsit föltöri
Kaccsod a tenyerem,
Télire te adod
Néköm a könyerem.[57]

Az arató és egyéb mezei munkásdalok nem igazán alkalmiak, a ritka koldusénekek már inkább, igaz, panaszos jellegük miatt akár a keservesek közé is kerülhetnének. Szintén Kiss Lajos jegyezte fel egy helyi változatát, mely az 1880-as évek derekáig utcahosszat hangzott (utalva például az 1873-as kolerára).

Bejött a kolera, de nem a kolera,
Hanem az Istennek a súlyos ostora.
Árvának, özvegynek annyi az irigye,
Mint erdőben fának a sűrű levele…
Adott vót az Isten, de eltagadtátok;
Most már benne vagytok a nyomorúságba.[58]

Az alkalmi műfajok közé sorolhatók az előzőnél derűsebb hangulatot árasztó vőfélyversek, lakodalmi dalok és kurjantások. A lakodalom maga köztudottan a legfőbb dalolási alkalom, melynek tág keretében majdnem minden műfajnak helye van, de ez a szokáskör is változásnak van alávetve, és ez

[56] KISS Lajos, 1981. II. 255.
[57] KISS Lajos, 1981. I. 92.
[58] KISS Lajos, 1927. 45.

érinti az egyes lírai ének- és dalcsoportokat is. A vásárhelyi lakodalomból például kezdett kiszorulni az ünnepélyes ágyvitelt kísérő ősrégi ének: - *Zörög a kocsi, Pattog a Jancsi…*, melyet Török Károly már a múlt század dereka táján a szerelmi dalok közé osztott be.[59] Az időközben dallamát vesztett deákos–kántoros eredetű vőfélyvers is sokat változott ugyan, de jól tudott alkalmazkodni, a lánykéréstől a mulatság befejezéséig a lakodalom egész menetét végigkísérte.[60] E gazdag félnépi költői termésből az új menyecske bemutatását idézem három eltérő helyi forrásból:

1. - Ím menyasszonyunk a koszorút letette,
Fejét fékötővel felékesítette…
Sokáig lobogjon élete fáklyája;
Öröm közt végződjék e földön pályája![61]

2. - Tisztelt násznagy uram, egy „csodát" mutatok,
Amit még nem látott, én ezért jótállok:
Mert ez a menyecske az előbb még lány volt;
Most tessék megnézni, hogyan elváltozott!…[62]

3. - Mindig vannak, akik a „változást" várják,
Itt most épp az történt, mindjárt meg is látják:
Leányból asszony lett. Ha nem tetszik, tessék:
Itt van bemutatom az új menyecskét…[63]

Hasonlóképpen szívósan fennmaradt az ivást bibliai példával igazoló *Kánai mennyegző* című, - *Az igaz Messiás már eljött…* kezdetű lakodalmi ének is; vásárhelyi változatának néhány versszaka:[64]

…A muzsikusok megérkeztek,
A vendégek kedvére tettek,
Úgy megforgatták Magdolnát,
Mind szétszórta ruháját,
Kána mennyegzőben…

Simon Bertalannak ezt mondja:
– Tölts kulacsot, jó lesz holnapra,
Mert a jó bor hamar elfogy!
Jó volna holnap csak egy korty
Kána mennyegzőben…

Elment a Szűz Mária haza,
Szent Fia is elment utána.
– Gyerünk mink is hát utána,
Ott vigadjunk országába,
Kána mennyegzőben!…[65]

---

59 MNGY II. 106.

60 KISS Lajos, 1964. 66–70.; NAGY Gyula, 1975. 508–518.; SZENTI Tibor, 1985. 165.; CSORCSÁN SZŰCS Imre, 1997. 219–243.

61 TÖRÖK után FELFÖLDI, 1983. 395.

62 NAGY Gyula, 1975. 518.

63 CSORCSÁN SZŰCS Imre versét közli: SZENTI Tibor, 1985. 165.

64 PÉCZELY Attila 1939-es gyűjtése.

65 MNT III/A. Lakodalom. 1955. 592–593.

Országos viszonylatban ritkaságszámba mennek a vásárhelyi szűcsök múlt századi céhes rigmusai, melyek szemmel láthatólag a vőfélyversek átalakításai, s még az eredetinél is jóval tudálékosabbak. Ezek a vőfélynek megfelelő, választott ún. szószóló szájából hangzottak el megszabott helyen és rendbe, mint amilyen volt a vízkereszti, farsangi lakozás (mulatság), a remekelés utáni bál, amikor a felavatottak rangban előbbre léptek. Két alább idézett példánk közül az egyik a legények köszöntése, ez a menyasszony búcsúztatására emlékeztet, a másik céhláda ünnepélyes átvételének kísérő éneke pedig a lakodalmi ágyvitelre:

1/…Tanuló inasi időmet haladtam,
Ámbár terhe alatt nemegyszer izzadtam…
Hivatala szerint ki ide érkezett,
Kérem, hogy most ki-ki fogjon vélem kezet!

2/ …Atyamester Úrnak, ím engelmével
Elvisszük ládánkat; maradjon Békével!…
(Megérkezve) Ez a hely, ahová régen törekedtünk,
Isten jóvoltából már meg is érkeztünk…
Köszöntjük mindnyájan a hitvestársával:
Új atyamesterné kedves asszonyával…
Kérjük, fogadja be (a ládát), legyen itt lakása!
Ez az ifjúságnak szíves kívánsága…[66]

A változatos ünnepi köszöntők még idejében és viszonylagos bőségben kerültek lejegyzésre. Török Károly másfél tucatnyit tett közzé;[67] néhányat Kiss Lajosnak[68] és Péczely Attilának[69] köszönhetünk. Ezek az alkalmi – szertartásos – szövegek is feledésre voltak kárhoztatva, de esetenként igazán meglepő szívós fennmaradásuk. Például Szenti Tibor az egyik szöveget a verselgető Bánfi Jánosnak tulajdonítja,[70] holott teljesebb változatban már Török Károly publikálta.[71] E félnépi köszöntők bizonyos szokások keretén belül, meghatározott helyen és időben hangzottak el, a dallam nélküli szövegek szólóban, az énekek pedig kisebb csoportok előadásában. A szövegek iskolás – egyházi hatásról árulkodnak, mesterkéltek és döcögősek, kevés a tetszetős kivétel. Ilyen pl. egy asszonyok által énekelt női névnapi köszöntő:[72]

Kedves ez napnak estéje is,
Vigadj hát, Lidi, te is,
Hogy jutottál nevednapjára,
Kit szíved régen vára!
Önts ki örömét szívednek,
Mutasd jelét jókedvednek,
Hogy ép és friss testben megérted!
Józan elmével kérted.

Élj hát te is sok időket,
Szerencsés esztendőket!
Mikor eljő az az óra,
Melyben szállsz a koporsóba,
Lelked vitessék fel az égbe,
Az egeknek egébe![73]

---

66 KISS Lajos, 1964. 277–278.
67 MNGY II. 317–333.
68 KISS Lajos, 1927. 45–46.
69 MNGY II. 996, 1050, 1079.
70 SZENTI Tibor, 1985. 182–183.
71 MNGY II. 325.
72 Péczely Attila 1935-ös gyűjtése.
73 MNT II. 1079.

Az ilyen és hasonló, kissé még mindég merev hivatalosságon enyhíthettek az egyéni alkalmi rögtönzések, mint például a Nótás Szabó Pálnak tulajdonított alábbi névnapi köszöntő is:

Jézusi vásárra
Hó esött a sárra.
Tégöd, Hódi Sára,
Éltessön az Isten
Sok nevednapjára![74]

Az újévi köszöntők általában a magánéletre korlátozva fogalmazták meg a jókívánságokat, egy 1865-ből való, tehát kiegyezés előtti szöveg átcsap a közélet mezejére:

Adjon Isten békességet
Felséges királyunknak,
Nékünk pedig csendességet,
Egész Magyarországnak!…[75]

Az ünnepi köszöntők közül Török Károly többet is megmentett a feledéstől; mivel az ő idejére már a gyermekekhez szálltak alá, gyűjteményében ezeket a dajkarímek, gyermekdalok s „játékok" között találjuk. (Nála és másoknál is – meglepő módon – hiányoznak a különben széles körben ismert locsolóversek.) Két elfeledett vásárhelyi szokásénket érdemes itt külön kiemelni:

1/ a Gergely-járás eredetileg tavaszi iskolás „toborzó" volt, adománykéréssel volt összekötve: a fiúk házaltak vele; egy részlet, mely a vőfélyversek humorára emlékeztet:

…Jó tanítónk vagyon: „szereti" a játszást,
Nyárban mögengedi a jégön csúszkálást,
Felhőszakadásban a sárkány-hordozást…
Templom körül fogunk mindön nap verebet,
Ha utolérthetjük, mindön nap ezeret…[76]

2/ a pünkösdölés a leányok tiszte volt, kik szinte lakodalmi menetet utánoztak: termékenységre utaló jókívánságaik fejében adományt gyűjtöttek. Egy szerelemre utaló részlet:

…Lányok vagytok,
Szépek vagytok,
Piros az orcátok.
Kertbe möntök,
Rózsát szödtök;
Szakad szívem rátok…[77]

A köszöntők és a szertartásos énekek közül a karácsonyiak a legnépszerűbbek és egyben a legnépibbek is: maga a szokás más fejezetben kerül bemutatásra, itt az énekek közül egy „magyaros" példa, mely a bojtárkodásra utal:

…Nincs a Jézusnak subája,
Sem sarkantyús kis csizmája.

---

74 SZENTI Tibor, 1979. 10.
75 MNGY II. 319.
76 MNGY II. 316.
77 MNGY II. 315.

Miből lett volna subája,
Ha elveszett báránykája?…[78]

Mostoha sorsuk volt az alkalmi árudaloknak, vásári–piaci kikiáltásoknak, melyek voltaképp szóbeli reklámszövegek. Költői értékük csekély, a figyelmet azonban fel tudták kelteni. Félnépi eredetűek, kereskedők szájából hangzottak el, de a haszon érdekében közérthető stílusban fogalmaznak. Voltaképp helyhez sem köthetők, legfeljebb a félnépi folklór passzív repertoárjához tartoznak. Kiss Lajos közölt helybeli vásárban hallott 8 szöveget; egy közülük:

Ha igaz magyar vagy,
Tudsz hazát szeretni,
Ne sajnálj tőlem egy
Kalendárt megvenni.[79]

Az alkalmi – szertartásos lírai műfajok közül talán a halotti énekköltészet különbözik minden mástól legjobban; régies jellegű, félnépi eredetű, és a vásárhelyi közgondolkodás világisága ellenére is közel áll az egyházi népénekekhez. A halotti szokáskörön belül kerültek sorra a siratók- és virrasztóénekek és a (kántori) halottbúcsúztatók, melyeket gyűjtőink közül Török Károly[80] és Kiss Lajos[81] világosan meg tudott különböztetni. Azóta a siratóénekek teljesen feledésbe merültek, legfeljebb a siratóparódiák őrzik emléküket; s utóbb a halottvirrasztókban már búcsúztatókat is énekelhettek, megvolt tehát a keveredés és ezzel az összetévesztés lehetősége is. Lássuk tehát az eredeti formákat egyenként!

A kötetlen, beszédszerű siratóéneket egy női hozzátartozó a halál beálltától a temetésig bármikor rögtönözhette. Török Károly tette közzé az első szöveget, melyet egy fiatal özvegytől hallott:

Oh lelkem, galambom, hű párom!
Hej, csak még egyet szólnál hozzám,
Csak még egyszer vetnéd rám mosolygó szemed!…
Nincsen már nékem senkim a világon,
Kinek elpanaszoljam bajomat…
Árva leszek én már, ha aranyos lesz is a kapufélfám…[82]

Közeli változatát Kiss Lajos dallammal együtt tette közzé,[83] ez került bele a *Magyar Népzene Tára Siratók* c. kötetébe.[84]

A temetés napjáig otthon felravatalozott halottat egy percre sem hagyták magára, cserélődő összetételű női csoportok énekelve virrasztottak mellette. A virrasztóénekek többsége egyházi eredetű, de a búcsúztató jellegűeket bárki rögtönözhette: „Ezeknek egy részén meglátszik ugyan…, hogy iskolázott elme szüleménye, de egy jó részről biztosan merem állítani, hogy majdnem egészen írástudatlan emberek agyából került elő" – írja Török Károly.[85] E búcsúztatók kikerülhettek a virrasztókból, és kántorok ajkáról hangzottak el közvetlenül a temetés előtt, amikor a gyászolók a koporsó körül felsorakoztak, és az énekes itt is a halott nevében búcsúzkodott első személyben.[86] Egy virrasztáson elhangzott költői búcsúztató, mely *Júlia szép lány* c. legendaballadánkra emlékeztet (halott leány szájába adva):

---

78 MNGY II. 317.
79 KISS Lajos, 1956. 38.
80 MNGY II. 496–497.
81 KISS Lajos, 1927. 10–11.; 1981. II. 415–417.
82 MNGY II. 346.
83 KISS Lajos, 1927. 46.
84 MNT V. 408.
85 MNGY II. 496.
86 NAGY Gyula, 1975. 522–523.

...Jézus, lelkem aranylánca,
Mennyei gyűrűm zománca,
Melyet ujjamba ma tettél,
Hogy véreddel eljegyeztél.

Eljegyzettél egy személynek,
Egy mennyei vőlegénynek,
Kinek szerelmébe élek
Most, hogy már vele beszélek…[87]

Az elhunyt személyére szabott két alábbi búcsúztató egyben a szemléletváltozást is jól tükrözi:

1/ - Mint ért gabona aratást,
Várja a kívánt takarást,
Úgy testem boldog(!) halást
Várta csendes nyugovást,
Mert 82 odús (!) voltam,
Amikor megholtam…[88]

2/ ...- Ó, keserű halál, mért nem mégy máshova,
Ahol várnak téged, és nem marad árva?…
A szegény, bús árvák sírnak keseregve,
Látják anyjuk harcát (!), mint készül a mennybe…
Még egy sóhajt hallat utolsó útjához,
És lelke felszállott az egek urához…[89]

Látszólagos ellentmondásként ötvözi a zsoltárok és hallgatónóták hangulatát a következő Nótás Szabó Pálnak tulajdonított hitvesi halottbúcsúztató:

Csak egy volt az én világom,
Kiért éltem,
Akit elveszteni féltem,
Midőn magaménak véltem,
Elnyelé a setét sír…[90]

Sírások szájába adott egy hamleti hangulatú ének, mely a társadalmi vonatkozású alkotások közé is kerülhetne:

...Sok népek igazgatói,
Sok országok hódítói;
Trónjukat az égig mérik,
Majd egy szűk sírral megérik…

Korona és koldussüveg,
Király, jobbágy: cserép, üveg
Mind romlandó maradványok,
Reátok hát földet hányok.[91]

---

87 MNGY II. 344–345.
88 MNGY II. 337.
89 NAGY Gyula, 1975. 522–523.
90 KISS Lajos, 1927. 18.
91 KISS Lajos, 1927. 34–35.; új kiadás, 1981. II. 414.

(A sírfeliratokat másutt: a feliratos költészet keretében tárgyaljuk.)

Voltaképp a gyász görcseit oldották a különféle siratóparódiák,[92] melyek éppúgy kitalálások, mint a sehol nem látható tréfás „sírfeliratok" is. A paródiák valamennyi változatát ismerték Vásárhelyen.[93]

Érzelmi – mulattató énekek, dalok, versek

A népi lírának voltaképpen ez a leggazdagabb tartománya, a többi szinte eltörpülhet mellette. E kétpólusú: örömöt–bánatot kifejező alkotások magánéleti jellegűek, nincsenek alkalomhoz, helyhez vagy időhöz kötve, sőt a személyes öröm vagy bánat megfogalmazása is lehet annyira tartózkodó, távolságtartó és áttételes, hogy jelentése külön értelmezést kíván. Tömeges motivikai vizsgálatuk azonban sok mindent elárul a nép szemérmesen rejtegetett lelkivilágából. A személyes panaszt megfogalmazó keservesek, bujdosó- és rabénekek közül gyűjtőink legfeljebb egy-egy tucatnyit tudtak megmenteni, az újabb félnépi – műköltői – hallgatónóták foglalták el a helyüket. A régies keservesek közül Török Károly publikál néhányat, az egyik - *Siralmas volt nékem…* sorral kezdődik,[94] s a XVII. századi Dobai István-féle panaszvers kései változata.[95] Egy másik keserves első versszaka már a XVIII. században felbukkan (- *Szomorú az idő…*[96]); ugyanebben a műfajban pedig a gerle-motívum[97] már a középkortól kimutatható.[98] A fiatalabb - *Annyi nekem az irigyem…* kezdő sorú keserves[99] mára Erdélybe szorult vissza;[100] hasonló a helyzet más keservesek többségével is. Helyi jellegűnek tűnik egy szép lírai keserves, melyet nagy időkülönbséggel Török Károly, majd Kiss Lajos is lejegyzett; idővel még visszafogottabbá vált:

1/ Gyönge a nád, lehajlik a földre.
Síró szavam hallik mesze földre.
Még akkor is sírok keservesen,
Mikor ágyamban fekszem csendesen.[101]

2/ Gyönge nádszál lehajlik a földre.
Gyöngén sírok, nem hallik messzire.
Még akkor is sírok keservesen,
Mikor fejem lehajtom csendesen.[102]

Csak kevéssé folklorizálódott egy műköltői eredetű keserves, mely a helybeli Zsarkó-család gazdasági naplójában található (mai helyesírással):

Bús szívemet mardosó gondok,
Rólatok már lemondok,
Elég régen gyötritek életem;
Víg napot nem is éltem…

---

92 KISS Lajos, 1981. II. 415–417.; SZENTI Tibor, 1985. 321.
93 MNT V. 930.
94 MNGY II. 114–115.
95 KATONA Imre, 1996. 53–57.
96 MNGY II. 114–115.
97 MNGY II. 91.
98 VARGYAS Lajos, 1976. II. 386–391.
99 MNGY II. 155.
100 DOBSZAY-SZENDREY, 1988. I. 191.
101 MNGY II. 69.
102 KISS Lajos, 1927. 22.

Hát rabszíjak, szakadjatok!
Egek, szép napot adjatok!
Elég volt már ennyit szenvednem,
Elég (volt) ennyit epednem!… (1945)

Helyi jellegűnek tűnik egy félnépi katonakeserves; utolsó szakaszával más katonadalokban is találkozunk; 1. versszaka:

Búsan, búsan harangoznak hajnalra,
Kis pacsirta gyásznótáját dalolja.
Danold, madár aztat (L!) a bús verseket:
Katonának írják a legényeket…[103]

(A katonadalokkal alább önálló fejezetben foglalkozunk.)

A meggyérült vásárhelyi bujdosóénekek többsége szerelmi vonatkozású, esetleg betyár szájába lehet adva, a másutt népszerű kuruc és ’48-as eredetűek városunkban nem voltak megtalálhatók, legfeljebb amerikás (kivándorló) dal indít bujdosásra utaló kezdősorral. A legkorábbi szerelmi témájú bujdosóéneket az értelmiségi K. Kardos Antal örökítette meg 1823-ban; 1. versszaka mai helyesírással:

Most megyek ki a falumból,
Nézz ki, rózsám, ablakodból;
Nézz utánam keservesen:
Vagy látsz többé, vagy sohasem!…[104]

Az -*Én vagyok egy bús gerlice*… kezdető vásárhelyi keserves[105] hangulati-érzelmi „testvére” a szintén régies - *Elmennék én valamerre*… kezdősorú bujdosóének.[106] Inkább már szerelmi dalnak vehető búcsúzkodó hangulatú dal, melyet Török *A bujdosó* címmel tett közzé[107]; ez hasonló kezdősorral (- *Udvarom, udvarom, szép, kerek udvarom*…) másutt is ismert.[108] A méltán híres - *Nagy a vásárhelyi puszta* hangulati előzményének tekinthető egy betyár szájába adott bujdosóének, melynek hetykélkedőbb sorai más betyárdalokban is előfordulnak.

Jaj, Istenem, jaj, de sokat bujdostam!
Tizenhét esztendeig betyár voltam…
De sok falut, de sok várost bejártam,
De sok üres istállóra találtam!…[109]

Végezetül Péczely 1952-ben Vásárhelyen is hallotta a - *Bujdosik az árva madár*… kezdetű dalt,[110] mely a Dél-Alföldön meglehetősen gyakori.[111] Sajnálatos viszont, hogy egy régi bujdosóénekből átalakított ún. amerikás (kivándorló) dalnak már csak két sorát tudta Kiss Lajos megmenteni.

---

[103] MNGY II. 180.
[104] IMRE Mihály, 1984. 694.
[105] MNGY II. 91.
[106] MNGY II. 97.
[107] MNGY II. 30–31.
[108] MNGY XVII-XVIII. 1. 165.; 2. 203., 204.
[109] MNGY II. 200.
[110] PÉCZELY, 1959. 35.
[111] ORTUTAY Gyula – KATONA Imre, 1975. II. 195., 239., 326.

Bujdosik, bujdosodik messze tengeren túl,
Csak a bú szegődött hozzá útitársul…[112]

A rabénekek is a magyar népi líra gyöngyszemei, és sok más műfajnál jellemzőbbek. Epikum híján nem állnak össze önálló típusokká, hanem 150–200 formula (fordulat), illetve motívum (elem) változatos kombinációi.[113] A Dél-Alföldön Ráday szegedi törvényszékének működése nyomán újultak fel, illetve sokasodtak el. A mindössze tucatnyi vásárhelyi rabének eléggé kevés, de Török Károly jóval korábban, Kiss Lajos pedig már későn fogott hozzá a gyűjtéshez. A vásárhelyi változatok[114] talán még visszafogottabbak, mint egyebütt, a bűn és bűnhődés éppúgy nem derül ki, mint a keservesből sem a bánatot kiváltó ok. A rabének is első személyes, de a hős voltaképpen (ártatlan) áldozat, aki ritkán vállalja korábbi tettét vagy bosszúállásra készül. Vásárhelyen kedvelt a rabsors ellentéteként szereplő szabad madár (- *Ablakom rostélyán kis madár hegedül…; - Felszállott a páva…; - Megállj, madár, megállj!…; - Repülj, madár, repülj!*…), melyre üzenetet szoktak bízni. Gyakori még a puszta tényközlő formula is *(- Rab vagyok, rab vagyok…; - Térdig vasban vagyok*…); jóval ritkább a - *Rabláncomat siralmasan zörgetem…* kitétel. Néha utalnak csak az elfogatás körülményeire: -*Viszik a lovam Gyulára, Magamat vasban utána…* Amilyen visszafogottan szólnak a rabságról, olyan fenyegető hangot ütnek meg némelykor:

Megüzenem a bírónak:
Ne örüljön rabságomnak,
Mert ha rabságomnak örül,
Nemsokára mellém kerül.[115]

Egy másféle műfajból kölcsönzött ún. vándor versszakkal fejezik ki a szülővel szembeni szemrehányást; megbánás helyett tehát másra hárítják a felelősséget, mint sokan a katonák, betyárok, esetleg a rossz házasságban szenvedők is:

Édesanyám volt kend,
Mért nem tanított kend?
Gyenge fának ága voltam
Mindenkor hajlottam.[116]

A keservesekhez hasonlóan találhatók a vásárhelyi példák között katonai rabénekek is:

Rabláncomat siralmasan zörgetem.
Jaj, de bánom, hogy én katona lettem!…
Trombitások, három rúfot fújjanak!
Jaj, Istenem, holnap felakasztanak!…[117]

[112] KISS Lajos, 1927. 41.
[113] VARGYAS Lajos, 1976. II. 722–736.
[114] MNGY II. 31–40.; KISS Lajos, 1927. 25., 26., 42.
[115] MNGY II. 36.
[116] MNGY II. 34.
[117] MNGY II. 40

Szerelmi dalok

Az érzelmi-mulattató dalok csoportja a magyar népi líra leggazdagabb tartománya, és ez az elsőség a szerelmi daloknak köszönhető, melyek önmagukban, tehát „egyedül" is többen vannak, mint az összes más dal együttvéve. Ezek megéneklik a szerelmi vágy egyelőre még személytelen jelentkezésétől az ismerkedésen, együttléten át a beteljesülésig vagy a szakításig az érzelmi állapotok egész menetét, így az egyedi alkotások szépségén, helyi jellegén kívül érdemes e fokozatok szerinti vizsgálódás is. Bár a szerelmi dalok többsége is névtelen, és helyhez, időhöz, sőt alkalomhoz sem kötött, árnyalások nélkül érzelmi típusokat és helyzeteket énekel meg, mégis minden jelképessége és visszafogottsága ellenére is tematikus-motivikai arányaiban többet árul el népünk érzelmeiről és gondolkodásáról, mint bármely más népköltészeti műfaj. A helyi jelleget sem elsősorban egyedi alkotások terén kell tehát keresnünk, hanem a más tájak lírai dalainak hasonló tematikai-motivikai viszonyításában; igaz, egyebütt ilyen tömeges jellegű, összehasonlító elemzések még alig-alig történtek.[118] A Vásárhelyen gyűjtött szerelmi dalok több százas tömege nemcsak monografikus összegezést tenne lehetővé, hanem mindenféle említett viszonyítást is; az alábbi összehasonlító tematikus vizsgálatba bevont szerelmi dalok száma:

Országosan	Drávaszögben	Szatmárban	Vásárhelyen
472	141	692	350

A legkorábbi tematikus rendszerezés jórészt megelégedett annyival, hogy vannak boldog és boldogtalan szerelmesek, illetve örömüket-bánatukat kifejező dalok, és ez utóbbiak vannak többségben. Úgy tűnik azonban, hogy ez nem aranyszabály; a vizsgált dalok versszakonkénti bontásban:

Hangulat, motiváció	Országosan	Drávaszögben	Szatmárban	Vásárhelyen
szerelmi öröm	190	75	250	301
szerelmi bánat	380	70	440	258

Országos és szatmári viszonylatban csakugyan szinte kettőzött a bánat, a polgárosult, ám falusi jellegű Drávaszögben kiegyenlített a hangulat, a mezővárosi parasztpolgárságnak a szerelem jóval több örömöt jelent, mint bánatot. Tovább árnyalja a tematikus arányokat, ha az említett hangulati fokozatokat is összevetjük:

Hangulat, motiváció	Országosan	Drávaszögben	Szatmárban	Vásárhelyen
vágy, társkeresés, ismerkedés	7	17	88	49
bók, udvarlás, eszményítés, vallomás	60	43	72	56
látogatás, találka, (intim) együttlét	64	17	7	103
akadályok, bánat, szenvedés	47	11	95	91
hűtlenkedés, csalódás, szakítás	104	21	148	137
szabad legény-leányélet, házasság	5	-	62	24

A szerelem – önmagában összetett – első fázisa országosan meglepően kevéssé ihlető, a három vizsgált helyen viszont arányos. A verbális udvarlás a Drávaszögben hangsúlyosabb, Vásárhelyen viszont jelentéktelenebb az átlagnál. A találkozások terén Vásárhely vezet, a szerelem tehát majdnem azonnal kibontakozik. Az akadályok a Drávaszögben kevésbé jelentenek problémát, Vásárhelyen viszont sok gondot okoznak, éppúgy, mint a szakítás. A szakítás ugyan másutt is – a Drávaszög kivételével – gyakori, itt Vásárhely „javára" különböztetnünk kell: míg egyebütt különféle (szülői, társadalmi stb.) tabuk, tehát tiltások érvényesülnek, a vásárhelyi szerelmesek maguk döntenek a szakításról is. A

[118] KATONA Imre, Eth. 104. 135–141.

szabadság-függőség végső következményeit mindenütt egyformán fontolgatják, drávaszögi hiánya a vizsgálatba bevont dalok kis számával magyarázható. Ezek szerint városunkban az ismerkedésnek nem volt különösebb akadálya, a rövid ideig tartó udvarlást elég gyorsan váltotta fel az együttlét. Mindkét nemet megillette a szabad (esetleg többszörös) párválasztás lehetősége; a tiltás alig játszott komolyabb szerepet, annál gyakoribb volt a (kölcsönös) csalódás. Volt tehát alapja a közvélekedésnek, mely Vásárhelyt „Kis Párizs"-ként emlegette.

E tematikus elemzést motivikaival kellene kiegészíteni, ám ez szétfeszítené az adott kereteket, így kénytelenek vagyunk a kezdősorokra szorítkozni, melyek a lírai dalok címéül szolgálhatnak, és természeti (kezdő-)képként a legismertebbek. A vizsgálatba bevont mintegy 300 kezdősor 256 motívumnak 387 változatát tartalmazza, ez elég élénk képzeletre vall; ámde nem csak a közismert természeti (kezdő-)képekről van szó:

természeti–táji környezet	88 motívum	155 változat
társadalmi–emberi–mesterséges környezet	99	158
közvetlen személyes kapcsolat, személyes tárgy	69	74

A szerelemvallás tehát valahonnan „kívülről" indít, s ez szinte azonos arányban lehet természeti vagy társadalmi (valós és átvitt értelmű) környezet, jóval ritkábban közvetlen – személyes vagy a közvetett – tárgyi (jelképes) kapcsolat. Nyíltan vagy burkoltan már a kezdősor tartalmazza azt, hogy miről is szól a dal. A természeti motívumok között érthetően keveset emlegetik a Napot és a Holdat, annál többször a csillagos eget; a napszakok közül hasonlóképp gyakori az este és az éjjel, az évszakok közül pedig a tavasz. Szivárvány alig koszorúzza a szerelmesek egét, annál gyakrabban esik viszont az eső, fúj a szél, esetleg fagy és havazik, de ezek sem akadályozzák meg a találkát. A kinti természetben nádas, fű és fa, a bentiben virág díszlik; ennek megfelelő arányban említik a nádast, erdőt, mezőt és a kertet. A madarak közül feltűnően hiányzik a galamb, inkább „megszemélyesítve" fordul elő. A színhely gyakrabban a falu, ház, illetve valamilyen építmény, mint pl. halom. Paraszti munkáról sokszor esik szó, vendégek kínálására utalnak a különféle asztali edények. Bár Vásárhely tartósan országos hírnevet vívott ki magának a lótartás tekintetében, és a határa is kiterjedt, mégis lovas vagy kocsis látogatásra meglepően kevés kezdősor utal, az itatás alkalmára annál több. Vásárhelyen kívül dalba foglalják a szomszédos helységek nevét és a kissé távolibb Szegedét; a folyók közül kezdősorban csak a Tisza szerepel. Kívánatos lenne ugyan a szerelmi dalok további sorainak hasonló motivikai elemzése, de erre ezúttal nincs mód és lehetőség, és már ezek a „címadó" sorok is elegendők a többi lírai dalcsoporttól való megkülönböztetésre, mint ahogy alább látni fogjuk; ide azonban a főbb mondanivaló vagy a tematikus menetek szerinti bemutatás kívánkozik.

A szorosabb értelemben vett szerelmi dalok voltaképp személyes vallomások, még ha nem is (egyes vagy többes szám) első személyben hangzanak el, sem helyhez, sem időhöz nem kötöttek, épp ezért is érezheti ezeket bárki magáénak. (Legfeljebb név- és helycserét alkalmazva viszi magához közelebb.) Ezek szerint a fonóbeli párosítók (házasítók) szerelmi „előzetesek" csupán, mert ezekben a kívülállók biztatják, leplezik le vagy csipkedik meg a még tartózkodó szerelmeseket, esetenként magukat a kíváncsiskodókat is:

Este vagyon a faluba:
Siet a lány a fonóba;
A legény is az ablakba;
Odafagyott az ajaka.[119]

Hosszabb változatát már csak Moldvában találjuk,[120] Vásárhelyen a fonóval együtt eltűnt. Az egyik helyi párosítóhoz valaha párválasztó körtánc is tartozott:

[119] MNGY II. 247.
[120] ORTUTAY Gyula – KATONA Imre, 1975. I. 167.

Három icce köménymag.
- Daru Julis kié vagy?
- Nem vagyok én senkié,
Csak a Balog Sándoré.

- Gyere Sándor, vidd el már,
Mert a tyúk is tudja már!
Ha a kakas megtudja,
Majd kukurukíkulja.[121]

Az országos gyakorlattal ellentétben Vásárhelyen a leányok szájába adott szerelmi vallomás egyáltalán nem ment ritkaságszámba. Török Károly például a vásárhelyi Tónai Sárikától hallotta egyik kedvenc dalát:

Csak azért szeretek faluvégén lakni,
Arra jár a rózsám a lovát itatni;
A lovát itatni, magát fitogtatni (!);
Piros két orcáját velem csókoltatni.[122]

Minden bizonnyal szerelmi jelkép is ez az újabban gyűjtött dal, mely talán a legény szájába van adva:

Hideg sincsen, mégis befagyott a tó
Ihatnék a babám lova, a fakó;
Viszek baltát, vágok léket, kereket,
Hogy igyon a babám lova eleget.[123]

A vásárhelyi szerelmi líra vallomásokban ugyan nem bővelkedik, de az egyik régiesebb daltípus kissé egyik szépséges elődjére, a *Megkötöm lovamat*… kezdetű szerelmi vallomásra[124] emlékeztet:

Szeged alatt kaszálják a zabot,
Kedves rózsám rakja az asztagot.
Ha megrakta, leköti kötéllel;
Engem pedig holtig szerelmével.[125]

Az ismerkedés, a szerelem kibontakozása tehát kezdettől fogva kétoldalú folyamat, vagyis mindkét nemet szinte egyformán érinti; az előzőnek mintegy „kiegészítő” párja ez a részletezés nélküli idealizálás:

Kertem alatt szánt az eke.
Barna legény megy mellette.
Úgy megtetszett a termete,
A halál választ el tőle.[126]

---

[121] Török Sándor nyomán közli FELFÖLDI László, 1983. 397–398. [SZENTI T. szerk megjegyzi: az utolsó hangulatfestő szót így ismertük: „kikukurikulja”.]
[122] KISS Lajos, 1964. 168–169.
[123] MNGY II. 70.
[124] ORTUTAY Gyula – KATONA Imre, 1975. I. 297–298.
[125] MNGY II. 70.
[126] MNGY II. 71.

A legény „válasza” pásztor- és betyárdalból vett kezdősorral indul; e dalbeli eszményítést itt azonnal tett követi, mint Tónai Sárika dalában is:

De sok falut, de sok várost bejártam,
Mégis a rózsámnak párját nem láttam!
Megölelem, vékony, karcsú derekát,
Megcsókolom gyenge, piros orcáját.[127]

A pártában maradás és az agglegénykedés egyaránt társadalmi elítélést váltott ki, az érdekeltekben pedig bánatot; példánk voltaképp a szerelmi vágy negatív képe:

Hervad a rózsa,
Kinek töve nincsen.
Elhervadok én is,
Mert szeretőn nincsen.[128]

A szerelem kiteljesedése viszont minden hasonló lelki baj egyedüli orvossága volt; ezt legtalálóbban egy olyan daltípus fejezi ki, amely évtizedeken át népszerű maradt (1872–1932), az átalakítás módja és mértéke viszont jellemző:

1/ Lassan vigyél, kis pej lovam, ne nagyon!
Le találok betegedni, az úton.
Nem messze van az én rózsám tanyája;
Ő gyógyít meg, nem doktor orvossága.[129]

2/ Lassan, kocsis, hogy a kocsi ne rázzon,
Hogy a szívem a babámért ne fájjon!
Nincs az útban sem patika, sem orvos,
Babám gyógyít, nem a kórházi orvos.[130]

A tiltás, tilalom és egyéb akadályok a vásárhelyi lírában nem játszanak komolyabb szerepet, így valós és átvitt értelemben is az időjárási viszontagságok leküzdése a szerelem (költői) próbája:

1/ Csütörtökön este
Nálad voltam lesbe;
Esett a hó, fújt a szél,
Éngem be nem eresztettél,
Pedig nagyon fáztam.[131]

2/ Ki babáját szereti,
Óráját nem felejti;
Nincs rossz idő, nincs sötét,
Hogy ne lássa kedvesét.

[127] MNGY II. 125.
[128] MNGY II. 149.
[129] MNGY II. 114. [SZENTI T. szerk megjegyzi: városunkban a *lebetegedni* szó a „lebabázni”, szülni kifejezése. A testi-lelki egészségvesztést a „megbetegedni” igével fejezzük ki.]
[130] PÉCZELY Attila, 1952. 16.
[131] PÉCZELY Attila, 1932. 9.

Lám, télben, nyárban,
Sokszor vízben, sárban
Babámat felkeresem,
Mert igazán szeretem.[132]

A vásárhelyi szerelmi líra legjellemzőbb dalai a meghitt találkákról szólnak, ezekből egy egész sorozatot lehet összeállítani. Természetesen e dalok is „kétneműek", tehát mindkét fél lehet kezdeményező, illetve elfogadó. A tartózkodó kérleléstől a teljes együttlétig meglehetősen széles a skála; e dalciklusban alig van szerepe a jelképességnek, meglepő a nyílt szókimondás, mely nemcsak a legújabb daltermésre jellemző, hanem a múlt század derekán is jellemző volt. Igaz, ekkor még az együtthálás nem feltétlenül jelentett szexuális kapcsolatot is, mint utóbb az esetek többségében. Feltehető, hogy a testi vágy megéneklése esetenként beteljesületlen maradt, és hogy a nyitott kapu, vetett ágy nem mindig jelentett egyesülést.

Éjfélben mikor alszom,
Azt tudom: veled játszom;
Gyönge melled takargatom,
Piros orcádat csókolom…[133]

Megkereslek szállásodon,
Veled hálok te ágyadon;
Fehér karom reád rakom,
Piros orcád megcsókolom.[134]

A látogatás dalbeli bejelentése alkalmat kínálhat némi fölény megfogalmazására; első ilyen szövegünk párhuzamát a sárközi szőlőőrzés dalai között[135] találjuk, a második jóval ismertebb:

1/ Porzik a tarjáni utca,
Ha én végigmegyek rajta.
Nyílik a rózsám ajtaja,
Ha én kopogtatok rajta.[136]

2/ Erre rózsám, nincsen sár,
Nincsen az ajtómon semmi zár
Nyitva az ajtóm, bejöhetsz;
Vetve van az ágyam, lefekhetsz.[137]

Az udvarlás dalbeli próbája volt a valós vagy átvitt érelemben vett zord idő, a bizalmas találkozás vagy annak lehetősége viszont a végleges elfogadást, esetleg elutasítást válthatta ki; a lírai „szerepjátszás" párbeszédes formája ilyen esetekben ritka, a monológ jóval gyakoribb; a vásárhelyiek tehát itt is kerülik a drámai helyzeteket:

---

132 KISS Lajos, 1927. 37.
133 MNGY II. 78.
134 MNGY II. 82.
135 ORTUTAY Gyula – KATONA Imre, 1975. I. 238.
136 MNGY II. 161.
137 PÉCZELY Attila, 1932. 23.

1/ Kedves babám, vess ágyat!
Gyönge testem elfáradt.
Teríts alám lepedőt,
Párnát is tégy vagy kettőt![138]

2/ Akkor fekszek kend mellé,
Mikor leszek a kendé;
Ha fekszek is kend mellé,
Arccal fordulok felé.[139]

Úgy tűnik, a szerelmi légyottok hallgatólagos szülői, rokoni jóváhagyással zajlottak, sőt esetenként még büszkélkedésre is okot szolgáltathattak; a második típus a középkori gyökerű hajnalének kései megfelelője:

1/ Olyan szeretőm van nékem,
Hazáig elkísér engem.
Kétszer jön fel a holdvilág.
Mikor magától elbocsát.[140]

2/ Mikor piros hajnal hasad,
Kis pej lovam nyereg alatt;
Lovam lába indulásra,
Rózsám szája búcsúzásra.[141]

A hajnalénekek másik újkori „leszármazottja” a lehető legenyhébb formában fogalmazza csak az irigykedők várható rosszallását:

Szól a kakas hajnalra.
Kelj fel rózsám, menj haza!
Meg ne lássa az írígy,
Mikor a kapun kimégy![142]

A leplezetlen szexuális kapcsolatot minden finomkodás mellőzésével fejezik ki:

1/ Gyere, kislány, a ház mögé,
Nézzük egymás szeme közé[143]

2/ Gyere, kislány. a kendörbe,
Nézzük, mi van a pöndölbe!…[144]

A végleges szakításról szóló vásárhelyi dalok sem drámaiak, inkább az ismert -*Megrakják a tüzet…* kezdetű, lemondó hangulatú dalra emlékeztetnek, ezúttal a hideg ellenpólustól indulva:

---

138 KISS Lajos, 1927. 19.
139 MNGY II. 139.
140 MNGY II. 122.
141 MNGY II. 84.
142 MNGY II. 155.
143 KISS Lajos, 1927. 29.
144 KISS Lajos, 1927. 30.

Sej, mi dolog ez, hogy a Tisza befagyott?
Mi dolog ez, hogy a babám elhagyott?
Szokása a Tiszának a befagyás,
Sej, a legénynek a szerető-elhagyás.[145]

A szórakoztató bordalok, táncdalok és tánckurjantások önálló, ám meglehetősen vegyes lírai csoportot alkotnak. Közös jellemzőjük az alkalomszerűség, amikor is gyakrabban hangzanak el kórusban, mint szólóban, és főként a férfiak szájába vannak adva. Társaságban eltűnnek a „felesleges" gátlások, felerősödik a jókedv; a dalokra elsősorban az önigazoló magabiztosság a jellemző. A bordalok és mulatónóták kezdősorai nem tesznek olyan nagy „kitérőt", mint pl. a szerelmi dalokéi, hanem azonnal a közepébe vágnak: - *Én vagyok az, aki nem jó…; - Ha bemegyek a kocsmába…; - Három hordó borom van…; - Iszom, iszom a csárdában…;* stb., legfeljebb tréfás, gyakran kétértelmű sorral indulnak: - *Lukas a kalapom teteje…; - Két „malomra" tartok számot…* stb. A vizsgált 32 vásárhelyi bordalra az átlagnál kevésbé jellemző a bölcselkedés, a barátság hangoztatása, több viszont a játékos szertartásosság, miként erről valamennyi gyűjtőnk egybehangzóan megemlékezik. E 32 dal 112 motívumot tartalmaz, ezek közül hiányzik a természetre való utalás, mert zárt térben és társaságban hangzanak el; jellemző a gyakorisági sorrend:

alkalom, helyszín, tárgyi kellékek	25	motívum
buzdítás ivásra, spontán vagy játékos–szertartásos ivás	21	„
(felesleges) tékozló magatartás, elítélő rosszallás	14	„
hetykélkedés, önigazolás, bátorítás	12	„
csábító idegen személyek (csárdásné, leánya, mások)	12	„
visszatartó, fékező családtagok és szeretők	10	„

A leggyakoribb említések (motívumok) meglepő szabályos kettősséget mutatnak, mintha csak a fékező, visszatartó tényezők azért lennének, hogy a mulatozók közös szándékkal túltegyék rajtuk magukat, pl.:

...Jó bort ittam, részeg vagyok tőle;
Haragszik a feleségem érte.
Ha haragszik, elfordulok tőle:
Ott a hátam, diskuráljon véle![146]

Az italozás számtalan alkalma nagyjából három szakaszra tagolható: a beköszönés–indítás, a játékos–szertartásos iszogatás és a körülményeskedő elköszönés, búcsú; ez utóbbi sem megy külső-belső biztatgatás nélkül (miként a lakodalmi kánai menyegző dala esetén már olvashattuk):

...Már, barátom, legyünk készen,
Menjünk innét haza!
A mulatság már elég volt,
Hagyjuk azt máskorra![147]

A szorosabb értelemben vett (régies) táncdalok egy része játékos–szertartásos jellegű, mint a Török Károly által említett tapsos és kertész táncdal is, ezek polgári társastáncokat kísérhettek, véli Felföldi László.[148] A táncoláshoz lazábban kapcsolódó, többnyire tréfás szövegek szinte mozaikdarabokból vannak összeragasztgatva, csak a sodró erejű tempó giusto dallam tartja ezeket egybe:

---

[145] PÉCZELY Attila, 1941. 21.
[146] MNGY II. 209.
[147] KISS Lajos, 1927. 28–29.
[148] FELFÖLDI László, 1983. 399–400.

Csutorás a pipám szára;
Tudom, ki a kend babája.
Ragyogós csillagom.

Túri vásár sátor nélkül,
Kend se volt szerető nélkül.
Ragyogós csillagom.

Rúgd ki, rúgd ki,
Hát az időt ki rúgja ki?
Ragyogós csillagom.

Kocsmárosné legszebb lánya
Lábaujja búbja tudja,
Hogy cipő hun szorítja.
Ragyogós csillagom.[149]

A lakodalmi és tánckurjongatások dallamukat vesztett, (szólóban) hangosan deklamált, rövid, gátlástalanul szókimondó szövegek. Jókedvű legények a hangulat tetőpontján bármit kiáltozhatnak, nem szabad megsértődni. Néhány szelídebb példa:

Akinek most kedve nincsen,
Annak egy csepp esze nincsen!

Uccu kislány, ne nézz erre!
Van már ennek felesége.[150]

A vőlegény púpos sánta,
Nincsen helye a családba.

Fogadjuk egy liter borba,
Gyerek van a menyasszonyba![151]

(A népies butellaversek alább a feliratos költészet keretében kerülnek sorra.)

Már az eddig bemutatott lírai csoportok egy része is kétarcú. Komoly és tréfás (szerelmi és bordalok, tréfás vőfélyversek, siratóparódiák, tánckurjantások s még több más műfaj is), ám a csúfoló, tréfás és gúnydalok önálló, sajátos kategóriának tekinthetők. Ezek az elnevezések bizonyos fokozatosságot sejtetnek, valóban eltérő módon és mértékben teszik nevetségessé, állítják pellengérre az együttélési normák megszegőit vagy egyszerűen csak a másságot. A „céltábla" majdnem minden, illetve mindenki lehet: pl. eltérő foglalkozású egyén (mesterségcsúfoló), divatozó, könnyelmű, hűtlen teremtés és soksok más is; a meglehetősen kedvelt vásárhelyi tréfás dalok között feltűnően kevés viszont a papokkal, vallásokkal és lustasággal foglalkozó alkotás, inkább az úrhatnámságot ítélik el, és több önirónia valló gúnydal szól a szegénységről is; az egész alkotáscsoport legtöbbje azonban magánéleti vonatkozású. A tréfás–gúnyos–csúfolkodó vásárhelyi dalok száma 81, ez meglehetős népszerűségre vall, és még nem is számítottuk ide a szatirikus (fél-)népi verseket. Maguk a dalok ugyanúgy nem természeti, hanem társadalmi képpel kezdődnek, mint a bordalok és mulatónóták, és a „céltábla" is eleve sejthető: *- Férjhez adnám a lányomat…; - Irigylik a bajuszomat…; - Már én is megházasodtam…; - Nem ér az*

[149] MNT VIII/3. 1037–1038. Péczely Attila gyűjtése.
[150] KISS Lajos, 1981. II. 161.
[151] NAGY Gyula, 1975. 572.

a legény…; - Ördög hozta vendéget…; - Rongyos a kend háza vége…, stb. A tréfálkozás ugyanúgy csoportos, mint a mulatozás, de rendszerint mindkét nem közvetlen jelenlétében zajlik, a dalok egy része visszájára is forgatható (pl. a leány–legénycsúfolók); talán mégis a férfiak a kezdeményezőbbek, bár az ún. kiéneklők (személyre szóló gúnydalok) előadói többnyire a lányseregből kerülnek ki. Az ízléstelen, nyers szókimondást otromba „jelképek" mögé bújtathatják: a férfiak szerve, pl. a bot, olykor a répa, a nőké pedig a katlan, a petrezselyem stb. A dalok közös jellemzője a (szertelen) túlzás, egyoldalú beállítás, mely a fokozás kedvéért történik. Némi „túlzással" azt lehetne mondani, hogy e jókedvű dalok esetenként verses, énekelt adomák és viccek is lehetnének, például:

Elment Jakab almát lopni,
Elfelejtett zsákot vinni,
Levetette gatyáját,
Teli szedte mindkét szárát.[152]

A 81 vidám vásárhelyi dalban 337 motívum található, ez az átlagnál jóval több. A 85 megemlített személyből 50 nő és csak 35 a férfi; a „gyengébb" nem tehát gyakrabban céltábla. Mindkét nembelinek 88 tulajdonsága kerül terítékre, de 64 esetben külső (pl. divat) és csak 24 esetben belső (jellem-)vonást csúfolnak ki. A kezdősorokkal ellentétben a dalok teljes körén belül az emberi (otthoni) környezet kisebb teret kap (19), mint a természeti (82); ez utóbbiakon belül azonban kevés szó esik pl. a napról, az évszakokról vagy a napszakokról (10). Inkább a kisebb, jelentéktelen állatokkal (baromfi, szúnyog stb.) tréfálkoznak, mint a haszonállatokkal. A tréfálkozás magán (28) és nyilvános (22) alkalmai csaknem arányosak; a témák már korántsem ennyire, így pl. – meglepő módon – alig ejtenek szót a szeretőtartásról (3), valamivel többet a házasságról (10) és a társadalmi-vagyoni helyzetről (12); a munka (4) és a restség (2) sem tartozik a kedvelt témák közé.

Vásárhelyi példáink zöme szélesebb körben is ismert, hiszen általános emberi tulajdonságokról van szó; az idézhető alkotások köre, vagyis a választék idővel jelentősen szűkült, ez azonban semmiképp nem a humor vagy a jókedv csökkenésére vall, inkább csak az alkalmak (pl. fonó, ún. *lakozások*, bálok stb.) kevesbedtek. (Innen van, hogy példáink legalább felerészben XIX. századiak.) Az említett intim légyottok visszája a legények szemszögéből:

Hallod, rózsám, mit donog a szúnyog?
Még az éjjel dunnád alá búvok…[153]

Kitakar, betakar,
Fene tudja, mit akar?

Ki gombol, begombol,
Fene tudja, mit gondol?[154]

Ugyancsak a legénység tréfás repertoárjához tartozik néhány „örökzöld" gúnydal, illetve csúfolkodó:

Ha úgy tudnál szitálni,
Mint a farod riszálni,
Többet érnél anyádnál,
Annál a vén marhánál.[155]

---

[152] PÉCZELY Attila, 1932. 6.
[153] MNGY II. 228.
[154] MNGY II. 229.
[155] NAGY Gyula, 1975. 376.

Egy asszonynak három lánya,
Három lánynak egy szoknyája…[156]

(Ez utóbbit idővel Csicsónéra „nevesítették”.) A komikum nemcsak sarkítással fokozható, hanem azzal is, hogy épp a leleplezett szájába adják az „önvallomást”; például:

Férjhez adnám a lányomat:
Csillagomat, galambomat.
„Kicsike” még, hadd nőjön még!
Száz esztendős, nem vén a’ még…[157]

Két lányom van „kérőbe”,
Kiment a kenderföldre;
Levetették a pendelt,
Úgy nyűtték fel a kendert…[158]

A szeretetlen férj ellen álságos tanácsokat adnak egymásnak a feleségek. Ilyen a - *„Ki az urát nem szereti…”* kezdetű beugrató dal; ezek országszerte ismertek. Hasonló a helyzet a szegénységről szóló önirónával is: - *„Nagygazda” volt az apám*… A névre szóló, alkalmi csúfolók száma nagy, költőileg azonban igénytelenek. Egy molière-i úrhatnám parasztról szóló gúnydal:

Két ló, taliga
Pető Gergely „fogata”;
Madzaggyöplű, kendőhám,
Pető Gergely úrhatnám…[159]

Az időközben feledésbe merült mesterségcsúfolók sem emelkedtek költői magasságokba; egy már-már átokdal ritka vásárhelyi példája:

Amott van ëgy nagy fa,
Minden ágán ëgy varga.
Üsd meg, ménkű, azt a fát,
Hogy hulljanak a vargák!…[160]

(Az ismert mesterségcsúfolók többsége egyébként nem paraszti, még csak nem is céhes eredetű, hanem diákos lelemény.)

[156] MNGY II. 223.
[157] MNGY II. 218.
[158] MNGY II. 223.
[159] SZENTI Tibor, 1985. 138.
[160] SZENTI Tibor, 1985. 184.

Pásztor és betyárdalok

A társadalmi–foglalkozási dalok tágasabb csoportján belül e legnépszerűbb „pusztai” dalok teljes joggal kerültek együvé, mesterkélt lenne a különválasztásuk. Vásárhelyi példa teljes összefonódásukra:

Kicsapom a lovam a téglási rétre,
Gyalog megyek most már az ányási révre;
A szegénylegénynek arra visz az útja.
Jövök-e még erre, csak az Isten tudja?…[161]

De nemcsak e rokon dalcsoportok szétválasztása lenne nehéz, hanem a betyárdaloké is; ezt azonban előzőleg már elvégeztük. A puszta természetesen nemcsak a pásztorokat és a betyárokat „ihlette”, hanem a tanyai parasztokat is; a szegényebbeknek pedig éppen hogy a pásztor és betyár volt az eszményképük, a tulajdonosi szemléletű birtokosnak természetesen nem!

A vizsgálatba bevonható mintegy 60 vásárhelyi pásztor- és betyárdal a vártnál kevesebb ugyan, de „tömeges” kezdősor és motivika szerinti elemzésre bőségesen alkalmas. Szemmel láthatóan „férfias” dalcsoport, melynek tematikája és kissé puritán díszítettsége a tárgyalkotó pásztorművészet szóbeli rokona. Adynak „A Hortobágy poétájá”-ban említett „bamba társak” kapcsán elgondolkodtató, hogy e duhaj, nehezen fékezhető, gyakran társadalmon kívülre került „rideg” legények milyen sokféle (dal, ballada, zene, tánc, díszítés stb.) népművészeti ágazatban csillogtatták tehetségüket, és hogy a szabadabb élet kereteit nem csak törvényszegéssel töltötték ki. A legelők feltörése azonban majdnem feledésre kárhoztatta művészetüket.

A pásztor- és betyárdalok ösztönös elhatárolódásra vallanak, nemcsak a kezdősorban megfogalmazott büszkélkedő bejelentésre (- *Ha felülök kis pej lovam hátára…; - Megismerni a kanászt…; - Újvárosi juhász vagyok…;* stb.) utalhatunk, hanem arra is, hogy a természeti kezdőkép itt nem valamiféle „nekifutás”, hogy az érzelem megfogalmazható legyen, hanem nagyon is valós színhely, illetve esemény: - *Esik eső a haraszton…; - Fújdogáló szellő…; -Feljött már a csillag…* stb. Az első személyes betyárdalok nagyfokú pásztori-paraszti együttérzésre vallanak, voltaképp ezek is büszkélkedő bejelentések: - *Loptam lovat, lopok is…; - Teli a zsebem bankóval…; - Viszik a lovam Gyulára…* stb.

Tipikus helyzetdalokról lévén szó a motivika gazdagsága (447) a bordaloké után már nem annyira meglepő, annál inkább az lehet a pusztai életre vonatkozó említések párhuzamos arányossága:

állatok, ménesek, gulyák, nyájak	66	legelők, legeltetés, felszerelés	64	motívum
pásztorok (csikós, gulyás, juhász)	25	betyár, szegénylegény	25	motívum
Vétség, kihágás, törvényszegés büntetése	24	pandúr, zsandár, csendőr	21	motívum
név szerint említett táj és helység	26	csárdabeli mulatozás	25	motívum

E társ nélkül élő pusztai szabadok gyakran énekelnek a (megszépített) szeretőről (34), szerelemről (16), meglepően ritkán (2) viszont a családról. A természet (15) és bizonyos évszakok, illetve időszakok (17), valamint az ünnepek (21) megadják a tér- és időbeli kereteket; fontosak még bizonyos épületek, építmények (12) és a büszkén hordott, megkülönböztető pásztorviselet (15). Az őrzött állatokon kívül a vadon élőket szinte észre sem veszik (4), aminthogy a mezőn, legelőn kívül és túl a virágokat sem emlegetik (5), bár ez utóbbiakat saját tárgyaikon nagy kedvvel ábrázolják. A többi szórványmotívum nem viszonyítható, ellenben a magában álló, szintén nehezen viszonyítható tulajdon, vagyon, pénz és bér emlegetése meglepően gyakori (15), ezek a hagyományos, bukolikus pásztoridillt ugyancsak realizálják.

Ami a tematikát illeti: a pásztorfogadás és az őszi behajtás időbeli keretében dalolnak a legeltetésről, annak viszontagságairól, a gazdák és a hatóságok beavatkozásairól, a csárdabeli mulatozásról

[161] PÉCZELY Attila, 1981. 122.

s természetesen szeretett állataikról is. Nemcsak a motivika, hanem a tematika is gazdag; ilyen személyes kapcsolatok híján lehet igazán megérteni, hogy a pásztordalokhoz képest a halászdalok miért olyan szegényesek. Az országosan elterjedt pásztor és betyárdalokat (így pl. - *Amoda van hat pej csikó magába…; - Be van az én szűröm ujja kötve…; - Nem loptam én életembe…* stb.) természetesen Vásárhelyen is ismerik; egy helyi változat:

Tiszta búza – szép csárdásné.
De szép élet a bojtáré!
A csárdásné a bort méri,
Bojtárlegény ölelgeti.[162]

Török Károly még nem ismerhette a pásztorból hajcsárrá lett helyi nótafát, „Nótás" Szabó Pált, akinek egyik legszebb dalát már Kiss Lajos[163] közli, és Péczely Attila[164] is felvette gyűjteményébe. A korábbi változat:

Nagy a vásárhelyi puszta,
De sok szegénylegény lakta!
Én is laktam egy ideig:
Tizenhárom esztendeig.

Más foglalkozási dalokat városunkban alig-alig gyűjtöttek. Értelemszerűen hiányoznak a summás- és cseléddalok; a különféle mezei munkásdalok (pl. aratódalok) inkább szerelmi vagy mulató jellegűek. Halászóvizek híján „szárazra kerültek" a halászdalok is, csak a klasszikussá vált - *Hej, halászok, halászok…* dalt ismerik. Az említett mesterségcsúfolókon kívül Kiss Lajos megmentett még néhány céhes, illetve iparos dalocskát, mint alább idézett hetykélkedő bordalunk is (melyet némi átalakítással más foglalkozásúak is énekeltek):

Nincs szebb élet a fecskénél,
A cserepeslegényeknél;
Sáros kötő van előtte,
Csörög a pénz a zsebébe.[165]

„Rokona" egy vásárhelyi kubikosdal:

Nincsen olyan sor másnak,
Mint a kubikosmunkásnak:
Se hazája, se országa,
Mégis piros az orcája.[166]

A kubikosok mulatónótái önirónia vallanak:

Kubikosból sose láttam jó gazdát,
Mind megissza utolsó garasát…[167]

Egy ritka példány a régi hagyományos „alku" típusú dalokra emlékeztet; naiv megszemélyesítéssel él:

---

[162] MNGY II. 61.
[163] KISS Lajos, 1927. 17.
[164] PÉCZELY Attila, 1941. 123.
[165] KISS Lajos, 1964. 377.
[166] KISS Lajos, 1981. I. 184.
[167] KISS Lajos, 1981. I. 185.

Vállalat úr (!), mérje föl a munkát,
Engedje el szegény kubikosát!
Engedje el az útiköltségöm,
Hagy lássam mög szögény feleségöm![168]

Mozgalmi dalokkal később foglalkozunk.

Katonadalok

A korábbi csoportosítási eljárások során a történeti énekeket, a „hazafiúi" és katonadalokat együvé sorolták, miként a pásztor- és betyárdalokat is, a katonadalok esetében viszont helyesebb az elkülönítés: e műfaji csoport lényegében a kényszerű, kötelező szolgálatra rendelt férfiak lírai repertoárjába tartozik. Voltaképp még az önkéntesek '48-as honvéddalai sem tartoznak ide, inkább a történeti, a szorosabb értelemben hazafias alkotások között van a helyük. Az így különválasztott vásárhelyi katonadalok száma 70, kevesebb, mint a szerelmi és a tréfás daloké, holott minden történeti–„katonás" műfaj népszerűsége – országos viszonylatban – közvetlenül a szerelmi dalok után következik; e számszerűség, illetve arány önmagában is hű fokmérője legújabb kori küzdelmes történelmünknek.

Tematikus szempontból a vásárhelyi katonadalok is követik a szolgálattétel menetét, az arányok természetesen eltérnek: a legtöbb dal a tavaszi sorozástól az őszi bevonulásig tartó időszakról szól, majd egyre kevesebb a bevonulásról, kiképzésről, csatákról, fogságról, illetve a leszerelésről. Így az a különös helyzet adódik, hogy a katonadalok teljes – tehát ezúttal kivételesen az igéket is számított – motívumkincséből 276 vonatkozik a magán-, illetve a civil életre, 465 pedig a katonaéletre, de szűkebb értelemben – pl. az igéket kihagyva – épp fordítva: a civil élettel és társadalommal 115, a katonasággal pedig csak 99 fontosabb motívum foglalkozik. A katonadalok esetében a motivikai vizsgálat igékre is kiterjedő kivételes bővítésére azért volt szükség, mert az idegenben eltöltött idő miatt e dalcsoport a legváltozékonyabb, leginkább interetnikus, így mindenféle összehasonlításhoz vagy (műfaji, helyi) sajátosság megnyugtató megállapításához a más dalcsoportokénál is több fogódzóra, támpontra van szükség. Kevés, pl. az egyértelműen „hadi" kezdősorral való indítás, mint amilyen, pl.: *...- A szegedi kaszárnyában…; - El kell menni katonának messzire…; - Gyenge lábom gyenge masírozni…; - Már látom, hogy katonának kell lennem…; - Szép a huszár, ha felül a lovára…,* stb. Az esetek többségében általános az indítás: *- A barackfa pirosat virágzik…; - Magas a szegedi torony…; - Már énnekem nem kell többé szerető…; - Piros orcád de meghervadt!…; - Sírhat az az édesanya…; - Sohasem vétettem Szeged városának…; - Szegény legény feltekint az égre…* stb. Az említett katonakeservesen és rabéneken kívül nehéz lenne lokális jellegű szöveget idézni, annál tanulságosabb e katonadalok helyi motivikája. A vásárhelyi népdalok összehasonlító motívumkincse (a katonadaloké az igékkel együtt):

Bordal	32 szöveg	112 motívum, átlagosan (dalonként) 3-5
tréfás dal	81 szöveg	337 motívum, átlagosan (dalonként) 4
pásztor- és betyárdal	60 szöveg	447 motívum, átlagosan (dalonként) 7-5
Katonadal	70 szöveg	741 motívum, átlagosan (dalonként) 10-5

A több száz motívum érthetően „férfias" gondolkodásra vall. A lírai dalokra jellemző virágot a katonák legfeljebb minden 10, a madárkát pedig minden 20. dalukban említik. A (kedvezőtlen) természeti jelenségek előfordulása jóval gyakoribb (7 dalból 23-ban), a szabad természettel is hasonló a helyzet. A szeretőt 51, az anyát 38, a testvért 2, az apát pedig 1 esetben említik; bármely meglepő arány, illetve aránytalanság is ez, aligha kell hozzá bővebb magyarázat. Hasonló a helyzet a sorozás-bevonulás (50 említés), a búcsúzás (34), az otthontól való kényszerű elválás miatti bánat (40) esetében. Az énekesek

[168] KATONA Imre, 1957. 100.

42 esetben szólalnak meg civilként, 52 ízben katonaként; 28 motívum vonatkozik mulatásra, 23 a rabsághoz hasonló (hosszú) szolgálatra. Feltűnő, hogy az örvendetes leszerelés, hazatérés mindössze 10 dalban szerepel, ezek szerit a kaszárnya kapuján kilépve azonnal visszatértek a szabad civil életbe! A Monarchiát, illetve utóbb, két világháborúról lévén szó a külföldet 21, hazánkat 17, Vásárhelyt és szomszédságát 18 dal említi; ennek megfelelően magyarok 10, idegenek 6 dalban szerepelnek. Tisztek, altisztek 19, főrangúak 9 alkalommal kerülnek említésre. Ami a sorozás, illetve a kiképzés kellemetlenségeit illeti, legtöbbet panaszkodnak a hajnyírásra, fáradtságra (35), kevesebbet a bánásmódra (18) és a komisz kosztra (3). Az egyenruhát (18) és a fegyvert (13) gyakrabban emlegetik, mint a fegyvernemeket (8); szenvedő társuk: a ló viszont ugyanolyan gyakran (15 ízben) szerepel, mint a „civil" pásztor- és betyárdalok motivikájában. A harc, sebesülés, halál gondolata gyakori (32), az ellenállás viszont e dalkörön kívül marad, legfeljebb történeti és '48-as, esetleg betyárdalok fogalmazzák meg.

Történeti énekek és '48-as dalok

Ez az alkotáscsoport népies jellegű, vagyis műköltői eredete ellenére idővel bekerült a szájhagyományba, és ott variálódott. (Az írásbeli formát továbbra is őrző verses históriákat, kortes- és mozgalmi dalokat a következő fejezetben tárgyalom.) E történeti-hazafias dalok száma mindössze 22, kevés (3) kuruc, még kevesebb (2) reformkori s 1 a török háború idejéből való; ellenben 14-féle típus '48-as és 2 Garibaldi-dal szól az újabb időkről.

Török Károly az elsők között teszi közzé a Thaly Kálmán által nem valami szerencsésen Rákóczi-nótának nevezett, - *Jaj, régi szép magyar nép!…* kezdetű, 6 versszakos, németellenes kuruc panaszéneket,[169] valamint ugyanennek egy rövidebb, 3 szakaszos változatát,[170] mindkettőt egy 1800-as évekből való helyi énekeskönyvből írta ki. E szóbeliségbe bekerült ének egyébként műköltői eredetű, összesen 20 változata ismert; nemcsak énekelték, hanem tárogatón is játszották.[171]

Reformkori egy németellenes, nemesi szemléletet tükröző, 13 versszakos panaszének; kezdősora az előzőre emlékeztet: - *Jaj, nagy boldogtalan, szegény magyar nemzet!* Török Károly ezt is az említett helyi daloskönyvből írta ki.[172] Feltétlenül műköltői eredetű ez is, szóbeli változatokról nem tudunk. Közeli hangulati rokona „A bús magyar" című panaszvers.[173]

A következő 11 szakaszos, - *Nem úgy van már, mint volt rég…* kezdetű, szintén XIX. század eleji és nemesi szemléletű panaszénekről Török megjegyzi „…maig (!) is él a nép ajkán…", és helyi énekeskönyvbe másolgatták.[174] Tucatnál is több változata van,[175] a rövidebb variánsok a legnépszerűbbek.[176] Kivételesen a szerző nevét is ismerjük: Terhes Sámuel, ha érdemben nem is sokat tudunk róla.

Az előző ének eszmei rokona egy - *Attila, Lehel, Árpád…* kezdősorú, 6 versszakos, szintén reformkori és nemesi szemléletű panaszének, melyet a vásárhelyiek szintén beírogattak kéziratos énekeskönyvekbe.[177] Az 1830-as évekből való, szerzője ismeretlen; huzamos időn át népszerű maradt.[178]

A vásárhelyi Szél Farkas gyűjtő a szóhagyományból merítette az - *Amott látod, rúzsám…* kezdetű történeti éneket, mely valószínűleg az utolsó, II. József korabeli török háborúról szól. Szerelmi és katonadalaiból vett képpel indul, majd elítélőleg utal a harcokra:

---

[169] MNGY II. 163–165.
[170] MNGY II. 484–485.
[171] ORTUTAY Gyula – KATONA Imre, 1975. II. 654.
[172] MNGY II. 165–167.
[173] KÁLMÁNY Lajos, 1952. 229–231.
[174] MNGY II. 167–169., 485.
[175] KÁLMÁNY Lajos, 1952. 222–228.
[176] ORTUTAY Gyula – KATONA Imre, 1975. II. 655.
[177] MNGY II. 485.
[178] KÁLMÁNY Lajos, 1952. 234–235.

…Vágassuk le, rúzsám
Azt a száraz nyárfát;
Csináljunk belőle
Egy nagy akasztófát!

Arra akasszuk föl
Azt a török császárt,
Hogy ne szomorítson
Már több édesanyát![179]

’48-as honvéd- és Kossuth-dalok

A ’48-as honvéd- és Kossuth-dalok voltaképpen ugyancsak népiesek, ám a nép, a költők-zeneszerzők történelmünk során soha olyan közel nem kerültek egymáshoz, mint a szabadságharc idején, melynek emléke kitörölhetetlenül beivódott népünk tudatába: Kiss Lajosnak egy 83 éves Kossuth-huszár így nyilatkozott: „Kossuth az Isten emböre vót… Úgy tapadt ahhoz a nép, mint mikor tapasztanak…”; majd jeles gyűjtőnk így folytatja: „Volt a kezemben olyan zsoltár is, amelybe Kossuth arcképe volt beragasztva…; hallottam sok olyan vásárhelyi emberről, asszonyról, akik egy esztendőben csak kétszer mentek templomba: nagypénteken és Kossuth Lajos halálának évfordulóján.”[180] Amennyire eszményítették Kossuthot, annyira elítélték viszont Görgeyt a világosi fegyverletétel miatt. A ’48-as honvéddalok egyébként merőben más hangulatúak, mint a katonának kényszerített legények dalai, önkéntesség és hazaszeretet a jellemzőjük, a harcokról keveset szólnak, Kossuthról annál többet; az ő emlékét is ezek őrizték legtovább. E ’48-as dalokból is Török Károly gyűjtötte a legtöbbet Vásárhelyen.

A vásárhelyi szabadságharcos dalok zöme a toborzásról, a csatákról, a bukásról és Kossuth visszavárásáról szól. Egy 2 versszakos, népies honvédtoborzó, melynek kezdősora - *Most nyílik a szelíd rózsa bimbója…,*[181] egy évszázadon át népszerű volt, és van 5 szakaszos változata is.[182] A következő 3 hasonló népies honvédtoborzó – Török Károly jóvoltából – Vásárhelyről vált ismertté:

1. *- Újaradon ég a világ egy házba…*
2. *- Rövid a sarkantyúm nyaka…*
3. *- Fel van a sárga nyergelve…*[183]

A 3. dalt egyesen nem is tekintették szabadságharcos szelleműnek, holott Török közéjük sorolta, és neki volt igaza! Az optimista befejezés is erre vall:

- Ne sírj, kedves feleségem,
Ne szomorítsd a cselédem!…
Istenben van reménységem:
Visszahoz a sárga éngem.[184]

Szorosabb értelemben vett párhuzamát nem ismerjük a - *Három színű lobogót tart a magyar…* kezdetű, 3 versszakos honvédtoborzónak sem, de hangulati „rokona” már inkább akad.[185]

[179] MNGY I. 190–191.
[180] KISS Lajos, 1964. 73.
[181] MNGY II. 171.
[182] DÉGH Linda, 1952. 50, 171–172.
[183] MNGY II. 171–172.
[184] MNGY II. 172.
[185] DÉGH Linda, 1952. 53–54.

Említettük, hogy a ’48-as dalok között csatákról szóló mindössze 2 akadt Vásárhelyen, mindkettő a rácokat (szerbeket) gúnyolja, (ezek emlékeztetnek a labancellenes kuruc énekekre); valószínűleg az 1849. április 3.-i, súlyos veszteségek árán kivívott szenttamási győzelem emlékét őrzik:

1. - Becskereknél széles árok… (3 versszakos, Török által feljegyzett gúnydal)
2. - Rácok, rácok, szerviánok…;[186] ez utóbbi már töredék, teljesebb változata még Perczelt dicsőíti.[187]

A ’48-as szabadságharc bukásán még több (népies) ének kesereg, mint annak idején a kurucokén. - *A toronyban sárga-fekete rongy (!) lóg…* kezdetű, félnépi dal 9 versszakos vásárhelyi változatáról gyűjtője, Török Károly megjegyzi: „E dal mindjárt a függetlenségi harc leverése után keletkezett s csakhamar országszerte elterjedt.”[188] A jó okkal ismeretlennek maradt szerző Görgey árulását, Kossuth elbujdosását említi, külön kiemeli a 9. zászlóaljat. E dal széles körben vált ismertté, szövegváltozatait 3-féle dallamra is énekelték.[189] Herczeg Mihály vásárhelyi helytörténész e dalhoz hozzáfűzi, hogy a gyűlölet táplálta, mert 1849-ben a megszállók városunkat is kirabolták.[190]

Míg a Török által közölt egyszakaszos - *Még Aradnál szépen szólott a banda…* kezdetű helyi változat voltaképp töredék,[191] és nem teszi felelőssé Görgeyt, teljesebb variánsai már igen,[192] s ezek széles körben, huzamos ideig fennmaradtak.[193]

Különös, hogy egy országszerte népszerű dalt: „Az aradi vértanúk nótája” címűt (kezdősora: - *Szomorúan süt az őszi nap sugára*…) milyen későn találta meg Szenti Tibor Kérdő Szűcs Ernő írásai között. Az eredeti vers Lévay József 17 versszakból álló szerzeménye, mely a 13 aradi mártír kivégzéséről szól, a mi helyi változatunk már 7 szakaszra zsugorodott; e rövidülés másutt is bekövetkezett, sőt egyes strófák fel is cserélődhettek.[194]

A - *Megálljatok, fiúk, fáradt vitézek!…* kezdetű, 9 versszakos, népies búcsúdal honvédhuszárok szájába van adva;[195] s az előző századok búcsúénekeire emlékeztet; valószínűleg még 1849-ben keletkezett, huzamos ideig volt népszerű.[196]

A vasút – Kossuth rímpár sok visszaváró dalban szerepel,[197] nálunk is például egy -S*zolnok alatt elkészült már a vasút…* kezdetű 2 szakaszos dalban,[198] mely Kossuth elbujdosásáról, Görgey árulásáról énekel. A Kossuthot visszaváró dalok az 1860-as években nevét Garibaldival együtt emlegetik; városunkban pl. ismerték a 3 szakaszos, - *Garibaldi csárdás kis kalapja…* kezdetű dalt;[199] kopottabb változata még a ’20-as években is előkerült.[200] Országosan népszerű volt, az első világháborúig énekelték.[201] A Kossuthot visszaváró dalok közül két helyi változatot Szenti Tibor mentett meg a teljes feledéstől:

1. a - *Szennyes az ingem…* kezdetű vásárhelyi változat[202] voltaképp egy népszerű dal töredéke;[203]
2. a változat nélküli ún. invariáns viszont egy kissé szokatlan, oda nem illő kezdősorral indul:

---

186 SZENTI Tibor, 1985. 40.
187 DÉGH Linda, 1952. 65–67., 176.
188 MNGY II. 174-175., 485.
189 DÉGH Linda, 1952. 96., 100–101., 183–184.
190 HERCZEG Mihály, 1981. 82.
191 MNGY II. 173.
192 DÉGH Linda, 1952. 97.
193 DÉGH Linda, 1952. 182.
194 SZENTI Tibor 1985. 43-44, MÁNDOKI, 1974. 207–230.
195 MNGY II. 176–177.
196 DÉGH Linda, 1952. 185.; KÁLMÁNY Lajos, 1952. 316.
197 DÉGH Linda, 1952. 118., 122., 237., 187.
198 MNGY II. 173.
199 MNGY II. 190.
200 KISS Lajos, 1927. 42.
201 DÉGH Linda, 1952. 191.; KÁLMÁNY Lajos, 1952. 302–304.
202 SZENTI Tibor, 1985. 39.
203 DÉGH Linda, 1952. 126–127.; KÁLMÁNY Lajos, 1952. 302–304.

Megnyalta a kecske a sót,
Gyere haza, öreg Kossuth!
Elhagyott országodba
Nagyon várlak idehaza![204]

Hasonlóan indulnak más hazaváró dalok is: - *Elszáradt a mák*…; - *Megérett a meggy*… stb., melyek mintegy az adott időszak lezárását jelentik be, s egyúttal Kossuth jövendő hazatérésére utalnak.

Históriás énekek, kortes- és mozgalmi dalok

E címben felsorolt ének- és dalcsoportok tartalmi-formai szempontból egyaránt nehezen különíthetők el, több más alfejezetbe is beoszthatók lennének; közös jellemzőjük talán mindössze annyi, hogy bár közéleti vonatkozásúak, mégsem kerültek be (tartósabban) a szájhagyományba, illetve, ha meg is tanulták a szövegeket, nem folklorizálódtak.

A lelkészi családból származott Szőnyi Benjámin (1714–1794) művelt európeér szerző volt; fél évszázadon át élt városunkban, szívén viselte ennek sorsát, és meg is verselte. A török utáni újjászületésről pl. így ír:

- ... Ezek is ily módon hazakerülének;
De mivé vált az a hely, rajta elhülének:
Itthon szarvast, vadkant, sok rókát lelének,
Kiket elkergetvén, végre megülének…[205]

Szőnyi az 1753-as Bujdosó–Pető–Törő-féle utókuruczendülés mintegy védelmére kelt lázongó városunknak. Egyik oktatóversében pedig így inti a birtokos nemeseket:

Takarás idején a nép keres magának…
Elébb maga keressen, urának így fizessen!…[206]

Vörös Mihály helyi népköltő is megverselte a hódoltsági időből a Gyula várának eleste utáni pusztulást:

…Elkezdvén Szöllősnél, Tiszáig raboltak;
Vénet, ifjat, szűzet öszvedaraboltak.
Újvárost, Kutast és az Oroszokházát,
Szentest, Kisecserdet és Gyerekekházát,
Fecskést, Csomorkányt midőn összevágták,
Egészen Hód vizéig a földet feldúlták…[207]

Dali Szabó László elődeinek nyomdokában haladva a szabadságharc fontosabb (helyi) eseményeit is megverselte; például 1848 márciusáról ezt írja:

…Megvolt – a nagy őrőm = minden – magyar Szívbe:
Őrült 's dombólt minden Lélekbe, és Testbe…

---

[204] SZENTI Tibor, 1985. 45.
[205] SZIGETI János, 1977. 27.
[206] IMRE Mihály, 1984. 654.
[207] SZIGETI János, 1977. 26.

Amikor a győztes császári hadak 1849 augusztusában városunkon is átvonultak:

…Félelem, retegés lepte Szívünk – táját,
több Ur, gazdag, 's Ifjú – it hagyta városát…
Siralom, 's gyász – leve – mingyár városunkba
Harangok nem kontak... tiltva volt – tornyunkba…
A fekete – Sárga Szín, Zászlók. – rakatak.
Mindenik tornyokba; és azok – lobogtak.
több fő urat; 's papot, rabságra, elvittek.
kik Magyar nemzetet – szoval – serkentettek.[208]

A ’48 utáni Bach-korszakban keletkezett ún. protest song-ok (tiltakozó dalok) közül egy tudatos szerzőre valló gúnydalt Kiss Lajos mentett meg a feledéstől:

A nagy császár azt írja az újságba,
Hogy ne szívjak szűzdohányt a pipámba!…
Hogy is legyen kedve hát a magyarnak,
Mikor szegény szabadon se pipálhat?…[209]

(A dal hangulata az ugyancsak az 1850-es években keletkezett - *Felszántom a császár udvarát…* kezdetű ismert népdalunkra emlékeztet.)

A legújabb kori kortesnóták a politikai dalok alkalmi csoportját képezik; ezeket választásokon dalolták az ellenfél ócsárolására, a saját jelölt dicséretére. A csekély költői értékű versek népies szerzői ismeretlenek maradtak, az igénytelen szövegeket viszont ismert (népi-népies) dallamokra harsogták. A választások lezajlása után ezek azonnal feledésbe is merültek. Néhány ilyen reformkori kortesdalra már Török Károly is felfigyelt, kettőt jegyzetekkel kísért, a harmadikról nem tudunk meg tőle semmi közelebbit.[210] Sikerültebbek a századforduló táján a Kossuth-nóta dallamára énekelt agrármozgalmi kortesdalok, az egyik Szántó Kovácsról szól:

Megmozgatunk minden követ:
Nem kell nekünk úri követ!
Nem érzi az a bajunkat,
Nem látja a nyomorunkat.
Szántó Kovács kell minékünk,
Szántó kell nekünk![211]

E kérészéletű kortesdalok – ellenzék híján – az 1950-es években el is tűntek. Vásárhelyen népies műdalok dallamára énekeltek még néhányat:

Sárga a csikóm, sárga a nyereg rajta.
Vesszen minden reakciós fajta!
Vesszen, ki a munkát szabotálja!
Ellenük küzd a kommunisták pártja.

Megy a gőzös, megy a gőzös Kanizsára,
Mert a Gerő, mert a Gerő megcsinálta.

---

[208] SZENTI Tibor, 1985. 92–94. [SZENTI Tibor szerk megjegyzi: a „Dali” ragadványnév a daloló, verselő meghatározására született.]

[209] KISS Lajos, 1987. I. 332.

[210] MNGY II. 212–214., 488.

[211] NAGY Dezső, 1988. V. 755.

Állj közénk hát, itt a lista!
Érted harcol minden magyar kommunista.[212]

A vásárhelyi agrár- és munkásmozgalom országos viszonylatban mindig is élen járt, gondot fordítottak a daltanulásra is. A hazai munkásfolklór legtöbb alkotását ismerték és énekelték, többek között ezeket is: - *Indulj, munkás, tüntetésre!…; - Május reggel bíborpírja vonja körül az eget…; - Itt van újra május elseje…* stb. Ezek közül egy foglalkozik az 1894-es vásárhelyi tüntetéssel: - *Mi történt a Kánaánnak délibábos, sík terén?*[213] Szántó Kovács János népvezérről pedig helyi siratóballada-féle vált ismertté; a szóbeli csiszolódás azonban nem történt meg:

Szántó Kovács, mért haltál mög?
Most szögény embör kivetött dög;
A gazdagnak kutyája is különb;
Friss csontot kap ebédül, amennyi köll.[214]

Jóval csiszoltabb a nevéhez fűzött ’19-es katonatoborzó:

Vörös lobogónkat fújja az őszi szél.
Katonáink tömege ezredekre kél:
Sej, Szántó Kovács verbunkja
Föl van virágozva…[215]

Az agrár- és munkásmozgalmi dalok nem kerültek be a szóbeliség körforgásába, korai feledés lett a sorsuk. Ez nem is csodálható, hiszen jó esetben is legfeljebb második vonalbeli költők alkotásairól volt szó, melyek ugyanúgy pillanatnyi és szűk körű érdekeket szolgáltak, mint a kortesdalok; dallamaikat is kölcsönözték. Kevésnek sikerült kiállnia az idők próbáját.

Verses feliratok

A legújabb kori, népies verses feliratok féllábbal már kilépnek a szóbeliségből, de még nem lépik át az írott irodalom, közelebbről a költészet küszöbét. A verses forma is legtöbbször – hely híján – csak kényszerű megoldás. A XVII. századtól egy ideig még csak évszámokat, neveket örökítenek meg, majd a dallam nélküli rigmusok, versikék terjedni kezdenek, de szélesebb körben szinte csak a XIX. században válnak ismertekké; ettől kezdve viszont meglepően sok, a nép által megbecsült, művészi kivitelezésű tárgyon találkozhatnak velük: ház, kapu, sírjel, falvédő, tükör, korsó, butella stb. E feliratok többsége igénytelen rögtönzés, népi versfaragók alkotásai; talán csak a sírfeliratok és kivételképpen a vásárhelyi butella- és „dinnyeversek” érdemelnek fokozottabb figyelmet. Az írások célja nem a művészi gyönyörködtetés, hanem például biztatás, a figyelem felkeltése, üdvözlés és intés, esetenként hirdetés, tanács és búcsúvétel is.

Városunkból megközelítőleg 100 verses feliratot ismerünk; többségük (76) – Kiss Lajos jóvoltából – sírfelirat, a többinek fele butellavers, a maradék vegyes műfajú. A butellavers a klasszikus epigramma egyik kései utóda, mely a zsebben hordozható pálinkás cserépedényke oldalán olvasható; mulatós hangulatot áraszt, és a csikóbőrös kulacshoz hasonló népszerűséget kíván magának, esetleg meg is személyesítve fordul az „olvasóhoz”– fogyasztóhoz:

---

[212] LÁSZLÓ József, 1980. 47.
[213] NAGY Dezső, 1988. V. 755–756.
[214] NAGY Dezső, 1988. V. 752.
[215] NAGY Dezső, 1954. 7.

Hajdú Lajos az én gazdám:
Sokszor „fohászkodik” hozzám.

Csak azért szeretem gazdámat,
Hogy sűrűn csókolja a számat.

Igyál, jó barátom!
Szívemből kívánom…

Csizmádba ne töltsed,
Inkább felhörpintsed!

Tudod, mért születtél magyarnak?
Oda se nézz a zivatarnak![216]

A vásárhelyi mesterek főként tálat és korsót készítettek; az utóbbi volt az értékesebb és a megbecsültebb is. Egy 1827-ben készült korsó bölcselkedő felirata (mai helyesírással):

Mit nézel, jó ember?
Ládd, hogy korsó vagyok:
Veled együtt én is
Földből való vagyok.[217]

A régi cserépkeretes tükrök feliratai közül Kiss Lajos mentett meg egy moralizáló változatot:

Aki e tükörben magad jól megnézed,
Tested szennyét látod, ő elfedez téged.
Lelkedre is vigyázz, mert van még más élet![218]

A bánat és a gyász által ihletett sírversek költőibbek az iménti feliratoknál, a fejfa- és versfaragó éppúgy megbeszél minden részletet a gyászolókkal, mint a kántor is a halottbúcsúztatót. A sírversek hagyományos elemekből építkeznek, de eléggé egyénre szabottak, ezért sokkal kevésbé ismétlődnek, mint más kötött formájú műfajok. Kicsiny terjedelmük ellenére is kifejezhetik a gyászt, bánatot, búcsút vesznek az elhunyttól, illetve a halott a hozzátartozóktól, esetenként intenek, sőt a halotti tor megtartására is figyelmeztetnek. Líraibb szövegek búcsúztatják a gyermekeket és a hajadonokat, mint a felnőtteket és a férfiakat.[219] A Kiss Lajos által gyűjtött 76 sírvers kétharmada évszámos, ezek alapján megállapítható, hogy 1840–1880 között emelkedett a sírversek száma, utána fokozatosan csökkent, de máig sem tűnt el teljesen. (Nevet, életkort, esetleg egyéb adatokat majdnem minden sírjel tartalmaz.) Vallásos jellegük is mindmáig megmaradt. Néhány jellemző példa Kiss Lajos levéltárban őrzött kéziratos hagyatékából, Szenti Tibor gyűjtését külön jelöljük (mai helyesírással).

Fiúcsecsemő sírverse:

Itt nyugszik Kristó Imre, élt két hónapot.
Nem való volt e bűnnel terhelt földre:
Visszavitték lelkét angyalok az égbe. (1888)

---

[216] NAGY Gyula, 1975. 467–474.

[217] KRESZ Mária, 1983. 306. [SZENTI Tibor szerk. megjegyzi: a korsó, a föld, az ember pora örökös érvényű filozófiai gondolatokat ösztönöz. E verssel rokon az ezeréves Omár Chájjám perzsa költő ezen – és több más – robáiyátja: „Egy ártalmas csepp sincs korsónkban, szent igaz. / Telt kupával idő hát nekem is adass, / mielőtt útszélre kerülő porunkból / korsót készítene a fürge fazekas.” (Magyar Helikon 1958. 132 robáiyát 72. old fordította Hegyi Endre.)]

[218] KISS Lajos, 1964. 287.

[219] A vásárhelyi fejfák sírfeliratihoz lásd: NOVÁK László Ferenc, 2005.

Kislány sírverse:

Egy virágbimbó voltam, de ki nem nyílhattam;
Kinyílni és virítani az égbe jutottam.
Balog Zsuzsika volt a nevem, éppen három évet éltem. (1892)

Hajadon sírverse, benne népdal-idézet:

A bimbó midőn virágzik,
Elhervad, ha a nap rá sugárzik,
Én is tizenhét éves koromba
Tétettem a koporsóba…
Kérlek, ne felejtsetek el:
Olykor-olykor könnyekkel áztassátok fejfámat!
Megfizeti lelkem, midőn feltámad… (1882)

Legény egyszerűbb sírverse:

…Én is voltam egy szép virág,
Korán letört vélem az ág.
Kiss József volt az én nevem;
Csak tizennyolc évet éltem. (1885)

Menyecske sírverse:

…Bár a szeretetnek lánca szétszakadott,
Amely három évig minket boldogított,
Azért ne keseregj, ifjú hites párom,
Ne epeszd magadat Tárkány Szücs Andrásom!… (1859)

Idős asszony sírfelirata:

…Jó férjem hideg hajlékát:
Testem is meglelte e várát.
Testünk itt enyészetre dűl,
Poraink összevegyül.
Várjuk itt az örök tavaszt,
Ki majd új életre virraszt. (év nélkül)

Idős férfiak feliratai:

a) …Levágattam utoljára
Megért gabona módjára… (1858)

b) …Az Úr parancsolatjára
Elaludt éltem fáklyája… (1882)

c) …Az Úr engem ide rendelt;
Ide várok minden embert… (1882)

d) …Mint a madár száll a fára,
Párja mellé, nyugalmára;
Dani József, aki voltam,
Párom mellé eljutottam… (1893)

Vallásos és világias felfogás ötvözte sírversek, melyek a halotti torra utalnak:

a) Isten áldja meg kendteket,
Amiért kihoztak engemet!
Menjenek kendtek el haza,
Készen otthon a vacsora;
Éljék az egészséggel!…
Én itt maradok a kertben
A halottak seregében… (1887)

b) Kincses temetői hantok alatt
Itt pihenem örök nyugalmamat
Majd ha jő az a feltámadás,
Amit én úgy elhiszek, mint más…
Most pedig menjenek kendtek haza,
Várja Kendteket odahaza jó vacsora![220]

Egy valószínűleg lírai költőtől való sírvers férfi és női halott fejfáján is megtalálható:

Nézd, a sírok titkosan beszélnek!
Nincsen itt ereje se nyárnak, se télnek.
Pihenő ágy ez itt minden halandónak;
Vége van itt minden öröm- és jajszónak.
Engem is álomra hítt már a természet;
Fájó sebeim is evvel elenyésznek… (1870, 1881)

A legújabb sírversek egyszerűbbek, világiasabbak; egy rövid rímjáték:

Üröm nélküli öröm volt az élet veled;
Öröm nélküli ürömmé változott nélküled.[221]

Népi verselők, nótaszerzők

A hagyományos szóbeli népköltészet, azon belül az eredeti népdalok háttérbe szorulása Vásárhely esetében sem jelentett teljes szellemi-művészi igénytelenséget, passzivitást; itt a folklór üresedő területét valamiféle (népies) irodalom kezdte kitölteni: működvelő népi verselők tünedeztek fel és el, egyre nagyobb számban; a zenei igényeket pedig műdalok, magyar nóták elégítették ki. Ezzel párhuzamosan egyre jobban erősödött az iskolák, különféle egyesületek (olvasókörök, zene- és énekkarok, tánciskolák stb.) szerepe. Némi időbeli eltolódással hasonló folyamat zajlott le a helyi népművészet terén is: a házi, pásztori és kisipari díszítést kezdte felváltani az ún. naiv (népi) művészkedés, mely már inkább ábrázoló, figurális, mint díszítő jellegű volt: az autodidakta művész festegetéssel és szobrászkodással próbálkozott, a díszítés pedig a földes padlózat homokrózsákkal való telehintésére redukálódott. Mindezek már átlépték az ösztönös folklór határát, elindultak a hivatásos művészetek felé, de nem jutottak messzire: továbbra is átmeneti helyzetben rekedtek meg; a skála azonban még így is nagyon széles maradt. E köztes határhelyzet azt eredményezte, hogy az „illetékes" tudományszakok képviselői e peremművészetek iránt nem tanúsítottak kellő figyelmet. Vásárhely viszonylatában valamivel kedvezőbb a helyzet: a mintegy 36 népi verselővel, nótaszerzővel alkalmanként és egyes személyiségeit tekintve többen többször is (Kiss Lajos 1927, 1953, 1958, 1964; Péczely Attila 1956; Kristó Nagy István, Imre

[220] SZENTI Tibor, 1985. 319.
[221] SZENTI Tibor, 1979. 119.

Mihály 1984. I.; Szenti Tibor 1985, 1986, 1988, 1997; Kőszegfalvi 1993 és mások) foglalkoztak, így egy ideiglenes áttekintés már megoldható

Török Károly és Kiss Lajos a művészkedő, dalkedvelő vásárhelyiekről idézett megállapítását Szenti Tibor azzal egészítette ki, hogy a befogadás mellett az alkotás is jellemző népünkre: „A vásárhelyi paraszti lelkület valamivel érzékenyebb, elmélyültebb és fogékonyabb a kultúra, a művészet befogadására vagy alkotására, mint általában a parasztságé" – írja –,[222] különösen más, mint a Veres Péter-féle rideg parasztoké; és ugyanezt a kissé álmodozó hajlamot, könnyedébb életvitelt mások is észlelték, akár Németh László műveire, akár pedig Nagy Gyula néprajzi írásaira gondolunk. A hajlam tehát mindmáig töretlenül megmaradt, innen van az a korántsem általános jelenség, hogy Vásárhelyen a népi írásbeli költészet színvonala az utóbbi fél évszázadban is fejlődött, másutt inkább csak hanyatlott. Maga a nép is mindig értékelte a tehetség szinte minden megnyilvánulását, Nótás Szabó Pál nótaféről pl. azt tartották, hogy belőle „…úgy jött a vers, mint az elgurított gombolyagból a fonal", de e könnyedség ellenére is „mély nótákat csinált".[223] Hasonló „ovidiusi" megállapításokat tesznek önmagukról is a népi költők, pl. a két, talán legtehetségesebb verselő mintha csak összebeszélt volna, egyikük, Elek Juszti az ihletről így nyilatkozik: „Ami megragad, arról akkor mindjárt tudok írni… A rímek csak úgy tolulnak a ceruzámra, de sokszor nincs türelmem írni";[224] Csorcsán Szűcs Imre pedig ezt mondta saját költészetéről: „Hajlamom volt a versíráshoz. Mindég nagyon szerettem a versöket, és sokat olvastam… A rigmusokat gyorsan kitaláltam, a rímökön nem sokat köllött gondolkodnom, ezért úgy éröztem, hogy ezöket mán csak le köll írni."[225] A verselés külső kiváltó oka mellett mindkét „naiv" költőnk a belső késztetést is hangsúlyozza. „… írtam, mert szükségét éreztem" – vallotta Elek Juszti.[226] „Valami belülről kényszerített"… – mondta Csorcsán Szűcs Imre is.[227]

A mintegy háromtucatnyi egyénibb alkotónak fele birtokos paraszt volt, innen a költészetükben megnyilvánuló tulajdonosi szemlélet; a többi majdnem mind kispolgár, egy-két személy volt csak cseléd vagy munkás; az egész városban mindössze két költőnő akadt! E verselők száma századról századra szaporodott, így a XVIII–XIX–XX. században 4–12–17 fő szerzett nevet magának. Csokonai, Petőfi és Arany költészete hatott rájuk, kivételesen XX. századi kortárs is, például Gyóni Géza. A népies műdalok divathullámait sokan követték, csak a Péczely által is tanítgatott Rakonczai Ferenc tartotta szem előtt mindvégig elsősorban a hagyományos népköltészet modelljét. Valamennyi verselőnk írástudó volt, még Nótás Szabó is megtanulta a betűvetést idősebb korában; a nótaszerzők is szinte mind ismerték a kottát. Költőink kétharmada azonban csak alsó fokú iskolát végzett, de tudásukat szorgalmas olvasással egészítették ki; a fennmaradó egyharmad közép- vagy főiskolai tanulmányokat folytatott. Az utóbbiak azonban már nem nevezhetők népi, legfeljebb népieskedő költőnek, így pl. az apát és fiát: a két Pócsyt szemlénkből ki is hagyhatjuk. (Göre Gábor-utánzók voltak; gyenge, ízléstelen verseiket jobb elfeledni.) Írástudó népi költőink zöme továbbra is „fejben' alkotott és csiszolgatta verseit, csak aztán vetette papírra; az esetek többségében valamely képzeletbeli dallamra húzták rá a szövegeket. Legalább harmadrészük nyilvánosság előtt is szívesen szerepelt, ahol előadta dalait, verseit; külön szerzői estről is tudunk, és két esetben a népszínművek szerzői saját színdarabjukban fel is léptek. Többen csak kéziratban terjesztették verseiket, nyolcan viszont ki is adták. A közöletlen iratok egy része elkallódott, pl. a különben termékeny Elek Jusztinak mindössze 42 verséről tudunk. A teljes forrásanyag feltárása egyébként még hosszas munkát igényel, nem is említve az újságokban szórványosan megjelent cikkeket, és ezek ismerete jelentősen módosíthatja az összképet.

Ami a népi versek tematikáját illeti, voltaképpeni előiskolát jelenthettek az előzőleg tárgyalt alkalmi, népies rigmusok, versek és feliratok. A történeti énekek (Dali Szabó László, Szőnyi Benjámin, Vörös Mihály és mások alkotásai) már akár irodalmi mércével mérhetők, ezekhez hasonlóak a családtörténeti versek (Csorcsán Szűcs Krónikája) és egyéb verses helytörténeti feldolgozások

[222] SZENTI Tibor, 1997. 7.
[223] KISS Lajos, 1927. 9.
[224] KISS Lajos, 1953. 237., 239.
[225] SZENTI Tibor, 1997. 11–12.
[226] KISS Lajos, 1953. 226.
[227] SZENTI Tibor, 1997. 12.

is. A verselők többsége azonban egyéni élményt, tapasztalatot dolgozott fel; s ezek minél inkább dokumentális jellegűek, annál kevésbé költőiek, és viszont. Ars poetica-juk még Tinódiéhoz, illetve Petőfiéhez állt közelebb; Vörös Pál írta: „…a mögesött dógokat szödtem rímbe";[228] Csizmadia Imre is hasonlóan nyilatkozott: „Számomra az marad a legnagyobb vigasz, hogy amit megírtam benne, az mind igaz";[229] a legtudatosabban ismét Elek Juszti fogalmaz: „…annyira a látott, érzett és néha tapasztalt dolgokat írom, hogy néha tökéletesen nyugodt vagyok, de néha nem… Én a hétköznapok krónikásának érzem magam, és nem költőnek."[230] Több verselemző is megállapítja, hogy a népi verselők szinte leltároznak; naiv realizmus, néha nyers naturalizmus a fő jellemzőjük. Legtöbbször belülről, illetve szűkebb körben látják a jelenségeket, nincs elég kitekintésük, sem pedig rálátásuk; ritkán tudnak általánosítani, pedig akármelyik modelljüket – a népköltészetit vagy az irodalmit – követik is, mindkettőtől távlatokat kaptak. Többnyire elég változatos volt az egyéni sorsuk, és sokan el is vesznek ezekben a részletekben, az élményalap sokszor talán túlságosan is gazdag. A legköltőibb tehetség Elek Juszti pl. eltorzult arca miatt sehol nem érezhette magát otthonosan, így 37 év alatt 19 helyen dolgozott, szinte az egész történelmi Magyarországot bebarangolta, de sehol nyugalmat nem lelt.[231] Ellentétben a mesemondókkal és a naiv művészekkel, népi verselőink többsége, azonban maga is látja saját korlátait, igaz, olyan mércét alkalmaznak, mint pl. Petőfi vagy Arany költészete: „…rímelő vagyok én is csak" – vallotta Elek Juszti –, „…azzal, hogy formás rímeket gyártunk, még nem vagyunk költők."[232] Népi költőink éppúgy saját életükben bekövetkezett kedvező vagy kedvezőtlen fordulat után ragadtak tollat, mint a naiv művészek ecsetet, illetve vésőt; egyénileg azonban nem tudtak fejlődni, egy-egy szélesebb témakört (családi események, jellemző embertípusok stb.) szinte sorozatban verseltek meg. Ritka esetben ösztönző lehetett egy-egy kiművelt fő biztatása, példája (pl. Péczelyé Rakonczai esetében, Tornyaié Elek Juszti pályája elején); a nyilvános szereplés is elérhető lehetett, a visszhangtalanság viszont időről időre letétette velük a latot: „…mindig az volt a kerékkötőm." – vallott Elek Juszti.[233]

A népi költők esetében az írásbeliség nem feltétlenül jelentett publikációt is, többen kézírásban terjesztették műveiket. Szántay István (1886–1965) így biztatta olvasóit:

...Hozzád is van még szóm, kedves jó barátom:
Hogyha elolvastad macskakaparásom,
Nehogy eldobd! Írd le, és úgy adjad tovább!
Így kerüljük meg legkönnyebben a nyomdát.[234]

A korlátozott nyilvánosság lehetővé tette nem mindig „szalonképes" műfajok (frontversek, a beszolgáltatás, a tsz-szervezés verses krónikái stb.) megszületését és terjesztését is, ugyanakkor a megtorlástól való félelem néha tragédiákba torkollott: Rózsa Imre (1901–1952) attól félve, hogy korábbi irredenta verseiért meg fogják hurcolni, öngyilkos lett. Népi költőink közegükkel való állandó együttélése és érintkezése olyan fölényes „bennfentességgel" ajándékozta meg őket, amelynek segítségével ugyanúgy ontották a szatirikus, mint az egyéni – családi vonatkozású verseket.

Ami a formai kérdéseket illeti, népi költőink a verselés elemi szabályait természetesen ismerték, de a sorok szótagszáma néha szabálytalan, a ragrímeket túlzottan kedvelték, de még azok is meg-megcsikordulnak. A stilizálás sem erősségük, kevés a költői kép, még kevesebb a jelképesség. A helyesírás gyengécske, külön színfolt lehet viszont az elég gyakori ö-zés. Tartalom és forma nincs mindig összhangban, a formailag legtetszetősebb alkotások voltaképp csak sikerült utánzatok. Alábbi szemelvényeink a legsikerültebb versekből kínálnak ízelítőt, lehetőleg kerülve az epigonizmust.

---

228 SZENTI Tibor, 1985. 157–158.
229 SZENTI Tibor, 1986. dec. 15.
230 KISS Lajos, 1953. 223., 237.
231 KISS Lajos, 1953. 218.
232 KISS Lajos, 1953. 196., 226.
233 KISS Lajos, 1953. 222.
234 NAGY Gyula, 1975. 388.

Elsőnek a máig emlegetett Nótás Szabó Pál (1800–1869) kerüljön sorra! Népünk túlértékelte szerepét, illetve tehetségét: elsősorban nem költő volt, hanem nótafa. Kalandos sorsú, kiterjedt rokonság leszármazottja, aki volt számadó gulyás, majd 1835–1865 között hajcsár. Nótákat tanult, közvetített és variált is. Neki tulajdonítják városunk egyik legnépszerűbb dalát:

Nagy a vásárhelyi puszta;
De sok szegény legény lakta!
Én is laktam egy ideig:
Tizenhárom esztendeig.[235]

Jó érzéke volt a köszöntőkhöz, a különféle rigmusokhoz és gúnyversekhez; szeretett feleségét szép lírai dallal búcsúztatta:

Csak egy volt az én világom,
Kiért éltem;
Akit elveszteni féltem.
Midőn magaménak véltem,
Elnyelé a setét sír.[236]

(Méltó folytatása az idézett sírvers-költészetnek.) Ismert szövegeket és dallamokat egyénileg variált, mint pl. - *Hallod-e, te nádiveréb?…; - Kerek az én subám alja…; - Volt szeretőm sok ideig…* (lásd *előbb*…) - *Én is laktam egy ideig*…![237] Eredeti népdalaink egy részét is a vásárhelyiek Nótás Szabó szerzeményének tartják, mint pl.: - *Búza, búza, de szép tábla búza!…; - Elveszett a buga bárány…; - Meg kell a búzának érni…; - Micsoda erdő ez?…; - Most jöttem én Gyuláról…; - Nem szánt – nem vet az égi madár…; - Ritka rendet vágtam…,* stb.[238] El kell ismerni, szép népdalokat tulajdonítottak Nótás Szabónak, sőt néha a legsikerültebb műdalokat is, pl. Petőfi versét – Egressy dallamát: - *Ne menj, rózsám, a tarlóra!*[239]

Rakonczai Ferenc (1895–1960) sokoldalú nótafa, dalszerző és verselő volt. Péczely jóvoltából énekkari tagként szerepelt; saját dalait le tudta kottázni. Népi és népies dalokat utánzott, illetve szerzett vőfélyverset, balladát és egyházi népéneket is. Mindössze 5 év alatt 226 dala született. Ő volt Csorcsán Szűcs Imre szomszédja és tanítómestere. Tartalmi-formai szempontból érdemes összevetni kettőjük versét a *Kisbéres életéről*:

Rakonczai:

A jegyzőnek meg a papnak
Módja jobb, mint a parasztnak:
Nem kapál, nem kaszál,
Fatornyos ágyban hál,
Vasalt nadrágban jár.

De a szegény kisbéresnek
Dolga után sokan lesnek
Ha sorát vizsgálja,
Más lábakapcája.[240]

---

235 KISS Lajos, 1927. 9.
236 KISS Lajos, 1927. 18.
237 KISS Lajos, 1927. 31., 22–23., 35.
238 ORTUTAY Gyula – KATONA Imre, 1975. I. 212–213., 265.; II. 271., 299., 398., 413., 518.
239 KERÉNYI György, 1961. 211.
240 PÉCZELY Attila, 1956. 52.

Csorcsán Szűcs:

De mikor mindönszent napja elérközött,
Jancsi cipőt húzott s szépen fölöltözött,
Kukoricával van a kocsi mögrakva,
Jancsi gyerök mindezt a bérébe kapta…
Mártélyi gyerökhad mind odasereglik,
S Jancsi cipőjét irigyködve nézik.
Jancsi csak mosolyog s gondolja magába:
Mönjetek dolgozni ti is a tanyára![241]

A „tanítvány" Csorcsán Szűcs Imre (1907–1990) az egyik legérettebb és legtermékenyebb népi költőnk, kinek önálló verseskötete is megjelent. Évtizedeken át ő volt a város leghíresebb vőfélye, e verseiből előzőleg már idéztünk; köszöntőket is írt és mondott; saját verseit szívesen szavalta. Olvasókör vezetőségi tag is volt; színjátékokban is vállalt szerepet. Túljutott saját alkalmi műfajain, szellemes szatírákat, verses beszámolókat írt. Műfaji újításai a dinnyék héjára karcolt reklámversek, de ezek is voltaképp korábbi hagyományok modernizált folytatásai:

…Ilyet látni csak mesében:
Dalt a dinnye tetejében…

Gyere, rózsám, Sóshalomra!
Dal nőtt ott a dinnyesorba.
Ahol dal és dinnye terem,
Ott az igazi szerelem.

Dinnyeföldre varjú szállott,
Másutt is sok kárt csinált ott.
Most a nótát észrevette,
Fölrepült, és elszállt messze.[242]

Azon kevesek közé tartozott, aki eljutott a gondolati líráig; a változó világban a gondolatok szárnyán szállt fölé a mindennapi gondoknak; verse egy kissé Petőfiére emlékeztet:

1. Változott a világ, a gazdálkodás is,
A föld termésére igényt tartott más is:
Mielőtt teljesen „szabad" lett a paraszt,
A termést elvitték, úgyhogy nem is maradt.[243]

2. A csatornaparton állok,
A pusztában messze látok:
Nincsen erdő, nincsen halom,
S messze száll a gondolatom…[244]

Az egyik legtudatosabb és leglíraibb népi költőnk volt Tóth Mártonné Elek Juszti (másként Jusztika, Jusztin, Jusztina, 1869–1946), kinek szinte vesszőfutás volt egész élete: baleset következtében arca gyerekkorában teljesen eltorzult, emiatt sehol nem találta a helyét; „zúzmarás tél az egész életem", val-

241 SZENTI Tibor, 1985. 208.
242 SZENTI Tibor, 1985. 168.
243 SZENTI Tibor, 1985. 31.
244 SZENTI Tibor, 1985. 23.

lotta.[245] Kerülte a nyilvánosságot, sokat olvasott, és korán verselni kezdett. Tornyai festőművész rövid idejű barátsága után teljesen magára maradt, egyedül gépészkovács férje tartott ki mindvégig mellette. Legszebb verseit kettőjükről írta; néhány idézet:

1) ...Keze alatt a gépóriások
Mind engedelmesek, szelíd pajtások
Mintha éreznék, mint nemes állat,
Hogy velük jobban senki sem bánhat...[246]

2) ...Közben az évek egyre múltak, szálltak,
A munkásügyek mind rosszabbul álltak.
Egyszer csak arra eszméltünk ijedten,
Hogy megvénültünk szépecskén mi ketten;
S a nagyon fáradt, két öreg fecskének,
Mikor legjobban kellene a fészek,
Nemhogy kis háza, kis kunyhója sincsen...[247]

Ám nemcsak önmagáról és családjáról énekelt, hanem egyes társadalmi problémákról is. Tudatos, de már életében elfeledett költő volt; így üzent saját korának és nekünk, utódoknak is:

...Fülemüle vagyok, de verébnek néztek...
De ha versemet úriasszony írja
Száz ember olvasná mosolyogva, sírva...[248]

Befejezésül elismeréssel adózhatunk szakembereinknek, kik a népköltészeti műfajok széles vásárhelyi skálájából ezernél is több hiteles szöveget, majd „pótlólag" több száz dallamot gyűjtöttek. Ez a helyi folklór-repertoár teljesnek ugyan nem mondható, de gazdag, és városunkat a legalaposabban feltárt helységek közé sorolja. A nagy, szomszédos versenytárs: Szeged példája is serkentette a vásárhelyi kutatókat, de főként a minden szépre és jóra hajlamos, a művészetek iránt nyitott és fogékony vásárhelyi nép tette lehetővé a gazdag szellemi termés betakarítását. A hagyományos vásárhelyi népköltészet, a szóbeliség időközben háttérbe szorult ugyan, de a közérdeklődés és igény nem szűnt meg, mint sok helyen, hanem átadta helyét az írásbeliségnek, ahol a nép továbbra sem csak befogadó volt, hanem egyúttal egyre egyénibb alkotó is; miként a díszítő hajlam továbbra is érvényesült, napjainkhoz közeledve már elsősorban a padlókat ékítő homokrózsákban volt látható. Vásárhely minden szempontból külön színfolt hazánk népművészeti térképén, és ez az említett ezer szellemi „mintavétel" tematikai–gondolati–érzelmi arányaival hiteles képet ad népünkről, arról, ami legjobban foglalkoztatta, s arról is, amit mellőzött vagy jelentéktelennek tartott. Mindebből az is kiderül, hogy az óriásfalvaknak vélt alföldi mezővárosok voltaképp polgárság híján is polgárosodtak, élen jártak a társadalmi–gazdasági–kulturális átalakulásban, fejlődésben. Mindez városunkra az átlagnál is fokozottabban érvényes és jellemző.

[245] KISS Lajos, 1953. 217.
[246] KRISTÓ NAGY István, 1975. 305.
[247] KISS Lajos, 1953. 207.
[248] KRISTÓ NAGY István, 1975. 302.

IRODALOM

ALMÁSI Gyula Béla

1974 A második évtized. Művészélet vásárhelyen, 1912–1921. In: Vásárhelyi Tanulmányok, IV. (Szerk. Bíró József – László József.) Hódmezővásárhely, 51–69.

BÁLINT Sándor

1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete, III. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978-79/2. Szeged.

CSORCSÁN SZŰCS Imre

1997 Parasztversek. Szerk. Szenti Tibor. Hódmezővásárhely.

DÉGH Linda

1952 A szabadságharc népköltészete. Budapest.

FELFÖLDI László

1983 Adatok Hódmezővásárhely tánckultúrájáról. In: Kiss Lajos Emlékkönyv (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 379–401.

FELLETÁR Béla

1983 Péczely Attila és a vásárhelyi népzenekutatás. In: Kis Lajos Emlékkönyv (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 403–414.

HERCZEG Mihály

1981 Az ellenség kártétele Vásárhelyen (1849. aug. 3.). In: Csongrád megyei Honismereti Híradó. Szeged, 77–82.

IMRE Mihály

1984 A város művelődéstörténete 1848-ig. In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerk. Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 645–695.

KÁLMÁNY Lajos

1914 Hagyományok I-II. Vác-Szeged.

1952 Népköltési hagyatéka I. (Szerk. Ortutay Gyula.) Történeti énekek és katonadalok. S. a. r.: Dégh Linda, Péter László, Katona Imre.

1954 Népköltési hagyatéka II. Alföldi népballadák. (Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest.

KATONA Imre

1957 Magyar kubikosok élete. Budapest.

1977 Török Károly népköltészeti gyűjtéseinek jelentősége. In: Vásárhelyi Tanulmányok, VIII. (Szerk. Szemenyei Sarolta – Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 45–55.

1993 Szerelmi népdalaink csoportosítása Móricz Zsigmond szatmári gyűjtése alapján. Ethnogaphia 104. 135–141.

KATONA Imre – LÁBADI Károly – OLSVAI Imre

1980 Erdők, mezők, vad ligetek… Drávaszögi magyar népballadák. Újvidék.

KATONA Imre – LÁBADI Károly

1985 Szedem szép rózsámat… Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Újvidék.

KERÉNYI György (szerk.)

1961 Népies dalok. Budapest. Népzenei Könyvtár. 3.

KISS Lajos

1927 Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. 86 dallam szöveggel. Karcag.

1956 Vásárhelyi híres vásárok. Szeged

1958 Vásárhelyi hétköznapok. Budapest.

1964 Vásárhelyi Kistükör. Budapest.

1981 A szegény emberek élete. I-II. 3. kiad. Budapest.

KOVÁCS Ágnes

1982 Vásárhelyi népmesék és mondák Kálmány Lajos gyűjtéséből. In: Kiss Lajos Emlékkönyv .(Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 351–378.

KRESZ Mária

1983 Évszámos vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeumban. In: Kiss Lajos Emlékkönyv. (Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő.) Hódmezővásárhely, 295–316.

KRISTÓ NAGY István

1975 Elek Jusztin verseiből. Somogyi-Könyvtári Műhely 4. 293–308.

LÁSZLÓ József

1980 Az 1945-ös nemzetgyűlési választások Hódmezővásárhelyen. In: A Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve. (Szerk. Földesi Ferenc.) Hódmezővásárhely, 46–51.

MNGY

1872 Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. (Szerk.: Arany László – Gyulai Pál.) Pest.

Magyar Népköltési Gyűjtemény II. Csongrád megyei Gyűjtés. (Szerk. Török Károly.) Pest. (Voltaképpen teljes egészében vásárhelyi gyűjtés)

MNK

1855–1990 Magyar Népmese Katalógus, I–IX. Budapest.

MNT

1955–1987 Magyar népzene Tára III/A, IV, V, VI, VII/1-2. (Szerk. Bartók Béla – Kodály Zoltán.) Budapest.

NAGY Dezső

1954 Csongrád megyei munkáshagyományok. In: Tiszatáj 1. sz. 1–32. (Tiszatáj Füzetek, 38. sz.)

1988 Munkásfolklór. In: Magyar Néprajz V. Folklór, 1. Magyar népköltészet (Főszerk. Vargyas Lajos, szerk. Istvánovits Márton – Szemerkényi Ágnes.) Budapest, 749–772.

NAGY Gyula

1976 Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba.

NOVÁK László Ferenc

1989 Szabó Károly nagykőrösi levelezéséből. In: Irodalomtörténeti tanulmányok. (Szerk. Farkas Péter – Novák László.) Studia Comitatensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 19. Szentendre, 329–354.

2002 A két Arany. Összehasonlító tanulmányok (Szerk. H. Korompay János.) Budapest. 22–38.

2005 Fejfa monográfia. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös.

ORTUTAY Gyula – KATONA Imre

1975 Magyar népdalok. I-II. 2. kiadás. Budapest.

PÉCZELY Attila

1932 Vásárhelyi népdalok. Hódmezővásárhely.

PÉCZELY Attila – KODÁLY Zoltán

1941 103 (százhárom) magyar népdal. 2. kiadás. Budapest.

PÉCZELY Attila

1953 Rózsa. 94 (kilencvennégy) magyar népdal. Budapest.

1956 Egy vásárhelyi paraszt-nótafáról. In: Vásárhelyi Szó. Vásárhely II/10. (okt.) 51–54.

1959 Régi népdalok Csongrád megyében. In: Csongrád megyei Tanulmányok. I. (Szerk. Csalog József.) Hódmezővásárhely, 1. szám. 25–42.

SZABÓ Ferenc

1964 A dél-alföldi betyárvilág. Gyula. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 53–54. szám. (Szerk. Dankó Imre.)

SZENTI Tibor

1979 A tanya. Budapest.

Újabb adatok a Szabó-testvérek betyárkodásáról. In: Vásárhelyi Tanulmányok IX. Hódmezővásárhely, 125–135.

1985 Parasztvallomások. Budapest.

1988 Vér és pezsgő. Tények és Tanúk. Budapest.

SZIGETI János

1976 Vásárhely története a török kortól a Pető-féle mozgalomig (1526–1753). In: Vásárhelyi Tanulmányok VII. (Szerk. Bíró József – László József.) Hódmezővásárhely, 23–37.

SZŐNYI Benjámin

1972 Verses krónika a Pető-féle népforrongásról (1753). In: a Hódmezővásárhelyi

Bethlen Gábor gimnázium Évkönyve. Az iskola 250 éves évfordulóján közzéteszi dr. Grezsa Ferenc igazgató. Hódmezővásárhely, 176.

UJVÁRY Zoltán

1960 Tasnádi Lajos botpaládi kéziratos könyve. In: Jósa András Múzeum Évkönyve III. 155–175.

VARGYAS Lajos

1977 A magyar népballada és Európa I-II. Budapest.

NÉPDAL, NÉPI HANGSZERESSÉG, ZENÉS NÉPSZOKÁSOK HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN

Felletár Béla

Behatárolások

A magyar népdalok iránti érdeklődés, azok gyűjtése, lejegyzése lényegében az egész XIX. század folyamán felszínen volt, de csak akkor lendülhetett föl, amikor föltalálták az első hangrögzítő eljárást, a fonográfot. Magyarországon elsőként Vikár Béla kezdett vele dolgozni 1896-ban. Addig jobbára csak szövegeket jegyeztek le. A gyűjtött kottás anyag értékelése, feldolgozása, osztályzása terén voltaképpen minden szakszerű kiadás – kezdve Bartók és Kodály 1906-ban közösen publikált Magyar Népdalok-jaitól – egy-egy lépcsőfokot jelentett, ám az első igazi mérföldkő Bartók Béla „A Magyar Népdal" című, 1924-ben megjelent könyve volt. Ehhez fogható alapmunka a hangszeres magyar népzenéről viszonylag sokáig váratott magára. Sárosi Bálint számos előzményt és résztanulmányt összefoglaló, merészen rendteremtő munkája[1] e sorok írása közben, 1996-ban látott napvilágot.

A Hódmezővásárhely zenei folklórjával foglalkozó irodalomban is mutatkoznak hasonló fokozatok a jelenségek kezdeti leírásától a helyi gyűjtésű népdalok osztályozásáig – Török Károlytól Kiss Lajoson keresztül Péczely Attiláig. Mielőtt azonban e források és saját kutatási eredményeink segítségével tárgyunk elemzéséhez fognánk, meg kell határoznunk vizsgálódásunk kereteit.

Hódmezővásárhely város és a hozzá genetikailag és kulturálisan szervesen kapcsolódó hódmezővásárhelyi nagytáj (a vásárhelyi Pusztától *Mártély*ig, *Elegé*ig terjedő határrész) népének zenei néprajzát próbáljuk fölvázolni. Képet adunk dalairól, hangszereiről, hangszeres együtteseiről, zenés-dalos szokásairól.

Elméleti síkon a legutóbbi szakirodalmi munkák szemléletét tekintjük irányadónak, a Vargyas Lajos 1981-ben megjelent[2] és Sárosi Bálint fentebb hivatkozott könyvében foglaltakat. A századvég magyar népzenekutatóinak ugyanis több vonatkozásban eltér az álláspontja a századelő klasszikusaiétól: nyitottabb, tágabban értelmezi a fogalmakat, több összefüggést vesz figyelembe. Ezek szerint „mindaz beletartozik a népdal fogalmába, amit a magyar nép variálva, tehát alkotó módon magáévá tett, vagy amit biztosan ő maga alkotott. Amit a közösség elfogadott sajátjának, ami benne élt zenei tudatában."[3] Ezek a megállapítások érvényesek a hangszeres népzenére is, de mellettük szükség van közelebbi, specifikus meghatározásokra is. Hangszeres népzenének „a hangszerszerűen, hangszeres funkcióban megszólaló dallamokat tekintjük". (Hogy világosabb legyen: nem a hangszeren hangról hangra, szótagról szótagra eljátszott népdalokat.) Ebbe beletartoznak olyan városi eredetű zenei anyagok, „amit a falu elfogadott és őriz, a város viszont elfelejtett", és beletartozik a cigányzenekarok által játszott magyar nemzeti zene. A hangszeres népzene zöme tánczene, továbbá néhány lakodalmi mars, vendégkísérő, asztalizene, kesergők, valamint átmeneti kategóriaként a dudanóták, kanásznóták, jaj-nóták és néhány szöveges táncdallam. A hangszeres magyar népzenére nem jellemző a pentatónia; nincsenek pentaton megoldású hangszerek, nincs pentaton stílusréteg „[…] mindig az épp felszínen lévő divathoz igazodik: gyorsan asszimilál új elemeket […] a hangszeres népzenében nem tudunk olyan éles vonallal körülhatárolt 'régi' és 'új' stílust kimutatni."[4]

Végezetül vizsgálódásaink időbeli határairól: azokat értelemszerűen a rendelkezésre álló források határozzák meg. Kevés XVIII. századi kivétellel XIX–XX. századi gyűjtésekre, tanulmányokra építjük dolgozatunkat.

---

1 SÁROSI Bálint, 1996.

2 VARGYAS Lajos, 1981.

3 VARGYAS Lajos, 1981. 13.

4 SÁROSI Bálint, 1981. 8., 67., 68.

A nép zenei tevékenységének szórványemlékei a XVIII. századból

A török uralom megszűnte utáni első évszázad a lassú, fokozatos gazdasági megerősödésé. Ekkor kezdődik el a tanyásodás. Jóllehet bizonyos társadalmi feszültségek adódnak időről időre – Bujdosó–Pető–Törő-féle utókuruc zendülés, igazságkeresők, viták a földesúr, Károlyi gróf és a városi magisztrátus között, a két egyház súrlódásai –, a parasztság életének új formái. A jobbágyi állapot azonban nem jelentett olyan mérvű kötöttséget és függőséget, amint azt korábban kinyilatkoztatták. Volt lehetőség az egyéni gazdagodásra, példa rá az első hódmezővásárhelyi parasztnábob, Kaszap Péter. Ebben a században kezd kialakulni a parasztság vagyoni rétegződése, megjelennek a béresek, cselédek. A művelődésben ez egyelőre nem mutatkozik, a parasztság folklórkincse még közös, egységes. Más vonatkozásban viszont látunk egyfajta megosztottságot, amit az egyházak korabeli szigorúan puritán felfogása a világi dolgokról idézett elő. Egyes dalos-zenés összejöveteleket a bűn melegágyának tartottak, a hangszereket pedig – a korai kálvinizmus hangszerellenességének késői hatásaként – az ördög eszközeinek. A világi hatóságok gondolkodása sem sokban tér el ettől – nota bene –, a boszorkányégetések utolsó évszázadában vagyunk ekkor. Egykorú testamentumokban, inventáriumokban nem találkozunk zeneszerszámmal, világi kotta- vagy dalszöveg-lejegyzések nem maradtak fönn városunkban ebből a korszakból.[5]

Sajátságos és egyben jellemző, hogy az a néhány adat, amivel a népzenére vonatkozóan rendelkezünk, nagyobbrészt pörös, illetve kihágási iratokban maradt fönn. Kezdjük a hírhedt boszorkánypörökkel. Schramm Ferenc alapvető munkájában találunk Csongrád megyei, köztük városunkban – in oppido Hód-Mező-Vásárhely – lefolytatott eljárásokat. Egyhelyt azt olvassuk, hogy a tanú fölismerte a „gonoszok seregében a Vak Dudást, ki dudássok volt azon rosszaknak".[6] Damián Ilona 1734. évi pöriratában ez áll: „…ettenek, ittanak, tánczoltanak, Dudások volt." A hódmezővásárhelyi törvényszéki iratokban az 1755. január 26-i bejegyzésben a következők állnak: „F. Nagy István juhásza gazdája 14 juhát eladta 14 akó borért", és azt Vida Jánosné „hegedűszóval maga házánál eltékozolni megengedte".[7] 1744. október 5-i bejegyzés: „Szél Miskánét 40 korbácsütéssel sújtották", mert „…bordélyházban részegeskedett az pásztorokkal, azoknak dallott szajha módjára."[8] 1742-ben találkozunk először zenés népszokásra utaló tanácsi határozattal. Ebből megtudjuk, hogy a korabeli lakodalmas menetet az utcán zeneszó kísérte: „Minthogy a Lakodalmasok sokféle excessusokat [kihágásokat – F. B.] és insolencziákat kezdettenek városunkban indukálni [bevezetni – F. B.], unducetivi statuáltatott [elhatároztatott – F. B.] hogy mátul fogva azon lagzisok kemény büntetés alatt a zászló hordozástul és uczákon való muzsikáltatástul s tánczolástul abstineáljanak [tartózkodjanak – F. B.]."[9] Szeremlei Samu is hivatkozik várostörténeti monográfiájában erre a határozatra, de hozzáfűzi, hogy azt a nép nemigen vette figyelembe.[10]

S hogy a nem fegyelmi vonatkozású népzenei megnyilvánulásokra is utaljunk – Szeremleinél maradva –, idézzük a lakodalmi ágyvitel szokását: a több kocsiból álló bútorszállító menet végén „egy kocsin hegedűs cigányok helyezkedtek el, úgyhogy a menet zeneszó mellett haladt".[11] A temetési szokások között is fölbukkan a muzsika, a népdal, annak egy igen archaikus műfaja, a siratóének. Az otthoni ravatalnál „háziak, atyafiak és szomszédok különösen pedig az ebbeli szereplésükről ismert énekes öregasszonyok, éjszakán át virrasztottak, miközben szájról szájra maradt alkalmi énekeket mondogattak, bőven vacsoráltak s bort ittak; úgyhogy megesett, hogy a virrasztók … a gyászénekek után világi nótákat is daloltak." Érdekes, hogy az úgymond hivatásos siratóasszonyok mellett az özvegynek vagy gyermekét temető édesanyának külön is megvolt ez a szerepe: „Az özvegyen maradt

---

5 SZENTI Tibor, Vásárhelyi Tanulmányok, 9-10. kötet.

6 SCHRAMM Ferenc, 1970. 256.

7 MNL CSML HF törvényszéki iratok 1755. január 26. Idézi Herczeg Mihály (Szolgák, cselédek Hódmezővásárhelyen 1848 előtt). Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből, 1979. Szeged.

8 Uo.

9 MNL CSML Protocollum iudicale ab Anno 1731. 2. kötet 34.

10 SZEREMLEI Samu, 1913. 5. kötet 459.

11 Uo.

nő, mikor a koporsót az udvarra kihozták éneklő keserves hangon kiöntötte a szíve érzéseit, miközben átölelte a koporsót, ráborulva arra."[12] A halotti toron újra előjön az éneklés: „A temetőből jövet a halottas háznál torra gyűltek össze […] ettek, ittak, eleinte egyházi énekeket, majd néha világi dalokat is gajdoltak."[13] Ugyancsak Szeremleinél olvashatunk arról, hogy a katonaállítás, más néven verbuválás sem folyhatott zeneszó nélkül. 1744 tavaszán egyszál hegedűs húzta a katonának felcsapni kívánkozók talpa alá a táncnótát.[14] A fenti példákból az is kitűnik, hogy a XVIII. században a duda és a hegedű volt a legelterjedtebb hangszer a nép használatában. Bátran hozzátehetjük, a furulya is közibük tartozott – lejjebb, írásos említésekor szólunk róla.

Végezetül álljon itt egy derűs történet, ha úgy tetszik, anekdota Jókai tollából. „A múlt századi visszaemlékezések Hód-Mező-Vásárhelyről" címmel a Hölgyfutár 1891. 37. számában a 292. oldalon található. Károlyi gróf, a környék földesura sehogy nem tudott megegyezni hódmezővásárhelyi jobbágygazdáival a neki beszolgáltatandó marhák számában. Egyszer lejött látogatóba Hódmezővásárhelyre. Nagy lakomát csaptak a tiszteletére (feltehetően a város legjelesebb kocsmájában). Vásárhelyen az asztalnál az volt a szokás, hogy mindenki elénekelte a maga nótáját, a többi meg utána mondta [soréneklés, FB]. Károlyira is rákerült a sor. Ő ismert dallamra a következő rögtönzött szövegű nótára gyújtott, amit a gazdák kényszeredetten, de utána énekelték, mert úgy illett:

Minden gazda ad egy ökröt,
Bíró uram kettőt stb.

Másnapra annyi ökröt hajtottak össze a gazdák, hogy nem fértek a gróf karámjaiban.

XIX. század. Zenés népszokások, egy korai dalgyűjtés, egy nótafa, hangszerek

Időrendben, illetve forrásaink nyomán haladva, a századnak a szabadságharccal, kiegyezéssel lezárt első szakaszát vizsgáljuk. Innentől kezdve megszaporodnak a forrásaink. A korabeli dalos-zenés népszokásokról, alkalmakról tartalmas leírás maradt ránk Szathmáry Károly tollából. A nép építészete, öltözködése és egyebek mellett kitér dalos lelkületének jellemzésére. „Hallani itt, írja, élénk s kedélyes népdalokat, kivált szüretkor, midőn a többnyire lányok s asszonyokból álló szedősereg víg dalától zeng az egész környék." Ünnepnapokon csónakokra szállnak a fiatalok, és kirándulást tesznek a Hód taván. Daluk messzire hangzik a vízen. Színesen és élményszerűen írja le a szűcs céh „lakozását", jelmezes fölvonulását s az azt követő, ceremóniákkal bevezetett, evéssel, ivással egybekötött táncmulatságát, amelyen Guti Marci prímásnak és nagy hírű bandájának jut kitüntetett szerep.[15]

Akad a dalgyűjtésnek egy korai példája az 1820-as évekből. Sajnos, kotta nélküli szövegekről van szó. Lejegyzője, K. Kardos Antal abban az időben tanított a helyi református gimnáziumban. Mint füzete címoldalán írja, „A nótákat HMVásárhelyi praeceptorságában" jegyezte le. Kézirata 177 verset tartalmaz, javarészt ismert és ismeretlen költők alkotásait, de vannak benne ún. diákdalok és néhány olyan szöveg is, amely énekelt népdalnak vagy népies műdalnak tekinthető, legalábbis nagyon közel állanak ahhoz, állapítja meg a gyűjtés tudományos vizsgálója, Imre Mihály irodalomtörténész.[16]

Ezzel szemben hitelesen folklór jelensége a kornak Nótás Szabó Pál (1790–1869)[17] nótafa, foglalkozását tekintve számadó gulyás, később marhahajcsár. Mint ilyen bejárta az országot, s külhonban is megfordult. Volt alkalma dalkincsét bővíteni. Kocsmákban, lakodalmakban, egyéb sokadalmakban

---

[12] Uo. 465. (Egyetlen siratóének-lejegyzés: Kiss Lajos: Régi Népdalok Hódmezővásárhelyről. Kiadja a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézete 1927. 86. sorszámú dal. Lásd még uo. a bevezető tanulmányt!)

[13] Uo. 468.

[14] Uo. 588.

[15] Vásárhelyi Táj- és Népismertető. Pesti Regélő Divatlap 1844. 36. szám 568–570.

[16] Hódmezővásárhely Története 1848-ig. Hódmezővásárhely, 1984. 693.

[17] „A református egyház keresztelési anyakönyve", 2. kötet 133., illetve „A református egyház halotti anyakönyve", 7. kötet 247.

szívesen látott vendég volt. Kifogyhatatlan volt a dalokban, jó hangulatot tudott teremteni. Föltehetően jó előadókészsége, vonzó egyénisége is hozzájárult sikereihez, népszerűségéhez. Személytelen népdalai, nemkülönben megtörtént helyi eseményeket népi humorral megéneklő helyzetdalai, hírversei közkedveltek voltak; a helybeli dalok dallamvilágától elütő modális fordulatai, exotikus bővített másodlépései különös hatást gyakoroltak hallgatóira. Életében, bár szinte mindenki ismerte, az írástudók nem sokat törődtek vele. Halála után a másik végletbe estek: fölkapták, valóságos legendát csináltak belőle.

Az irodalomban elsőként Török Károly említi.[18] „Majdnem fél százada dalol a vásárhelyi népnek" – írja róla, majd idéz egy szállóigét: „Ebből a gyerekből egy második Nótás Szabó lesz" – szokták volt mondani a jó hangú, tehetséges fiatal énekesekről. Dalainak gyűjtésében, népszerűsítésében különösen Vetró Lajos Endre (1858–1928) városi „kultúrtanácsnok", a Béla cigány könyv szerzője tűnt ki. Több előadást tartott és cikket publikált a tárgyban.[19] Valószínű, hogy Nótás Szabóról is könyvet akart írni, de valamilyen oknál fogva nem került rá sor. Alighanem azon feneklett meg szándéka, ami a későbbi kutatóknak is föladta a leckét: mi tekinthető a Nótás Szabó nevéhez fűződő dalokból eredeti alkotásnak és mi csupán közvetítésnek? Vetró halála előtt nem sokkal fölajánlotta anyagát megvételre a városnak. Miután az alku nem jött létre, a kéziratok elkallódtak. Sajtópublikációiból kitűnik, hogy a lelkes lokálpatrióta kultúrtanácsnok minden ismeretlen szerzőjű népies nótát Nótás Szabónak akart tulajdonítani, és kikiáltotta koszorús népköltőnek.

Kiss Lajos (1881–1965) neves etnográfus Régi Népdalok Hódmezővásárhelyről című, 1927-ben kiadott gyűjtésében[20] már szelektál a köztudatban Nótás Szabónak tulajdonított dalokban, nem mindegyiket fogadja el autentikusnak. Zenekutatói fölkészültséggel először Péczely Attila nyúlt a kérdéshez.[21] Kimutatja, hogy a dalok egy része népi közkincs, egy másik szlovák evangélikus népének folklorizált változata, és így tovább. Autentikusnak egyedül két vagy három dalt ismer el. Szigorú kritikai föllépésének hátterében azonban nem csupán a népzenetudomány állt. Abban az időben dúlt a harc városunkban a Péczely képviselte kodályi irányzat (az ősi magyar népdalkincs, a parasztdal hívei) és a vele szemben álló városi polgári körök között, akik a népies műdal, a magyarnóta mellett szálltak síkra, Nótás Szabót mintegy pajzsul használva.

Mint látjuk, akkor Nótás Szabó népköltői eredetisége, vásárhelyisége körül zajlott a vita. Ma másként közeledünk hozzá: nótafának tartjuk, akinél nem perdöntő az, hogy maga szerez-e dalokat, illetve helybeli fogantatásúak-e a dalok vagy idegenből hozottak. A parasztdalt és a népies műdalt a magyar dalkincs két rétegének tartjuk; mindkettőnek a népélet a tárgya, csak más-más történelmi kor, illetve civilizáció termékei. Az egyik tanyai, falusi, pusztai környezetben született és él ősidők óta alig változva; a másik a XIX. század folyamán városi szellemiségű környezetben alakult ki, ám azóta a nép legszélesebb rétegeit is meghódította. Nótás Szabó dalai között akad ilyen is, olyan is, saját szerzemény és átvétel is, melyen többé-kevésbé érezhető a nótafa alakító, egyénítő hatása. Alakja mindent egybevéve figyelemre és megbecsülésre méltó színfoltja a helyi zenei folklórnak, zenéje ma is élvezhető.

Álljon itt két dala. Az első *(Nagy a vásárhelyi puszta)* Kiss Lajos gyűjtésében 1. sorszámú dal, Péczely szerint közkincs, tehát több helyt éneklik, keletkezési helye nem állapítható meg. Ezt annyival egészítjük ki, hogy a *dúr*ból *bőszekundos* lépés utáni *fríges* lezáródás mindenképpen sajátos.

A második *(Búza, búza, búza)*, Kiss Lajosnál a 44. sorszám alatt, *bőszekundos moll* dallam, autentikusnak tekinthető. Érdemes még megjegyezni, hogy Móricz Zsigmond „Búzakalász" című színművében szerepelteti, és Endre Bélához intézett levelében utal is rá, hogy tőle hallotta.[21a]

A bővített *szekundlépés*ről több helyen ejtettünk szót, szabad legyen itt annyit elmondani róla, hogy török eredetű motívum, föltehetően délszláv közvetítéssel került magyar zenei nyelvterületre. A korai verbunk idején tűnik föl. Virágkora a XIX. században a népies műdal kivirágzása idején volt. Főleg városi környezetben dívott, éppen ezért a nép nem érezte igazán magáénak. Ha meg is csodálta,

---

[18] Magyar Alföldi Népszokások. Magyarország Képekben. Pest 1867. Heckenast Gusztáv. 1. 2. kötet 187.

[19] VH 1879. február 9, 16, 23., Hód-Mező-Vásárhely 1882. július 9.

[20] Lásd: 12. jegyzet.

[21] Hódmezővásárhely népének zenei élete. Kézirat 1954. 52–60.

[21a] Móricz Zsigmond Összegyűjtött Művei. Színművek II. 1956. 351.; Móricz Zsigmond Levelei 1963. 383.

költészetén nem hagyott mélyebb nyomot. Ezzel szemben Liszt Ferenc mint magyar motívumot alkalmazta egyes műveiben és tette világszerte ismertté.

A „nótás" vagy „dallos" ragadványnevet később is, századunkban is viselték néhányan, de már módosult jelentéstartalommal. Például a jó hangú, nótáskedvű, szépen mulatni tudó Rostás Ferenc a Garay utcából. Más esetben féktelenség, duhajság járult a szó jelentéséhez, egész piaci keresetet, mi több, teljes vagyont elmulatni képes szenvedély. Ilyen volt a György utcai Szabó Mihály a XX. században, vagy az újvárosi Fejes Imre egy nemzedékkel korábbról. Ennek a típusnak állít emléket ifjú Bibó Lajos a „Hibások" című parasztdrámájában Nótás Gál István alakjában, jóllehet jelleme nem egysíkúan negatív, hanem drámaian összetett.

Török Károlyt tartjuk a több mint 100 esztendeje virágzó és termő hódmezővásárhelyi néprajzi iskola első kimagasló alakjának. A köztudatban népdalgyűjtése áll. (Megjelent Csongrád megyei gyűjtés címen a Magyar Néprajzi Gyűjtemény második köteteként 1872-ben.) Bár még ő is csak kotta nélkül jegyzett le, számos darabjáról lerí, hogy énekelt dalok szövegeiről van szó. Sőt, némelyik egyértelműen énekelt dal ma is közismert (*Feketeföld termi a jó búzát*, *Megöltek egy legényt*, *Udvarom, udvarom*, *Csillagok, csillagok* stb.) Kevéssé ismert, esetünkben azonban ugyanilyen fontos Török Károly leíró tanulmánya, a Magyar Alföldi Népszokások.[22] Zenei tekintetben Szathmáry ismertetett írásánál jóval gazdagabb képet nyújt a hódmezővásárhelyi nép életéből. Az „általános ösmertető" lírai hevületű sorai után, melyekben szülővárosát „egy kis dalos országnak" nevezi, áttekinti a zenélési, éneklési alkalmakat [csoportosítás tőlem – F. B.]: 1. Az egyén életéhez kapcsolódó jeles események (keresztelő, lakodalom, névnap, temetés); 2. Naptári ünnepek (pünkösd, karácsony – Gergely-napot itt nem említ, de népköltési gyűjteményében, lábjegyzetben foglalkozik a *gergelyjárás*sal, úgyhogy azt is idesorolhatjuk); 3. A gazdasági élettel összefüggő közösségi összejövetelek (disznótor, *fonóka*, *fosztóka*, szüret); 4. Egyéb alkalmak (*tamburabál*ak, céhek lakozása, vasárnapi időtöltés a „játszón"). A teljesség kedvéért csatlakoztatjuk Kiss Lajos XIX–XX. századfordulói anyagából[23] a legeltetést, a kocsmát, a cégérszentelést, a tánciskolát, a szolgálóbálat, iparosbált stb., továbbá Péczely Attila tanulmányából[24] a katonáskodást, az idegenben való munkavállalást (kubikmunka) mint a dalok művelésének, továbbadásának alkalmait.

Török Károly kitér a népi, illetőleg a nép által használt hangszerekre. A csárdákban, lacikonyhákban változatlanul a hegedű meg a bőrduda járja. Ezek Hódmezővásárhelyen is honos zeneszerszámok. Velük szemben a tekerőlant, gúnynevén nyenyere csak nagyritkán fordul elő, Szentesről jár át a zenésze. Ebben az írásban esik szó először hódmezővásárhelyi viszonylatban a citeráról, akkor elterjedtebb nevén: tamburáról. „Majdnem mindenik tanyán ott lehet találni; fiatal legények, sőt gyakran még lányok is olyan szépen ki tudják verni rajta azt a gyönyörű magyar dalt, hogy az embernek még a vére is fölpezsdül hallatára." A citerával később bővebben foglalkozunk, itt egyelőre annyit jegyzünk meg, hogy nem ősi, nem is régi magyar hangszer. Ázsiai eredetű, Magyarországra osztrák közvetítéssel került a XIX. század folyamán, előbb Dunántúlra, onnan az Alföldre, ahol jobban elterjedt.

Kiss Lajos említi még a furulyát, amin elsősorban a csordásgyerekek muzsikálnak. Szerinte előfordult vidékünkön a doromb és a víziduda is. Utóbbival a katonai kürtjelekhez hasonló rövid motívumokat fújtak, hangja este mérföldekre elhallatszott.[25] Az 1983-ban, gyűjtésünk idején 101 esztendős Líbor Sándor, aki a Pusztán született és ott töltötte fiatalságát, még hallotta a furulyát: „pásztorembörök fútták, ott kint a pusztába. Sámsomon, az uradalomnál vótak juhászok, oszt azok."[26] Egy 1908-ban megjelent kis tudósítás a következő címet viselte: Kala János temetésen megszólalt a furulya. Talán saját hangszerével búcsúztatták az öreget, aki mellesleg Tornyai János modellje volt a „Juss" című kép festésekor, tipikus, bajuszos magyar parasztember. Másik hír szerint a vásárhelyiek utoljára színi előadáson (valószínűleg a János vitézén) hallottak furulyaszót.[27] A cikkíró megjegyzi, hogy milyen

[22] TÖRÖK Károly, i. m. (lásd: 15. jegyzet)

[23] KISS Lajos, 1981. I. köt. 70., 127., 424., 428.

[24] PÉCZELY Attila, i. m. (lásd: 21. jegyzet) 4. fejezet 63–66.

[25] KISS Lajos, i. m. (lásd: 23. jegyzet) I. kötet 98.

[26] FELLELTÁR Béla, 1985. 50.

[27] VV 1908. január 21. és VRU 1927. április 24. (apróbetűs).

nosztalgikus hatást gyakorolt a hallgatóságra. A két adatból következtetni lehet a hangszer hajdani népszerűségére. Valóban, a pásztorembernek szinte a fölszereléséhez tartozott a furulya. Nótaszöveg is tanúskodik róla:

Szent György napon jönnek értem szekéren,
A gazdámmal leszek majd egy kenyéren.
Felteszem a tulipános ládámat,
Furulyámat meg a cifra subámat.

A furulya azután kezdett kikopni a nép életéből, hogy az 1850-es évektől áttértek az állattenyésztésről mint fő gazdasági ágról a gabonatermesztésre, és ennek érdekében föltörték a határ nagy kiterjedésű legelőit. Csordások, bojtárok nagy számban váltak meg ekkor az ősi foglalkozástól. Egy életforma lett a múlté. A folyamat nem minden megrázkódtatás nélkül ment végbe. Erre világít rá néhány sor Péczely gyűjtéséből (mellesleg ez is műdal, mint a fenti):

Mágocs határ szántóföldünk hasítja,
ha ránézek, a szívem szorítja.
Nincs már szükség csikósra se gulyásra,
Sem a kifordított bundás juhászra
…
Fölszántották gulyafekvő telkeket,
Fölszedték a gazdagon nőtt szemeket…[28]

Péczely Attila hivatkozott tanulmányában megállapítja, hogy Hódmezővásárhelyen és környékén a hatlyukú rövidfurulyát használták, de a ’30-as évekre már hírmondó sem maradt belőle. Fejezetünket összegezve elmondhatjuk, hogy a hódmezővásárhelyi kép megfelel az országosnak, vagyis a XIX. század közepéig a duda és a furulya volt a hegedű mellett a legelterjedtebb hangszer a parasztság körében. Ezután jött divatba a citera, s minden korábbinál nagyobb népszerűségre tett szert. Az 1970-es években kibontakozó reneszánsza nyomán napjainkban is viszonylag széles körben használatos. Az idézett Bibó drámában, a Hibásokban is szerepet kapott. A hegedű túlélte a dudát, furulyát, sőt, az ún. parasztzenekarok föllépése újabb lendületet adott a használatának, a XX. század végére azonban mint a nép által művelt hangszer gyakorlatilag eltűnik.

Cigányzenekarok, parasztzenekarok, egyleti-köri műkedvelők, népszínmű

Mielőtt a századvég zenei folklórjának színes körképét fölvázolnánk, szót kell ejtenünk egy sokáig viták övezte zenei jelenségről, a cigányzenéről, pontosabban szólva a cigányzenekarok által játszott magyar zenéről. A vita arról szólt, mennyi köze van ennek a műfajnak a magyarsághoz, mennyiben tekinthető a magyar nép zenéjének. Elöljáróban le kell szögeznünk, hogy a muzsikus cigányságnak elévülhetetlen érdemei vannak XVIII–XIX. századi nemzeti zenénk felvirágoztatásában, hazai és külföldi elterjesztésében. A XX. század közepéig oroszlánrészt viseltek a legkülönbözőbb társadalmi rétegek szórakoztató zenei igényeinek kielégítésében, és befolyást gyakoroltak a parasztság saját hangszeres zenéjére, illetve együtteseire.

Az Indiából évezredekkel korábban útnak indult etnikum előőrsei a XV. században bukkannak föl magyar földön. Zsigmond király adott ki részükre első ízben menlevelet. A népcsoporton belül a muzsikusság jelentős kisebbségben volt, de miután itt gyökeret eresztettek, megerősödtek, a magyar zenésztársadalmon belül előbb-utóbb többségbe kerültek. II. Lajos, majd Thököly Imre udvari zenekarában

[28] PÉCZELY Attila: Vásárhelyi Gyűjtés. NLVK Hgy. Kézirat. 367.

már akadtak cigányok. 100 év múltán, Mária Terézia uralkodása alatt népszámlálási adatok tanúsága szerint mintegy 1500 cigányzenész működött az országban. Ugrásszerű előretörésük okát abban látjuk, hogy a feudális szemlélet a zenészeket a szolgák kategóriájába sorolta, kivált azután, hogy a tánchoz való zene egyre inkább a társadalmilag legalacsonyabb fokon álló cigánysághoz kötődött. Közrejátszott az egyházak tánc- és hangszerellenessége (korábban esett róla szó), ami a magyar zenészek egy részét arra kényszerítette, hogy hátat fordítson ennek a tevékenységnek.[29]

Sajátságos, hogy az európai, ezen belül a magyar cigányságnak dokumentálható történeti korok óta csak vokális zenéje ismert, amit különféle használati eszközök (fateknő, bádog kanta, evőeszközök) ütögetésével ritmuskísérettel látnak el. Az, amit a cigányzenész hangszeren játszik, mindig a befogadó ország nemzeti zenéje. Az előadásmód – a keleties cikornyásság, szenvedélyesség, csapongó hajlam – árulkodik csak az előadó etnikai karakteréről.

Korábbi századokban a cigányok által használt hangszerek terén nagy tarkaság uralkodott. Volt köztük kobzos, töröksípos, dudás, hárfás. A mai összetételű cigányzenekar – prímás, kontrás, klarinétos, bőgős, illetve a többszólamú mű játékstílus kialakulása nyomán csatlakozó brácsás, cimbalmos – lényegében a bécsi ún. kis szerenád együttes mintájára jött létre a XIX. században. Tudvalevő, hogy a régi cigány együttesek a XVIII. századig egyszólamra játszottak. Harmóniai színt legföljebb a mélyhangszer alsó oktávja vagy a dudaszerű kvint jelentett.

Hódmezővásárhelyi viszonylatban számos prímásszemélyiség neve maradt fönn. A legrégebbiek közül Guti Marci, Tati, Hamza, Kan Jancsi, Ónodi Antal, Kukus, Sibi, a XIX–XX. századforduló táján Flóra Jancsi, Balázs Kálmán és a legnagyobb tehetség, igazi művészegyéniség, Csutor Béla (1863–1909). Utána századunkban Virág Károly, Csáki Farkas Ede, Budai Pista, Rácz Árpád, Mungó Lakatos József, Piros József és Szénási Guszti (1905–1951), a másik kiemelkedő vásárhelyi prímások képviselték a „céhet". Oláh Toncsi, Gaudi Tasi János, Rácz László, Szabó Imre a korszak lecsengését jelentették, illetve jelentik.

A képhez, műfajhoz tartoznak még magyarnóta-énekeseink. Orbán Sándor (1893–1959) nevét országosan is a legjobbak között tartotta számon a szakma és a közönség. Számtalanszor szerepelt a fővárosban, előkelő üdülőhelyeken és a Rádióban. Hanglemezei is készültek a kor makrobarázdás technikájával. Másik kiváló nótaénekesünk Mindszenti Misán István. Kispál Mária is ismert volt a Rádióból, országos pódiumokról egyaránt. Ő zeneművészeti főiskolai végzettséggel rendelkezett, hiszen operaénekesnek készült eredetileg. A XX. század utolsó jeles nótaénekese városunkban Koltai Zoltán. Még fiatalember, de máris sok szép siker áll mögötte.

A parasztzenekarok összetétele megegyezett a korabeli cigányzenekarokéval. Természetesen nem készen pattant ki az előképből, bizonyos egyszerűbb előzményekre épült. Több adatunk van a múlt századból, korábbról is, hogy egyszál hegedűs vagy 2-3 fős banda húzta a talpalávalót. Idézzük újból adatközlőnket, Líbor Sándor bácsit: „A Kan Jancsi nem bandába vót, az magányosan vót, éppúgy, mint azelőtt Kecskeméti Miska. A' magyarembör vót, de hát az is szépen tudott muzsikálni. Egyszál magába húzta." Adatunk van egy háromtagú mártélyi bandáról 1887-ből. Juhász Pál kocsmájában muzsikáltak. Engedélyük nem volt, a rendőrség elzavarta őket. Egy brácsás, egy hegedűs és egy klarinétos volt benne.[30]

Mártélyi adatközlőnk, Kiss Ernő (sz. 1893) meglehetős részletességgel mesélte el a '70-es években a Hegedűs Sándor vezette híres mártélyi parasztbanda történetét, ő volt a tercprímás.[31] A kis Hegedűs jószág őrzése közben fabrikált magának egy hegedűt. Titkolnia kellett a szülei előtt, mert haszontalan időtöltésnek tartották a zenélést. Hanem amikor a bátyjával, aki tamburán játszott, összeállt, s együtt pénzt kerestek, ők is megbékéltek. Járogattak szomszédokhoz, közelebb-távolabb, névestét, ünnepet köszönteni. Ahogy cseperedtek, került rendes bolti hegedű, a citerát is fölváltotta a vonós hangszer; csatlakozott hozzájuk bőgős, klarinétos, később cimbalmos. 20 éves nem volt még Hegedűs Sándor, amikor már a helyi kocsmában muzsikáltak, ám a „bűgatyát" föl kellett cserélniük „röndös ruhára".

[29] SÁROSI Bálint, 1996. 19.

[30] VV 1887. június 9.

[31] FELLETÁR Béla, 1980.

Fizetni nem fizetett nekik a tulajdonos, a keresetet össze kellett kalapolniuk. Ekkor már kezdték érezni az iskolázottság hiányát. Fölfogadtak Hódmezővásárhelyről egy „karmestert", az megtanította őket kottaolvasásra, hangszerelésre, valamivel később a fúvós hangszerek kezelésére. Ettől kezdve állták a versenyt a rangos városi zenekarokkal. Tudniillik jobb helyen, lakodalmakban elvárták a zenekartól, hogy mind vonós, mind pedig fúvós hangszereken is tudjanak muzsikálni. Hívták is őket mindenfele a határban, még városon is megfordultak. Pedig csupa kétkezi parasztemberek, földmunkások voltak mind egy szálig. Napszálltáig végezték a kemény munkát, estére kimosakodtak, ünneplő ruhába öltöztek, s szólt a kezükben a hangszer fáradhatatlanul. A '30-as években elkezdtek cserélődni a banda tagjai, a hanyatlás jelei is mutatkoztak: az új városi divatokkal nem mindig tudtak lépést tartani. A boston és a onestep még elment a '10-es években, a tangó meg a foxtrott is 10–20 évvel később, de a második háború után a swinggel, rumbával nem tudtak mit kezdeni, nem szólva a beat-ről. Igaz, a tanyavilágban még a hagyományos zenét igényelték. Az adatközlés idején, a '70-es évek végén már csak ketten éltek az eredeti bandából, Kiss Ernő hegedűs és Bánfi Lajos cimbalmos. Akkor nemrég még menyasszonykiadóban muzsikáltak.

Van tudomásunk több parasztember működéséről is. Kutas-pusztán, vagyis Székkutason és határában működött Varsányi Imre bandája, Barattyoson Oláh Miska, Szőrháton a Molnár testvérek. Nevezetes volt a Szuromiak zenekara. Ők vásárhelyiek voltak, de összejárták az egész nagy határt. Leszármazottaikkal ma is találkozni a zeneiskola tehetséges zenetanulói között.

Milyen zenét játszottak ezek a parasztzenekarok? Szinte kizárólag tánchoz valót, azon belül is legtöbbször csárdást. A hagyományos paraszti környezetbe nem törtek még be a nyugati társastáncok. Persze, aki városi bálokban is helyt akart állni, annak – mint utaltunk rá –, haladni kellett a korral. Akkor még nem tettek különbséget népdal és műdal között, nem is sokban tért el a csárdás az újstílusú *giusto* dallamoktól. A legdivatosabbak természetesen a népszínművek sikerszámai voltak, de nem jelentett számukra gondot, ha a közönség operettdallamot vagy magyar slágert kívánt hallani.

Még egy kérdésre kell választ adnunk: vajon volt-e és mi volt a különbség a cigányzenekar és a parasztzenekar között? Az összetételük, a repertoárjuk lényegében megegyezett, de a parasztok ösztönösen több népzenét játszottak, és a népies műzenét is a parasztdalok egyszerűségére igyekeztek átfogalmazni. Más szóval kerülték a cikornyásságot, modorosságot, önkényes tempóváltásokat, improvizatív jellegű átvezető részeket – parasztos egyszerűséggel muzsikáltak, tömören, szószaporítás nélkül.

Érintettük fentebb a népszínműveket, de néhány szót ennek a kérdésnek is kell szentelnünk. Ezek a dalos-zenés népélet(zsáner)-darabok, melyek a XIX. század utolsó harmadában jöttek divatba, két-három emberöltőn át rabul ejtették a paraszti társadalmat, de a város bizonyos néprétegeit is; meghatározták zenei, illetve tánckultúrájukat, ízlésüket, igényeiket. Voltaképpen városi szerzők alkotásairól van szó, romantikus parasztábrázolásokról, de a valóságtól mégsem idegen élethelyzetekről, a főleg fülbemászó, táncra hívó muzsikáról. Hatására jellemző, hogy még a két háború között is lázba tudta hozni a határ népét, ha akadt ügyes néptanító, köri vezető, aki betanította a darabokat a fiataloknak. A mártélyi ifjúsági egylet az első világháború után alakult meg. Színjátszóik Dóczi Klára és Antal Zoltán tanítók segítségével nagy közönségsiker mellett játszották a Sárga csikót, a Piros bugyellárist, a Falu rosszát.[32] A '30-as években Kmetykó Károly tanítósága idején tovább folyt a műkedvelői tevékenység, és semmit sem csökkent a helyi hallgatóság érdeklődése. Pósahalmon egy egyszerű, de rendkívül muzikális és agilis parasztasszony, a boltos felesége, Cseri Mihályné (sz. 1902) rendezte az ottani köri fiatalság előadásait,[33] és további adatokkal is tudunk szolgálni.

Anakronizmus-e a XX. század '30-as éveiben népszínművet játszani? Igen, de a dolog lényege nem ez. Széles rétegeknek nyújtott színi, zenei élményt, erősítette magyarság-életérzésüket. Nem utolsósorban közösséget formált, erősített.

(A legtöbb olvasókörnek volt önálló színjátszó csoportja és Ifjúsági Egylete, amelyekből az utánpótlás származott. Az egyik legismertebb és legtovább működő köri színjátszó csoport a Sóshalmi Olvasóköré volt.) [SZENTI Tibor szerk. megjegyzése]

---

[32] FELLETÁR Béla, 1980.

[33] Uő.: Elballagott Cseri néni. Vásárhely és Vidéke 1991. március 31.

Egy megkésett dudás. Citerások, citerakészítők és citerazenekarok, a hangszer reneszánsza

Török Károly vonatkozó följegyzése[34] után hosszú ideig nem hallunk a dudáról. Péczely Attila 1930-as keltezésű, Kodály Zoltánhoz intézett levelében ezt írja: „Dudás, furulyás itt nem akadt." A harmincas évek közepén viszont látott Mindszenten egy néprajzi kiállításon egy dudát, információja szerint egy környékbeli híres zenész hangszerét. Ez a személy nem volt más, mint Borsi Lajos (1852–1934) mindszent-elegei tanyai parasztember, népzenész. Nagybátyjától, a mindszenti illetőségű Borsi Gergelytől tanulta a duda kezelését. Tudását annak idején ő is továbbadta, ámde fia, Ernő nem lelkesedett a zenéért, nem is sokáig csinálta. Borsi Lajos archaikus jelenség volt – nótafa, népzenész, emellett mesék, versek, archaikus népi imák ismerője, hagyományosan vallásos katolikus ember. Ismerte az egész határt, minden tanyát, minden lakóját. Számon tartotta a névnapokat. Ilyenkor megjelent az illető háznál, tanyánál, köszönt, megkérdezte, szabad-e köszönteni, aztán minden további nélkül elmondott egy imát a család vele. (Ha katolikus volt a család, természetesen keresztvetéssel kezdte.) Ezt követően mondta csak el köszöntő versét vagy énekét, végül pedig „fútta a kisbárányon" a nótáit. Nem hiányzott Borsi a környékbeli lakodalmakról, egyéb alkalmakról, ahol igényt tartottak rá. Egy kicsit bolondos is volt őkelme, vagy csak szerepjátszás volt részéről – az effajta közszórakoztató népi előadóművészekben gyakran volt valami mesterkélt is. Öregkorában már szerepeltették mint helyi specialitást a mártélyi Tisza-ünnepeken, s egy alkalommal fölléptették a vásárhelyi népkertben rendezett vidám juniálison. Zöldre festett lovon mint „okos tótnak" kellett belovagolnia, természetesen dudáját fújva. A repertoárja felől időseknél érdeklődve keveset tudtunk meg. A megfakult emlékek közül több népies műdal, csárdás került elő, egy szlovák eredetű dallam, illetve egy népi jelképekben kifejezett erotikus tartalmú dalszöveg.

A vásárhelyi citeramuzsika történetéről el lehet mondani, hogy sikertörténet. Körülbelül százötven éve van jelen ez a hangszer a város és környéke életében, s mindig nagy népszerűségnek örvendett. Megtermettek e tájon jobbnál jobb játékosok, hangszerkészítők, zenekarszervezők. A Néprajzi Lexikon vonatkozó címszava is foglalkozik velük, és egy másik adat, amivel még adós a történetírás: Hódmezővásárhelyről indult útjára az újkori citerazenekari mozgalom első és legjelentősebb alakja, Majoros József, aki a szegedi orvostudományi egyetemen az 1950-es évek legelején szervezett együttesével előképévé vált több későbbi sikeres citerazenekarnak, többek közt a híres sándorfalviaknak.

A citera vagy tambura tipikusan a legalsó néprétegek – kisparasztok, béresek, cselédek, napszámosok, földmunkások (Vásárhelyen még a téglagyáriak) hangszere, zenei önkifejezési eszköze volt. Minden valamire való muzsikus, aki ebből a rétegből indult, a citerán kezdte, az volt az ábécéje, bármilyen hangszeren kötött is ki. Úgy is fogalmazhatunk: akiben mozgott valamilyen zenei hajlam, az ha mással nem is, citerával biztosan megpróbálkozott. Saját kutatási tapasztalatom – közel 30 évet töltöttem zeneoktatásban –, valahány paraszti környezetből, tanyai ősöktől származó tanítványt megkérdeztem, hogy az apa, nagyapa vagy valaki a családban citerázott-e, a válasz szinte minden esetben igenlő volt. Felnőtteknél is hasonló volt a helyzet. Az Állami Zeneiskola korábbi igazgatója, egyben szolfézstanára így emlékezett erről: „Apám kútvölgyparti kisgazda volt. Tanyán lakott világéletében. Röttentően szeretött danolni, mulatni. Hegedült, citerázott. Az ottani olvasókörbe gyakran hívták, hogy muzsikáljon a bálban." Domján Imre napszámosember hangulatos életképet fest emlékezéseiben: „Apám mesélte, hogy amikor mönt az embörpiacra elállni bérösnek, mindég magával vitte a tamburáját is… Elvégeződött a jószággal, az istálló közepin fölborította a nagykast, rátötte a tamburát, maga alá kapta a fejőszéket, oszt ű magának éjfél feléig, sokszor égy óráig muzsikált.… Később haza kerültünk városra. Szögény anyám neccölt, fűzte a hálót. Vót égy nagy régi sublótunk, üres vót. Apám annak a tetejire föltötte a citerát. Olyan gyönyörű hangja vót annak! Mama mög szögény neccölés közbe mondta. Néha a szomszédok is átgyüttek."[35] Még jobban felértékelődött a citera házi, tanyai bálak idején. (Nevezték még *padkaporos bál*nak, *csutribál*nak, *cécóbál*nak is.) Ahol nem volt anyagi tehetség zenekar fogadá-

[34] TÖRÖK Károly, i. m. (lásd 22. jegyzet) I. kötet 297.

[35] Saját gyűjtés

sára, ott kitűnően megtette két-három citera, lehetőleg szintén valami üres ládára, bútorfélére állítva. Ennek is van korabeli szépirodalmi emléke, idősebb Bibó Lajos „Tamburabál tanyán" című tárcája.

A citera történetének hajnalán még általában ki-ki maga készítette el a hangszerét, természetesen az ügyesebbje. Ismereteink szerint a századfordulón jelentek meg a befutott citerakészítő mesterek. Azok is paraszt-, napszámos emberek voltak, munka után, szabadidejükben foglalkoztak a barkácsolással, piaci napokon pedig kint a piacon, a vásárban árulták portékájukat. A legrégibb ismert mester Verók Sándor volt, valamivel fiatalabb: Szappanos Bálint. Nevüket mint a régi hegedűkészítő mesterek ceruzával beírták a hangszer belsejébe. A legtöbbre Krizsán Pál vitte. Neve a XX. század végén is fogalom szakmai berkekben, márka! A Néprajzi Lexikon is említi. Az előttünk ismert legrégibb opusza az 1912-es évszámot viseli, a legkésőbbi 1938-at. Mind a kettő néhai Kerekes Bálint (sz. 1922) citerazenekar vezető birtokában volt. Ő mesélte az alábbi kis történetet: „A nagybajuszú Krizsán Pali bácsi fölfogadta őt", a tizenegykét éves inasgyereket, hogy piaci napokon mellette a standon muzsikáljon, csalogassa a vevőket. Pár fillért adott neki érte. Jó reklámnak bizonyult, jöttek a vevők és vitték a hangszereket. Az 5-6 darab, amit egy alkalomra kivitt, igencsak elkelt mindig. 4-5 pengő között adta darabját. 80 fillér és 1 pengő között lehetett alkudni. A standja a Deák Ferenc utcában volt, vásárok alkalmával kint, a Szabadság téren.

Hallottunk egy darab (eper)fából kifaragott citerákról. Ezek nyilván kezdetlegesebbek voltak. Már Krizsán idejében kialakult a technológia, hogy többféle fafajtából állították össze a testet. Tóbiás Lajos (sz. 1942) szerint az oldala gyakorlatilag bármilyen fából lehet, csak sűrű szálú, keményfa legyen – dió, tölgy, körte, kőris is lehet. Nyilvánvaló, hogy ugyanilyen anyagból készültek a faragványok, a nagy- és a kisfejek, díszítő faragványok. A tetejét viszont csak szálában futó, első osztályú, gyantamentes luc- vagy vörösfenyőből érdemes csinálni. Kozma József (sz. 1915) citerakészítő szerint a háború előtt még nem voltak divatban a csikófejes hangszerek. Abban az időben ún. bóbitás citerákat csináltak. Ez olyan volt, hogy a vége fölfele kunkorodó gombban végződött, hasonlóan a hegedűfejhez, csak nem csavarodott be csigaszerűen. A három-bóbitásat csokrosnak hívták. Volt még galambdúcos citera. Annak dupla fedele volt, s a felsőbe, oldalába kerek lyukakat vágtak, mint a galambdúcon, innen a név.

A farészek elkészülte után rakták le az érintőket vagy bundokat, népnyelven: kottákat. Ez volt a munka leglényegesebb, legigényesebb része. Nagyon régen hallás után csinálták, később bizonyos hangszer, például tangóharmónika segítségével. Pontosabb hangolást kaptak, amikor a gitár beosztását vették alapul. A '80-as években a megfelelő arányszámok ismeretében és precíz mérőeszközöknek köszönhetően már megvolt a lehetőség, hogy tökéletes munkát végezzenek. Ezután a fémhidakon vagy vánkoson, népnyelven: févajon keresztül kifeszítették a szögekhez erősített húrokat. Vidékünkön a kromatikus (kétsoros) vályúciterák voltak divatban, az említett mesterek mind ezt a típust csinálták. A két sor egyike a diatonikus hangok sora G-ről (régen 3, ma 4 húrral), a másik sor a módosított hangok sora Gis-szel kezdődött (régen 2, ma 3 húrral). Ezeken kívül voltak a kísérő (zengő, bőgő) húrok. A kisfejes citerákon több volt a kísérőhúr, gazdagabb harmóniát nyújtott. Ezután fölhangolták, népnyelven: összeszödték a hangszert. Normál hangolás esetén C-dúr szólt rajta. Ha más hangnemben akartak játszani, minden húrt feszesebbre kellett hangolniuk.

Régen tollal szólaltatták meg a citerát. A legalkalmasabb a pulykatoll volt, az tovább tartott, mint a libatoll. Napjainkban már műanyagból készül a pengető, különböző alakban. Dalladzónak nevezték régen a húrlefogót, ahol tudniillik nem ujjal fogták le a húrokat.

A XX. század második felében mintegy féltucat gyakorlott citerakészítő mester működött Hódmezővásárhelyen. Közülük is kiemelkedett Földházi Pál (sz. 1908) és a jóval fiatalabb, de műszaki mesterségben jártasabb Tóbiás Lajos (sz. 1942). Ők ketten összedolgoztak. Pontos mérések alapján sablonokat készítettek a piccoló, a normál (szoprán), a tenor és a basszus citerák beosztásához. A legtökéletesebb darabok az ő kezük alól kerültek ki. Eleinte a Krizsántól örökölt vályúformát csinálták, később a sándorfalvi Budai Sándor készítményeinek a sikere folytán áttértek ők is az ún. dél-alföldi hárfacitera típusra, népnyelven: a hasas citerára.

A citerázás történetében voltak hullámvölgyek. Erről szól adatközlőnk, Domján Imre: „Gyütt a tőcsérös gramofón, a 20-as évek végén mög a kristályketektoros rádió [így!]. A parasztok is a tanyán fölszerelték az antennát, oszt csavargatták ám, mög fogták vele Pestöt. Akkor gyütt az a nóta divatba, hogy

»Rádiót szerel a paraszt a tanyára, dróton szárad az öreg paraszt gatyája«. Attulan fogva oszt hanyagolták égy kissé a citerát." A háború után újra előkerültek a hangszerek. Ennek az lehetett az egyik oka, hogy az orosz megszálláskor is kellett a rádiónak adni. Nyilvános bálokat sokáig nem lehetett rendezni. Az itthon maradottak, a túlélők bezárkóztak egy időre a maguk világába, régi hagyományaikhoz menekültek. Aztán lassan kinyílt megint az élet, a közművelődés, és a citera maradt. Számos adatunk van az 1945 és 1955 közötti évekből a citera nyilvánosság előtti megszólalásáról. Egy példa: Péczely Attila egyik népzenei előadásán a rádióban Török Sándorné citerakíséretében énekelt vásárhelyi népdalokat.[36]

A következő évtized, az 1956-os forradalom és megtorlás évtizede újból hangfogót tett a kulturális életre, a muzsikálásra. Mikorra pedig ebből a hullámvölgyből is kijött az ország, akkorra meg már minden a beat-muzsikától visszhangzott, a parasztfiatalok hóna alatt is ott recsegett a táskarádió. A '70-es években kezdődött el a citeramuzsika újjászületése, és a mai napig termi gyümölcseit. A beporosodott régi szerszámok lekerültek a falról, sifon tetejéről, padlásról; újakat csináltak, tökéletesítették a hangzásukat, sőt elkezdték őket elektromosítani, de ez már ide tartozik. A televízió is felkarolta a mozgalmat, a „Ki-Mit-Tud", a „Röpülj páva" és egyéb ismert műsorok népszerűsítették a citerázást. Ez azonban már a citerazenekarok korszakának kezdetét jelentette.

Több citera együttes megszólaltatása a nagyobb hangerő kedvéért nem volt új dolog. Vásárhelyen 1923-ban hat borbélysegéd fogott össze egy kis pénzkereset céljából, és alakított citerazenekart. A vezetőjük Koncz Mihály volt.[37] Azt nem tudjuk, alkalmaztak-e valamiféle hangszerelést. 1938-ban a frissen létrejött *Cseresnyés kollégium*ban, ahol a tanyai fiatalok érdekében mindenféle népi, paraszti hagyományt ápoltak, zeneileg tehetséges fiúkból összehoztak egy kis citerazenekart. Móricz Zsigmondnak is bemutatták tudományukat, mikor Vásárhelyre látogatott, és játszottak a városháza dísztermében rendezett Zilahy-esten is.[38] Azután 1946-ban a Kisgazdapárt ifjúsági szervezetében, a Független Ifjúságban működött ilyen együttes. Egy évvel később a május 1-jei népkerti kulturális program keretében hallgathatta a közönség Sarkoczy Ferenc tamburazenekarát. Ettől az évtől kezdve arról is van adatunk, hogy a zenekar népi tánccsoportot kísér.

[A vásárhelyi citerázás és a citera készítés most is népszerű. Mindkettőt magas színvonalon végzi id. Szakáll László (1952.) Béketelepi Népi Iparművész, kétszeres Magyar Kézműves Remekdíjas és aranyminősítésű szólista citerás. (A szerk. SZENTI Tibor kiegészítése.)]

A hódmezővásárhelyi népdalkincs első tudományos fölmérése

Dr. Péczely Attila, aki orvosként került Hódmezővásárhelyre, megtelepedésének első percétől kezdve foglalkozott népzenekutatással is. Később a politikai körülmények úgy hozták, hogy teljesen az utóbbinak szentelhette az életét. Itt eltöltött mintegy 30 évének két legjelentősebb munkája a Vásárhelyi Gyűjtés és a Hódmezővásárhely népének zenei élete című monográfia. Mind a kettő kiadatlan, kéziratos állapotban van. Java termését az '50-es évek elejéig takarította be, utána ugyanis olyan légkör vette körül, ami nem kedvezett a tudományos elmélyülésnek.

A Vásárhelyi Gyűjtés lezárásának dátuma 1941. Ekkor 595 volt a lejegyzett dalok száma. Ezt rendszerezte és ennek a statisztikáit készítette el. Később még legalább 150 dalt gyűjtött, lapjai ugyan ott találhatók a gyűjtésben, de a földolgozásban nem szerepelnek, úgyhogy az anyag átrendezésre, átdolgozásra vár. A Gyűjtés előszavában Péczely tüzetesen kifejti az ő rendszerezésének az elveit, amelyek eltérnek mind Bartók Béláétól, mind Járdányi Pálétól, mind pedig Kodály–Vargyas Magyar Népzenéjének szempontjaitól. Legközelebb az utóbbihoz áll, ám nincsen tekintettel az eredetre, a használati alkalomra. Nem tagadja, hogy ennek a szisztémának is vannak gyengéi, mégis úgy érzi, egységesebb a szemlélete, következetesebb, praktikusabb.

[36] Saját gyűjtés
[37] Saját gyűjtés
[38] Saját gyűjtés

Három fő csoportra osztja a dalokat:

1/ chord dallamok
- láncszerkezetűek
- strofikus szerkezetűek
  - parlando-rubato
  - izometrikus giusto
    - protopentaton heterometrikus – mint fent
      - zárt architektonikus – mint fent
      - kolomejka szerk.

2/ ton dallamok
- pentaton mint a protopentatonnál – mint fent
- hexaton mint a protopentatonnál – mint fent

3/ hétfokú dallamok mint a pentatonnál – mint fent

A „Hódmezővásárhely népének zenei élete" előszava 1954-es keltezésű. Ennek megfelelően az itt közölt statisztikák alapjául nagyobb számú népdal szolgál, mint a Gyűjtésben. A lapszámozás szerint a kézirat csonka, hét lap hiányzik az elejéről. Ez előszó lehetett, mert a szöveg az I. fejezettel kezdődik, szociológiai alapvetéssel. A 104 oldalas íráson érződik, hogy egy korábbi, föltehetően 1941-es fogalmazás enyhén marxista szemléletű átdolgozása akar lenni. Kodály Zoltán lektori széljegyzetei, a szerző saját betoldásai és szövegmódosításai további, szakmai átdolgozás szándékára engednek következtetni.

A két becses (noha nem nyomdakész) forrásmunka alapján a következő kép rajzolódik ki: Hódmezővásárhely mezőváros lakosságának 57%-a paraszti foglalkozású. Az iparos, kereskedő, tisztviselő és szabadfoglalkozású értelmiség jórésze származásilag vagy házasság folytán szintén több-kevesebb mértékben kötődik a paraszti műveltséghez, mentalitáshoz. Ennélfogva Hódmezővásárhelyen nem válik el olyan élesen egymástól a falusi és városi művelődési modell (népdalismeret, népzenéhez való viszony). A parasztságon belül az alsóbb réteg (kisparaszt, napszámos, cseléd) hagyományőrzőbb; a felső réteg, a nagygazdák jobban ki vannak téve a polgári réteg befolyásának. Ennek alapján az ezer (fölkerekített számok) dalból, amit Hódmezővásárhely társadalma ismer, énekel, mintegy hatszáz a népdal és négyszáz a műdal. A népdalokon belül a régi anyag (ton-dallamok) aránya elenyészően csekély, a 17 darab alig éri el a 3%-ot. Ez jóval alatta van az országos átlagnak, és arra vall, hogy Hódmezővásárhely népe nem megőrző típus. Magyarázatnak kevés a földrajzi fekvés, hogy ti. sík vidéken terül el, ahol gyorsabban cserélődik a lakosság, a szokások, a divat stb., mint a hegyek közötti, elzárt településeken.

Péczely egyénekre lebontva is vizsgálta a népdalkincset. Számos jobb énekest alaposan kihallgatott. Átlagban 70-80 dalt tudtak emlékezetből elénekelni (Török Veron, sz. 1893, Tárkány Szücs Pál, sz. 1863, Bodrogi János). Többen, így például Pál Antal, Rakonczay Ferenc közel ezer-ezer dalszöveget jegyzett le füzetekbe. Rakonczay esetében ezek megoszlása a következő: 969-ből 389 népdal, 540 műdal, 19 történelmi dal és 25 a sláger. A népdalt, műdalt egyformán kedvelik az énekesek, többségük nem is tud különbséget tenni köztük. A slágerek, kávéházi dalok, egyebek nem gyakoroltak mélyebb hatást rájuk. Igaz, majdnem mindnyájan az idősebb, tehát konzervatívabb ízlésű korosztályhoz tartoztak.

Vizsgálta Péczely a változatképzés (variálás) mechanizmusát, illetve annak helyi mértékét. Megállapította, hogy a meghallgatottak nagy többsége nem variáló típus. Magáról a változatképzésről szólva kifejtette, hogy a folyamat spontán, tehát a tudattól független, mégsem sérti meg a népdalok alapvető

kritériumait, nevezetesen a nyelvi sajátosságokból fakadó hangsúlyviszonyokat, továbbá kerüli a kromatikát, nem vét a kvintálás ellen és nem bontja meg a három pentaton sor, valamint azok diatonikusra kiegészült negyedik változatának jellegét.

Péczely foglalkozik az iskolai énektanítás problematikájával, kimutatja, hogy az elemi 1-4. osztályokban tanított dalok kevés kivételtől eltekintve mind idegenek. Ezért elmarasztalja a tantervet. Megemlíti, hogy ugyanakkor Hódmezővásárhelyen példamutató módon magyar népdalanyaggal látták el az iskolákat, és ösztönzik a tanítókat, hogy éljenek is vele; a népdalokat kultiváló iskolai kórusoknak alkalmakat teremtenek, hogy tudásukat bemutassák, másokkal kicseréljék ismereteiket… Örvendetes előrehaladást könyvel el ezen a téren. Egyidejűleg megállapítja, hogy a felnőttek éneklési alkalmai rohamosan zsugorodnak. Csoportosan, népdalt már szinte csak ital hatása alatt énekelnek. Teljesen kivesztek a rituális eredetű énekes szokások – a gergelyezés, lucázás, balázsolás, pünkösdölés. Az egyetlen életben maradott a betlehemezés, viszont annak dalanyaga mind egy szálig idegen eredetű vagy műdal, ráadásul azt is csak a helyi plébános cenzori jóváhagyásával adhatják elő a fiatalok. Ebből az egész tematikus csoportból alig néhány névnapi köszöntőt tudott fölgyűjteni Péczely, a többi feledésbe merült vagy értelmét vesztve, elemeire bomolva „leszállt a gyermekdalok szférájába". Elmefuttatását, ami lényegében a '30-as évekre vonatkozik, a következő, nosztalgikus mondattal folytatja, illetve fejezi be: „A polgári [városiasodó – F. B.] társadalomban a dalolás öröm és vigasság kifejezésére korlátozódik, ritka alkalommá zsugorodik, pedig valamikor az egész emberi életet kitöltötte."

Figyelemreméltó Péczelynek az a megállapítása, hogy a vásárhelyi ember dalolás közben nem *ő*-zik. Ezt ő a dalolási alkalomhoz – ünnepélyes, emelkedett, gyakran kultikus alkalomhoz – való kötöttségével magyarázza. Vargyas Lajos 1978-ban a tanulmányról írt lektori jelentésében ellentmond, aki a polgárosodást tünteti föl a jelenség okául. A másik érdekes megállapítása „A dalolás jelentősége" című fejezetnek, hogy bizonyos koron (kb. 50 éven) túl „nem illik csak úgy dalolni", idézi Péczely egyik paraszt adatközlőjét. Felmentést az a körülmény ad, ha az illető felöntött a garatra.

Teret szentel Péczely két sajátos műfajnak: a ponyvaénekeknek és a nem hivatalos (paraliturgikus) vallásos (az ő kifejezésével: jámbor, szentes) énekeknek. Az előbbieket, a nyomtatott nótáskönyveket piacon árulták. Ezek megtörtént tragikus eseményeket, korabeli véres szenzációkat foglaltak versbe, dallamba, más esetben ismert vagy kevésbé ismert műdalokat közöltek. Hódmezővásárhelyen Török Pál árulta, és több dalnak ő volt a szerzője. Sokan vásárolták, de a helyi népdalkincsre semmilyen hatást nem gyakoroltak. Két példa:

Szerelemtől zokogó népdalok
az ifjúság számára a nép ajka után összegyűjtve 1899.
Kapható: Török Pálnál Hódmezővásárhelyen
A besorozott ifjak vigaszára gyűjté ifj. Verók Sándor regruta.
Lányok, lányok, lányok a faluba
Ennek a kislánynak rövid a szoknyája
Szívem szép szerelme, aranyos Mariskám
Csak egy kislány van a világon
És így tovább…

A másik még blikfangosabb:

Nyolc ártatlan meggyilkolva
Történt Hódmezővásárhelyen 1893. évi augusztus hó 21-én
Kapható Török Pálnál Hódmezővásárhelyen
Oh, siralmas eset, hogy ezt kellett érni…

A következő csoportot paraliturgikus vallási énekek képezik. A vásárhelyi anyagban ezek két alcsoportra oszthatók. Az egyikbe azon dalok tartoznak, amelyeket szintén kinyomtatva ponyván árultak „szent emberek"; énekelve kínálták portékájukat, és ily módon az érdeklődőknek mindjárt meg is

tanították a legfontosabbnak tartott dallamokat. Ez a típus országszerte ismert volt. Péczeli sokat talált adatközlői birtokában. Helybeli kiadvány ezek között egy volt: „Három ima három üdvözlettel", Nyomtatott Lévai Ferenc Könyvnyomdájában Hódmezővásárhelyen 1900-ban.

Érdekesebb ennél a második alcsoport. Néhány tucat dallamról van szó – népi eredet és kántori szerkesztés nyomaival. Simon József főkántor hozta ezeket magával, aki 1886-ban került Marosvásárhelyről a hódmezővásárhelyi plébániatemplomba. Hamar megszerettette a gyülekezettel, s amíg ő élt, az 1920-as évek elejéig, sőt egy részük tovább is használatban voltak. A karácsonyi ünnepkör egyes alkalmain, az éjféli mise előtt és alatt a pásztorok miséjén énekelték kórus és szólisták, másokat a hívők is. Pastoráloknak és pastorelláknak nevezték. Péczely erdélyi és bukovinai gyűjtésekben lelte meg a nyomaikat. Népdalváltozatokat sem ezek, sem más katolikus templomi énekek nem képeztek. Hasonló nem hivatalos népénekeket más felekezeteknél nem talált Péczely. Viszont protestáns énekből folklorizálódott népdalt igen, kettőt-hármat a régi anyagban. (Illusztráció 4ab)

Epilógus. Mozgalmak a hanyatló népzene életben tartására

Már a két világháború közötti időszakban kitűnt, hogy a polgárosodással, technicizálódással párhuzamosan a népművészet visszaszorul, fokozatosan elveszti spontaneitását, életességét, múzeumi tárggyá, idegenforgalmi attrakcióvá válik, amit mesterségesen kell életben tartani.

A trianoni nemzetkatasztrófa után az ország felelős vezetői hamar rátaláltak a szakadékból kivezető egyetlen útra: műveltségében, azonosságtudatában kell először is megerősíteni a magyarságot, hogy magához térhessen gazdaságilag és politikailag. A gyökerekig kell visszametszeni a csonkolt, törött hatásokat, hogy onnan friss életerő áramoljon, és új rügyek zsendüljenek. A magyarság fájának pedig legmélyebb és legerősebb gyökere a parasztság és annak sok évszázados, -ezredes kultúrája volt. A mozgalom zászlóvivői a Kodály-i koncepció, a népi írók, a népfőiskolák, a cserkészet, a Gyöngyösbokréta, nem szólva a Klebelsberg Kunó-féle iskolaépítő politikáról. Az eredmény ismert: a megtaposott nemzet talpraállt. Más kérdés az, hogy politikusainak hibájából és geopolitikai kényszerhelyzetéből kifolyólag újabb, mélyebb csapdába esett.

Tulajdonképpen a második világháborús vereség okozta sebeket is a kultúra izsópjával kezdték gyógyítani. Az eddigieknél is nagyobb lendületet vett a népi zenei, dal- és tánckultúra ápolása. (Ennek pártpolitikai összetevői is voltak, de arra itt nem térünk ki.) A háborút átvészelő kisebb-nagyobb énekkarok előszeretettel tűztek műsorra népdalokat, feldolgozásokat. Népi tánccsoportok alakultak, s hozzá cigány vagy magyar zenészekből kísérő hangszeres együttesek. A hagyományos kórusok néhány év alatt elsorvadtak, de helyükbe az Állami Népi Együttes mintájára országszerte létrejöttek az államilag vagy városilag támogatott művészeti csoportok. Hódmezővásárhelyen a Petőfi Művelődési Ház égisze alatt Steiner Béla tanár-karnagy vezetésével megalakult a nagyszabású Vásárhelyi Népi Együttes – énekkar, népi zenekar, népi tánccsoport (1955), hiteles, eredeti népi művészetet művelt, közvetített. A nagy létszámú együttes finanszírozása hosszú távon nem volt lehetséges. Sorra leépítette szakosztályait, a kórus 1965-ben szűnt meg. Közben működött egy kis hagyományőrző dalárda is, a régi Munkás Dalegylet és az Iparos Daloskör még élő veteránjaiból. Élt továbbá 1959 óta a B. Szűcs Sára vezette Szövetkezeti Néptánccsoport. A több kisebb együttes közül ez bizonyult a legéletképesebbnek, hiszen megváltozott névvel (Kankalin) és finanszírozási alapon (alapítvány) ma is virul, a bartóki tiszta forrásból merítve művészeti szellemét.[39] E mellett a csoport mellett nőtt ki Kosahuba Sára tanárnő nevelő- és gyakorlati munkájának köszönhetően az a táncház-zenekar, amely a tánccsoporthoz hasonlóan ma is aktív. Régi neve (Galagonya) újra, Handabanda Együttesre változott, zenéjük azonban változatlanul a

[39] Saját gyűjtés

[A Kankalin Néptáncegyüttes 2010-ben Bessenyei Ferenc-díjban is részesült. (SZENTI Tibor szerk. megjegyzése.)]

hamisítatlan magyar hangszeres népzene, melynek föltárásában Martin György és a Pesovár testvérek szereztek Bartókhoz, Kodályhoz hasonló örök érdemeket.[40]

Szólnunk kell még a citera zenekari és az asszonykórus mozgalom századvégi jelenségről mint a hagyományőrzés azon ágairól, amelyek a legközelebb állnak az élő, a spontán népzenéhez. Nem kétséges ugyanis, hogy a legjobb néptáncegyüttesek sem pótolják valójában az emberek tevékeny részvételét a dalolásban, táncolásban, a közösségből közönség lett, a daloló-táncoló sokadalomból hallgatóság, nézőközönség.

A ’70-es években három citerazenekar alakult Vásárhelyen, de csak egy tudott ellenállni a kommercializálódásnak (hangszerek elektromosítása, repertoár minden irányú kibővítése). A Héjja János vezette Porcelángyári együttes ragaszkodott a tiszta népzenéhez,[41] s a vezető fiatalok nevelésével is foglalkozott huzamosabb ideig. Napjainkban háromtagú citerazenekar őrzi a hagyományokat, a Nyugdíjas Szövetség zenekara, a Búzavirág népdalegyüttes állandó kísérői. Sisák Albert vezetésével alakult nemrég egy fiatalokból álló gárda a Szabadság Olvasókörben, és megemlítendő még Dobosy Éva tanárnő, aki jelentős oktató és szervező tevékenységet fejt ki az iskolás fiatalság körében.[42]

A táncházhoz hasonlóan a pávaköri mozgalmat is a televízió (Röpülj, páva műsor) terjesztette el az országban. Hódmezővásárhelyen is korán igény mutatkozott a régi közösségek szellemében való együttdalolásra. Az újjáalakuló olvasókörökből indult el a kezdeményezés. A ’80-as években, annak is a második felében sorra alakultak: a Susáni aszonykórus (alapította Szabó Ernőné, vezeti Égető Tünde), a Székkutasi asszonykórus (vezeti Berei Béláné), a Búzavirág népdalegyüttes a Visszhangutcai olvasókörben (vezeti Kispál Vendelné), a Mártélyi asszonykórus (vezeti Kis Pálné). Szinte mindegyik kórusnak van citerakísérete, és több esetben megfigyelhető, hogy az énekesek közé is vegyülnek férfiak.

Történtek, történnek kísérletek régi dalos-zenés népszokások fölélesztésére. Betlehemezés és látványos aratóünnep volt Mártélyon, utóbbi filmszalagra is került, és Csúcs, valamint Sóshalom összefogásával is lebonyolítottak Szenti András szervezésében egy szép táncos aratóünnepséget. Végül 1996 és 1997 évben tanúi voltunk egy álarcos, jelmezes télbúcsúztató fogatos fölvonulásnak, illetve csatlakozó vigasságoknak. Ez utóbbi megmozdulások azonban pillanatnyilag a kísérletezés stádiumában vannak.

[40] Saját gyűjtés
[41] Saját gyűjtés
[42] Saját gyűjtés

IRODALOM

1996 A hangszeres magyar népzene, Püski kiadó

1981 A magyarság népzenéje. Zeneműkiadó

A református egyház Keresztelési anyakönyve, 2. kötet 133., illetve A református egyház Halotti anyakönyve, 7. kötet 247.

1731 CSML Protocollum iudicale ab Anno 2. kötet 34.

1979 MNL CSML HF törvényszéki iratok 1755. január 26. Idézi Herczeg Mihály (Szolgák, cselédek Hódmezővásárhelyen 1848 előtt). Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből, Szeged.

1991 Elballagott Cseri néni. Vásárhely és Vidéke. március 31.

FELLETÁR Béla

1980 A mártélyi híres muzsikások. Csongrád megyei Hírlap 1980. december 16–20.

FELLELTÁR Béla

1985 Zeneélet Hódmezővásárhelyen a 19. században. Vásárhelyi Tanulmányok 10. kötet. Hódmezővásárhely, 50.

Hódmezővásárhely népének zenei élete. Kézirat 1954. 52–60.

Hódmezővásárhely Története 1848-ig. Hódmezővásárhely, 1984. 693.

KISS Lajos

1927 Régi Népdalok Hódmezővásárhelyről. Kiadja a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézete 1927. 86. sorszámú dal.

KISS Lajos

1981 A szegény emberek élete. I. kötet. Budapest.

Magyar Alföldi Népszokások. Magyarország Képekben. Pest 1867. Heckenast Gusztáv. 1. 2. kötet 187.

MÓRICZ Zsigmond Összegyűjtött Művei. Színművek II. 1956. 351.; Móricz Zsigmond Levelei 1963. 383.

PÉCZELY Attila

Vásárhelyi Gyűjtés. NLVK Hgy. Kézirat. 367.

SÁROSI Bálint

1996 A hangszeres magyar népzene. Budapest.

SZENTI Tibor, Vásárhelyi Tanulmányok, 9-10. kötet.

VARGYAS Lajos

1981 A magyarság népzenéje. Budapest.

Vásárhely és Vidéke 1887. június 9.

Vásárhely és Vidéke 1908. január 21. és Vásárhelyi Reggeli Újság 1927. április 24. (apró betűs).

Vásárhely és Vidéke 1887. június 9.

Vásárhelyi Táj- és Népismertető. Pesti Regélő Divatlap 1844. 36. szám 568-570.

Vásárhelyi Híradó 1879. február 9, 16, 23., Hód-Mező-Vásárhely 1882. július 9.

BIBLIOGRÁFIA

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY NÉPRAJZI BIBLIOGRÁFIÁJA

KŐSZEGFALVI FERENC

1. BÉL Mátyás
   Csongrád megye leírása. (1730–1732) MFMÉ. 1980-81/1-2. Szeged, 1984., 2. félkötet, 54.
   Vásárhely fekvése, földrajzi viszonyai, korabeli állapota a 48–49. oldalon.

2. GYÖRFFY István
   (A) hódmezővásárhelyi református eklézsia pénztárkönyve 1749-ből. 81. p. Kézirat. NM EA. 5689.

3. VÁLYI András
   Magyar országnak leírása minden Vármegyék, Városok hollételek, fekvések, történettyek a betűknek rendgyek szerént feltálaltatnak. 1-3. kötet. Budán, 1796–1799. Kir. Universitas betűivel.
   Földrajzi szótár, gazdasági lexikon és gazdacímtár. Bél Mátyás Notitiá-jának és Korabinszky lexikonának kiegészített összevont változata.
   Vásárhely a 3. k. 603–604. oldalán.

4. GYÖRFFY István
   Borsos Sándor vegyes iratai, szerződések stb. 1805–1860. 12 p. Kézirat. NM EA. 5692.

5. MAGDA Pál
   Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pesten, 1819. Trattner János betűivel.
   Vásárhely a 472–473. oldalon.

6. NAGY Ferenc
   Hód-Mező-Vásárhely várossa rövid rajzolatja. Tudományos Gyűjtemény, 1819. II. 34–57. p.
   A várostörténet összefoglalásán, részletes gazdaságföldrajzi leírásán kívül a lakosság életmódjával is foglalkozik. (Idézi Szőnyi Benjámin versezetének első részét is.)

7. GYÖRFFY István
   „Ujj Városi Egyházfi Tóth Sámuel Lajstroma az 1830–1831 Esztendőre.” 117 p.
   Kézirat. NM EA. 5690.

8. FÉNYES Elek
   Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistikai geographiai és történeti tekintetben. (I-VI. Pest, 1836–1840.)
   Hódmezővásárhely: II. kötet 416–423. p.

9. PÉCZELY Attila
   Nagy János öreggazda feljegyzései. 1843–1901. 7 p. Kézirat. NM EA. 5971.
   Gyűjtési ideje ismeretlen.

10. SZATHMÁRI Károly
    Hold-Mező-Vásárhely. Regélő Pesti Divatlap, 1844. 55. sz., 545–550. p.; 56. sz. 567–570. p.
    Lakás, életmód, viselet-leírással. Szót ejt a népnyelvről, részletesen bemutat egy farsangi fölvonulást. (Szűcsök céhe.)

11. FÉNYES Elek
Magyarország leírása I-II. Pest, 1847. „Hold-Mező-Vásárhely”: I. 168–170. p.

12. GYÖRFFY István
Kántor búcsúztató és egyéb vegyes feljegyzések, 1850–1880. 111 p. Kézirat. NM EA. 5691. Gyűjtési ideje ismeretlen.

13. FÉNYES Elek
Magyarország geographiai szótára I-IV. Pest, 1851. „Vásárhely (Holdmező)” II. kötet 277–278. p.

14. PALUGYAY Imre
Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest, 1855. 828 p. (Magyarország történeti, földirati legújabb leírása hivatalos úton nyert adatokból. 4. kötet.)
Vásárhely és Mártély leírása az 505–532. oldalon. Hosszan idézi Szőnyi Benjamin 1753-as verses leírását.

15. GELSEI BÍRÓ Lajos
Hold-Mező-Vásárhely. Új Magyar Múzeum, 1855. V. évf. 1. köt. 564–571. p.

16. MATÓK Béla
Hód-Mező-Vásárhely. Budapesti Viszhang, 1856. 27. sz.
Történeti táj- és népismertetés, illusztrált.

17. Múlt századi visszaemlékezések Hódmezővásárhelyről. Hölgyfutár, 1861. 37. sz. 292. p.
Rövid általános leírás, majd anekdoták XVIII. századi földesurairól.

18. KRESZ Mária
Maksa Mihály hódmezővásárhelyi tálas naplószerű füzetének másolata. 1863–1902. 56. p. Kézirat. NM EA. 7306.

19. SZÉLL Ákos – SZÉLL Farkas
H.-M.-Vásárhely története. (A 17. századig.) I-II. HAN. 1862., 1864.

20. FUTÓ Mihály
A hód-mező-vásárhelyi reformált egyház és iskola története. [A reformációtól 1860-ig.] HAN. 1864. 22–23. p.

21. DAPSY Kálmán
Értesítés a h. m. vásárhelyi óvoda keletkezése és annak jelenlegi állapotáról. HAN. 1864. 33–36. p.

22. TASNÁDI A. [?]
Babonás szokások az Alföldön. HAN. 1864. 81–83. p.
Vegyes témájú hiedelmek rövid leírása.

23. TÖRÖK Károly
Népdalok. I. Gyenge a nád, lehajlik a földre. II. isten hozzád Venéca városa.
(Mutatványok egy nagyobb népköltési gyűjteményből.) K. 1864. II. félév, júl. 24., 472. p.

24. TÖRÖK Károly
Magyar lakodalmi szokások az Alföldön (1-2.) K. 1864. II. félév, nov. 6. 449–451., nov. 13. 472–475. p.

25. TÖRÖK Károly
Ungarische hochzeitgebrauche in Alföld. (Nach dem Koszorú.) Pester Lloyd 1864. 297. sz.
A Koszorúban megjelent közlemény fordítása. (Lakodalmi szokások.)

26. SOÓS János
Hód-Mező-Vásárhely (1864.) VTa. 9., 1979. 40–67. p.
Sok helynevet sorol föl, magyaráz, Dilinkával kapcsolatban egy népmondát is idéz.

27. Hódmezővásárhelyi népélet, (I-IV.)
Szegedi Híradó, 1865. jún. 22., 25., 29., júl. 2. 1. p.
Viselet, szokások.

28. TÖRÖK Károly
Magyar alföldi népszokások. Keresztelési szokások. Hazánk s a Külföld, 1865. 36. sz.

29. TÖRÖK Károly
A magyar gyermekdalokról (1-6.) Magyar Sajtó (Pest) 1865. febr. 8. 132., febr. 9. 136., febr. 10. 140., febr. 11. 144–146., febr. 15. 158–159., febr. 16. 162. p.
A gyermekirodalom köréből címmel a Vasárnapi Újságban is. 1870. 29. p.

30. SZÉLL Farkas
Az úgynevezett nazarénusokról. ViU. 1866. 1-3., 47. p.
A vásárhelyi szektáról.

31. TÖRÖK Károly
Temetkezési szokások az Alföldön. MK. I. Pest, 1867. 61. p.

32. TÖRÖK Károly
Lakodalmi szokások az Alföldön. MK. I. Pest, 1867. 118. p. Képpel.

34. TÖRÖK Károly
Keresztelési szokások az Alföldön. MK. I. Pest, 1867. 186. p.

35. TÖRÖK Károly
Ünnepi szokások az Alföldön. Új év. Húsvét. Pünkösd. Karácsony. MK. I. Pest, 1867. 226. p.

36. TÖRÖK Károly
Magyar alföldi népszokások. Általános ösmertetés. MK. I. Pest, 1867. 194. p.

37. TÖRÖK Károly
A magyar alföldi népéletből. I. Névnap. Disznótor. II. Lakozás. MK. Második rész. Pest, (1868.) 19–23. p.
A Disznótor Szinnyei nagy repertóriuma szerint megjelent a Tarka Világ c. képeskönyvben (I. 1869. 1084. p.) és az Ország-Világ Naptárban is. (1873. 66.)

38. TÖRÖK Károly
A magyar alföldi népéletből. III. Játszó. IV. Fonóka-Czéczó. V. Szüret Kukoricafejtés. MK. Második rész. Pest, (1868.) 33–38. p.

39. TÖRÖK Károly
A tiszamenti népéletből. I. A réti kanász. MK. Második rész. Pest, (1868.) 189–192. p.
Életkép.

40. TÖRÖK Károly
A tiszamenti népéletből. II. Halászok. [Hal]Hasító lányok. MK. Második rész. (1868.) 244–246. p.
Életkép.

41. TÖRÖK Károly
A tiszamenti népéletből. III. mezei munkások. MK. Második rész. (1868.) 246–248. p.
Szántás, vetés, aratás.

42. TÖRÖK Károly
A tiszamenti népéletből. V. A puszták gyermeke. MK. Második rész. (1868.) 251–252. p.
A csikósbojtár.

43. TÖRÖK Károly
Falusi disznótor. ViU. 1868. jan. 26.
Képekkel. (T-k K-Ly jelzéssel.)

44. TÖRÖK Károly
A falusi udvar. ViU. 1868. szept. 13.
Képekkel. (T-k K-ly jelzéssel.)

45. TÖRÖK Károly
Népdalok. I. hajladozik a fűz. II. Füstöl a csárda kéménye. III. Csókot kértem. ViU. 1868. nov. 8.

46. Egy öreg földmíves időjóslási észleletei. VK. 1869. márc. 14. 1. p.
A Nappal kapcsolatos megfigyelések.

47. SOMOGYI Károly
Néhány szó a boszorkányokról és babonákról. VK. 1869. márc. 21. 3. p.
Vásárhelyi boszorkánytörténetek.

48. Egy öreg földmíves időjóslási észleletei. VK. 1869. márc. 21. 1–2. p.
A Holddal kapcsolatos megfigyelések.

49. Egy öreg földmíves időjóslási észleletei. VK. 1869. márc. 28. 1. p.
A csillagokkal kapcsolatos megfigyelések.

50. SOMOGYI Károly
A kísértetekről. VK. 1869. márc. 28. 2–3. p.
Vásárhelyi kísértethistóriák.

51. Egy öreg földmíves időjóslási észleletei. VK. 2869. jún. 13. 2. p.
Ködről, felhőről, szélről, esőről, szivárványról.

52. TÖRÖK Károly
A halászleány. Pesti Hölgydivatlap 1869. 229. p.
Ballada.

53. TÖRÖK Károly
Dalok. I. Foly a szőke Tisza… II. Az éji dal… HMV. 1871. okt. 29., 31. sz. 2. p.

54. TÖRÖK Károly
Dalok. A fájdalom könyvéből. (I. nem sír a féreg… II. Idővel… III. Ha átkul…) HMV. 1871. nov. 26. 35. sz. 3. p.

55. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Pest, 18972.
Athenaeum. 607 l. (Magyar Népköltési Gyűjtemény 1.)
Kiss Lajos szerint a kötet 12 különböző, Török Károly által gyűjtött szöveget is tartalmaz, amelyek közül 7 Vásárhelyről való.

56. Csongrád megyei gyűjtés. Szerkesztette Török Károly. Pest, 1872.
Athenaeum. 504 l.
(Magyar Népköltési Gyűjtemény 2.) A teljes anyag vásárhelyi!

57. KÁLMÁNY Lajos
Alföldi gyűjtés. 1872–1919. 599 p. (Kézirat. A Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. kötetének kézirata.) NM EA. 2771.
17 vásárhelyi mese és monda is.

58. KÁLMÁNY Lajos
Meseszövegek I-III., 1872–1919. 514 p. Kézirat. NM EA. 2801.
Hét vásárhelyi szöveg is. [L. 152. tétel!]

59. Vigyázzunk! VK. 1873. jún. 15. 1. p.
A kolera elleni védekezésről, népies gyógymódok.

60. (A) Hódmezővásárhely város külterületén 1874.ik évben alkalmazott tanyai – s pusztai tanya-kapitányok és nyomási öreg-gazdák teendői és névjegyzéke. H. 1874. Wodiáner ny. 16 p.

61. Hazai hírek. VK. 1875. máj. 1. 3. p.
A harangban elásott kincs mondája.

62. GARZÓ Imre
Egy alföldi város 1874-75-ben. [1-4.] HMV. 1875. jún. 13., 2.0, 27., júl. 4. 1–2. p.
Széleskörű gazdasági, társadalmi leírás.

63. A H.-M.-vásárhelyi céhek történetének rövid vázlata. [1-4. r.] VK. 1878. febr. 3. 2., 4., febr. 10. 2., febr. 17. 2., márc. 3. 2. p.
Szokásaik, artikulusaik is.

64. Kuzsik Pista VK. 1881. máj. 22. 2. p.
Népies kifejezések, szólások.

65. GYÖRFFY István
Borsos Sándor számadáskönyve 1881–1897. 57 p. Kézirat. NM EA. 5693.
Hódmezővásárhelyről.

66. Népies dalok és históriák 1884–1894. 15 p. Kézirat. NM EA. 2268.
Hódmezővásárhelyről. Gyűjtő neve, gyűjtés ideje ismeretlen.

67. IMRE Lajos
Valami a találós mesékről, különösen a cinkotai kántorról szóló adomáról. HGÉ. 1885-86. 3–14. p.

68. Hódmező-Vásárhely város történetéhez. (I-IV.) VV. I. 1886. nov. 18, 25., dec. 2. 9. 2–3. p.
Részletesen ismerteti, kivonatolja Csók Mózes 1852-ben írott, a város levéltárában őrzött, de később elkallódott Hódmező-Vásárhely városának statisztikai leírása című munkáját.

69. SZABÓ Sándor
Emlék könyv [!] 1887/1931. (Kéziratos napló másolata. A másolat 1978-ban készült.) 48 p.
NLK. Hgy.

70. A legszebb magyar nemzeti dalok, melyeket a Hódmező-Vásárhelyi Első Olvasó Kör 1888. március 15-iki ünnepélyén énekelt a kör dalárdája. Szeged, 1888. Engel ny. 22. p.
A Szózat, a Himnusz, a lengyel himnusz mellett a szabadságharc bukását sirató, Bécset Ausztriát kárhoztató versek. NLK. Hgy.

71. Egy régi szokás. VV. I. 1888. máj. 17. 3. p.
A templomok előtt való kihirdetés régi szokása helyett a városházán rendszeresített hirdetőtáblát ajánlja.

72. SZEREMLEI Samu
Szőnyi Beniámin és a hódmezővásárhelyiek 1717–1794. Korrajz az alföldi reformátusok történetéből. Budapest, 1890. Hornyánszky. 224 p.

73. BALLAGI Aladár
Hódmezővásárhely. Földrajzi Közlemények, 1890. III., márc., 97–113. p.
A várostörténet áttekintése, földrajzi adatok, felekezeti arányok. A két ártézi kút részletes leírása, a nép életmódja, jellemzése.

74. TÁPAY Mihály
Múlt és jelen. Csomorkány falu története. Az érdemes Zsarkó családnak emlékül. H. 1891. 52 p.
Romantikus elbeszélés, a Zsarkó család rövid története, családfája is.

75. Gyászfüzet Mihály Etelka erőszakos halálának emlékezetére. A magyar népnek tanulságul előírta Fodor Béla. A szerencsétlen leányka kiszenvedett 1891. évi július 23-án. (H.) [1892?]
Török Pál könyvárus kiadása, Engel ny. Szeged. 8 p.
Ponyva. NLK. Hgy.

76. Az utolsó szárazmalom. VV. I. 1892. nov. 17. 3. p.
A Damjanich utcán Varsányi Sámuel malmát lebontják, helyén bolt nyílik.

77. Nyolc ártatlan meggyilkolva. Történet H. M. Vásárhelyen, 1893. évi augusztus hó 21-én. H. k. n. Engel ny. Szeged. 8. p. Ponyva. NLK. Hgy.
A Diószegi-féle tömeggyilkosságról.

78. Diószegi Flóris elítéltetésének versei és börtöndalai. Tanulságul a népnek. (H.) Török Pál könyvárús kiadása. 1894. 8. p.
Az 1893-as híres bűntény, a nyolcszoros gyilkosság versbeszedett históriája. Ponyva. NLK. Hgy.

79. A vásárhelyi családírtó Diószegi Flórián elitéltetése 1894. február hó 21-én. Nyomtatott és kapható Fürtös testvéreknél Szegeden, Báró Jósika utca 8. szám. 8 p. Ponyva. NLK. Hgy.

80. BAK Imre
Hódmezővásárhelyi közigazgatási őrmester feladatkörével kapcsolatos tárgyak átadási jegyzéke. 1894. 3 p. Kézirat. NM EA. 4466.

81. ORMOS Ede
A socialismusról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre.
Hódmező-Vásárhely 1896. H-i Nyomda és Kiadó Rt. 143 p.

82. TERGINA Gyula
Csongrád vármegye földrajza. A népiskolák 3. osztálya számára. Szeged, 1896. Traub Bernát k. 43 p.
A megye lakosairól, H. településéről is.

83. IFJ. NÓTÁS SZABÓ Pál [!?]
A hódmezővásárhelyi méregkeverők. (H. 1897. Lévai ny.) Kiadó jelzése nélkül. 8 p. Ponyva. NLK. Hgy.
Az 1897-es hírhedt, Jáger Mari-féle arzénes gyilkosságsorozat jó színvonalú földolgozása. A címlapon fotó: Jáger Mari a börtön előtt.

84. ZALÁN Elemér [?]
A Hód-Mező-Vásárhelyi mérgezési gyilkosság bűnöseinek elítéltetése. (H.)
(Kiad. Lepage lajos utóda Grossmann B. Könyvkereskedő) Lepage Lajos könyvnyomdája H.M.Vásárhely [1897?] 8 p. Ponyva. NLK. Hgy.
A Jáger Mari-féle gyilkosságsorozat verses krónikája.

85. ZSILINSZKY Mihály
Csongrád megye története. Budapest. 1897. Kiad. Csongrád vármegye közönsége. 1-3. rész. 284., 334., 510. p. ill.
Néprajzi vonatkozások a 3. részben.

86. CSÁKI Lajos
A Csáki család leszármazása és története 1703-tól 1898-ig. Tanulságul és emlékül az utódoknak. H. 1898. 27 p.

87. Gyilkos asszony vagy a szerelmi féltékenység áldozata. Igaz történet. Hely, kiadó nélkül [189?], Engel ny. Szeged. 8 p.
Rigmusba szedett családi tragédia Vásárhelyről. Ponyva. NLK. Hgy.

88. Farkas Jancsi rablóvezér elfogatása és élete vagy a kisteleki csendőrség hőstette. (H.) Török Pál könyvárus kiadása. [189?] 8 p. Engel ny. Szeged.
Ponyva. NLK. Hgy.

89. Egy szívtelen gyilkos ki apját, anyját és hat testvérét kegyetlen módon meggyilkolta. (H.) Török Pál könyvárus kiadása. [189?] 8 p. Engel ny. Szeged.
A Diószegi-féle tömeggyilkosság prózában előadott leírása. Ponyva. NLK. Hgy.

90. VADNAY Andor
A Tiszamellékről. Tanulmány az alföldi munkáskérdésről. Budapest, 1900. Bp-i Hírlap kiadása. 156 p.
Az agrárszocializmusról. A szerző Csongrád megye alispánja.

91. A megboldogult hírneves Czenkné asszonynak a másvilági szentekkel való perlekedése után menyországba jutása. H. [19??]. Török Pál könyvárus kiadása. Engel Adolf ny. Szeged, 16 p. Ponyva. NLK. Hgy., A megtért bűnös üdvözülésének didaktikus meséje, valószínűleg korábbi minta alapján.

92. BAK Imre
Példabeszédek és közmondások. [Hódmezővásárhelyen.] Kb. 1900. 35 p Kézirat. NM EA. 4465.

93. Megjöttek a czinkék. VH. 1900. nov. 15. 4. p.
A tél kezdetével kapcsolatos népi jövendölések.

94. NAGY Dezső
Hódmezővásárhelyi hagyományok az 1900-as évektől és kijegyzések az Alföldi Munkásújságból. 12 p. Gyűjtési ideje ismeretlen. Kézirat. NM EA. 3959.

95. SZEREMLEI Samu
Művelődési és néprajzi történet. Az egyes helyek külön történetei. Hód-Mező-Vásárhely története. II. kötet. H. 1901. 223–284., 285–476. p.
Az 1526 előtti állapot. Ábrány falutól Veres-egyház faluig 59, egykor lakott hely leírása is.

96. BAK Imre
A koldus kefekötő [Hódmezővásárhely.] 1901. 3. p. Kézirat. NM EA. 4464.

97. Borbála-ágak. VH. 1901. dec. 8. 3. p.
A Naphoz kapcsolódó hiedelmek. (Szerelmi jóslás.)

98. MUZSI János
Adalékok Hódmezővásárhely néprajzához. Debrecen, 1902. Református Tanártestület kiadása.

99. Égzengés és villámlás. VH. 1902. márc. 27. 3. p.
A természeti jelenséghez kapcsolódó szokások.

100. Öntözködés. VH. 1902. ápr. 2. 3. p.
A húsvéti népszokásról.

101. Szent György napja. VH. 1902. ápr. 25. 2. p.
A naphoz fűződő szokások.

102. Hosszú napok. VH. 1902. máj. 13. 2. p.
A „fagyosszentek”-ről.

103. Bánfi rendőr nyugdíjazása. VV. I. 1902. dec. 21. 5. p.
Régi tipikus vásárhelyi alak, állandó őrhelye a vasútállomás.
Cselekedeteiről, kiszólásairól anekdotakör keletkezett. [Mint az 1960-as években „Gomulka”!]

104. Ólomöntés. VH. 1902. dec. 27. 2. p.
A szilveszteri népszokásról.

105. FUTÓ Mihály
A magyar népdal. A Hód-mező-vásárhelyi Állami Segélyben Részesülő Ev. Ref. Főgimnázium1902/1903. tanévi értesítője. H. 1903. Részvény ny. 3–16. p.

106. Purim. VV. I. 1903. márc. 15. 7. p.
A zsidó ünnep eredete, hozzá kapcsolódó népszokás.

107. A Nagyhét babonái. VH. 1903. ápr. 8. 1. p.

108. Az évben előforduló szerencsétlen napok. VH. 1903. ápr. 29. 12. p.

109. Írás az eltűnt pusztákról. VV. 1903. aug. 15. 4. p.
Nem csak a hagyományos Puszta tűnik el, a tanyai nép erkölcse, vallásos érzülete is romlik, emelkedik a bűnözési arány, sok az öngyilkosság.

110. Szent Mihály napja. VH. 1903. szept. 30. 2. p.
A nappal kapcsolatos népszokásról.

111. IFJ. SZILÁGYI Gyula
Hódmező-Vásárhely. A város ismertetése. A hódmező-vásárhelyi ipari és mezőgazdasági kiállítás útmutatója. 1904. augusztus 14–28. H. 1904. 7–15. p.

112. IFJ. SZILÁGYI Gyula
Emlékezzünk régiekről. Történetek Vásárhely múltjából. H. 1904. 142 p.
Anekdoták, népszokások a 16–18. századból. (Törökvilág Vásárhelyen, A menyasszony ágya, A vásárhelyi boszorkányok stb.)

113. SAMU János
A hódmezővásárhelyi néprajzi kiállítás. NÉ. 5. 1904. 289–294. p. [L. 111. sz.]

114. TORNYAI János
A hódmezővásárhelyi kiállítás. Új Idők, 1904. X., 182–183. p. u.a. [L. 111. sz.]

115. FEKETE József [FEJÉRVÁRY József]
Vásárhelyi betyárhistóriák. VH. 1904. máj. 14. – 1905. máj. 10–17., egyenként is többrészes betyártörténet közlése egy-két napos szünetekkel.

116. Aratóünnepély. VH. 1905. júl. 14. 3. p.

117. Luca napja. VH. 1905. dec. 14. 2. p.

118. JANKÓ Miksa
Hódmezővásárhely gazdálkodási viszonyai. Budapest, 1906. Az Országos MagyarGazdasági Egyesület kiadványa.
Népesség és életmód-leírás is.

119. BAK Imre
A csizmadia mesterség és céh szokások köréből. [Hódmezővásárhely.] 1906. 63. p.
Kézirat. NM EA. 4463.

120. Purim ünnepe. VV. I. 1906. márc. 11. 6. p.
A zsidóság megmenekülését Ahasvérus királytól most is a hagyományos álarcos felvonulással, alakoskodással ünneplik.

121. Rózsa Sándor keresztfia. VV. I. 1907. márc. 8. 3. p.
Bartók Ferenc idős fuvaros története a híres betyárról.

122. Petőfi Vásárhelyen. A susáni városrész szenzációja. VV. I. 1907. okt. 31. 3. p.
Egy ősz, öreg ember kéregetett Susánban, magát Petőfinek adva ki. A lap szerint sokan hittek is neki. (!)

123. KISS Lajos
A kenyérsütés Hódmezővásárhelyen. NÉ. 1908. 178–184. p.
Megjelent a Vh. 40–48. oldalán is. Rajzokkal.

124. SZEREMLEI Samu
Hód-Mező-Vásárhely újabbkori lakossága eredetéről és szaporodásáról. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1909. M. Tud. Akadémia. 30 p.
A város lakosságának kontinuitását bizonyító értekezés.

125. VETRÓ Lajos Endre
Béla cigány. H. 1909. 119 p.
Czutor Béla vásárhelyi cigányprímás regényes életrajza. A korabeli társadalmi életről is.

126. Legújabb Katona Nóták [!] és szerelmi népdalok gyűjteménye. (Szövegét és zenéjét szerzé ifj. Nagy Sándor, Hódi Pál-utcza 1. szám. Őnála a kottája 1 koronáért kapható.) (H.) [1910?] Török Pál könyvárus kiadása. Nemes Ármin ny. 8. p.
Ponyva. NLK. Hgy.

127. Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk. Komáromy Andor. Budapest, 1910. MTA. 783 p.
Hódmezővásárhely 600., 601., 666., 667. p.

128. VETRÓ Lajos Endre
Nótás Szabó Pál. Vásárhelyi népköltő. A Jövendő. 1910. okt. 15. 186–187. p.
Életrajz és dalainak elemzése, sok szemelvénnyel.

129. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi városi múzeumról. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1910. 142–148. p.
Illusztrált.

130. KISS Lajos
A csiholó acélról. NÉ. 1910. 63–67. p.
Hódmezővásárhely. Illusztrált.

131. Farsangi nóták. A magyar nép számára egybegyűjtötte több dalkedvelő. [!?] (H.) [190?] Török Pál könyvárus kiadása, Nemes Ármin ny. 8 p.
Népdalfoszlányok, műdal-törmelékek zavaros keveréke. Ponyva. NLK. Hgy.

132. TÖMÖRKÉNY István
Népi beszélgetés. 190?. 8 p. Kézirat. NM EA. 10708.
Hódmezővásárhely-Kopáncsról.

133. SZEREMLEI Samu
Közmívelődés általában. A közegészség. Lakás, építésmód, bútorok. Aviselet és élelmezés. Vagyoni és kereseti viszonyok. Állattenyésztés. Földmívelés. Halászat. Az ipar története általában. Adás-vevés, kereskedelem mértékek. Az erkölcs és a fenyítés története. Hód-Mező-Vásárhely története. IV. kötet, 1912. 133., 319., 396–450. p.
A boszorkánykútról és a kuruzslásról is.

134. BARLA SZ. Jenő
Büntetésformák a régi magyar kálvinista egyházban. 1911. 12. p. Kézirat. NM EA. 10816.
Hódmezővásárhely is.

135. POZSÁR István
A Csongrád megyei céhek története. Csongrád, 1912. Bozó és Justin ny. 221 p.
A céhek belső szervezete, céhes szokások is.

136. Purim. VV. I. 1912. márc. 3. 2. p.
A zsidó ünnephez kapcsolódó szokásokról.

137. Új sertésperzselő készülék. VV. I. 1912. máj. 5. 2. p.
Sertésperzselési szokások Vásárhelyen.

138. Számot a kerékpárokra! Sok a bicziklis baleset. VV. I. 1912. máj. 14. 2. p.
A kerékpározás elterjedése a városban.

139. Rövid hírek. VV. I. 1912. máj. 29. 3. p.
„Ábel papucsos inasai a Zrínyi-utcán fottbaloztak s olyan gólt rugtak, hogy a labda átesett a szomszédba s az udvaron járkáló öregasszonyt ott elütötte, aki a »nagy madzagos labdát« bevitte a rendőrségre.” (Az előző évben volt a városban az első labdarúgó mérkőzés!)

140. KÁLMÁNY Lajos
A „csök” szó jelentéséhez. – Bagi történetek. 1912. után. 3 p. Kézirat. NM EA. 10655.
Hódmezővásárhelyről is.

141. SZEREMLEI Samu
Családi élet és szokások. Helységeink külön történetei. A lakosok családi és történeti jegyzéke. Hód-Mező-Vásárhely története. V. kötet. A közmívelődés története Második rész. H. 1913. 451–470. p. 698–853., 952–1183. p.
32 egykor lakott hely 1526 utáni leírása.

142. Agyongyógyította magát. Öl a babona. VRU. 1913. szept. 29. 3. p.
Egy munkásember a lábán keletkezett sebet friss dudvával (értsd: trágya) kezelte, meg is halt vérmérgezésben.

143. PLOHN József
Egy tanyaudvar. Hódmezővásárhelyi öreg gazdák. Aratás kézi kaszával. Kalásztenger. Kaszafenés és pihenés. Gyűjtés. Sok az eső nem lehet nyomtatni. Vontatás. Nyomtatás 8 lóval. Szórás. TU. 1913. Szent István Nap, I. évf. Mutatvány szám.
Fényképek a korabeli népéletből.

144. Katona-stiklik. Regruták gyöngyélete [!] VRU. 1913. okt. 3. 3. p.
Pillanatképek az újoncéletből.

145. PLOHN József
Berakodás [hombárba]. Egy a mi öreg gazdáink közül. Egy a mi öreg munkásaink közül. Haza hozzák a rész szalmát. Kukorica törés. Kukorica fosztás. A kukorica föld. Tanya tájék a dinnyeföld felől. A tanyák árvái. [Borjak.] TU. 1913. okt. 5. I. évf. 1. szám.
Fényképek.

146. PLOHN József
Őszi szántás. Egy a mi gazdáink közül. Nyári jászolon. Csikók az akolban. Itatás. Az ól körül. A kazal körül jó mező van. TU. 1913. okt. 12. I. évf. 2. sz.
Fényképek.

147. PLOHN József
A magvető. Kivonulás az őszi szántásra. Régi munkásház. Új munkásházak. Munkásházak utcája. A régibb kisgazda ház. Újabb kisgazda ház. Kukorica fosztó TU. 1913. okt. 19. I. évf. 30. sz.
Fényképek.

148. PLOHN József
Egy tanyai gazda. Tanya körül. Nyári konyha. Tanyai árvák óvodában. Tanyai iskola Őszi hangulat. [Szalmakazal.] TU. 1913. okt. 26. I. évf. 4. sz.

149. PLOHN József
Az öreg halász. Tisza parti halásztanya. A zsilip körül a halászok. Halász zsákmány szétosztása. TU. 1913. nov. 2. I. évf. 5. sz.

150. PLOHN József
Külvárosi részlet. Százéves menyasszonyi láda. Iparművészet a tanyán. [Kivarrott suba.] Delelőn. Tanyai góré. TU. 1913. nov. 9. I. évf. 6. sz.

151. PLOHN József
Az öreg templom szószékének felső része. Régi magyar tulipántos láda vésett tulipán dísszel. A vásárhelyi bíró lámpája és kulaccsa száz év előtt, a mivel éjjel, disznótorba járt. Munkásház Mártélyon. Tyúkverem és tanyaudvar. TU. 1913. nov. 16. I. évf. 7. sz.
Fényképek.

152. KÁLMÁNY Lajos
Hagyományok. Mesék és rokonneműek. I-II. Gyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Vác–Szeged. 1914. [III. kötet kéziratban! NM EA 2801. L. 58. tétel]
17 Vásárhelyen gyűjtött mese és monda is. (I. kötetben 14, II. kötetben 3.)

153. Legújabb nóták. Ezt dalolják most a magyar katonák és a magyar leányok. (H.) 1914? Dura L. ny. (Kiadó jelzés nélkül.) 4 p.
Első világháborús ponyva. („Ferenc József azt izente, elfogyott a regementje”. „Jaj de zépen szól a puska, jaj de csúnyán néz a muszka.” stb. NLK. Hgy.

154. DARABOS Lajos
A magyar dal. VRU. 1914. febr. 27. 3. p.
Előadás.

155. Mit írnak a harcoló katonák? VRU. 1914. aug. 16. 5. p.
Szemelvények a frontról jövő első levelekből. (Aug. 4-én indult meg a tábori postaforgalom.)

156. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi tálasmesterség. [1-3. r.] NÉ. 1914. 248–269. p.; 1915. 51–75. p.; 1916. 72–92. p. Lásd még: Vásárhelyi kistükör (Vk.) 290–406. p.

157. BODROGI Sándor
Üzenet haza. VRU. 1918. máj. 7. 2. p.
Orosz hadifogságban lévő honvéd verse.

158. KISS Lajos
A születéssel, kereszteléssel és felneveléssel járó szokások, babonák, hiedelmek Hódmezővásárhelyen. Ethn. 1919. 84–91. p.; Vk. 151–158. p.

159. Alföldi vőfélykönyv. A legrégibb hagyományos szokások szem előtt tartásával a legújabb népszokásokhoz és a polgári házasságokhoz alkalmazta Bakó Antal. Szeged, 1920. 64 p.

160. KISS Lajos
Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. 1920. 80–94. p.; Vh. 175–190. p.

161. Az elkuruzsolt ezrek. VRU. 1920. jún. 2. 2. p.
Karasz Lajosné Pálfy u. 1. sz. alatti lakos 11 ezer koronányi értéket adott egy cigányasszonynak, hogy „hazavarázsolja férjét a fogságból”.

162. PLOHN József
Képek a nagy magyar alföldi népéletből. [Album.] 125 db néprajzi fotó. A szerző saját válogatása. H. 1922. [Nem került kiadásra, a Tornyai Múzeum őrzi.]

163. KISS Lajos
A kenyérsütés babonái Vásárhelyen. Ethn. 1922. 86–90. p.; Vh. 48–51. p.

164. Hódmezővásárhelyi lakatos céh hagyománya. Tartalmaz 16 lapot. Ezen rajzokat rendezte a Hódmezővásárhelyi lakatos szakosztály 1923-ban Gregus Sándor és neje Túri Rozália adományából.
Névvel és évszámmal ellátott műszaki rajzok 1805 és 1853 közötti időből, a céh pecsétviaszba nyomott bélyegzőlenyomatával hitelesítve. Mappában. NLK. Hgy.

165. PLOHN József felvételei. Érdekes Ujság, 1923. febr. 22.
Tíz fotó. (Suba, ködmön, párnavég, tulipános láda, rengő, mennyezetes ágy, gondolkodó szék, vásárhelyi jelenet, bekecses férfi. Címlapon subás férfi.)

166. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi ember eledelei. Ethn. 1923-24. 1-2. 168–176. p.; Vh. 52–61. p.

167. KISS Lajos
Hódmezővásárhelyi mondák Rudolf királyfiról. Ethn. 1923-24. 68–69. p.; Vh. 192. p.

168. KISS Lajos
Hódmezővásárhelyi sárjáték. Ethn. 1923-24. 102–104. p.; Vh. 110–113. p.

169. KISS Lajos
A lidérc a vásárhelyi népnél. Ethn. 1923-24. 177. p.; Vh. 171. p.

170. KISS Lajos
Hogyan történt a honfoglalás? Ethn. 1923-24. 183. p.; Vh. 191. p. Népi szövegek cím alatt, vásárhelyi gyűjtés.

171. KISS Lajos
Mártély falu nevének eredete. Ethn. 1923-24. 183. p.; Vh. 191. p.

172. PÉCZELY Attila
Népdalgyűjtemény. 1923-1952 között gyűjtött anyag. 82 p. Kézirat. NM EA. 2995.
Vásárhelyi népdalok is.

173. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi ember aprójószága. Ethn. 1925. 148–162. p.; Vh. 62–77. p.

174. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi szűcsmesterség és szűcsornamentika. Karcag. (1926) Kertész ny. 45 p. + 24 t. (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának kiadványa 11.)

175. KISS Lajos
„Magyar gölöncsérek" címen összefoglalt írások. 926-tól. 16 p. Kézirat. NM EA. 10806.
Hódmezővásárhely.

176. SZEREMLEI CSÁSZÁR Sámuel
Önéletrajza 1837-1912. Az eredeti kéziratról készült másolat. Másolta, utószóval ellátta, művei jegyzékét összeáll. Tereh Gyula 1926-ban. 29 p. NLK. Hgy.

177. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi tálasság története. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből 1926. 185–207. p. Klny. is.; Vk. 353–380. p.

178. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi szűcsmesterség. NÉ. 1926. 153–169. p.; Vk. 243–260. p.

179. CSOKÁN Pál
Rovások a legősibb magyar város: Hódmezővásárhely múltjából. 2. átdolg. kiadás. H. 1927. Szerző kiadása. 28 p.
A szerző hipotézise a hely és a nép ismeretével kapcsolatban.

180. KISS Lajos
Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. 86 dallam szöveggel. Karcag. 1927. Kertész ny. (A magyar föld és népe 1.) Kézirata a MFM NA. 372-72. sz.

181. SZEREMLEI Samu
A hódmezővásárhelyi református egyház története 1-2. kötet. H. 1927., 1938. Róth ny. 390, 246 p.
Az egyház belső élete, valláserkölcsi állapot, a nép jelleme a 2. kötetben.

182. GÁBOR István
A gerencsér céh helyi története. 1927. 12 p. Kézirat. NM EA. 3021

183. KISS Lajos
Csúfolódó versrészlet. Ethn. 1927. 263–265. p.; Vh. 172–174. p. Hódmezővásárhelyről.

184. KISS Lajos
Az erős tálas. Fa. 1927. 5–7. p.
Életkép. Kokovai András vásárhelyi tálasról. Megjelent a Vk. 390–391. és Tiszatáj 1965. júliusi számának 551–552. oldalán.

185. KISS Lajos
Télen. Fa. 1927. 5–7. p. A vásárhelyi tálasok életéből. Vk. 405–406. p.

186. KISS Lajos
Az utolsó cserepesművész. Fa. 1927. 301–304. p. Tokodi Sándor (1861–1905) vásárhelyi tálasmesterről. Vk. 401–405. p.

187. BODNÁR Béla
Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza. Szeged, 1928. 44 p. 1 t. 1 térk.

188. GYÖRFFY István
Takarás és nyomtatás az Alföldön. Bp. 1928. Kir. M. Egyetemi ny. 46 p. Ill. Klny. a Népélet-Értesítő 1928. 1. számából.

189. DR. HÉJJA József
Babonák és kuruzslási módok a nép között. Hódmezővásárhely, 1928. Dura ny. 8 p.
A beteg gyermekkel kapcsolatos babonák. A gyűjtő gyermekorvos.

190. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi szűcsornamentika. Iskolánkívüli Népművelés 1928. 126–129. p.; Vk. 279–285. p.

191. KISS Lajos
Cigányfogasok Hódmezővásárhelyen. NÉ. 1928. 49. p.; Vh. 149–150. p.

192. KISS Lajos
Dudvafürdő. NÉ. 1928. 85–86. p.; Vh. 113–114. Népi gyógymódok cím alatt.

193. KISS Lajos
Füstfürdő. NÉ. 1928. 86. p.; Vh. 113–114. p.

194. KISS Lajos
Kenyérfürdő. NÉ. 1928. 86. p.; Vh. 113–114. p.

195. KISS Lajos
Közlemény régi följegyzésekből, az 1935-ös Közhasznú Honvezérből. NÉ. 1928. 87–89. p.

196. KISS Lajos
Szőrös párnavégek Hódmezővásárhelyen. NÉ. 1928. 47–49. p. Vh. 147–148. p. Ill.

197. FEJÉRVÁRY József
Vásárhely története családok tükrében. H. 1929. Szerzői kiadás. 736 p.
A város polgári társadalmának keresztmetszete.

198. SZATHMÁRY Tihamér
Történetek a Hód-tava partjáról. Vidám históriák egy kötetben. H. 1929. 109 p. Móra Ferenc előszavával.
I. Régi emberekről. II. Betyárvilágból. III. Rendőri esetek. IV. Nagy mulatozásokról. V. A vásárhelyi művészekről és a művészetről. VI. Hazugságok. VII. A vásárhelyi szocialistákról. VII. Papokról. IX. Negyvennyolcas időkből. X. A nagy háborúról.

199. SZOMBATFALVI György
Társadalomrajzi feladatok az alföldön. Szeged, 1929. 16 p.

200. KISS Lajos
Segédfogadás. Magyar Hírlap, 1929. febr. 28.; A vásárhelyi tálasoknál. Vk. 392–395. p.

201. A magyar ipar almanachja. Szerk. Ladányi Miksa. Budapest, 1930. 420+230 p.
Hódmezővásárhelyi kisiparosok fényképes névjegyzéke is.

202. GÖNYEI Sándor
Az aratáshoz való kötélkészítés szénából. 1930. 4. p. Kézirat. NM EA. 5364.

203. Előadás a magyar népdal fejlődéséről. VRU. 1930. márc. 23. 2. p. Aznap a Katolikus Társaskörben, Péczely Attila tartja. A bemutatandó 30 népdal címe is.

204. KISS Lajos
A karikás ostor [!] NÉ. 1930. 142–145. p. Vásárhelyről. Ill.

205. KISS Lajos
A szegény ember malaca. NNy. (Szeged) 1930. 1-5. füzet, 61–69., 135–143. p.; Vh. 13–29. p.

206. CSERGŐ Károly
Az Alföld problémái. Tanulmány az alföldi agrár és munkásviszonyok javításáról és ezzel kapcsolatban a Duna-Tisza csatornáról. Szentes, 1931. Stádium ny. Budapest, 141 p. 3 t.

207. NAGY Gyula
Versfaragó parasztok. Szántai István és Vörös Pál verseinek másolata. 1931–1956. 22 p. Kézirat. NM EA. 6713.
Kardoskút is.

208. Beszélgetés a magyar népdalkutatásról. (1-2.) VRU. 1931. márc. 19. 2. p., 21. 2. p.
Péczely Attilával. Az interjú készítője, aki Bartók és Kodály törekvéseit ismerteti, valószínűleg a lap szerkesztője, Fejérváry József.

209. KISS Lajos
A szappanfőzés Hódmezővásárhelyen. NÉ. 1931. 173–176. p.; Vh. 115–119. p.

210. KISS Lajos
Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások. NNy. 1931. 7-9. füzet, 217–225., 175–280. p.; Vh. 159–170. p.

211. NAGY OLASZ Pálné
Karácsonyi népszokások a hódmezővásárhelyi tanyák között. Ethn. 1931. (XLII. évf.) 199–200. p.

212. NAGY Lajos
Alföldi város Hódmezővásárhely. [1932.] In. N. L.: Szociográfiai írások. Szépirodalmi K. Budapest, 1981. 23–38. p. (Nagy Lajos Művei.)
Elsősorban szociográfia, az emberek külső leírása. A város néprajzi értékének fölemlítése is.

213. Seltmann Lajos főrabbi emlékezete 1854–1932. H. 1932. H-i izraelita hitközség kiadása. 52 p., 1 t.

214. PÉCZELY Attila
Vásárhelyi népdalok. Szemelvények a gyűjtő vásárhelyi gyűjtéséből. (Hódmezővásárhely, 1932.) 32 p. Kőnyomatos. NLK. Hgy.
60 népdal

215. VARGA József
Magyar szoba, népies bútorok gyűjtése. Hetivásár – Hétfői Újság, 1932. márc. 27. 14–15. p.
A divatról.

216. PÉCZELY Attila
Népdalgyűjtemény. 1932–1952. 82 p. Kézirat. NM EA. 2995.
Hódmezővásárhely is.

217. THIRRING Lajos
A tanyák, puszták és egyéb külterületi lakott helyek népessége 1930-ban. Budapest, 1933. Hornyánszky ny. 21 p. Klny. a Magyar Statisztikai Szemle 1932. évi 12. számából.

218. PÉCZELY Attila
Miért idegen sokaknak a faji zene? VRU. 1933. márc. 12. 5. p.
A parasztdalról, műzenéről, magyar zenei ízlésről.

218/a. MÓRICZ Zsigmond
Bolond kocsi, pávafarkú traktor. Magyarország, 1933. aug. 13.
Vásárhelyi gazdák újításairól, munkamódszereiről. Riportalanyai közül Nagy Pált nevezi meg.

218/b. MÓRICZ Zsigmond
Takaros Maczelka. PN. 1933. aug. 13.
A mániákusságig pedáns, takarékos Maczelka Mihály parasztgazdáról.

219. KISS Lajos
A cégér, cégérszentelés. NNy. 1933. 130–133. p.
Vásárhelyen.

220. PÉCZELY Attila
Vásárhelyi parasztdalok. Szegedi Kis Kalendárium. 1934. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Szeged, 1933.
12 dal. Buday György rajzaival.

221. Süss ki, nap! Népiskolai ének-segédkönyv. H. 1934. 12 p. 53 dallam szöveg Péczely Attila gyűjtéséből.

222. Örökbecsű értékek kerültek napvilágra a MANSZ vasárnapi kulturdélutánján. VFrU. 1934. jan. 24. 2. p.
Wiener Tibor és feleségével illusztrált előadásáról. (Hímzés.)

223. KISS Lajos
Szellemlátók. NNy. 1934. 29–37. p.
Ólommérgezésben szenvedő vásárhelyi tálasokról. Először a Nyírvidék c. lapban jelent meg 1926-ban. 1933. nov. 26-án székfoglaló előadásként hangzott el a Dugonics Társaságban. Közölte a Puszták Népe is, 1948. 2. számában, a 84–89. oldalán. (279. sz.)

224. Baktay Ervin a vásárhelyi népművészetről és népművészetért. VRU. 1934. ápr. 26. 3. p.
Az orientalista vásárhelyi előadása után megtekintette a Plohn-gyűjteményt és a hímzés-gyűjteményt.

225. WIENER Tiborné Bakos Margit
A hódmezővásárhelyi hímvarrásról. Muskátli [kézimunka-újság], 1934. július, 3–5. p.

226. Lehet-e 1600 éves elemekről beszélni a magyar népdalban? VRU. 1934. okt. 18. 3. p.
Péczely Attila előadása.

227. PÉCZELY Attila
Dr. Szentkirályi Zsigmond néprajzi előadása. VU. 1934. dec. 1. 1. p.
A történelmi Magyarország népművészetéről, Plohn-fotók fölhasználásával.

228. GREGUS Máté
Ahogy mi parasztok látjuk a helyzetet. Vásárhelykutas 1935. Kézirat. 12 p.
Az 1935. augusztusi vásárhelykutasi paraszt-írótalálkozón elmondott beszéd betűhív másolata. NLK. Hgy.

229. WIENER Tiborné Bakos Margit
Hódmezővásárhelyi hímzés. Magyar Iparművészet, 1935. 4. sz. (a mellékletben.)

230. A falujáró vásárhelyi cserkészek elkészítik a környék szociográfiáját. VRU. 1935. febr. 22. 2. p.
Szathmáry Lajos előadásáról.

231. Keleti pompa a vásárhelyi ősi hímvarrás feltámadásának ünnepén. VFrU. 1935. márc. 3. 2. p.
A kéthónapos hímzőtanfolyamról, s a záró kiállításról.

232. KISS Lajos
A szuszimalom. NÉ. 1935. 78–84. p.; Vh. 120–129. p. Illusztrált.

233. „A nemzet magából akar meríteni erőt a feltámadásra” VRU. 1935. jún. 14. 1. p.
Helyszíni közvetítésben sugározta a rádió 13-án a 9-i népzenei hangverseny ismétlését. Péczely Attila szervezte.

234. WIENER Tiborné Bakos Margit
Teremtsünk otthont a vásárhelyi kézimunkának. VRU. 1935. jún. 28. 1. p.
A kiskunhalasi „csipkeház”-hoz hasonló népművészeti központ fölállítását javasolja Vásárhelyen.

235. CSOKÁN Pál
A régi hármastó-vidék emlékeinek nyomában. Földgömb, 1936. 7. 241–252. p.
Plohn-fotókkal.

235a. MÓRICZ Zsigmond
Virágos kenderen. PN. 1936. okt. 11.
Egy kopáncsi parasztgazdaságról, a kenderáztatásról, háziszőttesről, a népművészet pusztulásáról.

236. KISS Lajos
A hódmezővásárhelyi mészáros mesterségről. NNy. 1936. 7-10. füzet, 140–153. p.; Vh. 136–146. p. Illusztrált.

237. FÉJA Géza
Magyar falu sorsa a nagybirtok peremén. Mindszent, Hódmezővásárhely. Vásárhely-Kutas. Viharsarok. Az Alsó-Tiszavidék földje és népe. Athenaeum. Budapest, 1937. 220–223., 231–240. p.
Népélet, Vásárhelyen a népművészetről is.

238. TAKÁCS Ferenc
A földmunkásság sorsa. Parlamenti beszéd 1937. március 9-én. Budapest, 1937. „Világosság” könyvnyomda Rt. 16 p.
H. országgyűlési képviselőjének beszéde.

239. WIENER Tiborné Bakos Margit
Milyen legyen a magyar asszony kézimunkája? Újpest, 1937. 62 p.
A vásárhelyi hímzésről is.

240. OLÁH György
Kincskereső úton, népművészet. 1937. 2 p. Kézirat. NM EA. 2594. Az Új Magyarság c. lap márc. 28-i számában megjelent cikk kézirata (!)
Wiener Tibor és felesége kerámia és hímzés-gyűjteményének apoteózisa. A gyűjtemény és a gyűjtés szakszerűtlenségéről, hibáiról l. Kiss Lajos helyesbítését: Ethn. 1937. 483–485. p. 242. sz.

241. TÁLASI István
Néprajz és középiskola. HGÉ. 1937-38. H. 1937. 32–50. p.

242. KISS Lajos
Adatok Hódmezővásárhely népművészetéhez. (Helyreigazítás.) Ethn. 1937. 483–485. p.
A Wiener házaspár kerámia- és hímzés-gyűjteményének, gyűjtésének szakszerűtlenségéről. (Az Új magyarság az évi március 28-i vasárnapi mellékletében megjelentekre reflektál.) L. 240. sz.

243. WIENER Tiborné Bakos Margit
Hódmezővásárhelyi hímzés. Magyar Iparművészet, 1937. 6-7. sz.

244. FEJÉRVÁRY József
Hódmezővásárhely. Csongrád vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Budapest. [1938.] Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala.
A majolikatelepről és a népművészetről is röviden.

245. SIMÁNDI Béla
A mai puszta. Újpest, 1938. Vörösmarty Irodalmi Társaság kiadása. 102 p.
A vásárhelyi Pusztáról is.

246. Hímzett régi suba. Hódmezővásárhelyi agyagedények. Régi subadíszek. Kenderáztatás. Nyomtatás. Csongrád vármegye. Budapest. [1938.] Sajtó alá rend. Csíkvári Antal. Fényképek a Hódmezővásárhely (Fejérváry József) című részhez.

247. Hódmezővásárhelyi hímzés mintagyűjteménye. H. 20 rajz. Kézirat. Na. 22.
Az 1938-as háziipari tanfolyam anyagának másolta Kis Ernőné.

248. KISS Lajos
Néprajzi tárgyak a hódmezővásárhelyi múzeumban. NNy. 1938. 18–24. p.; Vh. 73–82. p. Első lépések a tárgyak életéhez címmel. Ill.

249. KISS Lajos
Középenhajtós szélmalom Hódmezővásárhelyen. Ethn. 1938. 198–203. p.; Vh. 129–135. p. Illusztrált.

250. PÉCZELY Attila
Városi, falusi kultúránk és a népzene. (1-8. r.) V.I. 1938. febr. 21., 28., márc. 7., 14., 21., 28., ápr. 3., 11. 5. p.

251. SELMECZY M. Benedikta – KISS Lajos
A szőrös párnavégek. [Hódmezővásárhely.] 1938-1939. 9 p. Kézirat. NM EA. 2599.
Megjelent a h-i Szent Domonkos-rendi leányiskola 1938-39-es évkönyvében is, valamint a Tündérujjak 1943. decemberi számában.

252. KISS Lajos
A szegény ember élete. Athenaeum. Budapest. 1939. 283 p. (Ajánlás: Móra Ferenc emlékének.)

253. KISS Lajos
Török Károly. Egy úttörő magyar folklorista emlékezete. H. (1939), Erdei ny. 28 p. (Különnyomat a hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor főgimnázium 1938-39-tanévi évkönyvéből. Török Károly műveinek 29 tételes jegyzékével.)

254. PÉCZELY Attila
103 magyar népdal. Átnézte Kodály Zoltán. Magyar Kórus kiadása. Budapest, 1939.
Javarészt vásárhelyi gyűjtés.

255. SIMONFI Ferenc
Az alföldi agrárszocializmus története. H. 1939. Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. 31 p.

256. ORTUTAY Gyula
Mesél a nép. Bp. 1940. 32 p.
H-i mese: A medve 26–29. p.

257. GÖNYEI Sándor
Lóbekötés módja Galgamácsán. Kiss Lajos szerint a hódmezővásárhelyi kötélverés. 1940. 24 p. Kézirat. NM EA. 5389.

258. KISS Lajos
A tárgyak élete. Ethn. 1940. (LI. évf.) 446–453. p.

259. PÉCZELY Attila
Vásárhelyi gyűjtés. Magyar származású, idegen eredetű népdalok, műdallamok vagy műdallam-származékok. Az eredetiekről másolta Szijjártó Béla Hódmezővásárhely th. város megbízásából. 1941. Ellenőrizte, az elő- és utószót írta Péczely Attila. 789 p. [Nincs minden oldalon írás!]
A Németh László Könyvtárban. 278 népdal, gyermekjátékok és egyházi ének kottája.

260. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Vásárhely és a néprajz. V. I. 1941. jún.

261. KÖRTVÉLYESSY László
Hódmezővásárhely gazdaságföldrajza. Szeged, 1942. Ablaka ny. 61 p.
Gazdálkodás, életmód, tanyavilág is.

262. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Gregus Máté. Vásárhelyi Újhírek [!], 1942. jan. 11. 1. p.
A mintagazda – közéleti személyiségéről, abból az alkalomból, hogy a Bethlen gimnázium regős-cserkészei, és a Magyar Cserkészszövetség támogatásával meg akarják jelentetni Vásárhelykutas Gregus által írott történetét. (Lásd még: 277. sz.)

263. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Alföldi és erdélyi parasztság. Ifjú Erdély, 1942. nov. 165–166. p.

264. KISS Lajos
A szegény asszony élete. Athenaeum. Budapest. 1943. 398 p. (Ajánlás: Feleségem Hódi Eszter emlékének. A borítólapon Boross Géza festménye.)

265. SILBERSTEIN Adolf
Hódmezővásárhelyi zsidók. H. 1943. H-i izraelita hitközség kiadása. 154 p.

266. PÉCZELY Attila
Beszélgetések a népzenéről. Magyar Kórus kiad. Budapest, 1944.
42 népdal szövegével és kottájával.

267. FOGARASI Zoltán
A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságonként 1941-ben. Budapest, 1944. Hornyánszky ny. 20 p. Klny. a Magyar Statisztikai Szemle 1944. évf. 1-3. számából.

268. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Mártély népi jogélete. Kolozsvár, Nagy Jenő kiad., 1944. 148 p. (Régi magyar jog. jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 1.) Lásd: 272. sz. is.

269. VERES Péter
Az Alföld parasztsága. Magyar Élet kiadása. Budapest, 1944. 92 p.
Táj és nép. Kultúra, erkölcs, mindennapi élet.

270. PÉCZELY Attila
Népdalgyűjtemény. 80 p. Kézirat. 1944–1951 között Algyőn, Csongrádon, Deszken, Hódmezővásárhelyen, Orosházán és Tápén gyűjtött népdalok. NM EA. 2688.

271. PÉCZELY Attila
Hódmezővásárhely népzenéje. H. (Az Alföldi fiatal magyarság nemzetpolitikai szemléje.) 1944. júl. (VII. évf. 7. sz.) 204–207. p.

272. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Mártély népi jogszemlélete. H. 1944. júl. 209–212. p.
Részlet az azonos című műből. (L. 268. sz.)

273. PÉCZELY Attila
Dallamformáló erők működése Vásárhelyen. PNe. 1946. szept., 30–32. p.
A vásárhelyi népdal meghatározása. A kialakulást befolyásoló történeti körülmények, a változatok.

274. PÉCZELY Attila
Amíg egy népdal eljut Szőrháttól a 103-ig. D. 1946. [dec. I. évf. 2. sz.], 18–20. p.

275. PÉCZELY Attila
Egyéni vagy kollektív alkotás? PNe. 1947. június, 2. évf. 2. sz., 139–142. p.
A népdalról.

276. KOREK József
Népi humor az alföldi butellákon. PNe. 1947. szept., 173–178. p.
Feliratos edények a vásárhelyi múzeumban.

277. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Gregus Máté, a történetíró. TK. A magyar szabadságharc százéves évfordulójára. Szeged, 1948. évre. Kiad. Szeged thj. város Szabadművelődési Tanácsa. 55–60. p. Vö. 262. sz.

278. PÉCZELY Attila
Csongrád megye népzenéje. TK. A magyar szabadságharc százéves évfordulójára. Szeged, 1948. évre. Kiad. Szeged thj. város Szabadművelődési Tanácsa. 86–95. p.

279. KISS Lajos
Szellemlátók. PNe. 1948. jún. 84–89. p.
Ólommérgezésben szenvedő vásárhelyi tálasokról. (223. sz. is!)

280. KOVÁCS Mihály
Egy vásárhelyi szegényparaszt-család. PNe. 1948. jún. 113–129. p.
Egy család három generációjának története, életmódja, küzdelme a kispogári felemelkedésért.

281. TATAY Jenő
Az alföldi építkezés egy régi formája. PNe. 1948. jún. 130–135. p.
A nyújtott tornácos építkezésről.

282. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Szívderítő néprajzocska. VFU. 1948. júl. 10. 4. p.
Vásárhelyi és mártélyi találós kérdések is.

283. BANNER János
A kukoricaművelés néhány ősi eszköze Hódmezővásárhelyen. Ethn. 1948. (LIX. évf.) 120–123. p.

284. [TÁRKÁNY SZÜCS Ernő]
Vásárhelyi halálos ítéletek 1753-ban. VFU. 1949. febr. 27. 3–4. p.
Lólopásért. A városi testamentom-könyvből.

285. SIMONKA György
Nótafa a zsellérsors mélyén. Délvidéki Hírlap, 1949. okt. 25. 5. p. Nótás Szabó Pálról.

286. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
A hódmezővásárhelyi széldaráló. Ethn. 1949. (LX. évf.) 276–277. p.

287. CSOKÁN Pál
Valami a fölöstökről. 194? 2 p. Kézirat. NM EA. 10646. Hódmezővásárhely.

288. A szülőföld ismertetése. Bp. Közoktatásügyi Kiadó. 1951. 102 p.
Csongrád megyéről, településforma, lakosság is.

289. BALASSA Iván
Ledolgozás. 1951. 17 p. Kézirat. NM EA. 6727. Hódmezővásárhelyről.

290. BOROSS Marietta
Dinnyetermelés [Hódmezővásárhelyen]. 44 p. 1951. Kézirat. NM EA. 2535.

291. GÓR Amália
Fazekasság, fazekasok élete [Hódmezővásárhelyen]. 1951. 49 p. Kézirat. Vonatkozási idő ismeretlen. NM EA. 3059.

292. KRESZ Mária
Fazekasság [Hódmezővásárhelyen]. 1951. 44 p. Kézirat. NM EA. 4451.

293. KRESZ Mária
Vásárhelyi kerámia. H. 1951. 9 p. Kézirat. NA. 1.

294. NAGY Gyula
A ledolgozás aratással kapcsolatos című kérdőív feldolgozása. 1951. 3 p. Kézirat. NM EA. 6726. Kardoskútról.

295. PÉCZELY Attila
Lakodalom I-III. 36 p. (Tápé, Szegvár és Hódmezővásárhely.) 1951. Kézirat. NM EA. 2425.

296. NAGY Gyula
Takarás és nyomtatás Békés megyében [?] 1951. 118 p. Kézirat. NM EA. 2626.
A megtévesztő címmel ellentétben a kézirat vásárhelyi vonatkozású, a gyűjtés helye a vásárhelyi Puszta. Kardoskút 1950-ig Hódmezővásárhely része volt.

297. PÉCZELY Attila
Kubikosság. (Dalszöveg-gyűjtemény, csongrádi, szentesi és vásárhelyi kubikusoktól.) Szeged, 1951–1952. 29 gépelt oldal. Fia birtokában.

298. NAGY Gyula
Takarás és nyomtatás a kardoskúti Kérdő-tanyán. 1951-53. 121 p. Kézirat. NM EA. 5782.
(Ugyanez: E. 1954. 323. sz.)

299. NAGY Gyula
Aratás és nyomtatás a magyar Nagy-Alföld középső vidékén. 1951-54. 69 p Kézirat. NM EA. 5856.

300. NAGY Gyula
Az aratás és a nyomtatás munkafolyamatai a magyar Nagy-Alföld középső részén. 1951-55. 38 p. Kézirat. NM EA. 5963.

301. KÁLMÁNY Lajos
Történeti énekek és katonadalok. (Kálmány Lajos népköltési hagyatéka 1. kötet. Szerk. Ortutay Gyula.) Budapest, Közoktatási Kiadó. 1952. 824. p.
Tíz vásárhelyi szöveget tartalmaz: a 16/B, 161, 168, 183/c, 187/A, a 206, 239, 303/B, 305 és 341. számút.

302. BALASSA Iván
Ledolgozás kérdése. 1952. 17 p. Kézirat. NM EA. 3013.
Hódmezővásárhelyről.

303. JANÓ Ákos
Tiszántúli szűcsmesterség. 1952. 75 p. Kézirat. Karcag, Mezőtúr, Püspökladány és Szeged mellett Hódmezővásárhelyről is. NM EA. 3935.

304. NAGY Gyula
Aratás, vontatás, vontatásból cséplés és a termények tárolása. 1952. 51 p. Kézirat. NM EA. 3897.

305. NAGY Gyula
Nyomtatás, és a termények, takarmányok tárolása, hasznosítása. 1952. 28 p. Kézirat. NM EA. 3899. Kardoskúti gyűjtés.

306. Hódmezővásárhelyi lakodalom. Kézirat. H. 1952. 6 levél. MFM NA. 4-1967. sz.

307. NAGY Gyula
Ganétaposás Kardoskúton. 1952-53. 5 p. Kézirat. NM EA. 5794.

308. PÉCZELY Attila
Rózsa. 94 magyar népdal. Zeneműkiadó. Budapest, 1953. 120 p.

309. BALASSA Iván
Kukoricatermelés. 1953. 52 p. Kézirat. NM EA. 3978. Kardoskúti gyűjtés.

310. FEJÉRVÁRY József
1. A vásárhelyi céhek. 2. Bűnesetek. 3. Betyárvilág. 4. Nótás Szabó Pál. 1953. 45 p. Kézirat. NM EA. 9358.

311. FILEPAntal
Piaci állásbér, a hetivásár és az esztendőnek egyéb napjaiban országos vásárok napján. 1953. 3. p. Kézirat. NM EA. 4162.
Szentesről és Hódmezővásárhelyről.

312. NAGY Gyula
Szénatermesztés Kardoskúton. 1953. 11 p. Kézirat. NM EA. 5793.

313. PÉCZELY Attila
Mindszent környéki népzenei gyűjtés. 1953. 29 p. Kézirat. NM EA. 5779. Mártélyi anyag is.

314. NAGY Gyula
Szántás és kézzel vetés a vásárhelyi Puszta keleti részén. 1953-54. 15 p. Kézirat. NM EA. 5387.

315. KISS Lajos
A boglyakemence és élete Hódmezővásárhelyen. Ethn. 1953. (LXIV. évf.) 197–218. p.

316. NAGY Dezső
Munkáshagyományok. VS. 1953. máj. 1. 8. p.
Vásárhelyi munkásdalok is.

317. FEJÉRVÁRY József
Hódmezővásárhelyi és általános közmondások. 1954. 37 p. Kézirat. NM EA. 9514.

318. FEJÉRVÁRY József
Hogy házasodtak Vásárhelyen a 19-ik században? 1954?, 35 p. Kézirat. NM EA. 9708.

319. FEJÉRVÁRY József
Nótás Szabó Pál és néhány verse. Nótáinak szövege és kottái. 1954. 11 p. NM EA. 9515.
Hódmezővásárhely.

320. NAGY Gyula
Adatok aratásra és vontatásra a vásárhelyi Pusztán 1954-ben. 24 p. Kézirat. NM EA. 5904.

321. NAGY Gyula
A kukoricatermesztés a vásárhelyi pusztán. [Helyesen: Pusztán.] 1954. 45 p Kézirat. NM EA. 4219.

322. NAGY Gyula
A ló betanítása a vásárhelyi Pusztán. 1954. 7 p. Kézirat. NM EA. 5879.

323. NAGY Gyula
Takarás és nyomtatás a kardoskúti Kérdő tanyán. Ethn. 1954. (LXV. évf.) 167–197., 484–517. p. Lásd: 198. sz.

324. BARABÁS Jenő
Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a XVIII. században. Ethn. 1954. (LXV. évf.) 466–484. p.

325. KRESZ Mária
Évszámos hódmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban. NÉ. 1954. 124–147. p.

326. KISS Lajos
A szegény emberek élete. Művelt Nép Kiadó Budapest, 1955. Szerk. és bev. Ortutay Gyula. 604 p. [A szegény ember élete és a Szegény asszony élete összevont, némileg rövidített kiadása.] Ortutay előszava (5–21 p.) kötetben is megjelent: Írók, népek, századok. Gondolat Kiadó Budapest, 1960.

327. NAGY Gyula
A köles termesztése a vásárhelyi Pusztán. 1955. 8 p. Kézirat. NM EA. 5970.

328. NAGY Gyula
Szénporos tégla égetése a kardoskúti Úttörő tsz-ben. 1955. 13 p. Kézirat. NM EA. 5962.

329. PÉCZELY Attila
A vásárhelyi nép virágai. 1955. 12 p. Kézirat. NM EA. 5996.

330. Megnyílt a vásárhelyi Tornyai-múzeum állandó népművészeti kiállítása. Vs. 1955. jan. 1. 5. p. 1954. december 30-án. Áttekinti a múzeum történetét.

331. KRÓNIKÁS [Fejérváry József]
A régi vásárhely emlékeiből. VS. 1955. febr. 10. 4. p.
Az 1860-as évek Vásárhelyéről, a főutca házairól.

332. BALASSA Iván
Adatok a Békés és Csongrád megyei részesmunka és ledolgozás kérdéséhez (1850–1944) Ethn. 1955. (LXVI. évf.) 187–224. p.

333. KISS Lajos
A lócsiszár. Vs. 1955. okt. 13. 5. p.
A szegény ember élete című kötetből.

334. PÉCZELY Attila
Ötven esztendős múzeumunk néprajzi gyűjteménye. VSz. 1955. okt. 21–23. p.

335. KISS Lajos
Vásárhelyi híres vásárok. Tiszatáj–Magvető Kiadó. Szeged, 1956. 115 p.

336. KISS Lajos
Lakodalmas dalok. Szendrey Ákos: Lakodalmi szokások gyűjtése. Magyar Nemzeti Múzeum-Néprajzi Múzeum. Budapest, 1956. (Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez 2. A füzet 30–39. oldalán.)

337. PÉCZELY Attila
Cigányzene, népzene. Kézirat. H. 1956. 6 levél. Péczely Péter birtokában.

338. NAGY Gyula
Babnyomtatás a vásárhelyi Pusztán. 1956-57. 7 p. Kézirat. NM EA. 6180.

339. NAGY Gyula
Borsótermesztés a vásárhelyi Pusztán. 1956-57. 18 p. Kézirat. NM EA. 6178.

340. NAGY Gyula
Paraszti verselők. 1956-57. 9 p. Kézirat. NM EA. 6181.
Hódmezővásárhelyen.

341. BÍRÓ Teréz
A vásárhelyi szőrhímzés. Vs. 1956. jan. 7. 2. p.

342. KATONA Imre
A talicskahúzó kutyák. Néprajzi tárgyú jegyzetek egy kubikos-tárgy elbeszéléshez. VSz. 1956. febr., 2. sz. 13–15. p.
Kamjén István: Szakad a part c. elbeszéléskötetéhez. Katona csongrádi, szegedi és vásárhelyi eredetűnek tartja a kutyák alkalmazásának szokását.

343. PÉCZELY Attila
A magyar népzene hangrendszerei. VSz. 1956. szept. 19–23. p.

344. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Vásárhelyi híres vásárok. Adalékok Kiss Lajos munkájához. VSz. 1956. szept. 19–23. p.

345. PÉCZELY Attila
Egy vásárhelyi paraszt-nótafáról. VSz. 1956. okt. 51–54. p.
Rakonczai Ferenc.

346. MOLDVAY Győző
Betlehemesek. VSz. 1956. dec. 25. 2. p.
Tárcanovella, gyermekkori emlék.

347. BARABÁS Jenő
Népviselet-történeti adatok Hódmezővásárhelyről. NK. 1956. 1-4. 253–256. p.

348. KATONA Imre
A magyar kubikosok élete. Hazafias Népfront kiadása. Budapest, 1957. 129 p.
15 vásárhelyi adatközlő is.

349. KISS Lajos
Vásárhelyi művészélet. Képzőműv. Alap K. Budapesz. (1957.) A bevezető tanulmányt írta Pogány Ödön Gábor. 291 l. 1+64 t. A szerző arcképével. (Boross Géza olajfestménye.) Ajánlás: Édesapám, Kiss Tamás és Édesanyám, Varga Judit emlékének.
Sok néprajzi vonatkozás.

350. NAGY Gyula
Lakodalmas perecsütés, fonatos és dúckalács sütése a vásárhelyi Pusztán. 1957. 13 p. Kézirat. NM EA. 6450.

351. NAGY Gyula
Kendertermesztés a vásárhelyi Pusztán. 1957-58. 12 p. Kézirat. NM EA. 6574.

352. FEJÉRVÁRY József
A „superlátos" – ágytól a százszorszép subavirágon át a rigmusos fejfáig… Előhívásra vár Plohn József ezerötszáz néprajzi felvétele. CsmH. 1957. szept. 15. 4. p.
A múzeum néprajzi anyagáról.

353. A Subavásár és a vásárhelyi népi együttes. CsmH. 1957. okt. 10. 4. p.
Lutor Gyula – Steiner Béla táncjátékának előadásáról.

354. KISS Lajos
Emlékezések a hódmezővásárhelyi múzeum alapításáról. (Budapest.) 1958. (Felelős kiadó: Solymár István.) 96 l. + 8 t.
A múzeum története is 1945-ig. Rövidített változata A vásárhelyi múzeum harminc esztendeje címmel a Vásárhelyi kistükörben is megjelent a 103–160. oldalon.

355. KISS Lajos
Vásárhelyi hétköznapok. (Válogatott tanulmányok, cikkek.) Magvető Kiadó. Budapest, 1958. A bev. tanulmányt írta László Gyula. Vál., sajtó alá rend. Tóbiás Áron.

356. PÉCZELY Attila
Hódmezővásárhely népének zenei élete. Tanulmány. Kézirat. H. 1958? 110 levél.
A tanulmány részlete H. társadalmának zenei igényei címmel elhangzott Szegeden 1958- ban. A kézirat Péczely Péter birtokában.

357. PÉCZELY Attila
Két vásárhelyi parasztnótafa. Egyéniség és közösség mérlege. Gépelt kézirat. H. 1958. 23 levél.
Nótás Szabó Pálról és Rakonczai Ferencről. Fia, Péczely Péter birtokában.

358. FEJÉRVÁRY József
Sándor, József, Benedek… CsmH. 1958. márc. 18. 4. p.
A nevekhez fűződő vásárhelyi néphagyományokról.

359. KISS Lajos
Sárkányozás. Ethn. 1958. (LXIX. évf.) 148–151. p.

360. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
A vásárhelyi úrbérrendezés néhány néprajzi értékű dokumentuma. NK. 1958. 297–306. p.

361. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Az urbárium néprajzi kérdései a XVIII. században, Vásárhelyen. NK. 1958. 1-2. sz.

362. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Vásárhelyi híres vásárok. NK. 1958. 4. sz., 344–358. p.
Adalékok Kiss Lajos munkájához a XVIII. századból.

363. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Régi vásárhelyi tulajdonjegyek. Index Ethnographicus, 1958. 210–239. p.

364. NAGY Gyula
Kézzel vetés a vásárhelyi Pusztán. 1959-60. 13 p. Kézirat. NM EA 6707.

365. NAGY Gyula
Kölestermesztés a vásárhelyi Pusztán. 1959-60. 9 p. Kézirat. NM EA. 6708.

366. NAGY Gyula
Szántás a vásárhelyi Pusztán. 1959-60. 12 p. Kézirat. NM EA. 6705.

367. NAGY Gyula
Vontatóból cséplés. 1959-60. 8 p. Kézirat. NM EA. 6710.

368. PÉCZELY Attila
Tájszótárt ír – verseket költ – nótákat komponál egy vásárhelyi őstehetség. CsmH. 1959. jan. 1. 5. p.
Rakonczai Ferenc.

369. FEJÉRVÁRY József
Nótás Szabó Pál. CsmH. 1959. júl. 5. 4. p.

370. PÉCZELY Attila
Régi népdalok Csongrád megyében. Csongrádmegyei [!] Tanulmányok 1959. 1. szám, 5–42. p.
Vásárhelyi népdalok is. (A periodikának több száma nem jelent meg.)

371. ÁGOSTON Éva
A harangos kút története az orosházi járásban. Népmondák. 1960. 18 p. Kézirat. NM EA. 12572.
Kardoskút is.

372. KÁDÁR Béla
Hódmezővásárhely környékének földrajzi nevei. 1960. 54 p. Kézirat. NM EA. 12664.

373. KRIZSA Sándor
Betyárhistóriák Orosháza környékéről. 1960. 24 p. Kézirat. NM EA. 12579.
Hódmezővásárhely is.

374. NAGY Gyula
Egy érdekes gyermekjáték. 1960. 4 p. Kézirat. NM EA. 6705.
Kardoskútról.

375. RAKONCZAI Ferenc
Hódmezővásárhelyi tájszavak szótára. 1960. 41 p. Kézirat. NM EA. 12678. (A gyűjtő azonos című, 10 oldalas összeállítása a MFM NA. 109-68. sz.)

376. RAKONCZAI Ferenc
Közmondások, szólások. 1960. 39 p. Kézirat. NM EA. 12679.
Hódmezővásárhely. (Azonos címmel egy 7 oldalas összeállítás Rakonczaitó MFM NA. 110-68. sz.)

377. NAGY Gyula
Szántás a vásárhelyi Pusztán. NK. 1960. 1. 179–185. p.

378. NAGY Gyula
Cséplés vontatóból a vásárhelyi Pusztán. Ethn. 1960. (LXXI. évf.) 109–112. p.

379. Galambpalota. CsmH. 1960. ápr. 16. 5. p.
Fénykép Nagy Ödön tanyai tsz-tag galambdúcáról.

380. PÉCZELY Attila
Mire isznak a vízimolnárok? Kalandozás egy érdekes szakma múltjában. CsmH. 1960. jún. 5. 6. p.

381. KRESZ Mária
Fazekas, korsós, tálas. (Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához. Ethn. 1960. (LXXI. évf.) 297–379. p.
18 más fazekasközpont mellett Hódmezővásárhelyről is a 297., 300., 332–338. oldalakon.

382. PÉCZELY Attila
Le van a búza aratva… CsmH. 1960. júl. 31. 6. p.
Aratási népdalok, csak szöveg.

383. PÉCZELY Attila
„Farkas Julcsa föllépett az asztagra…" CsmH. 1960. aug. 14. 6. p.
A népballada keletkezéséről, variánsairól.

384. NAGY Gyula
Kézzel vetés a vásárhelyi Pusztán. NK. 1960. 3-4. sz. 259–266. p.

385. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Vásárhelyi testamentumok. Közgazd. és Jogi Kiadó. Budapest, 1961. 447 p.

386. PÉCZELY Attila
Tavaszvarázslatok népszokásainkban. CsmH. 1961. ápr. 30. 6. p.

387. PÉCZELY Attila
A Csongrád megyei nép virágai. CsmH. 1961. jún. 4. 6. p.
A virágkertészkedés múltjáról is.

388. SOLYMOS Ede
Halászati gyűjtés a Tiszán. H. 1962. 5 p. Kézirat. NA. 2. sz.

389. KISS Lajos
A gyalogsátán Hódmezővásárhelyen. Ethn. 1962. (LXXIII. évf.) 127–130. p.
A házasságközvetítésről, közvetítőről.

390. BOKOR Gyula
Három évtized Vásárhely népzenekutatásában. CsmH. 1962. aug. 26. 7. p.
Beszélgetés a városból elköltöző Péczely Attilával. A cikk szerint kétezer dallamot rögzített Vásárhelyen.

391. BALOGH István
Az alföldi tanyás gazdálkodás az 1830-1840-es években. AgtSz. 1962. 3-4. 617–633. p.

392. KATONA Imre
A kubikostalicska és a talicskásmunka. I-II. Ethn. 1962. LXXIII. évf.) 5. sz. 512–532. p. 1963. (LXXIV. évf.) 1. sz. 13–37. p. Vásárhelyi adatok is.

393. NAGY Gyula
Hagyományos földmívelés a vásárhelyi Pusztán. Kiad. Magyar Nemzeti Múzeum és a Néprajzi Múzeum. Budapest, 1963. 191 p. 25 t.

394. PÉCZELY Attila
Fejezetek Hódmezővásárhely zenei életéből. Gépelt kézirat, 98 levél. H., 1963? (Népzene és hangversenyélet 1930–1962-ig. Krónikaszerű feldolgozás.) Péczely Péter birtokában.

395. KISS Lajos
Gyermekjátékok Hódmezővásárhelyről. Ethn. 1963. (LXXIV. évf.) 613–618. p.

396. KISS Lajos
A vásárhelyi „lélök tüköre". Látóhatár, 1963. okt. 98–101. p.
A XIX. század végének városáról, a vásárhelyi emberekről, az előkészületben lévő Vásárhelyi kistükör c. kötetből. Lásd ott is, 82–75. p.

397. BÁLINT Sándor
A néprajzi kutatás Csongrád megyében. Eredmények és feladatok. Szeged, 1964. 20 p. (Csongrád megyei múzeumi füzetek 2.)

398. KISS Lajos
Emlékek és törekvések. Vásárhelyi kistükör. Budapest, 1964. 15–18. p.
Tóbiás Áron szerint ez annak az interjúnak a szövege, amely Szegény emberek krónikása címmel 1959. jan. 18-án hangzott el a rádióban. (Vk. 418. p.). (Mivel a beszélgetés során Kiss Lajos nyolcvanadik évesnek mondja magát, az interjú elhangzásának idejét inkább 1961-re helyezhetjük.)

399. KISS Lajos
Vásárhelyi kistükör. (Emlékek, életképek, portrék a régi Vásárhelyről.) Magvető Kiadó. Budapest, 1964.
Kiss Lajos művének és a róla írott cikkeknek Tóbiás Áron által összeállított tematikus címlistájával, 411–419. p.

400. SZABÓ Ferenc
A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964. 171 p.

401. KRESZ Mária
Maksa Mihály tálas. MFMÉ. 1964-65. I. félkötet. Szeged, 1966. 115–151. p.
A vásárhelyi fazekasról. (Maksa Mihály naplójának másolata: MFM NA. 71-68. sz. alatt.)

402. TÉSIKNÉ KNOTIK Mária
A Dél-Alföld női vászonruhái. MFMÉ. 1964-65. I. félkötet. Szeged, 1966. 153–159. p.

403. MORVAY Judit
Népi táplálkozás. Adatgyűjtés. 1964. 200 p. Kézirat. NM EA. 7626.
Hódmezővásárhelyről és Orosházáról.

404. AKÁCZ László
Késői virágzás. CsmH. 1964. nov. 12. 4. sz.
Rakonczai Ferenc amatőr néprajzi gyűjtőről és az általa összeállított vásárhelyi tájszavak szótáráról.

405. Orosháza története és néprajza. Szerk. Nagy Gyula. 1-2. kötet. Orosháza, 1965. Városi Tanács. 966 + 784 p.
Az 1950-ben Orosházához csatolt Kardoskútról és vásárhelyi Pusztáról is a 2. kötetben.

406. Kiss Lajos iratai 1881–1965. A Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltárában XXXI. 1. sz. fond, 1-20. doboz.
Személyes följegyzések, levelek, fotók, neki dedikált munkák, dolgozatainak különnyomatai, rajzai, önéletrajzai, a Vásárhelyi művészélet, a Vásárhelyi híres vásárok, a rétközi községekről, vásárhelyi fazekasságról szóló s egyéb kisebb, vásárhelyi és nyírségi dolgozatainak kézirata.

407. TÓTH Ilona
Szógyűjtemény a vásárhelyi nép életéből. Szakdolgozat, kézirat. H. 1965. 112 p. NLK. Hgy.

408. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
A jószágok égetett tulajdonjegyei Magyarországon I-II. Ethn. 1965. (LXXVI. évf.) 187–199., 359–410. p.
Hódmezővásárhelyről is. (Klny. is.)

409. TÉSIKNÉ KNOTIK Márta
A Dél-Alföld férfi fehérruhái. MFME. 1966-67. I. félkötet, 109–117. p.

410. BOROSS Marietta
Figurális mintájú szőttestörölköző a rákospalotai múzeumban. A Rákospalotai Múzeum évkönyve 1966. 73–77. p.
Wiener Tibor vásárhelyi gyűjteményéből.

411. SIN Lajos
Egy eltűnő szélmalomról. [H.] 1966. 6 p. Kézirat. NLK. Hgy.
Hódmezővásárhely-Pusztaszélen. (1867–1960-as évek.)

412. NAGY Dezső
Hódmezővásárhelyi munkáshagyományok. 1967? 12 p. Kézirat. MFM NA. 14-1967. szám.

413. FÉJA Géza
Vásárhelyi vallomás. CsmH. 1967. okt. 22. 12. p.
20. irodalmi estjének előadásában a vásárhelyi földről és emberről.

414. FÉJA Géza
Nemzedékek kézfogása. Szabad Föld, 1967. dec. 24. 4. p. Szikáncsról.

415. NAGY Gyula
Paraszti állattartás a vásárhelyi Pusztán. Kiad. Néprajzi Múzeum és az MTA Néprajzi Kutatócsoportja. Budapest, 1968. 225 p. Ill.

416. BALÁZS Árpád
Adatok Csongrád megye munkásdal-hagyományához. A parasztdaltól a munkásdalig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. 301–306. p.
H. is, Farkas Antal szentesi munkásköltő vásárhelyi kapcsolatairól.

417. NAGY Dezső
A Szántó Kovács-féle mozgalom folklórja. A parasztdaltól a munkásdalig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. 266–270. p.

418. NAGY Dezső
Régi május elsejék Csongrád megyében. MFMÉ. 1968. 147–163. p.

419. DÖMÖTÖR János
A Plohn-gyűjtemény. MFMÉ. 1968. 165–188. p.
Plohn József (1869–1944) fotóművészről és a Tornyai Múzeumban lévő, néprajzi fotókból álló hagyatékáról. (Képeiből kortársként a Szeremlei-féle várostörténet 4., 5. kötete és Kenéz Sándor 1913-as Tanyai Újságja közölt néhányat.)

420. CSORDÁS István
A hódmezővásárhelyi temetők története és temetkezési népszokások a XVII. századtól napjainkig. Kézirat H. 1968. 55 p. 68 t. NLK. Hgy. (235-71. számon MFM NA. is)

421. CSORDÁS István
Egy vásárhelyi „garabolyos" élete és munkája. Kézirat. H. 1968. 25 p. NLK. Hgy.
Vágó András kosárfonóról. MFM NA. 236-71.

422. Régi Kossuth-nóták. Kézirat. Csordás István gyűjtése Hódmezővásárhelyen. 1968. Kolligátum 3., 88–101. p. Borítócím: Egy évforduló ürügyén. NLK. Hgy.

423. JUHÁSZ Antal
Népi építészeti gyűjtés. 1968. 13 p. Kézirat. NM EA. 8973.
Mártélyról.

424. JUHÁSZ Antal
Népi építészeti gyűjtés. 1968. 12 p. Kézirat. NM EA. 8977.
Vásárhelykutasról.

425. MÁRKUS Dóra
Népi építészeti gyűjtés. 1968. 17 p. Kézirat. NM EA. 918.
Hódmezővásárhely-Gorzsa tanyáról is.

426. NAGY Gyula
Állattartás a vásárhelyi Pusztán. 1960-as évek. 410 p. Kézirat. NM EA. 8692.
Az 1968-ban megjelent „Paraszti állattartás a vásárhelyi Pusztán" c. mű kézirata.

427. RAKONCZAI Ferenc
Sírversek, búcsúztatók, saját versek. H. 1968? 12 p. Kézirat. MFM NA. 111-68. sz.

428. RAKONCZAI Ferenc
A kutya szó nyelvjárásunkban. H. 1968? 17 p. Kézirat. MFM NA. 112-68. sz.

429. RAKONCZAI Ferenc
A „nagyfülű" világról. (Történelemszemlélet paraszti szemmel.) + Népmese 1968? 14 + 3 p. Kézirat. MFM NA. 113-68. sz.

430. TÓSZEGI Tamás
Népi építészeti gyűjtés. 1968. 49 p. Kézirat. NM EA. 9186.
Vásárhelykutasról is.

431. VARSÁNYI Péter
Vásárhelyi históriák (1–9.). CsmH. 1968. aug. 19., 22., 23., 24., 25., 27., 28., 29., 30., 2. p.
Betyártörténetek (Farkas Jancsi, Szabó Palkó, Miska) Jáger Mariról, a katolikus-protestáns ellentétről is.

432. MOLDVAY Győző
Az utolsó szűrszabó. MH. 1968. aug. 28. 4. p.
A vásárhelyi Szamák Mihályról.

433. NAGY Dezső
Szántó Kovács János. (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum) Budapest, 1969. 179 p.
A munkásfolklórról is.

434. VARGA János
Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1969. 614 p.

435. TÉSIKNÉ KNOTIK Mária
Dél-alföldi ágyruhák. MFMÉ. 1969. I. félkötet, 21–39. p.

436. CSORDÁS István
Boglyakemencétől a csempekályháig. Adatok a vásárhelyi kályhásmesterség történetéhez. Kézirat. H. 1969. Kolligátum 2., 51–78. p. Borítócím: Vásárhelyi fiúk a gáton. NLK. Hgy.

437. CSORDÁS István
Fejezetek a hódmezővásárhelyi önkéntes és városi tűzoltóság történetéből. Kézirat. H. 1969. 23 p. NLK. Hgy.

438. MOLNÁR Eszter
Hagyományos paraszti gazdálkodás [Hódmezővásárhelyen]. 1969? 22. p. Középiskolás tanuló pályamunkája, kézirat. MFM NA. 161-69. sz.

439. RAKONCZAI Ferenc
Hódmezővásárhelyi tájszavak szótára. (Pótlás.) Enyhe szitkozódások. Népi szokások, babonák. Érdekes [?] történetek. 1969? 25 p. Kézirat. MFM NA. 146-69. sz.

440. RAKONCZAI Ferenc
Családi előnevek, gúny- és ragadványnevek. 1969? 10 p. Kézirat. MFM NA. 147-69. sz.

441. RAKONCZAI Ferenc
Hagyományos aratás, asztagrakás Hódmezővásárhelyen. 1969? 16 p. Kézirat. MFM NA. 148-69. sz.

442. MÓNUS Ferenc, dr.
A majolikagyárról. Kézirat. H. 196? 29 p. NLK. Hgy.
Történet, motívumok, gyártmányok.

443. PÉCZELY Attila
Jézus sem volt nagygazda. Énekes népi játék. Kézirat, a szerző által gyűjtött népdalokkal. H. 196? 7 gépelt oldal. Péczely Péter birtokában.

444. PÉCZELY Attila
Kihal-e népzenénk? Kézirat. H. 196? 7 levél
Péczely Péter birtokában.

445. PÉCZELY Attila
A magyar népdal keletkezése. Kézirat. H. 196? 17 levél.
Péczely Péter birtokában.

446. PÉCZELY Attila
Mondókák és gyermekjátékok. Kézirat. H. 196? 32 levél.
Péczely Péter birtokában.

447. PÉCZELY Attila
Növénygyűjtő úton a dalok birodalmában. Kézirat. H., 196? 9 levél.
Fia tulajdonában.

448. SCHRAM Ferenc
Magyarországi boszorkányperek. 1529–1768. 1-2. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970. 571., 779 p.
Hódmezővásárhely, Mindszent 225–347. p.

449. TÉSIKNÉ KNOTIK Mária
Szabadrajzú szőrös párnavégek a Dél-Alföldön. MFME. 1970. 1. félkötet, Szeged, 1970. 119–157. p.

450. P. BRESTYÁNSZKY Ilona
Csongrád megye iparművészeti kincsei. MFME. 1970. 2. félkötet. Szeged, 1972. 7–176. p.
Vásárhelyi templomok hímzéseiről, fémtárgyairól is. (Ótemplom, Újtemplom, susáni, görög-keleti templom.)

451. MÓNUS Ferenc, dr.
A hódmezővásárhelyi kerámia díszítőművészete. H. 1970? 81 p. + 175 [!]fotó. Kézirat. NA. 4.

452. TÓSZEGI Tamás
Népi építészeti gyűjtés. 1970. 11 p. Kézirat. NM EA. 11134.
Hódmezővásárhely.

453. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
„Előkerültek a vásárhelyi boszorkányperek”. „… János Ördög vitt által a Tiszán bennünket…” CsmH. 1970. nov. 17. 4., nov. 18. 5. p.
Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek c. munkája alapján.

454. ERDEI Ferenc
Város és vidéke. Szépirodalmi K. Budapest, 1971. 444 p.
Szociográfiai, gazdaságföldrajzi írások Csongrád megye városairól.

455. TÉSIKNÉ KNOTIK Mária
Keresztszemes szőrhímzések a Dél-Alföldön. MFMÉ. 1971. 1. félkötet. Szeged, 1971. 185–210. p.

456. KISS Lajos
A juhászkutya. Ethn. 1971. (LXXXII. évf.) 418–422. p.
1915-ben a Nyírségben lejegyzett népmese, Kiss Lajos hagyatékából Ortutay Gyula adta közre.

457. BACSAI Tamás és társai
„Áll a malom, áll a vitorlája”. 1971? 38 p. Középiskolások pályamunkája. MFM NA. 241-71. sz.
A szélmalmokról H-en.

458. BORTOS Gabriella
Népi gyógymódok, babonaságok Vásárhelyen. H. 1971? 10 p. Középiskolás pályamunka. MFM NA. 208-71. sz.

459. CSORDÁS István
A hódmezővásárhelyi szögény embör tűzrevalója. H. 1971? 3 p. Kézirat. MFM NA. 271-71. sz.

460. CSORDÁS István
Időjóslások a természetből. H. 1971? 5 p. Kézirat. MFM NA. 270-71. sz.

461. CSORDÁS Istvánné
Babonás hiedelmek és szólások. H. 1971? 4 p. Kézirat. MFM NA. 269-71. sz.

462. FEJES Katalin
A bognármesterség Hódmezővásárhelyen. H. 1971? 13 p. Középiskolás pályamunka. MFM NA. 212-71. sz.

463. GÖMÖRI Ildikó
A vásárhelyi hímzés. H. 1971? 10 p. Középiskolás pályamunka. MFM NA. 213-71. sz.

464. HEGEDŰS Margit
Népi gyógymódok Vásárhelyen. H. 1971? 12 p. Középiskolás pályamunka. MFM NA. 206-71. sz.

465. KARDOS Piroska
Milyen teákat iszik a vásárhelyi nép? H. 1971? 15 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 297-71. sz.

466. KOVÁCS Sára
Babonás történetek Vásárhelyen. H. 1971? 5 p. Középiskolás pályamunka. MFM NA. 209-71. sz.

467. NAGYIMRE Erzsébet
A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga: hordás. H. 1971? Középiskolás pályamunka. MFM NA. 245-71. sz.

468. NAGYIMRE Erzsébet
A hagyományos paraszti gazdálkodás a vásárhelyi határban. Szántás, vetés, aratás. H. 1971? 20 p. Kézirat. MFM NA. 285-71. sz.

469. PALLÓS Gabriella
Népi gyógymódok Vásárhelyen. H. 1971? 14 p. Középiskolás pályamunka. H. MFM NA. 207-71. p.

470. POLYÁK Ibolya
Hogyan hirdet a vásárhelyi nép? H. 1971? 18 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 296-71. sz.

471. TÓTH Klára
Vásárhelyi szógyűjtemény. H. 1971? 71 p. Középiskolás pályamunka. Kézirat. MFM NA. 205-71. sz.

472. Hódmezővásárhelyi Majolikagyár (1912–1972) H. Tornyai János Múzeum 1972. aug. – szept. H. 1972. 54 p. 24 t. Kiállítási katalógus.
A kiállítást rendező, a katalógust összeállító Kajári Gyula a katalógus „bevezetőjében" megírta a gyár történetét.

473. GALLYAS Klára
Egy hódmezővásárhelyi tanya építése és telekelrendezése. Csongrád Megyei Honismereti Híradó. 1972/73. 106–111. p. Rajzokkal. (Kézirata MFM NA. 445-73. sz.).

474. JUHÁSZ Antal
Népi építészeti gyűjtés. [Szeged] 1972. 64 p. Kézirat. NM EA. 11951.
Hódmezővásárhely.

475. PÉCZELY Attila
Népdalok. H. 1972? Kézirat. 175 kotta. MFM NA. 374-72. sz. 1946–1952 között H-en gyűjtött dalok.

476. PÉCZELY Attila
Népdalok. H. 1972? Kézirat. 146+243+100 kotta. MFM NA. 373-72. sz.
A dalokat 1930–1942 között H-en gyűjtötte. Az anyag egy része szerepel a Vásárhelyi gyűjtés című NLK-ban őrzött kéziratban is.

477. SZATHMÁRI János
Örökség. Kézirat. Salgótarján, 1972. 152 p. NLK. Hgy.
A XVIII. századi vásárhelyi parasztnábobról, Nagy András Jánosról.

478. TEMLEITNER József
Népi építészeti fölmérés. Csókás, Tanya 507. 1972. 17 p. Kézirat. NM EA. 11992.
A hódmezővásárhelyi határrész tanyájáról.

479. IMRE Sándor
A vásárhelyi Népkert a múlt században. VCsmH. 1972. aug. 11. 3. p.

480. FILEP Antal
Baromudvaros telekelrendezés a Délkelet-Alföldön a XVIII–XIX. században. Ethn. 1972. (LXXXIII. évf.) 484–506. p.
Hódmezővásárhelyről a 497–498. oldalon.

481. FENYVESI FÉLIX Lajos
Csendes utcák. (1–9.) VCsmH. 1972. okt. 31., nov. 9., 25., dec. 2., 9., 16., 23., 30., 1973. jan. 6.
Szociografikus riportok a Szög, Ádám, Kard, Kasza, Farkas, Gyulai, Achim András, Szalai és Ibolya utcákról.

482. FENYVESI FÉLIX Lajos
Mesterségek, hobbik, emberek. (1–14.) VCsmH. 1972. nov. 11., 21., 28., dec. 5., 12., 19., 28., 1973. jan. 9., 16., febr. 17., 24., márc. 3., 10., 17.
A papucsos, régiséggyűjtő, rézműves, repülőmodellező, kötélgyártó, faesztergályos, elektrotechnikus, csizmadia, szíjgyártó, kútmester, (kútfúró!) paplankészítő, pék, rágcsálóirtó [!?], fafaragó.

483. DOMANOVSZKY György
Magyar népi kerámia. Corvina Kiadó. Budapest, 1973. 73 p. 24 t. (Magyar népművészet 1.)
H-ről a 48–51. oldalon.

484. Hódmezővásárhely. [Útikalauz.] (Írták: Dömötör János et. al) H. Városi Tanács. Budapest, 1973. 147 p.

485. CSUKÁS Éva
Népi gyógymódok Hódmezővásárhelyen. Paraszthá z rajza. H. 1973? 8+2 p Kézirat, pályamunka. MFM NA. 447-78. sz.

486. CSUKÁS Éva
Paraszti életrajz. H. 1973? 8 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 448-73. p.

487. HERCZEG Mihály
Régi falvak, határrészek Hódmezővásárhelyen. Kézirat. H. 1973. 58 p. NLK. Hgy.

488. NAGY Gyula
Parasztélet a vásárhelyi Pusztán. I-II. rész. 1973. 811 p. Kézirat. NM EA. 12355.
Az azonos című, 1975-ben megjelent mű kézirata. 501. sz. is!

489. SZENTI Tibor
A tanya. H. 1973? 141 p. Kézirat. MFM NA. 422-73. sz.
Az 1979-ben megjelent azonos című mű első fogalmazványa.

490. SZENTI Tibor
A vásárhelyi tanyavilág néhány néprajzi sajátossága. 92 p. + 3 t. H. 1973. Kézirat. NA. 8.

491. FENYVESI FÉLIX Lajos
A körtöltésen kívül (1–10.). VCsmH. 1973. okt. 5., 6., 7., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 16.
A körtöltésről, a városszéli tanyákról.

492. VARSÁNYI Péter
Vásárhelyi históriák. A pemeteasszony. A csúvárosok. Disznóölés. Az öreg Teknős jövendölése. A vörösök meg Szülike. SM. 1973. 1-4. sz. 25–40. p.
Életképek és történetek a népéletből.

493. BECK Zoltán
A családi élet szokásai a vásárhelyi Pusztán. (Részlet.) UA. 1973. (2. sz.) 97 p.
Mutatvány a Parasztélet a vásárhelyi Pusztán c. kötetben (1975) megjelent tanulmányból.

494. HERCZEG Mihály
A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. Somogyi-könyvtár, Szeged, 1974. 40 p. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 2.)

495. FARKAS Ferenc
Vásárhelyi gazdák följegyzései a XIX. században. HGE. 1974. H. 1974. 70–80. (Teljes kézirata MFM NA. 430-73. sz.)

496. TÉSIKNÉ KNOTIK Mária
Dél-alföldi szőtteskendők. MFMÉ. 1974-75. 1. félkötet. Szeged, 1975. 169–192. p.

497. ÁGOSTON Mária
Riport nagyapámmal. H. 1974? 15 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 477-74. sz.

498. BERECZKI Sarolta
A vásárhelyi konyha, kamra rendje, jellegzetes tárgyai. H. 1974? 6 p. pályamunka, kézirat. MFM NA. 525-74. sz.

499. CSUKÁS Éva
Kötelesmesterség. H. 1974? 16 p. Középiskolás pályamunka, kézirat. MFM NA. 479-74. sz.

500. GALLYAS Klára
Paraszti életrajz. H. 1974? 8 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 476-74. sz.

501. NAGY Gyula
Parasztélet a vásárhelyi Pusztán I-II. rész. 1974. 997 p. Kézirat. NM EA. 12303.
Az azonos című, 1975-ben megjelent mű kézirata. (Lásd még 488. sz.)

502. NÉMETH Erzsébet
A vásárhelyi szobabelső. H. 1974? 4 p. Középiskolás pályamunka, kézirat. MFM NA. 530-74. sz.

503. SZENTI Tibor
Parasztéletrajzok: idős Gregus Máté, az úttörő, Karasz Péter, a szervező. H. 1974? 47 p. Kézirat. MFM NA. 484-74. sz.
A két életrajz megjelent Nagy Gyula: Parasztélet a vásárhelyi Pusztán c. 1975-ös kötetében.

504. SZENTI Tibor
Paraszttrónus. A gondolkodószékhez fűződő szokások és hiedelmek. H. 1974? 173 p. MFM NA. 483-74. sz. L. VCsmH. 1976. jan. 18., 25., febr. 1. is. (542. sz.)

505. SZŰCS Judit
Szobabelsők Hódmezővásárhelyen. H. 1974? 6 p. Középiskolás pályamunka, kézirat. MFM NA. 529-74. sz.

506. TANKA Judit
Vékony Sándor fazekas-népművész munkássága. H. 1974? 23 p. Pályamunka, kézirat. MFM NA. 480-74. sz.

507. ORMOS Gerő
Emlékmorzsák a régi vásárhelyi farsangokról. VCsmH. 1974. jan. 22. 5. p.
Várnai Mihályné közlései nyomán.

508. HERCZEG Mihály
Régi lakásviszonyok Vásárhelyen (1772–1942.) (1-15.) VCsmH. 1974. febr. 27. – márc. 16. 5. p.

509. SZABÓ Ferenc
A Dél-Alföld pusztai csárdái. Ethn. 1974. (LXXXV. évf.) 333–344. p.

510. HERCZEG Mihály
Lakásviszonyok Hódmezővásárhelyen a felszabadulás előtti évtizedekben. SM. 1974. 1. sz. 3–35. p.

511. HERCZEG Mihály
Húsvéti népszokások Vásárhelyen. VCsmH. 1974. ápr. 14. 5. p.

512. NAGY Dezső
A Szántó Kovács-féle agrárszocialista mozgalom költészete. Ethn. 1974. 2. 3. sz. (ápr.–szept.) 519–523. p.

513. HERCZEG Mihály
Vásárhelyi csömögék [sic!]. SM. 1974. 3. sz. 295–308. p.

514. VÉKONY Imre
Csomorkány elpusztulása. (Regényrészlet. 1-3.) VCsmH. 1974. nov. 1., 2., 3. 5. p.

515. VARSÁNYI Péter
Utcák, terek, vásárok hírmondója. SM. 1974. 4. sz. 473–480. p.
Szénási Sándor vásárhelyi „kisbíró”-ról, a kidobolás szokásáról.

516. BECK Zoltán
A családi élet szokásai a vásárhelyi Pusztán. UA. Irodalmi, művészeti és közművelődés-politikai antológia. Békéscsaba. 1974. (2. sz.) 97–103. p.
Részlet a Parasztélet a vásárhelyi Pusztán (Békéscsaba, 1975.) c. gyűjteményes kötetben megjelenő tanulmányból.

517. K. CSILLÉRY Klára
A magyar nép bútorai. Corvina Kiadó. Budapest, 1975. 74 p. 24 t. (Magyar népművészet 4.)
Hódmezővásárhelyről is.

518. KOVÁCS Ágnes
A földesúri joghatóság érvényesülésének néhány kérdése a Csongrád-vásárhelyi uradalomban a XVIII–XIX. század fordulóján. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica.) Debrecen, 1975.

519. NAGY Gyula
Parasztélet a vásárhelyi Pusztán. Kiad. a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. Békéscsaba, 1975. 682 p. 72 t.
A terület teljes anyagi és szellemi kultúráját földolgozó enciklopédikus mű. Vö. 488., 501. sz.

520. TÁLASI István
Gondolatok a hódmezővásárhely-kopáncsi tanyamúzeum felavatásakor. Múzeumi Kurír 1975. II. kötet 8. szám. 56–58. p. (Kötetben: Néprajzi tanulmányok,írások I. Budapest, 1979-80. 513–515. p.)

521. BERECZKI Sára
A vásárhelyi konyha, kamra tárgyai. H. 1975? 20 p. + 7 rajz, 9 fotó. Diák pályamunka, kézirat. MFM NA. 565-75. sz.

522. Búcsúztató versek a hódmezővásárhelyi halotti anyakönyvben. Kéziratos gyűjtés. H. 1975. 4 p. NLK. Hgy. Böszörményi Ede gyűjtötte.

523. KOCSIS Mátyásné
Hagyományos kovácsmesterség Vásárhelyen. H. 1975? 21 p. Kézirat. MFM NA. 590-75. sz.

524. NÉMETH Erzsébet
A vásárhelyi régi házakról. H. 1975? 8 p. Középiskolás pályamunka kézirat. MFM NA. 571-75. sz.

525. SISA Béla
Mártély – Széphalom. H. 1975. 3 p. + 2 fotó. Kézirat. NA. 13.
A kopáncsi tanyamúzeumba áttelepített széldaráló műszaki leírása, költségvetése.

526. SZENTI Tibor
Somogyi István Vásárhely-kopáncsi kisparaszt élete. H. 1975? 34 p. Kézirat. MFM NA. 575-75. sz.

527. VARSÁNYI Péter
Népi alkotók Hódmezővásárhelyen 1975-ben. H. 1975. Kézirat. 69 p. MFM NA. 583-75. sz. Ill.
Hegyi Flórián fafaragó, Koncz Géza csontfaragó, Tóthné Orosz Anna festő szobrász, id. Varsányi Péter szobrász.

528. VARSÁNYI Péter
Vásárhelyi pipacsinálók és pipások. SM. 1975. 2. sz. 129–153. p. Kézirat. MFM NA. 540-74. sz. Lásd még: 666. sz. is.

529. VARSÁNYI Péter
Az akácos város sárvargája. SM. 1975. 3. sz. 233–236. p.
Weisz Mihály (1871–1936) népköltőről. („Cseszkó Máté”)

530. ERDEI Ferenc
Magyar tanyák. Athenaeum. [Budapest, 1942.] Hasonmás kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 270 p.
A hódmezővásárhelyi tanyákról 151–161. p.

531. FÉL Edit
Magyar népi vászonhímzések. Corvina Kiadó. Budapest, 1976. 64 p. 24 t. (Magyar népművészet 8.)
Hódmezővásárhelyről is.

532. KOMÓCSIN Mihály
A tanyakérdés Csongrád megyében. Csongrád Megyei Lapkiadó. Szeged, 1976. 40 p.

533. FARKAS Ferenc
A vásárhelyi tisztaszoba. HGÉ. 1976. H. 1976. 40–46. p.

534. SZENTI Tibor
Kerekólak Csongrád megyében és a vásárhelyi Pusztán. MFMÉ. 1976-77. 1. félkötet. Szeged, 1978. 283–313. p. MFM NA. 574-75. sz.

535. ALMÁSI Gyula Béla
A második évtized. Művészélet Vásárhelyen 1912–1921. Kézirat. H. 1976. 336 p. NLK. Hgy.
A korabeli sajtó alapján készült krónika Kiss Lajos: Vásárhelyi művészélet munkáját kívánja folytatni. Sok néprajzi vonatkozás. Az eredeti kézira másolata. A hivatkozott források jegyzéke hiányzik. Az eredeti kézirat a Magyar Nemzeti Galéria kézirattárában.

536. HÉZSŐ Viktória – SÓS Mária
Vásárhelyi kismesterségek. H. 1976? 43 p. Kézirat. MFM NA. 68-76. sz. Nyári István söprűkötő, Gödény Ernő szíjgyártó, Nacsa Sándor szövőmester.

537. HORVÁTH Julianna
A hódmezővásárhelyi munkásság helyzete Takács Ferenc munkássága tükrében (1931– 1939). Kézirat. H. 1976. 12 p. NLK. Hgy.

538. KAPDOS Annamária
Egy parasztcsalád hétköznapja. H. 1976? 12 p. Középiskolás pályamunka kézirata. MFM NA. 610-76. sz.

539. SIN Lajos
Hogyan szántottak gőzgéppel? Kézirat. Orosháza, 1976. 96 p. NLK. Hgy. A vásárhelyi Pusztán.

540. SIN Lajos
A vásárhelyi műkedvelő szereplés és a nagy bál. (Karasz Péter emlékére.). Kézirat. Orosháza, 1976. 9 p. 1 t. A címlapon: Az Aranyadhalmi Olvasókörről.
Beragasztott fényképpel, melyen a szerző és Simándi Béla költő, szociológus, tanító is látható. NLK. Hgy.

541. VIZI Edit
Temetkezési szokások Vásárhelyen. H. 1976? 114 p. Diák pályamunka kézirata. MFM NA 609-76. sz.

542. SZENTI Tibor
„Paraszttrónus.” (1-3.) VCsmH. 1976. jan. 18., 25., febr. 1.
1. A gondolkodószék. 2. Marchiai Jakab széke [?] 3. Tornyai János gondolkodószéke.

543. SZENTI Tibor
Életek. I-V. VCsm. H. 1976. jan. 27., 28., 29., 30., 31. 5. p. I. A nagyszülők. II. A szülők. III. A tanya. IV. Betegség és háború. V. Ámokfutás – újrakezdés.
Részletek a szerző Tanya című készülő könyvéből.

544. VARSÁNYI Péter
Neccelő asszonyok Vásárhelyen. (1–7.). VCsmH. 1976. márc. 24., 25., 26., 27., 28., 30., 31., 5. p.

545. SZENTI Tibor
Betyárvilág (1–7.) VCsmH. 1976. ápr. 11., 18., 25., máj. 1., 9., 16., 23., 8. p. 1. A bujdosás előzményei. 2. Betyárok. 3. Kökénydombi história. 4. Kökénydombi pásztorkunyhó. 5. Farkas Jancsi. 6. Aki még látta Farkas Jancsit. 7. Rózsa Sándor és „jólovú” Márton barátsága.

546. VARSÁNYI Péter
Tarhonyabodorító asszonyok. SM. 1976. 1-2. sz. 35–41. p. Vásárhelyen. (Újraközölve VCsmH. 1983. júl. 20., 21-én.)

547. FÜR József
Bekecs, daku, kissuba. (1-3.) VCSmH. 1976. szept. 1., 2., 3., 5. p.
A vásárhelyi szűcsmesterség múltjából.

548. DÖMÖTÖR János
Múzeumaink kincseiből. Népi emlékeink védelme. VCs. H. 1976. nov. 7. 8. p.
A vásárhelyi népi építészet emlékeiről.

549. FÜR József
Pecsétjükben körző, háromszög, kalapács. VCsmH. 1976. nov. 28., 30. 5. p.
A vásárhelyi céhekről.

550. NAGY Gyula
Az „őslakók” és „befurakodók” a vásárhelyi Pusztán. UA. Irodalmi, művészeti és közművelődés-politikai antológia. Békéscsaba, 1976. (7. sz.) 12–21. p.
Részlet a szerző hosszabb tanulmányából. (Parasztélet a vásárhelyi Pusztán. Békéscsaba, 1975. című kötetben.)

551. Népművészeti és Háziipari Szövetkezet 1952–1977. [Ismertető.] 1976. 31 p.
H-i Népművészeti és Háziipari Szövetkezet.

552. BÖSZÖRMÉNYI Ede
Hódmezővásárhelyi öngyilkosságok. Történeti Statisztikai Tanulmányok 3. Budapest, 1977. 237–304. p.
1741-től 1945-ig.

553. HERCZEG Mihály
A gazdasági helyzet Vásárhelyen a századfordulón. VTa. 7. 1977. 67–77. p.
A 19-20. sz. fordulóján.

554. HERCZEG Mihály
Népi ételek Vásárhelyen. VTa. 8. 1977. 57–71. p.

555. SZENTI Tibor
Küzdelem a vizekkel. VTa. 8. 1977. 73–90. p.
Kopáncson. Paraszti szájhagyomány alapján a kis-tiszai zsilipszakadástól (1887) az 1940-es évekig.

556. ELEK Pál
Búzagörgetés. H. 1977? 1 p. Kézirat. MFM NA. 658-77. sz.
Búzaszemeknek tiszta liszt-nyerés céljából való válogatásáról.

557. ELEK Pál
A vályog verése és vetése. H. 1977? 6 p. Kézirat. MFM NA. 657-77. sz. (Lásd még a szerzőtől A vertfal építése a 659-77. sz. alatt.)

558. GUTI Katalin
Vásárhelyi kismestörök. H. 1977? 26 p. Kézirat. MFM NA. 671–77. p.
Fricskó Tamás kosárfonó, Kiss Sándor cipész, Lázi János fazekas.

559. HORVÁTH András
Paraszti baromfitartás Vásárhelyen és környékén. Kézirat. [Szakdolgozat, H.]. 1977. 11 p. NLK. Hgy.

560. HORVÁTH Erzsébet
Egy tanya élete. H. 1977? 18 p. Diák pályamunka, kézirat. MFM NA. 665-77. sz.

561. LÁZÁR Lajos
Legenda vagy valóság? Emlékek, részletek a Gorbói Lázár család történetéből 1730–1977. Kézirat. Budapest, 1977. 68 p. NLK. Hgy.

562. NYÁRÁDI Zoltán
Mártély története. [Kéziratos töredék.] H. 1977. 8 p. NLK. Hgy.

563. PÁLINKÓ Ildikó
Egy népi kismesterség (fazekasság) Vásárhelyen. A paraszti gazdálkodás városról. H. 1977? 40 p. Kézirat. MFM NA. 670-77. sz.

564. SÁNDOR Tünde
Sándor József kötélgyártó életrajza. H. 1977? 19 p. Kézirat. MFM NA. 672-77. sz.

565. SÓS Mária
Csőszkunyhó, szántás Vásárhelyen és Mindszenten. Vásárhelyi kismestörök. H. 1977? 40 p. Kézirat. MFM NA. 669-77. sz.

566. SZENTI Tibor
Tanyai telekelrendezés. H. 1977? 10 p. Kézirat. MFM NA. 662-77. sz.

567. SZENTI Tibor
Vásárhelyi szállástanyák a becsűjegyzőkönyvekben 1794–1848. H. 1977? 256 p. Kézirat. MFM NA. 635-77. sz.

568. SZENTI Tibor
Újabb levéltári adatok a vásárhelyi Pusztáról 1775–1859. H. 1977? Kézirat. MFM NA. 642-77. sz.

569. VARSÁNYI Péter
A huszárlaktanya titkai (1-4.). VCsmH. 1977. jan. 25., 26., 27., 28. 5. p.
Folklorisztikus leírás a Serház téri műemléképületről, alagútról is.

570. FÜR József
Rása, szoknya, lajbi, csizma. (1-2.). VCsmH. 1977. febr. 2., 3. 5. p.
Vásárhely viselettörténetéből.

571. FÜR József
Viszik a menyasszony ágyát. VCsmH. 1977. márc. 15. 5. p.
Vásárhelyi népszokásokról.

572. VARSÁNYI Péter
„Koplaló" és a „Pislaköz". (1-2.). VCsmH. 1977. ápr. 7., 8. 5. p.
Régi, susáni utcákról.

573. VARSÁNYI Péter
Kincsek. VCsmH. 1977. ápr. 22. 5. p.
Népi történet a Serház-téri huszárlaktanya padlásán talált kincsről.

574. FÜR József
„Igyunk egyet, nagyot, hosszút…" VCsmH. 1977. ápr. 27. 5. p.
Vásárhelyi népdalokról.

575. VARSÁNYI Péter
Mai csúcsiak. (1–6.). VCsmH. 1977. máj. 12–18.
A városrészről, a Béke-telepről.

576. VARSÁNYI Péter
Bolondmalom. VCsmH. 1977. máj. 25. 5. p.
Vásártér, régi vásárok.

577. FÖRGETEG Szilveszter
Két megálló között… (1–8.). VCsmH. 1977. szept. 13., 20., 27., okt. 4., 11., 18., 25., nov. 1. 5. p.
Városrészekről: 1. Külső-Szántó Kovács utca, 2. Tarján, 3. Susán, 4. Újváros, 5. Piactér és Epreskert, 6. Kertváros, 7. Kincsestelep, 8. Szikáncs.

578. GARZÓ Imre
Életem és abból merített gondolatok. [Visszaemlékezések.] (Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta Blazovich László, Varsányi Péter István.) Magvető Kiadó. Budapest, 1978. 264 p. Ill.
A századvégi Vásárhely társadalmáról.

579. TÓTH József
Az alföldi városfejlődés elmúlt évszázada és az országos településhálózatfejlesztési koncepció Alföldi Tanulmányok 1978., 2. Békéscsaba, 125–150. p.

580. SÓS Mária
A csizmadia. HGÉ. 1978. H. 1978. 85–88. p.
Országos néprajzi pályázaton második helyezést elért diák-pályamunka.
Faragó Lajos csizmadia mesterről.

581. BLAZOVICH László – STEINER Béla
„Ciróka-maróka" Népi játék forgatókönyve. HGÉ. 1978. H. 1978. 101–114. p.
Török Károly gyűjtése alapján.

582. BARANYI Béla
Egy népi kismesterség leírása. H. 1978? Kézirat. 11 p. MFM NA. 702-78. sz.
Kovács István kádármester.

583. ELEK Pál
A tanya. H. 1978? 17 p. Kézirat. MFM NA. 690-78. sz.

584. GUTI Katalin – SÓS Mária
Ambruzs Sándor visszaemlékezése. H. 1978? 15 p. Kézirat. Ill. MFM NA. 704-78. sz.
Gyergyókilyénfalván született fafaragó, aki 1978-ban H-en élt.

585. KISS Ilona
Mit ír a hódmezővásárhelyi sajtó a munkások helyzetéről, életviszonyairól a két világháború között? Kézirat. H. 1978. 36 p. NLK. Hgy.

586. KRISTÓ Judit
Milyen volt egy hagyományos (tanyai) parasztgazdaság termelése az első világháború utáni évektől? H. 1978? 40 p. Kézirat. MFM NA. 698-78. sz.

587. PÁLINKÓ Ildikó
A szarvasmarha és a ló paraszti tartása. H. 1978? 12 p. Kézirat. MFM NA. 696-78. sz.

588. PÁLINKÓ Ildikó
Táplálkozás, konyha, kamra. H. 1978? Kézirat. 23 p. MFM NA. 697-78. sz.

589. SZENTI Tibor
Hódmezővásárhely város tanyás települési rendszere a XVIII. századtól a XIX. század közepéig. H. 1978? 120 p. Kézirat. MFM NA. 706-78. sz.

590. SZENTI Tibor
A tanya. H. 1978? 562 p. MFM NA. 705-78. sz.
Az 1979-ben megjelent azonos című kötet kézirata.

591. SZENTI Tibor
Tanyabontás. VCsmH. 1978. febr. 12. 8. p.
Leírás, fényképpel.

592. VARSÁNYI Péter
Vásárhelyi életképek. (1–5.). VCsmH. 1978. ápr. 11–15. 5. p.
1. A csúvárosok. 2. Drótos Pétör. 3. Disznóölés. 4. Mitruék a vásártéren. 5. A puszta mécsese. [Tanyai tanító.] (Az 1. és a 3. életkép megjelent a Somogyi-könyvtári Műhelyben 1973-ban, az 1-4. összevont számban.)

593. Csongrád megye népművészete. A Néprajzi Múzeum és a Csongrád megyei múzeumok kiállítása 1979. augusztus–december. Budapest, 1979. Lapszám nélk.
Kiállítási ismertető, H-ről is.

594. SZENTI Tibor
A tanya. Hagyományos és átalakuló paraszti élet a Hódmezővásárhely-kopáncsi tanyavilágban. Gondolat K. (Budapest) 1979. 273 p. 36 t.

595. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Hódmezővásárhely népe. MNL. F-Ka. II. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. 562–565. p.

596. ISTVÁN Erzsébet
Hódmezővásárhelyi kerámia. MNL F-Ka II. kötet Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. 558–562. p.

597. FÉL Edit
Hódmezővásárhelyi hímzés. MNL. F-Ka. II. kötet Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. 557–558. p.

598. K. CSILLÉRY Klára
Hódmezővásárhelyi bútor. MNL. F-Ka. II. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. 556–557. p.

599. HERCZEG Mihály
Szolgák, cselédek Hódmezővásárhelyen 1848-ig. TCST. [3.] Kiad. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1979. 81–158. p.

600. SZENTI Tibor
A vásárhelyi tanyák adatai az 1744–1848-ból megőrzött becsüjegyzőkönyvekből. VT. 9., 1979. 67–124. p.

601. SZENTI Tibor
Újabb adatok a Szabó testvérek betyárkodásáról. VT. 9., 1979. 123–135. p.
Szabó Pál és Szabó Mihály.

602. BORSI Erika
A vásárhelyi virágkötészet 60 éve egy idős mester visszaemlékezése alapján. H. 1979? 10 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 738-79. sz.
Borsi János kertész.

603. ELEK Pál
Vegyes gyűjtés. (A paraszt eszközei. A paraszt szerszámai. A rostáló embör.). H. 1979? 15 p. Kézirat. MFM NA. 723-79. sz.

604. GÁSPÁR Ildikó
A kukoricatörés és a kenyér története az aratástól a sütésig. H. 1979? 20 p. Kézirat. MFM NA. 742-79. sz.

605. GULYÁS Márta
„Ha könyér van, mindön van.” (Aratás a harmincas években Vásárhely határában.) Kézirat. H. 1979. 11 p. NLK. Hgy., valamint MFM NA. 986-88. sz. is.

606. JUHÁSZ Mária
Aratás és cséplés Hódmezővásárhelyen. H. 1979? 16 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 743-79. sz.

607. KŐSZEGFALVI Andrea – VÖRÖS Éva
A gépi cséplés Hódmezővásárhelyen. H. 1979? 19 p. Kézirat. MFM NA. 734-79. sz.

608. SIN Lajos
Tragédia a darálómalomban. Kézirat. H. 1979. 12 p. (Két rajzzal.) NLK. Hgy.
Ifjú Molnár Sándor balesete 1939-ben az aranyadhalmi darálómalomban.

609. SZATHMÁRI János
Hódmezővásárhely és a szabadságharc. Kézirat. Salgótarján, 1979. 58 levél. NLK. Hgy.

610. BÁLINT Sándor
A régi szegedi katonaélet. Népi emlékezet és helyi hagyományok. Ethn. 1979. XC. évf. 1. sz. 54–68. p.
Sok vásárhelyi vonatkozás.

611. KATONA Imre
Néprajzi útikalauz IX. rész. Jászság, Kiskunság, Viharsarok, Bácska, Temesköz. (A Duna–Tisza köze és a Dél-Tiszavidék magyar népcsoportjai.). F. 1979. 9. sz., szept. 56–63. p.
Társadalomnéprajzi áttekintés, 12 részes sorozat.

612. SÓS Mária
Cséplés, kismesterségek Hódmezővásárhelyen. Csőszkunyhó. H. 1979? 31 p. Kézirat. MFM NA. 731-79. sz.
Major Imre fazekas, Szász Mihályné Szász Ilona szőnyegszövő.

613. JUHÁSZ Antal
Csongrád megyei parasztbútorok és népviselet. (A szegedi Móra Ferenc Múzeum kiállítása.) [Kiad. Móra F. Múz. Szeged, 1980?] Illusztrált leporelló.

614. JUHÁSZ Antal
A hódmezővásárhely-kopáncsi tanyamúzeum. [Ismertető.] [Kiad. Móra F. Szeged, 1980?] Illusztrált leporelló.

615. JUHÁSZ Antal
Kubikosok. [Ismertető.] (A csongrádi múzeum kiállítása.) [Kiad. Móra F. Szeged, 1980?] Illusztrált leporelló.

616. Den HOLLANDER, Arie Nicolas Jan
Az Alföld települései és lakói. Mezőgazd. K. [Budapest] 1980. 113 p. 16 t. H-ről is. A holland szociológus az 1930-as, ’40-es években többször járt az Alföldön.

617. DÖMÖTÖR János
A Csúcsi Fazekasház. [Ismertető.] [Kiad. Móra F. Múz. Szeged 1980?] Illusztrált leporelló.

618. A magyar tanyarendszer múltja. Tanulmányok. Szerk. Pülöskei Ferenc, Szabad György. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980. 449 p. 12 t.

619. RÁCZ István
A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980. 238 p. H-ről is.

620. FARKAS Ferenc
A gépi cséplés Vásárhelyen. HGÉ. 1980. H. 1980. 52–64. p.

621. NAGY Vera
Ünnepi táplálkozás Hódmezővásárhelyen MFMÉ 1980-81. 1. félkötet. Szeged, 1984. 143–154. p.

622. NAGY Vera
Ételkonzerválási eljárások Vásárhelyen. MUKUCSOM 1980. [Szeged, Móra Ferenc Múzeum, tudományos ülésszak előadásai.] 103–110. p.

623. HERCZEG Mihály
Adatok a Károlyiak Csongrád-vásárhelyi uradalmának feudalizmuskori történetéhez. TCST. 4. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1980. 61–127. p.

624. Adatok Hódmezővásárhely táncéletéről. H. 1980. 4 oldal, 1 füzet, 32 cédula.
A IV. Honismereti diáktábor folklór szakcsoportjának gyűjtése. MFM NA. 770-80. sz.

625. BENÁK Katalin
A szabadidő eltöltésének lehetőségei Mindszenten. Szakdolgozat, kézirat. Mindszent, 1980. 64 p. NLK. Hgy.

626. Cigány folklórhagyományok Vásárhelyen. H. 1980. 12 p. A IV. Honismereti Diáktábor folklór szakcsoportjának gyűjtése. MFM NA. 771-80. sz.

627. CSELŐTEI Éva
A hódmezővásárhelyi népesség XVI-XVIII. századi kontinuitásának kérdése. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged, 1980. 27 + 1 p. NLK. Hgy.

628. HÓDI Ferencné
Ezt őrizte meg az emlékezet. H. 1980? 20 p. Kézirat. MFM NA. 759-80. sz.
Pál Mihály (1860) és Lendvai Ferenc (1856) a gyűjtő apai és anyai nagyapjának családi emlékei.

629. Hódmezővásárhely tánchagyományai. H. 1980. 22 kérdőív. A IV.
Honismereti Diáktábor folklór szakcsoportjának gyűjtése. MFM NA. 772-80. sz.

630. KOVÁCS Endréné
A könyvtárosok olvasáskultúrája. [Kérdőíves fölmérés Csongrád megyében. Kézirat. H. 1980. 11 p. + 15 kérdőív. NLK. Hgy.

631. KÖRÖSI Katalin
Bognármesterség és szakszókincse Hódmezővásárhelyen. Kézirat.[Szakdolgozat.] H. 1980. 46 p. NLK. Hgy.

632. NAGY Veronika
Hódmezővásárhelyi népi táplálkozás. H. 1980. 158 p. Szakdolgozat kézirata. NA. 12.

633. SIN Lajos
Az aranyadhalmi őstehetség. Ifjú Hajdú Sándor. (Részlet a szerző Technika egy életen át c. önéletírásából.) Kézirat. [Orosháza.] 1980. 17 p.

634. SZATHMÁRI János
Az idő felelt. Képsorok Hódmezővásárhely életéből. Kézirat. Salgótarján, 1980. 35 levél. A szerző Kárász Józsefnek címzett levelével. NLK. Hgy.
A „Műveröm"-ről, a Tornyai Társaságról.

635. SZATHMÁRI János
Nimródok nyomában. Kézirat. Salgótarján, 1980. 44 levél. Kárász Józsefnek címzettlevéllel. NLK. Hgy.
Vásárhelyi vadászok, vadászatok.

636. SZATHMÁRI János
Szikrák I-II. Kézirat. (Vásárhelyi anekdoták.) Salgótarján, 1980. 92, 30 levél. A szerző Kárász Józsefnek írott két levelével. NLK. Hgy.

637. SZATHMÁRI János
Vásárhelyiek. Kézirat. Salgótarján, 1980. 32 levél. NLK. Hgy.
Életképek, portrék a 20. század első évtizedeiből.

638. SZENTI András
Mai lakodalmi szokások régi hagyományok nyomán Vásárhelyen. Kézirat. 1980? 48 p. MFM NA. 767-80. sz.

639. VARSÁNYI Péter
Lovas emberek, cirdelők és nyomorultak. (1-5.). VCsmH. 1980. jún. 3., 4., 5., 6., 7. 5. p.
Vásárhelyi vásári szokásokról.

640. SZENTI Tibor
A parasztság átalakulása, a tanyák pusztulása. Kistenyésztők Lapja 1980. jún. 31. p.
Részlet a szerző A tanya c. könyvéből.

641. SZENTI Tibor
Betyárvilág Hódmezővásárhelyen 1848-ig. V. 1980. júl., 7. sz. 89-98. p.

642. OCSOVSZKY László
Ég alatt, föld felett. VCsmH. 1980. szept. 14. 4. p.
Az Észak utca, Endrei-telep, Pálma utca, Hódtó lakosairól. (Hagyományos nyomornegyedek.) (Lásd: VCsmH. 1978. szept. 8. is!)

643. CSORBA Mária
Egy tér a régi Újvárosban. [sic!] VCsmH. 1980. szept. 17. 5. p.
A Széchenyi térről.

644. SZENTI Tibor
Vásárhelyi fazekastragédia. VCsmH. 1980. okt. 5. 7. p.
Szerző fotókkal bizonyítja a századeleji fazekasok körében pusztító ólommérgezés bénulást, sorvadást okozó hatását.

645. ZELEI Béla
Mégis milyenek ők? VCsmH. 1980. nov. 13. 5. p.
Bejárók, ingázók, kétlakiak Vásárhelyen.

646. OCSOVSZKY László
Az emlékezés birodalma. VCsmH. 1980. dec. 9. 5. p.
Vásárhelyi temetőkről, temetkezési szokásokról.

647. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében. (1700–1945.). AgtSz. 1980. 3-4. sz. 273–310. p.

648. NAGY Dezső
Sztrájkdalok, rigmusok. Ethn. 1980. XCI. évf. 3-4. sz. 432–442. p.
Az 1902-es vásárhelyi építőmunkás sztrájk dalai is.

649. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
A jogi népszokások szankció-rendszere. Ethn. 1980. (XCI. évf.) 3-4. sz. 432–442. p.

650. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Magyar jogi népszokások. Gondolat Kiadó. Budapest, 1980. 901 p.

651. VARGA Marianna
Hódmezővásárhelyi hímzések. [Kiad.] H-i Népművészeti és Háziipari Szöv. H. 1981. [54 p.] 4 melléklet.
Gazdagon illusztrált album. A Népművészeti és Háziipari Szövetkezet rövid története is.

652. HERCZEG Mihály
Cselédek Hódmezővásárhelyen a kapitalizmus 1914-ig terjedő szakaszában. TCsT. 5. Kiad. Csongrád Megyei levéltár. Szeged, 1981. 103–131. p.

653. BANGA Sándorné
Az íróka. H. 1981. 70 p. Kézirat. MFM NA. 797-81. sz.

654. FARKAS Sándor
A pusztakutasi olvasóegyletnek és Vásárhelykutas tanyakörzetének története. H. 1981? 40 p. Kézirat. MFM NA. 798-81. sz.
[A kézirat valószínűleg Gregus Máté munkája. A Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattárába a kéziratot beadó Farkas Sándor neve alatt leltározták be. A kéziratot idézi unokája, Bakk Elekné Takács Sára Hazulról haza című, 1997-es, Székelyudvarhelyen megjelent kötetében is.]

655. MÁRI Edit
A gazdasági élettel kapcsolatos szólások és közmondások Hódmezővásárhelyen. H. 1981. 43 p. Szakdolgozat, kézirat a JATE néprajzi tanszék könyvtárában.

656. NAGY Marianna
Hódmezővásárhely hagyományos népi táplálkozása. H. 1981? 25 p. Kézirat. MFM NA. 802-81. sz.

657. OLASZ Ágnes
Élet a tanyán. Kéziratos dolgozat. H. 1981. 14 oldal. NLK. Hgy.

658. SZATHMÁRI János
Jobbágysoron. A hódmezővásárhelyi Jakó család története. Kézirat. Salgótarján, 1981. 70 p. NLK. Hgy.
XVIII–XX. század.

659. SZENTI Csilla
A vásárhelyi tanyavilág lakossága által végzett takarítás, fertőtlenítés, hulladékkezelési és állagmegóvási munkák. H. 1981? 21 p. Kézirat. MFM NA. 805-81. sz.

660. CS. SZŰCS Imre [Csorcsán Szűcs Imre]
Dinnyeföldi és egyéb versek. [Köszöntők, vegyes, életrajzi jellegű írások.]
Ami a másik füzetből kimaradt 1952–1979. H. 1981. 18, 50, 1 p. Az eredeti kézirat betűhív másolata. NLK. Hgy.

661. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Élő Kossuth-hagyományok Vásárhelyen.
Előadás a rádióban, 1981. nov. 29. 3. műsor, 18 óra 55 perc.

662. SISA Béla
Csúcsi fazekasház. H. 1981-1982. 8 p. + 13 fotó + tervrajzok. Kézirat. NA. 14.
Műleírás és költségvetés a helyreállítási tervhez.

663. BIHAL Ella
A népi díszítőművészet feledésbe merülő ága. – Homokrózsák, vízvirágok, pingálás. Élet és Tudomány, 1981. jan. 2. 11–13. p. Vö. 720. sz.

664. SZENTI Tibor
A „betyár” szó megjelenése Vásárhelyen. VCsmH. 1981. jan. 5. 5. p.
Egy 1744-es összeírásról.

665. SZENTI Tibor
Vásárhelyi betyártörténetek. 1–9. rész. VCsmH. 1981. jan. 6., 7., 8., 9., 10., 11., 13., 14., 15.
1831-től. Török Bálint szolgabíróról s a Szabó testvérekről is.

666. VARSÁNYI Péter
Vásárhelyi pipások és pipacsinálók. 1–11. rész. VCsmH. 1981. jan. 17., 18., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 27., 28., 29. 5. p. Lásd: 528. sz.

667. SZATHMÁRI Lajos
Népi és néprajzi mozgalom a hódmezővásárhelyi diákság körében a harmincas években. Ho. 1981. 1. (febr.) 27–31. p.

668. SZENTI Tibor
Gondolatok a tanyákról és a mai tanyahelyzetről. V. 1981. 2. sz. 32–48. p.

669. NAGY Vera
„Ó, mi szép! Ez a derék faragószék…” VCsmH. 1981. máj. 17. 7. p.
A Tornyai János Múzeumban őrzött, Bagi Károly bognár által 1860 körül készített faragószékről.

670. A múlt üvegnegatívon. NA. 1981. máj. 22. 3. p.
Plohn József fotóművész cséplést ábrázoló fotójának reprodukciója a Néprajzi Múzeumban ezen a napon nyíló Plohn-kiállítás kapcsán.

671. Vásárhelyi hétköznapok. Ng. 1981. máj. 24. 8. p.
Plohn József: Írás írókával című fényképe és rövid híradás Néprajzi Múzeumbeli kiállításáról.

672. BIHAL Ella
A betonvirág megteremtője. Gregus Lajos népművészeti munkásságáról. VCsmH. 1981. jún. 17. 4. p.
A vásárhelyi parasztemberről, aki kőművesként dolgozva betonfelületek „beirdolását" is végezte.

673. BOKOR Gyula
Tabánban születtem… VCsmH. 1981. júl. 5. 5. p.
A szerző gyermekkori emlékei.

674. NAGY Vera
Széldarálók a mártélyi határban. VCsmH. 1981. júl. 8. 5. p.

675. NAGY Vera
Faragott mézeskalácsformák. VCsmH. 1981. aug. 1. 4. p.
A Tornyai Múzeum gyűjteményében.

676. Kocsi, szekér, szánkó. – A juhász és múzeuma. – Még nem teljes a gyűjtemény. EH. 1981. aug. 8. 3. p.
Perényi János juhászról, a vásárhelyi Lenin tsz dolgozójáról.

677. SÁNDOR L. Benedek
Hogyan látja…? Az ünnepségek szervezője. VCsmH. 1981. nov. 10. 5. p.
Névadási, házasságkötési szokások.

678. CSIZMADIA Imre
Pirkadattól delelőig. Magvető K. Budapest, 1982. 577 p.
A pusztai kisbirtokos önéletírásának első része.

679. VARGA Marianna
Magyar népviseletek régen és ma. Tankönyvkiadó. Budapest, 1982. 184 p., ill.
Vásárhelyről a 14–32. és a 88–109. oldalon.

680. NAGY Vera
Vékony Sándor fazekas. MUKUCSOM 1982. [Szeged, Móra Ferenc Múzeum, tudományos ülésszak.] 117–123. p.

681. Rózsák alá ki tüzet rak. Tv-film a Mónus fazekas-családról. I. csatorna, 1982. máj. 24. 18 óra 5 perc.

682. BANGA Sándorné
Emberábrázolás a fazekasságban. Mesterfogások és mesékben fogant fazekashuncutságok. H. 1982? 63 p. Kézirat. MFM NA. 830-82. sz.

683. KIRÁLYHEGYI Ottilia
Nemzetiségi viszonyok Csongrád megyében az 1910–1941-es népszámlálás adatok tükrében. Szakdolgozat. Kézirat. H. 1982. 40 p.

684. OLÁH Imréné Tóth Lídia
Egy nagy gazdacsalád és cselédei mindennapi élete. H. 1982. 19 p. Kézirat. NA. 17. (Vö. 748. sz.)

685. RÁCZ Lászlóné
A vásárhelyi kerámia múltja és jelene. Szakdolgozat. 1982. Kézirat, 24 levél. NLK. Hgy.

686. SZABÓ Árpád
Feljegyzések az 1850–1880. évek közötti népi gyógyszerekről. Szeged, 1982? 7 p. Kézirat. MFM NA. 828-82. sz.

687. SZATHMÁRI János
Morzsák az élet asztaláról. I-III. Kézirat. Salgótarján, 1982. 114., 105 levél. NLK. Hgy.
Egyéni és családi emlékezet, emlékirat.

688. SZENTI András
Kisparasztok életmódja, szokásaik, azok alakulása a századfordulótól napjainkig. H. 1982? 169 p. MFM NA. 825-82. sz. (A 884-84. sz. alatt az iskolákra, olvasókörökre vonatkozó kiegészítés!)

689. TÖRÖK Terézia
Rontás. H. 1982. 10 p. Kézirat. NA. 15.
Hódmezővásárhelyről. MFM NA. is a 834-82. sz. alatt.

690. KATONA Imre
Vásárhelyi tálasok. MN. 1982. jan. 29. 4. p.

691. SZENTI Tibor
Vásárhelyi parasztcsaládok történelmi emlékezete. F. 1982. febr. 2. sz. 67–83. p.

692. BICSÉRDY Gyula – SZENTI Tibor
Állatok orvoslása Hódmezővásárhelyen a XIX. század közepén (Szabó Imre kovácslegény receptúrája). Magyar Állatorvosok Lapja, 1982. 5. sz. Klny. is.

693. SZENTI Tibor
„Élő" tanyák az Alföldön. 1–4. rész. VCsmH. 1982. júl. 22., 23., 24., 25. 5. p.
A tanyarendszer jelenéről.

694. NAGY Vera
Karácsonyi népszokások Vásárhelyen. VCsmH. 1982. dec. 24. 5. p.

695. SZENTI Tibor
Vásárhelyi parasztok ideálja és „ars poetikája". UA. 1982. 3. sz., dec. 140–147. p.
Részlet a Parasztvallomások címmel 1985-ben megjelent kötetből.

696. BODNÁR Béla
Hódmezővásárhely és környékének földrajzi nevei. Szeged, 1983. 252 p.
Idős adatközlők folklorisztikus névmagyarázataival. (A szerző 1938-ban fejezte be a kéziratot.)

697. DOMBI KIS Imre
Pokoljárásom. Magvető K. Budapest, 1983. 132 p. 5 t.
Első világháborús napló, a szöveggondozás és a bevezető Szenti Tibor munkája.

698. Gyermeki játékok. Válogatott néprajzi és művészettörténeti tanulmányok. Vál., szerk. előszó Zelnik József. Népművelési Propaganda Iroda. Budapest, 1983. 111 p.
Kiss Lajos: Hódmezővásárhelyi sárjátékok 38–39. p. Kiss Lajos: Sárkányozás, sárkánykészítés, 42–47. p.

699. Kiss Lajos emlékkönyv. Szerk. Dömötör János – Tárkány Szücs Ernő. Kiss Lajos születésének századik évfordulójára kiadta Hódmezővásárhely város tanácsa. H. 1983. 443 p. 133 fényképpel.
1. A „szegény ember" az „Atya" és a módszere. (Vallomások Kiss Lajosról) Móricz Zsigmond, Ortutay Gyula, Sipka Sándor 9–23. p. 2. Filep Antal: Kiss Lajos és tevékenysége 23–57. p. 3. Katona Imre: Kiss Lajos szegény emberei 58–83. p. 4. Tálasi István: Vásárhely helye a magyar népi kultúra fejlődésében. (Nagy relictum – Nagy mezőváros.) 85–138. p. 5. Tárkány Szücs Ernő: A vásárhelyi „baromgazdaság" 139–170. p. 6. Égető Melinda: Szőlőművelés Vásárhelyen a feudalizmus utolsó százötven esztendejében 171–211. p. 7. Szenti Tibor: Adatok a hódmezővásárhelyi tanyavilág népi építészetéhez 213–243. p. 8. Herczeg Mihály: A szállítás és közlekedés eszközei Hódmezővásárhelyen a 18–20. században 245–271. p. 9. K. Csilléry Klára: A vásárhelyi bútor 273–293. p. 10. Kresz Mária: Évszámos vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeumban. 295–315. p. 11. Bihal Ella: A vásárhelyi szegény ember háza földjének díszítményei. 317–350. p. 12. Kovács Ágnes: Vásárhelyi mesék és mondák Kálmány Lajos gyűjtéséből. 351–378. p. 13. Felföldi László: Adatok Hódmezővásárhely tánckultúrájából. 379–401. p. 14. Felletár Béla: Péczely Attila és a vásárhelyi népzenekutatás. 403–414. p.

700. NOVÁK László
Mezővárosi népművészet. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd. AJMKM 2. Nagykőrös, 1982. 352. p.
Hódmezővásárhelyi népi kerámia is.

701. Mai magyar népi iparművészet. Képzőművészeti Alap kiad. Budapest, 1983. Sárosi Mihályné Tolnai Eszter hímzőről a 249., Mónus Ferenc és Mónus Sándor fazekasokról a 255., Vékony Sándor fazekasról a 258. oldalon.

702. IMRE Mihály
Iskolakultúra Hódmezővásárhelyen a XVIII. század közepétől 1848-ig. TCsT. 1983. 129–162. p. Klny. is.

703. NAGY Vera
Hódmezővásárhelyi céhbehívótáblák. MUKUCSOM 1983. [Szeged, Móra Ferenc Múzeum, tudományos ülésszak.] 59–69. p. Rajzokkal illusztrált. (Vö. 728. sz.)

704. SZENTI Tibor
Újabb levéltári adatok a vásárhelyi Pusztáról (1775–1859). A Békés megyei Múzeumok Közleményei 7. Békéscsaba, 1983. 279–295. p.
Jószágtartás, tanyásodás, betyárok.

705. BALASSA M. Iván
Vásárhelyi népművészeti ház. (Forgatókönyv.) H. 1983. 6 p. + rajzok. Kézirat. NA. 9.

706. BANGA Sándorné
Ajándékozás, mint ünnepi viselkedésforma. H. 1983? 22 p. Kézirat. MFM NA. 682-83. sz.

707. BARTA Eszter
A vásárhelyi agyagművesség díszítőművészete. H. 1983? 61 p. Kézirat. MFM NA. 856-83. sz.

708. FÖLDVÁRI László
Tanyai telekelrendezés. Kézirat. H. 1983. 17 p. NLK. Hgy.

709. A hódmezővásárhelyi tanyai kovácsműhely építési és helyreállítási terve. H. 1983? 11 fotó. Készítette a városi tanács műszaki osztálya, Széphegyi László. MFM NA. 841-83. sz.

710. NAGY Vera
A Pusztafeketehalmi Olvasókör berendezése. H. 1983. 3. p. Kézirat. NA. 6.
Az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparkban fölállított olvasókör berendezéséhez.

711. NAGY Vera
Mártélyi halásztanya. H. 1983. 3. p. + 1 rajz. Kézirat. NA. 5.
Az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparkban fölállított mártélyi halászkunyhó berendezése, leírása.

712. SOMI Imréné
Tálasok a Mónus családban. Szeged, 1983. 36 p. Kézirat. NA. 32.
A vásárhelyi fazekas családról. MFM NA. 854-83. sz. is.

713. SZABÓ Judit
Az Árpád utcai népművészeti ház falfestései. H. 1983. 3 p. Kézirat. NA. 10.

714. SZENTI Tibor
Parasztvallomások. Gazdák emlékezése Vásárhelyről. 1-2. Az azonos című munka kézirata. H. 1983. 1. k. 328., 2. 329–681. p. NLK. Hgy.

715. TÖRÖK Terézia
Népi gyógymódok. H. 1983? 15 p. Kézirat. MFM NA. 875-83. sz.

716. ZÖLD József
Vékony Sándor életrajza. H. 1983. 6 p. Kézirat. + Magnós interjú kézirata. 3 p. NA. 18.

717. FELLETÁR Béla
A vásárhelyi citera története. (1–4. r.) VCsmH. 1983. jan. 11., 12., 13., 14. 5. p.

718. SZENTI Tibor
Vásárhelyiek az első világháborúban. „A tűzbedobott gyökerek”. (1–7.) VCsmH. 1983. jan. 18., 19., 20., 21., 23., 25. 5. p.
Az életmód, gondolkodásmód átalakulásáról.

719. Egy mindszenti halász a Tisza múlt századi halászatáról. F. 1983. 1. (jan.) 67–87. p.
Részlet Danicska József 1896 körül keletkezett kéziratából. (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, Szilágyi Miklós adja közre.)

720. NAGY Vera
Népi világítóeszközök. VCsmH. 1983. febr. 20. 5. p.
A Tornyai Múzeum gyűjteményében.

721. BIHAL Ella
Sandrosen, Wasserblumen und Anstrich-Ephemer Volkskunst in Ungarn. Volkskunst, 1983. febr. (1.) 33–38. p.
A német folyóiratban megjelent tanulmány címe: Homokrózsák, vízvirágok és pingálás. (663. sz. is.)

722. NAGY Vera
Egy mártélyi festőasszony. Surinya Imréné kiállítása Mindszenten. VCsmH. 1983. márc. 16. 5. p.
A naiv festőről.

723. KŐSZEGFALVI Ferenc
Vörös Mihály éneke a gyulai végvár hőseiről. BÉ. 1983. 1. sz. 100–102. p.
Az 1807-ben kiadott s később ponyvára került naiv eposzról.

724. SZENTI Tibor
A „rebellis Krisztus". Hódmezővásárhelyi népszokások és hiedelemvilág. C. 1983. 1. (márc.) 39–51. p.
A paraszti vallásgyakorlásról, túlvilághitről.

725. FÉL Edit – HOFER Tamás
Az alföldi szőrhímzések kérdéséhez. Ethn. 1983. (XCIV. évf.) 72–82. p.
A régi alföldi szőrhímzések regionális csoportjairól, azok egymás közti kapcsolatáról.

726. RÁCZ Lajos
Vásárhely (1–8.). VCsmH. 1983. ápr. 9. Belváros. Ápr. 16. Tarján. Ápr. 23. Tabán. Május 1. Csúcs. Máj. 7. Susán. Máj. 14. Újváros. Máj. 21. Kertváros. Jún. 4. Hódtó.

727. NAGY Vera
Vásárhelyi olvasókör Ópusztaszeren. VCsmH. 1983. máj. 7. 5. p.
A Nemzeti Emlékparkba került Pusztafeketehalmi Olvasókör épületéről.

728. SZENTI Tibor
Vásárhelyi parasztok szexuál-erkölcsi magatartása és kultúrája. F. 1983. 5. máj. 38–73. p.

729. NAGY Vera
Vásárhelyi céhbehívótáblák. VCsmH. 1983. jún. 24. 5. p.
A Tornyai Múzeum gyűjteményében. (702. sz. is!)

730. SZILÁGYI Kálmán
Hódmezővásárhely állattenyésztése és állategészségügye a XVIII. században. AgtSz. 1983. 1-2. sz. 95–107. p.

731. NAGY Vera
A felújított Csúcsi Fazekasház. VCsmH. 1983. szept. 14. 5. p.
Vékony Sándor egykori műhelyéről.

732. NAGY Vera
A csúcsi elődöket követte. VCsmH. 1983. szept. 22. 5. p.
Vékony Sándor fazekas népművészről.

733. SZENTI Tibor
Tanyás gazdálkodás és életmód Dél-Magyarországon. AgtSz. 1983. 3-4. 392–414. p.

734. FÉJA Géza
Alföldi nyomorkaszárnyák vagy telepítés? Magyar haláltánc. Szépirodalmi Kiadó. Buadpest, 1984. 209–212. p.
A gyakorlati szociálpolitikáról a városban. (Magyarország, 1935. szept. 1.)

735. FÉJA Géza
Czirok Józsefék mosolya. Magyar haláltánc. Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1984. 60–62. p.
Vásárhelyi, batidai kisbérlő paraszt portréja 1935-ből. Először a Magyarország 1935. december 1-jei számában jelent meg.

736. FÉJA Géza
Látogatás a kacagó embernél. „Tanyai napok" magyar írók részére Vásárhelykutason Magyar haláltánc. Szépirodalmi K. Budapest, 1984. 129–131. p.
Gregus Máté családjáról, birtokáról. A Magyarország 1935. aug. 28-i száma alapján.

737. FÉJA Géza
A magyar Alföld. Magyar haláltánc. Szépirodalmi K. Budapest, 1984. 221–224. p.
A Dél-Tiszántúl mezővárosairól, tanyás településeiről, településrendjéről.

738. Legeltetés a három sárkány pusztáján. Népmesék, válogatta, szöveget gondozta Tóth Béla. Budapest, 1984. 174 p.
Dél-alföldi népmesék.

739. POLNER Zoltán
Ördöngösök. [Hiedelemmondák, népi szövegek.] Szeged, 1984.
Vásárhelyi, mindszenti adatközlők is.

340. NAGY Vera
Paraszt- és pásztorfaragások Hódmezővásárhelyen. MUKUCSOM 1984. [Szeged, Móra Ferenc Múzeum tudományos ülésszak.] 64–71. p.

741. SZENTI Tibor
Tanyai istállók Hódmezővásárhelyen. MFMÉ.

742. FÖLDVÁRI László
Élet a vásárhelyi tanyán. H. 1984? 36 p. Kézirat, pályamunka. MFM NA. 891-84. sz.

743. HERCZEG Mihály
Hódmezővásárhely a fölszabadulástól a földosztásig. Kézirat. H. 1984. 122 p. NLK. Hgy.

744. LÁZÁR Gyöngyi – SZENTI Judit
A mi nagycsaládunk története és gyermekkorunkból egy év hétköznapjai. H. 1984? 9 p. Kézirat. MFM NA. 901-84. sz.

745. MÓNUS Sándor
Életrajzom, emlékeim. 31 p. H. 1984. Kézirat. NA. 31.
A vásárhelyi fazekas népművész önéletírása. MFM NA. 889-84. sz. is. Megjelent a Vásárhelyi Promenád c. lap 1991. márc. 23. – máj. 30. közötti számaiban is.

746. MÜLLER István
Kiss Lajos népdalgyűjtéséről az új Kiss Lajos emlékkönyv kapcsán. [Kézirat.] H. 1984. 4 p.
A Péczely-féle gyűjteményt a Kiss Lajos gyűjtemény elé helyező szemlélettel vitázik.

747. NAGY Vera
Hódmezővásárhelyi népi táplálkozás. [Kézirat.] H. 1984. 159 levél. NLK. Hgy.

748. DRS. J. NIJHOF – de KNEGHT – DRS. DH. NIJHOF
A hódmezővásárhelyi széldaráló. H. 1984. 6 p. + 8 fotó. Fénymásolt kézirat. NA. 3. sz.
Az 1985-ben a belgiumi Gentben tartott 6. Nemzetközi Malomtani Szimpóziumra készült gyűjtés. Fordította Barna György.

749. OLÁHNÉ TÓTH Lídia
Egy nagygazdacsalád és cselédei mindennapi élete. H. 1984? 17 p. (Kézzel írott.) Kézirat. MFM NA. 885-84. sz. (Lásd: 684. sz. is!)

750. RADICS Erika
A hódmezővásárhelyi tömegkivégzés 1919. júl. 25. Tanácsköztársaság Hódmezővásárhelyen. Kézirat. H. 1984. 13 p. NLK. Hgy.

751. SZATHMÁRI János
Sárhely I–III. (Hódmezővásárhely várossá válásának összefoglaló története I-II. különösnös vásárhelyiek III.) Kézirat. Salgótarján, 1984–1987. 49., 57., 85 p.
A források, dokumentumok egyéni értelmezése, földolgozása, valamint személyes és családi emlékek a városról, lakóiról. A III. rész önállóan is, lásd: 822. sz.

752. RÁCZ Lajos
A vásárhelyi főutca átalakulása. 1–5. VCsmH. 1984. febr. 14–18.
Az 1930-as, 40-es évekbeli főutca képe.

753. NAGY Vera
Vásárhelyi szőrös párnavégek. Élet és Tudomány, 1984. márc. 16. 335–337. p.

754. NAGY Gyula
Szerelmi élet a vásárhelyi Pusztán. BÉ. 1984. 1. (márc.) 21–28. p.

755. VÁCZINÉ SZ. Emília
Múlt – jelen – jövő. A vásárhelyi hímzés újjászületésének története. Ha. [1984. 1.] 9–16. p.
Kiss Lajos és dr. Wiener Tiborné Bakos Margit gyűjtőmunkájáról, tevékenységéről.

756. KIRÁLYHEGYI Ottilia
Tanyák a múltból. Ha. [1984. 1.] 17–28. p.
A vásárhelyi hímzés gyűjtői, művelői: László Erzsébet, Erdős Jánosné emlékei.

757. MAKÓ Imre
A mozgófénykép hőskora Hódmezővásárhelyen (1–3.). VCsmH. 1984. jún. 28., 29., 30. 5. p.

758. SZENTI Tibor
„Duna s Tisza közén lészen az szállásom…” F. 1984. jún. 6. sz. 15–19. p.
A hódmezővásárhelyi gazdatársadalom családszervezete a 18. században.

759. NAGY Vera
A lakodalom. Ha. 1984. 2. 19–21. p.
Részlet A vásárhelyi népi táplálkozás című pályamunkából.

760. MADER Béla
A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) Csongrád vármegyei olvasói. Magyar Könyvszemle, 1984. 3. sz. (szept.) 204–223. p.
A reformkori Vásárhelyről is.

761. FARKAS Ferenc
A régi Tabán. VCsmH. 1984. okt. 31. 5. p.
A városrész múltjából.

762. BALASSA Iván
Az aratómunkások Magyarországon 1848–1944. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1985. 379 p.
Hódmezővásárhelyről, a földrajzi mutató szerint.

763. BARANYI Béla
A Tiszántúl átalakuló társadalma, 1945–1978. A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történeti összefüggései a Tiszántúlon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1985. 200 p.

764. HORVÁTH Dezső
A tizedik ember. Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1985. 357 p.
A tanyai életről. Szikáncsról a 107–123. oldalon.

765. LŐKÖS Imre
Vásárhelynek szélös határában. Emlékek a hódmezővásárhelyi Rákóczi Termelőszövetkezet történetéből. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1985. 142 p. 4 t.

766. SZENTI Tibor
Parasztvallomások. Gazdák emlékezése Vásárhelyről. Gondolat K. Budapest, 1985. 390 p.

767. SZENTI Tibor
A gazdálkodás és az életmód változása a vásárhelyi tanyavilágban 1945 után. Az agrár életmód változása. Néprajzi változásvizsgálatok. Szerk. Juhász Antal. Hazafias Népfront Csongrád Megyei Bizottsága et. Al. Szeged, 1985. 64 p.

768. Vallási néprajz 1-2. Szerk. Dankó Imre, Küllős Imola. ELTE Folklór Tanszék. Budapest, 1985. 375 + 554 p.
A hódmezővásárhelyi nazarénusokról a 2. kötet 107–129. oldalán.

769. Agrárgazdaság, agrártársadalom, agrárpolitika. Szerk. Hegyi András. TIT Megyei Szerv. kiad. Szeged, 1985. 338 p.
Tanulmányok. A kubikusok helyzetéről, a baromorvoslás történetéről is.

770. KATONA Imre
Opponensi vélemény Tárkány Szücs Ernő Magyar jogi népszokások című kandidátusi értekezéséről. Artes Populares, 1985. 328–332. p.

771. Hódmezővásárhelynek a szegedi kamarai prefektúra által készített összeírása 701. szeptember 7. Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv I. A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. Szerk. Blazovich László. Kiad. Cs. M. Tanácsa VB. Műv. Osztálya és a Cs. M. Levéltár. Szeged, 1985. 192–195. p.
Birtoklás, adózás.

772. T. BERECZKI Ibolya
Hódmezővásárhelyi szőrös párnavég a tiszaföldvári múzeumban. Múzeumi Levelek, 1985. 47-48. sz. 111–121. p.

773. GACSÁRI KISS Sándor
A Hódmezővásárhely-Belvárosi Római Katolikus Plébánia és Templom története. Kézirat. H. 1985. 229–29 p., 19 t. NLK. Hgy.
A vásárhelyi katolikusság általában, történet, vallási néprajz is.

774. NÉMETH Erzsébet
A hódmezővásárhelyi rézművesség. Kézirat. H. 1985. 56 p. Ill. Bodrogi Lajos rézműves mester tevékenysége alapján. NLK. Hgy. MFM NA. 888-84. sz. is.

775. ÖRDÖGH Anita
Nagyanyám emlékezete. H. 1985? 58 p. Középiskolás pályamunka kézirata. MFM NA. 924-85. sz.

776. RÁCZ Sándor
Párválasztás, lakodalom Hódmezővásárhelyen. Horváth Imre vőfély és rigmusai. Makó, 1985? 129 p. Kézirat. MFM NA. 916-85 sz.

777. SZATHMÁRI János
Sárhely Hódmezővásárhely várossá válásának összefoglaló története I-II. Kézirat. Salgótarján, 1985. 49, 57 levél. NLK. Hgy.
Személyes hangú, emlékezéssel tarkított áttekintés.

778. SZENTI András
A hódmezővásárhelyi Gyömrő család története, nevének eredete. H. 1985? 6 p. MFM NA. 921-85. sz.

779. WAGNER, Ulrich
Tekerőlant. H. 1985. 2 p. + 2 színes fotó. Kézirat. NA. 7.
Angol és német nyelvű adatfölvétel a Tornyai Múzeum 57861. leltári számú tekerőlantjáról.

780. SZENTI Tibor
A paraszti lakáskultúra változásai. VCsmH. 1985. jan. 19. 8. p.

781. VARSÁNYI Péter
A Hódtó hajdani világáról. VCsmH. 1985. jan. 25. 5. p.
A vízi szállításról, halászatról. Kiss Lajosnak a városi levéltárban őrzött följegyzései alapján.

782. SZENTI Tibor
Adatok a mai fiatalkorú vásárhelyi nők szexuális kultúrájáról. F. 1985. máj., 5. sz. 45–57. p.

783. NAGY Vera
Vásárhelyi népi faragások a múzeum gyűjteményében. (1-3.) VCsmH. 1985. jún. 26., 27., 28. 5. p.
A Tornyai János Múzeumban. (Borotvatokok. Mángorlók. Guzsalyok.)

784. VARSÁNYI Péter
A pemeteasszonyok. VCsmH. 1985. júl. 9. 5. p.
A századforduló idejének házasságközvetítő nőiről.

785. VARSÁNYI Péter
Medvetáncoltatók. VCsmH. 1985. júl. 30. 5. p.
A vásárhelyi vásárokon 1900–1914 és 1940–1943 között.

786. VARSÁNYI Péter
Különböző „boszorkányok". VCsmH. 1985. aug. 14. 5. p.
Az 1895–1897-es vásárhelyi „méregkeverő" pörről. (Jáger Mari)

787. VARSÁNYI Péter
Képmutogatók és istóriások. VCsmH. 1985. szept. 2. 4. p.
Régi vásárhelyi vásárokról.

788. FELLETÁR Béla
A vásárhelyi párbajok történetéből (1-2.) VCsmH. 1985. szept. 5., 6. 5. p (Vö. 920. sz.)

789. KOROM András
Adalékok a vásárhelyi boszorkányhithez (1-2.) VCsmH. 1985. okt. 18., 29.

790. SZABADFALVI József
A magyar feketekerámia. Corvina K. Budapest, 1986. 87 p. 48 tábla
Szövegben is, illusztrációban is sok vásárhelyi adat.

791. LENGYEL Györgyi
Nagyanyáink öröksége. Kossuth K. Budapest, 1986. 153 p.
A vásárhelyi hímzésről is.

792. BICSÉRDY Gyula – FACSAR Imre – SZENTI Tibor
Marhavész a XIX. század első felében. Állatorvostudományi Egyetem Állategészségügyi Főiskolai Kar Hódmezővásárhely. H. 1986. 71 p.

793. SZENTI Tibor
Orosházi és vásárhelyi feudális kori becsük tanúsága. AJMK. IV. 1986. 547–561. p. (Falvak, mezővárosok az Alföldön.)

794. BANGA Sándorné
A fazekasok filozófiája. H. 1986? 13 p. Kézirat. MFM NA. 938-86. sz.

795. BERTALAN Katalin
Hódmezővásárhely népviselete. 50 p. H. 1986. [Szakdolgozat] Kézirat. NA. 11.

796. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Takács szőttesminták. H. 1986. 25 p. Kézirat, rajzok. NA. 38.

797. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Derékalj mintarajzok. H. 1986. 38 p. Kézirat, rajzok. NA. 39.

798. SIN Lajos
Vörös Mihály az ezermester (1899–1971) Orosháza, 1986. 7 p. Kézirat. NLK. Hgy.
A kardoskúti parasztbognárról.

799. SZILASSI Lajosné – TÓTH Rózsa
Egy település hagyományos népi táplálkozásának leírása. (Hódmezővásárhely és környéke.) Szeged, 1986? 38 p. kézirat. MFM NA. 937-86. sz.

800. VARSÁNYI Péter
Szomszédolók és komázók. VCsmH. 1986. jan. 16. 5. p.
A népszokásról.

801. CSIZMADIA Imre
Besoroztak katonának. VCsmH. 1986. febr. 8. 7. p.
1940. Részlet a vásárhely-pusztai gazda önéletírásából.

802. VARSÁNYI Péter
Farkas Jancsi. VCsmH. 1986. márc. 4. 5. p.
Az utolsó vásárhelyi betyárról, akit 1891-ben fogtak el.

803. VARSÁNYI Péter
A jövendőmondó és a hiedelmek. VCsmH. 1986. ápr. 1.
Legendatöredék az első világháború idejéből.

804. CS. SZŰCS Imre
Dinnyeversek. VCsmH. 1986. júl. 26. 8. p.
A vásárhelyi népköltő érő dinnyékre karcolt verseiből.

805. ROSZTÓCZY Ernőné
Tűnődés egy régi kancsó körül. VCsmH. 1986. nov. 7. 11. p.
Vékony Mihálynak a Tornyai Múzeumban őrzött, 1817-ben készült kancsójáról.

806. VARSÁNYI Péter
A fosztóka. VCSmH. 1986. nov. 13. 5. p.

807. CSIZMADIA Imre
Delelőtől alkonyatig. Magvető K. Budapest, 1987. 627 p.
A pusztai kisbirtokos önéletírásának második része.

808. Magyar néprajzi atlasz. Szerk. Barabás Jenő. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 220 db térképlap 3 tokban: 1. 1–76.; 2. 77–153.; 3. 154–220. térkép.
Hódmezővásárhely a 17. p. kutatási pont.

809. NAGY Dezső
Magyar munkásfolklór. Budapest, 1987. 323 p.
Vásárhelyről a 23., 127. oldalon. (Szántó Kovács János.)

810. NAGY Vera
Vékony Sándor. H. Kiad. Hódmezővásárhely Városi Tanács. 1987. 63 + 11 p.
A fazekas népművészről, a vásárhelyi fazekasság múltjának áttekintésével.

811. POLNER Zoltán
Jegykendő a forgószélben. Csongrád megyei boszorkánytörténetek. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1987. 99 p.
Vásárhelyi gyűjtés is.

812. ZSÓTÉR Gergely
Mindszenti vőfélykönyv. [A bev. tanulmányt és az összekötő szöveget írta Szenti Tibor, szerk. Gyuris György.] Somogyi-könyvtár. Szeged, 1987. 65 p.

813. NOVÁK László
Településnéprajz. Tanulmányok az Alföld településnéprajzához. Nagykőrös, 1987. AJMKM. 5. 270 p.
Vásárhelyről is.

814. SZENTI Tibor
Szerelmi élet a vásárhelyi gazdacsaládban. In: Erosz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban. Szerk. Hoppál Mihály és Szepes Erika. Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1987. 218–240. p.

815. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
A jószágellenőrzés égetett jeleinek regionális rendszere Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987.
Klny. a Népi kultúra – Népi társadalom XIV. kötetéből, 103–154. p.

816. GRÁFIK Imre
A Szabadtéri Néprajzi Múzeum „alföldi mezőváros" tájegysége. HE. 4. 1987. 7–42. p. Bibliográfia: 38–40. p.
Szentendrén.

817. BANGA Sándor
A vásárhelyi fazekasság motívumkincse és azokhoz fűződő magyarázatok. H. 1987? 14 p. + 10 oldal rajz. Kézirat. MFM NA. 971-87 sz.

818. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Vásárhelyi bútorok a 1819. században. [Kézirat.] 1987. 6 levél. NLK. Hgy.

819. KISNÉ HIDEG Erzsébet
A kender és len megmunkálása és felhasználása. [Kézirat.] 1987. 17 levél. NLK. Hgy.

820. KISNÉ HIDEG Erzsébet
A bútorok készítése és a bútorok formái, fajtái az elmúlt századokban. [Kézirat.] 1987. 6 levél. NLK. Hgy.

821. KISNÉ HIDEG Erzsébe
Milyen színűre hímezték? [Kézirat.] 1987. 4 levél. NLK. Hgy.

822. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Szőrponyva, szőrpokróc. [Kézirat.] 1987. 3 levél. NLK. Hgy.

822. SZATHMÁRI Jáno
Különös vásárhelyiek. [A Sárhely c. kézirat 3. része.] Kézirat. Salgótarján, 1987. 85 levél. NLK. Hgy.
A szerző emlékei. (Vö. 750. sz.)

824. CS. SZŰCS Imre
Visszaemlékezéseim. H. 1987. Kézirat. 48 p. NLK. Hgy.
Az 1907-ben született parasztgazda, majd tsz-tag önéletírása, versek is 1950-től 1987-ig.

825. VÉKONY Sándor
Mintafüzet. H. 1987. 33 rajz. Kézirat. NA. 23.
A fazekas népművész rajzai az általa készített tálakról, tányérokról.

826. VARSÁNYI Péter
Egykori papucsosok. VCsmH. 1987. jan. 15. 5. p.

827. NAGY Vera
Ajándék Amerikából. VCsmH. 1987. ápr. 11. 5. p.
Wiener Tiborné pávafarkas, „szőrös párnavéget" küldött a Tornyai múzeuMFM NAk…

828. RÁCZ Lajos
A munkásotthon története (1-21.) VCsmH. 1987. júl. 16-aug. 10. 5. p.
Munkáskultúra, szokások. Kristó Nagy István reflexiói 1987. aug. 3-án kelt, a szerzőhöz címzett levelében. NLK. Hgy.

829. NAGY Vera
Népi faragások Csongrád megyében. I-II. Ha. 1987. 3. 30–45. p., 4. 15–19. p.

830. FELLETÁR Béla
A November 7. tér történetéből. VCsmH. 1987. dec. 27. 5. p. Kálvin (János) tér.

831. SZENTI Tibor
Régi bútorok, kelmék és ruhák Vásárhelyen. Ha. 1987. 4. 1–6. p.

832. SZENTI Tibor
Paráznák. OK. 1987. 1-4. 87–102. p.

833. KARDOS László – SZIGETI Jenő
Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok. Magvető. Budapest, 1988. 631 p.
A vásárhelyi hívő gyülekezet története, leírása is, 144–191. p.

834. SOÓS Péter
Honunk a hazában. [Budapest, 1988.] 4. kötet 1989. 245 p.
A Magyar Nemzet c. lap azonos című rovatának cikkeiből, tájak, városok bemutatása. H.-ről a 188–198. oldalon.

835. SZENTI Tibor
Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból. Magvető Kiadó. Budapest, 1988. 390 p.

836. BANÓ István
Népmese. Magyar néprajz V. Magyar népköltészet. (Folklór 1.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. 34–36. p.
Hosszan idézi Török Károly Csongrád megyei gyűjtés c. kötetének 1. sz. vásárhelyi népmeséjét.

837. KÜLLŐS Imola
A magyar népdalkutatás története. Magyar néprajz V. Magyar népköltészet. (Folklór 1.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. 421 p.
Török Károlyról és Csongrád megyei gyűjtés című nagy vásárhelyi gyűjteményéről is.

838. NAGY Dezső
Munkásfolklór. Magyar néprajz V. Magyar népköltészet. (Folklór 1.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. 749–771. p.
A Szántó Kovács-féle agrárszocialista mozgalom népköltészetéről is.

839. BORSODI Zsolt
A nagyállatok jelölésének történetéről. Kézirat. [Szakdolgozat.] H. 1988. 29 p. NLK. Hgy.
Régi vásárhelyi billogok bemutatása is.

840. BOZSÉR Zsolt
Hódmezővásárhelyi agyagosság és a céh. Kézirat. [Szakdolgozat.] H. 1988. 31 p.

841. CSORDÁS István
Mesék a vásárhelyi alapítóról. Kézirat. H. 1988. Kolligátum. 2., 79–100. p. Borítócím: Vásárhelyi fiúk a gáton. NLK. Hgy.

842. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Hímzés háztartási varrógéppel. H. 1988. 4 p. Kézirat. NA. 29.

843. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Konyhai falvédők. [Kézirat.] 1988. 8 levél. NLK. Hgy. L. 852. sz. is.

844. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Régi bútorok, kelmék és ruhák Vásárhelyen. [Kézirat.] 1988. 3 levél. NLK. Hgy. Vö. 853. sz.

845. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Szappan, mosóteknő, mosószék. H. 1988. 7 p. Kézirat. NA. 27.

846. Kortes versek, dalok, nóták országgyűlési képviselőjelöltekről. 1878–1935. 38 db egy-két oldalas nyomtatvány közös tokban, utólag egybegyűjtve. H. 1988. NLK. Hgy.

847. ROSZTÓCZY Ernőné
Töredékek a Vékony család történetéből. 1988. 6 p. Kézirat. NA. 26.

848. SZENTI András
A Hódmezővásárhely-Sóshalmi Ifjúsági Egyesület (Kutas Tanyai Ifjúsági Egyesület) története 1911–1987. H. 1988? 119 p. Kézirat. MFM NA. 1009-88. sz.

849. TOMASEV Marin
Az állatok megjelölésének alakulása és értékelése [?!] [Szakdolgozat.] Kézirat. H. 1988. 27 p. NA. 24.

850. SIN Lajos
Ahol születtem: Békéssámson–Gyulamező. Békés Megyei Népújság, 1988. jan. 23.
A pusztaszéli határban élt parasztember emlékezése.

851. RÁKOS István
Határhasználat és tulajdonviszonyok Szegeden és Hódmezővásárhelyen a feudalizmus utolsó évszázadában (1750–1848). AgtSz. 1988. 1-2. sz. 128–146. p.

852. NAGY Vera
Népi fémművesség Hódmezővásárhelyen. Ha. 1988. 1. sz., 5–13. p.

853. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Konyhai falvédők. Ha. 1988. 1. sz., 5–13. p.
Kb. száz vásárhelyi és szentesi falvédő elemzése. (Anyaga, ábrája, kidolgozása, felirata.) 842. sz. is.

854. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Régi bútorok, kelmék és ruhák Vásárhelyen. Ha. 1988. 1. sz. 52–55. p.
Helyesbítések, kiegészítések Szenti Tibornak a Ha. 1987/4. számában megjelent cikkéhez. Lásd még: 843. sz. is.

855. HERCZEG Mihály
A mák felhasználása a népi gyógyászatban Vásárhelyen. Ha. 1988. 1. sz. 38 p.

856. NAGY Vera
Egy vásárhelyi naiv művész, Markovics Horváth Antal élete és munkássága. J. 1988. jún., 2. sz. 12–15. p.
A fafaragóról.

857. HERCZEG Mihály
Tisztálkodási szokások Hódmezővásárhelyen. Ha. 1988. 2. sz. 10–14. p.

858. VÁCZI Gáborné
Egyszínű vásárhelyi hímzés. Ha. 1988. 2. sz. 32–35. p.
Rajzokkal.

859. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Varrógép és varrás. Ha. 1988. 2. sz. 41–48. p.
A gép elterjedéséről, vásárhelyi sajtóadatok 1869-től. Kézirat a Tornyai János Múzeumban, NA. 28, NA. 30.

860. SZENTI Tibor
Paráznák. F. 1988. júl. 7. sz. 62–78. p.
1723–1843 közötti, dél-alföldi szexuális bűnpörökről. Részlet a szerző készülő könyvéből.

861. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Vásárhelyi bútorok a 18–19. században. J. 1988. szept. 13–18. p.

862. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
Menyasszonytánctól a hálapénzig. Népi jogszokások jelenidőben. D. 12/1988. (nov.) 55–58. p.

863. JOÓ Erzsébet
Jelen és jövő a népi iparművészetben. VT. 1988. 1. sz. 11–12. p.
Az Agyag- és Szilikátipari Szövetkezetről és elődeiről, az Agyagipari Szövetkezetről és a Szilikátkémiai Szövetkezetről.

864. SZENTI Tibor
A vásárhelyi lakóház eszközkészletének változásai. AJMK. VI. Nagykőrös, 1989. 99–131. p.

865. SZENTI Tibor – BICSÉRDY Gyula – FACSAR Imre
Adatok a hagyományos vásárhelyi állattartás tárgyi ellátottságáról 1799-1902 között. A Debreceni Agrártudományi Egyetem Tudományos Közleményei. 1989. 247–169. p.

866. SZENTI Tibor
Építőáldozatok nyomai Hódmezővásárhelyen. Befalazott emlékek a hódmezővásárhelyi tanyák építményeiben. HE. 1989. V. kötet, 205–214. p. Klny. is.

867. SZIGETI Jenő
Hódmezővásárhely lelki válsága 1863–1866. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VI. 1989. MTA, Soros Alapítvány. Budapest. 85–107. p.
A nazarénus szekta keletkezéséről.

868. PÁSZTOR Zoltán
A nagyállatok jelölésének történetéről. Szakdolgozat. [Kézirat.] H. 1989. 90 levél. NLK. Hgy.

869. FÖLDVÁRI László
Hódi István tanyai gazda életrajza. Kézirat. H. 1989. 33 p. NLK. Hgy. MFM NA. 1034-89. sz. is.

870. KOROM András
A sámánizmus nyomai a vásárhelyi hitvilágban. VCsmH. 1989. márc. 4. 8. p.
A rövid, inkább kuriózum szintű fejtegetés megjelent a Vásárhely és Vidéke 1991. május 19-i számában is.

871. KISNÉ HIDEG Erzsébet
Hímzett textíliák Hódmezővásárhelyen a 18. század közepétől a 20. század közepéig Ha. 1989. 1. sz. 5–21. p.

872. SZENTI Tibor
Tüzek, kurvák, boszorkányok. UA. 1989. 2. sz. (ápr.) 59–67. p.
Részlet a szexuális bűnpörökről készülő munkából.

873. SZENTI Tibor
Paráznák. D. 13/1989. (ápr.) 42–43. p.
Dél-alföldi szexuális bűnpörök.

874. FEHÉR József
A betyár szeretője. VT. 1989. jún. 18. 3. p.
Vásárhelyi szájhagyomány.

875. SZENTI Tibor
Elemésztő szerelem (Naplórészletek). UA. 1989. 5. sz. (szept.–okt.) 34–42. p.
Egy vásárhelyi parasztlány 1921–1975. között írott naplójából.

876. RÁCZ Lajos
Ősi vásárhelyi családok. A Csáki nemzetség. VT. 1989. dec. 30. 2. p.

877. SZENTI András
Kisparasztok életmódja, szokásaik, azok alakulása a századfordulótól napjainkig. H. 198? Kézirat. 169 p. NA. 35.

878. KUN József
Tanyai történelem. Magvető Kiadó. Budapest, 1990. 512 p.
Önéletírás. Vásárhelyi gazda, majd tsz-tag.

879. KATONA Imre
Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz. A magyar népcsoportok és a hazai nemzetiségek. Budapest, 1990.
Vásárhelyről: 184–185., 199., 204., 207., 210–214., 216., 218–220. p.

880. NAGY Vera
Faragás. CsN. Európa K. Budapest, 1990. 609 p. H. a 441–496. oldalon. Ill.

881. NAGY Vera
Fémművesség. CsN. Európa K. Budapest, 1990. 609 p. H. a 405–439. oldalon. Ill.

882. SZENTI Tibor
Egy hódmezővásárhelyi tanya építésének, bővítésének és karbantartásának paraszti dokumentumai. HE. 1990. VI. kötet. Klny. is.

883. FARKAS Ferenc
Farkas Julcsa balladája Hódmezővásárhelyen. HGÉ. 1990. H. 1990. 12–15. p.

884. NAGY Vera
Táblajárás. Múzsák Múzeumi Magazin 1990. 1. 38–39. p.
Céhbehívótáblák használatának módjáról Vásárhelyen.

885. FORCZEK Zoltán
A hódmezővásárhelyi céhes ipar utolsó időszaka. (A válság és megszűnés évtizedei.) TCsT. 16. Szeged, 1990. 197–207. p.

886. HEGYI Flórián
A Hegyi család története. Kézirat. H. 1990. 6., 12., 17. p. NLK. Hgy. és a MFM NA. 1017-88 és az 1039-89. sz.

887. TÍMÁRNÉ BALÁZSY Ágnes – SZŐKE Ágnes
Hódmezővásárhelyi hímzett párnák „eredeti" színrendszere. H. 1990? 9 p. Kézirat. NA. 44.

888. SZENTI Tibor
Vásárhelyi parasztok. Forrásantológia 1979–1989. Kecskemét, 1990. 215–217. p.
A Somogyi-könyvtárban (25900. számon.)

889. ROSZTÓCZY Ernőné
A Bereczk család Vásárhelyen. Nem hagyta cserben a bajbajutottakat. CsmH. 1990. jan. 13. 5. p.
Fényképpel.

890. VÁCZI Gáborné
Egyszínű vásárhelyi szőrhímzések. Ha. 1990. 1. sz. 1–35. p.
Mellékletben 30 db méretarányos mintalap.

891. NAGY Vera
A népi táplálkozás rendje Vásárhelyen. J. 1990. márc. (1. sz.) 60–63. p.

892. BÁDONYI Mihály – KARDOS Zsolt – NAGY Zoltánné
Libaleves és bicskás pecsenye. J. 1990. márc. (1. sz.) 64–67. p.
Vásárhelyi parasztételek.

893. SZENTI Tibor
Egy középparaszt alkotómodell I-II. J. 1990. márc., 1. 40–51. p.; jún.-júl., 2. 29–45. p.
Gregus Mátéról és családjáról.

894. NAGY Vera
Egy volt ’48-as honvéd följegyzései. D. 1990/18. sz. [szept.] 39–41. p.
Hemző Borus vásárhelyi családi és gazdasági följegyzései.

895. KOVÁCH Géza
A vád: a hódmezővásárelyi rablás (1-2.). VT. 1990. aug. 18., 25. 3. p.
Török Sámuel betyárról, Rózsa Sándor vásárhelyi társáról.

896. KRESZ Mária
Magyar fazekasművészet. Corvina. [Novi Sad] Fórum. [Budapest] 1991.
A hódmezővásárhelyi tálasságról a 48–55. oldalon.

897. JUHÁSZ Antal
Malmok, molnárság, sütő- vagy pékmesterség. Szélmalmok. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. (Anyagi kultúra 2.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991. 186–198. p.
A vásárhelyi szélmalmokról is.

898. KRESZ Mária
Szűcsmunka. Bőrruhák. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. (Anyagi kultúra 2.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991. 318–340. p.
A vásárhelyi subákról, szűcsmunkákról is. (Kiss Lajos nyomán.)

899. KRESZ Mária
Agyagművesség. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. (Anyagi kultúra 2.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991. 524–600. p.
A vásárhelyi tálasokról is. (Elsősorban Kiss Lajos tanulmánya alapján.)

900. DANKÓ Imre
A magyar vásárok néprajza. Vásárismertetések. Hódmezővásárhely. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. (Anyagi kultúra 2.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991. 693–694. p.

901. SZAKÁL Aurél
Emberfejes dudafejek a Magyar Alföld déli részén. MFMÉ. 1991-92. 1. félkötet. Szeged, 1992. 153–177. p.
Vásárhelyi és mindszenti dudafejekről is.

902. HÉZERNÉ JAKSICS Jozefin
A hódmezővásárhelyi fazekas céh története. Szakdolgozat. Kézirat. Pécs. 1991. 46 + 7 p. NLK. Hgy.

903. TAKÁCS Péter
A paraszti munkaeszköz-használat átalakulása 1870–1910. História, 1991. 1. sz. 6–10. p.
Az illusztrációk között fotó egy vásárhelyi Kalmár-féle gabonarostáról.

904. NAGY Vera
A miskakancsóról. VP. 1991. márc. 15. 3. p.
A Tornyai Múzeum gyűjteményének 1824-es cserépedényéről. Ill.

905. NAGY Vera
Magyar címer Vásárhely népművészetében. VP. 1991. márc. 15. 3. p.
Népművészeti tárgyak faragott vagy írókázott címerei. Maksa Mihály újvárosi tálasról is.

906. MÓNUS Sándor
Életrajzom, emlékeim (I-XIV.) VP. 1991. márc. 23., 31., ápr. 6., 13., 20., 27., máj. 4., 14., 18., 26., 27., 28., 29., 30. 2. p.
A fazekas népművész. L. MFM NA. 889-84. sz. is.

907. SZENTI Tibor
Betyárvilág. (1–4.). VP. 1991. márc. 23., 30., ápr. 6., 13. 3. p.

908. FÖLDVÁRI László
Adatok a vásárhelyi Népkert történetéhez (1–3.). VV. II. 1991. márc. 29., 30., 31. 2. p.

909. HERCZEG Mihály
Múlt századi feliratok vásárhelyi fejfákon. VP. 1991. ápr. 13. 2. p.

910. KUNKOVÁCS László
Megalitok. Hi. 1991. ápr. 17. 25–27. p.
Dél-alföldi népi építményekről, fotókkal, vásárhelyi és székkutasi górék is.

911. SZENTI Tibor
Szerelem–szex. VV. II. 1991. ápr. 21. – máj. 26.
Részletek a szerző vásárhelyi gyűjtéséből. 1. Elemésztő szerelem. (H. J. mártélyi gazdalány naplójából.) 2. A szerelemnek nincs kora. ápr. 28. 3. Az árulkodó jel. máj. 5. 4. Fiatalkorú vásárhelyi nők szexuális kultúrája, máj. 12. 5. Fiatalkorú terhesek szociális helyzete Hódmező-vásárhelyen, máj. 19. 6. Szerelem – szex – bűnözés, máj. 26.

912. FELLETÁR Béla
Vásárhelyi ragadványnevek. VV. II. 1991. ápr. 27. 2. p.

913. KUNKOVÁCS László
Kerekólak. Hi. 1991. máj. 15. 47–49. p.
A székkutasi Lévai-tanya kerekóljáról is, fényképpel.

914. HERCZEG Mihály
„Megadtuk a savát-borsát” VV. II. 1991. jún. 9. 5. p.
A vásárhelyi nép által használt fűszerekről.

915. HERCZEG Mihály
Serház és vidéke. VV. II. 1991. jún. 23. 4. p.
A műemléképület múltjáról.

916. Vásárhelyi aratódal. Ng. 1991. jún. 29. 10. p.
A lapszám keresztrejtvényének megfejtendő sora.

917. SZENTI Tibor
Paraszti higiénia a század elején. A hódmezővásárhelyi gazdák tisztálkodása. Rubicon, 1991. 3. sz. (jún.?) 21–23. p.

918. KOROM ANDRÁS
Adalékok a vásárhelyi boszorkányhithez. VV. II. 1991. szept. 21. 3. p.

919. FELLETÁR Béla
Vásárhelyre beszökött az ősz. VV. II. 1991. szept. 26. 4. p.
A Kinizsi utca gesztenyefáiról, az utca régi lakóiról.

920. KUNKOVÁCS László
Gépeink ősei. Hi. 1991. okt. 2. 30. p.
Nagy Sándor, vásárhelyi és Mihály János mindszenti széldarálójának fényképe is.

921. FÖLDVÁRI László
Hódmezővásárhelyi párbajok. VV. II. 1991. nov. 30. 4. p.
A századfordulótól. (Lásd: 787. sz. is.)

922. SZENTI Tibor
Betyárvilág (1–9.) DV h-i különkiadása, 1991. dec. 7., 9., 12., 13., 14., 16., 17., 18., 19. 3. p.

923. KALAPIS Zoltán
Vásárhelyről indultak, Vásárhelyre érkeztek. VV. II. 1991. dec. 30. 3. p.
Vásárhelyi telepesek dél-bánáti falujáról, Torontálvásárhelyről.

924. SZENTI Tibor
Paráznák II. OK. 1991. 1992. 171–216. p.
Dél-alföldi szexuális bűnpörök.

925. PLOHN József
Negyvennyolcas honvédportrék. Összeáll. és az utószót írta Dömötör János. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1992. 175 p.
Fotóalbum a századfordulón élt vásárhelyi volt honvédekről.

926. JALSOVSZKY Katalin – TOMSICS Emőke
A tegnap világa. Magyarországi városok a századfordulón írásban és képben. Officina Nova. Budapest, 1992.
Hódmezővásárhely a 218–221. oldalon. Részlet Ballagi Aladár városleírásából. Plohn József nyolc felvételével.

927. P. SZALAY Emőke
Hódmezővásárhelyi kerámia a Déri Múzeumban. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1992–1993. Debrecen, 1994. 267–309. p.

928. BÉRES Mária
14–15. századi csomorkányi viseletek rekonstrukciója. MUKUCSOM 1992. Szeged, 1993. 33–46. p.

929. SZENTI Tibor
Kurválkodás a Dél-Alföldön levéltári büntetőperek alapján 1723–1843 között. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön. AJMK VI. Nagykőrös, 1992. 247–263. p.
Részlet a Paráznák c. készülő monográfiából.

930. SZENTI Tibor
Genitalitás. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön. AJMK VI. Nagykőrös, 1992. 573–589. p.

931. BERÉNYI Rita
A vallásoktatás rövid története és jelenlegi helyzete Hódmezővásárhelyen. Szakdolgozat, kézirat. Békéscsaba, 1992. 46 p. NLK. Hgy.

932. FÖLDVÁRI László
Hódmezővásárhely vásárainak története 1883-1900. Kézirat. H. 1992. 32 p. NLK. Hgy. és MFM NA. 1089-92. sz.

933. HEGYI Flórián
Gyermekjátékok [Hódmezővásárhelyen.] H. 1992? 17 p. Kézirat. MFM NA. 1088-92. sz.

934. KRISTÓ MÁRIA
A hódmezővásárhelyi felekezeti arányok 1828 és 1890 között. Kézirat. H. 1992. 14 p. NLK. Hgy.

935. NAGY Vera
Faragott mángorló a Tornyai János Múzeum gyűjteményében. VV. II. 1992. márc. 3. 3. p.

936. Magyari mester műcsarnoka. VV. II. 1992. jan. 4. 3. p.
Magyari Gyula 30–50 éve készült rajzai a régi városi élet kellékeit, hangulatát őrzik. Két rajz is.

937. HERCZEG Mihály
A „csutkatű-verésről.” VV. II. 1992. márc. 17. 3. p.

938. HERCZEG Mihály
Szent Hildegard a Pusztán. VV. II. 1992. márc. 24. 3. p.
Régi vásárhelyi tisztálkodási szokásról. (A szájból való mosdás hideg vízzel.)

939. HERCZEG Mihály
Vásárhelyi katolikusok 255 évvel ezelőtt. VV. II. 1992. márc. 31. 3. p.
Egy 1737-es összeírás.

940. NAGY Vera
Maksa János mihókja. VV. II. 1992. ápr. 21. 3. p.
A Tornyai Múzeum évszámmal (1865) jelzett edényéről, a helyi fazekas céhről.

941. VARSÁNYI Péter
A nyomtatás emlékezete. VV. II. 1992. jún. 23. 3. p.
Gyermekkori emlék a mezőgazdasági munkáról.

942. HERCZEG Mihály
Vásárhelyi városrészek (1–7.). VV. II. 1992. szept. 8., 15., 22., 29., okt. 6., 20., 27., 3. p.
1. Susán, 2. Csúcs, 3. Újváros, 4. Tabán, 5. Tarján, 6. Belváros, 7. Hódtó, Kertváros.

943. HEGYI Flórián
Az egyesség [sic!. VV. II. 1992. szept. 15. 3. p.
Egy 1904-es magánokirat bemutatása, az esetleges válás után a szülő visszakéri lánya kelengyéjét.

944. FELLETÁR Béla
Mint Oláh Samu patkánya. RDV. 1992. nov. 7. 7. p.
Vásárhelyi tájszavak, szólások, kifejezések.

945. MAKÓ Imre
„Fegyveres rablók elibök állottak" (1–8.). VV. II. 1992. dec. 8., 1993. jan. 5., 12., 19., 26., febr. 2., 9., 16. 3. p.
Újabb levéltári adatok a vásárhelyi betyárvilágról.

946. SZENTI Tibor
Divatváltozás – életformaváltás. Tekintet, 1992. (dec.) 123–127. p.
A paraszti lét életformaváltásáról.

947. ÉGETŐ Melinda
Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1993. 265 p.
H-ről is.

948. SZENTI Tibor
Paráznák. Feudalizmuskori (1723–1843) szexuális büntetőperek. (Válogatás.) Megyei Jogú Város Önkorm. H. 1993. 161 p.

949. TÁRKÁNY SZÜCS Géza
A hódmezővásárhelyi Tárkány Szücs nemzetség monográfiája. Tárkány Szücs Imre kiadása. H. 1993. 221 p. Ill.

950. BICSÉRDY Gyula – SZENTI Tibor
A hagyományos állatgyógyítás és állattartás szabályozása Hódmezővásárhelyen a XIX. század elején. Tudományos közlemények 3. DATE Állattenyésztési Főiskolai Kar. Hódmezővásárhely. Szerk. Csányi József et. al. H. 1993. 124–134. p.

951. HEGYI Flórián
Népi gyógymódok, babonák, mondások és trágárságok [?!] H. 1993? 10 p. Kézirat. MFM NA. 1111-93. sz.

952. SEBŐK Szilvia
Az Alsó-Tisza-vidéki szabad rajzú párnavégek. Szakdolgozat. H. 1993. 54 levél. (Kézirat.) NLK. Hgy.
Wiener Tiborné Bakos Margit két levelével (1989, 1992.) Függelék: Timárné Balázsy Ágnes – Szőke Ágnes: Hódmezővásárhelyi hímzett párnák „eredeti" színrendszere.

953. FELLETÁR Béla
A Lóger szíve. VV. II. 1993. febr. 20. 2. p.
A városrészről.

954. HORVÁTH Dezső
Szegény Susán. DV. 1993. febr. 20. 5. p.
A városrészről.

955. FELLETÁR Béla
A Dús-sarok. VV. II. 1993. márc. 2. 3. p.
A Dús családról, Szent Antal utcai házukról.

956. FÖLDVÁRI László
Becsű összeírás öreg Olasz Mihály vagyonáról. VV. II. 1993. ápr. 13. 3. p.
1848-as vagyonösszeírás.

957. KOVÁCS Ferenc
bécsi naplójából. VV. II. 1993. aug. 13. 5. p. 1843-ból. Földvári László adja közre.

958. HERCZEG Mihály
A gróf Károlyi család hódmezővásárhelyi uradalma a 19–20. században. Kiad. Móra Ferenc Múzeum, H. Megyei Jogú Város Önkorm. H. 1994. 222 p.

959. HERCZEG Mihály
Hódmezővásárhelyi parasztételek. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkorm. H. 1994. 158 p. (Vásárhelyi Téka 5.)
A mű kézirata: NA. 34.

960. STEINER Béla
„Vásárhely kővel van kerítve.” Népdalkórusok. H. Bethlen G. Gimn. Németh L. Városi Könyvtár. Megyei Jogú Város Önkorm. H. 1994. 25 p. Ill.

961. SZENTI Tibor
A nő szerepe a dél-alföldi betyárvilágban. In: Néprajzi Tanulmányok Ikvai Nándor emlékére Szerk. Novák László. II. Studia Comitatensia 23-24. Szentendre, 1994. 277–284. p. Klny. is.

962. GULICSKA Irén
„Uram, a cserép embörzsírral készül”. Beszélgetés Szénási János fazekassal. H. 1994. 18 p. Kézirat. NLK. Hgy. és MFM NA. 1125-94. sz.

963. LENKEI Edit
„Teremtő félévszázad”. A magyar polgárosodás hőskora (1844–1894) Közéleti személyiségek: Ős Beretzk Pál. Kézirat. H. 1994. 10 p. NLK. Hgy.

964. MARKOS Gyöngyi
Adatok a hódmezővásárhelyi csizmadia mesterség történetéből. Kézirat a Tornyai János Múzeumban (NA. 36.) H. 1994. 11 p.

964. MUCSI Ilona
Házunk története. Pályamunka, kézirat. H. 1994. 27 p. Ill. NLK. Hgy. Hódmezővásárhely, Zrínyi u. 131. sz.

966. SZENTI Tibor
Paráznák. (Részletek 1–9. közlemény). Dv. 1994. jan. 11. – márc. 8.
A feudális kori dél-alföldi szexuális bűnpörökkel foglalkozó kötetből.

967. Építsük újra a tanyavilágot? MN. 1994. ápr. 14. 7. p.
Interjú Szenti Tiborral a településforma feltámadásának esélyeiről.

968. SZABÓ Attila
Susztermúzeum Tabánban. Dv. 1994. máj. 31. 7. p.
Szabó Ernő gyűjteménye.

969. FÜVESSY Anikó
Ízlésváltás a 19–20. századi alföldi parasztkerámia típusban és díszítményeiben. NÉ. 1994. 111–126. p.

970. NOVÁK László
Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I-II. Nagykőrös Város Monográfiája I. Arany János Múzeum. Nagykőrös, 1994. 964 p.
H-i vonatkozások is.

971. SZILÁGYI Miklós
A tiszai halászat. Az eszközök és fogási módok történeti változásai. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1995. 291 p. + 20 t.

972. KISS Lajos
Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen. MFMÉ. Studia Ethnographicae 1. 1995. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1995. 139–193. p.
Sírversekkel, fejfák fotóival. Kiss Lajos hagyatékából.

972. SZŐKE Ágnes – TÍMÁRNÉ, DR. BALÁZSY Ágnes
Kísérlet a hódmezővásárhelyi szőrös párnavégek színvilágának meghatározására. MFMÉ. Studia Ethnographicae. 1. 1995. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1995. 251–259. p.
Színes fényképekkel.

973. BECSEI Éva
Hódmezővásárhely hagyományai és népművészete. Szakdolgozat. Kézirat. H. 1995. 45 p. NLK. Hgy.

974. Kenéz Lajos hódmezővásárhelyi gazdálkodó gazdasági feljegyzései. Kézirat.
Közreadja Földvári László. H. 1995. 81 + 7 p. Ill.1938 és 1944 közötti adatok. MFM NA. 1133-95 is.

975. PAP Gabriella
Az ember és környezetének higiéniája, mint a népi kultúra része. Népi higiénia Hódmezővásárhelyen és a vásárhelyi Pusztán a századfordulótól a második világháborúig. H. 1995. Kézirat a Tornyai János Múzeumban. 59 p.

976. SZENTI András
Szólások, mondások. 8. 1995? 61 p. Kézirat. MFM NA. 1134-95. sz.

977. VIRÁG Zoltán
Magyarország gazdasági és politikai átalakulása az 1950-es évek elején különös tekintettel Hódmezővásárhelyre. Szakdolgozat kézirata. H. 1995. 40 + 7 p. NLK. Hgy.
Az ún. „fehérgárdista" mozgalom nevű h-i parasztszervezkedésről is.

978. FELLETÁR Béla
Hányan vannak az aprószentök? RDV. 1995. jan. 2. 6. p.
A vásárhelykutasi zenei élet, parasztzenészek, népszokások. (A 20. század elejétől.)

979. KŐSZEGFALVI Ferenc
A boltajtó csengettyűje. (1-12.) RDV. 1995. máj. 15. – júl. 31. 4. p.
A könyvterjesztés helyi múltjából, könyvvásárlási szokásokról.

980. FÖLDVÁRI László
Csárdák, kocsmák, szállodák (1–17.) RDV. 1995. aug. 21. – dec. 18. 4. p.
Vendéglátó helyek, szokások.

981. SZAPPANOS Edit
A fa művészei napjainkban Hódmezővásárhelyen. Jászberény, 1996. Szakdolgozat kézirata. 73 p. NLK. Hgy.
A népi bútorművességről, faragásról, faragókról. (Markovics Horváth Antal, Hegyi Flórián, Ambruzs Sándor, Tolnai Ernő, Nagy István, Tóthné Orosz Anna, Tóth Sándor, Likhanecz Sándor).

982. SZILÁGYI Dóra
Korsók, szilkék, butellák – ma. H. 1996? 30 p. Kézirat. MFM NA. 1147-96. sz.

983. NAGY Vera
Paplanosmesterség Hódmezővásárhelyen. MUKUCSOM 1993/1994. Szeged, 1997. 185–199. p.

984. NAGY Vera
Céhes szokások Hódmezővásárhelyen. A lakozás. MUKUCSOM 1993/1994. Szeged, 1997. 201–207. p

985. MARKOS Gyöngyi, dr.
Adatok a hódmezővásárhelyi csizmadia mesterség történetéből. MUKUCSOM 1993/1994. Szeged, 1997. 209–215. p.

986. RÉSŐ ENSEL Sándor
Hódmezővásárhelyi lakodalom. Hódmezővásárhelyi mesteremberek lakozása. Vasárnapi Újság, 1858. V. évf. 96. p.; Nefelejts, 1862. 4. sz. 44. p.; 42. sz. 493. p.
Kötetben: Réső Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. Osiris Kiadó. Budapest, 2000. 164–165. p.

987. SZAPPANOS Mihály
A vásárhelyi népéletből (1–12.) VRU. 1908. jún. 5–17. 1. p.
A borotválkozásról, borotváról, szakállviseletről, és sok másról. (Kissé eklektikusan.)

988. CSOKÁN Pál
Hódmezővásárhelyi tájszók. Magyar Nyelv, 7. kötet, 2. sz. (1911. febr.) 95–96. p.

989. CSOKÁN Pál
Hódmezővásárhelyi tájszók. Magyar Nyelv, 7. köt. 5. sz. (1911. máj.) 233–234. p.

990. CSOKÁN Pál
Milyen az ember? (A hódmezővásárhelyi nyelvjárásból) 1. Életkort jelentő meghatározások. 2. Tulajdonságot, állapotot jelentő meghatározások. Magyar Nyelv, 8. köt. 8. sz. (1912. okt.) 380–381. p.; 8. köt. 9. sz. (1912. nov.) 427–429. p

991. CSOKÁN Pál
Népi jelzős családnevek. (Hódmezővásárhely.) Magyar Nyelv, 9. köt. 2. sz. (1913. febr.) 92–95. p.

992. CSOKÁN Pál
Sövényt hágni. Magyar Nyelv, 9. köt. 10. sz. (1913. dec.) 461. p.
Szó- és szólásmagyarázatok.

993. CSOKÁN Pál
Tájszók (a hódmezővásárhelyi nyelvjárásból) Magyar Nyelv, 10. köt. 3. sz. (1914. márc.) 139–141. p.

994. CSOKÁN Pál
Hódmezővásárhelyi szólások. (1-2.) Magyar Nyelv, 11. köt. 10. sz. (1915. dec.) 460–463. p.; 12. köt. 1. sz. (1916. jan.) 38–40. p.

995. SZATHMÁRY Tihamér
Elkopó népszokások. (1–14.) VFrU. 1929. nov. 3–20.
A népéletről általában, erkölcsről, etikáról, családi életről.

996. SZÉKELY János
Útmutatás a hírös vásárhelyi agyag-iparról. (1-4.) Nu., 1937. febr. 21. 4., 28. 7., márc.7. 6., márc. 14. 5. p.

997. Tarján. Barangolás régi tavak partján, kiszáradt erek medrében. Nu., 1943. júl. 24. 5. p.

998. Tabán a csend hazája. Nu., 1943. júl. 31. 6. p.

999. A Kisutcában. Nu., 1943. aug. 7. 5. p.
Oldalkosár és Csúcs.

1000. Újutca. Nu., 1943. aug. 14. 8. p.
Susán.

1001. Ujváros. Nu., 1943. aug. 21. 8. p.

1002. CSOMORKÁNYI Pál
„Most a szerelem kapaszkodik egybe, nem a vagyon" – mondja a legöregebb vásárhelyi vőfély. Érdekházasságok alkonya a vásárhelyi népéletben. DH. 1950. dec. 28. 5. p.
A vőfély Szappanos Imre. A Csomorkányi Pál írói álnevet Simonka György használta.

1003. KRESZ Mária
Népi díszítőművészetünk fejlődésének irányai. Ethnographia, 1952. 1-2. 10–43. p.
H-ről is.

1004. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
A deficiens jobbágy végrendelete a XVIII–XIX. században. AgtSz. 1966. 4. 401–431. p.

1005. KOVÁCS Imre
„Eljött az ideje, meg kéne nősülni…" Leánykérés a század elején. Elmondotta Benke Imre hajdani vőfély. CsmH. 1970. febr. 8. 6. p.

1006. KOVÁCS Imre
Barangolás a kerületekben. (1–6.) VCsmH. 1975. jún. 20., 27., júl. 5., 11., 18., 25.
1. Tabán. 2. Belváros. 3. Csúcs. 4. Susán. 5. Susán. 6. Újváros.

1007. HERCZEG Mihály
A kétszáz éves Csúcs. (1-2.) VCsmH. 1975. okt. 9., 10. 5. p.
A városrészről.

1008. KOVÁCS Imre
A Béketelep ma és holnap. VCsmH. 1977. ápr. 21. 5. p.

1009. TIPITY János
Vásárhely műves vasiparáról (1-2.) VCsmH. 1980. máj. 11. 7. p.; 18. 7. p.

1010. HERCZEG Mihály
Népies gyógymódok és babonás hiedelmek Vásárhelyen a háziállatok megbetegedése esetén. In: Hódmezővásárhely története II. H. 1993. 574–578. p.

1011. MARKOS Gyöngyi
Adatok a hódmezővásárhelyi csizmadia mesterség történetéből. Ethnographia, 1994. 2. 524–540.p.

1012. Mindszent története és népélete. Mindszent Város Önkormányzata. Mindszent, 1996. 655 p.

1013. „Fodrozik a Tisza vize…" a mindszentiek ajkán élő népdalok. Mindszent, Nyugdíjas Klub. 1997. 159 p. Kották is.

1014. MARKOS Gyöngyi
A hódmezővásárhelyi tímármesterségről. MUKUCSOM 1995/96. Szeged, 1997. 241–249. p.

1015. GALAMBOS Ilona
„Zúg az erdő, betyár lakik benne". Szakdolgozat, kézirat az NLK Hgy.-ban. H. 1997. 51 p.
Általános áttekintés.

1016. KIRÁLY Anikó
Hódmezővásárhelyi gyermekjátékok gyűjteménye. Szakdolgozat, kézirat az NLK. Hgy.-ben. H. 1997. 70 p. 24 kotta is.
Exner Leó, Kiss Lajos és Török Károly alapján.

1017. KRISTÓ Mária
A búza termesztése és feldolgozása Hódmezővásárhelyen a 19. század második felétől az I. világháborúig. H. 1997. Szakdolgozat, kézirat az NLK. Hgy-ben. 98 p.

1018. NAGY-PÁLNÉ GÁBOR Erika
Homokbányák + A jószágok jelölése régen és ma. Két pályamunka. Kézirat az NLK. Hgy-ben. H. 1997. 27+5 p.

1019. OCSOVSZKY László
A reneszánsz tapogató és a kusza kece. A 7 Napról, 1997. jan. 9. 16. p.
A mártélyi Tóth Ernőné Aranka néniről, aki verset ír, népdalt énekel, tarhonyakészítését videóra vette egy floridai vendégcsoport.

1020. KOROM András – KÉRI Barnabás
„Vásárhely kővel van kerítve…" (1–11.) Délvilág, 1997. jan. 18., 21., 22., 28., 30., febr. 5., 6., 11., 13., 19., 27.
1. Belváros. 2. Csúcs. 3. Újváros. 4. Hódtó. 5. Kertváros. 6. Tabán. 7. Susán. 8. Tarján. 9. Erzsébet tanyaközpont. 10. Batida Tanyaközpont. 11. Szikáncs Tanyaközpont.

1021. ROZMANN Sándor
Városrészkeringő. (1–9.) A 7 Napról, 1997. febr. 27., márc. 13., 27., ápr. 10., 24., máj. 8., 22., jún. 5., 19.
1. Újváros. 2. Susán. 3. Csúcs. 4. Tabán. 5. Tarján. 6. Kertváros. 7. Hódtó. 8. Belváros I. 9. Belváros II.
A Belváros I. téves adatokkal jelent meg.

1022. KOROM András
Az utolsó mártélyi kosárfonó. Dv. 1997. márc. 24. 1., 13. p. Czirok Mihályról.

1023. KATONA Imre
Magyar népköltészeti- népzenei útikalauz. Népi líránk táji tagolódása. F. 1997. aug. 88–96. p.
A 611. sz. alatt leírt sorozat folytatása.

1024. MARKOS Gyöngyi
Tímármesterség Hódmezővásárhelyen. MFMÉ. Studia Ethnographicae 2. Szeged, 1998. 37–46. p.

1025. NOVÁK László
Cigányság az Alföldön a XVII–XIX. században. In: Az Alföld társadalma (Szerk. Novák László). Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati VIII. Nagykőrös, 1998. 365–406. p.
H-i vonatkozások, adatok is.

1026. SZENTI Tibor
A hódmezővásárhelyi hagyományos tanyaépületek falai és építőanyagai. Ház és Ember, 1998. 189–212. p.

1027. SZENTI Tibor
A hódmezővásárhelyi tanyák népi építészete. Műemléklap, 1998. 9. 19–20. p.

1028. KATONA Imre
Vásárhelyi népköltészet. H. 1999. A szerző 1999. jún. 16-án a Németh László Könyvtárban tartott előadásának szövege. Kézirata az NLK Hgy-ben.

1029. MÁTÉ Zita
A hódmezővásárhelyi viselet jellemzői 19. századi vagyonleltárak tükrében.
Szakdolgozat, kézirata az NLK. Hgy-ben. 1999. 35 p.

1030. NOVÁK László
Kerámia Nagykőrösön. Az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiái III. Nagykőrös, 1999.
H-i népi kerámiák is.

1031. Talpasrózsás, gránátalmás terítők. Dv. 2000. szept. 30. 8. p.
A vásárhelyi hímzőműhely termékeiről, melyekkel elnyerte a Magyar Termék Nagydíjat.

1032. SZENTI Tibor
Dinnyeversek. Magyar Konyha, 2000. 7. sz. 35. p.
Csorcsán Szűcs Imréről és verseiről.

1033. FARAGÓ Krisztina
A hódmezővásárhelyi Szabadság Olvasókör. [Kézirat.] H. 2000. 20 p. A Németh László Városi Könyvtárban.

1034. FÜLÖPNÉ RÁKOS Éva
Adalékok a Pusztakutasi Olvasóegylet életéhez. [Szakdolgozat. Kézirat.] H. 2000. 85 p. A Németh László Városi Könyvtárban.

1035. SZENTI Tibor
Betyártörténetek. Bp. Máyer Nyomda és Könyvkiadó. 2000. 195 p. Ill. 1031. KOROM András
A sár emlékezetes szaga. Dv., 2001. máj. 3. 5. p.
Ambrus Sándor fazekasról.

1036. FARKAS Csaba
Csúcsi minták a tengeren. Dv., 2001. máj. 22. 9. p.
Szénási János fazekasról.

1037. SZENTI Tibor
Tanyarendszerünk múltja és egy lehetséges jövőképe. Hitel, 2001. 8. sz. 68–79. p.

1038. NAGY Vera
A Pusztafeketehalmi Olvasókör. Magyar Múzeumok, 2001. 2. sz. 42. p.
Az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparkban található egykori vásárhelyi kör épületéről és berendezéséről.

1039. NAGY Vera
Az 1904-es Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás Hódmezővásárhelyen. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Néprajzi Tanulmányok. Szeged, 2001. 59–73. p.
A korabeli társadalmi, gazdasági életről, a néprajzi múzeum alapításáról is.

1040. SZENTI Tibor
A hódmezővásárhelyi tanyatelek beépítettsége. [Különnyomat a Ház és ember 14. kötetéből, 2001.] Budapest, 115–160. p.

1041. GULICSKA Irén
A fehéredényes mester. (Szénási János fazekasmester.) [Kézirat.] H. 2001. 19 p. (A Németh László Könyvtárban.)

1042. LÁZÁR Nóra
Gyermeknevelés a néphagyományban. Fejezetek Hódmezővásárhely gyermekfolklórjából a 19. század második felétől a 20. század közepéig.
[Kézirat.] H. 2001. 171 p. (A Németh László Városi Könyvtárban.)

1043. TÁRKÁNY SZŰCS Imre
A hódmezővásárhelyi gazdálkodó Tárkány Szücs család fennmaradt iratai, oklevelei és képei 1896–1951. [Fénymásolatok.] H. 2001. 102 p. (A Németh László Városi Könyvtárban.)

1044. FARKAS Csaba
Már látni az alagút végét. Dv., 2002. febr. 19. 4. p.
A vásárhelyi folklór alagút-legendájáról.

1045. KOROM András
Kis vásárhelyi mítosz. Dv., 2002. ápr. 15. 9. p.
Az alagút-legendáról.

1046. NÉMETH Ferenc
Erzsébet tanyaközpont 1-5. Élet és Tudomány, 2002. júl. 19. 29. sz. 909–911. p.; 2002. júl. 26. 30. sz. 942–945. p.; 2002. aug. 2. 31. sz. 966–969. p.; 2002. aug. 9. 32. sz. 1013-1015. p.; 2002. aug. 16. 33. sz. 1067–1070. p.

1047. Szélmalom a határban. Dv., 2002. júl. 19. 7. p.
A helyreállított belsőerzsébeti szélmalomról.

1048. NOVÁK László Ferenc
A zsidóság Nagykőrösön. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 13. Nagykőrös. 2002. 399. p.
H-i vonatkozások, adatok is.

1049. NOVÁK László Ferenc
Földművelő gazdálkodás az Alföldön. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 14. Nagykőrös, 2002. 152. p.

1050. TANÁCS István
Pusztaélet. Ng., 2003. ápr. 26., hétvégi melléklet 1-2. p.
A tanyavilágról.

1051. FARKAS Csaba
Az egykori vízivilág nyomában lábalva, haladva. Dv., 2003. máj. 16. 6. p.
Vásárhely régi utcaneveiről.

1052. JOÓ Erzsébet
Cserépedényekben hordozza a múltat. Szabad Föld, 2003. máj. 16. 20. p.
Ambrus Sándor fazekasról.

1053. FARKAS Csaba
Plázázás helyett vásárhelyi piacozás. Dv., 2003. jún. 4. 1., 5. p.
A vásárlási szokásokról.

1054. SZÖGI Andrea
Kútvölgyi csendélet – sóhajokkal, óhajokkal. Dv., 2003. jún. 25. 4. p.
A tanyaközpontról.

1055. Szentesről plántált hagyomány. Dv., 2003. júl. 12. 6. p.
Csabai Zoltán vásárhelyi fazekas feketekerámiákat készít.

1056. FARKAS Csaba
Betyárként a Tiszaparton. Dv., 2003. júl. 23. 4. p.
A Sóshalmi Olvasókörről, amely az 1949-es formai megszüntetés után folyamatosan működött.

1057. KOROM András
A többség vallástalan. Dv., 2003. júl. 28. 3. p. A hódmezővásárhely-tabáni református gyülekezetről Demeter János lelkész.

1058. Városszéli barangolás. Dv., 2003. aug. 27. 4. p.
Az ú.n. telepekről. (Káposztás, Galyas-, Kincses-, Cigány-telep.)

1059. Csodák a vásárhelyi határban. Dv., 2003. okt. 3. 5. p.
Népi építészeti emlékek.

1060. FARKAS Csaba
Vigyázni kell a kőlábas góréra, kerekólra. Dv., 2003. okt. 16. 11. p.
A népi építészet városkörnyéki emlékeiről.

1061. Vödrökkel kísérik a gulyát. Dv., 2003. okt. 27. 1., 5. p.
Susánból a mai napig kihajtják a marhákat a 47-es út melletti legelőre.

1062. NOVÁK László Ferenc
Hódmezővásárhely településnéprajza és hagyományos gazdálkodása. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 15. Nagykőrös, 2003. 164. p.

1063. CSOKÁN Pál
[H-i] Ragadványnevek. H. (?) H. é. n. Mintegy háromszáz név, betűrendben, 19 db 14 x 11 cm-es papírlapon. NLK. Hgy.

1064. ENDREY Elemér
Népballadák. [Hódmezővásárhely.] 5 p. Kézirat. NM EA. 1408.

1065. Gyermekmondókák, játékok. [Hódmezővásárhelyről.] 24 p. Kézirat. NM EA. 1282.
Gyűjtője, keletkezési, vonatkozási ideje ismeretlen.

1066. KOTORMÁNY József
Tanyai disznótor [Hódmezővásárhelyen.] 38 p. Kézirat. Keletkezési, vonatkozási ideje ismeretlen. NM EA. 101.

1067. NAGY Dezső
Újabb adatok a hódmezővásárhelyi munkáshagyományokhoz. 24 p. Kézirat. Keletkezési és vonatkozási ideje ismeretlen. NM EA. 4197.

1068. NAGY Endre
Szántás, vetés, cséplés. [Hódmezővásárhelyen.] 11 p. Kézirat. NM EA. 45. Keletkezési, vonatkozási ideje ismeretlen.

1069. NOVÁK László Ferenc
Fejfa monográfia. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös, 2005. 361 p.
H-i adatok is.

UTÓHANG

A VÁSÁRHELYI PUSZTA VÁLTOZÁSAI[1]

Szenti Tibor

A Puszta a természetben

A természetben nincs állandó, minden változik. Ez a megállapítás talán legkevésbé vonatkozik a puszta, amelynek földtani, ökológiai jellemzői leginkább védik a kialakult természetes körülményeket. Az ember nyughatatlan, és az adottságokat szeretné mindig a saját hasznára fordítani. Éppen a vásárhelyi Puszta[2] esetében az elmúlt évezredekben, különösen a XVII. század végétől a természetet többet változtatta, mint a szántóföldi Tanya nevű határrészben.

A Puszta felszínének kialakításában az Ős-Maros játszotta a fő szerepet. Maga a Fehér-tó is elszigetelődött, lefolyástalan Maros-ágból keletkezett. Partjai folyamatosan szakadoznak, így a tó területe növekedik. A Puszta jellegzetesen sík alföldi táj, amelyet szikes legelők, szántóföldek, elhagyott, lapos vízfolyások, időszakos erek, tavak, partok és halmok tesznek változatossá. Található itt jó minőségű humusz, a fölszínen réti, a mélyben szolonyeces, sós réti csernozjom, agyagos homok. Gyakran érzékelhető a másodlagos szikesedés.[3] Ismert, hogy a mélyben itt van hazánk egyik jelentős szénhidrogén-lelőhelye, Kardoskút határában. A Pusztán gyakran láttak a legelők, szántók fölött végigfutó *lidércfényt*, amelyben boszorkányokat véltek táncolni. Ez nem volt más, mint a szivárgó, feltörő és öngyulladással sisteregve égő földgáz.

Péczely György meteorológus kimutatta, hogy a Puszta még éppen beletartozik a „közepes földrajzi szélességek sztyeppéghajlata" típusba, de az évi csapadékátlag 530–550 mm között váltakozik, vagyis több, mint a típusára jellemző. Ennek ellenére a forró nyarak következtében évente a kelleténél 150–170 mm-rel több víz párolog el, vagyis a táj gyakran vízhiányos. Nem így tavasszal, amikor az erdélyi hó elolvad, s mivel a Kárpát-medence legmélyebb részén vagyunk, a többletvíz jelentős része akadálytalanul idefolyik, és a Pusztán megreked. Időszakosan 7–11 évenként váltakoznak az aszályos és a vizes évek. Utóbbiak között a legnagyobb termő- és legelőterületet vette el, valamint a legtöbb tanya esett áldozatául az 1939 őszétől 1942 nyaráig tartó „vizes éveknek". A tanyalakók szükségtutajokon: *lápokon* közlekedtek. A szántókat *rekeszeléssel*, vagyis nyúlgátak, alacsony töltések építésével igyekeztek a víz betörésétől megóvni. Ennek nyomai több helyen még ma is láthatók.

A vásárhelyi Puszta hazánk egyik legnaposabb területe. Hideg teleken akár mínusz 25-30 Celsius fok is lehet, nyáron plusz 35,5 Celsius fokot mérhetnek. A pusztai éghajlat következtében itt minden kultúrnövény hamarabb érik, terem: a tavaszi árpa jún. 28., a búza júl. 2., a zab júl. 8., a napraforgó aug. 18., a burgonya aug. 22., a kukorica szept. 14. Nyárutón és az őszelőn derült az égbolt. Márciusban a 10-12 napig folyamatosan fújó „bűjti szelek" alaposan károsítják a talajt. Az állandó széljárás délkelet–északnyugati.[4]

---

[1] Fejezetünk Dr. NOVÁK László Ferenc főszerkesztőnk ösztönzésére készült, aki helyszíni gyűjtőútjain érzékelte, hogy ez a tájegység elkülönül a többitől, és rohamos átalakulásban van. Önálló „kistájegység"-ként nevezhető. Fontosnak érezte, hogy külön fejezetet kapjon, egy jellegzetes kistájként, letűnt életmód színtereként.

[2] Vásárhely határát hivatalosan három nagy részre osztották: Tanya, Gorzsa-tanya és Puszta. Esetünkben a Puszta szó tehát nem köznév, nem általában pusztás helyet jelöl („praedium" – vö. NOVÁK László, 1994.), hanem földrajzi főnév – akár a Tisza, Bánát stb. –, vagyis azt a tájegységet nevesíti, ahol a Puszta, egykori ősgyep terült el. (Minden más írásmódja helyesírási tévedés! Sajnos a NAGY Gyula által írt, szerkesztett könyvekben is helytelenül szerepel. Még ő is ellentmondásba keveredett: „A vásárhelyi határ három részre oszlott – írta –: Gorzsa, Tanya és Puszta. A Puszta mellett a Tanya terült el, míg Gorzsa a Pusztától messzebb esett." 47. old. 3. lábjegyzet. In: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975. A 48. old. 4. lábjegyzetében egy mondaton belül hol Puszta, hol Vásárhelyi-puszta írásmóddal találkozunk. Ez a rendszertelenség vonul végig az egyébként szakmailag kitűnő monográfián.)

[3] SZABÓ István, 1975. 18–25.

[4] PÉCZELY György, 1975. 27–34.

Különleges a vásárhelyi Puszta flórája is. Itt megkülönböztetjük a *tatársánci ősgyepet*, amely ma már kerítéssel körülvett, szigorúan védett terület. Az itt található növényzet érintetlenségét mintegy háromezer évre, a Hallstatt-korra teszik. A földvár létrejötte után alakult ki. A tudomány mai állása szerint a Csorváson és a Tatársáncon élő faj, a volgamenti hérics (Adonis volgensis). A sáncon előfordul a rokon faj is, a tavaszi hérics *(Adonis vernalis L.)*.[5] Ezeken kívül itt él még a sarlós gamandor *(Teucrium chamaedrys L.)*, macskahere *(Phlomis tuberosa L.)*, kónya zsálya *(Salvia nutans L.)*, csattogó szamóca *(Fragaria viridis Duch.)*, csuklyás ibolya *(Viola ambigua Waldst. et Kit.)*, ebfojtó müge *(Asperula cynanchica L.)*, közönséges borkóró *(Thalictrum minus L.)* és a jakabnapi aggófű *(Senecio jacobaea L.)*.

Az Országos Természetvédelmi Hivatal 402/1971. számú, 1971. márc. 15-én kelt határozatával a ma Orosháza határába eső védett törzsterület 378. törzskönyvi számon mint flóratörténeti érték került állami tulajdonba. A védett terület művelési ága gyep, kiterjedése: 0,3475 ha.

A kardoskúti Fehér-tó körzetében 183 féle növény él – egyik legjellegzetesebbike az orvosi székfű *(Matricaria recutita L.)* –, ebből a tómederben 6 féle tenyészik. Aszálykor már május végén kezd a tó kiszáradni, és benne növekedik a bajuszpázsit *(Crypsis aculeata L.)*, sóballa *(Suaeda maritima L.)*, bárányparéj *(Camphorosma annua L.)*. Ezek tűrik leginkább az erős, lúgos kémhatású sóstalajt. „Sárga, tűzvörös, lila, barnamintás szőnyeg borul kora ősszel a napszítta Pusztára" – írta Sterbetz István.[6]

Vizsgáljuk meg, hogy a tó és környéke milyen biológiailag is különleges érték. A hóolvadás utáni rövid időszakban, amikor a tó medrét kitölti a víz, megjelenik benne a szigorúan védett lápi póc *(Umbra krameri.)* és további 9 halfajta. Itt található az erre ritka ásóbéka *(Pelobates fuscus.)* is. Ma 229 madárfaj van a Pusztán – a magyar madárfauna 68 százaléka –, ebből 89 faj fészkel, és 140 átvonul. A Pusztán föltárt Árpád-kori településeken nyírfajdot *(Tetrao tetrix)*, pelikánt vagy gödényt (a hét faj közül valószínű a rózsás) *(Pelecanus onocrotalus)* és a nagykócsag *(Egretta alba)* csontjait is megtalálták. A belvizes években rendszeres költőfaj a gólyatöcs *(Himantopus himantopus himantopus L.)* és a gulipán *(Recurvirostra avosetta L.)*. A 1960-as években költött itt a széki pacsirta *(Calandrella brachydactyla Leisler)*. Egyre nagyobb tömegekben érkeznek az északon költő darvak *(Grus grus grus L.)*, de enyhe teleken kisebb csapataik áttelelnek. Az emlősök közül 23 fajt tartanak számon. Ezek többsége a szántóföldeken él.

A tavat és környékét 1965-ben az Országos Természetvédelmi Hivatal 1235/1965. határozatilag tette „védetté", ti. természetvédelmi területté. Ekkor a területe 851 kat. hold és 820 □-öl volt, ebből a szántó 470 kat. hold és 460 □-öl, 200 kat. hold és 375 □-öl legelő, 171 kat. hold és 241 □-öl rét, végül 9 kat. hold 1344 □-öl kivett művelési ágú terület.[7] A mai hivatalos bejegyzés szerint a teljes védett terület: 5699,3123 ha. Művelési ág szerinti megoszlása: szántó: 1952,4213 ha, gyep 3332,8046 ha, kert 0,0754 ha, nádas 42,0716 ha, erdő 13,6657 ha, kivett 358,2737 ha. A környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter 4/1999 (V.5.) KöM számú rendelete érvényes a Körös-Maros Nemzeti Park bővítéséről, ti. a nagy Puszta megmaradt részével bővítette a Kardoskúti Fehér-tó védett területét. Ekkor érte el a jelenlegi nagyságát: a Kardoskút, Hódmezővásárhely, Békéssámson, Székkutas községhatárba eső összes területét.[8] A Pusztát korábban négy város: Szentes, Orosháza, Makó és Hódmezővásárhely határolta.

A vásárhelyi Puszta védett részének (Kardoskúti Fehér-tó területi egység) csak a Hódmezővásárhely határában fekvő része így alakult: szántó 185,3134 ha, gyep 669,1995 ha, kert 0,0754 ha, erdő 0,3849 ha, kert 68,7687 ha. Összesen: 923,7419 ha.

---

5 KISS István, 1975. 41.

6 STERBETZ István, 1975. 45.

7 Uo. 41.

8 Sterbetz István adatait Kotymán László, a természetvédelmi terület őre egészítette ki a rendelkezésre álló hivatalos iratok alapján. Megjegyzi, hogy „a földhivatali nyilvántartások korábbi kusza és rendezetlen volta, illetve a digitális alapú felmérések következtében a jogszabályban írt méretektől a védett terület tényleges mérete eltér. A fenti hektárok a tényleges adatokat adják."

Vizsgálatunk során a Puszta területéről ahány szerző munkáját olvastuk, annyi adatot találtunk. 23–40 ezer kat. hold között becsülik, attól függően, hogy ki, hol húzza meg a határát. Egy 1900-as adat szerint például 33 478 kat. hold volt. Őzéék szerint 36 500 kat. hold.[9] Ma 23 ezer hektárra teszik.

A Puszta betelepülése a régészeti korokban

A régészeti leletek alapján ismert, hogy a Pusztán a neolitikum óta folyamatosan éltek embercsoportok. Az első pusztai megtelepedőkről, az újkőkori Körös-kultúra emberétől maradtak első leleteink. Ezek Fecskés határában, a Fehér-tó partján és Kardoskúton kerültek elő. A tárgyi leletek között már háromféle búzát és pázsitfüvet mint termesztett növényeket lehetett találni; továbbá háziasított tulok, sertés, juh és kecske csontjait. A Badeni kultúra emlékeit a Nagy-Tatársáncnál, Fehér-tónál, a Tiszai kultúráét Fecskésen és a Kakasszék-érnél, a Tiszapolgári kultúráét Nagy-Tatársáncon, a Bodrogkeresztúri kultúráét Kardoskúton és Nagy-Tatársáncon találták meg. Szórványleletek vannak a rézkor harmadik szakaszából, a Péceli-kultúrából. Bronzkori leletek kerültek elő a Nagy-Tatársáncon és a Fehér-tónál. A koravaskort a Nagy-Tatársáncon érhetjük utol, a háromezer méter hosszú, patkó alakú földvár környékéről. Szkítakort találunk a Fehér-tó és a Sós-tó partján és Barackoson. Őket követte a kelták megjelenése Fecskésen, Kardoskúton és Barackoson.[10]

A Kr. u. századokban a dákok, trákok emlékei kerültek elő Fecskésen és Nagy-Tatársáncon. Őket szarmaták követték. Legfontosabb lelőhelyeik Kakasszék-éren, Kardoskúton, a mai Székkutas határában és a Fehér-tó partján találhatók. Az utóbbinál Párducz Mihály a Krisztus születése körüli évtizedekből származó, igen jelentős jazyg települést tárt föl.[11] Leírta, hogy egymástól 1-2 km-re, 25–30 házból álló falvakban éltek.

Az V. századból germánokat találunk a Pusztán. Gepidák érkeztek a Kardoskút-cinkusi területre.[12] Őket követték az avarok, akik nagy kiterjedésben szállták meg a Pusztát. Emlékeiket őrizzük Székkutasról, Fecskésről, Sós-tóról, Bogárzóról, Száraz-érről, Kardoskútról: Cinkusról, Hatablaki kápolnáról, Barackosról, Búcsú-halomról és a Fehér-tóról. Késő avar szálláshelyek kerültek elő Mágocs-oldalon és Csomorkányon is.[13]

A magyar honfoglalást követően területünket Ond vezér, majd az Árpádokkal rokon Bor-Kalán nemzetség szállta meg. László Gyula kimutatta, hogy szerte az Alföldön a még meglévő avar települések közé építették falvaikat, amelyek 4-5 km-re estek egymástól. Kardoskúton földbe mélyített kemencés házak, sok marha- és lócsont került elő. Mivel a pusztai táj kedvezett a lótartásnak, föltehető, hogy magyar őseink ezt a lehetőséget annak ellenére kihasználták, hogy a lóhús fogyasztását tilalmazták. Ennek oka az volt, hogy a nép térjen a keresztény hitre, és ne mutasson be tiltott lóáldozatokat pogány isteneinek.[14] Csakhogy vidékünk igen távol esett az ellenőrzést végző hatalmasságoktól, és ahol tehette, az elfogyasztott lovak koponyáival díszítette környezetét.[15] A Hód-tavi (máshol Hód-mezei) csata (1282) után a kun-puszták a Marosig értek. Ma már az előkerült antropológiai leletekből és újkori mérésekből tudjuk, hogy a Hód-tó partján a IV. vagy Kun László által megvert kunok nemcsak a Duna–Tisza közén és a Tisztán-túli Nagykunságban települtek le, hanem Hód-Vásárhely környékén is, különösen a csatában súlyos sebet szenvedő és szállításra, lovaglásra alkalmatlan harcosok családjai.

A Puszta déli szélén lévő Csomorkány okleveles említése 1231-ből származik, de a XII. században már egyhajós román stílusú temploma épült, amelyet többször átépítettek, bővítettek. Amikor dr. Béres

[9] ŐZE Sándor, 2005. 10.

[10] KOREK József, 1984. 112–188.

[11] PÁRDUCZ Mihály, 1941. 25.; 1944. 28.; 1950. 60.; PÁRDUCZ Mihály, 1946-48. 283–288.; BARTUCZ Lajos, 1966. 285–302.

[12] NAGY Margit, 1984. 189–228.

[13] B. NAGY Katalin, 1984. 229–257.; B. NAGY Katalin, 2003.

[14] KOVALOVSZKI Júlia, 1965. 192–193.

[15] MÉRI István, 1964. 1: 111–115.

Mária az 1990-es években alapos föltárást végzett, a hegyvidékről ideszállított kőalapra talált. Ez jelzi, hogy ebben a korban már tehetős népessége volt. Ugyancsak templomos Árpád-kori falu: Kápolna, Fecskés, Szőlős és Úrnépe állt a Kakasszék-ér északi partján, amely a tatárjáráskor elpusztult, és 1462-től már pusztaság.[16]

A tatárjárással és a legelőváltásról a két-, majd háromnyomásos gazdálkodásra történt áttéréssel megindult a kisebb falvak elnéptelenedése és a „falupusztásodás".[17] A török hódoltság alatt tovább folytatódott a kisebb falvak elnéptelenedése, de ezzel egy időben több település népessége megnövekedett az ide menekült lakossággal. Az 1557–58-as *defterben* a következő pusztai településeket találjuk: Csomorkány, Fecskés, Földvár, Mágocs, Pereskutas, Tótkutas, Derekegyház, Újváros. Az 1561-es *portális* összeírás szerint még állt: Fecskés, Földvár, Mágocs, Újváros, Csomorkány, Pereskutas, Tótkutas és Derekegyház.[18] Az 1562–63-as dézsmajegyzékben Fecskés, Földvár és Tótkutas is szerepelt.[19] 1566-ban elpusztult Fecskés és Földvár, majd 1596-ban Csomorkány, Sámson, Tót- és Pereskutas, Mágocs, Újváros és Szőlős. A XVII. században időnként még lakták Veresegyház települést. Ebben a zűrzavaros időszakban megszaporodtak a birtokperek. Földesurak, püspökségek, települések vezetői harcoltak a pusztasággá vált birtokokért.

Föltétlenül ki kell emelnünk Csomorkány küzdelmét. Amíg Hód-Vásárhelyt 1446. aug. 1-én, tehát abban az évben említették először mezővárosnak, *oppidum*nak, amikor földesurát, Hunyadi Jánost kormányzóvá választották, Csomorkány még *birtoktestként* szerepelt. 1535. december 21-én falunak nevezték. 1536. március 4-én viszont már oppidumként írtak róla.[20] Az egyértelmű, hogy az Árpád-kori település a Hunyadiak időszakában ugrásszerűen fejlődött és érte el virágkorát. Amikor Béres Mária föltárást végzett a templom belsejében és a cinteremben, közvetlenül a külső falnál két olyan női sírt is talált, amelyben velencei csipkemaradványokra leltek. Hogyan kerülhettek ezek, akkor az arany árával súlyban megegyező értékű csipkék erre az Isten háta mögötti településre, amelynek közelében semmilyen jelentős hadi, vagy kereskedelmi út nem volt, sőt az év nagyobb részében még a meglévő *göbölyhajtó* utak is nehezen voltak járhatók?

Itt egy nagyon fontos kitérőt kell tennünk, és bemutatnunk a magyar szürke marhát, amelyre változatlanul büszkék vagyunk, és ma is értékes csordája legel a Pusztán. Kovács István Zimányi Verára hivatkozva a következőket fogalmazta meg: „A magyar szürke szarvasmarha az Alföldön alakult ki, és nem terjedt el az egész országban… kifejezetten hústermelés céljából tenyésztették. Az alföldi mezővárosok lakói a környező elpusztult falvak határait is bérbe vették vagy más módon megszerezték, s ezeken a pusztákon nevelték és hizlalták a kifejezetten eladásra szánt marhákat."[21]

Itt jegyezzük meg, hogy az „elpusztásodás" során a lakatlanná váló, művelésből kiesett területekért, a tatárjárást követően elpusztult és többé újra nem települt helységek határáért a megmaradt falvak és mezővárosok már a XIII. sz. második felétől küzdöttek. Ahogy a határ folyamatosan nőtt, úgy válhatott lehetővé a nagyállattartás kiterjedése, amely segítette a szürke marha itteni – ma azt érzékeljük, kétszeri – kialakulását. Ennek megértéséhez részletesebben kell követnünk Ferencz Géza (Országos Állattenyésztési Felügyelőség, Budapest) máig érvényes, oknyomozását.[22] Megállapítja, hogy Árpád népe a rövid szarvú, ún. brachyceros típusú marhafajtát hozta magával, következésképpen a magyar szürke marha: „Miután őseink nem hozták magukkal, itt sem találták és a területen kívül sehol sem élt, világos, hogy ebben az esetben csak hazai domesztikálással keletkezhetett."[23]

A summás kijelentést kezdi föloldani: „A következő lehetőség mai szürke marháink kialakulásában, Jankovics M[arcel] (1967) felfogása szerint a honfoglaláskor és az Árpádok alatt hazánkban még élt őstulok vagy ősmarha, őseink által végrehajtott domesztikálásával és a domesztikált hányadnak az

[16] LÁSZLÓ Gyula, 1984. 257–266.

[17] SZABÓ István, 1971. 139–153. Budapest (Hódmezővásárhely, 1984. 1: 276.)

[18] KOVÁCS István, 1984. 329–332.

[19] KOVÁCS István, 1984. 329.

[20] Hódmezővásárhely történeti kronológiája, 2003. 23., 32.

[21] KOVÁCS István, 1984. 338. (ZIMÁNYI Vera, 1976.)

[22] FERENCZ Géza, 1976. 4: 363–378.

[23] Uo. 374–375.

elszaporításával, tiszta tenyésztésű és fajtaátalakító felhasználásával történhetett, hisz az ásatások szerint őseink nem hoztak és itt sem találtak primigenius típusú háziasított marhát."[24]

Ferencz Géza ezt az álláspontot bővíti. Őseink azokon a területeken többször is kalandoztak, amelyeken nagyszarvú marhafajták éltek. „Dienes István által közölt összeállítás szerint az első lombardiai hadjárat 889–900-ban volt, 921-ben Berengár megsegítésekor Dél-Itáliáig kalandoztak őseink, 926-ban Lombardián át Rómáig, 934-ben Bizáncig jutottak el. 937-ben Dél-Németországon át Franciaországba kalandoztak, ahonnét Lombardián át tértek vissza. 942–943-ban ismét Róma környékén jártak, majd Németországban, Spanyolországban és Trákiában kalandoztak. 947-ben Taksony vezetett hadjáratot Itáliába. 951-ben ismét Lombardia és Franciaország a hadjárat helye. 959–970 között történtek a balkáni kalandozások.

Őseink tehát elég gyakran jártak azokon a területeken, amelyeken – az ásatások szerint is – e korban nagyobb testű primigenius jellegű marhát tartottak."[25]

Nagy általánosságban elmondhatjuk, hogy azokon a területeken volt primigenius, nagytestű, nagyszarvú marhatípus, amely egybe esett a római hódítással, és a római kultúra hagyományait még valamilyen formában megőrizte. Ez a marhafajta a rómaiak segítségével is terjedt.

„Epstein szerint a Földközi-tenger közelében történt domesztikációs gócból a Földközi-tengeren jutott a primigenius típus a Balkánra, Itáliába, Észak-Afrika partjai mellett jutott el Ghánába, hisz az ott élő N'Dama marha is primigenius jellegű marha. Ugyancsak Észak-Afrikán át jutott el az Ibér-félszigetre, Franciaországba, sőt Angliába is a primigenius típusú marha. A balkáni elterjedés folytatódott Romániában és Dél-Oroszországban."[26] A fölsorolt területeken kívül van még ilyen típusú marha: Egyiptomban, Görögországban, Törökországban, Bulgáriában, az egykori Jugoszláviában, Ukrajnában, Portugáliában, Franciaországban stb., stb.

Az eddigiekből kiderül, hogy a szürkemarha állomány, a honfoglalást követően itt talált és domesztikált őstulok, a kalandozások során rabolt primigenius, valamint a magukkal hozott kevés számú ázsiai primigenius és nagyszámú brachyceros típusú marhák keveredéséből alakult ki itt, a magyarlakta Kárpát-medencében. Ezzel lezárhatjuk a magyar szürkemarha nemesítés első, nagy korszakát. A török hódoltság alatt ez az állomány nagyon megfogyott. Gondoljunk bele, hogy akkora területeket, mint a Viharsarok újra kellett népesíteni, mert ember is alig élt itt. A maradék marha sem volt biztonságban.

„Ha a teljes folytonosság alapján nézzük jelenlegi magyar szürke marhánk kapcsolatát az ősi kiinduló formához, akkor a török kiűzése után újrakeletkezett szürke marhakapcsolatát is tisztázni kellene, legalább a XIV. században élt magyar marhával. A török kiűzése után ugyanis a császári hadak majdnem teljesen kipusztították a török hódoltsági területen megmaradt magyar szürke fajtát. Újbóli kialakításában az erdélyi szürke marha, a Kárpát-medence peremvidékeinek marhái is szerepet játszottak, a megmaradt magyar szürke mellett."[27]

A magyar szürkemarha fajtának van tehát egy második kialakulási időszaka, amely a XVII. végén kezdődik. A tények nem deheroizálnak, csupán az „ősiség" álmát oszlatják. Ferencz Géza ezzel fejezi be kutatását: „Az elmondottakat összegezve, a különböző bizonyító erejű adatok alapján kimondhatjuk, hogy mai magyar marhánk eredte, mai jellegének végleges kialakulása megnyugtató módon, a jelenlegi adatok és vizsgálati módszerek alapján nem oldható meg."[28]

Amikor tehát Csomorkány a virágkorát érte a XVI. század közepén, ásványi anyagok híján a mezőváros kiugrási lehetősége egyedül a területe által biztosított legeltető állattartás lehetett. A nagyszámú birkaállomány mellett a szürkemarha volt az igazi érték, amellyel kereskedni tudott és kitűnően sáfárkodott. „Ez az árutermelő marhatartás a XVI. század második felében érte el csúcspontját… Az 1570–1580-as években [hazánkból] jóval több, mint évi 100 000 állatot vittek külföldre."[29] Amíg az 1563–64-es török vámnapló szerint „Vásárhelyről mindössze 204 marhát, Csomorkányról viszont 555

[24] Uo. 373.
[25] Uo. 375–376.
[26] Uo. 370–371.
[27] Uo. 365.
[28] Uo. 377.
[29] KOVÁCS István, 1984. 339.

darabot hajtottak át a réven. A vámnapló Kazdak Jánost már név szerint is feltüntette, aki 95 állat után 4550 akcse vámot fizetett."[30] Nyilvánvaló, hogy Kazdak gazdának és társainak a vámbért úgy kellett kigazdálkodni, hogy az elhajtott jószág busás hasznot hajtson.

A Dél-Tiszántúlról szürke marhát tereltek Bécsbe, Dél-Németországba, Tirolba, nem soroljuk, és megérkeztek velük Velencébe. Ebben az évszázadban már túl vagyunk a felfedezések első, nagy korszakán, és az új területek népességével megindult a kiterjedt tengeri kereskedelem is. A velencei köztársaság ennek köszönhette gyors fejlődését és gazdagodását. Fölvetődik a kérdés, hogy miért vásárolták föl a magyar szürkemarhát. Ezeket az állatokat lábon terelve, legeltetve, biológiai értékcsökkenés nélkül lehetett a célállomásra juttatni. Akár a mai, második kitenyésztett állomány, jól bírta a zord időjárást, füvön elvolt, nagy ellenállóképessége miatt betegségeknek nem esett áldozatul. Húsának íz- és aromaanyaga fölülmúlta a többi európai fajtáét. A hosszú tengeri utakra a gályák aljában kiképzett szálláshelyeken élve tudták szállítani, a sózott, esetleg füstölt hús mellett, jól szolgált a friss húsellátás. Ezért a magyar marhát jól megfizették.

Az aranypénzzel visszafelé jövet igen veszélyes lett volna az út, hiszen az egymással is harcban álló kis köztársaságok, városállamok semmilyen biztonságot nem tudtak nyújtani a martalócok rablóhada ellen. Csomorkányi eleink többek között velencei csipkébe fektették pénzüket, amelyet ruhájukba varrva hazahozhattak, és drágán értékesíthettek a módos gazdanők számára. A mezőváros gazdagodását még egy tárgy is alátámasztja. A csomorkányi sírokból ún. *párizsi csatok* is származtak, amelyek e korszak divatos ruhadíszei voltak. Érdekességük, hogy provinciális termékek voltak, vagyis nem vásárolták, hanem megteremtették annak a lehetőségét, hogy ezeket házilagosan önthessék. A fémöntés ezen az ásványi kincsekben szegény vidéken luxus volt. A korabeli vásárhelyi mezőváros területéről provinciális csatok eddig nem is kerültek elő.

Ennek a fejlődésnek tett pontot a végére a hódoltság. A török adószedők 1579-ben Csomorkányon 65, Pereskutason 74 (!), Fecskésen még 25 családot írtak össze. 1596. október 23–26. között zajlott a mezőkeresztesi csata. Ezt követően tatár segédcsapatok földúlták a Körös-Maros közét. Vizsgált területünkön ekkor pusztult el végleg Csomorkány, Preskutas, Tótkutas, Szőlős, Fecskés. A legenda szerint azok, akiket Csomorkányon nem kaszaboltak le, a templomba menekültek és rájuk gyújtották. A lakosság és temploma ekkor már a földesuraik, a Jaksicsok reformált vallása alapján lutheránus, vagyis evangélikus volt. Vásárhely még állt, és az igen távoli egri várnak rendelték alá.[31]

A marhatartás, mint olvashattuk, a pusztai népesség életfeltételének és gazdagodásának záloga volt. „A XVII. században a vásárhelyi marhatenyésztés nem csökkent, amit az is bizonyít, hogy a gazdák egyre több és több pusztát vettek zálogba a földesuraktól… Török Bálint Csomorkányt […] Török Bálint, Török István, Zsarkó Péter, Hódi András és Hódi János az orosházi és fecskési pusztákat vették zálogba."[32]

1693 őszén a Gyulára vonuló török hadak Vásárhelyt kifosztották és a népe elmenekült. A nagycsaládok a Duna–Tisza közi Homokhátságon a korábban megszűnt háborús műveletek hatására Halasig, Soltig is eljutottak. Ez volt a *nagy szaladás* időszaka, amelynek „Roppant számú lábas jószág esett prédául" – írta Szeremlei S. – „Az összerablott marhákat jobbára a gyulai törököknek adták el a tatárok."[33] 1695 augusztusában Lambion császári mérnök többek között ezt írta naplójába: „Washarel, nagy falu, hol a házak még megvannak, de nem lakják." 1698–1699-től megindult a lakosság visszatelepülése és a puszták elfoglalása.[34]

---

30 Uo. 339.

31 Hódmezővásárhely történeti kronológiája, 2003. 40.

32 KOVÁCS István, 1984. 340.

33 SZEREMLEI Samu, 1907. 185.

34 Hódmezővásárhely történeti kronológiája, 2003. 51–52.

A Puszta mint *elkülönözött* legelő

Amikor a kincstár meghirdette, hogy a kiüresedett Vásárhelyre vissza lehet költözni, és mindenki szabadon akkora földet foghat magának, amekkorát igás állataival és háza népével meg tud művelni, ez hatást gyakorolt a lakosságra. „1701-ben már 146 gazda, 17 zsellér, 46 felnőtt legény s 11 felnőtt lány találtatott […] A telepesek közt 14 volt idegen; a többi mind itt született […] az egész városban 392 ökör, 108 ló, 344 tehén, 1911 juh és 452 drb sertés volt található… Legelőnek felfogták s a város külterületéhez kapcsolták egyebek közt Peres Kutast, Mágocsot, s Csomorkány pusztákat anélkül, hogy azért bárkinek is adóztak volna."[35] A régi egész határ 265 000 holdra tehető. Ennek zöme pusztaság volt. Vásárhellyel határos volt Szentes, Szegvár, Mindszent, Orosháza, Pusztaföldvár, Tótkomlós, Makó, Földeák, Maroslele, Algyő, Sövényháza, Serked, Dóc, Ányás és Derekegyház. A város bekebelezte Mogyorós-Fecskést, Sámsont, Tót- és Peres(Veres)-Kutast, Szőlőst és Csomorkányt. A Nagyhajlási Puszta a Száraz-ér partján jó szénatermő, míg Rárós, Mágocs, Újváros, Szentetornya környéke kiváló legelő volt.

A XVII–XVIII. sz. eleji határhasználatról Blazovich Lászlót idézzük: „Városunkban a nagykőrösi szabálytalan, öves gazdálkodási rendszerhez hasonlóra csak következtetni lehet: következtetésünket a város határának eltérő talajviszonyai, az állattenyésztés intenzívvé válása, a XVIII. század elején meglévő külső és belső legelőrendszer, az akolrendszer megléte támasztja alá."[36]

1720. május 26-án őseink Nádasdy László csanádi püspöktől bérbe vették Csomorkányt, Sámsont, Fecskést, Peres Kutast és Mágocs pusztákat. Közben a városért és határáért adót szedett Schlick Lipót és Károlyi Sándor. Ők végül 1722-ben szerződést kötöttek, és decemberben Károlyit beiktatták a terület földesurának. Ezzel kezdetét vette a Puszta csonkítása. Folyamatosan a Károlyiak birtoka lett Sámson, Mágocs, Derekegyház, majd 1727 nyarán 18 pusztahelyeket évenként 3500 forintért bérbe ad az anyavárosnak. [37]

Ballagi Aladár írta: „...az 1717/18-ki rovatos összeírás szerint 12,194 szarvasmarha, 6005 ló, 31698 juh és 2133 db sertés legelt a város határában.[38]

Ahogy a lakosság növekedett, a lakott településtől egyre távolabb kellett szántót foglalni. A jószág nagy károkat okozott a vetésekben, ezért a kialakulóban lévő termelési övezetet 1743-ban úgy véglegesítették, hogy a város körül terült el a *Nyomás* vagy belső legelő a kezes állatok részére. Ezen túl volt a szántóterület, amelyen végre megindulhatott a maradandó szállásépületek emelése. A Tisza felől a Nagy-Rét a növekvő lábasjószág számára kaszáló, az építkezők számára *nádló* helyként lett kijelölve, ahol tilos volt a legeltetés és az építkezés. Végül a külső legelőt ekkor *különözték* el, ahol szintén tilos volt építkezni és a földet föltörni. Így alakult ki az új idők Pusztája, ahol előbb szilaj- – a pásztorkunyhók, karámok, később padlásolatlan, ágasfás *tüzelősólak* és istállók építésével – a félszilaj állattartás.

Hogyan nézett ki a táj ebben az időben? A Puszta gyorsan tud regenerálódni, és visszahódítja természetes formáját, amilyen ősidőktől fogva volt. A gyakran változó földminőségtől függően kisebb, alacsony növésű facsoportokkal, cserjékkel, tövises bozótokkal tarkított, ligetes mezőség tele volt erekkel, tavakkal, lápokkal, nádasokkal, szikes foltokkal, ahol valamennyi háziasított állatfaj megtalálta a neki szükséges legelőterületet.

Ez a hatalmas határ, amelynek nagyobb részét még mindig a Puszta foglalta el, nem maradt sokáig osztatlan. Hamarosan folytatódott a Puszta elszaggatása és betelepülése. 1744-ben Zombáról „szabadon átköltözhető árendások" kötöttek szerződést Harruckern Ferenccel, és Szent György napján megérkeztek a harmadiknak települő Orosháza új lakói. Szabó Pált idézzük: „hamarosan meggyűlt a bajuk a legelőjüket féltő vásárhelyiekkel. Erről így ír Veres József: – „ki is jött az elöljáróság… Csizmadia Molnár Gergely mutatta elő az uraságval kötött szerződést, mit látva a vásárhelyiek, azon fenyegetéssel fordultak vissza: »még a pásztorok is elvernek a pusztáról benneteket«. Zaklatták is őket sokáig: a sebtében ütött sátrakra ráriasztották a gulyát, ménest; éjnek idején a sátrak karóit szilaj lovakra vetett szőrkötelekkel rángatták ki…"[39]

---

[35] SZEREMLEI Samu, 1907. 195–196.

[36] BLAZOVICH László, 1984. 335. (Hivatkozik: MÁRKUS István, 1943.); vö. NOVÁK László, 1994.

[37] Hódmezővásárhely történeti kronológiája, 2003. 59., 62.

[38] BALLAGI Aladár, 1890. 100

[39] SZABÓ Pál, 1965. 243.

Már 1744-ből találjuk az első tilalmat, amellyel gátolni kívánták a Puszta feltörését és szántóként való hasznosítását: „a csomorkányi földön Kútvölgynél kijjebb a határt senki ne szántsa, mert az már marhalegelő."[40] A Puszta határait *csóvákkal* jelezték, 1786-tól számokkal ellátott oszlopforma karókkal választották el az ugartól. A tanács a Pusztát a megalakuló közösségek között megosztotta, és kialakította a járásokat. A jószág itatására nem a betegséget hordozó fölszíni vizeket használták, hanem kutakat ástak. A tanács kötelezte a kútgazdákat, hogy az üreget rovással lássák el a balesetveszély miatt. A pusztai kút nemcsak a körülötte lévő 120 öl használatát biztosította, mint a szállásföld esetében volt, hanem akkora területet, amelyen a jószág két itatás között járhatott. Ezzel elkezdődött a magántulajdon rejtett kialakítása. „A vagyonosságot nem a belső legelőn levő jószágok, hanem a külsőn élők száma jelentette, tehát a göböly marha, a ridegökör és ló."[41]

Betűhív, eredeti írásmóddal tekintsünk meg néhányat azokból a hirdetésekből, fölszólításokból, parancsolatokból és tilalmakból, amelyeket a Városi Levéltár hirdetőkönyveiben (a továbbiakban: Hk.) találtunk.[42]

„Mindenféle Csorda kutakat a gazdaságok holnap fel állitsák, a város fog fát adni pénzért." (Hk. d.1. Die 2º Maij. 779. 3º)

„Minden Gazdaság a maga Pásztorainak keményen parancsolja meg, késedelem nélkül hogy a pusztákon fel állitott Csóvákat kezek el elvágattatása és fejek elvesztése alatt helyéből ki mozdítani annyival inkább el rontani ne merészelje, Sőt ha azokat a Marhák vagy Lovak el düjtenék a' Pásztorok állítsák fel az előbeni helyken." (Hk. d.1. 1784. Die 16ª Maij.)

„A Tekintetes Uri Törvény Széknek rendelése szerént, mind azok a gazdák, a kiknek a' Pusztáról a' Tanyabéli Földekre béjönni szokott víz-áradások károkat okoznak, és a' kiknek nevei a' Törvény Székből is ki vagynak adva, holnap reggel, ugymint Hétfőn, vagy magok személyesen, vagy a' Cselédjeik által a' Kutasi pusztára, a' Buzi András szállása mellett ásatandó Pusztai töltésnek ki mérésére, és kinek kinek számára, mennyi feltölteni való darabja esni fog ki mutatására jelennyenek meg. – Különben az engedetlenek a mit kapnak, magoknak tulajdonitsák. –" (Hk. d.3. 16. Júni 805.)

„A' Sámsonyi ökör csorda Kutnak csinálására hólnap az oda tartozó gazdák ki mennyenek, és a' vájú árának ki fizetésére, minden darab ökörtől 1. garast ki vigyenek." (Hk. d.3. 806. 20ª apr. publ.)

„Holnap reggel minden Barmok el Szaggatódnak, és a' Ménesekkel együtt, bizonyos Deputatio [kéréseket tolmácsoló küldöttség] által fel olvastatnak, és számba vétetnek: ahoz képest minden gazdák, valakinek csak Marhái és Lovai vagynak a' Pusztán, holnapra ki mennyenek, és Jószágaikat azon Deputatiónak számon adják, különben a' kik jelen nem lésznek, azoknak Marhái és Lovai bé hajtatnak. – erre való nézve a' Deputatusok számára, minden gazdaság még ma egy egy kocsit rendeltessen oly formán, hogy még ma hálásra a' pusztára ki is mehessenek. –" (Hk. d.3. pro 4ª May. 806. publ.)

„Minden féle Pásztoroknak, valakiknek csak számadásai alatt lévő Jószága kinn a' pusztákon és nyomásokon [belső legelőkön] vagyon szorossan parancsoltatik: hogy állandóúl a' jószág mellett légyenek, és ha kűlőnős dólgaik véget haza jőnnek is a' városba, magokat a' Város házánál jelenteni, onnan Czedulát vegyenek magoknak az ide haza való szükséges mutatásra; különben a' kik Czedula, és engedelem nélkül ide haza tapasztaltatnak 24. pácza űtésekkel fog[na]k büntetődni.–" (Hk. d.5. Pro 4ª Mar. 810. publ.)

„A kik a Pusztán fü kaszállásba meg kapatnak szénájok elkobzásán túl még testi büntetéssel is meg fognak fenyittetni!" (Hk. d.8. 839. Jun. 16.)

A Puszta a Károlyiaknak is változatlanul kedves volt, minduntalan részt foglaltak el belőle. 1776-ban a helytartótanács már rendeletben kötelezte az uradalmat a várostól elvett puszták visszaadására, de a végrehajtása elmaradt![43] A tanács szerződést kötött az uradalommal 22 egész $^{2}/_{8}$ szesszió nagyságú újvárosi pusztarész kiárendálására a zsellérek számára.[44] 1810-ben a vásárhelyi közlegelőn megjelen-

[40] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 215. (73. lábjegyzet.)

[41] Uo. 221.

[42] MNL CSML HF d.1. és további kötetek.

[43] HERCZEG Mihály, 1984. 1: 730.

[44] Uo. 731.

tek a földesúr birkanyájai.[45] 1838-ban tárgyalás kezdődött a közlegelő elkülönítéséről.[46] 1847. február 1-én a Károlyiak és a város között létrejött az egyezség a legelőelkülönítés tárgyában, amelynek az év végén megindult a végrehajtása.[47] A kitört magyar polgári forradalom és szabadságharc miatt a kiosztás szünetelt, és csak 1850-től folytatódott.

„H[ód]m[ező]vásárhely város birtokában lévő ugynevezett fehér tó 222 $^{48}/_{1200}$ hold és nagybogárzó 76 hold ma d[él]ú[tán] 3 orakor 2 évre haszon bérbe kifog adatni ár verés útján. –" (Hk. d.9. 855. Június hó 10^{én})

„Április 15én haszonbérbe adatik: 2^{or} Fehér tó. 3. Kakas szék. 4. Nagy bogárzó. 5. Sós tó." (Hk. d.9. 1855. April. 9^{én})

Már Tárkány Szücs Ernő is említi, de a tőle függetlenül végzett levéltári kutatásaink is azt bizonyítják, hogy a Puszta elkülönözése után, amikor ott „hivatalosan" csak a pásztorok tanyázhattak, a hatalmas, lakatlan, nádasokkal teli területen megszaporodtak a vidék tolvajai, és elindult a betyárkodás. Nappal elbújtak, aludtak vagy pásztornak adták ki magukat. Az ellentmondásos rendelkezéssel „…Tiltották idegen személyeknek a jószágok körül való tartózkodását és ezzel elejét kívánták venni annak, hogy a közigazgatás hatáskörén kívül lévő ún. »betyárok«, tehát a nem kívánatos személyek a város területére bejussanak, ott elrejtőzzenek és esetleg bűncselekményeket kövessenek el."[48] Ezzel a Puszta a Viharsarok betyárjainak melegágyává változott. Nem véletlen, hogy a XVIII. század végére itt már kialakult az a szubkultúra, amely Ráday megjelenéséig szorongatta a gyorsan gyarapodó tanyák népét éppen úgy, mint a településeken bentlakókat. A közigazgatási intézkedés semmit sem javított a helyzeten: „A tanács a [XVIII.] század végén a pásztorokat ún. »igazságlevél«-lel látta el, amelyben a számadó és a bojtárok nevei, személyes adatai, továbbá a nyerges lovaik leírásai voltak találhatók."[49] A pusztai közbiztonságot lovas hadnagyok és tizedesek látták el. Megyei rendelet szerint a „…pusztákat, Szállásokat és a mezei Pásztorokat minden hónapban kétszer jó Emberek által járassák kerültessék meg."[50] 1848. február 1-én megkezdte működését az uradalmi csendőrség a rablások és a gyújtogatások visszaszorítására.[51]

Ismét a hirdetőkönyvek adataiból idézünk:

„A' Pusztákon mostanában meg történt sok rendbéli tolvajságoknak, 's gyilkosságoknak meg akadályoztatására nézve köz hirré tétetik: hogy minden Barom tartó gazdaság maga gazdasága közzül, ezentúl, minden hétre egy Lovas gazda embert fog ki állitani, a' kiknek kötelessége Lészen a' pusztákat szorgalmatosan kerülni, és a' kóborló, 's csavargó személyeket meg fogni. – ezen puszta kerülésre ki rendelendő gazdák pedig, minden hétnek elején a' Város házánál magokat jelencsék. – A' kerülő gazdákat az első Laistromos gazda sor szerént fogja ki nevezni, és kirendelni; hanem a szükséges parancsolatot a' Város házánál fogják venni; ezen rendelésnek jobb móddal való fojtatására nézve, 2. pusztai birák is fognak fel állittatni, a' kiknek vezetésétől és parancsolattjától fognak a' Lovas gazdák, avagy azoknak emberei, a' puszta kerülésben függeni." (Hk. d.3. pro 30^{a} Júny 805.)

„Ezen Tek[intetes] M[éltóságo]s vármegyének rendeléséből minden gazdaságoknak parancsoltatik: hogy a Pusztákon lévő Pásztoraiknak, személyes Levelet adjanak, különben a' kik ollyan Levél nélkül találtatnak a' Pusztákon, mint gyanus, és koborló személyek el fogattatnak, és érdemlett büntetéseket el veszik. –" (Hk. d.3. Pro 23^{a} Marty. 806. pul.)

„Mindazon Gazdaságok a' pusztáknak kerülése, és a' koborló, 's tolvaj Betyároknak el fogása végett, a Tavalyi mód szerént, alkalmatos Lovas embereket állitsanak a' puszta-Birák mellé minden héten…" (Hk. d.3. 806. 20^{a} apr. publ.)

A tuguriális területen megtelepedő tanyás jobbágygazdák szaporodásával, a földek többszöri kimérésével, az urbárium bevezetésével mind nehezebbé vált a termőföldhöz jutás, ezért a tiltások ellenére

---

45 Uo. 732.

46 Uo. 735.

47 Uo. 736.

48 TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, 1961. 222.

49 Uo. 224. (88. lábjegyzet.)

50 KRUZSLICZ István, 1984. 448.

51 Uo. 736.

a Puszta széleit, különösen Csomorkány felől kezdték elszántani, a birtokukat kiterjeszteni. „Minden tanyai föld után pusztarész, legelőrész járt. Ezt az oszthatatlan legelőjárandóságot szabadon adhatták, vehették." A legelőjárandóság egy *fertáj*, vagyis 14 kishold volt.[52] Természetesen nem szánthatták! A természet is kíméletlen volt. 1816. január 27–29-én példa nélküli hideg hóvihar söpört végi a Pusztán, amelyet a nép „gyertyaszentelői fergetegnek" nevezett el. A ridegen kint tartott állatok a pásztorokkal együtt megfagytak. A területen ekkor császári lovas katonaegység vonult át, és a hóval födött Szárazérbe estek. 34 ember és 64 ló fagyott meg, és csak a hóolvadás után találtak rájuk.

A pusztai állattartás is változott. A szürkemarha-állomány csökkent, ugyanakkor az uraság által a majorgazdálkodásba behozatott istállózott, tejelő tehenek a jobbágygazdák között is gyorsan terjedni kezdtek. Ezeket üsző korukban tavasztól őszig félrideg tartással a Pusztán is csordaszám tartották. A katonaság számára *remonda* lovakat tenyésztettek. A napóleoni háborúk időszakában mindkét állatfaj keresetté vált, és föllendült a hús- és bőrkereskedelem.

A gazdagodás nem tartott sokáig. A XVIII. század végén már mutatkoztak a jelei, de a XIX. század elején Kelet-Európából terjedve megjelent a *keleti marhavész*. Ennek a szürkemarha ellenállt, de a több hasznosítású, istállózó teheneket alaposan meggyöngítette és pusztította.[53] A becsüjegyzőkönyvekben is az ekkoriban szereplő állatok között nagyon sok a satnya, sovány, szarva törött, sebes stb. jelzőkkel leírt, rossz állapotban lévő példány. A lóállománnyal is gondok voltak. A Károlyiak jószágigazgatója, Erdélyi János a Dél-Alföld pusztáit személyesen járta végig, és jelentést tett tapasztalatairól. Úgy ítéljük meg, hogy dramatizálta a helyzetet, de alapjában véve a látottakból indult ki. Ezt a becsüjegyzőkönyvekben e korszakban talált lovak leírása is igazolta:

„Tökéletes meggyőződésem kedvéért ezelőtt 20 évvel [1826-ban] július vége felé egy értelmes mezeigazda társaságában Csongrád, Csanád, Békés, Arad vármegyék pusztásabb részein keresztül utazván, vagy véghetlen gyeplegelőket, vagy számtalan tanyákra felosztott szántóföldeket láttunk előttünk…" Leírja, hogy itt ő is kövér nyájakat, ökörcsordákat, méneseket vélt találni, de csalódásáról így folytatta elbeszélését:

„És ime, miután még csak egy madarat sem látánk, végre egy csapat lovat pillantánk meg. Feléjek hajtatva, két három zsiros ingű 's juhászbundáját hátán czipelő csikósoktól megkérdezzük ezen lovaknak tulajdonosát, feleletül vesszük, hogy ez Vásárhely roppant kiterjedésű mezőváros egyik felekezetű gazdáinak ménesük legyen; de vajmi csudálkozás foga el bennünket, midőn azon ménest közelébb megtekintvén, ottan 13 markú öreg kanczákat szopos csikaikkal, olly nagyságu hágóméneket, nevendék egy-két három esztendős kancza – és csődör-csikókat vegyest mind azon egy csapatban, és pedig félig döglő állapotban kénytelenittettünk látni. Kérdezvén a' ménes illy állapotának okát a' számadó csikóstól, ez egy czifra alföldi áldás elmondása után azt természetesnek találja, mert már 6 hét óta nem volt eső, a' lovak pedig ha földet rágnak, attól sem nem nőnek, sem nem hiznak. További kérdésünkre megértjük azon számadótól, hogy az anyakanczák száma mintegy 500-ra terjed, a' szopos csikóké pedig mintegy 200-ra. Ezen aránytalanság iránt ismét megütközésünket nyilvánítván, azt adá feleletül: inkább azon lehet csudálkozni, hogy gazdauraimék még ennyi szaporodást is látnak; hiszen tavaszszal még a' fű megindulása előtt olly roszul telelt lovakat csapnak ki számadásom alá, hogy hegyes csontjaik a' kilukasztott bőrből kiállnak, elgondolhatni az illyes kancza minő csikót elhet és növelhet és ismét fogamzhat. Kérdem: nem fogja e bárki ezen mondásának igazságát elismerni? Nem fogunk e elhallgatni és sajnosan átlátni, miszerint illy pusztaságban a' szántövető gazda még tulajdon használatára sem képes jó lovat tenyészteni, tehát annál kevésbé lehet arra támaszkodnunk, hogy innen alkalmas katonai lovakat szerezhessünk."[54]

[52] NAGY Gyula, 1975. 47.

[53] SZENTI Tibor – DR. BICSÉRDY Gyula – DR. FACSAR Imre, 1986.

[54] ERDÉLYI János, 1846. Első füzet: 102–107.

A Puszta kiosztása

A Puszta kiosztása 1850-től előbb lassan haladt, majd fölgyorsult és 1852-ben tetőzött. Ezekben az években ismét előtérbe került a betyárkodás. Szabó Ferenc külön fejezetet írt a Hódmezővásárhely története II/1. kötetben a közbiztonságról. Ekkor már szervezett rablóbandák járták a Dél-Alföldet. Ezek jelentős részének valamilyen köze volt a vásárhelyi Pusztához. Szó sincs arról, amit a szocializmus ideológusai nagyon szerettek volna elhitetni, hogy ezek az emberek a társadalmi igazságtalanságok népi hősei voltak, akik önbíráskodással a gazdagokat sújtották, és a rablott kincseket a nélkülöző szegények között szétosztották. Ezek a bűnöző, szubkultúrához tartozó elemek a saját osztályos társaikat, a kialakuló pusztai tanyákon élő új honfoglalókat szadista módon éppen úgy kirabolták, meggyilkolták, ha ellenálltak, mint a gazdagokat. Amíg a rablott vagyonból futotta, dorbézoltak a csárdákban. Munkát nem vállaltak. Amikor kifogyott a rablott pénz, ékszer, elhajtott lábas jószág vagy élelmiszer, újra fosztogattak. A sok ezer szegény, de becsülettel dolgozó ember nevében ki kell kérnünk a „társadalmi ellenállás" ezen formáját. A szegény munkásember sohasem tartozott a szubkultúrához, mint a betyárok, akik Vásárhelyen a világosi fegyverletételtől kezdve egészen a XIX. század végéig jelen voltak,[55] és legjobb búvóhelyük a Puszta volt. Ráday Gedeon törvényszékének működése 1869–1873 között „inát ütötte" a betyárkodásnak. Laucsik Mátyás, a „fehér zsandár" – ahogy a nép nevezte – embertelen kínzásokkal vallatta a mintegy kétezer befogott gyanúsított betyárt, akik között a vásárhelyi Puszta haramiái is szenvedtek.[56]

A Puszta kiosztását Schéner Ferenc térképe alapján végezték el. A Gazdasági Lapokban írták, hogy a Pusztán a közös legelőilletmény javarésze semlyék, székes és vakszékből álló terület, ezért mindenkinek két helyen adtak földet. Egy telek után jó minőségben 26 és gyönge minőségben még 2 hold területet. A Pusztában Sáros Bogárzóban, a városhoz legközelebb eső részén a zselléreknek is osztottak 500 négyszögöles telkeket, külön birtokként. Itt is, a Puszta más részein is a szegény, főleg igavonó állatok hiányát szenvedő emberek a kimért telkeiket eladták, és a módosabb parasztok fölvásárolták. Legtöbb terület a földben szűkölködő orosháziak kezére került. A földet sok helyen azonnal kezdték fölszántani, és tanyát építettek rá. Herczeg Mihály kutatási eredményének köszönhető, hogy kivilágosodott: 1854–55-re Nagybogárzó, Kisbogárzó, Mózeshalom, Fecskés, Aranyad, Kardoskút stb. dűlők legkeletibb sarkában, de 1861-ben már Szőlős dűlőben és a jelentősebb utak mentén is orosháziak ülték meg a Pusztát.[57]

Egyszeriben véget ért a pusztai pásztorkodásra, betyárkodásra jellemző „ázsiai lustaság", amelyet Kiss Lajos gyűjtéséből ismerve, kétsoros rigmusával így jellemzett a vásárhelyi nép:

„Ëgy csöppet së siessünk,
Itt a jó gyöp, ötessünk"[58]

Aki itt meg akart élni, annak többször annyit kellett dolgoznia, mint a Tanya határrész jó minőségű földjein élő gazdáknak. 28 hold földön már nem lehetett csordát vagy nyájat tartani. Itt, ha tanyát épített rá, szántóföld kellett a kenyérgabonának, kukoricavetés az istállózott állatoknak és konyhakert a háznép ellátására. Csakhogy ez a föld erre szinte alkalmatlan volt. A nagycsalád a Puszta és a Rét kiosztásával kezdett megbomlani, a kiköltöző kiscsaládok önállósultak, és ahhoz, hogy a kisbirtok teremjen, a gyerektől az öregig kíméletlen munkára volt szükség önmaguk fenntartása érdekében. A Pusztán még az 1960–1980 közötti időszakban sem láttunk elhízott, túlsúlyos embereket, annál több idős, sovány, agyondolgozott betegest.

A Pusztát Vásárhely részéről a gazdák idősebb fiai lakták be, és kezdtek itt új életet. A vásárhelyi külterület szétszaggatása tovább tartott. 1852-ben sor került a Nagy Rét kiosztására is. Ez a terület a

---

[55] Farkas Jancsi utóbetyárkodását még a XX. század elején is hivatalos adatok őrizték meg.

[56] SZENTI Tibor, 2000.

[57] HERCZEG Mihály, 1993. II/1: 158–160.

[58] KISS Lajos, 1964. 74.

Tisza mentén lévő ősi kaszáló és nádlóhely volt, ahol szintén megindult a tanyásodás. Volt olyan gazda, akinek hamarosan három tanyája volt, az első a *nagytanya* a tuguriális területen, a *kistanyák* közül a második a Pusztán és a harmadik a Rétben, zömében Kopáncson. Természetesen ezeken is megindult az adás-vétel, a birtok gazdáinak cserélődése.

Mindehhez hozzájárult a további, ma úgy mondjuk, természetkárosítás, amely nem számolt azokkal a következményekkel, amelyeket néhány nemzedék múltán egyre súlyosabb teherként érzünk. A Tisza szabályozásával kétségtelenül újabb beszántásra kerülő földterületeket nyertek, úgyszintén a Hód-tó, a többi tó és az erek, mocsarak lecsapolásával, művelésbe fogásával. Évszázadokra eltűntek azok a természeti értékek, amelyek a jószágoknak legelőt, a kaszálók szénát, az embereknek a vizek halat, kagylót és rákot; nádat, gyékényt, fűzvesszőt adtak. Kivesztek olyan ősi életformák, mint a csíkászat, pákászat vagy a füves asszonyok tevékenysége. Egy sor gyógynövény kiveszett vagy alig található. Nem költött itt tovább a gödény, és megannyi madár csak időszakoson vonul át a Pusztán.

A tanyák jelentős része a sziken, semlyékesen kopaszon árválkodott. Néhány tamariska bokor, akácfák, szúrós bozótból a természet formálta kerítéstől övezve álltak az épületek. A kis tanyák istállóiban egy *strájfa* választotta el a lovat a tehéntől. Az ólban kevés hízót tartottak, szinte csak maguknak. Birka és kecske több volt, baromfi mindig annyi, amennyi ínséges időben a piaci eladásból is pótolta a szükséges beszereznivalókat. A tanya és istálló vert falú volt, később vályogot vetettek, abból építkeztek, alap nélkül. Amikor a XIX. század utolsó harmadában megjelentek a város építési rendeletei, azokhoz a jó minőségű földet bíró gazdák alkalmazkodtak, és tégla alapot készítettek. Különösen a szikes tavak, erek mentén álló tanyák fala maradt gyakran meszeletlen, mert a tapasztásban lévő sziksó letúrta a meszet. Még a módos gazdák háza körül is gyakran föllelhető volt a keletről a Tiszáig terjedő *kerekól*, amelynek kisebb, egy nyári változatát az asszonyok maguk építették, de a több évre készült, vályogból, később téglából a férfiak által rakott ólak és lakóik gondozása is a nők feladata volt. E munkamegosztás az ősi matriarchátusbeli életmódot juttatja eszünkbe. A galambok az eresz alatt két fülüknél fogva fölkötött lyukas lábasokban, barkácsolt szükségfészkekben számolatlanul keltek, és a pusztai legelőkön, szántókon önfenntartó életet folytattak.

Lehetőség sincs arra, hogy egy fejezeten belül ismertessük az itteni állattartást, növénytermesztést, hiszen ezekről, valamint a Pusztán kialakult életmódról Nagy Gyula könyveket írt, magunk több tanulmányt is szenteltünk e kérdéseknek, ugyanakkor itt azokat az eddig nem vagy alig említett életmódbeli tapasztalatokat írjuk le, amelyek kevésbé váltak ismertté.

A vadvizek kártétele már a Puszta művelésbe vételével, a benépesült területek időszakos elöntésével tovább súlyosbodott. 1861-ben a pusztai és az ide vezető dűlőutak mentén három láb mélységű, fölül hasonló szélességű árkok ásására került sor. Ezt a gazdáknak a maguk földje végén kellett kiásni. 1870 tavaszán az is kiderült, hogy a Puszta felől betörő vizek mintegy száz gazda birtokán okoztak súlyos károkat. A földből készült épületek napok alatt romba dőltek. 1871-ben a 14 négyzetmérföldes vásárhelyi határból négyet elöntött a víz, és ezen csak a békák éltek meg. Ekkor a város már ellenzékben politizált. Büntetésül sem a megye, sem a képviselőház nem volt hajlandó adókedvezményt tenni.[59]

A Puszta később sem sokat változott, ez a természeti adottságaiból eredt. Csorcsán Szűcs Imre (1907–1990) kiváló parasztverselőnktől elvették ősi birtokát, és csereingatlant kapott a Pusztán. 1953-ban „Bogárzói ének" címmel verset írt, amelynek alábbi részleteivel világosan leírja, milyen volt itt a föld művelése:

„ ...Apad már a tenger, szikkad már a partja,
Kérges már a színe, bár sáros az alja…

Tavaly a Bogárzó egy szemet sem adott,
Elvitte az aszály, amit a fagy hagyott.
Búzát pénzért vettem, vetni csak így tudtam,
De már megmenteni a víztől nem tudtam."[60]

[59] HERCZEG Mihály, 1993. II/1. 171–172.

[60] CS. SZŰCS Imre, 1997. 38.

1869-ben külterületi összeírást hajtottak végre. Erről Herczeg Mihály kimutatást készített, amelyből a Pusztára vonatkozó adatokat közöljük.[61] A népesség száma 4054 fő. A tanyaporta épületei így következnek: szoba 827, konyha 796, istálló 792, akol 540, magtár 27 és 1 góré. Úgy véljük, hogy konyha minden házban volt. Kezdetben az épület egyosztatú is lehetett, ahol a főző- és sütőhely, valamint az alvóhely a térben megosztozott, ezért már nem egy házban két szoba is épülhetett. A pusztai legelő arányát így írták le: 1853-ban 29 149 kat. h. 1475 □-öl, 1862-ben 27 761 kat. h 560 □-öl. A pusztai legelő csökkenése jelzi, hogy egyre többet feltörnek növénytermesztés végett.[62] Rohamosan terjed a búza- és kukoricavetés. 1869-ben meg is állapították, hogy a Tanya határrészbe tevődött át a szarvasmarha tartása. A Pusztán megszűntek a nagy ménesek, legföljebb néhány gazda közösen legeltetett még egyes gyepterületeken.[63]

A Pusztán a XIX. század végén indult el az iskolázás. Ezt maga a nép hozta létre, ezért az intézményt *zugiskolának* nevezték. A szülők béreltek vagy elkértek egy kistanyát, amelyben télen nem laktak, avagy valamelyik szülő időszakosan átengedett egy kamrát, szobát, amelyet fűteni lehetett. Ebbe ideiglenes bútor került. A falon néha lógott egy országtérkép, tábla, volt körmöspálca és tenyércsapó mint büntetés-végrehajtó eszköz. Utóbb már irkát is használtak. A tanító idősebb gazda, iparos, obsitos katona beléjük verte az ábécét, betűvetést, olvasást, egyszeregyet és némi hit-erkölcsi tudnivalót. Attól függően, hogy az iskola melyik helység határához volt közelebb, Vásárhelyről vagy Orosházáról vizsgáztatni meghívtak egy elöljárót vagy papot. A tanítás a kisebbeknek szeptembertől, a nagyobbaknak, akiket már befogtak dolgozni, csak mindenszentektől kezdődött, és Szent György napkor be is fejeződött.[64] Arra ügyeltek, hogy a gyerek ne tudjon többet a szüleinél, mert attól féltek, ha pantallót ölt, lenézi őket. Nem véletlen, hogy több hivatalos levéltári iratban az aláírásuk helyett még ebben az időben is gyakran találtunk rajzolt keresztet.

Ez az igénytelenség nem tartott sokáig. A Pusztán egymás után alakultak meg a tanult tanítókkal, szakmai felügyelet mellett működő egyházi, majd állami iskolák. A tanyai iskolák megszüntetéséig a következő elemi iskolák működtek: Aranyadhalmi, Belsőkutasi, Cinkusi, Csajági, Csicsatéri, a Csomorkányit is ide számoljuk, Fecskésparti, Fehértóparti, Hatablaki, Kardoskúton két helyen, Kispusztai, Mágocsoldali, Pósahalmi, Pusztafeketehalmi, Pusztaközponti, Sóstóparti, Szőkehalmi, Nagy Tatársánci, Vásárhely-Kutasi, Vereskutasi.

Amikor a nálunk késve jelentkező ipari forradalom hatására a mezőgazdaságban elindult a gépesítés, valamint az intenzív gazdálkodásra való áttérés első időszaka, elindult a talajjavítás, amely különösen itt, a Pusztán nagyon fontos volt. A gazdák belátták, hogy fönnmaradásuk és versenyképességük csak úgy lehetséges, ha művelik magukat. Külterületi viszonylatban gyors és nagyszámú olvasókört hoztak létre, amely egyszerre a művelődést, a szórakozást és a tartalmas családi kapcsolatok kialakítását egyaránt eredményezte. A Pusztán 14 kör alakult, elsőnek 1884-ben a Barackosi, utolsónak 1928-ban a Cinkusi.

Vásárhelyi [Zsarkó] Lajos református lelkész beszélte el, hogy a teológia elvégzése után Pusztaközpontba helyezték. Föltűnt neki, hogy az istentiszteletre érkező férfiak nyakában jókora tarisznya, olykor végén, száján istránggal összekötött zsák volt akasztva, tele valami nehéz dologgal, mert cipekedtek vele. Nem értette, hogy az imaházba mindenki ünneplőbe jött, és ehhez az öltözékhez nem illett a hétköznapi hordozó eszköz. Amikor ez többször, folyamatosan ismétlődött, megkérdezte az idős gazda presbiterét, hogy miért van ez az ellentét. Az imaház mellett volt a Barackosi Olvasókör. A gazda kihívta a tiszteletes urat a Sámsoni útra, és megmutatta, hogy a cipekedő parasztok kivétel nélkül betérnek a körbe. Ott megisznak egy-két pohár bort, majd a náluk lévő könyveket cserélik. Különösen nagy dologidőben nem értek rá, hogy mindannyian templomozzanak, de néhány idős, már pihenőre vágyó öreg a dűlőúton jártában összeszedte a tanyákból a könyveket, és kicserélve vitte vissza. Jókai, Petőfi, Arany, Mikszáth, Gárdonyi mellett kelendő olvasmányok voltak a mezőgazdasági szakkönyvek, a rejtvények és például a Fehér-tóparti Vörös tanyában a sakk-könyvek.

---

61 HERCZEG Mihály, 1993. II/1. 176.

62 Uo. 188.

63 Uo. 198.

64 NAGY Gyula, 1975. 423–428.

A tanyai, így a pusztai olvasókörök is szellemileg alulról építkezve, saját földjükből darabot fölajánlva maguknak emelték a kört, összeadták a pénzt a berendezésre, és ahol jó tanítót, lelkészt kaptak, ott az iskolai és nemzeti ünnepeken gyermekeiket látták előadni. Ekkor már dicsekedtek velük, hogy milyen jól szavaltak vagy szerepeltek az Ifjúsági Egylet népi színjátékok előadásain. A fiatalok itt ismerkedtek, tartották a bálokat és a lakodalmakat.

A XX. század elejétől a Pusztának egyszeriben lett nótafája, magyarnóta énekese, alakultak zenekarok, kórusok, és ami külön csoda volt, rímfaragó gazdák versbe szedve, hitelesen beszélték el a Puszta történeteit, mintha naplót vezettek volna, amelyekkel szórakoztatták nagyszámú hallgatóságukat. Az olvasóköri ismeretterjesztő előadásokra szakembereket hívtak meg, és végeztek gazdasági tevékenységet is, főleg közös beszerzéseket.[65]

Elszakadási mozgalmak

A Puszta kiosztása után megindult tanyásodás következtében az első elszakadás egyénileg következett be, amikor a birtokon épült tanyába költözött fiatal család gyökeret vert. Télen sem mentek haza a városi házba, mert ott idős szüleik laktak, és életüket végleg a tanyához kötötték. Ekkor ötvöződött össze igazán a munkahely és a lakóhely. A gond ott volt, hogy időnként a városba nemcsak a szülők és az elhalt családtagok sírjainak látogatása miatt kellett hazamenni, hanem az ügyes-bajos dolgok intézése végett is.

Vásárhely és Orosháza között csakhamar kiépült az egész évben járható út, mellette a vasúttal, de ennek nem volt megállója. Egy postai küldeményért, adófizetésért, minden fontos intéznivalóért a városba kellett menni, ami a lovas kocsin oda-vissza egy napos út volt. Különösen terhessé vált a termelt áru piacozása. Mindehhez hozzájárult Herczeg Mihály világos okfejtésében a következő: „A gabonatermesztés túlsúlyra jutása, az állattenyésztés belterjesebbé válása együttesen vezetett oda, hogy az állandó kint tartózkodás teret hódított.”[66] Ez a helyzet különösen érvényesült a pusztai birtokon. Ide kívánkozik még Herczeg alábbi adata a tanyák számáról:[67]

Pusztai határnév	**1866**	**1884**
Nagytatársánc dűlő	17	35
Szőlős	18	23
Aranyadhalom	16	39
Barackos	29	60
Hatablaki kápolna	39	70
Pecércéshát	27	55
Kardoskút	24	42

A Puszta északi részén, a 13. dűlőben 300 tanya épült. Példaként Sásos Bogárzón így alakult a tanyásodás:[68]

Magános épület		**Több épületből álló tanya**	
1866	1884	1866	1884
2	7	18	33

[65] Uo. 381–405.

[66] HERCZEG Mihály, 1993. II/2: 579–581.

[67] Uo. 580.

[68] Uo. 581.

„1884-ben a Pusztaszéli úttól keletre már ezer tanyában folyt a termelő munka."[69] A Hatablaki kápolna dűlőben négy gazda szeretett volna új települést létrehozni. Kokovay Andor kereskedőnek ez időben már kastélya volt 300 hold földdel, amelyet örült volna busás pénzért parcellázni és a kastélyból községházat kialakíttatni. Az új településnek Fehér-tó vagy Új Vásárhely nevet adott volna. Pusztai Bálint és társai szintén önálló községet kívántak létrehozni és Békés megyéhez csatoltatni. Micsoda erkölcstelenségre utalt őseik keservesen megtartott földjének adóját és egyéb közterheinek javadalmát más megyére testálni! Az bizonyossá vált, hogy a tanácsnak lépnie kell.

1890-től 1894-ig eljutottak oda, hogy a Fehér-tó felső végéhez közel kijelölték Pusztaközpontot. A szomszédok vérszemet kaptak. Ennek hírére egy gyulamezei lakos a belügyminisztertől 15-16 ezer holdat kért elszakítani Orosháza számára, míg a falu atyafiságos egyezségre szólította fel Vásárhelyt. A vitához Békés megye urai is csatlakoztak, még a Szántó Kovács földmunkás zendülést is Vásárhely rovására írva. Közben Pusztaközpont épült és fejlődött. Ekkor Kardoskút határában, a vasúti megálló körül kezdtek házakat építeni. A kutasi csárda mellett 1873-ban vasúti őrházat emeltek. 1891-ben mellette már raktárt és várótermet is alakítottak ki, benne olvasókörrel. A pusztaiak határozott akarata volt, hogy itt község épüljön.[70] Amikor Pusztaközponton és Kutason temetőt is nyitottak, ez már olyan súllyal esett a latba, amelyet visszafordítani nem lehetett. A temető, ahol szülők, családtagok, rokonok pihennek, az idegyökerezést kitéphetetlenül megalapozta. Fél évszázad múlva csak a Rákosi–Kádár diktatúra tudta Pusztaközpontot elsorvasztani, de ekkor már nem tartozott Vásárhelyhez. A Puszta 1900-ban még 33 478 kat. hold területű, járás nagyságú volt.

Művészek a Pusztán

Ez időtájban jelent meg a Pusztán Tornyai János (1869–1936) festőművész, majd azok a művészek, akiket odavitt csodát, egy kis „ősi Magnus Hungáriát" látni. Az érzékeny lelkű művészeket mélyen megfogta a táj, és egymás után születtek festményeik a „nagy sömmirül", ahogy Tornyai nevezte a Pusztát. A festő találkozott Ady Endre versével:

Lelkek a pányván

Kipányvázták a lelkemet,
Mert ficánkolt csikói tűzben,
Mert hiába korbácsoltam,
Hiába űztem, hiába űztem.

Ha láttok a magyar Mezőn
Véres, tajtékos, pányvás ménet:
Vágjátok el a kötelét,
Mert lélek az, bús magyar lélek.

A drámai erejű metaforikus költemény annyira megfogta, hogy „Toldi Miklós lova. (Önéletrajz, bús magyar sors)" címmel 1908-ban megrázó festményt alkotott. Sötét, borús tájban egy gebe szabadon ballag a nagy sömmiben. Az olvasónak Erdélyi János leírása jut eszébe a pusztai ménesben látott lovakról. Ezt a tanulmányt a vásárhelyi gazdák nem ismerték, de fölháborodtak a rossz ló láttán, és azzal bosszantották Tornyait, hogy miért nem szólt nekik. Mutattak volna ők jó karban lévő lovat modellként. Nem értették, hogy a kép és a pusztai ló magyar sorsszimbólummá vált. Tornyai remek költő is volt. Egyik megmaradt versében[71] a Pusztát így örökítette meg:

---

[69] Uo. 583.

[70] Uo. 584–586.

[71] Tornyai élete végén átadta Bibó Lajos vásárhelyi írónak naplóját, verseit azzal, hogy gondozza. Közbejött a háború, amikor Bibó Pestről hazamenekült Vásárhelyre, és titkárának, a Tornyairól füzetnyi terjedelmű esszét írt Faragó Sándornak (1892–1980) átadta a festőművész szellemi hagyatékát. A háború elmúltával Bibó kérte az átadott anyagot, de Faragó nem tudott vele elszámolni. Felbecsülhetetlen érték tűnt el örökre!

A puszta meg én

Belébámulok a nagy pusztába,
A nagy puszta meg bámul belém…
Lélek se lebben, madár se retten,
Ketten vagyunk: a puszta meg én.

Álmos csöndesség – végignyújtózik,
Bágyadt homályba fény beleful –
A véghetetlen teregetőzik
S szent nyugalomban itt ellapul…

Elhagyott tanya, – állott falú,
Távoli ködben, vak szik felett…
Hova lett haj, a régi lakó?
A nagy sömmibe beléveszett.

A nagy sömmiben mélységes csöndben
Ketten vagyunk: a puszta meg én;
Én bámulok a nagy pusztába,
A nagy puszta meg bámul belém…

1915. jan. 13.[72]

Micsoda érzékeny megérzés, előrelátás ez a vers! Mintha csak a pusztai tanyavilág elpusztításának, a parasztok végvonaglásának látomása és megjövendölése lenne, amelyet Sterbetz István és a jelen fejezet megfogalmazójának leírásában az 1960–1980-as évek közepéig lehetett megfigyelni. Ezekben az évtizedekben Erdős Péter vásárhelyi festőművésszel gyakran jártuk a Pusztát. Miközben paraszt életmódbeli anyagot gyűjtöttünk, a művész a tájat festette. Mi még láttunk és Péter festett pányva nélküli, szabadon legelésző lovakat a Fehér-tó partján, de ott született az a romos parasztkocsi képe is, amely „A tanya" (1979) c. könyvünk borítólapjára került.

Tornyai sohasem vált hűtlenné a Pusztához. Amikor a halála előtti években ismét hazajött és a Kakasszéki Szanatóriumban kezeltette magát, járt a Gregus-tanyán és a Pusztán. Őt sokan követték a már elhalt és még élő művészek közül is.

A Puszta fejlesztői és iránymutatói

Elsőnek kell említenünk id. **Gregus Mátét** (1861–1938), a „Homoki apostolt". Édesapja az 1848–49-es szabadságharc katonája volt. Fia is harcos szellemet örökölt, mert mint *virilista* szüntelen küzdelemben állt a tanáccsal, hogy Kutast létrehozza és fejlessze. A Rossz-járásban, kistanyában született. Öt testvére volt. Itt tanult apjától gazdálkodni. A Dobsa-féle tanyán egy juhszínben három évig tanította egy kőműves. Szorgos munkával mintegy 12–16 kishold földet gyűjtött össze.

1890-ben már a helyi olvasókörben képzi tovább magát, és kezdeményezésére megalakult a Pusztakutasi Olvasóegylet, amelynek később elnöke lett. Jókora bankhiteleket vett föl és szigorúan takarékoskodott. Előbb 52, utóbb 40 kishold sívó fekete homokot vásárolt Pósahalmon. Itt kezdett berendezkedni a belterjes gazdálkodásra. Birtokát olyan mintagazdasággá fejlesztette, hogy Szegedről a mezőgazdasági iskola diákjait hozzá vitték bemutatókat tartani és nyári gyakorlatokra. Máté fiával

[72] KISS Lajos, 1957. 284.

nemesített, fajtatiszta baromfit tartottak, gyümölcsöst ültettek, meghonosították az öntözéses legelőgazdálkodást, gépeket vásároltak, jelentős könyvtárt gyűjtöttek, a gazdaságban szüntelenül fejlesztettek. Elindították az itt termelt áru helyben történő földolgozását. Előrelátására jellemző volt, miként malmot, pálinkafőzdét is létesített, hogy a termelvényeiket földolgozva, lisztet, pálinkát, baromfit és a csemetefákat nagyobb jövedelemért tudja eladni, és a többletbevételt a birtokba visszaforgatni. Éppen a malomiparra alapozva szeretett volna még egy tarhonyaüzemet is létesíteni.

A külső munkaerőről sem feledkeztek meg. Alapítványt hoztak létre, hogy a hűséges és jól dolgozó szolgálólány, ha férjhez megy vagy a béreslegény megnősül, kiházasítást kapjon. 1935-ben egyik szervezője volt az országos író-paraszt találkozónak a Pusztán, amelyen többek között olyan jeles alkotók vettek részt, mint Illyés Gyula vagy Sinka István, a Fekete Bojtár.

Id. Gregus Máté Németh László egyik szereplője Égető Eszter c. regényében, és róla mintázta az Iskola Kakaskúton c. esszéjének első, a pedagógiai módszert bemutató, élethű elemeket tartalmazó megvalósítóját. Féja Géza a Viharsarokban írt róla, Paku Imre a Látóhatárban. A második világháború után mint népnyúzó kulákot emlegették, és Pesten a börtönben agyonkínozták a fiát – 1975-ben, majd 1990-ben elsőnek írtunk róla életrajzot.[73]

Karasz Péter (1897–1938) a pusztai élet egyik legnagyobb szervezője volt. Ősi birtokos család sarjaként a vásárhelyi Pusztán látta meg a napvilágot szüleinek 70 kisholdnyi birtokán, amelynek minőségére jellemző volt, hogy az egész 240 aranykoronát ért. Négyen voltak testvérek. Iskolaköteles korukban az apa feles művelésbe adta a földet, és hazaköltöztek a városi házukba. Péter innen végezte el a polgári iskolát. 1914-ben a család ismét a Pusztán gazdálkodott. Nekik volt először cséplőgépük, amellyel társulásban a kisgazdaságoknak bérmunkát végeztek. Péter 1915-ben már Brassóban teljesített katonai szolgálatot. Innen a hadszíntérre vitték, gyalogosként végig harcolta a háborút, miközben megsebesült.

1921-ben, házasságkötése után idős szüleitől átvette a gazdálkodást. A földjének kisebb hányada 6 aranykoronás volt, a többi vadszik és vízállásos gyöp. Próbálkozott gabonával, kukoricával, majd gyümölcsfák ültetésével, de szinte mindent kivett a talajvíz. Ekkor mozgalmat indított a pusztai parasztok érdekében a hatóságokkal szemben a jobb talajművelés lehetősége és a vadvizek féken tartása érdekében. Féja Géza úgy írt róla, mint „fekete bajszú pusztai törzsfőnökről". Elsők között alkalmazta a *digózást* és a műtrágyázást, miközben állattartásra rendezkedett be. 1928-ban már „szikjavító tanfolyamot" szervezett a pusztai parasztok számára. 1925-ben megalapította a Csajági Olvasókört, amelynek 35-ig elnöke volt.

Miközben gazdálkodott, 1927-től haláláig a Gazdák Biztosító Szövetkezetének üzletszerzőjeként járta a Puszta tanyáit. Tapasztalatszerző kirándulásokat szervezett nekik, mintagazdaságokat tekintettek meg, elnöke lett a Baromfi- és Nyúltenyésztők Egyesületének. Kutason megszervezte a Hangya Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezeten belül a Tejszövetkezetet, és ügyvezető elnöke lett. Betanított szamarak hozták a hátukra akasztott kannákban a Puszta legtávolabbi zugából is a tejet a szövetkezeti tejföldolgozó üzembe. Továbbtenyésztésre nemesített, minőségi tojást terjesztett a tanyák között. A Simándi Béla (1899–1969) szerkesztette *Tanyai Írások* c. periodika rendszeres szerzőtársa volt. A Pusztán neki volt először kerékpárja és rádiója. 1931-től már a Magyar Rádióban is tartott előadásokat. Ragadványneve is megváltozott, a parasztág szemében ő lett a „puszták alkirálya".

Kutason Népházat létesített, a városban a Gazdasági Egylet ifjúsági csoportját szervezte meg és később ő lett az elnöke. Id. Gregus Mátéval örök barátságot kötöttek, és egymást segítették a maradi városatyákkal szembeni küzdelemben a pusztai parasztság életének megjobbítása érdekében. 1935-ben országgyűlési képviselőválasztáson indult, és megbuktatta a kormánypárti képviselőjelöltet. Ettől kezdve élclapok gúnyolták. Karikatúráján úgy ábrázolták, hogy egyik felén közönséges parasztruha, a másikon frakk volt. 1938 szeptemberében a tanyáján vakbélgyulladásban szenvedett, és mire orvoshoz került, a kórházban meghalt. Özvegye utód nélkül maradt.

Különös ember volt **Takaros Maczelka Mihály** (1868–1940). Ő nemcsak az eszével, hanem saját és családja fizikai képességeivel, mániákus rendszeretetével küzdött a rossz pusztai föld termőre fogá-

[73] SZENTI Tibor, 1975. 529–535.; SZENTI Tibor, 1990. 1: 40–51.; 2: 29–45.

sáért, hogy megéljenek és gyarapodjanak. Külső munkaerőt nem alkalmazott, nem is igyekeztek hozzá szegődni. A módszerei elképesztőek voltak, talán a körülményei kényszerítették erre.

„Ükapja a Felvidékről érkezett Vásárhelyre. Dédapja Maczelka Ferenc (1808–1866), nagyanyja Molnár Anna (1810–1849) volt, akiknek legidősebb fia, Maczelka Ferenc (1830–1873) és Bartók Julianna voltak a szülei. 1868-ban született, Ő volt a család legkisebb gyermeke. Korán önmaguk fenntartására árvaságra jutott. A vásárhelyi Pusztán, a Pusztaszéli út mentén gazdálkodott, örökölt kisbirtokán, amelyet vásárlással, bérlettel 23 holdasra növelt.[74] Itt, önmaga és családja munkaerejének végletes kizsákmányolásával, a mániákusságig pontos, takarékos gazdálkodással, országos hírű mintagazdaságot teremtett. Munkamódszereiről legendákat beszéltek. Saját bevallása szerint napi két órát aludt. 1913-ban aranyoklevéllel, 1931-ben állami elismerő oklevéllel tüntették ki, Mauthner, a híres vetőmag-kereskedő tőle vásárolta a kukorica-vetőmagot. Birtokának csodájára jártak, de példáját – bár rokonai közül néhányan megpróbálták – nem bírták követni. Környezetétől a »Takaros« ragadványnevet kapta, Móricz Zsigmond is ilyen címen örökítette meg alakját riportjában, amely a Pesti Napló 1933. augusztus 13-i számában jelent meg. Ambrus Annát 1892-ben vette feleségül, akivel egész életét leélte. Két fia és három lánya született. Leszármazottai a mai napig majdnem ugyanazon a földön gazdálkodnak, és Nagymágocson laknak.”[75]

Nagy Gyula így jellemezte: „A fiai, lányai belegörbültek az állandó megfeszített munkába… Gyerekeinek drága ruhát vett, de nem állt rajtuk a ruha, mert a sok munkában elformálódott a testük. János fia háborúban járt és fogoly volt. Ott kipihente magát… A takaros Maczelka-féle minta-kisbirtokot a környékbeliek is nézegették, bámulták, de nemigen utánozták, mert azt mondták róla: »kibírhatatlan!«”[76]

Fontos volna még írni Győri Dani Sándorról, a földszerzőről, Rózsa Imre dalköltőről[77] és még sok értékes vagy különös emberről. Őket mint a természet gyermekeit a Puszta nevelte ki, és minden más táj paraszti életétől eltérő, egyéni világban élték le életüket. Róluk és az itt nem említettekről külön könyvet lehetne írni.

Sorsfordító idők

A két orosházi barát: Nagy Gyula múzeumigazgató és Darvas József író – Kádár János kulturális minisztere – együtt végezte a tanítóképzőt Kiskunfélegyházán. Nagy Gyula még nyugdíjasként is gondozta Darvas orosházi emlékházát. Elmesélte, hogy egy közös beszélgetésük során Darvas úgy nyilatkozott neki, hogy „a magyarságot csak a honfoglalás és az államalapítás, meg a kereszténység erőszakolt fölvétele során érte olyan gyökeres változás, mint amilyen a szocializmusban bekövetkezett”.

A parasztság, különösen itt a vásárhelyi Pusztán, keményen megdolgozott minden szem búzáért, valamennyi jószág megtartásáért. Hozzászokott, hogy mindent magának szükséges megtermelni, és rossz döntéseiért a természet azonnal bünteti, ezért előrelátóan, takarékosan kellett gazdálkodnia. Megszokta, hogy a gazdaságában ő az úr. A szocializmusban nagyot fordult vele a világ. Az egyéni gazdálkodásról át kellett térnie a közös termelési módra, amikor az eszét nem használhatta, csak a munkaerejét, és megtanulhatta, hogy mások gondolkodnak helyette. Ráadásul mindezt kényszer hatására kellett cselekednie. A Pusztában hozzászokott a szabadsághoz, amelyet legföljebb magának korlátozott, a téeszben mindent parancsra teljesített, még akkor is, ha élet- és munkatapasztalatával előre látta, hogy a feladat elvégzése fölösleges vagy kimondottan káros.

Az új életformához szükséges volt a parasztság teljes vagyona: földje, állatai, szerszámai, lakóhelye és munkaereje. Nincs a világon olyan nép, amely dalolva válik meg mindattól, amit ősi jusson

[74] Nagy Gyula az Élet a Vásárhelyi-pusztán c. könyvének 544. oldalán azt írta, hogy 20 kishold saját földje volt és 24-et bérelt, tehát összesen 44 holdon gazdálkodott.

[75] Az idézett szöveget dr. Elek András, a Maczelka családfa kutatója bocsátotta rendelkezésünkre. Segítségét köszönjük.

[76] NAGY Gyula, 1975. 541–545.

[77] Uo. 547–552., 553–559.

örökölt és saját kemény munkájával gyarapított az életben maradásának biztosítására, márpedig május elsején, a fölvonuláson idegen zászlót lengetve, elnyomó vezérek óriási képeit magasba tartva kellett a dísztribün előtt elmasírozva vagy kocsin ülve túlharsognia a fülsüketítő mozgalmi dalok cinikus strófáit. A pusztaiaknak nagyon nem tetszett ez a világ, és kezdtek ellenállni.

Köztudott, hogy a Viharsarokban, különösen Vásárhelyen, ahol 1949-ig közel hétezer tanyaszámot osztottak ki, minden felülről jövő rendeletet a helybeli diktátorok tovább élesítettek, hogy a metszés minél jobban fájjon. A határban különösen a Vásárhely-kutasi rendőrőrs tűnt ki a brutális bánásmódban, ahol a pusztai gazdák jelentős része megfordult, és az alapos ütlegelés vagy lelki terror után összeroppanva mindenéről lemondott, avagy közülük nem egy gyöngébb idegzetű ember öngyilkosságba menekült. Nem volt irgalom. Rákosi Mátyás kedvenc mondását többször hangsúlyozta: „Ha egyik nap megkopasztják a parasztot, másnapra kitollasodik."[78]

1945-től kezdve már rohamosan érezni lehetett a rendszerváltoztatással járó súlyos terheket és megtorlásokat. Itt már hamarabb kezdtek „kulákozni", mint az ország más vidékein. Amikor 1948-ban Rákosi meghirdette a fordulat évét, elindult a mértéktelen beszolgáltatás, adóztatás, rekvirálás, vagyonelkobzás, valamint vagyonvétségért és a szocializmus elleni izgatásért emberek ezreinek meghurcolása. Az idősebbek még türelmesebbek voltak, de a fiatal gazdák jövőjük és életük tönkretételét látták a diktatúra rohamos kialakulásában és térhódításában.

1949-ben megjelent a Pusztán Blahó János (1923–1951), aki felvidéki születésű volt, de nem kívánt Csehszlovákia állampolgára lenni. Orosházán települt meg, ahol gyümölcs- és baromfi kis- és nagykereskedéssel kívánt foglalkozni, de a vállalkozás reménytelenségét érezve a pusztai fiatalok között elkezdte szervezni a fehérgárdista mozgalmat, amelynek a Rákosi-rezsim fegyveres megdöntése volt a célja. Az ellenállásban résztvevők száma gyorsan terjedt, és Nagymágocstól a Fehér-tóig egyre több tanyában tartottak titkos szervező gyűléseket. Pósahalmon lakott ifjú Kovács István (1927–1951), aki Blahó szervező társává vált, és a Puszta jelentős gazdái életkoruktól függetlenül már csatlakoztak a mozgalomhoz. A szervezet kezdetben úgy működött, hogy négy-négy ember ismerte egymást, ez volt egy sejt, majd ők további négy embert igyekeztek beszervezni.

A teljesség fölsorolása nélkül csupán néhány jelentős nevet emelünk ki közülük: Rostás János, Mérai Kálmán, Murgács Kálmán, Szőke Pál, Juhász Imre, Dajkó István, Csáki Kálmán, Gallyas János, Fejes István, Rostás Ferenc, Rostás Flórián, Juhász Nagy István és Mihály, Koncz Imre és József, Nagy Ferenc. A mozgalom futótűzként terjedt tovább Szenttetornyára, Sámsonra, Gádorosra, Békés és Csongrád megye más területeire, a Vásárhely Tanya határrészében élőkre, egészen Szeged határáig. Néhányan már fegyvert is szereztek. Próbariadókat, éjszakai gyakorlatokat tartottak, és abban a naiv reményben készültek a fölkelésre – amely cserbenhagyás 1956 októberében és novemberében megismétlődött –, hogy majd a nyugati nagyhatalmak segítségül jönnek. Ezt a hazug propagandát folyamatosan hallgatták az Amerika Hangja, a londoni és a Szabad Európa Rádió műsorain keresztül.

Közben az ÁVH besúgókat: „téglákat" épített közéjük, és részletesen megismerte mind a szervezkedést, mind a benne résztvevőket. 1950 kora őszétől megindult a földalatti mozgalom fölszámolása. Az első alkalommal 61 embert fogtak el. Rostás Jánost például szeptember 21-én tartóztatták le. Tipikus volt, hogy az ÁVH fegyvert dugott el a tanyában, amelyet egy nap múlva házkutatás alkalmával látványosan megtaláltak. A vezetőket előbb a vásárhelyi, majd a Csongrád Megyei ÁVH börtönébe, a szegedi Tisza Szálloda alagsorában kialakított cellákba vitték, ahol elképesztően szadista fizikai és lelki kínzásoknak tették ki őket. A legtöbb ember életre szóló, súlyos károsodást, egészségromlást szenvedett. Sokáig ítélet sem volt ügyükben. A ma is élő Rostás Jánost például 1951. január 11-én a szegedi megyei bíróság ítélte életfogytig tartó börtönre, teljes vagyonelkobzásra és 10 évig tartó közügyektől való eltiltásra.

Az első áldozat Juhász Nagy István volt. 1950. szeptember 24-én fogták el és vitték Szegedre. Családja 1951-ben kapott értesítést: „Juhász Nagy István meghalt 1951. január 3-án, temetése megtörtént." Mivel elítélve nem volt, a Belvárosi temetőben hantolták el, és halálát önakasztásnak állították be.[79]

---

[78] ŐZE Sándor, 2005. 17.

[79] Uo. 74–75.

Blahó Jánost és Kovács Istvánt 1951. március 30-án a szegedi Csillag Börtön udvarán fölakasztották. Külön büntetésük az volt, hogy testüket nem adták át a családnak emberhez méltó módon eltemetni, hanem az Anatómiai Intézetbe szállították, ahol az orvostanhallgatók szétboncolták őket, így semmisültek meg.[80]

Juhász Imre elbeszélte, hogy az életben hagyott foglyokra elviselhetetlen börtönévek, kényszermunkatábor, tébécéfertőzés és megnyomorodás várt. Őt csak 1953 augusztusában ítélték el. Huszonketten Kistarcsára kerültek. Négyszázötven rab ásta az Inotai Erőmű alapjait, köztük munkaszolgálatos kulákfiúk dolgoztak katonaként. Az volt a cél, hogy minél több ingyen munkást kapjanak erre, az akkor még kézzel végzett, hihetetlenül nehéz fizikai munkára. A fehérgárdisták közül többen kerültek Márianosztrára és különböző szénbányákba is. Aki szabadult, állandó megfigyelés alatt állt, a rendőrségen évekig jelentkeznie kellett. Kitelepítették őket, vagy nem térhettek haza, állást nem kaptak.

Különös, de az életmóddal, az itteni emberek szokásával és a táj adottságával függött össze, hogy betyárromantika nélkül ugyan, de állandó keresésük ellenére is évekig tudott bujdosni az ÁVH elől az 1950-es évek Pusztájában Csáki Kálmán, Dajkó János, Dimák Antal és Lantos János.[81]

Közben a Pusztán és környékén újabb és újabb ellenállási mozgalom éledt. Egyiknek Sámson volt a fészke. A módszer ugyanaz volt, mint korábban: megvárták, míg a szerveződés megerősödik, azután lecsaptak rájuk. Nagy Imre bukása után, 1955-ben fogták el az újabb megfigyelteket. Az 1956-os események során a Puszta már csöndes volt, lázadó magatartásáért egyedül Lázár Lajost internálták. Az sem járt jobban, aki nem vett részt a földalatti mozgalmakban.

A XX. század közepére itt több jelentős középbirtok alakult ki. Ezek gazdáinak zöme tevőleges fizikai munkát nem végzett, hanem külső munkaerővel dolgoztatott. A szocialista rezsim nem vette figyelembe, hogy sok munkásnak éppen ők adtak kenyeret, hogy családjukat eltarthassák. Közéjük tartozott – a teljesség igénye nélkül – például dr. Kokovai Gyula 600 holdjával, Csávássy Hódi Sándor 500, Elek Mihály és Áron 200-200, Maczelka Gábor 120 és Kókai Varga János 120 holdjával. Rostás Józsefnek négy cséplőgarnitúrája volt, erre alapozták a szerveződő Gépállomást, és a birtokán alakult meg az Új Élet TSzCs. Kanda Béla gazdának hengermalma volt.[82] Id. Gregus Máté birtoka gyermekei között szétaprózódott ugyan, de Máté fia vitte tovább a fő tanyát, amely szintén kellett a szövetkezetnek. Őt az ÁVH Pestre hurcolta. Ott úgy megverték, hogy belehalt belső sérüléseibe és az orvosi ellátatlanságba. Kegy volt, hogy holttestét kiadták, és Székkutas temetőjében hantolhatták el. Az apai birtok mind szövetkezeti kézbe került, a tulajdonos Gregus fiakat kivétel nélkül elzavarták, még a mezőgazdaságban sem tudtak elhelyezkedni.

Kuláküldözés, szövetkezetbe terelés

Nekünk, vásárhelyieknek „két Trianonunk” volt. Megszenvedtük az 1920-as békediktátumot is, amikor külön vonatokkal érkeztek Erdélyből és a Partiumból a magyar menekültek, akiket a város nehezen tudott lakással, munkahellyel ellátni; majd 1950-ben az országos területrendezés következett. Közben a Pusztát kezdték Vásárhelytől elcsatolni. 1947. január 1-től Orosháza a hozzá közelebbi részből 2506 kat. holdat kapott. 1950. január 1-től szinte az egész Pusztát elcsatolták, csak egy Csomorkányhoz közeli töredék maradt meg belőle. Létrejött Kardoskút és Székkutas község, utóbbi országosan arra volt kijelölve, hogy szocialista mezőgazdasági mintafaluvá fejlesszék. Ebből szinte semmi sem lett. Szintén elcsatolták Mártélyt a Tiszánál, a Pusztával együtt összesen 49 ezer kat. holdat.[83] Volt olyan

[80] Édesanyám és Teréz húga akkor a Szent István utcában, Elek András gazda házában lakott a családdal, és éjszaka illegális varrással igyekeztek a hattagú családot fenntartani. Hozzájuk járt ruhái átalakítását kérve Kovács István édesanyja, aki titokban jött, és annyit elbeszélt: számukra a legszörnyűbb az volt, hogy fiuktól el sem búcsúzhattak és nincs sírja, ahol gyászolhatnák.

[81] ŐZE Sándor, 2005. 391.

[82] Uo. 16.

[83] Hódmezővásárhely történeti kronológiája, 160., 165.

család, amelyik 1850 és 1950 között – száz évre átlagban három nemzedéket számítva –, ahogy osztódott, egymás közelében külön tanyát épített. Az új közigazgatási határt úgy húzták meg közéjük, hogy ügyes-bajos dolgaik intézéséért egyiknek Vásárhelyre, másiknak Oroszházára, a kutasiaknak pedig Szentesre kellett eljárni.

Amint 1948-ban megindult a módszeres kuláküldözés, a szövetkezetek folyamatos megalakításával egyre nagyobb volt a pusztai parasztság áldozata. A Puszta legnagyobb határát kétségtelenül Székkutas kapta. Példaként érdemes áttekintenünk az itt létesült, összeolvadt, szétvált, megszűnt, szüntelen átalakuló mezőgazdasági szövetkezeti hálózatot. Simonffy Ferenc ügyvéd Székkutasról írt kötetének adatait felhasználva Őzéék így foglalták össze: „1948. Petőfi, 4500 kat. hold, 1949. Bacsó Béla 1300 kat. hold. 1949. Vörös Csillag 1200 kat. hold. Ezek 1955-ben Új Élet néven 2500 kat. holdon egyesültek. 1952. Dózsa, 1800 kat. hold, 1954, Aranykalász 1200 kat. hold, 1954 Újbarázda 700. kat. hold. 1959-ben az Aranykalászt átvette az Új Élet, az Új Barázdát a Petőfi. 1948-ban Schönherz MTSZ alakult Tompaháton és Mágocsoldalon. 1959-ben itt is elkezdődött a megalomániás birtoknagyítás. A Dózsa, Új Élet és a Schönherz téesz egyesült. 1969-ben a Petőfi és az Új élet, a két legnagyobb szövetkezet is összeolvadt. Később még csatlakozott az eredeti nevét továbbvivő Új Életbe a Béke és a Kossuth MTSZ”[84] is. A fő cél az volt, hogy „egy falu, egy szövetkezet legyen”.

Kotymán László segítségével megkaptuk az adatbázis egy részét, amely számba veszi a közelmúlt és a jelen körülményeit. Érdemes összehasonlítást tenni.

A rendszerváltásig a következő gazdaságok működtek a nagy Pusztán:

Hódmezővásárhely

Vöröscsillag, majd Hódcsillag Tsz. Jelenleg Hódagro Mezőgazdasági Zrt. (1999-ben alakult)

Május 1. MgTSz. (Mint ős TSzCs, jelenleg is megvan.)

Székkutas

Székkutasi Új Élet MgTSz. (Mint ős TSzCs jelenleg is működik)

Hódmezővásárhelyi Állami Tangazdaság (Jelenleg Hód Mezőgazda Zrt.)

Nagymágocs

Egyetértés MgTSz. (Már nem létezik.)

Orosháza

Béke MgTSz. (Eredeti formájából átalakult Agrár Szövetkezetté.)

Új Élet MgTSz. (Teljesen fölszámolódott, darabjaira esett)

Kardoskút

Rákóczi MgTSz. (Jelenleg Kardoskúti Zrt.)

Békéssámson

Előre MgTSz. (Jelenleg Faluszövetkezet.)

El lehet képzelni, hány parasztgazdát kellett ahhoz teljesen tönkretenni, minden vagyonából kiforgatni, börtönbe zárni, kivégezni, hogy ennyi szövetkezetnek megfelelő központja, az üzemegységeknek részközpontjai legyenek. A kuláküldözés a parasztélet minden részletére kiterjedt. Néhány példát említünk. Nagy György István akkor székkutasi lakos elbeszélte, hogy Juhász István Pósahalmon, a rendőrségi „bánásmód” után fölakasztotta magát. „Amikor a fia visszagyütt a börtönbül úgy röttögött, hogy az is a kötelet választotta […] Kiss Szabó Pált és szomszédját a kutasi őrsön szömközt állították, és a két 70 év fölötti öregnek ëgymást köllött köpködni. Mindketten belezavarodtak.”[85]

Székely Szűcs Ernőné Lakatos Viktória családjának 22 kat. hold földje volt a Pusztán. Apját kilakoltatták, csereföldet 15 km-re kapott az új kis tanyától, amelybe a szerszámok be sem fértek, ezeket a megalakult állami gazdaság kapta meg ingyen. 1953-ban elvitték a család összes ékszerét. Viktória 1950-ben férjhez ment, de titkolták, ezért egyedül gazdálkodott a csajági határban, 40 kisholdon, de ebben akadt olyan rossz talaj is, ami adómentes volt. A férje Vásárhelyen lakott, onnan gazdálkodott, mivel Gajdospusztán neki is volt 40 kishold földje, és e két terület együtt már üldözendő volt. „A férjem lopva járt ki néha hozzám, vagy én haza…” – vallotta. „A beszolgáltatás elmulasztása miatt

[84] ŐZE Sándor, 2005. 41.

[85] SZENTI Tibor, 2008. 121.

állandóan kaptuk a pénzbüntetést. Emelték az adót. Ha befizettem is, másnap újra adóhátralékot hoztak ki. A termény-beszolgáltatást is növelték."

Viktória már 1949-ben kuláklistára került, majd férje is követte. „Naponta gyütt a végrehajtó. Még a pölyhös kacsát is elvitte a kotló alul." 1951-ben a későn végzett tarlóhántás miatt 6, a sertésbeadás késésért 2 hónapi börtönre ítélték, és Szentesre kellett bevonulnia. Egy hónap után már annyian voltak a börtönben, hogy egy részüket, így Viktóriát is átvitték a Szegedi Csillagbörtönbe. Spenót és korpaleves volt a menü. Vérhas-járvány ütött ki a női elítéltek között. A börtönben közben folyamatosan értesítették, hogy mivel az elhagyott földjét nem művelte, ezért újabb és újabb börtönbüntetéseket kapott.

1952 nyarán már mindenki a börtönben ült, akinek még magánkézben lévő földje volt. Annyian voltak, hogy képtelenség volt őket bennt tartani, ezért amnesztiát kaptak. „Így szabadultam mög én is, mert másként még két évet lë köllött vóna tőtenöm."[86] Közben mind az urától, mind az asszonytól mindent elhordtak. A férjének maradt 8 hold földje, azzal pártoló tagként beléphetett a szövetkezetbe, de őt nem vették be, munkát sem kapott. 1962-ben a vásárhelyi Gépjavító Vállalatnál alkalmazták segédmunkásként. Felesége öreg szüleit ápolta.

Cs. Szűcs Imre is alaposan kipróbálta a börtönt 1952–53-ban. Erről „Bűnösök éneke" címmel hosszú, gúnyos verset írt. Részlet belőle:

„Akik a bűn örvényébe alámerültünk,
Együtt vagyunk a börtönben. Ide kerültünk.
Vasöklével lesújtott ránk a dolgozó nép,
Gaztetteinkre így felelt: ez most már elég!

Elmélkedhetünk itt már most bűneink felől,
Mennyi mindent elvonunk a dolgozók elől.
Mennyi tojás, tej, baromfi a lelkünkön szárad?
S mivel vagyunk adósok a nép államának?…"[87]

A Pusztán 1952-ben a lesöprött padlások, kitakarított szérűskertek és a rekvirálások miatt a jószágnak sem szemes, sem szálas takarmánya nem maradt. A parasztok nem vághatták le, pedig ők is éheztek, ezért az állataikat szabadon engedték, hogy az istállóban, ólban éhen ne vesszenek. Vörös Pál fehér-tóparti gazda verset írt „Az állatok beszélgetése a Pusztán" címmel, amelyben emberi nyelven megszólal a ló, tehén, disznó, kutya és mesélnek sorsukról. Rövid részlet:

„Tisztelt barátom, nyerített fel a ló,
Úgy látom, nincs itt harapnivaló.
Szalmával traktálnak s penészes pelyvával,
Az oldalamat verik sűrűn vasvillával.
Mert a tél utolján előfordult sokszor,
Egész nap csattogott hátunkon az ostor.
Társammal be voltam fogva az ekébe,
Ő már el is pusztult végkimerülésben.
Akkor így szólt gazdám, eredj, lovam szélnek,
Én meg majd valami traktor után nézek…"[88]

Kegyetlenségben és reménytelenségben a Pusztán az 1952-es év volt a legszörnyűbb. Az 1960–70-es években rendszeres pusztai gyűjtőútjaink során találkoztunk egy különös tanyával. Olyan szépen

[86] Uo. 129–136.
[87] CS. SZŰCS IMRE, 1997. 35.
[88] SZENTI Tibor, 2008. 124.

rendben volt, mintha laknának benne. Ahogy múltak az évek, az épületek állaga alig változott, a tetőn egy-két cserép lejjebb csúszott, a falról a mész pergett, de lakható volt. Többször kopogtattunk, és szerettünk volna bemenni, a gazdával beszélgetni, de az ajtaján mindig lakat lógott. Amikor legutoljára jártunk ott, a már kihalófélben lévő tájban, a dűlőúton egy kocsi haladt és a hajtójától érdeklődtünk a tanya gazdája felől.

A pusztai ember alig akart velünk szóba állni. Félt, amikor látta, hogy onnan jövünk, és annyit mondott, hogy az egy „szellemtanya" (mások szerint „kísértettanya"), oda nem tanácsos járni. Később még egy hasonlóval találkoztunk. A pusztai emberek babonás félelemmel kerülték az ilyen tanyákat, mert úgy vélték, hogy bennük az egykori gazdájuknak a szelleme lakik. Közben évtizedek teltek, és kérdésünkre 2008 augusztusában kaptunk megrendítő választ az egykori tanyagazda unokájától. A szellemtanya Füvesi János (1902–1952) kutasi gazdáé volt. Akár Takaros Maczelka, ő is nagy gondot fordított a tanyára. 1950. január 23-án belépett a Petőfi TSzCs-be, hogy a tanyájában maradhasson. Arra viszont szemet vetett a szövetkezet egyik vezetője, és ki akarta túrni. Elindult a besározása, hogy a téeszbe befurakodott kulák, aki bomlasztani akar.

Füvesi gyönge testalkatú ember volt, aki nehéz fizikai munkát nem tudott végezni, ezért a lóistállóban volt éjjeli őr. Egy éjjel, amikor Füvesi kiment az istállóból dolgát végezni, vetélytársa beosont, és a lovak alatt több helyen fölgyújtotta a friss almot. Amikor már az egész épület égett, lármát csapott, jöttek a központban lakók a tüzet oltani és azonnal megjelent a rendőrség is. Füvesi hiába rimánkodott, hogy ne bántsák, ő nem tett ilyet, parasztember sohasem volna rá képes, elvitték Szentesre.

1952. december 10-én a Kommunista Párt Csongrád megyei napilapjának, a Viharsaroknak a 2. oldalán nagy betűkkel „Mikula János, a Petőfi tsz. tagja" a következő címmel beszámolót írt: „A kulák ügynöke felgyújtotta a tsz istállóját − nyolc ló elpusztult." Részlet a cikkből: „A Petőfi termelőszövetkezet egy kulák befolyása alatt álló tagja, Füvesi János felgyújtotta a központi lóistállót. Nem annyira a tűztől, mint inkább a füstmérgezéstől bennepusztult nyolc darab gyönyörű lovunk; köztük hat olyan, amelyik a közeli hónapokban ellett volna. Kárunk 28 ezer forint […] Füvesi János az elpusztult lovak gondozója volt […], de két hét múlva köpönyeget fordított. Kijelentette: neki terhes ez a feladat […] A vezetőség ekkor úgy döntött, hogy Füvesi János helyett mást állít be és Füvesi át kell, hogy adja lakását az új lógondozónak […] Füvesi János azonban hallani sem akart arról, hogy kiköltözzék a lakásból. Kijelentette: ő onnan élve nem megy el […] Amikor látta, hogy nincs mentség és az új lógondozó már rakja a folyósóra a bútorait, kihasználta az utolsó éjszakát. Bevallása szerint éjfél után fél kettőkor felkelt, bement az istállóba, azt két helyen felgyújtotta és ismét nyugodtan lefeküdt. Nem zavarta a lovak vad dübörgése, halálhörgése és könyörgő nyerítésük. A tüzet az új lógondozó fedezte fel, aki a harmadik tanyából ment át valamivel négy óra után a lovak ellátásáért…"

A Viharsarok 1952. december 13-i számának harmadik, teljes oldalát betöltő részletei:

„A statáriális bíróság halállal sújtotta a Petőfi termelőszövetkezetben gyújtogató kulákot" „Az a dolgozó paraszt, aki Sztálin elvtárs születésnapjára megfogadta, hogy beadási kötelezettségét minden terményből száz százalékig teljesíti, az a jövőbe lát […] a felszabadulás szele véglegesen elsöpörte azt a gyalázatos kizsákmányoló rendszert, amelyben a kulákok voltak a hangadók, akiknek »tanácsára« tízezrével verték bilincsbe a napszámosokat, szegény- és középparasztokat […] A termelőszövetkezetben ott volt és bomlasztott Füvesi János kulák, aki attól a pillanattól kezdve, hogy belépett a termelőcsoportba, előre megfontolt, aljas szándékkal napról-napra, lépésről-lépésre tudatosan készítette elő a legkülönbözőbb rombolásokat […] Ezért, amikor csak meglátták bárhol, úgy beszéltek róla:

− Itt jön már a fényescsizmás János-gazda […]

[…] feleségül vette Fejes József 110 holdas kulák neveltlányát és ettől kezdve, mint »újdonsült vőre« , rábízta a kulák a birtokán robotoló cselédek felügyeletét […]

Kokovai István, amikor odaszállította bútorát a központi tanyába, felszólította Füvesit, hogy a határozat értelmében költözzön máshová, a kulák határozottan azt válaszolta:

− Én a tanyát élve el nem hagyom.

A dolgozók felháborodása

Amikor a Petőfi tsz tagjai megtudták, hogy Füvesi János kulák követte el az aljas bűntettet, felháborodásukban tömegesen mentek a központi tanyába, hogy a helyszínen agyonverjék.

ÍTÉLET

Füvesi János gyújtogató kulák ügyét pénteken tárgyalta a megyei bíróság rögtönítélő tanácsa és a tárgyalásra meghívott tsz-tagok, egyénileg dolgozó parasztok és munkások hatalmas lelkesedésétől kísérve jogerősen halálos ítéletet hozott […]

Nincs helye kíméletnek és könyörületnek az osztályellenség iránt, akik a pusztulást, nyomort és éhséget szívesebben látnák hazánkban, mint a békés alkotómunkát és dolgozó népünk biztos boldogulását.

Dolgozó parasztságunk, termelőszövetkezeteink tagjai soha egy pillanatra se tévesszék szem elől népünk szeretett vezérének, Rákosi elvtársnak figyelmeztetését, aki az osztályellenségre vonatkozóan azt mondta:

»Ezek az elemek abban a pillanatban, amikor velük szemben lanyhul az éberség, azonnal működésbe lépnek és nem egyszer jelentékeny károkat okoznak a népi demokráciának. Ezért fokozni kell az éberséget és lankadatlanul folytatni kell a tőkés rendszer minden maradványával szemben a harcot.« […]"

A Szabad Népben Bilka Pál méregbe mártott tollával írt hasonló tartalmú, de újat nem tartalmazó cikket: „Halálraítélték a gyújtogató székkutasi kulákot" címmel. A koncepciós pörnek nyilvánvaló szándéka a megrettentés volt. A tárgyalás után az ítéletre alig negyedórát kellett várni, majd tizenegy órakor fölolvasták a következőt: „Füvesi János kötél általi halára ítéltetik. A vádlott kegyelemre nem méltó, az ítélet azonnal végrehajtandó!"

A vádat egyedül Kokovai képviselte, aki a bűntettet nem tudta bizonyítani, de ezt nem is kérték tőle. A gyanúsítottra a halálos ítéletet már mint bűnösre mondták ki. Szentesen sem bitófa, sem hóhér nem volt. Szegedről kellett hozni. Útközben a kocsiról a bitófa lerázódott és nyoma veszett. Későn vették észre, ezért a kocsinak újra vissza kellett mennie a Csillag börtönbe. A szentesi bíróság szűk udvarán annyi kíváncsi leste az akasztást, hogy alig fértek. Délután háromkor állt a bitófa, a kivégzés megtörtént. A párttitkár kérte, hogy a testet elrettentésképpen hagyják estig lógni, „hadd lássák!", hogy a „munkásököl, vasököl, odaüt, ahova köll!", de az orvos nem engedte. A holtat nem adták ki, hogy a család eltemethesse. Budapestre küldték a Bonctani Intézetbe. Ismerős a kép, a kivégzett fehérgárdistáké is hasonló sorsra jutottak. Füvesi családját elüldözték. Soha többet nem mentek ki a Pusztára, hogy megnézzék, mi lett a tanyájukkal. Ma már kideríthetetlen, hogy a Füvesi Jánost bitófára juttató meddig lakta, de nem sok öröme telhetett benne, mert a pusztai közösség az egész telket messzire elkerülte, valóban szellem- vagy kísértettanya vált belőle.

A szövetkezeti múlt. A pusztai parasztság kipusztulása

Azok a gazdák, akik mindenüket elvesztve az 1960-as, második tagtoborzás után bekerültek a szövetkezetbe, ott csak részfeladatot láttak el, főleg nehéz fizikai munkákat végeztek. Sohasem ismerték el őket teljes jogú állampolgároknak. Éhbérért, testileg, lelkileg megnyomorodva tengődtek, sokan magukra maradtak és várták a halálukat. A család falura, városra költözött, fölhagyott a földműveléssel.

Amikor a gazdaságokban megjelent a külföldről behozott holstein-fríz bőtejelő marha, a Pusztán megváltozott a legelőgazdálkodás. Amíg a szürkemarhák szabadon legeltek, ezeket a teheneket villanypásztorral elkerített, hatalmas zárt területeken legeltették. Amikor a gyepet teljesen kihasználták, tovább vitték a villanypásztort, és a marhák újabb nagy területeket éltek ki. Azzal nem törődtek, hogy a bekerített területekbe gyakran tanya is került.

Gondoljunk bele, hogy a második világháború után évek múlva sokan tértek haza hadifogságból, ahol szögesdrót-kerítés mögött tengették szomorú életüket. Bennük az újabb bekerítettség ezt az érzetet keltette, és tömegestől kezdték árulni a tanyákat, de senkinek sem kellett. Ráadásul ez az időszak egybeesett Kardoskúton a szénhidrogénmező létesítésével. A földből kivett nyersolaj és gáz helyébe a talajvíz egyre mélyebbre süllyedt. Az ásott kutak kiszáradtak, ember és jószág víz nélkül maradt.

Mindehhez hozzájárult a repülőgépes vegyszerezés. Kezdetben nem kerülgették a tanyákat, hanem végigpermetezték. Méreg került a kútba, tóba, állatok pusztultak el, és az érzékeny akácfák, gyümölcsfák kiszáradtak. Az emberek tanyáikat eladatlan hátrahagyva, pusztulásra ítélve elmenekültek. Csak azok maradtak, akik a pusztai szabadéletet nem tudták az urbánussal fölcserélni, akik érzelmi vagy gazdasági okokból halálukig ragaszkodtak a földhöz, amelyet megműveltek, amelyből éltek, és ahol elődeikkel együtt születtek. Ők még mindig bíztak egy szebb jövőben, hogy ez az esztelen világ nem maradhat így. Végül az a réteg maradt, akinek nem volt hová mennie. A család csakhamar elszivárgott a tanyából, a házastárs meghalt.

Szólni kell még egy másik pusztai rétegről is, a családot nem alapító magányos férfiakról és nőkről, akik vénlányként vagy agglegényként tengették életüket. Itt mindig volt egy végtelenség érzet, hiszen a tanyák nem olyan sűrűn települtek, mint a Tanya határrészben. Bár épültek iskolák, olvasókörök, az ismerkedés és a párválasztás mindig nehezebb volt, mint más tanyás területeken. A két világháborúban a férfiak megtizedelődtek. Akik fogságból hazajöttek, azt tapasztalhatták, hogy az itthon maradt csinos lányok gyakran idős férfiakhoz is hozzámentek, csakhogy ne maradjanak magukra, vagy közben elhervadtak, és nem vágytak már társra. Kialakult magányos életformájukat nem kívánták föladni és „idegen" embert, nőt kiszolgálni. Ilyen helyzetbe került például Böjti Margit a Puszta 897 sz. tanyájában vagy a szovjet fogságból visszatért leventék: az iker Papp Lukács István és János Székkutas, VI. Sóstópart, Fecskésparti dűlő 87. számú tanyájukban.

A Pusztán tengődő magányos emberek halála sok esetben döbbenetes volt. Először Sterbetz Istvántól hallottunk róla, majd a „Természet szolgálatában" című könyvének „Elmúlik egy világ" fejezetében írt róla: „A tanyaudvaron derékig érő gaz, beomlott, üres istálló. A lakóház egyetlen ablakából hiányzik az üveg, helyette szalmacsóvát gyömöszöltek. Sovány kutya ódalog elébünk, de nem ugat, tekintete inkább enni kér. Az öregember ott ül az ól sarkánál, köszönésünket nem fogadja. Messze néz, révült tekintettel, gondolata túljutott már az értelem határán, elméje elborult a magánosságban. Ő már valahol egy másik világban él. Amely nem ismer örömet, bánatot, vágyat, érzéseket […]

Felesége rég meghalt, hozzátartozói elszéledtek. Ő maga belerokkant a paraszti munkába, s az évek is elszálltak lassan fölötte. Élelmet most hol ez, hol az hoz alkalomszerűen embernek, kutyának a környező tanyákból, mikor kinek jut eszébe […]

Akkor ősszel pedig nagy volt a sár, utána a hó is mindent elborított, meg talán sok egyéb dolguk is akadt a szomszédoknak, mert amikor tavasz felé megint arra jártam, a tanya már üres volt. Valamikor karácsonytájt találták halva az öregembert az ételhozók, a szobába zárt kutya is ott pusztult mellette. Azt is elmondták, nem evett a gazdájából, pedig éhségében múlt ki becsülettel." [89]

Az elmúlás egy másik tapasztalatának leírását így folytatta:

„Félig lebontott ház, a megmaradt kemence szabadon áll a kettőbe vágott épület hátterében. Feketeruhás öreg paraszt ül a padkán, fejét tenyerébe hajtja. Körülötte pedig forr, pezseg az élet…

– Bontják a tanyát?

– …sokat kínlódtam. Tuggya hosszú vót az élet. Piavénál harmadmagammal maradtunk a századbó' tizennyócba. Azután hazagyüttem, dógoztam végig. A fiam mán nem akar paraszt lönni, ēment a városba. Én mög bontom a tanyát. Nyócvanöt éves vagyok, minek lögyön?… Aztán lassan, most mög abbahagytam…

– Miért?

– Mer, nem löhet! Ide gyükereztem. Nem hagy a főd.

– És most mi lesz, mit fog tenni?

Őrzöm a Szürkét, lássa jó füvet tanál itt a ló. Én mög üldögélök a tanya sarkán. Az enyém…

…Körülöttünk nyílt a székfű, és ez akkor is csak kitárja majd apró, fehér szirmit, ha öreg Miklós Pali bácsi félbevágott háza is, kemencéje is összeomlott már."[90]

Ettől kezdve a pusztai életmód e különös megnyilvánulásait tudatosan kezdtük figyelni és fölgyűjteni. Megdöbbentő volt, hogy az itt elbeszélt két eseményt nem egy helyen szinte szóról szóra megis-

[89] STERBETZ István, 1975. (2) 217.

[90] Uo. 217–219.

métlődve évekig megtaláltuk. Nem véletlen, hiszen valamennyi körülmény adva volt, és megegyezett a Sterbetz István által leírtakkal. A legjellegzetesebbeket meg is örökítettük.

A Fehér-tó felső, Sámson–orosházi út felöli végénél, Pusztaközpont felől állt a Vörös tanya, a Puszta 1363. szám alatt. Amikor ismeretséget kötöttünk, a tanyát már csak két testvér lakta, az idősebb Pál és a gyermektelen Mihály. Utóbbinak a közeli Békéssámsonon háza, felesége volt, de amikor a nálunk telelő északi madaraknak tavasszal eljön a „nagy parancs", öregségében ő is kiköltözött öccséhez az ősi fészkébe, és egyre ritkábban ment be a faluba. Újságokat járatott és a bennük lévő sakkrejtvényeket megfejtette. Pár forintot kapott értük. Nyáron a ház melletti fölszurkált gyöpön termelt öklömnyi dinnyéken és néhány baromfin éltek. Lovat, marhát régen nem tartottak, disznót nem vágtak.

Pál hamarosan meghalt, és Mihály végleg egyedül maradt. Egyre kevesebbet mozdult ki a tanyából, néha a szomszédokkal hozatott a boltból darab kenyeret. Mondják, hogy nyöszörgését messze elvitte a szél, amint bátyjával a másik világba átbeszélgetett. A következő ősszel jutottunk ki ismét a Pusztára, és egyenesen a Vörös tanyához mentünk. Kutya nem fogadott, a gaz a széltől lengetett ajtóig ért. Belül a sötétség ásított és köszönésünkre senki sem felelt. Átmentünk a Fehér-tó másik oldalára, Farkas István természetvédelmi őrhöz. Felesége mondta el a történet befejező részét:

„Elfordult tűlünk. Nem tudott alkalmazkodni… A báttya halála végleg mögzavarta a fejit. …ki së mozdult a tanyábul. Néha az udvaron ténförgött, a kertbül krumplit, vagy répát kotort."

Az embereknek az tűnt föl, hogy napok óta nem látták a kutyáját. Az egyik szomszéd elment. Az ajtó zárva volt, de belülről vonyítás hallatszott. Valószínű, a gazda utolsó óráiban szólítgatta a kutyát. A küszöb alatt lyuk volt, azon keresztül kaparta át magát. Vörös Mihály a hátán feküdt a kemence előtt és a kezében bögrét szorongatott. A kutya rajta hasalt és melengette. „Nem zabált belűle, pedig éhözött" – mondta az asszony. Föltűnt, hogy Farkasné is rögtön azt hangsúlyozta, hogy a kutya a halottból nem evett. Ebből föltételezzük, hogy ez sem lehetett ritka, azért igyekezett ezt rögtön kizárni. A kutya még egy darabig mászkált a tanya körül, de a vadőr megsajnálta, és mint kóbor ebet agyonlőtte, mivel „a gazdájához tartozott".

A másik eset a népi életmód tekintetében még érdekesebb volt, hiszen néhány éven keresztül megfigyelhettük a leépülésnek végül már orvosi esetét, és fotódokumentációval szaklapban közöltük.[91] A Fehér-tó keleti partján állt Mónus János Puszta 1451. számú tanyája. Eleinte, amíg az asszony kint élt, időnként bemeszelte, de a meszet a tapasztásban lévő szikső mindig elemésztette, és amikor a gazda magára maradt, már csak a tapasztáson esett hibát javítgatta.

A családnak Vásárhelyen az Újváros nevű városrészben volt háza. Amikor a gazdálkodás végleg megfeneklett, hazaköltöztek. János gazda nagyon kemény, hagyománytisztelő ember, aki nem volt hajlandó a fészkét elhagyni. Az udvarán még láttunk mély *hizlaló gödröket*, amelyekben állatkínzásnak beillő körülmények között, rövid láncra kötve, egyenként tartotta a disznókat, hogy ki ne szökhessenek. A lánc folyamatosan vérző, mély sebet vágott a nyakukba. Erdélyi racka juhai voltak, amelyeket, amikor elfogyott a legelőjük, napokig sötét birkaszínben zárva tartott. A különleges fajtára Sterbetz István figyelt föl. A Budapesti Állatkert számára megvásárolta és elvitette.

A gazda magához sem volt kíméletesebb. A birkaszínből a tanyaudvar közepére kihordott gané már a tetőig ért. Erre a dombra mászott föl, és a nap ellen hályog födte szeme elé tartott tenyérrel nézett el a város felé, hogy valamelyik családtag jön-e, és hoz-e neki néhány szükséges holmit, némi élelmet. A környékbeli elhagyott tanyákból összeszedte a rossz kocsikat, vetőgépeket, rostákat, ekéket, mindent, amit talált. Annyira benne volt a gazdálkodás ösztöne, hogy képtelen volt a szerszámoknak ellenállni, és még mindig abban bízott, hogy egyszer ismét beindíthatja a tanyai termelést.

A család egyre ritkábban ment ki hozzá, hiába könyörögtek neki, hogy jöjjön haza, ő kitartott. Egy lópokrócba összeszedte és bekötötte mindazt, amit úgy gondolt, ha egyszer mégis rákényszerül, hogy indulnia kell, csak földobja a jobbik kocsira és elindul. Csakhogy ez a nap nem jött el, és lova sem volt már. A tavaszon a böjti szelek elvitték a düledező tanyáról a tető felét. Beázott a szoba, a konyha használhatatlanná vált. A kis öntöttvas tűzhelyet kitette az udvarra, darabig azon főzött magának. A

[91] SZENTI Tibor, 1998. 15–53., 51–87.

tető alatt korábban kialakított, megmaradt kisszobában húzta meg magát. Ebben is bedőlt a kemence oldala, és amíg langyossá nem váltak az éjszakák, vaslemezből barkácsolt dobkályhát tett mellé, de ezt sem sokat használta.

Karosszékét kitette a ház elé, és órákig abban üldögélt. Amikor fordult a nap, a széket átvitte a tanya végéhez, és melengető sugarakban fürödve ott pihent tovább. Rájött, hogy a városból már nem látogatja meg senki. A szomszédok szóltak Orosházára, és a tanácstól kijött egy ember, aki igyekezett rábeszélni, hogy menjen be a Szociális Otthonba, de hallani sem akart róla. Közben fogytak a tanyák, hamarosan minden közeli szomszéd elköltözött. Néha a távollakók vittek neki valamit, ha arra jártak. Ők már sok hasonló esetet láttak, és tudták, hogy a gazda menthetetlen. Ezek az emberek itt a Pusztán jóval keményebbek voltak, mint más tanyás területen. Az öreg akaratát nem akarták kényszerrel megváltoztatni. Korholásomra, hogy miért nem segítenek rajta, az egyik azt mondta, hogy „Úgy ült ott, mint Dózsa a tüzes trónuson!"

Meghívta a halált és várta. A néprajz a természeti népek társadalmánál ismeri a *voodoo halált*, amikor a törzs tagja súlyosan megsérti a *tabut*, és ezért nincs számára irgalom. A sámán rámutat, hogy a közösségben nincs helye tovább. Az embernek két lehetősége van: vagy kimegy a dzsungelbe, és ott egyedül elemésztődik, vagy befekszik a kunyhójába, és egyre üvegesedő tekintettel a feje fölött nézi a gerendát. Bármilyen jó erőnlétben volt, néhány nap múlva meghal.

Sokan nem ismerik, hogy a voodoo halál máig köztünk van. Amikor egy kiváló belgyógyász orvos elmondta: a kórházban kezelt öreg, ahogy észreveszi, azért adták be, mert otthon már megunták, és többé nem mennek hozzá látogatni, haza sem viszik, a tekintetében megtörik a fény. Ettől kezdve bármilyen drága kezelést kap, pár nap alatt meghal.

A „Nagy Sámán", a diktatórikus társadalom Mónus Jánosra is rámutatott, hogy nincs tovább rá szükség. Egy darabig még dacolt, azután föladta. Őszre járt, mire mozdulni sem tudott. Egész nap félig lehunyt szemmel nézett maga elé. Közben kiszáradt, a hideg éjszakáktól agyonfázott, és amikor mégis bevitték a vásárhelyi kórházba, ott már nem tudtak rajta segíteni.

Az egyre inkább elvaduló tájon megjelentek a prédára éhes, ragadozó emberek. Mivel a tanyák már olyan messze estek egymástól, hogy ha a lakói bajba jutottak, a segítségért kiáltás sem hallatszott el, a megbomlott közbátorság tolvajokat, rablókat és gyilkosokat csalogatott a határba. Kilesték, hogy elmentek otthonról. Ma már mobiltelefonon adnak egymásnak hírt, és a dűlő végén őrszemek riasztanak, ha rablásuk közben valaki arra jár. Föltörik és kirabolják a tanyát. Ez a kedvezőbb helyzet. Böjti Margit tanyájában a szülei elhaltak, férjet nem kapott, és magára maradt. Nyomorúságos téeszjáradékot adtak neki. Egy börtönből szabadult bűnöző kileste, hogy a postás mikor viszi neki a pénzt. Utána odament és elvette tőle. A rablás néhány hónapon keresztül ismétlődött, és amikor a nőnek már ennivalóra sem maradt, az orosházi rendőrségen jelentést tett. A bűnözőt elfogták, és újabb börtönbüntetést kapott. A szembesítéskor megfenyegette Margitot, hogy ez az életébe kerül.

A büntetés után, amikor szabadon engedték, első dolga volt, hogy a pusztai tanyába ment. Magával vitt egy köteg bálakötöző műanyag zsineget. A védtelen nő nyakára hurkolta, és az orvosi látlelet szerint sokáig játszhatott vele, hol meghúzta, hol kicsit megeresztette, mire kínok között megfojtotta. Mindezt Székkutas egykori polgármestere, S. M. mesélte el, amikor a Duna TV-vel a helyszínen forgattunk. Böjti Margit tanyája is „szellemtanyává" vált. Ott jártunkkor az ajtó félig nyitva volt, minden a helyén, lélek sem vetődött már arra, aki pedig tudta, hogy odabent mi történt, közelébe sem mert menni a háznak.

A mai Puszta

A Puszta egyre jobban kiüresedik és elcsöndesedik. Csak a madarak hangja hallatszik és az őshonos állatok járják a legelőket pásztoraikkal. A természetvédelmi terület egyre növekedik. A Körös-Maros Nemzeti Park, ahogy anyagi lehetőségei engedik, amint egy-egy tanya végleg elhagyottá vagy romossá válik, területét megveszi, beszántják és meghagyják legelőnek. Ahol szükséges, ott alom- vagy takarmánygyűjtés céljából kaszálják. Kotymán László természetvédelmi őr elbeszélte, hogy a Pusztát a jószágokkal tavasztól a tél beálltáig járatják. Az állatok legelik és *megtőzegelik, mögtelekölik*. Ez elég ahhoz, hogy lassanként újraéledjen a természet, és visszavegye azt, ami az övé. Olyan védett növény- és állatfajok kerülnek elő, amelyeket már kihaltnak véltek. A szigorúan védett övezeteken kívüli tájvédelmi területeken is tavaszonként hatalmas székfűtáblák terjednek. Székkutason a Herbária Zrt. 2014-ben 100 millió forint értékben átadta és tovább fejlesztette közel nyolcvan dolgozóval működő üzemét, amelyben a szárított kamilla- és más gyógynövényteákat készítenek, valamint a táplálkozás kiegészítő, az egészséget, az erőnlétet segítő szereket. Szeptemberben szokta rendezni a Nemzeti Park és a Kardoskúti Önkormányzat a Fehért-tó Napját, amelyre egyre több látogató érkezik, és részt vesznek a bemutatókon.

Az állatok szálláshelye közel esik Pusztaközponthoz. A kis településen újraéled a Barackosi Olvasókör, gondozzák a kis temetőt. Szépen rendben tartott a Nemzeti Park múzeuma és előadóterme, ahol évközben is fogadnak turistacsoportokat, iskolai osztályokat rendkívüli biológia és természetvédelmi órákra. A tudományos igénnyel kialakított hosszú helyiség két végén dioráma mutatja be a vadvilágot, a falakon Sterbetz István egykori fotóival indul a táj bemutatása. A képeket újabb felvételek, térképek, régészeti-, talaj- és vízrajzi tablók gazdagítják.

Az állatállománynak karbantartott hodálya és marhatelelője van. Ez utóbbit alapítványi pályázat elnyeréséből, a tájba illő, negyed körívű, korszerű épülettel tették látványossá. Újabb EU pályázati pénzből 2014-ben elkészült egy 200 férőhelyes tehénistálló, 30 férőhelyes bikaszállás, egy gépszín és korszerű szociális épület. A bejáró út elején saját erőből elhelyeztek egy vandál biztos érintőképernyős infoport készüléket, a turisták tájékoztatására. A Kardoskútra vezető út mentén a látogatók részére magasles szolgál a Pusztára történő rálátásra. A Fehér-tó felső, elkeskenyedő végénél gondozott kutatóház és magasles a szakemberek munkáját segíti.

A Nemzeti Park jószágtartásáról Kotymán László levelében a következőket írta: „Mintegy harmincéves szünet után, 1974-ben érkezett tíz magyar szürke tehén és egy bika a Pusztára, a kardoskúti-sóstói állattartótelepre, az egykori Szemző-féle tanyára. Az állatokat az Orosházi Új Élet Szövetkezet hozatta a Hortobágyról. Ez a néhány állat volt a megalapozója a későbbi nagy gulyának, amelynek maradványát – 43 tehenet, 10 borjút és egy bikát – 1994-ben a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság vásárolta meg az Orosházi Önkormányzat segítségével. Ugyan ebben az időszakban került a Sóstói-telepre cigája és racka nyáj, amiből a rendszerváltás után fennmaradt 110 anyajuhot szintén 1994-ben vette meg az Igazgatóság. A kilencvenes évekig a nyáját és a gulyát a kardoskúti Fehér-tótól északra fekvő szikes gyepeken legeltették tavasztól őszig.

2012-ben a Nemzeti Park 300 darab törzskönyvezett magyar szürke tehénnel és szaporulatával, valamint 650 darab, szintén pedigrés cigája és hortobágyi fehér racka juhval legelteti a Puszta védett részeit, a kardoskúti gyepeken túl, a székkutas-nagybogárzói, a sóstói telepen, a vásárhely-csomorkányi és sámson-kanásztelki határban.”

Az Igazgatóság jószágtartásának több fontos célja van, úgymint a kipusztulással fenyegetett régi magyar háziállatfajták génbankszerű fenntartása és tenyésztése, ezek bemutatása a nagyközönségnek, végül pedig a legfontosabb szempont, a terület természetes állapotának fönntartása, a gyepek legeltetése és a húsmarha hasznosításából befolyt pénzből további fejlesztések. Mindez megalapozza a későbbi színvonalasabb, látványt nyújtó idegenforgalmi tevékenységet és bemutathatóságot is.

A Puszta csöndjében, 2009. november végi didergő szélben a Hódmezővásárhelyi Városi Televízió kamerája követi a vonuló darvakat és vadludakat a Fehér-tó fölött. Mi, öregek a lengenád zizegéséből kihalljuk az itt élt emberek szavát. A hagyományos paraszti élet végleg megszűnt. Azt többé visszahoz-

ni nem lehet, nem is érdemes. A természetben, az ő parancsait követő Nemzeti Parkban és a környező települések lakóiban bízunk, hogy a Puszta lelkületében hamarosan és végérvényesen mégis azt a világot hozza vissza, amely évezredes múltjával kapaszkodót nyújt elembertelenedő világunkban.

2011. november 18-án Orosházán emlékülést szerveztek Nagy Gyula, az Orosházi Szánt Kovács Múzeum igazgatója, a vásárhelyi Puszta kiváló kutatója születésének centenáriuma alkalmából. Jeles történelem- és néprajztudósok között kaptam szót. Itt elsőnek mondtam ki, hogy „a vásárhelyi Puszta önálló néprajzi kistájegység", amely a török hódoltságot követően folyamatosan alakult ki. 1850-től a Pusztát Hódmezővásárhely és Orosháza, a két tanyásodó anyatelepülés határolta; továbbá a gyakran pusztai területet foglaló és ezzel törvényes eljárást provokáló gróf Károlyi család Sámson, Nagymágocs és Derekegyház leválasztásával majoros gazdálkodást terjesztett, és így közösen fogták közre a Pusztát. Az eltérő hagyományokkal rendelkező pusztai lakosok évszázados keveredéséből alakult ki az a kistájegység, amely más alföldi pusztai életmódhoz hasonló, egyúttal mégis szignifikánsan eltérő életformát hozott létre. Ezekhez hozzájárult a vidék különös természeti értéke, amely művészt, tudóst, egyszerű parasztembert máig lenyűgöz, és e néprajzi, valamint biológiai kis tájat hazánk egyik legszebb, legmarkánsabb térségévé alakította.

IRODALOM

BALLAGI Aladár

1890 Hódmező-Vásárhely In: Földrajzni közlemények XVIII. kötet III kötet. Budapest, MTA pártfogása mellett kiadja a Magyar Földrajzi Társaság. (Szerk. Bereczk Antal.) 97-113.

BARTUCZ Lajos

1966 Római kor. Jazyg-szarmata temetők leletei. In: Palaeopathologia III. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványa. Budapest, 285–302.

BLAZOVICH László

1984 A honfoglalástól a török hódoltság koráig (895–1552). In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerkesztő: Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 277–318.

B. NAGY Katalin

1984 Az avar kaganátus. In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerkesztő: Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 229–257.

2003 A Székkutas-kápolnadűlői avartemető. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica I. Szeged.

CSORCSÁNY SZŰCS Imre

1997 Parasztversek (Szerk. Szenti Tibor.) Hódmezővásárhely.

ERDÉLYI János

1846 Nemzeti Iparunk. Pest. 4 füzetben. (Fényes Elek kiadása. II. kiadás. Nyomatott: Heckenast Gusztávnál.)

FERENCZ Géza

1976 Őshonos, ősi magyar vagy ősi jellegű állatunk-e a magyar szürke marha? In: Állattenyésztés. Budapest, 363–378.

HERCZEG Mihály

1984 Időrendi áttekintés. In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerkesztő: Szigeti János.)

Hódmezővásárhely, 701–736.

1993 A külső és belső legelő kiosztása (1850). In: Hódmezővásárhely története. II/1. (Főszerk. Szabó Ferenc.) Hódmezővásárhely, 158–160.

1993 Mezőgazdaság. In: Hódmezővásárhely története. II/2. (Főszerk. Szabó Ferenc.) II/2. Hódmezővásárhely, 489–590.

Hódmezővásárhely város irataiból. „C" állag IV. 1001. Hirdetőkönyvek. (Hk.) d.1. és további kötetek.

Hódmezővásárhely történeti kronológiája. Szeged, 2003. (Összeállította: Dr. Szabó Gábor, Borus Gábor, Kőszegfalvi Ferenc.)

KISS István

1975 A tatársánci ősgyep. In: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. 1975/4. Békéscsaba, 35–41.

KISS Lajos

1957 Vásárhelyi művészélet. Budapest.

1964 Vásárhelyi kistükör. Budapest.

KOREK József

1984 Az újkőkortól időszámításunk kezdetéig. In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerkesztő: Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 112–188.

KOVALOVSZKI Júlia

1965 Orosháza és környéke a magyar középkorban. In: Orosháza története. (Szerk. Nagy Gyula.) Orosháza, 175–203.

KOVÁCS István

1984 A török hódoltság kora (1552–1693). In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerkesztő: Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 319–345.

KRUZSLICZ István

1984 A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerkesztő: Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 347–448.

LÁSZLÓ Gyula

1984 A város környéke a honfoglalás korában. In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. (Főszerk. Nagy István, kötetszerkesztő: Szigeti János.) Hódmezővásárhely, 257–266.

MÁRKUS István

1943 Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII–XVIII. században. Kecskemét.

MÉRI István

1964 Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. In: Arch. Ért. 91. évf. Budapest, 111–115.

NAGY Gyula

1975 Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. 1874/75. Békéscsaba.

NÉMETH Ferenc

1990 Erdélyi hérics. In: Vörös könyv, a Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény és állatfajok. (Szerk.: Rakonczai Zoltán.) Budapest.

NOVÁK László

1994 Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I-II. Nagykőrös Város Monográfiája I. Nagykőrös.

1995 Településnéprajz. Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 16. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.

ŐZE Sándorné – ŐZE Sándor

2005 Magyar parasztballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön. Hódmezővásárhely.

PÁRDUCZ Mihály

1941, 1944, 1960 A szarmatakor emlékei Magyarországon. I-III. Arch. Hung. 25 (1941), 28. (1944), 60. (1950).

1948 Szarmata temető Hódmezővásárhely-Fehértón. Arch. Ért. 1946–48. 283–288.

PÉCZELY György

1975 A Puszta éghajlata. In: Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. 1974/75. Békéscsaba, 24–37.

SIMONFFY Ferenc dr.

1972 Adatok Székkutas jelenéből és múltjából. Szeged.

STERBETZ István dr.

1975 A kardoskúti Fehértó. In: Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 1974/75. Békéscsaba, 41–46.

1975 A természet szolgálatában. Natura. Budapest.

SZABÓ István

1971 A falurendszer kialakulása Magyarországon. Budapest.

1975 A Puszta talaja. A Vásárhelyi-puszta talajtípusai. In: Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 1974/75. Békéscsaba, 17–25.

SZABÓ Pál

1965 Orosháza története az alapítástól a polgári forradalomig (1744–1848). In: Orosháza története (Szerk. Nagy Gyula.). Orosháza, 241–285.

SZENTI Tibor

1980 Kutyahűség. (1979). Budapest, 455–461.

1990 Egy középparaszt alkotómodell. (Id. Gregus Máté portréja.) 1-2. Juss. Hódmezővásárhely. 1990. márc. 1. 40–51.; és 1990. jún.– júl. 2: 29–45.

1995 Az Orosházáról elinduló fehérgárdista mozgalom 1948–

Ismeretlen pusztai szántó férfi, jellemzően sovány alkatú. (1960-as évek vége, SzT)

Idős Olasz Ernő a dűlőfélben lévő pusztai tanyája előtt. (1960-as évek vége, SzT)

Szántás négy lóval a csomorkányi pusztaszélen. (1960-as évek vége, SzT)

A levágott kukoricaszár behordására készülő bolondkocsis fogat a csomorkányi pusztaszélen. (1960-as évek vége, SzT)

Semlyékes, vízállásos rét a Pusztán. (2010. SzT)

Kiskócsag csíkhalat fog a vízállásos pusztai réten. (2010. SzT)

Darucsapat száll a Puszta fölött. (2010. SzT)

Vadludak: nagylilikek. (2010. SzT)

Szigorúan védett volgamenti hérics Csorvás határában. (2010 márciusa, SzT)

Szénabálák a csomorkányi pusztaszélen. A szürkemarhák téli táplálkozását segítik ki. (2011. SzT)

Az Orosházi Új Élet Tsz szabadon tartott ménese a Pusztán. (1970-es évek eleje, SzT)

Pályázati pénzből épült korszerű szálláshely a szürkemarháknak. Kardoskút-puszta, Sóstói telep. (2011. SzT)

Szürkemarha-csorda a természet által visszahódított pusztán. (2008. SzT)

Kormos bikák. (2011. SzT)

Igavonó bivalyok Békéssámson közelében. (1960-as évek közepén, SzT)

Sertéskonda Székkutas határában. (1960-as évek közepén, SzT)

Racka- és cigájanyáj a Kardoskút-puszta Sóstói telepén. (2010. SzT)

Kecske Székkutas határában. (1960-as évek közepe, SzT)

Bakos József Fecskés-dűlői tanyájában (Puszta 790, majd Kardoskút 50 sz.)
1964-ben az Orosházi Új Élet TSz vásárhelyi nagytestű libákból telepet létesített. (SzT)

Székkutas, Pusztasárpa, 2011 tavaszán belvizes tanya. (SzT)

Kacsák a Nagy Sós-tavon. (2008. SzT)

Vízzel telt a Fehér-tó. (1970-es évek közepe, SzT)

A Fehér-tó kiszáradóban. (2011. SzT)

Szabadon legelő igáslovak a Fehér-tó partján. (1960-as évek közepe, SzT)

A Fehér-tó augusztusban gyakran kiszárad. (1960-as évek közepe, SzT)

A Fehér-tó kiszáradt medrét kiverte a sziksó. (Na_2CO_3 – nátrium-karbonát) (2011. SzT)

Mint egy kalcitkristály a törmelékek között, olyan ez a hatalmas borsózúzmara a Fehér-tóban, 2009-ben, januári fagyban. (SzT)

Téli csönd a pusztai tanyán. (1960-as évek vége, SzT)

A pusztai tanyát még lakják, de már nem gondozzák. (1970-es évek közepe, SzT)

Idős Gregus Máténak, Vásárhely-Kutas alapítójának pósa-halmi tanyája a szövetkezet birtokában. (1980-as évek vége, SzT)

A vásárhelyi református imaház és paplak Pusztaközpontban. (1960-as évek közepe, SzT)

Az 1884-ben alapított és 1950-ben bezárt Barackosi Olvasókör Pusztaközpontban.
(1960-as évek közepe, SzT)

A Tájmúzeum mellett az újjáéledt Barackosi Olvasókör épülete. (2008. SzT)

A Holstein-fríz tehéncsordák számára elkerített hatalmas legelőkön szöges drótkerítés mögött rekedt tanyák életképtelenné váltak. (1970-es évek vége, SzT)

Meszeletlen, pusztuló tanya a Fehér-tó partján. (1960-as évek közepe, SzT)

A romtanya már csak emlékét hordozza. Kardoskút-puszta, Czuczi-tanya. (2011. SzT)

A lakhatatlan tanyája (Kardoskút 353) előtt, a halálát váró öreg gazda a Fehér-tó partján. (1970-es évek vége, SzT)

Kardoskút-pusztán öreg Dajkó romtanyája. (2009. SzT)

A szürkegulya legelője Csomorkányon, kiszáradt dörgölődő fákkal. (2009. SzT)

A Pléhkrisztust az egykori Csajági iskola kertjében Karasz Péter gazda állíttatta. (2009. SzT)

SZERZŐI NÉVTÁR

Dr. Dám László Géza

Legmagasabb iskolai végzettség: Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, magyar szakos középiskolai tanár és etnográfus

Munkahelyek:

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék (1968–1984),

Bárthori István Múzeum, Nyírbátor (1984–2003),

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza (2003–2008),

Nyugdíjas megyei múzeumigazgató (2008–).

Publikációk: 216 (önálló kötet 6, tudományos közlemény 130, publicisztika 82).

1968-ban végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar néprajz szakán. Egyetemi oktatóként előadásokat tartott és gyakorlatokat vezetett a magyar etnográfia, a társadalomnéprajz és az ethológia témaköreiből. Kapcsolata az egyetemmel később sem szűnt meg, a mai napig tart főkollégiumokat a magyar paraszti gazdálkodás, a településnéprajz, a népi építészet, a társadalomnéprajz, valamint a néprajzi muzeológia és múzeumi közművelődés témaköreiből.

Oktatómunkájával összefüggésben több egyetemi jegyzetet és oktatási segédanyagot is készített különböző témakörökből, melyek közül a magyar népi építészetről és a magyar paraszti állattartásról, pásztorkodásról írottakat tartom a legfontosabbaknak.

Tudományos munkát elsősorban a népi építészet kutatása tárgykörében végezett. Míg kutatói pályája első szakaszában mindenekelőtt a magyar népi építészeti kultúra táji tagoltságának kérdéseit vizsgálta, addig az utóbbi két évtizedben elsősorban a Kárpát-medence nagy kulturális régióinak és az építészeti kultúra történeti alakulásának bemutatására törekedett. A táji tagoltság vizsgálata során önálló munkákat és tanulmányokat írt a Sárrét és a Bihari síkság mellett a Hajdúság, a Hortobágy, a Nyírség, a Szatmár-beregi síkság, a Zempléni hegység és a gömöri magyarság népi építészetéről és paraszti gazdálkodásáról. Mindig fontosnak tekintette a határainkon túl élő magyarság népi kultúrájának vizsgálatát. Ennek keretében folytatott összességében több évet kitevő terepmunkát a történeti Nógrád, Gömör, Abaúj, Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Szatmár és Bihar megyék magyar falvaiban.

Önálló kötetek

– A Nagy Sárrét népi építészete. Műveltség és Hagyomány VII. Debrecen, 1975.
– Lakóházak a Nyírségben. Studia Folkloristica et Ethnographica, 6. Debrecen, 1982.
– Építészet és hagyomány. Debrecen, 1995.
– Építkezés. Néprajz egyetemi hallgatóknak 13. Debrecen, 1992.
– Magyar népi állattartás és pásztorkodás. Néprajz egyetemi hallgatóknak, 19. Debrecen, 1995.

Tanulmányok

Zur Frage der Genese des ungarischen Hauses. Ethnographica et Folkloristica Carpatica, 1. Debrecen, 1979. 85–99.

Település, lakóház és házberendezés a Zempléni-hegyvidéken. In: Néprajzi tanulmányok a Zempléni hegyvidékről. (Szerk.: Szabadfalvi József.) Miskolc, 1981. 63–88.

Historische Entwicklung des Wohnhauses in der Großen Ungarischen Tiefebene. Acta Ethnographica, XXXI. 1982. 109–128.

A lakóház táji változatainak és történeti fejlődésének problémái az Alföldön. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Szerk.: Novák László.) Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany nominati IV. Nagykőrös, 1986. 237–254.

Adatok az Alföld népi építészetének morfológiai vizsgálatához. In: Építészet az Alföldön. (Szerk.: Novák László.) Az Arany János Múzeum Közlrményei – Acta Musei de János Arany nominati VII. Nagykőrös, 1989. 135–148.

Feuerstäten in den Wohnhäusern der Großen Ungarischen Tiefebene. In: Ideen, Objekte und Lebensformen. Gedenkschrifet für Zsigmond Bátky. Székesfehérvár, 1989. 115–123.

Építészet. In: Hajdú-Bihar megye népművészete. Budapest, 1989. 95–131.

Barokk elemek a magyar népi építészetben. Néprajzi Értesítő, LXXV. 1993. 97–110.

Földbe mélyített lakóépítmények az Alföld népi építészetében. A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve, XXXIII–XXXV. Nyíregyháza, 1993. 133–153.

A magyar paraszti állattartás építményei. Ház és ember, 10. Szentendre, 1995. 39–68.

Az Alföld népi építészete. In: A mi Alföldünk. (Szerk.: Rakonczai János – Szabó Ferenc.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 1996. 115–132.

A gömöri magyarság népi építészete. In: A gömöri magyarság néprajza, I. (Szerk.: Ujváry Zoltán.) Debrecen, 2001. 817–971.

A Közép-Tiszántúl népi építészetének táji tagolódása. Építészeti évkönyv 2008. (Szerk.: László László.) Budapest, 2009. 66–70.

Felletár Béla

Zenetanár, helytörténész (1932–1998). A makói gimnázium elvégzése után 1951-ben a József Attila Tudományegyetem Orosz Intézetében és ezzel párhuzamosan a szegedi konzervatóriumban klarinét-szolfézs szakon folytatta tanulmányait. 1955-ben az egyetem elvégzése után egy évig az algyői általános iskola tanára volt, innen a vásárhelyi leánygimnáziumba került. Ekkor kezdte meg tanulmányait az Eötvös Lóránd Tudományegyetem magyar szakán. Az 1956-os forradalom utáni eljárások megtörték tanári pályáját, állásából felfüggesztették. Rövid ideig asztalitenisz-edző, majd könyvtári segédmunkás, favágó, kocsirakodó, cséplőmunkás volt. Tanulmányait azonban tovább folytatta, majd 1959-ben be is fejezte. 1961-ben a medgyesegyházi gimnáziumban kapott tanári állást, majd két évig a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola békéscsabai kihelyezett tagozatán is tanított. 1968-ban a vásárhelyi Zeneiskolában kapott állást, mellette óraadóként alkalmazták a Bethlen Gábor Gimnáziumban. A Zeneiskolából ment nyugdíjba 1992-ben.

Aktív közéleti tevékenységet folytatott; alapítója volt a Zenebarátok Körének és az Ökumenikus Értelmiségi Körnek, tagja a Máltai Szeretetszolgálatnak, a Szeremlei Társaságnak és a Bethlen Baráti Körnek. Rendszeresen publikált zenei és helytörténeti témákban a helyi lapokban és egyéb kiadványokban.

Főbb művei

A hódmezővásárhelyi Állami Zeneiskola negyedszázada: 1953–1978

Ének-zene kultúra Hódmezővásárhelyen 1848–1944

Hegedűs Sándor mártélyi népzenész élete és zenekarának története

Hódmezővásárhely XIX. századi zenei életének történet

A hódmezővásárhelyi zeneoktatás története a kezdetektől (XIX. század közepe) az állami zeneiskola megszületéséig (1953)

Forrás: Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon. (Szerk.: Kőszegfalvi Ferenc – Borus Gábor.) Szeged, 2002. Borus Gábor szócikke.

Nagy Vera

Dr. Henkey Gyula

1920 karácsonyán született a felvidéki Léván, fél évvel a trianoni békediktátum után. A kisebbségi sorsot az iskolai évek alatt nem nagyon érezte, hiszen a lévai elemi, majd középiskolában békében megfértek egymás mellett a magyar, a szlovák, a német és a zsidó származású diákok. A szlovák és német nyelvi érettségi után Budapesten folytatta tanulmányait a Pázmány Péter Egyetem jogi karán, hiszen a nagyon reálisan gondolkodó pedagógus édesapja szerint az antropológia iránt vonzódó fiának „biztos kenyér" is kellett a kezébe. Így jogi tanulmányaival párhuzamosan végezte Bartucz professzor tanszékén antropológiai stúdiumait. Fiatal jogászként a közben Magyarországhoz visszacsatolt Bars-Hont vármegyénél lett köztisztviselő, majd 1943-tól Léva elestéig karpaszományos tizedesként katona volt. Mivel a szlovák esküt nem tette le, 1945-ben Budapestre költözött vagy menekült, ahol a Kisgazdapárt tagjaként az újjáépítés irányításában dolgozott. Kitelepítették, és segédmunkásként Pécsett egy fatelepen fűrészesként dolgozott. Később a frissen alakult Bács-Kiskun megyei Növénytermeltető Vállalatnál volt adminisztrátori, majd jogi előadói státusban. 1960-tól a kecskeméti Szakszervezetek Művelődési Házában dolgozott, ahonnét 1969-ben Pozsgay Imre, akkori megyei párttitkár közbenjárására a Katona József Múzeumhoz került.

Az antropológiai vizsgálatait 1956 óta magánemberként végző tudós végre igazoltan is, hivatalosan hódolhatott szenvedélyének. Tudományos pályájának rövid összefoglalása álljon itt idézetként önéletrajzából: „Etnikai embertani vizsgálatokat 1956 februárja óta végzek. Első cikkem 1959-ben jelent meg. A mai napig 69 magyarországi helységben, valamint a bulgáriai Rusze környéki tatárok között fejeztem be vizsgálataimat. 1959. szeptember 1-je előtti gyűjtött anyagomat a Katona József Múzeumnak ajándékoztam, így eddigi egész kutató munkásságom 16 800 vizsgálati lapja is a múzeum adattárában van elhelyezve. Bár az etnika embertani vizsgálatokat változatlan intenzitással folytatom, de a továbbiakban már elsősorban nem egy-egy helységre vonatkozó feldolgozásokon, hanem összefoglaló munkák készítésén van a fő hangsúly. A Nógrád megyei összefoglaló már 1976-ban megjelent, megjelentetésre már leadtam a közép-magyarországi taxonómiai összefoglalót és a Kalocsa környéki összefoglalót is. 1978-ban elkészül a Heves megyei összefoglaló, 1979-ben a kiskun, 1980-ban pedig a palóc összefoglaló. Vizsgálataimra a középtávú tudományos terv 7. pontja, »az etnogenezis embertani problémái« keretében kerül sor. A tervtémák között Bács-Kiskun és Szolnok megye folyamatos és telepes lakosságának, a kunok, jászok, besenyők, a palócok, valamint a magyar–délszláv és a magyar–szlovák etnogenetikai kapcsolatok vizsgálata szerepel." Az idézetben szereplő csaknem 17 ezer ember vizsgálatát mintegy 36 ezerre növelte hátralévő éveiben.

Nem feladatom és nem tisztem munkásságának értékelése, de mint életének ismerője és harminc éven át tanúja hadd adjak közre néhány adalékot küzdelmeiről, mellőzöttségéről: Az akkori hatalom koncepciója szerint (három T) a „tűrt" kategóriába tartozott, megfigyelték és valahányszor véteni vélték a „játékszabályok ellen", azonnal megtorolták: a tatárok vizsgálata után persona non grata lett Bulgáriában, mert a hivatalosan szláv népnek mondott tatárok identitását próbálta éleszteni. Az 1978-as Cumaniában csak úgy engedték közölni tanulmányát, hogy Farkas Gyula antropológus lektori véleményét is beszerkesztették a tanulmány után. Horváth Attila megyei múzeumigazgatót dicséri, hogy a lesújtó, tisztességtelen lektori véleményre Henkey Gyula a Cumaniában válaszolhatott. Így lett tanulmánya „három részes". (Horváth Attilát még abban az évben leváltották – lehet, hogy ez is közrejátszott benne.) Egyébként az antropológusok testülete a '80-as évek végén mintegy kárpótlásként a Tudományos Minősítő Bizottságnál kezdeményezte a jogi doktori tudós életművének kandidátusi fokozattal való elismerését.

Antropológusi munkája mellett szervezte a kecskeméti Magyar Történeti Kör munkáját, ahol főként a másként gondolkodó, magyarság iránt elkötelezett előadók voltak a meghívottak: többek között László Gyula, Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Vígh Károly. Ezeken az előadásokon sokan voltunk, létszámunkat egy-egy detektív és nem tudható, hány III/3-as növelte. Életének utolsó évtizedében ereje, látása vészesen gyengült, de lankadatlanul dolgozott. Nagy árkuspapírra, nagyon vastag ceruzával írta tanulmányai vázlatait, majd a vázlat alapján lediktálta a tanulmányt, amelyet visszaolvasás után bocsátott útjára. Ezek a tanulmányok részint önálló kiadványként, részint a Kapu című folyóiratban jelentek meg. „Íródeákja" Zombory István volt.

Egy nagyon gazdag életről számoltam be itt, egy tálentumaival jól sáfárkodó ember életéről. Kitartása, szinte holtig tartó munkálkodása, a magyarság, a haza iránti szenvedélyes szeretete példa lehet még kései korok muzeológusai számára is.

Laczkó János

Herczeg Mihály

Herczeg Mihály 1926. szeptember 18-án született Békéssámson községben, élete és pályafutása azonban szinte teljes egészében Hódmezővásárhely városához kötötte. A helyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban érettségizett 1946-ban, majd a szegedi Pedagógiai Főiskola levelező tagozatán szerzett biológia–földrajz–gyakorlati szakos általános iskolai tanári oklevelet. Hosszú ideig tanítóként dolgozott Vásárhely kül- és belterületén, szívéhez talán legközelebb a csomorkányi külterületi iskolában eltöltött időszak állt.

A Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltárába viszonylag későn, 1976-ban került, negyedszázadnyi tanítóskodást odahagyva ő lett az intézmény vezetője, s e minőségében a legújabb kori vásárhelyi helytörténetírás egyik motorja. Rengeteg hódmezővásárhelyi témával foglalkozott, történetivel, történeti földrajzival és néprajzival egyaránt.

Sokoldalú érdeklődését több száz tanulmány és cikk bizonyítja, önálló kötetei: A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története (Csongrád megyei könyvtári füzetek sorozat, 1974); A vásárhelyi leventék háborús kálváriája (közreadó, Tanulmányok Csongrád megye történetéből sorozat, 1990); A gróf Károlyi család hódmezővásárhelyi uradalma a 19–20. században (1994); Válságos évek: Vásárhelyi dokumentumok Szántó Kovács korából, 1892–1895 (Vásárhelyi téka sorozat, 1997); Az uradalom épületei Hódmezővásárhelyen (1998); Hódmezővásárhelyi parasztételek (Vásárhelyi téka sorozat, 1994); Mártély (Kruzslicz István Gáborral közösen, Száz magyar falu könyvesháza sorozat, 2000); Pálinkafőzés Hódmezővásárhelyen (2005).

1991. februári megalakulásától ő volt az elnöke a vásárhelyi helytörténészeket, néprajzosokat tömörítő Szeremlei Társaságnak, egészen halálig. Herczeg Mihály Hódmezővásárhelyen hunyt el 2011. augusztus 21-én.

Dr. Varsányi Attila

Dr. Katona Imre

Folklórkutató (1921–2001). Csongrádon született. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban érettségizett. A szegedi tudományegyetem magyar–történelem–földrajz szakán végzett 1946-ban. Bölcsészdoktor 1947-ben. 1949-től a budapesti Eötvös Lóránt Tudományegyetem Folklór Tanszéken tanársegéd, adjunktus, majd docens. Az MTA történelemtudományok kandidátusa (1963).

A folklór témakörben népdal- és népmeseszövegekkel foglalkozott. Társadalomnéprajzi kutatása a Tisza mente kubikosságának kutatására terjedt ki.

Főbb művei

Útmutató a népköltészet gyűjtéséhez. Budapest, 1953.
Magyar népköltészet. Budapest, 1954.
A magyar kubikosok élete. Budapest, 1957.
Parasztságunk életének átalakulása. Gyula, 1962.
Sárköz. Gondolat Kiadó, 1962.
Historische Schichten der ungarischen Volksdichtung. Helsinki.

Sárkányölő ikertestvérek. Újvidék, 1972.
Mi a különbség? Közéleti vicceinkből. Budapest, 1980.
Tisza szélin, Duna hosszán. Masszi Kiadó, 2004.
Még nincs vége a dalnak. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.

Néprajzi Lexikon

Kőszegfalvi Ferenc

Kőszegfalvi Ferenc nyugdíjas helytörténész, könyvtáros 1975-től 2006-ig dolgozott a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtárban, 1999-től részmunkaidős nyugdíjasként, 2005–2006-ban megbízási szerződéssel.

Tevékenységi körében kutató és publikációs munkát is kifejtett, így 1976-tól elkészített 31 bibliográfiát, repertóriumot, írt körülbelül 150 cikket, tanulmányt, melyeket a helyi sajtóban, illetve a Délszigetben, Honismeretben, Könyvtárosban, a Magyar Könyvszemlében és más periodikákban publikált.

Szülővárosa 1993-ban Pro Urbe Hódmezővásárhelyért kitüntetéssel díjazta.

Kiemelten könyvkultúrával, a nyomdászat, sajtó, könyvkiadás, könyvtár múltjával foglalkozott. (Adatok a hódmezővásárhelyi nyomdászat, sajtó- és könyvkiadás történetéhez 1852–1944. Békéscsaba–Gyoma, 199l.; Hódmezővásárhely története II. kötet, 1848–1918. Hódmezővásárhely, 1993., művelődéstörténeti fejezet.) 1987-ben részt vett az 1869-ben indult helyi sajtó 1920-ig való retrospektív föltárásában. 1992–1993-ban külső munkatársként szerkesztette a Vásárhely és Vidéke című napilap heti gyakoriságú, Krónikás című helyismereti rovatát.

Életrajzi adatgyűjtést is folytatott jeles helyi személyiségekről, melynek eredményét a Jeles vásárhelyiek (Hódmezővásárhely, 1993.) című kötetben, pótlásait pedig a helyi sajtóban (1988, 1994, 1997), majd utána Borus Gáborral közösen a Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon című kötetben adták közre 2002-ben. Az 1998-as Vásárhelyi almanach című kézikönyv számára egy ívnyi terjedelemben összefoglalta Hódmezővásárhely történetét, ugyanide történeti, sajtótörténeti adattárat készített.

Feldolgozta Espersit János könyvtárának történetét és utóéletét (2000).

Készített helyi évforduló-naptárakat, esemény-naptárakat, rendezett könyv- és könyvtártörténeti kiállítást (1982, 1996, 1998), 1983-ban a Tornyai János Múzeumban Herczeg Mihállyal Nagy György és a köztársasági mozgalom című emlékkiállítását rendezték meg.

1999 utáni tevékenysége ezenkívül: szócikk-írója volt a Hódmezővásárhely jeles tudósai című 2000-es kötetnek, társszerkesztője, összeállítója a Tiszamenti ének című 2000-es versantológiának, közreadott egy csokorra való Tornyai-levelet a 2002-es Dömötör-emlékkönyvben.

1999 után önállóan vagy társszerzővel a következő köteteket írta, szerkesztette, állította össze:

Csomorkánytól Csomorkányig. Válogatott helyismereti írások. Hódmezővásárhely, 2001.

Hódmezővásárhely történeti kronológiája. (Borus Gáborral és Szabó Gáborral) Hódmezővásárhely, 2003.

Könyvtári évszázad. A vásárhelyi intézmény története. Hódmezővásárhely, 2003.

Vásárhelyi veduták. CD-rom. (Borus Gáborral és Szepesi Judittal) Hódmezővásárhely, 2003.

Göröngyös úton. Kárász József-emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 2004.

„Én, József Attila itt vagyok". A költő vásárhelyi életének tényei, emlékei. Hódmezővásárhely, 2005. (Szigeti Jánossal)

„Elnyílt a barack". Csordás Nagy Dezső válogatott versei. Szerkesztette. Hódmezővásárhely, 2005.

„A megőrző megőrzése". Németh László-bibliográfia. Hódmezővásárhely, 2005.

Pákozdy Ferenc bibliográfia. Debrecen. 2006.

Könyvtári évszázad. Második, bővített kiadás. Hódmezővásárhely, 2007.

Csodabogarak, bűnök, huncutságok. Hódmezővásárhely íratlan történelméből. Szeged, 2007.

Nótás Szabó Pál élete és művei. Hódmezővásárhely, 2011.

Dr. Kruzslicz István Gábor

Tanár, nyugalmazott levéltár-igazgató. Hódmezővásárhelyen született 1944. szeptember 12-én. A Szegedi József Attila Tudományegyetem történelem–orosz szakán végzett 1969-ben. A Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán rajztanári oklevelet szerzett 1981-ben.

Munkahelyei

Csongrád Megyei Könyvtár könyvtáros (1969); Szántó Kovács János Kollégium nevelőtanár (1969/1979; Bethlen Gábor Gimnázium, tanár (1979–1980); Csongrád Megyei Levéltár, Szeged levéltáros (1980–1986); Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltára igazgató (1986–2006). A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, a Magyar Levéltárosok Egyesülete, valamint az Elpusztult és a Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület tagja, a Szeremlei Társaság titkára (1990–2004). Egyetemi doktorátus (1982). Kitüntetés: Pro Urbe Hódmezővásárhelyért (1992), Signum Urbis Honorantis (2004), Csongrád Megye Közművelődéséért Díj (2005).

Főbb művei

Algyő bevallási könyve és Makó egyéni birtoklapjai = Levéltári Szemle, 1987.; Csongrád város mezőgazdasága és lakosainak helyzete II. József kataszteri felmérése tükrében = Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. 1988.; Kataszteri felmérések és térképek Szegeden 1848 előtt = Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. 1990.; A vásárhelyi nyári színkör ötven éve = Juss, 1988.; A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után = Hódmezővásárhely története. I. köt. Hódmezővásárhely, 1984.; Várospolitika, Közigazgatás, Urbanizáció, Közlekedés, szállítás = Hódmezővásárhely története. II/1. köt. Hódmezővásárhely, 1993 (a kötet társszerkesztője is); A török kiűzésétől az 1848. évi polgári forradalomig = Algyő és Népe. Szeged, 1987.; Száz éves a volt Szentes-Hódmezővásárhelyi helyiérdekű vasút = Délalföldi vasútépítési mozgalmak a századfordulón. I. köt. Szentes, 1993.; Az újratelepüléstől az 1848. évi polgári forradalomig = Mindszent története. Mindszent, 1996.; Százéves a hódmezővásárhelyi városháza. Hódmezővásárhely, 1994.; Vásárhelyi Téka, 4. (társszerző); Szeremlei Samu emlékezete. Hódmezővásárhely, 1994.; Vásárhelyi Téka, 7. (társszerző); Szent István-szobor Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely, 1997.; Vásárhelyi Téka, 10. (társszerző). Az 1993-tól megjelenő Vásárhelyi Téka (1−14. köt.) sorozat társszerkesztője; Hódmezővásárhely útikönyv. Hódmezővásárhely, 1992. (társszerző) [angol és német nyelven is megjelent.]; Gondolatok Nagy Györgytől, Nagy Györgyről. Hódmezővásárhely, 1996. (társszerkesztő); Hódmezővásárhely város levéltára: 1691–1950. – Szeged. 1994. (társszerző); Százhúsz éves a Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egylet. Hódmezővásárhely, 1999. (társszerző); Hódmezővásárhely régi képes levelezőlapokon. Budapest, 1999, 2. jav. és bőv. kiad. 2003.; Mártély. Szerk. Balzovich László. Budapest, 2000. (társszerző); Hódmezővásárhely jeles tudósai. Hódmezővásárhely: Budapest, 2000. Vásárhelyi Téka, 13. (társszerk.); 7 tudós élete és munkássága [Hódmezővásárhelyi vonatkozású szócikkek] = Három folyó mentén. Csongrád megye millenniumi albuma. Szerk. Blazovich László, Marosvári Attila. Szeged, 2001.; Hódmezővásárhely Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja. Szerk. Kovács István. Hódmezővásárhely, 2003. 7–32., valamint 16 polgármester, főispán, országgyűlési képviselő életrajza és munkássága. Parasztpolgár házak Hódmezővásárhelyen = A Szeremlei Társaság évkönyve, 2004.; A Városháza. Hódmezővásárhely, 2007. (társszerző és -szerkesztő); Több tanulmánya jelent meg a Szeremlei Társaság évkönyveiben (1996−2009), megyei történeti kiadványokban, valamint a helyi és megyei lapokban.

Labancz Gabriella

Leánykori neve Pap Gabriella Katalin. 1974. január 30-án született Hódmezővásárhelyen.

A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte felsőfokú tanulmányait. Olasz szakos nyelvtanár, magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár és egyben néprajz szakos bölcsész, okleveles etnográfus. Néprajz szakon írott diplomamunkájának témáját 1998-ban az ezredforduló tette aktuálissá, címe: A halálra és pusztulásra vonatkozó jóslások és előjelek vizsgálata: Az ember és végzete, a világ és végzete. E témakörben gyűjtéseit Hódmezővásárhelyen 1996-ban kezdte. Egyetemi hallgatóként a szegedi Eötvös Loránd Kollégium tagja, 1995-ben néprajzi tárgyú Országos Tudományos Diákköri dolgozatával a téma újdonságánál fogva különdíjat nyert, címe: Az ember és környezetének higiéniája mint a népi kultúra része.

1992-ben hódmezővásárhelyi gimnáziumi tanulmányai végeztével az Imolya Imre Emlékalapítvány Grezsa Ferenc-díjjal jutalmazta, 1991-ben a Németh László Országos Középiskolai Irodalmi Pályázaton A gyermeki fejlődés lélektani ábrázolása Németh László: Kocsik szeptemberben című regényében című pályamunkájával első helyezést ért el. Jelenleg olasz tolmácsként, fordítóként dolgozik.

Dr. Markos Gyöngyi

Leánykori neve Markos Rozália Gyöngyike. 1948. szept. 4-én született Hajdúszoboszlón. Középiskolát szülővárosában, egyetemi tanulmányait Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte. 1973-ban történelem–orosz szakos középiskolai tanári, 1984-ben etnográfusi oklevelet szerzett. Rövid pedagógusi és népművelői munka után nyugdíjazásáig a makói József Attila Múzeumban dolgozott mint néprajzos–múzeológus (1982–2008). A Móra Ferenc Múzeum Múzeumi Matinék néprajzi foglalkozásait vezette (1983–1987).

Doktori disszertációját Makó születési hagyományaiból írta (1984). Kutatási területe Makó és környékének néphagyományai, szokásai, kiemelten az emberélet fordulói, jeles napok, melynek összegzése a Makó monográfia III. (néprajzi) kötetében található. Publikációi jelentek meg más témákban is (népművészet, ipar, gyermekélet stb.). Kiállításokat rendezett Makón, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Csongrádon, Szentesen stb.

2008 óta Szeged Kecskés-telepen lakik. Kutatja a telep névadójának és betelepülésének történetét, elkezdte hagyományainak, szokásainak föltárását, élettörténetek összegyűjtését. Eddigi munkájának eredményét 2011-ben kiállításon mutatta be.

Kiállítások

Gyermekélet Makón és környékén (1992 – Makó, József Attila Múzeum;1993 – Szentes, Csongrád, Szeged)
Népélet ’48-ban-, ’48 a népéletben (1998. Makó, Hódmezővásárhely)
Szilágyi-féle asztalos-műhely (Makó, Skanzen)
Keressük Gyökereinket! (2011. Szeged, Kecskés István Művelődési Ház)

Tanulmányok

1984 Keresztelői szokások Makón. MUKUCSOM Szeged. 79–86.
1985 A terhességgel kapcsolatos szokások Makón. MUKUCSOM. Szeged. 58–65.
1986 A születés hagyományai Makón. Debrecen: Folklór és Etnográfia 27.
1986 Szerelmi jóslások Makón és környékén. MUKUCSOM Szeged. 169–187.
1987 A makói szabadtéri néprajzi gyűjtemény. Honismeret 1. 60–62.
1987 „Luca napján ne egyen, hogy szép szeretője legyen”
Szerelmi jóslások Makón és környékén. Honismeret 6. 34–37.

1987 Csutka Rozi és társai. Népművelés 7.
1988 Bábaság Makón MFMÉ 1987/1. 131–187. Klny. Makói Múzeumi Füzetek 61., Makó.
1989 Az újszülöttel kapcsolatos szokások és hiedelmek Makón. Honismeret 2. 39–43.
1990 Bőrművesség. Csongrád megye népművészete. Budapest, 381–404.
1992 Makó kisgyermekkori hagyományaiból. Kultúra és tradíció. Miskolc, 23–36.
1994 Adatok a hódmezővásárhelyi csizmadia mesterség történetéből. Ethnographia 2 527–539.
1995 Gyermekélet Makón és környékén a XX. század első felében. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Ethnographicae 1. 69–83.
1998 Tímármesterség Hódmezővásárhelyen. MFMÉ Studia Ethnographicae 2. 37–46.
1998 Makó Luca-napi szokásaiból. Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntése, MMF 90 Makó, 135–138.
2001 Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tárgyi emlékei Csongrád megyében MFMÉ Studia Ethnographica 3. 249–272.
2002 Halottak húsvétja Hódmezővásárhelyen, MUKUCSOM 2001. 139–149.
2003 Makó karácsonyi szokásaiból. MUKUCSOM 2002. Szeged, 175–184.
2003 Apátfalva születés körüli szokásaiból. A legmakaibb makai. Tanulmányok a 75 éves dr. Tóth Ferenc tiszteletére. Szeged–Makó, 130–139.
2003 A karácsonyi ünnepkör szokásai Makón, MFMÉ Néprajzi tanulmányok 4. Szeged, 185–208.
2004 Egy mezőváros ismerkedési-párválasztási szokásaiból. MUKUCSOM 2003. Szeged, 19–28.
2005 Húsvéti hagyományok Makón. Határjárás. Tanulmányok Juhász Antal köszöntése, Szeged, 363–374.
2005 Vőfélyek, vőfélykönyvek, vőfélyszövegek Makón. MUKUCSOM 2004. Szeged, 177–181.
2006 Makó temetkezési szokásaiból. MUKUCSOM 2005. Szeged, 255–260.
2008 Az emberélet fordulói; Makó monográfia 3. 657–759.
2008. Jeles napok – naptári ünnepek; Makó monográfia 3. 760–815.

Nagy Vera

1955. november 20-án született Hódmezővásárhelyen. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban érettségizett 1974-ben.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1980-ban néprajz-történelem szakos diplomát szerzett. 1979-től a Koszta József Múzeumban, majd 1980-tól a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban dolgozott néprajzkutató-muzeológusként, 1997-től pedig főmuzeológusként. 1999-től 2006-ig az intézmény vezetője volt.

Részt vett az Ópusztaszeri Történeti Emlékpark egyes épületeinek – olvasókör, szentesi tanya, kovácsműhely – berendezésében. A múzeum néprajzi gyűjteményét több ezer darabbal gyarapította, az anyagból számos kiállítást rendezett helyben, vidéken és külföldön egyaránt (Lengyelország, Bulgária). Kutatási területe a kézműipar, ezen belül is a céhes élet, a textilipar, az utóbbi években pedig a hódmezővásárhelyi fazekasság XX. századi története. E témakörökben publikációi jelentek meg és számos előadást tartott.

Múzeumigazgatóként elindította a múzeum kiadványát, a *Múzeumi Műhely* című periodikát, melyet a mai napig szerkeszt.

2003-ban második diplomát szerezett a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának felsőfokú kulturális menedzserképző programján.

Díjak, kitüntetések:1985-ben Kiváló Munkáért, 1994-ben az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának I. díja a Takácsmesterség Hódmezővásárhelyen című pályamunkájáért, 2006-ban Tömörkény-díj, 2011-ben Péczely Attila-díj.

Több mint száz tudományos és ismeretterjesztő publikációja jelent meg, köztük hét önálló kötet.

Válogatott tanulmányok:

1980 Ételkonzerválási eljárások Vásárhelyen. MUKUCSOM. Szeged, 103–110.
1983 Hódmezővásárhelyi céhbehívótáblák. MUKUCSOM. Szeged, 59–69.
1984/1. Paraszt- és pásztorfaragások Hódmezővásárhelyen. MUKUCSOM. Szeged, 64–71.
1984/2. Ünnepi táplálkozás Hódmezővásárhelyen. MFMÉ. Szeged, 1980–81/1. 143–154.
1986 A szentesi takácscéh jegyzőkönyve. MUKUCSOM. Szeged, 68–80.
1987 A mindszenti takácsmesterség. MFMÉ. Szeged, 1986/1. 109–124.
1989 A szentesi takácsmesterség. MFMÉ. Szeged, 1988/1. 167–199.
1990/1. Fémművesség. In: Csongrád megye népművészete. Budapest, 405–439.
1990/2. Faragás. In: Csongrád megye népművészete. Budapest, 441–496.
1991 Félszilaj állattartás Csongrádon. A bukrosi közbirtokosság. In: Tudományos Közlemények. 2. (DATE Állattenyésztési Főiskolai Kar) A hagyományos állattartás című, 1991-es konferencián elhangzott előadások. Hódmezővásárhely, 151–167.
1992 A termelt javak feldolgozása és értékesítése. In: Mórahalom, (Szerk.: Juhász Antal.) Mórahalom. 415-459.
1994 Takácsmesterség Csongrád megyében. In: Szőttesek tegnap és ma. Az 1994-es hevesi szőtteskonferencia előadásai. Heves, 77–87.
1996/1. Kézműipar. In: Mindszent története és népélete. (Szerk.: Juhász Antal.) Mindszent. 537–550.
1996/2. Céhes szokások Hódmezővásárhelyen. A lakozás. In: Szeremlei Társaság Évkönyve. Hódmezővásárhely, 80–87.
1997 A vásárhelyi fazekasság története az 1872-es ipartörvény után. MUKUCSOM. Szeged, 219–226.
2000 Cs. Hódi Mihály butellája. MUKUCSOM. 1999/2000. Szeged, 135–141.
2001 Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás Hódmezővásárhelyen. MFMÉK. Studia Ethnographica. 3. Szeged, 59–74.
2002 A vásárhelyi piac. In: Dömötör János emlékkönyv. (Szerk.: Nagy Vera.) Múzeumi Műhely I. Hódmezővásárhely, 69–75.
2005 Fémmunkával foglalkozó cigányok Hódmezővásárhelyen. In: Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. Szeged, 307–310.
2007 Kiss Lajos szerepe a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteményének megalapításában. Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. XLIX. Nyíregyháza, 31–36.
2008/1 Táplálkozás. Makó néprajza. Makó Monográfiája 3. (Szerk.: Tóth Ferenc.) Makó, 343–360.
2008/2 Kézművesség. Makó néprajza. Makó Monográfiája 3. (Szerk.: Tóth Ferenc.) Makó, 361–421.
2008 A hódmezővásárhelyi Majolikatelep és a kisműhelyek kölcsönhatása. HOMBÁR. Múzeumi tanulmányok. Múzeumi Műhely 5. (Szerk.: Nagy Vera.) Hódmezővásárhely, 109–127.
2011 Hagyomány és újítás a 20. századi vásárhelyi kerámiában. HOMBÁR. Múzeumi Műhely 6. Múzeumi tanulmányok. (Szerk.: Nagy Vera.) Hódmezővásárhely. 153-164.
2014 Hódmezővásárhelyi írókások. HOMBÁR. Múzeumi Műhely 8. (Szerk.: Bernátsky Ferenc – Csányi Viktor – Nagy Vera – Tóth Katalin.) Hódmezővásárhely, 89–106.

Önálló munkái:

1987 Vékony Sándor. Hódmezővásárhely.
2000 Csongrád város gazdálkodása. Múzeumi Füzetek Csongrád 3. Csongrád.
2008 Pálannya és fajancsi. Néprajzi írások Hódmezővásárhelyről. Hódmezővásárhely.
2010 A Mindszenti Ipartestület. 1910-2010. Mindszent.
2011 A mártélyi templom és plébánia története 1911–2011. Hódmezővásárhely.
2012/1. Hódmezővásárhely anno… (Bernátsky Ferenccel) Hódmezővásárhely.
2012 /2. A hódmezővásárhelyi Majolikatelep. Múzeumi Műhely. 7. Hódmezővásárhely.

Dr. Novák László Ferenc

l947. április 10-én született Irsán, Pest-Pilis-Solt megye Ceglédi járásában. Az általános iskolát Albertirsán végezte, középiskolai tanulmányait a monori József Attila Gimnáziumban folytatta. Itt került kapcsolatba a ceglédi Kossuth Múzeummal, melynek igazgatója, Ikvai Nándor néprajz szakkört vezetett a gimnáziumban. Novák László Ferenc néprajzi kutatómunkája ekkor vette kezdetét. Feldolgozta Alberti és Irsa fejfakultúráját, megmentve azokat a tudományosság számára. Pályamunkát is készített a temetkezési szokásokról.

Érettségi után, 1965-ben az Állami Pénzverőbe került, és kitanulta az ötvös (ezüstműves) szakmát, 1967-ben szakmunkásvizsgát tett. E mesterséggel tovább nem foglalkozott, mert felvételt nyert a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem–földrajz szakára. A néprajzot harmadik szakként vette fel, majd főszakjává választotta. 1972-ben fejezte be tanulmányait. Diplomamunkáját Hajdúböszörmény településrendszeréről készítette.

Az egyetem után közvetlenül, 1972. július 1-jével kezdte meg munkásságát a nagykőrösi Arany János Múzeumban mint néprajzos muzeológus és az intézmény igazgatója. Kutató tevékenysége fokozatosan irányult Nagykőrös mezővárosra, a Három városra, az Alföld különböző tájegységeinek vizsgálatára, Arany János irodalmi hagyományainak kutatására.

Különböző kutatási programokba kapcsolódott: többek között Alsónémedi, Gyoma, Börzsöny, Tiszazug, Tisza- és Körös-vidék, Palócföld, Tápióság, Ung-vidék, Zselicség, Hódmezővásárhely. Jelenleg is foglalkozik Gömör-Kishonttal, Hont vármegyével a Jászkunsággal, Pest-Pilis-Solt megye területével, az Alfölddel. A fejfakultúrát illetően az egész Kárpát-medencével (Kárpát-Európa). Fő kutatási témája a település, építészet, hagyományos paraszti gazdálkodás, népművészet, a hiedelmek és szokások történeti-néprajzi vizsgálata, s jelentős fejezete munkásságának a temetők, sírjelölés kérdésének kutatása. Tudományos munkásságát reprezentálja az eddigi mintegy kétszáz publikációja, amelyből 25 önállóan, könyv alakban jelent meg.

Tudományos munkássága során 1976-ban szerzett egyetemi doktori címet a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Disszertációját települési témakörből készítette. A néprajztudomány kandidátusa tudományos fokozatot 1987-ben kapta meg a mezővárosi fejlődéssel foglalkozó munkájára. A „Településnéprajz" című doktori értekezését 1996-ban védte meg, s kapta meg a néprajztudomány doktora (az MTA doktora) címet. A Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének tagja.

A múzeumi tevékenység széleskörű és sokoldalú munka elvégzését teszi lehetővé. A tárgygyűjtés, történeti-néprajzi kutatás, tudományos feldolgozás, publikáció a fundamentuma Emellett mint tudományos tevékenység jelentkezik a kiállítás is. Számos néprajzi, történeti és irodalomtörténeti, képzőművészeti témájú időszaki kiállítás mellett Novák László Ferenc nevéhez fűződik a „Hej, Nagykőrös híres város…" című komplex állandó kiállítás tudományos előkészítése és rendezése 1978-ban, valamint a „Fejfák a Duna-Tisza közén" c. állandó néprajzi kiállítás megrendezése 1979-ben, valamint a Pest Megyei Iskolatörténeti Kiállítás létrehozása 1989-ben.

Novák László Ferenc Nagykőrösön az Arany János Múzeumot tudományos műhellyé avatta, fontos szerepet vállalva a tudományszervezésből. Több interdiszciplináris konferenciát szervezett és rendezett meg különböző tudományos intézményekkel együttműködve, így 1980-ban a „Halottkultusz", l982-ben az „Arany János centenáriumi" és a „Lakodalom", 1985-ben a „Falvak, mezővárosok az Alföldön", 1987-ben az „Az Alföld építészete", 1991-ben a „Hiedelmek, szokások az Alföldön", 1994-ben az „Az Alföld társadalma", 1998-ban az 1848/49.évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulója tiszteletére, 2000-ben az „Az Alföld gazdálkodása (földművelés)", 2003-ban „Az Alföld gazdálkodása (állattenyésztés)", 2006-ban a „Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön" c. konferenciákat. A Magyar Néprajzi Társasággal közösen rendezte meg Nagykőrösön 1992-ben a határon túl élő magyarok számára a III. Néprajzi Szemináriumot.

Az irodalomtörténeti konferenciák is kiemelten szerepeltek az Arany János Múzeum és Társaság tevékenységi körében. Arany János halálának 100. évfordulóján az országos csendet megtörve – mivel halálévfordulót nem lehetett „megünnepelni" – Novák László Ferenc emlékkonferenciát szervezett az Akadémia, az Irodalomtudományi Intézet, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem együttműködésével.

Erre az évfordulóra jelent meg az általa szerkesztett „Arany tanulmányok" kötet, valamint az „Arany-kéziratok", amely facsimile tartalmazza az Arany János Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményének autográfiáit. Később is rendeztek konferenciákat az MTA Irodalomtudományi Intézettel közös rendezésben az Arany évfordulókhoz kapcsolódóan.

Novák László Ferenc1976–2010 között töltötte be az Arany János Társaság elnöki tisztét, 2010 óta a Társaság tiszteletbeli elnöke. A múzeum igazgatójaként és a társaság elnökeként jelentős mértékben hozzájárult az Arany-kultusz országos és nemzetközi terjesztéséhez. A nagyszalontaiakkal összefogva, Kiss István szobrászművész felajánlásával öntette bronzba Arany János ülőszobrát, amelyet személyesen szállított ki a megyei múzeumszervezet kis tehergépkocsiján – leküzdve a nehézségeket a Romániába jutás során –, amely ünnepélyes keretek között, a magyar és román művelődési minisztérium, a Magyar Írószövetség, az RMDSZ, Nagykőrös és Nagyszalonta városok, az Arany János Múzeum és Társaság képviselői jelenlétében lett ünnepélyesen felavatva Arany János születésének 175. évfordulója alkalmából 1992. március 2-án. Novák László Ferenc 1992-ben alapította az Arany János Múzeum – Nemzeti Emlékhely Alapítványt. Az alapítvány és a múzeum támogatásával készült el Arany János alakjával a Nagy Tanárikar szoborcsoport a magyar oktatás Milleniuma tiszteletére, amelyet 1996. augusztus 20-án avattak fel a múzeum előtt. A hét alakból álló szoborcsoportot és a honfoglalás Millecentennáriuma tiszteletére a Bor-Kalán honfoglaló nemzetséget szimbolizáló szobrot Varga Imre szobrászművész alkotta és állította fel, önzetlen anyagi és erkölcsi támogatást vállalva magára. Ez a szoboravatás méltán nevezhető a XX. század legnagyobb szoboravatásának.

Az Arany János Múzeum négy kiadványsorozatát indította meg Novák László Ferenc. Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati tizenkettő, az Arany János Múzeum Kismonográfiáinak tizenhat, az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiáinak négy, az Archivum Musei de János Arany Nominati három kötete jelent meg. Novák László Ferenc szerkeszti a Nagykőrös Város Monográfiája sorozatot, amelynek első kötetét ő írta meg 1994-ben.

Szerkesztői tevékenysége során az Arany János Múzeum Közleményei köteteit állította össze, részben társszerkesztővel (Selmeczi László) együtt, önállóan szerkesztette a Studia Comitatensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 23-24. kötetét, „Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére" (Szentendre, 1994), Farkas Péterrel együtt az Irodalomtörténeti tanulmányok". c. kötetet (SC 19. Szentendre, 1989). Hoppál Mihállyal együtt a „Halottkultusz" (Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1982.), Ujváry Zoltánnal a „Lakodalom" c. kötetet (Folklór és Etnográfia 9. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1983.).

Novák László Ferenc tagja a Debreceni Egyetem Doktori Tanácsának, az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának, a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Orvostörténeti Társaságnak, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak s tiszteletbeli elnöke a Nagykőrös székhelyű Arany János Társaságnak.

Tudományos és egyéb közéleti munkáját több elismerés érte. A kulturális miniszter „Dicséretben" részesítette 1976-ban, a Művelődési Minisztérium Nívó-díját kapta meg l978-ban az állandó kiállítás rendezéséért, l983-ban az „Arany – kéziratok" és a „Mezővárosi népművészet. Kecskemét-Nagykőrös-Cegléd" c. könyveiért. A Magyar Néprajzi Társaság Jankó János-díját 1981-ben kapta meg. 1983-ban a „Szocialista Kultúráért" kitüntetésben részesült.

Pest Megye Önkormányzata 1991-ben Tudományos-díjjal, 1995-ben Nyáry Pál-díjjal, 1997-ben Közművelődési-díjjal tüntette ki. Nagykőrös Város Önkormányzatának Nagykőrös Város Közszolgálatáért kitüntetést 1995-ben vette át. Az MTA Takács-díj elismerő oklevelét 2006-ban kapta meg.

Pest Megye Múzeumi Szervezetének átszervezésére 2007-ben került sor. A fenntartó megszüntette az Arany János Múzeumot, lefokozva muzeális gyűjtemény és kiállítóhellyé, megszüntetve a múzeumigazgatói állást. Novák László Ferencet kinevezték a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága Dél Pest Megye II. Történeti – Néprajzi Osztályának vezetőjévé. 2010. április 16-ával nyugdíjazta a megyei múzeumigazgató.

Válogatott tanulmányok

1973 Halottkultusz és fejfatípusok Albertirsán. Studia Comitatensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 2. Szentendre, 203–228.

1975/1. Hajdúböszörmény telek- és településrendszere. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. Hajdúböszörmény, 179–218.

2. A szőlő Albertirsa és Pilis hagyományos telekrendszerében és üzemszervezetében. Studia Comitatensia 3. Szentendre, 231–275.

1976/1. Egy mángorló néprajzi és szemiotikai vizsgálata. Művészet XVII. évf. 1. sz. 39–41.

1977/1. (Hoppál Mihállyal). Венгерские намогилные памятники. (этносемиотический анализ). Acta Ethnographica XXVI. 309–337.

2. Gyoma településnéprajzi viszonyai és hagyományos paraszti gazdálkodása. In: Gyomai tanulmányok. (Szerk.: Szabó Ferenc.) Gyoma, 506–574.

3. A Börzsöny-hegység északnyugati vidékének településnéprajzi viszonyai. In: Börzsöny néprajza. (Szerk.: Ikvai Nándor.) Studia Comitatensia 5. Szentendre, 243–307.

4. A Börzsöny-hegység ÉNY-i vidéke falvainak szőlőművelése. In: Börzsöny néprajza. (Szerk.: Ikvai Nándor.) Studia Comitatensia 5. Szentendre, 219–241.

1978/1. Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII–XIX. században. In: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. (Szerk.: Novák László.) Arany János Múzeum Közleményei (Acta Musei de János Arany Nominati) I. k. Nagykőrös, 9–168.

2. Az Arany János Múzeum története. In: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. (Szerk.: Novák László.) Arany János Múzeum Közleményei (Acta Musei de János Arany Nominati) I. k. Nagykőrös, 315–357.

3. A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V. Bács-Kiskun megyei Múzeumok Közleményei. Kecskemét, 219–305.

1979 A Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszeri viszonyai a XVIII. században (Bács-Kiskun megye helységeinek az úrbéri 9 kérdőpontra adott válasza). In: Bács-Kiskun megye múltjából II. (Szerk.: Iványosi Szabó Tibor.) Kecskemét.

1980/1. Alsónémedi hagyományos gazdálkodási viszonyai a 18–20. században. In: Alsónémedi története és néprajza (Szerk.: Balassa Iván.) Alsónémedi, 271–301.

1982/1. A temető helye a halottkultuszban, különös tekintettel a sír és sírjelölés kérdésére. In: Halottkultusz. (Szerk.: Hoppál Mihály – Novák László.) Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. Budapest, 285–307.

3. Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII–XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából 4. (Szerk.: Iványosi Szabó Tibor.) Kecskemét, 467–507.

4. Egy XVIII. század végi, XIX. század eleji orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata. In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. (Szerk.: Iványosi Szabó Tibor.) Kecskemét, 467–507.

5. Kézműipari kapcsolatok a Tiszazug és a Duna-Tisza köze nagyobb mezővárosai között. In: Kunszentmiklós és a Tiszazug kisipara. (Szerk.: Bereczki I. – Szabó L.) Szolnok, 179–206.

8. Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: Cegléd története (Szerk.: Ikvai Nándor). Studia Comitatensia 11. Szentendre, 121–188.

9. Temetés és sírjelölés Magyarországon, különös tekintettel a fejfákra. In: Néprajzi tanulmányok. Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 739–792.

1983/1. Sozialanthropologie der ungarischen Friedhöfe. Acta Ethnographia XXXI. Budapest, 1983. 123–160.

2. Viselkedés, házasodás egyházi és világi szabályozói, meghatározói a XVII–XIX. században. In: Lakodalom. (Szerk. Novák László – Ujváry Zoltán.) Folklór és Etnográfia 9. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 13–29.

4. A hagyományos paraszti gazdálkodás és a teherhordás kapcsolata (Népi teherhordás Nyírbátorban és környékén). A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. XV–XVII. Nyíregyháza, 89–131.

1984/1. Állattartás. In: Kecel története és néprajza. (Szerk.: Bárth János.) Kecel, 521–548.
1986/1. Mezővárosi migráció és árucsere (a „három város") példája. /Der Warenaustausch der landlichen Städte (das Beispiel der „Drei Städte)./ In: Árucsere és migráció. (Szerk.: Szabadfalvi József – Viga Gyula.) A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Kiadványai XVIII. Miskolc, 71–87.
2. Az Alföld településrendszer-típusai. /Types of Settlement-systems in the Great Hungarian Plain. – Die Typen der Siedlungsordnung auf der Tiefebene./ In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Szerk.: Novák László – Selmeczi László.) Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati VI. Nagykőrös, 573–584.
1987/1. Kertes települések az Alföld északnyugati területén. /Siedlungen mit separaten Garten im nordwestlichen Gebiet der Tiefebene./ AGRIA Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXIII. Eger, 33–35.
1988/1. Volkskunst in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Ethnographica et Folkloristica Carpathica 5-6. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 151–166.
2. Trade and Migrational Connections betwen Transdanubia and the Area between the Rivers Danube and Tisza in the 17th-18th Centuries. In: Markte und Warenaustausch im Pannonischen Raum (red. László Lukács). Az István Király Múzeum Közleményei – Bulletin Musée Roi Saint-Étienne Serie A. Nr. 28. Székesfehérvár, 12–22.
1989/1. Haufendörfern im Nordwesten der Grossen Ungarischen Tiefebene. In: Idenn, Objekte und Lebensformen Gedenkshcrift für Zsigmond Bátky (red. Béla Gunda, László Lukács, Attila Paládi-Kovács). Az István Király Múzeum Közleményei – Bulletin du Musée Roi Saint-Étienne Serie A. Nr. 29. Székesfehérvár, 169–184.
2. Szabó Károly nagykőrösi levelezéséből. /Aus dem Briefwechseln von Károly Szabó in Nagykőrös/. In: Irodalomtörténeti tanulmányok (Szerk.: Farkas Péter – Novák László). Studia Comitatensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 19. Szentendre, 329–354.
3. Szász Károly református püspök 1891. évi látogatása a Három városban. /Der Besuch von Károly Szász, dem reformierten Bischof in den Drei Stadten im Jahre 1891/. In: Irodalomtörténeti tanulmányok. (Szerk.: Farkas Péter – Novák László.) Studia Comitatensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 19. Szentendre, 403–440.
9. Halottkultusz, a temetkezés szokásai Palócföldön. In: Palócok IV. Rítus és folklór. (Szerk.: Bakó Ferenc.) Eger, 263–302.
1990/1. Figurativ Communication In Folk-Life. In: Bild-Kunde Volks-Kunde (red. Ernő Kunt). Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 181–191.
6. Il Cippio di Legno Nell' Europa dei Carpazi. Lares LVI/3. Firenze, 385–395.
7. Az Alföld településnéprajza. /Settlement-Ethnography of the Great Hungarian Plain./ In: Tér-Idő-Társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. (Szerk.: Tóth József.) MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs, 62–91.
1991/1. Archaikus fejfáinkról. Régió és Kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzáról Gunda Béla tiszteletére. (Szerk.: Ujváry Zoltán.) Debrecen, 359–364.
2. Sírversek, nevető fejfák. In: Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. (Szerk.: Ujváry Zoltán.) Debrecen, 359–364.
3. Az állattenyésztés struktúraváltozása a XIX. és a XX. században. In: A hagyományos állattartás története. Tudományos Közlemények 2. DATE, Hódmezővásárhely, 132–150.
4. Nagykőrös mezőváros és a protestáns magyar kultúra. Unió III/3. Budapest, 22–25.
5. A nagykőrösi ház a 17–19. században. /Das nagykőröscher Haus im 17–19. Jahre. – The Nagykőrös House in 17-19th Centuries./ Ház és Ember 7. Szentendre, 89–108.
1992/1. Settlement Ethnography. Ethnographica et Folkloristica Tom. 7-8. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 479–496.
2. Tiszaőrs településnéprajzi viszonyai a XVIII–XIX. században. In: Tiszaőrs. Tanulmányok a falu múltjából. (Szerk.: Szabó István.) Debrecen, 235–260.

1993/1. Migrációs folyamatok és a nagytájak szerepe a népi kultúrában. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. (Szerk.: Békési Imre – Jankovich József – Kósa László – Nyerges Judit) III. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest–Szeged, 1674–1680.

2. Tradicionális kapcsolatok a Felvidék és az Alföld északi területe között. Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve VIII. Szolnok, 373–382.
(Traditional Connections between upper northern Hungary and northern areas of the Great Hungarian Plain; Traditionelle Verhältnisse zwissen Felföld /Nördliches Mittelgebirge und den nördlichen Gebieten der Tiefebene).

1994/1. Adatok a Sóvidék határhasználatához és hagyományos paraszti gazdálkodásához (sarlós aratás) Parajdról. In: Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére. (Szerk.: Novák László.) I. Studia Comitatensia 23. Szentendre, 467–475.

10. Szabadalmas mezővárosok az Alföldön. In: Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, önigazgatás (Szerk.: Erdmann Gyula). Rendi társadalom – Polgári Társadalom 5. Gyula, 329–337.

11. Tradicionális kapcsolatok a Felföld és az Alföld északi (Duna-Tisza köze) területei között. (Tradiné vzt'ahy medzy Hornym Uhorskom a severnymi oblast'ami Dolnej zeme na územi medzi Dumajom a Tisou – Tradizionelle Beziehungen zwischen Oberungarn und dem nördlichen der großen ungarischen Tiefebene bzw. mittleren) In: Interetikus kapcsolatok a Kárpát-medence Északi részén. Komárom, 1991. (Szerk.: Liszka József.) – Acta Museologica 1-2. Komárom–Dunaszerdahely, 333–352.

12. A Jászkunság településnéprajza. In: Történeti és néprajzi tanulmányok (Szerk.: Ujváry Zoltán.) Debrecen, 103–109.

1995 Temetkezési helyek és építményeik az Alföldön. Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 10. Szentendre, 165–176.

1997/1. Táj, népesség és településrendszer. In: A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében. A Gödöllőn, 1996. június 24-26-án megtartott tudományos konferencia kiadványa. (Szerk.: Füleky György.) GATE Gödöllő, 301-314.

2. Alföldi mezővárosok jogállása. In: Kutatások Pest Megyében Tudományos konferencia (Szerk.: Korkes Zsuzsa.) I. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új Sorozat 4. Szentendre, 11–24.

3. Emberföldrajz és településföldrajz. TISICUM A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve X. Szolnok, 155–165.

4. A jobbágyfelszabadítás kérdései a XVIII–XIX. században. Agrártörténeti Szemle XXXIX/3-4. Budapest, 453–481.

1998/1. Pest megye földrajzi, történeti és néprajzi tagolódása. In: Egy múzeum szolgálatában. Tanulmányok Asztalos István tiszteletére. (Szerk.: Asztalos Tamás.) Múzeumi Füzetek 48. Aszód, 251–260.

2. Cigányság az Alföldön a XVII–XIX. században. In: Az Alföld társadalma. (Szerk.: Novák László.) Az Arany János Múzeum Közleményei (Acta Musei de János Arany Nominati) VIII. Nagykőrös, 365–406.

1999/1. Nemesek Gömörben. In: Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára. (Szerk.: Kovács Ágnes.) KLTE Történelmi Intézet, Debrecen, 157–163.

2. Pest megye területi változásai a XIX–XX. században. In: Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia II. 1998. (Szerk.: Korkes Zsuzsanna.) Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat 5. Szentendre, 227–234.

3. Kossuth Lajos szerepe a nemzeti véderő szervezésében és mozgósításában a Három Városban. Az Arany János Társaság Évkönyve XXIII. Nagykőrös

2000/1. A táj és település – településrendszer változásai az Alföldön. In: Az Alföld történeti földrajza. (Szerk.: Frisnyák Sándor.) Nyíregyháza, 415–430.

2. Az alföldi települések struktúraváltozásai a 17–20. században. In: Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. (Szerk. Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya.) Szentendre, 217–225.

2001/1. Gömör településnéprajza. In: A Gömöri Magyarság Néprajza. (Szerk.: Ujváry Zoltán.) I. Debrecen, 541–815.
3. Sídelné pomery v Pol'nom Berinčoku v XVIII–XIX. storočí – vzhl'adom na etnické zloženie lokality. Národopis Slovákov v Maďarsku – Magyarországi szlovákok néprajza 17. Magyar Néprajzi Társaság, 85–101.
4. Ferenc József Habsburg császár 1852. évi látogatása Nagykőrösön. In: Kutatások Pest Megyében. (Szerk. Korkes Zsuzsa.) Tudományos Konferencia III. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat 6. Szentendre, 286–290.
5. Arany János és gyermekei Nagykőrösön. In: A két Arany. összehasonlító tanulmányok. (Szerk. Korompay H. János.) Universitas Kiadó, Budapest, 22–38.
6. Mezőberény településnéprajzi viszonyai (18–19. század). A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23. Békéscsaba, 235–260.

2004/1. Nyomásos határhasználat terminológiái. Studia Comitatensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 29. Szentendre, 7–15.
2. Nagykőrös tanyavilága – közelről. In: Falvak, földek, földművesek. (Szerk. Pócs Gyula.) Agroinform Kiadó Budapest, 129–136.
3. Nyársapát a 16. század közepétől a 20. század közepéig. In: Nyársapát története. A középkortól napjainkig. (Szerk. Kovácsné Csonki Katalin – Bicskei Krisztina.) Nyársapát, 37–66.
4. Határhasználat és állattartás az Alföldön. In: Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés (Szerk. Novák László Ferenc). Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati X. Nagykőrös, 29–52.
5. Takarmányozás, termesztett takarmánynövények. In: Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés. (Szerk. Novák László Ferenc.) Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati X. Nagykőrös, 113–132.
6. Erosz a népi kultúrában (Verbális és ikonográfiai megnyilatkozások). TISICUM. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve XIV. Szolnok, 269–272.

2005/1. Táj és ember. In: Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a hatvan esztendős Dám László tiszteletére. (Szerk. Szabó Sarolta.) A Jósa András Múzeum Kiadványai 58. sz. Nyíregyháza, 141–151.
2. Nagykőrös mezőváros, különös tekintettel a 17–18. századi írásbeliségre. In: Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század). (Szerk. Szabó András.) Historia Litteraria 18. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 205–210.

2006 Redempció. A jobbágy megváltakozás két útja. ZOUNUK A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 21. Szolnok, 9–23.

2007 Földbirtoklás a Három városban. In: Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban (Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet). Bibliotheca Cumanica 7. Kiskunfélegyháza, 95–108.

2009/1. Környezetgazdálkodás a Duna-Tisza köze középső vidékén. In: A Kárpát-medence környezetgazdálkodása. Az V. Tájföldrajzi Konferencia előadásai. Szerencs, 2009. április 3–4. (Szerk. Dr. Frisnyák Sándor – Dr. Gál András.) Nyíregyháza–Szerencs, 395–406.
2. A gyep szerepe a hagyományos paraszti gazdálkodásban. Agrártörténeti Szemle L. 85–94.

2010/1. Gömöri szlovák jobbágyok Mária Terézia korában. In: Kontexty Identity Jubilejnỳ zborník na počesť Anny Divičanovej. Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére. Editorky/Szerkesztők: Eva Krekovičová – Alžbeta Uhrinová – Mária Žiláková. Békešská Čaba–Békéscsaba, 299–310.
2. Egy gyakori – általános – név, a Tót. In: Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendős Barna Gábor tiszteletére. Studies in Honour of Gábor Barna on His 60th Birthday. Beiträge zum 60. Geburstag von Gábor Barna. (Szerk. Mód László – Simon András.) Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár – Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 26. Szeged, 572–579.

2011/1. Fejfa, kopja-fa. In: A fa a népi építészetben régen és ma – tanulmánykötet. (Szerk. Románné Roxer Valéria – Varga Tamás.) Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó EMK Erdészeti Múzeum, Sopron, 119–135.

2. Táj, település, társadalom változásai Gyoma és Endrőd térségében. Ethnica XIII/2. Debrecen, 29–32.
3. Nemesi ellenállás a Jászkunságban, különös tekintettel Jászapátira. ZOUNUK A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 26. Szolnok, 109–158.

Önálló munkái

1980/1. Arany János Múzeum, Nagykőrös. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 38. Budapest, l6 p.
1980/2. Fejfák a Duna-Tisza közén**.** Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 1. k. Nagykőrös. 160 p.
1982/1. Mezővárosi népművészet (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd). Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykőrös, 1–230.
1982/2. Az Arany János Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye I. Arany-kéziratok. Archivum Musei de János Arany nominati I. Nagykőrös, 1982. 1–240.
1986/1. A Három Város. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 400 p.
2. Településnéprajz**.** Tanulmányok az Alföld településnéprajzához. (Settlement-Ethnography. Settlement-Ethnographian Studies of the Great Hungarian Plain. – Siedlungsethonographie. Studien zur Siedlungsethnographie der Grossen Ungarischen Tiefebene.) Arany János Múzeum Kismonográfiái 5. Nagykőrös, 1986. 270 p.
3. Mozsgó és vonzáskörzete településnéprajza a XVIII–XX. században. (Siedlugsethnographie von Mozsgó seinem Einzugsbereich im 18–20. Jahrhundert.) Folklór és Etnográfia 29. KLTE Néprajzi Tanszék, 151 p.
Folklór és Ethnograhia KLT Néprajzi Tanszék, Debrecen.
1987 Szabados Nagy Kőrös Várossa' nemzetes főbírája Bakos Ambrus. /Honoruable Chife Justice of the privileged Country Town Nagykőrös, Ambrus Bakos. – Der Wohlgeboren Hauptrichter der Patentstadt Nagykőrös, Ambrus Bakos./ Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 7. Nagykőrös, 128 p.
1989/1. Arany János Múzeum**.** Az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiái I. Nagykőrös. 142 p.
2. A Három Város építészete. /Building Technique and Style of the „Three Towns" – Die Architektur der Drei Städte./ Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 8. Nagykőrös, 784 p.
1991 Szabadszállás településnéprajzi viszonyai a XVIII–XIX. században. (Siedlungsethnographie von Szabadszállás im XVIII–XIX. Jahrhundert.) Folklór és Etnográfia 54. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.
1994 Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I-II. „Hej, Nagykőrös híres város..." I/1-2. Nagykőrös város Monográfiája. (Szerk.: Novák László.) I. Nagykőrös, 1–964.
1995 Településnéprajz. Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 18. A Debreceni Kossuth
1997 Településnéprajzi tanulmányok. Ethnica, Debrecen. 400 p.
1998 Egy nagykőrösi vadászfőhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 11. Nagykőrös. 1–213.
1999 Kerámia Nagykőrösön. (Ceramics in Nagykőrös) Az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiája III. Nagykőrös, 1–200.
2000 Arany János Múzeum. Hamadik bővített kiadás. Az Arany János Múzeum Kiállítási Kismonográfiái I. Nagykőrös.
2001 Nagykőrös a XXI. század küszöbén. CEBA Kiadó, Budapest, 208 p.
2002 A zsidóság Nagykőrösön. (XVII–XX. század). Második kiadás. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 13. 399 p.
2003 Hódmezővásárhely településnéprajza, hagyományos gazdálkodása. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 15. Nagykőrös. 164 p.
2005/1. Fejfa monográfia**.** Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykőrös. 361 p.

2005/2. Mária Terézia úrbéri összeírása Pest-Pilis-Solt vármegyében. Archívum Musei de János Arany nominati II. Nagykőrös 365 p.
2006 Pest-Pilis-Solt vármegye népe a XVIII. században. Archivum Musei de János Arany Nominati III. Nagykőrös. 560 p.
2008 Hej, Nagykőrös híres város…!" Nagykőrös város kismonográfiája. Az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiái IV. Nagykőrös.
2011 Mező Berényi Evang Tótajkú Egyházban létező" Id. Kisjeszeni Jeszenszky Károly számadáskönyve (1848–1890). Chronica Bekesiensis 4. Békéscsaba. 305 p.

Dr. Örsi Julianna Piroska

Karcagon született 1950-ben, általános és középfokú iskoláit is ott végezte. A debreceni Kossuth Lajos tudományegyetemen kapott diplomát történelem-néprajz szakon 1974-ben. Ugyanott szerzett bölcsészdoktori címet 1982-ben, majd 1992-ben a Karcag társadalomszervezete a 18-20. században című kandidátusi értekezését az MTA Minősítő Bizottsága előtt 1992-ben védte meg. 2004-ben a Debreceni Egyetem néprajz-kulturális antropológia szakán habilitált.

1974-1982 között a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum történész muzeológusaként dolgozott, majd 1992-2008 között a túrkevei Finta múzeum igazgatója és egyben néprajzos muzeológusa. 2008. szeptember 1. óta nyugdíjas. 2000-2008 között a Szolnoki Főiskolán (Szolnok, Mezőtúr) óraadóként néprajzot oktatott. 2011-2012-ben a Szegedi Egyetem Néprajz kulturális antropológia szakán volt a társadalomnéprajz tantárgy előadója. Egyéni kutatási programjait az OTKA kétszer támogatta. Több csoportos kutatást szervezett és kutatásvezetőként irányított (Túrkeve monografikus kutatása (1986-2006); Lokális közösségek, vérségi csoportok és az egyén helye, szerepe a társadalomban, (2001-2004); Nemzedékek kutatóúton … (2006-2008), amelynek eredményei könyv alakban is megjelentek. Örsi Julianna eddig 12 könyvet 183 tanulmányt írt, 54 könyvet szerkesztett. Rövidebb közleményei és népszerűsítő írásai száma közel félezer. A hazai tudományos konferenciákon rendszeresen előadóként vesz részt, de európai és ázsiai szakmai tanácskozásokon is többször szerepelt.

Önálló művek

1990 Karcag társadalomszervezete a 18-20. században. Akadémia Kiadó
1994 Földközelben. Túrkeve
1998 Emberszőtte háló. Túrkeve
1999 A Nagykunság 1848/49-ben. Túrkeve
2000-2001 Tiszavárköny. Száz Magyar Falu Könyvesház
2004 A társadalom kihívásai - mikroközösségek válaszai. Túrkeve
2008 Múzeumi tükörkép. Múlt jelen jövő tájmúzeumi szemszögből. Túrkeve
2011 Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve
2015 Parasztvilág. A vidéki társadalom kapcsolatrendszere. Túrkeve

Szenti Tibor

1939-ben született Hódmezővásárhelyen. A Bethlen Gábor Gimnáziumban érettségizett 1958-ban, majd 1979-ben Óbudán egészségügyi főiskolát végzett. 1963-ban nősült, feleségével két gyermeket neveltek föl.

Húsz évig dolgozott a Csongrád Megyei Köjálnál, egy évig az Állatorvos-tudományi Egyetem hódmezővásárhelyi állategészségügyi főiskolai karán. 1980 decemberétől 2003 júniusáig az Erzsébet Kórházban. Nyugdíjasként 2003. augusztus 1-től a Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzatánál kulturális szaktanácsadó.

1973-tól tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, 1978-tól a TIT-nek. Az MTA Szegedi Albizottsága Néprajzi Csoportjának megalakulása óta tagja. A Magyar Orvostörténeti Társaságnak 1981-től tagja. Az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatokon 1972 és 1978 között három I, egy II. és egy III. díjat kapott. A MTA Szegedi Albizottságának 1991. évi néprajzi pályázatán I., az 1992. évin II., az 1993. évin pedig III. díjat kapott. Néprajzi dokumentumfotóiból 1990 és 2000 között több városban és községben nyolc alkalommal rendeztek kiállítást.

A Magyar Néprajzi Társaság 1977-ben Sebestyén Gyula Emlékéremmel, a Hódmezővásárhelyi Zenebarátok Köre folklór-kutatásaiért 1996-ban Péczely Attila-díjjal, a Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata 2007-ben „Hódmezővásárhely Díszpolgára" kitüntetéssel jutalmazta. 2010-ben a Magyar Köztársaság Elnökétől „a magyar népi hagyományok ápolása, a paraszti élet és a népszokások bemutatása terén végzett rendkívül sokoldalú irodalmi kutatói, szerkesztői munkássága elismeréseként" a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetést kapta.

Néprajzi könyvei: A tanya (Gondolat, 1979); Parasztvallomások (Gondolat, 1985, Századvég, 2008); Paráznák (Hódmezővásárhely Önkormányzata, 1993); Betyártörténetek (Máyer Kiadó, Budapest, 2000). Valamennyi és további 11 más műfajú könyve olvasható az OSZK-MEK-en.

Néprajzi közleményei közül nyomtatásban mintegy 150 jelent meg tanulmánykötetekben, szakfolyóiratokban. Fontosabb dolgozatai:

A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum „Ház és Ember" c. Évkönyvében közölt tanulmányai:

1989 Építőáldozatok nyomai Hódmezővásárhelyen. 205–210.
1989 Befalazott emlékek a hódmezővásárhelyi tanyák építményeiben. 211–215.
1990 Egy hódmezővásárhelyi tanya építésének, bővítésének és karbantartásának paraszti dokumentumai. 209–218.
1998 A hódmezővásárhelyi hagyományos tanyaépületek falai és építőanyagai. 189–212.
2001 A hódmezővásárhelyi tanyatelek beépítettsége. 115–160.
2009 Hagyományos tanyai ólak, aklok, esztrongák és galambdúcok Hódmezővásárhelyen. 49–108.
2009 Épített tűzhelyek a hódmezővásárhelyi tanyákon. 21–80.

A „Valóság"-ban megjelent tanulmányok:

1980 A hódmezővásárhelyi betyárvilág a hódoltság után, az 1848-as forradalomig. 89-98. 1980. júl.
1981 Gondolatok a tanyákról és a mai tanyahelyzetről. 32-48. 1981. febr. 2.
1998 A magyar tanyás gazdálkodás sorsfordulói a második világháború után 12-31. XLI. évf. 1998/1. jan.
1998 Voodoo halál, avagy a feladott élet. (Műhely ciklusban) 67-80. 1998. 12. sz.
2004 Megmaradnak-e a vásárhelyi tanyák? 55-59. 2004. 1. szám.

Más forrásokban közölt tanulmányai:

1975 „Idős Gregus Máté, az úttörő.” 529-535. „Karasz Péter, a szervező.” 537-540. „A tanyák pusztulása.” 563-564. Békéscsaba. In: Nagy Gyula: „Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán.”

1977 Kerekólak Csongrád megyében és a vásárhelyi Pusztán. 283–314. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976-1977/I.

1983 Tanyás gazdálkodás és életmód Dél-Magyarországon. 3-4.: 392–414. In: Agrártörténeti Szemle. Budapest.

1983 Újabb levéltári adatok a vásárhelyi Pusztáról. In: Békés Megyei Múzeumok Közleményei 7. Békéscsaba, 279–295.

1983 Adatok a hódmezővásárhelyi tanyavilág népi építészetéhez. 213–243. In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely.

1985 Adatok az orosházi tanyák gazdasági helyzetéről a XIX. század első feléből. 41–66. In: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza.

1986 Tanyai istállók Hódmezővásárhelyen. 109–141. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984-85/1. Szeged.

1986 Orosházi és vásárhelyi feudális kori becsük tanulsága. 547–561. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Szerk. Novák László – Selmeczi László.) Az Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykőrös.

1987 Szerelmi élet a vásárhelyi gazdacsaládban. 218–240. In: Erósz a folklórban. Szépirodalmi Könyvkiadó.

1989 A vásárhelyi lakóház eszközkészletének változásai. 2: 99–132. In: Építészet az Alföldön. 1-2. Nagykőrös.

1989 A vásárhelyi lakóház eszközkészletének változásai 1-2. 2: 99–132. In: Építészet az Alföldön. (Szerk. Novák László – Selmeczi László.) Az Arany János Múzeum Közleményei VII. Nagykőrös.

1990 Egy középparaszt alkotómodell (Id. Gregus Máté portréja.) 1-2. In: Juss. Hódmezővásárhely. 1990. márc. 1. 40–51., jún.–júl. 29–45.

1992 Kurválkodás a Dél-Alföldön levéltári büntetőperek alapján, 1723–1843 között. Genitalitás. Nagykőrös.

1994 A nő szerepe a dél-alföldi betyárvilágban. 277–284. In: Néprajzi Tanulmányok Ikvai Nándor Emlékére (Szerk. Novák László). II. Studia Comitatensia 24. Szentendre.

1994 Védekezés és szülés. 431–448. In: In memoriam Sztrinkó István. Folklór és etnográfia 85. Debrecen.

1997 A szegénység, kiszolgáltatottság és bűnözés örvényében. 28–49. In: A hétköznapok historikuma. Gyula. Békés Megyei Levéltár, Körösök Vidéke 5.

1997 Szűcs Istvánné és mások boszorkánypere Hódmezővásárhelyen, 1749-ben. 1: 64. per: 210–214. In: A magyarországi boszorkányság forrásai I. Balassi Kiadó.

1998 A bábák Hódmezővásárhelyen. 533–602. In: Az Alföld társadalma. Az Arany János Múzeum Közleményei VIII. Nagykőrös.

1998 Közösség által kiváltott halál vagy belső késztetésből feladott élet, illetve különféle »voodoo-jellegű« halálnemek.” I-II. rész. KHARÓN. In: Thanatológiai Szemle. II. évf. 2. szám, 1998/nyár 15–53.; 3. szám, 1998/ősz 51–87.

1999 A nők társadalmi és szexuális kiszolgáltatottsága a magyar feudalizmus utolsó másfélszáz évében, a Dél-Alföldön. 27–45. In: Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban. Budapest.

2001 Tanyarendszerünk múltja és egy lehetséges jövőképe. 68–79. In: Hitel. XIV. évf. 8. sz. (augusztus.)

2007 Methamorphozis (A kerekól átváltozása.) 159–164. In: Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendős Novák László Ferenc tiszteletére. (Szerk. Ujváry Zoltán.) Nagykőrös–Debrecen.

2008 A dél-tisztántúli tanyarendszer. 1−5. In: Makói História. A József Attila Múzeum kulturális lapja. 2008/2–3.

Terendi Viktória

Szegeden született 1988-ban. 2013-ban fejezte be tanulmányait a Szegedi Tudományegyetem néprajz mesterszakán. 2011 óta a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ néprajzos munkatársaként dolgozik. Tanulmányait 2013-tól a Történelemtudományi Doktori Iskola Újkor - Modernkor programjának keretein belül a néprajzi alapprogramban folytatja.

Kutatásai során alapvetően társadalom néprajzi vonatkozású témákat vizsgál. Fő kutatási területe a vizuális etnográfia tárgykörébe tartozik. Ennek fényében doktori kutatásában arra a kérdésre keresi a választ, hogyan ábrázolják a változásokkal teli 20. századot a privát fényképek. Korábbi terepmunkái során vizsgálta a tiszazugi falvakra jellemző migrációs tendenciákat. 2009-ben részt vett a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének Nemzetközi Diákszemináriumán, melynek keretében, a gyöngyösi Fájdalmas Anya búcsú képi reprezentációját vizsgálta.

2011-től a tárgyi kultúrához is közelebb került, munkája során alapvetően múzeumpedagógiai foglalkozásokat tart gyermekek számára a Tornyai János Múzeum különböző népi kiállítóhelyein, valamint több alkalommal is közreműködött időszaki és állandó kiállítások rendezésében. 2011-2012 között családtörténeti kérdésekkel is foglalkozik, melynek keretében egy szegedi család teljes képanyagának vizuális etnográfiai szempontú elemzését végezte el. 2013-ban részt vett a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Oktatási és Képzési Központja által szervezett múzeumpedagógiai továbbképzésében. 2013-tól a közösségek működése, a kisebb-nagyobb társadalmi csoportok életmódja és kapcsolatrendszere foglalkoztatja, ezért egy, a Tornyai János Múzeum Helytörténeti Gyűjteményébe tartozó album-sorozat alapján feltérképezte Hódmezővásárhely 1930-as évekre jellemző, városiassá váló életmódjának jellemzőit.

A Nemzeti Kiválóság Program Eötvös Lóránd hallgatói ösztöndíját 2013-ban nyerte el, ami lehetővé tette, hogy nyomon kövesse egy határon túli magyar közösségek társadalmi életének száz év alatt bekövetkező változásait. 2015 elején befejezte a Nemzeti Kiválóság Program által szervezett Tudománykommunikáció- és tudománymenedzsment képzést.

Tanulmányok

2010 Tiszazug – Bevándorlók: elfogadás vagy befogadás? In: Hegedűs Krisztián, KovácsnéKaposvári Gyöngyi, Pusztai Gabriella, Pusztai Zsolt (szerk.) A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón Peremlétben? Félúton. Szolnok

2011 A bevándorlás jellemzői napjainkban, a Tiszazugban In: Györgyiné Koncz Judit, Kozma Gábor (szerk.) Tudományra nevelve. Szeged

2013 A történelem sodrában. A makro-történelmi folyamatok egyéni életútra gyakorolt hatásának vizuális antropológiai vizsgálata – egy családi fotógyűjtemény értelmezése In: Belvedere Meridionale Történelem és társadalomtudományok 25. évf. 2. (44-53.)

2013 Visszatekintés családom egy ágának történetére In: Örsi Julianna (szerk.) Alföldi családtörténetek. Túrkeve-Szolnok (83-92.)

2014 Végvári pillanatképek. A spontán fényképek vizuális antropológiai értékéről In: Honismeret 42. évf. 1. (45-47.)

2014 A 20. századi közösségi alkalmak vizuális reprezentációja Tormac (Végvár) település magyar lakossága körében (online: http://www.etnologiaszeged.hu/files/kzssgi_alkalmak_vizulis_reprezentcija_Vgvr_TV.pdf) .

2014 Vásárhelyi élet-képek. Vizuális antropológiai elemzés. In: Bernátsky Ferenc, Csányi Viktor, Nagy Vera, Tóth Katalin (szerk.) Hombár. Múzeumi műhely 9. Múzeumi tanulmányok. (107-117.)

Konferencia előadások

2009 Tiszazug - bevándorlók: elfogadás vagy befogadás? Pécsi Tudományegyetem Etnográfusok Pécsi Egyesületének diák konferenciája
2009 Bevándorlók: elfogadás vagy befogadás? Kunszentmárton – kutatási beszámoló
2009 A Tiszazugban tapasztalható migrációs folyamatok jelenkori jellemzői SZTE – BTK Tehetségnap hallgatói konferencia
2013 Pillanatok az örökkévalóságnak SZTE-BTK Kutatók éjszakája
2013 20. századi közösségi alkalmak és azok színtereinek fényképi megjelenése. Pillanatképek a végvári magyar közösség életéről Topolya, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Fiatal néprajzkutatók konferenciája
2014 Közösségi alkalmak vizuális reprezentációja Végvár község magyar lakossága körében SZTE – BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, A néprajz szerteágazó útjain, I. néprajz PhD hallgatói konferencia
2014 Visszatekintés családom egy ágának történetére – tanulmány bemutató módszertani szempontból SZAB székház, Alföldi Családtörténetek c. könyv bemutatója
2014 Vásárhelyi amatőr fényképek az 1930-as évekből: vizuális antropológiai elemzés Móra Ferenc Múzeum, Múzeumi Kutatások Csongrád-megyében, tudományos felolvasó ülés

Dr. Tomán Zsóka Erzsébet

Szobon született 1974. szeptember 16-án. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán, történelem szakon 1992–1998 tanult. A néprajz szakot 1992–1998, kulturális antropológiát 1994–1999 között végezte. Tagja az ELTE Atelier-francia társadalomtudományi műhelyének (1997–1999). A Politikatörténeti Alapítvány ösztöndíjasa 1998. február-1998. szeptember (téma: a háztáji gazdaságok politikatörténete). A Politikatörténeti Alapítvány ösztöndíjasa 1998 július-augusztus (téma: 1968 az irodalomban, Franciaországban, rendszerviták a harmadik világban). A Francia Kormány két hónapos kutatói ösztöndíja: 1999 október 17. – december 17. École des Hautes Etudes en Sciences Social, Párizs. Az MTV Akadémia ösztöndíjasa, televíziós szerkesztő–riporter-újságíró képzés a magyar közszolgálati televízióban

Az ELTE BTK Európai Ethnológia doktori iskola hallgatója. Abszolutórium: 2005. július 15.

2013 decemberétől megbízással a Hagyományok Háza (Budapest, Corvin tér 8., 1011.) külső munkatársa. Feladata: a Debreceni Betlehemes Találkozók Szellemi Kulturális Örökség nemzeti jegyzékbe való felterjesztésének megírása, illetve a felterjesztésig koordináció és kapcsolattartás a felek között.

Publikációk

Húsvét régen – Húsvét ma. In: Köd-Ceatá I. évf. 1. szám, 1994. április 24–29.
Népi Vallásosság Lujzikalagorban. In: Változás diákszemmel 1994. Kolozsvár, 43-51.
Kegytárgyak élete. In: Ethnographia 1995. 2. szám, 673–693.
„A la carte Étlap" In: Tiszavirág (néprajzi különszám) 1997. október, 41–46.
Valóban gyógyítottak-e a gyógyító királyok? Ismertetés Marc Bloch: Les rois thaumaturges c. könyvéről. In: Kávéházi Nyár (Kulturális egyetemi folyóirat) V. évfolyam 2. szám (1998. június) 46–50.
Ismertetés a VIDA István szerkesztette: 1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok. Budapest, 1998 könyvrõl. in: Múltunk 1999/1 245-249.
Ismertetés Tony Wright: Régi és új szocializmusok. Budapet In: Napvilág 1999. 270–273.
Ismertetés Ian MacDougall: Bondagers. Eight scots women farm workers. Flashbacks 10.
Tuckwell Press East Linton, Scotland 2000. 240 oldal, 1 térkép, fotó illusztrációk. In: Ethnographia

114. évf. 1-2. sz./2003 165-166.
Egy parasztasszony különleges olvasói. Esettanulmány egy szlovákiai magyar parasztasszony rózsafüzérei kapcsán. In: Népi Vallásosság a Kárpát-medencében 8. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum 2013. 61–83.

Dr. Varsányi Attila

Hódmezővásárhelyen született 1974. március 2-án. 1992-ben érettségizett a szombathelyi Kanizsai Dorottya Gimnáziumban, majd 1999-ben történelem szakos bölcsészdiplomát szerzett a szegedi József Attila Tudományegyetemen, 2005-ben pedig levéltár szakos diplomát a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen. PhD doktori fokozatát 2010-ben szerezte meg a Szegedi Tudományegyetem Doktori Iskoláján.

1992. december 1. óta dolgozik a Csongrád Megyei Levéltárban. 1992 és 2006 között a Hódmezővásárhelyi Levéltárban levéltári kezelő, levéltáros, majd főlevéltáros, 2007. január 1. és 2010. augusztus 31. között a Hódmezővásárhelyi Levéltár igazgatója. 2010. szeptember 1. óta a Csongrád Megyei Levéltár szegedi központjában főlevéltáros, főtanácsos.

Publikációi, tanulmányai

1999 A Hódmezővásárhelyi Virradat szabadkőműves páholy megalakulása. In: A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 1998. (Szerk. Kruzslicz István Gábor – Kovács István.) Hódmezővásárhely.

1999 A hódmezővásárhelyi Virradat szabadkőműves páholy története. Szeged. (Szakdolgozat, kézirat a Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltárában)

2003 Hódmezővásárhely Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja, 1873–1950. (Szerk. Kovács István.) Hódmezővásárhely. (Társszerző, 11 hódmezővásárhelyi országgyűlési képviselő és főispán életrajzának írója.)

2005 Hetvenöt éve jelent meg „A Fejérváry". In: A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2004. (Szerk. Kovács István – Kruzslicz István Gábor – Varsányi Attila.) Hódmezővásárhely–Budapest.

2005 A hódmezővásárhelyi főispánság története. Budapest. (Szakdolgozat, kézirat a Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltárában)

2006 Hódmezővásárhelyi mezőgazdasági termelőszövetkezetek, 1948–1990. In: A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2005. (Szerk. Varsányi Attila.) Hódmezővásárhely–Budapest.

2006 Így láttuk mi. (A 20. század első felének Hódmezővásárhelye irodalmár vendégei szemével) In: Tiszatáj, 2006. október

2008 Hódmezővásárhely társadalomtörténete, 1920–1941. Hódmezővásárhely. (Kézirat a Hódmezővásárhely története készülő III. történeti kötetéhez)

2008 Hódmezővásárhely egészségügyi fejlődése a kezdetektől az első világháború végéig. In: Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzat Erzsébet Kórház-Rendelőintézet 110 éve. Hódmezővásárhely.

2010 A hódmezővásárhelyi főispánság története (1873–1950). Szeged. (PhD-értekezés, Kézirat a Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltárában)

2011 Újszeged egyesítése Szeged városával. In: Szeged, 2011. november. (Rotár Krisztinával közösen)

Szerkesztései, társszerkesztései

1998 Varsányi Péter István: Kossuth Lajos és a hódmezővásárhelyiek 1848–49-ben. (Vásárhelyi téka, 12.) Hódmezővásárhely. (szerkesztő)
2005 A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2004. Hódmezővásárhely–Budapest (társszerkesztő)
2006 A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2005. Hódmezővásárhely–Budapest. (szerkesztő)
2007 A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2006. Hódmezővásárhely–Budapest. (társszerkesztő)
2008 A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2007. Hódmezővásárhely–Budapest. (társszerkesztő)
2009 A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2008. Hódmezővásárhely–Budapest. (társszerkesztő)
2010 A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2009. Hódmezővásárhely–Budapest. (társszerkesztő)
2011 A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2010. Szeged. (társszerkesztő)

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Összeállította: Borus Gábor

Acta Arch. Hung	= Acta Archaeolgica Academiae Scientiarum Hungaricae
Acta Orient. Hung.	= Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
AgtSz.	= Agrártörténeti Szemle
AJMK.	= Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati (Nagykőrös)
AJMKM	= Az Arany János Múzeum Kismonográfiái (Nagykőrös)
AM	= Andó Mihály (fénykép)
BÉ.	= Békési Élet
BT	= Balogh Tamás (fénykép)
Cod. Dipl.	= Codex Diplomaticus
Conf.	= Confessió
Conscr. Fasc	= Conscritio Fasciculus
CsmH.	= Csongrád Megyei Hírlap
CsN.	= Csongrád megye népművészete
CST	= Csatáry Tamás (fénykép)
DATE	= Debreceni Agrártudományi Egyetem
DG	= Donka Gábor (fénykép)
DH.	= Délvidéki Hírlap
DM	= Dömötör Mihály (fénykép)
Dsz.	= Délsziget
Dv.	= Délvilág
EH.	= Esti Hírlap
Ethn.	= Ethnographia
F.	= Forrás
Fa.	= A falu Gimnázium, 1930-tól Bethlen Gábor Református Gimnázium)
H.	= Hódmezővásárhely
Ha.	= Homokrózsa
HAN.	= Hódmezővásárhelyi Alföldi Naptár
HE.	= Ház és Ember
HGÉ.	= Hódmezővásárhelyi Református Főgimnázium Értesítője (1926-tól Református
Hi.	= Hitel
Hk.	= Hirdetőkönyvek
Hk.	= Hajnalodik
HMV.	= Hód-Mező-Vásárhely (hetilap)
Ho.	= Honismeret
i. m.	= idézett mű
J.	= Juss
K.	= Koszorú
KL	= Kunkovács László (fénykép)
KLTE	= Kossuth Lajos Tudományegyetem
KM	= Koncz Margit (rajz)
KSH	= Központi Statisztikai Hivatal
Ltsz.	= leltárszám
MEK	= Magyar Elektronikus Könyvtár

MFM NA = Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattár
MFMÉ. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MK = Magyarország képekben I-II.
MUKUCSOM = Múzeumi kutatások Csongrád megyében
MMF = Makó Múzeum füzetei
MN. = Magyar Nemzet
MNGY = Magyar Népköltési Gyűjtemény
MNK = Magyar Népmese Katalógus
MNL BML = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár
MNL CSML HF = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltára
MNL CSML SzF = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltára
MNL HL = Magyar Nemzeti Levéltár Hadtörténeti Levéltára
MNL HTL = Magyar Nemzeti Levéltár Helytartótanácsi Levéltár
MNL KCSL = Károlyi család levéltára
MNL. = Magyar Néprajzi Lexikon
MNT = Magyar Népzene Tára
MSK = Magyar Statisztikai Közlemények
MTA = Magyar Tudományos Akadémia
MUKOCSOM = Múzeumi kutatások Csongrád megyében
Na. = Népszava
NÉ. = Néprajzi Értesítő
Ng. = Népszabadság
NK. = Néprajzi Közlemények
NLF = Novák László Ferenc (fénykép)
NLK. Hgy. = Németh László Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye
NM EA. = Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár
Nu. = Népújság
NV = Nagy Vera (fénykép)
NNy. = Népünk és Nyelvünk
OK. = Orvostörténeti Közlemények
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
PJ = Plohn József (fénykép)
PN. = Pesti Napló
PNe. = Puszták Népe
Prot. Jud. = Prothocollum Judiciale
Prot. = Az Hód Mező Vásárhelyi Magyar Tímár Czéhnek protocolluma
RDV. = Reggeli Délvilág
RI = Rákos István (fénykép)
SM. = Somogyi-könyvtári Műhely
SzB = Szabó Béla (fénykép)
SZI = Szabó István
SzT = Szenti Tibor (fénykép)
Tan. Ir. = Tanácsülési iratok
TCsT. = Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből
THJ = Törvényhatósági Jogú
TI = Tornyai Imre
TIT = Tudomány Ismeretterjesztő Társulat
TJM = Tornyai János Múzeum
TJM FA = Tornyai János Múzeum Fotó Adattár
TJM NA = Tornyai János Múzeum Néprajzi Adattár

TK. = Tiszamenti Kalendárium
TU. = Tanyai Újság
UA. = Új Auróra
Urb. et Conscr. Fasc. = Urbaria et Conscriptio Fasciculus
V. = Valóság
V.I. = Vásárhelyi Ifjúság (hetilap)
VCsmH. = Csongrád Megyei Hírlap Vásárhelyi Kiadás
VF = Vörösváry Ferenc (fénykép)
VFrU. = Vásárhelyi Friss Újság
VFU. = Vásárhelyi Független Újság (1948-ig Független Újság)
Vh. = Vásárhelyi hétköznapok (kötetcím)
VH. = Vásárhelyi Híradó
ViU. = Vasárnapi Újság
Vk. = Vásárhelyi kistükör (kötetcím)
VK. = Vásárhelyi Közlöny
vö. = vesd össze
VP. = Vásárhelyi Promenád
VRU. = Vásárhelyi Reggeli Újság
Vs. = Viharsarok
VSz. = Vásárhelyi Szó
VT. = Vásárhelyi Tükör
VTa. = Vásárhelyi Tanulmányok
VU. = Vásárhelyi Újság
VV.I. = Vásárhely és Vidéke (1883-1912)
VV.II. = Vásárhely és Vidéke (1991-1994)

Elek család családfája

Nagykaposon
E. ANDRÁS *1705 - 1757*
1. ????? (1707 - 1738)
Nagykaposon 1730
2. ????? (1717 - 1753)
Karcagon 1740
3. ..... Erzsébet (1709 - 1789)
Vásárhelyen 1757

Ns E. ANDRÁS 1732 - 1796
Novák Erzsébet (1739 - 1801)
1756

Nagykaposon
Ns E. SÁNDOR 1734 - 1803
Oláh Anna
1756

Ns E. ANDRÁS 1763 - 1825
Hegedüs Anna (1766 - 1817)
1784

Ns E. ISTVÁN 1775 - 1837
Bánfi Anna
1795

Ns E. SÁNDOR 1767 - 1844
Komlósi Katalin
1785

Ns E. PÉTER 1778 - *1811*
Vancsa Ilona
1806

Ns E. JÁNOS 1783 - 1849
Papi Erzsébet
1801

Ns E. JÁNOS 1790 - 1849
Tóth Mária (1793 - 18..)
1811

Ns E. ANDRÁS 1799 - 1838
Kristó Sára (1802 - 18..)
1819

Ns E. FERENC 1800 - 1830
Mócsi Erzsébet (1805 - 18..)
1822

Ns E. JÓZSEF 1803 - 1866
1. Zsambok Katalin
1822 Szeged
2. Tompa Terézia
1844 Kézdimartonfalva

№ E. JÁNOS 1815 - 1906
1.Hódi Erzsébet (1821 - 1879)
1838
2.Zsoldos Erzsébet (1838 - 1907)
1880

Ns E. ISTVÁN 1820 - 1891
Tóth Judit (1829 - 1877)
1847

Ns E. BÁLINT 1823 - 1894
Mérges Judit (1827 - 1902)
1844

Ns E. IMRE 1829 - 1903
Kristó Julianna (1837 - 1913)
1860

Ns E. MIHÁLY 1832 - 1855

E. ÁRON 1840 - 1902
Molnár Sára (1844 - 1904)
1861

E. ANDRÁS 1843 - 1923
Benyhe Zsófia (1847 - 1932)
1865

E. JÁNOS 1847 - 1922
Fejes Judit (1852 - 1934)
1868

E. MIHÁLY 1862 - 1890
Krizsán Rozália (1869 - 19..)
1886

E. ÁRON 1862- 1933
Naggyörgy Julianna (1869 - 1892)
1887

Julianna 1889 - 91
Erzsébet 1890 - 92

E. JÁNOS 1864 - 1952
Szűcs Rozália (1872 - 1949)
1889

E. SÁNDOR 1866 - 1951
Tunyogi Lídia (1874 - 1938)
1894

E. ERZSÉBET 1890 - 1975
Elek Pál (1888 - 1978)
1914

E. MARGIT 1903 - 1981
Imre Lajos (1895 - 1985)
1923

E. ELEMÉR 1904 - 1945
Udvari Erzsébet (1912 - 1980)
1938

E. ÁRON 1901 - 1985
Csáki Terézia (1904 - 1981)
1923

E. ISTVÁN 1865 - 1916
1.Gera Julianna (1875 - ....)
1892
2.Szilágyi Mária (18.. - 19..)
190.

E. SÁMUEL 1867 - 1961
1.Tóth Lídia
1893
2.Illés Mária (1854 - 1932)
1905

E. IMRE 1877 - 1957
1.Tóth Erzsébet (1882 - 1905)
1902
2.Földesi Rozália (1886 - 1939)
1906

1. E. MÁRIA 1894 - 1924
1. Mucsi Máté (1887 - 19..)
1919
2. Tóth Mátyás (1895 - 19..)
1924

2. E. ISTVÁN 1901 - 1927

2. E. IDA 1903 - 1985
Balogh Ferenc (1901 - 1972)
1928
??? *Szeged*

Emília 1894 - 1905

E. ANDRÁS 1901 - 1978
D. Kiss Jusztina (1906 - 1965)
1927

E. ESZTER 1903 - 1991
Kojnok Mihály (1902 - 1978)
1929

Imre 1905 - 13

E. ÁRON 1906 - 1944

Jusztina 1909 - 11

E. ERNŐ 1912 - 2002
Gál Éva (1926 - 1982)
1950

E. JUSZTINA 1914 - 1986
Vári Lajos (1912 - 1991)
1937

Imre 1917 - 21

E. TERÉZIA 1920 - 1996
Lázár János (1918 - 1994)
1949

1. E. ERZSÉBET 1903 - 1940
Karasz István (1898 - 1968)
1924

1. *Mária 1905 - 05*

2. E. IMRE 1906 - 1989
Hegyes Ilona (1912 - 2002)
1939

2. E. SÁNDOR 1908 - 1984
1.Égető Jusztina (1912 - 1977)
1934
2.Gyarmati Zsófia (1909 - 1992)
1948

2. E. ISTVÁN 1912 - 1930

2. E. ROZÁLIA 1914 - 2001
Csanki Sándor (1912 - 1962)
1939

2. E. ANDRÁS 1917 - 1978
1.Sallai Terézia 1924 - *2000*
1943
2.Tóth Ilona 1925 - 2009
1950

E. ANDRÁS 1929 - 2012
Fehér Zsuzsa
1956

E. MARGIT 1930 - 2004
Fejes Imre (1930 - 1997)
1949

E. ÁRON 1924 - 1995
Urbán Irén

E. TERÉZIA 1928 - 1999
Kovácsházi József (1924 - 1970)
1948

E. SÁNDOR 1932 - 2014
Szabó Mária (1933 - 1989)
1953

E. ANDRÁS 1956 -
Prágai Mária
1980

E. FERENC 1960 -
Gáfil Erzsébet
1981

E. ÉVA 1955 - USA
.... Fischer
Charles Kover

E. LAURA 1959 - USA
Ernest Abe

E. LISA 1960 - USA
Kevin Ammerman 1958 -

E. MÁRTA 1958 - Érd
Várhelyi Zoltán 1952 -
1977

KOJNOK Mihály 1930 - 1983
Tamási Ida 1934 -
1954

KOJNOK Jenő 1933 -
Pálinkó Terézia 1937 -
1958

KOJNOK Gabriella 1955 -
Szűcs Miklós 1947 -
1985

KOJNOK Attila 1960 - 1991

SZŰCS Viktória 1989 -

IMRE Ernő 1923 - 2002
Udvari Emma 1928 -
1965

IMRE István 1926 - 2006
Móricz Veronika 1932 -
1952

IMRE Zsuzsa 1966 -
Kovács Sándor

KOVÁCS Balázs

IMRE István 1953 -
Erdős Margit 1956 -
1979

IMRE László 1961 -
Kelemen Mariann 1966 -
1987

IMRE Veronika 1981 -

IMRE László 1988 -

IMRE Dávid 1990 -

FISCHER Glenaron 1979 -

FISCHER Michael 1985 -

ABE Joseph Masaharu 1985 -

ABE Irene Miyako 1988 -

AMMERMAN Christofel 1992 -

AMMERMAN Mónika 1995 -

KOVÁCSHÁZI Judit 1949 - Budapest
Horváth ...

KOVÁCSHÁZI Anna 1953 - Budapest
Prehoda ...

VÁRHELYI Nóra 1982 - Budapest
Laborczfy Dénes

VÁRHELYI Kornél 1984 - London
Carol Fontes Viera

E. GEORGINA 1981 -
Verők István
2002

E. ROLAND 1983 -

VERŐK Máté 2003 -

E.FERENC 1982 -

E. GÁBOR 1983 -

FEJES Anna 1978 -
Tunyogi István 1968 -
2001

FEJES Imre 1980 -

FEJES Brigitta 1998 -

TUNYOGI Dániel 2003 -

FEJES Imre 1951 - 2003
Bodrogi Anna 1956 -
1976

FEJES Gábor 1959 - 2004

FEJES Adrienn 1988 -

LÁZÁR János 1953 -
Kispál Margit 1951 -
1974

LÁZÁR István 1955 -
Bálint Erzsébet 1960 -
1981

dr. LÁZÁR János 1975 -
Megyeri Zita 1977 -
2002

LÁZÁR Éva 1983 -

LÁZÁR Mária 1986 -

LÁZÁR János 2004 -
Boldizsár

LÁZÁR Zsigmond 2009 -
Bertalan

KARASZ István 1925 -

KARASZ Sándor *1930 - 1940*

KARASZ Erzsébet *1932 -*

???? Orosháza

E. IMRE 1940 - 1971
Kerepesi Margit 1942 -
1963

E. ZOLTÁN 1943 -
1. Bodrogi Judit
1971
2. Elek Mária
2007

E. OTILIA 1964 -
Ágoston István 1961 -
1987

E. ATTILA 1973 -
Erős Petrás Tímea 1977 -

E. CSABA 1976 -

ÁGOSTON István 1991 -

ÁGOSTON Otília 1995 -

ÁGOSTON Lilla 1999 -

E. BÁLINT 2007 -

E. BENCE 2010 -

E. SÁNDOR 1935 - 2002
1.Csikós Magdolna (1938 - 1991)
1959
2.Szász Ida (1945 - 2005)
1970

E. IBOLYA 1970 -
Fenesi Mihály 1964 -
1986

FENESI Mihály 1987 -

CSANKI Rozália 1940 - 2004 Tatabánya
Határ Pál
1960

CSANKI Mátyás 1942 - 1993

CSANKI Sándor 1946 - 2003
Danka Zsófia 1946 -
1967

CSANKI Mónika *1967-*

HATÁR Pál *1961-* Tatabánya

HATÁR Rozália *1963-* Tatabánya

dr. E. ANDRÁS 1950 -
Domján Julianna 1957 -
1977

E. ANDRÁS 1978 -
Varga Viktória 1979 -
2013

E. BÍBOR 2010 -

E. HANGA 2012 -